

ШАРАФУДДИН АЛИ ЙАЗДИЙ

Зафарнома

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБЕАА КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАХРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1997

Ҳазрати Соҳибқирон Амир Темур таваллудининг 660 йиллигига бағишланган нашрда — «Зафарнома»дек табаррук ва буюк асарнинг 1516 йилдаги таржимаеида солноманинг форсча матнига ишланмиш турли мактабларга мансуб миниатюралар зарвараги илова этилди.

Сўз боши, табдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифлари:

**АШРАФ АҲМАД
ҲАЙДАРБЕК БОБОБЕКОВ**

Масъул муҳаррир: **БАРНОБЕК ЭШПҮЛАТОВ**

НОШИРЛАР ВА МАТБААЧИЛАР ГУРУҲИ:

Ислом ШОҒУЛОМОВ — (раҳбар)

Тухтасин БОБОЖОНОВ,

Одилжон РАҲИМОВ,

Журакул АЗИЗОВ,

Бобур А.ТИМОВ,

Ахрор АҲМЕДОВ,

Ибодулла ШОЙМАРДОНОВ,

Оттабек ҒУЛОМОВ,

Ғуломжон ҲАКИМОВ,

Муҳаббат АСЛОНОВ,

Роза БЛЯЗИТОВА,

Абдулла ЗОКИРОВ,

Аваз БОБОХОНОВ,

Шорустам ШОТУРСУНОВ,

Маҳмуд МУНАВВАРОВ,

Барнобек ЭШПҮЛАТОВ,

Ҳаловат СУЛТОНОВА,

Ғулиора ЗОКИРОВА,

Ғалина ЖУКОВА,

Татьяна БУХАРЦЕВА,

Максим БАЦЕВ,

Рая ЕРЖОКОВА,

Валим РЕЗНИЧЕНКО,

Абдукарим НИШОНОВ,

Зайнутдин ЗИЯМОВ,

Ҳикмат АҲМЕДОВ,

Марат КАЛИМУЛИН,

Татьяна ОҒАЙ,

Вера БАЛОВА,

Борис ЦОЙ,

Раҳим РАЖАБОВ,

Айта НУРДАВЛАТОВА.

СУЗ БОШИ

Азиз ватандошлар! Биз ажиб бир замонда яшайпмиз. Яқин йилларгача буюк бобомиз Амир Темур ҳақида китоб ёзиш у ёқда турсин, ҳатто номини айтишдаёқ қўрқа-писа олазарак бўлинарди. Мустақилликка эришишимиз шарофати билан аҳвол бутунлай ўзгарди. Бугун пойтахтимизнинг марказий хиёбонини бобомизнинг ҳайкали безаб турибди. Бугун 1996 йилда Амир Темурнинг 660 йиллигини нишонлаш ҳақида Президентимизнинг Фармони эълон қилинди. Унда «Жаҳон тарихидаги буюк сиймолардан бири, Марказий Осиё халқларининг иқтисодий, сиёсий ва маънавий тараққиётига улкан ҳисса қўшган улут давлат арбоби ва саркарда, фан ва маданият ҳомийси соҳибқирон Амир Темур» деган виқорли иборалар бор. Бу сўзлар, биз, кўп йиллардан бери орау қилган кўзлар келганидан далолат беради. Уша Фармоннинг бандларида Ўзбекистон нашриётлари Амир Темур ва унинг даври фани, маданияти ва санъатига оид қўлёзма ва янги асарларни, шу жумладан, чет элларда нашр этилган адабиётлардан намуналарни нашр этишни ўз режасига киритиши ҳавола этилган бўлиб, бу бизга катта масъулият юклайди. Тангри таолога минг қатла шукурки, шу буюк воқеа туфайли кучимизга куч қўшилиб, ишбу китобни нашрга тайёрладик.

Амир соҳибқироннинг ҳаёти ва фаолияти Марказий Осиё халқларининг тарихида том маънода инқилобий ўзгариш ясади. Бу ўзгаришлар шу қадар улкан тарихий аҳамиятга молик бўлдики, мана бир неча асрдирки, дунё олимлари томонидан Темур ва Темурийлар даври турли фанлар нуқтан назаридан ўрганиляпти. Темур ва Темурийлар даври тарихи, энг аввало, уларнинг ўзига замондош бўлган муаррихлар асарларида акс эттирилди. Булар эса ўз гагида Темурнинг ҳарбий юришларида иштирок этган кишилар бўлган ёки улар шундай шохидларнинг кундалик ёзувларидан ва эсдаликларидан фойдаланганлар. Ана шундай кишилардан энг биринчиси Гийасиддин Али ибн Жамол Йаъдий «Ҳиндустоннинг газавоти рўнома»сини 1399 ва 1403 йиллар орасида ёзиб, Темурга тақдим этган. Лекин асар воқеаларнинг тавсифи нуқтан назаридан ҳаққоний бўлса ҳам, ҳаддан ташқари хушомадгўйлик руҳида ёзилган бўлиб, Амирга ёқмаган. Бироқ, бу асар кейинроқ Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Йаъдий асарларига асос вазифасини бажарган. Бу асарнинг матни нашр этилган¹ ва русча таржимаси ҳам чоп этилган².

Гийасиддиннинг асари ёқмагани сабабли Амир Темур ҳижрий 804 /мелодий 1401-02 йили ўзи билан 1392 йилдан бери ҳарбий юришларида иштирок этган Низомиддин Шомийга содда тил билан ва сарой солномаларига асосланиб, унинг тарихини ёзишни буюради. Низомиддин 1404 йил ёзида асарини ёзиб тугатиб, Амир соҳибқиронга тақдим этади ва ватанига қайтишга рухсат олади.

Биринчи бўлиб Низомиддин ўз асарини «Зафарнома» деб атайдди. Унда ҳижрий 806 йил охиригача, яъни мелодий 1404 йилнинг июлигача бўлган воқеалар акс эттирилган. Амир Темур ҳаётининг қолган қарийб саккиз ойига тааллуқли воқеалар ва вафотидан кейинги ойлардаги ҳодисалар унга кирмаган. Демак, шу нуқтан назардан асарни мукаммал деб бўлмайди.

Ана шундай энг мукаммал асарни Шарафуддин Али Йаъдий яратди. Шарафуддин ҳам Гийасиддин Али каби Эронзаминдаги Форс вилоятининг шимолидаги Йазд шаҳрида туғилган. У обдон зукколиги ва донолиги билан Темурийларнинг диққатини ўзига жалб қилади. Шарафуддин бир неча йил Ҳиротда Шохрух мирзонинг ҳамда Форсда унинг кичик ўгли Иброҳим Султоннинг саройида хизмат қилади. У шеърят, фалсафа ва илми нуҳумдан обдон хабардор олим эди. «Шараф» тахаллуси билан шеърлар битар эди. Шарафуддин ўз ҳаётида бажарган икки шарафли ишининг бири шу эдики, Улутбек ҳарбий юришларининг бирида ҳижрий 832/мелодий 1428-29 йили ёш мўғул хони Юнусхонни асир қилганида Шохрухнинг буйруғи билан Шарафуддин асир хоннинг устози этиб тайинланади. Шарафуддин бир муддат Юнусхон билан Йазда яшаб, унинг тарбияси билан шугулланади ва

¹ Дневник похода Тимура в Индию Гийас-ад-дина Али. С приложением соответствующих отрывков из «Зафар-нама» Низам-ад-дина Шами. Издание Л. А. Зиминой, под ред. В. В. Бартольда. Петроград, 1915.

² Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловия и примечания А. А. Семенова. Москва, 1958.

афтидан, ўз билимларидан унга анча сингдира олган. Ана шу ёш хон кейинчалик Ҳиндистонда уч асрдан кўпроқ ҳукм сурган Темурийлар сулоласининг асосчиси Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг она тарафидан бўлажак бобоси эди.

Шарафуддин Али Йаздийнинг иккинчи ва асосий шарафли иши — унинг ўз «Зафарнома»сини яратишидир. Шарафуддин асарининг дебочасида кўрсатишича, уни ҳижрий 828 йили/мелодий 1424-25 ёзиб тутатган. Шу тарих Абдуразоқ Самарқандийнинг «Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн» асарида ҳам кўрсатилган¹. Асар Амирнинг муфассал ва шаҳзода Халил Султоннинг қисқача тарихидан иборат бўлиб, замондошларига ута манзур бўлган. Бу асарга асос бўлган илк нусхани Темурнинг сарой кундаликлари ва бошқа маъбалар асосида ва сарой котибларининг ёрдамида Иброҳим Султон ёзган. Бу нусхани қайта ишлаб ва яна бошқа маъбалардан фойдаланиб Шарафуддин ўз «Зафарнома»сини яратган. Муаллиф ўз асарини биринчи мақола деб атайдиган ва Шохрухга аталган иккинчи мақола ҳамда Иброҳим Султонга аталган учинчи мақолани ёзишни ҳам режалаштириб қўяди. Бу ҳол матнда ҳам ўз аҳсини топган ва ўқувчи қўйида бунинг гувоҳи бўлади.

Асар турк хонларининг шажараси ва Чингизхон тарихига бағишланган улкан (82 парақ) Муқаддима билан бошланган. Асар кўпдан-кўп шеърлар билан зийнатланган бўлиб, улар Шарафуддиннинг шахсий ижоди эканлиги шубҳасиз. Шуниси диққатга сазоворки, Шарафуддиннинг «ёрдами» билан Темур ҳам, унинг фарзандлари ва лашкарбошлари ҳам кўпинча баъзи воқеалар муносабати билан форсий шеърлар айтадилар. Шарафуддин баъзи руҳий кечинмаларини ҳам лирик чекинчи сифатида узундан-узўқ шеърлар билан ифодалайди. Шундай жойларда муаллиф ўқувчининг диққати ва вақтини сунистеъмоли қилаётгани сезилади. Чунки бундай саҳифаларда ҳарбий, сиёсий воқеаларнинг ривожланиши суғлашиб кетади, ёки умуман тўхтайдиган. Лекин талқин услуби қандайлигидан қатъи назар Шарафуддин Али Йаздийнинг «Зафарнома»си Амир Темур тарихига бағишланган асарларнинг энг ҳақиқатга яқини ва энг мукаммали ҳисобланади. Шунинг учун ҳам асар ёзилганидан бери ўтган беш ярим асрдан ортиқ вақт ичида у қайта-қайта кучирилган, турли Шарқ ва Ғарб тилларига ҳам тўла, ҳам қисман таржима қилинган ва бир неча марта нашр этилган. Шундай нашрларнинг энг мукаммали 1972 йили А. Ўринбоев томонидан чоп этилган нусхавий танқидий матн ҳисобланади².

Эслатиш керакки, таржималар орасида Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али ал-Бухорий томонидан Шайбонийлар сулоласидан хон Кўчкунчиҳон (1510—1529) фармонида кўра 1519 йилда бажарилган ўзбекча таржима муҳим ўрин тутайди. Асар эски ўзбекчага яна икки марта таржима этилган бўлиб, буларнинг биринчиси номмаълум таржимон томонидан Йароқбий Қўнғирот деган шахснинг буйруғига кўра 1550 йили бажарилган. Охириги ўзбекча таржимани 1826 йили Шермуҳаммад Муниснинг тавсияси билан Хевада Худойберди ибн Қўшмуҳаммад Суфи Хевакий бажарган бўлиб, бу анча қисқартирилган таржимадир.

Муҳаммад Алининг ўзбекча таржимасига келсак, бу, бизнингча, том маънода ўзбек мумтоз насрининг илк бутук обидаларидан биридир. Биз қўйида кўраимизки, бу асарнинг нафақат таржимаси, балки Шарафуддин шеърлигига тааллуқли айрим ерларда қайта ишланиши ҳам дейилмоғи керак.

Муҳаммад Али таржимаси ягона нодир нусхада мавжуд бўлиб, у Истанбулда, Нури Усмония кутубхонасида 3268 рақам билан сақланади. Бу ерга у турк султони Мустафо Учинчи томонидан ҳижрий 1171/мелодий 1757 йили вақф қилинган. Демак, қўлёзма у ерга олдироқ бориб қолган. Қўлёзма ҳали теран ўрганилмаган. У ҳақда фақат венгер шарқшуноси Янош Экман 1964 йили қисқачина маълумот келтирган³ ва ватандошимиз Мийн Бузарук 1927 йили «Маориф ва ўқитувчи» журналида хабар берган⁴. Бироқ, қўлёзма саҳифаларида бир турк ўқувчисининг лотин ҳарфи билан ҳозирги турк тилида ёзган айрим сўзлари ва қатор белгилари ҳам бор. Шунга кўра бу қўлёзма ҳақида туркча бирор талқиқот бўлса керак деб тахмин қилиш мумкин. Лекин ўша «турк ўқувчиси» аслида Янош Экман бўлганлиги эҳтимоли ҳам туғилди. >

Қўлёзма асл матни саҳифалари рақамланмаган. Лекин ўша номмаълум турк, асар билан қисқа фурсатда танишибди шекилли, уни рақамлаганига кўра қўлёзма 319 парақ бўлган.

¹ Абдуразоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Таржимон ва нашрга тайёрловчи А. Ўринбоев. Тошкент, «Фан», 1969, 337-саҳифа.

² Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Нашрга тайёрлаш, сўз боши, низоҳ ва кўрсаткичлар А. Ўринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972. Шу нашрнинг IX-XX саҳифаларида кўпир сўз бошида асарнинг қўлёзмалари ва санлиш тарихи ҳақида муфассал маълумотлар келтирилган.

³ Eckmann J. Die tschagataische Literatur Philologia turcicae fundamenta, 1. 11, Leiden, 1964. 366-саҳифа.

⁴ Мийн Бузарук. Ўзбек тарихига оид тўрт муҳим китоб. «Маориф ва ўқитувчи» журнали, 1927, №№9—10, 36—80 бетлар.

«Қисқа фурсатда танишиш» дейишимизга сабаб шуки, асарни чевириб напирга тайёрлаш жараёнида аниқладикки, унинг кўплаб варақларини жилдланиш пайтида ўрни алмашган экан. Бу варақларни тартиби билан ўрнига қўйишда уларнинг ҳаммасини «Зафарнома»нинг форсча матни билан солиштиришга тўғри келди. Қўлеаманинг 46-варағигача «турк» ўқувчи қўйган рақамлар мазмун баёни билан мос келади. Сўнг асар жилддаги «турк»нинг варақ рақамларида номослик келиб чиқади, 47-варақдан то 65-варақгача, яъни 19 варақдаги ҳодисалар асарнинг анча кейинги қисмига тегишли. Шунинг учун орқалаги варақларни олдинга олиб, варақларни бошқатдан қирқиб, ямаш ва рақамлашга тўғри келди. Худди шунингдек 119, 120, 134, 157, 164-варақларни таржима жараёнида «топиб, жойинга қўйилди». Бундай варақ «силжишлари» асарнинг кейинги қисмида ҳам кўрилади. Умуман олганда, ҳаммаси бўлиб 35 варақнинг ўрни алмашган бўлиб, уларни форсча матни билан солиштириб, ўз жойинга қўйдик.

Энди асарнинг таркиби ва мазмунига келсак, Муҳаммад Али «Зафарнома»нинг форсча матнидаги турк-мўғул халқларининг келиб чиқиши ҳақидаги 82 варақ Муҳаммаднинг тушириб қолдирган. Бундан ташқари бу муаллиф Шарафуддиннинг узундан-узун мулоҳаза ва шешларини ҳам атайин тушириб қолдиради.

Муҳаммад Али асар бошида ўзининг қисқа кириш сўзини келтиради ва асардаги энг биринчи сарлавҳасини «Темурбекнинг мугаваллуд бўлгани ва олами ва жамоли билан йаруқ қилгани сўзлари» деб атайди. Бу эса форсча матнининг 86-варағидаги сарлавҳага мос келади. Асар давомида Темурнинг ўзи ҳақида кўпдан-кўп биографик маълумотлар келтирилганлиги учун уни фақат Амирнинг галабалари тавсифи эмас, балки ҳаётномаси деб аташ мумкин. Асарда Амирнинг барча оила аъзолари ва қариндош-уруғлари ҳақида ҳам кўплаб маълумотлар келтирилади.

«Зафарнома» фақат соҳибқироннинг ҳарбий юришларини мақтаб, кўкларга кўтаришдан иборат, десак хато бўлурди. Унда инсон характерлари ҳам жуда яхши тавсифланган. Хусусан, Темурнинг шахсий характери Шарафуддин Али томонидан зўр маҳорат билан кўрсатилган. Муҳаммад Али эса ўзбек тилига ана шундай саҳифаларни юксак маҳорат билан ақсалантирган. Баъзи саҳифаларда Темур қаҳрининг қаттиқлиги тавсифланиб, унинг бу борадаги фаолияти ҳаққоний баён қилинган ва уни асослашга ўринишлар сезилади ва унинг мислсиз оламгирлиги кўрсатилган бўлса, бошқа саҳифаларда, чунончи, қизи Тағайшоҳнинг ва ўғли Жаҳонгир мирзонинг вафотларига тааллуқли саҳифаларда соҳибқирон инсоний заифликларга эга бўлган киши эканлиги ҳам кўрсатилган. Лекин исқала муаллиф Шарафуддин, Муҳаммад Али ҳам Амир соҳибқироннинг буюк шерқалблиги, мислсиз қаҳрамонлиги, довураклиги ва баҳодурлигини катта ҳаққоният ва маҳорат билан кўрсатган. Бу саҳифалар ўқувчида заррача шубҳа туғдирмайди. Ва Темур сиймоси кўз олдимизда чекинмас, сийилмас ва забардаст жангчи сифатида гавдаланади.

Асарда нафақат Темур сиймоси, балки унинг атрофидаги баъзи бошқа шахсларнинг сиймолари ҳам юксак маҳорат билан тавсифланган. Масалан, соҳибқироннинг эгачиси (опаси) Қутлуг Туркон ого ҳақида қисқалина маълумотлар келтирилган бўлса ҳам, шу маълумотларнинг ўзини уни муштинар ва гамхўр опа, нафис дилли, идрокли ва доно ҳамда жасур ва ватанларвар аёл сифатида гавдалантиради. Бу аёл тили билан айтилган бир неча оғиз сўзларнинг ўзини унинг бутун Эрон ва Туронда катта қудратга эга бўлган ҳамда халқаро сийсатга кучли таъсир кўрсата оладиган юксак иродали ҳокима аёл бўлганлигини кўрсатади. Унинг оти Туркон ого бўлганлиги ҳам бежиз эмасдек туюлади кишига.

Амир Ҳожин Сайфуддин ва амир Ҳусайн сиймолари ҳам юксак маҳорат билан тавсифланган. Буларнинг биринчиси соҳибқироннинг энг ишончли дўсти ва сафдошларидан бири эди. Амир энг масъулиятли ва оғир вазифаларни фарзандларидан ҳам унга кўпроқ ишонарди ва юктарди. У умрининг охиригача соҳибқиронга содиқлигича қолади.

Амир Ҳусайн аввалига Темурнинг қайноғаси ва бошланғич пайтлар сафдоши эди. Лекин у ўз табиатидаги тубанликлар туйфайли юксак инсонийлик хусусиятларига эришолмайди ва ниҳоят, Темурга нисбатан хойинликка оғиб, ҳалокатга юз тутади. Бу шахс Темурга нисбатан қандай разилликлар қилган бўлишига қарамай, Амир соҳибқирон унга доимо олижаноблик билан ва инсонийлик билан жавоб қайтаради.

Амир Ҳусайн вақти-соати тутаб, ҳаёти билан мамоти ораллиги қилча қолган дақиқаларда муаллифлар соҳибқироннинг юксак инсоний кечинмаларини моҳирлик билан тавсифлаганлар.

Лекин қандай бўлишидан қатъи назар, асарнинг марказида Амир Темур туради. Муаллифлар уни бир дақиқа ҳам унутмайдилар, хоҳ узоқ ва машаққатли юришларми, хоҳ зафарли жангларми, хоҳ сийсий, маданий ёки маърифий ишларми — барчасида Амир

шахсан иштирок этиб, албатта масаланинг энг тўғри ва доно ечимини топади, ва ҳар қандай огир шароитдан ҳам лашкарини усталик билан олиб чиқиб кетади ва аскарларининг ҳаётини сақлаб қолади. Масалан, 1391 йили Тўхтамишга қарши қилинган юришда 200 минг кишилик лашкар огир озуқа танқислигига учрайди: бир аскарга кунига фақат бир товоқ атала бериларди. Бошқа егулик нарса йўқ эди. Бундай огир аҳвол яна неча кун давом этиши ҳам номаълум эди. Шунда Амир соҳибқирон оригинал йўл билан бу овқат танқислиги муаммосини ечади: у бутун аскарлари билан чўлин ҳалқа қилиб уршни буюради. Аввалига диаметри бир неча ўнлаб километрга етадиган улкан ҳалқа ҳосил бўлади. Сўнгра ҳалқа торайиб, кичрайиши натижасида «ортган» аскарлар иккинчи ҳалқани ҳосил қилади. Ҳалқа пчида қолган тирик жониворларни сони шу қадар кўп эдики, муаллифларнинг айтишича, аскарлар уларни саралаб, фақат семизларини қолдириб, өзгинларини қўйиб борадилар. Бундан отиб олинган ов натижасида бир неча ойлик овқат жамғарилади. 9 ой давом этган бу юришда лашкар ўзини-ўзи овқат билан таъминлайди.

Шундан ҳарбий тактика масалаларида XIV аср иккинчи ярми ва XV аср бошида Амир соҳибқирондан ўтадиган бошқа бир шахс йўқ эди дейиш мумкин. Бу борада огир бўлиб кўринган ҳарбий масалани ҳазрат Амир оз сонлик аскар билан ва содда усул билан ҳал қилганидан муаллифларимиз ҳам ҳайрон қолишади. 1364 йили Илёс Хожани Кешдан ҳайдаб чиқаришда бор-йўғи 300 кишидан иборат отлик аъжари отларининг икки тарафига шох-шаббаларни бойлаб, чап-тўзон кўтариб, йирик лашлар келаятгандек душман кўнглига ваҳима солиши; ёки яна бир гал ўрду бўлиб турган ва «они Темурниқидан бир неча бор ортнқ бўлган душманининг атрофига қоронги тунда гулханлар ёқиб яна душманларни қўрқитиш бунга мисол бўла олади. Кавказда Кура дарёсидан кўприксиз жойда қамишдан кўприк ясаб, осонлик билан сувдан ўтиши ҳам шундай ҳарбий эҳи ва фаросатнинг намоёиши қилинишидир.

Асарда XIV асрга хос бўлган бой географик маълумотлар келтирилган. Шуниси диққатга сазоворки, Ироқ ва Шарқий Анатўлиядан то ҳозирги Хитой марказигача ва Форс кўрфазидан то Кама дарёси ҳавзасигача бўлган жой, сув, кент, шаҳар, тоғ ва доvonларнинг ўзбекча (қардуқча) номлари келтирилади. Бу эса учала мўтул улусида ҳам XIV асрда чингачи туркий тили тарқалганлигидан далолат беради.

Энди бир нозик масала устида тўхталмай иложимиз йўқ. Темурнинг «уч йиллик», «беш йиллик» ва «етти йиллик» юриш жангларида ва бошқа бу атамаларга кирмаган урушларидан олдига қўйган мақсади нима эди? деган савол тугилади. Одатда рус ва совет муаллифлари бу саволга, мақсади фақат бойлик орттириш учун олиб борилган босқинчилик ва қирғинбарот урушлари эди, деб жавоб бериб келганлар. Масалала юзакки ёндашганда шундай туюлиши мумкин. Ленин 1385 йилгача Темурнинг мамлакатларни босиб олиш нияти бўлмаганлиги аниқ. Уша йил бошида Тўхтамишхоннинг Табризга бостириб келиб, шаҳарни вайрон қилиши унинг режаларига қатъий ўзгартириш киритади. Бундан бир неча йил аввалроқ у «Худо битта бўлганидек бутун дунёда подшо ҳам битта бўлиши керак» деган бўлса-да, бу фикрини у ҳеч қачон тўла амалга оширишга ҳаракат қилмаган эди. Мазкур йилгача олиб борган урушлари асосан 5 турли вақтларда орттирган душманларидан ўч олиш, ёки аҳолига зулм ўтказаятган ҳокимларнинг танбиҳини бериш, ёхуд шаръий фарз деб ҳисобланган диний душманлар билан олиб борилган газавот урушлари эди. Газавот урушларини ҳам у фақат мусулмонларга нисбатан зулм ўтказаятган гайридинларга қарши олиб борарди. Бу ҳол асарда ўз аксини топган. Лекин Тўхтамишнинг мазкур юришларидан сўнг у бутун Эронни босиб, Олтин Ўрдага қўшиб олиши хавфи тугилади. Шунинг учун Амир Темур Тўхтамишдан аввал Эронни ўз мулкига қўшиб олишга қарор қилади. Эронни забт этганидан сўнг умуман Ҳулоғу мулкни тамоман забт этиш гоёси тугилади. Ҳақиқатан ҳам Ҳулоғу мулкнинг асосий қисми бўлиши Эрон ва у мулкнинг иккала пойтахти Табриз ва Султония забт этилганидан сўнг бу мулкнинг парчалари бўлиши Ироқ, Сурия ва Шарқий Анатўлияни қўшиб олмай иложи йўқ эди. Чунки бу ерларнинг ҳокимлари Темурнинг душманларига паноҳ бериб, ерлари Амирга нисбатан ивво ва ҳужум илацдарми-базасига айланган эди.

Темур ҳарбий юришларининг яна бир сабаби бор эди. Бу ҳам бўлса, Буюк Илак йўлини бир мамлакатга бирлаштириб, ундаги хавфсизликни таъминлаш эди. Шарафуддин бир неча марта Мугулистон, Эрон ва Ироқда маҳаллий ҳокимларнинг эъравоқлиги ёки қароқчилар кўпайганлиги сабабли карвонлар ва ҳатто элчилар юролмайд қолганликлари ва ҳажга ҳам бориш хавфи бўлиб қолганлигини айтади.

Тўхтамиш ва Боязид билан олиб борилган жангларда эса ҳақиқат тўла равишда Темур тарафида эди. Бунга ўқувчининг ўзи мутотлаа чоғида гувоҳ бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, Амир Темур ўз даврининг фарзанди ва энг йирик лашкарбо-

шиси эди. Унинг даври эса ниҳоятда мураккаб эди. XIV аср ўртасига келиб мўғулларнинг учала гарбий улуслари — Олтин Урда, Чингаой улуси, Хулоғу улуси ҳарбий ва сийёсий шўқрозга учраган эди. Агар Темур бўлмаса, Тўхтамиш ёки бошқа кучли шахс бу парчаланиб кучсизланган мулкларни албатта бирлаштиришга, ўзига қўшиб олишга уринарди.

Ундан ташқари 1368 йили Хитойда мўғул ҳукмига барҳам берилиб, ҳокимият тенасга хитойларнинг Мин сулоласи келиши гарбий мўғул улусларига ҳам халф туғдирган эди. Чунки хитойлар дарҳол Мўғулистонни ўзларига тобеъ эттириб, ўзларини Чингизхоннинг вориси деб эълон қилдилар, ва бундан кейин Хитой императорлари гарбий улуслар ҳам уларга бўйсуниниши талаб қилишлари табиий эди. Шунинг учун ҳам гарбда Темур ва Тўхтамишхон каби икки йирик шахснинг саҳнага чиқиши тасодифий эмас эди.

Амир Темур юришларига баҳо беришда шу ҳолатларини ҳам эътиборга олиш керак.

Энди бир неча оғиз сўз асарининг тили ҳақида. Мўхаммад Алининг тили эски ўзбек тилининг ажойиб бир намунасидир. Уни бирор-бир ҳозирги лаҳжа билан бутунлай боғлаб бўлмайди. Бир тарафдан бу тил биз кўнникканмиш Заҳриддин Мўхаммад Бобурнинг тилига ўхшаса, иккинчи тарафдан шимолий Бухоро билан Хоразмининг шарқий ва Сирдарё бўйларидаги тилини эслатади. Умуман олганда, бу тил қарлуқ, қинчоқ ва ўғуз элементларини ўз ичига олган бўлса ҳам, қарлуқ элементи унда устун келади. Ва шу жиҳатдан ҳақли равишда уни ўзбек тили деймиш.

Бу тил XIV—XVI асрларда нафақат Моваруннаҳрда, балки Волганинг қуйи оқимидаги Царициндан (Волгоград) то Спид дарёси ҳавзасигача оралиқда тарқалган эди¹.

Мўхаммад Алининг баён услуби шу қадар мафтункорки, биз бу услубни сақлаш учун асарининг тилини ҳозирги адабий тилга кўчирмай ўзича қолдиришга қарор қилдик. Чунки бу асар XVI аср биринчи чорағидаги ўзбек прозасининг йирик ва жонли намунасидир. Шу билан бирга бу асар тили ҳозирги замон тилшуносларида ҳам қизиқли уйғотар деган ниятдамиш.

Мўхаммад Али ўзи таржимасини бажарётганида айтарлик ёш бўлмаган кўришди. Чунки унда катта ёшдагиларга хос бўлган унутли атоматлари сезилади. Масалан, баъзи бетларда айрим гаплар учтамай қолгани ҳамда гапнинг ўртасида айрим жумлалар тушиб қолган ҳоллари ҳам учрайди. Бундай ҳолларда биз у гапларни форсча матнга кўра тикладик ва тушиб қолган жумлаларини шартли қавсда келтирдик. Таржимон баъзи сўзларни ёзишда аниқ қондага риоя қилмайди. Масалан, шох, ва шохзода сўзларини «ниш»дан сўнг «алиф» билан ҳам, «алиф»сиз ҳам ёзди. Бундай ҳолларда биз матн орфографиясини сақлаш учун биринчи ҳолда шох, шохзода ва иккинчи ҳолда шах, шаҳзода шаклида келтирдик; кўприк ва фил деган сўзларини у бир бетнинг ўзиде кўфрук ва пил шаклида келтиради. Бундай ҳолларда ҳам бу сўзларини тузатиб ўтирмай, матндагидек келтирдик. Кўп ҳолларда ҳозир «я» билан бошланадиган сўзлар икки ҳарф билан келтирилганлиги учун биз орфографияни сақлаш учун бу ўрнида дифтонг «йа» билан ёздик (масалан: Йаад, йанги, йамғур ва ҳ.к.). Қирилча «я» «ю» ёки «ё» сақланиши эса ўқувчи эҳтиёжига боғланди. Буни хато ўрнида кўрмагайлар.

Икки оғиз сўз асардаги шеърят ҳақида. Аввало, шунини айтиш керакки, форсча матида Шарафуддин классик араб ва форс шеърятдаги анъанани давом эттириб, асарининг ҳар бир бетига қатор шеърларни киритган. Лекин кўпинча бу шеърятда у айтарлик юксак маҳоратга эришолмаган ва шунинг учун келтирилган шеърларнинг баъзилари анча савб бўлиб қолган. Табиий, Мўхаммад Али бу шеърларнинг ҳаммасини ўзбекчага чевуравермаган. Фақат у баъзи шеърларнигина қолдирган ва уларни анча усталлик билан ўзбекчага ағдарган.

Бундай шеърлар Мўхаммад Алининг шеърят бобида анча маҳорати бўлганлигидан гувоҳлик беради.

Қўлимиздаги ксерокопия нусхасига кўра, Истамбул қўлёзмасининг яна бир намчилиги бўлган: унда асарнинг турли ерларида ўн тўрт вараги тушиб қолган. Уларни Мўхаммад Алининг услубига солиб, форсчадан таржима қилинди.

Азиз китобхон! Халқимиз қадимги қаҳрамонлар ҳақида дostonларини севиб ўқиганликларини яхши биламиш. 40-нчи ва 50-нчи йиллар охириларигача ҳам эски араб ёзувида совет давридан илгари чоп этилган «Або Муслим», «Искандаринома», «Шоҳнома» каби китобларни гап-гаптаклар ва шунга ўхшаш йилликларда эски ёзувини билган бир одам ўқирди. қолган иштирок этувчилар диққат билан эшитардилар. Шунда китобдаги воқса ривожлашишига қараб тингловчиларда кулги ҳам, кўз ёши ҳам бўларди. Лекин у китоблар, айниқса

¹ Хождение за три моря Афанасия Никитина. М.: — Л.: 1948. 205-бет, 368-шоҳ.

«Шоҳнома», афсонавий ёки ярим афсонавий Эрон шоҳлари ҳақидаги ўйдирмаларнинг моҳирона шеърингга солингани эди. «Зафарнома» эса реал қаҳрамон ва паҳлавон, аждодимиз соҳибқирон Амир Темур Гурагоннинг ҳаёти ва фаолияти ҳақидаги ҳаққоний хабарларнинг тавсифидир. Уйлаймикин, қаҳрамон бобомизнинг ҳаётномаси сизга манзур бўлмай.

Ушбу нашрда ҳошиядаги рақамлар ва сатр ичидаги оғма /чизиқ саҳифа рақами ва унинг бошланиш жойини билдиради. Ҳижрий тарихлардан кейин қавс ичида уларнинг мелодийга ўтказилганларини келтирдик. Шартли қавс ичида келтирилган сўз ва иборалар форсча матнга кўра тикланган. Китобнинг охирида баъзи жуғрофий иборалар ва тушунчалар изоҳланган. Қуръони карим оятлари тажвид асосида эмас, транскрипция қондалари асосида ўқилди ва изоҳларда уларнинг тегишли суралардаги ўрни кўрсатилди.

Тагин: раъия, тобъ, воқеъ, воқеъа, тааллуқ каби бир қатор калималар таржимон-муаллиф ёган ҳолда қолдирилди, жузъий ўзгаришлар билан таъдилланмади. Қўлёзмадаги баъзи сийрак учрайдиган, жумладан, арабчаси дол, коф, лом ва ёо ҳарфларидан таркиб топган, бир қарашда «даклай» деб ўқиш мумкин бўлган сўзни шартли равишда «диккалай»— деб ўқилди. Бу, дарвоқеъ, душман бошига тик, тиккалай борди деган Бухоро ва Хоразмда сақланган иборага ҳам мос келади. Бу нарса айрим бошқа ҳолларда ҳам учрайди. Дунёдаги ягона ўзбекча қўлёзмаси асосида тайёрлангани учун ҳам китобда бундай сакталликлар бўлиши табиий. Кўрсаткичлардаги рақамлар қўлёзма матнининг варақ саҳифаларини билдиради. Мундарижада эса ушбу нашр бетлари кўрсатилди.

Китоб кенг ўқувчилар оммасининг ўқиши қулай бўлиши учун сўзбошида ҳам, изоҳларда ҳам ҳадеб фойдаланилган адабиёт саҳифаларига ҳавола қилавермадик ва кўп ҳолларда уларни эслатмадик.

Утган 1996 йилининг энг улуг ва тарихан зийнатли умуммиллий маъракаси — Ҳазрати Соҳибқирон Амир Темур ибн Тарагай Баҳодурхоннинг 660 йиллиги шукуҳида кечган санамна ноширчилигининг энг кўркем намунасини Ўзбекистонга ва ўзбек халқига тақдим этгани учун заковатли матбаачи, тарихчи олим Искон Шогуломов етакчилик қилаётган «Шарқ» нашриёт-матбаа концерни меҳнат жамоасига алоҳида миннатдорчилик изҳор этамиз.

Ашраф АҲМАД,
Ҳайдарбек БОБОБЕК.

Зафарнома

БИСМИЛЛАҲИР РОҲМАНИР РОҲИЙМ!

МУҚАДДИМА

16 /Ҳамду сипос ул Ҳолиқиғаким, араб ва ажам фусаҳо ва булаголари анииг васфидин ожиз турурлар.

Ва ҳаддсиз сано ул Қодиригаким, ҳидоят арбоби ва дирият асҳоби анииг баъни сифатида қосир бўлдилар. Уламо ва фузалоларга уз карами бирла кунгулларини Ислои нури била ораста қилди.

Ва сано ул Подшоҳигаким, барча подшоҳ анииг даргоҳида ниёз юзини туфроққа қўйуб, тилак тиларлар. Назм:

Анииг васфида ақл ҳайрон эрур,
Ки ақл анда бир тифли нодон эрур.
Агар киши юз йил деса васфиини,
Дейолмас анииг васфидин бирини.
Қамолида йўқ ҳақду гоят анииг,
Сифотида ҳам йўқ ниҳоят анииг.

Юз шукур ул Султониғаким, ер устида кўкдин боргоҳни устунсиз йасадиқим: *Аллоҳул-лазий рафи 'ас-самавати биғайри 'амадин таравнаҳа'*. Ва алтоғ хизонасидин ҳар бандага бир турлук иноят ва шафқат бирла ҳосе қилиб, баъзи бандаларига нубувват мартабасини каромат қилиб, халқ учун йибарди. Ва барчадин афзал ва акмал, ул Ҳожа турурким, анииг дин ва миллати барча динларнинг носихи бўлди. Салот ва саловоти зокиёт ва туҳафи таҳийётнисор равзаи муаттари Пайгамбарийким, ҳидоятлари била/иллатларни йўқ этти: *Ва ҳува'*...

2а

Ва латиф раҳматлари ва ризвони шарифлари ул шароиъ кўкнинг ойига ҳардамда юз қатла нисор ўлеун: *салл Аллоҳу 'алайҳи ва 'ала алиҳи ва асҳобиҳи ва саллам таслиман қасиран, қасиран.*

Аммо баъд, билғилким, бу даврони шарифда ва авони латифдақим, назм:

Жаҳон эрди хуррам чу боғи биҳишт,
Ба даври шаҳаншоҳи нукусиришт.
Шаҳаншоҳи динпарвари додгар,
Давридин адли берди хабар.
Ишидур аҳодис ва Қуръон била,
Кеча-кундуз ул ёди Субҳон била.
Замони эмас холи аз ёди Ҳаққ,
Жаҳон ичра шаҳлардин элтти сабақ.
Шижоъатда Рустам⁴ киби номдор,
Саховатда Ҳотам⁵ киби номдор.
Жаҳоне эрур адлидин шодмон,
Эрур дунёда шоҳи соҳибқирон.
Шаҳаншоҳи диндор Кучкунчихон⁶,
Ки олам эрур жисм ва ул ҳам чу жон.
Илоҳо, ки то бўлғай арзу само,
Бу шоҳи жаҳондор тобқай бақо⁷.

Муборак кунгулларида ва саодатманд хотирларига кечтиқим, «Зафарнома»ким, мавлоно Шарафуддин Йаздий⁸ — *равваҳаҳу Аллоҳ ал-азим* — форсий тили билан Темурбекнинг⁹ воқифотини айтиб турур, тожиқлар андин баҳра толиб, турк элига файз тегмай турур, эрса керакким, бу китоб туркий билан бўлғай, то андин эл-улус фойда топқайлар. Чунким бу андиша латиф кузгу киби муборак кунгулларига кечти, баъзи доноларким, бу

ҳазратнинг мулозиматиға ҳозир эрдилар, бу андишадин шод бўлуб, пора дуо қилиб айттилар, шёър:

Йахши табъинг йахши қилгай фикрни.

26 Бас, андин сўнг бу бандан камина /беиститоъати туроб, итмомул-фуқаро Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорийға¹⁰ ишорат бўлдим, туркий тили била «Зафарнома»ни буюрулгай. Бас, агарчи бу бандан ҳақири хоксорға ул иститоъат йўқ эрдиким, бу ишға духули қилгай. Аммо бу олтнинг мазмуни билаким: «*Атиъ-у-л-Таҳа ва ати'у бир-Расула ва ул-у-л-амири минкум*»¹¹ воқия бўлуб турур, йўқ дейсмай анбиё ва аплиё руҳидин мададу ҳиммат тилаб, бу амрға машғул бўлдим. Умид ул турурким, мақбули таъби хони олиймиқдор ва умарон бузруквор ва вузарон пикушиёор ва зурафон номдор бўлгай, иншоаллоҳ таоло.

Бас, умид ул турурким, агар саҳви ва хатойи бу китоб ичинда муборак назарларига келса, марҳамат қалами бирла ислоҳ қилиб, анинг саҳв ва хатосига боқмағайлар. *Ва ҳува ал-Азиз ил-Ваҳуд*¹².

Темурбекнинг мутаваллид бўлғони ва оламни уз жамоли била йаруқ қилғони сўзлари¹³

Заволсиз подшоҳ каломидин мундоқ маълум булурким, фаёз алалитлоқ хизонасидин: *Аъта қулла шайъин халқаҳу сума ҳуде*¹⁴ салоҳ ва муҳаббат хилъатини йахшилиқ тариқасини бандасига иноят қилур бўлса, бу иноятни бу банданинг фарзандларидин курсатур. Нечукким, Пайғамбар салли Аллоҳи алайҳи васаллам айтиб турурлар: «*Ва инна саллоҳар-ражули...*» ҳадисининг маънисен ҳазрат соҳибқироннинг атоси шаънида турурким, амир Тарагай дейур¹⁵. Тарагайбек уламо ва сулаҳо ва муттақийларға мушфиқ ва меҳрибон эрди ва буларнинг мажлисида борур эрди. Ложурма, бу жиҳатдинким, ҳазрат Ҳаққнинг севар бандаларини севар эрди ва буларнинг дўстлуқ донасини сидқи гаштиға парвариш бергон учун «*Анбатаҳа Аллоҳ набатан ҳасан*»¹⁶ чиқиб, давлат ва саодат саҳроси/каромат ва афзодин тўлди. Байт:

За

Чу тобти бу иқболу бахтдин нишон,
Анга берди Ҳаққ пури соҳибқирон.

Қазон султон¹⁷ замонида давлатнинг куни ва саодат кукининг ойн зоҳир бўлди ва олам сақлагучи юлдузи инояти Раббонийнинг авжидин йаруқ бўлди. Шайбон ойининг йигирми бешиде, торих етти юз ўттуз олтида, сичқон йилким (8.04.1336), мугулларнинг йили била мувофиқ турур, Каши¹⁸ дилкаш вилоятида, Такина Хотунким¹⁹, шаръи мутаҳҳара йусуни била ул амири динпарварнинг никоҳида эрди, андин ҳазрат соҳибқирон кун киби зоҳир бўлди. Ва оламафруз моҳи буржи саодатдин чиқти. Байт:

Йанги бошдин бўлди бир ой ошкор,
Бўлди зоҳир дунёда бир номдор.
Инсон суратида ҳар жони жаҳон ичра келди,
Ва оламни ҳумоюн мақдами била музаййан қилди.

Токим анинг зоти шарифи йамон кўздин саломат қолгай: *Ва ин йукаду*²⁰ тиловати била спехрнинг тасбиҳ айтқучилар машғул бўлдилар: «*Вал малонату йусаббиҳуна би-ҳамди Раббихим ва йастағфируна ли-ман фил-арди*»²¹.

Бас, то анинг улуг қадри камол тариқиға етса, дуо вазоифи била малад қилдилар. Байт:

Сарсабз бўлсун бу зебо ниҳол,
Паноҳида тутсун ани Зул-жалол.
Жувонбахту фируз бўлсун мудом,
Анинг амрида олам ўлсун тамом.

Анинг адлидин тоза ўлсун фалак,
Мутъи анинг барча мулку малак.

36

Ва ул саодат кунининг партавидин ҳақиқат сирри зоҳир бўлуб, иқбол буржидин кўрунуб, Қачули Баҳодурнинг²² тушининг таъбириким, Туманайхон²³ айтиб эрди, муҳаққақ бўлди. Саккизинчи кавкабким, таъбир тили билан соҳибдавлатидин нишона бўлғай, Қачули Баҳодурнинг саккизинчи наслидин /зоҳир бўлуб, салтанат оламни нуроний қилди ва андин сўнг адл овозаси ва инсоф тариқаси машриқ оламдин магрибқача тўлуб, фатҳ ва фирузлуқ осори ҳазрат Субҳон июнотидин анга муъассар бўлуб, бари олам мусаххар бўлди. Байт:

На хуш тушким, анга таъбир сенсин,
На хуш оятки, анга тафсир сенсин.

Ва бу сўзнунг таҳқиқи бу турурким, салтанат қавоъидида ва хилофат турида анинг муборак вужуди ва саодатманд бунёди жаҳон ичра охируззамоннинг соҳибқирони бўлғай ва мундин йахшироқ далили бўлмағай. Анинг учунким, бу соҳибдавлатнинг толиғи Жаҳдий буржида тушти. Ва бу буржининг хосийати ул турурким, ҳар ким бу бурждаги толиғида мутавваллуд бўлса, камоли салтанат авжида етқай ва барча салотинларга сарвар бўлуб, ҳар наким кўнглига кечқай, анга муъассар бўлғай.

Ва наййири аъзам, яъни Офтобким, жалолатининг юлдузи турур, тўртинчи ватаддаким²⁴, қарор ва сабот эви турур ва ўз ерида шараф била Уториқда нечүкким, Офтоб даври бўлғай, йигирми иккинчи даража Ҳамалда фатҳ ва фирузлуқ аламини кўтариб, иқбол маншурунинг саодат тавқиғи била йасаб турурким, зуҳури маҳаллийда ўз мақоми аслида зоҳир бўлғай ва анда подшоҳлиқ қилғай. Ва ул мамлакатни зебу зийнат бобида барча мамлакатлардин йахшироқ тарбият қилғай.

Ва Муштарийким, саодатнинг кавкаби турур, ва Миррихким, қувват ва шавкат йулдузи турур, бешинчи толиғким, фарзанд эви турур, бу кавкаблар билан йирик бу хосият бердиким, бу саодатманд фарзандқа Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло давлатманд уғуллар каромат қилғай ва давлат аларнинг ичида мустадом бўлғай.

4а

Сўнг, ложурма, бу қобилият жиҳатидин ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло истиқомат бешигидин чиқориб ва лутф дояси /сути билан парвариш берди. Сўнг ҳадди тамйиз ва ақлда етконда ҳаракот ва қилигидин салтанат иши андин зоҳир бўлур эрди ва анинг эш-кучидин ва айтмоқ ва эшитмоқларидин подшоҳлиқ ва шахриёрлиқ тариқаси кун киби йаруқ кўринур эрди. Назм:

Чу ёшлар била ўйнар эрди мудом,
Дер эрди аларга: «Келинлар тамом.
Ки мен шоҳ бўлғайман ва барчангиз
Мани шоҳ атаб, ўзга сўз демангиз».

Келур эрдилар ёшлар қошига,
Ани шоҳ атаб, кўтариб бошига.
Булур эрди бир гўдак анга амир,
Яна бири анга чу дово вазир.

Яғоч ва қамиш бирла инсон этиб,
Ҳар иш буюриб анга, фармон этиб.
Дер эрдиким, ул ёрлиқ эшитмади,
Ёаутлуқ қилиб ани буюрмади.

Дер эрди: «Келинлар бошини равон,
Ки мундин нари ҳеч киши дар жаҳон
Шаҳаншоҳ ҳукмидин ул чиқмағай,
На ким шаҳ дегай, ўзга иш қилмағай».²⁵

Ва бас, девони *наҳну қасамна* парвонаи июнот *Йарфаъу даражатин ман йашаъу*²⁶ ва маншури давлат замоноро тугроси биланким, *Атахуллоҳул мулка*²⁷ мувашшаҳ бўлиб эрди, муборак хотири отламоқ ва чопмоқ ва ўқ

отмоқ ва уруш асбоби билан майл қилур эрди. Ва ҳар кунда овга борур эрди. Байт:

Кеча-кундуз иши эди чун шикор,
Бу иш бирла утқарур эди рўзгор.

Ва анинг давлатманд зотиким, маъхари луғфи Илоҳий эрди, шафқат ва хайрдин ўзга иш муборак кўнглига кечмас эрди. Ва ул ҳолда, агарчи қаҳр ва сиёсат қилур эрди, нечукким ул сўзлар келгуси турур, ул қаҳр ва газаб подшоҳлик жиҳатидин ва мамлакат забти учун эрди. Шеър:

Мудкни гар қарор бергайсен,
Тигни беқарор қилгайсен.

46 Ва далили бу /сўздаким, такаллуфдин йироқ ва риёдин бегона турур, бу турурким, ҳазрат *Рисолат, салла Аллоҳу алайҳи ва саллам*, айтиб турурларким: *Ал-валаду сирра абиҳи*. Бу ҳазрат соҳибқирондин тахт узра додлик хусравий ўлтуруб турурким, ҳаргиз ул ҳазратдин муваддажа озурда бўлмагон турур. Йироқ-яқиндин тамом оламни бу сўзда иттифоқлари бор турур ва жувонбахти турурким, бовужуди улким, ҳазрат *Ҳаққ субҳонаҳу* ва таолодин анга кулли асбоби давлат муяссар бўлуб эрди, ҳаргиз бу шуруъ ишгаким, муноқи турур, майл қилмади ва ичмак сори майл қилмади ва бу подшоҳи комкор оғзини жоғир сори элтмади ва бир дами тоату ибодат фикридин ўзга иш кўнглида кечмади. Ва муттасил иши Қуръон ўқумоқ ва фақиру мискиннинг гамини емак эди.

Ва хилофатпаноҳиким, Фаридун ҳашамати ва Исфандиёр шижоати ва Зуннун ибодати анга жамъ бўлиб эрди²⁸, ҳар ердаким бир гўшанишинни эшитур эрди, жон дилига камари мулозимат боғлаб аларнинг мулозиматлариға борур эрди.

Ва хува ас-султон ал-аъзам вал-хоқон ал-аъдалул-акмал муъаййини ал-Ҳаққ ас-салтанат вал-дунё вал-дин Абу-Наसर Шохрух Баҳодурхон²⁹, халлада *Аллоҳ таоло ва мулкӯҳу ва султонуҳу*.

Бас, мундин сўнг қалами мушкинрақам иккинчи мақолада бу шоҳнинг воқияотини зикр қилгуси турур, анинг учун тил торттук. Ва яна бир анинг ўғлонларидирким, кўз анинг жамолидин йаруқ бўлур. Салтанат паноҳи эрурким, бовужуд улким, ҳусну сийрат ва сурат ва айни давлат ва салтанатда йахши маъош қилиб, даййон қилиқни хотирига кечурмай кам озорлиқ тариқасини зоҳир қилди ва анинг малаксифот зотиким, барча фазоил ва камолотнинг жомийи эрди ва йахши эҳни дақоиқи ҳақоиқда йуруб мушкил сўзларни ҳал қилур эрди. Байт:

Малак сурати эрди туфроқдин,
Ки равшан эди анга илм ал-йақин.

5a

/Муъжиз баён тиликим, маъно илҳом тавфиқ турурким, *Инна мин ал-байани ла-сиҳран* равшан қилур эрди. Бас, гавҳар сояқон тилидинким, фазлу маҳз калиди турур, баён вақтида ҳар ким мушоҳида қилгай. Байт:

Ақл анга далли ва кўнгул ҳайрон,
Сўзлари ҳар бири кўнгулда чу жон.

Ва хатти латификим, бадоиъ осори шариф қасри турур би-китобиҳи: *Нун вал-қалами ва ма Йастурун*³⁰ музаййан турур, рўзгор номаларида йахши сурат билан битиб, ҳожат баён қилмоқ йўқтурур. Шеър:

На доим анинг васфин, эй сарфароз,
Эрур кун сифат бобдин бе ниёз.

Бас, чун қалами хужастарақам васфинда ҳаёт суйидин шама битди, мундин нари, агар ҳумоюн алқомга юз қўйса, йахшироқ бўлгай. Байт:

Анинг сифотини чунким қалам баён қилгай,
Ажиб эмас, агар андин томизса оби ҳаёт.

Анинг муборак юзидинким, дониш аҳли зайн ва бинеш хайлининг кўзлари йаруқ эрди, сурати раҳмат ва лутфи арҳама-р-роҳимийн турур. Шейр:

Чу булди жаҳон ичра ул подшоҳ,
Юрур эрди фармонида муру моҳ.
Худо қилди ани шаҳаншоҳи дин,
Сари тождорони рўйи замин.

Вориси мулки Сулаймон ал-муъаййад мин ас-само ал-музаффар алал-аъдо пайрави шаръи саййидул-мурсалин муийси ал-Ҳаққ вас-салтана вад-дин Абул Фатҳ Иброҳим Султон³¹, халлада Аллоҳ таоло фи маосир мулкуху ва султонуху ва афода алал-олабийн фазлуху ва эҳсонуху. Наам:

Чу ул соатки бахш қилди Йаздон³²,
Ики Иброҳим³³ анда булди аъён.

Бирин миллат саро обод қилди,
Бирин дунёда ади ва дод қилди.

Бириндин булди оташ чун гулшан,
Бириндин булди дуди зулм пинҳон.

/Бириндин булди Макка эви пурнур,
Бириндин булди олам бари маъмур.

Бириндин булди Озар бутларини,
Бирин берди ривож Аҳмад³⁴ динини.

Худовандо, бу шоҳи додгустар,
Ҳаминша дар жаҳон булгай музаффар.

56

Бас, ул ерким, жавҳар сифотидин ва муфоҳар ва маосари онҳазрат мурассаъ булгай, учунчи мақола ахбор ва осори соҳибқирони гитиситонда келгуси турур. *Ва мин Аллоҳи-л-авн ва-т-таъйид, иннаху Ҳамидун ва Мажд.*

Қазағанбекнинг³⁵ хуруж қилғони сўзи

Қазон султонхон, Йасур Уғлоннинг³⁶ ўғли товуқ йилда, торих етти юз уттуз учда (1332—1333) Чигатойхоннинг³⁷ улусида хон бўлуб зулм ва бедодлик қила бошлади ва ади ва шаръ тўридин аёгин ташқари қўйди: «*Ал-мулку йабқа маъ-л-куфри ва ла йабқа маъ-з-зулми*». Халойиқ анинг йамон қилигидин фарёдқа келдилар ва анинг қўрқунчидин ҳар қачонким, бекларини суҳбатда ё кенгашда чорлар эрди, ул бек уғлон-ушоқи била васиятлар қилиб, андин сўнг анинг қошига борур эрмишлар. Байт:

Йамон зулмидин жумла халқи жаҳон,
Қалурлар эди жавридин юз фиғон.

Қазағанбекким, барча беклардин улуг эди, ул вилоятни олмоқни эли билан ва Чигатойхоннинг улусидан булгон беклар билан иттифоқ қилиб, йаағи буддилар ва Соли Саройда³⁸ йиғин қилиб, черик йиғиштуруб, анинг урушига юзландилар. Қазон султонхон бу хабарни эшитиб, ул тақи черикни йиғиштуруб Дори Занги³⁹ саҳросида торих етти юз қирқ олтида (1346) уруштилар ва ул урушда Қазағанбекнинг бир кўзига Қазон султонхоннинг ўқи тегиб, зойи булди. /Икки черик бир-бирини айрилиб, Қазон султонхон Қаршига⁴⁰ келиб, ул қиш анда турди. Бас, асру совуқ бўлуб, булгон отулоғи ул совуқда талаф булди. Бас, бу хабарни амир Қазаған эшитиб, яна черик йиғиштуруб, торих етти юз қирқ еттида (1346—1347) келиб урушди. Эрса Қазонхонни босиб, хонни тутуб ултурди ва Қазонхоннинг подшоҳлиги Мовароуннаҳр⁴¹ ва Туркистонда⁴² ун тўрт йил эрди⁴³, андин сўнг анинг вилоятида Қазағанбек ҳоким бўлуб, Донишмандча Уғлонки, Уқдайхоннинг уғлонларидин⁴⁴ эрди, ани хон кутарди. Икки йилдан сўнг ани тақи шунқор

ба

қилди. Баёнқули Уғлонким, Суйургатмишхоннинг ўгли эрди⁴⁵, ани хон кўтарди. Шезъ:

Хониким, анга жуду сахо эрди тариқ,
Бўлди зафару нусрат анга ёру рафиқ.
Даврида эмас эди жаҳонда ҳеч гам,
Эл эрди бари бир-бирига ёру шафиқ.

66

Бас, бу хоннинг хонлиги ўн йилгача борди ва Қазаганбек анга тааллуқ вилоятларни андоқ забт қилдиким, андин йахшироқ бўлмағай. Ва анинг йахшилиги олам ичра ёдгор қолди ва шарифат йўсуни била амал қилур эрди. Аҳли фаал ва маййиз анинг инъомида бахраманд бўлиб, барча хушхол эрдилар. Ва анинг замонида бир ажойиб ишким, воқиф бўлиб турур, бу эрдиким, Арханг⁴⁶ ва Саройдин⁴⁷ черик тортиб Хуросон⁴⁸ вилояти сори борди. Ва мунунг латифати бу турурким, султгон Абу Саъидхонким, Чингиз наслидин эрди ва Эрон вилояттида подшоҳлик қилур эрди, ул ўлгач, мундин сунг ўзга Чингизхон ўғлонларидин ул вилояттида подшоҳлик қилмади⁴⁹. Қазон султгон хон бўлгонда анинг жавру зулмидин эл анга бош йандурмай, Муъизуддин Хусайнким, Малик Гийёсуддиннинг ўгли эрди, Ҳирот вилояттида подшоҳ бўлди⁵⁰. /Шайх Ҳасан Жувайний ва амир Важиҳуддин Масъуд Сарбадор Сабзавор вилояттидин черик тортиб Малик Муъизуддин Хусайн бошига келдилар⁵¹. Бас, Малик Хусайн тақи черик йиғиштируб, шаҳардин чиқиб сафар ойининг ўн учида, торих етти юз қирқ учда (18,07.1342) икки черик бир-бирига йиқиб уруштилар. Асру қаттиқ уруш бўлуб, Муъизуддин Хусайини босдилар ва сарбадорларнинг черики ўлжага мол олмоққа машғул бўлдилар. Бу маҳалда Муъизуддин Хусайн бир тепа устида чиқиб, уч юз киши анга йигилди. Муъизуддин Хусайн аларга айттиким: «Бу черик ўлжа олмоққа машғул турурлар. Келинг, ўзумизни буларга урали». Бу сузда эрдиким, Масъуд Сарбадорнинг кўзи Муъизуддин Хусайнга тушуб, анинг сори йурув берди. Амир Шайх Ҳасан тақи анинг кейнида юрур эди. Эрса ул ҳолда давлат мундоқ иш қилдиким, бир киши ҳам алардин қилич бирла Шайх Ҳасаннинг ёнида санчтиким, яна бир ёнидин чиқиб, у шул соатда ўлди. Амир Масъуд Сарбадор бу воқифани билиб, ва тақи Шайх Ҳасан анга айтиб эрдиким, «Агар ман бу черикда ўлсам, сен зинҳор қайтқайсен», амир Масъуд анинг васияти била амал қилиб қочти. Маликнинг қочқон черики бу хабарни эшитиб, севунуб қайттилар ва сарбадорларнинг черикидин кўб киши ултуруб, мол бисёр олдилар.

Бу фатҳ бўлгондин сунг Малик Муъизуддин бошига бу ҳавас туштиким, Чингизхон наслидин қолгон шаҳзодаларнинг вилоятларини олғай. Бовужуд улким, аларнинг ҳимматидин ул мартабага етиб эрди, тарбият ҳаққини унутуб, алар билан йамонлиқ хаёлин кўнглига кечуруб, Андхуд ва Шибиргон вилоятини чобти⁵². Байт:

Чу бўлғай холи гавҳардин хазина,
Дегайким, «Ман гуҳарман, обгина».

7a

Мовароуннаҳр мамлакати Қазаган маликнинг адлидин қарор топиб эрди. Жом вилоятининг машойихлариким, Малик Хусайнга уруг/булурлар эрдилар ва анинг йамон ҳаракотидин кўнгуллари нохуш бўлиб, Қазаганнинг хизматига келиб, Малик Хусайндин шикоят қилдилар. Арлот беклари ва апардий беклариким, Малик Хусайндин қочиб Қазаганбекнинг хизматига келиб эрдилар, алар тақи айтгиларким, байт:

Ки Чингиз насли магар қолмади,
Ки ёд этмас алардин киши эмди.
Ки ул Гурий андоқ бўлубтур гурур,
Ки мен-мен дебон шоху айлар сурур.

Қазаганбек бу сўзларни эшитиб дедиким, «Тожиққа не ҳадд бўлғай, подшоҳлик даъво қилғай ва подшоҳларнинг фармонидин бош тортқай. Гурур елини қиличим зарби била бурнидин чиқарайим ва черик отларининг

туйноқи била анинг қалъау ҳисорини туфроқ билан тенг қилайм ва черикидин Жайхун киби қон оқтурайм». Бас, тожиклар ҳар сори чобтуруб, Аму суйидин утуб, Балх вилоятида йигилдилар ва Қазаганбек Баёнқулихон била Хирот сори йузданди ва улусларнинг беклари Баён Сулдуз ва Муҳаммад Ҳожа Апардий ва Сатилмиш ва Улжайту Апардий ва Абдуллоҳким, Тайғунунг угли эрди ва Бадахшон шоҳлари барча йигилиб, Қазаганбекка қушулуб, Хирот сори юрдилар. Ва бу хабарни Малик Хусайн эшитти, эрса мирохурини уч юз киши бирла қаровуллуққа йибардиким, «Борил ва хабар таҳқиқ қилгилким, чигатой черики сувдин кечиб турурлар. Агар кечқон бўлсалар, бот ёнгил». Бас, мирохур Мурғоб суйидин кечиб, хабар таҳқиқ тобтиким, Турон вилоятининг черики сувдин кечиб турурлар. Бас, ёниб Малик Хусайн қошига келиб арз қилди. Байт:

Ки келур Қазаган сипоҳи билан,
Ким эрур бари гурди лашкаршикан.
Ки бошдин айоқ темур ичинда гарқ,
Қаронгу алар гардидин гарбу шарқ.

76 Малик Хусайн бекларини йиғиштируб, бу хабарни аларга деди. Андин сўнг беклари била кенгашти. Эрса алар дедиларким, «Турон вилоятининг / черики асру қуб турур ва бизнинг черикимиз тўрт минг отлиқ ва беш минг йайоқ турур. Бу черик била аларнинг ўтравеига борса бўлмас». Маслаҳат мундоқ кўрдиларким, ҳар қачон шаҳарга йақин келсалар, анда урушқайлар. Малик Хусайн бу кенгашни қабул қилди. Андин сўнг Хирот шаҳрида кунчиқар соридин, Пойи Мурғон деган ердин Кўҳдистонгача бир томи урдилар ва хандақи чуқур қаздилар³³. Уруш асбобини шаҳардин чиқориб, анда йигдилар ва Малик ҳар лаҳза уруш ҳавасин қилиб айтув эрди, байт:

Келинг, қилалинг баримиз корзор,
На ғам душманар бўлсалар бешумор.
Кўнгул бирла куч иккени ёр этай,
Адув³⁴ кўзига даҳрни тор этай.

Бас, Қазаганбек черики била Боштон дарасидин³⁵ кечиб, Кўҳдистонга тушти. Тонгласи хон била ва Улжайту ва Сатилмиш ва ўзга беклар билан отланиб, Козиргоҳ тоғига чиқиб, Малик Хусайннинг черикини кўруб, Қазаганбек дедиким: «Тожик уруш тариқасини билмас эрмиш. Бу ерда ки ул туруб турур, ани бот хароб қилурбиз. Икки жиҳатдин бири улким, аларнинг черики бизнинг сори келса, йўқори чиқмоқ керак ва бизнинг черикимиз куйи сори борур. Йана бири улким, чуш кун чиқса аларнинг ўтравеида чиқар ва аларнинг кўзлари кун сори бўлур ва бизнинг сори боқолмағайлар ва ўтравларида бўлгон кишини кўролмағайлар». Муни деб қайтиб тушти. Тонгласи отланиб алар сори йуриди ва икки черик бир-бирига етконда Қазаганбек бир тена устида чиқиб, ўз черикини урушқа фармонлади. Ва Турон вилоятининг баҳодурлари Хирот черики сори чобтиллар ва Хирот йигиллари алар сори йурдилар ва асру қаттиқ уруш бўлди. Байт:

8а

/Диловарлар қонидин сероб бўлди олам,
Шафақдек қип-қизил ер юзи ул дам.
Урушуб бир-бири бирла сипоҳи,
Фигонларин эшитиб мурғу моҳи.

Малик Хусайннинг черики уруш қилгондин сўнг тура олмай шаҳар сори йузданди. Ҳар ерда чуқур қозиб, сув куйуб эрдиларким, андин киши утолмағай (деб), ўзлари ўқ ўшул чуқурларда тушуб ўддилар. Ва Қазаганбекнинг баҳодурлари Малик Хусайн черикининг кейинда тушуб шаҳаргача қавладилар³⁶. Малик Хусайн шаҳарга кирди ва шаҳарнинг куча, боғларини беркитди. Қазаганбек музаффар ва мансур черики билан ёнди. Тонгласи кучуб шаҳарнинг йақинига келиб тушти. Ҳар кунда намози шомгача урушур эрдилар. Шейр:

Урушур эди черики қирқ кун,
Ки ер йузи ҳар кун эди гарқи хун.

Малик Ҳусайн қамални тоқат қила олмай, шаҳар ақобирини ва шайх ва донишмандларини орада солди, йарашқали учун. Бу шарт билаким, «Қазаганбек давлат била қайтиб, вилояти сори борсун. Келур йилда мен бекнинг хизматига борайим». Ақобирлар пешкаш билан шаҳардин чиқиб, Қазаганбек қошига келиб, Малик сўзини арз қилдилар. Бу бек одил ва раъиятпарвар эрди. Билдиким, шаҳар раъиятлари хароб бўлдилар ва вилоят тақи хароб бўлғуси турур. Ризо бериб, яраштилар. Шеър:

Раъойон мискин хароб бўлдилар,
Бу меҳнатда барча қабоб бўлдилар.
Мурувват эмас мулк қилмақ хароб,
Раъойон мискинни қилмақ азоб.

86 Қазаганбек Малик Ҳусайн била йарашиб, қайтиб вилоятига тушти ва воқита етти юз эллик иккида (1351) воқит бўлди. Андин сунг Малик Ҳусайннинг нодшоҳлигидин ҳеч киши ҳисоб тутмай ва сийсати кунгуллари-га қолмади ва беклар анинг сўзини эшитмай, барчаси иттифоқ/ қилдилар-ким, Малик Ҳусайнни тутуб, иниси Малик Боқирни⁵⁷ подшоҳ кутаргайлар. Малик Ҳусайн бу андишадин хабардор бўлуб, аммо ҳеч иш қила олмас эди ва ўзини сақлар эрди.

Ғурийлар⁵⁸ бир-бири билан иттифоқ қилиб эдиларким, ҳар қачон Малик отланса, тутуб беркиткайлар. Бир кун Малик Бўстон Саройдин⁵⁹ отланиб ташқари чиқти, эрса Ғурийларни кўрдиким, ўзлари била кенгашлари бор турур. Билдиким, анинг қасдида турурлар. Бодғисдин⁶⁰ бир булак киши от келтуруб сотарлар эди ва қалин эл йигилиб савдо қилурлар эдилар⁶¹. Малик аларни кўруб Ғурийларга буюрдиким, бу элни таланглар. Ғурийлар талон била машғул бўлуб, Малик фурсат топиб, ўзини бир кўчада солиб, Ашқалча қалъаси⁶² сори юзланди, Ҳирот жилгасида, жануб ва гарб уртасида ясаб эдилар, ул вақт маъмур эрди ва анда молу неъмат бисёр эрди. Етти юз эллик уч (1352) тарихида Малик Ҳусайн ваъдага вафо қилиб, қалъадин Мовароуннаҳр сори юзланди. Қазаганбек анинг хабарин эшитиб, анга утрув чиқиб, иззат ва ҳурмат тутуб йахши сўруб ваъда бердиким, «Ҳирот мулки-никим, Ғурийлар Малик Боқирга бериб турурлар, алардин олиб сенга бер-райим».

9a Аммо улус беклари Малик билан йамон эдилар, ҳар маҳалда Қазаган-бекка айтурлар эдиларким, «Маликни ўлтурмак керак». Қазаганбек алар сўзини қулоққа олмай, ҳеч нима демас эрди. Беклар кўрдиларким, Қазаган-бек алар сўзи билан амал қилмас. Бир-бири бирла иттифоқ қилдиларким, «Маликни ўлтурали, ул ўлгондин сунг ҳеч киши бизга нима дея олмас». Қазаганбек бу ҳолдин хабар топиб, Маликни чорлади ва бекларнинг андешаларидин анга хабар бердиким, «Маслаҳат бу турурким, ушбу кеча ўз вилоятинг сори борғайсенким, сенга зарар еткуролмагайлар». Малик бекка дуо қилиб, ушул замон ўз вилояти сори юзланди./ Ҳиротқа етконда андеша қилмай ҳисорга кириб, ҳукумат кўшки устида ўлтурди ва киши йибарди-ким, Малик Боқирни беркиткайлар. Малик Боқирни беркитти⁶³. Ва яна бир воқита ул маҳалдаким, воқит бўлиб турур, бу эрдиким, Қазаганбекнинг ўгли Абдуллоҳ мирзо Самарқанддин черик тартиб этиб Хоразм сори борди ва ул вилоятни олди. Қазаганбек қишда Соли Саройда қишлар эрди ва ул ёз Қаронур⁶⁴ гулзорида ёзлар эрди ва ёзу куз Мунк шаҳрида⁶⁵ тулар эрди ва ов била бисёр майли бор эрди. Бир кун замона ишинин гофил ўн беш киши билан бариси йарагсиз Соли Саройдин отланиб, Жайхундин ўтиб, Арҳанг сори қуш сола борди. Ва қуш солиб юрур эрдиким, *Айнама тақуну йудриккуму-л-мавту*⁶⁶ камин этиб, Бурулдай ўгли Қутлуг Темур отлиқким, умоғи уйрот эди ва Қазаганбекка куёв эди ва кечтин бери каминда эрдиким⁶⁷, фурсат топиб ул одил бекнинг ишини охир қилгай. Мундоқ амални топиб, бир неча бадбахт киши била гофил бошига тукулуб ул азиз бекни шаҳид қилдилар ва андин қочиб Қундуз⁶⁸ сори кеттилар. Шаҳид бўлгон бекнинг бир неча хосса кишилари бу ҳолдин хабардор бўлуб, Қутлуг Темурнунг кейнида тушуб, Қундузнунг яқинига анга етиштилар ва ани

тутуб сон-сон қилдилар. Қазаганбекни Соли Саройда кумдилар ва анинг гури нур бўлсин мудом.

96

Бу воқия етти юз эллик туққузда (1358) воқия бўлди. Қазаганбекнинг угли Абдуллоҳ мирзобек ҳукумат қилгон эрди. Атоси Улғонидин сунг Самарқанддин келиб, атоси ерида ўлтурди ва беклар барча анга мутиб бўдилар. Давлатқа ул ўлтургонда Баёнқулихонни атосидек хон билиб, анга фармонбардорлиқ қилур эрди. Атоси тирикида ул доим Самарқандда ўлтурур эрди. /Ул ернинг обу ҳавоси анга хуш келур эрди. Қўнғлида кечтиким, Самарқандда бориб ўлтурғай ва Баёнқулихонни ўзи билан элтқай. Ва нечаким Қаратғубек ва ўзга бекларким, атосининг беклари эдилар, давлатхоҳлиқдин насиҳат қилдиларким, «Атонгдин қолгон юртдин ўзга ерга бормоқ йахши эрмас». Аларнинг сўзини эшитмади. Байт:

Улки, насиҳат сўзин эшитмаси, билгил,
Куб чайнагусидир қуйина бармоқи надомат.

Ушул ерда ва ушул йил Баёнқулихоннинг ҳарамига тамаъ қилиб хонни ўлтурди ва Темуршоҳ Уғлон, Йасун Темурхоннинг⁶⁹ угли эрди, ани хон кўгарди ва Баёнқулихонни Бухоро вилоятида шайхулодам шайх Сайфуддин Бохарзий⁷⁰ ғнида кумдилар. Гури жаннат шамъидин пурнур бўлғай доимо.

Баён Сулдузбек⁷¹ Абдуллоҳ мирзонинг бошига черик тортиб келгони

Абдуллоҳ мирзога Баёнқулихонни шаҳид қилгондин сунг анга йахши келмай, Баён Сулдуз Ҳисордин черик йиғиштуруб, Самарқанд сори юзланди. Кеш вилоятида амир Ҳожки Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу Муна ибн Қарочор Нуён⁷² черики билан анга қушудди. Ва иттифоқ била мирзо Абдуллоҳ бошига бордилар ва анинг билан урушиб, Абдуллоҳни қочурдилар ва инилари Темуршоҳниким, хон қилиб эдилар, ани ародин кўгардилар. Байт:

Чу қилдинг сен йамонлиқ, булма гофил,
Ки вожибтур йамонлиққа мукофот.

10а

Ва Абдуллоҳ мирзо қочиб, Аму суйидин кечиб, Бақлон⁷³ устида Андаробқа⁷⁴ борди ва ушул ерда авқот кечирур эрди ул вақт қанчаким, ҳаёт нақдини қабзи арвоҳга тобшурди. Ва Қазаганбекнинг уруғ-қийши ва киши-қароси ва анга тааллуқ мулозимлари сарғашта бўлуб, ҳар бири бир сори кетти. Ва Баён Сулдузбек ва Ҳожки Барлосбеким, нуёнлардин эрдилар ва ул замонда алардин иззатлиқ киши йўқ эрди, ул мамлакатларни нусрат ила қабз қилдилар. Ва Баён/ Сулдузбек ҳалим ва озорез киши эрди. Аммо доим ичар эрди ва гунча ва лала киби суроҳи ва пиёласизлами йўқ эрди. Йилда бир ҳафта хушёр эмас эрди. Ул жиҳатдин олам ичра ҳар тарафда гавғолар пайдо бўлди.

Ва нуёнлардин ҳар кишидаким, оз-чуқ кучи бор эрди, салтанат даъво қилур эрди.

Ва Кеш вилояти тавобиъи биланким, қадимдин бери ҳазрат соҳибқирон ато-атоларида эрди, Ҳожки Барлосбекка тааллуқ эрди, ўз қарорида эрди.

Ва Хужанд вилояти Боязид Жалойирда⁷⁵ эрди ва баъзи вилоят Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазаганбекда⁷⁶ эрди. Ва ул ўз киши-қароси билан атосининг юртини тилар эрди.

Улжай Буга Сулдуз⁷⁷ Балхда эрди ва анда салтанат даъвоси қилур эрди.

Ва Шибургонда⁷⁸ Муҳаммад Хожа Апардийким, наймондин эрди, ул тақи даъвои салтанат қилур эрди⁷⁹.

Бадахшон шоҳлари бир-бирига бош эндурмай, бир-бирининг бошида бир даъвои бор эрди⁸⁰. Ва Кайхуерав ва Улжайту Апардий Хутталон вилоятида эрдилар⁸¹. Ва Хизр Йасурийким, анинг қадим юрти Сарипул ва Тотгантким, Самарқандда тааллуқ вилоятлар эрди, барча йасурийларни жамъ қилиб ҳеч кишини кўзига илмас эрди⁸². Ва курсатилган бекларнинг орасида яна муқотила урушлар бўлуб, кўп киши талаф бўлди. Ва Сатилмишким, Қўхистоннинг ҳокими эрди, Малик Муъизуддин Ҳусайндин қочиб Мовароуннаҳрга келиб эрди, яна андин қайтиб, Муҳаммад Хожа Апардий билан

бирикиб, дўстлуқ орада булди. Ва бир-бири билан аҳд қилдиларким, Малик Хусайннинг бошига боргайлар. Бу шият била черик йиғиштуруб Хирот сори мутаважжих булдилар. Малик тақи бу хабарни эшитиб Хуросон черикини йиғиштуруб, алар утрусида⁸⁴ келди. Ва Муҳаммад Хожа ва Сатилмиш бир-бири била иттифоқ қилиб эрдиларким, ҳар қачон аларнинг кўзи Маликка тушса, иккаласи чошиб Маликни ултурмагунча ёймайлар. Малик Мурғоб суйидин кечиб, Йабғу саҳросида⁸⁵ икки черик бир-бирига еттилар. Муҳаммад Хожа ва Сатилмиш қилич тортиб /барчадин бурун чобтилар. Қазодин Малик черикидин икки ўқ келиб ул икки номдорга тегиб, ўшул замон жонларини топшурдилар. Ўзга ҳеч кишига зарар тегмай чериклари бир-бир бўлуб, ҳар сори кеттилар. Чигатой улусидинким, ҳар бири бир бош бўлуб эрдилар, алар жиҳатидин вилоят наришон ва раъиятлар бехонумон бўлуб эрдилар.

Туглуқ Темурхон⁸⁶ черик йиғиб, Мовароуннаҳр сори келгони

Мовароуннаҳр вилояти айтилгон қиссадин наришон бўлиб эрди. Туглуқ Темурхонким, Эмил Хожа ўгли эрди ва Эмил Хожа Дувахоннинг ўгли эрди ва бу Дувахон⁸⁷ Чигатой наслидин эрди, Жета вилоятида⁸⁸ подшоҳ эрди. Эл-улусини йиғиштуруб, рабиъ ас-соний ойида, тарих етти юз олтимиш бирда, сичқон йилида (январ, 1360) Мовароуннаҳр вилоятининг паришонлигини эшитиб, черик тортиб Мовароуннаҳр сори келди. Тармаширин хондин бери ўтгуз уч йил кечкон эрди ва бу ўтгуз уч йилда саккиз хон Чигатой улусида подшоҳлик қилдилар⁸⁹.

Туглуқ Темур Чаноқ Булоқким, Хўжанд суйига⁹⁰ яқин турур, Тошканд саҳросидин⁹¹ чиқиб анди тушти. Анда беклари била кенгашти. Маслаҳат бу кўрдиларким, Улуг Темурким, ўмоги кераит эрди, ва Ҳожибекким, ўмоги арканут эрди, ва Беккичикким, ўмоги қанқли эрди, илгари юругайлар⁹². Бу уч бек хон ёрлиги била юридилар. Хўжанд суйидин кечиб эрдиларким, Боязид Жалойир эл-улуси билан аларга қўшулди ва иттифоқ билан Кеш вилояти сори юридилар. Амир Ҳожи Барлос Кеш ва Қарши черикини йиғиштуруб, урушур хаёлини қилди. Аммо ўзи билан ҳар нечаким фикр эттиким, бу келгон йаагини нечук дафъ қила олмай, билмади. Оқибат маслаҳат мундоқ кўрдиким, алар еткондин бурун эл-улуси билан Хуросон сори боргай. Эл-улусини ва киши-қаросини ва уруг-қияшини барчани кўчуруб Хуросон сори борди.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Барлос билан кенгашиб, ва яна/
йулдин айрилиб, Аму суйидин кечиб, Кеш вилояти сори келиб, Туглуқ Темурхоннинг беклари билан мулоқот қилгони

Ҳазрат Қодир нечун дунёда на ишким, ўз қудрати била амр қилгон турур, ҳар ишда бирор нимани сабаб қилгон турур. Ва ҳар мақсадким, ҳосил бўлса, биров жиҳатидин ҳосил турур. Ва подшоҳлик ишиким, барча ишлардин куллийроқ турур, икки жиҳатдин бандасига иноят қилур. Бири улким, бу ишда ақл ва фаросати бўлса андоқким, агар қаронгулук кунни воқиб бўлса, ақл ва фаросат била ул қаронгу кунни йаруқ кун била мубаддал қилгай. Яна бири шижоат ва баҳодурлук турурким, ғанимдин ҳеч андиша қилмагай, ўз ишга мардона бўлуб, ғаним ўтруссида тургай. Шейр:

На ердаки бўлгай анга кор танг,
Кунгул қўйуб, ул ерда қилгай даранг.

Аммо тадбир ва ақл ва раъй шижоатдин йахшироқ турурким, қилич ҳар неча этанг бўлса, ояти фатҳ тадбирдин ўтрангай ва сўнгу нечаким шамъ киби майдон ичида йаруқ кўрунур, зафар шамъини тадбир нуридин йаруқ қилгай. Ва қиличнинг ҳукми агар тадбир била бирикса, душманнинг

бўйнига етмай ва ўқнунг хабари тадбир сўзи билан бирикса, душманнинг кўнглига ер қилгай. Байт:

Чу тадбир эрур ҳам дам ва раъйи нек,
Эрур юз черикдин билинг йахшироқ.

Ва бу сўздин арз ул турурким, Ҳожи Барлосбек Жета черикидин кўрқуб, қадимдаки юртини кўйуб, Хуросон сори борди. Чун чулдин утуб Аму суйиға етти, ҳазрат соҳибқирон, назм:

Жаҳон билгучи Темури номдор,
Ки бўлгай анга раҳмати кирдикор,

яқин билдиким, агар ул Ҳожи Барлосбек билан борса, Кешда қолгон уруғ-қийиши ва эл-улуси зоёе бўлгуси турур. Анинг учунким, атоси Тарагай ушул йилда раҳмати Ҳаққа бориб эрди⁸³. Шеър:

Атоси ўлуб гами ҳам ул замон,
Адув ваҳмидин кўрқуб ўлди равон.

116

/Мухолифдин эрди жаҳоне хароб,
Бу утгин улус кўнгли эрди кабоб.

Бу маҳалдаким, Темури соҳибқироннинг ёши йигирми бешдин утмай эрди, кўз кавкаби кўнглида кечтиким, Ҳожи Барлосбек билан кенгаш қилгайким, ҳадисда «*Ва шовирҳум фил-амри*» воқия турур. Темури кенгашиб Ҳожибекка айттиким, «Мамлакат агар ҳокимсиз қолса, ул мамлакатда юз паршонлиқ воқия бўлуб ва бўлгон эл-улус мухолифлардин хароб бўлгайлар. Маслаҳат ул турурким, сиз Хуросон сори борсангиз, мен Кеш вилояти сори ёнгаймен, ва эл-улусқа кўнгул бериб, келган беклар билан йаршиб, хон хизматиға боргайменким, вилоят хароб бўлмагай ва раъятларким, ҳазрат Парвардигорнинг бадалари турурлар, заҳмат ва ташвишда тушмагайлар»⁸⁴.

Ҳожибек бу сўздинким, илҳомоти Раббонийдин натижа эрди, саодат ва иқбол исси бурнига тегиб, бу сўзни йахшилаб ижозат берди. Ҳазрат соҳибқирон андин айрилиб вилоятига борди ва Хузорга етконда Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурийни кўрдиким, Жета черикини бошлаб келиб эдиким, ул вилоятни талагай. Ҳазрат соҳибқирон ани кўруб деди: «Анча таҳаммул қилким, мен бориб бекларни кўрайим, наким алар маслаҳат кўрсалар, андоқ қилгайсен». Чун ул ҳазратнинг сўзи давлат илҳомидин эрди, ҳеч нима дея олмай ушул ерда турди. Ва ҳазрат соҳибқирон саодат ва давлат билан Кеш вилоятига бориб ва Жета беклари ҳам ул ерда етиб эдилар. Бас, бориб ул уч бек билан кўрушти. Беклар давлат ва саодат нишонасин анинг муборак юзига кўрдилар, ани азиз тутуб, йахши сўрдилар. Андин сўнг айттиларким, «Хонга мутиб бўлмоқ керак». Ҳазрат соҳибқирон деди: «Мен қуллуққа келибман, ҳар на буюрсангиз туруб /мен». Беклар Кеш вилоятининг даругалигини ва Қарочорбекнинг⁸⁵ вилоятини тавобиълари билан анга бердилар ва анинг сабабидин қаҳр бало ўтиким, ул вилоятларга юзланиб эрди, анинг марҳамат булутидин ул ўт ўчти. Рубоъий:

12a

Ғам булди анинг давлатидин йўқ ул дам,
Бўлди караму лутфида олам Ҳарам.
Эл ичида онча шодмонлик булди,
Ким, тонмади нечаким, киши истади ғам.

Элга таҳқиқ булдиким, бу ишким, анинг сабабидин воқия булди, улуг давлат турурким, кўрунди. Аммо қазо минг тил билан айтур эрдиким, байт:

Эшикни сабо жаҳонда фош этмайду,
Турғилки, жаҳон ичинда булгайсен фош.

Ҳазрат соҳибқирон Жета беклари билан мулоқот қилиб, алардин ижозат тилаб вилоятлари сори қайтти. Ва ул вилоятларни забт қилгондин сўнг

черик йиғиштуруб, Кешдин Жайхунгача оз фурсатда наким сипоҳий бор эрди барча йиғилдилар. Ва андин қайтиб Ҳизр Йасурий билан бирикти. Ва бу маҳалда Жета беклари ичинда муҳолифат пайдо бўлиб, ул ердин кучуб қайтиб, Туглуқ Темурхоннинг ўрдусига бордилар. Ва Боязид Жалойир уз киши-қароси⁹⁷ (била) ҳазрат соҳибқирон қошига келдилар.

**Ҳусайнбеким, Қазаганбекнинг набираси эрди, Баён
Сулдузбек бошига черик тортиб келгони ва ҳазрат
соҳибқирон била беклардин мадад тилағони**

126

Ҳусайнбек, Қазаганбекнинг набираси, бу маҳалда Кобулдин черик тортиб, Баён Сулдузнинг бошига келурига ҳавас қилди. Ва элчи йибариб, ҳазрат соҳибқирондин ва амир Боязид Жалойирдин ва амир Ҳизр Йасурийдин кўмак тилади⁹⁸. Эresa алар кенгашдин сўнг маслаҳат ул кўрдиларким, ҳазрат соҳибқирон била амир Ҳизр Йасурийни йибаргайлар ва Боязид Туглуқ Темурхон /қошига боргайларким, Жета беклари алардин шикоят қилмагайлар. Амир Боязид бу кенгаш била амал қилиб, Хужанд вилоятига етконда эшиттиким, Туглуқ Темурхон черики била қайтиб турур, уруғи била ўшул ерда турди. Ва бу шарафдин ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек чериклари биланким, байт:

Ки ҳар бири Рустам киби номдор,
Уруш бобида ҳар бири Исфандиёр⁹⁹,

амир Ҳусайн кўмакига таважжуҳ айлаб Қаҳлағаким, ани Дарбанди Оҳанинг дерлар¹⁰⁰, андин ўтуб амир Ҳусайнбекка етдилар. Ва иттифоқ била Ҳисори Шодмон¹⁰¹ сори бордилар. Баён Сулдузбек анда эрди ва анга ул миқдор қувват йўқ эрдиким, булар билан урушқай. Зарураттин андин чиқиб Бадахшон сори кетти. Ва булар анинг кейнига тушуб, Шоҳ Баҳоуддинким, Бадахшоннинг ҳокими эрди, вилоятини кўйуб қочди. Амир Ҳусайн ул вилоятда кириб забт қилгондин сўнг, Кайқубодким, Кайхусрав Хутталонийнинг иниси эрди, ани ўлтурди. Ва Ҳусайннинг давлат саҳифасида ҳазрат соҳибқирон мадади билан ва амир Ҳизр Йасурий кўмакидин давлат нуқуши зоҳир бўлди. Ҳусайнбек буларни йахши сийлаб ва иззат ва ҳурматлар қилиб ва тўй тортиб, отлар миндуруб ижозат берди. Алар тақи ўз вилоятлари сори қайтдилар ва саодат ва иқбол билан вилоятларига етдилар. Байт:

Зафар човару бахт аларга гулом,
Ватанлари сори қайтдилар шодном.

13а

Ҳизрбекнинг борур йўли ҳазрат соҳибқироннинг вилоятидин эрди. Ҳазратнинг кўнглида кечтиким, Ҳизрбекка меҳмондорлиқ қилгай. Кашм¹⁰² Бадахшон мавзеидин илгари бўлуб, ўн беш кунлуқ йўлни тўрт кунда келиб, чоштвоҳ бўлгонда Улуғ Майдонким¹⁰³, Кешнинг йайлоқларидин турур, тушти ва тўй тартибига машғул бўлди. Ҳизрбек яқин етконда ҳазрат соҳибқирон Расул алайҳиссаломнинг /ҳадиси ишорати билаким *Акриму ад-дайфа*¹⁰⁴ амал қилиб, меҳмонга ўтрав бериб, иззат ва ҳурматтин наким керак эрди, қилди. Меҳмонни юртига келтуруб тушурти ва ўшул замон мажлис ораста қилиб ўлтурдилар. Байт:

Ўшул дам этиб мажлиси аржуманд,
Муҳайё эди ҳар на бўлса писанд.
Емак едилар, жом бўлди равон,
Муганний кўтарди хурушу фиғон.

Туйдин сўнг Ҳизрбек вилояти сори юзланди. Ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятида ўлтурди ва марҳамат ва эҳсондин барча улуг кичикка файз еткуруб, давлат маснади узра ўлтурди. Байт:

Йаруқ бўлди алидин андоқ жаҳон,
Ки бермай турур ҳеч ким андоқ нишон.

Ҳусайнбек яна ҳазрат соҳибқиронга киши йибариб мадад тилагани

Бу маҳалда Туглуқ Сулдуз Ҳусайнбек билан муҳолифат қилди. Ва Ҳусайнбекка чун давлат орқаси ҳазрат соҳибқирон лутфидин иссиқ эрди, бир муътамад кишисини йибарди ва воқифа булгон кайфиятни хабар берди. Ва Боязидбекка ва Ҳизрбекка тақи хабар йибарди. Ва ҳазрат соҳибқиронга-ким, мурувват ва лутф тариқаси эрди, ушул замон фармонладиким, черик йиғилеунлар. Кўрдиким, разм базми ва қилич дамани хубларнинг дудагитек билурлар эдилар. Ва каманднинг нечу тобини Хутан хубларининг зулфитек кўрур эдилар. Назм:

Бари баҳодур на уқ атқучи ва мард афжап,
Бариси найзадору тигрон ва шершикор.

Йиғлади бариси дарё киби ҳама пуржўш,
Булут киби юридилар адув сори жаррор.

136 Ҳазрат соҳибқирон черики билан Ҳусайнбекнинг мададига юриди. Қаҳ-лага мавзеида Ҳизрбек ҳазрат соҳибқиронга қушулуб иттифоқ била йуридилар. Ва Ҳисор вилоятида Ҳусайнбекка қушудилар. Ва душманлар чибин кибиким, элдин қочқай ё битовсиз томиким, сел анга тегмай бузулғай, қочтилар. /Ҳусайнбек аларнинг мақдамини азиз тутуб, тўйлар қилиб азизлади. Андин сунг аларга ижозат бериб, ўз вилоятларига йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Дарбанди Оҳаниндин ўтконда эшиттиким, амир Ҳожи Барлоским, Жета бекларидин қурқуб Хуросонга бориб эрди, қайтиб Боязидбек билан мулоқот қилиб турурлар. Ва иттифоқ қилибтурларким, черик йиғиштуруб Ҳизр Йасурий бошига борғайлар. Ва Ҳожибек тегиш қайтадин келгани турурким, ул ерининг черикининг йиғиштурғай. Ва чун бу хабарни эшитти черик билаким анинг қотида бор эрди саодат ва иқбол билан Кеш аёғидин ўтуб Ҳизрбек билан бирикти ва иттифоқ била Кеш сори юзландилар.

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек Ҳожи Барлос билан урушқонлари ва Ҳожи Барлоснинг қочқони сўзи

Ҳожи Барлосбек эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизр Йасурий черик йиғиштуруб булар сори юриди. Ва Оқйор мавзеида икки черик бир-бирига етиштилар. Байт:

Тула булди кавс унидин мағзи миғ,
Йиғитлар жони сори юзланди тиг.

Уруштилар андоқ ул икки гуруҳ,
Кўрунмас эди гардин дашту кўҳ.

Қилич зарбидин анча тўкулди қон,
Ки дарё киби булди ҳар су равон.

14a Икки черикнинг баҳодурлари анча ишладиларким, замона Рустам ва Исфандиёр сўзидин уётлиқ булди. Ва беклардин Ардавон Бахши талаф булди ва оқибатуламр зафар субҳи матлаъ анвори ҳазрат соҳибқирондин кўрунди. Ва Ҳожибек андин қочиб Самарқанд сори бориб Бойазидбекка қушудди. Ҳазрат соҳибқирон Кеш черики билан ва Ҳизрбек Йасурийлар билан Самарқанд сори юзландилар. Ва бу маҳалдаким, йўлда кириб борурлар эдилар, черики саодат ва иқбол мартабани элиқдин бериб, муҳолифат тариқасини тутуб, қочиб Ҳожибекка /қўшилдилар.

Жакубек ибн Муборак ибн Тугон ибн Қодон ибн Шаръа ибн Қарочор нуёдин узга ҳеч киши ҳазрат соҳибқирон қошида қолмади. Ва Ҳизрбек бу маънони узгача тавр фаҳм қилиб қўрқунчлуғи тушуб, дўстлуқ ва муҳаббатким ҳазрат соҳибқирон била бор эрди бад гумон бўлиб, йамон элтур эрди ва сўзидин ва ишидин фаҳм булур эрди. Соҳибқирон ҳазратига яқин булдиким, Йасурий анинг била йамон булур турур. Нечаким, оти Ҳизр била машҳур турур, аммо савоб йўлини қўйуб турур, андин айрилиб саллои раҳмини

мулоҳиза қилиб, Жақубек билан бориб Ҳожи Барлосқа қушулдилар. Ва иттифоқ била Боязидбек қотига бордилар. Ва Боязидбек алар келгонидин хушҳол бўлуб, фахр раъятиқа куторди. Нақим таъзим ва тақрим вазоиф ва лавозими эрди, аларга еткурди. Байт:

На хуш давлат ул кишигаки, бўлғай сенга гулом,
Хуррам вилоятики, сен этсанг ани мақом.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳизр Йасурий билан урушқони

Ҳазрат соҳибқирон муддати эрдиким, Ҳизрбек билан мусоҳиблик қилур эрди ва анинг хотирини сақлар эрди. Бас, ул ҳазрат соҳибқирондин бад гумон бўлуб эрдиким, бу бад гумонлик ҳаргиз анинг муборак кунглига кечмайду эрди. Ҳазрат соҳиб қироннинг кунгли андин қолиб, хотири асру озулда булди. Ва Боязидбек ва Ҳожибек анинг била йамон эрдилар ва бу фикрда эрдиларким, анинг бошига черик тортиб боргайлар. Бу маҳалда иттифоқ қилиб черик йиғиштуруб Ҳизрбек сори мутаважжих булдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон, қитъа:

Улки, сўнгусидин жаводат чиқса,
Куйдирур бир замонда барча жаҳон.
Фатҳнинг авжидин эрур зоҳир,
Нусрат эрур анга мутӣъ бажон,

146 илгари юриди. Кеш уқбасидин¹⁰⁵ утуб, Суруш мавзеъида икки черик бир-бирига /еттилар. Ва амир Ҳизр билур эрдиким, давлат саррбштасини хато била эликдин бериб турур. Ва қайтқон рўзгори жонининг қулоғи айтур эрди, байт:

Умрлар жоми Ҳам эликда эди,
Билмадинг қадрини на қилса киши.

Аммо ҳеч фойда билмай, баҳодурлуқ изҳор қилиб, черик тартибини қилиб, утрув чиқиб турди. Икки тарафдин наққора ва нафир ва кавс чолиб, баҳодурлар бир-бирига чоғтилар. Қитъа:

Чарх узра элитги ҳаво туфроқни,
Куйди сўнгу утидин бисёр жон.
Уқ башоғи кунгул ичра ишқдек,
Кирди ва хуш келди анга ул макон.
Маърака кушталари учун эди
Даҳр кўзи нола бирла хунфишон.

Марака ҳавоси синоҳ юзидин қоронгу бўлиб, уруш пири баҳодурларнинг қонидин лалъдек булди. Ҳизрбекка чун уруш тоқати йуқ эрди ва давлатидек орқасини бериб ва қайтқон бахтидек қочарга юзланди. Байт:

Паланг ар-чи бордур урушда далер,
Вале андин ортуқ эрур нарра шер.

Ва Боязидбек ҳазрат соҳибқирон давлатидин ҳукумат маснадида ултурди ва амир Ҳожи тақи ўз элига ҳоким булди. Байт:

Зафар гар истасанг муқбил сори бор,
Ки муқбиллардин улғайму киши мард.

Аммо йашура латоифким, тақдироти Илоҳийда турур ва ҳар кишининг ақли анга етмай турурким, на бўлғай. Бу маҳалда Боязидбек савоб кўзини юмуб ва ямон андиша кунглида кечтуруб, хаёли маҳол қилиб, хотирига кечтиким, ҳазрат соҳибқиронга макр қилғай. Чун ҳазрат соҳибқироннинг кунгли илҳомоти Раббонийдин йаруқ эрди суҳбатда ул макрин фаҳм қилиб

15a

бир баҳона билан суҳбатдин чиқиб отланди ва от устида белига тиркаш боғлаб, ҳазрат Ҳаққнинг иноятига таваккал қилиб, саҳро сори юзланди. Ва аввал хавфлуқ ердин узини чиқориб юриди. Ул кишигаким, инояти Илоҳий муҳофизат қилса, ҳеч душмандин анга хатар текмагай. Ва давлат қушиким/ иноят куйидин учса, мақр ва ҳийла қилгон сайёднинг домига тушмагай. Байт:

Агар бўлса олам тўла тигу тир,
Чу тақдир эмас андин айирмас гами.

Ва чун Ҳожи Барлосбек ҳазрат соҳибқироннинг кетганидин хабардор бўлди, кейнида киши чобтуруб, хабар йибардиким, «Абдуллоҳ Тайғу ва Зинда Чашм Муҳаммад Хожа Апардий ўгли черик йиғиштуруб, мухолифат ҳавасларида тушиб турурлар, сувдин утмасунлар ва қўлдаки черикни йиғиштурсун. Бу тарафдин тақи Чўғомни бир неча киши била кейинингда йиборғум турурким, аларнинг дафъини қилгайлар. Ва бу фитнанинг ўти юқори бўлмагай ва анинг иложини бурун қилмоқ керак». Ва Чўғомким, Элод ўгли эрди ва ул Учар ўгли эрди ва бу тақи Лола ўгли ва бу Лола Қарочор нуеннинг ўгли эрди, ҳазрат соҳибқирон сори мадад учун борди. Аммо ҳазрат соҳибқирон чун кайфият ҳолдин воқиф бўлди Чўғом келгонидин бурун чул черики билан саодат юзини ул ишнинг дафъи учун қўйди. Ва Боязидбек Кеш булғасидин ёниб Хужанд сори кетти.

Ҳазрат соҳибқирон Термизқа етти, шайх Али Жаржарий¹⁰⁶ аёғини уз ҳаддидин ташқари босиб, черики билан илғари келди ва Ангор мавзеъида¹⁰⁷ икки черик бир-бирига етти. Ва мухолиф черики ҳазрат соҳибқирон черикини қаросин кўруб, турмай қочтилар. Ва зафарнаоҳ баҳодурлар аларнинг кейнида тушуб, Эски Термизқача¹⁰⁸ аларни қавладилар. Ва душманларни бир-бир қилиб, Эски Термизда туштилар.

Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳр сори иккинчи қатла черик тортиб келгони

Туглуқ Темурхонга яна Мовароуннаҳрнинг салтанати ҳавоси бошига тушуб, ҳадсиз черик йиғиштуруб, жумоди аввал ойида, тарих етти юз олтмиш иккида, ул (сигир) йилида (1361 март) Мовароуннаҳр вилоятига юзланди. Хужандқа етконда Боязидбек Жалойир хон хизматиға борди.

15b

Баён Сулдузбек ҳам хизматиға кетти ва Ҳожибек Барлос тақи хизматқа юзланди. Бовужуд улким, аввал хон келгонда мухолифат қилиб эрди, таваккал қилиб хизматиға келди. Бу маҳалда хон буордиким, Боязидбекни/ ясоққа еткургайлар¹⁰⁹. Ҳожи Барлос бу ваҳимдин кўрқуб, хон мулозматидин қочиб, Кеш вилоятига келди ва андаги эл-улусини кучуруб Аму суйидин кечти. Ва Жета черики Ҳожибекнинг кейнида тушуб, бир-бирига етконда уруш бўлди. Ва Чўғом Барлос ул урушда шаҳид бўлди. Ва Ҳожибек Хуросон сори борди. Хурошаким, Сабзавор кентларидин бир кент эрди, Жувайн булукида бир жамоат фитналиқ кишилар амир Ҳожи (Барлос) ва миниси (Идику Барлос) икавунунг бошида хабарсиз тукиб, икаласини ўлдурдилар¹¹⁰.

Ҳазрат соҳибқирон Хуросонни олгонда ул кентдаги кишилардин куп ўлдурди ва ул кентни Ҳожибекнинг ворисларига берди. Бу чоққача ул кент аларга тааллуқ турур¹¹¹.

Жета бекларидин Ҳамидбекким, ўмоғи кирликот эрди ва асру оқил ва доно киши эрди ва Туглуқ Темурхон қошида йахши эрди ва ҳар сўзким давлатхоҳлиғидин айтур эрди, хон ул сўзи қабул қилур эрди. Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронни хонга таъриф қилиб, вилоятким, атоларидин мерос эрди, барини тавобитъ ва лавоҳиқлари била ҳазрат соҳибқиронга берди. Хон соҳибқиронга киши йибариб тилади. Ва Ҳамидбек тақи хатлар битиб, хоннинг шафқатини айтиб йибарди. Ул ҳазрат хон хизматиға келиб, асру кўб иноят ва шафқат кўрди. Ул қиш хон Ҳусайнбек урушига мутаважжих бўлди. Ва Ҳусайнбек тақи черик йиғиштуруб, Вахш суйигача келди. Хон Дарбанди Оҳанидин ўтуб Ҳусайнбекка таъйин етти ва икки черик бир-бирининг қароларининг кўруб, жирга тортиб турдилар. Кайхусрав Хутталолий киши-қаролари билан Ҳусайнбекдин йамонлаб, хон хизматиға келди.

Хусайнбек бу жиҳатдин тура олмади, қочди ва хон нусрат била анинг кейнида юруб, Қундузгача борди. Ва черики андаги эл ва улусни Ҳиндукуш уқбасигача таладилар. Ва ул баҳор ва ёз ул вилоятда турди¹¹².

Туғлуқ Темур ўз вилоятига қайтиб боргани

16a

Куз бўлгонда хон Самарқанд /сори мутаважжих бўлди ва йўлда ёрлиқ қилиб, Баён Сулдузбекни ясоққа етқуздилар. Самарқандда етконда Мовароуннаҳр мамлакати томми хон тасарруфига кирди. Беклариким нуёниёндин эрдилар, иззаттин хон фармониға кирдилар. Хон ҳар кимдинким, кўнглида тарадудди бор эрди, ясоққа етқурди. Ва баъзиларгаким, иътамини бор эрди, иноят ва тарбият қилиб, ўз ўғли Илёс Хожа Уғлонни Мовароуннаҳр вилоятида подшоҳ этиб, Жета бекларидин кўп киши анга тобшурди. Ва барчадин улуг бек Беккичикни қилиб, ўглиға тобшурди. Ва ҳазрат соҳиб қиронни иноят ва шафқат этиб, ўглиға тобшурди. Ва ул ҳазратдин давлат ва саодат зоҳир эрди, мамлакат забгини анга берди¹¹⁵. Ва ўзи азимат ва шавкат билан ўз вилоятига қайтти.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг кейнида боргани сўз

Қола Аллоҳ таборак ва таоло: *Суннатуллоҳи ил-лати қад халат мин қабли ва лангажда ли-суннати-Ллаҳи табилян*¹¹⁴. Ҳазрат Малик алломнинг суннати турурким, кўнгулни йаруқ қилгон лутф гулзори бағир куйгучи очиг етконидин холи бўлмас ва анинг файзу инъоми йаруқлуги меҳнат қаронгулугидин йироқ эрмас. Ва танаъумининг бийиклигим, *Тувти-л-мулка*¹¹⁵ турур, қуйи тушмақданким, *Ва танзаъу-л-мулка*¹¹⁶ ўтрусиди турур.

Ҳар давлатқа бир фалокот кейнида бор ва ҳар меҳнатқа бир роҳати кейнида бўлур, бу сабабдинким суннати Аллоҳ бўлур турур. Ҳазрат Изад таоло ва тақаддус ҳар бандасигаким, давлат ва саодат берур, ул ани бало ва машаққат била синаб, ранж ва ташвиш била парвариш берур. Нечунким Юсуф алайҳиссалом қудуқнунг бало ва меҳнатини кўрмагунча давлат ва шаҳриёрлиққа етмади¹¹⁷. Ва, Одам алайҳиссаломким, барчанинг атоси турур, йаланғочлиқким, тортмагунча лутф хилғатиғаким, *фа-жтабаху Раббу-ху*¹¹⁸ мушарраф бўлмади. Ва ҳазрат *Хотим ал-анбиё афзалу-с-салолат ва акмалу-т-таҳийот* ким, барча анбиёдин йахшироқ ул турур, гурбат машаққатини ва ҳижрат заҳматини тортмагунча минг мартаба *Инна фатҳна лақа фатҳан мубийн*¹¹⁹ га мушарраф/ бўлмади. *Ва йансуруқа-л-Лаҳу насран азиз*¹²⁰ давлатиға етмади. Байт:

166

Висол агар тиласанг, эй кўнгул, жафо чеккил,

Ки гул тикансиз эмастур жаҳон ичинда бил.

Жаҳон ичинда агар сен мурод истарсанг,

Жафо ва жавринаким, келса сен, таҳаммул қил.

Ва мақсуд бу сўздин ҳазрат соҳибқироннинг воқифоти турурким, чун Туғлуқ Темурхон Мовароуннаҳр мамлакатидин ўз вилоятига қайтти ва Беккичикни барча беклардин улуг этиб, мамлакат забгини ҳазрат соҳибқирон уҳдасида қилди ва Беккичик хон буйрути била амал этмай, зулм ва жавр қила бошлади ва элу улус билан ўзга тариқа маош қилди¹²¹. Ҳазрат соҳибқирон бу тариқа ишларин андин кўруб, кўнгли йамон бўлди ва тақи хонга тааллуқ йасоқ қарори билан қолмади ва мамлакат бузилмоққа юзланди ва элу улус қолмади. Ҳазрат соҳибқирон анда турмоққа маслаҳат кўрмай, Ҳусайнбекни тиламакка жозим бўлур, йўлга кирди. Ва чун билмас эрдиким, Ҳусайнбек қандадур чўлларда ва биёбонларда юруб эрди, чун Хивақ¹²² чулида Соғиж қудугининг бошида анга етти. Ва бир-бирини кўруб, кўрушуб севиндилар. Андин Хивақ даругасигаким, оти Тукал эрди, қошиға бордилар. Ва ул йамонфельлиқ бадбахтнинг кўнглида кечтиким, буларни тутуб беркиттай. Байт:

Сен йамондин йахшилиқ тутма умид,
Ақл өзгина ҳам бор, қоч андин равон.

17а

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек анинг йамон ҳаёлидин воқиф бўлуб, ул ердин отланиб, олтмиш киши билан таваккал қилиб Пойоб сори юридилар¹²³. Тукал минг киши билан барча яроқлиқ аларнинг кейнида тушти. Аввали сабоҳ эрдиким, аларга етиб уруштилари, ва қиличнинг тили *Куллу ман 'алайҳа фан'*²⁴ жон қулогига ўқур эрди ва ўқунунг уни *Куллу нафсин зайиқату-л-мавти'*²⁵ яқин йироқдин еткурур эрди. Ва ҳазрат соҳибқироннинг кишиси Тагай Буға Барлос ва Сайфуддинбек¹²⁶ асру кўб уруш /қилгон жиҳатидан отлари ишдин қолди. Ва иккаласи ул қумлоқда йайоқ қолдилар. Ва Элчи Буға Баҳодурнинг тақи оти ҳориб қолди. Аммо ул гайратидин қайтмай туруб, урушур эрди. Учаласи йармоғ туруб, шер киби жўшу хурушлар қилурлар эрдилар. Байт:

Учаласи ул ерда ҳам чун наҳанг,
Уруш қилдилар ҳам чун паланг.

Ҳазрат соҳибқиронгаким, муборак хотирларида заифларнинг гами доим бор эрди, ул ҳолатни кўрди, деди: «Бу баҳодур йигитлар бу бадбахтларнинг эликларида зойиъ бўлмағайлар». Ва икки тарафдин анча уруштилариким, Тукалнинг минг кишисидин эллик киши қолди. Ва бу тарафдинким, олтмиш киши эрди, етти киши қолди. Ҳусайнбек баҳодурлуқ эликини чиқоруб, Тукал бошига чоғиб, ўзини тугига еткуруб, тугини чоғиб тушурди. Байт:

Тукал туғини икки қилди равон
Қилич бирла ул номвар паҳлавон.

Ва Тукалнинг кишилари Ҳусайнбекнинг бошига туктилари. Ва ҳазрат соҳибқирон ул ҳолатни кўруб, нуерат ва зафар тигини тортиб, аларга чобги ва барчани бир-бир этиб, Ҳусайнбекни чиқорди ва йўлга кирдилар. Аммо ул будбахтлар яна жамъ бўлуб, аларнинг кейнида тушуб, урушурлар эрдилар ва Ҳусайнбекнинг отини ўқладилар¹²⁷. Ҳусайнбек йайоқ қолди, хотуни Дилшод ого¹²⁸ отидин тушуб, Ҳусайнбекни миндурди. Ва ҳазрат соҳибқирон душманлар била урушур эрди. Охирида ҳазрат соҳибқирон ўқ-эйи эликида олди. Шеър:

Чу ўқ отти ул хусрави номдор,
Адув жонидин қилди ул ўқгузор.
Чу убги башоқ шоҳ бармагини,¹²⁹
Йўқ этти ўшул дам ўқи йаагини.¹³⁰
Чиқарди адув жонидин шоҳ гард,
Фалак деди: «Аҳсанта, эй шери мард».

Ул ўқким отти, Тукал бадбахтка тегиб, от орқасидин тиқилди. Ва ўзгаларни ўқ саҳми билан бир-бир этиб, Ҳусайнбекни отландуруб чулга кирдилар.

176

Фалак юлдузининг ададитек етти киши қолди¹³¹. Ва ул етти кишидин уч киши наҳси акбардин наҳерок ва хуросонляқ, /балки инсон суратида гули биебоний эрдилар. Ул ҳолда аларнинг отларини олиб қочтилари. Ва ҳазрат соҳибқирон ҳеч парво қилмай, ёронларга кўнгул берди ва Улжай Туркон огоким, Ҳусайнбекнинг синглиси эрди ва ҳазрат соҳибқироннинг ҳарами эрди¹³², алар била чулга кирдилар ва чулдин чиқиб Жўйиқийға еттилари ва анда бир булак турклар ултурур эрдилар¹³³. Чун буларни кўруб, бир-бирини чорлаб йўлларини туттилари. Ва ҳазрат соҳибқирон гайрат ва ҳимматидин ўз ҳарамини бир ашлиқ қудугига солиб яшурди ва ҳазрат Жабборга тобшуруб, турклар сори бордилар. Ва қиличнини белидин чиқориб юриди. Ул жамоатдин бир киши, Ҳожи Муҳаммад отлиқ, ҳазрат соҳибқиронни таниб, туркларни урушдин манъ қилиб, келиб ҳазрат соҳибқиронни кўруб, бир йахши от торгити¹³⁴. Ва ул кеча аларни эвига тушуруб меҳмондорлиқ қилди. Ва турклар тақи йахши хизматлар қилдилар. Тонгласи ҳазрат соҳибқиронким, ҳимматда беназири олам эрди, байт:

Берур эрди ул шахриёри карим,
Агар бўлса эрди жаҳон пур зи сим,

ҳиммат эликини очиб ул туркмонларга маҳтоб бир лаълким, анинг қиймати хирожи олам эрди, аларга берди. Ва Ҳожи Муҳаммад яна уч от ва озуқ тартиб этиб, бир гажирчи, Саруқ Қулончи отлиқ мулозиматига тобшурди¹³⁵. Ва ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек қошига бориб, ани отлантуруб, Маҳмудийга¹³⁶ бордилар. Ва ул ерда бир қудуқ қаздилар ва ул ерда ўн икки кун турдилар.

Алибек Жониқурбонининг йамон ҳаракотлариким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқиронга қилуб турур

18а

Ул вақтдаким, Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Маҳмудий мавзеида эрдилар, Алибек Аргуншоҳ Жониқурбони угли алардин хабар топиб, бас, тақдир қаламиким, *Жаффул-қалами би-ма ҳува каниун* ул бадкирдорнинг ҳолига юруб эрдиким, ул ният бўлғай. Ва анинг йамонлиги аҳду авлодига етқай ва барча хору зор талаф бўлғайлар. Ул жиҳатдин анинг хотирига туштиким, ҳазрат соҳибқиронни тутқай. Олтмиш /кишини йароғлаб, аларнинг бошига йибарди. Ва алар беҳабар эрдиларким, бошларига тукуб, аларни тутуб Мохонга¹³⁷ элттилари. Ва бир қаронгу эвдаким, тўла бурга эди, солдилар ва ул даркаронамоя неча кун ул эвда гирифторм эрди. Муҳаммадбек, Алибекнинг иниси эрди, чун ул йамон ҳаракотидин хабар тобти яқин билдиким, бу индин аларга оқибат зарар етқуси турур. Байт:

Сурсангиз гар тоғдин кони жавоб,
Бермағай шохи хато мейван савоб.

Тус жилгасидин¹³⁸ Ҳусайнбек учун ва ҳазрат соҳибқиронга туҳфалар йибариб, инисига маломат қилиб ва кўб муболиға қилдиким, «Менинг кишим сенга етқач аларни қўйбергил ва узрхоҳлик қилгил ва аларнинг кўнгулларин олиб йахши сийлагил». Аммо Алибекка шақоват пардаси кўрар кўзини ёпиб эрди, ағоси насиҳат қилган сўзни эшитмади. Қитъа:

Насиҳат қилмағил нодон кишига,
Ки нодондур жаҳонда зипту бадху.
Чу турмас ел қафас ичинда ҳаргиз,
Ки гарбол¹³⁹ ичинда турмайдурур сув.

Ва бадбахтлигидин ул нималарким, ағоси йибариб эрди, ўзи олди ва олтмиш икки кундин сўнг аларни чиқориб, оруқ отлар ва тева бериб йибарди. Ул маҳалда Муборакшоҳ Санжарийга давлат мадад қилиб ва саодат рафиқ бўлуб, углонлари билан ул ҳазрат қошига келди ва узрлар қилуб, йахши отлар тортиб, хизматлар қилди¹⁴⁰. Ул жиҳатдин минг мартабага улуг мансабларга тегди. Ва ҳазрат соҳибқирон ул отларни Ҳусайнбекка торгти.

Ҳазрат соҳибқироннинг Ҳусайнбекдин айрилиб, Кеш вилоятига борғони

18б

Андин сўнг Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бир-бири бирла кенгашиб, муборак кўнгулларига андоқ туштиким, Ҳусайнбек Гармсирни Ҳирманд¹⁴¹ сори борғай ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятига мурожиъат қилғай ва ҳар қачонки бир-бирини тилағайлар, Гармсирни Ҳирмандда тобқайлар ва Туман қошигаким, /ҳазора ва никударийнинг¹⁴² улуг беги эрди, борғайлар.

Ҳусайнбек Гармсирни Ҳирманд сори борди ва ҳазрат соҳибқирон Кеш сори юзланди. Сувдин кечиб, Бухорзиндонким, Бухоро вилоятининг кентларидин эрди, етти. Маҳди исматпаноҳ Ўлжай Турконни ўшул кентда қўйди.

Ул жаҳатдинким, давлат ойи спехр салтанатида ҳануз ҳилол эрди, йашура-борур эрди. Бас, андин йуруб вилоятнинг уртасида эл ичинда кирди. Тамука Қавчин ул ҳазраттин хабардор бўлуб, ўн беш жаррор киши билан хизматқа етти. Ва ҳазрат соҳибқирон алар била Хузор¹⁴³ сори бориб, субҳ бўлгонда бир илқи отни суруб, намози дигарда Оқуйга еттилар. Ва сувдин утуб, чулу қумлоққа ҳаво иссигидин боролмай, қайтиб, жангал ичида кириб, бир ойгача турдилар. Ва ул ерда маҳди улё Ўлжай Туркон Бухорзиндондин¹⁴⁴ келиб ҳазратга қушудди. Ва бир ойдин сўнг йироқдин қаро куруб, сувдин бари уттилар. Наам:

Кириб от била сувга ул шаҳриёр
Саодат била қилди андин гузор.
Анинг кейнида маҳди исматпаноҳ,
Таваккал қилиб кирди ул ҳам чу моҳ.
Навкарлар тақи от солиб кечтилар,
Саодат майин анда худ ичтилар.
Бари қилдилар сувдин андоқ гузар,
Ки бир кишига тегмади бир зарар.
Янги бошдин берди мужда жаҳон,
Ким эрур бу шаҳаншоҳ соҳибқирон.
Чи ғам гар худо бўлса ёройи нау,
Агар бўлса олам тўла уту сув.

19а

Ва сувдин утуб, қўлларга кириб, неча кун турдиларким, эл-улус йайлоқдин қайтти ва ул ерлар холи қолди. Ҳазрат соҳибқирон йайлоқ сори бориб, бир ойгача анда турди. Ва андин Самарқанд сори таважжуҳ этиб, анда етконда Қутлуқ Туркон оғоким¹⁴⁵, ҳазрат соҳибқироннинг эгачиси эрди, эвида тушти ва қирқ саккиз кун анда турди. Баъзи кишилар анинг келгонидин хабардор бўлуб, ҳар ерда айта бошладилар. /Чун ҳазрат билдиким, анинг келгонидин баъзи кишилар воқиф бўлубтурур, андин отланиб Кешнинг жилтасида кирди ва Ачиги отлиқ кентда қутбдек турди¹⁴⁶. Ва анда тақи қирқ саккиз кун турди. Андин тақи отланиб, ора қўнуб, сув йақосига етти¹⁴⁷ ва ул ерда Темур Хожа Ўғлон ва Баҳром Жалойир келиб ҳазратнинг мулозиматиға мушарраф бўлуб, иттифоқ била Қандаҳор сори бордилар. Ва тақдир мувофиқ келиб, Ҳирманда, Туман қошигаким, ваъда бериб эрдилар, Хусайнбекка қушуддилар. Ва Баҳром Жалойир қочиб Ҳиндустон сори кетти¹⁴⁸.

Хусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Сейистон сори боргонлари

Бу маҳалда Сейистон¹⁴⁹ даругасида бир йамон ганими бор эрдиким, анинг била уруша олмас эрди. Бу жиҳатдин Хусайнбекка ва ҳазрат соҳибқиронга киши йибариб тазарруъ ва ниёз била аҳволини арзадошт қилиб йибарди. Деб эрдиким, «Умид ул турурким, менинг фарёдимиға етгайсиз». Чун буларга ҳимматлари доим заифлар сори эрди, бас, вожиб кўрдиларким, бориб анга мададкорлиқ қилгайлар. Минг киши биланким, ҳар бири уруш куниди шертек ё наҳангтек эрдилар, Сейистон сори бордилар. Ва Сейистон ҳокими утрув чиқиб, хизматкорлиқлар қилди ва шарт қилдиким, «Ҳар қачон анинг душмани бир тараф бўлғай жавоҳир ва қумошдин нечаким керак бўлса, шукрона учун берайин ва то тирик бўлсам, хизматкорлиқ қилгаймен». Алар ул душман сори йуруб, рўзгорини қилич зарби билан қаро ердек қилдилар. Сейистон даругасиға ул миқдор журъат йўқ эрдиким, аҳдига вафо қилгай ва ул нимаким, қабул қилиб эрди, беролгай. Бас, Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон анинг нимасига илтифот қилмай, андин ёндилар.

19б

Қалин киши¹⁵⁰ Мекрондин¹⁵¹ келиб, йул бошида туруб беадаблиқ /қилад бошладилар, уруш бўлди. Алар барча ҳазрат соҳибқирон бошиға тушуб, уқ ота бошладилар. Ва ул ҳазратнинг муборак эликигаким, шоҳларнинг упар ери эрди, уқ тегиб мажруҳ бўлди ва асру қаттиқ уруштилар. Мекрон сипоҳи таҳаммул қила олмай бир-бир бўлдилар. Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон

Гармеир сори бордилар ва ул ҳазрат элики жиҳатидинким, муъолижа қилгай, Туманнинг чодирда тушуб турди¹⁵². Ва Хусайнбек тўқсон киши била Бақлон сори борди. Ул ерда етконда Ажуниким, Беккичкнинг иниси эрди, қалин черик билан йўлини тутти ва уруш бўлуб, ва Хусайнбекнинг кишиси оз эрди ва душман асру қўб, таҳаммул қила олмай қочтилар. Ва Хусайнбек ўн икки киши билаким, тўрт отлиқ ва саккиз йайоқ эрди, Шабарту сори мутаважжих бўлди.

Ҳазрат соҳибқироннинг элиги йаҳши бўлгондин сунг Арсаф¹⁵³ сори борғони

20а Чашми захмиким, ҳазрат соҳибқироннинг эликига тегиб эрди, роҳатқа мубаддал бўлуб, ул ҳазрат Темур Хожа Уғлон била йигирми тўрт кишиким, мулозиматида бор эрди, Арсаф сори борди. Қўҳимардқа¹⁵⁴ етконда Хусайнбекнинг хабарин эшитиб, Севинч отлиқ навкарини анга йибарди, то сиҳхат-саломатлиқ хабарин анга еткургай. Ва муқаррар қилгайким, Арсафда бир-бирини қургайлар. Ва Арсаф сори борурда Арсаф ва Қўҳимарднинг урталигида Сиддиқ Барлоским, Қарочор нўеннинг ўғлонларидин эрди¹⁵⁵, ўн бир киши била ҳазрат соҳибқирон қуллуғига келди. Ва ул ҳазрат Сиддиқни Хусайнбекка йибардиким, ботроқ келсун ва ўзи анинг кейнида юриди. Бу маҳалда Арсаф соридин юзча отлиқнинг қароси кўрунди ва ҳазрат соҳибқирон Баржааст Йаноқни алар сори йибардиким, бориб аҳволларини маълум қилгай. /Ул Йаноқ бориб маълум қилдиким, Хусайн ўгли Қарончи эрурким, Хусайнбекнинг хабарин эшитиб эрдиким, Бағлонга келиб турур, анга истай келиб турур. Ул боргон Йаноқ кайфияттин маълум қилиб, бир тена устида чиқиб, баро бурулди. Ҳазрат соҳибқирон камоли ақлидин фаҳм қилдиким, бу келур киши дўст эрур, душман эрмас. Бас, таъжил билан юриди. Қарончи ул тарафдин келиб ҳазрат соҳибқиронни кўруб, мулозиматига юриди. Арсафга етконда бир неча кишини қаровуллуққа йибарди. Сўбх бўлгонда хабар келтурдиларким, йироқдин қаро кўринур. Ҳазрат соҳибқирон отланиб, аларнинг кейнидин кириб сўрдиким, «Сизлар на кишиларсиз?» Ҷавоб бердиларким, «Биз фалон кишининг навкарларидин турурмиз», яъни ҳазрат соҳибқироннинг. Ул ҳазрат илгари бориб Туглуқ Хожа Барлос ва Сайфуддинбек ва Отша ва Тутак ва яна бир неча кишиким барча ул ҳазратнинг мулозимлари эрдилар, ҳазратни кўруб, севиниб, ўз мақсудларига етиб, отларидан тушуб, юзларини аёғига сурттилар. Ва ўшул ерда туруб, кеча анда туруб, тонгласи отланадургонда йироқдин қаро кўрунди. Тафаҳхус қилгондин сунг Шер Баҳром эрдиким, ҳазрат соҳибқирон Туманнинг чодирин чикқонда ул анда қолиб эрди, ҳазрат боргонидин сунг пушаймон бўлуб, отланиб, ҳазратнинг кейнида тушуб, бу ерда ҳазратқа етти.

20б Сиддиқ ва Севинч ҳазрат соҳибқироннинг сиҳхат ва саломатлиқ башоратини Хусайнбекка еткурдилар. Хусайнбекнинг давлат ниҳолидин саодат мева гунчаси очилди ва амонлиқ чаманидин шодмонлиқ насими еткура бошлади. Ҳеч таваққуф қилмай отланиб юруберди. Ва анинг хиёматида Улам ўгли юз уттуз киши била ва Маҳмуд Гули юз эллик киши била йайоқ ва отлиқ Арсафда/ ул ҳазратқа қўшуддилар. Ва бир-бири била кўрушуб, меҳру муҳаббат бисотида ўлтурдилар ва ҳар кимгаким, бу муддатда рўзгордин не нимаким тегиб эрди, ҳикоят қилдилар. Хабар топтиларким, Мангли Буға Сулдуз Алачу қалъасида ўлтуруб, кўнглини адоватқа боғлаб турур. Ул ҳисор сори юридилар. Шер Баҳромни Мангли Буға била дўстлуғи бор жиҳатидин қабул қилдиким, «Бориб ани насиҳат қилиб, олиб келайин». Ҳазрат соҳибқирон Шер Баҳром сўзини эшитиб Мангли Буға сори йибарди. Ул анинг келгонидин хабар толиб, қалъадин чиқиб қочти. Ва яна бу маҳалда уч юз киши дўлон жовун қавмидинким, Хулм¹⁵⁶ ҳазорасидин эрдилар, қадимдин бери ҳазрат соҳибқироннинг давлатхоҳларидин эрдилар, келиб қўшуддилар. Ва ҳазрат соҳибқиронга шавкат ва азимат ва давлати кунда ортурур эрди.

Ул ердин отланиб, Суф дарасида¹⁵⁷ туштилар. Ва Туман ўгли Амлос икки юз киши била келиб эрдиким, Балх теғрасидаги отларни чобқай. Ҳазрат соҳибқирондин ва Хусайнбекдин хабар топти, келиб аларга қўшудди.

Ул ҳазрат Тамукани уч юз киши била Қаҳлаға сори йибардиким, хабар билиб келгай. Ул Термиз гузоридин ўтуб, Қаҳлағаға етти. Курдиким Жета черики вилоятни талаб қайтиб турурлар. Ва Тамука қазодин уз уруқи қошиға учраб, алар билан кўрушуб, ўғлонларидин хабар сўрди. Алар дедиларким, «Ўғлон-ушоғинг барча саломат турурлар ва Ушмунда яқин ерда тушуб турурлар. Бориб аларни кўрса булур». Ва кўб муболаға қилдиларким, «Бир соат бориб ўғлонларингни кўргил». Ул муҳибби содиқ қабул қилмай дедиким, «Чун бизнинг валшйнеъматимиз эвидин йироқ турур, бизга раво йўқ турурким, эвимизга боргайбиз». Байт:

21a

Мундоқ керак муҳаббат ва хизмати тариқат,
/Раҳмат ангаки, хизматини қилса ушбу тавр.

Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Суф дарасидин кучуб, Дараиғизда¹⁵⁸ кирдилар ва Элчи Буга майдонида туштиллар. Ва ул ерда эшитиларким Сулаймон Барлос ва Мусабек ва Жаку Барлос ва Жалолиддин Барлос ва Хиндука Барлос¹⁵⁹ бир жамоат киши билан ҳазрат соҳибқироннинг хабарин эшитиб, Жета черики била муҳолифат қилиб, аларнинг ўртасидин чиқиб, Термизқа келиб, тушуб турурлар. Ҳазрат бу хабарни эшитиб, Тулон Бугани чобтурдиким, сувдин ўтуб, аларни кўруб, кент ҳолидин хабардор қилгай. Ва андин кучуб Балх жылгасида кирдилар. Таянгу ўғли Абу Саъид ва Мангли Буга Сулдуз ва Ҳайдар Анхудий учаласи¹⁶⁰ бирикиб, олти минг киши билан адоват камарини белларига боглаб, субҳ эрдиким, ҳазрат соҳибқиронга етиб, Қаросувгаким¹⁶¹ ўртада эрди, тушти ва икки тарафдин утар йўлларини тутуб, бир-бирига камин қилиб ўлтурдиллар.

Ҳазрат соҳибқирон ўзи огланиб келди ва алар била сўзлашиб, кўб насиҳатлар қилди. Ва алар насиҳат сўзларини эшитиб, ул жушу хурушдин бир нима таскин тобтиллар. Байт:

Оқил ишини сўз ила андоқ қиладур туз,
Ким юз черик ила киши андоқ қилаолмас.

Душман черики Дараиғиз суйини ёқалаб борур эрди. Ва нусратшиғор черики қувват аригининг йақосида юрур эрдилар. Икки тарафдин утар йўлини тобмай борур эрдилар, то Балх ўтрусидида етиштиллар.

Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон Абу Саъид била ва Мангли Буга ва Ҳайдар била уруш қилғони

21b

Икки тарафдин черик Балх муқобиласида етишиб, Абдуллоҳ аригини¹⁶² ўртада олиб, йасол туздилар ва урушқа юзландилар. Бу маҳалда бекларким, Термизда/ келиб эрдилар, ҳазрат соҳибқиронга етдилар, ва Тамука илгари келиб алардин на сўзким эшитиб эрди, араға еткурди. Ул кун намози пешиндин оқшомгача уруштиллар. Икки тарифдин бир-бирига ўқ отиб шайба тўкдиллар.

Чу ёйдин чиқор эрди ўқ ул замон,
Жудо жон булур эрди тандин равон.

Ва Тамука ул кун ўқ еб захмдор бўлди. Назм:

Кириб тоғ пардасида офтоб,
Йаруқ кун бошин қўйди ул дам ба хоб.
Тушуб икки ёйдин ул икки сипоҳ,
Алар ваҳмидин қўрқубон меҳру моҳ.

Тонгласиким, шоҳи фирузаи спехр уфқдин тулуъ этиб, сайёра сипоҳини қочуруб, оламини жамолидин Йаруқ қилди, икки тарафдаги черик яна жушу хуруш қилиб, кавс ва наққора ва нафир унидин фалак ичра зилзила тушти. Ул кун ҳазрат соҳибқирон худони иноятига сиғиниб, таваккал этиб душман

сори юриди. Купрукдин утуб, қаҳругина юзини ул черик сори қилди. Ҳар нечаким, алар юлдуз киби ҳисобсиз эрдилар ва урушда ҳар бири арислон ва пилдек эрдилар, аммо ҳазратнинг ҳамласига тоқат қила олмай, қочмоқдин ўзга чора кўрмадилар. Байт:

Юлдуз агар-чи бордур сонсиз дар замона,
Кун чиқса кўрмас андин киши дигар нишона.

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бу фатҳ булгонидин сўнг ўз кишисини сонини кўриб, минг отлиқ йиғилгон эрди, ҳазрат соҳиб қирон бир пора киши билан илгари тушуб юриди. Жайҳунга етконда Термиз гузоридин уттилар ва Қаҳлага сори қаровул йибардиларким, хабар билиб ёнғай. Ва булар сувдин ўтуб, йақода туштилар ва боргон қаровуллар ҳоргон учун йўлда тушуб йўқладилар. Ажуни черикиким, Беккичкнинг иниси эрди, еттилар ва қаровулдин ўтуб, ҳазрат соҳибқирон сори бордилар.

22a /Ва ҳазрат соҳибқирон қаровулларга иътамид қилиб, фароғат била ўлтурур эрди. Ва ҳар киши ўз хаймасида гофил ўтиб эрдиларким, душман черики қаровул билан бийла етти. Назм:

Шаҳаншоҳ чу қилғай қаровул равон,
Тиласун жаҳондиду кордон.
Ки бўлғай ўз нишида бусту далер,
Адув хайлидин кўрқмағай ҳамчу шер.
Сўзи чин, иши туз, ўзи бовафо,
Иши бобида қилмағай ул хато.

Черикка фурсат бўлмадиким, иш қила олғайлар. Зарураттин кемаларига кириб, чодирларини қўйиб, сувдин нари уттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон неча киши билан бир жазира ичида кириб, аларнинг дафъига машғул бўлуб, анча турдиким, черик барчаси сувдин уттилар. Андин сўнг ўзи тақи ўтуб, бир ойғача сув йақосида ўлтурди. Ва душман черики тақи бери ўлтурур эрди, бир ойдни сўнг ҳазрат соҳибқирон кемаларни кўйдуруб, андин кўчуб, Хулм сори мутаважжих бўлдиким, Балхқа тааллуқ турур. Анда Ҳусайнбек қолгон черики билан етти.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Тайхон¹⁶³ ва Бадахшон¹⁶⁴ сори боргонлари

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон иттифоқ била Қулдуз сори мутаважжих бўдилар ва ул ерда Бурулдай элини йиғиштуруб, Бадахшон сори юридилар. Ва Тайхонга етконда Бадахшон шоҳлари сулҳ эшикидин кириб, ваҳшат ва муҳолифат аччиқини сулҳ тўнг шарбати билан чучук қилдилар. Ва мулдин Арҳанг сори қайттилар. Ва сувдин ўтуб, Соли Сарой сори юзланиб, Хутталон сори бордилар. Чўлга кириб, Дашти Қўланқда¹⁶⁵ кеча билан туштилар ва ҳар киши ўз ерида роҳат сори майл этиб ётти. Ҳазрат соҳибқирон тақи тўн ва этик чиқориб, ётурға майл қилур эрдиким, Ҳусайнбекдин киши келиб, ул ҳазратни чорлади. Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек сори /бориб, мажлисида кириб ўлтурди. Ҳозирлардин Пулод Буга ва Шер Баҳром эрди, Ҳусайнбек Шер Баҳромдин шикоят қила бошлади. Дедиким: «Бу маҳалдаким, душманга яқин этиб биз, ул айтадурким, «Ўз уйим ва элим сори борурмен». Мурувват ва вафо аёги била мувофиқат тариқида юрмайдур». Соҳибқирон тақи ани куб насиҳат қилди. Аммо ул эшитмай айтур эрди. Шер:

226

«Насиҳат сўзунг менга йўқтур қабул».

Ҳусайнбекнинг аччиги келур эрди. Аммо замона иқтисоси учун таҳаммулни йахшироқ кўрди. Байт:

Эр кишига нечаким қувват ва қудрат бўлғай,
Йўқ турур анга таҳаммул ишидин йахшироқ.

Охируламр, Шер Баҳром Балжувон¹⁶⁶ сори кетти. Бу маҳалда хабар келдиким, Туглуқ Сулдуз ва Кайхусрав Жета черикини бошлаб беклари билан илгари келиб турурлар. Ва Йумкон угли Темур ва Сарик ва Шингум ва Туглуқ Хожа — Ҳожибекнинг иниси ва Беккичик угли Темур ва ўзга ҳазора беклари ва қўшун беклари йигирми минг киши билан Чала Бошидин Тошкўфруккача ултуруб турурлар. Ва ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек кишиси олти минг киши эрди. Аммо ҳазрат соҳибқирони пок эътиқодқа бу оятнинг маънуидинким: *Кам мин фиъатин қалилатин ғалабат фиъатан касиратан би-изни-Длахи*¹⁶⁷ сидқ ва ихлос қулоғи била ҳотиф тавфиқидин нусрат хабарини эшитур эрди. Ва давлати рўзафәун кўзгусида фатҳ ва зафар йаруглуғин куруб яқин билур эрдиким, байт:

Ки гар олам улғай бариси наҳанг,
Ва гар кўху саҳро эрур пур паланг,
Кишигани, ёр улса бахти баланд,
Ки тегмас анинг бир тукига газанд.

23а Соҳибқирон икки минг киши билан таваккал юзини душман сори қилиб, илгари юрив берди ва Тошкўпрукнинг бошида икки черик бир-бирига етиб чоштдин бериким раъият салтанат донгини кўтариб /эрди, то ул вақтқача-ким: *Вал-лайли иза сажо*¹⁶⁸ парчамини тарақ урдилар. Урушнинг қуввати забону нору ҳошиядин ҳикоят қилур эрди ва ер йайақ ва отлиқдин *Иза зулзилат-л-арду энлзалада*¹⁶⁹ тафсириш айтур эрди ва ўқинунг уни *фата ва таммат ат-тақата*¹⁷⁰ жон қулоғига солур эрди. Ва сўнгуниунг бору галваси *Йуқаду-л-барку йахтафу абсараҳум*¹⁷¹ бурҳону қотиъидин баён қилур эрди.

Алқисса, ул кун оқшомгача баҳодурлар икки тарафдин кўпрук бошида анча уруштиларким, ўзга ҳеч диловарнинг бағрида тоқат қолмади. Кеча бўлгондин сўнг қайтиб туштилар. Мухолиф черики кўб эркон жиҳатидин ҳазрат соҳибқирон давлат илҳомидин яқин билдиким, бу черикка раъй ва тадбирини илгари солиб иш ишламак керак. Шижоат ва баҳодурлуқ бу ерда фойда қилмас. Шижоат қиличини раъй ва тадбир сайқали бирла йаруқ қилмагунча зафар юзини анда кўрса бўлмас. Ва жалодат ўқи тадбир шастидин чиқмагунча нусрат унини эшитса бўлмас. Хотирини бу ишнинг дафъига қуйуб, тадбир қалами бирла лавҳ замирида мундоқ нақш чекти.

Ҳазрат соҳибқирон Тошкўпрукдин ўтуб, Жета черикини қочурғони

236 Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Муъаййид Арлот ва Уч Қаро Баҳодурни¹⁷² беш юз киши биланким, ҳар бири минг кишидин қайтмас эрди. Тошкўфрукда душман муқобиласида қўйди ва ўзи минг беш юз отлиқ биланким, разм майдоннинг гардини кўзларига орав сурмасидек тортарлар эди, иқбол замонида саодат юзларини сувнунг оқори сори қуйуб, Асин майдони сорига етдилар. Ва андин йарим кеча сувдин /ўтуб, тоғ сори бордилар. Тонглази йаағининг қаровуллари от изидин маълум қилдиларким, черик сувдин ўтуб турур. Ул жиҳатдин иларнинг кўнгулларига ваҳм тушуб қўрқдилар. Байт:

Чў кийди қаро тўп яна бу спехр,
Юзини йашурди фалак ичра меҳр.

Кешвар очқучи соҳибқирони комкор фармон бердиким, «Бийик тоғлар устида чиқиб, кўб ўт ёндурунглар!» Бас, фармони била амал қилиб, ҳар бир киши ўн ерда ўт ёндурди. Мухолиф черики кечада ул ўтни кўруб, кўнгулларига ваҳм тушуб, туролмай, бузулуб кетдилар. Ва Тенгрининг иноятини кўрунгим андоқ черикким, ҳар бир киши муқобиласида ўн йароқлиқ киши бор эди, уруш қилмай бузулдилар: *Вал-Тоҳу йуғаййиду би-насриҳи ман йашаъу*¹⁷³. Ажаб нику тадбириким, ўтнунг йаруглуғиниким, йироқтин кўрсаатти, мухолифларнинг такаббур ва гурур хирманини куйдурди. Ва на ажаб бўлғай мундоқ ишлар ангаким, Ҳаққ таборақ ва таоло

лутфи мадад қилгай. Худонинг лутфи мадад бўлгондин сунг муқаррар турурким, душман зору хор бўлгуси турур. Байт:

Бу шоҳга завол ҳар ки қилгай ҳаёл,
Анга ўқ тегад, бил, жаҳонда завол.

Душманлар қўрқуб, қочурга юз қўйдилар. Ҳазрат соҳибқирон пилтек тоғ устидин жўшу хуруш эгиб тушти ва душман кейнида шертек чоғиб, Гужарот майдониғача аларни қовлаб, қўб кишини тушуруб ўлдурдилар¹⁷⁴. Байт:

Ушул ерда анча адув ўлдиму,
Ўлуқлардин пушталар бўлдиму?

Ва адув тушкон юртида юз шодмонлиқлар билан туштилар. Ва Хусайнбек тақи қолгон черик билан еттилар. Ва бу фатҳнинг насимидин иқбол шоҳи тик бўлуб, давлат ва саодатлари кучланди ва шоҳу черикнинг шавакату журъатларин бири миинг бўлди.

24а Ҳазрат соҳибқиронга бу фатҳ ва нусрат муяссар бўлгон жиҳатидин икки миинг киши билан илғари юруберди. Қаҳлагага етконда Кеш вилоятининг йиғитлари/булак-булак қочиб келурлар эди ва саодатманд мулозимларига қўшулур эдилар.

Ул ҳазратининг икки миинг кишиниким бор эрди, андин уч юз киши олиб саодат ва иқбол юзини Кеш сори қўйуб, ўзгаларини ўшул ерда турғузди. Ва ул уч юз кишидин юз киши Сулаймон Барлоғ билан Жаку Барлоғ ва Баҳром Яқалойир ва Яқалойидин Барлоғ ва Сайфуддинбек ва Йул Темурга қўшулуб, Кеш сори йибарди ва буюрдиким, «Тўрт булак бўлунгуз. Ва ҳар бир отлиқ икки улуг боғ шох олиб, отнинг икки ёнида боғласунким, ул шох жиҳатидин гарду-ғубор бўлғай ва андаги даругалар ул гардин кўруб, туралмай қочқайлар». Алар наким, ҳазрат буюриб эрди амал қилиб, бу тадбир тақдирга мувофиқ тушуб, Кеш жилғасида кирдилар. Ва андаги даругалар ул гардин кўруб, қўрқуб қочтилар. Ва булар Кешга кириб, забтқа машғул бўлдилар. Тенгрининг иноятини кўрунким, бу шоҳи соҳибқиронга на турлук мададлар қилурким, тадбир юзидин бир ўтуким ёндурди, неча миинг черик қочти. Ва яна гурдинким, ул ҳам тадбирдин эрди, мулки мусаххар бўлди. Шер:

Бандага ҳазрат Ҳаққин бу турур лутфу карам.

Ва ул маҳалда Илёс Хожакон Тош ариғида¹⁷⁵ ким, Кешдин тўрт йағач йироқ турур, ўлтурур эрди анжи азимат била. Ва Туглуқ Темурхон нафот бўлуб, Ҳамидбек келиб эрдиким, Илёс Хожаконни элтиб, андаги эл-улусқа хон қилгай ва юртида ўлтурғай. Ҳазрат соҳибқирон юз отлиқ била тун қайтиб, Хузорга тушти ва андаги эл-улус анинг келгонидин хабар тоғиб, мулозиматга келдилар. Бас, ёрлиқ эттиким, «Хузор ва Кеш черики йиғилсун!» Ул черик Хожакон Салбариди йиғилдилар. Ҳазрат соҳибқирон яна Чекдалик¹⁷⁶ сори қайтти. Анда етконда Баён Сулдуз ўгли Шайх Муҳаммад етти қўшун черик билан келиб ул ҳазратқа қўшулди¹⁷⁷./ Ва ул ерда етти кун тапаққуф қилдиким, Хусайнбек черики билан етти. Ва Шер Баҳромким, Дашти Қўлашқин айрилиб, эди сори бориб эрди, қирқ уч кундин сунг Хутгалон черики била келди.

24б

Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон бўлгон черик билан кўчуб, Хузорга келдилар ва ул ерда мазори мутабаррук Хожакон Шаме¹⁷⁸ таби сирруҳуга кириб, тавоф қилиб ва анинг руҳидин ҳиммат ва мадад тилаб, яна икки бошдин аҳд қилдилар ва дўстлуқ ва ихлос тариқасини бирикитиб, иттифоқ қилдилар. Шер:

Жаҳонни олса бўлур, оре, иттифақ била.

Ҳазрат соҳибқирон туш кўргони ва ул тушдин севунуб, Илёс
Хожохон сори черик тортқони

*Қола ан-набиййу, алайҳис-салом: Ар-руъйа ас-солиҳа жуъзуи мин ситта-
тини па арбаъина жуъзан миана-н-нубуввати*⁷⁹. Қадимдин эр ўтиким, Ҳаки-
мул Алим бир соҳибдавлат бандасига иноят қилса, анинг саодат ва иқбол
бўйинни ўз хизонасиндиким: *Инна жаъалинака халифатан фил-арди*⁸⁰ лутф
хилъати била ораста қилур ва анинг кўз кавкабини замирини тавфиқ
сайқалидин таҳқиқ нури билан мунаввар қилур, то гайбдин келур нима
анда юзини кўрсатқай. Ва на нимаким, воқийъ бўлгуси турур, воқийъ бўлмоқ-
дин бурун анга маълум бўлғай. Нечўкким Юсуф алайҳиссаломга кўрунди-
лар: *Ва рафаа абавайҳи'ала-л-арши па харру- лаҳу сужжадаг*⁸¹ андин
хабар берурким, неча йилдин бурун анга келган ҳолатларни кўрсаттилар.
Ва яна расул алайҳиссаломганим, Макка фатҳини кўрсаттиларким: *Лақад
садақа Аллоҳу расулаҳу ар-руъйа бил-ҳақим*⁸² анинг бағнида турур. Ва ул
Пайгамбарларнинг Султони, *алайҳи афъалус-салавот па акмалут-таҳиййот-
гаким*, салотинлар банда ва фармонбардор бўлди.

25а Ҳазрат соҳибқиронга тақи бу давлат кўрундилар ва ул ҳолдаким муш-
кул иш анга воқийъ бўлур эрди, анинг учунким, кишиси оз ва душман асру
кўп эрди ва алар билан уруш қилмагунча мужссар бўлмас эрди. Бир кун
камарда⁸³ эрдиким, на /қилғай ва на чора бўлғай. Чошт эрди. Бу андишада
анга уйқу тутуб, йўқлади. Ул уйқуда бировнинг унини эшиттиким, биров
айттиким, «Ғам сма ва кўнглунгни хуш тутким, нуерат ва фирузи худойи
таоло сенга берди». Ул уйқудин уйғониб, теградаги киши-қирони чорлаб,
сўрдиким, «Сиз ҳеч сўз дедингизларму?» Алар дедилар: «Йуқ».

Бас, анга яқин бўлдиким, бу ун ҳотифи гайбдин эрдиким, анинг
қулогига етти. Ва ул башорат оли лутфи илоҳий гулшанидин эрур. Бас,
эътимодини ҳазрат Ҳаққа биркитиб, шодлиқ билан Ҳусайнбек қошига
борди ва сурати воқийъани анга айтти. Ҳар ким бу сўзни эшитти, севунуб,
барча хушҳол бўлдилар.

Ҳусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Жета черики билан уру-
шуб, музаффар ва мансур бўлгонлари

Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон ҳазрат Ҳаққнинг шўр ва сипосидин
сунг саодат ва давлат билан отланиб, икки қул тартиб эттилар: Ҳусайнбек
унг қул сори бўлди ва ҳазрат соҳибқирон сул қул бўлуб юридилар. Ва
душман черикиким, Тош аригида эрди, ул тақи икки қул бўлуб, унг қулда
Илёс Хожохон ва Ҳамидбек турдилар. Ва сул қулда Туг Темур ва Беккичик
турди. Ва икки тарафдин йасол бағлаб, бир-бири сори юридилар. Назм:

Чу тебранди ул икки черик равои,
Дедингким, йиқилгусидур бу жаҳон.
Чу чиқти фалак узра гарди сипоҳ,
Кўрунмади ул гарддин меҳру моҳ.
Ул икки черик андоқ этти фиғон,
Ки бўлди қиёмат жаҳонда аён.

Қуббаи метин⁸⁴ мавзъида икки сипоҳ бир-бирига етиб, кавсу каврга ва
наққораю нафира ушдин, диловарлар фиғонидинким фалак узра чиқиб
эрди, хаёл қилур эрдингки, фалак йиқилгуси турур.

25б Ул ҳазрат соҳибқирон утрусида муолифларнинг ҳировуликим, уларин-
нинг кўбраки /жиҳатидин гурур бошларида бор эрди, от солдилар. Ва ҳазрат
соҳибқирон еридин тебранмай ўз давлатининг асоситек берк бўлуб турди. Ва
нуерат элигини ўқ-ёй сори элтиб, сул қулини алифтек ва унг қулини долтек
қилиб, ўқ ота бошладилар⁸⁵. [Ҳозир] бўлгон йигитлар ва баҳодурлар ҳазрат
била мувофиқат қилиб, душман сори ўқ ота бошладилар. Ва андоқ ўқ
тўктиларким, душман черикининг баҳодурлариким, ел киби келурлар эди,
йамгур киби туфроққа туштилар ва ҳаёт сувини туфроққа бериб, аёқдин

туштилар. Ва ул урушда икки улуг бекким, баҳрин қавмидин эрдилар, ва алартек баҳодур йўқ эрди, бири Тут Темур ва бири Беккичикнинг иниен Давлатшаҳ ва икки шахзодаким, ҳар бири бир черикнинг боши эрдилар, талаф бўдилар. Наам:

Кишиларда йўқ эрди анда қарор,
Магар хаста ё ўлубон зору хор.

Икки тарафдин икки черик бариси бир-бирига чобишиб андоқ уруштиларким, ул уруш жиҳатидин замона мухолифлар гами учун зарра киби минг кўздин қон тукар эрди. Наам:

Чу бир-бирига тегди икки гуруҳ,
Дединг, урди бир-бирига икки куҳ.
Ёзи қиб-қизил булди қон жушидин,
Чиқиб лола тутти бари ер юзин.

Баҳодурлар бир-бирини қовлаб урушур эрдилар ва бало баҳри мавж уруб эрдиким, мубашшири айний ваъда бергон учун ҳазрат соҳибқиронга ва авлийларнинг руҳи мадад қилиб, *ал-ҳамду ли-Ллаҳи-л-лази садақано ваъда-ҳу*¹⁸⁰ ҳазрат соҳибқирон рўзгорига шомил бўлуб, душманларким, асру азамати бор эрди, «валлау 'ала адбарихим» мудаббирин¹⁸⁷ аларнинг сурат ҳолларига келиб, андоқ черикким, йамгур қатратидин ва йағоч йафроқидин кўбрак эдилар, мутафарриқ бўлуб қочтилар: *Ва ма ан-насу илла мин 'инди-Ллоҳи*¹⁸⁸.

26а Илёс Хожахон ва Беккичикбек ва Искандар /Ўғлон ва Ҳамидбек ва Юсуф Хожабек эликка туштилар. Аммо хонни бир жамоат ҳаводорлари ва кишиларким, ани тушуруб эдилар, таниб, беклардин хабар булгондин бурун Беккичик билан хонни отландуруб йибара бердилар. Ва ўзгаларни боғлаб беркиттилар. Ва ўшул кеча ҳазрат соҳибқирон тун қайтиб Йом суйингача¹⁸⁹ юриди ва анда душманлардин кўб кишини ўлтурди. Жақубек ва Сайфуддинбек Самарқанд сори кеттилар. Ва бу фатҳ торихи етти юз олтинч бешда, Лу йилнинг мувофиқида (1364) бўлди¹⁹⁰.

Ҳазрат соҳибқироннинг бийик ҳиммати — ҳар ишнинг охиригача еткурмагунча ўлтурмас эрди. Ҳусайнбек кенгаши билан Шер Баҳром била илгор қилиб душман кейнида юридилар ва Хўжанд суйидин кечиб, Тошкандда туштилар. Ва ул ерда ҳазрат соҳибқиронга андак марази воқия бўлди. Ва Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло шифохонасидинким: *Ва нуназилу миннал-Қуръони ма ҳува шифаъун ва раҳматун лил-муъминин*¹⁹¹ турур, сихҳат тобтилар.

Ва маҳди улё Ўлжай Туркон ого саодат ва комронлик била Гармсер тарафидин келди. Шеър:

Билқис келди, кўр, бу Сулаймон сори яна¹⁹².

Ва ҳазрат соҳибқирон андин ёниб, Хўжанд суйидин бери кечиб, овга машгул булди. Ва Хусайнбек тақи Дизақда¹⁹³ келиб ов солиб, ишрат била туруб, неча кун узини ганимат билиб, айш ва танаъум била ўткордилар. Ва андин отланиб, Самарқанд сори қайттилар ва ул мамлакатни ойин боғлаб, шаҳардаги раъиятнинг умид кўзлари губор давлатидин йаруқ булди ва заҳматиким, Жета элидин кўруб эдилар, анинг шарвати истимолатидин тавиялик аччиғи чучуклук била мубаддал бўлди. *Ал-ҳамду ли-Ллоҳи 'ала ин'омихи. Қад ража 'а ал-Ҳаққу ила мақомиҳи.*

266 /Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбек била қурултой қилгонлари
ва Кобулшоҳ Ўғлонни хон кўтаргонлари

Мовароуннаҳр мамлақати Жета қавмининг эликидин чиқиб, давлат ва саодат яна бурунги ерига келди. Хусайнбек била ҳазрат соҳибқирон кенгашиб, дедилар: «Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло бизга фатҳ ва нусрат каромат

қилди ва вилоят бизга таиллуқ бўлди. Аммо бизга бир бош керак турур. Аромизда бош бўлмаса, ишимизда саранжом бўлмагуси турур». Байт:

Жаҳонда жаҳонбон агар бўлмагай,
Эрур жисмиким, анда жон бўлмагай.

Бу жиҳаттин кенгашлаб, бўлган нуёнлар жамъ бўлуб, қурултой қилиб, хонлиқ Кобулшоҳ Ўғлонким, Дуржи ибн Элчикдай ибн Дувахон ўғлонларидин эрди, хон кутардилар. Ва бу Кобулшоҳ замона жиҳатидин дарвешларнинг либосига кириб юрур эрди. Иқбол ва саодат анга юз қўйуб, вилоятда хон бўлди. Назм:

Яки суҳбати қилдилар барча саз,
Ки бордур анинг васфи асру дароз.
Бари ер юзи бўлди андоқ латиф,
Ки қолмади даҳр ичра ўзга касиф.
Чу ўзларига қилдилар ани хон,
Юкунди тўқуз қатла хурду калон.

Ҳайдар Анхудийким, бандда эрди, Зинда Чашмға¹⁹⁴ тобшурдилар ва ушул кеча анинг ишини охир қилди.

Бу вилоят қадимдин бери ҳазрат соҳибқироннинг ато-атоларига тааллуқ эрди ва мерос юзидин ҳазратқа тегар эрди. Ул жиҳатдин ҳазрат тўй қилиб, Ҳусайнбека тўққузлар тортиб, вилоятни тилаб олди.

27а Ҳамидбекнинг атоси ҳазрат соҳибқироннинг атоси била дўстлуқ бор эркан эрмиш. Ул тўйда Ўлжайту Апардий билан ҳазрат соҳиб қирон Ҳамидбек билан Искандар Ўғлоннинг гувоҳини тиладилар. Аларнинг хотирлари жиҳатидин гувоҳидин кечиб аларга бағишлади. Аммо аларга *Ва'даху ли-қулли ажалин китобул*¹⁹⁵ яқин етиб эрди, бекларнинг дархост қилгонлари фойда қилмади. Чун Ҳусайнбек қадимдаги юрти сориким, / Соли Сарой эрди, мутаважжих бўлди, ҳазрат соҳибқирон Довудбек билан Сайфуддинбекни йибардиким, бориб Ҳамидбекни банддин чиқориб, иззат ва ҳурмат билан келтургайлар. Боязид билан Эминким, Ҳамидбек аларга тутқун эрди, келгон бекларни йироқдин кўруб, хаёл қилдиларким, булар Ҳамидбекни ўлдургади келурлар. Булар югуруб, бири кистон била ва бири қилич била уруб, Ҳамидбекни ўлдурдилар. Байт:

Ҳаёт ариғидин чунки сувни боғладилар,
Хизр жомида яна кўрмағай магар хумори мамот.

Ва Ҳусайнбек бу ҳолдин воқиф бўлиб дедиким: «Навкарнинг иши бекидин йахшироқ воқиф бўлди». Киши чобтуруб, Искандар Ўғлонни келтуруб, йасоққа еткурди. Ва ул қишда Ҳусайнбек ўз юртида ва ҳазрат соҳибқирон ўз вилоятида айшу ишрат била ўлтурдилар. *Вал-ҳамду ли-ллоҳи-л-мунъим ал-муфзал*.

Лой урушининг шарҳи

Ҳазрат Малики алломдин бандасига давлат берса, ул аввал бандани жафо ва нақбат¹⁹⁶ била азоб қилур. Ва агар ҳамъият ва хузур берса, яна ани паришонлиқ ва номуродлиқ ичида солур. Басе, давлатким, анда бор меҳнат, хорлуқким анда бор — иззат. Ва бу сўз ҳазрат соҳибқироннинг шайнида турурким, чун ул қиш ўтуб, баҳор мавсумиким, оламни яна жаннатдек қилди, назм:

Тортти сабо черик қилибон азми корзор,
Тузди курунг йасоланай бар атрофи жўйбор.
Пайкони эрди гунчадину қалқони э-гул,
Сувдин зарра қилиб ўзига сунгу қилди хор.

Бу мавсумда хабар келдиким, Ифета черики яна бу сори азимат қилиб турур¹⁹⁷. Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмакка машгул бўлуб, Ҳусайн-

бекка киши йибарди ва кайфияти аҳволдин хабар йибарди. Хусайнбек бу хабарни эшиткондин сунг Пўлод Буга ва Зинда Чашм ва Малик /Баҳодурни дедиким, «Черикингизни жамъ этиб, ўзунгузни ҳазрат соҳибқиронга бот еткурунг». Алар черикларини йиғиштуруб, илгор солиб, ҳазрат соҳибқиронга келиб қушудилар. Иттифоқ била таважжуқ юзларини душман сори қўйуб, Ақар мавзёида¹⁰⁸ етконда неча кун анда турдиларким, гала-қаро жол топқай¹⁰⁹. Ва андип кўчуб, Хўжанд суйиндин кечиб туштилар. Ва Хусайнбек тақи қалин киши йиғиштуруб келур эрди.

Мухалиф черики яқин етиб эрди ва ҳазрат соҳибқирон душман сори кўчуб, Чинос ва Тошканднинг уртасида, сув йақосида туштилар. Ва черикна фармонладиким, ўз аҳволларидин гофил бўлмагайлар ва ўз ишларини эҳтиёт қилсуилар. Ва Хусайнбек черики билан сувдин ўтуб, буржалига²⁰⁰ тушти. Ва ул тарафдин мухалиф тақи Кандибодом суйининг²⁰¹ йақосида етиб туштилар. Хусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон ул ердин кўчуб юрубердилар. Икки тарафдаги қаровуллар бир-бирини кўруб, черик тартибига машғул бўлуб, йасол боғладилар. Ўнг қўлда Хусайнбек азимат била турди. Ҳировулида Ўлжайту Апардий ва Шер Баҳром ва Пўлод Буга ва Фарҳод ва Малик Баҳодур ва ўзга баҳодурлар бўлуб эрдилар.

Ва ҳазрат соҳибқирон сул қўлда бўлуб, ҳировули Темур Хожа Ўлгон бўлди. Ва Жакубек ва Сайфуддинбек ва Мурод Барлоос ва Аббос Баҳодур ва ўзга баҳодурни қапбулда тургузди. Ва бу тартиб билан юруб, душман била уруштилар. Ва Ҳета черики кўрдиларким, бу черик била уруша олмаслар, йада тоши била хийла ва макр қилдилар. Назм:

Йўқ эрди Ҳета элига тоби жанг,
Йада тош била қилдилар реву ранг.
Йада тоши била солдилар ул гуруҳ,
Жаҳон ичра ел бирла йамғур сугўҳ.
Булут бўлди пайдо ва қубти афгон,
Тула бўлди раъд унидин бу жаҳон.

28a Бовужуд улким, жавзо мавсуми эрди²⁰², анча йамғур тўқдиким, олам тула сув бўлди ва андоқ батчиқ бўлдиким./ от еридин тебрана олмай ва отлиқу йайққа мажоли ҳаракат йўқ эрди. Ва ўз ерларига ҳайрон бўлуб, йамғур жиҳатидин бошларига капанак тортиб туруб эдиларким, мухалиф черики аларга етти, капанакларини бошларидин ташлаб, уруш қилдилар. Шёър:

Ул икки черикдин яна қўпди жуш,
Жаҳон ичра тўлди фиғону хурўш.

Ҳазрат соҳибқирон худойнинг инояти билан майсарадин чошиб, мухалифларниким, аларнинг улуғи Шингум нўйон, Ҳамидбекнинг иниси эрди, қочти ва Илёс Хожяхон бу ҳолни кўруб, ул тақи қочти. Аммо мухалиф соридин сул қўлда тургон Широул била Ҳожибек эди, ўнг қўл сори чошиб, Тилончи ва Зинда Чашмини қочуруб, Хусайнбекка етқурдилар. Ва қўл бир-бир бўлуб, мутафарриқ бўлдилар. Шер Баҳром ва Пўлод Буга мардона туруб, йахши ишлар қилдилар. Ва Ҳожибекким, бу тарафдаги майманани суруб юрур эрдилар, ул ҳолни кўруб, мутаҳаййир турдилар. Ва душман соридин Шамсуддинбек кўб киши билан мардоналиқ кўрсатур эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон бу ҳолни кўруб, гайрат ўти бошига букуруб, қиличини белидин чиқориб юруберди. Назм:

Чиқартти қилич белидин ҳамчу об,
Ки бўлди хира аксидин офтоб.
Рапон чобти душман сори ҳамчу шер,
Жаҳон ичра ул аждаҳойи далер.

Ун етти қушун киши билан алар сори чобти ва ул ҳамла елидин кўрқунч ўти аларнинг кўнгулларига тушуб, Шамсуддинбек тура олмай қочти. Ва

Хусайбек бу зафарни кўруб шод бўлди, қайтқоп черикини йиғиштуруб, бир ерга турди. Байт:

Чу ул фатҳ қилди шери комрон,
Слеҳрга яна кирди тап ичра жон.

286

Ҳазрат соҳибқирон Тобон Баҳодурким, ўз навқари эрди, Хусайибек қошига йибардиким: «Маслаҳат мундоқ кўринурким, бек, илғари /келиб, иттифоқ била душманга юругайби». Ва бас, ҳазрат соҳибқироннинг саҳоват ва иқбол голиғидин Хусайибекнинг иқбол кавкаби қайтиб, давлат куни навбат шомига яқин етиб эрди, бу маҳалда табъи ўзгача бўлуб эрди ва йамон ҳаракот андин зоҳир бўлур эрди. Тобон Баҳодур анга етконда ани сўкуб андоқ урдиким, ул йиқилди. Яна ҳазрат соҳибқирон (Хусайибекнинг) ўз кишилариким, Малик ва Ҳамди эрди, йибариб айттиким: «Албатта бек илғари келеуларким, фурсат фавт бўлмагай». Аларни тақи уруб, сўкуб йибардиким: «Мен магар қочибменким, мени илғари чорлайдур. Агар сизлар душманга голиб бўлсангиз, гумон айтмагайсизким, мейнинг итиқоимдин жон илинғайсиз».

Малик ва Ҳамди бу сўзни эшитиб, оларда хотир бўлуб қайтдилар, ва ҳазрат соҳибқирон қошига келиб жиловига ёпишиб дедиларким: «Бу ишга саъйи қилмангиз ва мундин ортуқ эҳтимом қилмангиз». Ул ҳазрат аларнинг сўзидин чиқмай, эҳтимом элигини тортти. Ва икки черик бир-биридин айрилиб, ўз юртларига бориб тушдилар. Назм:

Жаҳонжўй тушти чу от устидин,
Черики тақи тушдилар бир-бирин.
Черикнинг чу осойиш ўлди иши,
Тонг отқунча тебрамади бир киши.

Ва ул кеча Хусайибек неча қатла киши йибардиким, ҳазрат соҳиб қирон келгай. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг кўнгли анинг бу ҳаракотидин қолиб эрди, бормади. Шёър:

Яна кунга чиқти фалак узра Хур,
Мунаввар этиб даҳрни сарбасар.
Равон бўлди икки черик тоғдек,
Аламлари ранго-ранг гули боддек.
Жаҳон ичра қўбти фиғону хуруш,
Кишига жаҳон ичра қолмади ҳуш.

29а

Баҳодурлар икки тарафдин бир-бирига чопишиб урушдилар, йкста черики туролмай қочдилар. Ва ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари ва Хусайибекнинг йиғитлари душманнинг кейнида тушуб, чопиб юрур /эрдилар. Бу маҳалда Шамсуддинбек черикдин айрилиб, туғи била бориб бир сори турди. Қочқон черик ул туғни кўруб йиғилдилар ва яна андин от солиб урушдилар. Назм:

Яна чобти ул душмани пур экин,
Қилич, уқ била тўқтиллар қонларин.
Башоқдин бари худ бўлди зарра,
Синон кўзу кўнгулда бўлди қарра.

Замонанинг бевафолиғидин раънятиким, давлат кўториб эрди, навбат елидин тушуб, душман голиб бўлуб, булар қочдилар. Байт:

Слеҳри эшитқа мундоқ эрур киш,
Ки роҳати курсатур, берур яна ниш.

Бисёр киши балчиқда қолди ва забун бўлгон душманлар кучланиб, муродлари била қилич уруб, ўн минг киши анда талаф бўлди. Ва бу воқеъа рамазоннинг аввалида, торих етти юз олтимиш олтида, йилон йилда воқеъ бўлди (1365, 22 май).

Беклар урушдин қайтиб Кешка туштилар ва беклар эл-улусни сувдин уткармакка жозим булдилар. Хусайнбек ҳазрат соҳибқиронга айтти: «Эвларимиз била эл-улусни сувдин утқарсак, йахши булғай турур». Ул ҳазрат жаноб бердиким: «Ҳар ким борса борсун. Менга ҳиммат қўймаским, қўйгайменким ётлар вилоятқа кириб, элга жафо қилгай. Яна бир қатла черик йиғиштуруб, мухолифлар билан урушурмен».

Хусайнбек Соли Сарой сори мутаважжих бўлди ва анда етконда узига тааллуқли кишиларни кучуруб, пушта ва уқбалардин утқариб, Шабарту мавзеида тушди ва кишилар қўйдиким, Жета черикидин хабардор булсунлар. Агар Жета черики бу сори майл қилса, ул Ҳиндустон сори кеткай.

Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбек боргондин сунг черик йиғиштуруб, ун беш қўшун қилди ва Темур Хожка Уғлон ва Жовурчи ва Аббос Баҳодурни етти қўшун била илгари Самарқанд сори йибарди. Ва ул йўлда Жовурчи ва Аббос гайрда кайфият пайдо қилиб, Довудшоҳ ва Ҳинду Хожани қўрқуттиким, «Ҳазрат соҳибқироннинг кўнглида борким, сизларни тутуб Хусайнбекка /йибаргай, ва Хусайнбек сизларни тирик қўймас». Алар қўрқуб душман сори қочтилар. Кўкнак мавзеида²⁰³ етконда Жета черикидин Кўппак Темур Улуғ Туг Темур угли ва Широул, Унгаржоқ Ҳожибек угли илгари келиб эрдилар, бу боргон кишилар аларга гажирчи булуб, Темур Хожка Уғлон ва Жовурчи ва Аббос бошига келтурдилар. Ва алар тура олмай қочтилар. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин воқиф бўлди, билдиким, давлат ишида ҳануз таълики бор, ва сатъи ва жаҳд фойда қилмас.

Аму суйидин утуб, Балхқа борди ва эл-улусиким, мутафарриқ булиб эдилар, Кўппакхонниш туманини ва Элчи Бугай Сулдуз туманини жамъ этиб, сув йақосига йибардиким, анда туруб душманди хабардор булғайлар. Ва Темур Хожка Уғлонким, урушда тақсир этиб эрди, сиеват қилдурди ва андин сун фароғатқа машғул булуб, айни била кун кечирур эрди²⁰⁴.

Жета черики Самарқанд шаҳрини қамал қилгонлари

Жета черики Самарқандга еттилар. Ва ул маҳалда Самарқанднинг қатъаси йўқ эрди. Мавлонозода Самарқандий ва Хурдак Бухорий ва Абу Бакр Қалавий Паддоф²⁰⁵ шаҳар элига дедиларким, кучабанд ва муҳофизатқа машғул булдилар. Ва муддати ул шаҳарнинг раъиятлари бовужуд улким, алар ичида ҳокими йўқ эрди, андог уруштиларким, малак фалақда аларга махтади. Ва Жета черикини қўймадиларким, шаҳарнинг яқинида келгайлар. Қамал асру узун булгон жиҳатидин ожиз булуб, худойга ёлбордилар. Аларнинг дуолари мустажоб булуб, ҳазрат Ҳаққнинг лутфи фарёдларига етиб, насими руҳбахш *Фа-нинна маъа-л-ъусри йусран инна маъал-усри йусро*²⁰⁶ раҳмати Илоҳийдин келиб, Жета черикининг отлари ичида вабо тушуб, анча от ўлдиким, тўрт киши орасида бир от қолмади. Ва бу жиҳатдин барча парিশон булуб қайттилар. Кўпи эгарларини орқаларига солиб, тиркашларини қўлтукларига тутуб кеттилар. Бу фатҳ ва нусрат шаҳарнинг элига муяссар булди. Раъиятлар /бир-бирига зулм қила бошладилар. Ҳар кимдаким куч-қувват бор эрди, гурур ели бошида пайдо булуб, аёғини ўз ҳадидин юқори қўяр эрди, жавр элигини узотиб, фасод қилур эрди. Қитъа:

Ё Рабб, андоқ этмаким, булғай гадога эътибор.

Ул вақтдаким, Жета черики қайтурга юз қўйуб эрди, ҳазрат соҳибқирон Аббос Баҳодурни Қаҳлага сори йибариб эрдиким, Самарқанддин хабар олгай. Аббос Қаҳлагага етконда хабарларни таҳқиқ қилиб, ҳазрат соҳибқирон қошига келиб, на-нимаким эшитиб эрди, арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон бу хабарлардин суюнуб, Хусайнбекка киши чобтуруб, хабарларни анга айтиб йибарди. Ва дедиким: «Бу хабар етгач бери мутаважжих бўлунгуз, анда турмоқ маслаҳат йўқ турур». Хусайнбек тақи бу хабарлардин суюнуб, Шабартудин кучуб, Соли Саройга келдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон элини кучуруб, сувдин утқориб, қадимдаги юртларига йибарди. Ва Хусайнбекка утрув бормоқ учун отланди ва Бағлон жилгасида бир-бири била

мулоқот қилдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Хусайнбекдин ижозат тилаб қайтти ва Аму суйидин утуб, Қаршига тушти. Ва Қарши анинг учун дерларким, Куппакхон Насафдин икки йағоч йул йироқ бир қасри ясаб эрди ва мўгул тилида «қаср»ни «қарши» дерлар. Ул жиҳатдин «Қарши» билан машхур бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон ул қиш анда қишлади ва Қаршининг қалъа иморатиға машхур эрди. Ушул қишда қалъа иморатини тутаттилар.

Хусайнбек била ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори боргонлари

Ул баҳордаким, Жамшид гардунсарир Хуршид шараф буржидин чиқиб, оламда давлат кўланкасини солиб ва захҳок фирузалиқ тахт, яъни гул сабза ва раёҳиндин боғ ичида давлат бисотини соддуруб мақом қилди. Назм:

306

Чаман ичинда тушуб лашкари баҳор яна,
/Чаманда қилди йана жилва юз нигор яна,
Сабо очилди, ниқобини гул юзида эрди,
Булут кўзларини қилди, насим борди.

Хусайнбек келиб ҳазрат соҳибқирон била Самарқанд сори юридилар, давлат ва шавкат била шаҳарнинг яқинига келиб туштилар. Аввал ул кишиларким, алардин йамон ҳаракатлар воқия бўлуб эрди, аларни тутқали фармон бўлди. Ва ҳазрат соҳибқирон Мавлонозодапинг гуноҳини Хусайнбекдин тилаб, ўзгаларни Кониғилда сиёсат қилдилар.

Қазодин мундоқ муқаррар бўлгон турурким, Хусайнбек маъдум бўлмагунча ҳазрат соҳибқироннинг давлат кўни тулуб қилмағай. Бу маҳалда нақбат асбоби Хусайнбекка ҳар кун артуқ бўлуб, бир ҳаракат қилур эрдиким, давлатига муносиб йўқ эрди. Ул ҳаракатлардин бири бу турурким, хасие бўлуб, мол йиғиштурмоққа ҳире пайдо қилиб эрдиким, бу тариқ салотинларга муносиб йўқ турур. Ва тамъаи анча бўлуб эрдиким, ҳазрат соҳибқиронга тааллуқ мулозимларининг моллариға кўз қаратиб тамъа қилди. Жакубек ва Сайфуддин ва Оқ Буға ва Элчи Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшиға буларга ҳар бириға маблағ рақам қилди ва муҳассал қўйдиким, рақам бўлгон молни тушурғай. Ул яқинда бу баҳодурлар мол ва яроқларини лой урушида олдуруб эдилар, рақам бўлгон молнинг уҳдасидин чиқа олмадилар, келиб ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар. Ҳазратнинг ҳиммати андоқ буюрдиким, алар учун не-нимасиким бор турур, берғай. Ул жумладин икки исиргаким, маҳди улё Ўлжай Турконнинг эрди, Хусайнбекка йибарди. Ва Хусайнбек ани кўруб билдиким, синглининг турур. Аммо ҳиреи андоқ бўлуб эрдиким, синглининг ҳаққини кўрмай, аларни олди. Байт:

Рост келмасму бу ҳиммат бирла сарварлиқ иши,
Мундоқ ар бўлса, жаҳонда ҳиммати бўлмас киши.

31a

Ва ул рақам бўлгон яроқдин уч минг олтув /эксук бўлди. Ҳазрат соҳибқирон ул ваҳж учун хосса отларини йибарди. Хусайнбек билдиким, ҳазратнинг хосса отлари турур, қабул қилмади ва узрхоҳлуқ қилиб деди: «Мен Соли Саройға борурмен ва ниятим бу турурким, бу яроқдин маблағи Хусайн Суфийға йибаргайманким, қизини ўғлумга берғай. Агар дўстлуқ этиб мен боргондин сўнг бу яроқни менинг кейнимда йибарсанғиз, асру вужуб бўлғуси турур». Этиб, отлаиб Соли Саройға борди ва ҳазрат соҳибқирон Кеш вилоятиким, анинг юрт мақоми эрди, анда бориб ўлтурди. Ул яроқни нақд этиб Хусайнбекка йибариб, ўзи овга чиқиб юриди.

Хусайнбек билан ҳазрат соҳибқирон аросида муҳолифат пайдо бўлгонининг сўзи

Ул найрангдин сўнг рўзгор узга тарҳиники бошдин солди ва макр маҳрасини тазвир арзасида солди. Анинг учунким, элнинг кўнгуллари

Хусайнбекнинг йамон ҳаракотидин мутанаффир бўлуб, барча анинг била кийша тутуб, йамон бўлдилар ва билурлар эрдиларким, то ҳазрат соҳибқирон анинг била муттафиқ бор, ҳеч ким анга иш қила олмас. Ул жиҳаттин фасод бунёд эттилар. Мусабекким, Бойазид Жалойир угли эрди ва Али Дарвешким, қайин агоси эрди, иккаласи иттифоқ қилиб, макр ҳуққасин бошин очтуруб, Ўрда Хотун билан машварат қилиб, йалгон хати битиб, Хусайнбекка йибардилар. Ва бу Ўрда Хотун Тармаширинхоннинг хотуни эрди ва анинг қизиним, Хусайнбекнинг никоҳида эрди, хатни анга йибардилар. Маамуни улким, «Фалон киши, яъни ҳазрат соҳибқирон, хон била ва сенинг била муҳолифат андишаси бор ва сенинг ишингдин ва сўзингдин асру кун хотири оазурда бўлуб турур. Азм этибтурким, сенинг била разм қилгай ва уруш тартиби била машгул турур».

316

Ул хотун хатин Хусайнбекка курсатти. Хусайнбек ул воқеани хонга айтти ва хон ёрлиги бўлдим, ҳазрат соҳибқирон била ул жамъиним, бу сўзни/ айтиб йибариб турурлар, Самарқандда бориб Ўрда Хотун қошига йигилеулар ва бу сўзни йахши тафасххус қилеулар. Ҳазрат соҳибқироннинг кунглида ҳеч йамонлиқ йўқ эрди, андиша қилмай бетаваққуф Самарқанд сори юриди. Мусабек ва Али Дарвеш эшиттиларким, ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори таважжух этиб турур, қўрқунчинким расво бўлмагайлар, Хужанд сори кеттилар. Байт:

На ердаки, юзланса чин сўалари,
Эмас ҳеч йалгончига эътибор.

Бу сўзим, Хусайнбек эшитиб эрди, таҳқиқ бўлмай қолди. Ҳазрат соҳибқиронким, давлат илҳоми махфий сирлардин анга хабар берур эрди, анинг учунким, ҳар кишигаким, бировдин кунглига малолати бордур, агарчи ани зоҳир этмас. Аммо ҳаракотидин зоҳир бўлур. Ҳазрат соҳибқирон билдиким, Хусайнбекнинг хотирида губори пайдо бўлуб турур ва бурунгидек маош қилмайдур. Ҳазрат соҳибқирон ани ўзгача кўруб билдиким, анга ўзга эътамид қилса бўлмас. Ва бу андишада доим ўзи била фикр этар эди. Шер Баҳром ва Баҳром Жалойирким, алар Хусайнбек билан йамон эрдилар ва доим бу фикрда эрдиларким, нечун иш қилгайларким Хусайнбек билан соҳибқирон орасида муҳолифат воқия бўлгай, билмаслар эрди. Бир кун ҳазрат соҳибқирон аларни чорлаб бу сўзни айтти. Аларким, бу сўзни эшиттилар муродларига этиб дедиларким: «Хусайнбек ҳеч қайсимиз билан йахши эрмас. Савоб улдурким, ҳар неча анинг ишини ботроқ қилсақ йахши ўқ бўлгуси турур, андиш бурунким ул фикрини қилгон бўлгай. Ва ул ишни қилгондин сўнг пушаймонлиқ фойда қилмас». Байт:

Ризо қулоғи била ҳар ким ул эшитти панд,
Адув соридин анга тегмагай зарар ҳаргиз.

32a

Алар беҳад бўлуб, муболага қилдилар. Ва дағдагаким, ҳазрат соҳибқироннинг муборак кунглида тушуб эрди, кўбрак бўлуб, алар билан Хусайнбекнинг муҳолифатига иттифоқ қилиб аҳд қилдилар. Қарор мундоқ бўлдим, Шер Баҳром Хутталон сори боргайким, анинг аел юрти ул эрди, анда бариб черик жамъ қилгай ва/ ҳазрат соҳибқирон бу тарафдин черик йиғиштуртурмоққа машгул бўлди. Ва Шер Баҳром борурда ҳазрат соҳибқирон навкарларидин Одил отлиқ кишини ўзи билан элтти. Ва ўз навкаридин Той Хожа отлиқ бировни ҳазрат қошида қўйдиким, ҳар қачон Одил келмаса Той Хожа боргай, бу икки черикнинг аҳволидин хабар билгайлар. Шер Баҳром Хутталонга этиб, черикини жамъ этиб йайлақ Бастарн²⁰⁰ устида тушти ва анди Хусайнбек билан изҳор муҳолифат қилди. Хусайнбек анинг муҳолифатини билиб, макр тариқасини ўтрув тутуб, ани аҳд билаким давлат асосидин сустроқ эрди, Шер Баҳромни тушуруб, ўзига мутиб қиади.

Ҳазрат соҳибқирон ул маънидин хабар топиб, Шер Баҳромга хат битиб йибардиким: «Муҳолифат бунёдидин сен қилдинг ва энди анинг билан бирикиб, ўзингни анга йахши кўрсатурсен. Бот бўлгайким, сенинг жазонгни ушул ўқ бергай ва пушаймонлиқ фойда қилмагай», ва ўшандоқ бўлди. Бу тарифдин ҳазрат соҳибқирон Баҳром Жалойир била Жақубекка ва Аббос

Баҳодурга черик бериб Хужанд сори йибарди, то жалойир элини забт қилгайлар. Ва Мусабек ва Боязид угли Али Дарвешким, бу мухосифатқа алар сабаб бўлуб эрди, аларни тутқайлар. Ва алар бу маънидин хабар билиб қочтилар. Баҳром Жалойир улусини йиғиштуруб, вилоятига ҳоким бўлди ва бу қурқуичдинким, хоп ва Хусайибекнинг мухосифати уҳдасидин чиқмоқ мушқил турур, ҳазрат соҳибқирондин вуқуфига бир жамоат биланким, анинг била якжиҳат эрдилар, отланиб Али Дарвешга тааллуқ элини қатъ қилди ва ўз эли билан Жета сори борди.

Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун Самарқандка боргани

326

Ҳазрат соҳибқиронин зафарқарин Самарқанд сори мутанажжиҳ бўлди-ким, андаги черикни жамъ қилгай. Бу маҳалда Сулаймонбек ва Йовурчким, Хусайибекнинг мухосифатига /алар тақри сабаб эрдилар, қочиб Хусайибек қошига бордилар.

Хазр Йасурий вафот бўлуб эрди, иниси Али ва Илбс ва Ҳожин Маҳмудшоҳ Йасурийлар била итоат камарини жон белларига боғлаб, ҳазрат соҳибқирон хизматида келдилар. Ва ҳазрат Қаро Ҳиндука Барлоғини Самарқанд ичиди даруга қўйуб қайтти. Ва Ҳиндука йамон бахтидин қочар хайлин қилиб, Хусайибек қошига борди ва қаро забт ва насақдин ожиз эрди, узини телбалиққа солди.

Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун давлатхонасидин азм қилиб борур хайлин қилиб эрдиким, маҳди улъ Улжай Туркоғ оғога маркази воқеъ бўлди. Ҳазрат отланур эрдиким, анинг ноҳинин жони муваффиқат қилиб, нозанин танидин чиқиб, Нарвардигор ҳамиятига борди²⁰⁷. Ва замона анинг васфи ҳолидин юз тил била айтур эрди, байт:

Жой улдурки, жаҳон ичра биҳишт ҳурларин,
Бошида барча тўқуагай қаро бодомларин.
Чунки тобут ичинда ани кўргайлар зор,
Сунбул зулф кесиб, барча бўлурлар гамгин.

Ҳазрат соҳибқироннинг буаруқвор хотири андуҳкин бўлуб, бағоят паришон бўлди ва кузлари дарё киби бўлуб, эликидек гавҳар соча бошлади. Байт:

Кўз йиқидин бу воқеъа салб учун кўрунг,
Ҳар сори бўлди сел чу дарё яна равон.

Ва чун бу воқеъадин тадбир элиги қисқа турур ва ҳеч чораси бўлмас. Сабр элигин хайли матин, *Инно ли-Глоҳи ва инно илайҳи рожиъунг*²⁰⁸ га бирикти. Байт:

Ҳар ишда эрур чоран худ бидид,
Магар маргим, йуқ турур чораси.

Ва ҳазрат соҳибқироннинг Султонбахт бегим отлиқ қизи андин эрди²⁰⁹. Байт:

Ки бўлеун мақоми биҳиштбарин,
Биҳишт ичра ҳурлар анга ҳамнишини.

33a

Хусайибек бу хабарини эшитиб, меҳру муҳаббатким, жиҳатидинким қардошларда бўлур, гамгин бўлуб, мотамда ўлтурди. Яна улким, ҳазрат соҳибқирон била қардошлиги бор эрди, бартараф бўлди ва паришон аҳиоли /ҳазрат тили била айтур эрди, қитъа:

Туфроққа борди синглим ва ёр ўлди ўзга тавр,
Бу гуссадин кунгул яна асру фигурдур.
Ул кишиким, қариндош ва ёр эрди менга кўр,
Бегона бўлди мандин ва жон хору зордур.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекнинг устига черик тортиб боргани

Торих етти юз олтмиш еттида, от йилининг мувофиқида (1366) ҳазрат соҳибқирон қалин черик йиғиштуруб, Ҳусайнбек урушига отланди ва Сайфуддинбекни кўп киши билан илгари йибарди. Ҳусайнбек Шер Баҳромни макру ҳийла била домига мутиъ қилиб эрди, ҳаёл эттиким ҳазрат соҳибқирон билан ушандоқ ҳийла қила олмай. Ҳайҳот, ҳайҳот раво бўлмайким, андоқ шох душман макрини билмамай. Байт:

Шаҳашшоҳи дин, хусрави некном,
Ўйин бирла худ кирмамай ул ба дом.

Бу маҳалда Ибодуллоҳ Баҳодур била Малик Баҳодурни аҳдономалар билан ҳазрат соҳибқирон қошига йибарди. Ва анда фиребомиз сўзлар «сўзлаб эдиким: «Бу чоққача бир-биримиз билан иттифоқ бор эрди ва иттифоқ билан иш ишладук ва давлатқа етгук. Эмди ҳам йўлимиз таваққуъ ултурурким, буруши дастурни ўзга қилмай ва ўшул дастур билан бир-биримизга йарлиқ қилиб, йамон ниятни кўнглимиздин чиқармайким. Ва бу аҳдономага эътамид қилмайсен ва ҳеч тарафдин дағдага хотиригда йўл бермайсен».

Мансур черики Қаҳлагадин ўтуб, Бойсуида тушуб эдиким, Малик ва Ибодуллоҳ етиштилар. Ва Ҳусайнбек сўзини ва аҳдономасини арзадошт қилдилар ва муболага қилиб дедиларким, «Албатта керакким, йараш қилмайсен». Соҳибқирон гайб илҳомидин билдиким, анинг аҳдига эътимод қилса бўлмас, қабул қилмади. Аммо Йасурийлар ул қўрқунчдинким шояд булар сулҳ қилгайлар, қўрқуб мухталиф бўдилар.

336 Ул маҳалда Жақубек ва Аббос Баҳодурким Баҳром, Жалойир билан Хужанд сори бориб эдилар, еттилар. Ва иттифоқ билан маслаҳат мундоқ/кўрдиларким, Йасурийларнинг улуглариниким, муҳолифат андишаси кўнгулларида бор турур, тутуб беркитгайлар. Аммо ҳазрат соҳибқирон бу маънига рози бўлмай маъъ қилди ва давлат тилини очиб дедиким, «Агар мундоқ иш қилсак мундин пори аларга бир нек соридин эътимодлари бўлмамай ва бизга зарар теккай. Давлат эвимиз йахшилиқ била бино бўлса анга ҳеч киши зарар еткура олмай. Ва ул йағочким адл ва эҳсондин сув ичса комронлиқ мевасин бергай».

Бу сўдин сўнг Йасурийларни йахши сийлаб ижозат бериб, ўз юртларига қайтурди. Ва ўзга черикни тақи ижозат бериб, ўзи қайтиб Қаршига тушти. Ва Ҳусайнбек қалин черик йиғиштуруб Шер Баҳром била ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Муборақшоҳ ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдузнунг ўгликим, ҳазрат соҳибқирон сори кўб майллари бор эрди, аммо Ҳусайнбек бор жиҳатидин зарурат бўлуб анга қўшуддилар.

Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилгонлари ва Хизр Ҳазиначини сулҳ учун соҳибқиронга йибаргани

Ҳусайнбекнинг макру ҳийла қилиб, Хизр Ҳазиначини, бир Муҳаф билаким анинг била онт ичиб эрди, ҳазрат соҳибқирон қошига йибардиким», «Бир-биримиз била агар муҳолифат қилсақ, вилоят бузулур ва раъият хароб бўлур ва яқин билурменким, сен мусулмонларнинг некхоҳисен ва марҳамат ва дутф сенинг ишинг турур. Мундоқ ишга даҳл қилмасанг, йахшироқ бўлмай. Эмди андоқ салоҳ кўрдумким, менинг чериким Чағониёнда²¹⁰ туруб, сенинг черикинг Хузорда туруб, мен юз киши билан ва сен тақи юз киши билан Чақчакка²¹¹ келгил, анда бир-биримизни кўруб, янги бошдин шарт ва аҳд қилайликким ҳеч, арз айтқучига сўз деялмамай. Бир-биримизни кўрмагунча қарор топмас».

Соҳибқирон яқин билдиким, мунда макр ва тадбири бор, кўнгли ризолиқ бермади. Байт:

Йилон тил чиқарур, агарчи аён,
Вале тишида оғу бордур ниҳон.

34a Аммо беклари барча сулҳқа рози бўлуб, дедиларким, «Маслаҳат /бу турурким, яраш қилгайсиз». Аларнинг хотиридин чиқа олмай, черикини Хузорга қўйуб, уч юз йахши киши билан бари йароқлик ва отлари қўшлук ўзи била олиб бордиким, икки юз кишини Янгикентда²¹² қўйуб, юз киши билан боргай. Бу ният қилиб, отланур хаёлида эрдиким, хабар келдиким, Хусайнбек Нундакда²¹³ Шер Бахромни ўлтурди. Наким ҳазрат соҳибқирон айтиб эрди, ўшандоқ бўлди. Байт:

Аҳли давлатқа наким келса алар тилларида,
Булмагай узга алар сўзи, ўшандоқ бўлгай.

Хусайнбек уч минг кишини ҳазрат соҳибқирон сори йибарди. Ул ҳазратнинг қўлларидин бир тожик қўл алар ичида бор эрди, алардин қочиб, кеча-кундуз тинмай юрур эрдиким, ул хабарни ҳазратқа еткургай. Ул ҳазрат Янгикентда тушуб эрдиким, ул қўл намозшомга таъйин ҳазратнинг эшикига етти. Ул кеча Бахром отлик бир навқариким ақл ва фаросати анча йўқ эрди, келиб ул хабарни анга айтти. Ул ақлсиз хаёл қилдиким, агар бу сўзни арақа еткургай, яна мухлифат бўлгай ва бекларни кўрар эрдиким, барчанинг ярашқа майллари бор. Ул жиҳаттин ул сўзни арақа еткурмай, келгон кишини уруб қовлади. Хусайнбекнинг кишиси саҳар эрдиким, селдек еттилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ваъда қилгон ерда алардин бурун отланиб бориб эрди, чун маълум қилдиким, Хусайнбекнинг кишиси етти, илгари боруб тор ердин ул кишисини утқориб, душманнинг йўлини туттилар ва уруш бўлди. Назм:

Фалак узра чиқти хуруши нафир,
Ки йамғур киби тўкти зубин ва тир.
Қизил бўлди қон жүшидин тиги шоҳ,
Бўлуб лоладек қиб-қизил хоки роҳ.

Ва қилич зарби била адувни тургузуб, уруша-уруша Қатлашким²¹⁴, Чекдаликнинг икки суви анда бир-бирига етарди, етти. Ва мухлифларга ул тоқат қолмадиким, илгари келгай. Ва бу хабар Хузорга етканда черикким, анда бор эрди, барчаси мутафарриқ бўлуб кеттилар. Байт:

346

Бу чарх ситамгарга билмам недур,
/Ки ҳар лаҳза бир ўзгача эврулур?
Бировга гоҳи кўрсатур юз жафо,
Яна қилур анга ушул дам жафо.

Ҳазрат соҳибқирон оз киши биланким анинг қошига туруб эрдилар, Хузордин ўтуб, Қаршига туштилар, ва беклар била кенгашиб, маслаҳат андоқ кўрдиларким, номус ва ҳамият учун кўчларини Мохон²¹⁵ сори Санжарийларга йибаргайларким, алар ҳазрат соҳибқироннинг давлатхоҳлари эрдилар ва алар била эътимодлари бор эрди. Кўч боргондин сўнг фароғат юзидин душманнинг фикрига машғул бўлгайлар. Бу кенгаш билан барча муттафиқ бўлуб, Исҳақ қудугида²¹⁶ жамъ бўлурга ваъда бериб, ҳар киши ўз эли сори бориб, кўчларини келтуриб, ўшул кеча юрубдилар. Тонгласи Хусайнбекнинг чериги Қаршига етиб, Мусабек ва Ҳиндушоҳбек ҳисорга кириб ўлтирдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Исҳақ қудугида келиб анча таваққуф қилдиким, навқарлари кўчларини олиб келдилар. Барча жамъ бўлгондин сўнг андин кўчуб Мохон сори бордилар на Аму суйидин кечиб чўлга кирдилар. Ҳазрат-соҳибқирон Ҳирот бекларига ва Муҳаммадбек Жониқурбонига элчи йибардиким, алардин хабар билгайким, на ишда турурлар. Элчи бориб келгунча икки ой ярим²¹⁷ Шўроб қудугида²¹⁸ турдилар. Ва бу муддатда ҳар қарвонким, Хуросон соридин келиб, Мовароуннаҳр сори борурга хаёли бор эрди, аларни манъ этиб, сақлар эрди. Элчи келгонда овоза создиким, Ҳирот маликлари бизни чорлаб турур. Қарвонийларга ижозат берди ва ўзи Хуросон йўлига кирди. Бозургонлар Қаршига етконда хабар бердиларким, ҳазрат соҳибқирон Хуросонга кетти. Малик ва Мусабек бу хабарни эшитиб, эътимод қилди, Қарши қалъасидин чиқиб, черик йиғиштуруб, етти минг

отлиқ била Баймароғ мавзёида²¹⁹ тушти. Ва ҳаёли бор эрдиким, Ўзганд²²⁰ сори боргай. Ва Малик Баҳодур тақи қўшун беклари била беш минг отлиқким, қароунос элидин эрдилар, Хусайибек қошидин келиб эрдилар, Хузордин ўтуб, Қўроғшун тўба Валвалий /кендида утгурди²²¹.

Ҳазрат соҳибқирон Қаршига келгани

Аллоҳ таборақ ва таоло айтган: *Ва ман йатаваккалу ала-Лаҳи фа-ҳува ҳасбуҳу, инша-л-Лаҳа билиғу амриҳи, қад жа ала-л-Лаҳу ли-қулли шайъин қадирин*²²². Олам ичида паким воқиф булур йахши-йамоидин ул нима ҳазрат Ҳаққ таборақ ва таолонинг тақдирининг турур. Шер:

Агар кучда елесу ва гар заъфда мўр,
Худодин эрур барчага заъфу зўр.
Чу тақдир қилса худованди пок,
Қилур мурча шери нарри ҳалок.

Ҳар муроднинг гули гулзор, аммо неда инолти раббоний насимидин очилса, узага асбоб ўртада баҳона. Ва нусрат ва зафар қилмай ҳар бандаси рақам урсаким: *Йансуру ман йанашу ва ҳува-л-азизур-р-роҳийн*²²³, черикнинг азмати ва шавкати бу даргоҳда фасод турур. Ҳар кимгаким басират кўзи тавфиқ сирасидин йааруқ бўлса, ҳар индаким юз қўйса ва ҳар муҳимиким анга воқиф булгай, ул муҳимнинг кифоят анга юз кўрсатур. Ва жабали матинга элик уруб, таваккалда барака булгай. Мисрат:

Худо бирла булгай умиди анинг.

Ҳар мурод эшикни орау ҳалқасин тебрата, таваққуфсиз очилгай ва умид юзини ҳар сориким қилса, мақсуди анга ўтру келгай. Байт:

Таваккал отиким, бўлди сувор,
Анга бўлди бас сайди давлат шикор.

Бу сўздин гараз ул турурким, ҳазрат соҳибқиронга воқиф бўлбутурким, чўлда қорвонийларни сақлаб яна икозат берди ва алар қошига Хуросон сори отланди. Ва қарвон боргондин сўнг яна қайтиб ўшул ерда шича таваққуф қилдиким, қарвон Қаршига борди, андин сўнг душман сори юз қўйуб борурга ният қилди. Ул маҳалда мулозимлардин икки юз қирқ уч кишининг артуқ кишиси йуқ эрди. Бу ишорат билаким: *фа-ила 'азимта фа-таваккал 'ала-л-Лаҳ*²²⁴ камоли иклогидин худойига таваккал қилиб, ул оз киши билан Қарши сори борди. Ва Қаршида ўн икки минг киши отлиқ ва йароғлиқ неча бек билан ўлтурур эдилар. Тул қайтиб Аму суйига етиб, кечада қирқ киши /била ўзини суғга солиб, от билан кечтилар. Ва Хусор кенитини²²⁵ ўртада олдиким, киши андин чиқа олмагай. Ва андин кемалар олиб нари юзга йибардиким, қолгон кишилар кема билан ўтуб келтилар. Ва хосе кишиларким, ул юруида музозиматда эрди: Суюратмиш Уғлон ва Довудбекким, ўмоғи дутлат эрди ва ҳазрат соҳибқироннинг синглиси Қутлуқ Туркон ого²²⁶ анинг никоҳида эрди, ва Жаку Бардоғ ва Муаййид Арлотким, мунда тақи ҳазратнинг яна синглиси Ширинбек ого²²⁷ анинг никоҳида эрди, Сари Буға Яқалойир ва Хусайн Баҳодур ва Сайфутдинбекким, Нукуздин²²⁸ эрди ва Аббос Баҳодур Қипчоқ ва Оқ Буға Баҳодур Наймон ва Маҳмушоҳ Бухорий эрди.

Андин юруб, кеча Бурдалиққа еттилар. Мусабекнинг элчилари анда эрди, аларни туттилар ва ул кеча анда туруб, тоиласи отланиб йўлга кириб, кеча Фарди Кўҳна мавзёида туштилар. Тоиласи йўларини забт этиб, ҳар кимки суғга келур эрди ани тутуб қўймадилар. Кеча анда отланиб, саодат била Шаҳрикантда туштилар²³⁰. Жакубек анда айттиким: «Маёлаҳат бу турурким, таваккал этиб, Мусабек бошига шабихун²³¹ элткаибиким, агар у эликка тушса муродимизга старбия». Ҳазрат соҳибқирон дедиким: «Бизнинг кишимиз оз турур. Наузу биллоҳ, агар чашм раҳми воқиф бўлса, узага жамъ бўлмоқ мушкил турур. Сизлар мунда турунг, мен Қаршига

36a

бориб кирар ва чиқар йўллариини эҳтиёт қилиб келайим». Филҳол саодат ва иқбол била отланиб Қаршига борди. Ва қалъанинг хандақиға етиб тушти ва хандаққа сув солиб эрдилар отларини Мубашширға тобишуруб, тарнов йўлидинким, андин шаҳар ичинда сув кирар эрди, ул ердин тизигача сувга кириб хокрезга чиқти. Ва Абдуллоҳ анинг кейнида эрди. Чун дарвозага еттиларким, Хузор сори эрди, соҳибқирон дарвозага элик уруб маълум қилдиким, дарвоза кейнида туфроқ солиб турурлар. Андин ениб, барча ерини эҳтиёт қилиб, бир наст ерини кўруб деди: «Бу ерда шоту кўйса бўлур». Ва Абдуллоҳга кўрсатти ва андин /отга миниб, черики сори йуриди. Ва алар била ушул кечада Қаршига келди, қирқ уч кишини от сақламоққа кўйди ва юз кишини шотулар билаким, Бурдалигдан келтуруб эдилар, ўшул ердинким ўтуб эрдилар, аларни ўтқориб йибарди. Ва юз киши била дарвозада турди.

Ул диловарлар хокрезга чиқиб, ул еринким, Абдуллоҳга кўрсотиб эрди, етиб шотулар кўйиб, қалъанинг устида чиқиб, дарвозага келдилар ва ҳар кимшиким, дарвоза ичинда тобтилар, ўлтурдилар. Ва Дарвенибўкка билан дарвозани болту била синдурди. Ва ҳазрат соҳибқирон фармонладиким, нафир тортилар. Байт:

Буюрдиким, тортқайлар алар нафир,
Аларга деб «Аҳсанга»²³² бу чархи нир.

Таваққуф қилмай қалъа ичида чоғиб кирдилар ва Қаршининг эли нафир унини эшитиб, уйқудин уйғониб, ҳайрон қолдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг тадбир уқи зафар нишоасига туз келиб, қалъани олдилар. Забтига машғул бўлуб, Мусабекнинг хотуни, ўғлон-ушоқи эликка тушти, эрларини зиндонга создилар. Ва Мусабекнинг ўгли Муҳаммадбекким, кичик эрди, эликка тушуб эрди, ҳазрат буюрдиким ани кўйсуларким, атосига боргай, ани кўрсалар черики бузулур. Муҳаммадбек ўшул кеча атосига етиб воқъасани деди. Аммо аларга ҳеч тараддуд бўлмади. Ва Мусабек ушул замон Малик Баҳодур қошига киши йибариб, бу ҳолдин огоҳ қилди ва ул келиб, бир-бири била бирикиб, черикларини йигиштуруб, иттифоқ била юруб, туш эрдиким, келиб қалъани уртада олдилар, ўн икки минг киши билан. Мусабекким, ўмоғи тайжиют эрди, шаҳар дарвозасига утирув келиб туштилар ва Малик Баҳодур қароунос черики била Хузор дарвозасига туштилар.

366

Ҳазрат соҳибқирон ўз муборак нафаси билан шаҳар дарвозасига ўлтурди ва Сари Бугабек мулозиматида эрди. Ва Довудбек ва Муъаййидбек ва Сайфуддинбекни Хузор дарвозасига /йибардиким, ул дарвозани забт қилгайлар. Суйурғатмиш ўғлон ва Аббосбек ва Ҳусайн Баҳодур ва Оқ Буга ва ўзга бекларни мўлжалларга йибарди ва буржларни аларга тобишурди. Ва Муъаййидбек ўттуз киши билан дарвозадин чиқиб, ўзини аларга уруб, ишлар қилдиким, Рустам ва Исфандиёр қилмай турур ва олғиниш от тутуб, ҳисор ичида кийурди. Байт:

Шаҳанишоҳ давлатидин чиқти Муъаййидбек даҳр ичра,
Тушурди қуб киши ва отлар кийурди шаҳр ичра.

Бу маҳалда Дуррака Баҳодур давлаттек муҳолифлардин юз эшуруб, шаҳарга кирди ва бисёр иноят ва шафқат кўрди. Соҳибқирон аам қилдиким, ушул кун чиқиб душман била зуриқай. Аммо Сайфуддинбекким, нужум илминин хабардор эрди, арздонит қилдиким, «Букув таҳаммул қилсангиз йахши турур. Топгла чоғтла соат бағоят йахши булғуси турур». Бас, ул сўзни эшитиб, таҳаммул қилди.

Душман соридин Тезакчи Баҳодур икки юз киши билан барча қалъонлари бошларига тортиб, дарвозанинг яқиниға келиб, ул кеча анда турди. Субҳ эрдиким, Оқ Буга Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур дарвозанинг кўфруканин соғлиб, элик киши билан шаҳардин чиқиб, хабарсиз аларнинг бошларида туктилар ва қуб киши ўлтуруб, қон дарё киби юриди. Байт:

Етти филакка ханжар уни етти ул замон,
Қон бўлди Қаршидин яна Жайхун сори равон.

Ҳазрат соҳибқирон фармони била Алишоҳ ва Дарвениб Бурғучи йигирми отлиқ киши билан йайоқларнинг кўмакиға қалъадин чиқиб чобтилар.

Тагай Буға Баҳадур қилич тортиб келди. Оқ Темур Баҳадур йўлини тутуб, бир зарб билан ани аёғиди тушурти.

Ва Мусабекнинг черикида бир ўзбек йигит бор эрдиким, баҳадурлуқда машҳур эрди, илгари келиб, асру йамон урушти. Қазон Буға илгари бориб, (анинг) икки элигини тутуб, шидоқ бирик туттиким, у тебрана олмади, биров келиб бир қилич уруб ани ўлтурди. Байт:

37a

/Кишиким, ўз-ўзига мағрур эрур,
Хирад ул кишидин, баяс, дур эрур.

Сари Буға ва Элчи Баҳадур ёйларини эликларига олиб, дарвоза устидин ўқ отарлар эдилар ва аларнинг ўқи юқоридин келиб қўйи тургон мухалифларининг жонин олиб, юқори оламига элтурур эрди. Душманлар қўрқунчдин тирларини ташлаб, қўйпақларни бошларига чирмаб хандақ сориким, ўзлари учун қазиб эдилар, кириб турдилар. Мансур черики аларни ул эрдин қоклаб хаймаляридин чиқориб, шаҳар кўчаларида бир-бир этгилар. Ва яна душман соридин Тўқал юз киши билан келиб урушиб, юзларини қайтарди. Соҳибқирон комкор ун беш отлиқ билан қалъадин чиқиб чобти. Баҳадурларким ани кўрдилар, аларга куч-қувват пайдо бўлуб, Элчи Буға ва Баҳром Тўқал сори юридилар. Ул бир томини ўзига пана қилиб ўлтुरुв эрди, Элчи Буға томдин анга қилич билан ҳамла қилиб, ул мундин қочиб борурда бир хуросоний йигит қилич билан ани уруб ўлтурди. Мусабекким, етти минг киши билан туруб урушур эрди, ҳазрат соҳибқироннинг урушига тоқат қила олмай, тек ва номусни қўйуб қочти. Малик Баҳадур беш минг киши билан қароунос элидиким, Хузор дарвозасига туруб урушур эрди, ҳазрат соҳибқирон олтимиш киши билан шижоат юзини ул сори қилди. Малик чул билдиким, ул ҳазрат анинг сори мутававажқиқ бўлди, тура олмай юрти сори қочти. Ва ҳазрат соҳибқирон кейинида тушуб, Малик ҳазратнинг қаросини кўруб, юртида тура олмай андин тақи бир-бир бўлуб қочтилар.

37b

Инояти илоҳийни кўрунгим, бир кишигаким иноятдин ани хоёс қилса, анга андоқ журъат берурким, икки юз қирқ уч киши билан ун икки минг киши билан урушуб босқай ва икки кунда аларнинг шаҳар ва ҳисорини олғай ва аҳд /аёлларин асир қилиб, молларини олғай. Ва бу суз йалғон эрмас, анинг учунким, ул маъракада бўлгон кишилардин эшитиб ва кўргонлардин таҳқиқ қилиб битдук. Душманларнинг азимат ва шавкатлари бир тараф бўлуб, ҳар бири бир сори қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон кун кибиким, йалғуз ўзини йулдуз черикига уруб, аларни йўқ эткай, ё шериким, печаси билан авайлаб шикори кейинида тушкай, ганим кейинида тушуб ва Довудбек зафар киби илгари юруб, адувни қовлаб юрур эрди. Душман тарафидин юз кишиким, черик кейинида черик сиқлагали туруб эрдилар, икки қўшул бўлуб, бири ўзини Элчи Буға Баҳадурга урди ва бири ҳазрат соҳибқирон сори чоғтилар. Ҳазрат соҳибқирон қилич тортиб, алар сори чоғиб, ел кибиким, хашакши сурғай, аларни ушандоқ суруб бир-бир этти. Уғаларким, ул ҳамлаин кўрдилар, алар тақи турмай қочтилар ва аларнинг кўтал отларини олдилар. Байт:

На ердаки юз қўйди ул шаҳриёр,
Зафар чоқари эрдиву бахт ёр.

Ва Орау Малик оғоқим, Бойазид Икалойирнинг қизи эрди ва Мусабекнинг хотун эрди, Малик Баҳадурнинг черики билан қўшулуб қочиб юрур эрди, ҳазрат соҳибқирон алар кейинида тушуб, Маликин чорлаб дедиким: «Сенинг қайиниңдин кечтим. Хотунлар ароендин чиққил». Малик бу муждани эшитиб хотунлардин айрилиб, елтек кетти. Ва хотунлар тақи чоғиб борурлар эрдилар ва ҳазрат соҳибқирон хуршидтек йалғуз аларнинг кейинида тушуб борур эрди. Ва алар билан Ошиқ отлиқ бир навкар бор эрди ва ўқ ёй эликида олиб, чоғиб борур эрди. Агарчи ул ишда анинг сузи йўқ эрди, аммо ул ҳазрат андинна этар эрдиким, бу киши йахши отқучи бўлмағай деб, аларга ганирмас эрди. Бу киши ўқ отиб бир заҳмати воқият бўлғай ва эл дегайким, хотун /тамаъига бўлуб ўқ еди.

38a

Бу маҳалда қазондин ҳазрат соҳибқироннинг отига арна тутуб, ерида турди, Давлатшоҳ Бахши етиб, қалқон боннида тортиб хотунларнинг кейини-

да чонти ва ул кишидаким, эликида ўқ-ёй эрди, зарураттин бир ўқ отги, ва ямби маълум бўлуб, хотунлар била қочти. Ва Давлатшоҳ ҳар печаким, аларнинг кейнида чобти, аларга етмади. Ва ул маҳалда Орзу Малик ого ҳомила эрди ва туққуз ойлик Туман ого бўйнида эрди, фарзанди саодатманднинг саодати эрдиким, таарруз элиги аларга тегмади, чи азалда ул давлатманд қизнинг ақлини ҳазрат соҳибқирон била боғлаб эрдилар. Нечуким анинг шарҳи келгуси турур.

Ул ҳазрат Ақубидинким, Қизилқоққа²³¹ яқин турур, қайтиб черикига қушулди. Ва Жакубек ва Сайфуддинбек Чекдаликгача душманининг кейнида чобтилар ва жалойир ҳазорасиниким, қочиб эрдилар, қайтардилар. Байт:

Ҳар сори кўз солса, эрур жилваи зафар,
Ҳар ёнга боқса, давлат анга берадур хабар.

Ҳазрат соҳибқирон ул киши саодат ва иқбол билан Қаршида турди ва лутфу эҳсон била андаги улғу, кичик, фақир, мискин раъиятларга шафқат кўзи била боқиб, зироатқа ва иморатқа савий қилди. Ва Маҳмудшоҳни Бухорога йибарди, то ул вилоятни забт қилғай ва мол хирожидин наким тушса, хазина қилиб йибарғай. Ва Бекишоҳким, Хуросонда ҳароб аҳвол юрур эрди, нишон йибариб чорлади ва Амуйани тавобийи билан анга берди ва ҳазратнинг давлатидин ўз юрт ва мақомига ҳоким бўлди. Ва Али Йасурийким, Йасурийлар билан саргардон юрур эрди, Маҳмудшоҳким анинг кўёви эрди, келиб қушулди. Ва ҳазрат печа қатла аларга киши йибариб, лутфлар қилиб чорлади, алар бу саодатқа мушарраф бўлмадилар. Ва Муаййидбек ўз ҳараминиким, Ширинбек ого турур, Мохон сори йибарди. /Гармачи Бахши тақи ўз кўчини алар билан йибарди ва булар йўлни йитуруб, кўб от-улоғлари талаф бўлди. Бир кишиким йўлни билур эрди, аларни бошлаб Мохонда ҳазрат соҳибқирон ўғруқида еткурди.

386

Хусайнбек ҳазрат соҳибқирон сори черик тортқони

Мусабек ҳазрат соҳибқирондин қочиб Хусайнбекка борди ва бўлгон воқеъотини арз қилди. Хусайнбек ул воқеъадин ҳайрон қалиб кўрқти ва андин сўнг черик йиғинтуруб, Соли Саройдин ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Амир Ўлжайту Анардий ва Тайғу ўғли Жаҳоншоҳ ва Пўлод Буга ва ўн минг киши қароюнсдин Мусабек билан илгари юридилар. Ва алар Қаҳлағадин утуб, Чакчакнинг торлигида туштилар, ва урун тартибига машғул бўлуб турдилар. Ҳазрат соҳибқиронга хабар бўлди, шабихун урмоқ учун алар сори мутаважжих бўлди ва Йалғузбоғ йўлидин юриди. Ва печа кишини юқори йўлдин тил олмақ учун йибардиким, аҳволдин хабар келтургайлар. Алар йиғирми киши йағидин олиб келтурдилар. Алардин хабар таҳқиқ қилгондин сўнг маълум бўлдиким, алар кечада Чакчакнинг торлигининг кечиб турурлар. Яна ҳазрат соҳибқирон хабар учун киши йибарди. Боргон киши хабар келтурдиким, Мусабек ва Ўлжайту Анардий ва ўзга беклар ўн минг отлик била мукамал Оққид устида туруб турурлар. Ҳазрат соҳибқиронда икки юз кишидин артўқ киши йўқ эрди. Бовужуд улким, кишиси оз эрди, таванкал қилиб йасол тортиб, душман сори юриди. Бир-бирига етконда сурон солиб турдилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон гайб илҳомидин андиша қилиб дедиким: «Мундоқ фатҳиким, ҳазрат Жаббор сенга бердиким, олам бўлгунча бу сўз бўлгуси турур. Ул фатҳга шукур қилиб, бу урувда далиллик қилмамак керак». /Ҳазрат кўрдиким, душман ўз ишига берк турур ва шабихун урса бўлмас. Қайтгонин йахшироқ кўруб, Кўрданг йўлидин юриди. Мухолиф черики ул азимат ва шавкат била муояна кўрдиларким, бу келган киши оз турур. Аммо ҳеч кишига мажол бўлмадиким, алар кейнида тушуб бир иш қила олғай, ерларидин тебрана олмай турдилар. Ҳазрат соҳибқирон Қарши сори борди ва андин Бухорога кетти, Али Йасурий ва Маҳмудшоҳ ўтрув чиқиб, хизматкорлик қилдилар ва Бухорода туштилар. Аммо Жаку Барлосқа тараддул бўлуб, Маҳмудшоҳдин йамон элтти. Анинг учуниким, мундин бурун Маҳмудшоҳни от қуйруғига боғлаб югуртуб эди ва йамон тайоғлаб эди. Анга элтиמוד этмай давлатхоҳ-

39a

лиқ юзидин ҳазрат соҳибқиронга дедиким: «Маслаҳат йўқ турурким, мунда тургайбиз ва Хуросон сори борсак йахшироқ турур». Аммо ҳазрат анинг сўзига қулоқ солмас эди.

Ҳакубек ва Сайфуддин ва Аббос Баҳодур иттифоқ қилиб, ижозатсиз Хуросон сори Моҳонга бордилар. Неча кундин сўнг хабар келдиким, Хусайнбек кишиси ва Ўлжайту қалин киши билан яқин етдилар. Ҳазрат соҳибқирон Али Йасурий ва Маҳмудшоҳга дедиким: «Давлатнинг маслаҳати учун маслаҳат бу турурким, чиқиб, аларга шабихун ургаибиз». Байт:

Ки шаҳрдин черик бирла чиқсақ равон,
Уроғнинг шабихун аларга ниҳон.

396 Чунким аларга бу қувват йўқ эрдиким, шаҳардин чиқа олгайлар. Қабул қилмай дедиларким: «Бизларга маслаҳат бу турурким, шаҳримизни сақлагайбиз. Қачон душман яқин келса дафъин қила олгайбиз». Соҳибқирон аларнинг тузини ўзга кўрди, билдиким, буларга элтимоҳ қилса бўлмас. Андин чиқиб, Хуросон сори борди. Аму сўйига етконда кема учун маҳтал бўлуб туруб эрдиким, кўрди неча кема сув юқорисидин кела турур. Буюрдиким, ул кемаларни бери келтурдилар. Ҳазрат/ кема била сувдин ўтуб, чўлга кириб Марвга борди. Ва андин Моҳонга етиб, саодат била уғруққа қотилди.

Хусайнбек Бухорога бориб қамал қилгони

Хусайнбек черики била Бухорога етти. Али ва Муҳаммадшоҳ Бухоронинг арбоблари била иттифоқ қилиб, шаҳарни беркитдилар. Хусайнбек черики шаҳарга яқин келиб уруи солдилар. Ва шаҳар аҳли Калобод дарвозасидин²³¹ чиқиб уруштилар. Хусайнбек макр қилиб, шайхул олам шайх Сайфуддин Бохарий мазоригача қайтиб кетти. Тожики эли тасаввур қилдиларким, магар, булар қочтилар, аларнинг кейнида тушуб ўқ-ёй ва қилч ва фалохун била уруштилар. Черик қайтиб от солиб, чиққон элни дарвозагача сурдилар ва кўб киши от аёғига қолиб шаҳарга кирдилар. Шеръ:

Ҳар кишиким, ўз ҳаддини билмагай,
Даҳрдин етқай анга юз дарду гам.

Андин сўнг ҳар неча жаҳд қилдиларким, элни йиғинтуруб шаҳарни сақлагайлар. Ҳеч киши аларнинг сўзини эшитмади, зарураттин шаҳардин чиқиб, Моҳон йўлини туттилар. Хусайнбек аларнинг (кейиндин) киши йибариб, сув йақосигача чоғиб, кўброки навкарларини тушуруб, молу жиҳоғларини олдирди. Али била Маҳмудшоҳ бир неча киши билан йайоғ қолиб, юз машаққат била жон элттилар. Ва сувдин ўтуб, чўлга кириб, Марвга етиб ва андин Моҳонга бориб, ҳазрат соҳибқирон хизматиға етиштилар ва тафсириларидин шарманда эрдилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ўз дўстри била аларни йахши сўруб, умидвор қилди ва от, тўп бериб сийлади. Ва андин ов сори чиқиб, давлат билан ов солиб юрур эрди.

Аммо Хусайнбекка чун Бухоро мусаххар бўлди, неча (кун) анда турди. Андин Халилбек билан неча бекни вилоятнинг муҳофизати учун қўйиб, ўзи Сали Сарқойга /қайтиб борди.

40a Ҳазрат соҳибқирон Моҳонда фармонладиким, бўлгон пишлицларни ўт уруб куйдурди. Чун янги бондин яна кўкарди отларни ани билан семирттилар.

Ҳазрат соҳибқирон Аму сўйидин ўтуб, Қарши черикининг устига келгони баёни

Ҳазрат соҳибқирон Моҳонда хабар тобтиким, Бекиноҳким, ҳазратнинг билгаларидин эрди, Хусайнбекка тобеть бўлуб Аму йақосидаки кентларга ва элларга даруга бўлуб келиб, сув йақосида ҳукумат тушакида ўлтуруб турур

ва аёғини итоат тариқасидин ташқари қўйиб, исён ва тугён йўлида кириб турур. Даҳр кишиниким билурким, бу тараф ҳазратқа бандалик учун борадур, ани туруб беркитур. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб ғазаб ўти бошида югуруб, Тўрткул йўлидин олти юз киши билан бир кечада сув йақосида келиб тушти. Ва ул маҳалда сувнинг тугени эрди ва бағоят ва танд тез эрди. Ул ҳазрат ўз муборак нафаси билан ўтар йўлини истаб, ҳар сори юруб боқти. Бурдалиғнинг аёғидин ўтар ерни тошиб, бекларига буюрдиким: «Тўрт юз киши билан сизлар қўйи боринглар» ва ўзи икки юз киши билан чоптгоҳ эрдиким, ўзини сувга солиб, намози пешин эрдиким, ул сори ўтти. Андин тун қайтиб, саҳар эрдиким, Бекишоҳнинг бошига етиб, тўрт ёнини туттилар. Ул паҳлавон киши эрди ва йахши отқучи: ўқ-ёйини олиб чиқти, аммо Ҳаққ неъматни сақлатгон учун ул ўқ отарда ёйининг чала узди ва ўқи Хитойи Баҳодурнинг қалқонига теғди. Дуррака билан Хитойи Баҳодур етиб ани тутуб беркиттилар.

406

Ҳазрат соҳибқирон фармонладиким: «Кемаларни нари юзига элтеуларким, анда қолгон беклар бери утқайлар!». Беклар бери ўтуб хизматқа / келдилар. Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, қароўнас черики Бухоро тегарасида ултуруб турурлар. Ҳазратнинг олий ҳиммати анга муңдоқ буюрдиким, бориб ул черикниким жамъ ултуруб турурлар, тафарруқа оли билан бир-бир этқай. Андин тун қайтиб Бермас²³⁵ мавзёида аларга етиб, икки черик бир-бири билан андоқ уруштиларким, андин қаттиқроқ олам ичра бўлмағай. Назм:

Ул икки черик андоқ айлади жуш,
Ки етти фалак узра етти хуруш.
Зи бас, қонки тўқди дар он корзор,
Жаҳон бўлди қон рангидин лозазор.

Нусрат насими ва фатҳ оли инояти илоҳийдин ҳазрат соҳибқирон сори бўлуб, Халилбекким, барчадин улуг эрди, қочти ва черики бир-бир бўлди. Байт:

Давлати куб муңдоқ ишлар, ишлади ва ишлагай,
Ким бу ишлар давлати бир памудори эрур.

Ул ҳазрат зафар ва нусрат тобқондин сўнг саодат билан қайтиб Аму суйидин ўтуб, бир ойғача қаровулнунг қудуғлари бошида ўлтурдилар ва андин Мохон сори бориб, Бекишоҳни ўзга оламга йибардилар.

Ҳазрат соҳибқирон Жақубекни Ҳирот вилоятига, Малик Хусайн Курт²³⁶ қошига йибаргани

41a

Ҳазрат соҳибқирон Мохонда ўлтурғонда Жақубекни элчилига Малик Хусайнгаким, Ҳирот вилоятига подшоҳ эрди, йибарди. Дўстлуқ ва муҳаббатни изҳор этиб деди: «Мен Сарахеқа келурмен. Агар ҳазрат Малик ул тарафдин келсаларким бир-биримизни кўруб, аҳду шарт аромида бўлғай, асру хуб бўлғай турур». Малик Жақубекни йахши кўруб, қайтариб йибарди. Ва Жақубек ҳазрат қошига келиб, Маликдин сўзлариниким, эшитиб эрди, арэ қилди. Ва ҳазрат муңдин бурун Ҳожи Барлоос маслаҳатида Ҳиротқа бориб эрди ва анинг ҳаракотидин билиб эрдиким, ул нечук киши турур. Билур эрдиким, анинг сўзига эътимод йўқ турур, кўнгли қабул/қилмади. Аммо зарураттин фарзанди аржуманди мирзо Жаҳонгир билан Муборакшоҳ Санжарийни қўшулуб йибарди. Дедиким: «Бизга маълум турурким, ҳазрат Маликнинг муборак кўнгулларига йахшилиқдин ўзга нима йироқ турур: анинг учун ўғлумни мулозиматқа йибардим. Биз бу вилоятда туролмасбиз. Ниятимиз борким, юрт ва манзилимизга (қайта) биз. Аммо биз борғонда бир неча кун эв-элимизни бу вилоятта қўйрбиз. Сиздин умидимиз ул турурким, қолгон кишиларимиздин хабардор бўлуб, иноят ва шафқатингизни кам қилмағайсиз, вассалом».

Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр сори бориб, Ҳусайнбек черикини сиққони

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолодин ҳазрат соҳибқиронга азалда шоҳи ва шаҳриёрлиқ каромат бўлгон турурким: *Ва жа'алинокум халонфа филарди га*²³⁷ мушарраф булгай. Ул ҳазратнинг ҳиммати қўямас эрдиким, бир ерда қаноат қилиб ўлтургай. Бовуқуд улким, барча нима муяссар бўлур эрди. Бу маҳалдаким, Мовароуннаҳр вилояти муҳолифлар эликида эрди ва ҳар ерда душмандин бўлак-бўлак ўлтуруб эрди ва ўз еридин хабардор эрди, соҳибқирони комкор Мовароуннаҳр сори азм этиб, Тенгри июнотиға сиғиниб, олти юз киши билан тун қайтиб, саҳар эрдиким, Аму суйидин ўтуб, бир қишлоқда еттилар. Ва анда бир эски чаҳор боғи бор эрди, анда кириб туштилар ва отлар осойиш топқондин сўнг отланиб, Жўйбари мавзъидин²³⁸ ўтуб, Ҳузордин кечиб, Қаршини ўртада туттилар. Ва Мусабекнинг бир пора кишиси анда эрди, ани тутуб беркиттилар. Атончук ва Қўдаҳ ва Довудшоҳ ўз эли билан қочтилар. Ва Дуррака ва Шайх Али Баҳодур бозургонлар била урушуб, аларни босиб, икки тева юки камхо ҳазрат соҳибқирон қошиға келтурди²³⁹. Ҳазрат билдиким, бозургон моли турур, буюрдиким эйаларига берсунлар, ва ҳеч бир андин тасарруф қилмади. Ва қароунас элидин /беш минг киши Қўзи Мундоқда ўлтуруб эрдилар. Ва Сулаймонбек Йасурий аларға қотилиб ва Барот Хожа ва Ҳиндушоҳ тақи чериклари билан аларға қўшулдилар. Атончук ва Қўдаҳ Ҳузордин ўтиб бориб аларға қўшулдилар.

416

Ҳазрат соҳибқиронға бу ҳолдин хабар йўқ эрди. Кун ўлтургон маҳалда Қаршидин саодат била, йарим кеча Навқатқа²⁴⁰ етти ва анда эшиттиким қароунас черики йиғилиб, жамъиятлари бор турур. Ушул замон кент ичидин ташқари чиқиб, йозиди тушти²⁴¹. Байт:

Йна кунга бу гумбази ложувард,
Жаҳон ичра кўрсатти ёқути зард.

Ҳазрат соҳибқирон саодат била юриди. Бу маҳалда Жақубек отдин тушуб, йамон хаста булди. Ҳазрат соҳибқирон ўттуз киши анга қўшулуб, Моҳон сори йибарди ва ҳиммат юзини ганим сори қилди. Беклар ва баҳодурларнинг, барчанинг кўнгли бир эрди. Аммо Али Йасурий бу урушқа маслаҳат кўрмас эрди. Баъзи уруғлари бу маънини ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар ва соҳибқирон ани кўч била отландурди. Ва Шайх Али Баҳодур ва Оқ Буга Баҳодур олтамиш киши билан илгари бордилар. Ва душман соридини Ҳиндушоҳ уч юз отлиқ билан илгари келиб эрди, икки тарафдаки баҳодурлар бир-бирига етиб чобтилар ва қилич зарби била маърака туфроғини қон била бўйадилар. Назм:

Булут ва ҳаво киби қотилдилар,
Чу йамгур киби қонларин тўктилар.
Черик гардидин бўлди олам қаро,
Жаҳон ичра тўлди гиреву садо.

42a

Ҳазрат Ҳаққ таолодин фатҳ ва фирузлуқ каромат бўлуб, Ёвмурд, улким ҳазрат соҳибқироннинг кишиси эрди ва душман қўб, ҳазратнинг баҳодурлари душманни суруб қўлиға еткурди ва андин қайтиб келдилар. Ҳазрат отдин тушуб, бир дам осойиш қилди. Ва ҳазрат билур эрдиким, душман асеру куп турур ва булар оз. Аммо лутфу қарам сўзлари билан барчаға кўнгул бериб, ваъда /билан умидвор қилиб дедиким: «Бутун эрларнинг куни турур, мардона бўлмоқ керак».

Эр кишининг базм ери арсаи майдон эрур,
Бодаси душман қони ва жоми зар қалқон эрур.

Довудбек ва Сари Бугабек ва Ҳусайн Барлос ва Сайфуддинбек ва Аббос Баҳодур ва Оқ Буга Баҳодур ва Ҳинду ва Элчи Дуррака ва Шайх Али Баҳодур ва Али Йасурий ва Маҳмудшоҳни буларни қўл этиб тургузди. Ўзи муборак нафаси билан қаровул бўлуб, илгари бориб турди. Ва йаағи таъйин

етконда баҳодурларга буюрди: «Уч тўп бўлуб урушунглар!». Икки тарафдин сипоҳ бир-бирига етконда Мавлоно Бадриддин угли била қочти ва Али Йасурий икки навқари билан ул тақи қочти. Аммо ҳазрат соҳибқирон худойи таборак ва таолога таваккал қилиб, ҳамла қилди. Назм:

Юриди адув сори ул комкор,
Чу шерика, қилгай жаҳонда шикор.
Қиличи йаруқ булди хуршидтек,
Адув сори юзланди Жамшидтек.
Ушандоқ черикни чу бахт эрди ер,
Жаҳон ичра қилди паришону хор.
Кишигаки, Ҳаққ булди дамсоз анга,
На гам чериқи эрур оз анга.

Ушандоқ азимат черик бир дам тура олмай, соҳибқироннинг бир ҳамла-сини тоқат келтура олмай қочтилар. Зафарпаноҳ черики аларнинг кейнида тушуб, Чекдаликкача чобтилар, ва аларнинг улуғини тутуб, куб мол ва от ва тева ва қумош²⁴² аларга тушуб, олиб ёндилар. Байт:

Чу қочти яна ул гуруҳи дани,
Басе, элдин булди барча гани.

426

Ул черикдин Ўлжайту Тайанхони ва Пулодким, ҳазрат соҳибқирон била бурун дустлугу бор эрди, эмди муҳолифлар бийлан бирла эрдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари аларни тутуб, бошларини кесиб, ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар. Бу ҳолатдин ҳазрат соҳибқироннинг кўнгли озурда булди, бовужуд улким, алар душман била бир — як эрдилар. Аммо қадимдаки мусоҳабат ҳаққини ёд айлади /ва бу фатҳ бўлгондин сўнг ул ҳазратнинг ҳиммати мундоқ азм қилдиким, душманни Ҳисоргача қовла-гай ва анда черик жамъ этиб, Ҳусайнбекнинг урушига боргай. Беклар бу кенгашга рози булмай, иттифоқ била дедиларким: «Бу бандалар маслаҳати мундоқ кўруб турурларким, Ҳисорга бормагайсен, Самарқанд сори борсақ, йахшироқ турур».

Ҳазрат соҳибқирон алар сўзи била амал қилиб ризо берди²⁴³.

Ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол била Самарқанд сори борғони

43а

Соҳибқирони комкор Кеш черикини жамъ этиб, Самарқанд сори мута-важжих бўдилар. Тармочуқ Уйгур ва Тагайшоҳни Кеш вилоятида даруга қуйуб, ўзи давлат билан Самарқанд сори юзланди. Самарқандқа яқин етконда Уч Қаро Баҳодур Мусабекнинг черики билан шаҳардин чиқиб, Раҳматобининг²⁴⁴ йақосида йасол тортиб турди. Ҳазрат соҳибқирон алар сори юруб, бир ҳамла била барчани бир-бир этти. Ва Оқ Темур Баҳодур Уч Қаро Баҳодурнинг кейнида чопиб, анга етиб бир қилич солдиким, садақи-га²⁴⁵ тегиб, тамом ўқларини икки кесилди. Ва Уч Қаро эгар устида ўзини тўлаб бир қилич солди. Ул қилич Оқ Темур Баҳодурнинг оти бошига тегиб, отга йиқилди ва ул йаёқ қолди. Уч Қаро қочиб шаҳарга кирди. Соҳибқирон саодатқарин Ревтан мавзеида²⁴⁶ тушти. Ва Уч Қаро яна минг беш юз киши оғландуруб урушқа чиқди. Ва сипоҳ нусратпаноҳ шер кибиким ов сори юз қўйса, алар сори чоптилар. Ва алар қўрқунчдин туролмай урушдин бурун, қочтилар. Қочқон черик шаҳар маҳалласида киргонда кўчаларни тор қилиб эдилар. Отларни эгарини олмай тор кўчаларга кирганда барчанинг эгарлари синди ва юз нақбат билан шаҳарга кирдилар. Андин ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол била саъд сори /Фаринкент ва Соғарж мавзеида²⁴⁷ бориб, неча кун ўлтурди. Бу маҳалда хабар келдиким, Ўлжайту ва Пулот Буга қароунас черикин жамъ этиб бери келатурурлар. Бу хабардин сўнг Тагайшоҳ Кешдин қочиб келди ва дедиким: «Бир пора киши хабарсиз Тармо-чуқ бошига келиб, ани тутуб ўлтуруб турурлар». Ва ҳазрат соҳибқирон бу хабарни эшитиб оғланиб, Йомга тушти²⁴⁸ ва Арғуншоҳ Будалигийким,

хабар билгали бориб эрди, келиб бир киши ўзи била олиб келтурди. Ул кишидин хабар сўрдилар, йукунуб жавоб бердиким, «Ўлжайту ва Пулод Буга Тум суйига²⁴⁰ етиб турурлар ва Хусайнбек черик билан Қаршига тушти. Ҳазрат соҳибқироннинг савоб раъйиким тафриқ сайқалидин йаруқ булгон эрди, маслаҳатни андоқ кўрдиким, *ал-умур марҳунатун би авқоти-ха*²⁵⁰ неча кун рўзгор била чиқишмоқ керак, то маҳал етгайким душманларни ўз муроди била эликка кийургай. *Ва мо залика ала-Длоҳил-азизин*²⁵¹. Байт:

Еқут булди сабр ила тошдин бурун,
Сабр қилгонидин ўлди анинг қиймати фузун.

436 Бу сабабдин ҳар черикким, Кеш вилоятининг жамъ этиб эрди, ижозат берди ва олти юз киши биланким, Хуросон вилоятининг анинг била келиб эрди, Самарқанднинг сув қуйи сори борди. Ва Хусайнбек Мусабенка айтиб йибариб эрдиким, ҳазрат соҳибқироннинг йулини тутуб кеткали қуймагай. Мусабен ва Уч Қаро Баҳодур чериклари билан Қуқалдара Очиғида тушуб эрдилар ва урушқа тайёр туруб эрдилар, ул ҳазрат аларга етконда ҳамла қилиб, пашшадекким елдин қочқай, тура олмай қочиб Самарқандга кеттилар. Ва ҳазрат соҳиб қирон андин тун қайтиб, Соғаржда тушти ва отларни қўйдиким осойиш қилгай. Саҳарда отланиб намоз /шомга яқин Қурчуққа тушти²⁵² ва анда бир соат ором топиб, андин тақи кучуб, субҳ эрдиким, Тева Бўйнида тушти²⁵³. Ва андин чаштгоҳ булгонда отланиб кеча Қўқнак²⁵⁴ ичида еттилар ва Хўжанд суйининг ўтуб, анда тушти. Ва Кайхусрав ва Баҳром Жалойирким, жеталарнинг хони сори бориб эрдилар, ул хондин кумак учун Темур ва Шировулни бошлаб етти. Минг киши Жета черикидин келтуруб, Тошкандда ўлтуруб эрдилар. Яна хондин ҳукм келтуруб эрдиким, ул вилоятдаги черик билан эл-улус Баҳром қошига йиғилеунлар. Ул ҳукм жиҳатининг ул вилоятқа ҳукумат қилур эрди. Ҳазрат соҳибқирон аларни эшитиб, Тошканд сори борди. Ва Баҳром ҳазрат била бурун дўстлуги бор эрди ва аҳд қилиб эрдиким: «Сенинг била Хусайнбекнинг муҳиммини бир сори қилгайбиз». Бу жиҳатдин ҳазрат соҳибқирон анинг қошига борди. Аммо ул аҳд қилгонидин ҳеч ёд этмади ва ул ҳазратқа тақи хизматиким лойиқ булгай, қилмади. Ва ҳар ерким, ҳазрат соҳибқиронга тааллуқ эрди, дедиким: «Молини хонга забт қилурмен» ва ул ерларни тасарруф қилди. Байт:

Умидим бор эди сендинки, булгайсен ҳаводорим,
Сен ўқ булдунг жаҳон ичра адуви жонафкорим.

Ложурма²⁵⁵, ҳазрат соҳибқирон гайраттин анга деди:

«Мен сени ёр мувофиқ деб, хон била ва Хусайнбек била мухалифат қилдим ва бу жиҳаттин мамлакатда, босе, ташвиш етти. Ва сени дўст деб ул ҳолдин бу давлатқа еткурдим ва сени мухалифларга мусаллат қилдурдим. Ва букунким сенга андак қуввати бор, мурувватда бирлик бу турурким, менинг била мундоқ маош қилгайсен. Умидим худойи Жаббордин бу турурким, сени яна бир қатла ўз эшигимда муҳтож кутгаймен». Ва бот ўқ ўшандоқ булди.

44a Кайхусрав ҳазрат соҳибқирон келгонидин суйунуб, ул ҳазрат /эвигга элтиб тўйлар тортти. Ва анчаким ҳавоҳоҳлуқдин ва хизматтин керак эрди, қилди.

Кайхусравбек ул вақтанним, Туглуқ Темурхон қошига бориб эрди ва Йасун Темурхоннинг қизини анга бериб эрди. Ва ул хотундин Кайхусравбекка бир йахши чиройлик қизи бор эрди ва оти Руқия Хоника эрди, ҳазрат соҳибқирон ул қизини шаҳзодаи аржуманд Жаҳонгир мирзоким, ҳазрат соҳибқироннинг саодатманд фарзанди эрди, анинг учун тилади. Ул тақи қабул қилди ва бир ойгача айшу ишрат била утқардилар.

Ҳазрат соҳибқирон сори Хусайнбек черик йибаргани ва черики бузуллуб қочқони

Хусайнбек хон била қароунас черики била Шаҳрисабдин²⁵⁶ ўтуб, Солор Булоққа тушти ва улуг беклардин Мусабен ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз, Ўлжайту Апардий ва ўзга баҳодурларни йигирми минг киши билан

ҳазрат соҳибқирон сори уруш учун илгари йибарди. Алар Самарқандди утуб, Булунгур суйининг²⁵⁷ канорида туштилар. Мусабек ва ўага баҳодурлар неча қатла ҳазрат соҳибқирон била урушуб, анинг баҳодурлуғин билур эрдилар, ва ҳазратнинг сийсати аларнинг кунглида бор эрди. Уч булак черик илгари йибариб, дедиларким: «Бориб йўллари тутуб ўлтургайлар». Бири Малик Баҳодур эрдиким, уч минг киши билан Сузангарон мавзеида бориб ўлтурди ва ул йўлни сақлаб эрди. Ва Жаҳоншоҳбек бир минг беш юз киши билан Работи Маликда²⁵⁸ келиб ўлтурди. Ва Хирман минг киши билан Дизақда ўлтуруб эрди ва Етти қудуқ²⁵⁹ йўлини сақлаб эрди.

Соҳибқирони комкор инояти Жабборга таванкал қилиб, душман черики ҳар неча куб бўлса эрди, анга ҳеч тарадуд бўлмас эди. Назм:

Кишигаки, ёр улса Ядони пок,
Агар бўлса душман куб, анга на бок.

446 /Ул ҳазрат бу хабарни эшитиб, Қайхусравбек иттифоқ қилиб, икки минг киши Жетадин олиб, муҳолифлар сори юридилар²⁶⁰. Ва ул ҳазрат беш юз киши билан илгари юриди ва Ховос мавзеидин чиқиб, Хужанд суйидин ўтуб, тун қайтиб, Жаҳоншоҳ сипоҳини шабихун элтиб, ани бир-бир қилди. Ва ушул кун Дизаққа бориб Хирманин қочуруб, тамом молини олиб, ул ерда бир дам таваққуф эттиким, отлари тинди. Олгон молларини Жета черикига тобшуруб, ушул ерда аларни қўйуб, таванкал этиб, икки юз киши билан Малик сори борди. Ва ўттуз йахши киши илгари йибарди²⁶¹ ва икки киши ун қўлга ва икки кишини сул қўлга қаровуллуққа йибарди. Узи эрса муборак нафаси билан юз олтимиш олти киши билан отланиб, аларнинг кейнида юриди. Муҳолифлар ул ўттуз кишини кўрдиларким, андешасиз келадурлар, аларга ваҳм бўлдиким, мўгул черики келди ва аларнинг кейнида қалин киши бор. Маликнинг черики тура олмай, бир-бир бўлуб қочтилар. Ва ҳазрат соҳибқироннинг кишини аларнинг кейнида тушуб, куб кишини тушурдилар. Қочқонлар Мусабек ва Шайх Муҳаммад ва Ўлжайтуга етиб, қиссани шарҳ қилдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ваҳми аларнинг кунглида бор эрди, амди куброқ бўлди. Бовужуд улким, йигирми минг киши барча яроқлиқ эрдилар, хавф аларга голиб бўлуб, ушул кеча таваққуф қилмай отландилар: *Йавма йафирру ал-маръу мин алиҳи*²⁶² ҳолати аларнинг шаънида бўлуб, бир-бирига боқмай Хусайнбек сори бордилар.

Бу маҳалда Қайхусравбек ҳазрат соҳибқироннинг кейнида киши йибариб, хабар қилдиким: «Жета черики мусулмонларни асир этиб ва талаб Дизақдин қайттилар. Мен юз киши билан Работи Маликда сизга мунгазир ўлтурубмен». Бу хабар келгон жиҳатидин ҳазрат соҳибқироннинг муборак хотири малул бўлуб, / филҳол қайтуб Қайхусравбекка қўшудди ва дедиким: «Мусулмонларни кофирлар эликида қўйса бўлмас. Аларни қутқармоқ фикрин қилмоқ керак»²⁶³ деб кунглида туттиким, олтимиш кишини тоғ соридин йибаргайким, тоғдин ўзларини Жета черикига кўрсатгайлар. Булгайким, алар қўрқуб қочқайлар ва асир бўлгон мусулмонлар халос бўлгайлар. Бу тадбир мувофиқи тақдир тушуб, ул кишилар тоғ сори бориб, ўзларини Жета черикига кўрсаттилар. Жета черики аларни кўруб, асирлар била молни қўйуб қочтилар. Мансур черики асирларни моли билан заҳматсиз эликка тушуруб қайттилар ва ул йахши тадбир билан мусулмонлар кофирлардин халос бўлдилар. Байт:

Ҳар кишигаки, эрур давлат анга ёру рафиқ,
Ҳарна тадбир қилур барча мувофиқ бўлгай.

Ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб, Сайхун суйидин ўтиб, Хумрак мавзеида²⁶⁴ тушти. Хусайнбекнинг черики қочиб ва отлари ҳориб ва молларини олдуруб, юз расволиқ билан еттилар. Хусайнбекнинг аччиги келиб, келгон кишиларни гуноҳдор қилиб, куб изза қилдурди ва ўзи қаҳру газабдин хон билан отланиб юрубурди. Оқ Кўталга етконда ун минг кишиким, ҳар бири ўзини Рустам ва Исфандиёрдин артуқ кўрар эрди, аларни сийлаб, куб ваъдалар қилиб дедиким: «Хужанд суйига етконда турмай бот утунлар». Назм:

Дедиким: «Қилинг барча мардоналиқ,
Туруб қилмангиз анда девоналиқ.
Уруш куни барча кўнгул бир қилинг,
Ғанимни йўқ этмакка тadbир қилинг».

Хусайнбекнинг черики ҳазрат соҳибқирон қўрқунчидин қочқони ва Хусайнбек қайтқони

456 Ҳазрат соҳибқирон эшиттиким, Хусайнбекнинг черики келадур. Ва
кечадаким, олам кун қаросида саҳоб парда тортқон учун андоқ қаронгу
эрдиким, фалак моҳу шамс била йўлни кўрмас эрди/ ва булут саховатлук
кишининг эликидек кумиш сочар эрди. Байт:

Ҳавода булут эрди ва ерда қор,
Қаронгу эрди олам андоқки гор.
Ушул ҳолда ул хусрави комкор
Тилаб от ва бўлди ҳамул дам сувор.

Кайхусравбек давлат киби анга мадаккор бўлуб, иттифоқ била беш юз
киши билан таваккал юзини душман сори қилиб, йарим кечада Барсин
гузарига²⁶⁵ етиб, ўзга гузарларни тутуб, буюрдиким, нафир торттилар. Ҳаққ
таоло соҳибқироннинг салобатини кўнгуллар ичида солиб эрди, андоқ черик
ул азимат ва шавкат била ваҳший Рамадек²⁶⁶ нафир унини эшитиб, бир-бир
бўлуб, ушул кечада сув йақосидин тун қайтиб қайттилар ва Хусайнбек
қошига бордилар. Байт:

Сипаҳ бўлди барча ишидин хижил,
Сипаҳдор ўз бахтидин мунфаъил.

Ва бу маҳалда Баҳром Жалойир ҳазрат соҳибқирондин ижозатсиз
(Тошкентдин) Жета черики била қайтиб, Сайрам сори кетти. Ҳазрат
соҳибқироннинг ўғруқи ва Кайхусравбекнинг ўғруқи Баҳром била эрди,
ўғруқлари жиҳатидин қайтиб, Сайрам²⁶⁷ сори бориб, Чаманкентда²⁶⁸ ўғруқ-
қа етиштилар ва Баҳром ҳазрат соҳибқирондин бурун ул ердин кетиб эрди.
Ул ҳазрат Сари Буга ва Оқ Буга Баҳодурни Жета сори Шамсуддинбек ва
Ҳожибекка кўмак учун йибарди. Ўзи қишлоқ учун Кайхусрав билан кенгаш
этиб, Кайхусрав Уторрга²⁶⁹ борди. Ҳазрат соҳибқирон олти юз хосса киши
билан Тошкандда қишлай борди; ва Тошкандни Фирдавсий «Шоҳнома»да
Ҳаштканд деб турур ва Чоч ва Шош тақи айтурлар²⁷⁰.

Тақи Хусайнбек ва хон ҳар неча сазйи қилдиларким, муродқа етиб
ҳазрат соҳибқиронни ародин кўтарғайлар, муяссар бўлмади. Қиш келгонда
зарураттин қайттилар. Ва йўлда Пулод Бугани бир неча бек била Самар-
қандда қўйуб, узлари Арҳангу Сарой сори қайттилар²⁷¹.

Хусайнбек ҳазрат соҳибқирон била яраш қилгонлари

46a /Қиш мавсуми кетиб, сабо ва шамол расуллари баҳор черикин етишко-
нидин олам ичра хабар соқдилар. Ва насиҳат этгучилар Қумрий ва (Ҳазор)
сулҳ сузиниким айтқон била умуман йарашқайлар, сулҳ сузини айттилар.

Сари Буга ва Оқ Буга Баҳодурким, ҳазрат соҳибқирон аларни Жета
сори йибариб эрди, келдилар. Ва хабар келтурдиларким, Жетадин сонсиз
черик кўмак учун келадур. Ва чун ул ҳазрат ҳақиқат билан соҳибқирон
эрди ва *муаййадун мин инди Аллоҳ*²⁷² ҳар вақтда андак киши билан қалин
черикни босар эрди ва улут ишларни оз киши билан қилур эрди. Ва
давлатидин ғаройиб ишлар олам ичра зоҳир бўлур эрди. Хусайнбек бу
жиҳаттин доим тарадуд қилур эрди ва ҳар нечаким фикр этар эрди,
йарашдин ўзга ҳеч ишни йахши кўрмас. Ва тақи эшиттиким, қалин черик
Жетадин ҳазрат соҳибқиронга кўмак учун келадур ва ул ҳазрат буён
келгуси турур. Хусайнбек ўзи билан фикр этиб дедиким: «Агар Жета
черики келиб анга қўшулса, олам агар тула черик бўлса, анинг уҳласидин
чиқа олмағайлар. Андаким киши оз эрди на ишларким қилмади, киши кўб
булгондин сунг ҳеч ким тирик қолгусидур». Сипоҳ андоқ кўрдиким, уламо
ва машойихки, Хўжанд ва Тошкандда эрди, ҳар бирига хатлар битиб

йибардиким, «Керак аларга саъий қилиб, андоқ қилсунларким, мусулмонларнинг маслаҳати учун аромизда кина ва адоватиким бор, барт тараф бўлмай. Ва мундин нори бурунгидек бир-биримизга аго-ини бўлуб, Ислом қилчичин чобқайбиз. Ва ҳар ердин Ислом душмани бўлеа ани йўқ этгайбиз ва кинаким аромизда бор, меҳру муҳаббат била мубаддал бўлмай. Ва илло насиҳат зилоли била кинанинг ўтиким, аромизда турур, ўлтурмай».

466 Андаги уламо ва машойих, зуҳду тасаввуф арбоби ояти Қуръон иқтизоси биланким: */Ва ин тоифатони минал муъминин ақта-галу фааслиҳу байнаҳумо²⁷³* мувофиқат тўнини кийиб, йенгдин сулҳ элигини чиқориб ва ихлос аёғи билан ҳазрат соҳибқирон қошига бордилар. Ҳазратни кўриб, дуодин сўнг арзадош қилдиларким, «Чун ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати доим ултурурким, мусулмонлар рафоҳиятда бўлмайлар, бизлар бу умид билан келибизким, бу тариқа сиздин зоҳир бўлмай ва сиз Ҳусайнбек билан йарашқайсиз. Ва сизларнинг муҳолиф бўлгонингиздин мусулмонларнинг паришонлигидин ўзга нима ҳосил бўлмас. Умидимиз ул турурким, бу дарвешларнинг сўзин эшитиб, сулҳ қилгайсизким: *Ас-сулҳу хайрун²⁷⁴* турур. Ва аронгизда губор кудуратиким воқиб турур, сулҳ сайқали билан йааруқ бўлмай».

Ҳазрат соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, қазодин ул яқинда бир кеча ҳазрат соҳибқирон тушида кўрдиким, Ҳўжанд суйида ҳар соридин сел кирор эрди. Ва ул бир йиғоч устида ўлтуруб, ҳазрат Ҳаққ таолога сажда қилур эрди. Бу ул сувдин нажот тилаб, ўзидин кеткон эрмиш. Кузин очса, ўзин сув йақосида кўрар эрди. Ва Ҳўжанд суйи ўшандоқ қайнаб юрур. Яна ўзини Самарқандда кўрар эрди, ул сувлардин халос бўлубтурур.

Ҳазрат соҳибқирон ул уйқудин уйғониб, давлат илҳомидин мундоқ таъбир қилдиким, ул сув ва сел черик турур ва билдиким, анга агар давлати ва фатҳи етса, Самарқанддин бўлғуси турур. Жета черикидин умидин кести.

47а Бу маҳалда уламо ва зуҳҳод келиб, сулҳ сўзин арода содилар. Ҳазрат яқин билдиким, бу йараш маслаҳати турур. Аларга дедиким: «Агар Ҳусайнбек соридин киши келгунча ўлтурсак, узуп-узоқ бўлмай. Ҳўм Ҳусайнбек қошига бориб ҳарна сўзим бор, айтиб эшитмай». Бу андиша қилиб, Панжишанба отлич навкарини Ҳусайнбек қошига йибарди ва ўзи муборак нафаси билан /сафо Каъбаси сори юз кўйиб, ҳеч даҳшат қилмай Сайхун суйидин кечиб, Самарқанд борди. Ва офтоб жамолидин Самарқандни мунаввар қилди. Кун чиққонда келдиким, шаҳарга кирмай. Бир киши шаҳардин чиқиб ўтурук²⁷⁵ хабар дедиким: «Ҳусайнбек вафот бўлуб турур». Ҳазрат ул хабарни эшиткондин сўнг шаҳарга кирмакка маслаҳат кўрмай, Шодмон (қалъаси) сори кетти. Ва Шодмонга етконда неча қўшун черикким, Ҳусайнбекка тааллуқ эрди, келур эрдилар. Чун ҳазратнинг хабарин эшитгач, қасд қилдиларким, ҳазратни олғайлар. Соҳибқирон аларга бир ҳамла этиб қочурди. Андин Йомга бориб тушти ва анда бир замон осойиш этиб, кўч қилиб, Ниёзий мавзёида²⁷⁶ бориб тушти. Мусабек ҳазораи ганчиким, анга тааллуқ эрди, ҳазратнинг хабарин эшитиб, черик йиғиштуруб, ҳазрат сори юриди. Соҳибқироннинг баҳодурлари Мусабекка киши йибардиларким, ҳазрат йараш учун келиб турурким, Ҳусайнбек билан йарашқай. Ва ҳарнаким бурун кечкан турур узр қилмай. Аммо Мусабек бу сўзни эшитмай ўз кишисига гурра бўлуб, йўлини тутуб турди, бовужуд улким, неча қатла ҳазратдин таёқ еб эрди, ани унутуб, яна уруш ҳавасин қилди. Ҳазрат соҳибқирон Сайфудин ва Хитой Баҳодурни эллик киши билан йибардиким: «Аларнинг кейинин кириб, ҳамла қилинлар!» Ва ўзи етмиш киши билан аларга ўтрув туруб турди. Бас, алар кўрдиларким, илгаридин ва кейинларидин черик кирди ва булардин неча қатла кўтак (*чамаси, калтак ёхуд зарба маъносид* — Масъ. муҳ.) еб эдилар, филҳол қочтилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, кўб кишини тушурдилар.

47б Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Аргуншоҳ Бурдалиғийни булак билан Мохонга йибарди. Ва бу маҳалда хабар келдиким, Ҳусайнбекнинг черики етти. Ҳазрат отланиб, олти /юз кишиси билан бир теса устида чиқиб турди. Ва қароунас черики ўттуз қўшун киши келиб йасол тортиб турдилар ва икки тарафдин йасол тортиб сурон содилар. Байт:

Икки соридин чиқти андоқ хуруш,
Фалак ичра борди малойик э-хулл.

Ҳазрат бир замони турдиким, келгон кишилардин келиб уруш қилгайлар. Ҳеч киши майдон сори айқ босмади. Ул ҳазрат Кўҳак сори юриди ва Кўҳак

суйидин²⁷⁷ утуб Қинор Шақшорда²⁷⁸ тушти. Ва Панжшанба отлиқ навкариним, Хусайнбек сори йараш учун бориб эрдиким, Хусайнбекни куриб келгай. Панжшанба бориб Хусайнбекни куруб, йараш сўзин айтиб, Хусайнбек бу сўздип севунуб, онтлар ичиб, Туроншоҳ отлиқ навкарини Панжшанбага қайтиб йибарди. Туроншоҳ ва Панжшанба келиб, Хусайнбекнинг сўзларини айттилар. Ҳазрат соҳибқирон Аббос Баҳодурни Туроншоҳ билан Хусайнбекка йибарди, ва Хусайнбек Аббос Баҳодурни йахши куруб, яна бошдин онтлар ичиб ва аҳдлар қилиб, Мусабек билан Ўлжайтубекни ун минг киши билан йибарди. Ва аларга муболига қилдиким: «Албатта фалон кишининг хотирин, яъни ҳазрат соҳибқироннинг, кунглин олиб, йарашинглар ва сазйи этиб, андоқ қилинарким, бир-биримизни кургайбиз». Алар Қаҳлага ва Кешдин утуб, Самарқанднинг қуйи сори Кумишкент кенгидаким, мазори мутабаррук Али ота, қаддаса сирруҳу, анда турур, туштилар ва ҳазрат соҳибқирон Алиобдга²⁷⁹ тушти. Алар ҳазрат соҳибқиронга йараш учун киши йибардилар. Ўл киши ҳазрат қошига келиб, бекларнинг сўзини арзадошт қилди. Ҳазрат мундоқ қарор бердиким: «Беклар юз киши билан ва мен юз киши билан келиб, бир-биримизни куруб йараш қилали».

48a Бу сўз бекларга етиб, ўшул замон юз киши билан отландилар, ва ҳазрат соҳибқирон икки юз киши /билан отланиб келиб, бир-бирига яқин келдилар. Ҳазратнинг мулозимлари дедиларким, «Хусайнбекнинг йахши беклари булар турур, ўз аёқлари билан келиб турурлар. Агар буларни тутсақ, Хусайнбекка ўзга куч-қувват қолмагай, фурсат ганимат турур. Ва фалак ажойиб иш қилиб турур. Агар бу ишни қилсақ давлатқа лойиқ иш турур». Ҳазрат дедиким: «Эрлик ишида аҳдни синдурмоқ раво йўқтур ва аҳдни синдургон кишини эр деса бўлмас». Байт:

Ҳар ки қилмас аҳдига билгил вафо,
Эр деса бўлмас ани бу даҳр аро.

Ўлжайтубек ва Мусабек ҳазрат соҳибқиронга етиб, отларидин тушуб, куруштилар ва дўстлуқ тариқасини йанги бошдин қилиб, меҳру муҳаббат ирод бўлди. Ва черикларин ижозат бериб, неча кун тўйлар қилиб, суҳбатлар туттилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабекнинг эвига тушуб, бурунгидин йахшироқ бўлдилар ва андин сўнг беклар эвларига қайттилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Кешга бориб, бурунги юртига тушуб, андаги эл-улуенунг улуг-кичиклари ва вилоятнинг содот ва қози ва уламо ва машойихлари, барча келиб, ҳазратни куруб, севунуб, дуо қилди. Ҳазрат тақи аларни йахши сўруб, сарафроз қилди. Байт:

Яна ерига келди соҳибқирон,
Анинг келгонидин жаҳон шодмон.

Хусайнбекнинг Бадахшонга черик тортиб боргони

48b Аввал вақтда Бадахшон шоҳлари хон ва Хусайнбек билан йаағи бўлуб эрдилар. Хусайнбек черик тортиб аларнинг бошига борди ва Бадахшон шоҳлари черик жамъ этиб, угрув келдилар. Ва икки тарафдаги черик бир-бирига яқин ултурдилар. Малик Хусайнким, Ҳирот подшоҳи эрди, шоҳларнинг мухалифатидин хабар топиб, эшиттиким, Хусайнбек алар сори боргон турур. Қалин кишинини Балхқа йибардиким, андаги /эл-улусни чобқайлар. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин хабардор бўлуб, Кешдин черики билан отланиб, Термиздин ўтиб, Балх сори кетти. Хуросонийлар эшитгач ёндилар²⁸⁰. Ҳазрат соҳибқирон билдиким, хуросонийлар қайтиб бориб турурлар, хон ва Хусайнбек сори юриди. Хусайнбек эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон келадур, Бадахшон шоҳлари билан йарашуб, Қундузга келиб, анда бир-бирини курдилар. Ҳар кудуратиким арола бор эрди, барча бартараф бўлди ва неча кун тўйлар бериб, айшун-ишрат қилдилар. Андин Ишкамиш²⁸¹ йайлоқи сори бордилар. Ҳазрат соҳибқирон Мохонга киши йибардиким, шаҳзода Жаҳонгир билан угрук Кешга келгайлар.

Ҳазрат соҳибқирон билан Хусайнбек Кобулистонга²⁸²
черик тортиб боргонлари

Ўл маҳалда Пулод билан Оқ Буга Йасурий мухалифат орқаларини Кобул ҳисорига қуйуб, аёғларини инқиёд тариқасидин ташқари қуйуб турур

эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек черик жамъ этиб, Кобул сори таважжуҳ қилдилар. Ҳиндукуш уқбасидин утуб²⁸³, Кобулга еттилар. Пулод билан Оқ Буга черикларини йиғиштуруб, қалъани беркиттилар²⁸¹. Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек шаҳарга йақин келиб, уруш солдилар. Назм:

Ҳисор устидин қилдилар азми жанг,
Чу йамғур киби тўкти тири хадаиғ.
Дедингким, булуттур магар ул ҳисор,
Ки қилди хуруш андарон корзор.

Ҳазрат соҳибқирон қалъага йақин келиб, баҳодурлариким, Хитой Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва узга баҳодур бор эрди, ул кун баҳодурлуқ кўрсатиб, кўкраги уқ еб, захмлиқ бўлдилар. Мухолифлар кўрдиларким, соҳибқирон ўзи илгари тушуб урушадур. Ул ваҳмдин кўрқуб, ҳар сори қоча бошладилар. Нусратшиғор черики урушуб, қалъани бир бетғини тушуруб, ҳисорга кириб, Пулод билан Оқ Бугани туттилар. Шеър:

49a

/Чу соҳибқирони — шоҳи нусратшиғор,
Ўзи қилди Рустам киби корзор.
Чу ҳиммат била боғлади ул камар,
Худо берди ул шоҳга фатҳу зафар.

Ҳисор олгондин сўнг Ҳусайнбек соҳибқиронга дедиким: «Ҳаслим борким, ўлтурур ерим Балх булғай ва Ҳиндувон қалъасинким, бузулуб турур, иморат қилайим». Ҳазрат соҳибқирон дедиким: «Абдуллоҳким, сизнинг амак бўлур эрди ва Қазағанбекнинг воқиясидин сўнг ният қилдиким, «Самарқандда бориб ўлтурурмен». Беклариким давлатхоҳлари эрдилар, дедиларким: «Ўз ерингизни қўйиб, ёт ерга бормоқ маслаҳат йўқтурур. Анинг учунким, агар воқеъа булғай, бегона киши ҳаргиз кишига йарамағуси турур». Абдуллоҳ аларнинг насихат сўзларини эшитмай, оқибат етти ангаким, кўрди. Ва бу фикрким сиз қилибсиз, анга ўхшар».

Ҳусайнбек анинг сўзини йахшиладиким: «Бу сўзларким, сен дединг, шафқат юзидин турур». Аммо тавфиқ рафиқи бўлмай, Балхга келиб, ул ишга машғул бўлди. Анга нақбат ва машаққатким тегди, жиҳати бу бўлди.

Кобулдин қайтқанда муқаррар андоқ эрдиким, ҳазрат соҳибқирон вилояти сори қайтқай. Аммо соҳибқирон вилоятига бормаи, анинг била ҳамроҳ бўлиб, Балхқа келди ва Ҳиндувон ҳисорига соҳибқирон тақи ўз кишинини солиб ишлади ва оз фурсатда ул қалъа туганиб, Балхнинг ригъоят ва арбоб ва улугларини кучуруб анда келтирдилар ва [эски] Балх қалъаси хароб бўлди. Бу воқеъанинг тарихи етти юз олтинчи тўққузда эрди, сичен йилида (1368).

Бу маҳалда Самарқанд соридин хабар келдиким, Жета черики яна ул сори мутаважжик бўлгон турур. Ҳусайнбек билдиким, маслаҳат турурким, ҳазрат соҳибқиронга ижозат бериб, Самарқандқа йибаргай, зарураттин соҳибқиронга ижозат бериб йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони

49b

/Жета черикининг (уруши) таҳқиқ бўлди. Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Жайхундин утуб, Мовароуннаҳр сори душман дафъи учун бордилар, Жета черики Тошкентга етиб эрди. Қиш жиҳатидин ўшул ерда турдилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабек билан Самарқанддин утуб, Қарола қишлоқ қилдилар. Ҳусайнбек тақи черики билан келиб, Кешида тушти. Ул маҳалда давлат мадад қилиб, Жета беклари ичида ихтилоф воқеъ бўлиб, Қамаридинким, ўмоғи дуғлат эрди ва Кўппак Темур Широул баъзи черики билан Ҳожибек Арканутка қасд қилдилар. Ва Ҳожибек мундин хабар толиб, аларнинг урушига отланди ва алар тақи отланиб, чун бир-бирига яқин етиб, сўзлашиб қайттилар, Қамариддин ва Кўппак Темур макр этиб, ўз кишини била қочти. Ва Ҳожибек Широул ўгли бориб, аларни тутуб, ўлтурди. Ва бу жиҳаттин Жета черики бузулуб, бир-бир бўлуб қайттилар. Ва ҳазрат

соҳибқирон давлатидин андоқ қаттиқ йаағи заҳматсиз, уруш бўлмаи кифоят бўлди. Байт:

Чу душман черикида тушгай хилоф,
Чиқарма қиличингни сен аз гилоф.

Андин сунг ҳазрат соҳибқирон ва Мусабек хон ва Ҳусайнбекка киши йибардиларким, «Жета черики бузуллуб кеттилар. Маслаҳат ул турурким, аларнинг кейнида юругайбиз».

Аммо Бадахшон шоҳлари ул киш вилоятни чопиб эдилар ва Қундузни талаб эдилар. Ҳусайнбек Бадахшонга боргонин йахшироқ кўруб, ҳазратқа моний бўлиб айтиб йибардиким, байт:

Чу ўз кешваримизда бордур аду,
Недин борали ётга, эй некхў.

«Маслаҳат бу турурким, келиб Бадахшонга иттифоқ қилиб борғайбиз».

Ҳазрат соҳибқирон Бадахшонга черик тортиб, Ҳусайнбек билла борғони

50a Давлат юзидин /Жета черикидин фароғат бўлди. Ҳусайнбек ва ҳазрат соҳибқирон йанги бошдин (черик) йиғиштуруб, Бадахшонга мугаважжиқ бўлдилар. Жайхундин утуб, Таллиқондин Кашмиким²⁸⁵, Бадахшонга тааллуқ турур, туштилар. Ҳазрат соҳибқирон илгари буллуб юриди, Ҳусайнбекнинг угли Жаҳонмалик анга қўшулди, ва ўзи хон билла Кашмда ўлтурди. Ва ул тарафдин бадахшонийлар Карнас уқбасин тутуб йайоғ буллуб турдиларким, ҳеч киши андин ута олмағай. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг қаросини кўруб, қочтилар. Шеър:

Анинг гардини ҳар ким кўрса,
Туролмас ул агарчи бўлса фағфур.

Андин қочиб Жарм уқбасида²⁸⁶ турдилар. Ҳазрат соҳибқироннинг раъйити анда ҳам тура олмай қочтилар ва Жарм суйидин²⁸⁷ утуб, гузарларини тутуб турдилар. Ҳазрат соҳибқирон ўзга ердин гузар топиб, ўз кишисини индира, утқариб йибарди. Ва аларга черик ўтаридин хабар бўлғач андин қочиб, Бадахшоннинг юқориси сори қочтилар. Ва Дараи Артинчким²⁸⁸, бағоят тор ер турур ва икки улут сув анда бир-бирига қўшулур, Бадахшон шоҳлари барча анда турдилар.

50a Ҳазрат соҳибқирон нусратшиёор черики билан анда еттилар. Андин тақи қочиб, Қўнғуз аланг²⁸⁹ сори кеттилар. Жайхун суйининг бошидин утиб, утар йўлларини тутуб турдилар. Нусратқарин черики аларнинг кейнида юруб, анда урушуб, ул саргашталарни чопиб, Шайх Али Бадахшоний эликка тушти ва отлар ва қўйларини тутуб, муфассал ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар. Бир жамоат бадахшонийлар қочиб, дарага кириб эдилар, ул ҳазрат Жаҳонмаликки қалин қиши билан йибарди. Алар бориб ул элни талаб қайтиб келур эдиларким, бадахшонийлар/ бир тор йўлин тутуб, алар билла уруштилар. Ва ул урушда Жаҳонмалик қочти ва мухлифлар ҳар нимаким черик олиб эди, барчани олиб баъзи кишини ўлтурдилар ва олти юз ўттуз отлиқни тушуруб, от ва жайбаларини²⁹⁰ олдилар. Қочқон киши келиб бу воқсани ҳазрат соҳибқиронга арз қилди. Соҳибқиронга гайрат ўти бошига йугуриб, филҳол отланиб, тоғ устида чиқди. Ва бу хабар жиҳатидин аксари черик бузуллуб қочтилар. Соҳибқирони комкор ун уч киши билан аларнинг утар йўлини тутуб, шижоат элигини чиқориб, андоқ иш ишладиларким, фалакда Миррих таажжуб бармогини оғзига тутуб турди. Ва соҳибқирон айтур эрдиким: «Мунча урушларким қилдуқ, мундоқ қаттиқ уруш йўқ эрди». Яна душман соридин элик йайоқ қалқонлар бошларига тортиб, ул ҳазрат сори юридилар ва икки юз киши аларга кумак келди. Ул маҳалда Элчи Буга один тушуб, йайоқ аларнинг ичинда кириб, бир-иккини таскин

уруб, чучук тил билан аларга дедиким: «Ул кишиким турур, ҳазрат соҳибқирон турур ва сизларнинг асирларингизни черик эликидин қутқориб келиб-турким, сизларга топшургай, сизларни учун урушур. Сиз агар улсангиз ё асир бўлсангиз, гуноҳ сизнинг бўйунгузга бўлгуси турур». Йайоғлар чун ҳазрат соҳибқироннинг отини эшитдилар, урушдин элик тортиб, бошларини ерга қўйиб дуо қилдилар. Икки киши алардин илгари келиб, тазарруъ ва зори билан амон тиладилар.

Соҳибқирон дедиким: «Жайба ва отларким, бизнинг кишимиздин олиб-сиз, барчани жамъ этиб келгурунгуз, то сизларнинг асирларингизни бергайбиз». Қабул қилиб қайтдилар. Байт:

Ки биз бандабиз сенга, фармон сенинг,
Бошимиз сенингдур, балки жон сенинг.

51a

Ҳазрат соҳибқирон /зафар ва нусрат била черикига тушти. Байт:

Фатҳ анга чун мулозим ва бахт анга ҳамчу ёр,
Борди ва тушти ерига ул шоҳи комкор.

Бадахшонийлар ҳар нимаким, черикдин олиб эдилар, барчани ўз нуфузлари билан келиб ҳазратқа қайтардилар. Ҳазрат тақи лутф этиб асирларни қайтариб берди: олти юз ўтгуз киши барча йароғлиқ сипоҳий йигитлар аларга асир бўлиб эрдилар. Соҳибқирон ўн уч киши билан аларга музаффар будди. Назм:

Қилолмам анинг ишларини баён,
Ки ҳаддин бурундур иши дар жаҳон.
Саодат анга ҳамдам ва бахт ёр,
Рафиқи анинг лутфи Парвардигор.
Черикидин эмас мунча фатҳу зафар,
Ки бор ўзга ердин анга бу назар.

Андин сўнг фатҳ ва ферузлуқ била қайтиб, Бадахшон шаҳрига тушти. Ва Туркчи Жалойир ва ўзга кишиларким, қочиб эдилар, анда етконда аларга утоб хитоб қилди. Умаро дедиларким: «Аларнинг йаргуси мавқуф бўлсун. Қайтқондин сўнг сўргайсиз». Аммо ул соҳибқиронга гайрат қўймай буюрдиким, аларни ҳозир қилдилар. Барчани йасоқ-таёқ урди.

Соҳибқирон Бадахшонда эрдиким, Хусайнбек киши йибардиким: «Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав черикларини йиғиштуруб, муҳолифат қилурга хаёллари бор турур²⁹¹. Алар келмасдин бурун жаҳд қилиб, аларга ўзунгни еткурғил». Хусайнбек ўзи хон била Соли Саройга кетти.

Ҳазрат соҳибқирон Бадахшон вилоятининг қайтқони

Ҳазрат соҳибқиронга чун хабар келдиким, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав мутабиъат йўлидин чиқиб, ўзга тариқ билан сулук этарлар, давлат билан қайтти. Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав эшитдиларким, соҳибқирон Бадахшондин чиқиб келиб турур, алар тақи умид эликларини ҳазрат соҳибқироннинг этагини уруб, арзадоштлар қилиб (хат) йибардилар. Мазмуни улким, «Тавқий ишидин ул турурким, бизнинг сори бўлиб, бизга мадад қилгайсен ва Минкамари вилоятни бергайсен. Сўнг ҳарнаким сенинг хотиринг тиласа, андоқ қилгумиз турур²⁹². Ул хат Хусайнбекнинг эликига тушти. /Ҳазрат соҳибқиронга ул хатдин хабардор қилдилар. Ва Арҳангда еттилар ва бир-бирини кўрдилар. Хусайнбек шодмонлиқ изҳор этиб, ҳазратни кўб таъзим этти. Аммо ҳазрат соҳибқиронга муборак кўнглига кечар эдиким: «Чун аромизда Хусайнбек била мунча дўстлугумиз бор турур, керакким ул хатни кўрсаткай ва йашурмагай ва дўстлуқ нишонаси ул турурким, агар ҳар нима йамон ва йахшидин бўлса бир-биридин йашурмагайлар». Байт:

51b

Дуст улдурким, йашурмагай гамини дустдин,
Ҳарнаким кунглида булгай, ул баён қилгай анга.

Ҳусайнбек ул хатдин мутлақ сўзламади. Соҳибқиронга бу жиҳатдин кунглига йамон (фикр) келди. Ва тун қайтиб Муборак манзилига тушти, уч киши кириб иттифоқ била айттиларким, «Ҳусайнбек сизнинг била араз қилгали ҳаёл қилиб турур ва сизни тутуб беркитгай ҳоқиши бор». Ҳазратнинг кунгли бу хабардин асеру йамон булди. Аммо таҳаммул этиб, унга келтурмади ва андин сўнг бир киши келиб бир хат келтурдиким, Одил Султонким, ул маҳалда хон эрди, ҳазратқа айтиб йибардиким: «Ҳусайнбек бу ҳаёл қилиб турурким, фурсат сақлаб сизни тутқайлар». Ул сўзни эшитиб, анда ҳам ҳазрат таҳаммул этиб, ҳеч нима демай, деди, байт:

«Тулки нечук қилтур бу жаҳон ичра шери нар шикор,
Йалғон эрур бу сўз, билинг, эй аҳли рўзгор».

Ҳазрат отланиб Ҳусайнбек қошига бордиким, анинг йўсунидин маълум қилгай ва ҳижобсиз андин сўраб, бу дағдагадин кунглини жамъ қилгай.

52а Ҳусайнбекка етканда Ҳусайнбек ҳам отланиб, сув йақосида туруб эди. Ҳазрат еткон замонда бир кема сувнинг нариги юзидин келиб, бир киши андин чиқиб, Ҳусайнбек қошига югуриб бордиким: «На турубсизким, йааги мунга етти». Ҳусайнбек бу сўзни эшитгач билдиким, ҳазрат соҳибқиронни йибармақдин ўзга чора йўқ турур. Ва ул ҳазратқа деди ва айттиким: «Турмамак керак, бот кишингни йигиштуруб, сувдин ўтуб, /душман дафъига машғул булгил ва Зинда Чашм ва ўзга бекларким, бориб турурлар, аларнинг уҳдасидин чиқа олмаслар».

Соҳибқирон сувдин ўтиб Зинда Чашмга етти. Алар билан бирикиб, душман сори юридилар. Келган йаагилар ҳазрат соҳибқирондин хабар эшитиб, турмай қочтилар. Кайхусрав Қора Текин ва Олой сори борди ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз Хужанд сори қочти. Ва ҳазрат соҳибқирон анинг кейнида тушуб, Хужандқача сурди ва Сайхундин ўтуб, Тошканд ва Утзор сори кетти. Ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва нусрат била қайтиб, Кешда тушти ва давлат била ўз ерига ултурди. Шеър:

Умиди йанги ва давлати қавий ва бахти жавон,
Муроди ҳосил ва душмани жаҳонда саргардон.

Ҳусайнбек ҳазрат соҳибқирон давлатидин душмандин халос булуб, Архангдин Балхда келиб, Ҳисори Ҳиндувонда²⁹³ ўлтурди.

Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳусайнбек иккинчи қатла бир-бирига мухалифат қилгонлари

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло бандасигаким, давлат ва нусрат бергуси турур, анга бир нимани сабаб қилтурким, то ул сабабдин ул давлатқа етқай. Мақсуд бу сўздин бу турурким, чун ҳазрат соҳибқиронга Ҳаққ таборак ва таоло азалда мундоқ тақдир эткон турурким, ер юзининг подшоҳи булгай. Ва подшоҳлиқ асбоби ҳар навъ била анга юз курсатур эрдиким, ақл анга ҳайрон ва саргардон эрди.

Ас-султон зилл Аллоҳ фил-арди воқифъ булуб турур, яъни подшоҳлар Ҳаққнинг куланкаси турурлар. Ва ло илоҳа илло Аллоҳу, ваҳдуҳу, ло шарика лаҳу турур. Ва мубунг маъниси андоқтур: салтанат амрида шарик булмоқ маҳол турур, нечукким айтиб турурлар. Назм:

Бир шаҳар икки шоҳ мақоми эмас,
Икки қилич ери қиёми эмас.

Танг эрур мамлакате бар ду шоҳ,
Кўрдиму киши фалак ичра ду моҳ?

Суннатуллоҳ воқифъ булуб турурким, чун ҳазрат Файз жалла ва ала, вақти буюрсаким: *Инна маканно лаҳу фил-арди* ким, соҳиб давлати илмини

526 шоҳлиқ авжида бош чиқарса /ва ер юзидаги майдони анинг жавлонгоҳи бўлмай. Анинг замонида ҳар бошдаким савдои маҳол бўлмай, фано қилчи билан ани кутаргайлар. Ва ҳар кимгаким, ширкат ҳаёли хотирида киргай, тирик қолмағай.

Ҳазрат соҳибқирон замонида даввойи салтанат қилгувчи ва азимат ва шавкатлиқ киши Хусайнбек эрди. Ложурма, анга завол келур асбоби афъолидин ва ахлоқидин курунабошлади. Бири аввал улким, ҳирси мол бағоят камоли анинг мизожига голиб бўлуб эрди. Ва яна фъёли йамон бўлуб эрдиким, кишига қаттиг сўзлар эди. Ва бу жиҳаттин элнинг хотири ва кўнгли озурда бўлуб эрди. Байт:

Кишиким, анинг фъёли бўлди йамон,
Ани ўзга севмас киши дар жаҳон.

Ҳазрат соҳибқирон анинг била мувофиқ эканда эл ҳам зарураттин анга фармонбардорлиқ қилур эрдилар. Ва агар кишига мухалифат даввоси бўлса эрди, ҳазратнинг қўқунчидин иш қила олмай тек ўлтурур эрдилар. Ва ҳазрат анинг мулозиматида ва мувофиқат тариқасида бор эрди. Ул гоётаким, Одил Султонхон Хусайнбекдин мутаваҳҳим бўлуб қочиб борур эрди, Кеш вилоятидин ўтарда ҳазрат соҳибқирон анинг кейнида бориб, анинг била урушуб ани тутуб, Хусайнбекка йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон Хусайнбекни ато-аго урнида кўрар эрди, анинг учунким, бир-бирига қариндош эрдилар. Аммо Хусайнбекнинг кўнглида доим йамонлиқ фикри бор эрди ва хотирида бу андиша бор эрдиким, ҳазратқа на қилгайким, йўқ бўлмай. Бовужуд улким, ҳазрат била бир қатла мухалифат қилиб, юз меҳнат ва танвиш анга еткарди ва бисер саъйи эттиким, яна арода дўстлук пайдо бўлди. Яна ўз йамонлигига бис кела олмай, Пулод Бугаким, анга қариндош эрди, анинг жиҳатидин ва Халилбек саъйидин яна адоват ва мухалифат қилабошлади. Кеш вилоятига киши йибардиким, андаги эл-улусни кучуруб, Балхқа келтургай. Муъаййидбек жоғир ичарда Жовурчибекнинг ўглини ўлтурур эрди ва андин /қочиб бориб эрди, Хусайнбек киши йибариб эрдиким, анинг ҳарамини келтургайлар. Ва анинг ҳарами ҳазрат соҳибқироннинг синглиси эрди. Ва амирода Жаҳонгирким, ул ҳазратнинг ўгли эрди ва Хусайнбек қошида турар эрди, ҳазратқа йибардиким, «Мусабекни кучи билан бизнинг сори йибартил».

53а

Ҳазрат соҳибқироннинг муборак хотирида Хусайнбекнинг қасд қилгонин ва Кайхурравнинг хатини йашургон жиҳатидин озурда эрди.

Бу ишлар бўлгонда ҳазрат соҳибқироига таҳқиқ бўлдиким, Хусайнбекнинг ҳаёли ўзга турур ва анинг ишини саҳл тутмамақ керак ва гофил бўлмамақ керак. Назм:

Бу даҳр ичра сен ётмағил бечиз,
Ки қилгай сени сел эру забар.
Чу тобсанг бориб ерга ётқил далер,
Ки анда бора олмағай нари шер.

Суннат сиййами била амал этиб, Мусабек билан ва хосс маҳрамлари била машварат қилиб дедиким: «Хусайнбек мухалифат қила бошлабтур. Ва андоқ маълум бўлурким, ўзга тавр ҳаёллари бор. Андин гофил бўлмоқ ақлдин эрмас». Ҳозирлар бу сўзни эшитиб, Мусабек ва ўзга беклар, мисли Довудбек ва Сари Бугабек ва Жақубек ва Муъаййидбек ва Сайфуддинбек ва Аббос Баҳодур ва Оқ Буга Баҳодур ва Элчи Буга Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшийким, уйгурдин эрди, барча иттифоқ била дедиларким, «Хусайнбекнинг аҳдига эътимоди йўқтурур ва доим сизнинг қасдингизда турур. Андоқ қилмангизким, фурсат фавт бўлмай ва анинг тадоруки мушкил бўлмай ва пушаймонлиқ фойда қилмағай. Анинг мухалифатига якжиҳат бўлмоқ керак. Ва жаҳд қилмоқ керакким, анинг иши бир сори бўлмай». Шеръ:

Бари беклари оттилар тилларин.
Дедиларки: «Эй шоҳи рўйи замин,
Чу душман бўлубтур сенга кийнахоҳ.
Равон, эй шаҳаншоҳ, қил ани табоҳ.

Раъйيات анинг зулмидин дар фиғон,
Бўлубтур жаҳон ичра халқи жаҳон.
Чиқорил анга зуд шамшири кин,
Жаҳонни халос эт анинг шаридин».

536 Ва Жақубек ва Давлатшоҳ асру куб муболага қилдилар. /Ҳазрат соҳибқирон аларниш сўзини қабул этиб, Мусабек ул ҳазрат билан йанги бошидин яна аҳд этиб, барча беклар якжиҳат бўлуб, Ҳусайнбекнинг муҳолифатига қуигул қўйдилар. Хизр Йасурийнинг угли Али отлиқни йасоққа еткурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбек била урушуб, зафар тобқонлари

Ҳусайнбекнинг иши ва феълидин таҳқиқ бўлдимки, аҳд ва онтни сиздуруб, ҳазрат соҳибқиронга қасд қилгон турур. Ҳазратқа вожиб бўлдимки, анинг дафъини қилгай. Ҳазрат Ҳаққга таваккал қилиб, дафъига жозим бўлуб, Ҳусайнбек сори юриди ва муҳолифатни зоҳир қилди. Ва черик йиғиштурмоққа машғул бўлиб, Шайх Муҳаммад Баён Сулдузким, қочиб Сайхундин ўтуб Утторга бориб эрди, Ҳинду Қарқара Қинчоқни анга йибарди. Ҳазрат соҳибқироннинг черики йиғилгондин сўнг Мусабекни қулигул этиб, муборак нафаси билан фархунда соатда Кешдин чиқиб, баҳодурлар билан илгари юриди. Қитъа:

Зафар рафиқи, фалак чокари, малак йўлдоши,
Умиди йанги, давлати қавий ва бахти жавон.
Кейнида юриди фатҳ ва савд бўлди бисёр,
Спехр бўлди жиловида ҳамчу пайки равон.

Хузорга етконда Мусабек ваҳм этиб, аҳду паймонни сиздуруб, Самарқанд сори қочти. Ҳазрат соҳибқирон анинг боргонидин ҳеч андиша қилмай, «Боргонидин қайтмасун» деб, Суюргатмиш Уғлон била Муъаййидбек ва Ҳусайн Барлосни бир неча баҳодурлар билан илгари йибарди. Ва гўлда ўзи туруб юридилар.

54a Илгари боргон баҳодурлар Қаҳлагадин ўтуб, Термизқа еттилар. Ҳусайнбекнинг тақи бери келгон кишилари Ҳиндушоҳ ва Халил Апардий ҳазрат соҳибқироннинг кишисини йироқдин қароларин кўруб қочтилар ва Аму суйидин ўтуб, Балхқа кеттилар. Ҳазрат соҳибқирон Бева мавзъидаким, Термиздин уч йағоч бери эрди, тушти²⁹⁴. Ул ерда ҳазрат олийжаноб, нақобаттоб, муртазон аъзам, акрам, Саййид Баракаким²⁹⁵, Макканинг шарифларидин эрди, ва ул маҳалда ери юзининг еодотларига акрам ва ашрафи эрди, ул ерда ҳазрат соҳибқирон қошига табла ва аламким, салтанатнинг аломати турур, ўзи била келтуруб, пешкаш қилди ва муборак тилини очиб шаҳаншоҳлик муждасин берди. Назм:

Ки шоҳо, сенга Ҳаққ нигоҳбон эрур,
Жаҳон сенга чун бандафармон эрур.
Мусаллам сенга бўлди шаҳаншаҳи,
Жаҳон ичра берди сенга Ҳаққ маҳи.

Ва бу башорат бергондин сўнг арода ҳеч нохайр бўлмай ушандоқ бўлди.
Шеър:

Чу хайма уруб шоҳи дин дар но,
Қазо давлатига дедиким, биё.
Келиб давлатда нидо урди рақам,
Кутармагай ул остондин қадам.
Муборак юзин кўрди давлат равон,
Севинди ва бўлди йақдаёт ул замон.
На давлатдин ул шаҳ эди аржуманд,
Ки давлат оти андин ўлди баланд.

Ҳазрат соҳибқиронга ул воқеъан ғароибдин давлати рӯзафзун фотиҳаси юз кӯрсатиб, наво элининг давлат аъломининг этакда урдиким: *Иннама юриду-л-Лаҳу ли-йуъзиба анкум ур-рижа аҳла-л-байти ва йутаҳҳи-ракум татҳиран*²⁹⁶. Муқаддам шариф саййидин бағоят азиз тутуб, анчаким шарт таъзим турур, сидқ ва ихлосдин бажой келдурди. Ул ҳазрат соҳибқирон била дӯстлуқ қилиб андоқ бўлдиким, муддати ҳаётида давлат белгиси андин айрилмади ва вафот бўлгондин сўнг иккаласи бир ерда ёттилар. Ҳазрат соҳибқиронга анча эътиқодиким, аҳли байтда эрмиш, Шаме киби жаҳон ичра равшан турур, муҳтожи шарҳ эмас ва ул йахши хислатнинг осори эрдиким, зулматдин чиқиб давлат нурига етти.

Ҳазрат соҳибқирон Бевадин отланиб Чағониён сори юриди ва Чағониён-да етконда Жақубекни черик йиғиштурмакка фармонлади. Ул бу амрга машғул бўлуб, мутаважжих бўлди ва ул ердаги черикни жамъ этиб, урду сори йибарди. Ва ўзи Хутталон сори бордиким, ул ердаги черикни ҳам сараином қилгай.

546 Раъйиати нуератшиёр Авзач гузарида²⁹⁷ етти, Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз /Ҳиндуй Қарқара билан келиб ҳазрат соҳибқиронни кӯруб сарафроз бўлди. Ва Жақун суйидин утуб Хулм мавзеъда туштилар. Ул ерининг ҳазораси келиб соҳибқирон черикига қушудди. Ва Ўлжайтубекким, Ҳусайнбек ани Қундузда қўйиб эрди ва Шоҳ Муҳаммадким, Бадахшоннинг ҳокими эрди, ҳазрат аларга киши йибариб эрди, чериклари билан еттилар. Аларни йахши сийлади. Барчанин Ҳусайнбекдин кўнгуллари қолиб эрди, эшиттиларким, ҳазрат соҳибқирон анинг била муҳолифат қилиб турур, барча севунуб, дуо била дедилар, Байт:

Адувунедин бўлубтур бари халқ сер,
Аёқ қўй адув сори, эй шаҳи далер.

Ва Кайхусравким, анинг вилояти Хутталон эрди, Ҳусайнбек ваҳмидин вилоятни қўйиб, Олойга қочиб эрди, соҳибқирондин хабар топиб, севунуб, хизматқа келди. Ва Жақубек тақи Хутталон черики билан етти.

Нуёниёндин ҳар ердаким, бир бек бор эрди, барча ҳазрат соҳибқирон хизматида келиб, бандлик камарини жон белларига боғладилар ва иттифоқ била Ҳусайнбек сори юридилар.

Ҳазрат соҳибқирон бир неча баҳодурни илгари йибарди ва Ҳусайнбекдин тақи бир жамоати келиб эрди, Шайх Али Баҳодурким, аларни кўрди, қилч тортиб алар сори чобти. Шеръ:

Анингдек адув сори чобти равон,
Ки душманда қолмади тобу тавон.

55a Ва Хитойи Баҳодур Арҳанг соридин чобиб, муҳолифларни бир-бир қилиб сурдилар. Ва Шайх Али Баҳодур Чупон Сарбадорни тутуб келтурди. Нуератшиёр раъяти кўчуб, черики бўлак-бўлак (қилиб) Шодийн тоғининг²⁹⁸ этагидин шодмон келур эрдилар. Келиб Дарайгиз суйининг йақосида туштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Суюратмиш Ўғлонни хон кутариб, черик тартиб этиб, саодат ва ферузалуқ билан Балх сори юриди. Ва Зинда Чашмиким, Муҳаммад Хожя Анардийнинг ўгли эрди, /анардий черики билан Шибиргондин келиб, ҳазрат соҳибқиронга қушудди. Ҳазрат соҳибқирон шаҳарнинг турғ (тарафидин) қалъасига кириб туштилар. Ва бу қалъа Ҳиндувон била машҳур турур. Байт:

Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон,
Қабал этти чун қалъаи Ҳиндувон.
Черик эрди сонсиз, бари номвар,
Бариси мусаллаҳ бо тигу табар.
Анингдек сурон солдилар ул гуруҳ,
Ки тебранди ул ваҳмдин дашту қуҳ.

Ва қалъадин тақи оглиқ ва йайоқ кўп киши чиқиб, уруш бўлди. Назм:

Урушуб эл икки сипоҳи далер,
Қилиб ҳамла бир-бирига чун нарра шер.

Алар гардидин бўлди олам сиёҳ,
Уруш ваҳмидин титради меҳру моҳ.
Мунаққаш этиб қон била ер юзин,
Қилиб ҳар ни жон олмоқ учун камин.

Ушул кунда шаҳзода Умаршайхким, ёши ун олтида эрди, майдон ичра кириб, шнжоат ва паҳлавонлиқ кўрсатдилар. Аммо қазодин бир ўқ келиб аёғига тегдиким, ул юзидин бу юзига ўтти. Бир жарроҳ келиб шишни қизартиб, ушул ўқ теккан ерни доғлади. Ва ул шамс монанд андоғ доғладиким, аёғидин бир юзидин яна бир юзига ўтти. Ул шаҳзодаи олиймиқдор, бовужуд улким, кичик ёшлиқ эрди, таҳаммул этиб, ўзга асло кетурмади ва яна тонгласи икки тарафдин уруш бўлуб, Ҳусайнбекнинг баҳодурлари шаҳардин чиқиб урушдилар.

Аммо нусратшиёр черикидин баҳодурлари алар сори чолиб, бир ҳамла билан аларни қочуруб, қўб кишини олиб ўлтурдилар. Ҳусайнбек қалъа устидин бу ҳолатни кўруб, бисёр малул бўлди. Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайнбекка киши йибариб айттиким: «Ўз жонингга раҳм қил ва шаҳардин чиқиб келиб бизга мутиъ бўлгил. Ҳар печукким кўнслунг тиласа, андоқ қилурмен». Ҳусайнбек кўрдиким, иш ўзгача турур ва шаҳарни қабул қилиб ўлтурмоқ била мўяссар бўлмас. Улуг ўгликим, ани хон кўтариб эрди, шаҳардин чиқартиб, ҳазрат соҳибқирон қошига йибарди ва дедиким: «Итоат /камарини белимизга боғларбиз. Илтимос ултурурким, қонимиздин кечкайсен. Давлат мендин қайтиб сенга мусаллам турур. Эмди сендин шафқат ва ҳурмат билаларга тегса йамон бўлмагуси турур.

Сенга бўлди мусаллам давлату бахт,
Ишимга тутмагил мудин нари сахт.

Мулк ва молдин кўнгул кўтардим. Сендин умидим ултурурким, менга йўл бергайсенким, Каъбага борсам ва анда туруб ибодат била қолгон умрумни кечурсам».

Ҳазрат соҳибқирон (анинг) сўзини эшитиб қабул қилди. Ҳукм эттиким, «Ҳеч киши анга музоҳим бўлмасун, ҳар ердаким хотири тиласун, борсун». Ва мундоқ муқаррар қилиб аҳд қилдилар ва муқаррар булдиким, тонгла чиқиб кетгай.

Ҳусайнбекнинг хотирида доим эгрилик бор эрди ва сўзи сўз эмас эрди, ўзгаларни ҳам ўзидек ҳаёт қилиб, ҳазрат соҳибқироннинг сўзига эътиمود қилмай, қўрқунчдин ушул кеча қалъадин чиқиб, ваҳмдин билмадиким, қайси сори бормоқ керак, субҳгача борди. Кўрдиким, тонг яқин бўлди ва кун чиқиб, қўрқунчдинким, киши ани кўруб танимагай деб, эски шаҳарга кириб манориким, масжиди жомийида эрди, анда чиқиб йашунди. Итти-фоқо, бировнинг оти йўқ бўлуб, ҳар неча истади топмади. Ўзи билан дедиким: «Манора устида чиқайим ва ҳар сори кўз солайим. Бўлгайким, опимни кўргаймен». Бу ният билан манора устида чиқди. Ҳусайнбекни кўруб, таниди. Ҳусайнбекким, ҳаргиз кишига бир қаро пул бермас эрди, қўрқунчдин бир авуч инжу анга берди. Ва қабул қилдиким: «Агар бу балодин қутулсам, сени йахши тарбият қилайим». Ва зори қилиб анга оит бердиким, «Кишига айтмагайсен». Ул киши аҳд қилиб, манорадин тушуб, югуруб ҳазрат соҳибқирон қошига бориб, сурати воқеани айтти ва дедиким: «Менга қўб зори қилди ва оит берди. Аммо менга ул қувват йўқ/ эрдиким, мундоқ ишни йашургаймен». Ҳазрат била беклар бу сўзни эшитиб, чериктин йайоқ ва отлиқ манора сори юридилар. Ҳусайнбек манора устидин кўрдиким, қалин эл бери келадур, манорадин тушуб, масжид ичиди бир тешикка кириб йашунди ва йамон бахтидин ул тешукка киргонда тўнидин бир бурчи ташқари қолди. Ани истагон кишилар истамакка жаҳд этиб тобдилар, ва эликларини боғлаб, ҳазрат соҳибқирон қошига кетурдилар. Давлати сано тили билан айтур, байт:

Кишики, тортар эди сендин ул бўйун, кўргил,
Ки даҳр ани нечук зору хор қилди сенга.

Соҳибқироннинг кўнгли булмадиким, анга зарар еткургай. Бекларга айттиким: «Мен анинг қонидин кечибмен». Аммо Кайхусрав Хутталоний

тазаллум тилини очиб дедиким: «Ул менинг агонни ўлтуруб турур. Эмди керакким, ани менга тошбургайсизким, шаръ йусуни билан амал қилайим». Ҳазрат соҳибқирон анга таскин бериб дедиким: «Сен анинг қонидин кечгилким, агоннинг қони ани қўймагуси турур». Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронга Ҳусайнбекнинг бурунги дустлуқ ва мусоҳибатлиқ қилгонлари кўнглига тушиб андоқ малул бўлдим, йиғлади. Ўлжайтубек мундин ҳолни кўруб ўзи билан дедиким: «Андоқ бўлмагайким, Ҳусайнбек мундин халос бўлмай ва яна олам ўзга тавр бўлуб, пушаймонлиқ фойда қилмағай». Йашура Кайхусравбек билан Муъаййидбекка ишорат қилди. Алар мажлисдин чиқиб, ҳазратдин ижозатсиз отланиб бориб, Ҳусайнбек ишини ясадилар. Анинг жонини танидин ва ўз жонларини анинг андишасидин халос қилдилар. Ул қасос шаръ ҳукми билан анга раво эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг ҳимояти анга фойда қилмади ва ул қиссани эшитиб деди, шерь:

566

/*Менга йўқ эди анга майли жафо,
 Хаёлим эди қилсам анга вафо.
 Ва лекин қилди кўнгул ўзга тавр,
 Фалак сткурур анга даҳр ичра жавр».

Ва Ҳусайнбекни Хожа Ақоша кендида²⁰⁰ кўмдилар. Ва мансур черики Хундувон қалъасида кириб, ани забт қилдилар ва Ҳусайнбекнинг икки ўгли Хон Саъид ва Турур Султонни атоси қошига йибардилар²⁰⁰. Ва яна икки ўгли Жаҳонмалик ва Халил Султон қочиб, Ҳиндустонга бориб, ўшул ерда йўқ бўлдилар. Ва хониким, Ҳусайнбек ани хон қилиб эрди, ани тақи ўлтурдилар. Ҳусайнбекнинг хотунлари била моллариниким, жамъ этиб эрди, ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар. Ҳазрат Ҳусайнбекнинг хотунларидин Сарой Мулк хонимни, Қазон султонхоннинг қизи эрди ва Улус оғоким, Баён Сулдуанинг қизи эрди, ва Ислон оғоким, Хизр Йасурийнинг қизи эрди, ва Тағай Туркон хотун — буларни ҳосе ҳарамига йибарди; ва Севинч Қўтлуқ оғоким, Тармаширинхоннинг қизи эрди ва Ҳусайнбекнинг улуг хотуни эрди, Баҳром Жалойирга берди, ва Дилшод оғони Зинда Чашмга берди ва Одил Маликким, Кайқубод Хутталонийнинг қизи эрди, Жақубекка берди. Ва ўзга хотунларини ҳар бирини бир кишига берди. Ҳусайнбекнинг қизини Элчи Бугаким, Тобон Баҳодурнинг иниси эрди, (анга) берди. Ва фармон бўлди шаҳр элигаким, яна эски шаҳарга борсулар ва иморат ва зироатга машғул бўлсулар. Ва қалъани туб-туб қилиб, Ҳусайнбек солгон иморатлари бузилар.

Бу фатҳ бўлгондин сўнг барча бекларким, Чигатой улусидин эрдилар, анда жамъ бўдилар, мисли Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Кайхусрав Хутталоний ва Ўлжайту Апардий ва Муъаййид Арлот ва Довуд Дуғлат ва Сари Буга Жалойир ва Жаку Барлос ва Зинда Чашм Апардий ва Шоҳ Муҳаммад Бадахшон шаҳи ва Ҳусайн Баҳодур ва ўзга беклар рўзгор содотлари била мисли Саййид Барака ва Термизининг хонзодалари, мисли хонзода Абулмаолий ва агоси хонзода Али Акбар барча яқдил иттифоқ қилиб, ҳазратни шоҳлиққа муносиб /кўриб, барча анга тобиъ бўлуб, ул ҳазрат била байъат қилиб, дуо ва сано била тилларин очиб дедилар: назм,

57a

Ки эй шоҳи диндори никушиъор,
 Сени доимо сақлагай кирдикор.
 Сенгадур мусаллам кўлоҳу камар,
 Сенга бахтдур чоқару қул зафар.
 Кунун шод ўлтургил, эй шаҳриёр,
 Ки тобти жаҳон давлатингдин қарор.

Қиш ўтуб жаҳон яна биҳиштдек гул ва лоладин тўлуб, чаманлар хуб руҳсоралартек юзлари зебо бўлди. Мундоқ мавсимда беклар барча йиғилиб, нечукким дастурлари бор эрди, келиб юкунуб, шоҳлиқ учун муборакбод дедилар.

Ва ул маҳалда ҳазрат соҳибқироннинг ёши ўттуз тўртда эрди ва бу иттифоқ чаҳоршанба кунда, рамазон ойининг ўн иккисиде, тарих етти юз етмиш бирда, ит йилда (9.04.1370) бўлди. Шерь:

Етти юз етмиш бир эрдик, даҳр
 Жаҳон ичра тобти Темурбек баҳр,
 Жаҳонким бор эрди жағодин хароб,
 Йаруқ этти оламни ул офтоб.
 Ойиким курунур эди Кешдин,
 Булуб кун тутти бари ер юзин.
 Темур Тарағай шаҳи шермард
 Киби қилди даҳр ичра разму набард.
 Фалак ичра бисёр курди азоб,
 Ки булди жаҳон ичра чун офтоб.

Давлат билан салтанат тахтида ўлтурғонда адлу дод қилиб, халойиқ барча хурраму шод бўлуб, даҳр ичра ғам оти йўқ бўлди ва айшу ишратдин ўзга эл ичида иш йўқ эрди.

Ҳазрат соҳибқирон салтанат тахтида ўлтирғонда буюрдиким, хазойинларни очиб, ганж ва молдин ҳар нимаким бор эрди, чиқориб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ул кун улуг тўй этиб, барча беклар жамъ бўлуб ўлтурдилар. Ул ганж ва молни бекларга улаштуруб, ҳар кимга анинг жойига яраша берди. Андин сўнг бекларига навозишлар қилиб, ҳар кимга ҳар ердин келиб эрди, ўз вилоятларига ижозат бериб йибарди. Беклар хуррам ва хушҳол ўз вилоятларига чошиб бордилар³⁰¹.

Ҳазрат соҳибқирон Балхдин Самарқандқа келгонин баёни

576 /Ҳазрат соҳибқирон Чўгом Барлос ўгли Муродни Балхқа қўйди ва ўзи давлат, саодат била Кеш сори юриди. Жайхун суйига кўприк боғлаб ўтуб³⁰², Кеш жилгасида Хушмиш мургзорида тушти. Ул вилоятдаги элинг улуг-кичиги барчасин севунуб, кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди. Ва икки ой анда ўлтурди. Ва анда ўлтурғонда беклариким, юқорида мазкур бўлуб эрди, барчасин сийлаб ҳар қайсига бир вилоят ва мансаб берди: Довудбекка Самарқандни берди ва девон мансабини ҳам берди. Жақубек ва Сайфуддинбек ва Аббосбек ва Искандар ва Олий Шайх ва Алқа Қавчин ва Ардашер Қавчин ва Қиморий Иноқ, Тамука Қавчин иниси, буларни черикнинг беклари қилди. Ва Сари Бугабек ва Хусайн Барлос ва Оқ Бугабек ва Ҳожи Маҳмудшоҳ ва Элчи Буга Баҳодур ва Давлатшоҳ Бахшига — буларнинг девон беклари қилди. Ва Хитойи Баҳодур ва Шайх Али Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур ва Тобон Баҳодур ва Дакна Қавчин ва Бахтишоҳ ва Қаро Ҳинду ва Тагнак ва Апачи Калта (ва Қирон Буга Ариелон), бас, буларни ҳировул қилиб, ҳар бирига бир саф берди. Ва Хитойи (Баҳодур) билан Шайх Али Баҳодурни барча баҳодурларнинг улуги қилди. Ва бу тариқ билан ҳар кишига бир мансаби муқаррар қилдурди. Андин сўнг саодат ва хайрулуқ билан Самарқанд сори мутаважжих бўлуб, ул шаҳрим, биҳиштбариннинг рашики эрди, пойтахт қилиб ўлтурди. Ва ҳисору қалъа бино қилдурди ва кўшклару қасрлар солдурди. Ва ҳар бир бекин бир саркор устида муҳасил қўйди. Мундин бурун ул шаҳарга кўб жафо тегиб эрди ва хароб бўлуб эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг давлатидин андоқ бўлдиким, ер юзидаги шаҳарларнинг рашики бўлди ва оламда анинг овозаси тўлди.

58a Мусабекким, Балхга боргонда ҳазрат соҳибқирондин қочиб эрди, чун ҳазратнинг фатҳ хабарини эшитти, қочиб Туркистонга кетиб эрди, /ҳазрат анга Жанги Қавчинни йибарди. Анга етконда Мусабек анинг била урушти. Жанги Қавчин ани босиб, ул қочиб Танги Балога борди ва ул тоғлар ичида саргашта ва ҳайрон юрур эрди. Яна ҳазрат соҳибқирон Қаралғочбек — Хусайнбекнинг инисини йибарди. Ул отланиб, Мусабекка яқин келди. Мусабек буларнинг қаросин кўруб, қочти. Амир Қаралғоч анинг кейнида тушти. Ҳар неча суруб жаҳд қилди, анга етишолмади. Мусабек икки хотуни билан Жайхундин ўтуб, Шибирғонга, Зинда Чашм қошига борди ва анда огози фитна ва фасод қилди, ва анинг асаридин Зинда Чашм тирик қолмай, чашии ўзгаларга бўлди³⁰³.

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат ва иқбол била қурултой қилғони

Ушбу йилнинг кузида³⁰⁴ ҳазрат соҳибқирон фармонладиким, анга тааллуқ вилоятлардин ва туманлардин ва ҳазоралардин, ҳар кимки бор — даруға ва арбоб ва мингбеги ва юзбеги, барча даргоҳи олийда йиғилсунлар³⁰⁵. Ҳар ердаким бу хабар борди, ул ердаги даруға билан эл улуғлари йиғилиб келдилар ва анинг олий даргоҳида жамъ бўлдилар. Шеър:

На ердаки бор эрди бир шаҳриёр,
Равон бўлди жон бирла ул номдор.
Бари жон била келдилар, ул замон,
Ба даргоҳи султони соҳибқирон.

Муҳаммад Хожа Апардий ўгликим, оти Зинда Чашм эрди, ул келмади, Андин узга барча келдилар. Ул бедавлатдин саодат қочиб ва накбат юланиб эрди, келмади. Ҳазрат анга киши йибардиким, «Мундоқ қилмагил. Исёндин қўрқуб, йамон феълдин тавба қилгил ва бизнинг сори келгил». Элчи анга бориб дедиким: «Албатта сенга бормоқ керак. Агар бормасанг, ҳазратнинг кўнгли сендин қолур, ва сени йаағи бўлди деб сенга черик йибаргуси турур». Ул дедиким, «Мен ҳазратнинг камина бандасимен, менга не ҳадким йаағи бўлгайман».

586 /Ва элчини сийлаб йибарди ва дедиким: «Сен боргил, мен келурмен». Аммо ул сўзи билан амал қилмади. Ва андин биров келиб дедиким: «Зинда Чашм, таҳқиқ, сизнинг била йаағи турур».

Ушул маҳалда Бек Пиримшоҳ Арлот ва ўгли Тилончиким, Ҳусайнбек билан йаағи эрдилар, ҳазрат соҳибқироннинг фатҳ хабарин эшитиб, шодмон бўлуб, Хуросон соридин итоат учун ҳазратқа боруб эрдилар. Зинда Чашм алардин хабар билиб макр қилиб, соврин ва пешкаклар ва жогир ва ҳар не ишратқа керактур, ўзи билан шаҳардин олиб чиқти. Ва аларга утрув бориб, Далба Йайлоқ мавзеида аларга учраб, анда тушуруб тўй берди. Алар маст бўлгонда ато ўғулни тутуб беркитиб инисига тобшурди ва эл ичида дедиким: «Буларни соҳибқирон қошига элтгил» ва яшура инисигагим, оти Пир Муҳаммад эрди, дедиким: «Буларни ўлтургил». Пир Муҳаммад йарим кунчилиқ йул борди ва кечада аларнинг ишини қилиб қайтти, агоси қошига келди. Ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин хабар билиб, Ўлжайтубекка буюрдиким: «Боргил, қардошингни насихат қилиб келтургилким, ниҳоли ҳаёти сар-сар қаҳримиздин пинжидин чиқмағай». Ва бу иш билгучи бир жаҳондида узр тили била дедиким: «Мундин қўрқарамким, менинг насихатимни эшитмағай, ва мен ўртада уятляқ бўлгаймен. Агар ҳазрат қабул қилса, ўғлум Хожа Юсуфни йибарайим». Ҳазрат анинг узрин эшитиб, Тобон Баҳодур билан Хожа Юсуфни йибардиким, Зинда Чашмни насихат қилиб келтургайлар. Ул худрай беқибат аларни тутуб банд қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Шибурғонга черик тортиб борғони

59a Ҳазрати соҳибйамин амир Темур Гурагон Зинда Чашмнинг йамон ҳаракатидин хабар топиб, қаҳр ўти ичида тушуб, бўлгон черики билан анга мутаваажиж бўлди. Аму суйидин утуб Шибурғонга етти. Зинда Чашм андин қочиб Анжо қалъасигаки, «Шоҳнома»да /Сафиддиз айтиб турур, анда бориб кирди. Нусратнингъор черики қалъага етиб, кавс ва наққора чалдилар. Ва Зинда Чашм ул черикни кўруб кўнглида ваҳм тушуб, чора мундин узга кўрмадиким, йамон феълидин қайтиб гуноҳидин тавба қилгай. Ўлжайтубекка киши йибариб дедиким: «Менинг гуноҳимни ҳазрат соҳибқирондин тилагил». Ўлжайтубек ҳазрат қошига келиб анинг арзадоштини ҳазратқа арз қилди ва йиглаб дедиким: «Анинг гуноҳини ўз караминг била бу қари қулунга башгишлағил ва ул нодонлигидин ва йамон феълидин тавба қилди». Ҳазрат соҳибқирон Ўлжайтубекнинг хотири учун гуноҳидин кечиб бағишладди. Ва Зинда Чашм Мусабекниким, бу фасодқа ул сабаб эрди, қалъадин чиқариб иниси билан ҳазрат қошига йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон черикни ижозат бериб, ўзи қайтиб Кеш вилоятига тушти ва Мусабекнинг

гуноҳидин кечиб, лутфу карам била сийлаб туйлар қилиб, отлар ва қатор теваалар ва хачирлар ва ола боргоҳлар бериб, ул элким анга бурун тааллуқ эрди, яна анга берди. Байт:

Токи бордур олам ва оламда бордур подшоҳ,
Шоҳлардин афв хушдур, банда гар қилса гуноҳ.

Ҳазрат соҳибқирон Балх ва Термиз сори черик йибарғони

Қазодин Зинда Чашмнинг давлат саҳифасида нақбат рақами тортиб эрдилар, бовужуд улким, ҳазрат соҳибқирон андоқ лутф ва марҳамат анинг ҳаққида қилди. Яна анинг кўнглида васваса солиб ва гурур деви ани мувофиқат йулидин чиқориб мутобиъат тариқидин бадбахтлик аёғини ташқари қуйиб, йамон ҳаваслар кўнглига тушти. Ва ажиб бу турурким, хонзода Абулмаоли анинг била мувофиқ булди ва фалак юз тил билан айтур эрди. Байт:

Йўқ турур бу ишдин охир ғайри водонлик сенга,
Оқибат булғай бу ишлардин пушаймонлик сенга.

596

/Иккаласи иттифоқ қилиб, Балх ва Термизда ултургон улусларни таладилар. Ва бу ишдин ҳазрат соҳибқирон хабар билиб, Хитойи Баҳодур билан Аргуншоҳким, Бурдалигдин эрди, черик билан алар сори йибардим, аларнинг шарр ва фасодларини дафъ қилгайлар. Нуератпаноҳ черики Термизқа етдилар. Андаги эл сувга кўпрук боғлаб, мухолиф элидин бир неча киши кечада қочиб, кўпрукдин ўтуб, бир бошини бузулуб эдилар. Қолгон мухолифлар нуератшиъор черикнинг қаросин кўруб, қўрқунчдин қочиб, кўпрукнинг бузулгонидин гофил келиб, кўфрукка кирдилар. Ул бошига етканда кўрдуларким, кема бузулгон эрмиш, ҳайрон қолиб турдилар. Мансур черикининг баҳодурлари аларнинг кейнидин чопиб аларни ўқга тутдилар. Қитъа:

Кейнида ўқ ва олдида булди сув,
Бари турдилар анда ҳайрону зор.
Агар қайтсалар, ўқ турур бедариг,
Ва гар қочсалар, йўқтур андин канор.

Куб киши анда ўқ билан талаф булди ва баъзилар уларини сувга солиб, ўзга канорга чиқмадилар. Келган мухолифдин ўн кишидин бир киши юз меҳнат ва машаққат билан жон элтти. Ва Зинда Чашм қочиб Шибурғонга кириб, ул қалъани беркитиб ултурди.

Ҳазрат соҳибқирон Жакубекни Шибурғонга йибарғони

60a

Ҳазрат соҳибқирон эшиттимим, Зинда Чашм Шибурғон қалъасини беркитиб, ултурур турур, Жакубекни йибарди. Жакубек черики билан сувдин ўтуб, Шибурғонга келиб, қалъани ўртада олиб тушти, ва ул қиш анда қишлади. Ва Зинда Чашм улук кишилик тешукда қолиб, бош чиқара олмас эрди, ул дўстлуққа умид қилиб, қалъадин чиқиб, анинг қошига келиб тавба ва тазааруъ билан дедиким: «Сендин умидим ул турурким, менинг / гуноҳимни ҳазрат соҳибқирондин тилагайсен». Жакубек ҳазрат соҳибқироннинг марҳамат ва лутфидин умидвор қилдуруб, ўзи билан олиб юриди. Беклар бу хабардин вуқуф топиб, ҳазрат аълога арз қилдилар. Зинда Чашм яқин етконда барча беклар анга ўғрув бериб, иззат ва ҳурмат қилдилар. Жакубек беклар била иттифоқ қилиб, Зинда Чашмни ҳазрат аъло қошига келтурдилар ва ҳазратдин гуноҳин тиладилар. Ва ҳазрат гуноҳидин кечиб, кўп насиҳатлар қилди ва дедиким: «Мундоқ ҳавасларни бошингдин чиқарил. Давлат, салтанат ҳар кишига лойиқ эрмас. Давлат бир тўни турурким, *Ияхтассу би-раҳматиҳи ман йашаъ*³⁰⁰ турур. Ҳар кимгаки лойиқ кўргайлар, ул тўни анга кийдургайлар. Ҳар кишига саъйи кушеш билан элиги бутуннинг этаги етмас». Шеър:

Гар азалдин булмагандур давлат анга ҳамнишин,
Чун кушеш бирла кирмастур эликига, бил, яқин.

Насихат қилгондин сўнг ризоят зийнат айлаб олтув камар ва табучоқ от,
эгар ва югани била ва қатор тевалар ва хачирлар ва сонсиз қуй анга инъом
қилди. Ул тақи хизматкорлиқ камарин белига боглаб, бандалиққа машгул
булди.

Ҳазрат соҳибқирон (Жета) сори борғони

Тунгуз йилда, торих етти юз етмиш иккида (1371) ҳазрат соҳибқирон
Жета сори черик тортиб борди. Шеър:

Бир синоҳики, тўлди жумла жаҳон,
Ки юз синоҳ этди сөз Яздон.
Чун саодат юзи қўйди ба роҳ,
Анга йўлдош булди фазли Илоҳ.

606

Сайхундин утуб тушти, Кумаз ва Урнак Темур эл булуб, бандалиқ
ҳалқасини жон қулоғига солдилар ва итоат камарини белларига боғлади-
лар. Ул эл улус ҳазрат тасарруфида булди. Ҳазрат Қўпак Темурни аларни-
нг забтига қўйди ва андин кучуб, уза ерга бориб тушти. Хабар келдиким,
Қўпак Темур итоат йўлидин чиқиб, уза ҳаёт бошида /тушкан турур. Со-
ҳибқирон бу хабарни эшитиб, Баҳром Жалойир билан Аббосбек ва Хитойи
Баҳодур ва Шайх Али Баҳодурни Қўпак Темур бошига йибардиким, ул
кофирнеъматнинг ишини бир сори қилсунлар. Алар ҳукм билан амал этиб,
Қўпак Темур бошига юридилар. Йаағига етиб муқобиласинда йасол тортиб
турдилар. Баҳром Жалойир эли юзбегин биланким, оти Тезгичи эрди, ва
Баҳром билан хусумати бор эрди, иттифоқ қилдиларким, Баҳромни тут-
қайлар. Баҳром бу ҳолдин хабар билиб, бекларга айтти ва ўз ишига эҳтиёт
қилди. Аларнинг ҳаёли фосид булуб, ҳеч иш қила олмадилар ва икки черик
бир-бирининг муқобиласинда тургонда Хитойи Баҳодур Шайх Али Баҳодур
била уруш маслаҳати учун сузладилар. Шайх Али Баҳодур ани эшитмади.
Хитойи Баҳодур дедиким: «Магар Шайх Али Баҳодур ҳаёт қилдиким, мен
душмандин қўрқубмен». Газаб ўти бошига чиқиб, Ойша хотун³⁰⁷ суйидин
кечиб, йалғуз ўзини душманларга урушти ва печа кишини алардин тушур-
ди. Алар қўб эрди, Шайх Али Баҳодур анинг кейинидин бориб, ул тақи
душманларга ўзини уруб урушти ва Хитойи Баҳодурни қўб такалтуф қилиб
қайтарди ва иккаласи саломат чиқиб, черикларига қўшулдилар.

Мундоқ ишларким ажойиб турур, барча соҳибқироннинг давлатидин
турур. Андин сўнг беклар сулҳ қилиб, йаршиб ёндилар. Ва борурда
жалойир элинимким, Баҳром била йамон андиша қилиб эдилар, барчани
йасоққа еткурдилар ва соҳибқирон қошига бордилар. Ҳазрат бекларга сулҳ
қилгон учун ачиқланди.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Жета сори черик тортиб борғони

61a

Ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати ҳар ишгаким юз қўйса эрди, ул ишни
тамом қилмагунча қўнгли тинмас эрди. Бекларким, адув била ярашиб қайтиб
келиб эдилар /ҳазратқа ул иш ёқмай, ложурма, муборак нафаси билан яна
душман сори озим булди. Ҳукм қилдиким, черик жамъ булсун. Ҳар ердаким,
черик бор эрди, ул соҳибқиронни қомқор эшигида йиғилдилар. Назм:

Чу шоҳ эшикида йиғилди синоҳ,
Бари наҳлавон ва бари кийнахоҳ.
Биёбондаги қумдин афзул эди,
Тамур ичра гуёки Жайхун эди.

Ул ҳазрат нусратшиёр черики била Сайрам ва Янғидин³⁰⁸ ўтти. Мухо-
лифлар эшитиб, бир-бир булди ва ҳар бири бир сори кетдилар. Ва ҳазрат
сақкиз йағочгача борди ва черикка мол ва асир қўб тушти. Давлат ва саодат

била қайттилар³⁰⁹ ва Одун қузи мавзёида Мусабек ва Зинда Чашм бонужуд мунча алтоф ва карамким, ҳазрат соҳибқирон аларга қилди, яна ул бадбахтларнинг қушилларида муҳолифат тушуб, Мусабек Хиар Йасурий угли Исҳақ била бу иш учун кенгаштилар. Ойтлар ичиб аҳд қилдиларки, Қаро Самои мавзёида³¹⁰ етконда ҳазрат соҳибқирон овға чиққанда анга иш қилгайлар. Биров ул ҳолдин соҳибвуқуф бўлуб, келиб ҳазратқа ара қилди. Ҳазрат бу ҳолдин хабардор бўлуб, ҳукм қилдиким, булар ҳозир бўлеунлар. Ва барча ҳозир бўлуб алардин бу сўзни сўрди ва сўргодин сўнг маълум бўлдиким, бу сўз чин эрмин³¹¹.

Маҳди улё Сарой Мулк хоним, Мусабекнинг эгачисининг қизи эрди ва маҳзаран тишиқисмат Ака Бегини³¹² анинг ўглига помоад қилиб эдилар. Ҳазрат соҳибқирон Мусабекка дедиким: «Ҳар печа улут ёзуқ чиндин зоҳир бўлуб турур. Аммо аромизда қариношлиқ бўлгон учун бу ёзуқни афв қилдим, ва тақи сақолини оқи ҳурматидин кечтим». Ва хонзодага дедиким: «Мен аҳли байтга муҳибби давлатхоҳ турурмен. Бас, бу жиҳатдинким сен сийидсен, гуноҳиндин кечтим. Аммо бу вилоятта турмагайсен». Ва Шайх Абудлайсини Каъба сори йибарди ва Хиар Йасурий Сайфуддинбекнинг/қайини ишиси бўлур эрди, Сайфуддинбек гуноҳини тилади. Ҳукм бўлдиким, Зинда Чашмини банд қилиб, Самарқандда элтеунлар. Ани ул ерга элттиларким, андин ўзга чиқмоқ мункил турур.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда бориб саодат ва иқбол била тушти. Ва Шибургон вилоятиким, Зинда Чашмда эрди, Оқ Буганин ўгли Баёи Темурга берди.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразм валийсига элчи йибаргани

Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр вилоятини муҳолифларнинг эликларидин чиқарди ва Чигатой дастури билан забт қилди. Аммо беш-олти йил эрдиким, (Кот ва) Хевақ вилоятининг зақотини Хусайн Суфийким, Тунгдай ўгли эрди ва умоги қуширот эрди ва Хоразм вилоятида ҳоким эрди, зақотдин ҳосил бўлгон йармоқни олур эрди. Ҳазратнинг олий ҳиммати ул ҳолдин воқиф бўлуб, Алфа Тавочини бир жамоат киши билан элчиликка Хусайн Суфийга йибарди ва дедиким: «Хевақ (ва Кот) зақоти Чигатой улусига тааллуқ турур ва эйаси йўқ жиҳатидин сен олур эрдинг. Дахл қилмагайсен ва бизга тааллуқ кининга тобишургайсенким, дўстлуқ аромизда бўлгай»³¹³.

Алфа Тавочи Хоразмга бориб, ҳазрат соҳибқирон айтқон сўзларини анга айтти ва анга қуб муболага қилдиким: «Албатта бу ишда дахл қилмагайсен». Аммо Хусайн Суфий печа маҳал эрминким, ўз муроди била ҳукумат суруб, ҳар на хотири тилагандур, андоқ қилиб турур ва ҳеч киши анга моний бўлмай турур. Бу жиҳаттин йахши жаноб бермади ва дедиким: «Мен бу вилоятни қилч била олибмен, яна қилч била мендин олгайлар»³¹⁴. Боргон Тавочи қайтиб анинг айтқон сўзини арзга еткурди. Ҳазратта гайрат бўлуб, Хоразмга мутаважжих бўлди.

Аммо мавлоно Жалолидин Кешийким, асру солиҳ ва обид киши эрди ва доим ҳазрат соҳибқироннинг мулозиматида /эрди, ул дедиким: «Сиз агар борсангиз, мусулмонлар тангинда бўлурлар. Мен бориб анга насиҳат қилайим ва андоқ қилайимким, сизга мутъ бўлгай». Ҳазрат ул дегон сўзни қабул қилиб, ижозат берди ва мавлоно Жалолидин мусулмонларнинг исхтоҳлуғи учун Хоразмга борди. Ва Хусайн Суфийни кўруб, насиҳатлар ва пандлар анга деди ва ойоти Қуръондин ва ҳадисдин анга йахши сўзлар деди. Аммо ул бу давлатқа лойиқ бўлмагон жиҳатидин қабул қилмади ва буюрдиким, ул азизни беркитиб қалъада солди. Ҳазрат соҳибқирон бу хабарни эшитгач черик йиғилмоққа фармонлади. Мисраъ:

Буюрдиким, то жамъ бўлгай сипоҳ.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга боргани

Баҳордаким, торих етти юз етмиш уч эрди, сичқон йилда (1372, баҳор) ҳазратнинг черики йиғилиб, черикка улурфа³¹⁵ улантирди. Назм:

Очилди дурру ганж ва қилди нидо,
Черик ичра ҳар кимки, бор бсаво.
Равон манга келсунким, зар берайим,
На зарким, барига гуҳар берайим.
Келиб олур эрди черик симу зар,
Бири зар олиб, бири заълу гуҳар.

Ва Самарқанддин отланиб, Қарни ʻзида³¹⁶ ов солиб, Қуббаи Метин мавзёида тушти. Анда Малик Ғиёсуддинким, Муъиззуддиннинг угли эрди ва атоси улғондин сўнг Хирот мамлақатида подшоҳ бўлуб эрди ва Ғуру Қухистон анга тааллуқ эрди, Ҳожи Вазир отлиқ панқарини қуб булақлар³¹⁷ билан ва отлар ва қатор хачирлару тевалар ва қумошдин беҳадд ҳазратқа йибарди. Ва ул йибаргон пенкашларнинг ичида бир бўз от бор эрди, оти Ханг Аглақ, олтун эгари билан. Шейр:

Қавий филдек ҳайбати чун ҳизабр,
Юрунда чу ел ва бийик ҳамчу абр.
Ҳайлдин эди тезроқ юрини,
Анинг киби от кўрмайдур киши.

626 Бу пенкашлар билан Ҳожи Вазир келиб соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлди, ва келтурган булақларни тортти. Ва Малик тилидин давлат-хоҳлуқ ва ҳавохоҳлуқ сўзларини арз қилди. Ул соҳибқирон давлатманд/келгон Вазирга қуб нима инъом, Маликка хатлар битиб, пенкашлар билан бир муътамид кишиени³¹⁸ келгон киши била қўшулуб, Хиротқа Малик қонига йибарди. Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Жаку Бардосни Қундуз ва Бағлон ва Кобулга ул тарафдаги вилонтларғд ҳоким бўлгай (деб йибарди). Ва қуб киши черикидин анга қўшулуб йибарди. Ва «буралди» элишиким, аларнинг юрти анда эрди, ани тақи берди³¹⁹. Ва Сайфуддин-бекни Самарқандда қўйди ва ўзи давлат билан Хоразм сори мутаважжих бўлди. Шейр:

Юрур эрди ул йўлда елдек равон,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон.
Зафар чоқару бахт анга ҳамнишини,
Ғажирчи анга эрди фатҳи мубин.

Бухородин ўтуб, Жайҳуннинг йақосида Сеноя мавзёида³²⁰ етти, душманнинг қаровули илгари келиб эрди, мансур черикининг қаровули аларга учраб, урушуб, душманнинг қаровулига зафар тобтилар ва аларни тутуб келтурдилар. «Шу кунга йахши» деб, барчани ўлтурдилар ва андин ўтуб, Кот³²¹ қалъасига етконда Пирим йасовул ва Шайх Муҳаммад Муъаййидким, Ҳусайн Сўфийнинг беклари эрдилар ва бири даруга ва бири қози эрди, иттифоқ билан ҳисор дарвозасини беркиттилар ва забт ва муҳофизатқа машғул бўлдилар.

Ҳазрат мансур черики билан Котга келиб, қалъани ўртада олиб туштилар. Назм:

Чу икки тарафдин уруш бўлди тани,
Иараш энигин боғладилар чу санг.
Равон эттилар ўқ на тош қалъадин,
Ўқ ва тош била тўлди рўйи замин.
Ва лекин бироқ қилмади ҳеч кор,
Бўён эрди чун лутфи Парвардигор.

63a Ҳазрат ғайратидин дедиким: «Раво бўлгайким, Ҳусайн Сўфийнинг кўлининг кундузи кечага етқай ва ул эликига тушмағай». Буюрдиким, барча хас ва хашак келтуруб, хандақни тўлдурсунлар, ва муборак нафаси билан хандаққа яқин бориб, /тўлдургондин сўнг ишорат қилдиким, Куча Малик хандаққа кириб бореун. Куча Малик кирмай, ваҳмдин илгари бора олмади, Хумори ясовулга ишорат қилди. Ул югуруб хандаққа кирди. Байт:

Диловар киши қилур ул қорзор,
Қуиғулениз киши қилмас ул ҳеч қор.

Ва Мубашшир ва Той Хожа тақи сунгида кириб бордилар. Черик эли бу суратни куруб, барча хандаққа кириб, қатъа томига³²² ёпуштилар. Барчадин бурун Шайх Али Баҳодур томға ёпуштиким, чиққай. Мубашшир аёгини туттиким, ул тақи чиққай: биров юқоридин найза билан эликига урди. Жаҳон Паҳлавон анинг найзасин тутиб сундурди ва анинг бошига қилич урди. Черик ҳар соридин ёпушуб, ҳар соридин йул қилдилар ва шаҳарга кириб, улугларин тутуб ултурдилар ва куб кишини (йарадор) қилдилар.

Тонгласи ҳазрат соҳибқирон асирларни куймакка фармонлади, ва андин кучуб, Хоразм сори мутаважжих бўлди. Ва Куча Маликниким, — хандақ ичинда кирмайдур эди, йасоқ таёқи уруб, эшак қуйругига боғлаб, Самарқандга йибарди. Ва Гиёсиддин Тархонким, Қишлиқ наслидин эрди ва Чингизхон атоларини тархон қилиб эрди ва Улжайту угли Хожа Юсуф Улжайту иккаласини баҳодурлар билан илгари йибардилар ва алар Керей ариғига аёги соридин, Дакалак отлиқ, бир булак киши билан ўтуруб эрдилар. Йумла этиб, от солдилар. Аммо ҳазрат соҳибқироннинг баҳодурлари аларга голиб бўлуб, қочурдилар ва андин юруб, Хоразмнинг теграсидаги вилоятларни таладилар.

636 Хусайн Суфийнинг ул миқдор қуввати ва журъати йўқ эрдиким, туруб урушқай. Ҳисор ичида кириб, шаҳарни беркитти ва киши чиқариб зори ва тазарруъ билан амон тилади. Аммо ҳазрат соҳибқирон /анинг гуноҳидин лутф қарам била кечарига ҳаёл эттилар, вале Кайхусрав Хутталонийким, ҳазрат соҳибқирон адовати кўнглида бор эрди ва заруратдин ул ҳазратқа мулозимат қилур эрди, йашура бир кишини Хусайн Суфийга йибардиким, «Зинҳор Темурбекнинг сўзига эътамид қилмагайсен ва черикнингни тайёр этиб, шаҳардин чиқиб тургил. Мен уз элим била келиб сенга қўшулурмен»³²³. Хусайн Суфий анинг сўзига кириб, шаҳардин сипоҳий ва разият билан чиқиб, наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдурди. Ва Қовун ариғиким, шаҳардин икки йағоч йироқ эрди, анда келиб, йасол тузуб турди. Ва ул маҳалда черикнинг кубраки ҳар сори чоқулга бориб эрди, ҳазрат соҳибқирон қолгон кишилари била Хусайн Суфий сори юриди. Байт:

Чу бир-бирига икки черик тортти саф,
Дудоғларига келтуруб барча каф.

Чу қилдилар ораста майсара,
Бари сув сори тортти бору бара.

Аначи Қалта била Нашойи ва Шунқор Жиргату сув ичида от билан кириб, кемадек ул отлар сув ичида юруб, ул сори чиқтилар.

Ва йаағи черикка ҳамла этиб уруштилар. Ва Шайх Али Баҳодур беш киши билан сувдин ўтуб, Хожа Шайхзодага ҳамла қилдилар ва ани қочурдилар. Муъаййидбек ва Хитойи Баҳодур ва Оқ Темур Баҳодур сувдин ўттилар ва Элчи Баҳодур ўтарда умри тугангани учун сувга кетти.

Ҳазрат тақи майл эттиким, сувдин ўтқай, Шайх Муҳаммад Байн Сулдуз қўймади ва деди: Байт:

Ки мундин нари йўқ раво сенга разм,
Сенга тахт эрур лойиқ ва мулк ва базм.

64a Ва ўзи отини сувга солиб, ул сори саломат ўтти. Термиз хонзодаларидин Абулмаоди анинг кейинидин кечти. Сувдин кечкон диловарлар душманга юруб урушуб, бостилар ва дарвозагача сурдилар. Ва алар ҳисор ичида кириб дарвозаларни беркиттилар. Ва /нусратқарин черики фатҳ ва феруздук билан шаҳарнинг йақиниға туштилар.

Ва чоқулга боргон черик моли олам билан келдилар ва шаҳарни қамал этиб ултурдилар. Хусайн Суфий қалъа ичида уз ишидин пушаймон ўлуб андоқ гам едиким, вафот бўлди. Назм:

Ушул гамда андоқ забун бўлди ул,
Ки ул гусса ва даридин ўлди ул.

Ҳусайн Суфий улуб, Юсуф Суфий анинг ерига
ултурғони ва ул ҳазрат билан йараш қилғони ва ҳазрат
Хонзодани шаҳзода Жаҳонгир учун тилагонининг сўзи

Ҳусайн Суфий улғонидин (сўнг) иниси Юсуф Суфий анинг ерига ултурди ва арода киши солиб йараш сўзин айтурди. Юсуф Суфийдин соҳибқиронга ҳеч навъ йамонлиқ келмайдур эрди. Ҳазрат анинг бирла йарашти. Ва анинг иниси Оқ Суфий хон қизи Шакарбекани олиб эрди ва ул хотундин бир қиз бор эрди, оти Свинбека, аммо «Хонзода» билан машхур бўлуб эрди. Назм:

Малоҳатда бир бустони эди,
Жаҳон ичра бир дилситони эди.
Паридек юзи, хуйи-фетъли малак,
Лаби шакар ва ўзи кони намак.

646 Ҳазратнинг муборак кўнглида туштиким, ул пари пайкарии шаҳзода Жаҳонгир учун олгай³²¹. Келгон кишилар била йахши сўзлашиб, бу сўзин аларга деди ва бу кишилар хушҳол бўлуб ёниб, Юсуф Суфийга дедилар. Ул тақи миннат тутуб қабул этти ва дедиким: «Бу моҳпайкарининг йароғи³²³ тайёр йўқтурур. Алар давлат билан қайтсулар, мен йароғини қилиб, саранжомким маслаҳат кўрсалар йибарайим». Ва қазийа мунунг била қарор тапиб, соҳибқирон қайтти ва Хос³²³ жилгасида тушконда буюрдиким, Кайхусрав Хутталонийни келтуруб, беклар анинг йаргусини сўрсунлар. Кайхусрав ҳозир бўлгонидин сўнг беклар сўруб билдиларким, Ҳусайн / Суфийга киши йибариб, мухолифат ҳавасин қилгон эмиш. Бу сўз таҳқиқ бўлгондин сўнг ани беркитиб, Самарқанд сори йибардилар ва Ҳусайнбекнинг навкарлариға тобшурдилар. Ул Ҳусайнбекни ултурғони учун Ҳусайнбекнинг навкарлари Кайхусравни ултурдилар. Ва Хутталонни ҳазрат соҳибқирон Шер Баҳром ўғли Муҳаммад Миракким, Кайхусравға ҳам уруғ бўлуб эрди, берди. Ва соҳибқирон ул қишни давлат ва саодат билан уткарди.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Хоразмға борғони

Ул маҳалдаким, Кайхусрав Хутталонийни тутдилар, Муҳаммадбек анинг ўғли эрди ва Хиэр Йасурийнинг ўғли Исҳақ ва Маҳмудшоҳ Бухорий учаласи қочиб, Хоразмға бордилар. Юсуф Суфийга анда боргонда дедиларким: «Темурбекнинг сўзига эътиمود қилмағайсен» ва анча сўзладиларким, анинг кўнглини ҳазрат соҳибқирон дўстлугидин чиқардилар. Ва аларнинг сўзига кириб, мухолифат қилабошлади ва аҳду шартни бузуб, келиб Котни хароб қилди ва андаги кишиларни бир-бир қилди. Аммо рўзгор таажжуб тили била қулогига айтур эрди: «Мундоқ қилмаким, бу ишдин пушаймон бўлгунгдур».

Чун қишнинг золим черики ўтуб, муаддалатшиёр султон — баҳор изҳори шавкат қилди, ҳазрат соҳибқирон рамазон ойида торих етти юз етмиш тўртда, ут йилда (1373, январ) Қаршига бориб тушти. Ва ҳар ердаги черик, барча жамъ бўлди. Назм:

Йиғилди черик анда ҳаддин берун,
Биёбондаги қумлардин фузуун.
Бариси баҳодур, бари комрон.
Саодат била барчаси шодмон.

65a Черик йиғилгондин сўнг ҳазрат соҳибқирон саодат юзини Хоразм сори қилиб, қумлоқдин Хоразмға етти. Юсуф Суфий ўз ишидин пушаймон бўлуб, тазарруъ ва нийоз билан³²⁸ амон тилади ва қабул қилдиким, / Хонзодани йароғи билан нечукким, муносиб бўлса, йибарайим. Ҳазрат ўз карами ва лутфа била гуноҳидин кечиб, қайтти. Ва Самарқандким, анинг дорусеалтанати эрди, давлат ва иқбол била бориб ва тўй йароғини қилиб, асбобиға машғул бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон бекларини Хоразмга Хонзода хоним учун йибарғони

Шаввол ойида, торих етти юз етмиш бешда, баре йилида (1374, март) аввал баҳорда соҳибқирони комкор фармонладиким, Едгор Барлос бинни Лолаким, Қарочор нуённинг ўғлонларидин эрди ва Довудбек ва Улжайтубекни подшоҳона булақлар билан Хоразмга йибардиким, маҳди улё Хонзодани келтургайлар. Беклар Хоразмга бориб, Юсуф Суфий аларни азиз тутуб, туйлар берди. Ва алар тани ўзлари била келтургон булақларни анга торгтиллар. Назм:

Ким эрди бари лаъл ва мушқу абир,
Қумошлари зарбофт ва хаазу ҳарир.
Хитойи қумошлар, хачирлар қатор,
Тубучоқ отлар бари раҳвор.
Додаларки, ҳар бири эрди қамар,
Яна қул баччалар мурассаъ камар.

Булақларни олгондин сўнг Юсуф йахши туй тортиб, Хонзодани йибарди, йахши йароқ биланким, подшоҳларга муносиб бўлғай. Беклар бировни Самарқандга чобтурдилар ва келгонлардин хабар йибардилар. Бекларнинг келгонидин ҳазрат соҳибқирон хабар топиб, Қўртуқа хотунким, Қайдухоннинг³²⁷ ўғлининг хотуни эрди, бўлгон бекларнинг хотунлари ўғрув йибарди. Алардин сўнг шаҳарнинг содот ва қазот ва уламо ва машойиху арбоблари Қотқача ўғрув бордилар. Ва юз тумон таъзим ва тақрим билан Хонзодани Самарқандда кетурдилар. Андин сўнг туй тартибига машғул бўлдилар ва шаҳарни ойин боғлаб, анвоъ такалуф била ороستا қилдилар. Ва эл ичида/
656 андоқ айшу ҳузур ва шодмонлиқ пайдо бўлдиким, ғам оти жаҳондин йўқ бўлди. Назм:

Бари шаҳр эрди тўла айшу сур,
Раъиятлар ичинда завқу ҳузур.
Йўқ эрди жаҳон ичра андуху ғам,
Кўнгулларда бир зарра дарду алам.

Ақд бўлгонда анча олтун ва кумуш ва лаълу жавоҳир сочтиларким, қуб киши остида қолди³²⁸.

Шаҳзода Жаҳонгир Хонзода хоним билан зифоф³²⁹ қилғони

Беклар туй тартибига машғул бўлуб, анча чодир ва шомийона ва оқ уй тикдиларким, фалакнинг юлдузларидин қубрак. Ва хосса учун бир оқ уй кўк киби тикдиларким, ичи-да таши лаълу жавҳар билан мурассаъ эрди.

Висоқи шаҳаншоҳ учун тиктилар,
Ким эрди мурассаъ ба лаълу гуҳар.
Ичинда қўйуб тахти гавҳарнигор,
Анинг устида ўлтуруб шаҳриёр.
Ёнин ётиб ул хусрави комёб,
Фалак устидадур магар офтоб,
Йиғилиб эшикда маҳону қаҳон,
Бариға кўнгул хурраму шодмон.
Бари ер юзи тўлди шаҳду шакар,
Жаҳон то жаҳон тўла бўлди самар.

Моҳ юзлук соқийларнинг карашмалари аччиқ жоғирнинг нашъаси билан бир бўлуб, ошиқларнинг ақлу ҳушларини талаб элтур эрдилар. Ва мутрибларнинг нағмалари наво оҳанги билан ошиқларни беҳуш этар эрдилар. Уламоу фузало соатда ул ҳазратнинг мажлисида шаръи мутаҳҳара

йўсуни билан ул ойни шаҳзода билан ақд боғладилар. Ва ҳар соридин «Муборакбод» деб, дуою сано унини кўкка етказдилар. Бас, анжумани хуеравий хилват эвига кирди ва олам қаро бурунчак бошига борди. Назм:

Дема кечаким, ул шаби қадр эди,
Бари юлдузу ҳар бири бадр эди.
Саодатнаравар эрди ул дам спехр
Юрур эрди маҳ хизматида ба меҳр.

66а Зифоф хилватхонасиқим, файзи Илоҳийдин ороста эрди, маҳалли ижтимоъи спехр салтанати ва буржи муқарина саъддин бўлди ва бу туй етти юз етмиш бешда бўлди³³⁰. *Вил-ҳамду ли-л-Лоҳи Раббил-оламинин, вас-салом/ вас-салот ала саййидил-мурсалини ва хотами-н-набиййини.*

Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Жета сори черик тортиб борғони

Панжшанба куни шабон ойи аввалида, тарих етти юз етмиш олтида (1375,5-январ) ҳазрат соҳибқирон черик жамъ элиб³³¹, Жета сори мутаважжих бўлди, Қатагон работида³³² тушти. Ҳаво булут бўлуб, қор билан йамгур тукабошлади ва андоқ совуқ бўлдиқим, ҳеч ким элик чиқараолмас эрди. Ва от-улоғларига самон қаламоқ учун ожиз бўлдилар. Ва бу совуқ жиҳатидин кўб киши талаф бўлди. Ҳазрат соҳибқиронга раҳм келиб, дедиким: «Қайтиб Самарқандда бориб икки ой анда турали, совуқ бир сори бўлгунча». Қайтиб Самарқандда тушгилар ва анча таҳаммул қилдиларқим, совуқ бир тараф бўлуб, ҳаво йахши бўлди. Ва яна душанбаи шавволда (20.03.1375) Жета сори мутаважжих бўлдилар.

Шаҳзода Жаҳонгир илғари бўлди ва Шайх Муҳаммад Баён Сулдуз ва Одилоҳ Баҳром Жалойир углиқим, атоси ўлганда жалойир элини соҳибқирон анга бериб эрди, шаҳзодага қўшулди.

Сайрамдин ўтқонда Чорун мавзеъида³³³ еттилар, Жетадин бир киши тутуб келтурдилар. Ҳазрат ул кишидин аҳвол сурди. (Ул) дедиким: «Қамариддинқим, ўмоги дуглат турур ва Жета эли анга тааллуқ турур, сиздин хабари йўқ турур³³⁴. Аммо черикини йиғиштириб, Ҳожибекка муъаттал ўлтуруб турур». Соҳибқирон бу хабарни эшиткач фармонладилар, «Илғари бўлгон киши тавақуф қилмай юрсунлар». Ва ўзи тақи таъжил билан юриди. Қамариддин (тарафидин) хабар топтиким, нусратшиғор черики етти, (ул ерида) тура олмай Барақа Ғуриён³³⁵ дегон ерга бориб кирди. Ва ул ерда уч дара бор эрди, асру чуқур ва уч улуг сувдин чиқиб борур эрди. Қамариддин черики билан икки сувдин ўтуб, у черики дарога тушти ва йўлларни беркитиб, киши қўйдуруб ўлтурди.

66б Шаҳзода Жаҳонгир анинг бошига юруб, наққора ва нафир унини фалак ичида соддуруб, баҳодурлар/ илғари юридилар ва душманга етиб, бир-бировга ўқ отдилар. Андин сўнг алар муқобиласида тушдилар. Кеча бўлгонда Қамариддин Жета черики билан қочти. Баҳодурлар алардин хабар топиб, кейинларидеа тушуб, кўб кишини ул кофирлардин олиб ўлтурдилар.

Тонг отқонда соҳибқирон авжи азамат билан етти ва Жета аҳволин билиб, Довудбек ва Хусайнбек ва Уч Қаро Баҳодурни Жета (черики) кейнида йибарди. Алар ҳукм йўсуни биле амал қилиб, Ила суйининг³³⁶ қуйиси сори юридилар. Ва Хусайнбек сувга тушуб вафот бўлди ва унга беклар йаағига етиб, таладилар. Сонсиз от ва тева тушти. Ва баъзи ҳазоралар буларга кириб, эл бўлди³³⁷. Аларнинг кўчуруб, қуран³³⁸ қилдуруб, Самарқанд сори йибардилар. Ва соҳибқирон душман кейнида Пойтоғ мавзеъига³³⁹ буюрдиким, «Борсунлар!» Ва шаҳзода Жаҳонгирни баҳодурлар билан қўшуб дедиким: «Жаҳд килинғим, Қамариддин эликка тушқай». Шаҳзода баҳодурлар билан ва ҳазораларқим, Жетага тааллуқ эрди ва Учқармон мавзеъида³⁴⁰ ўлтурур эрдилар, таладилар. Ва Қамариддиннинг хабарин эшитгиларқим, тоғ ичида турур, тоғ сори юрилиб, эл-улусидин чиқиб, қочти. Баҳодурлар анга таллуқ эл-улусни чобдилар. Шамсуддинбекнинг хотуни Буен ого ва қизи Дилшод ого эликка тушти. Ва шаҳзода

соҳибқирон қошига киши чобтуруб, бўлгон аҳволни арзадошт қилдилар. Соҳибқирон хабарларни эшитиб, кучуб, Қаро Қисмоқ устида чиқиб тушти. Ва шаҳзода Жаҳонгир саодат билан қайтиб, ҳазрат қошига келиб, сонсиз мол тортиб, Дилшод оғони торти. Кичик ёшидин мундоқ улуг иш эликидин келди.

67a Соҳибқирон андин қайтиб, Отбошига келиб, андин Арпа ёзида³¹¹ тушти ва неча кун айшу ишрат билан ўлтурди. Буюрдиким, Муборакшоҳ Макритким, ҳазора бекларидин эрди ва соҳибқироннинг эртаги /давлатхоҳи эрди, «Туй йароғини қилсун!» Туй этиб, йахши тўққузлар тортиб, хизмат қилди. Ва соҳибқирон ани махтаб, тарбият ва иноят кўзи билан боқти. Ва Хусайнбек бу сафарда охират сори сафар қилиб эрди, анинг мансабини уелигаким, оти Худойдод эрди, берди.

Ҳазрат соҳибқирон Дилшод оғо билан зифоф қилғони

Қола Аллоху таборак ва таоло: *Фа-анкиҳу мо таба лақум минан-нисоъи масна ва сулоса ва рубоъа*³¹². Ҳазрат Аллоҳ файзи мундоғ воқиф бўлуб турурким, тўрт хотун олинглар, соҳибқирони жувонбахтқа ул сахройи дилқушода майл бўлдиким, Дилшод оғони олғай, туй асбобиға ҳукм қилди. Байт:

Буюрди ўшул ерда ул шаҳриёр,
Ки қилғайлар асбоби туй ошкор.

Ҳазрат давлатидин хоссу омм барча шодном ва айшу ишрат била машғул бўдилар. Ва ишрат асбобидин наким хаёлда кечар эрди, барчаси муҳайё ва тайёр эрди.

Ва ҳар сориким, кўрар эрдинг бир гули тоза баҳордек, эликида олтун пилла тўла шароби аргувонидин олиб тутар эрди. Ва ҳар тарафким, қулоқ солур эрдинг, бир тарафи ўлтуруб, суруд садосин олам ичра солиб, йахши уни билан айтур ашула. Байт:

Ки соҳибқирон шод бўлсун мудом,
Мамолики хушу давлати мустадом.

676 Туйдин сўнг кучуб, Йасси Дабондин^{312a} ўтуб, Ўзгандда туштилар. Ва маҳди улё Қутлуқ Туркон бекларнинг хотунлари била Самарқанддин келиб, барча соҳибқиронга муборакбод дедилар. Ўзганддин ўтуб, Хужандда етдилар³¹³, Баҳром Жалойир ўгли Одилоҳ хизмат камарини белиға боғлаб, ҳазратқа туй тортиб, отлар пешкаш қилди. Аммо кўнглида бу хаёл эрдиким, соҳибқиронга ул туйда мақр қилғай. Аммо соҳибқиронга ҳазрат Ҳаққнинг инояти сақлар эрди, давлат илҳомидин қулоғи еткурдиким, «Мунда турмагил» ва Одилоҳнинг ишидин/ соҳибқироннинг муборак кўнглида кечтиким, мунда ўлтурмоқ маслаҳат йўқтурур: филҳол, ул мажлисдин кўпуб отланди ва урдуга бориб тушти. Ва ул вақтдаким, соҳибқирон Қамаридин сори борур эрди, Шайх Муҳаммад Сулдуз ва Одилоҳ Жалойир ва Туркон Арлот учаласи аҳд қилиб эрдиларким, агар фурсат топсалар, ҳазратни тутқайлар ва мунда тушканда хаёллар қилдилар. Аммо ул ҳазратни инояти Раббоний сақлар эрди, ҳеч иш қила олмадилар.

Соҳибқирон андин кўп черикни ижозат берди, ўзи давлат билан Занжир Саройгаким³¹⁴, Қаршидин икки манзил йироқ турур, бориб қишлоқ солди.

Ва ушбу қишда Одилоҳ хизматда келиб, соҳибқиронга кўрунуш қилиб, ул андишан фўсидким, қилиб эрдилар, уз тили билан ҳазратқа деди. Соҳибқирон ул сўзни эшитиб, ўзига келтурмай ҳеч нима демади ва Одилоҳни йахши сийлади.

Қиш ўтуб ёз бўлгонда йарлиғ бўлдиким, «Черик йиғилсунким, Хоразм сори борурмен!» Ҳар тарафдин черик йиғилиб келди. Ҳазрат соҳибқирон Шайх Муҳаммад Байн Сулдузни туттурди. Бас, таҳқиқ қилгондин гуноҳи зоҳир бўлди. Мири Маликким, инисини бу Шайх Муҳаммад ўлтуруб эрди, анга тобшурди, то андин инисининг қонини тилагай. Мири Малик ани

ўлтурди ва Боязид Жалойирнинг икки углипи: Али Дарвеш ва Муҳаммад Дарвешни ўлтурди. Ва сулдуз туманини Оқ Темур Баҳодурга берди.

Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Хоразмга боргани зикри ва Сари Буга билан Одилшоҳ йааги булгон учун йўлдин қайтқони

68a Аввал баҳорда, торих етти юз етмиш еттида (1376, март) табиъат султонининг фармонидин сабза черики ҳар соридин тебраиди. Шикруфанинг сардори шаҳар ва ҳисор боғларини муҳофизат қилмоқ учун муқаррар бўлди. Ва сабза черики ферузлуқ билан /сахрога юзин қўйди. Байт:

Сабза черикига ҳукм этти чу султони баҳор,
Борди сахро сори хушҳол ҳумоюносор.

Соҳибқирон давлат ва иқбол билан Хоразм сори юз қўйиб, борурга жозим бўлди. Оқ Бугани Самарқандда қўйди ва Сари Буга билан Одилшоҳ Жалойирни ва Хитойи Баҳодур ва Элчи Баҳодурни узга беклар била ўтгуз минг киши қўшиб, Жета сори йибарди ва фармон қилдиким, Қамаридин бошига бориб жаҳд қилсуиларким, ул адм бўлғай³⁴⁵. Байт:

Ўтгуз минг киши, барчаси номдор,
Йибарди Жета сори ул шаҳриёр.

Ва ўзи нусрат ва саодат била Хоразм сори мутаважжих бўлди. Ва сув йақосида Сепоя мавзъида давлат била тушти. Туркон Арлот сувнинг ул юзидин мутаважжих ўлуб эрдиким, ҳазрат қошига келгай. Яна йамон андиша хотирига кечиб андин бориб, Гурзувон³⁴⁶ сориким, анинг қадимий юрти эрди, борди. Ҳазрат соҳибқирон Пулодни бир жамоат киши билан анинг кейнида йибардилар ва алар кеча-кундуз суруб, Андхуд суйидин ўтуб, Форёб суйинини³⁴⁷ йақосида анга еттилар. Туркон билан иниси ўз чериклари билан сув йақосини тутуб уруштилар: бир ҳамлага тоқат қилаолмай бариси наришон бўлуб қочтилар. Зафарқарин черики аларнинг кейнида тушуб, Пулод йалғуз Турконга етти ва Турконнинг оти ҳориб эрди, филҳол оттин тушуб Пулоднинг отини ўқлади ва Пулод анинг била йиқилди ва қупарди. Туркон анга бир ўқ отти, ул ўқ дубулғасига тегиб, анга ҳеч зарар етмади. Ва Пулод анинг сори югуруб, анга ёнушти ва Турконни кутариб ерга уруб, бошини кесди. Байт:

Адув бошини ул ели номдор
Танидин жудо айлади хору зор.

Ва Амон Сарбадол Турконнинг инисини тушуруб ўлтурди ва икки бошни соҳибқирон қошига келтурдилар.

686 Бекларким, ҳазрат соҳибқирон аларни Жета сори йибариб эрди, Сари Буга билан Одилшоҳ вилоятни холи кўруб, бир-бири била йамон андиша этиб, Хитойи Баҳодур билан /Элчи Буга Баҳодурни туттилар. Ва Ҳамдиким, ҳазрат ани Андижон вилоятининг даругаси қилиб эрди, алар билан иттифоқ қилди. Ва алар эллари билаким, жалойир ва қипчоқ эрди, барчани йиғиштуруб, Самарқанд устида юридилар. Ва келиб шаҳарни қабол этиб туштилар. Ва шаҳар эли ўқ захми била қўймадиларким, шаҳарнинг йақипида келгайлар. Ва Оқ Бугаким, шаҳарда ҳоким эрди, сурат соғъани арзадошт этиб, ҳазратқа йибарди. Ҳазрат олий Котдин ўтуб Хосга³⁴⁸ этиб эрдиким, бу хабар етти. Андин қайтиб, амирзода Жаҳонгирни ўзидин илгари йибарди ва ўзи кейнида юриди. Ва Бухорога етканда андин ўтуб, Работ Маликка туштилар. Шаҳзода Кармина мавзъида³⁴⁹ душманларга этиб, икки тарафдин сафлар тузатиб, уруш еттилар. Амирзода Жаҳонгир Тенгри июнотидин муҳолифларга нусрат топиб, душманлар қочтилар ва Дашти Қипчоққа бориб, Ўрусхонга сизиндилар. Ва ҳазрат соҳибқирон музаффар ва мансур келиб Самарқандда тушти. Жалойир улусини бекларга

улаштиким, мутафарриқ бўдилар. Ва амирода Умаршайхни Андижонга йибарди ва Одишшоҳ ва Сари Буга Ҳрусеҳоннинг мулозиматиға турдилар. Анда тақи аларнинг йамон феъли зоҳир бўлуб, Ҳрусеҳон йайлоқ борғанда андин қочиб, Жета улусиға Қамариддин қошиға бордилар ва ани фитна ва фасодға далолат эттилар.

Туртинчи қатла ҳазрат соҳибқирон Жета сори борғони

69a Сари Буга билан Одишшоҳ Қамариддин қошиға келдилар. Ҳар лаҳза ани шарру фасодға далолат қилур эрдилар. Ва Қамариддин аларнинг сўзи билан амал этиб, Андижон вилоятиға кирдилар. Қазоқ ҳазораси³⁵⁰ амирода Умаршайхдин қочиб Қамариддинға кирдилар ва шаҳзода тоғқа кириб мутаҳассени бўлди, донишманд ақлди бир кишини ҳазрат соҳибқирон қошиға йибарди ва воқеатани арзадошт килдиким. «Йаағи осурд куб келиб, Андижон вилоятини хароб /қилди». Ул ҳазрат бу хабарни эшиткач филҳол отланиб, таъжил билан Самарқанддин чиқиб, Андижонга юриди.

Қамариддин ул ҳазратдин хабар тоғғач, туролмай қайтти ва Отбоши мавзесидин эл ва уйини қочтуруб, ўзи тўрт минг киши билан бир камин ерни тутуб ултурди. Ҳазрат соҳибқирон ул мавзёда етконда Қамариддиндин гофил эрди ва бекларни тамом черики билан душман кейнида йибарди. Ва помдорлардин беш минг киши Муъаййидбек, ва Хитойи Баҳодур, ва Шайх Али Баҳодур қолиб эдилар, аларни тақи черики билан душман кейнида йибарди. Ва ҳазрат қошида икки юз кишинин ортиқ киши қолмади. Бу маҳалда тўрт минг киши билан Қамариддин камин қилгон еридин чиқиб, соҳибқирон устида тўкти. Ва ул ҳазратнинг кўнглида ҳеч ваҳм ва тараддуд бўлмай, ўз кишилариға кўнгул бериб, зафар қиличдин белидин чиқориб, душманлар сори чобти. Ва муборак нафаси билан андоқ кушеш эттиким, ақл ва фаҳм ани ишида ҳайрон эрди. Ва муқаррар турурким, бу кўнгул ва ҳиммат ҳазрат Ҳаққининг лутфидин эрди. Йўқ эрса, кимға мажол турурким, мундоқ маҳалда туруб душман била туриб уруш қилгай? Анинг била бўлгон йигитлар андоқ уруштиларким, таъриф қилса бўлмас. Ва икки юз киши билан тўрт минг кишини қочурдилар.

696 Ул фатҳ бўлгондин сўнг бир кеча шайх Бурҳониддин Қиличчи³⁵¹, раҳматуллоҳ, тушида кўруб, шайхдин илтимос қилдиким, «Ўғлум Жаҳонгир Самарқанд ичида ҳаста эрди. Анга дуо қилғил». Шайх дедиларким, «Худойи била бўлғил», ва ўзга сўз демади. Тушдин уйғониб билдиким, шаҳзоданнинг иши мушқил турур. Кўнгли наришон бўлгон учун Йул Қутлуқким, хосе кишиси эрди, Самарқанд сори йибардиким, шаҳзодадин хабар таҳқиқ келтургай. Ул борғонда яна наришон туш кўруб, хотири бисер мулул бўлди. Бекларға дедиким, «Гумон элтурменким, фарзандимдин айрилурмен». Ва бекларға (яна) дедиким, /«Ҳарнаким воқий бўлубтур мендин йашурманглар». Юкунуб онт ичтиларким, «Бизларға бу маънидин асло хабар йўқ турур». Андин кўчуб, саккиз йағочда яна Қамариддинға еттилар ва уруш бўлди ва яна Қамариддин қочиб, Уч Қаробек анинг кейнида тушуб, бир неча сурди. Қамариддин саккиз киши билан қайтиб урушти ва куб захмлар еб, чиқиб қочти. Пулод Баҳодурнинг эликида йамон уқ тегиб эрди, қайтиб бир ерда тушканда анда ўт тушти. Ўзи кунуб савий эттиким, утни учургай. Ул жиҳатдан жароҳати тоза бўлуб, вафот бўлди.

Амирода Жаҳонгирнинг вафот бўлғони зикри

Ҳазрат соҳибқирон Отақумдин қайтиб³⁵², Сайхундин утуб, Самарқандда йақин еттилар. Самарқанддаки бузурғлар ва донишмандлар барча ўтирув чиқиб, қаро тўнлар кийиб, ҳазрат қошиға келиб, байт:

Бариси қаро тўн кийиб келдилар,
Дуо тилларин барча очилдилар,

ҳазратни курғонда барча дедилар, байт:

Дариого, ул шаҳаншоҳи бо дину дод,
Ки булди йигитликда гулдек ба бод,

ва хурушу фиғон била келдилар. Ҳазратким аларни андоқ курди,
билдики туши чин булбутуруп ва уз ишини фалак килиб туруп. Назм:

Чу ул ҳолдин булди огоҳ амир,
Чиқиб жонидин нола ҳамчун нафир.
Икки кўзидин булди ёш ошкор,
Чу селики келгай ба вақти баҳор.
Бас, ултурди мотамда бари синоҳ,
Кийиб тўнлар ул дам кабуду сиёҳ.
Бари анжуман зору гирён булуб,
Ул ўт сўзидин барча бирён булуб.

Ҳазрат соҳибқирон бу воқеадин бағоят андуҳнок булди. Аммо ул шоҳнинг кўнгли дар ҳадик эрди ва йақин билур эрдиким, ҳар нимаким жаҳонда бақоси бор, фано офати анинг кейида туруп. Ва ҳар тандаким ҳаёт бор, мамот анга еткуси туруп: *Ас-собирини ал-лаини на асобатҳум мусибату, қолу инно ли-Тлоҳи ва инно илайҳи рожиъуна*^{70а}.

70а Ул жароҳатқа марҳам қилди ва шоҳзаданинг руҳига ҳайрот қилиб ва садақот берди /ва таъомлар фуқаро ва масокнига ва мустаҳаққларга берди ва анинг муборак жисмини Кешга элтиб кўмдилар ва иморати бағоят зебо солдурди.

Шаҳзаданинг ёши йигирмада эрди ва андин икки ўғул қолди, амирзода Муҳаммад Султон, Хонзодадин туғуб эрди ва амирзода Пир Муҳаммад, Бахт Малик огоким, Илёс Йасурийнинг қизи эрди, андин туғуб эрди. Шаҳзода ўлгандин сўнг қирқ кун ўтуб эрдиким, мутаваллуд булди. Шаҳзаданинг вафот булгон торихи етти юз етмиш еттида лу йилда эрди (1376).

Ва Сайфуддинбек бу жиҳатдин барча ишдин эликини ювуб, дунё билан ҳеч эътиқоди қолмай, ижозат тилаб, Катбага борди.

Ҳазрат соҳибқирон Қамариддин бошига яна черик йибарғони

Ҳазрат соҳиб қирон фарзанди жиҳатидин дунёдин безътиқод булуб,
мамлакат забтидин ҳеч парво қилмади ва айтар эрди, байт:

Гирйа қилмас эрмиш бу дунёи дун,
Ки булгай киши анинг учун забун.
Чу биздин жаҳон қолгусидур недин,
Егайбиз жаҳон ичра мардум гамин?

бу жиҳатдин беклар барча йигилиб соҳиб қирон қонига келиб, юкунуб, дуо билан тилларини очиб дедилар: «Ҳазрат Ҳаққ, таборак ва таоло, оламнинг тузулугуни подшоҳларнинг вужуди билан қилиб туруп. Домин ва амонлиқким, Одам ичида турурким офаринандин мақсуд бу эрмиш, подшоҳларнинг адолат ва сиёсати билан туруп. Байт:

Эруп подшоҳ сояи Зул-жалол,
Ки андин товар барча олам камол.

706 Агар ҳазрат соҳибқироннинг хотирида парвардигорнинг ризоси туруп, мунга ҳеч гам емамак керак ва доду адлга машғул булмақ керак, ва раъият ва фақиру мискининг аҳволларидин воқиф булмақ керакким, *Ҳазрат Саййиди олам, салл-Аллоҳу алайҳи ва саллам, ийтиб турурким: «шоҳларнинг умридин бир соатким, адл ва дод билан кечгай, олтмиш 8 етмиш йиллик/ибодаттин йахшироқ туруп».*

Ҳазрат соҳибқирон бекларнинг насиҳат йузидин деган сўзлари таъсир этиб, ҳиммат юзини яна мамлакат маслаҳатига қўйди ва черик жамъ қилмоққа машғул булди.

Бу маҳалда хабар келдиким, Одишхоҳ Жалойир неча киши билан Қорачуқ тоғида³⁵⁴ саргашта юридур. Соҳибқирон Барот Хожа Қўжалтош ва Эличи Бугани ўн беш киши билан анга йибарди. Ва алар Самарқанддин тун қайтиб, Утторга етконда, андин киши олиб тоғ ичида кирдилар. Ва анда истаб юрур эрдиларким, Оқсув мавзъида³⁵⁵ топиб йасоққа еткурдилар. Ва Оқсув бир ҳисор турурким, тоғнинг бурнида йасаб турурларким, анда қаровул ултургай. Дашти Қипчоқ соридин ҳар ким пайдо бўлса, алар хабардор бўлғайлар.

Ва Сари Бугаким, йаағи бўлуб қочиб эрди, икки йилдин сўнг яна ул ҳазрат қошига келди. Соҳибқирон ўз лутфу карамидин гуноҳидин кечиб, анга таадлуқ улусни берди. Андин сўнг оламоро раъйи билан амирзода Умаршайх ва Оқ Буга ва Хитойи Баҳодур ва ўзга бекларга фармонладиким, «Қамариддин бошига борғайлар. Ва жаҳд қилсунларким, ани эликка тушурғайлар!» Алар ҳукм йўсуни билан юруб, Қора Туба мавзъида³⁵⁶ Қамариддинга еттилар. Ва соҳибқирон давлатидин анинг билан урушуб, Қамариддинни бостилар ва эл-улусини талаб қайттилар.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Жета сори борғони

Нусратшиҳор черики ўлжа ва асир билан Жетадин қайтиб, соҳибқирон мулозиматида келдилар. Ҳазрат яна ўшу йилда Жета сори азимат этиб, Муҳаммадбекким, Мусабекнинг ўғли эрди ва соҳибқирон хизматида эрди, Аббос ва Оқ Темур Баҳодур билан илгари йибарди. Ва алар ҳукм йўсуни билан кеча-кундуз турмай Бугом Ойқўлда³⁵⁷ Қамариддинга еттилар ва урушуб, ани қочурдилар ва элини талаб ва асир еттилар.

71a

Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси билан /Қўчқор мавзъиғача³⁵⁸ борди ва ул ерда эшиттиким, Тўқтамиш Ўғлон Ўрусхондин қўрқуб, қочиб хизматқа келгуси турур³⁵⁹. Ҳазрат соҳибқирон Туманбек (Темурким), ўзбек бекларидин эрди, ўтрав йибарди ва буюрдиким, ани иззат ва ҳурмат билан келтургайлар. Ўзи саодат билан Ибагу³⁶⁰ йўлидин қайтиб, Ўзғандда³⁶¹ тушти. Ва андин қўчуб Самарқанд сори бориб тушти.

Туманбек (Темур) Тўқтамиш Ўғлонни келтурди ва беклар барча анга ўтрав бориб, соҳибқирон қошига келтурдилар. Ўз ҳазрат анинг мақдамини азия тутуб, таъазум ва иноятлар қилди ва тўй бериб, хайма-ҳиргоҳ ва наққора ва нафир ва қатор тевалар ва отлар ва яна нимаким, подшоҳлиғда керак турур, барчани йасаб берди ва ани ўғул уқуди³⁶².

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш Ўғлонни Уттор ва Сабронга йибарғони

Соҳибқирони олийҳиммат Саброн ва Сигнақ³⁶³ вилоятини Тўқтамиш Ўғлонга берди. Тўқтамиш анда бориб ўлтурди. Қўтлуғ Буга Ўрусхоннинг ўғли қалин черик билан анинг бошига келди. Аларнинг аросида уруш воқеъ бўлуб, бовужуд улким, Қўтлуғ Буга ул урушда ўқ еб ўлди; Тўқтамиш туролмай қочти ва андаги эли таладилар. Тўқтамиш қочиб, соҳибқирон қошига келди. Ҳазрат ани аввал келгонидин йахшироқ иззат тутуб, яна йароғини қилиб, вилоятнига ендурди. У Сабронга етконда Ўрусхоннинг удуг ўғли Тўхта Қия, неча султонзодаларким, Жўчихон наслидин эрдилар ва Алибек ва ўзга беклар қалин черик билан Тўқтамиш бошида юридилар. Байт:

Черикдин тула бўлди саҳни жаҳон,
Бари Тўқтамиш сори бўлди равон.

Тўқтамиш ҳам черикини йиғиб, аларнинг ўтравсида борди; уруш бўлгонда яна Тўқтамишхон туролмай, қочти. Ва Сайхун суйиға етконда қўрқунчдин тунин чиқариб, ўзили сувға солди. Қазончи Баҳодур анинг кейнида келиб, ани сув ичида кўруб, ўқ отиб, эликни захмлиқ қилди. Тўқтамиш юз ташвиш билан /сувдин кечиб, жангал ичида кириб, хас ва хашак устида йиқилиб ётти.

71b

Ва гаройиби рӯзгордин бу турурким, ҳазрат соҳибқирон Идику Барлосни анга йибариб эрдиким, анга насиҳат қилгай ва эш-кучига мардона бўлгай. Қазодин Идику Барлоснинг йули ул жангал ичида тушти. Жангал ичида кириб боргонда қулогига бировнинг уни келдиким, ингранадур. Тафоххус қилгонидин сўнг Тўқтамишхонни курди: йаланғоч ва ўзидин кетиб, хас ва хашак устида йиқилиб этиб турур. Ул оддин тушуб, ани ул ердин кўториб, чодир уруб, чодирга кийурди; шарбат ва таом бериб, жароҳатиға марҳам қўйди ва бош-аёқ кийурди ва андин кўчуб, соҳибқирон сори ёнди.

Ул маҳалда соҳибқирон Бухорода ўлтуруб эрди, Тўқтамишнинг ҳолатидин хабар билиб, яна анга шафқат қилиб, барча йароғини қилди.

Идикуким, ўмоғи манғқит эрди³⁰⁴ ва Ўрусхоннинг бекаридин эрди, андин қочиб соҳибқирон мулозаматиға келди. Ва дедиким: «Ўрусхон черик жамъ этиб, бу сори мутаважжикх бўлди».

Ушул замонда Ўрусхондин икки элчи келди; бири Кўппак Манғқит ва бири Тулужон. Келиб, Ўрусхондин ҳазрат қошида сўзлар дедилар: «Мақсуд буким, Тўқтамиш менинг ўғлумни ўлтуруб, сенга қочуб боргон турур. Ани менга йибаргил ва агар бермасанг, уруш ерини айтиб йибаргил».

Ҳазрат соҳибқирон ҳиммат тилини очиб, жавоб бердиким: «Ул бизга сигнииб келиб турур. Мен ани ҳеч кимга бермасмен. Аммо уруш десангиз тайёр турубтурбиз». Байт:

Дедиким: «Борғил, ва мендин байн қил,
Ўрусхон қошиға мундоқ аён қил.

Ким мен сўқушай менга не парво,

Агар бўлгай йаари ер юзи дарё.

Сипоҳимнинг ишидур кинаю жанг,

Хунаренз кишидин буларга юрт танг».

Ҳазрат соҳибқирон Ўрусхон урушиға черик тортиб борғони

72a

Соҳибқирон Ўрусхоннинг элчиларини йибаргондин сўнг ҳукм қилдиким: «Черик йиғилсун!» ва /Жаку Барлосни Самарқандда қўйди ва Чигатой улусини йиғиштуруб, лу йилда (1376) черик тортиб, Ўрусхонга мутаважжикх бўлди. Назм:

Чу жамъ ўлди ул лашкари бекарон,

Ки ер кук киби тебради у замон.

Черик тузи чун чиқти олам аро,

Ки кун бўлди тундек яна қап-қаро.

Сайхундин ўтуб Ўтрор саҳросида туштилар. Ул тарафдин Ўрусхон Жўчичонга тааллуқ улусни йиғиштуруб, Сигнақда келиб тушти. Ва Ўтрордин Сигнаққача йиғирми тўрт йағоч турур³⁶⁵.

Ул маҳалда анча йамғур ва қор ёдиким, таъриф қилса бўлмас ва андоқ совуқ бўлдиким, ҳеч киши элик чиқара олмади. Ва уч ой ўшандоқ совуқ эрди ва қор ёғар эрди. Ва бу икки черик ерларида ўлтуруб эрдилар, ҳазрат соҳибқирон Йаруқ Темур ва Хитойи Баҳодур ва Муҳаммад Султоншоқким, Хирот маликидин қочиб келиб эрди, бузордиким, «Таъжил этиб, душманга шабихун элтинлар!» Бас, булар беш юз киши билан юридилар ва кечада Ўрусхоннинг ўгли Темур Малик Ўғлонга учрадилар. Ва алар уч минг киши бор эрди. Ушул кечада тонгга йақин уруштилар ва мансур черики ғолиб бўлуб, душманлар қочти. Элчи Буга ва Темур Маликка ўқ тегиб, захмлик бўлдилар. Ва ул урушда Йаруқ Темур билан Хитойи Баҳодур иккаласи шаҳид бўлдилар. Мансур черики фатҳ ва нусрат билан қайттилар. Яна соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Муҳаммад Султоншоқ душман сори тил олмоққа борсун!» Ва ул ҳукм йўсуни била амал қилиб, бориб бировни келтурдилар. Андин маълум қилдиларким, душман черикидин икки баҳодурким, бирини Улуг Сотқин, яна бирини Кичик Сотқин дер эрдилар, юз киши билан тил олмоққа келиб турур. Ва бу маҳалда Оқ Темур Баҳодур ва

Аллоҳдод Утрор шаҳрида бориб черикка озуқ берур эрдилар. Алар шаҳардин чиқиб, урду сори келур эрдиларким; йаағига учрадилар. Ва бу йаағи ул киши эрмишким, тил олмоққа келгон эрмишлар ва Оқ Темур билан ўн беш киши эрмиш.

726

/Соҳибқироннинг давлатига сигиниб, муҳолифлар билан уруштилари ва муҳолифларни фириб бермак учун қочтилари. Ва йаағи аларнинг кейнида тушконда қайтиб қиличларин чиқариб, икки кишини тушурдилар. Душман чериклари қочти ва ўзларини жарларда ва ариқларда солдилар. Ва Кўппакчи Юртчиким, Оқ Темурнинг иниси эрди, Кичик Сотқунни ўлтурди. Улуг Сотқунни Ҳиндушоҳ тутти; ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар ва маълум бўлдиким, Урусхон қайтқон эрмиш ва Қаро Кўппакни ўз урида қўйиб турур.

Ҳазрат соҳибқирон Ҳиндушоҳга кўп иноятлар қилди ва соҳибқирон муборак нафаси билан душман сори юриди. Қаро Кўппак тақи турмай кетган эрмиш ва муҳолифлардин киши қолмагон жиҳатидин давлат ва иқбол билан қайтиб, Кеш жилгасига бориб, ҳумойун урдусида тушти ва саккиз кун анда турди.

Ҳазрат соҳибқирон Урусхоннинг улусини чобқони

Саккиз кундин сўнг яна соҳибқирон Урусхон сори мутаважжих бўлуб юриди ва Тўқтамишхон гажирчи³⁶⁶ бўлуб юриди. Кеча-кундуз суруб, ўн беш кундин сўнг душанба кечасининг субҳи эрдиким, Жайрон Қамишқа етдилар. Душман эли чизисиз ўлтуруб эрдиким, ҳазратнинг черики аларни таладилар: қўйу от ва тева сонсиз тушти. Ҳазратнинг давлатидин Урусхон ўшул яқинда ўлуб, улуг ўғли Тўхта Қия хон ўлуб, ато ерида ўлтуруб эрди. Ва ул тақи атосининг кейнида борди ва ҳазрат Тўқтамишни Дашти Қипчоқда хон қилди. Ул ерни бўлгон эл-улуси биланким, Жучихоннинг улуси эрди, (анга) берди. Ва бир отким, оти Ханг Ўглақ эрди ва оламда андоқ от йўқ эрди, берди. Шёър:

Бир отким, эди барқдин тезтар,

Қила олмас эди ел андин гузар.

Юрурда фалақдин эди тезроқ,

Анинг гардига етмас эрди Буроқ.

73a

Дедиким: «Бу отни йахши сақлағайсен». Андин қайтиб, /Самарқандда келиб тушти. Йилон йилнинг аввалида, тарих етти юз етмиш секкизда (1377, март) келиб, давлат ва саодат билан манзилига қарор топти.

Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқдин ёнгондин сўнг Урусхон ўғли Темур Малик Ўғлон³⁶⁷ хон бўлди ва черик тортиб, Тўқтамиш бошига келди ва уруш қилгондин сўнг Тўқтамиш черики бузулди. Ва Тўқтамиш ул (от)никим, ҳазрат соҳибқирон бериб эрди, миниб қочти ва қўб машаққат кўргондин сўнг ҳазратқа етти. Соҳибқироннинг ҳиммати анинг аҳволига тушуб, анинг йарогини қилиб, улуг беклардин Туман Темур Ўзбек ва Бахти Хожа ва Гийсиддин Тархон ва Яанги Қавчин, буларни Тўқтамиш билан Сигноққа йибардиким, ани ул вилоятда хон қилгайлар³⁶⁸. Беклар анинг билан Сигноққа бориб, Тўқтамишни хонлиқ тахтига ўлтургуздилар ва наким расм турур эрди, қилдилар.

Ҳазрат соҳибқиронга саодатманд угул бўлғони зикри

Йилон йилнинг аввалида, рабиъ ал-охир ойининг ўн тўртида, тарих етти юз етмиш тўққузда (20.08.1377) ҳазрат соҳибқироннинг давлат кўзи файзу фаъли Раббонийдин йаруқ бўлуб, Самарқанд шаҳрида давлат ва иқболдин бир муборак юзлук фарзанд гайб пардасидин юз кўрсатти. Назм:

Чу бўлди ано қорнидин ул жудо,

Хабар топти ул ойдин подишо.

Кетурди ва қўйнида олди равон,
Анинг юзидин бўлди бас шодмон.
Буюрди анга доялар шахрийор,
Ки қилгай ани парвариш дар канор.
Кишиким, тутуб эрди ани йар,
Тула эрди бошдин аёги ба зар.

Давлат ва саодат юзидин кун киби зоҳир эрдиким, ер юзининг подшоҳи бўлгуси турур ва оламдаки подшоҳлар анга божу хирож бергайлар. Ва бу шахриёрнинг ҳолати иккинчи мақолада келгуси турур. Ва мунда мақсуд мутаваллуд бўлгон зикриким, маълум бўлгайким, қачон таваллуд бўлуб эрди ва йили ва тарихи маълум бўлгай³⁶⁹.

736

/Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхонни
йана йароғини қилиб, Темур Малик бошига йибарғони ва
Темур Малик била урушуб зафар тобқони³⁷⁰

Аввалдаким, Тўқтамиш Ўғлон Ўрусхондин қочиб, ҳазрат қошида келиб эрди, Ўрунг Темур анинг била келиб эрди. Ва ҳазрат ани йахши сийлаб эрди, ва йанаким, Тўқтамиш Темур Маликдин қочиб келди, Ўрунг Темур эликка тушуб эрди ва ани Темур Малик қошига элтдилар. Темур Малик қонини бағишлаб қўябердиким, аларнинг ичида фалокат била юрутай. Бир кун Темур Маликка юкунуб дедиким, «Менга тааллуқ элимни иноят қилгил». Темур Малик анинг сўзини эшитмай дедиким, «Қўнглунг тиласа тургил. Агар тура олмасанг, ҳар қаёнким хотиринг тиласа, боргил». Ва Ўрунг Темур ушул қишда қочиб, ҳазрат соҳибқирон қошига борди. Ва ҳазрат анга кўп иноятлар қилди ва Темур Маликхоннинг аҳволини сўрди. Ул дедиким, «Кеча ва кундуз ичадур ва чоштгача юқлайдур. Ва агар юз муҳим бўлса, ҳеч кишига ул мажол йўқ турурким, ани уйғотгай. Ва бу жиҳатдин эл андин ноумид бўлуб турурлар. Ва Жўчихоннинг улуси Тўқтамишни тиларлар».

Соҳибқирон буюрдиким, Тўқтамиш Темур Малик бошига юрусун. Ва Темур Малик ул қишда Қаро Толда қишлоқ қилиб эрди. Тўқтамишхон черик йиғиштуруб, Темур Малик бошига борди ва анда етконда асру қаттиқ уруш бўлди. Ва соҳибқирон давлатидин Тўқтамишқа зафар ҳамдам бўлуб, Темур Маликни босги ва Қипчоқ Даштида атолари ўрнида шоҳлик тахтида ўлтурди. Ўрус Хожани чобтуруб, ҳазрат аъло қошига йибарди ва фатҳ муждасин еткурди.

Ҳазрат ул хабардин севунуб, неча кун айшу ишрат била ўлтурди ва бу жиҳатдин зиндондаги бандиларни озод қилди ва Ўрус Хожани кўб иноят ва шафқат қилди. Байт:

Йибаргон кишига бериб тожу зар,
Эгар бирла от ва мурассаъ камар.

74а

/Ани ижозат бериб қайтарди. Ва Тўқтамишхон Сигноқда келиб қишлади. Баҳор бўлгонда Тўқтамишхон қалин киши йиғиштуруб Сарой мамлакатига бориб, Мамоқ элини мусаххар қилди ва анинг азимати ҳар кунда соҳибқирон давлатидин ортар эрди. Ва Жўчихон улуси барча анга мутиъ бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга элчи йибарғони

Ул йилдаким, ҳазрат соҳибқирон қишда Ўрусхон муқобаласида ўлтуруб эрди, Юсуф Сўфий ҳеч андиша этмай фурсат топиб киши йибардиким, Бухорини чобдилар ва ҳар нимаким тобдилар, элтдилар. Ҳазрат соҳибқирон Жаловатийни элчиликқа Юсуф Сўфий қошига йибарди ва дедиким, «Қариндош бўлгондин мухолифат қилмоқ ана не жиҳаттин турур?» Юсуф Сўфий элчини тутуб беритти³⁷¹. Ҳазрат соҳибқирон ул йамон ҳаракатидин воқиф бўлуб, назм:

Ва парҳезпарвари некном,
Тилади шаҳаншоҳи боэҳтиром.
Буюрдикӣ, сочқил гуҳар хомадин,
Баён қил ту дур сӯзларим номадин.
Сари нома қилгил номи худой,
Ки гумроҳларга эрур раҳнамой.
Кишиники, ул қилди ферузбахт,
Анга қолғусидур жаҳон ичра тахт.
Кишиники, ул қилди хору нажанд,
Анга тегмагай офтоби баланд.

Йахши хат битди. Хатнинг мазмуни бу эрдиким: «Подшоҳлардин раво эрмаским, элчини банд қилгай, анинг учунким, аларда гуноҳ булмас. Агар сенинг сӯзунг бўлса сенинг била турур, элчи била не ишинг? Боргон элчини йибаргил ва мундоқ ишлар қилмагилким, пушаймон бўлгунг турур» битиб, хатни муҳрлаб Юсуф Сӯфийга йибарди. Ул нодон беоқибат, ноандиша бу борган кишини ҳам банд қилдурди ва шарру фасод эликини очиб, Туй Буға уғрини йибардиким, Бухоро вилоятини теграсидаги ултургон туркларнинг теваларини суруб, элттилар.

746

Бу маҳалда Ҳожи Сайфуддинбек Ҳижоз сафаридин қайтиб, ҳазрат соҳибқирон қошида келди ва Эрон мамлакатида бўлгон подшоҳларнинг/ аҳволларини араздошт қилди. Ва ушул йилда ҳазрат соҳибқирон маҳди аъло Туман оғоким, Мусабекнинг қизи эрди, шарият тариқаси билан никоҳида кийурди³⁷². Ва ҳазратнинг хотири шарифида кечтиким, бу хотун учун бир ери солгай. Ҳукм эттиким, Самарқанднинг кун ботар сорисида фалак буружининг ададича ўн икки боғ солдилар ва барчани бир қилдилар. Ва бир боғ ичида бир кўшки солди ва бу боғнинг оти «Боғи давоздах бурж» бўлди. Ва ҳазрат ул қишни Занжир Саройда қишлади.

Ҳазрат соҳибқирон тўртинчи қатла Хоразмга бориб, фатҳ қилғони

Юсуф Сӯфий жаррот аёғин тариқатдин ташқари қўйди ва гурурдин элик чиқариб, вилоятларга узатти ва мусулмонларнинг молларига тамаъ қилди. Шаввол ойида, торих етти юз саксонда, қўй йилдаким, кун Хут буржида борди (19-20.02.1379); ҳазрат нусратшиёор черикини йиғиштуруб, Хоразм сори мутаважжих бўлди. Эски Укуздин³⁷³ утуб, Хоразм қалъасини³⁷¹ уртада олди ва эҳтиёт учун буюрдиким, яна ҳисори солгайлар. Ва барча йўлларни маҳкам қилдурди ва ҳар кеча-кундуз сурон солиб, олам ичида зилзила тушар эрди.

Ҳазрат соҳибқирон зафарпаноҳ черикини ҳар сори йибардиким, алар чопиб мол келтурдилар. Бу маҳалда Юсуф Сӯфий бир хат ҳазрат қошига йибардиким, «Неча эл азобда бўлгай биз, икки киши жиҳатидин? Вазифа улким, иккаламиз майдонга чиқиб урушқайбиз». Назм:

Таваккал қилиб икимиз Ҳаққ била,
Худованди сабуру мутлақ била,
Куралики, будур гардуми сиеҳр,
Кима жавр курсаткай ва кимга меҳр.
Ки майдон ичинда будур сарбаланд,
Ки будур жаҳон ичра хору нажанд.

75a

Ҳазрат соҳибқиронга бу сўз хуш келиб дедиким, «Мен худойдин ушбуни тилар эрдим» ва таваққуф қилмай, уруш асбобини кийиб, ўзини мукамал қилиб, ҳисори сори юриди. Беклар илғари келиб дедиларким, «Бу бормоқ маслаҳат /йўқ турур». Аммо соҳибқирон аларнинг сӯзларига илтифот қилмай, юриди. Ҳожи Сайфуддинбек беихтиёр бўлуб, жиловини тутуб, давлат-хоҳлуқ тили билан араздошт қилди ва дедиким, «Бандалар тирик туруб раво эрмаским, сиз урушқали боргайсиз». Соҳибқироннинг аччиги келиб, ани

сукуб, йалгуз қалъа сори юриди. Хандаққа етконда чорлаб дедиким, «Юсуф Суфийга айтингизким, биз сенинг сўзунг била келдук. Сен ҳам керакким, ваъдага вафо қилгайсен, шаҳардин чиқиб келгайсенким, кўрвали, Худой кимга нусрат берур». Юсуф Суфий қўрқуб, сўзидин пушаймон бўлуб, жавоб бермади. Ҳазрат яна чорлаб деди ким, «Ҳар кимки қавлига вафо қилмас, улмак анинг тириклигидин йахшироқ турур». Ҳар нечаким мундоқ сўзлар деди, ул ҳеч унамади ва соҳибқирон куб туруб кўрдиким, ҳеч кининчи чиқмади, ёниб борди. Барча эл анинг журъатидин таажжубқа қолдилар. Байт:

Бари дедилар анга «Юз офарин,
Ки сенсиз дами булмагай ер юзин».

756 Бу маҳалла Термиздин йанги қовун³⁷⁵ ҳазратқа келтурдилар. Ҳазрат дедиким, «Юсуф Суфий бизга утрув ўлтуруб турур. Бу янги мевадин олтун табақ ичра солиб йибарали». Беклар дедиларким, «Олтун табақ не ҳожат турур, йағоч табақ етар». Ҳазрат деди: «Бизнинг ҳимматимизда қусур турур». Олтун табақ ичра қовунини қўюб, хандаққа йақин элтиб дедиларким, «Йанги қовун турурким, соҳибқирон Юсуф Суфий учун йибариб турур». Қовунини анда қўюб қайттилар. Алар қалъадин тушуб, қовунини олиб Юсуф Суфийга элттилар. Ул бадбахт йамонлигидин буюрдиким, қовунини хандақ ичида таштадилар ва табақни дарбошига берди³⁷⁶. Андин сўнг қалъа ичидин бир бек, Ҳожи отлиқ, куп киши билан урушқали чиқти. Амирзода Умаршайх баҳодурлари қиличлар тортиб анга чобтилар, уруштилар /ва икки тарафдин куб киши захмлиқ бўлуб, Хоразмдин чиққан кишилар қочтилар. Ул ишда Элчи Буга билан Навширвон йахши ишлар қилдилар ва иккаласи захмдор бўдилар. Аларни ўрдуга келтуруб, муолажа қилиб, Элчи Буга йахши бўлуб, Навширвон вафот бўлди. Андин сўнг асокири нусратшиъор фармон йўсуни била манжаниқ тартиб этиб, тош зарби билан Юсуф Суфийнинг қасрини буздилар. Ва Юсуф Суфий бу ҳолатни кўруб, қўрқуб ўзга ерга бориб ўлтурди. Уч ойи ўн олти кунгача шаҳар қамал эрди. Аммо ҳар кунда фатҳ осори ва аломати мансур черикида зоҳир эрди ва Юсуф Суфийнинг жойинда гам ва андуҳ кўбрак бўлур эрди, токим бу гаму андуҳда ўлди.

Ҳазратнинг давлатидин мундоқ воқеъ бўлдиким, ул кунким ҳазрат йалгуз қалъага йақин бориб эрдиким, Юсуф Суфий билан урушқай ва Юсуф Суфий чиқмади, муборак тилига бордиким, «Ҳар кимки ўз сўзига вафо қилмагай, марг андоқ кишига йахшироқ турур». Ва неча кундин сўнг Юсуф Суфийнинг ҳаёт кунни мамот шомига мубаддал бўлди.

Ва мансур черикининг баҳодурлари чаҳоршанба кунда шижоат юзларини ҳисорга қўйуб, ҳар соридин раҳналар қилиб, урушуб шаҳарга кирдилар. Ва ул шаҳарни тоб-тоз қилиб, анда бўлгон донишмандлар ва ҳафғоз ва ҳунармандлар барчасини кучуруб, Кешга элттилар. Ва бу фатҳ қўй йилида, торих етти юз сексан бирда бўлди³⁷⁷.

Соҳибқирон фатҳ ва давлат билан қайтиб ул киш Занжир Саройда қишлади. Байт:

Давлатдин ўлди ҳосил анвоъи комрони,
Бўлди анга муҳайё асбоби шодмони.

Соҳибқирони саодатманд Кеш қалъасини солиб, Оқсарой иморатини буюргони

76a Баъзи китобда манқул турурким, Кеш шаҳри бурун уламои Исломининг ери эрмиш ва бузругвор муҳаддислардин уч имом анда ватан қилгон турурлар: бири Абу Муҳаммад (Абдуллоҳ ибн Абдулҳамид ибн) Наср (ибн Хумайд) ал-Кашший³⁷⁸ /ва яна бири (Абу Муҳаммад) Абдуллоҳ ибн Абдурахмон ад-Дорамий ас-Самарқандий³⁷⁹ ва Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий³⁸⁰, разийаллоҳи анҳум. Ул маҳалда олам аҳли масъала ва масоили диний учун атроф оламдин Кеш вилоятига келур эрмишлар. Ва

ул жумладин Абу-л-Хусайн Муслим ибн Ҳажжож ал-Қушайрий ан-Нишопурий³⁸¹ келиб Абдурахмон ибн Хумайд ал-Каший қошига истифода қилгон турур ва кўб аймма ва афозил анда бўлгон эрмишлар ва барчанинг дарелари бор эрмиш. Бу жиҳатдин Кешни «Қуббатул илм вал адаб» лақаби бўлуб турур. Баҳор вақти ул шаҳарнинг тому тоши кўм-кўк бўлур ва кўк кўрунгон жиҳатидин анга Шахрисабз от бўлуб турур. Сичен³⁸² йилда, торих етти юз сексан бирда (1380, март) ул шаҳарга қалъа солдурди ва жаҳдлаб тамом қилдурди. Ва андоқ шаҳри бўлдим, гардун Муҳандиси мунча ёши билан оламни кезиб, ҳеч бир ерда мундоқ шаҳар ва кўшк кўрмаган турур.

Соҳибқирони зафарқарин Ҳожи Сайфулдинбекни Малик Ғиёсуддинга, Ҳирот вилоятига йибарғони

Ҳазрат соҳибқирон қишлоқдин Ҳирот вилоятига Малик Ғиёсуддинга элчи йибардиким, «Аввал баҳорда бекларким, нўениендин турурлар, барча жамъ бўлуб қурултой қилгумиз турур. Малик керакким, бу қурултойда ҳозир бўлғай». Боргон элчи Малик қошида бориб сўзни дегонда Малик элчини йахши сийлаб қайтариб йибарди. Ва жавоб мундоқ дедиким, «Агар Ҳожи Сайфулдинбек бу сори келса, мен анинг била хизматқа борғум турур». Зоҳири била мундоқ, аммо ботинида қўрқар эрди.

766 Ҳазрат соҳибқирон бу сўзни эшитгач, Ҳожи Сайфулдинбекни йибарди. Бек Ҳиротқа етконда Малик анинг мақдамини азиз тутуб, муддати бекни сақлади, бу баҳона биланким, «Пешкашларим тайёр бўлмагон турур», вале хисорга услиқ кийирур эрди. Ва мундин бурун бир қа.ғъа солиб эрдиким, анинг давраси икки йағоч эрди; ул қа.ғъани жаҳд қилур эрди, /тамом бўлғай. Ва маҳаллот ва боготким, шаҳардин ташқари эрди, кўброки шаҳар ичида кириб эрди. Бу умид билаким, агар ғаним пайдо бўлса, анда кира олмағай. Ҳожи Сайфулдинбек Маликнинг афъолидин фаҳм қилдиким, уэга хаёли бор. Андин ижозат тиламай, шаҳардин чиқиб, Самарқанд йўлига кириб, мулозиматқа етти ва Маликнинг афъоли ва кирдорини шарҳ қилди.

Бу маҳалда Алибек ибн Арғуншоҳ Жониқурбони соҳибқирон мулозиматига келди: бовужуд улким, андин гуноҳлар зоҳир бўлуб эрди, ҳазрат ул ҳаракотларни хотирига келтурмай, иноят в шафқат анинг ҳаққида қилди. Ва анинг қизини амирзода Муҳаммад Султон учун қалинлиқ қилди ва неча кун тўйлар тортиб, анга отлар миндуруб, хилъатлар кийдурди. Хуросон бормоқ учун анинг била кенгашти ва муқаррар мундоқ бўлдиким, аввал баҳорда ҳозир бўлғай, то иттифоқ била Хуросонга борғайлар. Алибек бу маънини қабул этиб, ҳазрат яна анга иноятлар қилиб ижозат берди. Байт:

Чу бўлди сарафроз шаҳ лутфидин,
Ениб, қўйди ўз юрти сори юзин.

Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Мироншоҳни Хуросонга йибарғони

Ҳазрат соҳибқироннинг ҳиммати раво кўрмас эрдиким, олам ичинда андин уэга киши мамолик амрида даҳл қилғай, ё «Вилоят менга тегар» деб даъво қилғай. Доим муборак тилида кечар эрдиким, «Дунё андоқ ер йўқ турурким, икки киши анда даҳл қилғай ва дунёни йасагон Парвардигор бир турур. Дунёда ҳам подшоҳ бир керак».

77a Ул маҳалда Эрон вилоятида ҳар мамлакатда бир жамоат бош чиқариб, подшоҳлиқ қилур эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон Турон вилоятини мусаххар қилгондин сўнг муборак хотирига туштиким, Эрон вилоятини забт қилғай. Эрон сори мутаважежиқ бўлуб, сичен йилда фарзанди аржуманди мирзо Мироншоҳким, ун тўрт ёшида эрди, Хуросон вилоятининг /ҳукуматига муқаррар бўлди. Ҳожи Барлосбек билан Ҳожи Сайфулдинбек ва Оқ Бугабек ва Усмонбек ва Муҳаммад Султон ва Хумори, Тамуканунг иниси ва Тобон Баҳодур ва Урус Буга, Сари Буганинг иниси ва Пир Ҳусайн Барлос, Мусабек угли Ҳамза ва Муҳаммад (Қузагон) ва Сариқ Атка, Уч Қаронинг

ўгли Музаффар ва ўзга беклар эллик қушун черики бида отланиб, ҳазрат шаҳзоданинг мулозиматида барчани Хуросон вилоятига йибарди³⁸³. Шаҳзода ҳукм йўсуни бида амал қилиб, қалин черик билан ҳазрат Изад таоло паноҳида сигиниб, Эрон сори мутаважжих бўдилар. Шэър:

Чу Турондин Эрон сори шахрийёр,
Йибарди ўгулни шаҳи номдор.
Амунунг йақосида қилди мақарр,
Бутурдики, жамъ ўлсун аҳли ҳунар.
Йасасунлар анда кемадин равон,
Сув устида кўфрукким, ўтсам аён,
Хунарвар равон қилди бино ва кор,
Мураттаб қилиб, кўфрук устувор.
Ки ўттилар андин черики равон,
На қўрқунч эди анда, на ваҳми жон.

Сувдин ўтуб ул қиш Балхда ўлтурди. Қишнинг охирида Бадгисда³⁸¹ черик йибариб, чобтилар ва бисёр мол олиб ёндилар. Хутнинг ўн бешида Алибек Жониқурбони ҳазрат қошида элчи йибардиким, «Агар ҳазрат ўзи мутаважжих бўлуб, бери келурлар (эрс) банда хизматда бел боғлаб, гажирчи бўлурмен».

Ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятига черик тортиб борғони

Товуқ йилда, торих етти юз сексон иккида аввал фасли баҳордаким, (1381, феврал) олам маҳбубларнинг юзидек гуллардин ораста бўлуб эрди, ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятига таважжуҳ этиб, фармон қилдиким, «Черик жамъ бўлсун!» Атроф ва жавонибдин анча киши йигилдиким, тамом саҳро чодир ва оқ уй ва шомийнадин тўлди. Ҳазрат соҳибқирон авжи азимат ва давлат билан сувдин ўтуб, Андхудқа етти³⁸⁶. Ва гоят сидқ ва ихлосдин Бобо Сангуким, авлиёлардин эрди, тавофиға борди. Ва Бобо Сангу, жазаба ва ҳолатиким, анда бор эрди, бир қўйунунг тўшини ҳазрат қошига ташлади. 776 Ул ҳазрат /шу куп тутуб, тўшни олиб дедиким, «Хуросонким, ер юзининг тўши турур, бизга Тапгри бергуси турур». Ва ўшандоқ бўлди ва андин саодат ва иқбол билан юриди.

Малик Муҳаммадким, Малик Гийёсуддиннинг иниси эрди ва Сарахс қалъасида эрди, ҳазратнинг келгониди хабар билиб, мулозиматқа келди, ва ҳазратнинг иноят ва шафқати сарафроз бўлди.

Марварудинким, машҳури Мурғоб³⁸⁷ бида турур, андин ўтуб, Чекдаликим, Ҳиротнинг ўн бир йағочида турур, туштилар. Ва Алибекка киши йибардиким, «Черикингни жамъ этиб, бизга бот етишакўргил!» Алибек аҳд юзини бевафолиқ тирпоғи билан бузуб, келурға тааллул қилди ва аёқини гурурдин ташқари қўйуб, боргон кишини ҳам йибармади.

Малик Гийёсуддин ул йақинда Шишопурни сарбадошлардин олиб, черикининг купи анда эрди. Ҳазрат соҳибқирон Кусуй ва Жом сори равон бўлдиким, андаги черик Маликка қўшулмағай. Кусуйға етконда Паҳлавон Маҳдийким, ул ернинг улуги эрди, ўтрув чиқиб, саврин бида келиб ҳазратни кўрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб, андаги элга ҳеч зарар тегмади.

Ҳазрат соҳибқирони покъятиқод мавлоно Зайниддин Абу Бакр Тайободийга³⁸⁸ боғиб, ул яғонаи даҳрнинг суҳбатиға мушарраф бўлди. Ва ул олим диннарвар йахши насиҳатлар деб, бир-бирини дуо қилиб, Ҳирот сори мутаважжих бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон Фушанж қалъасини мусаххар қилғони

Ҳазратнинг фотиҳ рабъяти Фушанж қалъасига³⁸⁹ етти. Нуератшиёр черики ул қалъани ўртада олиб туштилар, хандақида суви куп жихатидин уч кун тавақуф бўлди, ва уч кун қалъанинг олмоқиға ва уруш асбобиға машғул эрдилар. Тўртинчи кунда отланиб келиб уруш солди. Назм:

Чу туртинчи кундаки, султони меҳр,
 Ки тожи эрур нур ва тахти спехр.
 Юриди шаҳаншоҳи олийтабор,
 /Ким ул қалъани олгай ул шаҳриёр.

Йарлиқ бўлдим, «Ҳар киши туш-тушидин уруш солсун!» Ҳар тарафдин ҳисорға юз қўйиб урушладилар. Баҳодурлар синочлар билан ва йағочлар билан ел киби ул сувдин утуб, ҳисорнинг хокризига чиқтилар. Ва ҳазрат соҳибқирон жайбасиз бир диккалай била қалъа тегарасида юруб, баҳодурларга кўнгул берур эрди. Баҳодурлар ани куруб, аларға куч-қувват бўлуб, урушқа юридилар. Ҳисор устидин тош ва ўқ йамғур киби келур эрди, андоқким, икки ўқ ҳазратнинг қалқониға тегди. Амирзода Аликим, Муъаййидбекнинг ўгли эрди ва ҳазратнинг синглисидин туғуб, ҳазрат анга тағоси бўлур эрди ва Ййгу Темур Билгут ва Умар Аббос ўгли ва Мубашширлар ва ўзга баҳодурлар илгари бориб, фасилга еттилар. Ва элик уруб, фасилдин юқори чиқтилар. Ҳар нечаким душманлар ўқ ва тош оттилар, қайтмадилар ва шижоат пешасининг шерн Шайх Али Баҳодур ва кичик иниси Султон ва Элчи Буганинг ўгли Мирак қиличларин чиқариб, баҳодурлуқ била ҳамла қилиб, дарвозаға юридилар ва хандақдин ўтуб, дарвозаға бориб, душманлар била урушуб, аларни қочуруб, дарвозани олиб очтилар. Ва мансур черики ҳар тарафдин қалъаға ёпушди, рахналар қилиб, қалъаға кирдилар ва ичидаги душманларни барчани ўлтурдилар ва горат ва торож эликини чиқариб, ҳар нимаким топтилар, таладилар.

Бу фатҳ оқил ва зийракларнинг қошида ишорати азим эрди; Эрон вилоятида аввал ериким фатҳ бўлди, бу эрди. Ва бу қалъа бағоят берк қалъа эрди ва Хуросон вилоятида андоқ мазбут қалъа йўқ эрди. Хандақи асру чуқур ва тўла сув ва ичида эли куб. Мундоқ қалъани мусаххар қилмоқ асру улуг иш турур ва мундин маълум бўлдим, Эрон мамлакати тамом фатҳ бўлгуси турур. Ва бу урушда йамон кўзининг дафъи учун Илс билан баъзи кишилар хандақнинг суви ичида талаф бўлдилар.

/Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон Ҳирот сори бориб, ани тақи фатҳ қилғони

Ҳазратнинг муборак хотири Фушанж қалъасидин жамъ бўлуб, азимат инонини Ҳирот сори қилди. Малик Гийсуддинга гурури ва ҳисорининг берклигига ва кишисининг кўплигига мағрур бўлуб, уруш асбобини тайёр этиб, қалъани беркитти. Чаҳоршанба куни соҳибқирон мансур черики била анда етиб, ташқаридаги боғларни бузуб, томларини йиқиб, хандақ қазиб туштилар. Ва ҳазрат ўзи муборак нафаси билан шаҳарни (атрофини) бир эврүлуб, тушар ва кирар йуларини кўлади. Мухолифлар кийна камарларини беллариға боғлаб, дарвозаларни очиб, гурийлардин бир жамоат киши чиқиб, уруштилар. Номдор беклардин ва баҳодурлардин, алаҳхусе, Қиморшоҳ Барлос ул кун йахши ишлар қилдилар ва душманларни дарвозағача суруб, шаҳарға кийурдилар ва андиб ёниб, ҳар киши ўз ериға тушуб, фароғат қилдилар. Тонгласи нусратпаноҳ черики отланиб, йасол тортиб, қалъанинг ўтрусиди келиб турдилар. Охшомғача ул кун уруш солмадилар. Тонгласиким, жумъа куни эрди, чоштвоқ бўлгонда зафар черики оҳанги уруш қилиб, қалъа сори юридилар. Уруе Буға билан Мубашшир бир пора баҳодурлар билан ҳисор тубида келиб турдилар ва саъйи қилур эрдиларким, юқори чиқайлар. Душманлар ҳисор устидин мардоналиқ кўрсатиб, ҳисорни сақлар эрдилар.

Саодат ва иқбол билан ҳазрат соҳибқирон ҳар сори юруб кўрар эрдиким, баҳодурлар нечук иш қилурлар, ва ҳар ердаким етар эрди, тургон баҳодурларға кўнгул бериб ўтар эрди. Аларға бир кўнгул минг бўлуб, ишларига жади ва жаҳд қилур эрдилар.

Фармон бўлдим, «Бари соридин султоний уруш солиб юрусунлар!» Ййгу Темур ва Мубашшир ва Севинчак илгари бориб, ҳисор тубиға кирдилар. Ва ҳар нечаким ўқ /ва тош ҳисор устидин отар эрдилар, қалқонлари билан олиб илгари бордилар ва шотулар қалъаға қўйиб, юқори чиқтилар. Ва яна диловар Мамарри Ганий кўшкидин, андинким Ижал суйи шаҳарға

кирар эрди, кирдилар. Шаҳар улут эркан жиҳатидин эл бир-биридип хабардор эмас эрдилар. Ва ул кун Малик Гиёсуддин ул дарвозодаким, Ижал суйининг кўфруки устида эрди, туруб уруш қилур эрди. Аммо ул иш ҳеч фойда қилмади ва мансур черикидин аввал кишиким қалъага чиқти, Халил Ясовул эрди. Ҳар соридин беклар ва баҳодурлар юруб, қалъага чиқтиллар ва баҳодурлар дарвозаларни душманларнинг кўнглидек синдуруб, ичкари кирдилар. Ва хазон елидекким, йағоч устидин йафроқни тўкулгай, мухолифларни тепадин ушандоқ ташладилар.

Малик Гиёсуддин қочиб ичкари қалъага кирди. Мансур черик Малик кишиларидин икки минг киши тутуб ҳазрат қошига келтурдилар. Ҳазрат соҳибқирон аларнинг гуноҳларидин кечиб буюрдиким, «Хатлар битиб, булар билан шаҳар ичида йибаринг!» Хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Ҳар кишиким ўз ерида ултуруб фасил устида чиқмагай, амонда бўлгай турур. Ва ҳар ким чиқиб урушса гуноҳи ўз буйнида». Ва мундоқ хат битиб, бу олгон кишиларга бериб, шаҳар ичида йибардилар ва дедиким, «Элга кўрсатгайсиз!» Шаҳар эли бу хатларни кўруб, ҳар киши ўз уйига кириб ултурди. Малик ичкари ҳисорга кириб ҳаёл эттиким, қалъани беркитиб сақлагай. Ҳар нечаким элни чорлади, ҳеч киши эвидин чиқмади ва сўзини ҳеч киши эшитмади. Билдиким, қалъани сақласа бўлмас, ҳазрат соҳибқиронга буйун қўйиб, таслим бўлмоқ керак. Аносиниким, оти Султон Хотун эрди ва Тағай Темурхоннинг қизи эрди ва улут ўгли Пир Муҳаммадни, Искандар Шайхийким, Бижан наслидин эрди, аносига қўшулур, ҳазрат соҳибқирон қошига йибарди.

796

/Ҳазрат соҳибқироннинг хулқ ва карами қўймай, келгон кишиларни йақши кўруб, иноят ва шафқат қилди ва маликзодага хилъат ва олтун камар била сарафроз қилди. Ва аларни яна қайтариб йибарди ва дедиким, «Маликка айтингиз: шаҳардин чиқиб келиб, бизни кўрсун ва агар на уруш билан шаҳарни олсак, кўб киши талаф булур ва мусулмонларнинг моли ва аҳл-аёли талаф булур. Ва аларнинг ёзуқи анинг буйнида бўлгуси турур». Ва Искандар Шайхийни сақлаб, йибармади ва шаҳарнинг аҳвол ва авзоини сўруб, барчасидин соҳибвуқуф бўлди. Ва Боги Зоғон кўшкида келиб тушти. Малик Гиёсуддин чиқмоқ йароғига машгул бўлур, яқшанба куни ҳисордин чиқиб келиб, соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлди. Ва юкунуб ҳазрат била кўрушти ва тақсир бўлгон ишларидин узр қилди. Шеър:

Йамон кишига иши чун бўлса сахт,
Қочар ул йамон кишидин фатҳу бахт.
Чу кўргайки бўлмас муяссар зафар,
Ки кун-кундин аҳволи булур баттар.
Тилин очса анга тазарруъ била,
Дегай ишидин узру зори қила.

Ҳазрат анга амон бериб, хосса хилъатлар билан ва олтун камар билан сарафроз қилиб, шаҳарга йибарди. Тонгласи шаҳарнинг содот ва қазот ва машойих ва донишманд ва ақобирлари чиқиб, ҳазратнинг мулозиматиға келдилар. Ва ҳазратни кўруб, кўб навозишлар топиб хушвақт бўлур, севиндилар.

Бу фатҳ муҳаррам ойида, товуқ йилда, торих етти юз сексон учда булди (1381, апрел).

Раъйат нуератшиёро андин кўчур, Ҳиротнинг кун чиқари сори Кўҳдистонда тушти ва неча кун туруб, Гўр маликларининг жамъ қилгон молларини бу чоққачаким, йиғиштуруб хазонин қилиб эрдилар, барчани келтурмакка фармон булди. Шеър:

Буюрди шаҳаншоҳи никушиёро,
Хазина ичинда на-нимаки бор:
Агар бўлса тож ва агар рахт,
Ва ҳам олтун камар била рахт,
Қаторлаб барини менга келтурунг,
Равон келтурунг менга, тезроқ юрунг³⁹⁰.

Хазинадин бўлгон молни чиқариб келтургондин сўнг фармон булдиким,
«Ташқи қалъани бузулсунлар!» Шейр:

80a

/Чу олди хазонин молини тамом,
Буюрди ҳамул дам шаҳи искном.

Ҳисор томини ер била тенг қилинг.
Бу ишга равон, барча оҳанг қилинг.

Ва моли амон шаҳарга солиб, тўрт кунда олдилар. Мавлоно Низомуддин ўгли мавлоно Қутбуддин аъламу уламо эрди, икки юз йахши кадхудолар била муқаррар булдиким, Шаҳрисабзга боргайлар. Термиз даругаси, Темуртош Оқ Буганинг иниси эрди, буларга муҳассил қўйдиким, буларни кўчуруб, Шаҳрисабзга элткай. Шаҳардаги дарвозаларким, темурдин эрди ва барчаси наққошлиқ ларни тақи ҳукм булдиким, «Кешга элтсунлар!» Ва Маликка тааллуқ бир ҳисор бор эрдиким, ани Ишқалча дер эдилар ва Амонкуҳ тақи айтурлар, кичик ўгликим, оти Амир Ғурий эрди ва бисёр диловар ва паҳлавон эрди, ул қалъада эрди. Соҳибқирон Маликка деди: «Ўғлунига киши йибаргилким, келиб бизни кўргай ва агар келмаса сен тақи ўғлуниг қошига боргил!» Малик ҳукм била амал қилиб, Ишқалча қалъасига бориб, ўглини юз айтмоқ ва эшитмоқ била тушуруб, ҳазрат қошига келтурди. Ва ҳазрат ани тақи йахши кўруб, хилъат ва камар била сарафроз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Тус ва Калот сори таважжуҳ қилиб борғони

Соҳибқирон Ҳирот забтидин кўнгул жамъ қилиб, амир Жаҳоншоҳ Жақуни черик билан Нишонур сори йибарди ва Алибек жиҳатидин ўзи Калот³⁹¹ ва Тус³⁹² сори таважжуҳ қилди. Ва йулда Абу Муслим³⁹³ алайҳирраҳмат мазорига етти, камоли сидқи ва ихлосидин тушуб эиерат қилди ва аниг руҳидин ҳиммат ва мадад тилаб, тиланди.

Алибек (Жоникурбони) эшиттиким, ул ҳазрат фатҳ ва нусрат билан келаду, кўркунч ва изтироб кутқалида тушуб, заруратдин ҳеч чора топмай, ҳазрат қошига келди. Ҳазрат ўз лутф ва карамидин анга ҳеч нима демай, йахши сўрди.

80б Хожа Али Муъаййид Сарбадол Сабзаворда ҳабар билиб, ул тақи хизмат ва мулозиматда келиб, лутф ва инъом /била сарафроз булди. Шейр:

Икковини карам бирла қилди карам,
Аларни қилиб лутфидин муҳташам.
Камар берди ва тўн ва шамшири хос,
Яна топилар иккиси ихтисос.

Ва андин отланиб саодат била Исфароинга³⁹⁴ юриди: Валибекнинг кишилари анда эрди. Ва Исфароинга етканда черик ҳануз тушмайду эрдиким, ҳукм булдиким, «Қалъа ишига машғул булсунлар!» Черик тушмай, қалқонлар олиб, ҳисор сори юридилар. Ва ҳисорга етконда филҳол ёнушуб, томини тушуруб кирдилар ва кўб кишини ўлтуруб, булгон иморатини ер била тенг қилдилар.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Мозандаронга Валибекка элчи йибардиким, «Агар келиб бизни кўрарсенмиким, мақсудунг бўлса ўшандоқ бўлгуси турур. Ва агар тааллул қилиб келмасанг, бало ва меҳнат эшикани зуангга ўзунг ачқунг турур». Элчи Валибек қошига борди. Элчини йахши кўруб, иззат қилди ва ҳазратнинг йибаргон хатини кўруб, ўпуб, бошига қўйиб дедиким, «Мен ҳазратқа дўст ва давлатхоҳмен. Ҳазратнинг хизматида боргумду». Яна элчига дедиким, «Мендин ҳазратқа дегин, назм:

Ўпуб ер ва мендин дегасен шоҳга,
Шаҳаншоҳи диндору огоҳга.
Ки жон бирла бандамен эй шаҳриёр,
Сенга эй шаҳаншоҳи олийтабор».

Ҳазрат Исфароиндин отланиб Угулчату йайлоқида чиқиб неча кун анда ултурдиким, хоригон отлар ўзига келгунча.

Бу маҳалда аҳолийи Хурошаким, мундин бурун мазкур бўлуб эрдиким³⁹⁵, амир Ҳожи Барлос била Идику Барлосни ўлдуруб эрдилар, ул элни тутуб ўлдурдилар. Ва ул мавзёни Идику Барлоснинг ўгли Муҳаммад Дарвешқа ва Ҳожи Барлоснинг набираси Али Дарвешга берди ва бу чоққача аларга тааллуқ кишиларда турур.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтқони

81a /Ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб, Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ба Хуросон вилоятиким, мусаххар бўлуб эрди, вилоятнинг забти учун Ҳирот маликини ва ўзга вилоятларнинг даругаларини ҳар бирини ўз вилоятларига йибарди. Ва амир Шайх Сабзаворийким, Хуросон фатҳидин бурун қочиб ҳазрат қошига келиб эрди, ани Сабзаворда пешво қилди. Ва Тобон Баҳодурни даруга қўйди ва таважжуҳ юзини салтанат тахти сори қўйди. Ва спехр юз тил била айтур эрди, назм:

Етишти хусрави соҳибқирони жамъкирдор,
Зафарқарин ва саодатанис ва давлатйор.

Жамолидин яна Турон бўлуб бихиштбарин,
Ва висолидин яна тобти ҳаёт аҳли диёр.

Юз азимат ва шодкомлик (била) Самарқандда кириб, ул диёрнинг улук-кичикининг кўзалари жамолидин йаруқ бўлди. Ҳазрат тақи ул элга иноятлар қилиб, ҳеч киши қолмадиким, андин ул кишига файз тегмаган бўлгай. Ва қиш булгонда Бухорога бориб, ул қиш анда қишлоқ солиб, давлат била ултурди. Ва Мироншоҳ мирзо ҳукм билаким Сарахсқа бориб эрди, Малик Гийёсуддиннинг инисини Самарқандқа йибариб, ўзи анда қишлади.

Ака Бегининг вафот бўлғони зикри

Замонаи бадмеҳру бадкирдор, давлат гулшанини тароват била ораста кўруб, ҳасадин ўзга бўлди ва дунёнинг иши мундоқ турурким, агар бировни кўнгулни шод кўрса, ул шодлиқ кейнида юз гам келтурур. Ва агар суруре кўрсатса, яна анинг кейнида моний туруб турур. Мақсуд улким, хотири фархундафол ҳазрат соҳибқиронийким, аини шодмонлик ва комронийда эрди, меҳнат ва гам бирла озурда қилди.

816 Ҳазратнинг исмат пардасининг кейнида бир қизи бор эрди. Тагайшоҳ отлиқким, ани севгон жиҳатидин Ака Беги дер эдилар ва Мусабекнинг ўгли Муҳаммадбекка бериб эдилар³⁹⁶. / Ул бонуйи нукужамолким, анингдек замонада яна бири йуқ эрди ва ҳазрат ани куб севар эрди, ул гул боги салтанатқа малолати пайдо бўлуб, марази анга ориз бўлди. Ҳар нечук табиблар савъи эттилар, ҳеч фойда қилмади ва жони шарифини топшурди: *Инно ли-Ллоҳи ва инно илайҳи рожиъуна*³⁹⁷. Андин бир ўгул қолди, Султон Хусайн отлиқ.

Ҳазрат бу воқеадин андоқ мутааллам бўлдиким, дунёнинг иши ва кучидин тамом эликини ювди ва оламни бу аламдин барча багирлари чок ва бошларига нола ва зори била доду фарёд қилур эрдилар. Марсия:

Қон тўкти фалак кўзалари бу мотам учун,
Кийди қаро даҳр кечада бу гам учун,
Ой юзини йиргити, Зуҳра кести сочин,
Кук кийди бу даҳр ул шаҳи олам учун.

Ва шаръи мутаҳҳара йўсуни била кафанини тартиб этиб, тобутқа қўйуб, Кешга элтиб қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон анинг руҳи учун таъзият очиб, фуқаро ва масокинларга таомлар бериб, тасаддуқ ва хайру эҳсон қилди.

82a

Бу маҳалда хабар келдиким, Алибек амир Вали билан муттафиқ бўлуб, Валибекни андоқ этиб турурким, черик тортиб Сабзаворға келиб, Али Муъаййидни муҳосара қилиб турур. Ҳазрат фарзанд воқиъасидин андоқ бўлуб эрдиким, олам кўзига кўрунмас эди. Ул хабарларни эшитиб ҳеч парво қилмади. Аммо ҳазратнинг эгачиси Қутлуқ Туркон ого³⁹⁸ кириб ҳазратқа шафқат юзидин деди: «Агар мундоқ бепарволик қилсанг, олам бир-бир бўлуб бузулмай. Худойнинг хостиға ҳеч чора йўқ турур. То олам бор эрмиш, ушбу тариқ эмиш. Гам емак фойда қилмас. Агар мундоқ бўлсанг раъият ва мамолик паришон бўлуб, худойнинг бандалари бехонумон бўлмай. Нечук бир жамоат бебоклар Мозандарондин чиқиб, бисёр мусулмонларни бехонумон қилиб турурлар? Тариқа /бу турурким, алар дафъи учун отланиб, андоқ гушмол бергайсенким, ўзга ҳеч кишига мундоқ ҳаво ва ҳавас бўлмамай». Бу калимотким, айни некхоҳлуқдин эрди, ҳазрат соҳибқироннинг кўнглига асари Хуросон сори азимат қилди.

Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин Хуросон сори таважжух қилғони

Соҳибқирон қишнинг уртасида фармон қилдиким, «Черик йиғилсун!» Черик жамъ бўлгондин сўнг саодат юзини Хуросон сори қилиб, Бухородин отланди ва фатҳ ва зафарининг овозаси олам ичра тўлди. Байт:

Яна чиқти Турон соридин хуруш,
Яна бўлди бу олам ичинда жуш.

82b

Мохон йўлидан утуб, Калотқа яқин тушти. Амирзода Мироншоҳким, Сарахсада эрди, келиб ҳазратқа қўшулди. Ва Малик Гийсуддин черики била Ҳиротдин келди ва Алибек³⁹⁹ ҳазратнинг келгонидин бурун аҳди ва аёлини ва гала-қаросини Калот ҳисорига кийуруб эрди. Соҳибқирон қариндошлиқ ҳаққини сақлаб андоқ этмадиким, анинг вилояти хароб бўлмай. Анга киши йибардиким, «Мендин қўрқуб қалъага кириб турур. Эмди тараддуд қилмай бизнинг сори келги. Ва агар келмасанг, ҳар наким бўлмай, гуноҳи ўз бўйунинга бўлгуси турур». Алибекка азаддин анга нақбат насиб бўлгон эрди. Ул насиҳат анга иешиқ қилмади ва Калотнинг берклигига мағрур бўлуб, ҳазрат қошида келмади. Соҳибқирон Гаранким, Абивардга⁴⁰⁰ тааллуқ турур, бориб анда тушти. Ва черикка жар еткурдиким, «Валибекнинг бошига борурсиз!» ва овоза солиб хабарсиз Калот сори юриди. Алибек ва анга тобеъ бўлгон кишилар хотирларини жамъ этиб, дедиларким: «Соҳибқирон Мозандаронга кетти» ва бўлгон қуй ва от ва тевааларни ҳисордин чиқариб, ўтлоққа қўйдиларким, нусратшиёор черики келиб барча молни суруб элти. /Ва ҳазрат келиб Калот дарвозасигаким, Чаҳордах жиҳати билан машхур турур, тушти. Хайма ва ҳиргоҳ уруб ўлтурди. Амирзода Мироншоҳ дарвоза Даҳчага тушти ва амирзода Аликим, Муъаййидбекнинг ўгли эрди, Баҳра гузарида тушти ва амир Ҳожи Сайфуддин Дарбанди Аргуншоҳда⁴⁰¹ тушти ва амирзода Умаршайх яна бир дарвозада тушти. Алибек бу черикни кўруб, қўрқуб узру ниёз ва тазарруъ билан арзадошт қилиб, йибардиким, «Йамон ҳаракатдин тавба қилдим ва ишимдин ўғглиқ бўлубтурмен. Ҳазрат лутф қилиб, дарвозага яқин келиб турсунлар, то мен чиқиб аларнинг аёгин утуб, кўзумга суртайим». Ҳазрат соҳибқирон камоли марҳаматидин сўзини қабул қилиб, беш киши била ҳисор эшикида борди. Ва ул ҳисорнинг бир йўли бор эрди, асру тор ва иничка. Алибек маълум қилдиким, соҳибқирон оз киши билан келиб турур, яна бадбахтлиги ва шайтоннинг васвасаси кўнглига тушуб, хотирига кечтиким, макри қилмай. Бир жамоат бадкирдорни каминларда қўйдиким, маҳал тобқанда ишлағайлар ва ўзи аҳдига вафо қилмай ҳисордин чиқмади. Ва бу маънидин гофилким, байт:

Ангаким, эрур ҳифзи Илоҳий йовар,
Йўқтур гам, агар жумла жаҳон бўлса адув.

Ҳазрат соҳибқирон бу адувгоҳда келиб, қўб туруб кўрдиким, Алибек сўзига вафо қилмади, ёнди. Ва ҳазрат Ҳаққ иноятидинким: *Ва жаъално*

83а

мин байни айдиҳим саддав ва мин халфиҳим саддан фа-ағшайнаҳум фаҳум ла йубеирун¹⁰²: барча бадандишалар кӯр ва кар бўлуб, ҳеч кимга ул мажол булмадиким борурда ва келурда элик чиқора олғай. Ложурма, ул ҳазрат саломат ва саодат андин чиқиб ерига келди. Ва Алибекнинг макр қилғонини маълум қилиб, ғазаб ўти бошига туташиб, буюрдиким, «Уруш солсулар!» Ҳар киши ўз турғон жойидин илғари бориб уруш солдилар. Бир жамоат макритдин ва бадахшонийлардин, алар тоғ /ичида ўсган кишилар эрдилар ва ҳар бири юрурда какликдин ўзар эрдилар, аларга ҳукм булдиким, «Тоғ устида чиқсулар!» Ул гуруҳ тоғ сори юруб, кечада чиқтилар ва наққора уруб ва нафир чалдуруб, сурон солдилар. Яна ҳазрат бир жамоат баҳодурлардин аларнинг кейнида йибарди, мисли Оқ Темур ва Ййгу Темур, Баҳра йулидин тоғ камаридин чиқтилар. Ва Оқ Темур анда турғон душманлари суруб қалъага чиқтиким, муҳолифларга мушарраф эрди. Ва Ййгу Темур анда сунгу еткурди¹⁰³ ва ўзга баҳодурлар ҳар киши ҳар соридин чиқиб душманларни қовлаб, тоғ устида чиқтилар. Ва Умар Аббос ва Мубашшир неча киши билан илғари бориб, тоғ камарида чиқиб турдилар ва душманлар бу ҳолни кӯруб кӯрқуб амон тиладилар. Алибек яна зори ва тазарруъ қилиб, ҳазрат қошига киши йибариб дедиким, «Лутф қилиб тоғқа чиққан кишиларни қайтарсулар. Мен тонгласи бандалиққа келайим». Онтлар ичиб бекларидин Некрўзбек ва Муҳаммадшайх Ҳожини йибарди ва ўз қизиниким, амирзода Султон Муҳаммаднинг¹⁰⁴ қалинлиги эрди, йибарди. Алар келиб, адаб била юкунуб, Алибекнинг сўзини арзадошт қилдилар. Яна ҳазратнинг лутфу карами қўймай буюрдиким, «Черик қайтеун!» Барча беклар ва баҳодурлар қайтиб хизматда келдилар. Тонгласиким, байт:

Чу чиқти яна шоҳи зарринкулоҳ,
Қаро тўнини ташлади яна моҳ,

83б

ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат била отланиб, Калот дарвозасига борди. Алибек заруратдан чиқиб келди ва ҳазратнинг аёғини ўпуб, гуноҳидин узр қилди. Ҳазрат гуноҳидин кечиб, узрини қабул этти. Ул узр билан дедиким, «Бугун мулозиматдин мени муъаф тутаунлар. Тонгла мулозиматда келайим». Соҳибқирон анинг сўзини қабул этиб, ани ижозат бериб, ўзи қайтиб юртида /хуршидгек келиб тушти.

Алибекнинг завол куни ахшомига етиб эрди ва бахт андин қайтиб эрди, ани қўмадиким, туз йўлида борғай¹⁰⁵: яна йамон андиша кўнглига тушуб, ул ерлардинким, черик чиқиб эрди, барчани беркитти ва аҳдни синдуруб йивағи бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон ўн тўрт кундин сунг Қаҳқа ҳисориға, Бовард ва Калот уртасида турур ва хароб эрди, иморат қилмоққа фармон бўлди¹⁰⁶. Ва зифарпаноҳ сипоҳийни икки кунда маъмур эттилар. Ва Ҳожи Хожани бир жамоат баҳодурлар билан анда қўйдурди. Суюрғатмишхон ва амирзода Али ва Шайх Али Баҳодурни ўзга йўлдин Калот муҳофазасига таъйин қилдурдиким, қалъага киши киролмағай ва чиқолмағайлар¹⁰⁷. Йўлларни беркитиб андоқ эттиларким, ҳеч киши анда боролмас эрди.

Ҳазрат соҳибқирон Туршиз сори бориб, қалъасини фатҳ қилғони

Ҳазрат соҳибқирон чун Калот қалъасини маъбуз қилиб, ўзи давлат ва саодат била Туршиз сори юриди¹⁰⁸. Ва Ясси Дабондин ўтуб, Хабушонга кирди¹⁰⁹. Ва Маҳди улё Дилшод оғога марази пайдо бўлуб, Самарқанд сори йибардилар ва ўзи нусрат ва саодат била юруб, Туршиз вилоятига кирди ва қалъага яқин келиб тушти. Ул қалъа асру берк эрди ва ичида Амир Али Садидий садидийлар била ултуруб эрди: садидийлар Ғур вилоятидин эрдилар ва алардек қалъа сақламоқда ва баҳодурлуқда ул замон киши йўқ эрди ва Малик Ғиёсуддин аларга эътимод қилиб, тобшуруб эрди. Ҳазрат Малик Ғиёсуддинга айттиким, «Булар сенинг навкарларинг турур ва бу қалъани сен буларга берибсеен. Сен бизга мутий бўлубсеен. Не учун булар ҳисорни

сақлайлар?» Малик деди: «Ақленизлиқдин». Малик ҳисор тубига бориб ҳар нечаким насиҳат қилди, анинг сўзини эшитмадилар. Соҳибқирон буюрдиким, қалъани/ уртада олиб, урушқа машғул бўлдилар. Ҳазрат соҳибқирон отланиб, қалъа тегарасида юруб, чиқар тушар ерини кўлади ва манжаниқ буюрди. Ва хандаққа нақаб¹¹⁰ солиб сувини чиқардилар ва ҳисорнинг тубида нагамлар солдилар¹¹¹. Қалъа эли юқоридин ўқ ва тош отар эрдилар. Шейр:

Гард этар эрди анда кўзни кўр,
Кавс уни ҳам қулогларни қар.
Тир саҳмидин эрди халқи зор,
Қиб-қизил юзлари эрди нилуфар.

Манжаниқ тоши била бурж ва борани йиқитдилар. Садидийлар паришонҳол бўлуб, кўрдиларким қалъапи сақласа бўлмас, тазарруъ ва зори била амон тиладилар. Ҳазрат аларга амон бериб, қалъадин чиқтилар, келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар ва аларга лутфидин йахши кўруб, инъомлар килди ва Туркистон сори йибариб, андаги қалъаларни аларга топшурдиким, анда бориб, ул қалъаларни муҳофизат қилгайлар.

Форс вилоятининг подшоҳидинким, Шоҳ Шужоъ эрди, элчи келгони

Шоҳ Шужоъким, Шероз вилоятининг подшоҳи эрди ва Оли Музаффар эрди¹¹². Ул замонда анингдек улуг подшоҳ йўқ эрди ва асеру оқил ва фозил ва доно киши эрди. Соҳибқирондин хабарлар эшитти, яқин билдиким, соҳибқирон баҳр ва бир олам бўлгуси турур. Умаршоҳким, анинг бекларидин эрди, ҳазратқа элчиликқа йибариб, дўстлуқ ва давлатхоҳдугини изҳор қилдуруб, арзадошт йибарди. Арзадоштнинг мазмуни улким, «Муҳаббат йўлидин сенга киши йибариб, бизнинг вилоятдин йахши нималарким ҳосил бўлуб, пешкаш учун борган киши била йибардим. Ва отларким, эгар, юганлари олтуғидин турур ва бардаъий хачирлар ва ракиб хачири била ва қатор тевалар юклари барча қумош саропарда, сикарлот ва оқ уй ва ола боргоҳлар ва шомийопалар йибардим. Ва барчадин гараз дўстлуқдин узга гараз йўқтурур».

Умаршоҳ айтқон нешкашлар била даргоҳи олийга келиб, кўрунуш килиб, келтурган нималарни торгитти. Ҳазрат тақи Умаршоҳни /йахши кўруб, отлар миндуруб, тўплар кийдуруб, сонсиз йармоқ берди. Ва келтургон хатнинг жавобини битиб, уз кишисини қўшуб, йахши тўхфалар била йибарди ва қизини Жаҳонгир мирзонинг угли мирзо Шир Муҳаммад учун тиладиким, «Чун аромизда дўстлуқ бўлгон турур, эмди керакким, қариндошлиқ воқиф бўлгайким, бир-биримизга меҳру муҳаббат артуқ булгай» деб, элчини ижозат бериб, уз кишисини қўшуб Шерозга йибарди.

Соҳибқирон Мозандаронга боргони

Туршиз ҳисорини олгондин сўнг Мозандарон¹¹³ сори мутаважжих бўлди ва Руғд йўлидин Кабуджома ва Шосмон¹¹⁴ мавзесида тушти. Мозандароннинг ҳокими Валибек чун эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон етти, кўрқуб Ҳожибек билан узга бекларни йахши пешкашлар била ҳазратнинг мулозиматиға йибарди ва тазарруъ тили била айтиб эрдиким, «Ҳазрат давлат била қайтесулар. Мен фароғат нуридин йахши тўхфалар тартиб этиб, хизмат намарини белимга боғлаб келгаймен». Мозандарон беклари пешкашлар била ҳазратнинг даргоҳи олийга келиб, дийдорига мушарраф бўлуб, Валибекнинг арзадоштини арз қилдилар. Ҳазрат буларни йахши кўруб, ижозат бериб, Мозандаронга йибарди.

Ушул маҳалда хабар келдиким, Шайх Али Баҳодур тоғ йўлларини йахши таҳқиқ қилиб, бир кеча уз навкарлари била Қалот ҳисорига чиқиб турур. Ул кеча қаронғулук жиҳатидин йўлни гадат қилиб, бир бек камарга чиқиб тургон эрмиш. Душманлар воқиф бўлуб, йўлларни тутуб урушуб

85a

турурлар. Ва анда урушуб турурларким, баҳодурнунг кишиларига тиркашлариди уқ қолмаган турур ва йигитлардин куб киши талаф бўлуб турур. Аммо узга баҳодурлар хабар билиб келиб, ул ердин қолгон йигитларни чиқариб турурлар. Аммо Алибек била Шайх Али Баҳодур бир-бирини кўруб, аҳд қилиб, йарашиб турурлар. Ва Алибек Шайх Али Баҳодурни / тушуруб йахши хизмат қилган турур ва ҳоло кеча-кундуз бир-бирига мусоҳиб турур. Ва Алибекнинг умиди ултурурким, ҳазрат гуноҳидин кечкай.

Ҳазрат бу хабарни билиб, Мозандарон ҳокими била йарашиб, ёнди. Шумулкон ва Жармиқон йўлидин утуб, Радкон¹¹⁵ мурғзориди тушти. Ул ерда Шайх Али Баҳодур Алибекни қилич ва каспа била келтуруб, қонини тилади¹¹⁶. Ҳазрат яна марҳамат ва лутф қилиб, гуноҳидин кечти, ва лутфу иноят анинг ҳаққида қилди ва Радконни анга суюрғал берди ва Сабзаворни Али Муъаййид Сарбадолга берди ва фармон булдиким, «Малик Гиёсуддинни ўғлон-ушоғи била ва Алибек тақи ўғлон-ушоғи била Самарқанд сори борсунлар» ва Жониқурбон элини бекларига улаштурди ва барчани хона-кўч (била) Самарқандга йибарди¹¹⁷.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори борғони

Хуросон мамолики муҳолифларнинг дағдағасидин қутулди. Амирзода Мироншоҳнинг кишиларини ул вилоятларда даруга ва ҳоким куйдилар. Ва ҳазрат давлат ва иқбол била Самарқанд сори таважжуҳ этиб фатҳ ва нусрат била бориб, ул биҳишттеқ вилоятқа тушти. Ва андаги эл-улуснунг умид кўзалари жамолидин йаруқ бўлди. Ва тахтда ўлтуруб Алибек била Гўрийбекким, Малик Гиёсуддиннинг ўғли эрди, ва агоси Муҳаммадни банд қилиб Андижонга йибарди, Умаршайх мирзо қошида. Ва Жониқурбониларни Тошкандга йибарди ва Малик Гиёсуддинни ўғли Пир Муҳаммад била Самарқандда сақлади.

856

Ул қишда тақдири Илоҳийдин Ҳирот вилоятида ажойиб иш воқеъ бўлди ва баёни андоқ турурким, Малик Фахруддиннинг ўғлонлари Пир Муҳаммад била агоси Ҳиротда эрдилар. Ва Малик Гиёсуддин аларни эътибор қилмайду эрди ва гоят фалокат кун кечуруб юрур эрдилар. Чун ҳазрат соҳибқирон Хуросонни олғонидин сўнг алар ҳазрат қошида арз қилдиларким, «Бизлар Малик Гиёсуддин била аго-ини ўғлонлари бўлурбиз ва / бизнинг атоларимиздин қолгон ер-сувимиэни олиб, бу бечораларни зору-хор қилибтур». Ҳазрат аларга шафқат қилиб, Гўрнунг ҳукуматини улугиким, оти Пир Муҳаммад эрди, иноят қилди. Ва ўшул маҳалда Абу Саъид Испаҳбадким, Гўрий бача эрди ва Малик Гиёсуддин ани банд қилиб, ун йил мулдин кечиб эрди. Ҳазрат лутфидин ул банддин халос бўлуб эрди. Ва амирзода Мироншоҳ беклари Мурғобда Пандех¹¹⁸ мавзъида қишлоқ этиб эрди, Малик Пир Муҳаммад Абу Саъид Испаҳбад бир неча нодон гўрийлар била муҳолифат қилиб, Ҳирот сори мутаважежиқ бўлдилар. Ва Ҳиротқа яқин етиб шаҳардаки авбош етимлар алар била муттафиқ бўлуб, даруга билан муҳассилларким, ҳар бири бир муҳим (иш) учун беклар йибаргон эрдилар, бу ҳолдин хабардор бўлуб, Ихтиёриддин қалъасига кирдилар. Ул бадбахтлар шаҳарга кириб, зулим эликларини узаттилар ва мусулмонларнинг жафоларига машғул бўлдилар ва қалъа эшикига келиб, дарвозага ўт қуйдилар. Ичидаки турклар қўрқуб, узларини қалъадин ташладиларким, жонлари саломат қолғай. Аммо ул зolimлар аларни тирик қуймас эрдилар. Ва хабар амирзода Мироншоҳга етти. Амир Ҳожӣ Сайфуддин ва Оқ Бугабек таъжил билан Ҳиротқа юридилар ва амирзода Мироншоҳ тақӣ аларнинг кейнида черики билан юриди. Беклар Ҳиротқа етканда гўрийлар шаҳардин чиқиб, Хиёбон кўчасида уруштилар ва муҳолифларни босиб, куб киши алардин ўлтурдилар ва қолғони шаҳар ичида қочиб кирдилар. Ва булғонда ҳар бири бир сори қочти. Амирзода Мироншоҳ етиб, нусратпаноҳ черики қилич чиқариб, ул бадбахтлардин куб кишини ўлтуруб, бошларидин миноралар қупордилар. Ва бу хабар Самарқандда етиб, ҳазрат соҳибқирон бу ҳолдин огоҳ бўлуб, Малик Гиёсуддинким арқ ичида маҳбус эрди ва иниси Малик Муҳаммад ва кичик /уғли Амир Гўрий ва Алибек Жониқурбониким, Андижонда эрди — буларни барчасини узга оламга йибарди.

86a

Дилшод ого ва Қутлуг Туркон оғонинг вафот бўлғони зикри

Тунгуз йилида, етти юз сексон бешда (1383, ёзи) ҳазрат соҳибқироннинг ҳарам муҳтарамии Дилшод ого вафот бўлди. Ва неча кундин сунг ул ҳазратнинг эгачиси Қутлуг Туркон оғоним, анвоъи хайр андин воқиф бўлуб эрди ва мадрасалар ва хонақоҳлар йасаб, мискину фақирлар анинг хайроти-дин кеча-кундуз файз топар эрдилар, ул тақи жаннати аъло сори борди ва анинг қабрини шаҳзода Қусам ибн ал-Аббоснинг¹¹⁸ мазорига яқин қаздилар ва қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронга бу инки ҳодисадин муборак кунгли биеёр малул бўлди ва таъзилт тутуб, анча ош ва садақа бердиким, ҳисобини Тангридин узга билмас эрди.

Ҳазратнинг муборак кунгли дунёдин совуқ бўлуб, дунё муҳиммотига ҳеч парвоси қолмадиким, подшоҳлик ва салтанат оламда борму ё йўқ. Уламо ва машоийх ва содот ва сулаҳо, мисли Саййид Баракадек ва Хожа Абдулмалик ва Шайхзода Соғаржи иттифоқ қилиб ҳазрат қошига кириб ўлтурдилар ва давлатхоҳлик юзидин ваъз ва насиҳат била тилларин очиб, оёт ва аҳодис била хотирини тасалли бериб, дедиларким, «Фақир ва мискин ва раъоё фамиини есангиз афзал турур, барча нимадин ва адл ва дод била машғул бўлунгким, гам смак била ҳеч ҳосил булмас». Анча сўзлар ва ҳикоятлар дедиларким, ул ҳазратнинг муборак кунгли яна фақиру мискин ва раъоё ва черикка майл қилиб, мамлакат забтига машғул бўлди.

Соҳибқирон Жета сори черик йибарғони

866 Ҳазрат соҳибқирон ушул йилда (1383) амирзода Алини черик билан Жета сориким, кубраки иймонсиз ва кофир эрдилар, йибарди¹²⁰. Ва Қамариддин аларнинг улуғи эрди ва баҳрин қавмидин эрди ва фитна дарёсининг наҳанги эрди, камин этиб Алибекнинг ўғруқини талади. Ул ёниб келди. Ул ҳазрат Шайх Али Баҳодур ва Хожи Сайфуддин угли /Сайфулмулук ва Аталмиш ва Аргушоҳ Ахтачини черик била Жета сори йибарди. Булар кеч қолган жиҳатидин амир Жаҳоншоҳ Жаку ва Элчи Бугани ва Шамсуддин Уч Қаро ва Сайин Темур Баҳодурни ўн минг киши билан аларнинг кейнида йибарди. Отақумга стконда бекларким, илгари бориб эрдилар, баҳрин элини топиб, қўб киши алардин ўлтурдилар ва углон-ушоқларини асир этиб ёндилар. Аммо амир Жаҳоншоҳга ҳукм бўлуб эрдиким, Қамариддин бошига бориб, жаҳд қилиб, ани элинка кийургай. Ёнгон беклар барча иттифоқ била Қамариддин бошига бориб, Исси Қўлдин ўтуб, Қўктубагача бордилар¹²¹ ва ҳар неча Қамариддинни тиладилар, топмадилар. Андин ёниб, Самарқандда тушуб, ҳазрат хизматида келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори мутаважжих бўлуб, йўлдин Сейистонга борғони

87a Соҳибқирон ушул йилда (1383) Мозандарон сори мутаважжих бўлди ва ҳиммат юзиин ул вилоятнинг тасхирига қўйуб, сонсиз черик жамъ этиб юриди. Ва Самарқанддин отланиб, Термиз гузариди кўпрук боғлаб ўтти ва андин Мурғоб йақосида давлат била тушти. Жакубекким, Кобулистон вилоятининг ҳокими бўлуб эрди, келиб ҳазратни кўруб, муборак дийдорига мушарраф бўлди ва баъзи муҳиммотеким мамлакати учун эрди, арз қилиб, барчани саранжом қилиб, Кобулга қайтти.

Бу маҳалда ҳабар келтурдиларким, Никударийлар йаағи бўлуб, вилоятга ташвиш берурлар ва тақи Шайх Довуд Сабзаворийким, ҳазратнинг иноятини Сабзаворнинг пешвоси бўлуб эрди, муҳолифат қилиб, Тобон Баҳодурким, ул ерининг даругаси эрди, ўлтуруб турурлар. Ва мирзо Мироншоҳ бу ҳолдин ҳабар билиб, Оқ Бугабеккини Хиротдин йибариб турур ва Хожи Сайфуддин тақи бориб, Сабзаворни қамал этиб, урушуб турурлар ва Сабзаворни уруш била олиб қўб кишини ўлдургон турурлар. Ва Шайх Довуд андин қочиб, Бадробод қалъасига /етиб, ул қалъани беркитиб турур.

Ва ул қалъа бир тоғ устида турур, асру берк ер турур. Ҳожи Сайфуддинбек ва Оқ Бугабек ул қалъа сори бориб, қалъани уртада олиб, ултуруб турурлар. Бу хабарларни ҳазрат соҳибқирон эшиткондин сўнг ва Сейстон эли тақи муҳолиф эрдилар, Шайх Али Баҳодур ва Уч Қаро Баҳодурни куб киши била Валибек сори йибардиким, анда бориб сарҳадда ултуруб вилоятдин хабардор бўлсунлар. Ва ўзи давлат билан Сейстон сори мутаважжих бўлди. Ва ҳазрат аввали рамазонда (1383, 29-30 октябр) Ҳиротда бориб тушти ва шаҳардаги кишиларни гўрийлар била иттифоқ қилгон жиҳатидин аларга моли амон солиб олди. Ва андин отланиб, Сабзаворга бориб тушти ва ҳукм бўлдиким, «Ул қалъага нагам солсунлар!» Ва Шайх Йаҳё Хуросонийни нагамчилар бошига муҳассил қўйдурди ва ул қалъани занбурхонадек тамоми таҳини ковак қилдилар. Ул қалъа йиқилди, ҳар ким анда эрди, ҳалок бўлди. Ва Шайх Йаҳё бир том остида қолди ва Сабзавор элидин икки минг кишини тирик бир-бири устида қўйиб, гириҳ ва балчиқ билан бирки-тиб, миноралар кўпордилар, то олам эли бу қаҳрдин воқиф бўлуб, мундоқ ишлар қилмағайлар¹²². Ва андин сўнг (Сейстон) сори борди. Шер:

Кучуб чалди ул шоҳдин таблу кўс,
 Жаҳон гардинин бўлди чун обунус.
 Борур эрди ул черики номдор,
 Ким отлик ичинда эди юз ҳазор.

876

Шоҳ Жалолиддинким, Фароҳнинг¹²³ ҳокими эрди, бандалиқ камарин белига боғлаб, қалъадин чиқиб, пешкашлар била келиб ҳазратни кўрди. Ул ҳазрат тақи ани йахши кўруб, андин Оқ Темур Баҳодур билан бир жамоат қўшун йигитларни йибардиким, Сейстонни чобқайлар. Ҳукм бўлгондин сўнг Сейстоннинг дарвозасига чобтилар ва куб мол олдилар. Нуератшиёр черики Риза¹²¹ қалъасига еттилар. Ушул замон уруш солиб қалъани олдилар. Азим жанг бўлди ва қалъадин чиққон беш минг киши, алардин кўпраги/талаф бўлди. Ва улган кишиларнинг бошларидин миноралар кўпордилар¹²³.

Сейстон қалъасини қамал қилгонлари

Ҳазрат соҳибқирон Риза қалъасидин черики билан йасол тортиб юриди ва бир жамоат хосса кишилар била илгари юруб, шаҳарга яқин етконда бир қавм устида чиқиб турди. Шоҳшоҳон Тожуддин Сейстоний Шоҳ Қутбуддин қошидин келиб, ул ерда ҳазратни кўрди ва зори ва тазарруъ била хирожу мол қабул қилди. Ва ҳазрат аларнинг сўзига қулоқ солмай туруб эрдиким, шаҳардин душманлар йароглари била мукамал чиқиб уруш солдилар. Ҳазрат соҳибқирон икки минг кишини бир камин ерда қўйди ва Муҳаммад Султоншоҳга буюрдиким, «Оз киши билан илгари юрусун ва душманлар била урушуб, унғ қўл сори қочсун!» Ва Муҳаммад Султоншоҳ ҳукм йўсуни била амал қилиб, оз киши била юруб душманга утрав келдилар. Душманлар буларни кўруб от солдилар. Булар қочиб, унғ қўл сори кеттилар. Душманлар аларнинг кейнида тушуб, чопар эрдиларким, каминда тургон баҳодурлар чиқиб, аларни қилич остида тутуб, асру азим уруш бўлди. Мухолифлар кўпраги йайоғ эрдилар, ханжар захми била куб кишини мажруҳ қилдилар ва аларнинг кўпраги қилич зарби билан кеттилар ва дарвозагача суруб, муҳолифлардин ўлтурдилар. Байт:

Чу туфроқ бўяди қизил қон била,
 Зафар тобтилар тиги буррон била.
 Кўрунмади қон жушидин майдона,
 Ичида бош эрди бари бетана.
 Жаҳон бўлди қондин чу дарёи Об¹²⁶,
 Ки бошлар ичинда эди чун беҳисоб.

Кеч бўлгон жиҳатидин қайттилар ва ул қалъани уртада олиб туштилар. Ва ул кеча ун минг киши билан шаҳардин¹²⁷ чиқиб шабихун солдилар. Ва булар Шамсуддин Аббос ва Барот Хожага учрадилар. Алар анча таҳаммул

қилдиларким, хандақдин ўтуб, чодирларға яқин еттилар ва бир неча от ва теваши ханжар била талаф қилдилар. Андин сунг ҳар ердин уқ отиб, куб киши алардин /ўлди ва қолгонлари қалъага қочиб кирдилар. Яна тонгласиким спехрнинг Ҳамшиқди¹²⁸ оламини сеҳр қилгон учун забаржад ҳисорига нурдин олам кўтарди ва жаҳонни юлдуз черикидин қутқорди. Шейр:

Чиқарди каминдин яна тиги меҳр.
Халос этти эи анжум паёмин спехр.
Буюрди шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ки бўлеун черикдин жаҳон то жаҳон.

Черикдин бўлгон йигитлар ва баҳодурлар отланиб, юзларини шаҳар сори қилдилар ва шаҳарға етиб бир тарафдин уруш солдилар. Амирзода Али¹²⁹ беш юз отлиқ била уруш солиб, ул дарвозаким аларнинг ўтрусида эрди, чопиб дарвозага еттилар ва ҳар бир йигит Рустами Достондек ишлади ва дарвозага кирдилар. Мухолифлар урушуб, дарвозани тутуб, алар дарвоза ичида қолдилар.

Ўшул маҳалда Оқ Темур Баҳодур минг киши биланким, ҳар бири Рустам ва Исфандиёрдин ўзларини ортуқ кўрар эрдилар, чопиб қилич зарби билан дарвозани олгон душманларни қочуруб кирдилар. Ул жамоат йигитларким, дарвоза ичида қолиб эрдилар, амирзода Али билан саломат чиқиб, музаффар ва мансур ҳумоюн черикка қўшулдилар. Шоҳ Қутбуддин билдиким, бу соҳибқирон била урушса бўлмас, ниёз ва тазарруъ элидин кирди ва қалъадин чиқиб, ҳазрат қошига кирди. Келиб юзини аёғига суртти. Ҳазрат гуноҳидин кечиб, лутф ва марҳамат кўзи била анга назар солдилар. Ҳазрат диккалай келиб жайбасиз ўн беш киши билан чериктек тафаххус қилгали учун бориб эрдиким, Сеистон жоҳилларидин йигирми минг киши, бовужуд улким, аларнинг подшоҳи мулозиматқа келгон турур, ўқ-ёйлари била қалъа устидил тушуб, пуератшиёв черики сори юридилар. Соҳибқирон аларни кўруб, гўл сори чопиб ҳирнинг¹³⁰ забғига машғул бўлди. Жоҳиллар ўқ отиб, ҳазратнинг отига ўқ тегиб, мажруҳ бўлди. Аммо соҳибқирон гўлга /етконда буюрдиким, Қутбуддинни беркиттилар ва черикни мурағаб қилиб, муборак нафаси била урушқали юриди. Беклар юкунуб дедиларким, «Йиллар турурким, сенинг давлатингда айшу ишрат ва фароғат асбоби бизга муҳайё турур. Ва юз шодмонлиқ ва танаъум била умр кечирурбиз. Эмди бизлардин бир киши тирик бўлгунча раво кўрмасбизким, сен урушқа киргайсен. Байт:

«Ҳар бўлса бизга минг жон, эй шаҳриёри олам,
Барча эрур туфайлинг, эй фаҳри жумла одам».

Ҳазрат бекларнинг сўзин қабул этиб, ерига турди. Беклар ҳар соридин юруб, ўқ ва қилич била ул бадбахтлардин димор чиқортилар¹³¹ ва кубраги от остида қолиб ўлди ва қолгонлари юз машаққат била қочиб, ҳисорга кирдилар ва дарвозани беркиттилар. Ва сипоҳи зафарпаноҳ яна ҳамла этиб, хандақдин ўтуб қалъа томига ёпишуб, раҳналар қилиб чиқитилар ва шаҳарни олиб қалъани бузуддилар. Шаҳар ичида сипоҳийлардин ҳар ким қолиб эрди, ўлтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон буюрдиким, «Шоҳларнинг молияи шаҳардин чиқарсунлар!» Шейр:

Чу достони Сом еридин шаҳриёр,
Буюрди чиқоринг яна нимаки бор.
Кумиш бирла олгун, мурассаъ камар,
Яна тахти зар била ҳам тожи зар.
Зи мисрий қилич, жайбалар бешумор,
Қизил била оқ тангалар бешумор.
Тубучоқ отлар, ҳачирлар қатор,
Теванинг қатори эди бешумор.

Молни чиқариб ҳазрат қошида келтурдилар ва ҳар наким шаҳар ичида бор эрди, талонга кетти. Ва талон ўти ул шаҳарнинг ичида тушуб, ҳўлуқуруқ барча кўйди: на синоҳий ва на раъиягдин анда киши қолмади. Бу фатҳ шаввол ойида, торих етти юз сексон бешда, тунгқуз йилда воқеъ бўлди ва Оқтоб жадий буржида эрди (1383, 22-25 декабри).

89a

Шоҳ Қутбуддин била ул ернинг улутларини Самарқандда йибардилар, уламо ва сулаҳони кучуруб, Фароҳ ҳисорига йибарди. Ва баҳодурлар тиглари чашмасидин ва фатҳ фирузидин сероб булуб, /соҳибқирон иноятидин сарафроз булдилар. Шерь:

Талади чу Сеистонни ул шаҳриёр,
Бериб нусрат ва фатҳ анга кирдикор.
Кишиларким, анда қилиб эрди кор,
Қилиб бариға лутф ул номдор.

Ва Сеистон ҳукуматини Шоҳшоҳонга берди⁴³².

Ҳазрат соҳибқирон Буст сори борғони

Ҳазрат соҳибқирон Сеистон фатҳидин сўнг Буст⁴³³ сори мутаважжих булди ва йўлда борувда нусратшиёр черики Қалъайи Тоқни⁴³⁴ мусаххар қилиб буздилар ва Ҳирманд суйининг⁴³⁵ йақосида туштилар. Ва андин Буст қалъасига бориб, ани ҳам олдилар ва ани бузуб андоқ қилдиларким, андин ҳеч асар қолмади. Ва андин Кука Қалъа⁴³⁶ йўлидин юридилар ва анда хабар топдиларким, Туман Никударий Кач ва Мекрон⁴³⁷ йўлини тутуб, ҳеч қарвонни қуймаским, бери келгай. Соҳибқирон мирзо Мироншоҳниким, ўн етти ёшида эрди, Туман Никударий устида йибарди⁴³⁸. Ва Шер Баҳром ўгли амир Муҳаммадким, соҳибқироннинг била қўб назари бор эрди ва Шайх Али Аргун Барлоос ва Севинчак Баҳодур ва ўзга бекларни шаҳзодага қўшулуб йибарди. Булар илгор қилиб, кеча-кундуз суруб, тўлдин утуб, Қарн жилгасида кирдилар. Туман Никударий ҳашами била ул саҳрода ўлтуруб эрдилар. Черикдин хабар топиб, урушқали отландилар. Амир Сайфулдин Ҳожини анинг била бурун дўстлуғи бор жиҳатидин ва яна улким улут ёшлиқ эрди, дўстлуқ ҳаққини мулоҳаза қилиб, киши йибариб, ани ҳурмат била сурди ва некхоҳлик юзидин айттиким, «Ҳеч даҳшат қилмай ва мухолифат қилманг. Мен сени соҳибқирон қошида элтиб, наким муродинг бўлса, андоқ қилайим». Аммо Туманнинг умри йамондин тўлуб эрди, ул насиҳатни қабул қилмай, уруш солди. Булар тақи урушуб, ани бостилар ва Туманин тушуруб, бошини кесиб, ҳазратқа йибардилар.

896

Ва соҳибқирон мансур черики билан Ҳирманд суйининг юқорисидин юриди. Ва Парвардигори олам иноятидин бири ул эрдиким, ҳар ким бир кун /йамонлиқ қилиб эрди, ул киши зору хор булуб, даргоҳида келур эрди. Мамақтувким,⁴³⁹ Хусайнбек ва соҳибқирон Сеистондин қайтиб келур эрдилар йўлни тутуб, урушуб, соҳибқирон эликига ўқ уруб эрди, бу маҳалда пешкашлар била ҳазрат қошида келди. Ва соҳибқироннинг муборак кузи анга тушуб, таниди ва мажлисдин чиққанда ҳазратнинг ишорати била ани ўқлатиб ўлтурдилар. Мамақтувга тааллуқ қалъалар мусаххар булди.

Ҳазорбаро қалъасида тўқайи садасидин туман элидин уч минг киши жамъ булуб, йўлларни тутуб эрдилар ва барча иймонсиз ва кофир эрдилар, ва фасод эликларини чиқариб, мусулмонларга зарар ва захмат берур эрдилар. Нусратшиёр черики анда етканда ул қалъани ўртада олиб, уруш солдилар ва баҳодурлар мардлик кўрсатиб андоқ берк қалъани бир замонда олдилар. Ва кофирларким анда эрди, баъзисини тоғ устидин ташлаб, баъзини қилч била ўлтурдилар ва бошлардин миноралар қўпордилар.

Андин Даҳна қалъасига бориб, тағочи эли анда эрди, ул қалъага етиб, уруш солиб олдилар. Ичидаги элни қатл қилиб, бошларидин миноралар қўпордиларким, анда иқбол муқаррисе чиқиб, фатҳ ва ферузлуқ овозасини олам ичида солгай.

Авғонийлар била уруш қилгонлари

Мундин бурун авғонийлар Сулаймон тоғидин киши йибариб, даруга тилаб эрдилар⁴⁴⁰. Аммо бу маҳалда хабар келдиким, авғонийлар йаағи булуб, тобиъат йўлидин чиқиб турурлар ва йаағи булуб турурлар. Нусрат-

90a

шиъор туғи алар сори юзланиб юриди. Ва ушул кунким, мансур черики анда етти, уруш солдилар, асру қаттиқ уруш бўлди. Амирзода Али ва Ийгу Темур ва жамоати черикдин захмлиқ бўлдилар. Муборакшоҳ ўғли Йангишоҳ шаҳид бўлди. Оқ Темур Баҳодур бу ҳолатни қуруб гайрат ўти бошига йугурди ва ҳазрат қошида келиб юкунуб, ижозат тиладиким, «Бу йўлда/ҳазрат учун жонимни фидо қилтурмен». Ҳазрат анинг гайратини билур эрди, қўймади ва деди: «Хайф булғайким, сендек киши зоеъ булғай». Ва қушун бекардин қўб киши ерларини буш қўйиб қайтдилар, магар Рамазон Хожаким ерида туруб эрди.

Ҳазрат соҳибқирон Бахт Хожа Ўзбек билан Шамсуддин Аббосқа ишорат қилдиким, ҳамла қилсунлар. Ва Ийд Хожа бир тош кейнида камин этиб туруб эрди, душманлар анинг қошидин утарда (алардин) бировни сочидин тутуб, ерга урди ва бошини кесиб ҳазрат қошида йибарди. Кичик ёшида мундоқ иш қилди. Ва баҳодурлар яна ҳар соридин уруш келтуруб, ҳазратнинг давлатидин қалъага ёнушуб олдилар ва ичидаги булгон ўғлонларни тутуб, қалъадин тушурдилар. Ва ҳазорикот ва қушунотқа улаштурдиларким, барчани ўлтурдилар. Шейр:

Ушул ўғрилардин шаҳи комрон
Бировни тирик қўймади дар жаҳон.

Андин отланиб, ҳазрат Жаббор паноҳида Қандаҳор¹¹¹ сори юриди ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Мубашшир ва Искандар Шайхийни сийлаб, киши билан илгари йибарди. Ва алар анда етконда қалъани уртада олиб туштиллар. Уруш солиб ҳазрат давлатидин Қандаҳорни олдилар ва анинг даругасини тутуб ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат ишорати била ани дорға осиб ўлтурдилар ва ҳазрат соҳибқирон Қандаҳорга бориб тушти.

Жаҳоншоҳ Жақуни қўб мақтаб, лутфлар қилди ва ани черик била Калот¹¹² ҳисорига йибарди. Ва Жаҳоншоҳ ул қалъага бориб уруш солиб, ани тақи мусаххар қилди ва музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошида келди.

Бу маҳалда амирзода Мироншоҳ Хустор йулидин Султон Маҳмуд Работидин¹¹³ ўтуб, ҳазрат қошида келди. Шейр:

Ва боргон черик ёнди аз ҳар дийр,
Зафар бирла ҳамдам, саодатқа ёр.
/Тегиб бахту давлатдин онларга баҳр,
Мусаххар бўлубтур чи қалъа, чи шаҳр.

90b

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжих булғони зикри

Систон ва Зобулистон вилояти мусаххар булғонидин сўнг муҳолифлардин ҳеч киши ул вилоятларда қолмади. Кўнгли жамъ бўлуб, Қандаҳор вилоятини Сайфал Барлосқа берди ва Туманинг элини Сайфал Никударийга берди. Ул киши Жақубек раҳмати Ҳаққа бориб эрди, анинг ерини Жаҳоншоҳким, Жақубекнинг ўғли эрди, (анга берди). Ва черикни ижозат бериб, ўзи саодат ва иқбол била кечаю-кундуз суруб, ун тўрт кунда Самарқандда тушти. Самарқанднинг икковиру ашрофлари ўтрув чиқиб, пешкашлар била ҳазрат дийдорига мушарраф бўлуб, шукроналар бердилар. Бу маҳалда ҳазрат Жаббор иноятидин соҳибқиронга ўғул бўлуб, севинди ва ул ўғулни Султон Иброҳим от қўйдилар ва улғ тўйлар қилиб, айшу ишрат қилдилар. Ва уч ой Самарқандда ўлтуруб, фароғат ва комронлиқ била ўткурди. Уч ойдин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглида Мозандарон вилоятининг фатҳи тушуб, черик йигилмакка фармон қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Мозандаронга мутаважжих булғонининг сўзи

Сичқон йилида, тарих етти юз сексон олтида (1384, баҳор) ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори черик тортиб, мутаважжих бўлди. Назм:

На ергаки борди шаҳи некном,
Ушул ер анга бўлди жондин гулом.
Юрур эрди коми била бу фалак,
Ҳавохоҳи эрди жаҳонда малак.
Чу Термизқа етти шаҳи муътабар,
Тилади ушул ерда аҳли ҳунар.
Йасагай суви устида куфруки равон,
Ким уткайлар андин черики аён.

Шаҳриёри соҳибқирон черик била куфрукдин ўтуб, Балхда тушти. Неча кун анда таваққуф қилдиким, черик йиғилгай.

91a

/Бурун маазур бўлуб эрдиким, Форс подшоҳи Жалолидин Шужоъдин қизини амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир учун тилаб эрди ва кишилар йибариб эрди. Тарих етти юз сексон бешда (1383) боргон кишиларким, — Узун Улжайту ва Ҳожи Хожа эрди, бу йилда алар ул қизни юз тажаммул билан даргоҳи олийда келтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон бу келгонларнинг аёгини шавкун тутуб, бисёр хушхол бўлди. Маҳди улё (Сарой Мулк) хоним ва Тумон ого ва ўзга оғолар келгон қизга ўтрив бериб, мақдамини азиз тутуб, иззатлар била ани кўруб, сочиқлар бошига сочтилар. Ва анинг била келиб, урдуга тушти ва тўй ангизи бўлуб, тўй яроғига машғул бўлдилар.

Назм:

Йасадилар анда саропардалар,
Ки бўлди жаҳон боғдек сар басар.
Сароҳи йамин ва заррин қадах,
Тилади шаҳаншоҳ ва қилди фараҳ.
Чиқарди муганний суруду наво,
Фалак ичра солди хуруши садо.
Йўқ эрди гам ул дамда билгил аён,
Танаъъум била била эрди пиру жавон.

Ҳожи Хожа ул сафарда аёгини ўз ҳадидин ташқари қўйуб, йахши маош қилмас эрди, ҳазратқа арз қилдилар. Ҳазрат анинг афъолини сўруб, тафаҳхус қилгондин сунг гуноҳи зоҳир бўлуб, ани ўлдурдилар¹⁴⁵.

916

Черик атроф ва жавонбдин жамъ бўлгондин сунг ҳазрат саодат ва иқбол билан юриди. Мурғоб суйиға етконда мирзо Мироншоҳнинг ҳарамиким, оти Хонзода эрди, Ҳиротдин чиқиб ўтрив келди ва амирзода Халил Султон икки ойлиқ эрди¹⁴⁶. Маҳди улё Сарой Мулк хоним Хонзодага туйлар бериб, амирзода Халил Султонни сақлагали тилади. Соҳибқирон маҳди ифбатмоб Туман оғони урдуга қўйуб, Сарой Мулк хоним ва ўзга хотунларини Самарқанд сори йибарди. Ва ул йўлдин кўчуб, /Баракатош йўлидин Сарахсқа борди ва Сарахедин ўтуб, Абивардқа етиб, андин ўтуб, Насойға¹⁴⁷ етти. Маълум қилдиким, Валибекнинг кутвали Дурун қалъасини беркитиб турур. Шайх Али Баҳодур ва Севинчак Баҳодур ва Мубашширким, черикдин илгари юрур эрдилар, Гов Куш мавзёида Валибекнинг қаровулиға етти ва саф тортиб уруштилар. Мубашшир баҳодурлуқ кўрсатиб, душманларга чопти ва оғизга ўқ тегиб, икки тиши бутзига борди. Ул баҳодур андоқ захм билан қайтмай, яна душманга чопти ва ўқ отқон кишини бир қилич била чониб солди ва ўзга душманлар қочиб кеттилар. Соҳибқирон анинг баҳодурлуғидин ва ишидин хабар билиб Гов Куш мавзёини анга ҳудбур суюрғал берди.

Андин юруб Дурун қалъасиға еттилар ва ани ўртада олиб, уруш солдилар. Ва филҳол мусаххар қилиб, кутвали билан андағи черикни ўлдурдилар. ва ҳазрат андин юруб, Деҳистон¹⁴⁸ Жилувуниндин ўтуб, Журжон суйидин¹⁴⁹ ўтуб, Шоҳонга туштилар, байт:

Чу Мозандарон даштиға еттилар,
Шаҳаншаҳ саропардасин тиктилар.

Ва фармон бўлдиким, «Ҳазора ва қушун беклари черикларидин айрилмасунлар ва ижозатсиз ҳеч қаён бормағайлар ва ҳар ким ижозатсиз черикидин чиқса, боши — ўлумлук, моли — девоний!» деб жарладилар. Ва

яна фармон бўлдиким, «Аригларда ва сувларда кўфрук йиғласунлар!» Ва ҳар кунда йари йағоч йўл кўчар эрди ва жангалнинг йағочларини кесиб, йўл йасаб юрур эрди. Назм:

Черикнинг йўли эрди чун бешавор,
Бари эрдилар йўлдин андешавор.
Буорди черикни соҳибқирон,
Ки йўл очмоққа боғласунлар мийон.
Чу ул бешада шердек кирдилар,
/Йағочлар кесиб йўллар очилдилар.

92a

Қаровуллар бир-бирига етиб, нусратшиёр черикининг қаровули душман қаровули била урушуб, кўн кишини тушуруб, ўлтурдилар. Ва ул урушда Ҳожи Маҳмудшоҳ Йасурий йахши ишлар қилди ва ҳар қачонким от солса эрди, киши тушурмагунча ёнмас эрди. Йигирми кунгача ўшмундоқ ҳар кун уруш эрди. Йигирми биринчи кунда ҳазрат соҳибқирон Дарвеш кўпрукидин ўтуб, туштилар. Аммо Валибек ғайрат етиб, илгари келиб эрди, урушуб йахши турди. Аммо кўрдиким, турса бўлмас, шаҳар сори ёнди ва мансур черики анинг кейнида чошиб, баҳодурлардин кўп кишини тушуруб ўлдурдилар.

Валибек шабихун келтурғони

Нусратпаноҳ сипоҳи Валибекнинг урушидин қайтиб туштилар. Соҳибқирондин ҳукм бўлдиким, «Туман беклари ва қўшун беклари хабардор бўлуб гофил бўлмасунлар. Ва ихтиёт қилиб, хандақ қазиб, хандақнинг нари юзида йағочдин ва ҳасу хашақдин томдек нима йасасунлар ва ул томда шишлар беркитесунлар!» Беклар ёрлиқ била наким ҳукм бўлуб эрди, қилдилар. Ахшом бўлгонда яна соҳибқирон (ҳукм) қилдиким, «Черикдин ўттуз қўшун киши бир каминда йароғлари била ўлтурсунлар!» Ўттуз қўшун киши йароғлари била бир камин ерда бориб ўлтуруб эдилар, кеча бўлгонда Валибек Мозандарондин кўп киши била шабихун урғали чиқиб, нусратшиёр черики сори юриди. Черикка етконда ўнг қўл сориким, мирзо Мироншоҳ анда эрди, етиб сурон солдилар ва хандаққа етконда шишларким, ул томда беркитиб эрдилар, қилич ва сунгу била бузуб, андин ўтуб, хандақ ичида туштилар. Амиразода Мироншоҳ ўз нафаси била ҳамла қилиб буюрдиким, шайба тўксунлар. Черик баҳодурлари шайбани қўйуб кўб кишини ўқ била тушуртиллар. Бу маҳалда ўттуз қўшун кишиким, каминда ўлтуруб эрди, каминдин чиқиб, душман бошига чоптиллар. /Валибек буюруб эрдиким, йўлда қудуқлар қазиб ичида шишлар қувалаб, оғзини ёпсунларким, соҳибқирон черики андин ўтконда ул қудуқларга тушқайлар. Камин қилгон беклар каминдин чиқиб, бошига чоптиллар. Валибек туролмай, шаҳар сори қайтиб қочти ва ул қазигон қудуқларига ўзлари тушуб, кўп киши анда талаф бўлди.

926

Ҳазрат Ийгу Темурбекни тилади, дедиларким, йўқтур. Сўруб тафаххус қилиб билдиларким, душман кейнида боргон эрмиш. Тонгласиким, шеър:

Шаҳаншоҳи ховар чу чекти алам,
Жаҳон ичидин кетти зангу зулам.
Очилди қанотин чу товус мехр,
Фалак узра чиқти шаҳи ин спехр.

Нусратшиёр черики отланиб, Асгробод¹⁵¹ шаҳрига етиб туштилар. Валибек бу черикни кўруб кўрқуб, кеча бўлгонда хотунлари била ўғлон-ушогини олиб, ўзга йўл била Домгонга¹⁵² борди. Хотун ва ўғлон-ушогини Гардкўҳ қалъасида¹⁵³ қўйуб, ўзи Райга¹⁵¹ борди.

Ҳазрат соҳибқирон Худодод Хусайний ва Шайх Али Баҳодур ва Умар Аббос ва Қиморий Иноқ ва ўзга баҳодурларни анинг кейнида йибарди. Ва алар таъжил била суруб, Райда анга етиштилар. Ва ул жон кўрқунчидин ўзини Рустамдор вилоятида¹⁵⁵ солдиким, жангал жиҳатидин ел андин ўта олмас эрди ва қалъалари тоғ устида эрди. Валибек ўзини анда солиб,

93a

мансур черикидин қутулди ва бу Валибек Шайх Али Бесуднунг угли эрди ва Тагай Темурхоннинг бекларидин эрди. Ул маҳалдаким, сарбадоллар Тагай Темурхонни ўлдурдилар, Вали анда ултуруб эрди, қочиб Насога борди ва атосини ушул ерда ўлдурдилар. Ва Вали Насода боргонда куч-қувват пайдо қилиб, Астрободда келиб олди ва Луқмон подшоҳким, Тагай Темурхоннинг ўгли эрди, Валибек қўрқунчидин саргашта юрур эрди ҳазрат соҳибқиронни эшитиб, мулозиматқа келди ва ҳазрат анга кўп иноят / ва шафқат қилди. Бу маҳалдаким Астробод шаҳри мусаххар бўлди, бу шаҳарнинг ҳокимлигини анга берди.

Ҳазрат соҳибқирон Темур Гурагон Ироқ сори таважжух қилгонининг зикри

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон Оқ Бутабек билан Уч Қаробекни ўғруқ устида қўйиб муқаррар қилдиким, Астрободни қишлоқ қилгайлар ва черикдин ҳар ўн кишидин уч йахши кишини муқаррар қилдиким, ўзи бирла олиб боргай. Саодат ва иқбол била отланиб, Рай сори мутаважжих бўлди. Рай жылгасида етконда Султон Шайх Аҳмад Увайс Жалойир⁴⁵⁷ Султонияда⁴⁵⁷ эрди. Соҳибқироннинг келганин эшитиб, қалъани бир жамоат муътамин кишилари била углига топшуруб, ўзи қочиб Табризга борди. Ва Умар Аббос олтмиш отлиқ била, бовужуд улким, қор ёғиб ва совуқ эрди, Султонияга етдилар. Аларни кўруб билдиларким, қалъани сақламоқ била иш муяссар бўлмас. Оқ Бугани олиб Табризга⁴⁵⁸ кетдилар. Ҳануз алар қалъадин йахши чиқмайдур эрдиларким, Умар Аббос олтмиш киши билан етиб қалъага кирди ва забт ва муҳофизасига машгул бўлди. Ва Бармоқчи отлиқ навқарини Рай сори йибардиким, фатҳ хабарини соҳибқиронга арз қилди. Ҳазрат бу хабарни эшитиб ул киш фароғат била Райда ўлтурди.

Ҳазрат соҳибқирон Султонияга борғони

936

Ҳазрат соҳибқирон ёз бўлгонда Султония сори юриди. Ул маҳалда Сариқ Одилким, Шайх Увайсининг улуг бекларидин эрди ва мундин бурун Шоҳ Шужоъ ани Султониядин ўзи қошида элтиб эрди, ул улгондин сўнг Султон Зайналобидинга мулозим эрди. Ҳазрат соҳибқирон анга киши йибардиким, «Келиб бизни кўргил. Нақим хотиринг тиласа, ушандоқ бўлгуси турур». Сариқ Одилга киши борғонидин сўнг мулозимат камарини белига боғлаб, Шероздин /чиқиб, хизматқа мутаважжих бўлуб, ҳазрат қошида келиб, дийдорига мушарраф бўлди. Ва ҳазрат анга кўп иноят ва шафқатлар қилиб, Султония била андаги вилоятларни анга берди ва Султоншоҳ ўгли Муҳаммадни черик билан анда қўйдиким, боқмагон вилоятларни юруб боқтуруб, забтга машгул бўлгай. Ҳазрат Султониядин саодат ва иқбол била етти юз сексон еттида (1385) музаффар ва мансур қайтиб, Рустамдор тоғлари ичида кирди.

Ул вилоятларнинг мулклари кўрдиларким, уруш қила олмаслар ва эъти модлари ҳам йўқ эрдиким, ҳазрат аларга шафқат қилгай ғ қилмагай, зарураттин қочиб кетдилар. Ул вилоятлар ташвишсиз фатҳ бўлди ва андаги элни таладилар ва кўб мол олдилар. Валибек андин тақи қочти.

Соҳибқирон Омул⁴⁵⁹ ва Сорига⁴⁶⁰ мутаважжих бўлди ва тоғ соридин ул вилоятларга кирди. Ул вилоятларнинг ҳокимлари Саййид Камолиддин ва Саййид Разиуддинким, анда ҳоким эрдилар, йараш эшикидин кириб, нойибларини пешкашлар била ҳазрат қошида йибардилар ва сикка ва хутба отига ўқудилар. Ҳазрат аларга буюрдиким, «Луқмон подшоҳаким, Астрободқа ҳоким эрди, анга тобиъ бўлсунлар ва анинг сўзидин чиқмасунлар.

Ҳазрат соҳибқирон Темурбек яна Самарқанд сори қайтғони

Мазондарон вилояти ва Рай ва Рустамдор ва Султония мусаххар бўлгондин сўнг соҳибқирон давлат ва нуерат била қайтиб, Жайхундин утуб, доруссалтана Самарқандда тушти. Ва ул шаҳарнинг акобиру ашрофларини-

нг қўлари муборак жамоли била йаруқ бўлуб, пешкашлар била ул ҳазратни кутуб севиндилар. Ва ул ёа соҳибқирон айшу ишрат била анда ултурди. Қиш булгонда Занжир Саройда бориб, ул қиш анда қишлади.

94а /Ул қишда Туңтамишхон туңқуз туман черик била ўн икки ўғлонким, бари Жучихоннинг наслидин эрдилар ва аларнинг боши Бек Пулод ва беклардин Исабек ва Йағлибой ва Қарончи ва ўзга нуғниёндиким, кубраги иймонсиз ва кофир эрдилар, Дарбанд йулидин ўтуб, Табризга келиб туштилар ва Ширвондин ўтуб, Озарбайжонга келиб туштилар. Ва шаҳарнинг эли, аҳли, раъияти учун Валибекким, ҳазраттин қочиб эрди, иттифоқ қилиб, Маҳмуд Халҳолий билан шаҳарни беркитиб, кейин дафъага машғул бўлдилар. Ва бир ҳафтагача урушуб шаҳарни сақладилар. Маҳмуд билан Валибек қочиб, Халҳол⁴⁶¹ вилоятига борди. Ул кофирлар шаҳарга кириб, бедодлиқ элигини чиқориб, зулм ва фасод ва ҳар бадбахтликким, эликларидин чиқар эрди, қилдилар. Ва ҳар молким, шаҳар ичида раъият ва сипоҳийда эрди, барчани олиб, икки кеча-кундуз талаб, шаҳардин чиқиб, келгон йўларига кириб қайтиб кеттилар.

Бу хабар ҳазрат соҳибқиронга етти, мусулмонлар учун қўнгли асру малул бўлди ва бу жиҳатдин Эрон вилоятининг забтга хотирин қўйуб вожиб кўрдиким, ул вилоятларни забт қилгайким, мундин нари анда йаағи кирмағай. Анинг учунким, Эрон вилоятида андоқ подшоҳким, Эрон вилоятини забт қилгай, йўқ. Ва бир неча подшоҳким бор эрди, барчаси бир-бирига йаағи эрдилар, бир-биридин қўрқуб, вилоятларидин чиқа олмас эдилар. Анинг учун мундоқ балолар раъият ва фақиру мискинга тегар эрди⁴⁶². Шер:

Бўлса чун шоҳга адув бисёр,
Мулкида бўлмағай тинчлик ҳеч.
Бир-бири бирла гар урушса қўлон,
Емагил, қўй гамин, андин кеч.

Ҳазрат соҳибқирон уч йиллик йароғи билан Эрон сори борғони

946 /Барс йилда, тарих етти юз сексон секкизда (1386) соҳибқирони гитиситон Турондин Эрон сори мутаважжиқ бўлди. Ва ҳукм бўлдиким, «Тавочилар вилоятларга бориб черикка жар еткуресун!». Бу ҳукм булгондин сўнг тавочилар юруб, черикни жамъ этиб, даргоҳи олийда келтурдилар. Ул ҳазрат черик жамъ булгондин сўнг Сулаймоншоҳбекким, Довудбекнинг ўгли эрди ва Аббосбекни Мовароуннаҳр вилоятларини забти учун қўйдиким, вилоятдин хабардор булғайлар. Ва ўзи давлат била саодат юзини Эрон сори қилиб отланди. Назм:

Йна ул шаҳаншоҳи олийтабор,
Черик тортиб бўлди отқа еувор.
Турондин Эрон сори бўлди равон,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон.

Жайхундин ўтуб, манзилдин манзилга юруб, саодат ва ферузлуқ била Ферузқўҳга етти⁴⁶³. Саййид Камолзуддинким, Сорининг ҳокими эрди, ўгли Саййид Гиёсуддинни черик билан ҳазратнинг мулозиматига йибарди. Ва ҳазрат вилоятлардин сўруб, ҳар ернинг ҳокимини сўруб, андин йахши йамон ишларини билур эрди. Ва бу ҳикоятлар ичида биров Малик Иззуддиннинг йамон ҳаракатидин ҳикоят қилди. Ва бу Малик Иззуддин Лури Кучекнинг⁴⁶⁴ ҳокими эрди ва мундин бурун Маҳоғга⁴⁶⁵ боргон карвонни уруб, молларини олиб эрди. Бу сўзларниким, ҳазрат соҳибқирон эшитти, човук хотирида кечтиким, ул бадбахтлардин ҳажжожларнинг интиқомини тортқай. Ҳукм бўлдиким, «Черикдин ҳар ўн киши йароғи била даргоҳда ҳозир булғай!» Черик жамъ булгондин сўнг ўғруқни қўйуб, ҳиммат юзини аларнинг дафъага қўйуб, Луристон сори мутаважжиқ бўлди. Ва анда етконда буюрдиким, теграсилаги кентларни талалдилар. Ва Хўррамоболким.

95a ул ўғрилларнинг ўлтурур ери эрди, бузулдилар. Ва ул ўғриллардин кошол / олиб, тоғ устидин ташладилар. Ва бу маҳалда Оқ Темур Баҳодур ва Умар Аббос (ва Муҳаммад Султоншоҳ ўғли) бу дунейи фонийдин келиб, бақо дунёсига бордилар. Ва Хожа Али Муъаййидқа бу юрушда ўқ тегиб эрди, ул тақи умрини ҳазрат соҳибқиронга бағишлаб, кетти. Ва ҳазрат соҳибқирон Мури Кучекни тасхир қилгандин сўнг хотирини ул ўғриллардин жамъ қилиб, аидин кўчуб, Неҳованд¹⁶⁰ жилгасида ўғруқдаким кейинда ақарин келур эрди, давлаттек қўшулди.

Ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон сори мутаважжих бўлғони

Ул маҳалда ҳазратқа арз қилдиларким, Султон Аҳмад Жалоийр черик йиғиштуруб Бағдоддин Табризга келиб турур. Ҳазрат соҳибқирон ўғруқни черик билла Шайх Али Баҳодурга тобшуруб, саодат билла отланиб, баҳодур йиғитлари билла илғор солиб, Табризга мутаважжих бўлди. Султон Аҳмад ҳазрат соҳибқирондин хабар топиб, пашша кибиким, ел қатида туролмағай, Табриздин қочиб, Бағдодқа борди. Соҳибқирон анинг қочқонин билиб, Хожи Сайфуддинбек билла бир жамоат йиғитларини қўшуб, кейинида йибарди ва алар Султон Аҳмад кейиниға суруб еттилар. Султон Аҳмад кўрдиким, ганим кейнида етти, бўлгон партолини от ва тева ва хачирлариға солиб, оту қамчин билла ўз бошин олиб кетти. Зафарпаноҳ черики ул мол ва партолини олгондин сўнг яна кейнида тушуб юридилар. Шайх Али Баҳодурнинг ўғли Илёс Хожа оз киши билла Нахчивондин ўтуб, Намакзор мавзёсиде Султон Аҳмадқа етти. Ва анинг билла кўб киши эрди қайтиб, Илёс Хожа билла урушти ва асру қаттиқ урушуб, кўб киши анда захмлиқ бўлдилар. Ва Илёс Хожаға захми тегдиким, қулоғи эшитмас бўлди. Бу сабабдин Султон Аҳмад қутулуб, ул маърақадин жонин олиб чиқди. Ва Илёс Хожа ул захмдин кўб жафо тортиб, охируламр сихҳат топти. Байт:

Мараз қаний ва хатарнок эди, валс охир,
Зи юмни давлати соҳибқирон шифо топти.

95b Ва ул воқияда /Нахчивонда¹⁶⁷ кўб кишини ўлдурдилар. Қиморий Иноқ Зиёудмулк¹⁶⁸ кандида беш юз кишини тутун билла ўлдурди. Ва ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон мамлакатини мусаххар қилиб, Шайби Ғазонда¹⁶⁹ бориб тушти. Табриз вилоятининг ақобиру ашрофлари, мисли Саййид Ризоуддин ва Хожа Хожи Муҳаммад Бандгири Хаттот ва Қози Ғиёсуддин ва Қози Абдуллатиф ва ғайруху барча бандалиқ камарин беллариға боғлаб, мулозиматда келдилар. Ва моли амонни Табризга солиб, муҳассиллар қўйуб олдилар.

Ҳазрат ул езда Табризда эрди, фармон бўлдиким, «Сариқ Одилни ўлдургайлар!»; ани бир том устида қўйуб ўлдурдилар. Ва Табриз шаҳрида хунармандлардин ҳар кимки машҳур эрди, хона-кўч билла Самарқандқа йибарди.

Ул маҳалда Валибек жонидин қўрқуб, саросима ва саргашта юрур эрди. Халхол вилоятида бориб, Маҳмуд Халхалий ани тутуб, Қиморий Иноққа тобшурди ва Қиморий ани ўлдуруб, бошини дарғоҳи олампаноҳға йибарди. Куз бўлғонда Табриз вилоятининг забтини Муҳаммад Султоншоҳға берди. Ва соҳибқирон Нахчивон сори юриди, Маранд ва Даранзардин ўтуб, Арас суйидин¹⁷⁰ Гаффорумулк кўфрукидин¹⁷¹ ўтуб тушти. Ва ул кўфрукни андоқ йасаб турурларким, олам ичида ҳеч киши андоқни кўрмай турур, ва барчани тош билла қўпориб турурлар. Кўфрукнинг икки бошида икки дарвоза йасаб турурлар ва бу кўфрукда икки тоқ боғлаб турурлар: ҳар бирининг кенглиги олтмиш қари турур¹⁷². Ҳазрат ул кўфрукни тафарруж этиб, Гарни ҳисориға еттилар ва уруш қилиб ул ҳисорни олдилар. Ва Шайх Ҳасанким, ҳисорнинг ҳокими эрди, ани тутуб, бўйинни боғлаб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ва андин ўтуб, Сармолука ҳисоригаким, Арас суйининг йақосида воқия бўлуб турур, еттилар ва тўрт ёнини тутуб, уруш солдилар. Ва ул қалъани тақи олиб бузулдилар. Ва Туман Туркманким, ул ернинг дарутаси эрди, тутуб ҳазрат қошида /келтурдилар. Ва андин кўчуб

96a Қарс қалъасига¹⁷³ еттилар ва ул қалъа асру берк эрди ва томи тошдин

эрди⁴⁷⁴ ва Фирузбахт отлиқ киши анда ҳоким эрди, қалъанинг берклигига мағрур бўлуб, қалъани беркитти. Фармон бўлдимки, «Черик уруш асбобин тайёр қилеунлар!» Турт ёнидин кириб, наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдилар. Фирузбахтнинг кўнглида ваҳм тушуб кўрдиким, қалъани олурлар, Ажзу Маскант йўлидин кириб хизматда келди. Ул ҳисорни олиб таладилар ва томларини ер била тенг қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон сори борғони

Хитоби мустатоб ҳазрат Зулжалол воқиф бўлуб турурким: *Иа аййухан-набийу, ҳарриз ал-муъминини, алал-қитали*⁴⁷⁵. Ва бу далил турур урушунинг фазилатигаким, дин душманлари била урушқайлар⁴⁷⁶. Бу маъни жиҳатидин донм ҳазрати муборак кўнглида бор эрдиким, кофирлар била газо қилгай. Бу маҳалдаким, гуржи кофирларга йақин етиб эрди, ҳиммат юзини ул сори қилиб, Қарс қалъасидин кўчуб, Оқ Бугра мавзёида тушти. Ва ул маҳалда асру совуқ қаттиқ эрди ва кеча-кундуз қор ёғар эрди. Андоқ маҳалда нусратшиғор черики Кету — Тифлис⁴⁷⁷ йўлидин бориб, гуржи кофирларига еттилар. Гуржилар қалъага кириб, беркитиб ўлтуруб, уруш асбобин тайёр қилдилар. Ва ул қалъа [Тифлис] асру берк эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг қўлоғига илҳом еттиким: *Қотилухум йуазиббуҳуму Ллаҳ би айдикум ва йухзиҳум ва йансуркум алайҳим*⁴⁷⁸ урушқа фармон қилди. Беклар ва баҳодурлар ҳукм била уруш асбобин муҳайё қилиб, ҳисорни ўртада олиб, такбир ва салавот деб ҳисорга ёпушти ва наққора ва нафир чалиб, сурон солиб, қалқонлар ва туралар бошларига олиб, уруш солдилар. Назм:

Хусрави диндор ва шаҳи номвар
Боглади чун белига ул дам камар,
Торғти зафар тигини ул шаҳриёр.
Чиқди адув жонидин ул дам димор.

96б

Ислом черикининг диловарлари жадду жаҳд этиб, /мардоналиқ кўрсатиб, куффор қалъасини фатҳ қилдилар. Ва соҳибқироннинг ишорати била: *Фа-қтулуҳум хайсу саҳифтумухум*⁴⁷⁹ андаги кофирлигини хокисорни қилич зарби била ўт ичидаким: *Маъвоҳум жаҳаннаму ва биъсал миҳад*⁴⁸⁰ йибардилар ва аларнинг улуғи малик Буқротни асир этиб, ҳазрат қошида келтурдилар. Ҳукм қилдиким, «Ани беркитиб, сақласунлар!» Бу фатҳ бўлгондин сўнг соҳибқирон кўчуб, Тифлисини ўтуб, кўнглида туштиким, бир ов солгай. Ёрлиқ қилдиким: «Беклар овга чиқсунлар!» Беклар овга чиқиб, икки ёндин жирга солиб, ул дашт ва тоғни тутуб, неча кундин сўнг жирга бир-бирига етти. Анча кийик ва сўтун ва қўлон ва товушқон ва шер ва паланг ва тулки ва бўри, ҳар жонивордин ёғилдиким, ҳисобини ҳазрат парвардигордин ўзга киши билмас эрди: *Ва иза-л-нуҳушу ҳушират*⁴⁸² анда зоҳир бўлуб кўрдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон била шаҳзодалар жирга ичида кириб, неча сайдни отқондин сўнг ўзга ҳар кимки бор эрди, сайд олур эрди. Ул кун сайд олмагон киши қолмади. Ва черикнинг кўплигидин андоқ бўлдимки, саъйайоқлар эликлари била олиб, оругини қўйуб, семизини ўлдурур эрдилар. Ва азбаским, сайд кўп тушти, юклагали ер топмас эдилар⁴⁸³.

Ҳазрат соҳибқирон Қаробог⁴⁸⁴ сори ёниб борғони

Ҳазрат андин кўчуб, саодат ва давлат била йўлга кириб, ҳар ердаким, кофирларга тааллуқ қалъаларким бор эрди, нусратшиғор черики қилич зарби била мусаххар қилдилар; қалъаларини бузуб, молларини олиб, ҳазратқа қўшулдилар ва келиб Шеки вилоятида⁴⁸⁵ туштилар. Ҳазрат соҳибқирон куффордин хотирин жамъ этиб, нусратшиғор черикини жамоат-жамоат ҳар сори йибарди. Амир Жаҳоншоҳ баъзи беклар била лакларни⁴⁸⁶ чопиб, талади ва қўб киши алардин ўлтурдилар. Ва амир /Муҳаммад Дарвеш Барлос бир жамоат била Шеки тоғига кириб, қўб киши ўлдуруб, молларини

97а

таладилар. Аргуншоҳ Ахтачи ва Рамазон Ҳожа бир жамоат била Тангут вилоятига⁴⁸⁷ етиб, қўб кишини улдуруб, асир қилиб таладилар.

Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси била Албура кўҳи⁴⁸⁸ этакида юриди ва бекларким, куффор устига ҳар сори кетиб эдилар, куффорларни олиб улдуруб, молларини улжа қилиб, нусрат ва ферузлуқ била келиб, Қабала⁴⁸⁹ мавзеида ҳумоюн урдуга қўшулдилар. Ҳазрат соҳибқирон черишлар ёнгондин сўнг асокири нусратшиёр кўчуб, таважжух юзини Қаробог сори қилиб, келиб, Кур суйининг⁴⁹⁰ йақосида тушти. Ва фармон қилдиким, «Қамиш ва хокдин наволалар йасаб, сув ичида солиб, кўфрук боғласунлар!» Соҳибқирони гозий мансур черики билан сувдин утуб, Бардаъ⁴⁹¹ сори мутаважжих бўлди ва ул вилоятнинг эли тамом тобиъ бўлдилар. Шеър:

На ергаки борди шаҳи комрон,
Анга бўлди ул ер мусаххар равон.
Худо анинг учун анга берди руҳ,
Ки булғай бари олам анга футуҳ.

Қаробогда, Буқрот Тифлисийким ҳазрат ани ҳукм этиб эдиким, ани беркитиб сақласунлар, бас, [эмди] буюрдиким Буқротни ҳозир қилдилар: *Уд'у ила сабили Раббика бил-ҳикмати-л-мав'иззати-л-ҳасанати*⁴⁹² ояти била амал қилиб, муборак тилин очиб, ваъз ва насихат деб, ани Исломга далолат қилдилар. Ҳазратнинг сўзлари кўнглига асар қилиб Буқрот мусулмон бўлди, куфр ва зулмат йулидин чиқиб, аҳли дини Ислом жиргасига кирди ва ҳазрат ани беклар жиргасига кийуруб, қўб иноят ва шафқат қилди ва ҳисориким, анга тааллуқ эрди, яна анга уқ берди. Ва ижозат бериб, вилоятига йибарди. Анда ани эли барча Ислом саодати била мушарраф бўлуб, йймон келтурдилар.

976 Ул маҳалда Ширвон вилоятининг⁴⁹³ ҳокими амир Шайх Иброҳим келиб, бандалик камарини белига боғлаб, /мулозим бўлди ва пешкашлар тортиб, ҳазрат дийдорига мушарраф бўлди. Ва ҳазрат тақи ани йахши кўруб, шафқатлар қилиб, Ширвон вилоятини тавобильари била анга берди. Ва Гилоног⁴⁹⁴ мулукиким, ҳисорлари берклиги жиҳатидин ва жангалларининг мустаҳкамлиги учун ҳеч подшоҳга тобиъ эмас эрдилар, чун ҳазрат соҳибқиронинг овозасин эшитиб, итоат йулидин кириб, пешкашлар йибардилар ва моли хирож қабул қилдилар.

Бу маҳалда Шайх Али Баҳодурким, ҳазрат уғруқни анга тобшуруб эрди, урду ва уғруқ била Ардабил⁴⁹⁵ йулидин Қаробогқа етти. Ҳазрат давлат ва иқбол била Арас суйининг йақосида қишлоқ солдурди.

Ҳазрат соҳибқирон Бардаъа сори бориб,
Дашти Қипчоқдин Туқтамишхоннинг черики келгонин зикри

Чун қиш ўтуб баҳор етти,
Фасли гул ва лолазор етти.

Товушқон йилида, тарих етти юз сексон туққузда (1387) нусратшиёр раъияти Бардаъ сори юриди. Бу маҳалда хабар келдиким, Туқтамишхон итоат йулидин чиқиб, мухолифат йўлига кириб турур ва Дарбанд йулидин⁴⁹⁶ черик йибариб турур.

Мунунг қиссаси мундоқ турурким, Алибек Қўнғирот, Ўрунг Темур ва Оқ Буга Баҳринким, Жўчихон авлодининг улуг беклари эрдилар ва булардин улугроқ ва оқил ва дони киши ул улусда йуқ эрди ва Туқтамишнинг йахши йўлга тутуб насихат қилур эрдиларким, «Зинҳор ҳазрат била мухолифат қилмағайсен ва анинг ҳукмидин чиқмағайсенким, бу давлатким сенга тегди, анинг ҳимматидин ва давлатидин эрди. Ва бу йахшиликким, сенга ҳазрат Темурбек қилди, бил, агар анга бандалиқ қилсанг ҳануз оздур. Доим керакким, йахши пешкашлар йибаргайсен ва анинг ҳаққини унутмағайсен. Ва агар, наъзу биллоҳ, агар сенга йана воқиъа тупса, ул ҳазратнинг ҳиммати сенга бўлса ҳеч гам йуқтурур»⁴⁹⁷.

98a Бу йахши беклар жиҳатидин ҳар кунда Туқтамишхоннинг /давлати ортар эрди. Бу маҳалда Ўрунг Темур ва Оқ Буга вафот бўлдилар ва бир

жамоат номаъкул ва ақлсиз кишилар Туқтамишхон қошида нойиб бўдилар. Ва Қарончиким, уз атосини улдуруб эрди, Туқтамишхоннинг улуг беги бўлди ва Алибекка ихтиёр қолмади ва Туқтамишхон ёт кишиларнинг сўзларига кириб, мутобикат йўлидин чиқиб, мухолифат тариқасига кирди. Ва ҳазрат била йааги бўлуб, қалин киши йиғиштуруб, Озарбайжон вилоятига йибарди.

Ҳазрат аларнинг келганин эшитиб, маълум қилдиким, йааги кишиси сувнунг нари юзига келгон турур. Ҳазрат Шайх Али Баҳодур ва Ийгу Темур ва Усмон Аббос ва уза бекларини куб киши била йибариб дедиким, «Кур суйидин утуб таҳқиқ қилинглар. Агар ул келгон киши Туқтамишнинг кишиси бўлса урушмангиз». Алар ҳукм бўлгондин сўнг йўлга кириб юридилар. Яна ҳазрат илҳомдин фаҳм бўлуб, мирзо Мироншоҳ ва амир Ҳожи Сайфуддинни бир жамоат киши била боргон бекларнинг кейнида йибарди. Бурун боргон беклар Кур суйидин утуб, йаагига етдилар. Яқин билдиларким, Туқтамишнинг черики турур, алар била урушмай қайтдилар, чун ҳазратнинг ёрлиги мундоқ эрдиким, урушмагайлар. Ул бадбахтлар ҳаёл этдиларким, булар қўрқуб қайтдилар, хайра бўлуб, беклар сори чопиб, уқ ота бошладилар. Булар ҳам қайтиб, уруш бўлди. Шеръ:

Чу ҳар соридин чиқди ул дам сипоҳ,
Булуттек, ки кўк уза чиқса сиеҳ,
Анинг йамгури эрди шамширу тир,
Қаро бўлди олам чу дарёйи қир.

986 Бекларнинг урушмоқ ҳукми бўлмагон жиҳатидин жангал ва сув ичида кириб эрди ва от чопмоққа ер йўқ эрди, ул жиҳатдин қирқ киши алардин талаф бўлди. Ва баҳодурларким, ҳаргиз қочмоқ аларга одати йўқ эрди, ул ердин қочиб қайтдилар /ва қочқонда мирзо Мироншоҳга учраб севиндилар. Ва амирзода била қайтиб, душманга етиб, ҳар тарафдин кириб, душманларни қилич остида олиб, куб киши тушуруб, ўлдурдилар. Йаагилар қочиб, мансур черики аларнинг кейнида тушуб, Дарбанднинг тор еригача қовладилар ва куб киши алардин тутуб, ҳазрат қошига йибардилар. Ва Мубашширнинг агоси ул урушда вафот бўлди.

Мирзо Мироншоҳ музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошида келди. Тушкон бандиларни келтурдилар. Соҳибқирон марҳамат қилиб, гуноҳларидин кечиб, йахши сўрди. Ва Туқтамишхоннинг аҳволин сўруб дедиким: «Анинг ва бизнинг аромизда ато — угул ҳаққи турур. Не жиҳатидин мундоқ йамон ҳаракат андин воқиб бўлди? Ва бу жиҳатдин неча минг мусулмон талаф бўлди. Энди мундин сўнг мундоқ ишлар қилмасун ва бурунгу аҳд ва мувофиқат тариқасини уза қилмасун», деб буларга айтти. Ва дедиким: «Сизларни қўярбиз. Бориб анга бу сўзларни дегайсиз». У тутқунлар барчаси бошларини ерга қўйуб, дедиларким, «Миннат тутурабиз!». Аларга от ва тун ва озук бериб йибарди. Байт:

Дўстларни қачон қилур маҳрум,
Улки душманларига айлар лутф?

Андин сўнг урду андин чиқиб, Кўкча тенгиз⁴⁹⁸ сори мутаважжих бўлди.

Сарой Мулк хоним шоҳзодалар била Самарқанддин келгани

99a Ҳумоюн мавкиби Кўкча тенгизга етконда хабар келдиким, маҳди аъло Сарой Мулк хоним амирзода Шоҳрух⁴⁹⁹ ва амирзода Халил⁵⁰⁰ била Самарқанддин кела турурлар. Ул ҳазрат бу хабардин хушҳол бўлуб, черикни Кўкча тенгизда қўйуб, узи саодат ва иқбол била келгон шаҳзодаларга утрав берди ва Шамоҳа Маранд⁵⁰¹ мавзеъида бир-бирининг висолларига мушарраф бўдилар ва анча пешкашлар тортиб ва сочиқлар /сочтиларким, спехрнинг кузи хайра бўлди.

Ва ҳазрат андин қайтиб, кучуб, Аланчук⁵⁰² қалъасига яқин тушдилар. Султон Аҳмадининг навкарлари анинг ичида эрди, уч кун анда ўлтуруб,

туртинчи кунда ҳукм қилдиким, «Баҳодурлар кеча билан тоғ устига чиқсунлар!» Баҳодурлар кеча билан тоғқа чиқиб, тонгласи уруш солиб, қуйидаги қалъани олдилар ва ер била тенг қилдилар. Андаги синоҳийлар қочиб, юқори қалъага чиқтилар ва қалъанинг эли сувсиялиқ жиҳатидин зори ва тазарруьқа кириб, аҳд ва шарт қилиб, «Қалъадин тушарбиз» деб киши йибардилар. Қалъадин тушар хаёлида эрдиларким, булут пайдо бўлуб, анча йамгур ёгдиким, қалъадаги ҳавзлар тўла сув бўлди. Сув бўлгондин сўнг яна аҳдни синдуруб, аҳд қилгон сузларига амал қилмадилар.

Ҳазрат соҳибқирон Муҳаммад Миракким, Шер Баҳромнинг ўгли эрди, ва Уч Қаро Баҳодурни таъйин этиб буюрдиким, «Қамал этиб, қалъа тегарасида ўлтурунглари!» ва ўзи давлат билан қайтиб, ўрдуга бориб тушти. Ва андин бурун Шайх Али Баҳодурни Боязид⁵⁰³ қалъасига йибариб эрди. Андин сўнг амир Ҳожи Сайфулдин ва Ийгу Темурбекни черик била Шайх Али Баҳодурнинг мадади учун йибарди. Ва алар келиб, иттифоқ била қалъани ўртада олиб туштилар ва қалъага нақбатлар солиб, сувини ўтурлаб, тўрт ёндин уруш солиб, оз фурсатда мусаххар қилдилар ва қалъа даругасини тутуб, ҳазрат қошига келтурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон туркманларнинг дафъи учун черик тортиб боргани

996 Бу маҳалда арз қилдиларким, туркманлар зулм ва фасод эликларини узатиб, мусулмонларга ташвиш берурлар ва Ҳижоз⁵⁰⁴ карвонига мутаарриз бўлурлар ва ҳеч кишини ул йўлдин ўтгали қўймаслар. Ҳазрат аларнинг қиссасин эшитиб, дафъ қилмоқ учун Нахчивон /жилгасидин отланиб, алар сори мутаважжих бўлди ва ҳукм қилдиким, «Муҳаммад Миракким, Аланчўқ қалъасини муҳосара қилиб ўлтуруб турур, андин қайтиб, ўрдуга келсун!» Ва ўзи муборак нафаси била таважжуҳ этиб, ҳукм қилдиким, «Ўрду Олатоққа⁵⁰⁵ борсунлар ва биз келгунча таваққуф қилсунлар!» деб юриди. Ва Боязид қалъасиким, ани Қалъаи Ойдин ҳам айтурлар ва андин улусидин ҳаркимки анда қолиб эрди, барчани таладилар. Андин ўтуб, Авник қалъасига⁵⁰⁶ еттиким, Қаро Муҳаммад ўгли Миер отлиқ киши анда ҳоким эрди. Ва андаги туркманларким, ёзида ва тоғда эрди, барчани таладилар. Ва андин ўтуб Арзирумга⁵⁰⁷ етти ва анинг қалъасини ўшул кунда олдилар, ва Чиччур суйи⁵⁰⁸нинг йақосида тушти ва Арзинжонга⁵⁰⁹ элчи йибарди. Тахуртанким,⁵¹⁰ ул ернинг ҳокими эрди, ҳазратнинг элчисини йахши куруб, сийлаб кўп нима берди ва итоат йўлидин кириб, божу хирож қабул этиб, элчи била кўп пешкашлар ҳазратқа йибарди. Ҳазрат мансур черикидин уч булак кишини сайлаб, фармон қилдиким, «Қаро Муҳаммадким, Қаро Юсуф Туркманнинг атоси эрди⁵¹¹, истагали борсунлар!» Ҳукм била аввал амирода Мироншоҳ черики билаким, бариси баҳодур ва диловар эрдилар, мутаважжих бўлуб, ул бадкирдорнинг эли ва хашамига кириб, бўлгон мол ва таворини таладилар ва анча от ва тева ва қўй ва бурда олдиларким, ниҳоят йўқ эрди ва кўб қиз ва хотун ўлжа олиб қайттилар ва ҳумоюн ўрдуга қўшулдилар. Ва Муҳаммад Мирак яна бир жамоат баҳодурлар била юриди. Анинг йўли бир тоғ ичида воқиф бўлуб эрдиким, даралар ва тор йўллар эрди ва душманлар воқиф бўлуб, йўлларни туттилар ва урушлар воқиф бўлуб, охирида соҳибқирон давлатидин ул тор йўллардин саломат чиқиб ўрдуга қўшулди. Ва яна Шайх Али Баҳодур Аргун Барлоснинг ўгли ва Оқелшоҳ /Бургучи ўгли ва Тилак Қурчи бир жамоат номдорлар била Қаро Муҳаммад устига юридиларким, ани топқайлар. Тоғ ичида анга еттилар ва кўб уруштилар ва Лола Хожа ул урушда ўлди ва душманлар тоғ устида чиқиб эдилар ва урушмоқ ҳеч фойда қилмас эди, қайтиб мансур черикига қўшулдилар.

100a

Соҳибқирони комкор яна Жаҳоншоҳ Баҳодурни қатин киши билан туркманларга йибарди. Ва ул бориб туркманларга етиб, талаб, молларини олдилар ва қайтиб келдилар. Шеър:

Зи баским черик эликига тушти мол,
Қилаолмас эди мол ҳисобин хаёл.

Ва Шоҳ Малик Барлос, Гийсуддин Барлоснинг ўгли эрди, ҳазратдин низоатсиз бир сори кетиб эрди, анинг ўлукини бир ёзида топиб келтурдилар.

Ва ҳазрат соҳибқирон андин Муш саҳроси⁵¹² сори мутаважжих бўлди ва андаги эл-улусни талаб, Ахло⁵¹³ шаҳрига етти ва ул вилоятдаги улуг-кичикни мутиъ қилдуруб, забт қилди. Андин ўтуб, Оди⁵¹⁴ шаҳрига етти ва ул вилоятдаги улуг-кичикни мутиъ қилдуруб забт қилди ва даругаси келиб ҳазратни кўрди ва пешкашлар тортти. Ва ҳазрат шафқат ва иноятлар қилиб, ул вилоятни эл-улуси ва тавобитлари била анга ўқ берди. Ва андин ўтуб, кўлни йақолаб, тамом черики била Дарбанд моҳидин ўтуб, Абақа Сарой мурғзориди ўгрукқа қўшулди⁵¹⁵.

Ҳазрат соҳибқирон Ван ва Вастон сори мутаважжих бўлғони

1006 Нусратшиғор черики андин кўчуб, Ван ва Вастон⁵¹⁶ сори мутаважжих бўлди. Малик Иззуддин Шерозий хабар эшитиб, Ван қалъасига кирди. Ван ҳисори асру берк бир тоғ устида бўлуб эрди ва бир ёнида сув эрди. Мансур черики анда етконда ул қалъани олмоқ учун ул сори юридилар ва қуруқ ёнида келиб туштилари ва уруш асбобиға машғул бўлдилар. Малик Иззуддин икки кундин сўнг /ҳисордин чиқиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, мулозиматда турди. Аммо қалъанинг эли гоёт бадбахтлигининг қалъанинг берклигига гурра бўлуб⁵¹⁷, йаағи бўлуб, ҳисор йўлини беркитдилар ва урушмоққа машғул бўлдилар. Байт:

Зи васвоси шайтон ва жаҳлу гурур,
Саодат йўлидин тушуб барча дур.
Кишиким, қаро бўлди анинг куни,
Бўлур ул киши зешту зор ва дани.

Мансур черики ҳукм била санчиқлар солиб уруш солдилар ва ҳазратнинг давлатидин ул қалъаники, ҳаргиз ҳеч подшоҳ ва салотин анга мусаххар қилмагон турур, йигирми кунда ани мусаххар қилдилар. Ва ул бақирдорлардин бирини тирик қўймай, кўбрагини қалъа устидин ташладилар. Бу маҳалда Тахуртандинким, Озарбайжонда эрди, элчи келиб, кўб пешкашлар ва туҳфалар келтурдилар, ва мазмуни ул эрдиким, «Банда ва хизматкор ва давлатхоҳи ҳазрат соҳибқирондурмен». Назм:

Ки соҳибқиронга камина, бандамен,
Қулунгмен жаҳон ичра то зиндамен,
Ки хизматдин ўзга ишим йўқ турур,
Сўзум чин ва Ҳаққ мунга тануқ турур.

Ҳазрат соҳибқирон кўб махтаб, раҳматлар деди ва ул вилоятнинг ҳокимлигини бурунги дастури била анга мусаллам тутти ва келгон элчи била анга хосса хилъат ва ҳукумат нишонини йибарди. Назм:

Ҳар ким анга бўлди жаҳонда мутиъ,
Қадри улуг бўлди, бўлди рафиъ.
Кимки, йибарди анга тожу хирож,
Бўлди мусаллам анга тахту тож.
Кимки, ани ўзига билмади шоҳ,
Кетди қаламдек боши, юзи сийҳ.

101a Фармон булдиким, «Ван қалъасини бузулсунлар!» Ва ул қалъани бино қилгон Шаддоди Од⁵¹⁸ эрдиким, тоғ устида тош ва ганч била қўпориб эрдилар. Ва ҳар бир тоши бир тоғдек ва андог берк эрдиким, Едгор Андхудийким, туман бекларидин эрди ва ўзга беклар навкарлари била /ҳар неча қилдиларким, бир тош андин қўпора олғайлар, ул қалъадин бир тошни қўпора олмадилар.

Ҳазрат андин саодат била қайтиб, Салмосга⁵¹⁹ етти ва Малик Иззуддинга

инояти била сарафроз қилиб, Курдистон вилоятини анга мусаллам тутти. Ва андин юруб, йўлда Урмия туркининг ҳокими⁵²⁰ келиб, ҳазратнинг мулозиматида мушарраф бўлуб, мулозим бўлди ва ҳазрат лутф этиб, Урмия вилоятини анга мусаллам гутуб берди ва бир йахши соҳибжамол канизак инъом қилди. Шейр:

Юзи рашкидин эрди хуршид зард,
Субҳнунг бўлди дами меҳрида сард,
Зулфи остида юзи чун офтоб,
Бу жиҳаттин бўлди анга печу тоб.
Лаълида зоҳир эди оби наввот,
Топар эрди мурда ул сувдин ҳаёт.

Соҳибқирон Марогадин кўчуб, Гилонга⁵²¹ тушти. Неча кун анда таваққуф қилди ва мундин бурун ўз карам ва лутфи била Шероз вилоятининг шоҳигакам, Зайналобидин эрдиким, Шоҳ Шужоънинг⁵²² ўгли эрди ва анга киши йибариб эрди: «Энди бизнинг ҳимматимиз ул турурким, асари андин зоҳир бўлгайким, барча олам йироқ ва йақиндин эшитгай ва билгайларким, дўстлуқни нечук қилмоқ керак ва сенга йақин келиб, тушуб туриббиз. Таваққуф қилмай бот келгил, то иноят ва шафқатларимизни кўруб қайтқайсенким, дўстлар шод бўлуб, душманлар гамгин бўлгайлар».

Ва Шоҳ Шужоънинг сипориш хатиким, соҳибқиронга йибариб эрди, мазмуни бу турур:

1016

«Олий ҳазрат, гардунбастат, мамлакатпаноҳ, маъадалатшиъор, макра-
мат, осор, навин, бузурги комкор, иътизоди салотини гардун, иқтидори
аъдали ақобири замини замон, ал-манзур би анзори иноят, /ал-маликудда-
йен, қутбул Ҳаққ вад-Дунё вад-Дин, амир Теймур Гурагон, халлада Аллоҳ
мулкуну ва султонуҳу, Ҳаққу жалла ва ъало. Ул ягона замонга дину дунё
мақосидидин би-аъло мадориж ва муродот ва ақсо маротиби мароматга
еткургай, би-миннатил қадим ва тулуҳум амин.

Таблиғ иддаъийадин сўнг василаи мухлисони ҳақиқий турурким, изҳор
этарлар.

Раъйи арбоби албобда равшан турурким, дори дунё маҳалли ҳаводис ва
мақони савориф турур ва оқиллар анга илтифот қилмай турурлар. Ва
неъматни боқийни бу жаҳони фонийдин рожиҳ тутуб турурлар ва ҳақиқат
била билиб турурларким, ҳар нимаким дунё ичида мавжуд турур, анга
фоний бўлмоқ вожиб турур. Ва ҳар махлуққаким, ҳазрат Парвардигор неча
кун бақо бериб, анга ўз карами била аршона ва азми султона маншур
берур: *Ти'иззу ва ман ташаъ*⁵²³ мавқийи ба тавқийи *Туту-л-мулка ман
ташаъ*⁵²⁴ иноят қилиб, бир жамоат бандаларнинг ихтиёрини ҳазрат иззат
бу бандан заифга бериб эрди. Ва анчаким куч ва қувват бор эрди, дин
илмига ва шаръ йўли била саъйи ва жаҳд қилдуқ ва раъоё ва зуъафо
аҳволидин ҳазрат Ҳаққ иноятининг хабардор бўлуб, эл била йахши маош
қилдуқ, шоядким ишларимиз муборак самъларига еткон бўлгай. Ул ҳазрат-
нинг адл ва инсофини ва лутфу карамини эшитиб, жон била муътақад ва
давлатхоҳи бўлуб ва доимо кўнгулумизда бу турурким, шейр:

Элтайим тонгла қиёматда сенинг аҳдингни,
То кун, ул кун демагайсенким, вафонинг йуқ эди.

Ва тақи ул ҳазратдин шафқатлар маълум қилиб, бу маънини мавжиб
мувоҳот билиб, кибриё боргоҳидин даъват *Ва-Ллоҳу йад'у ила дорус-
салами*⁵²⁵ жон мушомига етиб ва мутақози, *Ва ла тажиду ли-суннатино
тахвилан*⁵²⁶ талаб халқасини кўнгул эшикига уруб дерлар, байт:

Йеринг эрур аршда, деълмассанким,
Келгайсен ва туфроққа ватан қилгайсен.

102a

Вал ҳамду ли-Ллоҳи талокиим, ҳеч армоним қолмай турур ва бовужуд
анвоъи зиллат ва тақсир ва ажроми ҳар орауким /хиёлимда кечар эрди,
ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло эҳсонидин муяссар бўлдиким: *Фа ло
та'аламу нафсун ма ухфия лаҳум мин куррати а'йунини*⁵²⁷ бу эллик уч

Йилдаким туфроқ ичида манзил қилиб эрдук, ҳар муродким тиладук, берди.
Аммо нидойи: *Иржӣ'й ила Раббикӣ разийятан марзӣятан*²⁸ муждаси тегиб, шеър:

Бу муждаға жон бермак осон эрур,
Ки бу мужда осойиши жон эрур.

Ҳазрат даргоҳига юз қўйдук. Ва ҳар наким ҳазрат Ҳаққдин тегса, агарчи заҳмат бўлса, ани марҳамат билдурбиз.

Ҳазрат соҳибқироннинг умрига бақо бўлсун. Эмди ул ҳазрат била сидку муҳаббат бор жиҳатидин вожиб кўруб, фарзанди дилбандни — Зайналобидинни, *Таввал Аллоҳу умруҳу фи зилли иноятикум*²⁹, сенга тобшурдум. Ва ўзга ўғлонлар ёш турурлар ва аго-инимни сипориш қилмоқ ҳожат йўқ турур, чи ҳақиқат била ул ҳазратнинг лутф ва карамини сийлабмен. Ул ҳазратнинг лутфидин нечук лойиқ турур, қилғучи турур ва аҳволларидин хабардор бўлғайлар ва мазмун *инна ҳуснул — аҳду минал-иймани*³⁰ бажой келтуруб, буларни барчани ўзига маҳсус қилиб, шафқат ва марҳамат кўланкаларини булар устида солиб андоқ қилсунларким, улут-кичик рўзгор ичида бу маънини билиб, қарилардин сўнг этқайлар ва ҳосилларким йиллар бу куннинг орзусида эрдилар, мажол топмағайларким, элик чиқаролғайлар ва бу ишни мавжиби зикр жамилда чизи жазил билғайлар. Ва бу дўсти маҳсуским, дўстлуқ ва аҳд тавфиқин тониб турур, фотиҳа ва дуо била ёд қилсунлар, то ул соҳибдавлатнинг ҳимматидинким, мазмуни оят—*Йа лайта қавмӣ йа'ламуна би ма гафара ля Раббӣ ва жа'алай минал-муқрабийн*³¹дин маҳрум қилмағай: «Ҳаза ма ва'дона илайҳи вал'аҳдати фид-дарайни 'алайҳи»³² доим муродот ва мақсудоти боргоҳ ва умбил — *'атиййотдин мулсаар бўлғай ва қолгон умрига баракот берғай /бин-набий ва Илоҳил-амждо*.

Ҳазрат соҳибқирон Ироқ³³ ва Форс сори таважжух қилғони

Зайналобидиннинг давлат куни завол шомига етиб эрди, ҳазрат қошига келмакка таъаллул қилиб келмади ва боргон элчини сақлаб йибармади ва хотирида йамон андишалар қилди. Ҳазрат анинг афъолидин воқиф бўлуб, аччиги келиб, Форс сори мутаважжих бўлди. Товушқон йилида, торих етти юз сексон тўққизинда (1387 кузида) ҳазрат соҳибқирон Форс тасхирига юриди. Фармон бердиким, «Ўғруқ Рай сори Сарикқамишда»³⁴ қишлоқ қилсунлар!» Амирзода Мироншоҳ ва Амир Ҳожи Сайфулдин ва Шайх Али Баҳодурни ўғруқнунг муҳофизоти учун қўйди ва қолгон черики била Форс сори азм этти. Шеър:

Равон бўлди ул шоҳи нуератқарин,
Черики била барчаси покдин.
Хужаста саманди эди зери рон,
Анга фатҳ ҳамдам зафар ҳаминон.
Рикобида Турон диловарлари,
Бир қул анга, бириси чоқари.
Жаҳон ул сипоҳ гардин қиргун.
Ким эрди сипоҳи чу аз ҳадд бурун.
Юрур эрди бу навъ соҳибқирон,
Ниғаҳбони эрди худойи жаҳон.

Ҳамадон вилоятидин утуб, Жарбодиқонга³⁵ етти. Лашкарнинг тартибига фармонлади ва Исфаҳон шаҳрида йақин етиб тушти. Саййид Музаффар Кошийким, Зайналобидинга тағойи бўлур эрди ва анинг соридин Исфаҳоннинг даруғаси эрди, Хожа Рукниддин Соъид ва ўзга содотлар ва акобиру ашроф шаҳардин чиқиб, ҳазратнинг хизматида келдилар ва ҳазратнинг лутфу карамидин ҳушвақт бўлуб, подшоҳона инъомлар била сарафроз бўлдилар. Ашроф келгонидин сўнг ҳазрат алар била шаҳар сори тафарруж қилмоқ учун борди ва Табарак қалъасини³⁶ эҳтиёт қилиб, Ийгу Темурбек-

ни забт учун қалъага йибарди ва ўзи давлат била қайтиб, манзилида тушуб
103а фармонладиким, «Ҳар дарвозада бир-бир /жамоат кишини қўйдурсунлар ва
шаҳар ичида от ва тева ва аслаҳадин ҳар на булса келтуруб, девонга
тобшурсунлар!» Шаҳарнинг арбоблари ҳазратқа «Тақа баҳоси» деб моли
амон қабул қилдилар ва бу йармоқ учун муҳассил тиладилар. Фармон
бўлдики, «Маҳаллотни бекларга улаштурсунлар ва ҳар бек ўз тарафидин
киши йибарсун!» Ва мол забти учун Нур Мулк Барлос ва Муҳаммад
Султоншоҳ ва Баён Темур, Оқ Буганинг ўгли муқаррар бўлдилар ва
Исфаҳон ақобирини ўрду ичида сақладилар ва муҳассиллар шаҳар ичида
кириб, мол еткармакна машғул бўлдилар. Ҳазрат Жабборнинг тақдири
бўлгон эрмишким, ул вилоят хароб бўлғай: *Иза арада Плаху шайъан
ҳаййаъа асбабах*³³⁷. Ул маҳалда бир неча жоҳиллардин бир кишиким, оти
Али Кўчапо дер эдилар³³⁸, дахл уруб, бир жамоат фитналиқ киши жамъ
бўлуб, бебоклик эликларини чиқориб, маҳаллотдаги муҳассилларни ўлтур-
дилар, магар неча муҳассилким аларга, филжумла ақли бор эрди, ўзларини
сақлаб қочтилар. Ва кўб киши шаҳарга баъзи муҳими учун ўрдудин келиб
эрди, талаф бўлдилар. Ва амир Баён Темур ва Муҳаммад Хитойи Баҳодур-
нунг ўглини анда ўлтурдилар. Ул кеча уч минг киши черикдин зойиъ бўлди.
Ул ақлсиз қавм қатл қилгондин сўнг дарвозаларга бориб, сақлагон киши-
ларни қовлаб, мазбут қилдилар. Ул кеча дахл уни ўрдуға бориб эрди ва
тонгласи воқеа бўлгон ҳолатни ҳазрат соҳибқиронга арз қилдилар. Ҳазрат-
нинг газаб ўти туташиб, черикка фармон бўлдики, «Шаҳарнинг тасхирига
юрусунлар!» Черик барча аччиғлари била юзларини шаҳар сори қўйдилар ва
шаҳарнинг ичидаги кишилар бу қисса воқиъ бўлгони учун зарураттин жон
103б қўркунчидин уруштилар ва Баён Темур Оқ Буга ул урушда ўлди. Черик
уруш /солиб, бир замонда шаҳарни олдилар ва шаҳар мусаххар бўлгондин
сўнг ҳазрат соҳибқирон бир жамоат кишини йибардиларким, «Кўча Маволи
Тарка ва Хожа Имомиддин Воизнинг эвини сақласунлар!», агарчи бир йил
бор эрдиким, ул вафот бўлуб эрди. Булардин ўзга қатли омм ҳукм бўлди.
Шеър:

Чу ҳукм этти ул шоҳи олиймақом,
Ки қилсун черик шаҳрни қатли омм.
Мўгуллар чу шаҳар ичида кирдилар,
Басе элни қаҳр ила қирдилар.

Ва баъзи оқил элким, черик элидин ۶ муҳассилларидин киши сақлагон
эрдилар, аларнинг эви саломат қолди ва кўб киши йахшилик қилгон
жиҳатидин ул балодин қутулдилар.

Ерлиг бўлдики, «Тумонотларга ва элларга бориб қатл қилсунлар!» Ва
андоқ қатл бўлдики, айтурлар баъзи кишилар йасоқийлардин одам боши-
ни сотқун олиб келтуруб, девонга кўрсатур эдилар. Ва аввал ҳолда бир бош
йигирми олтин кўпшаки эрмиш ва охирда ҳар кимки, ўз ҳиссасини келтур-
ди, бир бош йарим динар бўлди ва ҳеч киши олмас эрди.

Ва ҳазрат иззат таоло ва тақаддус тақдиридин улким, бир жамоат киши
ул кун қилнчдин қутулиб, бир ерда йашунгон эрмишлар, кеча бўлгонда ул
ердин чиқиб, қочарга ҳаёл қилибтурлар ва қочиб боргонда қор ёғибтур ва
аларнинг изи қорда қолгон турур. Тонгласи черикдин бир жамоат киши ул
ерни куруб бориб аларни топиб, ўлдургон эрмишлар: *Ли йақзийа Аллоху
амран кона маф'улан*³³⁹. Ва қатл бўлгон кишини санаб етмиш минг бош
Исфаҳонда жамъ бўлди. Ва ул бошлардин маноралар қўпордилар.

Ҳақиқат бу турурким, ул жоҳиллар беоқибат, подшоҳ амрига бўйун
қўймай, уч минг мусулмон кишини ноҳақ ўлтурдилар. Ул жиҳатдин бу
ҳолат аларга тегди ва мундоқ воқеъа Исфаҳонда ҳаргиз воқиъ бўлмагон
турур³⁴⁰. Ва бу воқеъа душанба куни, зулқаъда ойининг олтисиди бўлуб
турур (15.11.1387).

Ҳазрат соҳибқирон Исфаҳондин Шерозга боргони

104а

Соҳибқирони комёбнинг /хотири Исфаҳон вилоятини жамъ бўлуб,
Амир Ҳожибекким, Сари Буганинг ўгли эрди ва Туманшоҳни Исфаҳонда

қўйди ва узи давлат ва саодат билан Шероз сори юриди. Шероз подшоҳиким, ани Зайналобидин дер эрдилар, хабар эшиттиким, ҳазрат соҳибқирон келадур, Шероздин чиқиб қотти ва анинг аммакисининг ўгли Шоҳ Мансурким, Тустар вилоятида ҳоким ва Зайналобидин била йамон эрди, анга борди. Ва гофил андинким, ҳар ким душманга иътамид қилса ва андин андиша қилмагай, саодат эликидан чиққай ва маломат эшикени узига очқай. Дуданга суйининг йақосига етконда Шоҳ Мансур анинг бекларини сўз бериб узига тортти ва Зайналобидиннинг кишиси бевафолиқ қилиб, андин айрилиб, Шоҳ Мансурга бордилар ва Зайналобидин оз киши била қолди. Шоҳ Мансур киши йибариб, Зайналобидини тутуб, шаҳарга кийурди ва банд қилди. Ва ул кишиларким, Зайналобидинга бевафолиқ қилиб эрди, барчани тутуб беркитти.

Ҳазрат соҳибқироннинг давлат алами⁵⁴¹ зулҳижжа ойининг аввалида, торих етти юз сексан тўққузда (13.12.1387) фатҳ ва ферузлук била шаҳарнинг йақинида Тахти Қарочада⁵⁴² тушти. Шаҳарнинг барча улуглари ва калавийён мулозиматқа келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар ва андин сўнг минг туман кўппаки қабул қилдиларким, хизонага тушургайлар ва бу молга Аббос ўгли Усмонбек шаҳарга кирди ва қабул қилгон йармоқни олиб, хазинага тобшурди ва ийд куни ҳазрат ийдгоҳ сори отланиб, ул ҳазратнинг отига хутба ўқудилар ва ийд намозини ўқуб, юртига тушти. Йаздшоҳ Йаҳежим, Шоҳ Шужоънинг агосининг ўгли эрди ва куёв ҳам бўлур эрди, улуг ўгли Султон Муҳаммад била келиб, ҳазратни подшоҳона пешкашлар била кўрди. Кермон⁵⁴³ ҳокими Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг иниси бўлур эрди ва Абу Исоҳқим, Шоҳ Шужоънинг набираси эрди, Сиржондин⁵⁴⁴ келди ва барча атроф /ва жавонибдин вилоятларнинг ҳоким ва отабеклариким, Гургин Милоднинг наслидин эрдилар, бандлик камарин белларига боглаб, барча келиб ҳазрат дийдорига мушарраф бўлдилар ва подшоҳона пешкашлар тортиб, июнат ва шафқат била сарафроз бўлдилар. Ҳазратнинг черики ҳукм била баъзи вилоятларки, боқмайдур эди, бориб чобтилар.

1046

Форе вилояти тавобийлари била мусаххар бўлди. Муншийларга ва бахшиларга ҳукм бўлдиким, «Фатҳномалар битеунлар!» Фатҳномалар битиб, Хуросон вилоятига ва Самарқанд мамлакатига ва ҳазратқа тааллуқ барча вилоятларга йибардилар. Назм:

Битилди равон мунший пурҳунар,
 Чу бўлди муяссар бу фатҳу зафар.
 Рақам урди бу достони шариф,
 Хати ва сўзи бир-биринин зариф.
 Чу бўлди бари хатлар ул дам тамом,
 Барисига муҳр урди ул неқном.
 Чу етти хабарлар ба ҳар кешваре,
 Чиқиб ўқудилар ба ҳар минбаре.
 Жаҳон тўлди барча қарон то қарон,
 Бо овозайи фатҳи соҳибқирон.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтиб борғони

Бу фатҳ бўлгондин сўнг Мовароуннаҳр соридин чопар элчи ўн етти кунда етиб, хабар бердиким, Тўқтамишхон яна аҳдини синдуруб, қалин кишини Мовароуннаҳр сори йибариб турур. Ва мунунг кайфияти бу турурким, дашт черикким, улуги Бек Ёруқ ва Идигмиш Ўғлон ва Алибек ва Сотқин ва ўзга беклар Сигнақдин ўтуб, Сабронга етиб, қамал қилдилар. Оқ Буга ўгли Темур Хожаким, Саброннинг ҳокими эрди, аларнинг дафъига машғул бўлиб, йахши ишлар қилди ва ташқари ултургон йаағилар ҳар неча савъи қилдиларким қалъани олгайлар, ололмадилар. Ожиз бўлуб, андин кўчуб, ўзга ерларни чобтилар. Шаҳзода Умаршайхким, Андигонда⁵⁴⁵ эрди, андаги черикни йиғиштуруб, аларнинг дафъига юриди ва Сулаймонбек ва Аббосбек тақи Самарқанд черикини жамъ этиб, Лаълбекким, Тагай Буга Барлоснинг иниси эрди ва Шайх Темурким, Оқ Темурнунг ўгли эрди,

105a Самарқандда қўйиб, ўзи мутаважжих бўлди. Ва келиб амирзода Умаршайхқа қушуддилар ва иттифоқ билан Сайхундин ўтуб, Чукалаккаким, Ўтторнинг беш йағочига турур, кун чиқар сорида эрди, икки черик бир-бирига еттилар ва йасоллар тортиб, унгу қул ва сўл қул тузулгондин (сўнг) бир-бирига чопиштилар ва кечагача ўлдиршти. Амирзода Умаршайх баҳодурлигининг ўзини душманларнинг гўлида уруб, нари ўта чиқти ва черикдин айрилди⁵⁴⁶. Черик эли чун ани кўрмадилар, мутаваҳҳим бўлуб, бузулдилар ва Аббосбекка ўқ тегиб, захмлик бўлди. Шаҳзода Умаршайх давлат билан душманларнинг ичидин саломат чиқиб, Андижонга кетти ва яна черик жамъ этиб, душманлар сори борур эдиким, хабар келди: Жета соридин Анка Тўраким, Ҳожибек Арканутнунг агосининг ўгли эрди, ҳазрат соҳибқироннинг шафқатларини унутуб, аҳдин синдуруб, қалин черик билан Мўғулистондин Сайрам ва Тошканд устига келиб, мусулмонларнинг молларини талади. Амирзода Умаршайх бу ҳолатдин хабар бўлиб, Ўзганд черикини йиғиштуруб, Хўжанда келиб, анда маълум қилдиким, душманлар Сағимиш⁵⁴⁷ йўлидин Андижонга мутаважжих бўлуб турурлар. Ушул замон отландиким, аларнинг йўлларини тутқай. Ахсикат⁵⁴⁸ сувиким, ани Сайхун дерлар, ани йақолаб борур эдиким, душманлар сувнунг нари юзидин кўрунди. Амирзода Умаршайх сувнунг бери юзида ва алар нари юзида, сувни йақолаб юридилар, гузар топиб бир-бирига иш қилгайлар. Бир кеча Анка Тўра макр этиб, тушканда минг кишини анда тушуруб, буюрдиким, «Ҳар ерда-ҳар ерда кўб ўт ёндурунгу» ва ўзи черики билан сув юқорисида бориб, гузар топиб ўтти ва тонгласи черикини тартиб этиб, амирзода

105b Умаршайх устида келди. Амирзода андин хабардор бўлуб, / отланди ва душманга етиб уруш солдилар ва амирзода Умаршайх йақини ишлар қилди. Аммо душман черики асру кўб эрди, Андижон сори бориб, қалъага кирди. Ва Анка Тўра черики билан шаҳзоданинг кейнида тушуб, шаҳарга йақин келиб тушти ва тонгласи ҳаёл эттиким, келиб шаҳарни қабаб ўлтургай. Аммо шаҳзода Умаршайхнинг ғайрати қўймай шаҳардин чиқиб, душманлар била урушти. Байт:

Черик элидин чиқти андоқ хуруш,
Ки кетти фалак жопидин тобу ҳуш.

Жета черики кўп эрди ва шаҳзоданинг кишиси оз эрди, аммо гоят шижоат ва баҳодурлуғидин душман ичида кириб қилич чопар эрди. Тўқал Баҳодур ўзини шаҳзодага еткуруб, жиловини тутуб, душманларнинг ичидин чиқарди. Андин сўнг Анка Тўра туролмай ёниб, Кофуристон⁵⁴⁹ сори кетти. Амирзода Умаршайхнинг черики анинг сўнгидин тушуб, уч йағочгача бориб, кўб киши Жета черикидин тушуруб ўлдурдилар.

Сулаймоншоҳбек ва Аббосбек ва қушун бекларидин Темуртош ва Барот Хожа ва Севинч Темур Дашт черикининг урушидинким, Чукалак мавзёида⁵⁵⁰ воқия бўлуб эрди, андин бузулуб келиб, Самарқанд шаҳрида келиб, шаҳарнинг муҳофазатиға машғул бўлдилар. Ва ташқари ўлтургон элни қалъага кийурдилар ва Темуртошни Термизга йибардиларким, ул ерни беркитиб сақлағай. Аммо муҳолифлар вилоятга кириб, кентларни таладилар ва элни ўлтурдилар. Ва бир пора киши муҳолифдин айрилиб, Бухорога мутаважжих бўлдилар. Аммо Тўқтамишнинг қалин кишиси Хоразм йулидин Бухорога келиб эдилар ва анда етконда аларга бу ҳавас бўлдиким, Бухорони олғайлар; шаҳарга йақин келиб ўлтурдилар. Аталмиш Қавчин ва Дурбой Қавчин қалъани беркитиб, урушқа машғул бўлдилар. Муҳолифлар

106a неча кун /урушуб, кўрдиларким, шаҳарни олеа бўлмас, зарураттин кучуб, Мовароуннаҳр вилоятини бузулмоққа машғул бўлдилар ва Занжир Саройни ўт уруб куйдурдилар. Ва аларнинг ғажирчиси Султон Маҳмудким, Кайхусрав Хутгалонийнинг ўгли эрди, аларга қўшулиб, ғажирчи бўлуб эрди. Душманлар Қарши ва Хузордин ўтуб, Кўйитан⁵⁵¹ ва Аму суйиғача чобтилар. Ва ушул маҳалда Аббосбек Чукалак урушида ўқ еб, ул захмдин вафот бўлди.

Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс вилоятини мусаххар қилиб,
ҳукуматини Оли Музаффарга бериб, ўзи давлат ва саодат
била қайтиб, Самарқанд вилоятига келгони

Бу маъқур бўлгон қиссаларнинг хабари Шероз вилоятида ҳазрат соҳибқиронга етишти. Амир Усмон Аббосни ўтгуз киши биланким, барчаси баҳодур ва диловар эрди, таъжил била Йаъз йулидин Самарқандга йибарди ва Шерознинг ҳукуматини Шоҳ Йаҳёким, Шоҳ Шужоънинг агосининг ўгли эрди, иноят қилди ва Исфаҳонни Султон Муҳаммадким, улуг ўгли эрди, берди ва Кермонни Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг иниси эрди, берди ва Сиржонни қалъаси билаким, анинг сўзи келгуси турур, Султон Абу Исҳоқким, Шоҳ Шужоънинг набираси эрди, шафқат қилди. Ва барчага ҳукумат нишони бериб, Ол тамгаси била муҳр этиб берди. Ва ҳукм бўлдимки, «Жаноби ифодатмаоб, қудватул муҳаққиқин ва афзалул мутаахҳирин Саййид Шариф Жўржоний⁵⁵², қаддаса сирруху, Самарқанд вилоятига борсунлар!» Ва Шоҳ Шужоъ бекларидин амир Аловуддин Иноқни кучи била ва киши-қароси билан Самарқандга йибарди. Ва ҳунармандлардин бир жамоат кишини кучлари била Самарқандга йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон муҳаррам ойининг охирида, етти юз тўқсонда (9.02.1388) Ироқ вилоятидин Самарқанд сори юриди. Банди Амирга⁵⁵³ етконда Паҳлавон Муҳаззаб Хуросонийким, Абарқўхунг⁵⁵⁴ ҳоними эрди, киши йибариб арзадошт қилдиким, «Шаҳарни даругасиз қўйиб /борғали маслаҳат кўрмайдурмен. Агар бир киши келса, мен хизматда борғум турур». Ҳазрат соҳибқирон Туқал Бавурчини йибарди ва Паҳлавон Муҳаззаб ҳазратнинг хизматига келиб, пешкашлар тортиб, дийдорига мушарраф бўлди. Ҳазрат ани йахши кўруб, Абарқўхун анга берди. Ва андин таъжил билан Исфаҳон йўлига кириб юриди. Шеър:

Ворур эрди ул шоҳи соҳибқирон,
Саодат рафиқ ва зафар ҳаминон.

Синаҳ гардидин даҳр эди мушкранг,
Кеча-кундуз ул гарддин тепа-танг.

Ҳазрат соҳибқирон кеча-кундуз суруб Жайхун суйига йақин етиб тушти. Низомиддин Конгарийким, ҳазрат Эрон сори мугаважжих бўлгонда ани Табғурхонким, Хитой подшоҳи эрди, элчиликка йибариб эрди, келди ва қўб тансуқ нималар пешкаш қилди ва Хитой аҳволини арз қилди⁵⁵⁵.

Ҳазратнинг келурининг овозаси Мовароуннаҳр вилоятига тушти, душманлар ҳар бири бир сори кетти; баъзиси Хоразм сори борди ва баъзи Дашти Қипчоқ сори кеттилар. Соҳибқирон Жайхундин ўтуб, Самарқанд вилоятида тушти. Худододи Ҳусайний ва Шайх Али Баҳодур ва Умар Тобон ва ўзга бекларни муҳолифларнинг кейнида йибарди ва алар кеча-кундуз суруб, Йилон мавзъиғача сурдилар, қўб киши муҳолифлардин олиб ўлдурдилар ва музаффару мансур қайтиб келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда қўйгон бекларини газаб қилгони

Соҳибқироннинг черикига ҳеч маҳал андоқ воқия бўлмагон эрмишким, душмандин қочқайлар. Соҳибқирон давлатидин ҳар ерғаким, бориб турурлар, душманга зафар топиб, мансур қайтиб турурлар. Чукалак қиссасини ҳазрат эшитиб, муборак кўнглига асру қаттиқ келиб, бекларким, ул урушда бўлгон эрмиш, барчани чорлаб, қошида турғузди ва урушнунг кайфиятини сўрди. Ҳар нимки ул кун номардлик қилиб қочқондур, бир турлук изза қилди. Барот Хожа Қўқалтошким, анинг /баҳодурлуғи машҳур эрди, аммо ул маърақада иш қилмай ихмол қилгон эрмиш, бу жиҳатдин соҳибқирон буюрдиким, сақолини қирқиб, юзига ула ва йанглик сўртуб, шаҳарни кездурди. Ва Куча Малик ул кун йахши иш ишлаб баҳодурлуқ кўрсатиб эрди ва ўн уч киши била Нахчол мавзъидаким, Хужандқа йақиндур, уч юз кофирнинг бошинга шабихун айлаб аларни бости ва Хужанд вилоя-

тидин тушкан асирларни қутқариб эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат соҳибқирон ани йахши сийлаб, суюрғаллар бериб, тархон қилди. Ва шаҳзода Умаршайх ул кун баҳодурлуқ қилгон учун ани куб иноятлар била сарафроз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Хоразмга борғони

Лу йилда, торих етти юз туқсонда (1388, март-апрел) ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори мутаважжиҳ бўлуб, Эгри ёр мавзеъида тушти. Ва Қунча Уғлон ва Темур Қутлуқ Уғлонким, Тўқтамишдин йамонлаб ҳазратнинг хизматиға келиб эдилар, Шайх Али Баҳодур ва Шайх Темур Баҳодур била буларни қўшуб, манглай таранда илгари йибарди. Булар Бағдодақ ариғидин ўтуб, Ийд Хожани қаровуллуққа йибардилар. Ийд Хожа юруб, Илиғмиш Уғлоннинг илқичиларидин бировни тутуб келтурди ва мухалифларнинг аҳволин сўруб, ани соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат душманнинг хабарин андин билиб, юруберди. Жадрис ариғида етиб ва андин ўтуб эрдиким, душман соридин биров қочиб келдиким, Илиғмиш Уғлон ва Сулаймон Суфий Хоразмдин чиқиб қочтилар. Ҳазрат соҳибқирон мирзо Мироншоҳ ва Муҳаммад Султоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Уч Қаро Баҳодур ва Ийгу Темур ва Севинчак Баҳодурни аларнинг кейида йибардиким, «Қумкент ва Қира йулидин юруб, жаҳд қилсунларким, мухалифга етқайлар». Булар елдин чустроқ ва раъдин тезрак суруб, мухалифга еттилар ва куб киши алардин тутуб улдурдилар ва моли бениҳоят эликларига тушуб, музаффар ва мансур қайтиб, мансур черикка қушулдилар.

1076 Соҳибқирон неча кун Хоразмда /туруб ҳукм эттиким, «Хоразм элини кўчуруб⁵⁶⁶, Самарқандга йибаринг!» Шаҳарда бўлгон барча элини кўчуруб, Самарқанд сори йибардилар ва Хоразмни бузуб, ичида арпа эктилар. Байт:

Чу Хоразмга келди соҳибқирон,
Туролмай адув қочти андин равон.
Мусаххар этиб шаҳарни шаҳриёр,
Буюрдики, «Бу шаҳарда ҳар ки бор,
Самарқандга элтинг барини тамом,
Ки қилсунлар эмди ўпанда мақом».

Соҳибқирон Хоразмни олгондин сўнг Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди ва саодату иқбол била келиб, манзилига тушти. Ва соҳибқиронким, баъзи вилоятларни олиб бузар эрди ва баъзини тузуб, иморат қилур эрди, ул подшоҳлик маслаҳати учун эрдиким, подшоҳ сиёсат қилмаганча вилоят тузалмас. Уч йил Хоразмнинг бузулгонидин кечти, яна ҳазратнинг иноят ва марҳамату лутфи ул шаҳарнинг аҳволига тушуб, Дашти Қипчоқ юрушидин қайтқонда Мусикаким, Ханки Қавчиннинг ўгли эрди, Хоразмга йибардиким, бориб иморат қилгай. Ул бориб қалъанинг йасади ва ҳозир ушул иморат турурким, соҳибқирон давлатидин бўлгон турур.

Зикри баъзи қиссаларким, соҳибқирон Хоразм борғонда воқия бўлиб турур

Ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори мутаважжиҳ бўлгонда Абулфатҳким, Муҳаммад Миракнинг иниси эрди, ҳазратнинг черикидин қочиб, ўзини чўлга солди. Баҳодур Қавчин андин хабарда бўлуб, кейнида тушуб, Ҳисорак мавзеъида анга етти. Ва ул бир йағочнинг кўланкасида етиб эрдиким, Баҳодур Қавчин анга етти ва андин сўрдиким, «Не жиҳатдин мундоқ ҳаракат қилдинг?» Ул дедиким: «Агом Мирак йаағи бўлуб, менга киши йибариб эрди. Бу жиҳатдин анга борур эрдим». Лолам Баҳодур ани боғлаб, отига миндуруб Бухороғаким, Умаршайх мирзо анда тушуб эрди, келдилар ва сурати воқеани шаҳзодага арз қилдилар. Буларни соҳибқирон қошига йибариб, ўзи таъжил этиб, Самарқандга борди. Ва анда етқонда бу сўз таҳқиқ бўлдиким, / Муҳаммад Мирак соҳибқироннинг кўе-

108a

ви эрди ва маҳду улё Султонбахт бегим анинг никоҳида эрди ва ҳазрат соҳибқирон анга тарбият ва иноят қилиб, Хутталон вилоятини дуруст анга бериб эрди. Аммо ул ба ҳукми: *Инна-л-инсана ла-йатго ан роъаҳу истағ-на*⁵⁵⁷ гурури шавкат ва ҳашамат ани йўлдин чиқориб, маҳол савдоси бошида тушуб, муҳолифат қилмаққа хаёл қилди. Аммо рўзгор минг тил била айтур эрди, байт:

Сен, эй ақлсиз, қилма мундоқ хаёл,
Хаёлинг эрур даҳр аро чун маҳол.

Аммо шақоват ва бадбахтлик этагини тутуб эрди, муҳолифатқа юз қўйди ва черики биланким Самарқанд йақинига етиб, йааги бўлуб қайтти ва Қаҳлагадин утуб Термизқа етиб, Хутталон черики эликларин узатиб, андаги элни таладилар. Ва Термиз даругасиким, оти Темуртош эрди ва Апачи Сўфийнинг угли эрди ва Оқ Буганинг иниси эрди, Термиз шаҳрини беркитти ва кучабандлар солиб, қўймадиким, муҳолифлардин бир киши йақин келгай, ва алар шарридин мусулмонларни сақлади. Аммо амирзода Умаршайхқа кайфияти аҳвол равшан бўлгондин сўнг Самарқанддин отла-ниб, Йалғуз Йағочда тушти ва черикини жамъ этиб, Миракнинг кейнида тушти. Ва Мирак Ҳисорға келиб, Малик Барлос ва Оқ Темур Баҳодурким, Ҳисор аларга тааллуқ эрди, аларга етиб, Ҳисорға кирди ва андаги элни талаб, Ҳисордаги жайбахонани очиб, етим-есир ва бозорчопонийларга жай-ба улаштирди ва оту тун бериб, черик йиғиштуруб урушмоққа жозим бўлди. Амирзода Умаршайх йақин етконда соҳиб давлатидин Муҳаммад Миракни-нг черики туролмай, бир-бир бўлуб қочтилар. Мирак қочиб, Вахш суйидин утуб, Хутталонга борди. Шаҳзода Умаршайх анинг кейнида суруб борур эрди. Аммо Мирак давлатдин юз қайтариб, Жалололидинким, Дара⁵⁵⁸ ва Дарвознинг⁵⁵⁹ ҳокими эрди, анга ланоҳ элтти.

1086 Ҳазрат соҳибқиронга Ҳаққ таборак ва таоло азиз ва муҳтарам қилиб эрди, ҳар кимки йамон хаёл қилиб, анга муҳолифат қилса эрди, албатта хору зор бўлуб, несту нисор бўлур эрди./ Муҳаммад Мирак ишидин пушаймон бўлуб, юз турлук фалокат билан Жалололидинга борди. Шоҳ Жалололидин ани вилоятига йўл бермади, балким киши йибариб, вилоятдин ани қовладилар. Мирак чун кўрдиким, Шоҳ Жалололидин анга ҳимоят бўлмади, ноумид андин қайтти ва анинг била боргон навкарлари ҳар бири бир сори қочти. Шаҳзода Умаршайх киши йибардиким, Миракни топиб келтурсунлар. Бир неча углонлар кезиб юридилар ва андин хабар топмай ёндилар. Шаҳзода Умаршайх Хутталонга келиб, Қифчоқ Дароқ Саройда-ким⁵⁶⁰, Миракнинг кўшки эрди, тушти ва фароғат била машғул бўлуб, кўз тутар эрдиким, соҳибқироннинг давлати бир иш қилгуси турур. Қазодин, Усмонким, Оруғ Умарнинг угли эрди, неча навкар била Самарқанд борур эрди. Уқбаи Бутадин⁵⁶¹ утуб, бир булоққа етконда отнинг изини кўрди. Анинг кўнглида кечтиким, бу отларнинг изи холи аз маъни бўлмагуси турур. Бас, отнинг изини тутуб борди. Бир неча пушталардин ўтуб эрди, Муҳаммад Миракни кўрдиким, тўрт киши била ўлтуруб турур ва отларини утқа қўйуб турур. Филҳол, чопиб аларнинг тўрт ёнини туттилар ва ул отларни олдилар. Андин сўнг аларни тутуб, беркиттилар ва шаҳзода Умар-шайх мирзога хабар йибарди ва буларни отларига солиб Умаршайх мирзога бордилар. Душанба куни шаҳзодадин хабар билиб, йўлда аларни йасоққа еткурди. Ва Самарқандда Абулфатҳким, Муҳаммад Миракнинг иниси эрди, ўлтурдилар. Ва барча оламга панд бўлдиким, ҳеч киши валинеъмат била муҳолифат қилмагай ва неъмат ҳаққини сақлагай. Шаҳзода Умаршайх бу дағдагадин фароғат топиб, фатҳ ва нусрат била Самарқанд сори мутаваж-жиҳ бўлди ва анда ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлди.

109a Ушул маҳалдаким, Муҳаммад Мирак йааги бўлуб эрди, амир Жаҳон-шоҳ ҳукм билан буролдай ва таллиқон ва апардий черики билан Қундуздин ҳазрати нусратшиғор сори мутаважжиҳ бўлдилар. Балхда етканда амир Ёдгор Барлос Балх черики била келиб /аларга қўшулди. Йўлда борурда буролдай эли йааги бўлуб, қайттилар. Жаҳоншоҳбек бу воқеадин арзало-шт қилиб йибарди ва Хожа Йусуф Улжайту ва Жунайдиким, Буролдайнинг агосининг угли эрди, буларга қайтиб буролдай элининг кейнида тушуб бордилар ва Бағлонда аларга еттилар ва аларнинг элини таладилар. Бу

маҳалда Жаҳоншоҳбек хабар билдиким, Муҳаммад Мирак йааги булб турур ва черик йиғиштуруб Ҳисорда ултуруб турур. Жаҳоншоҳбек черик йиғиштуруб анинг сори мутаважжих бўлди. Ва Хожа Йусуф ўз черики учун Арханг сори кетти. Ва Али Тоз Балҳа бордиким, андаги черикни келтургай ва муқаррар қилдиларким, Аму сўйининг йақосида бир-бирига қўшул-гайлар. Неча кундин сўнг барча йиғилиб, сув йақосига келиб, сол боғлаб ўттилар ва сувнунг бери юзида тушуб ултурдилар. Кеча бўлгонда Буролдай ва иниси Боязид йааги булб, Жаҳоншоҳ бошига шабихун келтурдилар. Буролдай ва Боязиднинг черики уч минг киши эрди ва Жаҳоншоҳбек қошида олтмиш киши эрди. Соҳибқирон давлатига етигиниб, тараддуд қилмай, худойга таваккал қилиб, орқаларини сув сори қилиб ва қалқонларни бошларига тортиб уруштилар. Бу маҳалда Хожа Йусуф бир навқарини сувдин синож била кечтуруб, Жаҳоншоҳбек қошига йибардиким, «Мардона бўлунларким, Мунк черики билан етайим». Жаҳоншоҳбек ва анга тааллуқ йиғитларким, душман ўтрусида туруб урушур эрдилар, бу хабарни эшитиб, қувватлари бир юз булб, урушабошладилар. Хожа Йусуф ва Пир Али Тоз юз йароқли киши билан сувдин ўтуб еттилар ва иттифоқ била ҳамла этиб, йахши ишлар қилдилар. Тонг отқонда ҳазрат соҳибқирон давлатидин душман черикиниким, бовужуд улким, қалин киши эрди ва ҳар бир кишининг муқобиласида йигирми киши бор эрди, туролмай қочтилар, ва сувдин ўтуб

1096

Бағлонга еттилар: *Фа ин йақун минкум миатун собиратун йағлибу миатайни*⁶² зоҳир булб нуератшиѳор черики аларнинг кейнида тушуб, куб киши алардин тушуруб ултурдилар. Ва Жаҳоншоҳбек черик билан Қундузда ултурди, Буролдай эли Ҳиндукуш тоғидин ўтуб, Кобулга бордилар. Абу Саъид Бисуд буларнинг йааги бўлгонларини эшитиб, йамон табиъати ва ноқис ақли анга мундоқ йул кўрсатдиларким, «Сен ҳам булар билан иттифоқ қиғил»; бовужуд улким, ҳазратдин юз турлук шафқат ва иноят кўруб эди. Ва бу маҳалда Оқ Буга Бисудки, Абу Саъиднинг душмани эрди ва ҳазрат соҳибқирон ани тутуб Мугулистон ва Олтой сори йибариб эрди, ул маҳалда Мугулистондин қочиб келур эрди. Ани йўлда тутуб ҳазрат соҳибқирон қошига Хоразмга элттилар.

Бу маҳалда ҳазрат эшиттиким, Абу Саъид йааги булб, Буролдай эли била бирикиб турур. Ҳазрат Оқ Бугани чорлаб, бандин чиқариб, Бисуд элини анга иноят қилди ва Жаҳоншоҳбек қошига йибарди. Ва ҳазрат Хоразмдин қайтиб, давлат билан манзилига тушти. Рамазон Хожани ўза беклар била қўшулб, неча қўшун черик била амир Жаҳоншоҳга кўмак йибарди ва фармон бердиким, «Ҳар ердаким, душман борса, сизлар ҳам борғайсиз!» Ҳукм йусуни била Жаҳоншоҳбек ва Хожа Йусуф Қундуз ва Бағлондин отланиб, душман кейнида туштилар. Ва Ҳиндукуш ва Кобулдин ўтуб, Лағмон мавзеида Жунайд ва Абу Саъидга етиб, эл-улусини таладилар ва бўлгон эли олиб ёнди. Абу Саъид билан Жунайд юз машаққат била бошларини олиб, Синдга қочиб кеттилар. Оқ Бугабек бу қиссадни хабар топиб, Ҳирот вилоятидин отланиб, алар сори қасд этти. Ва Сайфалбек Қандаҳорда бу хабардин воқиф булб, черик жамъ этиб, йўлда Оқ Бугабекка келиб қўшудди ва иттифоқ била жангаллардин ва тоғлардин ўтуб, аларга /еттилар ва йўлларини туттилар. Зарураттин жон қўрқунчида уруштилар ва куб кишилари талаф булб, оз киши билан Жунайд ва Боязид ва Абу Саъид бошларини олиб Ҳиндустон сори Деҳли мамлакатига кеттилар. Ва мансур черики саломат қайтиб, ўз вилоятларига туштилар.

110а

Ул маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирон Хоразм сори борур эрди, Суйурғатмишхон Бухоро вилоятида хаста бўлди. Неча кундин сўнг вафот бўлди ва анинг сўнгақини Кеш вилоятида Қўпқан Йағоч мавзеида бир гунбаз ичида кўмдиларким, ул гунбаз анинг иморати эрди. Ва Султон Маҳмудким, Суйурғатмишхоннинг ўгли эрди, атосининг ерини анга иноят қилди.

Андин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглига кечтидиким, шаҳзодаларким, бўйи етилиб турурлар, аларни эвландургай. Тўй асбобиға машғул булб, шаҳарни ойин боғладилар. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Пир Муҳаммадким, иккаласи ағо-ини эрдилар ва амирзода Шохрухни ҳар бирига бир ҳури нажд қизни шаръи мутаҳҳара йусуни била берди ва Боғи бихиштда тўй қилди⁶⁴. Ва бу тўй бир сори бўлгондин сўнг ҳазрат соҳибқирон черикни ижозат бердиким, «Ҳар киши ўз вилоятларига бориб бир неча кун фароғат бўлеунлар».

Мирзо Мироншоҳ Хуросонга борди ва амирода Умаршайх Андижонга борди ва ҳазрат ўзи давлат ва саодат била ул қиш Самарқандда қишлади.

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш сори черик тортиб боргани ва музаффар ва мансур қайтқони

1106 Тўқтамишхонга ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу азалда нақбат ва фалокат ёзгон эрмиш. Ул сабабдин ҳазрат соҳибқироннинг ҳаққ неъматини унутуб, Жўчи-хоннинг улусини йиғиштуруб йаағилиқ ангиэ этти. Торих етти юз тўқсонда соҳибқирон сори мутаважжих бўлди⁵⁶⁵. Ҳазрат анинг келгонидин хабар билиб, Самарқанд ва Кеш черики била шаҳардин чиқиб Соғарчада⁵⁶⁶ /тушти ва тавачиларни ҳар сори чобтуруб, черик йиғиштурмакка машғул бўлди. Қазодин ул қиш андоқ совуқ бўлдиким, ҳаргиз ҳеч киши андоқ совуқ кўрмайдур эрди. Ва ҳаво муттасил булут ва қор ёғар эрди. Бу маҳалдин хабар келдиким, Тўқтамишхоннинг черикидин Илиғмиш Уғлон бир пора киши била илгари келиб, Хўжанд суйидин утуб, Ачук Зарнуқда⁵⁶⁷ келиб ўлтуруб турур. Ҳазрат филҳол от тиладиким, отланғай. Беклар юкунуб дедилар: «Анча таҳаммул қилингким, черик йиғилғай, ўзга давлат била отланғайсиз». Аммо бу сўз ҳазратқа ёқмади, анинг учунким: «*Ат-таъхиру фил-афат*» воқиф турур⁵⁶⁸. Черик йиғилгунча турмади. Ва бовужуд улким, йўлда андоқ қор эрдиким, отнинг қорнига тегар эрди, таваккал қилиб, бир неча хосса кишилари билан душман сори мутаважжих бўлуб, тун қайтиб, юриди. Назм:

Равон бўлди ул хусрави номвар,

Саодат анга йўлда чун роҳбар.

Зафар йўлдоши, нусрати ҳам аён,

Малойиклар анга бари хароҳон.

111a Умаршайх мирзо Андижондин черики била Хўжанд суйининг йақосида ҳазратнинг мулозиматида етти. Соҳибқирон Кунча Уғлон ва Темур Қутлуг Уғлон ва Шайх Али Баҳодурни бир пора киши била йибардиким, душманларнинг қочар ерларини тутқайлар. Кейинги кун бурнида Анбор тепа устида чиқиб, йаағига еттилар ва сурон тортиб уруш солдилар. Душман билдиким, ҳазрат соҳибқирон ўзи турур, туrolмай қочтилар. Кўп киши алардин от остида қолиб ўлдилар ва баъзилари ўзини Хўжанд суйига солиб, сувга кеттилар ва баъзилари қочиб юрур эрдиларким, бурун боргон нусратшиёор черики йўлларини тутуб туруб эдиларким, йаағи аларга етти. Булар утрудин чиқиб, ўт ва қилич зарбидин кўб кишини ўдурдилар. Ва Иди Берди Бахшийни тушурдилар, бошини кесарда отини айтти⁵⁶⁹. Ани тониб ўлдурмай сақладилар /ва соҳибқирон қошига элттилар. Ҳазрат Тўқтамишнинг аҳволидин сўруб, гуноҳидин кечиб, марҳамат ва шафқат қилиб, ўзи қошида сақлади. Андин кўчуб, сафар ойида етти юз тўқсон бирда (1389, феврал) Ақарда бориб тушти ва анда анча таҳаммул қилдиким, ёз бўлуб йана олам гулистондек бўлди. Атроф ва жавонибдин черик йиғилди ва амирода Мироншоҳ Хуросон черики била келди ва Балх ва Қундуз ва Бадахшон ва Ҳисор ва ўзга вилоятларнинг черики барча йиғилди. Байт:

Сипоҳ гардиндин бўлди олам сиёҳ,

На хуршид кўрунди ўзга, на моҳ.

Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Амирода Умаршайх ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Ийгу Темур бориб Хўжанд суйига кўфрук боғласулар!» Алар ҳукм била келиб, неча ерда кўфрук боғладилар ва хабар йибардиларким, «Кўфрук тайёр бўлди!» Ҳазрат соҳибқирон рабиё ал аввал ойида, торих етти юз тўқсон бирда, йилон йилда (1389 март) андин кўчуб юрубдилар. Ва кўфрукдин утуб Темур Қутлуг Уғлон ва Севинч Баҳодур ва Усмон Баҳодурни илгари йибарди. Ва алар бориб душманнинг қаровулини кўруб ёндилар ва бекларга хабар қилдилар. Беклар каминда туруб, ўзларини душманга кўрсатмадилар ва муҳолифлар чун кишини кўрмади-

лар, бир ерда тушиб, қаро бахтларидек уйқуда бордилар. Нуератшичор черики отланиб, алар бошига шабихун элтдилар ва аларнинг устига тукуб, қуб кишини ўлдурдилар ва оз киши алардин юз меҳнат била қутулуб қочтилар ва Арж суйидин³⁷⁰ ўтуб Тўқтамишхонга етдилар. Тўқтамишнинг черики Сабронни қамал қилиб ўлтуруб эрди. Саброн ичида Жангирча ва Лоду Қушчи шаҳарни беркитиб, ҳар кунда чиқиб муҳолифлар била урушур эрдилар. Тўқтамиш ожиз бўлуб, Саброндин кучуб Йассига³⁷¹ бориб, ул ерни талаб, езида ўлтуруб эрдиким, хабар келдиким, ҳазрат соҳибқирон кела турур, /қўрқунчдин туrolмай, андоқ қалин черик билан даштқа чиқиб қочти. Байт:

Адув чун эшиттиким, соҳибқирон
Келадур, туrolмади аз бими жон,
Қаросини кўрмай қочиб ҳамчу бод,
Равон кетти ул мудбири бадниҳод.

Соҳибқирон билдиким, душманлар қочиб кетиб турурлар, амир Ҳожи Сайфуддинни ўғруқ билан Самарқандқа йибарди ва ўзи муборак нафаси билан илғор этиб душман кейнида юриди. Хожа Шайх Қавчин ва Тўплақ Қавчин ва Қароқон Баҳодур ва Омоншоҳ Баҳодур ва Давлатшоҳ Жайбачини қирқ киши билан, барчаси қўш, душманининг кейнида тил олмақ учун йибарди. Алар Сариқ Ўзан³⁷² мавзёида етиб, душман қаровулига етти. Урушиб музаффар бўлдилар ва душман қаровули қочиб кетти. Булар қайтиб, ўшул саҳрода Қибга Дархон юз эвлук киши қароси билан ўлтуруб эрди, булар анга учраб, Қибга Дархон урушти. Бас, баҳодурлар ани босиб олдилар ва Қибга Дархонни элини моли билан кўчуруб, Оқсув³⁷³ мавзёида ҳазратқа етдилар. Ва ҳазрат андин кўчуб, Ўранг Чақал йўлидин юруб, чулдин ўтуб, Билан мавзёида етдилар. Ва андин тақи ўзуб, Сариқ Ўзан ва Кўрқундин ўтуб, Ол Қўшунга туштилар³⁷⁴.

Ҳазрат соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросонга йибаргани

Ол Қўшун мавзёида хабар келдиким, сарбадоллар ва Ҳожибек Жониқурбони Калот ва Тус черикларини йиғиштируб йааги бўлуб турурлар. Соҳибқирон амирзода Мироншоҳни Хуросон сори йибардиким, андаги пайдо бўлгон фитналарни ўлтургузгай. Амирзода ижозатдин сўнг отланиб, кеча-кундуз суруб, Самарқандда тушти ва Хуросон маликларидин Малик Гийёсуддин ўгли ва Пир Муҳаммаднинг икки ўглини — Зайналобидин ва Муҳаммадким, Самарқандда эрдилар, барчани ўлдурдилар ва мулуки Курт наслидин киши қолмади. Андин сўнг шаҳзода жувонбахт /мирзо Мироншоҳ Самарқанддин отланиб, таъжил била Хуросон сори юриди ва Баҳробод саҳросида³⁷⁵ етконда сарбадол мулуки фидойилартек жонларидин кечиб, илғари келиб уруштилар. Ҳазрат шаҳзода аларни ўртада олиб, ўқ билан қўбрақини тушуруб, ўлдурдилар. Маликлар юз машаққат билан ўзларини андин чиқориб, бир жамоат кишилар биланким, қўбраки захмлик эрдилар, Ироқ сори қочиб кетдилар. Ва Оқ Бугабек Ҳиротдин чиқиб, ул фитнанинг дафъи учун юруб, Тусни қабаб³⁷⁶ ўлтурди ва неча кундин сўнг Тусни олди. Ҳожибек Жониқурбониким, Алибекнинг иниси эрди, қалъадин қочиб Ироққа кетти ва Семнон³⁷⁷ етконда Ҳазорагириининг сайийиллари ани тутуб йибардилар. Бас, ани сиббат қиличи била ўлтурдилар. Шаҳзода Мироншоҳ муҳолифлар шарридин вилояттин қутқариб, давлат ва нуерат била қайтиб, Ҳирот мулкида тушти ва айшу ишрат била машғул бўлди.

Аммо ҳазрат соҳибқироннинг хаёли бор эрдиким, Тўқтамишхоннинг кейнида боргай. Аммо беклар барча иттифоқ қилиб, юкунуб дедиларким: «Давлатқа лойиқ бу турурким, аввал Хизр Хожа Ўғлонким, Тўғлуқ Темурхоннинг ўгли турур ва мўгул қавмининг хони турур ва бир улуг душманимиз ул турур, анинг бошига борали ва андин кўнгул жамъ этиб, фароғат билан ўзга душман Тўқтамишхон устига борали». Бу сўзни ва бу кенгашни ҳазрат соҳибқирон қабул қилди ва андин қайтти.

Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Мугулистонга, Хизр Хожя
Уғлон ва Анка Тўра бошига борғони

- 1126 Ушул йилдаким, етти юз тўқсон бир эрди (1389), ҳазрат соҳибқирон Мугулистон сори мугаважжиқ бўлди ва Ол Қушун мавзёсини кўчуб, қайтиб, Бурибош йўлидин черики билан юриди. Қирқ Тубалиқдин ўтуб, Ўртоқ уқбаеида чиқтилар: черикнинг отлари асру ороқ /ва хароб эрди. Бу жиҳатдин ҳар ўн кишидин уч кишини Самарқанд сори қайтарди. Аларнинг отларини бу етти кишига улаштурди ва черикни қўшот қилиб, саодат ва иқбол билан мугул сори юрубери; Айқан Сури (суий)га еттилар, анда сув йўқ эрди. Черик сувсаб асру заҳматда бўдилар ва ҳар ерда қудуқлар қазиб, сув пайдо этиб юрур эрдилар. Инояти Ҳаққдин, ёз чилласида бир ўтлоқ ерга етиб, анда қор ва муз тобтилар, андоққим, барча черик от улоғлари биля сув ичиб тўйдилар. Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолоға шукрлар деб юруб, Тўра Утлағ мавзёида туштилар, ва ул ерда ов солиб, Айғир Ёли саҳросидин юруб анча қулан ва кийик ва тавушқон ва ўзга нималар олдиларким, сони йўқ эрди, ва андоқ бўлдиқим, оруғини қўйуб, семизини олур эрдилар. Ва Улан Икарлиғ мавзёида Чинор Айғирда етиб туштилар. Анка Тўра черикидин, Улан Буга ва Иккачак кишиларидин минг киши келиб ул ёзида баҳрин элини тилаб юрур эрдиларким, Мирак Элчи ва Мир Али Тоз мансур черикининг ўнг қўлуниғ қаровули эрдилар, аларга учраб уруштилар. Муҳолифлар туролмай қочтилар. Алар бир киши тутуб, соҳибқирон қошига келтурдилар ва ул кишидин аҳвол сўруб маълум қилдиқим, Анка Тўра Ўрунғ мавзёида ўлтуруб турур. Ҳазрат филҳол Шайх Али Баҳодур билан Ийгу Темурни бир жамоат черик билан анинг бошига йибарди ва буюрдиқим, «Турмай, тез сурунғлар ва жаҳд қилинғқим, ўзунгузни анга еткуротгайсиз ва йўлда «ўт ёндурма» қилмагайсиз!»⁵⁷⁸ Бу баҳодурлар илгор этиб юридилар ва ҳазрат тақи аларнинг кейнида тун қайтиб юриди. Ва кун чиққанда маълум бўлдиқим, ғажирчи йўлни ғалат қилиб, ўзга йўлга тушкан турур. Ул кунн Қуён Қори йўлидин юруб, ақшомда Соли Қўлида туштилар.
- 113а Тонгласи йўлни тониб, Ой Укурга еттилар ва анда етконда соҳибқирон/шаҳзодалар биля ва беклар биля кенгашиб дедиким, «Биз уч кун йўлни ғалат этиб, ўзга йўлга туштук ва душманлар биздин хабар тобқон бўлгайлар. Маслаҳат бу турурким, икки соридин аларга юругайбиз». Бу кенгашдин сўнғ черикни икки бўлди: бирини Умаршайх мирзога қўшулуб, Ҳамидбекнинг ўғли Жалолиддинни аларга ғажирчи қилди; ва ўзи муборак нафаси билан қолгон черики биля Шаровушиё ва Тув Қуйи Марог ва Қароған Буйурлағудин ўтуб, Қароғучур мавзёидин чиқти. Ва амирзода Умаршайх нуератшиёвор черики билан тоғларда ва ёзиларда юруб, бир ердаки душманларга еттилар, алар биля урушуб, ўлдуруб, талар эрдилар, то Қубоқ мавзёида Анка Тўрага еттилар. Ва икки тарафдин сурон солиб уруштилар. Шейр:

Баҳодурлари биля ул шаҳриёр
Чиқариб элик, қилдилар коризор.

- Ул кофирлардин кўб кишини ўлдуруб, Анка Турани қочурдилар ва ани қавлаб, Қоқма⁵⁷⁹ мавзёидин ўтқориб ёндилар ва мол бисёр ва йахши юзлук қиллар улжа оддилар. Қайтиб Ахтадек тур мавзёида ҳазрат соҳибқиронга еттилар. Ва муддати кечиб эрдиким Шайх Али Баҳодур ва Ийгу Темур илгорга бориб эрдилар ва алардин ҳеч хабар келмайдур эрди. Ҳукм бўлдиқим, «Амирзода Умаршайх бекларининг кейнида бориб, алардин хабар билсун!» Шаҳзода ҳукм билан отланиб юриди ва неча кундин сўнғ беклар ўзга йўл билан келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Амирзода Умаршайх Ит Ичмас ёзида Олакўлда⁵⁸⁰ етти. Ногоҳ душманлардин саккиз юз кишиқим, аларнинг улуги Баён Темур эрди, еттилар. Ва ул маҳалда шаҳзода билан эллик киши эрди: Оқ Буга ва Ҳожн Муҳаммадшоҳ Йасурий ва Пир Ҳожн Арлот ва мундоқ кишилар душманни куруб, таваккал этиб, соҳибқироннинг давлатига сизиниб, ҳеч андиша этмай аларга чоптилар. Шаҳзода ул кун андоқ иш қилдиқим, кўк ва ер анга офарин ўқудилар. Тилачи /ўгли Пир Ҳожниким, номдор баҳодурлардин эрди, ул кун анда йахши ишлар қилди. Қазодин анга ўқ тегиб, ўлди: *Ва қатилу ва қаттилу ла- кифраинна анҳум сайъатихум*⁵⁸¹
- 113б

давлатидин бахраманд бўлди. Охирида саодат ваъдасидинким: *Ва инна жундано лаҳуму-л-ғалибуна*⁵⁸² нуерат кавкаби фатҳ кукидин зоҳир бўлуб, душманларга зафар тобтилар ва куб киши алардин ўлдуруб, молларини олдилар ва ёниб ҳазрат қошига келдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Қарогучур⁵⁸³ мавзеъида этиб тушти ва ҳар моликим, улжа тушуб эрди, барчани черикка улаштурди. Ва ул ерда неча кун ўлтурдиким, ороқ отлар семиз бўлдилар. Йарлуқ бўлдиким, «амир Жаҳоншоҳ ва Уч Қаро Баҳодур ва ўзга беклар ўттуз минг киши билан отланиб Иртишқа⁵⁸⁴ душманларни истагали борсунлар!» Алар ҳукм била отланиб юридилар, кеча-кундуз суруб, Иртиш суйига еттилар ва черикнинг йарми сувдин нари ўтуб, муҳолифларни истаб, сув йақосида юридилар. Ва ҳар ердаким, душмандин киши топар эрдилар, ўлдуруб, талар эрдилар⁵⁸⁵. Ва бу тариқ Мўғулистоннинг элларини бир-бир этиб, моли бисёр ва улжаи бешумор ва қизлар асир этиб, музаффар ва мансур қайтиб келиб, ҳазратқа қўшулдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Мўғулистондаки эл-улусиким, эликига тушуб эрди, барчани бир ерда йиғиштуруб, куран қилиб, Лаълбекким, Тағай Буга Барлоснинг иниси эрди, ва Темур Буга ва ўзга бекларга куран бўлгонларни тобшуруб, Самарқандқа йибарди. Ва ҳазрат соҳибқирон Чурка⁵⁸⁶ мавзеъини ўтуб, кеча-кундуз суруб Эмил Ғучур⁵⁸⁷ мавзеъига этиб, Урдум Саройда тушти.

Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилиб, яна баҳодур ва бекларни Мўғулистонга йибаргониким, ҳар ерда мўғул қолгон бўлса, мусаххар қилиб келсунлар

114а Ҳазрат соҳибқирон ҳар ишгаким юз қўяр эрди, ул ишни камолига еткурмагунча ул ишдин элик тормас эрди. Бу юрушда бовужуд улким, черики ҳар ердаки борди, нуерат ва саодат /била қайттилар. Яна муборак кўнглида туштиким, ишни мундин мазбутроқ қилмоқ керак. Шаҳзодалар ва беклар била кенгаш қилиб ҳукм эттиким, «Беклар бўлак-бўлак ёзида кириб юрсунлар. Ҳар ердаким, билгайларким мўғулдин киши бор, анда бориб мўғулдин бир кишини тирик қўймасунлар ва қайтиб Йўлдузда⁵⁸⁸ жамъ бўлсунлар!» Ҳукм йўсуни била шаҳзодалар ва беклар ғажирчи олиб, аввал шаҳзода Умаршайх Андижон черики билан ғажирчиси Бурҳон Уелон ва Баён Темур Беккичикким, Жетадин эрдилар, ҳозир бўлдилар ва ул сорики муқаррар эрди, бордилар. Ва атроф ва жавонибни кезиб ҳар ердаки, мўғул эли учради, ўлдурдилар. Дубшин Йўлдуз уқбасидин⁵⁸⁹ ўтуб, Қаро Хожа қасабасида⁵⁹⁰ этиб, таладилар. Яна бир жамоат Усмонбек ва Аббосбек йиғирми минг киши билан амир Жалол Ҳамидни ғажирчи қилиб Сағизгон йўлидин Сугулгонлиг ва Кўкёрга⁵⁹¹ бориб, ҳар кимки душманлардин учради, ўлдуруб таладилар⁵⁹². Ва яна бир жамоат Худойодди Хусайний ва Мубашшир Баҳодур йиғирми минг киши билан Қимор Тақувни ғажирчи қилиб, Аружикур йўлидин йуруб, Ёбқут мавзеъида еттилар, булғачи элига этиб уруш қилдилар. Бир кеча-кундуз урушуб, охируламр, нуерат топиб, муҳолифларни ўлдурдилар ва молларини таладилар ва музаффар ва мансур қайтиб ҳазратқа қўшулдилар. Ва соҳибқирон муборак нафаси била қўл черики билан Қалан Дучинни ғажирчи қилиб, Улуғ Қўл йўлида юруб, Сичқон Дабондин чиқиб, булғачиким, беклардин қочиб эрдилар, ҳазратқа учрадилар, барчани олиб ўлдурдилар ва молларини олдилар.

114б Ҳазрат соҳибқирон Тўғтамишқа мутаважжих бўлгонди Ёдгор Барлос ва Сулаймоншоҳ ва Шамсуддин Аббос ва Ғиёсуддин тархонни Туркистонда қўйуб эрди. Тўғтамишонни босқанда, Мўғулистонга мутаважжих бўлгонда бу бекларга киши йибариб эрдиким, «Сизлар тақи Мўғулистонга киришлар. Ҳар ердаким, мўғул учраса ўлдурунг ва молларини таланлар!» Алар ҳукмдин сўнг Мўғулистонга кириб, Туй Буга/ Шайхни ул сарҳадда қўйдиларким, зироат била машғул бўлгай. Бу беклар Мўғулистонга кириб, Урдиндин утуб, Ила суйидин кечиб, Суткўл⁵⁹³ ва Чечакликка еттилар. Андаги эл-улусни талаб, куб мол олдилар ва андин Қоз устида бориб, ҳар ердаким муҳолифлардин топар эрдилар, ўлдуруб, молларини олиб юрур эрдилар. Ва булғачи ва салучи

элини ул ёзида истар эрдилар, Мулауддин утуб Хизр Хожа Уғлонким, Мугулистоннинг хони эрди, аларга учради ва алар била черик куб эрди, анинг била урушмоқни маслаҳат кўрмадилар, ва қайтмоқни ҳам маслаҳат кўрмадилар. Заруратдин отлардин тушуб, жилловни белларига бириктиб, душман утруссида утуруб, ўқ отабошладилар. Ва икки кеча-кундуз урушуб аларни қўймадиларким, илгари кела олғайлар. Ҳар нечаким кўлик эрдилар ва ўзга бекларким, Жета беклари эрди, бу баҳодурларга ҳамла қилиб уруштилар, ҳеч иш қилаолмадилар. Беклар Хизр Хожа Уғлон билан онт ичиб йараштилар. Ва Йулдуз мавзёи сориким, ҳазрат соҳибқироннинг муқаррар қилгон бўлжар ери ул эрди, бордилар. Шоҳ Малик Тархон ул урушдин қочиб, ўзини биебонга солиб Кайтув мавзёида⁵⁸⁴ ҳазратқа етти ва бекларнинг қиссасини ва Хизр Хожа Уғлонга учрагонларини араз қилди. Ҳазрат бу сўзни эшитиб, елдек ул сори мутаважжих бўлди ва Султон Маҳмудхоннинг тумонига етиб, Кўнгуздин утуб, Йулдуз мавзёида етти. Амир Едгор Барлос ва Сулаймоншоҳ ва Шамсууддин Аббос ва Гийсууддин Тархонки, Хизр Хожа Уғлон (била) йаршиб, қайтиб, қочиб келур эрдилар, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар. Ҳазрат андаги черикдин йахши ободон йигитларни олиб, қолгон черик билан утрукни анда қўйиб, илгор қилиб юриди. Ало Қиё кечукидин сувдин утуб, Хизр Хожа кейнида тушти. Ва ул ёзидаким, на боши бор эрди ва на аёги, юрур эрди, Қаро Булоқ мавзёида етти ва андин утуб Тертошга етиб, Қушун

115а

Қояда душманнинг қаросини кўрди./ Кеча ўшул ерда қўнақ тушти. Мухолифлар ҳазратнинг келганин билиб, қўрқуб, ўшул кечада ҳар бири бир сори бошларини олиб кетдилар. Қўркунчдин бир жамоат мўгул қочиб, билмадиларким қаён борғайлар, ул соридинким ҳазрат келур эрди, юридилар. Амирзода Умаршайхқа учраб, шаҳзоданинг черики аларни ўлдуруб, молларини таладилар. Шер:

Кишидинки қайтти жаҳон ичра бахт,
Ўзи зор булур, иши барча сахт.

Агар қочса ҳар сори елдек, қазо
Анга еткурур жавру дарду бало.

Ҳазрат соҳибқирон Нойри Кўталидин утуб Қаротошгача⁵⁸⁶ душманнинг кейнида сурди. Хизр Хожа мулк ва молдин кўнгул узуб, жонин олиб кетти. Назм:

Хизр Хожаким, Жетада эрди хон,
Қочиб кетти аз бими соҳибқирон.

Бўлуб зор ва ўз еридин кетти пок,
Кўзи тўла қон, кўнгли андуҳнок.

На лашкар, на мулк анда эрди, на мол,
Жони ичра бу гуссадин юз малол.

Черики бўлуб барчаси дастгир,
Ўғил-қизлари бари бўлди асир.

Улус бўлди бир йўли зеру забар,
Жаҳон ичра қолмай алардин асар.

Соҳибқироннинг черики мухолифлардин ул саҳро ва тоғларда ҳар ким бор эрди, Қулон кўталигача бориб талади. Ва сонсиз мол отдин, тевадин, қўйдин ва соҳибжамол қизлар ва хотун ўлжа этдилар, музаффар ва мансур қайтиб жайшқа келди ва ул молниким, сонини ҳеч киши билмас эрди, барчани черикига улаштурди. Ва андин саодат ва иқбол билан Қажиртудин ва Баложардин утуб, Йулдуз мавзёида тушти. Ва бекларким, ҳар сори бориб эрдилар, сонсиз мол ва ўлжа билан келиб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва ул ери асру латиф ва ҳавоси хуш ва йахши булоқлар ва ўтлоқлар ва турлук гуллар анда бор эрди. Назм:

Булоқлари кўп эрди, бари босафо,
Ани Йулдуз от қўйди аҳли вафо.

Ки йулдуз маънисе ахтар эрур,
Булоқлари асру мунаввар эрур.

Ўтининг кучини на қилсам баён,
Ким андоқ этибтур худойи жаҳон.

Оруқ от агар анда ўтни кун мудом
Йуруб еса ул ўтдин субҳу шом,
/Бўлур тоғдек оруқ от бегазанд,
Семизу тавоно, ва ҳам зўрманд.

Ва андин Самарқандқача карвоннинг икки ойлиқ йули эрди. Ҳазрат соҳибқирон Умаршайх мирзога киши йибардиким, «Қаҳлага йулидин юруб, муҳолифдин ҳарким учраса тирик қўймасун!» Шаҳзода ҳукм билан Қаҳлаганин ўтуб, йўлда Қўплакбекким, Жета бекларидин эрди, учради ва асру қаттиқ уруш бўлди⁵⁹⁷. Охируламр, шаҳзодаи аржуманд нусрат топиб, Қўплакни тутуб ўлтурдилар ва анга тааллуқ улусни таладилар. Сонсиз от ва қўй тушти. Ва ул мол билан Куран мавзъидин ва Учқармондин ўтуб, Қошгарга кирди⁵⁹⁸. Ва андин кўчуб, саъд толиғи билан Андижон бориб, ўз манзил ва юртига тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Жета юрушидин нусрат ва фатҳ билан қайтиб, Самарқандда келгони

Темурбекнинг кўнгли Жета элидин фароғат тобти. Шеър:

Чу аъдоға бўлди музаффар амир,
Черик элига тушти молу асир.
Бадандиш мулкени ул номвар
Бориб тиг била қилди зеру забар.

Самарқанд сори мутаважжих бўлуб, Кичик Йўлдуздин отланиб Улут Йўлдузга⁵⁹⁹ келди ва анда тушуб йахши тўй этти ва барча бекларга тўнлар била олтун камар ханжарлар инъом қилди. Шеър:

Ўшул дашту саҳрода парда сарой,
Бари эрди зарбафт қилди ба пой.
Хайма ичида қўйдилар тахти зар,
Мурассаъ қилибон ба лаълу гуҳар.
Анинг устида шоҳи Турону синоҳ
Саодат била ултуруб ҳамчу моҳ.

Туйдин сўнг амир Жаҳоншоҳни ўғруқда қўйуб, шаъбон ойининг ун бешида, йақшанба кунинда, торих етти юз тўқсон бирда (9.08.1389) Самарқанд сори давлат ва саодат билан келиб тушти⁶⁰⁰. Олам бари анинг фатҳидин хурраму шод бўлуб, йахши пешкашлар келтуруб торгтилар. Ул куз Самарқандда туруб, айшу ишрат қилди. Қиш бўлгонда Бухорога бориб, Фарқати Қўлида⁶⁰¹ қишлоқ солди. Ул кўл ичида ҳар турлук қушдин кўб эрди, барчадин кув қуши кўбрак эрдиким, тожиклар⁶⁰² ул қушни урж дерлар ва қуш / солмоқ учун бисёр йахши ер эрди. Ул жиҳатдин анда қишлоқ солдурди. Ва кунда отланиб ул кўлларда қушни солиб, фароғат қилур эрди. «Жаҳонгушом тарих»да⁶⁰³ айтиб турурким, худойнинг инояти била ул кўлда андоқ қуш келдиким, Чигатой ва Ўқдай шаҳзодалари ҳар ҳафта эллик тева қуш олдуруб ҳазратқа ширилға келтурур эрдилар⁶⁰⁴.

116a

Ул қишдин чиққунча⁶⁰⁵ Сулаймонбекка Султонбахт бегимни бердилар⁶⁰⁶ ва амиrhoда Мироншоҳ Хуросон вилоятини забт қилиб, муҳолифлардин кўнглини жамъ этиб, соҳибқироннинг мулозиматиға Бухоро вилоятида келди. Назм:

Келиб кўрди шаҳзодаи мўътабар
Атосини, бўлди басе мўътабар.
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи соҳибқирон,
Ўгулни кўруб бўлди бас шодмон.
Суруб қиссасини шоҳи комрон,
Деди: «Эй, таним ичра сен ҳамчу жон!
На бўлди, на қилдинг бу даврон аро?
Фалак гардишидин на кўрдунг жафо?»

Тилин отти шаҳзодаи номдор,
 Дуо бирла дедиким: «Эй шаҳриёр!
 Худодин дурур сенга бу тожу тахт,
 Азалдин қилибтур сени небахт.
 Сенинг ҳимматинг кимгаким бўлса ёр,
 Ҷшул киши бўлмас жаҳон ичра хор».

Ул қиш амирзода Або Бакрким, мирзо Мироншоҳнинг ўғли эрди, амир Ҳожи Сайфуддин қизини бу шаҳзодага қалинлик қилдилар. Маҳди улё Хонзода бегим туй қилиб, сочиқлар сочдилар. Аммо рўзгорнинг одати бу турурким, ҳар шодлиқ кейини бир гами берур ва ҳар сурнунг сўнгида бир мотами еткурур. Маҳди аъло Қадоқ Хотунким, соҳибқирон отаси Тарагайбекнинг ҳарамни муҳтарами эрди, бу жаҳон фонийдин саройи боқий сори кетти⁶⁰⁷. Бу аламдин ҳазратнинг муборак хотири асру мутааллам бўлди. Ани Кешга элтиб дафи этти. Бас, ош-сув бериб, фақир-мискинларга кўб нима анинг руҳи учун берди. Қиш чиққанда ҳазрат Бухородин отланиб Самарқанд сори мутаважжиҳ бўлди. Йўлда ов солиб юруб, Қаршидин ўтуб Кеш вилоятига етиб, Хашка суйига⁶⁰⁸ таъйин Оқер мавзёида тушти.

Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилғони

Ҳазрат соҳибқирон давлатидин турк элининг азимат ва шавкатлари /
 1166 аъло мартабага етиб эрди, алаҳхусус, Чигатой улусиким, аларнинг давлати мағриб оламдин машриққа тўлуб эрди ва аларнинг мол жиҳатларини ҳеч ким санаолмас эрди. Ва йасоқиларига анча мол ва азимат бўлуға эрдиким, ўзга ернинг бекларидин эрдилар. Ҳазратнинг муборак хотирига кеттиким, черикни керак бурунғидин кўбрак қилгай. Бас, қурултой қилмоқ фармон қилди⁶⁰⁹ ва «Ҳар вилоятдин ва тумонот ва ҳазорижотнинг беклари ва вилоятларнинг даругалари ҳозир бўлсун!», деб ҳукм қилди. Вилоят даругалари ва тумонот ва ҳазорижот беклари андоқ азимат ва шавкат билан ва асос била келдиларким, Фаридун ва Афросиёб андоқ асос кўрмагандурлар. Ишорати олий бўлди: «Ҳар бекка не миқдор киши тааллуқ турур ва черик куни неча кинш отландурур, барчани эҳтиёт қилиб, муфассал қилинлар!» Бахшилар ва тавачилар юруб беклардин муфассаллар олиб, тавачиларга тошурдиларким, тонгласи черик ҳар кимки қабул қилгон кишисини отландурмагай, гуноҳкор бўлгай. Мундоқ муқаррар қилиб забт қилдилар. Андин сўнг Ҳожи Сайфуддинбек ва амир Жаҳоншоҳ Жаку ва амир Шамсуддин Аббос ул кун подшоҳона пешкашлар тортдилар ва туйлар бердилар. Ҳазратнинг кўнглида туштиким, бекларнинг ҳарамларини тафарруж қилгай. Ҳар бекнингким, эвига кирдиким, хотуилари тахтларда ўлтуруб, бошларида олгун буюқтоқ лаъл ва гавҳар била мурассаъ ва зарбофт тўнлар кийиб, анвоъи тажаммул била ўлтуруб турурлар, ҳазрат кўруб шоду хуррам бўлуб андин чиқар эрди.

Ҳазрат ўз қизиниким, оти Султонбахт бегим эрди, Сулаймоншоҳбекка берди. Туйлар бир сори бўлгондин сўнг мирзо Мироншоҳ Хуросон вилоятига борди. Ва ҳазрат неча кундин сўнг Самарқанд сори кетти ва Йалгуз Йағочда келиб тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Жета сори яна черик йибарғони

Ҳазрат соҳибқирон /шшул йилда (1390) Сулаймоншоҳбек била Худойдо-
 117a ди Хусайний ва Шамсуддин Аббос ва (унинг) иниси амир Усмон ва қўшун бекларидин Сиддиқ Тобон ва Султон Санжар — Ҳожи Сайфуддинбек ўғли ва Ҳасан Жондор ва Тилак Қавчин ва Ийд Хожа ва Нусрат Қиморий ва Тўкал Бавурчини⁶¹⁰ йигирми минг киши билан Жета сори йибарди. Алар Сайхун суйидин келиб, Тошканддин ўтуб, Исси Кулга етдилар. Ва амирзода Умаршайх тақи амир Малаш Апардий ва бунинг ўғли Такаш ва отаси Садр Туркмоини беш минг киши билан йибарди. Алар Андигондин келиб, бу бекларга қўшулдилар ва Кўктубаға⁶¹¹ етиб, неча кун анда таваққуф қилдилар. Ва аъдоларнинг аҳволини суруштуруб, отларининг эзин топиб, Ар-

чатав тоғининг йўлидин юруб, ҳарким душмаинди учради, ўлдурдилар ва бу тариқ била Ёзида юруб эрдилар. Бас Алмалигдин⁶¹² ўтуб, Ила суйидин кечиби, Қаро Тоғга⁶¹³ еттилар, Ҳожибек Жета ва Анка Тўранинги юрти эрди. Анда хабар топтиларким, Элчи Буга Мажалкачи тўрт юз киши билан илгари бориб эрдиким, душманлардин хабар тобқайлар, йулда ов солиб, овга машғул эрмишларким, Қамариддин Жетага⁶¹⁴ учраб турурлар. Қаттиг уруш этиб, икки тарафдин кўб киши талаф бўлуб турур. Ва хабарнинг таҳқиқи учун Ҳасан Жондор ва Малаш ва Такашни йибардилар. Булар юруб, ул ердаким, уруш воқия бўлуб эрди, еттилар ва ўлгонларни кўруб, тафаххус этиб, улукларнинг ичида бир захмлик кишини тобтиларким, хануз тирик эрди. Ва қирқ кун эрмишким, ўт билан кун кечургон эрмиш. Ани таом ва ош-сув бериб, беклар қошига келтурдилар. Ва андин аҳвол сўруб, дедиким: «Қамариддинга учраб уруштук ва кўб киши ҳам биздин ва ҳам алардин ўлди ва бизнинг киши қотти. Қамариддин Ичин Йувсин сахрога⁶¹⁵ кириб борди». Беклар бу сўзни эшитиб, таваққуф қилмай Қамариддиннинг кейнида тушуб, Ичин Йувсиндин ўтуб, Угар Кечтига⁶¹⁶ еттилар. Уғруқни анда қуйуб, илгор солиб, Иртиш /суйиға еттилар. Ва Қамариддин сувдин кечиби, Тўласқаким⁶¹⁷, саммур ва қоқум⁶¹⁸ анда бўлуб, борди. Беклар сувга етиб, соллар ва амдларким, Қамариддин кишини сувдин ўткан турур, (кўрдилар). Пек йахши баҳодур йигитларини сувдин нари ўткариб, андаги (санавбари олий) йағочларда тамгаларини торттилар. Шейр:

1176

Токи душман юртида қолгай бу беклардин нишон,
Қилдилар тамгаларини ул йағочларида аён.
Бир қариш ер қолмади душман еридаким, булар,
Бормамиш булгай сипоҳи ҳазрат соҳибқирон.

Бу беклар юриши олти ойгача тортти ва озуқлари қолмади. Ва ул ерда кийик эти билан неча кунлар авқот кечурдилар ва қиш йақин етиб ҳаво совуқ бўлуб эрди, бу жиҳатлардин фатҳ ва нусрат билан қайтиб, Олтун Кўрка йўлидин юруб, кеча-кундуз суруб, Самарқандда етиб, ҳазрат соҳибқирон хизматида келиб, муборак дийдорига мушарраф бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ сори мутаважжих бўлғони сўзи

Етти юз тўқсон иккида⁶¹⁹ соҳибқирони гитиситон Дашти Қипчоқ сори мутаважжих бўлуб, черик йиғилмоққа фармон этти. Шейр:

Буюрди шаҳаншоҳи гитиситон,
Ким илқидаги отларини равон
Барини суруб менга бот келтурунг,
Равонроқ бориб мунда турмай юрунг.
Кетурди чу отларини илқибон,
Куруб отларини шаҳи комрон,
Кишиким сипоҳийдин эрди йайоқ,
Анга берди ул шоҳ оу йароқ.

Самарқанддин хужаста толиғи ва саодат кунда отланиб, Хужанд суйиға етти, Порсин⁶²⁰ ва Чинос (орасида Тошканд)да қишлоқ буюрди. Ва ўшул маҳалда кечтиким, Хужандда бориб, Шайх Маслаҳат Хужандий қаддаса сирруҳунунг мазорини тавоф қилгай. Давлат билан отланиб, ул бузургвор мазорини зиёрат қилиб, ўн минг олтун кўпнакий андаги фақир мискинга садақа қилди. Ва андин қайтиб қишлоқ қилгон юртида тушти. Ва ул ерда ҳазратқа андак марази пайда бўлуб, қирқ кунгача беҳузур бўлуб етти. Бекларнинг /кўнгуллари бу жиҳатдин бисёр паришон бўлди. Шейр:

118a

Ҳазрат гамидин барча жаҳон титрар эди.
Танларда кўнгуллар била жон титрар эди.
Ул жону жаҳон эрди анинг ваҳминдин,
Айтмоққа отиларда забон титрар эди.

Аммо барча ҳалойиқ дуо била тилларини очиб, ҳазрат Жаббордин анинг сиҳҳатини тилаб айтур эрдилар. Рубоъий:

Тиги агар уртадин дамс кам бўлгай,
Бир лаҳзадин узга барча олам бўлгай.
Тушак маразика душманинг еридур,
Вадҳохларинга ул дамо-дам бўлгай.

Элнинг дуолари мустажоб бўлуб, *ма ҳуна шифаун ва раҳматун лил-муъминин*⁶²¹ доруҳонасидин шифойи куллий каромат бўлуб, сиҳҳат тоғти ва барча олам шодмон бўлуб, ҳар киши ўз ҳолига йараша шуқрона ва садақа бердилар. Кун Хут буржида боргонда⁶²² амирзода Мироншоҳ Хуросондин чериги била келди ва ҳазратнинг муборак дийдорига мушарраф бўлди. Ул ҳазратқа қувват киргондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Черикка озуқ ва йароқ бересулар!» Черикка озуқ бергондин сўнг ҳар бекка бир гажирчи муқаррар қилдурди. Ва ҳазратнинг гажирчиси Қутлуқ Темур Ўғлон — Темур Малик-хоннинг ўғли ва Кунча Ўғлон ва Идику Ўзбек бўлди.

Панжшанба кунда сафар ойнанинг ўн иккисда, тарих етти юз тўқсон учда (19.01.1391), офтоб Далвининг олти даражасида бўлғонида давлат ва саодат билан Тўқтамишхон устига юриди. Амирзода (Пир Муҳаммад) Жаҳонгир ва амирзода Шохруҳни мамлакат забти учун вилоятда қўйди ва Латыбек ва Малакатбекни шаҳзолалар хизматида қўйди ва бегимлар ва оғоларни⁶²³ барчасини қайтарди. Ҳожибек Жета қизиниким⁶²⁴, мўгул юришида ҳазратқа тушуб эрди, ани ўзи била олиб юриди. Вилоят беклари ва туман беклари ва қушун беклари ҳар бири ўз жиргасида туруб, йўлга кириб юридилар. Қаро Самон мавзёида⁶²⁵ келиб туштилари; анда тушқанда Тўқтамишхоннинг элчилари келдилар. Беклар элчиларни йахши ерда тушуруб, / меҳмондорлик қилдилар ва йамғур жиҳатидин неча кун анда турдилар.

1186 Тўқтамишхон элчи йибаргонини ҳазрат эшитти, фармон қилдиким, «Келгон элчиларни келтурунг!» Беклар элчиларни келтурдилар ва Тўқтамишхон йибаргон тўққуз от ва бир шунқорни торгдилар. Ҳазрат ул шунқорни эликига олиб бировга берди ва элчилар юкунуб, Тўқтамишхоннинг сўзини уэр тиллари била арзадонит қилдилар ва дедиларким, «Тўқтамишхон айтадурким, «Ул ҳазрат менинг била ато-ўтулдек эрди ва валинеъмат турур. Ва бу шафқатларким, менинг ҳаққимда алар қилиб турурлар, ҳеч ато ўтулга қилмас. Агар йиллар шукур десам ҳануз айтмамиш бўлгаймен, мендин хабарсиз бир неча йамон бадбахтлар беадаблиқ қилгон турур ва ул воқиялардин хабарим йўқ турур. Эмди умид ултурурким, ул ҳазрат лутфу карам била бу ёзуқлардин кечиб, афв қилгайлар».

Ҳазрат дедиким: «Ул андаким захм еб, бизга келиб эрди, барча оламга маълум турурким, ани фарзанд деб рибоят қилиб, йароғлар бериб, черик тортиб, ул қишда ани миқдори от ва тева зойиғким, бериб, Урухондин элини олиб, анга бериб подшоҳлик тахтида ани ултурузуб, Жўчихон услусида хон қилдурдум. Агарчи Худойи таоло анга берди, аммо мен сабаб бўлдум. Ва ул менга ўтулдек эрди ва мен анга атодек. Эмдиким, давлатқа етти ва азимат ва шавкат пайдо қилди, ул ҳақларни унутуб, биз Эрон вилоятига борганда келиб бизнинг вилоятимизни чоғиб, мусулмонларни ташвиш бериб турур. Бу қилигини ўзумга келтурмадим ва дедим, «Бу иш подоғликдин қилмиш бўлгай, ёниб тавба қилгай». Аммо ул давлатқа андоқ мағрур бўлгон эрмишким, бу ишдин анга ҳеч нарво қилмай, вилоятимизга қасд қилгон эрмиш. Ва киши йибариб эрдиким, биз Эрондин вилоятимизга келдүк, келгон кишиси бизнинг хабаримизни тоғач қотдилар. Эмдиким билиб /турурким, биз анинг сори борурбиз, ажзау нияз йўлидин кириб, узрхоҳлуқ қиладур. Бас, андин неча қатла йамон ишлар воқия бўлди. Эмди анинг сўзига ишонса бўлмас ва бу юришдин қайтмасбиз ва анинг сори борурбиз. Кўргайбизким: Таигри таборак ва таоло кимга нусрат берур. Ва агар сўзи чиндур ва ярашғали кунгли бор бўлса, Алибекни бизга йибарсун, то ул келиб, беклар била кенгашиб, ҳар на маслаҳат кўрсалар, андоқ қилгайбиз».

119a Бу сўзлардин сўнг ош тортиб, элчиларга зарбофит тўнлар кийдурди ва аларга турғали ер таъйин қилиб, буюрдиким: «Элчиларни йахши сийласунлар!»

Чаҳоршанба кунда, рабиъ ал-аввал ойининг ўн олтисиди (21.02.1391) курулгюйда шахзодалар ва беклар барча йиғилиб, кенгашиб, Тўқтамишхондин келгон элчилари билан ва тамоми черик билан отланиб йўлга кириб, Тўқтамиш сори юридилар. Қарочуқ ва Саброндин ўтуб, уч ҳафта қўлга кириб юридилар ва сув йўқлуги жиҳатидин, басса, заҳмат кўрдилар ва қўб от ҳориб қолди.

Панжшанба рабиъ ал-охир бошида (14.03.1391) Сарик Ўзан мавзъида⁶²⁶ етиб от-улоғларини сугордилар ва анда сел келиб сув асру улуг эрди; неча кун андин кўчмай турдилар. Куч наққорасин чалиб кўчтилар ва ул сувдин ўтуб юридилар. Ул кеча Идику Ўзбекнинг⁶²⁷ икки кишиси қочиб, қўлга кириб, Тўқтамишхон сори кеттилар. Аларнинг кейнида киши чониб ета олмадилар. Нуератишбор черики чуқурларда сув топиб ичиб юрур эрдилар, чоршанба кунда ойнинг йигирми бирида (28.03.1391) бир тоғқа еттиларким, ани Кичик Тоғ дер эдилар. Анда тушуб бир кун қўнуб, тонглаши кўчуб Улуг Тоғқа еттилар. Ва соҳибқирон Улуг Тоға устига чиқиб, саҳроға куз солиб, барча оламни кўм-кўк кўрди. /Анда туруб ҳукм қилдиким, «Черик мунда тош келтурусулар, то мунда бир нишона қилаликим, биздин едгор қолгай!» Черик тош келтуруб, устакорлар ул тошлар билан анда бир минора қўпордилар⁶²⁸. Андин сўнг кўчуб ов солиб юриди, то Йиланчуқ суйига⁶²⁹ етти ва у сувдин ўтуб саккиз кундин сўнг Атоқабригуй⁶³⁰ мавзъида етти. Ва тўрт ой эрдиким, черик ёзида⁶³¹ юрур эрди, черик элида завқ қолмай қаттиқлик бўлди ва андоқ қаҳат бўлдиким, бир қўйнинг боши юз олгун кўпмакий бўлди ва бир ботмон улуг тош биланким, ҳар ботмони ўн олти ботмон шаръий бўлгай, йуз олгун кўпмакий бўлди ва топмас эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Туман беклари ва қўшун беклари кумоч ва бугра йашурмасунлар. Барча бўлмоқ била қаноат қилеунлар!» Беклар аҳтиёт қилдилар, бир ботмон улуг тош билан олтмиш аёқ балмоқ бўлди ва муқаррар қилдилар: черик кишиси ҳар кун бир аёғ била қаноат қилеунлар ва қўб киши бор эрдиким, ани Батм тош дер эрдилар. Ва саҳроларда юруб товуқ юмуртқасини ва ўтларким еса бўлур эрди, пайдо қилиб, ер эдилар. Шанба кун жумада ал-охир ойи аввалида⁶³² соҳибқирон ҳукм қилдиким: «Черикка жар еткурусуларким, ов солурбиз!» Тавачилар юруб жар еткурди. Беклар барчаси отланиб ов солғали юридилар. Ҳар ердаким жоювор эрди, суруб икки кундин сўнг черикка бир-бирига етти. Ҳазрат соҳибқирон давлатидин анча қулон ва кийик ва товушқон ва ўзга жонуворлардин анча йиғилдиким, анинг сонини Тангридин ўзга киши билмас эрди. Эл андин анча олдиларким, бовужуд улким, эл ичида андоқ қаҳат воқия эрди, эл ул сайдлардин семизини олиб, оруғини

1196 кўяберур эрдилар. Ва ул саҳрода кийиклар тобтиларким, /говмешдин улутроқ эрдиким, ҳаргиз ҳеч киши андоқ кийик кўрмагон эрди. Мўғуллар ани қундгай дерлар ва дашт эли бөлан дер эдилар ва қўб қўнлар черикнинг озуғи андин эрди.

Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони

Ов қилгондин сўнг ҳазрат соҳибқироннинг муборак қўнгида туштиким, черикнинг йароғини кўргай ва тафаххус қилгайким, черикнинг йароғи нечук турур. Ҳукм қилдиким, «Черик йароғ кўрсаткай!» Ҳукм бўлгондин сўнг шахзодалар ва беклар, барча йароғлари била отландилар. Ва ул тузда булак-булак барча йароғлари туздилар, андоқким, ул дашт юзи тўла черик бўлди. Шеръ:

Чу сонсиз эди черики шахриёр,
Бариси баҳодур, бари номдор.
Уруш кунда барча чун пили маст,
Бариси тутуб тигу тир ба даст.

Баҳодурлар ва беклар ҳар ким ўз жиргасида ва ўз мурчилида бориб турдилар. Назм:

Бу дастур бирла чу турди сишоҳ,
Йуруб, отланиб шоҳи гитинаноҳ,
Қуиуб бошида ул шоҳи номвар,
Мурассаъи ёқуг ила тожи зар.

Черик барча ҳар ким уз ерида тургондин сунг соҳибқирон қушун
беклари сори юриди. Худойдоди Хусайний тумонига етиб кўрдиким, асру
ораста ва йароғлиг йигитлар отланиб турурлар. Шеър:

Йигитлар бари сафдару размжўй,
Бариси баҳодур, бари нескжўй.

Худойдод кўрдиким, ҳазрат анинг сори мутаважжих бўлуб келадур, ўгрув
келиб, оттин тушуб, йуқунуб от торгти ва дуо тилини очиб деди, шеър:

Ким, эй шоҳи диндор, гитинаноҳ,
Ҳамиша сенинг ёринг ўлеун Илоҳ.
Фалак чоқару бахт ёвар сенга,
Камиша қудунг ўлеун охир сенга.

Шаҳаншоҳ ани тақи куб махтади, ани йахшилаб, офаринлар деди.
1206 Андин сунг Оқ Темур угли Шайх Темур ҳазорасига борди./ Ул сулдуз
ҳазоралари била йасол тортиб туруб эрди, кўрдиким, ҳазрат анинг сори
мутаважжих бўлуб келадур, отдин тушуб, ўгрув йутурди ва йуқунуб от
тортиб, дуо қилиб деди, шеър:

Илоҳо, ки то бўлгай арзу само,
Жаҳонда сенга бўлеун, эй шаҳлиқо.
Сенга бўлеун, эй шаҳ, заминун замон.
Сенинг ҳукмунг остинда бўлеун жаҳон.
Бассе, шаҳ ани ҳам кўруб, бўлди шод,
Деди анга: раҳмат, шаҳи нескзод!

Ул жамоатни кўруб, шаҳзода Умаршайх сори юриди. Ул шаҳзода
йасоллар тортиб, туг-аламлар кўтартиб бир таъжил била туруб эрдиким,
сифат қилса бўлма⁶³³. Шаҳзода кўрдиким, ҳазрат соҳибқирон анинг сори
келадур, йақин етконда шаҳзода илгари бориб, оттин тушуб пешкашлар
тортиб, дуо била деди, назм:

Ки эй мулки жаҳон феруз сендин,
Жаҳонда толиғу баҳравар сендин.
Демаким, бахтдиндур аржуманди,
Ки бахт сендин тоибтур сар баланди.

Ҳазрат соҳибқирон анинг йароғини кўруб, ҳушвақт бўлуб, қилди байт:

Тилин очиб дуо қилди шаҳи дин,
Ани махтадийу куб қилди таҳсин.

Андин сунг Султон Маҳмудхон сори юриди ва Сулаймоншоҳ туманиким,
анга тааллуқ эрди, тамоми саҳрони тутуб туруб эрдилар. Анда етконда
хон⁶³⁴ тақи ўгрув келиб, беклари йайоғ бўлуб, пешкашлар торгтиллар ва дуо
тилларини очиб дедилар, шеър:

Дедиларки, эй шоҳи рўйи замин,
Ки сенсиз дами бўлмагай мулку дин.
Худо ёринг бўлеун жаҳонда мудом.
Сихҳат била бўлгай танинг мустадом.
Аларни тақи мақтади шаҳриёр,
Шаҳаншоҳи дин, мири некушнйор.

Андин сунг шаҳзодав жувонбахт мирзо Муҳаммад Султон Баҳодур⁶³³
сори юриди ва ул шаҳзода юз азимат ва тажаммул била йасолларини йасаб

121a туруб эрдилар. Чун ҳазрат анга йақин етконда /шаҳзода оттин тушуб, утрав келиб, йукулуб пешкашлар торгги ва дуо била тилини очиб деди, шеър:

Ким, эй султон, барча офариниш,
Дуочинг жон биладур аҳли биниш.
Утубтур ан ахтару анжум каломинг,
Бўлубтур машриқу мағриб синоҳинг.
Сенга бўлсун ҳаёти жовидона,
Ки сенсиз бўлмасун бар дам замона.

Ҳазрат анинг йароғини тафарруж қилиб дуо деди:

Ки бархўрдор бўлгайсен жаҳонда,
Йамонлиқ кўрмагайсен сен замонда.

Ва андин ҳазрат мирзо Мироншоҳ сори юриди. Шаҳзодаи аржуманд сводат ва давлат ва юз азимат ва тажаммул била туруб эрдиким, ҳазрат пайдо бўлди. Шаҳзода илгари бориб оттин тушти ва пешкашлар торггиб, дуо тилин очиб деди, шеър:

Аё Хусрави дин, шаҳи ноқрой,
Сенга йовар ўлсуи ҳаминна худой.
Худойи жаҳон то йасади жаҳон,
Сенингдек шаҳи келмаминшдур аён.
Сенга берди оламии Йақдон пок,
Ки амрингда бўлди бари рўйи хок.
Адувсуз бўлсуи қиличинг мудом,
Жаҳон ичра шаҳлар сенга чун гулом.

Соҳибқирон анинг йароғини кўруб, дуоларини эшитуб, шодмон бўлди. назм:

Шаҳаншоҳи диндори соҳибқирон,
Йароғин кўруб бўлди, бас, шодмон.
Черики била анга юз офарин,
Деди ул шаҳаншоҳи бо доду дин.

Ушбу дастур била соҳибқирон ўнг қўл ва сул қўлда юриди ва бекларнинг йароғини тафарруж қилиб, улуг беклар сориқим: Муҳаммад Султоншоҳ ва амир Ҳожи Сайфуддин ва Жаҳоншоҳ Жаку ва узга бекларининг йароғларини тафарруж қилиб ҳушвақт бўлур эрди. Агар барчани бир-бир баён қилсак, узун-узоқ бўлур.

1216 Икки кунгача ҳазрат сабоҳ эрта отланур эрди ва ақшом тунар эрди ва ҳар бир бек ва шаҳзодага етар эрди. Алар утрав келиб, пешкашлар торггиб, дуо қилур эрдилар. Йароғи кўрдиким, ҳаргиз ҳеч подшоҳ кўрмагон турур. Беклар нечукким Кеш вилоятда /Оқёр мавзёида муқаррар қилгондин ортуқ эрди. Андин сўнг наққоралар ва нафирларни чалдуруб, сурон солиб тушти.

Ҳазрат соҳибқирон Мирзо Муҳаммад Султонни ҳировул этиб илгари йибарғони

Ҳазрат бекларнинг йароғин кўруб, ҳар бирига бир турлук лутф этиб, инъомлар қилди. Бу маҳалла амирозода Муҳаммад Султон Баҳодур юкунуб илтимос қилдиким, «Бу юрушда, керак, манглай мен бўлгаймен». Ҳазратқа бу сўз асру ҳуш келиб, анга дуо қилиб мақтади ва илтимосин қабул этиб, жумъа куни, жумада ал-охир ойининг еттисида (12.05.1391) шаҳзода манглай бўлур юриди. Беклардин кўб киши анга қўшулди ва бу чоққача душмандин хабар тонмайду эрдилар. Шаҳзода ва беклар икки кун юруб,

бир ерга еттилар, кўрдиларким, тўрт, беш ерда ўт ёндуруб эрдилар ва ўт ҳануа учмайду эрди. Бу хабарни ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат аларга айтиб йибардиким, «Ғофил бўлмасунлар ва ғажирчиларга бузореунларким, эҳтиёт қилсун, бу кишилар қайн боргон бўлғайлар ва ўзларидин хабардор бўлсунлар!» Шейр:

Ўз ўғлига ҳукм этти ул подшоҳ,
Ки бўлсун хабардори ҳоли сипоҳ.

Ғофил бўлмагай йаағидин ҳар нафас,
Ки қолмасун анда фароғат ҳавас.

122a Ҳазратнинг ёрлиги шаҳзода ва бекларга етти, ишларига эҳтиёт қилиб, кеча-кундуз юруб, Тубал суйига⁶³⁶ етиб, ўттилар. Қаровуллар хабар келтурдиларким, «Ўтмиш ерда ўт кўрдук, аммо ҳар неча эҳтиёт қилдук, ҳеч кишидин хабар топмадук». Бу хабарни тақи ҳазратқа йибардилар. Ҳазрат бу хабарни эшитиб, кўчуб юриди. Тубал суйига етконда ҳукм бўлдиким, «Черик хас ва хашак келтуруб, кечук йасасунлар!» Черик хас ва хашак келтуруб гузар йасадилар. Ҳазрат била барча черик ул сувдин /ўтуб, манглай тарзида юридилар. Ул дашти бепоенда ҳар тарафка кўз ташлар эрдилар, аммо душмандин асар йўқ эрди; ҳеч киши хабар топмай ёниб келдилар.

Соҳибқирон Шайх Довуд Туркмонни неча баҳодурлар била қўшулуб, хабар олмоқ учун йибарди. Бу Шайх Довуд асру доно ва оқил киши эрди ва ёзиларда ва қумлоқларда ўскан киши эрди. Чўлга кириб юриди, икки кеча-кундуз юруб, учунчи кунда йироқдин бир неча алачук кўрдилар. Йақин келиб бир тепа кейнида йашундилар⁶³⁷. Ногоҳ ул алачуқлардин бир киши чиқиб, муҳимми учун борур эрди. Булар неча сабр қилдиларким, бу киши алардин ўтти. Булар анинг кейнида тушуб, ани тутуб ҳазрат қошида элттилар. Ҳазрат Шайх Довудни кўб нима инъом қилди, олтуи камар ва хосса тўн берди ва келтурган кишидан хабар сўрдилар. Ул киши дедиким: «Бир ой борким, биз андин чиқиб мунда келиббиз, Тўқтамишхондин хабаримиз йўқ турур. Аммо неча кун борким, ўн жайбалиқ киши бизга таъйин бир жангалда турурлар. Билмасбизким, не кишилар турурлар». Ҳазрат соҳибқирон Ийд Хожани ўттуз киши била йибардиким, «Ул алачуқдаги кишиларни кўчуруб келтургил!» Ва Ийд Хожа бориб ул элни кўчтуруб келтурди. Ва Қиморий Йасовулга ҳукм бўлдиким, «Йигирми киши билан бориб ул ўн кишиким, ул жангалда эрмишлар, аларни жаҳд килиб эликка тушургай!» Қиморий ҳукм била юруб аларга етиб урушти, баъзини ўлдуруб, баъзини тирик тутуб келтурдилар. Тўқтамишнинг хабарини алардин таҳқиқ билиб кўчтилар. Душанба кун, жумада ал-охир ойининг йигирми тўртида Йайиқ суйига еттилар⁶³⁸. Ғажирчи арз қилдиким, «Бу сувнунг уч срида кечуки бор. Бирини Айғир ёни дерлар ва иккинчини Бури кечик ва 1226 учинчимки, баридин кичик турур, Чапма кечик дерлар». Соҳибқирон дедиким, /«Бу кечуқларидин маслаҳат йўқ турурким, кечкайбиз, шоядким, душман камин қилиб тургон бўлғай. Маслаҳат ул турурким, сувнунг юқори сори бориб, таваккал қилиб барчамиз бир йули бир йули сувдин кечкайбиз» деб, кўчуб, сув юқори сори борди. Йайоқ ва отлиғ ўзини сувга солиб ўттилар⁶³⁹. Икки кунда барча черик саломат ул сувдин кечдилар. Ва андин кўчуб, олти кун юридилар. Мансур черикининг қаровули илгари бориб эрди, душманларнинг уни эшитиб, бу хабарни ҳазратқа йибардилар.

Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон муҳолиф черикидин бировни тутуб келтурдилар. Андин хабар сўрдилар. Дедиким, «Мунда қалин киши бор эрди. Сиздин хабар билиб, бари кўчуб кеттилар». Ҳазрат душмандин таҳқиқ хабар билгандин сўнг ҳукм эттиким: «Ҳеч киши ҳазорасидин ва қўшунидин айрилмасун ва кечада ўт ёндирмасунлар!» деб эҳтиёт била юридилар. Шейр:

Адувдин чу билди хабар подшоҳ,
Равон будди машғули забти сипоҳ.

Йасади черикни ойин била,
Юриди адув сори юз кийн била.

Ийик суйига⁶¹⁰ етиб, туштилар. Ҳазрат соҳибқирон ражаб ойининг аввалида, душанба кунда (5.06.1391) саодат ва иқбол била отланиб, кўфрук бошига келиб турди ва фармон бердиким, «Черик кўфрукдин ўтсун!» Ва анча турдиким, қўл тамом ўтти. Андин сўнг ўзи давлат билан кўфрукдин ўтуб юрубери.

123a Бу маҳалда қаровуллар уч киши душмандин тутуб келтурдилар. Соҳибқирон алардин хабар сўрди. Алар дедиларким, «Туқтамишхонга сизнинг келганингиздин хабари йўқ эрди. Идикунунг навкарлари сиздин қочиб, хабар келтурдилар. Туқтамиш бу хабарни эшитиб, черикнига киши йибариб турур». Ҳазрат бу хабарларни эшитиб, буюрдиким, «Туралар/ тайёр қилиб турсулар!» ва буюрдиким, «Черик теграсида хандақ қазиб ўлтурсулар ва ўларидин хабардор бўлуб, гофил бўлмасулар!» деб, тушуб кўнди. Байт:

Йна кунга бу хусрави ховари,
Еруқ этти бу кохи нилуфари.

Андин кўчуб барча бекларига жайба улаштурди ва тўнлар кийдуруб, кўнгул бериб, ваъдалар қилди. Шейр:

Чу баҳри иноят йана этти жўш,
Синоҳ қилдилар жоми ниъм пуш.
Бариға бериб хилъати хоҳе шоҳ,
Шаҳаншоҳдин бўлди хушдил синоҳ.

Ҳазрат соҳибқирон уруш асбобини тартиб этиб юриди, йўлда бир йамон балчиққа учраб, кўб заҳмат била андин ўтиб, туштилар. Ва ул кун қаровуллар киши йибардиларким, «Душмандин уч қўшун киши кўрунди». Ва йна хабар йибардиларким, «Йна кўб киши кўрунди». Ҳазрат ўзи отланиб, илгари борди ва черикка буюрдиким, «Йасолларни тузуб турсулар!»

123b Бу маҳалда қаровуллар бировни тутуб келтурдилар. Андин хабар сўруб, ўлдурдилар ва Севинч Баҳодур ва Аргуношоҳни йибардиким, «Хабар келтурсулар!» Алар ҳукм била бориб кўрдиларким, ул кишиларким, илгари барча келиб эрдилар, барча қайтиб, бир киши алардин қолмай турур. Ҳар нечаким юруб саъйи этдилар, муҳолифдин хабар билмадилар, қайтиб Ҳазрат қошида келдилар. Ҳазрат Мубашширни йибарди, «Душмандин хабар билмагунча ёнмасулар!» Мубашшир неча киши билан отланиб юриди, бир жангалга етиб, кўрдиларким, бу жангал ичидин тутун қиқадур. Йахши эҳтиёт қилдилар, киши унин эшитдилар. Бировни йибардиларким, «Бориб эҳтиёт қилгилким, не миқдор киши турур». Бориб кўрдиким, оз киши турур. Келиб урушиб тутдилар, Ҳазрат қошига келтурдилар. Ҳазрат Мубашширни кўб иноят қилди. Анинг била борғон кишиларга ҳам иноят қилди. Келтургон кишилардин /Туқтамишхондин хабар сўрдилар. Дедиларким, «Черикка ҳукм бўлуб эрдиким, Қирқ Кўлда йигилгайлар. Биллар анда бориб, Туқтамишхонни толмадук. Ул жиҳатдин биёбонларда ва жангалларда юруб эрдукким, баҳодурларга учрадук». Аларнинг сўзин билиб, буюрдиким, «Ўлдурсулар!»

Бу маҳалла Мамоқнинг⁶¹¹ ўглини захмлиқ келтурдилар. Ҳазрат андин хабар сўрди. У деди: «Саройдин хон қошига борур эрдим. Ул ердаким, булжар қилиб эрдилар, бориб толмадук». Ҳазрат соҳибқирон Ҳамидбекнинг ўгли Жалални ва Антила Тархон ва Мавло ва Сайин Темурни бир печа баҳодурлар билан қаровуллукқа муқаррар этти ва дедиким, «Агар душманга етсангиз ва кўрсангизким, кўб киши турур, ўзунгизни кўрсатиб, қочиб келгайсиз ва ҳар пимаким воқия бўлса бизга хабар йибаргайсиз!». Ва беклар ва баҳодурлар ҳукмдин сўнг юридилар. Сувлардин ва балчиқлардин ўтуб ва душманнинг қаросини кўрдилар. Ва алардин ўн беш киши илгари келдилар. Ва бу тарафдин Сайин Темур илгари бориб, алар билан сузлашиб, қайтти ва Мавлони Ҳазратқа йибардилар, то воқияни арзга еткургай. Ул еддин тезроқ келиб қиссани арз қилди.

Қаровуллар урушуб, Ийгу Темурбек шаҳид бўлғони зикри

Соҳибқирон на сўз бўлгон хабарни эшитиб ҳукм бўлдимки, «Ийгу Темурбек илгари бориб душманини гаҳқиқ қилиб билсунким, не миқдор киши турур ва узидин гофил бўлмасун!» Ул бек ҳукмдин сунг ошуқуб отланди ва сувлардин ва балчиқлардин ўтуб, қаровулга боргон бекларга қушудди. Ва алардин ўтуб, илгари бориб, душман черикидин бир нора кишини кўруб, йигитларидин бир неча ободон кишини алар сори йибарди. Бу йигитлар алар сори мутаважжих бўлуб, алар қайтиб кетти. Булар бир тена устида чиқиб кўрдиларким, /ўтгуз қушун киши, барча жайбалик ва отлич бир чуқурлуқта йасал тортиб турубтурлар. Буларни кўруб Ийгу Темурга хабар йибардилар. У бу хабарни эшитиб келиб, тена устида чиқти ва душманининг кишини эҳтиёт қилиб кўрдиким, кўб киши турур, урушмоқни маслаҳат кўрмай, қайтти ва дедиким, «Сувлардин ва балчиқлардин ўтмак керак». Кишини йибариб, ўзи оз кишини билан черикнинг кейнида турди. Душман билдиким, келгон киши қайтти ва аларнинг кўмаки йироқ турур, Ийгу Темур сори юридилар. Ва ул камоли шижоат ва баҳодурлуғидин ёнмай, ўқ зарби билан неча қушун кишини тургузди. Анча уруштиким, черик барча балчиқдин ва сувдин ўтдилар. Бу маҳалда отига ўқ тегиб йиқилди ва узига тақи ўқ тегиб, захмлиқ бўлди. Бовужуд улким, захмлиқ бўлди сувлардин ўтуб оти йиқилди, яна от тортиларким, мингай, қазо шанидин бир ўқ отқа тегиб, ул от ҳам ўлди. Басе, фурсат бўлмадиким, яна отқа мишгай. Ва душманлар бошига туқуб, урушуб мардоналиклар қилди. Муҳолифлар ани таниб шаҳид қилдилар. *Инно ли-Лаҳи ва инно илайҳи рожи уна*⁶¹². Марсия:

Жаҳон маргидинким, қутулмади жон.
Ки бордур бу иш қам ичра аён.

Жаҳон қилмади дўстлуқ бо каси,
Эмас анда худ меҳробнийси.

Ушул маҳалда Ҳарай Маликким, Ёдгор Барлоснинг ўгли эрди, ва Рамазон Қорача Арлотни шаҳид қилдиларким, ҳазрат соҳибқирон оз киши билан етиб, сувларга еттилар. Ва амир Ҳожи Сайфулдин ва Жаҳоншоҳбек мулозиматда эрдилар, ишорат бўлдиким, «Йайоқ бўлуб сувдин ўтсунлар!» Беклар сувдин ўтуб, ўқ ва қилич зарби билан йағини сурдилар. Байт:

Йигитлар камолларидин ёғди тир,
Адув жонидин чиқти ул дам нафир.

Ва ул урушда Жалол Ҳамид йахши ишлар қилиб, ўтгуз киши билан уқ қушун киши билан урушуб, баҳодурлуқ /кўркатти. Боязид Олтибармоқлиқ ҳам йахши ишлар берди.

Ва ҳазрат андин қайтиб черики сори борди. Ва ул жамоатким, ул ерда бориб йахши ишлар қилиб эрдилар, барчани сийлаб, от, тун берди ва тархонлиқ нишонлари берди ва ҳукм эттиким, «Ҳар маҳалдаким, булар кўрунушга кирсалар, йасовуллар мониз бўлмагай. Ва тўққуз ёзуқ булардин ва ўғлон-ушоқларидин бўлмагунча киши сўрмагай!» Ва Ийгу Темурнунг уруғларини иноятлар қилди. Ва ул маҳалдин Шоҳ Маликким, Қилич-қайнинг ўгли эрди, ани бек қилди ва Ийгу Темурнунг ерини анга берди ва улуг муҳр бида кичик муҳрни анга берди.

Олти ой эрдиким, черик ул даштда кириб юрур эрдилар ва (бир) ерга еттиларким, намозином бўлмай шафқ туруб эрдиким, кун чиқар эрди ва намози хуфтан ул ерда шаръ фатвоси билан вожиб йўқ эди⁶⁴³.

Ҳазрат соҳибқирон андин юруб келиб, кеча бир тена устида етти ва андин кучуб юриди. Аммо Тўқтаминн бир ерда тўқтамас эрди ва ҳар кун қаровуллари ўзларини кўркатиб, яна кетар эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон беклари бида кенгашиб, амирзода Умаршайхни йигирми минг киши билан отландуруб дедиким, «Тез суруб заунгни Тўқтаминшқа еткурғил, то анга зарурат бўлуб, тургай». Беклардин Севинчакбек ва Султон Санжар ва Усмон ва Ҳасан Жондор — бу бекларни ҳам шаҳзодага қушудди. Булар

отланиб, шаҳзода билан душман кейнида юриди. Тонгласи Тўқтамишга етиб, соҳибқиронга хабар йибардилар. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб, саяд толиғи, йахши соатда отланиб, душман сори юрубурди. Назм:

Равон бўлди душман сори подшоҳ,
Анинг йўлдоши — дугфу фазли Илоҳ.
Ҳаво тийра эрди, булут ашкрез,
Қазо айлабон ханжари фитнатез.

Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхон билан урушқони

125a Ражаб ойининг ун бешиди, душанба куни, тарих етти юз тўқсон учди, қўй йилиди (18.06.1391)/ Қундузча⁶⁴¹ мавзасида Тўқтамишхонга етиб, черикни ораста қилиб, душман сори мугаважжиқ бўлди. Аммо ҳазрат ўзи юруб, черикни етти қўл тартиб эттиким, ҳеч подшоҳ андоқ қилмайдур эрди ва эшитмайдур эрди. Ва бу етти адалида хосият қўб турур ва қўб сир анда бор эрдиким, андин саб'ул-масанинини⁶⁴³ воқиғлари андин хабардор эрдилар.

Бир қўл Султон Маҳмулхон бўлди. Барча баҳодурлар билаким: бари жангжўй ва бари номдор. Ва амир Сулаймоншоҳни бошламиш этти. Ва улуг қўл тартиб этиб, шаҳзода Муҳаммад Султонга тошгурди ва икки ёнида баҳодурларни турғузди. Шейр:

Урушқа бари боғлаб эрди миёи,
Тутубон эликларда турғу синон,
Бари қон билан сув бериб тигни,
Синон учи билан тикиб мигни.

Ва йигирми қўшун баҳодурларни улуг қўлнинг кейнида турғуздиким, уруш куйинда агар кумак керак бўлса, булар кумак булғайлар. Ва яна ўнг қўлда бир йасол турғуздиким, шейр:

Бариси эрди шермарду далер,
Уруш куйинда ҳар бири парра шер.
Бари паҳлавон, барча корқимой,
Бариси адувбану кешварғушой.
Адув кўзига ҳар бири сафлари,
Алардин нурдўз адув ланкари.

Ва амирзода Мироншоҳ бон бўлуб турди. Ва Муҳаммад Султоншоҳ, анинг олдида туралар тутуб турди. Ва яна бир йасол амир Ҳожи Сайфуддин черики билан жапонғорда турди. Ва бир йасол баронғорда шаҳзода Умаршайхни қилиб, Бердибек Сари Буга ва Худойдои Хусайнийни бирбулар муборизлар билан турғузди. Ва ўнг қўл ва сўл қўл беклари ва туман беклари ва қўшун беклари, ҳар бирини ўз ерида турғузуб, йасоллар туздилар. Ва йайоқлар туралар тутуб турдилар. Назм:

Йасади чу ул черики беҳисоб,
Ки ёбтурди чанги рухи офтоб.
Урушда эди ҳар бири Рустаме,
Алардин нурдўз оламе.

1256

Синоҳки, бўлди қаро меҳру моҳ.
/Зи баским, эди тигу худу кўлоҳ.

Ул тарафдин душман қаровули найдо бўлуб, Тўқтамишхон Жучихон наслидин булгон шаҳзодаларни илгари, йасол туз этиб келдилар, мисли Топ Темур Уғлон ва Бек Ёруқ Уғлон ва Йилгамиш Уғлон ва Бек Пўлод Уғлон ва Али Уғлон ва беклардин Алибек ва Ҳасанбек ва Сулаймонбек ва Суфи Қўнгирот ва Оқбута ва Урус Ҳақ Қийғ ва Исабек ва Сарой ва Кук Буга ва Қийғурбек ва ўзга беклар ва сардорларким, Жучихоннинг улусидин эрдилар, йасоллар тартиб этдилар. Шейр:

Синоҳ етди ул ерда чун фавж-фавж,
Чун дарёси урғай жаҳон ичра манж.

Даштдаги мухалифлардин анча черик еттиким, оқиллар анинг ҳисоби-дин ожиз эрдилар.

Ҳазрат соҳибқиронким, ҳиммат ва шижоат анинг тариқаси эрди, шижоат ва диловарлиқ анинг тариқаси эрди, буюрдиким, барча черик тушуб, чодирлар тикиб туштилар. Туқтамин бу ҳолдин таажжубқа қолиб, дедиким: «Мундоқ маҳалда ул биздин ҳеч андиша қилмай тушги». Аммо ҳазрат бир замон тушуб, яна отланди ва яна ушул дастур билан йасоллар била тартиб этиб отланди. Душман черики неча қўшун била ҳазрат черикидин ортуқ эрди. Ҳазрат ҳаргиз черик билан эътимод қилиб кўнгул қўймас эрди, анинг умиди ҳазрат Жаббордин эрди ва одати бу эрдиким, ҳар урушдаким ганим била муқобила бўлуб эрди, тушуб икки ракъат намоз ихлос била ўқуб, тазарруъ ва зори била ҳазрат Ҳаққдин нуерат тилар эрди. Ҳазрат соҳибқирон ушул одат била намоз ўқуб, Ҳаққ субҳонаҳудин фатҳ ва нуерат тилаб отланди. Ва салавот ва такбир деб, гулгула бу чарх ичра аламларини кўтартиб, наққора ва нафирни чалдуруб, сурон солдилар. Шерь:

Жаҳон ичра чиқти хуруши нафир,

Уруш сори борди сагиру кабир.

/Ул ики хашм бўлди чун рубару.

Бари наҳлавону бари жангжу.

На кун эрди пайдо, на тун ваҳмдин,

Ниҳон бўлди хуршид ул ваҳмдин.

126a

Бу маҳалда ашрафи дудмони ҳазрат нубувват салл Аллоҳу алайҳи ва саллам ганий Саййид Барака, қаддаса сирруҳу ки, доим давлат киби ҳазрат соҳибқирон била ҳамдам эрди эликини дуо била чиқариб, ҳазрат иззатдин фатҳ ва нуерат тилади ва ҳазрат соҳибқиронга деди: *Таважжаҳ ҳайсу шийта фа-иннака мансурут*¹⁸. Бас, сипоҳнинг кўнгуллуқ йигитлари уруш сори йуруб, икки черик бир-бирига чопишиб, урушмоққа машғул бўлдилар. Амир Ҳожки Сайфулдин ҳазратнинг давлатидин барчадин бурун қилич тортиб, душманга чобти ва душманининг сул қўлдаги кишиларини кўтариб, бир-бир қилди. Ул неча қўшун кишиким, душман черикида ортуқ эди, юридиларким, Ҳожки Сайфулдинбекнинг кейнидин киргайлар. Жаҳоншоҳ бу ҳолни кўруб, черики билан аларнинг отини тутуб, қилич зарби била аларни қайтарди. Ва Қўлинчоқ Баҳодур тақи ҳамла этиб, мухалифлардин бир қўшун кишисини қайтарди. Ва амирзода Мироншоҳ тақи ўтруссида тургон мухалифларга чопиб урушуб, кўп мардоналиқлар кўрсатиб, душманни суруб қайттилар. Ва Усмон Баҳодур қипчоқ қўшун била илгари суруб, душманининг уч қўшун кишиси билан урушуб, баҳодурлуқ кўрсатур эрдиким, отдин йиқилиб айрилди ва яна ҳазрат соҳибқирон давлатидини филҳол отга минди ва душман сори чопиб, бир-бир этти. Ва Шайх Али Баҳодурким, баҳодурларнинг сурури эрди, йахши ишлар қилди. Ва амирзода Муҳаммад Султон гўлдин илгари душман гўлига чопиб, йахши ишлар қилди. Ва амирзода Умаршайх тақи ул кун ишлар қилдиким, Рустам қилмайдур эрди. У ўтруссидаги душманларни қочурди. Ва Бердибек ва Худойдод иккаласи иттифоқ била душманга чопиб душманининг ўнг қўлдаги тургон черикини сурдилар /ва маърака туфрогини қон била бўлдилар.

126b

Туқтамишхон кўрдиким, черикида қувват ва куч қолмади ва турмоқ, урушмоққа маслаҳат кўрмади. Соҳибқирон муқобаласидин Умаршайх мирзо сори юриди ва анда этиб, ул черикни мабут кўрди, юзини Шайх Темур Сулдуз ҳазорасига чобти. Алар урушуб, ҳар нечаким аларни ўқладилар, алар фидойилартек жонларидин кечиб, қайтмадилар ва сулдуз ҳазорасидин кўб кишини талаф қилдилар ва аларнинг ичидин ўтуб, мансур черикининг кейнида йасол тортиб турдилар. Амирзода Умаршайх бу ҳолни кўруб, Туқтамишнинг ўтруссига бориб, қалқонлар ва туралар бошларига тортиб, урушга машғул бўлдилар.

Ул маҳалда ҳазрат соҳибқирон Туқтамишнинг қочқон кишисининг кейнида борур эрдиким, Жаку Тавачи келиб ҳазратқа хабар бердиким, Туқтамишхон неча қўшун черики билан мансур черикидин ўтуб, черикнинг кейнида йасоли била турубтур. Ул ҳазрат бул сўзни эшитиб, таҳаммулда эрдиким, шаҳзода Умаршайхдин киши келиб ушбу хабарни деди. Ҳазрат соҳибқирони зафарқарин баҳодурлари била қайтиб Туқтамиш сори юриди. Туқтамиш

ҳазратнинг асабасини кўруб, туқта олмай қочти ва тожу-тахтдин эликин ювуб ва мамлакатдин кунгул кутариб, жон қурқунчидин саросима ва варишон бўлуб, отининг жиловини қўйуб қочти ва ҳазратнинг неъмат ҳаққи ани тутти, шеър:

Валиннеъмат била ҳар кимки қилди
Йамонлиқ, топмади ул умридин баҳра,
Чучук кўрди агарчи анга ул иш,
Вале жонига бўлди оқибат захра.

Бу оятнинг мазмуниким: *Ва ланин кафартум инна 'азабни ла шадиду'*⁴⁷ зоҳир бўлуб, шеър:

Жўчи улуси тамом бир-бир бўлди.

Туқтамишхонга ва анга тааллуқ қишиларига бу оятнинг мазмуниким: *Фа-зақат вабала амриҳа ва кана ақибату амриҳа хусран*⁴⁸, аларнинг холига воқиъ бўлди.

127a Ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва фирузлуқ била тушуб, /ҳазрат Молик ал-мулк таоло ва тақаддуега шукрлар деди. Назм:

Худойики қудратдин этти фалак,
Ануқ ваҳдатига жаҳон якба-як.
Бировга берур лутф ила тожу тахт,
Бировни қилур мудаббир ва тийрабахт.

Беклар ва шаҳзодалар барча жамъ бўлуб келиб йукунуб, бу фатҳ учун муборакбод дедилар. Ва ҳазрат бир-бирини чорлаб кўрушур эрди ва махтаб дуо қилур эрди ва барчани иноятлар била сарафроз қилди. Ва черикдин ҳар ўн кишидин етти кишини душман кейнида йибарди. Баҳодурлар отланиб, душман кейнида тушуб, ул бадкирдорларга етдилар. Ва аларнинг ўтрувларига Атил суйи⁴⁹ эрди ва кейнида этик қилич, на қочар ерлари бор эрди ва на турғали ер тошар эрдилар. Шеър:

На ул кучки қилгайлар анда ситез,
На турмоққа тоқат, на роҳи гурез.
На ул ерки тобқайлар анда амон,
На ёроки боргайлар андин равон.

Ўтрувларига Атил суйи эрди, асру чуқур ва кенг дарё турурким, анда кирса бўлмас эрди. Ва кейнида соҳибқироннинг черики этик қиличлар била, ложурма, икки бало ичиде қолиб, кўпраги фано баҳрига гарқ бўлдилар ва оз киши андин қутулди. Ўғлон-ушоқлари ва хотун ва қиллари, барча эликка тушти ва молларини ордилар. Ва Жўчихон наслидин икки шаҳзодаким, Туқтамишхон била йамон эрдилар, қочиб ҳазрат қошида келдилар. Соҳибқирон аларга қўб иноят ва шафқат қилди, олтун камар ва хосса тўн кийдурди ва йахши отлар миндурди.

Бу маҳалдаким, Туқтамишхон юз меҳнат била жонин олиб кетти ва улуси тамом бир-бир бўлди, бу икки келгон шаҳзодалар ҳазрат қошида келиб, юкунуб дедиларким, «Агар ҳазратнинг ёрлиги бўлса, бизлар бориб эл-улусга истимолат бериб келтурали». Ҳазрат аларнинг сўзини қабул қилиб нишонлар бердиким, ҳеч офарида буларга мазоҳим бўлмагай ва алар билан келган кишига ташвиш бермагай. Алар нишон олиб, хушхол улусларига бордилар.

127b Ҳазратнинг черикиким, душманнинг сўнгиде бориб эрдилар, аларнинг кейнида йўлга кириб юриди ва Атил суйига етиб, сув йақосида саҳройи бор эрди, асру зебо ва ўтлоқ ер Ўр Туба⁵⁰ отлиқ, ул ерда туштилар ва саропардалар ва чодирлар ва шомиёналар тикиб, айш била машгул бўлдилар. Ва Темур Қўтлуқ Ўғлонким, элини истагали бориб эрди, элини топиб йиғиштурди, бошига хошлиқ ҳаваси тушуб, ҳазратнинг риъоят ва шафқат ҳаққини унутуб, аҳдига вафа қилмай, эли била саҳроға чиқиб кетти. Ва Идику тақи элига етиб, кўп киши анга йиғилди. Ул тақи аҳдига вафо қилмай, бир сори кетти. Шеър:

Адув булмагай ҳеч гаҳ дустдор,
Тиканда киши кўрмагандур анор.
Адувдии нафо истамас хушманд,
Ки бермас гулу дола тухми сипанд.
Чу булмас найи буриёда шакар,
Ки толнинг йағочида булмас самар.

Кунча Ёғлон бориб баъзи элини топиб йиғиштуруб, ваъдага вафо (қилиб), ҳазратнинг хизматида келди.

Черикларким, ҳукм била ҳар сори бориб эдилар, барча музаффар ва мансур моллар билан келдилар: от ва тева ва қуй анча тушуб эрдиким, сони йўқ эрди. Мухолифлардин ҳар ким ҳар ерда бориб йашунуб эрди, барчани топиб асир этиб, баъзини ўлдуруб, баъзини тирик келтурдилар. Ул фатҳда анча мол туштиким, анинг сонини худойдин ўзга билмас эрди. Ва анча қуй ва тева ва от туштиким, қайтқанда баъзи кишилар ожиз бўлиб, молни ташладилар.

Зурафодин бировким, анда ҳозир эрмиш, назмда муңдоқ айтиб турур.
Байт:

Қолса гар ҳаётимиз боқи,
Бизга ҳам тчтса турк тўқмоқи⁶⁵¹.

Анча ҳурдек мўғул қизлари тушуб эрдиким, ҳазратқа йиғилғони беш мингдин ортуқча эрди. Қизлари барча ойтек ва ўғлонлари офтобтек, шеър:

128a

Наридек ориқ барчаси чун гуҳар,
Юзи ҳамчу моҳ, либлари чун шакар.
/Хиромон бари сарву шамшодтек,
Алар буйлари сарви арродтек.

Ул юртким, беҳишттек ер эрди, айш билан машғул будуб суҳбат ангиш қилди. Шеър:

Ўшул ерда бир мажлиси этти шоҳ,
Ки боғи эрам бўлди ул базмгоҳ.
Шаҳанишоҳи дин давлатидин томм,
Ўшул ерда барча черик шодном.

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва қомронлиқ била Жўчи тахтгоҳида тахт устида ўлтуруб айш қилди ва гаму андуҳ черики қочиб, душман соридин ҳеч гам қолмай, мутриблар наволар чекиб, фараҳ ва шодлиқ овозасин олам ичида солиб айтув эдилар. Шеър:

Ки жовид бўлсун бу соҳибқирон,
Анинг ҳукмида бари мулки жаҳон.
Жаҳон офариндин анга офарин,
Саодат анга ёр ва давлат қарин.
Чу гулшан бўлубтур жаҳон тахтидин,
Йаруқ бўлди олам яна бахтидин.
Фалак банда ва йулдуз ёр анга,
Худованди гити ниғаҳдор анга.

Йиғирми олти кун ул ерда ўлтуруб, айшу ишрат қилди. *Валил-Лоҳул-ҳамду вал-минна.*

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Қипчоқ даштидин фатҳ ва ферузлуқ билан ёниб, Самарқанд борғони

Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло фазл ва карамидин андоқ фатҳ муяссар бўлди ва ул ерда мухолифлардин ҳеч киши қолмади; саодат ва иқбол билан Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Тамом саҳрони нуератшиғор черики

тутуб, саодат билан юридилар, айш ва комронлиқ била манзил баманзил борур эрдилар. Ва соҳибжамол маҳбублар билан моллари била (айш) қилур эрди. Ул элнинг ҳиргоҳи андоқ булурким, бир-биридин ажилмас⁶⁵². Ҳар қачонким кўчар булсалар ани кўтариб, ароба устида солур эрдилар ва ҳар қачонким тушса эдилар, ани кўтариб ерда қўйар эрдилар. Ва андоқ ҳиргоҳлар черикда бисёр тушуб эрди. Андоқ ҳиргоҳлар ичида парирухлар била фароғат қилур эрдилар. Ва андоқ қалин черик булуб эрдиким, агар киши утагини йитуурса эрди, бир ойда, икки ойда топмас эрди⁶⁵³.

1286 /Йайиқ суйига етконда Кунча Уғлон даштдин кўнгул узолмай, ҳазратдин қочти. Йайиқ суйидин кечиб, неча манзил боргондин сўнг Ҳожи Сайфуддин ва ўзга бекларни ўғруқда қўйиб, ўзи таъжил билан юриди. Ва ҳазрат Ҳаққнинг паноҳида йўлда кириб, ул хатарлиқ чулларда кириб зулқабда ойида торих етти юз тўқсон учда (1391 октябри) Саброндин ўтуб, Утрорга етдилар. Ва андин саодат ва давлат билан кўчуб, Сайхун суйидин кечиб, Самарқанд вилоятида тушти. Ва андағи шаҳзодалар ва оғолар, барча ўтрув чиқиб, пешкашлар ва садақалар келтуруб, соҳибқирон дийдорига мушарраф булуб, пешкашларини тортиб, садақаларини фуқароларга улаштурдилар ва тўйлар тортиб, фароғат била машғул булдилар. Шейр:

Йна ул шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ясаб базми анда чу боғи жишон.
Муҳайё бари анда асбоби айш,
Саодат ариғида равон оби айш.
Равон этти соқий симин узор,
Ким олгун қадаҳда майи хушқвор.
Муганилар анда чалиб созини,
Чиқариб дуо бирла овозини.
Ки бордур сенинг давлатинг баркамол,
Бу давлатқа, ё Рабб, еткурма завол.

Неча кун шодмонлиқ била айш ва фароғат қилдилар. Амирзода Мироншоҳ ижозат тилаб Хуросон сори юриди. Соҳибқирон Тошкандда бордиким, анда кишлоқ қилгай ва муҳаррам ойида етти юз тўқсон тўртда (1391, декабр) амир Ҳожи Сайфуддин ўғруқни Тошкандда келтурди. Бу юруш ўн бир ойгача тортти.

Андин сўнг соҳибқирон карам элигини очиб, шаҳзодалар била оғоларга ва шаҳар ақобирларига моҳ юзлук канизақлар ва офтобдек қуллар ва қўйдин ва оддин ва тевадин ҳар кишига миқдоригача берди. Ва ул кишини анда ўтқариб, аввали ёзким, офтоб Ҳамал буржида келди (1392, 21 март), ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Самарқанд сори борди. Ва Ҳўжанд суйидин ўтконда муборак кўнгида туштиким ов солгай, беклар била ов солиб кўб сайд олдилар.

/Ҳазрат соҳибқирон Зобулистон ва Кобулистон вилоятини амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирга бергони

129a

Ақар саҳросида тушкандда ҳазрат соҳибқирон Султон Маҳмуд Ғозий, анора Аллоҳ бурҳонаҳушунг вилоятини Ғазнин ва Кобул ва Зобулистонни то Ҳинд ҳаддигача ва Қандаҳор ва ул вилояту авоҳийларни то Синд суйигача амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирга номзад қилиб берди ва беклардин амир Сулаймоншоҳ Қутбуддин ва Али Ғончи — амир Муса ўгли ва Баҳдул Муҳаммад — Дарвеш Барлос ўгли ва Ислом — Элчи Хожа ўгли ва Темур Хожа — Оқ Буга ўгли ва Барот Хожа Кукалтош ва Ҳубби Хожа — Аббосбекнинг қариндоши ва Иқболшоҳ Барғужини ва Шамсуддин Уч Қаро ва Севинч Темур Телба — бу жамоатким бек ўғлонлари эрдилар, барчани шаҳзодага бериб тобшурди⁶⁵⁵. Ва буларни кўчлари била ул вилоят сори йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон етти юз тўқсон тўртда, сичен йилида (1392) Самарқандда тушти ва неча кундин сўнг муборак хотирига кечтиким, набиралариким, ҳар бири сарви боғи жишонтек бўйун тортиб эдилар ва булуг ҳаддига етиб эдилар, бу фарзандларини эвлантирғай. Шаҳардин чиқиб, Кониғилда

бориб ўлтурди ва фармонладиким, «Тўй тартибига машғул бўлғайлар!» Ул латиф ерда ранго-ранг чодирлар ва оқ уйлар ва шомиланлар тикиб, бихишт-тек ораста бўлди. Ва шаҳардаги устодлар ҳар жамоат бир турлук ҳунар кўрсатиб, таъбиялар йасадиларким, ақл ҳайрон эди. Шейр:

Яна бир базмгоҳи саз этти,
Ки фирдавс эшикни боз этти.
Шаҳаншоҳ ўлтуруб бар маснади поз,
Фароғат бирла бўлди ганжнاردоз.
Йўқ эрди давлатидин даҳр аро гам,
Жаҳони эрди ул кун шоду хуррам.
Туруб ҳар беги — бир афросиёби,
Азимат кўкида чун офтоби.
Барида эрди айшу комрони,
Ба даври давлати соҳибқирони.
Замона айшу ишрат саз этиб,
Фалак давлат эшигин боз этиб.
Чекиб мутриблари чун Зухра оҳанг,
Эликларида даф бирла най ва чанг.
Наво эткучилар барча навосоз,
Чиқариб нагма бирла барча овоз.
Соқийлар ҳар бири хуршиди анвар,
/Тутуб эликларида соғари зар.
Зи баским, айш эди ва шодимони,
Жаҳон тутти яна расми жавони.

1296

Ҳазрат соҳибқирон айшу шод коми била амирода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирода Рустамким, иниси эрди, Гисёуддин Тархоннинг икки қизини буларга берди. Ва амирода Або Бақрким, мирзо Миррошхоннинг ўгли эрди, амир Сайфуддиннинг қизини шаръи мутаҳҳара йўсуни билан бердилар. Бари еру кўк муборақбод деб, шодлиқ қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон беш йиллиқ йароғи билан Эрон сори мутаважжих бўлғони

Жалолат курсиси тахтинда ўлтургон подшоҳидинким: *Ва ма арсалнака илла кафратан лин-нас*⁶⁵⁶ ва Рисолатнаоҳ боргоҳида фармон бергучи суруриким: *Фа-ттаби'уни йўҳибкуму-Тлаҳу*⁶⁵⁷ шохсувори мизмор *Ана-ан-набийус сайфу, алайҳи мин-ас-савовоти мин-аш таҳиййоти*⁶⁵⁸ айтиб турурким, «бихишт қиличнинг кўланкаси остида турур». Ва бу маънида мундоқ маълум бўлурким, иқбол ва давлат равзаси қилич сўйидин равнақ топар эрмиш. Ва ниҳоли омон ва омони қилич сўйи бўлмагунча пирузлуқ меваси бермас эрмиш. Амин ва омони бихишти подшоҳларнинг қиличларидин деб ва равнақ топар эрмиш. Бу маънода фирдавсбарин ади қилгучи подшоҳларнинг қиличи эрмиш. Қилич бўлмагунча ҳашамат ва комкорлиқ маснадида қарор топмас эрмишлар. Ва ул подшоҳ ҳашамат ва давлат тахтида қарор топарким, меҳнат ва ранж ва балодин андиша қилмағай. Жаҳондорлик ва подшоҳи ул кишига лойиқ турурким, бийик ҳиммати уруш машаққатидин ҳеч андишаси бўлмағай. Ва ул хусравга умид кўзи, мурод жамолидин ёруқ бўлғайким, давлат кўзига маърака губорини кўзига сурмадек билғай. Ва ул комкор мамлакат арусининг бўйнига орзу элигини солурким, сарвдек сўнгу билан ишқбозлиқ қилғай. Байт:

130а

/Киши солур эликин мурод бўйнигаким,
Ўзини тутса било ўқиға чу қалқон ул.

Тахтининг бийиклиги ва пойдор бўлғони сўнгуниунг бўйнидин эрмиш.
Шейр:

Ниҳоли эрур ул зафар богида,
Ки фатҳ аригидин эрур анга сув.
Уруш мавсумида ангадур баҳор,
Анинг меваси бўлди жони адув.

Давлат — юзи очуқ ей, эгрилигидин бўлур кериш, тили уқ, огизга кириб, бу маънони баён қилур. Байт:

Арқомки, эрур хизмати Ислом учун эгри,
Бу эгрилик учун зафар орқаси бўлур туз.

Чаҳорбош давлатқа маҳаллий қарор топқайким, бир ерда ултурмай, душманлар сори йуругай. Ва азимат учида анда етқайким, қаттиқ ишларга юруб, кунгул қўйгай ва давлат кунни азимат кўкидин анда кўрунгайким, кеча-кундуз демай юругай. Рубоъий:

Хуррам кишидурки, гам ила ёр ўлди,
Ком тобти кишики, даҳр аро кор этти,
Ой кеча била йарашти, бўлди анга нур,
Ис тобти гул чу ҳамдами хор ўлди.

Мақсуд бу сўзлардин гараз ул турурким, ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ юришидин қайтиб, дорулмулкида қарор тобти. Аммо олий ҳиммати иқтисо қилдиким, Эрон мамлакатиким, мусаххар бўлуб эрди, яна ул сори бориб, баъзи ерлардаким, йамон кишилар бор эрур, бориб аларнинг фикрини қилгай. Ва баъзи бадбахтлар бош кўтариб, кўб ерларни хароб этиб эдилар ва ишларига мағрур бўлуб эдилар. Байт:

Кўрунгай ёруқ ой ул дамки, кун
Юзини йашургай, дами бўлса тун.

1306 Тавачиларга фармон бўлдиким, «Атроф ва жавонибга бориб черикка жар етқургайким, беш йиллик йарогларини (тайёр) қилиб, ҳозир бўлгайлар!» Ражаб ойининг ўн бешида, торих етти юз тўқсон тўртда, сичен йилда (7.06.1392) ҳазрат соҳибқирон ёз палласида /Бухоро сори мутаважжих бўлди. Ва анда етиб, йакшанба кунида аввали шаъбонда (23.06.1392) ҳазратнинг муборак мизожи тагаййур толиб, марази воқеъ бўлди. Ва анга илтифот қилмай кўчуб, Жўйи Зарким⁹⁵⁹, Бухоро вилоятидин турур, анда бориб, давлат била тушти. Ва марази кўбрак бўлуб, хотунларини ва утлон-ушогиким, Самарқандда эрди, чорлагали киши йибарди. Маҳди улё Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва Султон Бахт бегим фарзандлари била Самарқанддин чиқиб келдилар. Фармон бўлдиким, «Амирзода Муҳаммад Султонким, Жайхун суйидин ўтуб, ҳировул бўлуб борур эрди, ҳар ерда еткон бўлса, черикни анда қўйуб, ўзи тўрт-беш киши билан келсун!»

Ажаб ҳолати саломатиким, олам анинг саломатида саломат турур, сиҳдат тўнидин чиқиб, маразга гирифтор бўлди. Ва вужудиким, низоми силсилаи вужуд анинг ади вужудидин низом топти, эътидолидин чиқиб, зор бўлди. Атиббоъи ҳошиқ турк ва тожикдин жамъ бўлуб, амир Ҳожи Сайфуддин аларнинг бошига туруб, дору-дармонга машғул бўлдилар. Аммо хотунлари била фарзандлари билур эрдиларким, ҳазрат соҳибқироннинг эътиқоди ҳазрат Жабборда турур ва анбиё ва авлиёдин ўзга ҳеч нимага эътиқоди йўқ турур. Ихлос ва сидқ билан мазороти шарифга ва мавозиъи мутабарруқларга кўп ҳадиялар йибардилар. Ва фуқаро ва сулаҳо ва масокинларга кўб йармоқ бердилар, ва отлар ва қўйлар садақа этиб, фақир-мискинга улаштирдилар. Аларнинг дуои баракотидин йакшанба куниким, шаъбон ойининг ўн беши эрди (7.07.1392) ва ул кечани барот дерлар, ул ҳазратқа бароти сиҳдат ва мазиди ҳаёт ҳазрат Жаббордин каромат бўлди. Халойиқ бу хабарни билиб, барча севунуб, Халлоқи безаволга шукрлар қилдилар. Байт:

Шукрким, тобти сиҳдат ул хусрави гитипаноҳ,
Йанги бошдин кийди сиҳдат тўни аз фазли Илоҳ.

/Муборак мизожи ўз ҳолига келиб, ишорати алайҳи бўлдим, «Амирзода Муҳаммад Султон черик заботи учун борсун!» Ойнинг йигирми бешда, чаҳоршанба куни (17.07.1392) давлат билан отланди ва рўзгорнинг қўзи анинг саломатлигини кўруб, йаруқ бўлди. Ва улуг-кичкининг кўнели анинг сикҳатидин шод бўлди. *Вал-ҳамду лилЛаҳи Раббил-оламин.*

131a

Ҳазрат соҳибқирон сикҳат тобқондин сўнг Жўйи Зардин отланиб Эрон сори борғони

Рамазон ойининг аввалида, душанба кунда (22.07.1392) сафар асбобиға машғул бўлуб, ойнинг олтисиди сешанба кунда (27.07.1392) отланур нақдорасини чалдуруб, саъд толиъиди кўчуб, Эрон сори мутаважжих бўлди. Амир Ҳожи Сайфуддинни Самарқандқа йибарди ва чаҳоршанба кунда (30.07.1392) Аму сўйиға йақин етиб, ҳарамларини — Сарой Мулк хоним ва Туман оғони узга оғозлар билан Самарқандда йибарди ва ўзи саодат билан Жайхундин ўтуб тушти. Ва шаҳзодаи жувонбахт Шохрух мирзони ҳам Самарқандда йибарди. Шейр:

Йана чорлади шоҳи соҳибқирон,
Кироми угулни чу бўлди равон.
Ўтуб қучти ани шаҳи некзод.
Деди лутф ила шаҳ ани: «Хайр бод!»
Чу лутфи билан қилди хушнуд ани,
Ижозат бериб қилди падруд ани.

Жумъа кунда (1.08.1392) шаҳзода Самарқанд сори кетти. Ҳазрат чулға кириб юруб, Мохондин ўтуб, Абивардқа борди ва андин кўчуб, Йасси Дабондин ўтуб, чаҳоршанба кундаким, ийд кун⁶⁶⁰ эрди, ул ерда намози ийд ўқуб, ниёз юзини туфроққа суртуб, анда ийд қилди. Ва андин кўчуб, душанба кунда Йалғуз Йағочда Хабушон⁶⁶¹ мавзеъиди амирзода Муҳаммад Султонким, анда бориб тушуб туруб эрди, келиб ҳазратқа қўшулди. Ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир ва амир Жаҳоншоҳ Қундуз ва Бағлондин келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Ва ҳазрат андин кўчуб, душанба кунда, / шаввол ойининг йигирмисиди (19.09.1392) Астрободқа етиб, Жўржон сўйининг йақосиди тушти. Ушбу кун жаноби сиедатмаоб Саййид Барака Саййид Гийёсуддинким, Саййид Камолуддиннинг ўғли эрди, пешкашлар билан келтурди ва ҳазратқа кўрсатиб, сўзини арз қилди. Байт:

1316

Деди сўзини ул шаҳаншоҳга,
Шаҳоншоҳи дин, шоҳи оғоҳга.

Ва сўзи буким, Саййид Камолуддин итоат ва хизматкорлиқ устида туруб ва молу хирож қабул қилур. Ҳазрат Саййид Гийёсуддинни йахши кўруб, кўп иноятлар қилди. Астрободқа етканда Пир Пошшоқим, Луқмон Пошшонинг ўғли эрди, Астрободдин чиқиб, йахши пешкашлар билан ўтрав келиб, соҳибқиронни кўрди.

Ҳазрат соҳибқирон Омул ва Сори ва Қалъаи Моҳонани мусаххар қилғони

Ҳазрат соҳибқирон Астрободдин уч кўч илғари бориб, бир улуг жангал учради ва андоқ қалин йағочи бор эрдиким, ўткали ер йўқ эрди. Ҳазрат ҳукм қилдиким, «Черик жангалға кириб, йағочларни кесиб, йул қилсунлар!» Ёрлиқ булгондин сўнг уч йул очтилар. Ҳар бир йўлнинг кенлиги бир ўқ отқунча борур эрди⁶⁶³. Ва ушбу дастур билан йул очиб борур эрдилар тоғим, Сорига еттилар. Саййид Камолуддин ақлеалигидин қочиб, Саййид Ризоуддинким, Моҳонада эрди, анда борди. Ва Моҳона Сер кенти

132a

турур, Омулунг тўрт йағочида дарё йақосида эрди⁶⁶¹. Ва бир қалъа анда йасаб эдиларким, бир ёни дарё била туташ эрди ва яна бир ёнини хандақ қазиб, дарёдин анда сув кирар эрди. Ва бу хандақнинг кенглиги бир мил бор эрди. Ва бу қалъанинг тегарасида йағочлар тикиб эрдилар, бир-бирининг ёнида. Ва йағочлар улуг бўлуб, бир-бирига ёпишуб, томдек бўлуб эрди, ва йана бир қалъа бу йағочлар бўлуб эрди. Ул вақтда Сорининг ҳокими ва Омулунг барча уруг-қиеш ва мулозимлари /ва чериклари билан анда эрдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб ул сори юриди. Уч кунда йақин келиб тушти ва ҳукм бўддиким, «Саййид Гийёсуддин бориб атосини насиҳат қилгай!» Аммо аларнинг йамон феъллари ҳаддин утуб эрди. Ҳазрат Ҳаққнинг тақдири бўлуб эрдиким, аларга завол бўлгай. Саййидзодадиннинг тилига кечтиким, буларнинг мазҳаби йамон турур ва суннат била амал қилмастар, балким фарзни ҳам. Ва бонги намоз анда йуқ турур. Агар киши бонги намоз деса изза қилурлар, балким ултурурлар⁶⁶². Ва анда жумъа намози ва жамоат йуқтурур. Саййидзода бу сўзни дегонидин сўнг Ҳазрат ҳукм эттиким, «Черик жангалдин йағоч кесиб, ҳар ердиким балчиқ бўлса, анда солсеунлар!» Черик йағоч кесиб балчиқларга солиб, йул қилур эрди. Ҳар кунда бир йағоч йулгача муздоқ йасаб кучар эрдилар. Душанба куни, зул-қаъда ойининг олтисида (24.09.1392) қаровуллар бир-бирига етиб уруштиллар. Шайх Али Баҳодурнинг ўгли Ҳуббий Хожа анда йахши ишлар қилди, ва ул урушда захм еб вафот бўлди. Уч кундин сўнг Саййид Камолуддин Дароз ва Мавлоно Имоуддин қўргондин чиқиб Ҳазрат қошига келиб, узрхоҳлуқ била ва ниёз била тилларини очиб, амон тиладилар. Соҳибқирон дедиким: «Сизнинг сўзунгузни қабул қилурмен, бу шарт биланким, бу ердаги саййидлар ўғлонларини моллари била бизга йибарсеунларким, бизнинг қошимизда тургайлар, то алар билан эътимодимиз бўлгай ва алар фароғат била ерларига ўлтургайлар!» Бул сўзни ул ақселалар эшитиб, қабул қилмадилар ва ўзга ботил хаёллар қилдилар ва наққора чалиб муҳолифат эттиллар. Ҳазрат соҳибқирондин «Пир Пошшо била Аргушоҳ Бурдалиғийни ва Нодиршоҳ Қароқўлий ва Шайх Али

132b

Мусани Жайхундаги кемачилар билан ва раъд отқучилар⁶⁶³ била Қулзум сори йўлидин юруб, муҳолифларнинг кемаларини олиб, /Моҳона қалъасининг тасхирига жаҳд қилсеунлар!»⁶⁶⁷ Ерлиқ бўлгондин сўнг бу баҳодурларниким, дедук, Қулзум дарёсига⁶⁶⁸ кириб, соҳибқирон давлатидин муҳолифларга таълуқ кемаларни оддилар ва турмай, кемаларга кириб, наққора ва нафир била қалъа сори юридилар. Ва қалъага етиб, андоқ уруш бўддиким, ҳеч офарида андоғ уруш кўрмагон турур. Соҳибқирон давлатидин баҳодурлар душманларни суруб, ташқи қалъани оддилар ва муҳолифлар жон қўрқунчидин ичкаридаги қўргонга кирдилар. Шанба куни, зул-ҳижжа ойининг аввалида (19.10.1392) Ҳазрат Парвардигор иноятдин соҳибқирони гитиситон қалъа сори мутаважжих бўлди. Душманлар соҳибқирон салобатидин қўрқуб, заруратдин булак-булак қўргондин чиқиб, Ҳазрат қошида тазаруъ ва зори билан келдилар. Соҳибқирон аввалда аларга қаҳр ва газаб билан боқти. Аммо охир саййидлиғлари жиҳатидин йана лутф ва марҳамат кўзи билан аларга боқиб, шафқат ва инъомлар қилди ва аларга дедиким: «Йамон мазҳаблар негизидин қайтинглар!» Алар бурунги мазҳабларидин қайтиб, суннат ва жамоат мазҳабига кирдилар. Буларни Сориға йибарди ва Омул қалъасидин соҳибқирон черикига сонсиз мол тушти. Ва анча мол туштиким, Ҳазрат соҳибқирон ул молни кема билан беқларига улаштурди. Ва андин сўнг қалъани бузулдилар. Ва Ҳазрат қулогига еткурдиларким, бу вилоятда бадмазҳаб кишилар кўб турур ва андоқ бадбахтлар борким, агар бировнунг қўлига бир парча қоғоз кўрсалар ани фақиҳ ва толиб илм деб ўлтурурлар. Ҳазрат мун эшитиб ҳукм қилдиким, «Ҳар кимки саййид бўлгай, сипоҳий ва раъийат ичида ани элдин чиқарсеунлар ва саййидлардин бошқа ўзга сипоҳий ва раъийатни ўлдурсеунлар!». Ҳукм бўлгондин ул элдин кўб кишини ўлдурдилар. Хоссап, Шайх/ Али Баҳодурким, ўгли Ҳуббий Хожани алар ўлдуруб эдилар, анча киши ўлдурдиким, сони йуқ эрди.

133a

Андин сўнг ҳукм бўддиким, «Саййид Камолуддинни ўғлон-ушоқи ва хотунлари била кемага ўлтургузауб, Хоразмга элтеунлар⁶⁶⁹. Ва Саййид Муртазо ва Саййид Абдуллоҳни ўғлонлари била Самарқанддин уткариб, Тошкандка йибарсеунлар!»

Ҳазрат соҳибқирон фатҳномалар
Самарқандга йибариб, ҳарамларини ва саодатманд
ўғлонларини тилағони

Мазондарон вилояти барча мусаххар булгондин сўнг соҳибқирон фатҳномалар биттуруб, йахши булак билан ўғлонларига йибарди. Ва ўгли амирзода Шохрух билан набиралариким, амирзода Халил ва амирзода Рустам⁸⁷⁰ ва Султон Хусайнким, ҳазратнинг қизидин эрди, ва мирзо Мироншоҳнинг қизини ва маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғоларни келтурғали киши йибарди. Ва муҳаррам ойида, торих етти юз тўқсон бешда (1392, ноябр-декабр) Журжон вилоятида Шосмон мавзеъида⁸⁷¹ бир иморати олий солдурди. Ва Сорининг даруғалиғини Жамшид Қорунга бердиким, Қайини Қўҳистонидин⁸⁷² эрди. Андағи саййидлар Искандар Шайхийнинг атоси билан ағосининг ўлдуруб эрдилар ва Омўлини алардин олиб, Искандар қочиб ҳазрат хизматида келиб юрур эрди, бу маҳалда ҳазратнинг иноят ва шафқат кўзи анга тушуб, Омўлини анга берди. Ўзи саодат ва иқбол билан юруб, Шосмон мавзеъида солгон иморатида тушти. Ва тавачилар йибардиким, «Черик ҳарён боргон булса, қайтиб барча бир ерда йигилсулар!» Байт:

Чу ҳар сори боргон черик булди жамъ,
Йигилди чу парвонадек назди шамъ.

1336 Фатҳнома ва булакларким, хотунлари била ўғлонларига ҳазрат соҳибқирон йибариб эрди (торих етти юз тўқсон тўртда), зулҳижжа ойининг ўн саккизида сешанба кунида (5.11.1392) Самарқанд вилоятида /етти. Ўл хабардин барча суйунуб, боргон элчига анча нима бердилар, ниҳояти йўқ эрди. Ва анча садақа фақиру мискинларга бердиларким, хожаларил тенг булдилар.

Маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар шаҳзодалар билан душанба кунини, зулҳижжа ойининг йигирми тўртда (9.11.1392) доруссалтана Самарқанддин отланиб, Тутак мавзеъида⁸⁷³ туштилار. Шанба кунини (14.11.1392) қор тушуб, қўб ёғди ва совуқ булуб, ул кун оғолар ва шаҳзодалар Шодмон⁸⁷⁴ мавзеъида келиб том уйларга туштилар. Ва ҳаҳоршанба кунини (18.11.1392) кучуб, Дамашқ мавзеъида хонақоҳиким, ҳазрат соҳибқирон солиб эрди, анда туштилар. Уч кун анда туруб, ҳаво очилғандин сўнг отланиб, Қаршига еттилар (21.11.1392). Анда етконда соҳибқирон қошидин киши келиб, нишон келтурдиким, «Оғолар ўғруқни қўйуб, шаҳзодалар билан илгари тез келсулар!»

134a Ўл маҳалда шаҳзода Шохрухким, барчанинги кўрар кўзи эрди, муборак кўзларига оғриқ пайдо булди, таъжил қила олмадилар. Ақарин-ақарин йўлга кириб борур эрдилар, муҳаррам ойининг ўн олтисиди, шанба (2.12.1392) кунини Аму суйига еттилар ва сувдин нари ўтуб туштилар. Ва андин сўнг кеча-кундуз суруб, Марвдин ўтуб, Мохонда еттилар, ва шаҳзода жувонбахтнинг кўзи йахши булди. Маҳди аъло Сарой Мулк хоним арзадошти соҳибқиронга йибарди, мазмуни улким; «Фарзандлар барча саломат ва саодат турурлар. Ва ёрлиғиким, ул ҳазраттин келиб эрди, ўлуб кўзларимизга суртуб, бошларимизга қўйдук. Ва ўшул замон отланиб, Қаршига етконда яна муборак ёрлигинизга келдиким, «Ўғруқни қўйуб, бот келинлар!» Аммо қудратулайин шаҳзода Шохрухнинг муборак кўзига андак марази пайдо булди. Ўл жиҳатдин тез юрлмадук. Эмди *би-ҳамдил-Лоҳ* ул заҳмат бикулди дафъ булди ва таъжил билан келурбиз» /деб арзадошт йибарилди. Ва Мохондин кучуб, уч кеча-кундуз суруб, Жиловун мавзеъида⁸⁷⁵ етиб туштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон гояти муҳаббатидин аларга ўтуб келиб, бир-бирига етиб кўруштилар ва ўғлон-ўшоқларининг кўзлари муборак жамолидин ёруқ булди. Оғолар ва шаҳзодалар садақалар бошидин эврўлуб, фақиру мискинга бердилар ва келтургон пешкашларини торгтилар. Ва андин кучуб Шосмонга бордилар ва айшу-ишрат асбоби барча муҳайё эрди, фароғат била ўлтурдилар.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Ироқ ва Форс сори таважжуҳ қилиб борғони

Соҳибқироннинг ҳиммати қўймае эрдиким, авқоти айшу-ишрат била кечгай. Қишнинг охиридаким, офтоб Жадий буржи охирида эрди⁶⁷⁶, Ироқ ва Форс сори азимат қилди ва амироада Муҳаммад Султон ва иниси Пир Муҳаммад мирзони илгари черик билан йибарди. Ва Шайх Али Баҳодур ва Севинч Баҳодур ва Темур Хожа Оқ Буга ва Мубашшир ва ўзга бекларни шаҳзодаларга қушулди. Ва черикдин ҳар ўн кишидин уч киши сайлаб отландурди.

Сафар ойининг йигирми тўртида, нанжшанба куни, торих етти юз тўқсон бешда (9.01.1393) Мозарларондин юридилар. Байт:

Магарким, черики эди осмон,
Ки тинмас эди даҳр аро бир замон.

1346 Едгор Барлос ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Шамсуддин Аббос ва Ҳожи Маҳмудиноҳ ва Уч Қаро бекларни ўтрук забги учун қуйдиким, кейнида ақарин⁶⁷⁷ келгайлар. Ва ҳарамлардин Сарой Мулк хоним ва Туман оғони ўтрукда қуйди. (Чулпон) Мулк оғо ва Дур Султон оғо ва Нигор оғони⁶⁷⁸ ўзи билан олиб юриди ва шаҳзода Шохрухни илгари йибарди. Вали йайлогидин утуб, Домгон ва Семнон ва Рай ва Шаҳрийрдин⁶⁷⁹ черикка озуқ бериб юруб эрди. Ва /амироада Муҳаммад Султон ва мирзо Пир Муҳаммадким, илгари бориб эдилар, Қазвинда⁶⁸⁰ еттилар. Шайх Шахсуворким, ул ернинг даругаси эрди, урушти. Шаҳзодаларнинг мулозимлари ани босиб, тушуруб, шаҳзодалар қошида келтурдилар. Ва шаҳзодалар андин Султония сори мутаважжих бўдилар. Вали Оқчакийким, Султониянинг ҳокими эрди, вафот бўлгон эрди. Ва Нақашоҳким, анинг навқари эрди, анинг ерида ўлтуруб, даругалиқ қилур эрди.

Мансур черики анда етконда, қалъадин чиқиб қочти. Шаҳзодалар бир ҳафта анда турдилар ва черикка озуқ бериб, қалъани забт қилиб, Бағдод сори мутаважжих бўдилар. Курдистонга етканда ҳазрат соҳибқирондин элчи келдиким, «Алар ба иттифоқ Жимжимол⁶⁸¹ йўлидин юрсунлар!» Ҳукм йўсуни билан Бағдод йўлидин қайтиб, Сонгур⁶⁸² қалъасига еттилар ва ошлигини едуруб, молларини таладилар. Назм:

Чу эли эди барча бедодгар,
Худо қаҳридин бўлди зеру забар.
Экинларини еди гала-қаро,
Ушул ерда қолмай боғу саро.

135a Ва субҳдаким, кўч маҳали эрди, яна ҳазратдин киши келди: «Курт эли била андаги даругаларини ўзларига мутиъ қилеунлар ва ҳар ким мухалифат қилса, ани ўддуруб, молини таласунлар. Ва андаги тоғдаги ва ёзидаги муфсидларини чоғиб, алардин йўлларини эмин қилеунлар!» Ҳукм йўсуни билан юруб, Жимжимол ва Бисутун⁶⁸³ тоғида етиб, Севинчак Баҳодур ва Темур Хожа Оқ Буга ва Мубашшир Баҳодур илгор қилиб Курдистонга кириб бордилар. Ва шаҳзодалар Боши Хотун дарбандига бордилар ва анда етконда андаги сардорлардин биров бу тамъ биланким, вилоятни эликка кийургайлар, қочиб шаҳзодаларга келди ва арзадошт қилдиким, «Бу йўлларни мендин киши йахшироқ билмасе. /Агар ҳукм бўлса, гажирчи бўлуб, йўлларни кўрсата борайим». Амироада Муҳаммад Султон ани махтаб, хосса тун ва олтун камар берди ва бир қилич бердиким, барча банду бори олтун эрди ва Шайх Али Баҳодурни бу гажирчи билан қушулуб илгари йибарди. Иброҳимшоҳким, Курдистоннинг улуг бекларидин эрди ва Курдистонда ҳоким эрди, мутобиғат йўлидин кириб, Султоншоҳ отлиқ уғлини пешкашлар билан шаҳзодаларга йибарди. Келиб шаҳзодаларни кўруб пешкашларини торти. Ва Шайх Али Баҳодур учун йахши туҳфалар келтуруб эрди, шаҳзода киши йибариб, баҳодурни қайтарди.

Жаҳон Паҳлавон мурожаат этиб, йўлда келурда бир ерда туштиким, нима егай. Ул гажирчи бадбахтким, йўлдош бўлуб эди, умидидин ноумид бўлгон жиҳатидин ул паҳлавони диловарга бечиз келиб, пичоқ урди. Ул

доим қилич ва ўқ ичида кириб, мардоналиқ кўрсатиб, саломат чиқар эди. Чун *ваъдан ла йастаъхируна са'атан ва ла йастақдамун*⁶⁸⁴ етти, бир захми пичоқ билан кетти. Байт:

Ушандоқ эрур бу жаҳони ҳавас,
Ки жовид турмас анга ҳеч кас.

Ушул замон гажирчини тутуб, парча-парча ва сон-сон қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Луристон ва Хузистонга⁶⁸⁵ илғор йибарғони

Соҳибқирони комкор Шаҳриёр мавзеъидин черикдин йахши кишисини сайлаб, амирзода Мироншоҳни урдуга қуюб, дедиким: «Анча таваққуф қилингларким, уғруқ Астрободдин келгай!» ва ўзи сайлаган кишилари билан Буружирд⁶⁸⁶ сори мутаважжих бўлди, таъжил билан суруб борди. Ва амирзода Умаршайх сул қулнунг кишилари билан Ава⁶⁸⁷ йўлига кириб юриди ва Кўшкни Чупон мавзеъидин⁶⁸⁸ ўтуб, Авага етдилар. Ва андин ўтуб, Кив қалъасига етиб, уруш солиб, бир замонда олдилар. Ва Муҳаммад Қуммийким, қалъанинг кутвали эрди, ани тутдилар. Байт:

1356

/Черик бирла шаҳзодаи номдор
Етиб олдилар уртада ул ҳисор.
Наққора уруб, чалди кавсу нафир,
Олиб шаҳр ва кутвали бўлди асир.

Ул кеча анда туруб, Марун мавзеъига борди. Музаффар Фароҳонийким, Муҳаммад Қуммий соридин ул қалъада даруга эрди, шаҳзодадин хабар билиб, қалъадин пешкашлар билан чиқиб келиб, шаҳзода дийдорига мушарраф бўлди. Ва андин кучуб Гармрудқа етдилар. Исфандиёр ажзу ниёз билан келиб шаҳзодани кўрди. Шаҳзода Муҳаммад Қуммий билан Исфандиёрни ҳазрат соҳибқиронга йибарди. Ва ҳазрат жумъа куни рабиъ ал-охир муборак оини бошида саъд толийида давлату саодат билан Буружирдда тушуб эрди. Амирзода Умаршайх Гарундин ўтуб, ул ерда келиб, ҳазратқа қўшулди. Соҳибқирон Сайфуддин Қулдошни Буружирд қалъасида кутвол қўйди ва Шайх Микойилни Наҳованд қалъасида кутвол қўйди. Ва андин кучуб, уч кун юруб Хуррамободқа⁶⁸⁹ етти. Ул ернинг даругаси Иззуддин туролмай қочиб кетти. Ҳазрат анда бир кеча туруб, тонгласи бир жамоат кишини қалъа сори йибарди ва амирзода Умаршайхни Иззуддиннинг кейнида йибарди. Узга ҳар ердаким душманлардин хабар тобти, алар сори черик йибарди ва муборак нафаси билан Хуррамободдин кучуб, Тустар⁶⁹⁰ сори мутаважжих бўлди. Ва ҳар ердаким, тушар эрди, йахши кишиларни ва баҳодурларни каминларда қўйиб, кучар эрдиким, агар кейнидин ўғри, ҳароми келса, аларни тутуб улдургайлар. Ўн бир кўчда Зол суйининг⁶⁹¹ кўфрукида етдилар. Ва амирзода Умаршайхким, Иззуддиннинг кейнида бориб эрди, Манкара ҳисоригача борди ва тоғларда юруб кўб истадилар, андин ҳеч хабар топмади. Андин қайтиб, Зол суйида келиб, мансур черикка қўшулди.

136a

Амирзода Мироншоҳким, ўғруқда эрди, бир жамоат киши билан илғор этиб Кошонга борди. Ва Кошонда сарбадол машқларидинким, соҳибқирондин қочиб, /Ироққа Шоҳ Мансурга бориб эрди, Шоҳ Мансур Кошонни аларга бериб эди ва алар анда даруга бўлуб ўлтуруб эдилар, эшиттиларким, шоҳзода черики билан келди, ажзу ниёз билан киши йибариб омон тиладилар. Шаҳзода аларга омон берди. Алар пешкашлар билан қалъадин чиқиб келиб, мулозим бўлдилар. Шаҳзода саодат ва иқбол билан қайтиб, ўғруқда келиб тушти.

Тақи ҳазрат соҳибқирон амирзода Умаршайхни черики билан унғ қўл сори йибардиким, «Ҳар ерда душмандин киши учраса қилич зарби била аларни йўқ эткай!»

Хувайзага⁶⁹² етиб, даругаси Ислом отлиқким, Шоҳ Мансурнинг навқари

эрди, жонидин қурқуб қочти ва амирзода Умаршайх Хувайзани забт қилди.

Ҳазрат соҳибқирон шанба кечаси, ойнинг ун олтисиди (1.03.1393) давлат билан отланиб, чоғт бўлгонда кўфрукдин утуб, Дизфулнунг ичиди тушди⁶⁹³. Ва оламда машҳур турурким, ул кўфрукни Шонур Зул Актоф иморат қилгон турур ва анда йигирми секкиз тоқ боғлагон турурлар⁶⁹¹.

1366 Алқисса, чун соҳибқирон Дизфулни муборак қадами била масарри жомити саодат ва иқбол қилди, Шамсуддин Деҳдор йигирми харвор кумиш пешкаш қилди. Ва ҳазратнинг мулозимлари ҳар от ва хачирким, анда бор эрди, барчани олдилар. Ва намози пешинда кучуб, Тустар сори мутаважжих бўлди. Бориб бир тепа устида тушуб, отларни ўтқа қўйдилар. Андин тун қайтиб, саҳар вақтида Тустарга еттилар ва Чаҳор Донга суйининг⁶⁹⁵ йақосиди туштилар. Али кутвал ва Исфандиёрким, Шоҳ Мансур соридан ул ерда даруга эрдилар, хабар эшитиб, қочиб Шерозга кетиб эдилар. Тустарнинг ақобиру ашрофлари бандалиқ йўлидин кириб, инқиёд ва итоат қилиб, шаҳардин чиқтилар ва сувдин утуб, даргоҳи олампаҳоғга /келдилар. Беклар ва мансур черики тамоми атроф ва акнофни горат қилиб, қуб от ва тевалар келтурдилар. Соҳибқирони дарёнавол ул моллар мажмуъини черика улашти.

Чаҳоршанба кун, ойнинг йигирмасинди (5.03.1393) Чаҳор Донга суйиндин кечиб, шаҳар йақинида келдилар. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода (Пир) Муҳаммаднинг Боши Хотун йўлидин кучуб, Мурчил сори кеттилар ва сувлар ва кечиклардин ўтуб, Курдистон ва Луристон вилоятларининг тамоми дашт ва тоғларини бир-бир мусаххар қилдилар. Ва ул тарафдаги душманлар ишини қилиб, яна саодат ва иқбол била нусрат ва зафарпаҳо ҳузурига келдилар.

Форс ва Ироқ ҳокимлари ҳаққиндаги баъзи хабарлар зикри

Ҳазрат соҳибқирони гитиситоннинг уч йиллик йурушдин мурожиат эттони хусусида айтилгон эрдиким, ул ҳазрат доруссалтана Самарқандқа Шероздин муовидат этмакка жазм қилгониди Оли Музаффарийнинг аксарияти ул ҳазратқа ҳамроҳ бўлуб, даргоҳи олампаҳоғга келгон ва камарбанд бўлуб, саодат била мулозиматда бўлгон эрдилар. Подшоҳона отифат ила Шероз ҳукуматини Шоҳ Йаҳға бергон эрди, чунки ушул вақтда ул ҳазрат ани қуб сийлар эрди. Йаъд ҳам анга берилгон эрди. Ва Исфаҳон Султон Муҳаммадким, анинг улуг ўғли эрди, анга мусаллам этилиб эди. Ва Кермон⁶⁹⁶ Султон Аҳмадким, Шоҳ Шужоънинг акаси эрди, анга мусаллам бўлуб эрди. Ва Султон Абу Исҳоқ ибн Увайс ибн Шоҳ Шужоъни Сиржон қалъаси ва тобиъларида сарафроз этиб эрди. Ва Паҳлавон Муҳаззаб Хуросонийким, Шоҳ Шужоънинг бекларидин эди ва андин бир муддат бурун ва анинг вафотидин сунг ўғли Султон Зайналобидин томонидан Абарқўхнунг ҳокими бўлуб турур эрди, анинг ҳокимлиги йахши бўлгонидин ўз ўрнида забти муқаррар бўлуб эрди. Ул маҳалда Шоҳ Мансурким, Шоҳ Йаҳғининг иниси эрди, Тустарнинг ҳокими эрди.

137a Султон Зайналобидин, Шоҳ Шужоънинг ўғли, /мансур черикининг таважжухидин қурқуб, Шероздин қочиб, Тустарга келди ва Шоҳ Мансур ани тугуб, банд қилди.

Чун ҳазрат соҳибқирон Йаъдоннинг ҳифзи ва таъйиди остида Туронга қайтқониди, ҳижрий етти юз тўқсон йилданким (1388), ул қисса тарихи эрди, то етти юз тўқсон беш йилигачаким (1392), соҳибқирони комкор Мозандарондин Форс ва Ироққа яна мутаважжих бўлуб эрди, ул вилоятлар Оли Музаффар қулида эрди, ва баъзи воқеалар воқий бўлуб эрди. Ул жумладин Султон Зайналобидин Шоҳ Мансур бандини халос бўлуб, Исфаҳонга боргон эрди. Исфаҳон сардорлари анинг тарафига майл билдургонларида Султон Муҳаммад тура олмай, Шерозга атоси олдиға борди. Султон Зайналобидин Исфаҳон вилоятини тасарруфига олиб, тасхир айлади. Ва бу аҳвол асносида Шоҳ Мансур Тустардин черик тортиб, Шероз дарвозасига келди. Шаҳар ичидаги Шероз содотларидин бир жамоат анга иттифоқ

бўлуб, тобеълик ва тарафдорлик изҳор эттилар ва Салим дарвозасин очиб, ани шаҳарга кийурдилар. Шоҳ Йаҳё Шоҳ Шужоънунг айвонига ўлтуруб эрди, ул йақин келгонда отланиб, Саодат дарвозасидин ташқари чиқиб, Йаъдга кетти ва Шоҳ Мансур келиб, ул айвонда тушти ва акасига асло эътироз билдирмади.

Чун Шероз салтанатини Шоҳ Мансур ўз эликига олди, черики била ушул вилоятдаги қалъаларга Марвист⁶⁹⁷ ҳисорини ва ўзга қалъаларни фатҳ қилди ва Абарқўҳқа келди. Ул маҳалда анинг валийсн Паҳлавон Муҳаззаб эрди. Шоҳ Мансур ани қамал қилмади ва Шерозқа қайтти.

1376 Султон Зайналобидин Исфаҳонда черик йиғиштируб, Шоҳ Мансурнунг амирлариким, анинг атоси Шоҳ Шужоънунг тарбиятида бўлуб эрдилар, ҳуқуқи вожибқа рийоят қилиб, анга мойил бўлғайлар, хаёли бирла Шерозга мутаважжих бўлди. Ва Шоҳ Мансур Шероздин алар била мудофая ва муқобила урушига чиқти ва Истаҳр қалъаси⁶⁹⁸ остида Талоқи Фатин лиги кўфрукида учраштиллар. Ва Султон Зайналобидин калака бўлиб, ўз хаёли сурати била дуохоҳлуқда қараб тура берди. Шоҳ / Мансур черики уаларини сувга солиб, нари ўтуб уруштиллар ва Зайналобидинни бостилар. Зайналобидин қочиб, Исфаҳонга кетти. Ва Паҳлавон Муҳаззаб Шоҳ Мансурдин кўрқуб, Шоҳ Йаҳё била дўстлуқ қилди. Ул маҳалдаким, Шоҳ Йаҳё Йаъд тоғларидин Абарқўҳга бориб эрди, Паҳлавон Муҳаззаб қалъадин чиқиб, Шоҳ Йаҳёни кўруб, аҳд ва шарт қилиб, ани қалъага кийурди ва ўзи қасрига тушти. Ва Шоҳ Йаҳё қалъага киргондин сўнг бир жамоат фитналик кишиларнинг сўзларига кириб, Паҳлавон Муҳаззабни тутуб беркиттиллар, Малус қалъасигаким, Йаъд қалъаларидин эрди, анда йибарди. Ва анда Шоҳ Йаҳё ишорати билан Паҳлавонни ўлдурдилар. Ва Шоҳ Йаҳё Абарқўҳни забт қилиб, Муҳаммад Қўрчиким, бекларидин эрди, қалъани анга тобшурди ва ўзи Йаъд сори қайтиб борди. Ва Шоҳ Мансур Шероздин черик тортиб, Абарқўҳга келди ва ташқаридаги шаҳрини олди. Шоҳ Йаҳёнинг навқари ичкари қалъага қочиб кирди. Ва Шоҳ Мансур бир жамоат кишини анда қўйуб, ўзи Йаъд сори борди. Шоҳ Йаҳё бу ҳолдин хабар билиб, Муҳаммад Қўрчига киши йибардиким, «Қалъани тобшурсун! Бу шарт биланким, алар Йаъд сори келмағайлар». Шоҳ Мансур йўлдин қайтиб, қалъани анга бердилар, ва забт қилгондин сўнг Исфаҳон сори мутаважжих бўлди ва омшлигини едуруб, Шерозга ёниб борди. Ва йана йил черик тортиб Исфаҳонга борди, ва бултургидек хароблик қилиб, ёнди. Ва Султон Зайналобидин анинг ҳаракотидин бажон келиб, уруг-қийшига киши йибариб, алардин кўмак тилади. Султон Аҳмад (ва иниси) Султон Боязид Кермондин ва Султон Абу Исҳоқ Сиржондин⁶⁹⁹ чериклари билан кўмакка келдилар. Шоҳ Йаҳё тақи ваъда бериб, Йаъддин чиқти, ammo аларга қушулмади. Ва ўзга Музаффарийлар барча йиғилиб, иттифоқ билан кишда / Шероз сори мутаважжих бўдилар, ва вилоятларни хароб эттилар, хоссатан Гирболни. Ва Шоҳ Мансур черикини йиғиштируб, шаҳардин чиқти. Алар Гирболдин Гармиср сори бордилар. Шоҳ Мансур бу хабарни эшитиб, алар сори борди. Алар ҳам андин хабар билиб, Фасо⁷⁰⁰ жилгасида Ҳарур мавзъида уруштиллар. Шоҳ Мансур аларга музаффар бўлуб, алар қочтиллар ва ҳар бири бир сори кетти. Баҳор улгонда Шоҳ Мансур йана Исфаҳон сори черик тортти ва шаҳарга таъйин етконда Хожка Азудиддин Саидийким, Луристоннинг ҳокими эрди, анча киши йибариб, чорлади. Ул келиб Шоҳ Мансурга қушқди. Исфаҳонийлар муни эшитиб, шаҳарни тобшурдилар, ва Зайналобидин қочиб, Рай ва Варомин⁷⁰¹ сори борди. Ва Шаҳриёрда етконда Муса Чавқар ани тутуб, Шоҳ Мансур қошида йибарди. Ва Шоҳ Мансур анинг кўзига мил торттуруб, кўзларини зоеъ қилдурди: *Ман ла йарҳам, ла йурҳамдин андиша қилмади*⁷⁰². Андин сўнг икки қатла черик Йаъд эшикига элтти ва иккинчи қатлада Шоҳ Йаҳёнинг аноси анга ҳам ано бўлуб эрди, икки ўгли билан чиқиб, Шоҳ Мансур қошига келди. Ва анга насиҳат қилди, дедиким: «Шоҳ Йаҳёким, сендин ёши улут турур, икки ўгли билан бу вилоят била қоний, Ироқ ва Форени сенга мусаллам тутуб турур. Сен агар бу вилоят учун анга таъарруз қилсанг, камоли бемурувватлик турур ва эл сенга не дегайлар». Шоҳ Мансур бу сўзни эшитиб, жавоб беролмай Йаъд эшикидин кўчуб, Шерозга кетти. Ва бу тўрт-беш йилда Музаффарийлар ичида дойим уруш ва талаш бор эрди. Шейр:

Адув эрдилар бир-бирнга мудом,
Хароб ўлди ул мамлакатлар тамом.
Алардин танг эрди худи салтанат,
Ким ун подшоҳ эрди бар мамлакат.

1386 Чун аларнинг тарихида воқиялари мазкур турур/ мундин ортуқ баён қилмадук.

Ул маҳалдаким, соҳибқиронни комкор Тустарнинг йақинида хайма ва баргоҳ уруб тушти, Шероз, Исфаҳон ва Абарқўх Шоҳ Мансурда эрди ва ўзи Шерозда ултурур эрди. Ва Йаад вилоятида Шоҳ Йаҳё эрди икки ўгли била. Ва Кермонда Султон Аҳмад эрди ва Сиржонда — Султон Абу Исҳоқ.

Соҳибқирон Шероз сори таважжуҳ қилғони

Амирзода Муҳаммад Султон ва иниси мирзо Пир Муҳаммад Боши Хотун дарбандидин музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат соҳибқирон урдусига келиб қушудилар. Соҳибқирон Севинчак Баҳодурни Хувайзага йибардиким, Умаршайх мирзони келтургай, ва Хожа Масъуд Сабзаворийким, Али Муъаййиднинг хоҳарзодаси эрди, Тустарга ҳукм қилди ва Сабзавор черикини анга тобшурди ва ўзи черик билан илгор қилиб, рабиъ алохирининг йигирми бешиди, душанба куни таҳақу йилда, тарих етти юз тўқсон бешда (10.03.1393) давлат ва саодат билан Шероз сори мутаважжиҳ бўлди⁷⁰³.

Амирзода Умаршайх Хувайзани олиб, ул вилоятларни забт қилиб, пешкашлар билан келур эрдиким, ҳазратдин анга киши бориб, анга хабар бердиким, соҳибқирон Шероз сори кетти ва «Сенга ҳукме бўлдиким, уруғни бошлаб кейиндин келгайсен!» Соҳибқирон ойнинг йигирми етгисиди, чаҳоршанба куни (12.03.1393) Дудонга суйидин кечиб, жумъа куни йигирма тўққузиди (14.03.1393) Шўрхон қанда суйига етиб тушти. Ва шанба куни, жумада ал-аввал ойининг бошида (15.03.1393) Ром Хурмузда⁷⁰⁴ тушти. Отабек Пир Аҳмадким, Лури Бузургнунг ҳоқими эрди, пешкашлар билан олампапоҳ даргоҳида келиб, бекларни кўруб, беклар ани пешкашлари била соҳибқиронга кўрсатдилар ва ҳазратга мулозим бўлди.

139a Соҳибқирон ўшул куннунг намози пешинида отланиб, йақшанба куни (16.03.1393) Ром Хурмуз суйига⁷⁰⁵ етиб тушти. Ва душанба куни (17.03.1393) андин /кўчуб, Заҳра саҳросида тушти ва сешанба куни (18.03.1393) Курдистонда Аргун суйидин ўтуб, Меҳонда тушти. Ва чаҳоршанба куни (20.03.1393) Ширин суйидин ўтуб, Тустар саҳросида тушти⁷⁰⁶. Панжшанба куни (21.03.1393) Кач Хусдин ўтуб, Саробхон Бидақда тушти ва одина куни (22.03.1393) Чулаҳа кенгида тушти, йақшанба куни (24.03.1393) Жовидон суйидин ўтуб, Қалъан Сафид ҳақида сўраб, Навбинжон⁷⁰⁷ саҳросида тушти. Душанба куни (25.03.1393) черикини йасаб, Навбинжондин юруб, қалъага етдилар. Саодат отлиқ бесаодат анда Шоҳ Мансур соридин ҳоқим эрди. Наэм:

Йаки қалъаким, оти эрди Сафид,
Эрон шоҳларига ул эрди умид.
Бутон сулфидек печ-печу дароз,
Йўли асру тору ўзи сарафроз.
Анинг кенглиги бир йиғоч бор эди,
Ичи тўла сув бирла ашжор эди.
Йағочлари пурмеваи киштзор,
Булоғи ичида суйи хушқвор.
Ушул қалъа бўлгон бери ҳеч шоҳ
Ани олмагондур ба амри Илоҳ.
Уруш бирла олғони маҳол эрди ул,
Ичи ва таши тўла мол эрди ул.

Ул қалъанинг таърифини ва берклигини шарҳ қилса бўлмас эрди ва бир тўғ устида эрди. Андаги тоғлардин баландроқ эрди ва манжаниқ ва раяд

анга ҳеч иш қила олмас эрди ва йўли андоғ тор эрдиким, агар уч киши анда турса эрди, ҳама олам тула душман бўлса эрди, ул йўлдин чиқа олмас эдилар. Ва андоқ берк ерни эҳтиёт учун баъзи ерларини тош ва ганч билан биркиртиб эдилар. Ва анинг ичида неча қўш зироат бўлур эрдиким, андаги элга фароғат била озуқ бўлур ва аларга озуқ эҳтиёжи йўқ эрди; ва қўйлари ва галалари анинг ичида юрур эрди. Ва кийик ва сўғун ва ҳар жонувордин анда асру куб эрдиким, алар доим ов солиб, жонуворлардин олур эдилар. Алқисса, ҳеч нимага эҳтиёжлари йўқ эрди. Мундоқ ерни агар саодатманд икки кунда /олга, таажжуб ери турур. Ва оқиллар билгайким, бу кишида ўзга ҳолати бор ва худойи таолонинг лутфи ва карами бу кишида йўлдош турур, баҳодурлуқдин ва черикнинг ишидин эрмас.

1396

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Сафид қалъасига етиб, неча киши бир неча киши билан қалъа сори бориб, дарвозасига еттилар. Ва черик ҳар соридин келиб сурон солдилар ва соҳибқироннинг ҳодирини ва шомийнасини тоғ устида чиқориб, тиктилар. Ва ҳазрат ҳодирига тушуб, ҳукм эттиким, «Черик таваққуф қилмай, қалъанинг тасхирига машғул бўлеунлар!» Черикка ҳукм бўлгондин сўнг мўру малахдек йайоғ ва отлиқ ҳисорга мутаважжих бўдилар. Амирзода Муҳаммад Султон ўнг қўлдин уруш солдурди. Ва амирзода Пир Муҳаммад ва амирзода Шоҳрух қалъа сори юруб, уруш солдилар. Ва сипоҳийлар йайоғ бўлуб, андоғ уруштиларким, Баҳром бешинчи кунда⁷⁰⁸ таажжуб бармогини тишида қўюб, ҳайрон бўлуб, назора қилур эрди. Шейр:

Зи баским, уруш этти ул дам сипоҳ,
Қочиб кетти кун, ниҳон будди моҳ.

Кеча бўлгон жиҳатидин диловарлар қайтиб, манзилларига келиб туштилар. Тонгласи яна ҳукм билан шахзодалар ва беклар ва баҳодурлар қалъага уруш солдилар. Ва муҳолифлар қалъа устидин йамғурдек уқ ва тош ёғдурур эдилар. Ва мансур черикининг баҳодурлари жонларини хашар айлаб Фарҳодтег тоғ устида чиқтилар. Шайх Муҳаммад, Йўғу Темурнунг навқари Оқ Буга отлиқ, ҳазрат соҳибқирон давлатидин бир ердин чиқтиким, ҳеч кишининг гумонида йўқ эрди, салавот йибариб, алар сори ҳамла қилди. Қалъа эликим, бу ҳолатни кўрдилар, кўнгуллари бузулуб, эликлари сус-тайиб, уруш қила олмай ҳайрон қолдилар.

140a

/Амирзода Пир Муҳаммаднинг кишиси дарвоза йўлидин йўқори чиқтилар, душманларни қовлаб, қалъани олдилар. Ва сипоҳий элидин ҳар кимки, анда бор эрди, барчани тоғдин ташладилар. Ва Муҳаммад Озод Меҳтар Саодат кутволни олиб, соҳибқирон қошига элтиб ўлдурди. Ва Зайналобидинким, Шоҳ Мансур анинг кўзига мил тортиб зоеъ қилиб эрди, бу қалъа ичида бандда эрди. Ани қалъадин чиқариб, соҳибқирон хизматида келтурдилар. Соҳибқирон ани йахши сўруб, куб иноят ва шафқатлар қилди ва дедиким, «Мен сенинг додингни худой инояти била Шоҳ Мансурдин олайим». Ва хотунларким, ул қалъадин асир этиб эдилар, барчани озод эттилар. Ва Малик Муҳаммад Авбаҳийни ул қалъада кутвол қўйдурди ва саодат ва иқбол билан қайтиб, ойнинг ўн бирида, сешанба куни (25.03.1393) Навбинжонда тушти. Ва Оқ Бугаким, барчадин бурун қалъа устида чиқиб эрди, анга иноят ва шафқат қилиб, анга хайма ва ҳиргоҳ ва бовурчи хона ва қатор тевалар ва хачирлар ва йахши от ва қумошлар ва олгун камар ва йахши қиз берди. Ва анча нима анга инъом эттиким, сони йўқ эрди. Ул кун анга бир от бор эрди, сўнгги кун анча йароғи бўлдиким, ўз-ўзи била дер эрдиким, «Бу давлатким кўрурмен, ё Рабб! уйқудаму турур ё бедорлуқда?» ҳайрон қолиб эрди.

Чаҳоршанба куни (26.03.1393) ҳазрат соҳибқирон саъд толиғи билан юруб, Бавон дарасидин ўтуб, Пири Мардонга тушти ва панжшанба куни (27.03.1393) андин кўчуб, Жаржанда тушти⁷⁰⁹ ва жумъа кунида Жавимга етти. Ва анда ҳар неча Шоҳ Мансурдин хабар сўрар эрди, айтурлар эдиларким, «Аёгини накбад қилиб, сиздин йана бир хабар эшитгач қочар».

Маъқули ҳам бу эрди, қатрани на мажолким дарё билан тенглик талаш қилгай ва ё сағу қарчигай билан урушқай?

/Ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Мансур
билан урушуб, Шоҳ Мансур улғони ҳикояти

Соҳибқирон Шоҳ Мансурдин ҳеч ҳисоб тутмас эрди, ушул кунда андоқ азамат черикидин икки қўл киши айрилди. Бир қўл кишини ўзига муқаррар қилди ва йана бир қўл амирзода Муҳаммад Султонга муқаррар бўлди ва ун қўлда амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирни тургузди. Ва Темур Хожа ва Оқ Бугани ҳировул қилди ва Муҳаммад Султон мирзони сўлда қўйдурди. Амирзода Шоҳрухни зафардек ўзи қошида тургузди ва Усмон Аббосни қаровул қилдурди.

Бу тариқа билан черикини йасаб, Шероз сори юрубурди. Усмонбек душман қаровулини боғлар ичида кўруб, бир чуқурда йашунуб турди, то алар ўттилар. Ва Сайин Темур ва Тамука ва Мавло ва Қаро Муҳаммад ва Баҳром Йасурий каминдин чиқиб, душман қаровулининг кейнида тушуб, Баҳром Баҳодур қилич тортиб, аларга етти ва бировни чопиб тушурди, ва ҳазрат соҳибқирон қошига еткурдилар. Ҳазрат андин Шоҳ Мансурдин хабар сўрди ва таҳқиқ билгондин сўнг юрубурди. Ва бир йағоч йўл бориб душман соридин богот ичидин уч-тўрт минг киши барча жайбалик ва отларини кечим куйдуруб⁷¹⁰ чиқтилар. Шоҳ Мансур аларнинг ичида муҳолифат қиличини тортиб келур эрди ва Потила ерида⁷¹¹ жумъа кўни намози вақтида ҳазрат соҳибқироннинг ўттуз минг кишисига ўзини урди ва черик ўртасидин ўтуб, кўтал отларким, черикнинг кейнида туруб эрди, анда етиб, йана қайтиб, соҳибқирон черикига ҳамла қилди. Соҳибқирон анинг баҳодурлуғига тафарруж қилиб туруб эрдиким, Шоҳ Мансур ҳазрат соҳибқиронга

141a мутаважжих бўлуб, от солди ва анда /тургон баҳодур йигитларни бир-бир этти. Соҳибқирон сўнгсини тиладиким, Шоҳ Мансурниунг ишини йасагай. Аммо ул жухраким сўнгу анга тааллуқ эрди, қочиб эрди. Ва соҳибқирон бовужуд улким, қошида ун беш кишидан ортуқ киши қолмайдур эди, таваккал қилиб, аёгини биркитиб, еридин тебранмади. Ва Шоҳ Мансур икки қатла соҳибқиронга қилич еткурди ва ҳазрат Илоҳ июнотидин ҳеч навъ зарар етмади. Ва Одил офтобачи⁷¹² ул ҳазратнинг боши узра қалқонини тутуб турди ва Қиморий Йасовул анда йахши ишлар қилди ва эликита қилич тегиб, мажруҳ бўлди. Ва Маҳмудшоҳ ва Тукал Бовурчи ва Амоншоҳ ва Муҳаммад Озод душманлар ичида кириб, йахши ишлар қилдилар. Ва Шоҳ Мансур андин қайтиб, гўлга чобти. Ва амирзода Муҳаммад Султон душманининг ун қўлдаги кишисини қочурди. Байт:

Бари маймана бўлди туб-тўла қон,
Адувнинг аламлари бўлди ниҳон.

Мубашшир Баҳодур ва ўзга беклар амирзода билан душманининг кейнида сурдилар. Ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир йаагининг сўл қўлдаги тургон кишисини кўтариб қовлаб йуриди. Ва шаҳзода Шоҳрух туруб урушуб эрди. Ҳазратнинг қочқон черики йана қайтиб жамъ бўлдилар. Ўбалол Ҳамид ва Пирим Суфий, Юсуф Суфийнинг ўғли ва Гиссуддин Тархоннинг ўғлонлари ҳазрат қошида баҳодурлуқ кўрсатур эрдилар ва йааги черикини ўқ зарби билан қайтарур эрдилар. Ва Аллоҳод⁷¹³ қўшуним, вафо била машҳур эдилар ва Шайх Нуриддин қўшуну ва қўшун буйи ҳазораи хоссаким, аларни қавчин дер эдилар ва алар гўл эдилар; йана жамъ бўлуб, гўлни йасаб/ турдилар⁷¹⁴. Ва Баҳромнинг қўшуну эрлик кўрсатиб ерлардин тебранмадилар. Ва амирзода Шоҳрух ун етти ешида эрдиким, ул уруш воқифъ бўлди ва шаҳзода кичик ёши била Шоҳ Мансур билан урушуб, ани суруб, Шоҳ Мансурни тушурдилар ва бошини кесиб, шаҳзода Шоҳрух ҳазрат соҳибқиронга келтуруб юкунуб, бошни ташлади ва фатҳ бўлгон учун муборакбод деди. Ва муборак тилини дуо билан очиб деди, қитъа:

141b

Душманингнинг бошидур, эй сарфарҳз,
Ким адувга бўлмасун дунёда бош.
Кимки, тортеа қуллуғунгдин бошини,
Доимо ёғсун ушул бош узра тош.

Шоҳ Мансурни ўлдургондин сўнг анга тааллуқ кишилардин ному нишон қолмади. Соҳибқирон музаффар ва мансур бир тена устида чиқиб, шаҳзода-

ларни бир-бир чорлаб, ўпуб қучти ва ҳазрат Ҳаққ субҳонаху ва таолога шукур қилдилар. Ва беклар барча йуқунуб, муборақбод дедилар ва мугул дастури билан чирладилар ва юқунуб аёғ туттилар⁷¹⁵.

Бу маҳалда душманлардин йана бир жамоат пайдо бўлди, барчаси мукаммал ва ораста. Соҳибқирон кишиси ўт ва сувдек алар сори чоптилар. Ва ҳазрат соҳибқирон ва шоҳзода Шоҳрух тақи алар сори юридилар ва сурон солиб чобтилар. Душманлар салобатидин қўрқуб, туролмай, қочтилар ва ўзларини Қалот Сурх тоғи ичида солдилар. Соҳибқирон бекларидин неча кишини аларнинг кейнида йибарди, алар барча йўқ бўлуб кеттилар.

142a Соҳибқирони комрон давлат ва нуерат билан тушуб, тонгласиким, кун чиқиб оламни ўз ҳолидин ёруқ этти, /Шерозга мутаважжих бўлди ва келиб Салим дарвозасига тушти. Ва черик шаҳарнинг тўрт ёнида туштилар. Фармон бўлдиким, «Салим дарвозадин бошқа узга саккиз дарвозаким, шаҳарда турур, боглаб очмасунлар!» Ва беклардин неча кишини йибариб, шаҳардин ва маҳаллотдаги улуглардин, калавиёнлардин мажалка олдиким, Шоҳ Мансурга тааллуқ хазоин ва қумош ва от ва хачир ва тева ва гайруху, ҳар неким бор эрди, шаҳардин чиқариб, ўрдуга келтурдилар. Соҳибқирон бўлгон молни бекларга ва баҳодурларга улаштурди. Ва амирода Муҳаммад Султонни Исфаҳонга йибардиким, ул мамлакатни забт қилгай. Андин сўнг муншийларни чорлаб, фатҳномалар биттириб, Самарқандқа йибарди. Ва амирода Умаршайхким, кейин қолиб, ўғруқни бошлаб келур эрди ва ҳар ердаким, мухалифлардин хабар эшитса эрди, ул сори бориб кўнгли тилаган-терким мухалифнинг ишини йасар эрди. Навбинжондин ўтуб, Козерунга⁷¹⁶ етиб эрдиким, ҳазратдин киши келдиким, «Ўшанда туруб андаги эл-улусни, давлатларни забт қилсун!»

Ҳукм келгондин сўнг шоҳзодаи комкор ул ернинг забтига машғул бўлди ва хотири тилагандек ишни йасади. Йана неча кундин сўнг йана ҳукм келдиким, «Бизнинг сори мутаважжих бўлуб келгил!» Шоҳзода соҳибқирон сори мутаважжих бўлуб, Шероз шаҳрига мулозиматиға мушарраф бўлди.

Оли Музаффар Шоҳ Мансур қиссасини эшитиб, барча ҳайрон бўлуб, ҳеч сори боролмай, заруратдин соҳибқирон мулозиматиға юз қўйуб келди-лар. Шоҳ Йаҳё углоқлари била Йаздин келди ва Султон Аҳмад Кермондин пешкашлар била келдилар. Ва Шоҳ Шужоъ ўгли /Султон Маҳдий ва Шоҳ
1426 Мансур ўгли Султон Газанфар Шероз ичида эрдилар.

Соҳибқирон шоҳзодалар била ва беклар била Боғи Майдонда⁷¹⁷ тушуб, бир ой айшу ишрат била машғул бўлди. Шеър:

Фигони арганун ва нолаи чанг

Солиб эрди жаҳон ичра оҳанг.

Соқийлар ҳар бири моҳи мунаввар,

Тутуб эликларида соғари зар.

Ва Султон Абу Исҳоқким, Шоҳ Шужоънинг ўглининг ўгли эрди, Сиржондин келди ва пешкашлар тортиб, ҳазратни кўрди. Соҳибқирони одил мамлакат аҳволиға лутф ва марҳамат назарини солиб, адл ва дод эшигини очиб, раъёио ва фақирю бечораларни сўрайбошлади ва Форс мамлакатини шаҳзода Умаршайхқа берди. Ва шоҳзода тўй тартибига машғул бўлуб, соҳибқиронга йахши тўй бериб, юқунуб, тўққузлар тортти.

Соҳибқирон Оли Музаффарни тушуруб, вилоятларни ўз бекларига бергони

Муҳаммад Музаффарнинг авлоди муддати эрдиким, бу вилоятларда подшоҳлиқ қилур эрдилар ва ҳар бири бир шаҳарда ҳоким эрдилар. Ва хутба ва сиккани ўз отларига ўқур эрдилар. Ва ҳар бириға даъвои ул эрдиким, «Вилоятлар барча менга тааллуқ бўлгай». Ва бовужуд улким, бир-бириға қариндош эрдилар, доим бир-бириға қасд этиб, душман эрдилар. Ва агар бириким, бировнинг эликиға тушса эрди, ани ё ўлдуруб, ё кўр қилур

эрдилар; ато ўгул ва ўгул ато билан ўшул тариқ эдилар ва аларнинг жиҳатидин раъоят заҳматда эрди.

143а Бу маҳалдаким, вилоят соҳибқирон тасарруфида булди, барча вилоятларнинг содат ва қазот /ва арбоблари келиб, бу воқеъларни арз қилди ва дедиларким, «Умидимиз сиздин ултурурким, бу вилоятларда йана Оли Музаффарни қўймагайсиз. Ва агар йана буларга бу вилоятларда даҳл берсангиз, вилоят бузулур ва фақиру мискин хароб бўлур». Бу жиҳатдин соҳибқирони динпарвардин душанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми учида (6.03.1393) ҳукм бўлдиким, «Оли Музаффарни тутуб, беркитесунлар!» Аларни тутуб молларини таладилар. Ва Усмонбек киши йибардиким, Султон Аҳмаднинг хазинасиким, Кермонда эрди, келтурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон Форс вилоятини шаҳзода Умаршайх мирзога берди. Ва амир Бердибек Сари Буга ва амир Зийрак Жаку ва Севинчак Баҳодурни шаҳзода Умаршайх қошида қўйдиким, бир йилгача шаҳзода қошида тургайлар. Ва шаҳзаданинг хосс беклари Беккичик Жетанинг ўгли Баён Темур ва Тукал Ҳинду Қарқара ва Малаш Апардий ва Давлат Хожа ва узгалар мулозиматда эрдилар. Ва Гиёсуддин Барлоснинг ўгли Идикуни Кермон вилоятида даруга қўйди. Гиёсуддинким, Жақубекнинг иниси эрди⁷¹⁸, Йаздани анга берди ва Лолам Қурчини Абарқухда ҳоким қилурди ва бир неча кишини Сиржонга йибарди. Ва ул қалъада Султон Абу Исҳоққа тааллуқ Гударэ отлиқ бир киши кутвал эрди. Бу қиссани эшитиб, қалъанинг берклигига эътимод қилиб, қалъани беркитти.

143б Соҳибқирон Шоҳ Шужоъ ўғлонлариким, кўзларини зоё қилиб эдилар, бири Султон Шибли ва бири Зайналубидин эрди, аларни Самарқандда йибарди. Булар Самарқандда бориб, фароғат била ўлтурдилар. Ва Форс вилоятини йахши хунармандларни эв-эли билан кўчуруб, Самарқандда йибарди. Отабек Пир Аҳмадни /иноят кўзи билан боқиб, Луристонни анга берди. Ва Пир Аҳмад ҳазрат соҳибқирон иноятини икки минг эвлук киши биланким, Шоҳ Мансур аларни талаб кўчуруб, Шерозга келтуруб эрди, йана ўз юртларига ёниб бордилар.

Соҳибқирон Ироқ сори мутаважжих бўлғони

Жумада ал-охир ойининг йигирми еттисида, жумъа куни (10.05.1393) соҳибқирон Шеродин кўчуб, саодат ва иқбол билан Исфаҳон сори юриди ва ишрат ва шодмонлиқ билан йўлда ов солиб борур эрди. Ва ўн икки кўч била Қумишада⁷¹⁹ ражаб ойининг саккизида (20.05.1393) давлат билан тушти ва ҳукм бўлдиким, «Оли Музаффарни тирик қўймасунлар!» Улуккичкни ўлдурдилар. Ва ҳар вилоятдаким, алардин киши бор эрди, анда боргон даругалар аларни ўлдурдилар. Байт:

Кўнгул қўйма дунёгаким, бу жаҳон
Эрур бевафо, балки номехрибон.

144а Соҳибқирон андин кўчуб, панжшанба куни, ойининг унида (22.05.1393) Исфаҳонга етти. Амирзода Муҳаммад Султон ўтрув чиқиб келди ва ҳазратни кўруб, тўйлар торти. Соҳибқирон беш кун Исфаҳон шаҳрида, нақши жаҳонда ўлтурди. Сешанба куни, ражаб ойининг ўн бешида (27.05.1393) кўчуб, амирзода Шоҳрухни илгари йибарди, ва Деҳи Улвий йўлидин маҳди аъло Сарой Мулк хоним сори мутаважжих бўлди. Ва соҳибқирон тақи Исфаҳондин кўчуб, икки кунда (29.05.1393) Жарбодиконда етти ва андин аро қунуб Ангувон қарйасида туштиллар. Ва анда бир жамоат малхазлар бор эрдиким йааги бўлуб, нагамлар ичида кириб эдилар. Ҳукм булди, «Бийик ердин ариқ қазиб, ул нагамларга сувни келтурсунлар!»
144а Ҳукм билан черик ариқ қазиб, сувни ул нагамларда /келтуруб қўйабердиллар. Ул бадбахтлар сув йўлидин дўзах утига бордилар. Ва соҳибқирон кеча анда туруб, тонгласи йакшанба куни (2.06.1393) кўчуб, Бурҳон саҳросида тушти. Ва андин кўчуб, ул саҳрода ов солиб, кўп нима ҳар турлук жониворлардин олдилар. Ҳазрати исматмаоб Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва шаҳзодаларининг ҳарамлари уғруқдин илгари бўлуб, бу ерда етиб, соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлдилар ва пешкашлар ва сочиқлар ва

144a

садақалар торгтилар. Ҳазрат соҳибқирон чаҳоршанба куни (6.06.1393) андин кучуб, Фулхур Дара мургзорида тушти. Уч кун анда туруб, тўртинчи (10.06.1393) кун андин кучуб, Ҳамадонга таъйин тушти. Ва анда чодирлар ва оқ уйлар тикиб ултурди. Панжшанба куни (12.06.1393) ул юртда шайбон ойини кўрдилар. Ва амирзода Мироншоҳ ўтрукдин илгари бўлуб, соҳибқирон хизматида етиб келди. Ва амир Шамсуддин Аббос ва Ҳожид Маҳмудшоҳ ва Уч Қаро Баҳодурким, ўтрукда қолиб эдилар, Султония йўлидин чериклари билан соҳибқирон хизматида етдилар ва соҳибқироннинг муборак дийдорига мушарраф бўдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонким, Исфаҳонда туруб эрди, ул вилоятнинг элини забт этиб, ҳазрат қошида келди. Ва келгон хонимлар ва оғолар Сарой Мулк хоним ва Туман оғо бошлиқ соҳибқиронга тўй бердилар.

Соҳибқирони саодатнишон Ҳулогухон тахтини амирзода Мироншоҳга бергани

1446

Соҳибқирон Озарбайжон мамоликини (ва Рай) ва Дарбанди Боку⁷²⁰ ва Ширвонот ва Гилонотни тавобит ва лавоҳиқлари билан Румгача амирзода Мироншоҳга иноят қилди⁷²¹. Ва шаҳзодаи жувонбахт /Табриз ва Султония ва ўзга вилоятлардин нешқашлар келтуруб, соҳибқиронни Ҳамадон вилоятида тўй бериб, нешқашларини торгити ва неча кун анда айшу ишрат қилдилар. Ва ешанба куни, ойнинг ўн учиди (24.06.1393) андин кучуб, амирзода Мироншоҳни Қулогид сори йибарди ва ўзи ов солиб Илма Қуруқ мургзорида тушти. Тонгласи нусроатшиёри черики тамоми саҳро изини тутуб, Тумон Тур мавзёида етдилар ва беш кун анда ултуруб олгинчи кун андин кучуб, йана ов солиб, ўнг қул ва сўл қул бекларини жирга билан юруб, Беш Бармоқ саҳросида етиб, жиргалар бир-бирига қўшулуб, қуб жониворлардин олиб, Қулбуча ўтлогига келиб туштиллар. Ва андин кучуб, Ганбузак жилгасида етиб туштиллар ва анда шакки қилиб, тўйлар қилдилар. Ва душанба куни (30.06.1393) андин кучуб, тўрт йағоч йўл бориб туштиллар.

Амирзода Мироншоҳки, м илгари бориб эди, Қулогид саҳросидин киши йибардиким, Сарик Муҳаммад Туркмон тоғлар ичида кириб ултуруб туруп ва кучини тоғда берк ерларда қўюб, қалин черик йиғиштуруб, мухалифатдин дам урар эрмиш.

Соҳибқирон Сарик Туркмоннинг элини чобқонлари

145a

Соҳибқирон бу хабарларни эшитиб, Сафосун қалъасининг йўлидин юруб, уқбадин кечиб, икки кеча-кундуз юруб, Қулогид мавзёида етти ва Дашти Жаҳода ҳукм эттиким, «Душманларнинг йўлларини ва қориларини сақласунлар!». Ва душманларга бир қалъа бор эрдиким, ани Ҳабаший дер эдилар ва ўзга даралар ва берк ерлари тоғ ичида бор эрдиким, йўллари асру қаттиқ эрди. Ул қалъада ва дараларда кириб, йўллари беркиятдилар. Мансур черикининг баҳодурлари ул тоғлар устида чиқиб, қўйлар ва отлар тушурдилар. Ва Барот Хожид Қуқалтош анда йахши ишлар қилди. Аммо қазо ўқи тегиб, вафот бўлди. Ва Шайх Ҳожиким, Қиморийнинг ўгли эрди, ул тақи тоғ устида чиқиб, шеру мардлик кўрсатти. Анга тақи ўқ тегиб, бақо оламига кетти.

Туркман мансур черикининг баҳодурларини куруб, аввали Рамазонда (11.07.1393) кечасида ҳар нималариким, бор эди, қўйиб қочтиллар. Ва Армон тоғининг уқбаларидин ўтуб кетдилар. Ва мансур черики аларнинг кейнида от ва тева ва хачирлар олдилар. Ва Шайх Темур Баҳодур туркманлар кейнида суруб, қуб киши олиб ўлдурди ва ўзга қолгонлари захмдор бўлуб, юз меҳнат билан қочтиллар ва Гармсирдин ўтуб кетдилар. Анда бир қалъа бор эрдиким, кофирлар ва габрлар анда турар эдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб ҳукм қилдиким, «Ул қалъанинг тасхирига машғул бўлеунлар!». Ҳаққ Черик ул қалъани ўртада олиб, ҳар соридин уруш соддилар ва ҳазрат ҳаққидин нусрат бўлуб, қалъани олдилар ва қалъадаги элини кириб, ер билан тенг қилдилар. Ва

соҳибқирон шоҳзодалар ва беклар била қайтиб, Қулоғи даштида тушти. Рамазон ойининг унида, йакшанба куни (21.07.1393) андин кучуб, аро кунуб, Оқсойда⁷²² келиб, урдуға қушулдилар. Андин кучуб, ҳар ердаким мухлифлардин хабар эшитур эрдилар, ул сори бориб, душманларнинг ишини бир сори қилмагунча андин кучмас эрдилар.

1456 Мирзо Мироншоҳни Сариқ Қургонига ва Уч Қаро Баҳодурни Курдтуға йибарди. /Алар бориб ул қатъаларни фатҳ қилиб қайтдилар. Ва ул ерда Хонзода хоним тўй йароғи қилиб, соҳибқиронни тўй берур хаёли бор эрди. Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султонни Курдистон дарбандига йибардиким, андағи ўғри ва йул ургучиларни тутуб улдургай, то йуллар эмин бўлуб, муслмонлар фароғат била бориб келгайлар. Шаҳзода тўйга турмай алар сори юриди ва Хонзода ул юртда улуг тўй қилиб, соҳибқиронга тўй берди. Андин кучуб, Оқ Булоққа⁷²³ тушди ва рамазон ойини анда ўтқариб, йакшанба куниким, ийд куни эрди (10.08.1393), ийд намозини ўқуб, ийд қилди. Ушул кун шайхулислом Нуруддин Абдурраҳмон Исфароний, *алайҳирраҳмат варазвонким*, рўзгори машойхларнинг ақобири эрди, Бағдодин Султон Аҳмад Жалойир қошидин элчиликка соҳибқирон хизматига келди. Соҳибқирон ул азизни қуб иззат тутуб, йахши сўрди. Ва шайхулислом Султон Аҳмаднинг сўзини арз қилди. Сўзнинг мазмуни буким, «Соҳибқиронга тобиъ ва хизматкоримен. Аммо ҳазратдин кўрқиб, мулозиматига бора олмам!» Ва тўққуз-тўққузлару пешкашларким, йибариб эрди, барчани торти. Ҳазрат аларга боқмади ва Шайх Нуруддинга илми жиҳатидин иззат, хосса тўн ва от ва йармоқ бериб, кўп шафқатлар қилиб, ижозат берди.

Соҳибқирони гитиситон Бағдод сори мутаважжих бўлғони

146a Соҳибқирон Султон Аҳмад Жалойирнинг элчисини ёндургондин сўнг Бағдод сори мутаважжих бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир ўғруқни бошлаб Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар била Султонияга бориб ўлтурсунлар!»/ Бекларга ҳукм бўлдиким, «Черикка жар еткуресунларким, киши бошига икки саноч ўзи билан олиб туругайким, тонгла сувдин ўтарда керак бўлғай турур». Одина куни, шаввол ойининг ўн учида, торих етти юз тўқсон бешда, товўқ йилида (220.08.1393) саодат ва иқбол била отланиб, Бағдод сори мутаважжих бўлуб, Ён Булоқ мавзёида тушти. Ва андин кучуб, кеча-кундуз суруб, тоғлардин ўтуб тушти ва андин кучуб, соҳибқирон ўзи қаровул бўлуб илғари юриди ва Қура Қургонга⁷²⁴ етиб, Муҳаммад Туркмонни қочурди ва ҳукм қилдиким, «Черикким кейиндин келур Шаҳризурдақи туркманларга⁷²⁵ тааллуқ эл-улусларини таласунлар!» Ва анда туруб черикидин бир неча киши олиб, илғор қилиб йўлга кирди. Ва ул йўл асру қаттиқ йўл, тоғлар ва уқбалар эрди ва тор йўллар эрдиким, қуб ташвиш билан киши андин ўтар эрди. Соҳибқирон кечада муҳаффада кириб ўтқонда машғал била ўтар эрди. Ва черики бўлак-бўлак сўнгидин келур эдилар, токим ҳазрат Иброҳим Йаҳё, *қаддас Аллоҳ сирруҳу*, мазорига етдилар ва ани Қуббаи Иброҳим Молик дерлар. Андағи элдин соҳибқирон сўрдиким, «Бағдодқа кўкарчин⁷²⁶ йибардингиз?» Алар дедилар: «Бале, йибардук!». Ҳазрат буюрдиким, «Йана кўкарчин йибаринг! Ва хат битингларким, ул курдиким кўрдук, черик эрмас эрмиш, туркманлар эмишларким, эв ва эли била қочиб, буён келадурлар». Мундоқ хат битиб, кўкарчиннинг аегига боғлаб йибардилар. Ул кўкарчин Бағдодқа бориб, Султон Аҳмад хатни ўқуб, хотири жамъ бўлди. Аммо эътимод қилмай, аввал боргон кўкарчиннинг хабаридин молини сувдин ўтгарди. Соҳибқирон /андағи мазорни тавоф қилиб, руҳи покидин ҳиммат тилаб, ҳазрат Ҳаққдин нусрат тилади ва мазорининг шовурларига қуб йармоқ берди.

1466 Андин отланиб, Усмон Баҳодурни қаровул қилиб, илғари йибарди. Ва андин Бағдодқача йигирми етти йағоч шаръий йўл турур. Соҳибқирон йўлга кириб, шанба куни, ойнинг йигирми бирида (12.09.1393) Бағдодқа етти. Султон Аҳмад Жалойир Дажла суйидин ўтуб, кўфрукни бузуб, йасол тортиб туруб эрди. Черикнинг қаросини кўруб, нафир унини эшитиб, таваққуф қилмай қочти, Ҳилла⁷²⁷ сори борди. Черик Бағдоднинг икки тарафидин икки йағоч йўлгача ўзларини сувга наҳангдек солиб, қушдек ўтдилар. Ва Муҳаммад Озод сувдин кечиб, Султон Аҳмаднинг хосса

- кемасиким, анга Шамс от қўйуб эрдилар, топиб, бери келтурди. Соҳибқирон ул кема била сувдин ўтти ва шоҳзода Мироншоҳ черики билан Бағдоднинг қўйи ёнидин Қарийатул Уқоб⁷²⁸ мавзёидин сувдин ўтти. Ва Бағдод эли черикининг ўтарини куруб, ҳайрон қолиб эдилар. Соҳибқирон шоҳзодалар била Султон Аҳмадининг кейнида елдек сурдилар ва Канбатула еттилар. Анда Ийбож Ўғлон била беклар юкунуб, соҳибқиронга дедилар: «Сиз давлат била қайтиб Бағдодқа боринг, бизлар Султон Аҳмад кейнида борали». Ҳазрат билдиким, бу сўз давлатхоҳлукдин эрур, қабул қилиб, қайтиб Бағдод шаҳрида келиб тушти ва ҳар нимаким, Султон Аҳмадининг қолиб эрди, тасарруф қилди. Султон Аҳмад кейнига боргон беклар ул кун юруб, кеча тун қайтиб субҳ эрдиким, Фирот суйиға еттилар. Ва Султон
- 147a Аҳмад йарим кечада сувдин ўтуб, кўфрукни бузуб кетиб эрди, /Карбало⁷²⁹ йўлидин Дамашқ сори кетиб юриди. Усмон Баҳодур мундин хабар билиб, бекларга дедиким, «Ўзумизни сувга солиб ўтали ва жаҳд қилиб, душманга етқай». Аммо беклар дедилар: «Сувни йақолаб борали. Ҳар ердинким, гузар тобсақ, андин ўтқай». Беклар иттифоқ қилиб юридилар, тўрт кема тобтилар, ул кемалар билан ўтуб, душман кейинларида сурдилар. Душманлар йўлда борурда чодирларини баъзи ортуқ огир юкларини ташлаб юрур эрдилар. Беклар ул ташлаган чодирларга ва сандуқларга етиб олдилар ва амирзода Мироншоҳ Ҳиллага бориб, анда турди ва Султон Аҳмад кейнида черик йибарди. Ийбож Ўғлон⁷³⁰ ва Жалол Ҳамид ва Усмон Баҳодур ва Шайх Аристон ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва узга тумон беклари ва баҳодурлари юруб қирқ беш киши йақшанба куни, ойнаинг йигирми иккисиди (13.09.1393) Карбало даштида⁷³¹ Султон Аҳмадқа еттилар ва ул қирқ беш киши барча бек ва баҳодур эрдилар ва отлари ҳориб эрди. Султон Аҳмад била икки минг киши эрди, алардин икки юз киши қайтиб, булар била урушти. Беклар отларидин тушуб, ўқ-ёйи эликларига олиб, ўқ зарби била душманларни ёндуруб, отланиб, алар кейнида сурдилар. Йана алар тақи қайтиб чобтилар. Йана беклар один тушуб, ўқ зарби билан қочуруб, отландилар. Учунчи қатла ёниб, андоқ илдам чобтиларким, бекларга фурсат бўлмадиким, отлардин тушқайлар. От устидин бир-бирига жапишиб андоқ-андоқ уруштиларким, ҳаргиз мундоқ уруш киши кўрмагон эрди. Усмон Аббос анда йахши қишлар илди. /Аммо эликнига қилич тегиб захмлиқ бўлди. Аммо соҳибқирон давлатидин баҳодурлар душманларни босиб, қочурдилар ва кўб мол алардин олдилар. Ва ул кун ҳаво асру иссиқ эрди ва сув йироқ. Барча баҳодурлар сувсадилар. Ийбож Ўғлон ва Жалол Ҳамид неча кишиларини сувга йибардилар, алар боруб кўб жаҳд қилиб, озгина сув топиб келтурдилар. Ийбож Ўғлон ул сувдин йаримини ичти, ҳеч сувсагани таскин топмади. Жалол Ҳамидқа дедиким, «Бу сув била ҳеч нима бўлмадим, ва ҳалок бўлурмен, агар эй Ҳамид, ул сувким, сенга тааллуқ турур, агар менга берсанг ажаб карам қилурсен ва мундин йахши иш бўлмас». Жалол жавобида дедиким: «Соҳибқирондин эшитибманким, айтиб деди: «Бир кун бир араб ва бир ажам бир йўлда кириб, йўлдош булуб турурлар ва бир ёнида кириб, борурлар эрмишлар. Арабда сув бор эрмиш ва ажам сувини ичиб тутанган эрмиш. Ажам сувсаб арабга этиб турур: «Араб эли жувонмардлик била ва карам била машҳур турурлар. На бўлғай, агар менга бир дам сув карам қилсанг?» Араб деди: «Агар мен сенга бу сувни берсам, таҳқиқ билурманким, улармен. Аммо агар мен ўлсам йахшироқким, арабнинг карам ва муруввати ҳеч кам бўлмағай ва араб элини номовозаси кам бўлмағай». Араб сувини ажамга берди. Андин бу сўз ёдгор қолди». Жалолбек бу сўзни деб, дедиким, «Мен ул арабдек букун иш қилурмен, то чигатой элининг карами оламда ёд қолғай ва билғайларким, чигатой элида не миқдор карам бор эрмиш. Аммо бу шарт биланким, су қошида боргонда арз қилғайсанким, тарих ичида етқайлар». Ийбож Ўғлон қабул қилди. Жалолбек сувини анга берди. Ийбож Ўғлон сувни ичиб юриди. Ва Жалолбекни ҳам ҳазрат Ҳаққ карами жиҳатидин халос қилди ва кун қайтиб, /саломат ва саодат билан ул чўлдин чиқиб амир ал-муъминин Ҳусайн ибн Али мазори машҳадига еттилар, ва ул мутабаррук мазорни тавоф қилиб, музаффар ва мансур қайттилар. Ва Султон Аҳмадининг ўгли Алоуддавла ва хотунлари барча эликка тушти. Султон Аҳмад ўғлон-ушоғидин кунгул узуб, бир неча киши била бошини олиб кетти. Беклар асирлар била ва моллар била қайтиб, ҳазратнинг хизматида келдилар. Ва Ийбож
- 1476
- 148a

Ўғлон Жалолбекнинг қиссасини ҳазрат қошида арз қилди. Соҳибқирон Жалолбекни куб махтаб дедиким: «Сенинг йахшилигинг бизга куб тегиб турур. Аммо бу йахшилиқки Ийбож Ўғлонга қилгонсен, барчадин йахшироқ турур», деб Жалолбекга куб иноятлар қилди.

Ва бу ҳикоятни анинг учун бу китобда баён қилдуқким, оқил кишилар билгайларким, мурувват ва карам ҳам Холиқ қошида ва ҳам халойиқ қошида йахши иш турур. *Валлоҳул муваффақ ва илайҳи туржаъул умур*¹³².

Амирзода Муҳаммад Султон йул урғувчиларнинг ишини бир сори қилиб қайтқони

Амирзода Муҳаммад Султон Бағдод юришидин илгари Курдистонга бориб эрди, то андаги ўғри, ҳаромиларнинг ишларини бир сори қилгай. Анда бориб, аларга тааллуқ тоғларга кириб, ул муфсидалардин куб кишилар ўлдурдилар ва баъзини мутиъ қолдурди. Ва алардин етти юз кишиким, Шомихдаги тоғ ичидаги қалъасида бориб туруб, ул қалъани беркитиб ўлтуруб эрдилар, алар сори бориб, ул қалъага етиб, урушуб, фатҳ эттилар ва андаги кишиларни тоғ устидин ташладилар. Ва ул йўлардинким, юз, уч

1486

юз киши йироқлиқ ўта олмас эрди, андоқ бўлдиким, икки киши, /уч киши фароғат билан юрур эрди. Ва шаҳзодаи жувонбахт аларнинг ишларидин фароғат толиб, Боши Хотун дарбандидин ўтуб, Бағдод сори мутаважжих бўлуб, Бағдодда соҳибқирон хизматига келиб, анинг дийдорига мушарраф бўлди. Ва неча кундин сўнг соҳибқирон шаҳзодаи Восит⁷³³ шаҳрига забт қилгали йибарди. Ва амирзода Мироншоҳга киши йибардиким, «Ҳилладин Басрага бориб, ул ерларни забт қилсун!» Соҳибқирон фармонладиким, «Султон Аҳмадининг ўғлонларини ва хотинларини ва Бағдод шаҳридин йахши ҳунарманд кишиларни кўчлари била Самарқандда элтиб борсунлар!»

Ва Хожа Абдулқодирким, мусиқий илмида оламда машҳур ва нодин-ул аср эрди, уни тақри Самарқанд йибарди. Ва фатҳномалар Самарқанд ва Хоразм ва Озарбайжон ва Форс ва Ироқ ва Хуросон ва Зобулистон ва Мозандарон ва Табаристон ва узга вилоятларга битиб туруб йибардилар. Ва соҳибқирон икки ой Бағдодда айшу ишрат қилди. Эшиттиким, Бағдод вилоятида асру жоғир куб турур, ҳукм бўлдиким, «Ҳар ердаким, жоғир тобсалар барчани Шатт суйига⁷³⁴ тўксеунлар!» Сувчилар юруб, ҳар ердаким жоғир тобтилар, дарёга тўктилар. Ва Бағдод аҳли моли омон қабул этиб, муҳассиллар ул молни тушурдилар.

Соҳибқирон Миср вилоятининг подшоҳикаким, оти Барқуқ эрди, элчи йибарғони

Соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, йўллар анинг аййоми давлатида эмин бўлгай ва худой бандалари ҳар сориким борсалар, аларга ташвиш ва тараддуд бўлмагай, фароғат била бориб келгайлар. Мунга куб саъий қилур эрди. Бу жиҳатдин Шайх Содаким, машҳури рўзгор эрди, соҳибқирон ани элчилиқка Миср вилоятига Барқуқ⁷³⁵ шаҳриёр қошида/ туҳфалар била йибарди. Ва сўзи бу эрдиким, «Мундин бурун подшоҳларким, Чингизхон наслидин эрди, алар била муҳолифат қилур эрмишлар. Бу жиҳатдин Шом элига ва андаги вилоятларга ташвиш тегар эрмиш. Охирда аларнинг ароларида йараш бўлуб, вилоятлар амон бўлгон эрмиш. Ва подшоҳ Саъид Абу Саъидхон, *анара Аллоҳ бурҳонуху*, раҳмати Ҳаққа кетиб, Чингизхон наслидин Эрон вилоятида подшоҳи қолмади. Ва ҳар мамлакатда бир киши бош чиқариб, элулус ва вилоятлар хароб бўлуб эрди. Бу маҳалда ҳазрат Ҳаққ иноятидин Турон ва Эрон мамлақати Ироқи Арабгача бизга мусаххар бўлди.

149а

Энди мусулмонларнинг нехҳоҳилиғи бу турурким, ҳамсойалиқ ҳаққини рибъоят, аромизда бориш-келиш бўлгай ва икки тарафдин доим элчи бориш-келиш қилгай. Ва бир-биримиздин хабардор бўлгайбиз, то йўллар омон бўлуб, мусулмонлар фароғат билан бориб келгайлар ва эл ичида осойиш ва фароғат бўлгай. *Вассалому аъло ман-ит таба'ал худо. Вал ҳамду ли-Ллаҳи Раббил 'аламин*».

Ҳазрат соҳибқирон Тикрит⁷³⁶
қалъасига бориб, фатҳ қилғони сўзи

Андин сўнгким, Бағдод шаҳрини олдилар, бозургонлар ва мусофирлар ҳазрат қошида келиб, арз қилдиларким, «Бу йақинда қалъа турурким, ани Тикрит дерлар, асру берк ер турур. Ва бир жамоат ўғриллар анда йиғилиб, мусулмонларнинг йўлларини боғлаб турурлар ва ҳеч киши андин саломат ўта олмас. Ва доим Миср ва Шомдин келгон ва боргон карвонларга музоҳим бўлурлар ва неча йиллар турурким, алар ул ерни мақом қилиб турурлар ва ҳеч подшоҳ бориб ул қалъани олмайду. Бу жиҳатдин кўб мусулмонлар ташвишда турурлар».

1496 Ҳазрат соҳибқирон бу сўзни эшитиб дедиким, «Бизнинг ҳимматимиз ва мақсудимиз бу юрмоқдин/ бу турурким, мундоқ нималарни мусулмонларнинг бошидан кетарсак⁷³⁷. Эмди бизга фарз бўлдики, бу ишнинг фикрини қилгайбиз». Ҳукм эттиким, «Бурҳон Уғлон ва Итиқ Суфий ва амир Жалоул Ҳамид ва Шоҳ Малик ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур отланиб қалъа сори юруб, қамалга машғул бўлсунлар!» Алар ҳукм билан отланиб, турмай, кеча-кундуз суруб, етиб қамал қилиб ўлтурдилар. Соҳибқирон Бағдоддин тушкон молни бекларга улаштурди. Ва амир Усмон Аббоским, Карбалода захм еб эрди, ани ўғруқ билан Бағдодда қўйди. Ва анга «марҳам баҳо» деб, ҳар кунда минг олтин кўпнакий муқаррар қилдурдиким, шаҳардин бергайлар.

Андин сўнг давлат билан отлашиб, шанба кунида, зулҳижжа ойининг йигирми тўртида (31.10.1393) кўчуб, Шайх Баҳлул мазорига тушти. Ул мазорни тавоф қилиб, руҳи покидин ҳиммат тилаб, амиrhoда Шоҳрухни манглай этиб отландурди ва йақшанба куни (2.11.1393) Дажла суйининг юқорисидин таважжух этиб отланиб, бир ерда тушди⁷³⁸. Ва душанба куни (3.11.1393) бир улуг кўл йақосида тушти⁷³⁹ ва андин кўчуб, Онага тушти ва чаҳоршанба куни (5.11.1393) Баҳрида тушди ва панжшанба куни (6.11.1393), етти юз тўқсон олтинчи йил муҳаррам бошида Ҳарбия қишлоғида тушти ва жумъа куни (7.11.1393) кўчуб, Банди Асорга келди. Кеча анда туруб, тонгласи (8.11.1393) бир юлғунлуқ ерда қўнди. Ул ерда бир киши шер кўруб, соҳибқиронга хабар келтурди. Соҳибқирон шерни олмоқ учун отланди. Ул ердин беш шер чиқти, баҳодурлар ҳар беш шерни ўқ билан ўлдурдилар. Ва андин ўтуб, йақшанба куни (9.11.1393) Тикрит қалъасига етгилар, ва наққора ва кавс ва бурғу чалиб, сурон солиб, ҳазрат учун қалъа ўтрусидида оқ уй ва чодирлар тиктилар.

150a /Соҳибқирон давлат билан келиб тушти. Бу маҳалда Мосул⁷⁴¹ ҳокими Ёр Али ва Ирбилнинг даругаси Шайх Али Ўйрот тўққузлар ва пешкашлар билан келиб, ҳазратни кўрдилар. Ҳазрат аларни йахши кўруб сийлади. Андин сўнг буюрдиким, «Черик қалъа урушига машғул бўлсун!» Бу қалъа бир тоғ устида воқиф бўлуб, бир ёнидин Дажла суйи борур эрди ва бу қалъа бино бўлгонидин бери ҳеч подшоҳ ани мусаххар қилмагон эрмиш. Ва ичида Ҳасан отлиқ киши ҳоким эрди. Ва бу кишининг иши бу эрдиким, доим йўлларни тутуб, карвонларни уруб, молларини олиб, қалъага кийуруб ўлтурур эрди. Ва ҳеч подшоҳга бош индурмас эрди, ва мол ва хирож бермас эрди, ўзи уруб, ўзи сувар эрди.

Алқисса, соҳибқироннинг хабарини эшитиб, кўнглида ваҳм тушуб инисини пешкашлар билан ва ниёз ва тазарруъ билан соҳибқирон хиёматида йибарди. Ҳазрат ани йахши кўруб, от ва тўн бериб, ағосига йибардиким, «Бориб Ҳасанга мандин дегилким, ҳеч тарадуд қилмасун ва қўрқмасун ва бот бизга кўра келсун!» Иниси қайтиб, ҳазратнинг шафқатдин дегон сўзларини анга деди. Аммо ул бедавлат қўрқунчдин қалъадин чиқмади ва муҳолифатда кўнгул қўйуб, урушга машғул бўлдилар. Ва мансур черики этакларини белларига уруб, ҳисорга мутаважжих бўлуб юридилар. Ва манжаниқлар йасаб, тош захми билан аларнинг эвларини бузулдилар. Сешанба куни (11.11.1393) Ҳасан аносини қалъадин чиқориб, соҳибқиронга йибарди, неча от ва пешкашлар билан ва ажзу зори билан арзадошт қилдиким, «Биага ул

150b ҳадд йўқ турурким, алар билан уруш /қилгайбиз. Ва ул миқдор қудрат ҳам йўқ турурким, чиқиб аларнинг дийдорига мушарраф бўлгайбиз. Агар соҳибқирон гуноҳимдин кечиб, шафқат қилсалар ўғлум билан инимни мулозиматларига қуллуқ қилмоқ учун йибарайим». Соҳибқирон аносини йахши кўруб,

дедиким, «Гуноҳини сенга бағишладим. Бориб ўтлунгни йибарти. Гар кел-маса неча мусулмоннинг қони анинг бўйнида бўлгуси турур». Бу хотун ул сўзлардин андишанок бўлуб, қайтиб қалъага кириб, ўзлига соҳибқирон дегон сўзларни деди. Ул қалъадин чиқмай, заруратдин уруш қилмоққа машғул бўлди. Ва соҳибқирон черики қалъага нағам солмоқ била машғул бўлди. Ва Шайх Али Баҳодур (ўгли Саййид Хожа бошқа баҳодурлар била) нағам солиб, бир буржга етиб, ул буржнунг губини бўшади ва кечада ул буржни бўшадилар ва буржни тушуруб, қилич зарби била дунманларни қовлаб, ташқи қалъани олдилар. Алар жон қўрқунчидин ички ҳисорга қочиб кирдилар, ва амир Ҳасанга қўрқунчлуғи ортиб, беркка кўнгул қўйиб, қалъани беркитти. Ҳукм бўлдики, «Бу қалъага тақи нағамлар солсунлар!» Ва ҳар кишига беклардин бир ер муқаррар қилдурди ва баҳодурлар ишларига машғул бўлдилар. Ва нағам солиб, ўзга қалъа таъйин битиб, тошга етдилар⁷⁴³. Ҳазрат давлатидин уттуз беш қари тошга етиб, ул тошда нағамлар солиб, гори пилдек тешуклар қаздилар. Ҳасан бу ҳолатни кўруб ҳайрон қолди, киши йибардиким, гуноҳини тилаб, амон тилагай. Соҳибқирон дедиким, «Ул чиқмағунча амон йўқ турур». Тонгласи йана зори ва тазарруъ қилиб, шоҳзода Шохрух қошида киши йибарди. Ва айтиб йибардиким, «Шаҳзодадин умидим ул турурким, гуноҳимни / соҳибқирондин тилагайсиз!» Шаҳзода жувонбахт лутф ва карамидин келиб соҳибқиронга Ҳасанбекнинг сўзини арз қилди⁷⁴⁴. Соҳибқирон деди: «Ўзи чиқиб келмағунча ва ўғрилиқ ва қарочилиқдин тавба қилмағунча узри қабул бўлмас. Ва агар чиқиб келса, ҳар аврлукким, анинг хотири тиласа, ушандоқ бўлгуси турур». Ва инисини шоҳзодага йибариб эрди, ҳазрат инисига этти: «Бориб бу сўзларни анга дегил: агар чиқиб келмаса сен ҳам анинг қошида ўтурғил». Иниси анга бориб соҳибқирон деган сўзларни деди. Ул дедиким: «Биз бу ерда муддати турурким, ато-атоларимиз бу ерда ҳукумат қилгон турурлар. Ҳаргиз ҳеч подшоҳга мутиъ бўлмагондурлар ва ўз боши билан ҳар неким, кўнгуллари тилагон турур, қилибтурлар. Ва ҳоло, агар биз чиқсак, ул кишиларким аларнинг молларини олиб, бизда тилагуси турурлар. Соҳибқирондин ҳукм бўлгусидурким, ҳар нимаким олиббиз, ёндурабергайбиз ва анинг уҳдасидинким чиқа олғай ва бизларни қўб азоблар қилгуси дурурлар. Ҳеч нима мундин йахшироқ йўқ турурким, то бизда жонимиз бўлгунча урушқайбиз». Ўғрилар барча йакжиҳат бўлуб, уруш наққорасини чалдилар.

Соҳибқирон аларнинг наққора унини эшитиб, газаб ўти бошига туташиб, фармон бўлдики, наққора ва нафирларни чалдилар, андоқким олам ичра зилзила тушиб, тоғлар ваҳмдин титраб, *ал-қори ату ма ал-қори а*⁷⁴⁵ йақин эрдиким, *ихнил-маифуш* дек⁷⁴⁶ фано елига боргай. Шеър:

Чу солди сурон анда отаит, йайоғ,
Алар ваҳмидин титради дашту тоғ.

1516 Ва соҳибқирон бир баланд ерга чиқиб, тафарруж қилур эрди. Қалъага еткургон нағамлар ичида йағочлар қўйиб эрдилар ва ўтун била тўлдуруб / эрдилар андин бурунким, ўт қўйсалар қалъанинг бир ёни йиқилди. Қалъадаги эл фидоийлартек, раҳна бўлгон ерда туруб урушур эрдилар. Ҳукм бўлдики, «Черик барча урушқа мутаважжих бўлсунлар ва нағамлар ичидаки йағоч ва ўтунга ўт қўйсунлар!» Баҳодурлар қалъага мутаважжих бўлуб, нағамларга ўт қўйдилар. Нағамдаги йағоч қўйиб, қалъанинг томи йиқилди ва ул бурждаким, Иятиқ Сўфий нағам солиб эрди, ул бурж йиқилди. Йигирми беш киши душмандин қўйи тушти, қалъа эли бу ҳолатни кўруб зори ва тазарруъ била бекларга киши йибардилар, то аларнинг гуноҳларини соҳибқирондин тилагайлар. Беклар келиб ҳазратқа арз қилдилар. Соҳибқирон эшитмай, черик қалъага ёпушуб, олди ва Ҳасанбек била ҳар нимки, ул қалъада эрди, барчани тугуб бўйинларини боглаб, ҳазрат қошида келтурдилар. Фармон бўлдики, «Раъийатни сипоҳийдин ажратиб, раъийатқа нима демасунлар ва сипоҳийларни ўлдурсунлар!» Ҳукм била ул ўғриларни барчани ўлдурдилар ва тавачилар бошларидин миноралар кўпордилар. Ва бу муборак фатҳи душанба кўни, ойнинг йигирми олтисиди (1.12.1393) муяссар бўлди. Ва ул қалъадин бир томини қўйдиларким, эл кўруб билгайким, бу қалъа нечук йаралминг ва нечук муни мусаххар қилиб турурлар. Ўзга бўлгон томини ер била тенг қилдилар.

Соҳибқирон қайтиб боргонда кейнида боргон шаҳзодалар келиб қўшулгонлари сўзи

152a

Шаиба кун, сафар ойининг аввалида (6.12.1393) қайтиб борурда йўлда ушалди ва шаҳзодаларким, душман кейнида бориб эрдилар, Ироқи Араб вилоятида ҳар тарафдин ёндилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонким, Воситқа бориб эрди ва амирзода Мироншоҳким, Ҳилладин Баерага бориб эрди ва беклар барча юруб, дарёлардин кечиб, саҳроларда юруб бениҳоят мол олиб ёндилар. Ва йўлдаги /арабларким, йўлларни тутуб, қароқчилик қилур эрдилар ва Басра ва Восит шаҳрини забт қилиб мол ва хирож буйунларига қўйдилар. Ва ҳар кимки, мутиъ бўлмай мухалифат қилди, бошини кесдилар. Амирзода Мироншоҳ сарбадол мулкларидин бировни Басрада қўйуб, Шатт ал-Арабдин ўтуб, амирзода Муҳаммад Султонга қўшудди, ва барча беклар ва баҳодурлар келиб қўшулдилар. Ва андин юруб, Ҳарбия мавзъида етиб, соҳибқиронга келиб, муборак дийдорига мушарраф бўдилар.

Бағдод мамлакати ва Ироқи Араб мусаххар бўлгонидин сўнг бу вилоятларни Қаро Қўйлуқ ва Оқ Қўйлуқ туркманларининг улуғларига берди. Бу шарт билаким: «Бу чоққача вилоят эйяси эрди; ҳар кимнинг қўгли не тилар эрди, қилур эрдилар. Эмди итоат аёлларини хизмат йўлига қўймак керак ва мусулмонларга мазоҳим бўлмамак керак; ва корвоиларга зарурзаҳмат бермамак керак, то худой бандалари йўлларда фароғат била бориб келгайлар. Бу тариқ била амал қилсангиз, наким хотирингиз тиласа, ўшандоқ бўлгуси турур. Йўқ эрса ҳар не кўрсангиз ўзунгиздин кўргунгиз турур». Буиндоқ насиҳатлар қилиб ҳар бирига бир вилоятқа йибарди.

Бу маҳалда амир Усмон Аббос ўғруқ била Бағдоддин келиб, соҳибқирон ўрдусига қўшудди. *Вил ҳамду ли-Тлоҳи Раббил оламин.*

Соҳибқирон Диёрбакр⁷⁴⁷ сори боргони

152b

Соҳибқирони нукушиёбор Ироқи Араб таширидин сўнг Диёрбакр сори мутаважжих бўлди. Хожа Масъуд Сабзаворийини Бағдоднинг муҳофизатига йибарди ва буюрдиким, «Раъйо ва фақир мискин аҳволларидин хабардор бўлгайсен ва содот ва уламони йахши иззат тутқайсен!»⁷⁴⁸ деб, ани Бағдод сори йибарди. Ўзи Диёрбакр сори мутаважжих бўлди ва амирзода Мироншоҳни беклар билан Бағдод суйининг юқориси сори йибарди ва сувга кўфрук боғлаб, / овоза солдиким, «Қайтарбиз!», то ҳар ердаким, мухалиф бўлса, муни эшитиб, хотири жамъ бўлгай⁷⁴⁹. Ва черикидин ўн кишидин бир киши олиб, ўзгаларни ўғруқда қўйуб, амирзода Муҳаммад Султон ва Гисуддин Тархон ва Уч Қаро Баҳодурни ўрду муҳофизати учун ўрдуда қўйдурдиким, ақарин келгайлар. Ва нуслатшиёбор черики таъжил била сув юқорисида юруб, Тавқдин⁷⁵⁰ ўтуб, Киркўк⁷⁵¹ қалъасига етиллар. Қалъа эли итоат йўлидин илгари келиб, соврин тортиб, соҳибқироннинг муборак дийдорига мушарраф бўдилар. Соҳибқирон ул қалъани амир Али Мосулийга суюрғал берди. Бу маҳалда Қизил Мир Али Уйрот ва Шир Али ва Жаҳонгир олампаҳо даргоҳида келиб, давлат мулозиматқа мушарраф бўдилар. Ва ҳар ердаким, даруга ва кутвол бор эрди, барча келиб бандалиқ камарини белларига боғладилар. Ҳазрат соҳибқирон ҳар бирини бир навъ иноят ва шафқат қилиб сўрди. Барчага зарбофт тўнлар била олгун камарлар берди ва аларнинг ўғлонлари била хотунларига қумошлар ва олгун ва жавоҳир иноят қилди, то ўғлонларига қаралгайлар ва қилларига жаҳиз йасагайлар. Ва андин давлат ва иқбол била юруб, (чаҳоршанба кун) Ирбил мавзъига етишти. Ул ернинг ҳокими (Шайх Али) йахши пешкашлар тортиб, тўй берди. Соҳибқирон анда бир кун туруб, тонгласи Катта Зоб суйига⁷⁵² келиб тушти. Жумъа кун сувдин ўтуб, Мосул суйига етиб тушти. Жиржис пайгамбар ва Юнус алайҳиссаломнинг мазорига бориб тавоф қилди ва ҳар мазорга ўн минг олгун кўппакий бердиким, қабрлари устида гунбазлар йасагайлар. Ва фақир мискинга кўб садақалар берди. Ва амирзода Мироншоҳ ҳукм била андаги эллар устида бориб мусаххар қилмоқ учун элларни боқтуруб, ёниб келиб, соҳибқиронга қўшудди.

Ҳазрат соҳибқирон, Ёр Аликим, Мосул даругаси эрди, ани гажирчи қилиб, тун қайтиб, Руҳа сори мутаважжих бўлди, ва туман беклари черик тартибини қилиб, булак-булак юридилар.

Борурда Султон Аликим, Мардиннинг⁷⁵⁴ ҳокими эрди, мутобиъат йулидин кириб, ўтрув кишисини изҳори муҳаббат ва ихлос қилди. Соҳибқирон сафар ойнинг охирида (3.01.1394) Мардинга етиб, киши йибардиким, «Биз Миср ва Шом сори мутаважжих бўлдук. Сен бизнинг сунгимизда бот келгайсен!» Ва андин ўтуб Раъсалъайнга⁷⁵⁵ тушти ва барча черикни юртовул йибарди. Черик бориб Ҳусайн⁷⁵⁶ вилоятини ва Қаро Қўйлуқни талаб, от ва тева ва қўй сонсиз оздилар ва қайтиб ўрдуга қўшулдилар. Андин кўчуб Руҳага еттилар: Кузак отлиқ биров ул қалъанинг даругаси эрди. Баъзи раъийатлар била қалъадин чиқиб, бир бийик тоғда бордилар. Соҳибқирон бир неча бек черик билан аларга йибарди. Беклар бориб барчани талаб, асир қилдилар.

Ҳазрат шаҳзодалар била ва беклар била шаҳарга кирдилар. Ва шаҳардаги иморат барча тошдин эрди. Ва айтурлар ул шаҳарни Нимруд⁷⁵⁷ йасагон турур, ва Иброҳим Халилни, алайҳиссалот вассаломки, анда ўтқа солгондур ва ул ўт нишонаси зоҳир бор турур.

Соҳибқирон ул ерда бориб, тафарруж қилиб, чашмада гусул қилди. Ун туққуз кун анда турдилар. Ва суҳбатлар тутуб, баъзи кишиларга иноят ва шафқатлар қилди ва туркманлардин куб киши келиб мулозим бўлди. Ва Ҳисн Кайф⁷⁵⁸ даругаси анда келиб, йахши хизматкорлиқ қилди. Ҳазрат тақи ани йахши кўруб, иноятлар қилди.

153b Мардин ҳокими аҳду шартига вафо қилмай, муҳолифат тариқаси андин зоҳир бўлди. Ҳазрат деди: «Раво /бўлмас буким, йаагини вилоят ичида қўйуб, ўзга сори боргайбиз». Бу жиҳатдин панжшанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг йигирми олтинчида (29.01.1394) давлат ва саодат била отланиб Мардинга мутаважжих бўлди. Бу маҳалда Арзин⁷⁵⁹ ҳокими Султон Али келиб, пешкашлар тортиб, соҳибқиронни кўрди. Ва Ботмон⁷⁶⁰ даругаси ҳам келиб хизмат давлатига мушарраф бўлди.

Маҳди аъло Чулпон Мулк ого ва Дилшод ого ўттуз беш кун эрдиким, соҳибқирондин айрилиб, ўғруқда қолиб эдилар, илгари келиб бир тепа устида ҳазрат соҳибқирон дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва ўғруқ тақи Мардиндин ўтуб келиб, ҳазратқа қўшулдилар. Ва соҳибқирон черикни тартиб этиб Мардинга юриди, етти йағочга етканда Чимликда тушти. Малик Иззуддинким, Жазира ҳокими эрди, ҳазрат қошида мулозимат учун келди. Пешкашлар тортиб, моли хирож қабул қилиб, ижозат тилаб қайтти. Иса ҳазратнинг келуридин хабар толиб, хизматқа келди ва куб пешкашлар тортти, йахши отлар ва хачирлар ва тевалар тортиб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлди. Ҳазрат сўрдиким, «Не жиҳатдин кеч келдинг?» Уэзлар била ниез ва тазарруъ қилиб, деди: «Баъзи нималар воқиъ бўлгон жиҳатдин келурга тақсир бўлди». Ҳазрат лутф ва карамидин ўзга ҳеч нима демай, тун кийдуруб, от миндурди ва андин кўчуб, Мардинга йақин бир тоғ этагида бориб тушти.

Амирзода Умаршайх шаҳид бўлғони сўзи

154a Шаҳзода Умаршайхким, асру оқил ва доно ва баҳодур эрди, соҳибқирон ани Форс вилоятида қўйуб эрди. Бир йилгача Форс вилоятида муҳолифлардаги қалъаларни фатҳ қилди. Чун Истаҳр қалъасини ва Фадак қалъаси ва Гармсирда Шаҳриёр қалъасини, буларни барчасини олди ва Сиржон қалъасиниким, баъзи беклар ани қамал қилиб, ҳануз олмайду эдилар, шаҳзода / анда бориб эрди. Соҳибқирон ул вақтда Миср ва Шом сори мутаважжих эрди ва Дийрбакр сори борғонда шаҳзодаи мушори илайҳига киши йибариб эрдиким ва ул киши ул маҳалда еттиким, шоҳзода ул қалъани қамал қилиб ўлтуруб эрди. Шоҳзода соҳибқирондин хабар билиб, Идику Барлос ва Шоҳшоҳонким, Сейистон даругаси эрди ва Пир Али Сулдузани ул қалъага қўйуб, ўзи Шероз сори мутаважжих бўлуб, анда бориб, йароғини қилди. Ва

Севинчакбекни Форс мамлакатининг забти учун қўйиб, узи ҳазрат соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Ва Севинчак Қўҳандиз қалъасиниким, Шоҳ Шужоъ бузуб эрди, иморатига машғул бўлди. Ва шаҳзода черики билан Шулистон йулидин юруб, Курдистондин ўтуб, йулда бир қалъада еттиким, ани Хурматур дер эдилар ва оз киши анда бор эрди. Шаҳзода тафарруж қилмоқ учун ул қалъага йақин келди ва бир нодон бадбахте қалъадин ўқ отиб, қаоздин ул ўқ шаҳзодадин шуркига тегиб шаҳид бўлди. Фарзанди аржуманди шаҳзода Пир Муҳаммад ва беклари ҳайрон қолиб, ҳеч чора тонмадилар. Ва бу воқеъа қиш ўртасида, рабиъ ал-аввал ойида, етти юз тўқсон олтида, товуқ йилда (январ, 1394) воқеъ бўлди. Ва шаҳзода қирқ йил йашаб эрди. Черик йигламоқ ва ун тортмоқ ва фарёд била машғул бўлуб, ул қалъани ер била тенг қилдилар ва ҳеч кишини анда тирик қўймадилар.

1546 Бу хабар ўрдуға етти, беклар ҳайрон қолиб, на ул қувватким, ҳазрат соҳибқиронга арз қилгайлар ва на тоқат улким, йашургайлар. Барча иттифоқ қилиб, бир хилватда арз қилдилар. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб, *ва ма сабрака илло би-Ллоҳи*⁷² /йўсуни била таҳаммул қилиб, қазоға ризо бериб, муборак тилини бу оят билаким: *Инна ли-Ллоҳи ва инна илайҳи ражигуна*⁷³ очиб, йигламай ва хуруж қилмай тик турди. Ва Форс вилоятини тавобигълари била шаҳзода аржуманд Пир Муҳаммадқа бердиким, Умар-шайх мирзонинг ўғли эрди, ва амирзода ўн ёшида эрди. Нишон битиб, Уч Қаро Баҳодурға хулм бўдиким, «Нишонни олиб бот юруб, шаҳзодини олиб қайтиб Форс вилоятига борсун!» Уч Қаро Баҳодур таъжил била юруб Жирбатуга аларға етти, нишонни кўрсатиб амир Бердибек ва амир Зийрак Жаку бир неча киши билан ўрдуға бордилар. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад атосининг беклари била ва Уч Қаро била Шероъ сори етиб борди. Ва шаҳзодадин сўнгагини Шероъга элтиб амонат қўйдилар ва неча кундин сўнг хотунлари Севинч Қутлуқ ого ва Бек ого ва Малик ого ва ўгли амирзода Искандарким, кичик ва ҳануз сут эмар эрди, тобутни Шероъдин Кешга элтилар. Анда соҳибқирон йасагон бақъада қўйдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронгаким, ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло давлат каромат қилиб эрди, ул ҳазрат айёми давлатида Кешда бир олий иморат солди, Шайх Шамсуддин Қулорнинг (ва падари бузруквори амир Тарагай) йақинида. Ва ул ҳазратқа муваффиқат қилиб, алар тақи анда иморатлар солдиларким, агар ажал етса, аларни анда қўйгайлар.

155а Алқисса, Султон Исаким, Мардиннинг ҳокими эрди, келиб ҳазратни кўрди. Ҳазрат черики сотиқ-савдо учун шаҳарға кирдилар. Шаҳардаки бир жамоат жоҳиллар бедин гавго қилдилар. Соҳибқирон андин хабар билиб, ушул замон Султон Исани чорлаб андин сўрдиким, «Не жиҳатдин сенинг элинг бизнинг кишимизни қўймайдурларким, шаҳарға киргайлар?» Ва ҳазрат /соҳибқирон анинг сўзидин андоқ маълум қилдиким, ул чиққанда иниларига айтқон турурким, «Зинҳор черикни шаҳарға қўймагайсизким, киргайлар. Ва агар ман минг хат йибарсам, зинҳор хатга инонмагайсизким, мен жонимни сизлар учун фидо қилурмен». Бу маъно жиҳатидин ҳукм бўлдиким, ани тутуб банд қилдилар. Черикнинг кублиги жиҳатидин ва қишнинг охири эрди ва анда ўт йўқ эрдиким, гала-қаро егай. Бу жиҳатлардин маслаҳат кўрмадиларким, кўргонни қамал қилиб ўлтургайлар, андин кучуб, тоғлар сори юридилар ва даралардин ўтуб туштиллар. Ва андин кучуб, Асих сори мутаважжих бўлдилар. Рабиъ ал-охир ойининг ун бирида, жумъа кунида (13.02.1394) ҳаво булут бўлуб, йамғур ва қор ёгабошлади ва ҳаво асру совуқ бўлди. Ва ул ерда балчиқ бўлуб, асру куб ташвиш торттилар ва от, тева куб зоъ бўлди. Чодирлар тикиб ўлтурдилар. Ва йамғур ёғар эрди андоқким, баъзи эл чодирларини қўйиб йайоғ йулга кирдилар. Ва соҳибқирон гўл черики била балчиқдин чиқиб, бир ўтлогда тушти, ва шаҳзодалар учун киши қайтарди. Шоҳзодалар ва беклар чодирларини ва қизилжа такйа, намадларини балчиқ устига солиб уттилар. Ва андин кучуб Эски Мосул⁷⁴ сори юридилар. Ва ҳазрат соҳибқирон бировни куб пешкашлар била фарзандларига Султонияга йибариб эрди, ва Шайх отлиқ, Чимлик мавзеида Малик Иззуддин била келиб, ҳазратни кўруб эрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб, сийлаб йибариб эди. Бу бедавлат эшиттиким, мунча мол йўлдин ўтуб борадур, тамъан ҳаракатда келиб, отланиб, /ул молни олиб, Жазираға кирди. Ва Малик Иззуддин тақи анинг

била мувофиқат қилиб, соҳибқирон била йаағи бўлдилар. Ҳазрат соҳибқирон бу воқеъадин хабар билиб, икки қатла анга киши йибариб, насихатлар қилди ва дедиким: «Шайхни бизга йибаргил, то сенинг гуноҳингдин кечкайбиз. Йўқ эрса сенинг Ҳазира ва ерингни бир-бир қилғумиз турур». Малик Изауддинга нақбат босиб эрди, эшитмади, қалъасига ва Шатт суйиға иътамид қилиб, ўз ерини беркитиб ўлтурди.

Соҳибқирон Ҳазира сори борғони

Чунким, Малик Изауддин соҳибқирон сўзини қабул қилмади, душанба кунни, жумада ал-аввал ойининг аввалида (4.03.1394) ўғруқни қўйуб, черики била отланиб, Дажла суйидин ўтуб, тун қайтиб, саҳар вақтидаким, ул бедавлатлар уйқуда эрдиларким, аларнинг бошларига тўктилар. Ва андағи элни талаб, икки-уч қалъани олдилар ва асру беҳад мол тушги. Ва Малик Изауддин бировнинг қўлига тушуб, ани танимай, қийнаб қўб мол олиб, қўйабарди. Йарим жони била қочиб, юз меҳнат ва машаққат била кетти. Ва ҳазрат соҳибқирон андин қайтиб ҳукм қилдиким, «Ўлжа тушкан қўйларни Мосулға элтсунлар!» Қирқ кема ўн кеча ва кундуз молни кечтуруб, ўрдуга элттилар.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Мардинға борғони

Соҳибқирони гитиситон аввали ёздаким⁷⁶⁵, олам гул ва лоладин йана биҳиштгек хуррам бўлди, Мардинға йана мутаважжих бўлди. Жумада ал-охир ойида, жумъа кунида (3.04.1394) фармон бўлдиким, «Черик йароғ қилиб отлансунлар!» Амирзода Мироншоҳ ҳукм била илғари бўлуб юриди ва андағи эл-улуским, /тоғларида ва ёзиларида ўлтуруб эрдилар, барчани чоғиб, таладилар ва йана шапба кунни, жумада ал-охир ойининг ўн-иккисида (16.04.1394) Мардинға етиб, шаҳарни ўртада олиб ўлтурдилар. Тонгласиким, кун оламни нуру жамолидин йаруқ қилди, соҳибқирон била шаҳзодалар ва беклар отланиб, наққора ва нафир чалдуруб, қалъага мутаважжих бўлдилар. Уруш солиб барчадин бурун гўлнунг кишиси қалқонлар бошларига тортиб юридилар. Ва черик тўрт ёниндин сурон солиб, бари бир йўла ҳамла қилиб, қалъага етишиб, шотулар қўйуб, қалъа устига чиқиб, анда тургон мухолифларни сурдилар, шаҳарға кириб шаҳарни олдилар. Ва мухолифлар қочиб, жон қўрқунчидин ўзларини тоғдаки қўрғонға солдилар. Черик аларнинг кейинларига тушуб, қўрғоннинг дарвозасигаҗа чобтилар, қўб кишини тушуруб ўлдурдилар ва ўғлон-ушоқлари от аёғи остида қолди ва бениҳоят мол олдилар. Ва андин сўнг қалъага йақин келиб, урушқа машғул бўлдилар. Ва ул қалъа асру берк ер эрди, бир ярча тоғ устида тушуб, йўли бир соридин, ўзга ҳеч соридин йўли йўқ эрди. Ва бир тегирмон сув ичидин чиқар эрди ва анинг отини Шўҳабо дер эрдилар.

Алқисса, черик ул ахшомғаҗа уруштилар ва кеча бўлгонда черик қалъанинг тубида туштилар. Тонгласиким, олам йана нуруний бўлди, баҳодурлар қалъа сори юридилар. Ва баъзи элким, қалъага кирмай, тоғнинг камарларига кириб ўлтуруб эрдилар, баҳодурлар ул тоғ устига чиқиб ул кишиларни тушурдилар. Қалъа эли мундоқ ишни кўруб қўрқтилар, барча тазарруу ва зори қилиб, ниёз йўлидин кириб, пешкашлар чиқариб, мол ва хирож қабул этиб, тоғи бўлдилар.

1566 Бу маҳалда Султониядин хабар келдиким, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу /ва таоло Шўҳрух мирзоға фарзанд каромат қилди. Соҳибқирон шодмон бўлуб, қалъадаки элининг гуноҳларини бағишлади ва аларға ҳеч зарар-заҳмат бермадилар, лутф ва марҳамат қилиб қайтти.

Улугбек мирзо мутаваллуд бўлгонининг зикри

Жумада ал-аввал ойи ўн туққузида, йақшаиба кунида тарих етти юз туқсон олтида, ит йилида (22.03.1394), Султония қалъасида Шўҳрух

мирзониинг хотунидин кун киби бир ўгул тугди. Мунажжимлар ва донолар йингилиб, толиъ мавлудини эҳтиёт қилиб кўрдилар. Шейр:

Асад толиъи ва ўзи чун офтоб,
Булул салтанат амрида комѐб.

Топубтур шараф офтоб аз Ҳамал,
Анға илм булғай насиб ва амал⁷⁶⁶.

157a Бу хабарниким, ҳазрат соҳибқирон эшитти, асру кун севунуб, қаҳр ва газабидин таскин топти. Шукрона учун Мардин қалъасидаки элни бағишлаб гуноҳларидин кечти. Ва ул вилоятни Султон Исанинги иниси Султон Солиҳқа берди; нишон битиб, ол тамга босиб берди. Шанба кунда (28.03.1394) кўч наққорасини чалдуруб, саъд толиъи била кўчуб, Басари сори мутаважжих бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Ҳар бир жамоат бир йўлга кириб боргайлар!» Амирзода Муҳаммад Султон черики била Майдон⁷⁶⁷ йўлига кириб борди ва соҳибқирон Савур йўлидин ва Шоҳрух мирзо била эрди ва амирзода Мироншоҳ черики билан Жасуъ йўлидин ва тумон беклари ҳар бири бир йўлга кириб бордилар. Соҳибқирон Савур йўлидин Шатт суйига етти ва амирзода Мироншоҳни ул навоҳининг забти учун/юқори сори илгор йибарди ва ўзи муборак нафаси била сувдин ўтуб, бир ўтлоқ ерда тушти. Ул кун анда таваққуф қилиб, муборак хотирига андоқ кечтиким, Ола Тоғ сори боргайким, амирзода Мироншоҳ ва Муҳаммад Султон мирзодин хабар келди: Қарача Қаро ҳисорини, Оmid шаҳри турур ва Ҳомид⁷⁶⁸ била машҳур булбугур, эли қалъанинги мустаҳкамлиғига мағрур бўлуб, итоат қилмай, йааги бўлдилар.

Соҳибқирони комкор Ҳомид қалъасига бориб, фатҳ қилгонининг зикри

Соҳибқирон Ҳомид қалъасининг элидин муҳолифат қилгонларидин хабар тоииб, Жаҳоншоҳбекни илгор йибарди. Душанба куни, жумада ал-охир ойининг йигирми учини (25.04.1394) барча черики билан Ҳомид сори мутаважжих бўлдилар. Аро қўнуб, ҳисорга етдилар. Дажла суйидини ўтуб, наққора ва нафир чалиб, сурон солиб, ҳисорни уртада олдилар. Ва ул ҳисор андоқ берк эрдиким, оламда ҳеч киши андоқ мустаҳкам ер кўрмайдур. Ва қалъа томинни тош ва ганч оҳак била қўпориб эрдилар. Ва қалинлиғи андоқ эрдиким, икки отлиғ ёндоша анинг устида юрур эрди. Ва ҳисор ичида икки улуғ булог бор эрдиким, анинг суйидин шаҳар ичида боғлар ва бустонлар йасаб эдилар. Айтурлар эдиким тўрт минг йил ва уч юз йил эрмишким, ул қалъани йасаб турурлар. Ва бу чоққача ҳеч подшоҳ ани мусаххар қилмагон турур, магар улким, Исломнинг аввалида Халид ибн Валид, *рази Аллоҳ анҳу*, Ислом черики била камал қилиб, неча маҳалдин сўнг сув кирар йўлидин йашура кириб, шаҳарни фатҳ қилгон турур.

1576 Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Ҳомид ҳисорига етиб тушти. Тонгласи отланиб, черикни фармонладиким, уруш солгайлар. Баҳодурлар қалқонлар /ва туралар бошларига тортиб, ҳар соридин қалъага юридилар. Ва қалъа устидин ҳар нечаким ўқ ва тош аларнинг бошига тўктилар, ёнмай Қаро Усмон Баҳодур илгари бориб, бир буржқа нагам солди. Ва Аргуношоҳ йана бир буржқа нагам солиб, барчадин бурун бурж устига чиқиб йахши ишлар қилди. Андин сўнг баҳодурлар бир-бир ҳар соридин ҳисор устига чиқиб, андоқ ҳисориким, уч тўрт минг йилдин бери ҳеч киши ани олмагон эрди, давлат ва саодат била икки-уч кунда фатҳ бўлди. Ва черик ҳисор ичида кириб, шаҳарни таладилар ва уйларга ўт қўйдилар ва андаги сипоҳийлар барча нагамлар ичига кириб йашундиларким, ҳеч киши аларни топмади. Ва йасоқийлар болтулар ва метинлар била ҳисорга чиқиб, бузмоққа машғул бўлдилар. Аммо ул қалъа андоқ берк эрдиким, кўб заҳмат чекмак керак эрдиким, бор барча тошни еридин қўнара олгайлар. Базан юфқа ерларини йиқиб туштилар ва соҳибқирон фатҳдин сўнг кўчуб юриди. Жумада ал-охир ойида, жумъа кунида (29.04.1394) ўзбек элидин биров келиб, ҳазратқа дедиким, «Иятиқ Суфий⁷⁶⁹ йааги бўлуб, қочарга хаёли бор». Ушбу замон

ҳукм булдиким, то ани тутқайлар. Ани тутуб, ҳазрат қошида келтурдилар. Андин суруди, ҳеч тонмай деди: «Чиндур. Мундақ ҳаёлим бор эрди», ва ул жамоатким, анинг била иттифоқ қилиб эрдилар, барчани деди. Соҳибқирон неча қатла андин бу ҳаракат кўруб, гуноҳидин кечиб эрди ва анга тумон бериб, шафқат қилиб эрди ва хонлар наслидин андин улугроқ киши йўқ эрди. Аммо бу қатла соҳибқирон буюрдики, ани ўгли била банд қилдилар. Ва ул кишиларким, анинг била иттифоқ қилиб эрдилар, барчани йасоққа еткурдилар.

158a

Ҳазрат соҳибқирон /Ола Тоқ сори қайтиб борғони

Соҳибқирони нуератишгўр Ола Тоқ сори мутаважжих бўлуб, Меҳрварон навоҳийсига етканда андаги қалъаларнинг ва вилоятларнинг даругалари барча келиб ҳазратнинг мулозиматига мушарраф булдилар. Ва соҳибқирон Миёфориқин⁷⁷⁰ ва Ботмандин ўтуб, шаҳзодаларга ва бекларга, ҳар қайсисига бир йўл муқаррар қилди. Амирзода Муҳаммад Султон беклар билан Чийчур (суви) йўлидин юридилар. Ва соҳибқирон ўзи Сивасур йўлидин мутаважжих бўлди ва Шоҳрух мирзо соҳибқирон била эрди. Ва ул йўлда бийик тоғлар ва баланд уқбалар бор эрди, бовужуд улким, баҳор эрди. Қор жиҳатидин қуб от-улоғ йўлда қолди. Шанба куни, ражаб ойининг ун бешинда (16.05.1394) ул уқбалардин ўтуб, Саҳройи Мушда⁷⁷¹ тушти. Ва амирзода Мироншоҳ ўнг қўлининг беклари била келиб, ўрдуга қўшулди. Ва андаги вилоятларнинг даругалари барча келиб, пешкашлар келтуруб, ҳазратни кўрдилар. Ва ул пешкашлар ичида бир юз от бор эрдиким, андаги даругаларнинг отлари била Саҳройи Мушда чобтуруб, барча отлардин ўзуб эрди, ҳазратқа тортдилар. Ва соҳибқирон аларни йахши кўруб, ул мамлакатларни аларга ўқ берди ва хосса тўнлар ва камарлар, барча олтин била мурассаъ берди. Ва Йатиқ Суфийни анда тобишурдиким, бар қалъада ани беркитиб сақлағайлар.

Соҳибқирон черикини боқмагон қалъаларга ва тобиъ бўлмагон элларга йибарғони

158b Соҳибқирон ул вилоятқа киргонда боқмагон қалъаларга ва элларга черик йибарди. Муҳаммад Дарвеш Барлосни Аланчуқ қалъасига⁷⁷² қалин черик била йибарди. Қаро Юсуф Туркмон ва ўзга туркман /соҳибқирондин хабар эшитиб, қочиб бориб эдилар, ҳазрат тақи аларнинг келгонидин хабар билиб, шаҳзодалар ва беклар била кенгашиб, мунга қарор бердиларким, туркманларнинг кейнида киши йибарғайлар. Бурҳон Уғлонни қалин киши била ва Ййбож Уғлон ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва ўзга бекларни анга қўшуб Муш саҳросидан илғор йибарди. Ва ҳукм қилдиким, «Душманлар ҳар ерда бўлса, бориб аларнинг дафъига сазйи қилишлар!» Ва ўзи давлат била неча кун анда ўлтурди. Ва тобиъ бўлмагон элларга мирзо Мироншоҳни йибарди, дедиким: «Ҳар кимки тобиъ бўлса, амон беринглар, тобиъ бўлмагонларни ўлдуруб, молларини таланглар ва андин Аланчуқ қалъасига бориб қамал қилеунлар!» Ва тавочиларга фармон бердиким, «Озарбайжондин ва Курдистондин черик йиғиштурсунлар!» Ва ўзи давлат ва саодат била Ола Тоққа борди. Ва маҳди улё Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғоларким, Султонияда қишлаб эдилар, аввал баҳорда андин кўчуб, соҳибқирон сори мутаважжих булдилар. Табриздин ўтуб келур эрдилар, ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Шоҳрухни сешанба куни, ражаб ойининг йигирми бешинда (26.05.1394) хонимларга ва оғоларга ўтрув йибарди. Шоҳзода турт кеча-кундуз юруб, Маранд ва Хўйнинг⁷⁷³ ўртасида аларга етти.

Соҳибқирон Ахлотда тушконда, Хоқон ҳокими Одил Жузким, ҳазратнинг давлатхоҳларидин эрди, мулозиматқа келди. Ва ҳазратни кўрунуш қилиб, йахши пешкашлар тортиб, муборак дийдорига мушарраф булди. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, июнат ва шафқат қилди ва андаги элни анга суйурғол берди. Сешанба куни шаъбон ойининг иккисиди (02.06.1394) ов солдурди. Қуб сайд олдуруб, қайтиб тушти.

159a /Аммо ун бир ой эрдиким, шаҳзодалар ўғруқда Султонияда соҳибқирондин айрилиб, қолиб эдилар. Соҳибқироннинг муборак кунглида фарзандларининг муҳаббати пайдо бўлуб, черикни анда қуйуб, оз киши билан илгор қилиб, ўтлонларига ўтрав бордилар. Жумъа куни (08.06.1394) аввал сабоҳда бир-бирига етиб, барчанинг куллари муборак дийдоридин йаруқ бўлди. Амироода Муҳаммад Султон Жаҳонгир ва оғолар сочиқлар сочтилар. Ул ерда шоҳзода Умаршайхдин сўз чиқиб, эски жароҳат тоза бўлди⁷⁷⁴ ва оғолар тазият очиб ош-сув бердилар. Соҳибқирон муборак тилини сабр сўзи била очиб, барчага насиҳатлар қилди. Андин сунг Темур Хожан Оқ Буға черик билан Муҳаммад Дарвеш Барлосқаким, Аланчуқ қалъасига бориб эрди, аларга мадад учун йибарди. Душанба куни (11.06.1394) соҳибқирони динпарвар кучуб, Ойдин қалъасига⁷⁷⁵ борди. Анда етконда қалъадаки улуглари барча тобиъ бўлдилар ва пешкашлар, отлар ва тевалар ва қуй ва қумошлар йибариб, тазарруъ ва зори била амон тиладилар. Соҳибқирон лутф ва карамидин аларга амон бериб, андин кучуб, аро қунуб, Уч Килисада⁷⁷⁶ тушти.

Бу маҳалда Арзинжон⁷⁷⁷ шаҳридинким, Рум вилоятининг сарҳади турур, Тахуртан мулозиматқа келди ва йахши пешкашлар тортиб, кўрунуш қилди. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, иноятлар қилди.

Авник⁷⁷⁸ қалъасининг фатҳ қилғони сўзи

Мисрким, Қаро Муҳаммадининг ўгли эрди, ва Авник қалъасининг ҳокими эрди ва соҳибқиронга тобиъ бўлмайду эди. Соҳибқироннинг кунглида туштиким, анда бориб, ул қалъани мусаххар қилгай. Амироода Муҳаммад Султонни қалин киши била Авник сори йибарди. Ўзи тақи сешанба куни, шабон ойининг ун олтисиди (16.06.1394) кучуб, Алиш жылғасининг/ўтлоғига тушти. Андин кучуб Қўсагодин⁷⁷⁹ ўтуб, панжшанба куни, ойнинг ун саккизида (18.06.1394) шоҳзодадин илгари Авникга етти ва наққора ва нафир унидин ва баҳодурларининг суронидин олам ичра зилзила тушти. Хукм қилдиким, «Қалъага уруш солесунлар!» Қалъанинг тўрт ёнидин кириб, уруш солдилар ва бир замонда қалъани олиб, ер била тенг қилдилар. Ва Миср киши қароши билан қочиб, тоғ устида воқиф бўлуб эрди. Ва ҳар еридаким, эҳтимол бор эрдиким, йайог андин чиқа олгай, ул ерни тош ва ганч била беркитиб эрдилар, то андин йайог киши бора олмагай. Ва ҳар ёнида том кўпориб, дарвоза ўлтургузуб эдилар. Туркманлар андин урушқа машғул бўлдилар. Ва соҳибқироннинг баҳодурлари ва тумон беклари йайог бўлуб, тоққа чиқиб, дарвозага йақин бордилар, уруш солиб йахши ишлар қилдилар. Ойнинг ун тўққизиди (19.06.1394) Миср ўглини пешкашлар била қалъадин чиқариб, соҳибқиронга йибарди ва арзадошт қилдиким, «Бандага ул тоқат йўқ турурким, ҳазратнинг йигитлари била муқобила бўлгай. Ва ул миқдор қувватим йўқ турурким, хизматқа кела олгаймен. Бу қатла бандага амон бериб, давлат била қайтсунлар, то хотири жамъ била бандаликка боргаймен». Соҳибқирон Мисрнинг ўглини йахши сийлаб, олгун камар ва хосса тун берди ва гуноҳидин кечиб дедиким, «Атонг кўрқмасун, келиб бизни кўрсун!» Миср ўгли қайтиб, ҳазрат дегон сўзларни деди. Аммо анга бахт-саодат мадад қилмади ва ул сўзини қабул қилмай қалъадин чиқмади ва урушмоққа машғул бўлди. Тонгласи Тахуртанбек илгари бориб насиҳат қилди: «Муңдоқ қилма ва қалъага ибтаמיד қилмағилким, бу соҳибқироннинг, узгача турур. /Келиб соҳибқиронни кўргил, агар давлат истарен. Йўқ эрса кўб ташвиш ва заҳмат кўргунгдур ва бу подшоҳ ўзгаларга ўхшамас». Шеър:

Шоҳсудрки, шоҳони рўйи замин,
Анга бердилар барча тожу нигин.

Анга юз чу Рустам бўлубтур гулом,
Анинг эшигида қилибтур мақом.

Фаридун ва Жамшид, хоқони Чин,
Анга барчаси банди гузин.

Сенга бу турур маслаҳатким равон,
Бу тоғдин чиқиб, тилагайсен амон.

Миср бу сўзларни эшитиб, қўрқунчилиги ортиб, йана ўглини Сатилмиш биланким, анга йақин уруғ бўлур эрди, йибарди. Йахши отлар ва пешкашлар била ва тазарруу эори қилиб, сўзи ушул бурунги сўз эрди. Ҳазрат билдиким, ул қалъадин чиқмагусидур. Хукм қилдиким, «Келгон кишиларни беркитсунлар!» Йақшанба куни, ойнинг йигирми бирида (21.06.1394) амирзода Муҳаммад Султон черики била келиб, ҳазратқа қўшулди ва кечада мансур черики тоғқа чиқиб, урушқа машғул бўлдилар. Тонг отқунча уруштиллар ва тонг отқонда қалъа ичидин бир ўқким, анда хат битиб эрди, оттиллар. Ул ўқни соҳибқирон қошига келтурдилар. Мазмуни бу эрдиким, «Сатилмишким, аларга бориб турур, Мисрнинг ҳосили боқийси ул турур ва андин баҳодурроқ кишиси йўқтурур. Агар ани банд қилсалар, Мисрнинг кўнгли бузулгуси турур». Ҳазрат худ илгари бу ишни қилиб эрди. Мисрнинг ўглини келтурдилар. Ул олти ёшда эрди. Ҳазрат қошига келгач ниёз юзини ерга қўйиб, ҳазратнинг муборақ аёғини ўнуб, атосининг гуноҳини тилади ва деди: «Агар ҳазрат анинг қонини бағишласа, мен бориб ани келтурайим». Ҳазрат дедиким, «Атонгнинг қонини сенга бағишладим. Бу шарт билаким, келиб бизни кўргай». Анга олтуи ҳамойид буйнига осиб, истимолатнома била атосига / йибарди. Ани ул тажаммул била шаҳарга кийурдилар. Қалъа эли барча соҳибқиронга дуо қилдилар ва ҳазратнинг мулозимлариким, ул ўғлон била ичкари кириб эрдилар, барчани азиз ва мукаррам тутуб, тўнлар кийдуруб ёндурдилар. Аммо Миср қўрқунчдин ҳайрон қолиб эрди, ҳар неча хаёл қилдиким, чиқиб соҳибқироннинг мулозиматиға келгай. Аммо қўрқунчдин чиқа олмади. Ҳазрат билдиким, ул чиқмагусидур. Буюрдиким, «Беклар ҳар киши ўз булжаридин⁷⁸⁰ уруш солесунлар!» Наққора ва нафирларни чалиб, сурон солиб, қалъага мутаважжих бўлдилар. Ва манжаниқ тоши билан куб ерларни буздилар.

180b

Бу маҳалда Мисрнинг аноси қалъадин тушти ва соҳибқирон қошида келиб, ниёз ва тазарруу билан ўглининг гуноҳини тилади ва дедиким, «Анга не ҳадким, сизга муқобила булуб тура олмай. Агар шер бўлса, анинг захраси ёрилур. Агар ул қўрқунчдин чиқа олмайгай, ҳеч ажаб эрмас». Соҳибқирон ул хотунни йахши кўруб, дедиким: «Агар ўғлун тиларким жони амонда бўлгай, қалъадин чиқиб келмак керак». Соҳибқироннинг ҳарамлари Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар барча ул хотунга бош-аёғлар кийдурдилар. Тонгласи анга ижозат бериб, қалъага бориб, ўглига сурати воқеъани деди. Ул бедават қабул қилмай, мухолифат тариқасидин чиқмади. Йана соҳибқирон фармонладиким, «Черик барча бориб ҳар ердаким йағоч бўлса, кестуруб келтурунлар!» Йағочлар келтуруб, бир-бири устида қўйиб, тош ва балчиқ била биркитур эрди. Андоқ баланд қилдиларким, қалъадин бийикроқ бўлди. Анинг устида манжаниқларни чиқариб, анга тош тўка бошладиларким, хаёл қилур / эрдинким кўндин тош ёғадур. Рамазон ойидин ўн беш кун кечди (14.07.1394), душманларнинг аҳволи асеру хароб бўлди ва сувлари туганди. Бу жиҳатдин раъийатни қалъадин чиқордилар ва Миср ўзига тааллуқ кишилари била қолди ва жон қўрқунчидин элик-аёғ урар эрдилар. Мансур черики манжаниқ тоши била аларнинг эвларини буздилар. Миср асеру ожиз бўлуб йана бир йахши кишисини йибардиким, шаҳзода Муҳаммад Султон анинг гуноҳини соҳибқирондин тилагай. Мисрнинг кишиси келиб, амирзодага сўзини арз қилди. Шоҳзода ул кишини соҳибқирон қошига келтурди ва сўзини арзадошт қилди. Ҳазрат деди: «Ул қалъадин чиқиб келиб бизни кўрмагунча амон йўқ турур!» Ва келгон кишига тўн кийдуруб, Миср олдиға йибардилар. Боргон киши Мисрға бориб, соҳибқироннинг сўзини деди. Аммо Мисрнинг қўрқунчилиги андин аргўқ эрдиким, бу сўзлар била таскин топқай. Ушул дастур била урушур эрди. Бир жамоъат баҳодурлар тоғнинг камарига чиқиб эрдилар, кеча булғонда Хожа Шоҳин етти киши била тоғ устига чиқиб, бир бийик камарга туруб ўт ёқтиким, черик ани кўргай. Аргуншоҳ Ахтачи ва Амоншоҳ Хазиначи ул ўтни кўруб, неча баҳодурлар била юқори чиқти ва бир тор ерга етиб эдиларким, мухолифлар воқиф бўлуб уруштиллар. Ул урушда Амоншоҳ захм еб қайтти. Ва Аргуншоҳ ва ўзга баҳодурлар бир камарга чиқтиларким, уч юз қаридин бийикроқ эрди ва томға етиб, болту ва метинлар била тештиллар. Қалъа тубиға келиб, нағам солдилар. Миср кишиси бир-бир ўзини қалъадин ташлаб келдилар ва қалъадаки, кишилари барча уруш асбобини ташлаб қалъадин чиқабош-

161a

1616 ладилар./ Миср бу жиҳатдин асру оғиз бўлуб, одина куним, ийд кунин эрди (31.07.1394), йана аносини ўгли била қалъадин чиқориб, ҳазрат қошига йибарди. Алар соҳибқирон қошига келиб, юзларини туфроққа қўйиб, Мисрнинг гуноҳини соҳибқирондин тиладилар. Ҳазрат деди: «Биз анинг гуноҳидин кечарбиз, агар ушбу замон келиб бизни кўрар бўлса. Ва агар келмаса, гуноҳи ўз бўйинга. Биз худ худойнинг инояти била қалъани олурбиз ва неча элнинг қони анинг бўйида бўлгуси турур».

Мисрнинг аноси ҳайрон ва сарғашта бўлуб, йана қайтиб ўглига борди ва ҳар нимаким, соҳибқирондин аштиб эрди, анга деди. Миср аввал чиқмади ва қолгон навкарлари ўзларини қалъадин ташладилар. Миср кўрдиким, қошида киши қолмади ва қолгонлар ҳам кетгуси турурлар, заруратдин бўйинга катраи ва қиличини олиб, нашба кунин, ийднинг иккинчисида (1.08.1394) тушуб, амирзода Муҳаммад Султон миразога келди. Юзини ерга суртуб, зори била дедиким, «Менинг қонимни ҳазратдин тилаб, гуноҳимни дарҳост қилинг. Мундин нари то тирик бўлсам, хизматдин ўзга иш қилма-гаймен». Шоҳзода анга кўнгул бериб дедиким: «Ғам ема ва қўрқмагилким, соҳибқирон сенга шафқат қилгуси турур».

Шоҳзода Мисрни ўзи била соҳибқирон қошида келтуруб, сўзини ари қилди. Андин сўнг шоҳзода юкунуб, қонини тилади. Ҳазрат соҳибқирон лутф ва нарамидин гуноҳини амирзодага бағишлади ва қалъада бўлгон от ва аслаҳаларни тушурдилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Миср била Султон Исаким, Мардин қалъасининг ҳокими эрди, Султонияга элтеуналар ва Мисрни андин Самарқанда элтеуналар!» Ҳукм йўсуни била амал қилиб, азарни Султонияга элттилар./ Андин сўнг баҳодурларким, бу қалъа урушида йахши ишлар қилиб эдилар, барчани соҳибқирон сийлаб иноятлар қилди.

Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасидин қайтқони

Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасини Аталмишбекка берди ва бир жамоат кишини анга тобшурдиким, қалъа забтига машғул бўлғайлар. Соҳибқирон беш кун анда туруб, панжшанба кунин, шаввол ойининг етгисида (5.08.1394) сводат ва давлат била кўчуб юрүберди ва одина кунинда (6.08.1394) Ҳожи Сайфуддинбек Самарқанддин келиб, нешкашлар била соҳибқиронни кўруб, ҳазрат бекни кўруб, севунуб йахши сўруб, вилоятлардин хабарлар сурди. Сайфуддинбек дедиким, «Давлаттирда ҳеч кишига ҳақд йўқ турурким, вилоятларга тик боқа олғай. Барча эл, турки тожик ва раъиййат, сипоҳий рафоҳийат ва ҳузурда турурлар ва кеча-кундуз дуодин ўзга ишлари йўқ турур». Соҳибқирон Ҳожи Сайфуддинбек била ҳикоят қилиб юрү эрдиким, бир йахши ўтлоғ ерга етиб тушти. Неча кун анда ўлтуруб, фароғат қилиб, улуг тўй ангиэ қилди. Шейр:

Бу ердаким, эрди чу хулд барин,
Буюрди шаҳаншоҳи рўйи замин:
Ки шоҳона тўй қилинлар асос,
Ки бўлғай сифоти берун аз қиёс.

Бу маҳалда соҳибқирон Таҳуртанбекни чорлаб, вилоят маслаҳати учун насиҳатлар қилди ва Арзинжон вилоятини анга шафқат қилиб, нишон иноят қилиб, ол тамға бостурди ва подшоҳона тўнлар кийдуруб, ижозат бериб, вилоятга йибарди.

1626 Амир Зийрак Жаку бир жамоат киши била кундин бурун соҳибқирон ҳукми била Ойдин қалъасига бориб эрдилар ва ул қалъани қамал қилиб, кўб йахши ишлар қилиб эрдилар. Ва амир /Бойазидким, қалъанинг даругаси эрди, йақин билдиким, бу баҳодурлар қалъани олгусидурлар, амон тилаб аҳд қилдиким, «Сизлар ҳисорднн кўчуб, нари тушунлар. Мен қалъадин чиқиб сизни кўрайим». Амир Зийрак анинг сўзи била амал қилиб, кўчуб нари бориб туштилар. Боязид кечада қалъадин чиқиб, Зийрак бекни кўрмай, ҳазрат соҳибқиронга бориб, нешкашлар тортиб, кўрунуш қилди. Соҳибқирон ани йахши кўруб, иноятлар қилди ва йана вилоятини анга бағишлади.

Ҳазрат соҳибқирон ғазо нияти билa Гуржистон вилоятига борғони

Ҳозирларнинг мартабалари ва аълаа шонлари ойоти Қуръоший ва ҳадиси ҳабиби ҳазрат Субҳона билa муқаррар ва муайян бўлуб турур: Байон қилмоққа ҳожаг эрмас: *Инна Аллоҳу йухиббу-л-лвнина йуқотилуна фи сабилиҳи сифра каъаннаҳум бунйанун марсууғи*⁷⁸¹. Лоҳурма, соҳибқирони гитситон дойим ҳиммати ул эрдиким, бу давлатдин маҳрум қилмағай ва бу саодатқа мушарраф бўлғай. Бу жиҳатдин муборак кунглига туштиким, бориб кофирлар билa ғазо қилғай ё черик йибарғай.

Алқисса, бу маҳалда ғазо нияти учун Бурҳон Уғлон ва Ҳожи Сайфуддин-бекни ва Жаҳоншоҳбекни ва Усмон Баҳодурни қалин киши билa Гуржистонга йибарди. Ва узи муборак нафаси билан Ола Тоқ жангалистон йўлидин Гуржистон сори Акусқага⁷⁸² мутаважжих бўлди. Байт:

Ранон бўлди ул шоҳи нуератшиъор,
Анинг йўлоши лутфи Парвардигор.

163a Ҳукм бўлдиким, «Ҳар кимки, бу йўлда бизга йааги бўлғай, барчани талансулар!» Ва соҳибқирон ул саҳрода ов солиб, кўб сайд олдилар ва овдин сўнг манзилба-манзила юрур эрди. Ва нуератшиъор черикига ҳар ердаким кофирлардин киши учғар эрди./ аларни элдуруб, молларини талар эрдилар. Бу юруш ҳазратнинг маъсуди ғазо эрди. Ва дини Исломининг равнақи ул жиҳатдин ҳар ердаким етар эрди, ул ерни фитҳ қилур эрдилар. Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло инояти билa мансур булур эрди, то Қарс шаҳрига йақин бир уғлог ерда давлат ва саодат билa тушти.

Шаҳзода Иброҳим Султон мутаваллуд бўлғони зикри

Шаввол ойининг йигирми олтисида, торих етти юз тўқсон олтида (14.08.1394) амирзода Шоҳрух мирзога ҳазрат Парвардигор бир саодатманда угул берди⁷⁸³. Маҳди аъло Сарой Мулк хоним соҳибқирон қошига киши йибариб, севинчи тилади. Темурбек бу хабарни эшитиб севунуб, кўб нима севинчи берди ва буюрдиким, «Сухбат асбобини муҳайё қилсулар!» Барча тайёр бўлгондин сўнг бир суҳбати туттиларким, ҳаргиз ҳеч кўз кўрмайдур эрди. Ҳазина эшигини ачтуруб, кўб йармоғ элга берди. Ва бу жиҳаттин барча вилоятларким, анга тааллуқ эрди, бир йиллиқ молин ва хирожини бағишлади. Ва буюрдиким, мунажжимлар толиъ мавлудини кўрсунлар. Мавлоно Абдуллоҳ Лисонким, нужум илмида бемисли рўзгор, ўзга донишмандлар билa толиъи мавлудини кўруб дедиларким, «Бу шаҳзодаи олийтабор, оламда подшоҳ ва комкор бўлгуси ва хат бобида беназири олам бўлғай. Ва ҳукумат бобида Луқмони вақт бўлғай».

Ҳазрат соҳибқирон бу сўзларни эшитиб шодмон бўлуб, донишмандларга кўб иноятлар ва шавқат қилди.

Ҳазрат соҳибқирон йанги шаҳзода учун тўй қилғони

163b Соҳибқирон айшу ишрат ва комрони билa Қарс мурғзоридин отланиб Мингкул даштида⁷⁸⁴ тушди. Ва бекларким, ғазо учун Гуржистонга бориб эрдилар, қалғалар очиб ва вилоятлар мусаххар қилиб, кўб мол /билa музаффар ва мансур ёниб келдилар, ва ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, пешкашлар торттилар. Ва шаҳзодаининг мутаваллуд бўлғонини эшитиб, сочиқлар сочтилар. Шеръ:

Сочиқ сочтилар чун барча беклар,
Бари олгун эди ва лаълу гавҳар.
Нисор айлаб дуолар қилдилар саз,
Дедилар: к-эй шаҳаншоҳи сарафроз.
Бу йанги шаҳ муборак бўлсун, эй шоҳ.
Анинг амрига бўлсун меҳр ила моҳ.

Соҳибқирон беклар муборакбод деганлариндин сунг тўй тартибига ҳукм қилдиким, «Ҳар неким керак бўлса, муҳайё қилсунлар!» Сароилардалар била боргоҳлар тиктуруб, тўйга машгул бўдилар. Шеър:

Уруб шоҳ учун хайма ва солбон,
Жаҳон ичра бўлди фароғат аён.
Тикиб ҳар сори хайма чун фалак,
Ичинда гуруҳи чу хуру малак.
Аларнииг ичинда йақ боргоҳ —
Ким эрди қуббалари меҳр ила моҳ.
Ичинда йки тахти заррин қўйуб,
Анинг устида шоҳи дин ултуруб.
Санамлар туруб ҳар сории нозанин,
Латофатда ҳар бири чун ҳури ыйн.

Комкор шаҳзодалар ва олиймиқдор беклар ва улуг-кичик мулозимлар барча хуррам ва шодмон айшу ишрат била машгул эдилар. Ва вилоятлардин келгон содот ва уламо ва машойихларга лутф ва инъом била сарафроз бўдилар. Дуо била тилларини очиб, ҳазрат соҳибқиронга сано дедилар. Шаҳзодани маҳди аъло Туман оғоким, Билқиси замон эрди, анга тобшурдиларким, андин хабардор бўлуб, муҳофизат қилгай. Ул маликан олам хушвақт бўлуб, тўйлар бериб, шаҳзоданинг муҳофизатига машгул бўлди. Ва амир Усмон Аббосни отабек қилдилар ва хотуни Сотқин оғоким, соҳибқиронга уруғ бўлур эрди, энагалиққа муқаррар бўлди. Алар тақи бу давлат жиҳатидин тўйлар торттилар.

Тўйлар бир сории булгондин сунг соҳибқирон сешанба кунин, зулқатда ойининг ун саккизида (14.09.1394) Мингқулдин кучуб, бир уқба устига чиқиб, давлат била тушти.

164a

/Ҳазрат соҳибқирон Шоҳрух мирзони Самарқанднинг забти учун йибаргони

Зулқатда ойининг йигирми бирида (17.09.1394) соҳибқирони комкор шаҳзода Шоҳрух мирзони Самарқандда йибардиким, анда бориб забтига машгул бўлгай ва дод адл била машгул бўлуб, раъйой, фуқаро ва масокин аҳволларидин гофил бўлмагай деб, шаҳзодага куб панд сўзлар ва насиҳатлар қилди. Ва аввал насиҳат сўзи бу эрдиким, «Анда борсанг, ўзунгдин гофил бўлмагил ва раъйيات аҳволидин хабардор бўлгил. Иккинчи улким, тоат ва ибодатда комилиқ қилгайсен. Ҳар вилоятдаким, девон ва зобит ва даруга қўйсанг, мўмин ва мусулмон кишини қўйгил ва андоқ кишини қўймагилким, мусулмонларга зулм қилгай. Агар билсанг зулм қилиб турур, ул эолимни тирик қўйма». Шаҳзода бу насиҳатларни қабул қилиб, Самарқанд сори мутаважежиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва узга оғолар ва хотунлар ўтруқ била шаҳзодага йўлдош бўлуб, Султониягача шаҳзода била борсунлар!» Оғолар ва хонимлар шаҳзода Шоҳрух била Султонияга бориб туштилар. Ва шаҳзодаи жувонбахт алардин айрилиб, манозил ва мароҳилни қатъ этиб юрур эрди, токим Жайхун суйидин ўтуб тушди. Мовароуннаҳр вилоятининг содот ва қазот ва даругалари барча ўтрув келиб, шаҳзодага кўрунуш этиб, пешкашлар тортиб, сочиқлар соттилар. Шаҳзода юруб Кеш вилоятига тушди. Сулаймоншоҳбек Самарқанддин пешкашлар билан ўтрув чиқиб, шаҳарни ойна боғладилар. Ва ҳунармандлар ажойиб ва гаройиб нималар йасаб, юз таъжил била шаҳзода шаҳарга кириб, салтанат тахтида ўлтурди ва доди адл била машгул бўлуб, Самарқанд шаҳрини фирдавс бариндек ороста қилди.

164b

Шаҳзода ҳукм қилдиким, шаҳарда муноди⁷⁸⁵ қилсунларким, ҳар ердиким додхоҳ бўлгай, барча эшикига келсун, то додини тобқай. Ҳар кимгаким, зулм ва жафо тегиб эрди, бориб додини топиб, хотири тилагандек иши кифоят булур эрди. Ва олам эли бу жиҳатдин хушҳол бўдилар ва андоқ шодмон ва хуш бўдиларким, сифат қилса бўлмас.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон кофирлари била газо қилғони

Соҳибқирони гитиситонга йана ҳавас бўдиким, Гуржистон кофирлари била газо қилгай ва бу давлатқа мушарраф бўлгайким: *Ва-л-йужоҳидуна фи сабили-Лаҳи би-амваликум ва анфусикум заликум хайрун лакум*³⁶. Ҳиммат этагини тутуб куффор сори мутаважжих бўлди. Ул ўлтиргон ютидин кучуб, ов солди. Овлаб юруб Гуржистонга кирди ва андаги гуржиларни ўлдуруб, молларини талаб, ўзга гуржилар сориким, аларни «қаро қалқонлиқ» дер эдилар, юриди. Алар мансур черикидин хабар билиб, қалғалар ва ўтоғларда ўзларини беркиттилар. Бу ваъда биланким, *Ва инна жундано лаҳуму-л-ғолибуна*³⁷ барча кофирларга мусулмонлар ғолиб бўлуб, қатл ва торож қилдилар. Ва музаффар, мансур Ислоҳ черики тоғлардин қайтиб, жилгаларда юруб, ов солдилар. Ва овлаб юруб, Тифлис шаҳрига-ким, гуржиларнинг пойтахти турур, бордилар ва ул шаҳарни чопиб, Шеки жилгасида кириб туштилар. Ва неча кун анда туруб фароғат қилдиларким, гала-қора жол олди.

165a Соҳибқирон Базтоз вилоятининг тасхири учун амир Ҳожи Сайфуддин ва Жаҳоншоҳ Баҳодурни бир жамоат беқлар биланким, барча баҳодур ва номдор эрди, илғор йибарди. Алар ҳукм била бориб, Базтоз вилоятини тоғ ва даштини талаб, эл-улусини қуран қилиб суруб, оламианоҳ /даргоҳида келтурдилар.

Соҳибқирон Шайх Нуриддин Сари Бугани қалин киши била Қўҳистон сори йибарди. Ул Қўҳистонга киргонда Саййид Али Шеки Арлот жонидин қўрқуб, мулк ва молидин кечиб, қочти. Шайх Нуриддин анинг эвларини бузуб, ўт солиб куйдурди. Молини талаб, музаффар ва мансур қайтиб, ҳазрат қошига келди.

165b Бу маҳалда хабар келдиким, Тўқтамишхоннинг черикиким, аларнинг улуги Али Уғлон ва Илҳе Уғлон ва Исабек ва Йағлибий ва ўзга беқлар турур, Дарбанддин ўтуб, Ширвонга тааллуқ вилоятларни чобтилар. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб, нусратшиғор черики била аларга таважжуҳ қилиб юруберди. Шоҳзода ва беқлар барчаси фатҳ ва зафар киби соҳибқироннинг мулозиматида булак-булак раvon бўлдилар. Тўқтамишхоннинг черики Темурбекдин хабар билиб, тураолмай қочтилар. Соҳибқирон аларнинг қочқонидин хабар билиб, Қур суйига етти ва сувни йақолаб юриди. Ҳукм бўдиким, «Юртчилар юруб қишлоқ учун юрт хушласунлар!» Юртчилар юруб, Маҳмудобод ўтлоғини қишлоқ учун муносиб кўрдилар. Келиб арз қилгондин сунг ҳазарт отланиб, Фаҳробод кентига йақин қалин кандлар бор эрди, анда тушти. Ва барча шаҳзодалар ва беқларга юрт муқаррар қилдурди. Бориб ҳар киши ўз юртларига туштилар. Аммо ҳазратнинг кўнгли ўғлонлари сори ва ҳарамлари сори бўлди. Султонияга киши йибариб, аларни ўтруқ билан келтурдилар. Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва Чулпон Мулк ва ўзга хотунлар фарзандлари била ва ўтруқ била келиб қўшулдилар. Ва амирзода Мироншоҳ /Аланчүқдин келиб ўгруқга қўшулди. Ва анга худойи таоло бир ўғул каромат қилди. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб асру шодмон ва хуррам бўлди. Ул ўғулни Ййжал от қўйди. Ва амирзода Пир Муҳаммад ҳукм билан Севинчакбекни ва Ҳасан Чағдовулни ва Алибек ва Исобеки Шерозда қўйуб, ўзи черики била келиб, соҳибқирон мулозиматида мушарраф бўлди. Ва ул қишни айшу ишрат била ўткардилар.

Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Тўқтамишхон устига черик тортиб борғони

Қишнинг охиридаким, офтоб Хут буржига бориб эрди ва олам йана хазартек йашил тўн кийиб эрди, соҳибқирони гитиситоннинг муборак кўнглида туштиким, Тўқтамишхон сори бориб, анга йана бир гўшмоли бергайким, ўзга мухолифат ҳавасини қилмагай. Бас, булордиким, «Черик йароғига машғул бўлсеунлар!» ва ҳукм эттиким, «Ўгруқ Султонияга бориб, анда ўлтургайлар. Ва Сарой Мулк хоним ва Туман ого шаҳзодалар била Самарқандқа борсеунлар. Ва Чулпон Мулк ого ва баъзи хотунлар ўтруқ била

Султонияга бориб турсунлар!» Ва Мусабек ва Камолбекни оғоларнинг мулозиматиغا қўйди. Ва Ахишоҳким, Султониянинг кутволи эрди, анинг иттифоқи била Султониядин хабардор бўлуб, забтига машгул булгайлар. Оғолар била беклар ва ўғруқ бари Султонияга бордилар. Ҳазрат соҳибқирон жумада ал-аввал ойининг еттисида, йакшанба куни, торих етти юз тўқсон еттида (28.02.1395) саодат ва иқбол била андин отланиб, Дашт сори мутаважжих бўлди. Ва нусратшиёр черики йароғлари била тумон-тумон ва қўшун-қўшун шимол сори мутаважжих бўлуб, / андаги вилоятларни барчани мусаххар қилгай ва ҳар ердаким, эл-улус бўлса, аларни мутиъ қилгай. Бу ният била Жучихонга тааллуқ эл-улусларига мутаважжих бўлуб юридилар. Ва ўнг қул ва сўл қўлнинг кишисини нечукким, дастурлари бор эрди, тартиб била юридилар. Соҳибқирон қишлоқда ултургонда Тўқтамишхонга мактуби битиб йибарди. Наам:

166a

Ким, эрди бари сўзлари дилфиреб,
Эшитганга йўқ эрди сабру шикеб.

Ки ҳам захр эди анда ва ҳам шакар,
Урушу йарашдин дер эрди хабар.

Сўзида икки маъно эрди аён,
Бири сулҳ ва бири эрди бими жон.

Шамсуддин Алмолиғийни ул хат била элчиликка Тўқтамишхонга йибарди. Бас, бу Шамсуддин доно ва иш билгучи ва оқил ва зийрак киши эрди. Ва турани йахши билур эрди, оғзи юмшоқ ва сўзи чучук киши эрди. Соҳибқирон биткон мактубни олиб, Дарбанд йўлидин ўтуб, Дашти Қипчоққа бориб, Тўқтамишхонга борди. Бас, анда етконда Тўқтамишни кўруб, ҳазрат соҳибқироннинг мактубини бериб, ҳазрат дегон сўзларни чучук тили била анга деди. Тўқтамишнинг кўнглида ул сўзлар таъсир қилиб, хушвақт бўлуб, йарашмоққа майл қилди ва хаёл қилдиким, узр била тилини очиб, эътиқод била мутиъ булгай. Ва андоқ қилгайким, ародин мухолифат қулуб, дўстлуқ булгай. Аммо беклари жаҳл ва нодонлигиларидин ани қўймадиларким, мутиъ булгай, ани йўлдин чиқордилар. Тўқтамишхон ул бедавлатларнинг сўзларига кириб, савоб йўлидин хато йўлига кириб, соҳибқирон хатиға «йўқ» жавоб битиб, Шамсуддинга берди. Байт:

Шаҳаншоҳ хатиға битти жавоб,
Ким эрди бари муҳмал ва посавоб.

166b /Бас, Шамсуддин (Алмолиғийга) тўн кийдуруб, қайтарди. Мушори илайҳи Тўқтамишхон қошидин кеча-кундуз суруб, Самур суйининг⁷⁸⁶ йақосида соҳибқиронга етиб, мулозимат қилди. Тўқтамишхон биткан жавобни кўрсатти. Ҳазрат асру ошифта бўлуб, черик йароғига машгул бўлди.

Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони

Соҳибқирон фармон қилди: «Черик отланиб, йароқ кўрсатсунлар!» Ва Самур суйи Элбуракхўннинг этагида⁷⁸⁶ воқия бўлиб турур ва андин (Дарёйи) Қулзумгача беш йағоч йўл турур. Ҳукм била барча черик йароғлари била отланиб, йасол торгилар; андоқким, йасолнинг бир боши Элбуракхўх этагида эрди ва бир боши Дарёйи Қулзумда⁷⁸⁶. Ва андог черик Чингизхондин бери ҳеч киши кўрмагон эрди ва анингдек ораста ва мукаммал черик қисасда Ажам мамлакатида⁷⁹¹ подшоҳ бўлгон шоҳларга ҳам зикр қиламагон турурлар. Байт:

Черикики, йўқ эрди анга ҳисоб,
Бари паҳлавон ва бири комёб.

Бас, соҳибқирон черикнинг йароғини кўргали учун отланиб, ўзи юруб, ҳар кишининг йароғини мулоҳаза қилур эрди. Аввал ўнг қул сори юруб, ҳар бек қошигаким етар эрди, ул бек баҳодурлари отдин тушуб, юкунуб дуо қилур эрдилар. Байт:

Бас, от тортар эрдилар. Ҳазрат соҳибқирон аларни мақтаб, ваъдалар қилиб, кўнгулларини шод қилур эрди. Ушбу тариқа била черикнинг йарогини куруб, қайтиб гулга келиб турди. Булгон наққоралар ва кавслар ва нафирларни чалдурдилар. Ва қиличларини йаланғоч қилиб, душман сори ҳамла /қилиб сурон солдилар. Андин сўнг шаҳзодалар ва беклар ҳар бири ўз кишилари била булук-булук йўлга кириб, Дабанддин утуб, Элбурәкүх этагида⁷⁹² бир жамоат кишиким, Тўқтамишхоннинг ҳаводорлари эрдилар ва аларни қайтоғ⁷⁹³ дер эдилар, тобтилар. Бас, ҳазрат шу кун тутуб буюрдиким, «Алар сори борсулар!» Мансур черики хабарсиз бошларига тўкуб, тўрт ёни тутуб, бир киши алардин қутула олмади ва барчани талаб уйларига ўт солиб кўйдурдилар.

167a

Тўқтамишхон Уртоқ отлиқ бировни элчиликка соҳибқиронга йибариб эрди. Бу маҳалда ҳазратнинг черикига етиб, черикнинг галабалигини кўруб ва азимат ва шавкатларидин соҳибвуқуф бўлуб, қўрқуб, соҳибқиронни кўрмай қайтти ва кеча-кундуз суруб Тўқтамишхонга етти ва дедиким, «Темурбек андоқ қалин черик била Дарбанддин утуб келадурким, таъриф қилса бўлмас». Тўқтамишхон бу сўзни эшитиб, ҳайрон қолиб, Қазончини ҳировул қилиб, кўб киши била соҳибқирон сори йибарди. Бас, соҳибқирон черики билан Тарқи⁷⁹⁴ мавзёида етиб тушуб эрдиким, хабар келдиким, «Қазончи бошлиқ кўб киши била Тўқтамишхон черикидин илгори келиб, Хўй суйининг⁷⁹⁵ йақосида тушуб турур». Ҳазрат соҳибқирон муборак нафаси била йахши ободон йиғитлар ва баҳодурларни сайлаб, тун қайтиб юриди. Субҳ вақтида елдек сувдин утуб аларнинг бошларига келиб чобтилар ва қилич зарба била алардин тутун чиқардилар. Ва ул саҳро ва дашт душман қонидин лалазордек бўлди.

167b

Соҳибқирон андин юруб Севинч суйининг⁷⁹⁶ /йақосида тушти. Ва Тўқтамишхон Тарак суйининг⁷⁹⁷ йақосида йиғиштуруб ўлтурди ва ўлтургон ерида хандақ қазиб, туралар била беркитиб, урушмоққа тайёр бўлуб туруб эрди. Бас, соҳибқирон ораста черики йақин етиб тушти. Тўқтамишхоннинг черики ул азимат ва шавкатни кўруб, туролмай, қайтиб Қурай суйига⁷⁹⁸ борди ва йана черик йиғиштурмакка машғул бўлди. Ва ҳар ерда келмагон кишиларга киши чобтурди. Аммо соҳибқирон Тарак суйининг кечук топиб, кечти ва булгон черики барча сувдин кечиб туштилар. Аммо соҳибқироннинг черикида озук тутаниб қаҳат бўлди. Соҳибқирон бундин хабардор бўлуб, сув йақолаб, Чўлот вилоятига⁷⁹⁹ мутаважжих бўлдиким, анда бориб черикка озук топиб фароғат билан ўзга душман сори боргай. Бир кучуб бориб эрдиким, хабар келдиким, Тўқтамишхон қалин киши йиғиштуруб келадур. Бас, соҳибқирон ўнг қўл ва сўл қўлни тартиб этиб ёнди ва бир-бирига йақин етконда сешанба куни, жумада ал-охир ойининг йиғирми иккисиди, торих етти юз тўқсон еттида, тўнгуз йилида (14.04.1395) икки черик бир-бирига йақин туштилар. Ва тавачиларга ҳукм бўлдиким, «Жар еткурсуларким, черик хандақ қазмоққа машғул бўлсулар!» Черик хандақ қазмоққа машғул бўлуб, хандақ қаздилар ва туралар била хандақнинг теграида томдек беркиттиллар. Фармон бўлдиким, «Кеча булгонда ҳеч киши ўз еридин тебранмагай ва ундашмасунлар ва шабихундин воқиф бўлсулар (ўт ёқмасунлар)!» Ҳукм йўсуни била барча черик ҳозир воқиф манзилларига туштилар. Кечада бир нас утуб эрдиким, Тўқтамишхон шабихун /келтурди. Соҳибқирон черики йақин етиб, наққора ва нафирларини чалдуруб, сурон солди. Нуератшиёор черики ҳукм билан дам урмай тек турдилар. Тўқтамишхоннинг келгон кишиси кўрдиларким, Темурбекнинг кишиси еридин тебранмай, дам урмадилар. Черикка киролмай, қўрқуб, ёниб манзилига борди.

168a

Соҳибқирони гитиситон Темур Гурагон Тўқтамишхон била уруш қилғони

Тонгласиким, фалакнинг шаҳаншоҳи тахти ўзра чиқиб, оламни жамоли била йаруқ қилди, чаҳоршанба кунида (15.04.1395) икки черик жушухурушқа келиб отландилар. Наққора ва нафир ва кавс ва қўрагаларини

чалиб, бир-бирига юридилар. Соҳибқирони саодатманд давлат ва иқбол била отланиб, черик тартибига машгул бўлуб, етти қул кишисини тартиб этти. Ва баҳодирлару диловарларни илгари тургузди. Ва черикнинг йаёғи туралар тутуб, илгари юруб турдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонни улуг гўлда тургузди ва икки ёнида баҳодурларни қўйдурди.

1686 Ва мухалифларнинг черики ҳам сафлар тортиб аламлар кўтариб турдилар. Бас, бу маҳалда хабар келдиким, мухалифлар тарафидин Кунча Ўғлон ва Бек Ёруқ Ўғлон ва Довуд Суфийким, Тўқтамишнинг кибори турурлар, кўб киши билан сўл қул сори келдилар. Соҳибқирон алар сори мутаважжих бўлуб, қўшун беклари ва баҳодурлари била аларга от солдилар. Мухалифлар мансур черикининг салобатини кўруб қочтилар. Ва йигирми етти қўшунким, соҳибқирон била юруб иш қилур эрдилар, бир қўшун киши мухалифларни гўлларигача суруб қайттилар. Аммо мухалифлар гўлга етиб, йана қайтиб, соҳибқироннинг /кишиларига чобтилар ва аларни суруб, ҳазратқа еткурдилар ва кўб кишини тушуриб ўлдурдилар ва баъзилари ҳар сори қочти. Бу жиҳатдин қўшунлар бир-бир бўлди ва мухалиф дэлэр бўлуб, илгари келиб, соҳибқиронга йақин етиштилар. Шайх Нуриддинбек жонини фидо қилиб, ҳазрат Ҳаққ жалла ва аёғлога таваккал қилиб, отин тушти. Ва анинг била элик киши мувофиқат қилиб отларидин тушуб, ўқ-ёиларини эликларига олиб, ўқ зарби била аларни тургуздилар. Ва Муҳаммад Озод ва Алишоҳ (унинг иниси), ва Тўқал Бовурчи ҳар бириси мухалифлардин бир ароба тутуб келтурдилар. Соҳибқирон аробаларнинг кейнида турди. Бу маҳалда Аллоҳод Вафодор⁸⁰⁰ қўшунни била кўмакка етти. Ва ул тақи Шайх Нуриддинбек қошида бориб, йайоғ бўлуб турди. Ва Ҳусайн Малик Қавчин тағмалар била еттилар, йайоғ бўлуб алар тақи урушқа машгул бўлдилар. Ва амир Зийрак Жаку тақи қўшунни била келиб қўшулди. Ҳар нечаким душманлар ҳамла қилиб от солдилар, йайоғ бўлгон баҳодурлар аларни қўймадиларким, илгари келгайлар. Ва Худойоди Ҳусайний сўл қўлда, қанбулда эрди мухалифларнинг кейнидин кириб (соҳибқирон муқобилида аларни) шабихун этти. Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон хосса қўшуилари била ораста ва мукамал етиб, соҳибқироннинг сўл қўлидин кириб, душманлар била урушқа машгул бўлди. Баҳодурлар барча иттифоқ қилиб, барча бир йўли ўзларини мухалифларга уруб, қилич зарби била душманнинг ўнг қўлдаги кишиларини кўтариб сурдилар.

169a Ва Ҳожи Сайфуддинбекким, аввал гўлда илгари туруб эрди, мухалиф черикидин Исабий ва Бахти Хожа кўб киши била юруб, Ҳожи Сайфуддинбек жонидин кўнгул /уауб, тумони била отларидин тушуб, қалқонларини эликларига олиб, тоғдек аёғларини ерга биркитиб уруштилар. Ҳар нечаким, мухалиф черики аларга ҳамла қилиб, от солур эрдилар, алар ўқ зарби била аларни қайтариб, илгари келгани қўймадилар. Ва Жаҳоншоҳ Баҳодур тумони била бир ёндин келиб душманларга ҳамла қилди ва асру азим қаттиқ уруш бўлди. Бу икки соҳибдавлат бек бир-бири била иттифоқ қилиб, мухалифнинг сўл қўлини қочурдилар. Ва Темур Хожа Оқ Буга тақи анда йахши ишлар қилди. Ва амирзода Рустам Умаршайх мулозимлари била барқдек душманларга чобти ва йахши ишлар қилиб, муқобиласида тургон аъдонни қочурди. Бовужуд улким, кичик ёшлиқ эди, атосининг отини еткурди⁸⁰¹. Ва Йағлибийким, баҳриндин эрди ва Тўқтамишхоннинг (йақинларидин ва ўзбек лашкарининг) баҳодурларидин эрди, черики билан илгари юруб деди, наам:

Узин махтабон дедиким: «Эй сипоҳ!

Ки мен Йағлибиймен, бил, кийнахоҳ.

Паланг йиртарам куч била тоғ аро,

Чопармен агар бўлса шер бог аро».

Бас, ун кўтариб, фарёд қилиб Усмон Баҳодурни тилаб дедиким, «Қайдадур Усмонким, бу кун эранларнинг куч-қувватин кўргай»⁸⁰². Усмон Баҳодур анинг унин эшитиб, гайрат ути бошига югурур, таваккуф қилмай, анга мутаважжих бўлди. Шер:

Чу тоғдек равон бўлди ул пурнар,
Адув сори ул пурдили номвар,
Чиқариб қиличнию қилди хуруш,
Ким элдин ашнинг саҳмидин кетти хуш.

1696 Усмон Баҳодур қўшуни била душман сори мутаважжих бўлуб, бир-бирига чопишиб, уқ ва қилич зарби била андоқ уруштиларким, таъриф қилса бўлмас. Охируламр, соҳибқирон давлатидин Усмон Баҳодур мухалифларни қочурди. Ва ўзга беклар ҳам ул кун йахши ишлар /қилиб, мухалифларни қочурдилар ва аъдодин куб киши тушуруб, (аларни мутафарриқ ва паришон қилдилар. Туқтамишхон Жучи наслидин подшоҳодалар куксини гуреаларга қаратиб қочтилар. Алардин куб кишини) ўлдурдилар. Шер:

Худо берди нуерат шаҳаншоҳни,
Ки бости йана қавми бадхоҳни.
Адувдин, бәсе, қавми ўлдуруб,
Алар кейнида борди ул кун суруб.
Чу тобти зафар Хусрави комкор,
Ки душманлари бўлдилар зору хор.
Равон тушти отдин шаҳи некном,
Чу ул дам муродини кўрди ҳамком.
Деди: Шукрлар холиқи покга
Ким, андин эрур фатҳ бу хокга.
Чу деди сано довари хешга,
Бәсе, симу зар берди дарвешга.

Шаҳодалар ва беклар ва баҳодурлар барча келиб юкунуб, бу фатҳ учун муборакбод дедилар ва сочиқлар сочиб, садақалар бердилар. Соҳибқирон тақи бир эрни чорлаб кўрушуб, лутф била махтаб, дуолар қилур эрди. Ва андин фатҳ ва нуерат била Қурай суйига келиб тушти. Ва ҳазратнинг ҳиммати андоқ тақозо қилдиким, (жангда жонини фидо қилгон Шайх Нуриддинга ва) ҳар кимки, бу урушда мардоналиқ кўрсатиб иш қилиб эрди, барчага иноятлар қилгай. Иш кўрсатган шаҳодалар ва беклар ва баҳодурларини йахши сийлаб, зарбофт тўп ва мурассаъ камар ва от-эгарким, олтундин бўлгай, берди. Ва нақд хирмонидин ҳар бирига юз минг олтун (динор) кўппакий инъом қилди. Ва баъзиларига вилоятлар ва тумонлар ва ўлкалар берди.

Туқтамишхоннинг кейнида Темурбек илғор этиб борғони

170a Соҳибқирон Туқтамишхонни қочтуруб, сонсиз мол олди ва ул молни утрукда қўйдурди. Амирода Мироншоҳким, урушдин бурун отдин йиқилиб, элиги чиққон эрди, соҳибқирон амирода билан Едгор Барлос ва Ҳожи Сайфуддинбекни урду била утрукда қўйиб, ўзи муборак нафаси билан йахши йигитларни черикидин сайлаб, Туқтамишхоннинг кейнида тушиб, кеча-кундуз демай юрур эрди, то Атил суйига етиб, бир гузарига еттиким, ани Туратур /гузари дерлар.

Соҳибқирон Урусхоннинг ўгликим, оти Қўйричақ Уғул эрди ва ҳазратнинг мулозиматида эрди ва ўзбек йигитлариким, алар тақи мулозим эрдилар, анга қўшулуб, подшоҳона йароғ бериб, олтун била тиккон жарқон ва олтун камар бериб, Жучихоннинг улусини ашга берди ва ани хон қилиб Атил суйидин кечуруб, улус сори йибарди. Бу шаҳзадаи Жучинажод ҳукм билан юруб, паришон бўлгон эл-улусни йигиштурмақда машғул бўлди. Ва соҳибқирон давлат ва нуерат била Туқтамишнинг кейнида суруб юрур эрди, Укак мавзеъида душманларга етиб, куб кишини тушуриб ўлдурдилар.⁸⁰³ Ул бедавлатларга бир тарафларида Атил суйи ва бир соридин соҳибқироннинг мансур черики: икки балонинг ичида ҳайрон ва саргадон қолиб, куб киши алардин талаф будди. Баъзилари ўзларини Атил суйига солиб, нари уттилар. Туқтамишхон бўлгон хотунлари била ўғлон-ушогини ва молини ташлаб, Булар жангалига⁸⁰⁴ кириб қочти. Ва ул ер зулматқа йақин турур.

Бас, нусратпаноҳ черики бу навбат Дашти Қипчоқда булгон эл-улусни таладилар⁸⁰⁵. Ва амирзода Мироншоҳким, Қурай суйининг йақосида ўтрук била қолиб эрди ва ақарин келур эрди, Йўлуқлуқ Азуқлуқ⁸⁰⁶ мавзъида келиб, соҳибқиронга қўшулди. Ул сафарда аксари шаҳзодалар мулозиматда эрдилар, муборак хотирига кечтиким, ҳарамлар сори киши қайтаргай. Бас, ҳукм эттиким, амирзода (Пир) Муҳаммад Умаршайх олти минг кейни киши била Шерозга қайтиб боргай. Ва амир Шамсуддин Аббос уч минг киши билан ва Ғиёсуддин Тархонким, (анинг тумонида эрди), Самарқандқа борсунлар.

1706 Ҳукм булгондин/сўнг ўшул замон отланиб, йўлга кирдилар. Кеча-кундуз суруб Дарбанддин ўтуб, Ардабилга етдилар. Табриздин хабар келдиким, Қаро Юсуф Туркмон қалин туркмонларни йиғиштируб, Ола Тоғда келиб, Хўй сори таважжух қилиб турур. Шамсуддин Аббос ва Ғиёсуддин Тархон шаҳзодадин айрилиб, Самарқанд сори кетдилар. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад беклари билаким, Абу Саъид Барлос (ва Бекиш) ва Давлат Хожа ва Таванкал Баҳодур Табризга келдилар ва андаги черикни йиғиштируб, мухалифлар сори юридилар. Хўйга етконда хабар келдиким, Қаро Юсуфнинг қаровули Қародарада⁸⁰⁷ турур. Шаҳзодаи жувонбахт илғор солиб Қародарага етконда Қаро Юсуфнинг қаровули қочти. Қаро Юсуфга бориб шаҳзодадин хабар делдилар. Қаро Юсуф бу хабарни эшитгач туролмай қочти. Ва амирзода Пир Муҳаммад анинг кейнида суруб, Банди Моҳигача⁸⁰⁸ сурди. Ва Малик Иззуддин Курт шаҳзодадин хабар эшитгач келиб шаҳзодага қўшулди. Ва шаҳзода ўз черикини Қаро Юсуфнинг кейнида йибариб, ўзи тақи уч куч бориб тушти. Шаҳзодадин беклари ва баҳодурлари Қаро Юсуфнинг кейнида Авнигача бориб, ани топмай қайтдилар. Шаҳзода Пир Муҳаммад андин қайтиб, Табриздин ўтуб, Султониюга келди. Андаги хонимлар ва оғолар анга тўй бериб, тунлар кийдуруб отлар миндуруб, Шероз сори йибардилар.

Соҳибқирон Жучихоннинг улусини мусаххар қилиб, Рус вилоятига борғони

Ҳазрат соҳибқирон ҳар ишгаким юз қўйса эрди, ул ишни камолига еткурмагунча қўймас эрди. Бас, Тўқтамишхон қочқондин сўнг муборак кўнглида кечтиким, /андаги мамолик ва вилоятларни барчани мусаххар қилгай ва ҳар ердаким, эл-улус бўлса, аларни мутъ қилгай. Бу ният била Жучихонга тааллуқ эл-улусларига мутаважжих бўлди. Дашт ва саҳроларга кириб югур эди, Усмонбекни қаровул қилди. Ва Усмонбек гажирчи олиб, йўлга кириб юриди. Бас, Ўзи суйига⁸⁰⁹ етконда, Минкерман мавзъидаким⁸¹⁰, Бек Ёруқ Ўғлон ва баъзи ўзбекларнинг уйи-эли анда эрди, аларни чопиб, кўбраки тобиъ бўлдилар⁸¹¹.

171a Тош Темур Ўғлон ва Оқтоғ қочиб, Ўзи суйидин ўтуб, Сарамдай умогиға⁸¹² бордилар: ул улус буларга душман эрдилар. Бас, буларнинг ҳоли таламоқ ва асир бўлмоқдин йамонроқ бўлди ва андин қочиб, Румга бориб Исрайқа саҳросида⁸¹³ турдилар ва бу чоққача анда турурлар.

Ва ҳазрат соҳибқирон Ўзи суйидин қайтиб, Рус сори мутаважжих бўлди. Ва мансур черики Бек Ёруққа Тана суйида⁸¹⁴ учраб, чирмашиб, йана бир бор кишисини тушуруб олдилар. Ва Қаросувки⁸¹⁵, Рус шаҳарларидин турур, етиб, ичи ва ташини таладилар. Бек Ёруқ Ўғлон асру ожиз ва бечора бўлуб, зарураттин ўғлон ва ушогини ва хотунларини Абла жангалида қўйиб, бир ўғли била қочиб кетти. Ва зафарпаноҳ баҳодурлари анинг ўғлонлари била хотунларини тутуб, соҳибқирон қошига келтурдилар. Ва соҳибқирон алар учун хайма ва ҳиргоҳ тиктуруб, қўб марҳамат ва шафқат қилди ва отлару тевалар ва рахту қумош бериб, Бек Ёруқ Ўғлоннинг кейнида йибарди. Ва мирзо Мироншоҳ ва Жаҳоншоҳ Баҳодур на ўзга беклар қайтиб, йана Жучихоннинг сул қўлдаги улусига⁸¹⁶ чобқали бордилар. Ва анда етиб, Бек 1716 Хожа Хожабек ва ўзга бекларни булгон /эл-улуслари била олиб, баъзиларни ўлдуруб, баъзиларни асир қилиб, Сарой шаҳрини (ва Ўрус) ва Ўрусжуқни таладилар ва андаги булгон эл-улусларини мусаххар қилдилар⁸¹⁷. Ва сонсиз от ва тева ва қўй ва ўзга нималарни ва соҳибжамол қизлар ва хотунлар ўлжа олиб қайтдилар. Назм:

Шаҳаншоҳи замон, султони офоқ,
Мусаххар чун ки қилди Дашти Қибчоқ,
Наридек қизлар оқди барча раъно.
Бариси дилрабо ва сируболо.

Соҳибқирон Маскавга сориким, Руснунг шаҳарларидин эрди, таваж-
жух қилди. Анда етконда нусратшиъор черики ул вилоятни (шаҳар ва
атрофили) чобтилар ва андаги ҳокимларни тобеъ қилди⁸¹⁸. Ва черикнинг
эликларига сонсиз мол тушти: олтуни кумиш ва қумошу кабиш ва ҳатану
қоқам ва каттону қаро самур ва қиличлар, йахши отлар тушти. Ва тақи
амирзода Муҳаммад Султон куб элларни талади, мисли қавми кўр буқа ва
парлон ва йуркун ва калжиким, соҳибқирон черикидин қочиб қизларда
сарғашта ва ҳайрон юрур эрдилар, бас, сўнг амирзода Муҳаммад Султонга
учраб, (ул) барчани талади ва хотунларини ва ўғлонларини асир қилиб,
қайтиб соҳибқиронга қушулди. Соҳибқирон андаги элдин гажирчи олиб
Болчимкин⁸¹⁹ сори мутаважжих айлади. Азоқ ҳисорига⁸²⁰ етконда амирзода
Мироншоҳ черики била Тана суйига етиб, ҳазратнинг ҳумоюн ўрдусига
келиб қушулди. Бас, ҳукм булди, «Мусулмонларни қўябериб, кофирларни
ўлдурсунлар!» Бас, мусулмонларни қўйиб, кофирларни ўлдуриб, эвларига
ўт солдилар.

Соҳибқирони динпарвар Черкас сори борғони

172a Соҳибқирони саодатёр, нусратшиъор андин кучуб, Қубон сори мута-
важжих булди ва черкасларнинг /юртлариким, Азоқ ва Қубон ўртасида
эрди черкаслар ани куйдуруб эрдилар⁸²¹. Бу жиҳатдин от-улоғ ўт тонмай
қуб зойиъ булди. Ва етги-сақкиз кун бориб, ҳеч ерда ўт тонмадилар, ва
балчиқлардин ва сувлардин утуб, Қубонга еттилар. Неча кун анда туруб
турдилар. Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султон⁸²² ва амирзода Мирон-
шоҳ ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга бекларни Черкас сори йибариб муболага
қилдиким, «Жаҳд қилиб тез юрунлар. Ҳар нечаким, ботроқ бориб ул
ерни мусаххар қилсангиз, йахшироқ бўлгуси турур».

Шаҳзодалар ҳукм йўсуни била илғор қилиб, черкасларнинг эл-улуслари-
га еттилар ва булгон элни талаб, сонсиз мол олиб, андин саломат ва
саодат била қайтиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келдилар.

Соҳибқирон Элбурзқуҳ сори борғони

Соҳибқироннинг муборак хотири Рус ва Черкасдин фарогат тобқондин
сўнг Элбурзқуҳ сори қайтти. Ва бу маҳалда гаразғуй сўзи била амир
Усмон Аббос ҳаққида тухмат воқиъ бўлуб, ҳукм қилдиким, «Ани ўлдурсун-
лар!» Бас, андоқ баҳодур бек гаразғуй сўзи била талаф булди.

Соҳибқирони саодатманд разо нияти била Буриберди ва Бароқан сори
мутаважжих булдиким, ос қавмига⁸²³ ҳоким эрдилар. Бас, ул йўлда жаи-
галлар бор эрди, йағочларни кестуруб, йўл этиб борур эрдилар. Ҳожи
Сайфуддинбекни ўғруқда қўйиб, Элбурзқуҳ сори юриди. Ва андаги қалъа-
ларким, тоғда эрди ва берк дараларда кириб аъдолар била урушти. Ва
барча урушда соҳибқироннинг черики мансур бўлуб, кофирлардин қуб
киши ўлдурдилар ва қалъаларини бузуб, сонсиз мол олиб қайтиб ўрдуға
келиб туштилар.

1726 / Бас, ўрдуға тушқондин сўнг (амир Ҳожи Сайфуддинким, ўғруқда
қолиб эрди), тўй тартибиға машғул булди. Соҳибқирон учун бир чодире
тиктиларким, сўрути олтуни эрди, даял ва жавоҳир била мурассаъ қилиб
эрдилар; таноблари инак ва қозуқлари кумиш эрди. Ва бу чодир ичида
олтундин сартахти қўйиб, жавоҳирлар била мурассаъ (қилдилар). Соҳиб-
қирон тахт устиға чиқиб ултурди. Беклар ва шаҳзодалар барча хизматда
турдилар. Бир ҳафта анда туруб, айш ва ишрат қилди. Иккинчи ҳафтада
ҳукм булдиким, «Кўч қилсунлар!»

Соҳибқирони саодатшибор Темурбек Кула ва Товус қалъалари сори борғони

Соҳибқирон йана уғруқни қуйуб, Кула ва Товус қалъаларига мутаважжих бўлди. Ва бу қалъалар Элбурзқўҳда эрди ва анда бир қалъа бор эрди тоғ устида, асру маҳкам ва йўли қаттиқ эрди ва баланд ерда эрди. Ва Товус қалъаси бир тоғ устида эрди ва баланд ва берк эрди. Анда на ўқ ва на раъд тоши²²¹ етар эрди. Ақл анинг тасхирига ҳайрон эрди. Соҳибқирон мекрит элидинким, мансур черики била бирга юрур эрдилар ва тоғда андоқ юрур эрдиларким, ел аларнинг юрумақларидин ҳасад элтур эрди, бас, аларни чорлаб буюрдиким, «Бориб тоғ устида чиқиб, йўлларни тафаҳҳус қилинглар: кўрунгим, ҳеч андоқ ер бормуким, киши анда боролгай». Алар ҳукм била тоғда чиқиб, ҳар нечаким, кириб юридилар, андоқ йўлким, ул қалъага борса бўлгай, топмадилар. Бас, ёниб келиб соҳибқиронга арз қилдилар. Соҳибқироннинг муборак хотирига бир йахши хаёл тушуб, буюрдиким, узун шотулар йасаб, бир-бири била баглаб, тоғнинг аввал камарига қўйдилар. Бир жамоат баҳодурлар юқори чиқиб, аввал камарда турдилар

173a ва йана / шотуни тортиб иккинчи камарда қўйдилар. Ва юқори чиқиб, шотуни тортиб, учунчи камарда қўйдиларким, қалъа анда эрди. Ва ул шери мардлар жонларидин кўнгул узуб, бир-бирининг кейнидин шотуга чиқтилар. Ва йана бир жамоат тақи жонларидин кечиб, иплар солиб, юқори чиқтилар ва қалъанинг муқобиласида келиб турдилар. Ва икки жамоат иттифоқ қилиб, бири қўйдин ва бири юқоридин ҳамла қилдилар. Ҳар нечаким қалъадин ўқ ва тош оттилар, баҳодурлар қайтмади, соҳибқирон давлатига сизиниб қалъа сори юрубердилар. Ва кўб киши анда баҳодурлардин шахид бўлди, аммо қайтмай қалъага еттилар. Қалъа эли бу ҳолини кўруб, саросима булуб, элик-аёллари сустайиб, қочабошладилар. Бас, баҳодурлар қалъага кириб, мусаххар қилдилар ва аркудан элидин кўб кишини ўлдурдилар. Ва Кула ва Товуским, қалъа элининг сардори эрдилар, тутуб ўлдурдилар. Ва соҳибқирон андин қайтиб, Булод қалъасига мутаважжих бўлди. Утургуким, Жўчи улусининг улуг бекларидин эрди, соҳибқирондин қочиб анда бориб эрди. Бас, соҳибқирон йўлда борурада Йалгон мавзёида келиб тушти. Бу мавзёида неча бол (бор) эрди, черик эли ҳар нечаким кўнгуллари тилар юруди, бол кўтардилар. Бир кун туруб, тонгласи кўчуб, саодат ва иқбол била юруди. Ва Булодга хат битиб йибардиким ва хатнинг мазмуни буким, «Утургу сенга бориб турур. Ани бизга йибаргил. Йўқ эрса черик билан боргумдур». Бас, бу хат Булодга етиб, ўқуб мазмунидин соҳибвуқуф бўлди.

1736 Қалъасига эътимод қилиб дедиким: «Менинг / қалъам берк турур ва уруш асбоби барча муҳайё турур. Утургу менга эътимод қилиб келиб турур. Ани нечук душман эликига берайим? То таним ичра жоним бор, ани кишига бермагумдур». Бас, бу жавоб соҳибқиронга етти, соҳибқироннинг аччиги келиб, анинг сори мутаважжих бўлди. Ва ул йўлда қалин жангал эрди. Ҳукм қилдиким, «Черик эли йағоч кесиб йўл очсунлар!» Уч йағоч йўлни йағочларини кесиб, йўл йасадилар. Ва жангалдин чиқиб қалъага еттилар. Ва ул қалъанинг йўли бир дара ичида эрди, асру қаттиқ йўл эрди. Ва қалъанинг эли йўлни тутуб туруб эрдилар. Бас, нусратнаоҳ черики алар била урушуб, зафар топтилар. Қалъани мусаххар қилиб, кўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар.

Утургу андин қочиб Элбурзқўҳнинг дараларига борди. Ва мансур черики аларнинг эвларини талаб, ўт солдилар ва сонсиз мол олдилар. Бу маҳалда биров хабар келтурдиким, «Уч булак киши барча кофирлар қочиб, бир тоғнинг камарига чиқиб туруб турурлар». Соҳибқирон алар сори мутаважжих бўлуб, етиб урушгилар, аларни тутуб ўлдурдилар. Йана бу маҳалда амироода Мироншоҳдин биров хабар келтурдиким, «Утургуни қавлаббиз, ул биздин қочиб Элбурзқўҳ тоғига кириб, Абаса мавзёида кириб турур».

Соҳибқирон отланиб, уқбалардин ва даралардин ўтуб, Абасада тушти. Ушлу замон Утургуни тутуб, боғлаб соҳибқирон қошида келтурдилар. Фармон буддиким, «Ани банд қилиб сақласунлар!» Ва андаги элни талаб, нусрат ва саодат била қайтиб, ўрду сори қайтти. Бас, неча кун Беш Тоқда ўлтуруб, айш ва ишрат қилди.

Ҳазрат соҳибқирон давлат ва нусрат била илғор қилиб, Симсим сори мутаважжих булди. Саодат ва иқбол била анда етиб, андаги эл-улусни мусаххар қилди. Ва Ғайрухоннинг уғли Муҳаммад мутғь бўлуб, эли била мулозиматда келди. Ва йана бир жамоат эли қочиб, тоғлар ичида кириб эрдилар. Ва андоқ маҳкам ерларда кириб эрдиларким, йайоғ киши анда ташиши била борур эрди. Соҳибқирон узи муборак нафаси била алар сори мутаважжих булди ва ул тоғларга чиқиб уруштилар ва анда қочқон эли мусаххар қилдилар. Ва ҳар ердаким қатъалар бор эрди, олдилар ва андоқ баланд ерларга чиқиб элларни тушурдиларким, ақл ҳайрон эрди. Баъзи ерлардин тушаолмай, узларни андин қуйи қуйабердиларким, юмаланиб-юмаланиб қуйи тушар эрдилар. Андоқ ерларга бориб, давлат била қатъаларни мусаххар қилди ва икки кун анда туруб, аччигидин қуб киши улдурдилар. Ва андаги бутхоналарни буздуруб, бутларни куйдурди. Ул тоғлардин қуйи тушуб, Ахрор тоғи сори мутаважжих бўлуб, андаги эл-улусни чопиб, қуб мол олдилар. Ва андин қайтиб Бешкеитда борди ва андаги вилоятларни мусаххар қилиб, ади ва дод била ораста этти. Аҳли мавзъеки, мундин олдин келиб эдилар, суюниб ҳазрат соҳибқиронининг иноятларидин тиладилар. Бас, соҳибқирон элининг улуғларини иноятлар ва шафқатлар қилиб, ҳукм қилдиким, черик аларга мазоҳим бўлмасун, зарар-захмат бермасунлар. Бас, муидин маълум бўлдиким, ҳар кишигаким, йахши, йамон тегар — уз фельдин тегар. Нечукким, мундин маълум бўлдиким: *Ман 'амала солихан фа-ли нафсиҳи, ва ман асая-фа'алийҳа'*⁸²⁶ воқийь бўлуб турур.

174b

Соҳибқирон андин ўтуб, Чўтур Қазоқ⁸²⁷ вилоятини чобти. Ва зафаршиғор черики андаги гумраҳларким, қочиб баланд / тоғларга чиқиб, камарларга бориб эрдилар, барчани ул ерлардин тушуруб улдурдилар ва Чўтур Қазоқ элини талаб, қуб мол олдилар. Ва андин кўчуб Бўғозқум мавзъега⁸²⁸ етдилар ва анда қишлоқ солиб ўлтурдилар. Мамақту ва Қози Қумуқ⁸²⁹ вилоятининг улуғ-кичик эли тобиғь бўлуб, ҳазратнинг мулозиматиға келдилар. Соҳибқирон аларни йахши кўруб, иноятлар қилди, тўнлар кийдуриб, отлар миндурди. Ва жазираларда кўи ерлар бор эрдиким, андаги эл сувға иътамид қилиб, анда бориб туриб эрдилар⁸³⁰. Ва мутобият йулидин чиқиб, мухолифат эрдилар ва аларни балиғчи эли дер эдилар. Бас, соҳибқирон аларга киши йибариб насиҳат қилди, эшитмадилар. Оқибат бир жамоат баҳодур йигитларни йибарди. Алар илғор солиб, алар сори мутаважжих булдилар. Қиш мавсуми эрди ва дарё музлаб эрди. Борғон баҳодурлар муз устидин юруб, ул жазираларни чобтилар, молларини талаб, узларини асир қилиб қайттилар.

Соҳибқирон Ҳожи Тархон ва Саройни чопқонлари⁸³¹

175a

Умар Тобонким, ҳазратнинг бандаларидин эрди ва ҳукм била Ҳожи Тархоннинг забтиға бориб машғул эрди, Муҳаммадийким, андаги элининг улуғи эрди, аниинг тарафидин мухолифат иши фаҳм қилиб, сурати воқийъани арзадошт қилиб йибарди. Соҳибқирон андин хабар билиб, ул сори мутаважжих булди. Амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Мироншоҳ ва Ҳожи Сайфуддинбекни ўтрукда қуйуб, ўзи давлат ва саодат била илғор этиб, қиш мавсумилаким, муттасил қор ёғар эрди ва ҳаво аеру совуқ эрди, совуқ ва қордин ҳеч андиша қилмай юриди. Ва Ҳожи Тархон Атил суйининг йақосида / эрур ва ул шаҳарнинг бир ёни сув турурким, томи йуқ эрмиш. Ва совуқ андоқ қаттиқ бўлурумким, дарё ва ер тенна-тенг булур. Бас, ул маҳалдаким, дарё муз боғлар эрмиш, шаҳарнинг ул ёниким, сув соритур, муздин том қўнар эрмишлар. Ва муз устиға сув сепар эрмишларким, барча музлар бир булур эрмиш. Сўнг анга буржлар ва кунгуралар йасаб, дарвоза қўнар эрмиш. Қиш чиққунча ул шаҳарнинг бир ёнида мундоғ том қилур эрмиш. Ажойиб жиҳатидин мунзи зикр қилдик.

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Тархонға мутаважжих бўлуб, субҳ эрдиким, йақин етишиб туштилар. Муҳаммадийким, ҳокими эрди, соҳибқирондин хабар билиб, заруратдин чиқиб келиб, пешкашлар тортиб соҳибқи-

ронни кўрди. Бас, соҳибқирон ани амирода Нир Муҳаммад Жаҳонгир ила (амир Яҳоншоҳ) ва Шайх Нуриддин ва Темур Хожя Оқ Буга билан Сарой сори йибарди. Ва соҳибқирон Ҳожи Тархонга кириб, элга моли амон солиб олди. Моли амондин сўн шаҳарни таладилар ва шахзода беклар била Атил суйидин муз устидин ўтуб, Муҳаммадийни музунинг остида йибардилар³³². Ва зафариалоҳ черики Саройга етиб, Саройни олдилар, шаҳарга ўт солиб куйдурдилар ва эл-удусини таладилар ва асир элиб келтурдилар. Бу элга бу жазо андин булдиким, соҳибқирон Ироқ ва Форсқа боргонидя алар келиб, Мовароуннаҳр вилоятини буш тониб, чобтиллар. Ва Қазон Султонхон йивагон саринким, Залжир Сарой била машхур турур, ул ерни хароб қилиб эдилар. Анинг учун бу шаҳри Сарой ҳам хароб булди. Бас, Ҳожи Тархоннинг шаҳрида булгон элини кўчтуруб, шаҳарга ўт солдилар. Ва андин қайтиб, урду сори мутаважжих булдилар. / Аммо совуқ ва қор жаҳатидин от-улоқ кўб зойиғ булди, гала-қаро ўт тонмай бисёр таллаф булди ва галла эл ичида қолмай қаҳат пайдо булди. Бир ботмон тариқ етминн олгун кўншакий булди ва ани ҳам киши тонмас эрди.

1756

Соҳибқирон Ҳожи Тархон шаҳридин келтургон молини чериква улаштурди. Ва ҳар кимки йайоғ эрди, анга от бердилар ва черикда йайоғ киши қолмади. Барча соҳибқирон давлатидин от миндилар.

Ҳазрат соҳибқирони нуслатшиғор Дашти Қипчоқ ва шимолдаги вилоятлардин қайтқони

Соҳибқирони сводатининнн Дашти Қипчоқдаги вилоятларни (ва Дашти Хазар мамоликини) ва Жучихонга тааллуқ ўнг кул ва сўл қўлдаги эл-удусини ва шимолдаги вилоятларни мусаххар қилди (ва тасарруфига олди. Нуслатшиғор черики ул элкалар ва манзълардаги қутр ва павахийлардин) ўкак ва Пап ва Можар ва Рус ва Черкас ва Бонқирд ва Макас (ва Болчимкин) ва Қрим ва Азоқ ва Қубон ва Аллон — бу вилоятларни тапобитлари била чопиб, баъзини мусаххар қилиб, иноват ва шафқат қилди³³³. Ва баъзи ерниким, али мухалифат қилди, ул ерни бузуб, хароб қилди. Ва тирик қолгон, қочқон душманлари йиларда сарганшта ва аломон ва бехонумон булуб юрур эдилар.

Соҳибқирон аввал баҳорда, горих етти юз туқсон саккизда, сичқон йилди (март, 1396) Бўгоқум қишлоғидин сводат ва иқбол билан қайтиб, Дарбанд сори ва Озарбайжон³³⁴ сори мутаважжих булди. Тарак суйидин муз устидин ўтуб, Тарқи манзъларга еттилар. Соҳибқирон ўғруқни анда қўйуб, газо пилги қилиб, (черикни тартиб қилиб), Ашқужа³³⁵ сори мутаважжих булди. Анда етиб, Ашқужани ўртада олиб туштилар, черик ҳар сори бориб талонга машғул булдилар. Бу маҳалда Шайқал Қози қумуқдин уч минг киши била Ашқужа элининг қўмакига келур эрди. Ўнг/қўнунинг қаронули алардин хабар билиб, соҳибқиронга кетги, чобтуруб хабардор қилдилар. Соҳибқирон муни эшитиб, беш юз йароқлик киши билан отлапиб, аларга ўғрув борди. Ва алар бир тена кейнида тушуб эдилар ва осларини ўтқа қўйуб эдилар. Соҳибқирон йақин етконда ўзи йалғуз илгари юруб, бир тена устига чиқиб, аларни эҳтиёт қилиб, тенадин тушуб, беш юз киши била аларга от солиб човтиллар. Ва алар бир-бир булуб, кўб киши алардин олиб ўлдурдилар. Мубаншир Баҳодур Шайқалга етиб, ул жон кўрқунчидин йайоғ булуб, тоғқа чиқти. Ул шаҳлавон ани бир ўқ уруб ишини кифоят қилди, бошнини кесиб, соҳибқирон қошига келтурди.

176a

Соҳибқирон тирик қолгон кишилардин сўрдиким, «Сизлар мундин бурун доим кофирлар била урушур эрдингиз. Эмди не булдиким, аларга қумак учун келур эрдингиз?» Алар ҳеч жавоб беролмай, гиналарини бўйунларига олиб, узр ва истиғфор била тилларини очтилар. Ҳазрат аларнинг йўқларидин кечиб, лутф ва марҳамат қилиб, барчага тўн кийдуруб, ижозат берди ва деди: «Бориб андаги эл улугларига хабар қилингким, соҳибқирон айтадур: «Агар дини Исломга мувофиқсиз, таваққуф қилмай келингллар ва йамон феълинингиздин тавба қилингллар, то барчангиз иноват ва шафқат била сарафроз булгай ва вилоятни сизлар мусаллам тутқайсиз». Аларни йибариб, соҳибқирон қайтиб, черикига қайтиб тушти. Ва мансур черики Ашқужани мусаххар қилдилар ва андаги кофирларни ўлдурдилар.

1766 Бу маҳалда Қози Қумуқнинг ва Авҳарнун⁸³⁶ қози ва ақобирлари ва улуглари соҳибқироннинг мулозиматиға/кеддилар. Бас, ҳазрат аларни йахши кўруб, барчаға тушлар кийдуруб, олтуи камарлар ва зарбофт тўшлар ва (зарбанд қиличлар) ва арабий отлар шафқат қилди. Андин сўнг насиҳатлар қилдиким, «Бурунгидек кофирлар била газо қилинлар ва дини Ислои учун қилич урунлар». Насиҳатлар қилгондин сўнг вилоятларини аларға мусаллам тутуб, нишонлар бериб, вилоятларига йибарди. Ва андин саодат па иқбол била қайтиб, Нарғис қалъаси сори таважжух эгги ва анда етиб, ани тақи уруш била оддилар ва андаги кофирларни ўлдурдилар. Қалъани талаб, ер била тенг қилдилар. Ва кофирлардин кўб киши қочиб, тоғларнинг камарларига бориб, горлар ва тешикларға кириб, йашундилар. Бас, соҳибқирон аларға сори юруб, тоғларға чиқтилар ва баҳодурларни сандуқлар ичида кийуруб, сандуқларни занжирлар била боғлаб, юқоридин йибарабердилар. Баҳодурларнинг сандуқлари камарларға етиб, горларға ва тешикларға ўқ зарби билан ва сўнгу саҳми била барчани ўлдурди ва молларини олиб туштилар. Андин сўнг Мика қалъасини ва Болу ва Дараклу қалъасини олиб ер била тенг қилдилар. Ва андин фатҳ ва нуерат билан қайтиб ўрдуга келиб тушти.

Элбуракхўннинг орқасидаги вилоятларким, шимол сори эрди, ҳазрат Ҳаққ иноятдин мусаххар бўлди ва кофирлардин ул ерларни аритиб, фатҳ ва нуерат била йўлга кириб, Эрон сори мутаважжих бўлди. Паим:

Мишиб отига шоҳи гитинавард,
Ки ердин йана кўкка еткурди гард.
Теванинг дароғ уни егги ба моҳ.
Черик кирди ул лаҳза бари ба роҳ.
Аламлар кўтариб бариси зангор,
Алардин бўлуб ер юзи чун баҳор.

177а Бас, черик барча хуррам ва шодмон: ҳар бириға йигирми, ўттуз⁸³⁷ соҳибқирон қизлар тушуб, /сонсиз мол ва аробалар била борур эрдилар. Йўлда зирхқирларнинг⁸³⁸ улуг-кичиклари барча ўтрув келиб, кўчалар ва жаншанлар келтуруб, соҳибқиронға пешкаш торттилар. Ҳазрат тақи аларни йахши кўруб, иноятлар қилди. Ва қайтоғ эли ҳам амон талаб, тобиғ бўлдилар.

Соҳибқирони гитиситон ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло иноятдин Дарбанди Бокудин ўтуб, анда бир қалъа солдурди. Неча кун анда туруб, қалъа тамом бўлгондин сўнг юруберди. Ва ҳазратнинг хайриким, саломат ва саодат қайтиб келадур, оламда тушти. Ва Ширвонотнинг ҳокими Шайх Иброҳимки, ҳазрат соҳибқирон била бу юрушда бирға эрди, ижозат талади, деди: «Агар фармон бўлса, мен илгари бориб, соврин йароғига машғул бўлуб эрди. Соҳибқирон Ширвонотта кирди; Шайх Иброҳим ўтрув келиб, кўб пешкашлар ва совринлар тортти. Соҳибқирон андин кўчуб, Шамоҳидин ўтуб, Кур суйининг йақосида тушти. Ва ул ерда Шайх Иброҳим соҳибқиронға тўй бериб, йахши пешкашлар тортти. Соҳибқирон анга хосса туни зарбофт кийдуруб, олтуи камар, ханжар бериб, Ширвонотни булгон тавобити билан анга иноят қилди. Дедиким: «Дарбандни йахши сақлаб, андин хабардор бўлғил».

Соҳибқирон анда неча кун айш ва фароғат қилиб, андин кўчуб, Кур суйидин кечиб, Оқтом мавзеида тушти.

Соҳибқирони саодатнишон шаҳзода Мироншоҳни Озарбайжон забтиға ва қалъаи Аланчуқни қамал қилмоқ учун йибарғони

177б Темурбек Озарбайжон тахтини ва ул мамлакатнинг ҳукуматиини Дарбанди Бокудин Бағдоқча ва Ҳамадондин Румғача амироада Мироншоҳға берди ва андин/бурун ҳукм қилиб эрдиким, «Шаҳзодаға тааллуқ мулозимларким, Хуросонда эрдилар, кўчлари била Озарбайжонға келсунлар!» Бас, шаҳзодан жувоиббахт ҳукм булгондин сўнг мутаважжих бўлди. Келиб соҳиб-

қирондин ижозат тилади. Ҳазрат шаҳзода билан кўрушуб, юзига упуб, ижозат берди ва амирзода Рустам⁶³⁹ ва Жаҳоншоҳ Баҳодурни (лашкар била) анга қўшулди. Буюрдиким, «Аланчуқ қалъасини мусаххар қилгайлар!» Неча кундин сўнг шаҳзоданинг ҳарамлари ва бекларнинг хотунлари барча келиб қўшулдилар. Ва унғ қўлдаги кишиси ва черики Қаробог ва Нахчивон ва Авниқгача юртлар тутуб ўлтурдилар. Ва сул қўлдаги черики Совуқ Булоқ ва Даргизиндин то Ҳамадонгача ов олиб туштилар.

Сиржон фатҳининг қиссаси ва Йазд воқитъаси ва Баҳлул Неҳовандда муҳолифат қилгонининг сўзи

Ул маҳалдаким, соҳибқирони гитиситон Дашти Қипчоқда эрди, Сиржон қалъасиниким, уч йил эрдиким, соҳибқироннинг мулозимлари ани қамал қилиб олаолмайдур эрдилар. Хоссатан Шоҳшоҳонким, Сеистон черики била қамал қилиб ўлтуруб эрди ва ичидаки муҳолифларнинг аҳволи андоқ хароб бўлдиким, Гударэ кутволда олти кишидин ўзга тирик киши қолмади; заруратдин қалъани тобшурдилар ва Гударэни ўлдурдилар.

Ул юрушда Тамука Қавчинким, соҳибқирон Йазднинг даругалигини анга бериб эрди, ўзи мулозиматда эрди, навкарларидин бировни ўз урнида даруга қўйиб эрди. Соҳибқироннинг /бу юруши узун-узоқ бўлгон жиҳатидин Султон Муҳаммадки, Абу Саъид Табасийнинг ўгли эрди, бир жамоат хуросонийлар билаким, Музаффарийларнинг черикларидин Йазда қолиб эдилар, хаёли фосид ва савдойи маҳол бошларига тушуб, шайтон васвасасинин ва нодонлигларидин иттифоқ этиб, йаағи бўлдилар. Ва Тамуканинг қўйгон навкарини ўлдурдилар. Ва ул маҳалда вилоятнинг икки йиллик моли нақд бўлуб, (амволи девоний) қобиз эвида эрди. Ва (маҳди аъло) Сарой Мулк хоним учун неча харвор қумош сотқун олиб қўйиб эрдилар. Ул жоҳиллар ул нақд бўлгон молни қумошлар била олиб шаҳардаги дўзиларни йиғиштуруб, тўнлар тиктурдилар ва андак фурсатда қўб киши арозил ва авбошдин ва ўғри ҳаромзодалардин йиғилдилар ва амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх бу хабарни эшитиб, черик йиғиштуруб, Шероздин ул фитна дафъи учун Йазд сори мутаважжих бўлди. Бас, даругалар Исфаҳондин ва Кермондин ва Қўхистондин ва ўзга ерлардин барча чериклари била Йаздга мутаважжих бўлдилар. Ва Йазд вилоятига қўб киши келиб, шаҳарни қамал қилиб ўлтурдилар. Бу хабар соҳибқиронга етиб ҳукм бўлдиким, «Амирзодаи Пир Муҳаммад Жаҳонгир Темур Хожа билан ва ўзга беклар черики била Йазд сори боргайлар!» Бас, анда етконда Йазд теграсида андоқ ўт йўқ эрдиким, гала-қаронинг кунни кечгай. Бу жиҳатдин черик эли от-улоғларини Қўшиқзар йайлогда ва Исфаҳон вилоятига йибариб, узлари йайог қолиб, Йазд эшигига бориб шаҳарни ўртада олиб, ҳар кунда икки навбат уруш қилур эрдилар.

1786 Ва ўшул маҳалдаким, /соҳибқирони саодатманд Дашти Қипчоқда эрди, амир Мазид Барлоским, асл ва насабда назири йўқ эрди ва ўзи оқил ва доно киши эрди ва Неҳовандни соҳибқирон анга бериб эрди, ва бу Мазидбекнинг бир навқари бор эрди, Баҳлул отлик, йамон ва ҳароми ва бадбахт киши эрди, макр ва ҳийла била бекни тутуб ўлдурди ва Неҳовандни олиб, муҳолифат бунёд қилди. Ҳазрат соҳибқирон давлат иқболи била Ардабилга етти, Шайх Нуриддинбекни Форс вилоятига мол забти учун Шерозга йибарди. Ул Шерозга етконда Севинчакбек Шероздин ҳазрат аъло сори мутаважжих бўлди ва ҳумоюн черики Ардабилдин кучуб, Султонияга тушти. Ва ҳазратнинг иноят ва шафқат қўзи Султон Исаким, Мардиннинг ҳокими эрди, анга тушти. Уч йил эрдиким, бу Султон Иса бандда эрди. Ани банддин чиқариб, иноятлар қилиб, Мардинни йана анга берди ва нишон бериб, ол тамга била муҳр қилди. Ва Султон Иса беклар била аҳду шарт қилдиким, «То тирик бўлсам ҳаргиз мутобиъат ва инқиёд йўлидин чиқма-гаймен ва ҳар сориким, ҳазрат юрур бўлса, мулозиматдин айрилмагаймен». Бу бобда онг ичти. Ва, басе, Мардин сори ижозат била мутаважжих бўлуб кетти. Ул кеткондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Амирзода Султон Ҳусайн ва Худододи Ҳусайний ўзга беклар била илгор этиб, Неҳованд сори борсунлар ва ул ерни муҳосира қилиб, Баҳлул бадбахтни жазосини берсунлар!» Ҳукмдин сўнг амирзода Султон Ҳусайн беклар била илгор солиб бордилар. Ва соҳибқирон Султониядин Ҳамадон сори мутаважжих бўлди. Амирзода

Султон Хусайн ва Худододи Хусайний ва узга беклар Неҳовандга етдилар; 179a наққора чалиб ва нафир уруб, келиб, /қалъани ўртада олиб, уруш солдилар. Қўб урушқондин сўнг қалъани олиб, мухолифларни ўлдурдилар ва Баҳлул кофирни тутуб, утқа куйдурдилар. Бу фатҳ хабари соҳибқиронга етти, соҳибқирондин ҳукм бўлдим, «Неҳованддаги беклар Тустар сори мутаважжих бўлеунлар ва Курдистондаги йўл ургучиларни истаб, тутуб, ўлдурсунлар. Ва андин сув йақолаб Хурмузгача⁶⁰ бориб, забт қилсунлар!» Алар ҳукм йўсуни била амал қилиб, Неҳованддин юридилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон ҳазрат Субҳон июнотидин Ҳамадонга етти ва анда тушуб, рамазон ойини тоат ва ибодат била утқариб, ийдни анда қилди.

Соҳибқирони саодатманц фарзанди аржуманди амирзода Муҳаммад Султонни Хурмуз вилоятининг забти учун йибарғони

Ийд куни соҳибқирони динпарвар намози ийд ўқуб, фақиру мискинларга садақалар бериб, тўйлар қилди ва амирзода Муҳаммад Султонни Шероз сори йибарди. Амир Ҳожи Сайфулдин ва амир Жалол Ҳамид ва амир Шоҳ Малик ва Арғуншоҳ Ахтачи ва узга бекларни анга қўшуб йибарди, то андаги вилоятларни забт қилиб Хурмузга боргайлар ва Хурмуздаги вилоятларни ҳам забт қилгайлар.

Барча ҳукм билан отланиб юридилар. Бу маҳалла хабар келдиким, «Йазд шаҳри фатҳ бўлди». Ва анинг воқияси андоқ эрмишким, Йазда боргон черик қўб ултуруб, қамал қилиб турурлар. Ва шаҳар ичида озук қолмай, шаҳар эли асру хароб бўлуб, ит, пишакни ебтурлар ва очлиқ жиҳатидин ўттуз минг киши ўлган эрмиш. Ва ул бадбахтлардаким, мухолифат қилиб эдилар, аларда куч ва қувват қолмагон эрмиш. Бас, шаҳар ичидин нагамлар уруб, /чиқиб қочтилар. Нусратшиёр черики алардин хабар билиб, аларнинг кейинларига тушуб юридилар. Абу Саъид Табасийнинг ўтликим, мухолифларнинг улуги эрди, мансур черики Маҳрижирд мавзеъида анга етиб, тутуб ўлдурдилар ва анинг била бўлгон кишиларни ҳам ўлдурдилар. Ва ҳазрат соҳибқиронга маълум эрдиким, шаҳар элига гуноҳ йўқ турур ва раъиятда не гуноҳ бўлгай? Ҳукм бўлдимки, «Шаҳар мусаххар бўлгондин сўнг ҳеч киши раъиятқа нима демагай ва таламагай ва моли амон тиламасунлар!»

179b Ҳукм келгондин сўнг шаҳар фатҳ бўлгонда беклар дарвозаларга туруб ҳеч кишини қўймадиларким, фақиру мискинларга зарар-заҳмат еткургайлар. Тамука Қавчинким, Йазднинг даругаси эрди, навкарлари била шаҳарга кирди ва узга черик элидин ҳеч одамни кирғали қўймадилар.

Соҳибқирони динпарвар шафқатидин ҳеч киши ул шаҳар элига музоҳим бўлмади ва фақиру мискинга заҳмат тегмади. Аммо ул бадбахтлар зулмидин шаҳар асру хароб бўлуб эрдиким, ҳеч (бир) дўконда эшик қолмайдур эрди. Аммо фатҳ бўлгондин сўнг оз фурсатда йана андоқ бўлдимки, бурунгидин йахшироқ ва маъмур, обод бўлди.

Бу фатҳ хабари соҳибқиронга етгондин сўнг ҳукм бўлдимки, «Шаҳзодалар вилоятларига борсунлар ва черик эли эвларига ёниб борсунлар!» Ҳукм бўлгондин сўнг амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Хуросон йулидин Қундуз ва Бағлон сори мутаважжих бўлди. Узга ҳар киши уз эвлари сори бориб тушуб, айшу фароғат била машғул бўдилар.

Соҳибқирони комкор беш йиллик юришдин қайтиб, Самарқанд бориб тушқони

180a Соҳибқирони гитиситон ёз маҳалида, сичқон йилда, шаввол ойининг ун бирида, /торих етти юз тўқсон саккизда⁶¹ (18.07.1396) саодат ва иқбол била Ҳамадон вилоятининг Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва бир йахши утлоқ ерда тушуб киши йибардиким, «Жаҳоншоҳбек Аланчуқ қалъасининг ишини Султон Санжар ва Ҳожи Сайфулдинбекка ва мирзо Мироншоҳнинг мулозимларига тобшуруб, ўзи амирзода Муҳаммад Султоннинг

кейсида Форс вилоятига борсун!», соҳибқирон ўшул кун ов солиб, андаги саҳрода жирга солиб, тамом саҳрони тутдилар. Тонгласи жирга бир-бирига етиб, соҳибқирон отланиб, жирга ичига кириб, ҳар турлук жонворлардин кўб отқулаб, йиқиб олди. Ов қилгондин сўнг Абдулмалик Қарохонким, Алтинчук қалъасидин келиб эрди, ани йибардиким, мирзо Рустамни келтургай. Султонияга етконда амирзодаи мушори илайҳи Аланчук қалъасидин қайғиб анда тушуб эрдиким, Абдулмалик етти. Чун шаҳзода билдиким, соҳибқирон ани тилабтур, таваққуф қилмай юруберди. Бас, ҳазрат соҳибқирон черикка ижозат бериб, ўғруқдин илгари бўлуб, саодат била йулга кириб уч манзил ва тўрт манзилни бир қилиб тез юрур эрди, токим Варомип миважъида етиб тушти. Амирзода Рустам анда етиб, ҳазратнинг муборак дийдорига мушарраф бўлди. Ва андин ижозат бердиким, «Шерозга бориб амирзода Муҳаммад Султон била турсун!»

1806 Соҳибқирон ул маҳалдаким, Дашти Қипчоқдин ёниб келур эрди, Сакизак Тавочини Самарқандга Шоҳрух мирзога йибариб эрдиким, «Амирзода Або Бакрим, анда эрди ва анда қолгон беклар била бизга йибарсун!» Соҳибқирон Бистомга етконда амирзода Або Бакр келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлди. Соҳибқирон/шаҳзодаи йахши кўруб, юз минг олту куншакий инъом қилди. Ва Таҳуртан тортқон кумайт отиниким, андоқ от оламда йўқ эрди, анга берди ва анинг била келгон навкарларига инъомлар қилиб, Табриз вилоятига атоси мирзо Мироншоҳ қошига йибарди. Ва ўзи давлат била юруб ҳар ердиким, стар эрди, андаги беклар ва арбоблар ўтрув чиқиб, ҳазратнинг муборак дийдорига мушарраф бўлуб, пешкашлар ва совринлар тортар эрдилар. Ва соҳибқирон тақи ҳар вилояттаким, етиб тушар эрди, ўзи девонда ўлтуруб, риъоят ва фақиру мискинларнинг аҳволин сўруб утар эрди. Аллоҳдодбекни Хуросон вилоятида кўйуб, ўзи Мовароуннаҳр сори юриди. Аму суйига етиб, кема била ўгуб, Хузур вилоятида келиб тушти. Ҳарамлари Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва ўзга оғолар, оли! Султонбахт бегим ва шаҳзода Шоҳрух била ўтрув чиқиб келиб, давлати дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва барчанинг умид кўзлари муборак дийдоридин йааруқ бўлуб, ғамгин кунгуллари шод бўлуб, хуррам бўлдилар. Ва андин ҳазрат соҳибқирон кўчуб, Кеш вилоятига келиб, ўзи солгон кўшкда тушти. Ва тонгласи отланиб, мутабаррук мазорларнинг тавофига борди. Аввал Шайх Шамсуддин Кулор мазорига бориб тавоф қилди ва андин сўнг ўзга азияларнинг мазорларига бориб тавоф қилди ва андаги мужовирлари била фақиру мискинларга кўб садақалар берди. Андин атоси Тарагайбекнинг мазорига ва ўгли мирзо Йаҳонгир ва қариндошларининг мазорларига бориб тавоф қилди. Ҳофизлар Қуръон ўқуб, дуо ва тақбир дедилар. Ҳофизларга кўб нималар шафқат қилди. Ва ҳар ердиким, ушмолар ва фузалолар келиб эрди, барчани лутфу инъом била хушвақт қилди. Подшоҳзодалар ва беклар барча Оқсаройда тўй этиб, айшу ишратқа машғул бўлдилар. Ва андин саодат ва иқбол била кўчуб, Кеш ўқбасидин ўгуб, Самарқанд шаҳрига бориб тушти. Шаҳар эли ойин боғлаб, ҳар ажойиб ва гаройибким, шаҳарда ва оламда бор эрди, анда зоҳир бўлуб эрди. Ва йахши созандалар ва хонандалар ҳар ерда туруб, саз чалиб, нағма ўқуб, соҳибқироннинг келгонидин шодмонлиқ қилур эрдилар.

181a Соҳибқирон аввал авлиёларнинг мазорларига тавоф қилди ва фуқаро ва масокинларга кўб садақалар берди. Тавофдин сўнг келиб давлат тахтида ўлтурди ва тўй тартибига машғул бўлуб, айшу ишрат қилабошлади. Ва муриссаъ оқ уйлар тикиб ва шомиёна чодирлар уруб ўлтурди. Соҳибжамол соқийлар олту инъодалар эликларига олиб, «нушбод» ва «хушбод» уни кўкка чиқғи. Ва муганнийлар арганун ва уд ва қонун ва (кўбуз ва) ҳар турлук саз чалмакка машғул бўлдилар⁸⁴².

1816 Неча кун айш-ишрат қилгондин сўнг ўзга вилоятнинг тафаҳхусига ва раъёио аҳволига машғул бўлуб, йахши-йамондин сўрай бошлади. Ва содот ва ушмо ва машойих ва сулаҳоким, мамлакатларда бор эрдилар, барчани чорлаб, инъом ва лутф қилди. Ва алардин фақиру мискиннинг аҳволларини сўруб, йахши тафаҳхусе қилди. Ва ҳар кишига золимлардин зулм тегиб эрди, ул маълумнунг додини золимлардин олди. Зулмдорлар ва мутағаллибларни банд қилиб, аёғларига кунда солиб, бўюнларига душоха солиб, йахши изашлар қилди. Ва баъзини ўлдуруб, хонумонини талон қилдурди ва уч йиллик молу харжини раъёйого бағишлади. Ва ҳар вилоятда бир йахши

нишини йибардиким, «Раъёйи аҳволидин хабардор булғай ва ҳар вилоятда-
ким, фақиру мискин ва дарвешу мустаҳаққ бўлса йигиштуруб, йиллиқ озуқ
ва тўн ва кунгалак тапабон ва кафш ва этук ва фўта ва дистор берсунлар ва
қишчиқ ва ёзиқ тўнлар берсунлар!»⁸¹³ Бас, барча вилоятларнинг ақобиру
ашрофлари ва раёйи ва фақиру мискинлари анинг давлатидин хуррам ва
хушҳол бўлуб, дуо била айтур эдилар, шерь:

Ки, ё Рабб! Бу султони соҳибқирон,
Ки тобти жаҳон мулки андин амон.
Анинг умрига бергил анча бақо,
Ки булғай жаҳон ичра арау само.
Муродиға еткурсин, эй Бирубор,
Фалак ичра, ё Рабб, ани қилма зор.

Бас, соҳибқирон ул қиш Самарқанднинг арки ичинда Куксарёйда давлат
била ўлтуруб, адлу дод била машғул бўлди. Ва амирзода Пир Муҳаммад
Умаршайхким, Форс вилоятинин кўрунушға келиб эрди, ижозат бериб,
йана Шерозға йибарди. Ва бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султонға Ҳаққ
субҳонаҳу ва таоло бир ўгул каромат қилди. Отини Муҳаммад Жаҳонгир
қўйдилар ва тўйлар қилиб, неча кун йана айшқа машғул бўлдилар. Ва бу
хабарни Тура Малик Қавчин шаҳзодағаким, Форс вилоятида эрди, элтни.

Боғи Шимол тилло қасрини соҳибқирон иморат солғони

182a Бас, аввал баҳордаким, офтоби оламтоб Ҳамал буржида келди, устакор-
лар йахши соатда Боғи Шимол тарҳини солдилар. Ва шаҳарнинг шимоли
сорида эрди. Ул жиҳатдин ани Боғи Шимол от қўйдилар. Анинг ичида бир
кўшк солдурди, бағоят/такаллуфлуқ ва асбо ва ҳар ерданим, устакорларни
соҳибқирон вилоятлардин — Ироқ ва Форс ва Бағдод ва Шероздин йибариб
эрди, барча мунда жамъ бўлуб, ишға машғул бўлдилар. Жумада алохир
ойида, тарих етти юз тўқсон тўққузда, ут (сигир) йилда (март 1397)
фархунда соатда иморат ишиға машғул бўлдилар. Ва тўрт ҳисса қилиб, ҳар
бир ҳисса устиға бир жамомат устакорларни маингул қилдурди ва алар
устига бир бекни муҳассил қўйди. Беклар ихтимом қилиб, кеча-кундуз
ишлатур эрдилар. Соҳибқирон бир ой йарим ўзи туруб жаҳд этар эрдилар.
Андоқ иморати олиий солдурдиларким, бийиклик жиҳатидин кўк била ҳам-
роз бўлуб эрди. Ва ҳар буржида мрамар тошиндиким, Табриздин келтуруб
эрдилар, сўтунлар қўйдурдилар ва томларини олтул ва ложувард била нақш
қилдилар, ва фарши (саҳни) тамом мрамар тошидин солдурди. Алқисса,
йари бўлдиким, жаннатбарин ва журналъайн андин рашиқ элтур эрди. Ва
тамом бўлгондин сўнг йахши тўй бериб, беклар ва шаҳзодалар била неча
кун кўшкда суҳбатлар тугуб, фароғатлар қилди.

Соҳибқирони динпарвар Хуросон вилоятини Шоҳрух мирзоға берғони

182b Соҳибқирони мамоликситонға бовужуд улким, ўғлон-ушоқлари куб эрди
ва ҳар бири бир вилоятда подшоҳ эрди. Аммо ҳазрат соҳибқирон давлат
нишонасини шаҳзода Шоҳрухдин зоҳир кўрар эрди. Лоҷурма, бу жиҳатдин
раъйи мамлакаторойи андоқ иқтизо қилдиким, Хуросон вилоятким, тўр-
тинчи иқлим туруп ва маъмура оламнинг ўртаси ул туруп ва ҳолоким тирик
туруп, бу вилоятни шаҳзодаға/бергай. Ул маҳалдаким, Боғи Шимолда
тўйлар қилиб, фароғат била ўлтуруб эрди. Хуросон ва Сеистон ва Мозандар-
он ва Рай Ферузкўҳғача шаҳзодаи некбахт шаҳзода Шоҳрухқа берди. Ва
улуг беклардин Сулаймоншоҳбек ва амир Мизроб Жаку ва Саййид Хожа
Шайх Али Баҳодур ва Абдуссамад Ҳожи Сайфуддин ва (Ҳасан Жондор ва
Малакат ва бунинг ўгли Жаҳонмалик ва Пир Муҳаммад Фулод ва
Ғиёсуддин Тархоннинг ўғулларидин Али Тархон ва) Ҳасан Суфий ва
қавчинлардин Тўплоқ ва Кеспакчи (Юртчи) ва Тағай Мерған ва Ўлжа

Буғай Мажалкачи ва Шайх Али ва Мирак ва ғайруҳум. Бу бекларни хона кучлари билан шаҳзодага тобшурди. Ва узга беклардин ҳар бирини ۶ углини, ۶ инисини шаҳзоданинг мулозиматиға тобшурди. (Ҳазрат соҳибқирон ёрлиғ билан) Хуросон вилоятининг нишонини (анга) иноят қилиб, ижозат берди. Назм:

Агарчи ижозат анга сахт эди,
Вале дойиқи шоҳий ва тахт эди.

Ани чорлатиб қучти ул шаҳриёр,
Ўнуб юзига деди ул комкор:

«Ки Тенгрига тобшурдим, эй жон, сени,
Мудом асрагай лутфи Йақдон сени».

Чу шаҳзода тобти ижозат равон,
Равон бўлди ул хусрави комрон.

Сипоҳий ашинг бирла эрди қарин,
Ки ҳар бири эрди чу шер барин.

183a Бас, саодат ва иқбол билан йўлга кириб Аму суйига етти. Шайбон ойида, етти юз тўқсон тўққузда (май, 1397) барча черик билан сувдин утуб Андхудга етти. Ва андин кучуб, кеча-кундуз суруб, Чечактуга етиб тушти. Оқ Бугабек билан содат ва уламо ва фузало Ҳирот шаҳридин чиқиб, шаҳзодага утрув келиб, пешкашлар тортиб, қурунуш қилдилар. Бас, шаҳзода билан Ҳирот сори мутаважжих бўлдилар. Шайбон ойининг асгида (28.06.1397) Саъд толиғи билан ва йахши соатда/Қўҳдистон (мурғзоридан) тушти ва ул мамлакатни адл ва ихсон билан музаййан ва ороста қилди. Рамазон ойи анда туруб, фароиз ва суннат қиём қилиб, Рамазон ойини кечурди ва Қўҳдистондин шаҳарга кириб, Боғи зогонда ўлтурди. Бас, Хуросон вилоятининг даруғалари ва ҳокимлари ва Мозандарон ва Сеистон вилоятининг даруғалари барча пешкашлар билан келиб, шаҳзодани кўрдилар. Ва ҳар вилоятдаким, шаҳзодалар бор эрди, барча муборакбод учун кишиларини пешкаш билан йибардилар. Ушбу йилнинг охирида, зулҳижжа ойининг йигирми бирида, (жумъа кечаси) тарих етти юз тўқсон тўққузда, ут йилда (15.09.1397) шаҳзодага худойи таборак ва таоло бир ўтул каромат қилди. Ва бу хабарни соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат ани Бойсуғур от қўйди.

Соҳибқирони дингарвар Кеш вилоятига борғони ва амирзода Муҳаммад Султон Форс (юришидин) келғони

183b Шайбон ойида, мазкур булғон йилда отланиб, Йом работининг йулидин юруб, Кеш жилғасига тушуб, оқ уй ва чодирлар тиктуруб ўлтурди ва айшу инрат билан неча кун фароғат қилди. Ва андин кучуб шаҳарга бориб, (Оқсаройда тушти ва муборак Рамазонни анда ўткарди. Ва саодат билан андин кучуб), Султон Аргуч йайлоғида тушти. Бу маҳалда беш йиллик юрушдинким, айтиб эрдук ва амирзода Муҳаммад Султон ҳукм билан Хурмузга бориб эрди, аларининг қиссаси мунодоқ турур. Чун шаҳзода Шеродин отланур ҳайл қилғонда беклар билан кенгашти ва ҳар бирига бир йўл муқаррар қилдурди. Ўзи Доробнирд⁸¹⁴ йулидин ва Торимдин⁸¹⁵ юриди. Ва Жаҳоншоҳбек ва узга беклар шаҳзоданинг мулозиматида эрдилар. Ва Ҳожин Сайфуддинбекка марази воқия бўлуб эрди, бу жиҳатдин Гирболда ўғруқда қўйдурди./Ва амирзода Рустам Умаршайхким, баронғорда эрди, Шоҳ Маликбек билан Козерун йулидин дарёни йақолаб юридилар. Ва амир Ҳалол Ҳамид ва Аргуншоҳ Ахтачи ва Баён Темур Беккичик Жета Жаҳрум ва Лор⁸¹⁶ йулидин мутаважжих бўлдилар. Ва сўл қўлдин Идику Барлос Кермондин юруб, Кач. Мекронни чошиб, кун мол олдилар. Ва бу тартиб билан ҳар бек бир йўлда юруб, ҳар вилоятдаким еттилар ва ул вилоятнинг даруғаси мутуғ бўлуб, ниёз йулидин кирар эрди, ул вилоят амон қолур эрди. Ва тобиғ булмағонларни мулк ва молларини бир-бир этар эдилар, токим Эски Хурмузга⁸¹⁷ еттилар. Ва анда етти қалъани мусаххар қилдилар. Аввал қалъаи Таиғ Зиндонни олдилар ва ани бузуб, Қушқакка бордилар.

Ани тақи бузуб, Шомил қалъасига бордилар. Ва ани тақи бузуб, Эски Хурмузга бориб, Мина қалъасини олдилар. Ва ул қалъага ўт солиб, куйдурдилар. Ва Манужон ва Тазрак ва Тозиён қалъаларини тақи олдилар⁸⁴⁰. Ва Хурмуз даругаси Муҳаммад Шоҳ Малик дарёга балигдек кириб, Жарун жаирасида борди ва андин киши йибариб, амон тилади ва қуб тухфалар йибариб, молу хирож қабул қилди. Ва ул ернинг хирожи уч юз минг олгун кўпаккий эрди. Ва тўрт йил эрдиким, ул киши нима бермайдур эрди. Бас, ул тўрт йиллик молни ҳам қабул қилди ва бирор нима инжудин ва рахт ва қумош йибарди. Ва қолгонини қабул қилдиким, «Йибаргаймен!»

184a Бас, амирзода Муҳаммад Султон андин кўчуб, давлат ва иқбол била қайтти. Ва Нурмалик Барлоским, Идику Барлоснинг қардоши эрди, йибардиким, ул қишда Жируфтда туруб, муҳолифлардин ҳар ким бош чиқарса ани тутуб ўлдурсун. Ва ул баҳорда Шерозга ёниб/келсун. Ўзи давлат ва саодат била Шероз сори қайтти ва таваққуф қилмай Хузистон сори юриди. Ва амир Ҳожи Сайфуддин Йаъд йўлидин соҳибқирон мулозиматига озим бўлди. Ва шаҳзода Хузистон (ва Луристон ва аларга) таъаллуқ барча ерларни мусаххар қилди. Ва анда юругонда бир кун шаҳзода отланиб туруб эрди Жамолиддин Ферузқўхий йайоғ шаҳзоданинг жиловиди туруб эрди. Ул бадбахтқа ажал етиб, «*ла йастаъхируна са'атан ва ла йастақдимуна*»⁸¹⁹ мундин хабар берурким, ул бадбахтнинг кўнглида кечтиким, гофилда шаҳзодага пичоқ ургай. Шаҳзода гофил туруб эрдиким, пичоқ солди. Ва ул пичоқдин андак жароҳати шаҳзоданинг муборак вужудига тегди. Ва ўзи қўрқунчдин тоғ сори қочти, тоғдин бош тубан йиқилиб ўлди. Ва шаҳзоданинг баъзи мулозимлари анинг кейнида югурдилар. Ани бир дара ичида тобтиларким, ўлуб ётиб эрди. Бас, бошини кесиб келтурдилар. Шаҳзода андин музаффар ва мансур қайтиб, Буружирд ва Ҳамадон йўлидин Самарқанд сори таважжуҳ айлади. Ва Султон Арғуч йайлогиди келиб соҳибқироннинг дийдорига мушарраф бўлди ва пешкашлар тортиб, ҳар неким воқеъ бўлуб эрди, ара қилди. Ҳазрат соҳибқирон шаҳзоданинг дийдоридин суйи-нуб, оғоз айшу ишрат қилиб, суҳбатлар тутуб, фароғатлар қилди. Бас, ул йайлоқдин кўчуб, йана Самарқанд борди.

184b Ва маҳди аъло Хонзода Табриздин соҳибқирон мулозиматига келди, Бас, Самарқандқа йақин етконда фарзанди аржуманди Муҳаммад Султон мирзо ўтрав чиқиб, аносини кўрди. Ва у хотуннунг кўзи фарзанд жамолидин йааруб бўлди. Ва соҳибқирон дийдоридин ҳам йааруқ бўлуб, «*нуран*» «*ала нуран*» анга муйассар бўлди ва қуб пешкашлар, зардўзлуқ тўнлар/ва эгар-югани олгун отлар соҳибқиронга тортти. Ва бўлгон шаҳзодаларга ҳам ушбу тариқ отлар миндуруб, тўнлар кийдурди.

Соҳибқирон Хизр Хожахоннинг⁸⁵⁰ қизини ўзига тилағони ва шаҳзода Искандар⁸⁵¹ учун Бекиси Султонни⁸⁵² олғони

Ҳазрат соҳибқиронга кадхудолик била қуб майли бор эрди ва йана шаҳзодаларга ҳам майли бу эрдиким, аларни мужаррад қўймағай. Бас, Шамъи Жаҳонким, Хизр Хожахоннинг ўғли эрди, подшоҳона хилғатлар кийдуруб Самарқанддин атоси қошигаким, Мўғулистонда эрди, йибарди, то ҳазрат соҳибқирон учун синглини атосидин тилаб йибаргай. Ва Гиёсуддин Тархонни ҳам бу муҳим (иш) учун қуб пешкашлар била рахт ва қумош ва отлар подшоҳона йароғ била Шамъи Жаҳонга қўшуб йибарди ва ўзи Кониғил мургзорида ўлтурди. Ва ул маҳалда маҳди аъло Маликат ого⁸⁵³ Ҳиротдин келди ва қуб пешкашлар келтуруб тортти.

Ва ҳазрати олий тўй тартибига ишорат (қилди). Шаҳзодалар ва беклар барча йароғларини шаҳардин чиқариб, хайма ва хиргоҳ ва саропардалар тикти. Чодирлари ва оқ уйлари барча зарбофт қумошлардин эрди. Бас, шодмонлик дастурхонини тортиб, комронлик ширасини торттилар. Уд ва анбар куйдуруб, димоғлар муаттар бўлур эрди. Ва лаълдек бодалар ва олгун, кумиш сароҳийлар териб, муганнийлар нағмалар татиб, созандалар еоз чалиб, «Хушбод ва нушбод!» уни фалак узра чиқти. Комкор шаҳзодалар била номдор салотинлар ва олиймиқдор бузруғлар, ақобиру ашрофким, ҳар

185a

соридин келиб эдилар, ҳар киши ўз ерига ултурди. Ва йасовулар эгар-югани олтув отларга миниб, эликларига олтувдин гурзилар олиб, йасавул-луқ қилур эдилар. Ва соҳибқироннинг/ҳарамлариким, ҳар бири бир Билқиси замон эрди, бошларига мурассаъ тағтоқлар ва олтув била тиккон тунлар кийиб, хуршидтек тахтлари устида ултурур эдилар. Ва ойдек қизлар ва хизматкорлар хизматда туруб эдилар. Ва жонларвар сувчилар ва дилнавоз соқийлар барча карашма ва ноз била туруб, созандалар ва хонандалар барча ишларига машғул булдилар. Ва аларнинг ичда Хожа Абдулқодирким, нодирул-аср ва йағонаи замона эрди, уд оҳангини тузуб, Довудтек нағма этиб, бу дуони дер эди. Назм:

Жавод давлати шоҳи соҳибқирон,
 Жаҳони эрур хурраму шодумон.
 Ҳамиша жаҳонда эрур хуррами,
 Бари халқ ичадур майи бегами.
 Хуш ул шоҳеки, адл этти ва дод ҳам,
 Жаҳондин кетардир тариқи ситам.
 Гулу лолага токи булғайму ранг,
 Жаҳонга саботу заминда даранг.
 Ҳамини анинг юзи чун офтоб,
 Йааруқ булғай ва даҳрда комёб.

Бу тариқ била уч ойғача айшу ишрат қилди ва Бекиси Султон бегимни шаръи мутаҳҳара йўсуни била Искандар Мирзога берди. Ва андин сўнг Хонзода бегим ижозат тилаб, Бухоро йўлидин Табризга борди.

Ҳазрат соҳибқирон Дилқушойи боғини ва кўшқларини иморат солғони

185b
 Этти юз тўқсон тўққузда (1397) (куз бошида) соҳибқирон фармонладиким, «Кониғилининг бир ёнида боғи тарҳ солсулар!» Бас, ҳунармандлар ва муҳандислар соат ихтиёр қилиб, йахши соатда ҳукм йўсуни била боғнинг тарҳига машғул булдилар. Мураббаъ тарҳи солдиларким, ҳар ёни минг беш юз қари эрди⁸⁵⁴ ва ҳар бир томида бир дарвоза қўйдилар ва олий тоқилар боғладилар ва кошин/била зебу зийнат бердилар. Ва ҳар буржида бир кабутархона кошинкорлиқ йасадилар. Ва боғ ичда ҳар турлук мевалиқ йағочлар тикдилар. Ва майдонлар ва гулистонлар тарҳ қилиб, майдонларнинг теграларида терак йағочлар тарҳ била тикдилар. Гоят такаллуфидин ани Дилқушойи от қўйдилар. Ва анинг ичда бир кўшқи солди, уч тоқ била. Ул тамом булғондин сўнг ул боғни Туқал Хонимким, Хизр Хожохонинг қизи эрди ва соҳибқирон аниг учун киши йибариб эрди, боғни анга номзод қилдиким, ҳар қачон келса, бу боғни анга бергай.

Бас, Дилқушойи боғининг иморати тутангандин сўнг соҳибқирони динпарвар Тошканд сори мутаважжих булди ва Сайхун суйидин ўтуб, Оҳангаронда, Чинос қарйаси йақинида тушти ва анда қишлоқ солдурди. Ва соҳибқирон Йассаига бориб, Шайх Аҳмад Йассаий мазорига бориб тавоф қилди. Деди: «Бу азият Муҳаммад Ҳанифа ўғлонларидин турур», алайҳи ва ала олиҳи вассалом. Буюрдиким, ул мазорига устига иморати олий солдилар ва бир улуг тоқ боғладиларким, кўк била сўзлашур эрди. Ва бир гунбади мураббаъ, бир ёни утгуз қари боғладилар, ва ўзга ҳужралар солдилар. Ва фармон бўдиким, томларини рангин кошин била музайян қилсулар. Ва Хожанинг қабрини оқ тош била йасадилар. Ва Мавлоно Убайдуллоҳ садри ул иморат устига қўйдурдиким, ихтимом қилгай. Икки йилдин сўнг ул иморат тутанди. Ул иморат тутанганидин сўнг андаги фақир мискинларга қўб садақалар бердилар. Ва андин қайтиб, урду сори кетти⁸⁵⁵.

186b
 Анда хабар келдиким, Туқал Хонимни келтурурлар. Бас, барча оғолар ва бегимлар ҳукм била ўтрув бориб, ўн беш кунчилик йул ўтрув/бориб, аларга етиштилар. Қумошлар ва йахши отлар пешкаш торттилар. Ва қайтиб келурда ҳар ердиким, тушар эдилар, тўйлар берур эдилар. Панжшанба куни, рабъ аввал ойининг гуррасида, торих саккиз юзда (22.11.1397)

юз ойин ва такаллуф била ул хонзодани ҳазрат соҳибқироннинг боргоҳига келтурдилар. Бас, фармон булди: «Улуғ туй тартиб этсунлар!» Шайхулислом ва қуззот ва уламоаларни ҳозир қилиб, ул хонлиқ гапҳарини (шаръи мутахҳара интизоми била) соҳибқирон ақдига кюрордилар. Ва оғолар ва шоҳзодалар барча «Муборакбод!» деб, сочиқлар сочтилар. Ва анча сочиқ сочиб эрдиларким, ер юзи кўринмас эрди ва куб андаги мулозимларким, ул сочиқдин олиб эрдилар, айшлар ва фароғатлар қилдилар. Ва бекларнинг хотунларига куб инъомлар қилди. Ва элчиларким, Хитой мамлакатининг (тўғиз) хонидин келиб пешкашлар келтуруб эрдилар, беклар элчиларни соҳибқиронга кўрсаттилар ва сузаларини арз қилдилар.

Оқтоб Хут буржида етконда (19 феврал) соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Амирзода Муҳаммад Султон Мугулистон сарҳадига бориб, забтга машғул булсунлар!» ва Аннарада қалъа солиб, зироат қилдургай. Ва Бердибек Сари Буга ва амир Ҳожин Сайфулдин ва Худодои Ҳусайний ва амир Шамсулдин Аббос ва узга бекларни қирқ мишг киши била шаҳзоданинг мулозиматида қўйди. Бас, алар юруб, Қулон уқбасидин ўтуб, Аннарага етиб, анда туштилар ва иморат ва зироатқа машғул булдилар.

1866 Кун Ҳамал буржида етконда (21 март, 1398) соҳибқирони динпарвар қишлоқдин Самарқанд сори мутаважжих булдилар ва Хужанд суйидин ўтуб, Самарқандда келиб тушти./Амирзода Шоҳрух Ҳиротдин келиб, ҳазрат соҳибқироннинг дийдорига мушарраф булди. Соҳибқирон шаҳзода била кўрушуб, куб сурди ва шаҳзода тақи келтургон пешкашларини тортиб, дуоалар деди⁸⁵⁷.

Неча кундин сўнг кўчуб, Кеш сори мутаважжих булди. Ва йўлда бир тоғи воқий турурким, ул тоғдин Самарқандгача етти йағоч йўл турур ва ул тоғнинг оғида оқар сув чиқиб борур эрди. Соҳибқирон ул тоғга чиқиб кўрдиким, иморатқа лойиқ ер турур. Ва ҳар ердаким, ўшандоқ (иморатқа) қобил ер кўрса эрди, ул ерда албатта бир иморат солур эрди. Мунда етконда ҳукм қилдиким, «Боғи солсунларким, бу сув анда боргай, ва ул боғнинг ичида қасри солсунлар!» Бас, ҳукм била анда боғи солиб, тутангандин сўнг ани Тахти Қароча от қўйдилар. Ва ҳазрат икки кун анда туруб кўчуб, тоғ этагидин Йом работга бориб тушти ва андин кўчуб, Кешда етиб, турмай Элчи Балиғқа бориб туштилар. Ва неча кун анда туруб, айшу фароғат била ўтқарди.

Соҳибқирони олиймакон Ҳиндустонга таважжух қилғонининг сабаби

187a Соҳибқирон Кундуз ва Бағлон ва Кобул ва Ғазнин ва Қашдаҳорни тавабиъ ва лавоҳиқлари била Ҳиндгача шаҳзода Пир Муҳаммад йКаҳонгирга бериб эрди. Бас, ул мамлакатларни шаҳзода забт қилиб, доду адл била ороста қилди ва андин юруб, узга вилоятлар сори мутаважжих булди. Ва беклари Сайфул Қандаҳорий ва амир Қутбуддин, (амир Сулаймоншоҳ амакисининг ўғли) ва Бадахшон шоҳлари (Шоҳ Лашкаршоҳ) ва Шоҳ Баҳовуддин ва Баҳдул ва Муҳаммад Дарвеш Барлос ва Қиморий Иноқ ва Темур Хожин Оқ Буга ва Сайфул Никударий ва Ҳасан Жондор ва Маҳмуд Барот Хожин ва узга беклар/юруб, Кўҳи Сулаймондаги⁸⁵⁸ авғонийларни чобтилар ва Синд суйидин ўтуб, Уч⁸⁵⁹ шаҳрини уруш била олдилар. Ва андин юруб Мўлтонга⁸⁶⁰ еттилар ва Мўлтон шаҳрини қамал қилдилар. Ва Мўлтоннинг ҳокими Сарангим, Маллунинг улуғ агоси эрди ва Султон Ферузшоҳ улгондин сўнг бу икки ағо-ини мамоликни олиб эрдилар ва Султон Маҳмудким, Ферузшоҳнинг набираси эрди, ани подшоҳ кўтариб, Ҳиндустон ҳукуматини бу икки ағо-ини қилур эрдилар. Ва Маллу Султон Маҳмуд била Деҳлида эрди ва Саранг — Мўлтонда. Бас, мансур черики келиб Мўлтонни қамал қилиб, кунда икки қатла уруш солур эрдилар. Ва Темур Хожин Оқ Буга куб савийи қилур эрди. Ва бу хабар ҳазрат соҳибқиронга етти ва соҳибқирон ул маҳалда азимат қилиб эрдиким, Хитой кофирларига юругай. Ва беклар барча йигилиб, соҳибқиронга арзадошт қилдиларким, Ҳиндустон мамлакатида, бовужуд улким, баъзи вилоятида аъломи дини Муҳаммадий алайҳиссалом, анда кўтариб эрдилар, мисли Деҳли

вилоятида ва гайруҳу, аммо баъзи вилоятларким, йақинида турур, кофир ва бутпараст турурлар. Соҳибқироннинг нияти доим ул эрдиким, кофирлар била газот қилғай. Бас, бу жиҳатдин черик йиғиштуруб, Ҳиндустон вилоятига бормоқ учун озим бўлди⁸⁶¹.

Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон сори мутаважжих бўлғони⁸⁶²

1876 Ражаб ойда, торих саккиз юзда, барс йилда (март-апрел, 1398) соҳибқирони саодатмаид газо нияти қилиб, Ҳиндустон сори мутаважжих бўлди. Ва бу йахши ният учун *Насрул мин Аллоҳи ва фатҳуи қарибун*⁸⁶³ анга ҳазрат Изаатдин зоҳир бўлди: *Тақад насаракуму-Алоҳ би-Бадрийн*⁸⁶⁴ анга рафиқ бўлуб, мадад қилди. Ва сонсиа черик била аввал баҳорда/ул вилоятлар сори мутаважжих бўлди. Ва шаҳзода Умарким, мирзо Мироншоҳнинг ўгли эрди, Самарқанднинг забтига ани Самарқанда қўйди. Соҳибқирони комкор Термиз вилоятига етиб, Хулмдин ўтуб, Ғазни ва Самангон йўлидин юриди, Бағлон уқбалиридин ўтуб, Андаробда тушти.

Соҳибқирон Катур⁸⁶⁵ сори мутаважжих бўлғони

Соҳибқирон Андаробга тушти. Ул ернинг улуг-кичиклари келиб, ҳазратни кўруб, Катур (ва сиёҳлуш) кофирларининг зулмидин дод тиладилар ва дедилар: «Биз бир жамоат мусулмонлар, бизким бу ерда ватан қилиббиз, Катур кофирлари ҳар йил биздин қуб мол олурулар. Ва агар бермасак, эранларимизни⁸⁶⁵ ўлдуруб, хотунлар ва ўғлонларимизни асир қилурулар». Соҳибқирон бу сўзни эшиткондин сўнг гайрати келиб, деди: «Бизга вожиб бўлдиким, аввал бу кофирларни йуқ этиб, ўзга сори борғайбиз». Бас, таважжуҳ юзини Катур кофирлари сори қилиб, черикидин ҳар ўн кишидин уч йахши йигитни олиб, давлат ва саодат била отланди. Ва амирзода Шохрухни қолгон черики била Гунон ва Йактур йайлоғида (ўтрукда) қўйиб юрубери⁸⁶⁷. Қуида икки қатла кўчуб юрур эрди, Нарийон мавзеида етиб тушти. Амираода Рустам ва Бурҳон Уғлонни (ўзга амирлар била Катурси Бузуург ва сиёҳлушлар тарафига), ўн минг кишини сўл қўлдаги кофирлар сори йибарди. Ва ўзи муборак нафаси била отланиб юрур эрди, токим Ховакка етти⁸⁶⁸. Анда бир бузуқ қўрғон бор эрди, буюрдиким, ани иморат қилғайлар. Ва беклар ва черик эли кўпроги анда отларини қўйиб, йайоғ бўлуб, тоғларга чиқтилар. Ва анда бир тоғ (бор) эрди, асру баланд ва ани Кабугархона дер эрдилар. Ва боувужуд улким, арпа пишар маҳали эрди ва ҳаво иссиқ. Аммо ул тоғда қор анча эрдиким, от юролмас эрди.

188a /Бас, кечадаким, қор музлар эрди, анинг устидин юрур эрдилар. Ва кундузким, йана муз очилур эрди, кийизларини ва зилжаларини ва гиламларини қорнинг юзида солиб, отларини бу тариқ била ўтқарур эрдилар, токим йана бир баланд тоққа еттилар. Баъзи бекларким от келтуруб эдилар, отларини ендуруб, йайоғ бўлдилар. Ва ул тоғнинг йўли асру тор эрди ва қор тутуб эрди, қорда нагам уруб ўттилар, ва кофирлар даралар ичида ўлтуруб эрдилар. Бас, черикнинг унг қўл ва сўл қўлдаги беклар ва баҳодурлар тоғ устидин иплар била туштилар. Ва баъзилар қор устида ўзларини қўйаберур эрдилар, юқоридин юмаланиб, фуқратдин сўнг қўйи ерга етар эрдилар.

Ва соҳибқирон учун йағочдин нима йасаб, ҳалқалар анда биркиттилар ва узун иплар билан, ҳар ип юз эллик қари эрди⁸⁶⁹, ул ҳалқаларда боғлаб, соҳибқирон пок эътиқоди била анда ўлтуруб, неча киши ул ипларни тутуб, юқоридин қўйи йибарур эрдилар. Ва ҳар ердиким, ип етар эрди, икки киши бел ва каланд била анда ер йасар эрдилар, токим, соҳибқирон анда тураолур эрди. Соҳибқирон анда туруб, юқоридаги кишилар андин тушуб, соҳибқирон қовига келур эрдилар. Ва андин йана соҳибқиронни қўйи иплар била йибараберур эрдилар. Бу тариқа билан уч-тўрт қатлағача соҳибқирон қўйи етти. Бас, ҳазрат соҳибқиронким, сарафрозлиғида айогини афлок устига қўйар эрди, анда йайоғ бўлуб, бир йағоч йўл юриди. Нияти

хайр қилғони жиҳатидин ҳазрат Ҳаққ таоло ўз лутфу карами била ҳар неча қаттиқ иш бўлса эрди, анга осон қилур эрди. Хосса отларидин /бир неча отга бўйунларига ва аёлларига ишлар боғлаб, тоғдин қуйи солди. Ва баъзи отни сақломай тоғдин учуб ўлди, икки от саломат тушуб, ҳазратқа етқурдилар. Соҳибқирон давлат била отланиб, беклар ва баҳодурлар ва черик эли барча йайоғ жиловидида туштиллар. Ва ул ерларнинг кофирлари барча оддий ва қавий ҳайкал (киши) турурлар ва куброки йаланғоч эрдилар. Ва аларнинг улугини «ғудо» ва «ғудошув» дер эрдилар. Ва аларнинг ўзга тили бор эрди, туркий ва форсийдин (ва ҳиндийдин) бошқа. Ва аларнинг кубраки ўз тилидин ўзга тилни билмас эрдилар ва ҳеч киши ҳам аларнинг тилини билмас эрди, магар ул кишиким, ўзга ердин келиб, алар ичида тургон бўлғай ва аларнинг тилини билгон бўлғай. Ва аларга бир қалъа бор эрди ва улуг сув анинг этакидин ўтар эрди ва сувниунг нари йузида бир улуг, асру балаид тоғ бор эрди. Ва ул кофирлар бир кеча-кундуз бурун соҳибқирон черикидин хабар тошиб ерларидин кўчуб, моллари била ул тоғ устида чиқиб эрдилар, бу умид билаким, ҳеч киши анда чиқасолмас.

Бас, Ислом черики еттилар, ҳеч кишини топмадилар; андак қуй тошиб олдилар ва ул кофирларнинг уйларига ўт уруб, қуйдурдилар ва ул сувдин елдек ўттилар. Бас, ҳукм бўлдиким, «Черик ҳар тарафдин ул тоғ устига чиқсун!» Баҳодурлар такбир ва таҳлил деб, тоғ устига чиқабошладилар. Шайх Арислон Қуннақхон тумани била (жавонгорнинг қанбулида) чиқиб, барчадин бурун кофирни суруб, тоғ устига чиқти. Али Султон Тавачи йана бир соридин (чиқиб, кофирларни жойидин сурди). Ва Шер Малик (жангу жадал вақтида куб сиёилар қилиб), тоғдин тушуб шаҳид бўлди. Ва Мубашшир Баҳодур йахши уруш қилди ва мардоналиқлар курсатти. (Ва Менгли Хожя ўз қўшунининг барча баҳодурлари била илгари юруб, тоғ устига чиқти). Ва Севинчак Баҳодур тақи ўз эли била борди ва йахши мардоналиқлар курсатти. Ва Шайх Али/Солбар кишисидин бурун (тоғ устида чиқиб), кофирларнинг тургон ерини олди. Ва Мула ва Камол ва Хусайн Малик Қавчин ва амир Хусайн Қўрчи йахши ишлар қилдилар (ва мардоналик ва баҳодурлуқ курсаттилар).

Бас, черик беклари ва қўшин ва ҳазоралар барча ҳамла қилиб, куб киши кофирлардин ўлдурдилар. Ва гозийлардин ўн тўрт киши тоғдин учуб, шаҳид бўлдилар. Уч кеча-кундуз уруш эрди, кофирлар ожиз бўлуб, амон тиладилар. Соҳибқирон Оқ Султон дегон кишини⁸⁷⁰ аларга йибарди. Дедиким: «Бориб аларга дегин: агар алар тобеъ бўлуб мусулмон булурлар, мен бу вилоятларни аларга бериб, қайтиб вилоятимга борурмен. Йўқ эрса, бир кишини алардин тирик қўймагумдур!» Оқ Султон бориб бу сўзларни аларга деди. Алар ожиз бўлуб, чоралари йўқ эрди, изҳор қилдиларким, «Мусулмон бўлурбиз». Бас, Оқ Султон била бир неча улуг кишилари соҳибқирон қошига келдилар ва аларнинг сўзларини арз қилдилар. Соҳибқирон лутфу карамидин аларга тўнлар кийдуруб, ёндурди. Кеча булғонда ул балбахтлар Шоҳ Маликбек устига шабихун келтурдилар. Шоҳ Маликбек алар била урушуб, куб кишини дўзахқа йибарди ва юз элик кишини тирик туттилар, ва барчани боғлаб сувга ташладилар. Ва Ислом черики тоғ устига чиқиб, қолғов кофирларни ўлдурдилар ва хотунларини ва қизларини ва ўғлонларини асир эттилар ва кофирларнинг бошларидин миноралар қўпурдилар. Ва бу фатҳ муборак рамазон ойида торих саккиз юзда (май-июн, 1398) бўлди. Ва бу торихни анда тошларда нақш била ёздилар, то рўзгори халойиқи ани ўқуб билгайларким, ҳеч замонда ҳеч подшоҳга мундоқ фатҳ муяссар бўлмагон турур, ҳатто Искандар Зулқарнайн ҳам бу ишни қилаолмагондур.

Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Муҳаммад Озодни Рустам Мирзога ва Бурҳон Уғлонга йибарғони ва ўзи Катурдин қайтқони

Амирзода Рустам ва Бурҳон Уғлонким, қаротўнлуқ⁸⁷¹ кофирларга бориб эрдилар ва алардин ҳеч хабар келмайдур эрди, соҳибқирон натурийлардин бировни гажирчи қилиб, Муҳаммад Озод ва Давлатшоҳ ва Шайх Али ва

Идику Жақра Уйғур ва Шайх Муҳаммад ва Алини тўрт юз киши билаким, юз киши турк ва уч юз киши тожик эдилар, Муҳаммад Озодқа тобшуруб, алар сори йибардиким, хабар билгайлар. Ва Муҳаммад Озод ҳукм била тўрт юз кишини бошлаб юриди. Тор йўллардин заҳмат била утуб, баланд тоғлар устига чиқиб юрур эрдилар. Ва йигирми ерда қор жиҳатидин юролмай, ўзларини юқоридин қўябериб, қўйи етгунча юмаланиб борур эрдилар. Бас, бу тариқа билан юруб, қаротўнлуқ кофирлар қалғаларига етиштилар. Ҳар неча кездилар, киши топмадилар (ва сағини эшитмадилар). Аммо қўб из кўрдиларким, бир дараға кириб борибтурлар. Ва ул сиёҳпўшларнинг изи эрмишким, мансур черикидин хабар билиб, ўтрув бориб, бир тор йўлни тутуб эрдилар. Бас, Бурҳон Уғлон ва амирзода Рустам ва қўшун бекларидин Имомил ва Аллоҳдод ва Севинч Темур ва Йаҳё ва Одина ва Шайх Ҳусайн Сувчи ва Сайин Темур ва Шамсуддин ва Қуртуқа ва Ўрдушоҳ ва Давлатшоҳ Жабачи ва Сарой Малик Тавачи чериклари била ул тор ерда етиб, баъзи ўтуб, баъзи ўтмай гофил ўлтуруб, отларини ўтқа қўйибериб эрдиларким, сиёҳпўшлар каминдин чиқиб, аларнинг бошларига тўктилар. Бурҳон Уғлон жайбаларини ташлаб қочиб эрди, бу жиҳатдин черик бир-бир бўлуб

190a эрди./Ва сиёҳпўшлар кўрдиларким, Ислом черики қочти, алар далер бўлуб, черикнинг кейнида суруб, қўб кишини болталари била ва матин била шаҳид қилдилар. Ва беклардин Шайх Ҳусайн Сувчи ва Давлатшоҳ Жабачи ва Одина туруб қўб уруштилар. Аммо сиёҳпўшлар қўмак этиб, ул икки баҳодурни шаҳид қилдилар.

Алқисса, Муҳаммад Озод аларнинг изларини тутуб юрур эрди. Бас, ул дараға етгиким, урушуб эрдилар, сиёҳпўшларга учраб уруштилар ва кофирлардин қўб кишини ўлдурдилар, жайбалар ва отларким, мансур черикидин олиб эдилар, барчани олдилар. Музаффар ва мансур Бурҳон Уғлон ва қочқон черикка етиб қўшулдилар ва черик элидин ҳар кимки отини ва жайбасини таниди, олди.

Бас, Бурҳон Уғлонга дедилар: «Бу кеча мунда турмоқ керак». Ул турмай, бир уқба устига чиқиб кетти. Ва черик тақи турмай, анинг кейнида уқбага чиқтилар. Ва бу беномуслўқким Бурҳон Уғлонга бу юрушда воқиб бўлди, Чингизхондин бери қиёт қавмида ҳеч кишига воқиб бўлмайду эрди ва ўзбек урушида ҳам мундақ иш қилиб эрди. Бас, ҳазрат соҳибқирон (подшоҳона аҳлоқ кароматидин ани афв этиб), бу юрушда ани анинг учун йибариб эрдиким, шояд мунда бир иш қилиб обрўй пайдо қилгай. Аммо ул ҳеч нима қилаолмай қўбрак беномус бўлди.

Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Катур фатҳидин қайтиб, Али Сеистоний ва Жалол ал-Ислонини бир жамоат киши била йибардиким, чиқар йўлларини ихтиёт қилеунлар. Ва ҳукм этгиким, кофирларнинг зироатлариким, ҳануз кўк эрди, тубидин қазиб буздилар. Жалол ал-Ислон ва Али ҳукм била илгари юруб, чиқар ерларини пайдо қилиб, баъзи ерларни қор тутуб эрди,

190b қорларда /нағамлар солиб йўл эттилар ва уқбалардин ва тоғлардин ўтуб, Ховакка туштилар. Ва анда қўйгон отларига етиб, ўн саккиз кун йайоғ юругон беклар ва сипоҳийлар отландилар. Ва андин кучуб, фатҳ ва ферузалўқ билан ўғруққа келиб қўшулдилар.

Бурҳон Уғлон ва Муҳаммад Озод чериклари била етилар. Ҳазрат соҳибқирон алардин хабар билиб, Бурҳон Уғлонгаким, (жанг асносида кофирлар олдиин қочиб эрди), анга кўруниш бермади ва иноят кўзидин солди (ва ани ҳумоюн мажлисга йўл бермадилар). Ва Муҳаммад Озодким, тўрт юз кишиси била урушуб, кофирлардин қўб кишини ўлдуруб эрди, ани иноят ва шафқат била сарафроз қилди. Ва ул кишиларким, анинг била йакжиҳатлиқ қилиб урушуб эдилар, барчани инъомлар қилди.

Соҳибқирон шоҳзода Шоҳрухни Ҳиротқа йибаргани

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманди шоҳзода Шоҳрухниким, (ул маҳалда салтанат ва подшоҳлиқ кўзининг қорачиги эрди), ижозат бердиким, Хуросонга боргай. Бас, алвидо маҳалида шоҳзодага қўб насихат қилди ва саодат кулогини насихат жавҳари била ораста қилиб, кучуб, юзига ўпуб ижозат берди.

Шоҳзода боргондин сунг соҳибқирон тақи андин кўчуб, Кобул сори мутаважжих бўлди. Ва Роҳи Талдин Ҳиндукуш тоғига чиқиб, Панжқирдин⁸⁷² ўтуб, Борон жилгасига тушти; ва андин Кобулгача беш йағоч йул турур. Бас, соҳибқирон анда етконда муборак хотирида кечтиким, бу сувким мунда бор турур, андин ариқ чиқарса булур. Бас, черикка фармон қилдиким, бир улуг ариқ қазурди, узунлуги беш йағоч йул ва ани Жўйи Моҳигир от қўйдилар. Ва (ул сувдин) неча маъмур кент анда пайдо булди. Ариқ тутангандин сунг юруб, Кобулга етиб, Дурин мургзориде тушти.

Қалмоқ хонидинким, Тайзи Ўғлон эрди, элчи келгони ва Шайх Нуриддин Форсдин келгони

191a /Соҳибқирон Кобул шаҳрида Дурин мургзориде давлат била тушуб ўлтуруб эрдиким, Дашт соридин Темур Қутлуқ Ўғлон ва Идиқунунг кишиси келдилар. Ва Жетадин Хиэр Хойа Ўғлоннинг элчиси келди. Беклар келгон элчиларни ҳазрат қошида келтурдилар. Соҳибқиронни кўруб дуодин сунг сўзларини арз қилдилар. Ва барчанинг сўзи бу эрдиким: «Биз банде ва хизматкор турурубиз. Мундин бурун агарчи биздин беадаблиқ воқеъ булди, эмди барчадин ёниб, хизматдин ўзга андишаларимиз йўқтурур. Эмди умидимиз ул соҳибқирондин ултурурким, ҳар неким биздин воқеъ булди, муборак хотиридин чиқартиб, шафқат ва иноят била соғингайлар».

Ва Тайзи Ўғлон Улуг Юрта⁸⁷³ қаон била муҳолифат қилиб, қалмоқдин қочиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келди. Соҳибқирон анинг била кўрушуб, кўб иззат тутуб, йахши суруштурди, зардулуқ тун ва олтун камар, оқ уй ва ала боргоҳ ва отлар ва хачирлар ва қатор тевалар ва ҳар неким подшоҳларға керак турур, берди. Ва Тайзи Ўғлон соҳибқиронға мулозим бўлуб турди.

Ушбу маҳалда Шайх Нуриддин Сари Буганинг ўғли эрди ва беш йиллик юрушдин ҳукм била Форс вилоятига бориб эрдиким, андаги молни забт қилгай. Бас, молни забт қилиб, Шероздин хизматға етишти. Тухфалар келтуруб, отлар ва вухушлар ва тевалар ва хачирлар ва рахту қумош ва олтун тикишлик тунлар ва жарқоқлар ва мурассаъ камарлар ва жайбалар ва саропардалар ва хайма ва хиргоҳлар ва сиқарлоту мухаммал чодирлар ва шомийаналар анча нима келтурдиким, ақл ҳайрон бўлуб эрди. Ва ул келтургон молни девонлар/уч кеча-кундуз ўлтуруб, муфассал қилдилар ва муфассални беклар соҳибқиронға кўрсатиб, арз қилдилар. Ва Шайх Нуриддинбек келиб, юкунуб турди. Ул сабоҳдаким, кун эмди зоҳир бўлуб эрди, молни келтуруб арз қилур эрдилар ва қатор-қатор юкдук тевалар ва хачирларни ўткарур эрдилар, наҳори дигаргача ўтти. Тайзи Ўғлон ва Даштдин келгон элчилар ани кўруб, ҳайрон қолиб эдилар. Ва ҳаргиз алар андоқ гаройиб ва ажойиб ва латиф нималар кўрмагон эдилар ва ҳам эшитмайдур эдилар. Соҳибқирон лутфидин аларға ул молдин кўб нима инъом қилди. Ва Шайх Нуриддиннинг хидмати мақбул булди.

191b Андин сунг соҳибқирон комкор Жетадин келгон ва Ўзбекдин⁸⁷¹ келгон элчиларға олтун камарлар ва зардулуқ тунлар кийдуруб, кўб нешкешлар била барчани қайтартиб хонларига йибарди. Шайх Нуриддин юкунуб, Бурҳон Ўғлон ва ул кишиларким, анинг била эрдилар, гуноҳларини тилади. Соҳибқирон барчани бағишлади. Ва ул маҳалда Султон Маҳмудхон сўл қўлнунг черики била ва амироода Султон Ҳусайн ва амироода Рустам ва Жаҳоншоҳбек ва Гийсуддин Тархон ва Ҳамза Тагай Буга Барлос ва амир Шайх Арислон ва Севинчак Баҳодур ва Мубашшир ва ўзга беклар ҳукм била Ҳиндустон сори мутаважжих булдилар. Ва мундин бурун Малик Муҳаммад Авгоний бир жамоат била келиб дод тилаб эдиким, «Малик Муса Авгонийким, каркан қабиласининг улуги турур, оғомким, ҳазратнинг бандаларидин эрди, улдуруб, Эрб қалъасини бузуб, бизнинг ҳазорани талаб, амлок ва асбобларимизни олиб турур. Ва ўтрилик ва йул урмоққа машғул

192a турур. Ҳеч киши ул /йўлдин саломат ўтолмас. Ва мен андин кўрқуб Ҳазнинга борибмен. Эмдиким, эшиттимки ҳазрат давлат била келадурлар, мулозиматқа келдим. Ҳар неким ёрлик булса, андоқ қилурмен».

Соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, ғазаб ва қаҳри келиб, аларнинг

дафъига машгул бўлди. Аммо ҳазрат соҳибқирон анга деликим: «Сен ўзунгни курсатмагил. Мен анга киши йибариб чорлатайим. Агар келса, сенинг додингни андин олайим ва агар келмаса, сенга черик берайим, то бориб ағоннинг қонини андин олгайсен». Бас, ўшул замон нишон битиб Мусога йибардиким, «Андоқ эшиттукким, сен Эрёб қалъасини бузуб хароб қилгон эрмишсен. Ва ул қалъа Ҳиндустон йулининг бошида турур. Муносиб йўқ эрдиким, ул қалъа хароб бўлмай. Бу нишон етгач келиб бизни кўргил. Ва ул вилоятни сенга берайим, то ани иморат қилгайсен». Бу нишон Мусога еткондин сўнг ўшул замон пешкашлар била ҳазрат соҳибқиронга келди ва кўрунуш қилди. Аммо ҳазратнинг муборак кўнглида кеттиким, ани тобиълари била йўқ этгай, токи ўзга андин фитна ва фасод бўлмагай. Бу фикр қилгондин сўнг ҳазрат ани йахши кўруб, зардушлуқ тўн ва олтун камар била кўнглини олиб, хотирини жамъ қилди ва дедиким, «Сенинг била киши кўшуб юборайим, то бориб Эрёб қалъасини иморатига машгул бўлмай. Сен кишиларинг била илгари бориб, қалъа ишига машгул бўлгил биз келгунча. Ва жаҳд қилгилким, биз боргондин бурун қалъани йасагайсен. Ва агар бўлмаса, қолгон ишини биз боргондин сўнг йасагайбиз. Сени анда кўйиб Ҳиндустонга боргайбиз». Ва Муса Камолни уч минг киши била анга кўшулди, ижозат бериб йибарди. Муса Эрёбга/етконда киши-қароси била иморатқа машгул бўлди ва ҳар кун икки юз ва уч юз киши ишлар эдилар.

1926

Эрёб қалъасини иморат қилгондин сўнг андаги ўғри (авғонийларни) ўлдурғони

Ҳазрат соҳибқирони гитисгон маҳди аъло Сарой Мулк хоним ва амирозда Улуғбекким, бирга эдилар, Дурин мурғзоридин ижозат бериб, Самарқандқа йибарди. Ва чаҳоришанба куни, зулҳижжа ойининг олгисиди, тарих саккиз юзда (21.08.1398) Кобулдин отланиб юруб Эрёбга етти. Ва черики бўлак-бўлак кетиб, ҳар киши ўз ерига тушти. Ва Муса киши-қароси била иморатқа машгул эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Черик эли ҳам қалъа ишига машгул бўлсунлар!» Ва ул шаҳри эрдиким, ичида масжиди жумъа ва ўзга масжидлар бор эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Шоҳ Маликбек ва Жалол ал-Ислом масжидларнинг иморатига машгул бўлсунлар!» Ишга машгул бўлуб, андоқ қалъа ўн тўрт кунда тамом бўлди. Соҳибқирон тавачиларга дедиким, «Черикка жар еткурсуларким, Муса киши-қароси била қалъадин чиққали кўймасунлар!» Ва алар мундин фаҳм қилиб эдилар. Соҳибқирон ойнинг ўн еттисиди, жумъа куни (31.08.1398) бир бўз отга миниб, қалъанинг тафарружига келди. Ва беклар барча йайоғ жиловиди юрур эдилар. Ва Муса кишиларидин етти киши дарвоза устида туруб ишлар эдилар. Соҳибқирон анда етконда дарвоза устида болохона бор эрди, болохонанинг дарчасидин ҳазрат қасдига ўқ отдилар. От ўқнунг унини эшитиб, ҳурукти. Ҳазрат Ҳаққ соҳибқиронни сақлаб, анга ҳеч зарар тегмади. Бас, соҳибқироннинг аччиги келиб, ўзга дарвозадин шаҳарга кириб, ҳукм эттиким, «Мусани мулозимлари била тусунлар!» Бир замонда барчани тутуб келтурдилар. Ва ул етти кишиким, дарвоза устидин ўқ отиб эдилар, жонларидин кўрқуб уруштилар ва неча кишини заҳмдор қилдилар. Охир Калаки Сеистоний шоту кўйиб анда чиқти ва аларни ўлдурди. Ва ўшул куннунг чоштгоҳиди Мусани икки юз киши билаким, тутуб эдилар, Малик Муҳаммадқа тобшурдиларким, ул аларни қасос этти ва аларнинг бошларидин минора кўпордилар. Ва фармон бўлдиким, «Буларга тааллуқ эл ва хишамларини чобсулар!» Бас, бориб барчани чошиб, улуларини ўлдурдилар ва Эрёб қалъасини Малик Муҳаммадқа бердилар. Ва ул йўллар барча эмин бўлди.

193a

Соҳибқирон Шанузон сори мутаважжих бўлуб, Пурниённинг кофирлари устига борғони

Ҳазрат соҳибқирон Эрёб қалъасини иморат қилгондин сўнг шанба куниди, зулҳижжа ойининг ўн саккизида, тарих саккиз юзда (01.09.1398) Шанузон сори мутаважжих бўлди, тоғлар ва жангаллардин ўтуб, ул шаҳар-

га етиб туштилар. Тонгласи айда туруб ҳукм булдиким, шоҳзодаи жувонбахт Халил Султон бир жамоат беклар била ўғруқни бошлаб, Қанчиғай йулидан Бону⁸⁷⁵ сори равон бўлсунлар!» Ва ўзи давлат била неча минг киши била Нагар қалъаси сори юриди. Ва сешанба куни ойнинг йиғирми бирида (04.09.1398) анда етти. Ва мундин бурун Кобулдин Сулаймоншоҳбек ва ўга беклар ҳукм билан Хуросон черики била келиб, Нагар қалъасини иморат қилиб йасаб эдилар. Бас, ҳазрат соҳибқирон анда етконда ара қилдиларким, Пурнийenni эли авғонийлардин турурлар, аларни мутиб қилмак керак. Соҳибқирон аларга киши йибарди, тобей булмадилар. Йана улким, ул маҳалдаким, шоҳзода Пир Муҳаммад Хинд мулкани чошиб мол ва бурда келтурур эрди, алар келиб ул молдин бирор нима олиб кетиб эрдилар. /Жангалларда ва тоғларда молларини беркитиб, ўғрилиққа машғул эрдилар. Бас, бу хабарларни соҳибқирон эшитиб, аччиғи келиб, ушул кунда отланиб, алар сори юриди ва уч кундин сўнг аларга етиб, ҳукм булдиким, «Черик йайоғ бўлуб, жангалларга кириб, тоғларга чиқсунлар!» Ҳукм йусуни била амал қилиб, кўб киши ул бадбахтлардин олиб ўлдурдилар ва авғонийларни асир эттилар. Шейр:

1936

Кишиким, шаҳаншоҳдин тортеа бош,
Ажаб эрмас бошига йеса тош.

Кишиким, ризосига қўймас қадам,
Юзидур қаро доимо чун қалам.

Соҳибқирон ҳукм қилди: «Ул тоғда юрсунлар. Ҳар ердаким, ул бадбахтлардин киши учраса, тирик қўймасунлар!» Бу маҳалда ул қавмнинг улуғиким, оти Авбал эрди, ихлос йўлидин кириб, соҳибқироннинг хидматига келди ва тавба ва истиғфор қилди. Соҳибқирон билдиким, сидку ихлосдин йамонлиғидин қайтиб турур, гуноҳидин кечиб, кўб нима иноят қилди. Тақи Сулаймоншоҳбек Нагар қалъасини йасаганда калотийларнинг ҳашамига ва боқут элига киши йибариб эрдиким, келиб қалъа ишига малад бергайлар. Алар сўзни эшитмай келмайдур эрдилар. Бас, қалъа тамом бўлгондин сўнг Сулаймоншоҳбекнинг кўнглига туштиким, соҳибқироннинг келгонидин (сўнг) аларнинг бошига боргай. Бўлгон черики била ул ҳашамлар устига бориб эрди, бовужуд улким, алар кушлук ва кўб эл эрди, барчани босиб, хароб қилиб эрди ва баъзини ўлдуруб, баъзини асир қилиб, молларини талаб, музаффар ва мансур қайтиб ҳазрат қошида келди. Соҳибқирон ани махтаб, кўб нима иноят қилди ва жумъа куни, муҳаррам ойининг аввалида, торих саккиз юз бирда (13.09.1398) Пурнийен қалъасидин қайтиб, Нагар қалъасига тушти. Ва Сулаймоншоҳбекни черик билан Мўлтонга амирзода Пир Муҳаммад қошида йибарди ва Шоҳ Али Фароҳийни беш юз киши била Нагар қалъасида қўйди ва андин кўчуб Бону мавзесида тушти. Ва Пир Али Сулдуз ва амир Хусайн Қурчини бир жамоат киши била анда қўйди. Ва Бонудин кўчуб, жумъа куни ойнинг саккизинда (20.09.1398) Синд суйига етиб тушти. Ва ушул ердаким, Султон Жалолидин Хораамшоҳ Чингиздин қочиб ўзини сувга ташлаб эрди, Чингизхон сувдин ўтмай қайтти, соҳибқироннинг чодирини анда тиктилар⁸⁷⁶. Ва ҳукм булдиким, «Синд суйига кўфрук боғласунлар!» Ҳукм била соҳибқироннинг черики икки кунда кўфрук боғладилар. Ва бу ерда баъзи элчиларким, келиб эрди, ижозат берди, мисли Саййид Муҳаммад Маданийким, ҳарамайн шарифайн Макка ва Мадина, шарафаҳумо Аллоҳ таоло, андин келиб эрди, андағи содотлардин арзадоншлар келтуруб эрдиким, барчанин кўзалари йўлда турур ва умидвор турурларким, муборак қадамлари ул ерларни мушарраф қилгай.

Кашмир элчисиким, Искандаршоҳдин келиб эрди ва изҳори итоат қилиб эрди. Бас, бу элчиларга кўб нима бериб, ижозат (берди). Ва Искандаршоҳким, Кашмирнинг подшоҳи эрди, анга айтиб йибардиким, «Дайбалшур⁸⁷⁷ шаҳрида (ўз черики била) келиб бизни кўрсун!»

194a

Ҳазрат соҳибқирон Синд суйидин ўтғони сўзи

Муҳаррам ойининг ўн иккисиди, шанба кунда, торих саккиз юз бирда, барс йилда (24.09.1398) (Офтоб кузги эътидол нуқтасидин тўққуз даража

утконда) Синд суйидин ўтуб, черик барча сув кўтариб, Жару чўлига⁸⁷⁸ етиб туштилар. Ва ул чўл асру йироқ чўл турур ва ани Жалолий чўли дерлар, ул сабабдинким, Султон Жалолиддин Хоразмишоҳ Чингизхондин қочиб, сувдин кечиб, бу чўлга кириб халос бўлди./Бас, соҳибқирон бу чўлга етконда Кўҳижудилаги⁸⁷⁹ райилари келиб, ҳазратқа мутиъ бўдилар. Ва мундин бурун неча ой Рустам Тагай Буга Барлоес черики била Мўлтон сори бориб эрди ва андин Кўҳижудий сори мутаваажжих бўлуб эрди ва анда етиб, неча кун таваққуф қилиб эрди ва райилар анга пешкашлар йибариб эрдилар. Бу жиҳатдин соҳибқирон аларни йахши кўруб, бош-айоғлар кийдуруб, йана юртларига қайтариб йибарди.

Шаҳобуддин Муборакшоҳнинг қиссасиким, аввал мутобигъат йўлидин кириб, сўнг мухолифат қилди

Шаҳобуддин Муборакшоҳ бир жазиранинг ҳокими эрдиким, ул жазира Жамула суйининг⁸⁸⁰ йақосида турур, ва черики ва ҳашами куб. Ва мундин бурун ул маҳалдаким, амироада Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтонга бориб тушуб эрди, бу Шаҳобуддин тобигъ бўлуб, келиб амироадани кўруб эди. Шоҳзода ани йахши кўруб, неча вақт мулозиматида сақлади. Шоҳзода анга ижозат бериб, вилоятига йибарди. Ўз мақомида етконда гурур деви анга йул уруб, ерининг маҳкамлигига гурра бўлуб, мухолифат ҳаваси қилди.

Бас, соҳибқирон чўлдин ўтуб, Жамула суйига тушти, анинг мухолифатидин воқиф бўлди. Панжанба кунин, муҳаррам ойининг ўн тўртида (26.09.1398) ҳукм қилдиким, «Амир Шайх Нуриддин тумони била ул жазира сори мутаваажжих бўлсун ва ҳар навъким билса жаҳд қилиб, ул ерни мусаххар қилсун!» Шайх Нуриддин ҳукм била юруб, ул жазирага етти ва Шаҳобуддин қалъасини йасаб, хандақини чуқур қадуруб, сув тўлдуруб эрди. Черик анда етиб, қалъанинг бир ёнида улғув сув бор эрди. Мансур черики сувга кириб, қалъага йақин бориб, андоғ уруш воқиф бўлдиким, сифат қилса бўлмас. Кеча бўлғонда черик қайтиб/тушти. Аммо Шаҳобуддин ўн минг киши била қалъадин чиқиб шабихун этти. Шайх Нуриддин воқиф бўлуб, ул кечада йахши ишлар қилди, ва Шаҳобуддиннинг черикини босиб қочурди. Ул бадбахтлардин куб киши сувга кетти. Ул кеча ҳазратнинг хосса хоназодлари мисли Мансур ва Бураж Чехра ва инилари йахши ишлар қилдилар. Ушул маҳалда соҳибқирон таъжил била суруб, ул жазирага етиб тушти. Шаҳобуддин хабар билиб қайтти, икки юз кема йигиштуруб эрди; ушул кечада эв-эли била кемаларда ўлтуруб, қочиб Уча сориким, Ҳинд вилоятига тааллуқ турур, Жамула суйига кириб қуйи борур эрди. Шайх Нуриддин мансур черики била аларнинг кейнида сувни йақолаб, уруша-уруша борур эрдилар. Неча манзил бориб, қайтиб соҳибқироннинг мулозиматига келди. Ул кеча Шаҳобуддин била йахши урушқон учун ҳазрат анга куб иноятлар қилди. Шаҳобуддиннинг кемалари Мўлтонга йақин етти. Амироада Пир Муҳаммаднинг черики ва амир Сулаймоншоҳким, Шоҳрух мирзонинг черикини бошлаб эрди, алардин хабар билиб йўлларини туттилар ва аларни дарё ичида тутуб ўлдурдилар. Ва Шаҳобуддин хотуни била ўғлонларини сувга ташлаб, ўзи юз меҳнат била қочиб кетти.

Бас, ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Маликбекни жангаллар сори йибардиким, мухолифлардин ҳар ким анда қочиб кирган бўлса, аларни тониб ўлдургай. Бас, Шоҳ Маликбек жангалларга кириб, мухолифлардин куб киши тониб ўлдурдилар ва сонсиз мол ва бурда ва галла ва ганимат неъмат олдилар. Беш-олти кун сувни йақолаб юридилар. Бас, Шаҳобуддин бўлғон кишиси билан/йўқ бўлуб, андин ўзга ҳеч киши хабар бермади.

Мансур черики кўчуб, яқинба кунин, ойининг йигирми тўртида (05.09.1398) Чиноба суйининг йақосида бир қалъа ўтрисида келиб туштиларким, анда Жамула суйи ва Чиноба суйи бир-бирига қўшилур эрди⁸⁸¹. Ҳукм бўлдиким, «Анда кўфрук боғлагайлар». Ва зафарпаноҳ черики ҳукм била кўфрук боғламоққа машғул бўдилар. Чаҳорианоҳ кунин, ойининг йигирми еттисидида (08.09.1398) кўфрук боғладилар ва ҳаргиз ул сувда ҳеч бир подшоҳ кўфрук боғламагондур. Ва Тармаширинхон⁸⁸² кўфрук боғламай сувдин кечиб турур. Аммо соҳибқирон давлатидин осонлиқ била кўфрук боғладилар.

Ҳазрат соҳибқирон (черик била) сувдин ўтуб, ул юзида тушти ва андин тонгласи кўчуб Таламба суйига етиб, шаҳарнинг ўтрусидида келиб тушти. Ва Таламбадин Мултонгача ўтуз пешгирда турур. Бас, райилар ва маликлар ва шаҳарнинг уламо ва содотлари чиқиб, соҳибқироннинг мулозиматиға келдилар. Ва ҳар бири ўз аҳволиға йараша пешкашлар келтуруб торгтиллар. Соҳибқирон барчани йахши кўруб, ўшул кун сувдин ўтуб тушти. Шанба кун, сафар ойининг бошида саккиз юз биринчи йилда (23.10.1398), Таламбанинг йақинида бир саҳройи бор эрди, анда бориб тушти. Ва Таламба шаҳрида моли амон солиб, содот ва уламони муъоф қилиб, ўзга элдин олдилар. Соҳибқироннинг эътиқоди бу икки тоифаким, содот ва уламо бўлмай, бениҳоят эрди ва буларни бисёр азиз тутар эрди. Ва ҳар вилоятким, анга мусаххар бўлур эрди, буларға риоят қилиб, кўб нима берур эрди. Бу ерда ҳам ўшандоқ, барча содот ва уламоларни хушвақт қилди. Аммо моли амонким, шаҳарда солиб эрди, баъзи ҳосил бўлуб, баъзи булмайдур эрдиким, ҳукм бўлдики, «Ҳар ерда ошлик тобсалар, олсунлар!» Бу ҳукм бўлгондин сўнг черик эли шаҳар сори мутаважжих бўлуб, шаҳарға кириб, ҳар нимаким тобтиллар, олдилар. Ва ҳарчанд манъ қилдилар, бас келаолмадилар, содот ва уламодин ўзга ҳеч киши ул балодин қутулмади.

190a

Ҳазрат соҳибқиронға дедиларким, бир жамоат шаҳарнинг улутлариким, Таламбанинг навоҳийсида турурлар, мундин бурун шаҳзода Пир Муҳаммадқа кириб эрдилар ва андин сўнг йана йаағи бўлуб, мухолифат қилгон турурлар. Бу сўзни ҳазрат соҳибқирон эшитиб ҳукм қилдиким, «Шоҳ Маликбек ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур тумонлари била ул навоҳийларға бориб чопеунлар ва ул кишиларким, мутобиъат йулидин чиқиб мухолифат қилгон турурлар, аларға гушмоли берсунларким, ўзгаларға пайд бўлмай!» Алар ҳукм била ул мудабирлар сори юридилар. Жангалларға кириб, икки минг ҳиндуни ўлдурдилар, хотунлари ва ўғлонларини асир этиб, қайтиб урдуга келдилар. Сафар ойининг саккизида (20.10.1398) Таламбадин кўчуб, Жолға етиб туштиллар. Бу Жол Биёх суйининг йақосида воқия турур, Шоҳнавознинг ўтрусидида турур⁸⁸⁴.

Соҳибқирон Кўкари сори таважжуҳ қилғони

Бу ерда ҳазрат соҳибқиронға арз қилдиларким, Шайха Кўкарининг иниси, Нусрат отлик, ўн минг киши била Жол суйини қалъа этиб ўлтуруб турур. Ва ул сув асру улуг ва чуқур сув турур. Соҳибқирон мунини эшитиб, ўшул замон отланиб, ўғруқни анда қўйуб, черики била сув йақосида тушти. Ва черикнинг ўнг қул ва сўл қулини тартиб бериб, ўнг қулда Шайх Нуриддин ва амир Аллоҳлод/турди. Сўл қулда амир Шоҳ Малик ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур турди. Ғулдин илгари Али Султон Танаҷи хуросоний пиёдалар била гурди. Ҳиндулар минг киши била қул йақосида мансур черикининг муқобиласида келиб турдилар. Али Султон пиёдалар била ул сув ва балчиқ ичида кириб уруш солди. Ва анда йахши ишлар қилиб, Али Султон неча киши била захмдор бўлди. Ва Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳлод аларнинг кейнидин сув ва балчиқ ичида кириб, қилич зарби била ҳиндуларнинг жонларидин димор чиқардилар. Ва Нусрат отлик нақбатда кириб, маълум бўлмадиким, ул анда ўлди ё қочти. Бас, ҳиндулардин кўб киши ўлдурдилар, ва черик фатҳ ва нусрат била ҳиндуларнинг молларини талаб, от ва қўй кўб олиб, ул қулдин ўтуб, Шоҳнавоз мавзесида туштиллар. Ва бу Шоҳнавоз улуг кент эрди ва эли кўб ва анда ғалла анборлари кўб эрди, андоқким, черик эли ҳар нечаким, керак эрди, ошлиқ олдилар ва ҳануз неча омбор ўшандоқ туруб эрди. Ва андин баъзи беклар ҳукм била юруб, сувдин ўтуб, ҳар кимки қочиб эрди, чобтиллар ва ҳар кимниким тобтиллар, таладилар, кўб мол келтурудилар.

196b

Соҳибқирон икки кун анда туруб ҳукм қилдиким, «Қолгон ғаллаким, анборда турур, куйдуреунлар, то кофирларға андин файз бўлмағай». Анборларни куйдуруб, панжшанба кун ойининг ўн учиди (25.10.1398) ҳазрат соҳибқирон Шоҳнавоздин кўчуб, Биёх суйининг йақосида Жанжон кентидида

ким, барча ўгрук анда эрди, келиб тушти. Хукм бўлдиким, «Черик сувдин ўтсун!» Ушул кунда Ҳаримулк отлиқ Шоҳрух миразонинг мулозимларидин Ҳиротдин келиб, саломатлиқ хабарини келтурди.

197a /Шаҳзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтондин
келиб соҳибқиронга қўшулғони сўзи

Мундин бурун Ҳиндустон юршунинг жиҳатида баёи қилиб эрдукким, амирзода Пир Муҳаммад Мўлтон шаҳрига бориб, олти ой қамал қилди. Ва шаҳарнинг ичидаки эли очликдин чидайолмай ит ва пишакни едилар. Ва Сарангким, шаҳарнинг ҳокими эрди, зарураттин ажз йўлидин кириб, шаҳардин чиқиб, шаҳзода қошига келди ва Мўлтон шаҳри фатҳ бўлди. Ва киши йибардиларким, соҳибқиронга бу фатҳдин хабар қилгай. Шаҳзодага тааллуқ отлари ва черикининг отлариким, Пашшаколда ўтка қўйиб эрдилар, барчаси зойиъ бўлуб ўлди. Шаҳзода бу жиҳатдин шаҳар ичида кириб ўлтурди. Даругалар ва ҳокимларким, Ҳиндустон вилоятидин шаҳзодага эл бўлуб кириб эрдилар, барча йааги бўлуб, шаҳзода тарафидин боргон даругаларни баъзи ерларда тутуб ўлдурдилар. Ва андоқ маҳалдаким, шаҳзодадин черики йайоқ қолиб эрдилар, мухалифлар ҳар соридин бош чиқариб, кечалар шаҳар эшикигача келур эрдилар. Ва шаҳзода бу жиҳатдин асру гамгин эрдиким, хабар бўлдиким, ҳазрат соҳибқирон мунга етушти. Душманлар барча бу хабарни эшитиб, саргашта ва наришон бўдилар. Шаҳзода шодмон ва хуррам бўлуб, ҳазрат сори мутаважжих бўлди. Сафар ойининг ўн тўртида (26.10.1398) Биёҳ сўйи буйида келиб, соҳибқироннинг дийдорига мушарраф бўлди. Ҳазрат ани кўчуб йахши сўрди. Жунайид Бурулдай ва агоси Бойалид ва Муҳаммад Дарвеш Тайхонийким, Хоразм юршида Жаҳоншоҳбекдин қочиб, қуб заҳмат била Ҳиндустонга кириб эдилар, шаҳзода Пир Муҳаммад Мўлтонни фатҳ қилгондин сўнг алар Ҳинд соридин шаҳзодага келиб эрдилар, шаҳзода аларни ўзи / била келтуруб эрди. Шаҳзода аларни ҳазрат соҳибқиронга кўрсатиб, гуноҳларини тилади. Соҳибқирон дутфу карамидин ёзуқлардин кечиб, қонларини шаҳзодага бағишлади, йасоқ таёқи уруб қўйдилар. Шанба куни, ойнинг ўн бешидида (27.10.1398) Биёҳ сўйидин ўтуб, Жанжон мавзъида бориб тушти: андин Мўлтонгача қирқ курух турур. Ва бу уч кунда барча черик баъзи кема била ва баъзи наҳангтек узларининг сувга солиб, ул дарёдин кечтилар. Соҳибқирон давлатидин ҳеч кишига зарар тегмади. Байт:

Худодин чу бўлгай кишига карам,
Анга ўзга ўт бирла сувдин не гам.

Вас, тўрт кунгача Жанжонда турдилар. Сешанба куни, ойнинг ўн саккизида (30.10.1398) шаҳзода Пир Муҳаммад тўй бериб, қуб пешнашлар торти⁸⁶⁵. Ҳазрат соҳибқирон ул нималарни барчасини беклари (вазирлари ва мулозимларига) бағишлади. Соҳибқирон билдиким, шаҳзодадин отлари Пашшаколда зойиъ бўлуб турур ва черики кўпи йайоғ турур, ўттуз минг от шаҳзодага инъом қилди (ва барчани отқа миндурди). Андин сўнг соҳибқирон Жанжондин кўчуб, Саҳвол⁸⁶⁶ кештига бориб тушти. Одина куни (01.11.1398) андин кўчуб, ойнинг йигирми биризида (02.11.1398) Асволда тушти ва бир кун анда туруб, тонгласи кўчуб, Жаҳволда тушти⁸⁶⁷. Дайбалпурнинг эли мундин бурун шаҳзода Пир Муҳаммадқа кириб эрдилар. Ва шаҳзода Мусофир Кобулийни минг киши била анда даругалиққа йибариб эрди ва шаҳзодадин отлари Пашшаколда талаф бўлгон жиҳатидин булар йааги бўлуб, Султон Ферузошҳнинг қуллари била/иттифоқ қилиб Мусофирни боргон минг киши била ўлдуриб эрдилар. Басе, соҳибқирон овозасини эшитиб, барча қочиб, Батнир ҳисорига кириб эрдилар. Бу маҳалдаким, соҳибқирон Жаҳволда етти, Шоҳ Маликбек била Давлат Темур Тавачини ўгрукда қўйиб хукм қилдиким, «Ўгрукни черик била Дайбалпур йўлидин отласунлар ва Деҳлига йақин Сомона мавзъида⁸⁶⁸ бориб турсунлар, биз келгунча!» Вас, соҳибқирон ўгрукни йибариб, ўзи душанба куни, ойнинг йигирми тўртида (05.11.1398) ўн минг киши била илғор этиб, Ажудан сори

198a

мутаважжих бўлди. Шанба куни (10.11.1398) Ажуданга етиб, Шайх Мунаввар ва Шайх Саъд андаги элни мувофиқат йулидин чиқориб, ўзлари била мушфиқ қилиб эрдилар. Алар барча Батнирга келиб эрдилар ва баъзи эл Шайх Мунаввар била Дехлига бориб эрдилар, вале содот ва уламолар алар била муттафиқ бўлмай, ҳазратнинг иноят карамидин хабар билиб, ўз ерларига ултурдилар. Бас, ҳазрат анда йақин етконда барча утрув келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларни йахши кўруб, сўруб истади. Ва соҳибқирон мавлоно Насирулдин Умар ва Хожа Маҳмудшоҳнинг ўгли (Шаҳоб) Муҳаммадни анда даруга қўйдиким, ҳеч киши аларга мазоҳим бўлмагай ва қўймагайларким, черик кишиси андаги элни заҳмат бергай.

Соҳибқирон Батнир қалъасини фатҳ қилгани

Батнир қалъаси асру мустаҳкам ер эрди ва йўлдин йироқ ўнг қул сори тушуб эрди. Ва тўрт ёни чўл эрди. Ва аларнинг суйи бир улуг қулдин эрдиким, ул қул шаҳарнинг йақинида эрди ва суйи Пашшақолдин келур эрди. Ва ҳаргиз анда ёт черик бормайдур эрди. Ва ҳинд подшоҳларидин ҳам анда ҳеч подшоҳ бормайдур эрди. Дайбалтур ва Ажудан ва ўзга ерлардин эли соҳибқирондин қочиб, бу қалъага /келиб эдилар ва қуб киши анда йигилиб эди, андоқким, ул қалъада сигмас эрдилар. Бас, соҳибқирон сешанба куни ойнинг йигирми бешинда (06.11.1398) Ажуданга кириб, сидқу эътиқоди била Шайх Фарид Шакарғанжии, *қаддаса сирруҳу*, мазорига бориб тавоф қилди. Ул азизнинг руҳидин ҳиммат тилаб, андаги фуқаро ва масокинга қуб нима берди ва андин чиқиб Батнир сори мутаважжих бўлди ва бир кўталга етиб тушти. Ва андин Ажуданга ўн куруҳ турур ва Батниргача эллик куруҳ бор эрди: ва уч куруҳ бир шаръий йағоч турур⁸⁸⁸. Ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, ул кеча тонг отқунча юруб, тонг отқонда қаровулларким, илгари бориб эрдилар, душман қаровулдини қочуруб, икки кишини тушуруб келтурдилар. Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми олтисиди (07.11.1398) чоштгоҳда соҳибқирон Батнир қалъасига етиб, наққора ва нафир чалиб, (сурон) солиб урушти. Ва ҳар нимаким, қалъадин ташқари эрди, олди ва қалъанинг даругасиким, ани Рову Дулчин дер эдилар ва ҳинд лугати била рову (райи) «баҳодур»ни дерлар, ва қуб кишиси бор эрди. Ва андаги эл-улус тамом анга тобиъ эрди ва келур ва борур кишидин бож олур эрди ва бозургонлар андин қутула олмас эрди. Соҳибқирон анда етконда ул бедавлат кишисига ва қалъасига мағрур бўлуб, тобеъ бўлмай муҳолифат қилди. Ва мансур черики ўнг қулдин кириб, Сулаймоншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳдодбек, сўл қулдин мирзо Халил Султон ва Шайх Муҳаммад Ййгу Темур ва ўзга беклар таваққуф қилмай, шаҳарга юз қўйдилар. Ва аввал ҳамлада шаҳарбандни олиб, ҳиндлардин қуб кишини ўлдурдилар. Ва ушул кун туман беклари ва/қушун беклари қалъанинг теғрасида кириб, қуб қамал қилиб ултурдилар. Ва Рову Дулчин ҳинд баҳодурлари била қалъа эшикида туруб урушур эрдилар. Ва шаҳзода Шоҳрухнинг беклари Сулаймоншоҳбек ва Саййид Хожа ва Жаҳон Малик ҳамла қилиб, Саййид Хожа қилич еткурди. Ва Жаҳон Малик тақи йахши ишлар қилди. Ва мансур черики ҳар соридин юруб йақин бўдиким, қалъани олгайлар. Рову Дулчин қўрқуб, ажзу ниёз йўлидин кириб, бир саййидни ҳазрат қошига йибардиким, букун анга амон берсунлар, то тонгласи шаҳардин чиқиб, хидматқа келгай. Бас, соҳибқирон анинг сўзини эшитиб, лутф ва марҳаматидин келгон саййиднинг сўзини қабул қилиб, черикни урушдин манъ қилди, шаҳарбанддин ташқари чиқиб тушти. Тонгласи Дулчин аҳдига (вафо) қилмай, чиқмади. Соҳибқироннинг аччиги келиб фармон бердиким, «Беклар ҳар киши ўз бўлжаридин нагам солесун!» Ҳукм била нагамга машгул бўлдилар. Ҳар нечаким, қалъа устидин тош ва ўқ отдилар ва ўт солдилар, ул баҳодурларга ҳеч тафовут қилмай уруш қилур эрдилар. Дулчин ва шаҳарнинг улуглари бу ҳолни кўруб, аларга ваҳм тушуб, қўрқуб, йана тазарруъ ва зорига кирдилар. Ва арзадошт қилдиларким, «Ўз ҳаддимизни билдук. Эмди сидқ ва ихлосдин хидматкорлиққа юз қўйдук. Бизнинг ёзуғумизни бағишласунлар». Соҳибқирон йана лутфидин афв қилиб бағишлади. Ва Рову Дулчин ўглини қуш отлар била шаҳардин чиқариб, соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат соҳибқирон анинг ўглини йахши кўруб, хосса зарбофт тун

1996

кийдуруб ва олтун камар бериб йибарди. Жумъа куни, ойнинг йигирми саккизида (0.11.1398) Рову Дулчин шаҳардин ташқари чиқиб ва Шайх Саъиддин Ажуданий анинг била бирга эрди. Соҳибқиронни кўруб, кўб пешкашлар /тортти, уч тўққуз отким, барчанинг эгар юганлари олтун эрди, йахши жонуворлар келтурди ва пешкашлар тортти. Ва ҳазрат соҳибқирон тақи анга зардушлуқ тун кийдуруб ва мурассаъ камар бериб, йахши кўруб сурди. Ва ул қалин элким, Ажудандин ва Дайбалпурдин келиб ул қалъага кириб эрдилар, ҳукм бўлдим, «Сулаймоншоҳбек ва Аллоҳдодбек дарвозаларни сақласунлар!» Шанба куни, ойнинг йигирми тўққузиди (10.11.1398) ҳар ердин келгон элким/анда йигилиб эрди, барчани шаҳардин чиқариб, урдуға келтуруб, бекларга тобшурдилар ва уч юз йахши от қалъадин чиқардилар. Ва ҳазрат ул отларни баҳодурларга улаштурди.

Бас, Дайбалпур элким, /Мусофир Кобулийни минг киши била ўлдуруб эдилар, беш юз киши алардин ўлдурдилар. Ва Ажудан элидин ҳам баъзиларни ўлдурдилар ва молларини таладилар. Ва соҳибқироннинг ҳазрат Парвардигор июнотидин андоқ толиъ каромат бўлуб эрдиким, ҳар киши анга тобиъ бўлмай хилофат қилса эрди ё соҳибқирондин қочиб ўнга сори борса эрди, албатта ул киши зору хор бўлуб, эликнига тушар эрди.

Ақисса, Камолитдин Рову Дулчиннинг иниси эрди, соҳибқирондин қўруб, бовужуд улким, агоси соҳибқироннинг мулозиматида эрди, ҳеч андиша қилмай дарвозаларни бойлаб, оғози мухолифат қилди. Ва Рову Дулчинни бу жиҳатдин тутуб беркитдилар. Ва соҳибқирон газаби кўб бўлуб, илам:

Буюрди ҳамули дам шаҳи номдор,
Ки черик элидин сигору кибор.
Епушун бари қалъага зур этиб,
Адув кўзини ўқ била кўр этиб,
Қизил қон била қалъани ранг этинг.
Бузуб ани туфроқ била тенг этинг.

200a

Бас, мансур черики йана нагамларга машгул бўлуб, /қалъа элига йақин бўлдим, бу черик била урушса бўлмас ва қалъани олгондин сунг бир кишини тирик қўймагуси турурлар. Дулчиннинг ўгли ва иниси қалъадин чиқиб, юзларини туфроққа қўйиб, дарвозаларнинг калидларини тобшурдилар.

Душанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг аввалида (11.11.1398) Шайх Нуриддинбек ва Аллоҳдод қалъага моли амон учун кирдилар ва андаги райилар мол қабул қилмай ва аларнинг ичида кофирлар кўп эрди, алар мухолифат қилабошладилар. Басе, бу хабар соҳибқиронга етти, ҳазратнинг аччиғи келиб, ҳукм бўлдим, «Ул бадбахтларни қилич зарби била ўлдурсунлар!» Зафарпаноҳ черики бир замонда ул кофирлардин димор чиқордилар. Тонгласи черик барча ердин қалъага иллар била чиқиб, ҳисор ичида кирдилар ва ҳисор ичидаки булгон габрлар ўғлонларини ва хотунларини ўтқа ёндурдилар. Ва мусулмонлари хотунларини ва ўғлонларини қўйдек бошларини кестилар. Ва бу икки эл: бири габр ва бири мусулмон иттифоқ (била) уруштилар. Байт:

Бари тунду саркаш, бари тезжанг,
Ки, ҳар бириси эрди ҳам чун наҳанг.

2006

Бас, нусратшиғор черик ҳукм била шаҳарга кириб, қаттиқ уруш бўлди ва мансур черикидин кўб киши шаҳид бўлди ва баъзилар захмдор бўлдилар. Шайх Нуриддин йайоғ бўлуб урушур эрди, алардин бир баҳодур габрни чобти. Ва бир жамоат габрлар қиличлари била Шайх Нуриддинбекни ўртада олиб йақин эрдиким, ани олғайлар, Узун Мазид Бағходий ва Феруз Сеистоний иттифоқ била ҳамла қилиб, неча киши ул габрлардин тушуруб, Шайх Нуриддинбекни андин чиқордилар. Охири нусрат ели гозийлар сори/ бўлуб, фатҳ ва зафар Истом черикига мадад қилиб, ҳиндуларни босиб, ўн минг киши ўлдурдилар. Ва ул қалъанинг тому тошини қон била қин-қизил бўйадилар. Габрларнинг эвларига ўт солиб куйдурдилар, қалъани ва шаҳарни ер била тенг қилдилар. Ва андоқ бўлдим, магар ҳаргив анда, қалъада

ҳеч мутанаффис киши йўқ эрди. Ва ҳар нимаким, олтуну кумиш ва рахту қумошдин бор эрди, барҷағи олдилар. Ва соҳибқирон ул молини черикка бағишлади ва захм егон кишиларга иноятлар қилди. Ва Узун Мазид ва Феруз Сеистонийким, Шайх Нуриддинга кўмак қилиб габрларнинг ичидин чиқориб эрдилар, аларга йахши иноятлар бўлди.

Соҳибқирон Батнирдин Сарасати ва Фатҳобод ва Амаруни сори мутаважжих бўлғони

Ул шаҳар бузулгондин сўнг соҳибқирон чаҳоршанба кечаси, ойнинг учида (13.11.1398) андин кўчуб, Канораи ҳавзи об мавзъида тушти. Ва ул кун анда туруб, панжшанба куни, ойнинг тўртида (14.11.1398) (Феруза қалъасида⁶⁰⁰ ферузалуқ била етиб ва андин кўчуб, ушул) кунда Сарасати⁶⁰¹ шаҳрига етти. Ва ул шаҳарнинг эли кофир эрди ва тунгузунунг этини еб эрдилар. Соҳибқирондин хабар билиб, шаҳарни қўйуб, барча қочтилар. Ва мансур черики аларнинг кейнидин юруб, қуб киши ул кофирлардин ўлдурдилар. Ва ҳар наким аларда бор эрди: от ва тева ва қўй, барҷани олдилар. Ва анда Одил Фаррош шаҳид бўлди.

2015 Соҳибқирон бир кун Сарасатида туруб, тонгласи давлат била отланиб, андин ўн саккиз қуруқ йўл юруб, Фатҳободда⁶⁰² етиб, ҳиндулардин қуб киши ўлдурдилар. Ва Фатҳободдин йақшанба куни (17.11.1398) юруб Ражабпур қалъасидин ўтуб, Амаруни қалъасига⁶⁰³ келиб туштилар. Анда ҳеч оқил киши йўқ эрдиким, ўтуб келиб ҳазратнинг/ аёғидаги туфроқни кўзига сурттай. Бас, бу ниҳатдин андаги элни ўлдурди ва иморатларини куйдурдилар. Ва душанба куни, ойнинг саккизида (18.11.1398) Амаруни қалъасидин кўчуб, Тўхна саҳросида⁶⁰⁴ тушти ва анда бир жамоат эл бор эрдиким, аларни жат дер эдилар ва қадимдан бери анда ватан қилиб, ўгрилик қилур эрдилар. Ва қорвоиларга мазоҳим бўлуб, зарар-заҳмат берур эрдилар ва саломат утқали қўймас эрдилар. Соҳибқирон анда етконда алар қочиб жангалларга кирдилар. Ва ул жангаллар қубраки нишгар эрди, фармон бўлдиким, «Черикдин бир қушун кишини Тўқал Ҳинду Қарқара ва Мавлоно Носируддин Умар бориб ул ерларни чобсунлар!» Алар бориб анда икки юз кишини топиб ўлдурдилар ва от-улоғларини олиб, бир жамоатни асир қилиб келтурдилар.

Соҳибқирони комкор жатларга тааллуқ қалъаларига ва ултурурларига борғони

Соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, ҳар ердаким элими ва муфсиди бўлғай, анда бориб ул элимни мусулмонларнинг бошидин кетарғай ва йўлар эмин бўлғай. Бас, рабъ ал-аввал ойнинг тўққузиди, сешанба куни (19.11.1398) Тўхнадин отланиб, ўғруқ била молини амир Сулаймоншоҳга тобшуруб, Шодмона сори йибарди ва ўзи Муни қалъасидин ўтуб тушти. Ҳазрат соҳибқирон жатларким, жангалларда қочиб юрур эрдилар, аларга мутаважжих бўлди. Ва ул кун жатларга етиб, икки мингча киши алардин ўлдурдилар ва хотунларини ва ўғлонларини асир қилдилар ва аларнинг шаррини андин кутардилар. Ва ул йўлар эмин бўлуб, мусулмонларга фароғат бўлди. Шеър:

Шаҳаншоҳ давлатидин бўлди ул йўлар амон андоқ,
Ким, анда ҳеч киши ёд этмасди фитнаю шаррдин.

2016 /Бас, ул йақинларда бир жамоат саййидлар бир кентда ултурур эрдилар. Соҳибқирондин хабар билиб, барча келиб ҳазратни кўрдилар. Ҳазрат тақи аларни иноят кўзи била кўруб, йахши сўрди ва барҷани бош-аёғлар кийдурди. Ва аларга бировни даруга қўйдиким, аларга киши мазоҳим бўлмағай, зарар-заҳмат бермағай.

Чаҳоршанба куни, ойнинг унида (20.11.1398) Сулаймоншоҳбек била Мунидин Сомона шаҳри йақин бориб тушти. Ва ул кеча анда туруб,

202a

панжшанба куни (21.11.1398) Каҳқар суйига⁸⁹⁵ еттилар. Соҳибқирон тақи жатлардин фароғат толиб, келиб ўрдуға қўшулди. Тўрт кун анда турдиким, черик эли тамом йиғилдилар. Душанба куни, ойнинг ўн бешиди (25.11.1398) андин кўчуб, Кўпла кўфрукига етиб тушти. Ўнг қўлуниг черики Султон Маҳмудхон ва амирзода Султон Хусайн ва амир Рустам ва амир Жаҳоншоҳ ва Гийсуддин Тархон ва Ҳамза Тағай Буга Барлос ва Шайх Арислон ва Севинчак Баҳодур ва Мубашшир ва ўзга бекларким, Қобул йўлидин ҳукм била ўзга соридин Ҳиндустон вилоятига кириб эдилар, ҳар ердиким, шаҳар ва қалъага етиб эрдилар, барчани фатҳ қилиб, бу ерга етиб, ҳазрат соҳибқироннинг дийдорига мушарраф бўдилар. Ва сешанба куни, ойнинг ўн олтисиди (26.11.1398) кўчуб, Кўпла кўфрукидин кечиб туштилар. Ва улуг ўрдуким, Дайбалпур йўлидин амир Шоҳ Малик бошлаб келур эрди, ул тақи келиб қўшулди. Ва бир кун анда туруб, панжшанба куни, ойнинг ўн саккизида (28.11.1398) Кўпла кўфрукидин кўчуб, беш куруҳ йўл йуруб, Бакрон кўфрукига етиб тушти. Ва жумъа куни (29.11.1398) андин кўчуб, Кайтал кентига⁸⁹⁶ еттилар. Ва мундин Сомонагача ўн етти куруҳ турурким, беш йағоч шаръий йўл /булғай. (Ва шанба куни (30.11.1398) Сомонага еттилар).

Соҳибқирон черикини йасол била отландуруб борғони

Шаҳзодалар ва бекларким, ҳукм била ҳар қайсиси бир йўлга бориб шаҳарлар ва қалъалар фатҳ қилиб, барча келиб ҳазратқа қўшилгон эрдилар, барчага ҳукм бўлдики, «Шаҳзодалар ва беклар, ўнг қўл ва сўл қўлдаги беклар барча йасол била ва йароғлари била отланиб юрусунлар!» Амирзода Пир Муҳаммад ва амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва Ёдгор Барлос ва Шайх Нуриддинбек ва амир Мизроб ва Қиморий ва Темур Хожа Оқ Буга ва ўзга беклар ўнг қўлидин йасол туздилар. Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Хусайн ва Жаҳоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек ва Шайх Арислон ва Шайх Муҳаммад Ийгу Темур ва Севинчак Баҳодур (ва ўзга беклар сўл қўлда) йасол туздилар. (Ва қўлда сонёиз тумон ва буюк тумон ва амир Аллоҳдод ва Али Султон Тавачи ва ўзга тумонот ва қўшун беклари турдилар). Бўлгон беклар барча тартиб билан отланиб юридилар. Черик йасол қилиб борғони олти йағоч йўлни гутуб борур эрдилар. Ва бу дастур билан йиғирма куруҳким, олти йағочи шаръий бўлғай, йасол била Деҳли сори мутаважжих бўлуб юридилар. Назм:

Черик эрдиким, йўқ эрди анга сон,

Мунунгтек черик кўрмай эрди жаҳон.

Фигон айлади кавс ва қилди хуруш,

Алар ваҳмидин тушти даҳр ичра жуш.

2026

Душанба куни, ойнинг йиғирми иккисиди (02.12.1398) Асанди қалъасига еттилар. Ва Кайталдин Асандигача етти куруҳ турур. Ва Сомона ва Кайтал ва Асандининг эли барчанинг дини маъжусий эрди. Бас, ул эллар уйларини куйдуруб, Деҳлига бориб эдилар. Соҳибқирон сешанба куни, ойнинг йиғирми учиди (03.12.1398) Асанди ҳисоридин кўчуб, олти куруҳ юруб, Туглупур қалъасига еттилар⁸⁹⁷. Ва ул қалъанинг эли санавийа кофирларидин/ эрдиларким, алар коинот ва ҳаводисни икки мабдаъ дерлар: бирини — Йаздон ва бирини — Аҳриман⁸⁹⁸. Ва зулмат ва нурни андин таъбир қилурлар. Ва ҳар неким, йахши нима турур Йаздондин билурлар ва йамон ишларни — Аҳримандин.

Алқисса, ул эл Ислом черикидин хабардор бўлуб, барча қочтилар. Мансур черики аларнинг эвларини куйдурдилар ва чаҳоршанба куни, ойнинг йиғирми тўртида (04.12.1398) Панипат шаҳрига⁸⁹⁹ еттилар. Ва Туглупурдин Панипатгача ўн икки куруҳ турур. Андаги эл ҳам қочуб эдилар. Ва қалъа ичиди бир анбор ошлиқким, ўн минг ботмон ошлиқ бор эрди, тобтилар. Черик элига ани улаштурдилар. Панжшанба куни, ойнинг йиғирми бешиди (05.12.1398) олти куруҳ йўл юруб, Панипат суйига⁹⁰⁰ еттилар. Ва жумъа куни, ойнинг йиғирми олтисиди (06.12.1398) ўнг қўл ва сўл қўл беклари чериклари жайба кийиб, урушмоққа тайёр бўлуб юриди-

лар. Шанба куни (07.12.1398) ҳукм бўлдиким, унг қўлуниг беклари Жаҳоннамой мавзъиғачаким, ул иморатни султон Ферузош тоғнинг эгакида солиб эрди ва андин Деҳлигача икки йағоч йул турур ва анда бир улут сув бор эрди. Ҳукм била ул ерларни чобтилар ва анда ултургон хишамларни таладилар, ва асир қилдилар, музаффар ва мансур қайттилар. Душанба куни (09.12.1398) соҳибқирон Пулла кентининг муқобиласидин утуб, сувдин кечиб, Луни ҳисори сори таважжуҳ қилдиким, ул ер утлоғ эрди⁹⁰¹. Луни ҳисорига етиб туштилар. Ва бу Луни қалъаси икки сувнинг ўртасида воқия турур: бири — Жавн суйи⁹⁰² турур ва бири Милан, ва улут ариқлар эрдиким, султон Ферузош Калин суйидин чиқориб эрди. Ва Шоҳ Малик-

203a бек ва Аллоҳдоҳбек ҳукм била қалъага бордилар. Маймун Мишумким, / қалъанинг даругаси эрди ва андаги элда саодат дониши йўқ эрди, ўтрав чиқиб келмадилар, уруштилар. Ва соҳибқирон анда тушконда қалъада бир шайх киши бор эрди, ул чиқиб ҳазрат қошига келди. Ва ўзга кишиларким, қалъада эрдилар, барча габр эрдилар ва Маллухоннинг навкарлари эрдилар. Бас, соҳибқироннинг мансур черики қалъа сори юридилар. Қалъага йақин келиб нағамлар солиб, намози пешиндин намози дигаргача урушуб, қалъани олдилар. Ва қалъадаги габрлар хотунларини ва ўғлонларини куйдуб эдилар. Қалъани олиб, кофирларни қириб, қалъани бузуб қайттилар.

Соҳибқирон ул кеча қалъанинг тошида туруб, сешанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг ағида (10.12.1398) қалъадин отланиб, Жавн суйидин утуб, Жаҳоннамойнинг ўтравсида келиб тушти. Ва сувнинг гузорларини эҳтиёт қилиб тушти. Бас, Деҳли йақин эрди, шаҳзодалар била ва беклар била кенгаш қилиб дедиким, «Деҳлига қамал қилмоқ керак». Кенгашдин сўнг соҳибқироннинг муборак кўнглида туштиким, Жаҳоннамой иморатини тафарруж қилгай. Бас, етти юз киши била барча жайбалик ва йароғлик, Ажудан суйидин утуб, Жаҳоннамойга борди. Али тафарруж қилгондин сўнг кўнглига тушти, «Урушмоқ учун қайси ер муносиб бўлгай?» Бу фикрда эрдиким, Али Султон Тавачи ва Жунайд Буралдайким, иккаласи қаровул-луққа бориб эрдилар, Муҳаммад Салафни Али Султон тутуб келтурди. Ва

203b Жунайд йана бирини келтурди. /Хабарлар сўргондин сўнг Муҳаммад Салафни ўлдурдилар. Бу маҳалда Маллухон тўрт минг киши билан отлик ва йигирма беш минг йайоқ (ва йигирми етти фил) билан йағочлар ва боғлар ичидин чиқти ва Жаҳоннамойга йақин келдилар. Ҳазрат соҳибқирон сувдин черикига йақин етиб эрди ва мансур черикининг қаровули Саййид Хожа ва Мубашшир уч юз киши била аларга муқобиласида боруб туруб урушдилар. Уруша-уруша сувга йақин еттилар. Соҳибқирон Сепинчак Баҳодурни ва Аллоҳдонни ҳукм эттиким, «Саййид Хожага кўмак еткурсулар!» Бас, аларга ҳукм била елдек сувдин утуб, Саййид Хожага кўмак бўдилар. Иттифоқ била ҳамла қилиб, ўқ отабошладилар. Бас, соҳибқироннинг черикининг баҳодурларининг ишларини кўруб, туролмай қочтилар. Деҳлига кетиб бордилар. Саййид Хожа аларнинг кейинларига тушуб кўб кишини тушуруб олди. Ва аларнинг бир йахши урушчи пили югуруб боргонда йиқилиб ўлди. Бас, бу воқиядин шу кун тутуб, нусрат ва фатҳ мундин зоҳир кўрунди.

Соҳибқирон Луни қалъасидин кўчуб, ўрдуга йигилгон ҳиндуларни ўлдургони

Жумъа куни, рабиъ ал-охир ойининг учиди (13.12.1398) Жаҳонгушой ўтравсидин кўчуб, Луни қалъасининг кун чиқари сори бориб тушти. Ва ул юртда шаҳзодалар ва бекларким, ҳар сори чопқали бориб эрдилар, барча қайтиб кўб мол била келиб туштилар. Соҳибқирон қошига келиб кўрунуш қилдилар. Соҳибқирон аларга боқиб, муборак тилини очиб дедиким, «Ғанимга йақин келибиз, ва уруш куни йақин турур. Керакким, барчамиз мардона бўлуб, ўз ишларидин ҳозир бўлгайсиз». Ҳар бирига бир навъ лутф

204a этиб кўнгул берди. Шаҳзодалар ва беклар /барча хушвақт бўлуб, ҳар бирининг бир кўнгли минг бўлди.

Ушул кунда Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар арз қилдиларким, «Бу ерғача ҳар вилоятдин бизнинг ўрду ичида ҳиндулар кўб йигилгон турур, юз

мингдин қубрак турурлар ва барча бизнинг била душман турурлар. Ва булар била эътимод йуқ турур. Эътимол борким, уруш куни булар алар сори қочиб боргайлар. Йана ул кунким, Маллухон қочиб шаҳардин чиқиб Жаҳонгушойга йақин келиб урушти, ҳиндуларда ул кун бисёр шодмонлиқ бор эрмиш. Бас, бу сўзларни арз қилгондин сўнг ҳукм бўлдимки, «Черик ичида бўлгон ҳиндуларни ўлдурсунлар. Ва ҳар ким ўлдурмас, йашуруб сақласа, ул кишини ҳам ўлдурсунлар!»⁹⁰³

Ҳукм бўлгондин сўнг ул кун юз минг ҳиндуни, қубрак, ўлдурдилар. Ва Мавлоно Носируддин Умарким, донишманд киши эрди ва ҳаргиз бир товукни ўлдурмагон эрди, ўн беш ҳинду анинг мулозиматида эрди, ҳукм бўлгондин сўнг барчани ўзи ўлдурди⁹⁰⁴. Ҳиндуларнинг углон-ушоқ ва хотунларини, барчани йиғиштуруб, ҳукм бўлдимки, «Черикдин ҳар ўн кишининг бир киши туруб булардин хабардор бўлуб, сақласунлар!»

Соҳибқирон андин шаҳар сори мутаважжих бўлди. Мунажжимлар келиб арз қилдилар. «Бу маҳалда соат йахши эрмас». Соҳибқирон алар сўзига қулоқ солмай, таваккал қилиб, тонгласи эрта намозини ўқуб, Мусҳаф тилаб, тафъул учун Каломуллоҳни очти. Бу оят чиқтиким, Юнус сурасида турур: *Иннама масалул-ҳайатид-дунйа каманин анзалнаҳу мина-с-самаи фах-талата биҳи набатул-арди минма йа'кулу-я-насу ва-л-ан'аму ҳатта иза аҳалати-л-арду зухруфаҳа ва-ззаййанат ва занна аҳлуҳа аннаҳум/ қадируна 'алайҳа атаҳа амруна лайлан ав наҳаран фа-жаалнаҳа хасидан нааллам тагна бил-амси казалика нуфассиду-л-айати ли-қавмин йатафаккаруна*⁹⁰⁵.

2046 Бу оятнинг таржимаси бу турурким, «Бу жаҳоннинг тириклиги йамгур суйига ўхшарки, ул сувдин сабзалар ва наботлар ҳосил бўлур. Ва эл гумон элтгайким, андин мейва ва галла ҳосил бўлгуси турур. Токи бир нима воқия бўлгайким, ул нималар барча зойиъ бўлгай». Бу фол шаҳар ва муҳолифлар учун эрди. Бу оят далил бўлдимки, ангаким, душманларга завол бўлгуси турур.

Бас, ҳазрат соҳибқирон бу фолдин хушвақт бўлуб, йакшанба куни ойнинг бошида (15.12.1398) Жавн суйидин кечуб, сувдин ўтуб тушти. Ва черик анда тушқонда эҳтиёт учун хандақ қазиб, йағоч ва хасу хашакдин ҳисортек хандақдин бири йасадилар ва говмешларни бир-бири била боғлаб анда тургуздилар.

Соҳибқирон Маҳмуд Султонким, Ҳиндустон вилоятининг подшоҳи эрди, урушқони зикри

Соҳибқирони динпарвар ҳиммат юзини Ҳиндустон сори қўйуб, ҳар ергаким етти, фатҳ қилди, нечукким юқори зикр қилдуқ. Рабиъ ал-охир ойнинг еттисиди (17.12.1398) саодат ва иқбол била отланиб, ўнг қул ва сўл қулдаги шаҳзодалар ва беклар барча отланиб, йасол тортиб, ер юзини черик тутуб, душманга таважжуқ қилиб юридилар.

Душман соридин тақи Султон Маҳмудким, Ферузшоҳнинг набираси эрди, Маллухон, Тагайхон ва амир Али ҳинд сардорлари била ўн минг отлиқ ва қирқ минг йағоч била барча мукамал, мусаллаҳ шаҳардин чиқиб йасол тортиб турдилар. Ва аларнинг эътимодлари (юз йигирми) филлари била эрди.

205a Ва пилларни жайба кийдуруб ораста қилдилар. /Пиллар устида тахтлар қўйуб, устида беш-олти товак ва тахиш отқучилар туруб эрдилар. Ва раъд отқучилар пилларнинг ёнларида туруб эрдилар. Агарчи бу сипоҳ соҳибқироннинг черики қошида ҳеч нима кўрунмас эрди. Аммо пилнинг салобатидин баъзи кўнгулсиз кишилар қўрқуб эдилар. Фозиллар ва донишмандларким, доим ҳазрат қошида мулозиматда эрдилар, мисли Хожа Фазл ва шайхулислом Саъд Жалол ал-Ҳаққ ва-д-дин Қашший ва Мавлоно Абдулжаббор ва Мавлоно Нуъмониддин Хоразмий. бас, соҳибқирон булардин шафқат юзидин сўрдиким: «Сизлар қайда турарсизлар?» Алар пил ваҳмининг дедиларким: «Андаким, хотунларни тургузурсиз!» Соҳибқирон билдиким, булар қўрқубтурлар.

Соҳибқирон буюрдиким, «Черикнинг ўтрусига йағоч ва қамишдин ҳисори йасасунлар ва бари юзида хандақ қазисунлар ва хандақ йақосида

говмешларни йиғалаб тургузсулар!» Соҳибқирон буюруб эрдиким, «Темурдин тиканлар йасасулар!» Ва муқаррар қилиб эрдиким, «Ул тиканларни йайогларга берсуларким, алар сақлаб, уруш кўйинда ҳар қачонким пилларни қўйабержайлар, ул тиканларни йўлларда сочқайлар!» Аммо соҳибқироннинг давлати андин ортуқ эрдиким, мундоқ нималарга анга эҳтиёж бўлмай.

Алқисса, икки тарафдаги черик бир-бирига йақин етиб, соҳибқирон бир пушта устидаким, ани Баҳоли дер эдилар, чиқиб муҳолиф черикини мулоҳиза қилиб, андин тушуб, эътиқоди билан намозга машғул бўлуб, икки раъат намоз ўқуб, ҳазрат Иззатдин фатҳ ва нусрат ва зафар тилади. Шейр:

Шаҳи покдин қўйди рўйи ниёз
Ба даргоҳи Ҳаққ — Холиқи бениёз.
/Деди: эй Худованди кулли банар,
Ки сендин эрур менга фатҳу зафар.
Демамким, чериким эрур бекарон,
Тилармен зафар сендин, эй Ҳаққ, ба жон.

2056

Ул кун ажойиб нимаким, воқиф бўлди, бу эрди. Соҳибқирон намоз ва ниёзда машғул эрдиким, баъзи бекларким, ҳировул эрдилар, мисли Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва Аллоҳдодбек, бас, буларнинг қўнгуллари кечтиким, агар ҳазрат соҳибқирон гўл кишиендин бизларга мадад берса, албатта бу душманга зафар тошқумиз турур. Ул ҳазрат намоздин сўнг отлашиб, черикка кириб ҳукм қилдиким, «Али Султон Тавачи ва Рустам Тагай Бугаким, гўлда туруб эрдилар, Олтун Бахший ва Башарий ва Муса ва Камол қўшунлари билан ҳировуларга кўмак берсулар!» Бас, аларга кўмак боргондин сўнг барчанинг қўнгуллари хуш бўлуб, муҳолиф сори юридилар. Ва мансур черикининг қаровуллари Сатъид Хожа Баҳодур ва Севинчак Баҳодур ва Аллоҳдод ва Қиморий ва Сайин Темур Баҳодур ва Муҳаммад Дарвеш ва узга диловарлар муҳолиф черикини кўруб, камин қилиб турдилар. Муҳолифнинг қаровули буларга етиб ўтти. Булар каминдин шертек чиқиб, аларнинг бошларига тўқулдилар. Беш-олти юз киши душмандин тушуруб ўлдурдилар. Ва шоҳзода Пир Муҳаммад ўнг қўлдин аъдога ҳамла қилди ва Сулаймоншоҳбек тақи душманларга чобти. Ва шаҳзода Пир Муҳаммад чолиб пилга қилич текурди. Ва баҳодурлар ўнг қўлдин ва сўл қўлдин барча от солиб, Тагайхонни қочурдилар. Ва амирзода Султон Хусайн ва Жаҳоншоҳ Баҳодур ва Гийёсуддин Тархон ва узга беклар қилич зарби билан Малик Муаййиниддин ва Малик Ҳотийни қочурдилар. Дарвозагача аъдони қовладилар. Байт:

206а

/Чу қочти адув, кейнида чобтилар,
Худо лутфидин бу зафар тобтилар.

Аммо душманининг гўлида тургон баҳодурлари пиллари билан ҳамла қилдилар. Амирзода Рустам ва амир Шайх Нуриддин ва Шоҳ Маликбек аларнинг утирувларига бориб йахши ишлар қилдилар. Ва Шайх Нуриддинбек қилич еткурди ва Шоҳ Маликбек тақи йахшилар борди. Давлат Темур Тавачи ва Мангли Хожа ва қўшун беклари узларини пилларга уруб, ҳиндуларким, пиллар устида туруб эрдилар, барчани ўқ зарби билан тушурдилар, ва пилларга (ва хартумларига) қилич ва ўқ билан захмлар урдилар.

Ҳиндустон диловарлари туруб мардоналиқ кўрсатур эрдилар. Аммо чибиннинг на тоқати бўлмайким, пил қошида тургай, # кийик шерга муқобила бўлмай.

Алқисса, ҳиндулар барча туролмай қочтилар. Ва бу сураким: *А лам таро кайфа фаъала Раббука би-асҳаби-л-фил*⁹⁰⁸ алар шаънида бўлуб, Султон Маҳмуд ва Малдухон қочиб шаҳарга кирдилар ва дарвозаларни боғладилар.

Амирзода Халил Султон пиллардин бир пилни (ҳайдовчисини несту нобуд қилиб), олдида солиб, утидек⁹⁰⁷ ҳайдаб соҳибқирон қошида келтурди. Соҳибқирон зафар ва нусрат билан намози пешинда Деҳли шаҳрига келиб, дарвозага йақин тушти. Ва шаҳарни йахши эҳтиёт қилиб, ҳавзи хоссага бориб тушти. Ва ул ҳавзи Султон Ферузошох йасаб эди, ва андоқ улут ҳавз эрдиким, бу юзидин ул юзигача анинг сўйидин шаҳар эли ичар эрдилар. Ул

сув Деҳли шаҳрининг элига етиб ортар эди. Ва Султон Ферузшоҳнинг мазори анинг ёнида турур.

2066

Бас, соҳибқирон /анда етконда барча шаҳзодалар ва беклар йигилиб келдилар. Байт:

Бари қилдилар шаҳга ул дам дуо,
Очиб тилларини дедилар сано.

Бу давлат бериб Ҳаққ таборак сенга,
Ки, бу фатҳ бўлеун муборак сенга.

Ҳар кишиким, ул кун на иш қилиб эрди соҳибқирон қошига ҳикоят қилу эрди. Соҳибқирон шаҳзодаларни ва бекларни, барчани саломат кўруб, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолога шукр деб, барчага дуолар қилди.

Султон Маҳмудхон ва Маллухон Деҳли шаҳридин чиқиб қочқонлари ва соҳибқирон аларнинг кейнида шғор йибаргони

Соҳибқирон Султон Маҳмудхон била Маллухонни бости, алар қочиб шаҳарга кирдилар ва уруш қилгонидин пушаймон бўлуб, шаҳарга кириб ўлтурдилар. Чаҳоршанба кечасида (ойнинг саккизида) (18.12.1398) йарим кечада Султон Маҳмудхон Ҳавдорон дарвозасидин ва Маллухон Барака дарвозасидин чиқиб қочтилар ва жангалларда ва биёбонларда саргашта аломон ва алоҳон бўлуб юрур эрдилар. Бас, соҳибқирон хабар тобтиким, Султон Маҳмудхон ва Маллухон қочиб турурлар, Амир Саъид ва Темур Хожа Оқ Буга ва Ҳоваид Саъид Сулдуз ва Олтон Бахшийни (ва гайруҳуни) аларнинг кейнида йибарди. Ва алар татжил била юруб, қочқонларга етиб, куб кишини туштуруб олдилар. Маллухоннинг икки ўгли: бири Сайфхонким, ани Шарафуддин дер эдилар ва бири — Худодод, иккаласини тутуб қайттилар.

Ушул кеча Аллоҳдодбек ва ўзга бекларга фармон бўлдиким, «Шаҳарни-ш дарвозаларини муҳофизат қилиб сақласунларким, шаҳардин киши чиқмагай!» Чаҳоршанба куни, ойнинг саккизида (18.12.1398) соҳибқирон отланиб, Майдон дарвозасига келиб тушти. Шаҳардин содот /ва қуззот ва ақобиру ашроф барча чиқиб мулозиматда келдилар. Ва Фазлудлоҳ Балхийким, Маллухоннинг нойиби эрди, барча девонийлар била келиб соҳибқиронни кўрди. Машойихлар шаҳзодаларни ўртада солиб гуноҳларини тиладилар. Шаҳзодалар ва беклар барча юкунуб соҳибқирондин аларнинг гуноҳларини тиладилар. Ҳазрат лутфу қарам била бағишлади ва буюрдиким, «Туг ва наққораларни дарвоза устига чиқориб шодийна чалсунлар!»

207a

Шаҳардин бўлгон пиллар била каркидонларни чиқардилар: юз йигирми иил чиқти ва филлардин шаҳзодаларга улаштурди ва баъзини Самарқандга йибарди. Ва икки пилни Табризга йибарди ва бирини Шерозга ва беш пилни Ҳиротқа ва бирини Ширвонга ва йана бирини Озарбайжонга йибарди.

Одина куни (19.12.1398) ҳукм бўлдиким, «Мавлоно Носируддин ақобир ва ашроф била шаҳарга кириб, хутба ўқугайлар!» Ва ул шаҳарда андоқ расм эрдиким, хутбани Ферузшоҳ отига ва ўзга кечкон шоҳларнинг отларига ўқур эрдилар. Соҳибқирон ул қондани баргараф қилиб, ҳумоюн отига хутба ўқуттурди. Андин сўнг муншийлар ва дабирларга ҳукм бўлдиким, «Мушкафшон қаламлари била бу фатҳни иншо қилиб, вилоятларга фатҳномалар битиб йибарсунлар!» Фатҳномаларни муншийлар битиб, барча оламга йибардилар. Андин сўнг девонларга ва битикларга ҳукм бўлдиким, «Шаҳарга кириб, моли амон солсунлар!» Ва ўзи давлат била суҳбат ангиз қилиб, шаҳзодалар ва беклар барча йигилиб, айшу фарогатда ўлтурдилар. Соҳибқирон барчага июнотлар қилди.

2076

Панжшанба куни, ойнинг ўн олтисида черикдин бир жамоат киши шаҳарга бориб элга зарар-заҳмат берур эрдилар. Соҳибқирон муни эшитиб, бир неча бекни йибардиким, аларни манъ қилгайлар./ Аммо азалда ҳазрат Ҳаққнинг тақдири бўлгон эрмишим, бу шаҳар хароб бўлгай. Ул манъ ҳеч фойда қилмай нималар воқеъ бўлди, бир йамон ҳаракат бўлдиким, соҳибқироннинг ҳарами Чулпон оғо Сутун мазорига тафарруж учун бориб

эрдилар. Ва ул иморатни Малик Жўна шаҳар ичида Жаҳонпаноҳда солиб эрди. Девонлар ва битикчилар дарвозаларда ултуруб, моли амони солиб, элдин олур эрдилар. Ва ул маҳалда неча минг кишиким, галла ва қанд олиш учун баротлари бор эрди, алар тақи урдудин келиб эрдилар. Ва йана ҳукм бўлуб эрдиким, «Баъзи кишиларким, шаҳарда турурлар ва алардин мухалифат тарикаси фаҳм бўлур, беклар аларни тутсулар!» Куб киши черикдин шаҳарга кириб эрди. Ва баъзи ҳиндулар Эски Деҳлидин чиқиб ва Жаҳонпаноҳга бориб урушабошладилар. Ва ул кофирлар ўғлон-ушоқларини ўтқа куйдуруб, ўзлари урушқа (машғул бўлдилар). Ислоҳ черикидин ўн беш минг киши шаҳар ичида кириб эрди, ул кеча тонг отқунча шаҳарни таладилар. Тонгласи черик барча шаҳарга кириб, одина куни, ойнинг ўн еттисиди (27.12.1398) шаҳарни таладилар. Ва черик элига ўн кишига йигирми-ўттуз қизу хотун ўлжа тушуб эрди. Ва қизларнинг бошларидин аёғларигача олтунда эрдилар. Йакшанба куни (ойнинг ўн гуққузиди) Эски Деҳлига бориб, анда бир неча ҳинду қочиб кириб эрди ва масжиди жумъада йигилиб эрдилар. Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи беш юз мукаммал киши била анда бориб, ул кофирларни тутуб ўлтурдилар. Ул кун Деҳлини ғорат қилиб, бўлгон элини асир қилдилар. Ва ҳунарманд ҳиндулар куб эрди. Бас, ҳукм бўлдиким, «Ул ҳунарманд ҳиндуларни шаҳодларга ва оғоларга улаштурсулар!» Ва ҳазратнинг муборак кунгида эрдиким, Самарқандда масжиди жумъа солғай. Бас, ҳукм бўлдиким, «Ҳар ҳиндуким, сангтарош

208a

турур, /ани хосса учун сақласулар!»

Соҳибқирон Деҳлидин қайтиб ўзга вилоятларга борғони

Соҳибқирони диниарвар ўн беш кун Деҳлида ўлтурди. Деҳли асру хароб бўлди. Ҳукм бўлдиким, «Содот ва қузот ва уламои машойих Жаҳонпаноҳнинг масжиди жомийъисига йигилсулар!» Ва бир хосса кишисини даруга куйдиким, аларга черикдин ҳеч киши музоҳим бўлмағай. Чаҳоршанба куни, рабиъ ал-охир ойининг йигирми иккисиди, тарих санъиз юз бирда (01.01.1399) Жаҳонпаноҳдин кўч қилиб, Ферузободқа бориб туштиким, шаҳардин ангача уч куруҳ турур. Ва бир соат ул ерни тафарруж қилди. Ва анда бир масжид Жавн суйининг йақосиди солиб эрдилар, барча тошдин, асру зебо ва латиф эрди. Ҳазрат ул масжидга кириб икки ракаъат намоз ўқиди. Ва Ферузобод дарвозасидин чиқиб, Саййид Шамсуддинким, Термиз саййидларидин эрди ва Алоуддинким, Шайх Кавқарийнинг ноиб эрди, Кутла шаҳрига элчиликқа бориб эрдилар, келдилар. Ва арзадонг қилдиларким, «Баҳодур Наҳодким, ул ернинг ҳокими турур, тобиъ бўлди. Жумъа куни мулозиматда келгуси турур. Ва икки оқ тўтиким, элчи била Баҳодур Наҳод йибариб эрди, келтуруб тортилар. Ва ул тўтилар султон Тўғлуқшоҳ замонидин бери қолиб эрдилар, ва куб йиллар подшоҳларнинг сўхбатларида сўз айтур эрмишлар. Ҳазрат аларни кўруб, шу кун тутуб хуш ҳол бўлди.

Деҳлидин Вазирободқача олти куруҳ турур. Панжшанба куни (02.01.1399) Вазирободдин кўчуб, Жавн суйидин утуб, олти куруҳ юруб, Мудула мавзёида тушти. Одина куни, ойнинг йигирми тўртида (03.01.1399) Мудуладин юруб, (олти куруҳ утуб), Гата мавзёида тушти. Ва ул кун Баҳодур Наҳод ва ўгли Қалтош пешкашлар билан ва йахши тўхфалар била келиб, соҳибқиронни /кўрдилар. Ва соҳибқирон аларни йахши кўруб, куб нималар иноят қилди.

2086

Шанба⁹⁰⁸ куни, ойнинг йигирми бешиди (04.01.1399) Гата мавзёидин кўчуб, Боғабатқа келиб тушти. Ва йакшанба куни ойнинг йигирми олтисиди (05.01.1399) андин кўчуб, беш куруҳ йўл юруб, Ишор мавзёидаким, икки сувнинг ўртасида турур, келиб тушти.

Мират қалъасини⁹⁰⁹ фатҳ қилғони

Ҳинд вилоятида машҳур қалъалардин бири Мират турур. Ҳазрат соҳибқирон йакшанба куни, рабиъ ал-охир ойининг йигирми олтисиди (05.01.1399) Рустам Тағай Буга ва Шоҳ Маликбек ва Аллоҳдодбекни Ишор мавзёидин

Мират қалъасига йибарди. Алар (сешанба куни, ойнинг йигирми саккизида (07.01.1393)) анда бориб хабар йибардиларким, Ил'ес Авгоний ва Мавлоно Аҳмаднинг угли бир жамоат габрлар билан Мират қалъасига кириб таҳас-сун қилмишлар, эл бўлмаслар ва урушурлар. Ва айтурларким, «Подшоҳ Тармаширин бу қалъага келиб ола олмасдур эрди. Сизлар худни дерсизлар». Бу сўз соҳибқироннинг хотирига йамон келиб, фиаҳол муборак нафаси била қаҳр ва интиқом юзини ул сори қилиб, бир ора қунуб, йигирми куруҳ йўл юруб, ойнинг йигирми тўққузиди (08.01.1399) Мират қалъасига келиб тушти. Ушул замон ҳукм қилдиким, «Қушун беклари ва тумон беклари ҳар киши ўз мулжоридин нағам солсунлар!» Кеча бўлгунча ўн беш қари ерни қаздилар. Габрлар ани кўруб ҳайрон қолдилар ва эликлари сабт бўлуб, ишларидин қолдилар. Тонгласи Аллоҳодбекнинг қушуниким, вафодорлик билан машҳур турурлар ва қавчинлардин эрдилар, қалъанинг дарвозасига бориб такбир ва салот йибардилар. Ва Аллоҳодбекнинг навкарларидин Сарой отлиқ Қалаидарнинг угликим шершижоат эрди, барчадин бурун қалъанинг кунгурасига каманд солиб, қалъа устига чиқти. Ва андин сунг узга баҳодурлар ва беклар бетаваққуф чиқтилар. /Рустам Барлоским, Рустами Достон анинг қошида Золи эрди, Ил'ес Авгонийнинг сардорларини тутуб, иттек бўюнларини боғлаб, исломнаноҳ даргоҳида келтурдилар. Ва Васфий Габрким, барча габрларнинг улуғи эрди, урушда ўлди. Панжшанба куни, жумада ал-аввал ойнинг аввалида (09.01.1399) Ислом баҳодурлари газа қиличларини тортиб кофирларким, қалъа ичида эрдилар, ўлдурдилар. Ва углон-ушоқларини, хотунларини асир эттилар. Нағамларда ўт қўйуб, бурж-бораси ер била тенг бўлди. Қитъа:

209а

Берур ҳар нафас ҳазрат Ҳаққ анго,
Карам бирла фатҳу зафар даҳр аро.
Бале, ҳар кишига Ҳаққ қилса лутф,
Эрур икки дунёда ул подшо.

Агарчи, бу иш соҳибқирон ишларидин жузъий иш эрди. Аммо бу жиҳатдинким, габрлар соҳибқиронни Тармаширин чоғлиқ билмадилар. Ва ҳазрат муни билиб, ғайрати келиб келди, бир замонда қалъани олиб, ул беадабларни ер юзидин кўтарди. Ва ул қалъаниким, подшо Тармаширин ола олмагон эрмиш, оз киши била бориб олди.

Соҳибқирон Ганг дарёсида бир жамоат габрлар била уруш қилғони

Қалъайи Мират фатҳ бўлгондин сўнг фармон бўлдиким, «Жаҳоншоҳбек сўл қўлнунг кишиси била газа сори мутаважжих бўлсун. Жавн суйининг юқорисида бориб чобқайлар ва ҳар ердаким, габрлардин учраса, газа қилгайлар!» Бас, ҳукм йўсуни била амал қилиб юриди. Ва соҳибқирон ўғруқни Шайх Нуриддинга тобшуруб, ўзи Ганг дарёси сори юриди. Мират қалъасидин Ганг дарёсигача ўн тўрт куруҳ турур. Йўлда Сулаймоншоҳбек келиб қўшулди. Соҳибқироннинг ҳиммати олий осори майл қилиб, одина куни, ойнинг иккисиди (10.01.1399) ҳазрат Ҳаққдин нусрат /тилаб, Ганг дарёчи сори юриди. Офтоб чиққонда Ферузпур мавзёсига еттилар ва гузар истадиларким, сувдин ўткайлар. Уч куруҳ сувни йақолаб юридилар, бир гузарга етиб туштилар. Аммо чун чуқур ер эрди, ҳар киши андин кеча олмай, баъзи сув билгучилар нари ўттилар.

209б

Соҳибқирон майл қилдиким, сувдин ўткай. Беклар юкунуб арз қилдиларким, амироҳда Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ўнг қўлнунг кишиси била Ферузпурдин сувдин кечиб турурлар. Агар ҳазрат бу кун таваққуф қилсалар йахши бўлгуси турур. Бас, соҳибқирон бекларнинг сўзини қабул қилиб ҳукм бўлдиким, «Баъзи баҳодурлар сувдин ўтсунлар!» Амироҳда Шохрух тумонидин Саййид Хожай Шайх Али Баҳодур ва Жаҳон Малик Малакатнинг угли ва ўзга баҳодурлар сувдин кечиб, Туглугпур мавзёсигача йигирми куруҳ эрди, ўн беш куруҳ юруб ҳазратқа хабар йибардиларким, Ганг дарёсининг қуйи сори бир жамоат габрлар йигилгон турурлар. Бас,

210a

ҳазрат муни эшитиб ҳукм қилдиким, «Тумон бекларидин Мубашширбек ва Султон Али Тавачи қўшун бекларидин беш минг киши била отланиб ул сори юрусунлар!» Бас, алар боргондин сўнг соҳибқирон тақи отланиб алар сори юриди. Йўлда соҳибқиронга андак малолати воқия бўлуб, бир эликнига оғриқ тегди. Ва мулозиматда юругон донолар муолажага машгул бўлуб, дорулар қилдилар. Ул маҳалда хабар келдиким, габрлардин қалин киши қирқ (саккиз) кемага кириб, сув ичида келурлар. Бу хабарким, ҳазратқа етти, соҳибқирон севинганидин тамом оғриги ўтуб бўлуб, азбаским газо била майли бор эрди, ул мараз муборак эликидин тамом кетти. Таваққуф қилмай, минг хосса кишиси била отланиб дарё сори юриди. Дарёга /йақин етиб, баҳодурлар габрлар сори чопиб, ўқ отабошладилар. Ва баъзи диловарлар уларини сувга солиб, наҳангдек сув юзида юруб, габрларнинг кемаларига етиб, урушдилар. Соҳибқирон давлатидин кемаларга кириб, кофирларни ўлдуруб, сув йўлидин дўзах ўтига йибардилар. Уғлон-ушоқларини асир қилиб келтурдилар. Бас, ул кемаларниким, габрлардин олиб эрдилар, йана бир жамоат баҳодурлар ул кемаларга кириб, қолгон габрлар сори юридилар. Ва аларда ўн кема қолиб эрди. Аммо ул жоҳиллар қалқонлар бошларига тортиб урушур эрдилар. Охир зафарпаноҳ черики аларга зафар била пора қилдилар.

Соҳибқирон бир кунда уч қатла кофирлар била уруш қилғони

210б

Соҳибқирон Ганг дарёсининг урушидин қайтиб, ўшул замон кўчуб Туғлуқпур мавзёи сори юруб, анда етиб тушти. Йакшанба кечаси, ойнинг туртида (12.01.1399) йарим кечада Аллоҳодбекдин ва Боязид Қавчин ва Олтун Бахшийдинким, булар қаровуллуққа бориб эрдилар, икки киши келиб арз қилдиларким, «Пек йахши гузар топиб, сувдин ўтуб дарёнинг нари юзида қалин киши габрлардин барча от ва йароғ била кўрдилар. Таҳқиқ қилиб билдиларким, Муборакхон турурким, қалин киши жамъ қилиб, урушмоққа тайёр турубтурлар». Соҳибқирон муни эшитиб, саҳар вақтида газо нияти қилиб отланди. Субҳдин бурун минг киши била Ганг дарёсининг ўтуб, бир куруҳ йўл юруб, намоз вақти бўлди. Йўлда тушуб намоз ўқуб авродини адо қилди. Черики барча жайба кийиб газо ниятига отландилар, юруб душманга етдилар. Муборакхон ўн минг киши йаёғ / ва отлиқ тайёр туруб эди. Соҳибқироннинг муборак хотирига кеттиким, «Ҳиндулар кўб киши турур, ва бизнинг киши оз. Ва ўнг қўл ва сўл қўл кишиси биздин йироқ турур. Эмди худойга таваккал қилмоқ керак». Бу андишада эрдиларким, беш минг киши амирзода Шоҳрух тумонидинким, мундин бурун Саййид Хожа ва Жаҳон Малик била сувдин кечиб чобқали бориб эрдилар, етдилар. Андоқким, агар ваъда қилгон бўлса эрдилар, мундоқ маҳалда етишмас маҳал эрди. Бас, бу давлат ҳазрат Ҳаққнинг камоли лутфидин турур. Шеър:

Йори Ҳаққдин тилаки, Ҳаққ лутфи
Барча мушкили ул қилур осон.
Тила андин неким тилар бўлсанг,
Ким эрур ул Карим ва ҳам Раҳмон.

211a

Соҳибқирон ул черик келгонидин севунуб, ҳазрат Ҳаққ, таборак ва таолоға шукрлар қилиб фармон қилдиким, «Шоҳ Маликбек ва Алоҳодбек минг киши била душманлар сори юрусунлар». Ва аларни кўб киши деб кўнгулларига ваҳм ва ҳирос тушуб, ҳар неча қилиб тура олмай қочтилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, кўб киши ул кофирлардин тушуруб ўлдурдилар. Ва ўғлон-ушоқларини ўлжа қилдилар, сонсиз мол олдилар. Анча уди ва анаг⁹¹⁰ туштиким, сони йўқ эрди. Соҳибқирон бир замон анда тушуб эрдиким, Дараи Кублакким, Ганг дарёсининг йақосида турур, анда габрлардин кўб киши йигилиб эрди. Ўшул замон беш юз киши била отланиб, Кубла сори мутаважжих бўлди. Ва черикнинг ўзгаси мол олмоққа машгул эрдилар. Соҳибқирон Дарага йақин етконда, бовужуд /улким, душман кўб эрди ва соҳибқироннинг кишиси оз, таваккал қилиб, беклардин Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи ва ўзга беклар ва баҳодурлар такбир

деб, салавот йибариб, алар сори чобтилар. Қилич зарби била ул кофирлардин тутун чиқордилар. Андин ҳам сонсиз мол тушти. Ва черик мол олмоққа машғул эрди ва соҳибқирон қошига юз кишидин ортуқ киши йуқ эрди. Бу маҳалда бир кофирким, оти Малик Шайх эрди, икки юз киши била отлиқ ва йайоқ фидойилартек ўзини соҳибқиронга урди. Ҳазрат соҳибқирон ҳеч андиша қилмай ул габрлар сори юриди. Ва бир-бирига йақин етконда бир киши илгари келиб арз қилдиким, бу Шайх Кўкари турурким, зафарпаноҳ черикида мулозиматда турур. Ҳазрат соҳибқирон бу жиҳатдин анинг сори юриди. Ва Шайх габр баъзи кишиларга Ислому черикидин қилич еткуруб эрди. Ҳазрат ул ҳолни кўруб, анинг сори чобти. Бир уқ қорнига уриб, қилич била бошига чошиб отидин тушурди. Ани боғлаб, соҳибқирон андин сўз сўруб, ул жавоб бермай жон берди.

Ушул соат йана хабар келдиким, Кубла дарасида мундин ангача беш куруҳ йўл турур, габрлардин кўб киши анда йигилиб турур. Аммо йўлда андоқ чангал турурким, андин ел ўтолмас эрди. Аммо кўброки қалин эрди ва андоқ азаматким, агар икки киши ани қучоқласа эрди, қўллари бир-бирига етмас эрди. Ва соҳибқирон ул кун икки навбат газо қилиб, ва маҳалли ул эрдиким, фароғат қилгай, бу хабар келди. Соҳибқирон газони фароғатдин йахшироқ кўруб, ўшул замон бир неча хосса кишиси била Дара сори мутаважжих бўдилар. Ва йўлда жангаллар кўб эрди ва кофирлар ҳам кўб киши эрди. Ва соҳибқирон қошида киши оэ эрди. Муборак хотирига кечтиким, «Агар бу маҳалда фарзанд Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек / етсалар эрди (Парвардигорнинг латиф санъларидин) ва асру дар маҳал турур эрди». Ва ҳали улким, мундин бурун уч кун аларни йироқ ерга чобқали учун йибариб эрди ва ҳеч кишининг гумонида йўқ эрдиким, бу маҳалда алар ҳозир бўлгайлар. Йакшанба кўни намози дигар вақтида неким ҳазратнинг хотирида кечиб эрди, амироада Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек келиб соҳибқиронга қушудилар. Иттифоқ била габрлар сори юруб, аларга етиб, такбир ва салавот йибариб чобтилар ва қилич зарби била ул габрлардин кўбракини ўлдурдилар. Ва мол бисёр ва сонсиз қумош Ислому черикига тушти. Ва анча уди ва энак ва қўй ва тева туштиким, сони йўқ эрди. Ва бир кўнда соҳибқирон уч қатла газо қилди.

Оқшом бўлгонда ул ерда андоқ ер йўқ эрдиким, тушкайлар, қайтиб иккинчи ердаким, газо қилиб эрдилар, анда бориб туштилар. Замона юз тили билан соҳибқиронни дуо қилиб айгур эрди, байт:

Сенга бўлгай, эй шоҳи Йаздонпаноҳ,
 Мутиъинг бари еру хуршиду моҳ;
 Жаҳон офарин сендин ўлеун ризо,
 Ки бўлгай сенинг сақлағучунг худо.
 Нигаҳдоринг ўлеун худойи жаҳон,
 Жаҳон ичра тутсеун сени жовидон.

Ҳазрат соҳибқирон Кубла дарасига борғони ва анда бир тош кўрдиким, ўкуздек эрди, кофирлар ани иззат тутар эрдилар, соҳибқирон анда бориб, тафарруж қилғони

Даран Кубла бир тоғ этагида турурким, Ганг дареси андин утар. Ун беш куруҳ йўл юқорида бир тош бор эрди ўкузтек, ва дарётек сув андин чиқар эрди. Ва ҳинд гумроҳлари ул тошни пуритонш килур эрдилар. Андоқким, бир йиллиқ йўлдин анга келур эрдилар. Ва габрлар ўлуқларини куйдуруб, қулларини келтуруб ул сувга тукар / эрдилар. Ул ишни йахши иш билиб, олтун ва кумушини боргон габрлар анда сочар эрдилар ва сувга кириб, бошларига сув қуюб, соқолларини қирқар эрдилар.

Абу Наср Утбий, раҳимаҳу Аллоҳ, ҳинд куффорининг ҳикоятлариким, аларнинг бу сув билан нечук эътиқодлари бор эрмиш, «Китоби Йаминий»да келтуруб турур. Ул маҳалдаким, Носируддин Сабуктекин ва ўгли Султон Маҳмуд йиллар Ҳиндустонда кириб газо қилур эрдилар ва қалъалар ва мамлакатларни олдилар, охирдаким, Султон Маҳмуд Ҳинд вилоятига кириб Ислому черикини мунда еткурди.

Аммо ҳазрат соҳибқирон аввалидаким Ҳинд вилоятига кириб, шоҳзода-

лар ва бекларни ҳар бирини бир йўлда йибариб, ул йўлда шаҳар ва қалъа ва эл-улус бор эрди, барчани мусаххар қилиб Деҳлига еттилар. Деҳлини ҳам мусаххар қилдилар, нечукким, шарҳи юқори кечти. Деҳлини фатҳ қилгондин сунг Ганг суйиндин кечиб, бу ердаким, анинг васфини баён қилурбиз, еттилар.

Алқисса, ул дарада бир жамоат габрлардин қолиб эрдилар, моллари қуб. Душанба куни, жумада-ал аввал ойининг бешида (13.01.1399) Купла дараси сори мутаважжих бўлди. Андаги габрлар хабар билиб, ўзларига магрур бўлуб, ўшанда турдилар. Ислон черики йасол тартибида ул дарага еттилар. Унг қўлда амирзода Пир Муҳаммад ва амир Султоншоҳ турди ва сул қўлда бир жамоат беклар турдилар. Ва гўлдин илгари Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар такбир ва салавот деб сурон солдилар. Ул кофирлар бу гавғони эшитиб, баҳодурларини кўруб, барча қўрқуб қочтилар. Ва Ислон черики аларнинг кейинларидин суруб, қуб киши тушуруб ўлдурди. Андин ҳам сонсиз мол тушти. Ва ул /мухолифлар шарридин ул ер пок бўлди.

Ушул кун соҳибқирон қайтиб Ганг дарёсидин кечиб тушти. Намози пешинда ҳазрат Парвардигорга шукр деб, намоз ўқуди. Ва андин кучуб беш курух йўл юруб, Ганг дарёсининг қуйи сори келиб тушти.

Соҳибқирони мамоликситон Ҳиндустон мамлакатидин қайтқони

Ҳазрат Парвардигор соҳибқирони диндорга тавфиқ рафиқ қилди ва соҳибқиронни Ҳиндустон сори газо учул йибарди. Бу ҳазратқа нусрат ва зафар йўлош бўлуб, Ҳиндустон вилоятига кириб ўғлонларини ва бекларни ҳар қайсисини бир йўлдин йибардиким, ҳар ерда дин аъдоси бўлса, аларни ўлдуруб, қалъа ва ҳисорларини мусаххар қилгайлар. Булар Ҳиндга кириб, Деҳлигачаним, Ҳиндустон вилоятининг пойтахти эрди, мусаххар қилдилар. Ва ҳар ердаким, кофирлар бор эрди, ул ерни ул кофирларнинг зулмларидин пок этиб, Ислон нури била ёруқ эттилар, нечук, шарҳ қилдуқ.

Андин сунг соҳибқирон азм эттиким, қайтиб ўз вилоятига боргай. Сешанба куни, жумада ал-аввал ойининг олтисидида (14.01.1399) саодат ва иқбол била Ганг дарёсининг йақосидин қайтиб, ўгруқ сори мутаважжих бўлди. Беклар ва сардорлар йўлга кириб, тартиб била юридилар. Чаҳоршанба куни, ойининг еттисидида (15.01.1399) олти курух йўл юруб тушти. Анда хабар келдиким, Сувалак тоғининг дараларидаким, ул ерни бир лак ва данги Ҳиндустон вилоятидин тутарлар, габрлардин қуб киши анда йигилиб турур. Муни соҳибқирон эшитиб ҳукм бўлдиким, «Черик эли кучуб, ул тоғнинг йўлига кириб бореунлар!» Узи ўгруқдин илгари бўлуб, /баҳодирлари била илгор солиб, беш курух (Сувалак) тоғқа қолиб эрдиким, бир ерда келиб туштилар. (Ул ерда) амирзода Халил Султон ва амир Шайх Нуриддин ўгруқдин келиб соҳибқиронга қўшулдилар. Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар арзадошт қилдиларким, «Соҳибқирон давлат ва саодат била қайтиб, фаогат била ўлтуреунлар. Биз бандалар бориб ул габрларнинг ишларини кифоят қилурбиз». Соҳибқирони динпарвар жавоб бердиким, «Газо қилмоқ фарз турур ва боргон кишида икки фойда турур бири улким — охиратда савоби бўлгай ва бири улким — мол тушкай ва кофирларнинг моли ҳалол турур. Бизга ҳиммат ул турурким, охират савобидин баҳраманд бўлгайбиз. Ва агар мол тушса, Ислон черикига йибаргай. Ва ҳар кимдаким, йароғ бўлмагай — йароғ бергай. Бизким, подшоҳларга вожиб турурким, зуъафо ва масокинлардин хабардор бўлгайбиз».

Ушул кун ҳукм бўлдиким, «Жаҳоншоҳбекким, мундин бурун Жавн суйининг йақосидаги элларга чобқали бориб эрди, ёниб урдуга келсун, то газо давлатидин баҳраманд бўлгай!» Жаҳоншоҳбек ҳукм била олампаҳоқ даргоҳига келиб қўшулди.

Сувалак тоғини чобқонлари

Ҳазрат соҳибқирон шанба куни, жумада ал-аввал ойининг ўнида (18.01.1399) огланиб, Сувалак тоғи сори юриди. Ва ул дарада бир киши

2136

бор эрди, Баҳроз отлиқ. Ул лаъин кўб киши йиғиштуруб, тоғнинг берклигига мағрур бўлуб ултуруб эрди. Нуератишйор черики тоғ сори мутаважжих бўлуб, унғ қулдин амироода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ва сул қулдин амироода Султон Хусайн ва Жаҳоншоҳбек ҳировул Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва узаг беклар тартиб била юруб дарага кирдилар. Ва такбир била тилларини очиб, (такбир ва салавот айтиб), кофирлар сори чобтилар. Қилич зарби била ул тоғу тошни кофирларнинг қонлари била бўядилар. Кўб қаттиқ урушуб, охируламр зафар тавфиқ бўлуб, Ислоом черики кофирларни бостилар, кубракини ўлдуруб, молларини таладилар. Ва анча ўкуз ва энак туштиким, сони йўқ эрди. Ҳар ун кишига тўрт юз-беш юз энак-ўкуз тушуб эрди. Ва черик элидин ҳеч киши маҳрум қолмади.

Иакшанба кечаси (19.01.1399) соҳибқирон амироода Пир Муҳаммаднинг эвига бориб тушти. Тонгласи қайтиб, давлат ва саодат била ўрдуга бориб тушти ва андин кўчуб, Баҳрага бориб туштиким, тааллуқ Бакарига эрди. Ва ани Майёпур ҳам дерлар. Ва андин душанба куни, ойнинг ун иккисиди (20.01.1399) Баҳрадин кўчуб тўрт курух юруб, Сова мавъеида етиб тушти. Черик ичиди амал асру кўб жиҳатидин йақин-йақин кўчуб, оҳиста юруб эрдилар. Ҳар кунда уч курух, тўрт курухдин ортуқ бормас эрдилар. Сешанба куни ойнинг ун учиди (21.01.1399) Гандарга бориб туштилар.

Сувалак тоғига тааллуқ жангалларга бориб газо қилғонлари

214a

Жумада ал-аввал ойининг ун тўртида, чаҳоршанба куни (22.01.1399) соҳибқирон Гандардин кўчуб, Жавн суйидин ўтуб, Сувалак тоғининг узаг ёнида бориб тушти. Ва анди эшиттиким, Ратан отлиқ райлардин биров кўб киши йиғиштуруб, баланд тоғларда ва берк жангалларга кириб муҳолифат даввоси бор ва андоқ жангаллар борким, Мозандарон жангалларидин ҳам йағочи қалинроқ турур. Ва ул йағочларни кесмагунча юрса бўлмас. Ҳазрат муни эшитиб таҳаммул қилмадиким, тонг отқай. Ушул кечада машғаллар ёндуруб, черикини йасаб юруберди. Ва ҳукм эттиким, «Жангалда кириб, йағочларни кесиб, йул очсулар!» /Черик жангалга кириб, йағоч кесиб йул очилдилар. Паиҷшанба куни, ойнинг ун бешида (23.01.1399) эрта сабоҳ Сувалак тоғига еттилар. Ва Ратан соҳибқирондин хабар билиб, черикини йиғиштуруб, мукамал ва мусаллаҳ туруб эрди. Аммо соҳибқироннинг черикининг қаросини кўруб, туролмай қочтилар. Мансур черикининг тумон беклари ва қўшун беклари габрларнинг кейинларидин суруб, кўпрогини тушуруб ўлдурдилар. Ва гозийларга йана андин анча мол туштиким, сони йўқ эрди. Ва йана бир кишига юз ва икки юз ўкуз ва энак тушти. Ун бош ва йигирми бош бурда⁹¹ тушти. Амироода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек узаг дараларга бориб газо қилиб, кўб киши кофирлардин ўлдуруб, сонсиз мол олиб ёндилар. Ва Жаҳоншоҳбек тақи йана бурдага бориб, ул тақи ҳиндулардин кўб киши ўлдуруб, сонсиз мол олиб ёнди.

2146

Одина кечаси Ислоом черики барча бир ерда йиғилиб, икки тоғнинг ўртасиди туштилар. Одина куни (24.01.1399) андин кўчуб йана Сувалак тоғига кириб, андин Каркарат вилоятигача ун беш йағоч йул эрди, ва ул тоғ ичи тамом жангал эрди, ва анди ҳиндулар ва райилар кўб эрди, соҳибқирон алар сори мутаважжих бўлди. Жаҳоншоҳбек Хуросон черики била илгари юруб эрди ва Сайин Темур қаровул эрди. Чошгтоҳ эрдиким қайтиб соҳибқиронга арз қилдиким, «Бу ерларда габрлар асру кўб туруб ва узаг ерларга ўшамас». Соҳибқирон гуруб Хуросон черикига ҳукм қилдиким, «Юруб чобсулар!» Ул баҳодурлар кофирлар сори юруб, чопиб уруштилар. Кофирлардин кўб киши ўлдуруб, сонсиз мол олдилар. Ва ўшул кун намози пешинда Шайх Нуриддин қўшунидин /ва Али Султон Тавачидин киши келдиким, «Сул қул сори тоғ ичиди бир дара бор ва анди габрлардин асру бениҳоят кўрунур». Соҳибқирон муни эшитиб ўшул замон ул дара сори мутаважжих бўлди. Фармонладиким, «Шайх Нуриддинбек ва Али Султон Тавачи ул габрлар сори юрсулар!» Алар ҳукм била юруб ул бадбахтлар билан уруштилар. Ва ҳазрат соҳибқирон тақи етишиб келди. Ислоом черикининг баҳодурлари йағог бўлуб, тоғларга чиқиб, кофирлар била урушуб,

қуб киши ўлдурдилар. Ва қолгонлари бир-бир бўлуб ҳар сори қочтилар. Мансур черики қуб мол олиб ёндилар. Ва анча мол туштиким сони йўқ эрди. Ҳазрат ул кун охшомғача анда турди, то Ислом черики фароғат била молларни олдилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Ҳар кишигаким, мол тегмаган бўлса, мол олгон кишилар аларга нима берсунлар!» Мол олгонлар олмагонларга анча мол бердиларким, барча тенг бўддилар. Ул кеча ушул дарада маймун асру қуб эрди; кеча келиб, черик ичида кириб нима олиб қочар эрдилар.

215а Соҳибқирон бир ойда (жумада ал-аввалнинг ўн олтисидан (24.01.1399)) то жумада ал-охирнинг ўн олтисининг (23.02.1399) ниҳоятигача) икки тоғнинг орасидаким, Сувалак ва Карака тоғи эрди, булгон габрларни ва бутнарастларни мусаххар қилди ва етти улуг қалъани олди. Ва ул қалъалардин бири Шайхун қалъаси эрдиким, Малик Шайха Қўқарийнинг ич-уруғлари анда эрдилар ва мусулмон эрди. Ҳазратқа тобиъ булғони учун аларга ҳеч зарар-заҳмат тегмади. Аммо алардин ниғоқ зоҳир бўлур эрди. Соҳибқирон мулозимларидин бир оқил киши фикр эттиким, «Булар ичида ҳар неким силоҳ бўлса, моли амонийга ҳисоб қилиб олмак керак». Алар ичида ҳар неким, /силоҳ моли амонийга ҳисоб қилиб олдилар. Ва йана нимаким, бир олтун арзимас эрди, ўн олтунга ҳисоб қилиб олур эрдилар. Бу жиҳатдин қалъанинг эли ҳар неким, силоҳдин аларда бор эрди, чиқариб бердилар. Андоқким, алар ичида аслаҳадин ҳеч нима қолмади. Ҳукм бўлдиким, «Қирқ бош ҳиндуним, Ҳиндушоҳ Хозинга тааллуқ турур, қалъага кирсунлар!» Ул ҳиндулар қалъага кириб, муҳолифат қилиб, баъзи мусулмонларни ўлдурдилар. Бу жиҳатдин Ислом черикига вожиб бўлдиким, ул кофирларни ўлдургай. Қалъага кириб икки минг габрни ўлдурдилар. Ул ер кофирлардин нок бўлуб, Ислом нури била музаййан бўлди. *Вал ҳамду ли-Тлаҳи аъла тавотиру ну'монҳи аз-заҳира вал-ботина.*

Ҳазрат соҳибқирон Жамму ливосига бориб газо қилғони

215б Соҳибқирони динпарвар Сувалак тоғининг кофирларидин хотирини жамъ қилиб, йакшанба куни, жумада ал-охир ойининг ўн олтисидан (23.02.1399) Мунсор мавзеъидин қайтиб олти куруҳ йўл юруб, Байла қарйасига туштиким, бу кент Жаммуга тааллуқ эрди. Ушул кун Шайх Муҳаммад Ийгу Темур ва Мубашшир ва амирзода Халил Султон тумонидин Исмоил Барлос Байла сори мутаважжих бўддилар. Ва ул ернинг эли барча диловар ва баҳодур эрдилар ва жангаллари асру берк ер эрди. Алар уаларига мағрур бўлуб, исён йўлига кириб уруш қилдилар. Ислом черики ҳам уруш асбобиға машғул бўлуб, алар сори таважжуҳ қилиб борур эрдиларким, соҳибқирон қошидин биров келиб ҳукм келтурдиким, «Буқун алар била урушмасунлар ва таваққуф қилсунлар, биз келгунча!» Бас, душанба куни, ойнинг ўн еттисидан (24.02.1399) соҳибқирон давлат била отланиб, йасол бирла юруб, такбир ва салавот йибариб, гулгуларини етти кўкга еткуруб, еттилар./Кофирлар бу азимат ва шавкат ва ҳайбатни кўруб туролмай, кентдин жангаллар сори қочтилар. Баҳодурлар чошиб, чангалдаги йўлларига бориб турдилар, то черик фароғат била ул кентга кириб, таладилар ва ошлиқ ва озуқ бисёр олдилар. Андин кучуб турт куруҳ юруб, туштилар.

Ушул кун Ўлжа Темур ва Фулод ва Муътаид Зайнуддинким, Деҳлидин Кашмир вилоятига элчиликқа бориб эрдилар. Шоҳ Искандарнинг элчилари била урдуга келиб, соҳибқиронга кўрунуш қилиб, арзадошт қилдиларким, Шоҳ Искандар тобёъ бўлуб мулозиматқа келур эрди. Жаҳон мавзеъида етиб эрдиким, Мавлоно Зайнуддинким, анинг кишиси турур, элчиликка келиб, қайтиб борурда Шоҳ Искандарга етиб дедиким, «Девонийлардин ҳукм бўлдиким, «Уттуз минг от ва юз минг олтун тангаким, ҳар танга икки йарим мисқол булгай, Кашмир вилоятинин саранжом қилиб келтурсунлар». Шоҳ Искандар бу сўзни эшитиб, деди: «Мен ўзум ёнмагунча бу сўз саранжом булмас». Ёниб бордиким, бу нималарни саранжом қилиб мулозиматқа келгай. Соҳибқирон бу сўзни эшитиб, дедиким, «Девонийлар Султон Искандарга зулм қилиб турурлар. Вилоятига муносиб нима солмагондурлар».

Бас, элчилар ҳазрат соҳибқиронга таъриф қилдиларким, «Султон Искандар асру йахши давлатхоҳлардин турур ва сидку эътиқод била қуллуққа бўйун қўйиб турур». Соҳибқирон лутф этиб, йана киши йибардиким, «Султон Искандар девонийлар солгон молга муъаттал бўлмасун, ул мол ҳосил бўлса. Ва агар ҳосил бўлмаса, ўзи келиб бизни кўрсун!»

216a Сешанба кўни, ойнинг ўн саккизида (25.02.1399) Султон Искандарнинг элчилари била Муътаид Зайнудинни Султон Искандарга йибарди ва қарор қилдилар: «Йигирми саккиз кўнда / Синд сўйининг йақосида ет-кайсиэ». Бас, аларни йибаргондин сўнг бу ерда тоғ этагида бир кенте бор эрди, Ислоом черики ул кент сори мутаважжих бўлдилар. Ва андаги ҳиндулар хону-монларидин кечиб, кентда ўт солиб қўйдуруб, ўзлари қочтилар. Ислоом черики ул кентда кириб, озуқ олдилар. Ушул кун йана икки кентким, аларга йақин эрди, намоз пешин эрдиким, анда бориб чобтилар, мол ва ошлиқ қўб олдилар. Аро Темурким, соҳибқироннинг бандаларидин эрди, ўқ еб захмлиқ бўлди.

216b Чаҳоршанба кўни, ойнинг ўн тўққизида (26.02.1399) андин кўчуб, Жамму кентининг йақинида бориб тушти. Ва андин Жаммуғача тўрт курух эрди ва муғдин Жаммуғача борар (йўл) зироат эрди. Панжшанба кўни (27.02.1399) Жамму сори мутаважжих бўлдилар. Ва ул дарадаким, Жаммунунг сўйи андин чиқар эрди, кирдилар. Ва тоғнинг этагида сўл қўл сори Жаммунунг кенти эрди ва ўнг қўл сори Манур кенти эрди. Ва бу икки кентда ҳиндулар бор эрди, барчаси қавий ҳайкал ва баҳодур ва асру берк жангаллар бор эрдиким, анда кирмак мушқил эрди. Ул бадбахтлар ўғлон-ушоқларини тоғларга йибариб, ўзлари турдилар. Соҳибқирон ўз табйиридин фнхр қилдиким, ул ҳиндулардин черикка ташвиш тегмай, барчаси эликка тушгай. Ҳукм қилдиким, «Аларга бориб ташвиш бермасулар ва Манур сори бориб чобсулар!» Ислоом черики ҳукм била Манур кентини талаб, қайтқонда Жаммуга кириб ошлиқ олдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Неча минг киши каминларда ўлтурсулар!» Ва ўзи қайтиб, Жамму сўйидин ўтуб, тўрт курух йўл юруб, Чиноба сўйиға⁹¹² этиб туштилар. Ва анда тўрт йағоч йўл юруб, барча зироат эрди ва ўт бениҳоят эрди, анда тушуб ўлтурдилар. / Аммо ҳиндуларким, қочиб жангалларга кириб эрдилар, ҳиндулар хаёл эттиларким, черик ёниб борди. Тулкидек жангалдин чиқтилар ва каминда тургон шерлардин гофил эрдиларким, ногоҳ ул баҳодурлар каминлардин чиқиб, ул кофирлар устига тукулдилар. Қўб киши ул кофирлардин ўлдурдилар. Ва (амир) Шайх Нуриддин тумонидин Давлат Темур Тавачи ва Ҳусайн Малик Қавчин Жаммунунг райини элик габр била тирик тутуб, соҳибқирон қошиға келтурди. Ҳазрат худойға шукр деб, элик кишини банд қилдилар. Ва Жаммунунг райи урушда захм еб эрди, андин мол ҳосил бўлгай деб, захмини муъолажа қилдилар. Ва ваъда ва насиҳатлар била Ислоом давлатиға мушарраф бўлди ва ути этдиким, алар ичида ҳаром эрди, еди. Ҳазрат анга қўб иноят ва шафқат қилди ва анда бир кун турди. Бу жиҳатдинким, Ислоом черикидин бир жамоат киши Лаҳовар вилоятиға бориб эрди, ул боргон кишилар ёниб келдилар.

Лаҳовар шаҳрининг⁹¹³ қиссаси ва Шайха Кўкарининг зикри

217a Ушул кун хабар келдиким, шаҳзодаларким, ҳукм била Лаҳовар шаҳриға бориб эрдилар, шаҳарни мусаххар қилиб, моли амон тилайдурлар ва Шайха Кўкарини тутубтурлар. Шайха Кўкарининг зикрини бурун баён қилиб эрдукким, соҳибқирон Ҳиндустон вилоятиға киргонда келиб ҳазратни кўруб эрди. Ва ҳазрат ани йахши кўруб андоқ сийладиким, андин йахшироқ бўлмагай. Ва ҳар ердаким этиб, ул ернинг ҳиндулари дедиларким, «Биз Шайха Кўкарининг кишисибиз», ҳазрат аларга музоҳим бўлмади. Ва икки сувнунг аросида бири Ганг дарёси ва бири Жавн сўйида Шайха Кўкарини ижозат талаб, вилоятиға бориб, соврин ва пешкаш йасаб, Паноҳ сўйидаким, ани Лаҳовар сўйи⁹¹⁴ ҳам дерлар, анда келиб қўшулгай. Ҳазрат ани/ ижозат бериб, ўз вилоятиға бориб, айшу ишратқа машғул бўлди ва ҳар нимаким, муқаррар қилиб эрди, барчани унутуб, мухалифат йўлиға кириб,

соҳибқирондин мулозимлари, Мовароуннаҳр вилоятидин келур эрдилар, мисли Мавлоно Убайдуллоҳ Садр ва Ҳиндушоҳ Хозин анда еттилар, Шайха Кўкари буларга ҳеч (илтифот) қилмади. Бу жиҳатдин ҳукм бўлдимки, «Анинг вилоятини талаб, ўзини тутуб келтурсулар!» Душанба куни ойнинг йигирми тўртида (03.03.1399) нусратпаноҳ черики Чинова суйидин кечиб, беш куруҳ йўл юруб, туштилар.

Ул кун амироода Мироншоҳнинг навкарлари Табриздин келиб, шаҳзода-нинг саломатлиқ хабарини келтурдилар⁹¹⁵. Ва Бағдох ва Миср ва Шом ва Рум ва Дашти Қипчоқ ва Қалъайи Аланчуқнинг хабарларини арз қилдилар. Ва ўшул кун Ҳиндушоҳ Хозинни Самарқанд сори йибардимки, то хабар вусули соҳибқиронни анда элтгай. Ва ўшул кун амироода Пир Муҳаммад Умаршайхнинг навкарлари Форсдин келиб, саломатлиқ хабарини келтурдилар. Ва пешкашлар куб келтуруб эрдилар, барчани торгтиллар.

Чаҳоршанба куни, ойнинг йигирми олтисиди (05.03.1399) Чинова суйидин кечиб, олти куруҳ юруб, бир есида тушти. Ва ўшул кун Табриздин келгон элчилардин бировни Самарқандга йибардимки, «Мундаки биз Ҳиндустон вилоятидин қайтиб келурбиз, андаги ўғлонлар ўғрув келсулар!» Панжшанба куни, ойнинг йигирми еттисиди (06.03.1399) олти куруҳ йўл юруб, бир жангалга йақин етиб, бир тена устида ҳазрат соҳибқирон тушти. Ўшул кун жангал ичида бир шер пайдо бўлуб, Исом черикининг баҳодурлари ул шер сори чобтилар. Барчадин бурун Шайх Нуриддин шерга етиб ҳамла қилиб, қилич биле шерни чобти. Бу маҳалда амироода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳ Баҳодур ва амир Жаҳоншоҳ Лаҳовар шаҳридин қайтиб, /урдуга келиб, пешкашлар биле соҳибқиронни кўрунуш эттилар. Ҳазрат барча бекларга бағишлади. Аммо ул маҳалда иноят назари Муҳаммад Озодага тушуб, хосса зарбофт тўн ва олтун камар ханжар бериб, уруқибши ичида ани сарафроз қилдурди. Ўшул кун ҳукм бўлдимки, «Унг қўл ва сул қўлдаги беклар ва тумон беклари ва қўшун беклари, ҳар киши ўз юртига қайтиб борсулар!» Шаҳзодаларга ва бекларга ҳар бирига лойиқ тунлар кийдуруб, отлар миндуруб, шафқат ва иноят биле сарафроз қилди. Ва Ҳиндустондаги вилоятларнинг шоҳлариким, мутиъ бўлуб, хизматда келиб юруб эрдилар, барчага иноятлар қилиб, нишонлар бериб, вилоятларига йибардилар. Ва Хизрхонким, Саранг ани тутуб қалъада банд қилиб эрди, ул аидин қочиб, Деҳли вилоятида Ажудан қошидаким, подшоҳи мусулмон эрди, бориб эрди, ҳазрат анда боргонда хизматқа келиб эрди. Бу маҳалда соҳибқироннинг иноят кўзи анга тушуб, Мултон вилоятини анга берди.

Ҳазрат соҳибқирон бу ердаким, тушуб эрди, ов қилмоққа асру муносиб эрди: ажойиб ва гаройиб жонуворлардин бениҳоят эрди — шеру бабр ва каркидону кўталой ва ола кийик ва кўк сўғун ва товусу тути ва ўзга ажойиб қушлар куб эрди. Соҳибқироннинг муборак кўнглига туштиким, ов солгай.

Назм:

Буюрди шаҳаншоҳи нусратши-бор,
Ки, солгайлар анда черики шикор.

Юруб солдилар ов сипоҳи далер,
Ўшул ерда на бабр қолди, на шер.

На товус қолди, на тути, даррож,
На лаклак биле анда на қалдивож.

Ва анча жонивор олдиларким, сони йўқ эрди, каркидон куб олдилар. Ва бу каркидон андоқ қушлук булурким, мункузи биле отни/ уруб кўгаруур. Ва анинг терисига ўқ ва қилич ҳеч нима иш қилмас. Ул кун анда зубун бўлуб, куб андин ўлдурдилар.

218а

Одина куни (07.03.1399) овдин фориг бўлуб, саккиз куруҳ йўл юруб, бир мавзёким, ани Жаҳон дерлар ва Кашмирнинг йўлида эрди, анда келиб тушти.

Кашмир вилоятининг сифати

Кашмир вилояти оламдаги маъмур вилоятлардин эрур ва машҳур турур. Ва анинг вазни асру ажойиб тушуб турур. Ва андаким, киши бораолур ва бу Кашмир тўртинчи иқлимнинг ўртасида, тўртинчи иқлимга тааллуқ

турур, арзи уттуз уч даража турур ва ўттуз етти дақиқа. Ва тавили юз даража турур. Ва ул вилоят тавилоний тушуб турур, тўрт ёни тоғ турур. Жанубидаги тоғи Деҳинга тааллуқ турур ва ғарби соридаги тоғи авгонийларга тааллуқ турур ва шарқи сори Туббатқа⁹¹⁶ тааллуқ турур. Ва шарқидин ғарбигача қирқ йағоч турур ва арзи шимолдин жанубгача саккиз йағоч турур. Тоғ ичида Ҳамавор дашти турур. Ун минг маъмур кенти борким, барча оқар сувлар ва сабзалар ва боғлар ва зироат ва иморат турур. Ва ун минг ерким, кентга ва зироатқа лойиқ ёлбас ерлари бор. Ул ернинг эли асру соҳибжамол ва латиф турур, нечуким аларнинг хублуғи оламда машҳур турур. Ва анда турлук-турлук гуллар ва йағочлар ва мейвалар асру куб турур. Аммо совуғи асру куб ва қаттиқ бўлур, қор ва йамгур куб бўлур. Бу жиҳатдин анда хурмо ва нораиш ва лиму бўлмас. Уёга мейвалардин барча бўлур. Шаҳри ўртада тушуб турурким, ҳар ёни йигирми йағоч турур. Ва бу шаҳарнинг оти Нағара⁹¹⁷ турурким, пойтахт турур ва подшоҳ анда турур. Ва Бағдод шаҳритек бу шаҳарнинг ўртасидин улуг сув борадур. Ва бу улуг сув бир булогдин чиқар ва ани Дайр булоғи дерлар. Ва бу сув Кашмирдин чиқиб Ҳиндустонга/ борур. Анда ани Дандона суйи ва

2186

Чинова суйи ва Жамму суйи дерлар. Иана тўрт улуг дарё Синд суйидек ва Биёх суйидек бир бўлур, Мўлтондин юкори чиқиб, Чинова суйига қўшулур. Ва бу сувлар Мўлтондин ўтуб Рова суйига⁹¹⁸ қўшулур. Ва андин сўнг Биёх суйи аларга қўшуб, Татта⁹¹⁹ еридин Уммон дарёсига⁹²⁰ тўкар. Ва бу шаҳарнинг қўргони худой қудратидин тошдин тушуб турур, андоқким устакорлар ани йасаб турур деб ҳаёл қилгайсен. Бу қўргон ҳаргиз ҳеч ери бузулмас ва ани киши иморат қилмас. Ва андаги эл анинг иморатидин ва йасамоғидин ҳеч фикрлари йўқ турур ва ҳеч киши ани уруш била ололмас. Ва эл йамгурдин ҳеч андишалари йўқ турур.

Кашмирнинг йули уч соридин турур: бир йули Мўлтон соридин эрур. Ва ул йул андоқ турурким, андин от ва эшак юролмас. Ва кишиким, ул йулдин борур эрмиш, сувни ва озқини ўзи кўтариб борур эрмиш. Ва Ҳиндустон сори йули ҳам ўшундоқ турур. Ва ул йулким, Туббат соридин турур, ул бу икки йулдин осонроқ турур. Аммо ул йулда неча кунлуқ йули андоқ турурким, анда бир ўтким, ердин чиқиб турур, ул ўт оғутек турур. Ҳар галаким андин еса филҳол ўлур эрмиш. Ва от ва эшак ул йулдин кслаолмас.

Алқисса, ҳазрат соҳибқирон шанба кун, ойнинг йигирми тўққузиди (08.03.1399) Жаҳон мавзёида кўчуб, тўрт куруҳ юруб, Дандона суйига етиб тушти. Бас, ул сувга кўфрук боғлаштурди. Ҳукм қилдиким, «Черикдаги йайоғлари, турку-тожик ул кўфрукдин ўтсунлар!» Шоҳ Маликбек ва Жалоли ал-Исломбек туруб, элни кўфрукдин ўткардилар.

Соҳибқирон давлат ва иқбол била Мовароуннаҳр сори мутаважжих бўлғони

219a

Жумада ал-охир ойининг охирида, йакшанба кун (08.03.1399) аввал сабоҳда ҳазрат соҳибқирон/ черикдин бурун отланиб, Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Илғор этиб, йигирми куруҳ йул юруб, тушти, Дандона суйининг қуйи сори Сомнат мавзёидаким, Худ тоғига тааллуқ турур. Бас, андин душанба кун, ражаб ойининг аввалида (09.03. 1399) Сомнат мавзёидин отланиб, қалъага етиб туштиллар. Ва ушул кун намози пешинда намоз ўқуб, Жалолий йўлига кириб суруб, тамоми шомда чўлдин чиқиб, Шаҳон суйига етиб тушти. Ва бир жамоат бекларким, анда ўлтуруб, йўлларни ва қалъаларни сақлар эрдилар, мисли Пир Али Сулдуз ва ўзга беклар ҳукм билан Синд суйига кўфрук боғлаб эрдилар. Соҳибқирон келиб кўфрукдин ўтуб, тушгача анда тушуб ўлтурди. Аллоҳдобекни кўфрук бошида қўйдиким, кейиндин келгон черикни кўфрукдин ўткаргай.

Соҳибқирон намози пешинни ўқуб саодат ва давлат била отланиб, икки куруҳ йул юруб тушти. Чоҳоршанба кун, ойнинг учиди (11.03.1399) андин кўчуб, Бону марҳаласида келиб тушти. Пир Али Тоз ва амир Ҳусайн Қавчин ва ўзга бекларким, авгонийларнинг дафъи учун анда туруб эдилар

ва етти ой эрдиким, соҳибқирон мулозиматидин йироқ тушуб эрдилар, бу ерда барчанинг кўзлари муборак жамолидин йаруқ бўлди ва бир тўққуз от ва минг говмиш торгтиллар. Соҳибқирон отларни аларга уқ берди ва говмишларни кўруб дедиким, «Буларни бир ердин талаб олиб турурлар. Анда элтиб, эйаларига берсунлар. Ва Пир Али бўлгон кишиси била анда турсунким, черик барча ўткунча». Панжшанба куни, ойнинг тўртидаким, (фарвардинмоҳи жалолийнинг аввали) (12.03.1399) наврўз куни эрди ҳазрат Ҳаққ июнатидин отланиб Нағар қалъаси сори мугаважжих бўлди.

2196 Одина куни (13.03.1399) қалъага етиб тушти. Ва ул кун ул юртдин шохзода Мирошпоҳ (навқарига) /ижозат бериб, Озарбайжон мамлақати сори йибарди. Ва ўшул кун Маҳмуд Барот Хожа ва Ҳиндушпоҳ Кобулийни Кобулгача йибардиким, андаги черикни йигиштуруб, авғонийларнинг дафъи учун келтургай. Ва айтиб йибардиким, Сулаймоншоҳбекни ул маҳалдаким, Ҳиндустонга мугаважжих бўлуб эрди, ҳукм қилиб эрдиким, Нағар қалъасини иморат қилгай. Ул ҳукм билан бориб, ул қалъани иморат қилиб эрди. Аммо қалъадин ташқари бир улуг булог воқий бўлуб эрди, суйи асру зебо ва латиф эрди. Бу маҳалдаким, соҳибқирон мунда етиб кўрдиким, сув қалъадин ташқари турур, муборак хотирига кечтиким, бу булог қалъа ичида бўлгай. Бовужуд улким, фарзандларининг иштиёқи бор эрди, анда тушуб ултурди. Аммо маълум йуқ эрдиким, черик элидин не миқдор киши келгон турур. Бу маҳалда ахтачилар арз еткурдиларким, неча харвор тақа қолиб турур, ани не қилали? Ҳазрат муни эшитиб буюрдиким, «Ҳар каски черикдин ҳозир турур, аларга беринглар!» Бас, эл тақа ҳаваси учун ҳар бек келиб кишисини кўб этиб тақа олур эрди. Андин сўнг ҳукм қилдиким, «Қалъани улдроқ қилсунлар, андоқким, булог қалъа ичида киргай!» Ва ҳар кимнинг беклардин кишисини кўб этиб тақа олиб эрди, ўшул дастур билан алардин киши талаб ишга солдилар.

Шанба куни, ойнинг олтисиди (14.03.1399) ул ишга машғул бўлуб яна душанба кунида (16.03.1399) намози дигарда ул қалъа тамом бўлди. Ва андоқ жаҳд қилдиким, беклар ўзлари хишт²²¹ ва балчиқ ташидилар. Ул қалъа тугангандин сўнг амирзода Пир Муҳаммаднинг навқарларидин (Нусрат) Қиморийни уч юз киши (уз кўшунидин) ва уч ўғлонким, Жучихон наслидин эрдилар, барчадин улуги Йаруқ Ўғлон эрди, тўрт юз эвлук ўзбек

220a била анда кўйдурди. Ва Эрб қалъасини ва Шанузон қалъасини / Шайх Нуриддинбекнинг амакисининг угли Шайх Ҳасан Сахт Камонга берди. Ва андин кучуб, Канди Шайх Муборакшоҳ сори равон бўлди, анда етиб тушти.

Сешанба куни, ойнинг тўққузиди (17.03.1399) андин кучуб, Кирмоқ йўлига кириб юриди. Шайх Аҳмад Хожа Авғоний келиб ул дарада соҳибқиронни кўрди. Ушул кун Асика мавзеъида етиб Шайх Аҳмад Абдал эвнга тушти. Анчаким эликидин келди, хизмат қилди. Чаҳоршанба куни (18.03.1399) Асика мавзеъидин кўчуб, Оромак даҳонасида кирди. Ул кун Мавлоно Неъматни Шоҳрух мирзога Ҳиротқа йибарди. Панжшанба куни (19.03.1399) Сурхоб кентига келиб тушти. Чошга андин кучуб, Кобулга келиб тушди. Ва анда Чулпон Мулк ого ва баъзи оғоларким, отлари ҳориб эрди ва баъзи беклар ва тева қатор ва хачирлар ҳам бориб эрди, Мубашширни қўйдиким, аларни бошлаб ақарин келгайлар. Ва ўзи андин отланиб, намозшомга йақин Жўйи Навға келиб тушти. Ва ул ариге эрдиким, ҳазрат ўзи чиқориб эрди ва ани Жўйи Моҳигир от қўйиб эрди.

Жума куни (20.03.1399) андин кучуб, Арабон мавзеъида келиб тушти. Ва ҳукм қидиким, «Анда работи солгайлар!» Андин отланиб, Шабарту ва Йангидарадин ўтуб, уқбадин икки йағоч йўл бери тушти. Ва ул кун ҳазратнинг элик-аёғига ташвиши вақий бўлди, андоқким, отқа минаолмади, муҳаффага кирди. Ва ул ердаким, ҳазратқа бу алам пайдо бўлди, ул ерни Нохушак дедилар. Ушул кун кечга йақин шаҳзода Шоҳрухнунг навқари Ҳиротдин келиб соғлиқ ва саломатлиқ хабарини келтурди. Ул ҳазрат алами жиҳатидин отлана олмай, ул кун анда турди. Ва йана тонгласи муҳаффада кириб юриди. Бас, хосса мулозимлари муҳаффанинг пойаларини буйунларига олиб, дарага кириб /борур эрдилар. Ва ул йўл асру тор йўл турур. Ва анда бир уқба борким, ани Сиёҳпаж дерлар. Дарадин ангача йигирми олти қатла сувдин ўтмак керак. Ва уқбадин нари дарадин чиққунча йигирми икки қатла сувдин ўтмак керак.

Душанба куни (23.03.1399) маҳди аъло Сарой Мулк хонимнинг мулозимлари ва Туман ого ва ўзга оғоларнинг ва шаҳзодаларнинг навкарлари Самарқанддин келиб, пешкарлар тортиб, саломатлиқ хабарини арзга еткурдилар. Ва ҳазрат соҳибқирон алардин неча кишини ва Туман оғонунг навқари Темур Қутлуғни йибардиким, пилларни ўтрукдин (таъжил била) илгари суруб келтурсунлар. Аммо ҳазратнинг алами жиҳатидин барча мулозимларнинг кўнгуллари паришон эрди.

Чоршанба куни, ойнинг ўн еттисиди (25.03.1399) ҳазрат Ҳаққ иноятидин ҳазрат соҳибқироннинг ул алами таскин топиб, мулозимлари барча севуруб шуқр дедилар. Панжшанба куни (26.03.1399) Сароб мавзъидин муҳаффада ўлтуруб, Бағлон сори мутаважжиҳ бўлди. Ахроз кентига келиб тушти. Анда таом ва шароб ичиб, йана отланиб, Қаро Булоқ мавзъида тушти.

Амирзода Пир Муҳаммаднинг ҳарамлари ва Жаҳоншоҳбекнинг ҳарамлари ва Бағлоннинг улуг арбоблари совринлар келтурдилар. Одина куни, ойнинг ўн тўққизиди (27.03.1399) андин кўчуб, Самағон мавзъида тушти. Ва ўшул кун андин кўчуб, шанба куни, ойнинг йигирмисиди (28.03.1399) Хулм мавзъида келиб тушти. Ва туш маҳалида андин кўчуб, йарим кечагача юруб, Жайхун суйига йақин келиб тушти.

Соҳибқирон Жайхун суйидин ўтконда хотунлари била ўғлонлари келгони

Йақшанба куни, ойнинг йигирми бирида (29.03.1399) чошгтоҳда соҳибқирон кема билан Жайхун суйидин кечиб тушти. Ул тушкон ерда амирзода Улугбек ва амирзода Иброҳим мирзо ва ҳазри муалло Бекиси Султон ва 221a муҳаззироти тиниқисмат ва жалолат /Сарой Мулк хоним ва Тукал хоним ва Туман ого ва ўзга шоҳзодалар била Самарқанд ақобирлари барча ўтрав келиб, муборак дийдорига мушарраф бўлуб, барча дуо қилдилар. Ва анча кумиш ва олтул сочиқлар сочтиларким, дарё йақоси тўла кумуш ва олтул бўлди. Душанба куни (30.03.1399) Термизга келиб турди. Хонзода Алоал-Мулкким насаби шарифи ҳазрат Рисолатқа, салл Аллоҳу алайҳи васалламга тегар эрди, ул кун ҳазратқа тўй берди ва йахши пешкашлар торгити. Сешанба куни (31.03.1399) Термиздин кечиб, Жаҳоншоҳ қишлоғида тушти ва андин кўчуб, Турки Гармобада тушти. Панжшанба куни (02.04.1399) қалъадин ўтуб, Оби Борйақда тушти, жума куни (03.04.1399) Чекдалиқда тушти. Шанба куни (04.04.1399) Қўзи Мундоқда келиб тушти, ва йақшанба куни (05.04.1399) Дилбарчинга еттилар. Ва бу манзилда шоҳзода Шоҳрух Ҳиротдин келиб атосининг муборак дийдоридин кўзини равшан қилди. Шейр:

Ато бошига келди ул шаҳриёр,
Қилиб анда қўб дурру гавҳар нисор.
Кўрушуб ато бириа ул нурхунар,
Юкунуб дуо қилди ул номвар.

Ушул манзилда Мироншоҳнинг ўғли амирзода Умар Самарқанддин келиб ҳазратни кўрди. Ҳиндустон борғонда соҳибқирон ани Самарқандда қўйуб эрди. Ул эл била йахши чиқиб, адл қилиб эрди. Соҳибқирон мунини эшитиб, ани йахши кўруб сўрди. Душанба куни (06.04.1399) андин кўчуб, бир ариғ йақосида тушти. Сешанба куни (07.04.1399) Кеш вилоятига кириб, Шайх Шамсудин Кузор мазорига бориб тавоф қилди. Андин чиқиб ўзга машойхларнинг мазорига бориб тавоф қилди. Андин сунг атосининг мазорига бориб тавоф қилди, қўб садақалар бериб фақиру мискинларга иноятлар қилди. Ва ўн беш кун Оқсаройда ўлтуруб, айшу фароғат қилди. 221b Шайбон ойининг /ўн тўрттида (21.04.1399) Кеш шаҳридин кўчуб, Рудак суйига бориб тушти. (Чаҳоршанба куни, ойнинг бешиди Чинор мавзъида бориб тушти). Ойнинг ўн олтисиди (панжшанба куни) (23.04.1399) уқбадин ўтуб, Қутлуғ юртда бориб тушуб, андин кўчуб, (одина куни ойнинг ўн еттисиди) (24.04.1399) Тахти Қарочага бориб тушти. Шанба куни, ўн

саккизда (25.04.1399) Қаро Тепа богида Жаҳоннамой кўшида бориб тушти. Ва йакшанба кўни, ун туққизда (26.04.1399) Давлатобод богида бориб тушти. Душанба кўни, ойнинг йигирмасида чоштвоҳда ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат билан Боғи Дилқушо кўшига бориб тушти. Ва ул иморатни йанги тутатиб эрдилар. Анда тушканда подшоҳона суҳбати тутуб, барча шаҳзодалар ва оғолар ва беклар анда келиб ҳазратни кўрдилар ва сочиқлар сочиб, совриилар тортиб, муборакбод қилдилар.

Сешанба кўни, ойнинг йигирми бирида (28.04.1399) давлат билан Жаҳонгушойдин отланиб, Самарқанд шаҳрига кириб, ул шаҳарда Қусам ибн ал-Аббоснинг мазориға бориб тавоф қилди. Андағи мужовирларға куб нималар бериб, намози пешинда Боғи Чинори нақши жаҳонға бориб тушти. Ва бу маҳалда пиллар етишти. Ва Самарқанд эликим, ҳаргиз пилни кўрмагон эрдилар, барча халқ тафарружқа чиқиб, Ҳаққ субҳонаху ва таоло санъига ҳайрон бўдилар.

Ҳазрат соҳибқирон барча шаҳзодаларға ва шаҳарнинг бузурғларига тансуқ нималарким, Ҳиндустондин келтуруб эрди, кишига лойиқ савғотлар берди. Ва Сарангим, Маллухоннинг ағоси эрди, икки пил билан амирзода Султон Муҳаммадқа йибарди. Ва шаҳзода Шоҳрух ижозат тилаб Ҳиротқа борди. *Вал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил оламин, вас-салом ала хайри халқиҳи Муҳаммадин ва олиҳи ажмаъин.*

Ҳазрат соҳибқирон масжиди жумъа иморатини Самарқандда бунёд қилғони

222a Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон вилоятиға киргонда кофирлар билан урушуб, бугларни синдуруб, оташкадаларни бузуб юрур эрди. Ул маҳалда ниёт қилдиким, «Мундин саломат қайтиб Самарқандқа борсам, анда масжиди жумъа солғаймен». Бас, чун/ нуерат ва саодат билан қайтиб Самарқандда тушти, ҳукм қилдиким, масжиди жумъани бунёд қилдилар.

Йакшанба кўни, рамазон ойининг тўртида, тарих саккиз юз бирда, тавушқон йилда (10.05.1399) йахши соатда устодлар тарҳ солдилар. Сангтарошлар Форс ва Озарбайжон ва Ҳиндустондин келтуруб эрдилар, икки юз устодлар ишга машғул бўлуб, беш юз киши тоғқа бориб тош кесмакка машғул бўдилар. Ҳар ердиким, меъморлар ва ҳунармандлар бор эрди, барча анда келиб ишга машғул бўдилар. Тош келтурмак учун туқсон беш занжир пилким, Ҳиндустондин Самарқандга келтуруб эрдилар, ишга машғул қилдиларким, тоғдин тош келтурур эрдилар. Ва ҳар иш бошида бир шаҳзода билан бир бекни муҳассил қўйди.

Ва бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султонким, мўғул сарҳадида ултуруб эрди, етишти. Туман оғонинг хонақоҳида соҳибқиронни кўрунуш қилиб, муборак жамолидин кўзини йааруқ этти. Ҳазрат шаҳзода билан кўрушуб, йахши сўруб, марҳаматлар қилди.

Соҳибқирон гоят ихтимомидинким, масжид ишида таъаллул бўлмағай, ўзи ҳар кун келиб ишлагонлар бошиға туруб, ихтимом қилур эрди. Ва сўруб эрди. Масжиди жумъада тўрт юз саксон устун тошдин йасаб, ҳар бирининг узунлиги етти қари эрди, қўйуб йасадилар. Ва сақфини тошдин йасадилар ва тўрт ёнида тўрт минора йасадилар. Масжид тутангандин сўнг Дилқушо боғиға бориб тўйлар берди. Устакорларға гўнлар кийдуруб, отлар миндурди. *Вал-ҳамду ли-Ллаҳи Раббил-оламин.*

Ҳазрат соҳибқирон йана Эрон сори етти йиллиқ йуруш йароғи қилиб борғонининг сабаби

222b Худой тақдирининг амирзода Мироншоҳ (етти юз туқсон саккизинчи йил кузиким, сичқон йилға мувофиқ турур), Хўйға йақин Пир Умар Нахчирбон мазорида ов солиб, ҳар ён чоғиб /юрур эрди. Бир кийикни кўруб кўнгида кеттиким, ул кийикни тирик олғай. Отидин йиқилиб, ўзини кетиб, беҳуш бўлуб ётти. Фурсатдин сўнг филжумла ўзига келиб кўзини очти. Беклар ва мулозимлари бу жиҳатдин барчанин кўнгуллари беҳузур бўлди. Шаҳзода уч кеча-кундуз ушандоқ гоҳи ўзига келур эрди ва гоҳи ўзини кетар эрди. Алқисса (муолижада хато бўлгани сабабидин) димоғида халали воқеъ

булдиким, баъзи номуносиб ишлар андин зоҳир булур эрди. Ёз маҳалида Бағдод сори мутаважжих булуб, черик тортиб борди ва ҳар кунда икки куч қилиб борур эрди. Ва ҳаётида бу эрдиким, Султон Аҳмад андин хабар эшитгач турмағуси турур. Шаҳзода Иброҳим Малик мазорига етти, Табриздин хабар келдиким, бир жамоат фитначи бадбахтлар иттифоқ қилиб, шарту аҳд қилиб турурким, бир фитна қилгайлар. Бас, бу сўзга ҳеч парво қилмай Бағдод сори юриди. Султон Аҳмад билур эрдиким, бу маҳалда Бағдодни киши қамал қилиб ултураолмас, шаҳарни беркитиб ултурди. Аммо Табриздин бир-бирининг кейнида элчи келиб, душманлардин хабарлар келтурдилар. Шаҳзода икки кундин сўнг отланиб, Бағдоддин Табриз сори мутаважжих булди. Ва бир кун икки қатла куч этар эрди. Табризга етконда ул жамоатким, йамон андишалар қилиб эрдилар, барчани тутуб ултурди.

Ушбу йилда Саййид Али Шакий Арлотдин мухалифати фаҳм қилиб, таҳқиқ қилмай, бориб вилоятни чобти. Шаҳзоданинг айшу ишрат қилғони вилоятларда машҳур булди. Ҳар ердаким, мухалифи бор эрди, далер булуб, мухалифат қила бошладилар. Бас, ул маҳалдаким соҳибқирон Ҳиндустонда эрди, Султон Тоҳирким, Султон Аҳмад Жалойирнинг угли эрди, бир жамоат кишиси билан Аланчуқ қалъасида эрди. Султон Санжар Ҳожи Сайфулдин ҳукм билан эртадин бери ул қалъани /қабаб ултуруб эрди, андоқким ҳеч киши қалъадин чиқолмас эрди, аҳволлари асеру хароб булуб эрди. Ул фурсатда гуржилардин кўб киши жамъ булуб, Саййид Али Шакий билан иттифоқ қилиб, Султон Тоҳирни қамалдин халос қилгайбиз, деб Аланчуқ сори мутаважжих булуб, Озарбайжон вилоятига кириб чобтилар. Кўб ерни бузуб, мусулмонларни таладилар. Султон Санжар алардин хабар билиб, қалъа эшигини кўпуб Табризга борди. Воқий булгон қиссани мирзо Мироншоҳга арз қилди. Шаҳзода угли Або Бакр мирзони неча бек билан, мисли Султон Санжар ва Ҳожи Абдуллоҳ Аббос ва Муҳаммад Фиръавн ва Шайх Муҳаммад Тавачи — бу беклар била Аланчуқ сори йибарди. Аммо гуржилар қалъага етдилар. Султон Тоҳир қалъадин чиқиб аларга кўшулди ва қалъани Ҳожи Солиҳ ва Саййид Аҳмад Уғилшоҳий ва гуржилардин ҳам уч киши аларга топшурдилар. Бас, аларнинг мақсуди ул эрдиким, Султон Тоҳирни қамалдин халос қилгайлар. Султон Тоҳирни халос қилгондин сўнг қайтдилар. Ушул ерда Табриз черики аларга етишти. Икки черик йасоллар ва сафлар тортиб уруштилар. Ва гуржилар асеру кўб эрдилар, унғ қул ва сул қўлдаги баҳодурларни сурдилар. Саййид Али Шакий гўлга чопиб, Або Бакр мирзога етти. Бовужуд улким, шаҳзода ун саккиз ёшида эрди, уқ-ёй эликига олиб, бир уқ Саййид Алига оттиким, ул уқ бўйнига тегиб, отдин йиқилиб ётти. Аммо гуржилар голиб булуб, Табриз черикини суруб эрдилар. Шаҳзода саломат Табризга қайтиб борди. Ва гуржилар тақи ўз вилоятларига бордилар. Аммо шаҳзоданинг димоғида ҳалал пайдо булгон учун доим жогир ичар эрди ва нард уйнар эрди. Бир кун хотуниниким, Хонзода эрди, йамон сўкуб урушти. Хонзода қаҳр қилиб Самарқанд борди. Соҳибқирон Ҳиндустондин қайтиб Самарқандда келиб тушти: арзига еткурдиларким, / Табриз вилоятида фитналар пайдо булуб турур. Бу маҳалда Хонзода Табриздин келиб ҳазратни кўрди ва шаҳзоданинг аҳволини тамом арз қилди ва дедиким: «Агар соҳибқирон анинг фикрини қилмаса, ул йаағилиқ қилур. Моликим, ҳазратқа тааллуқ эрди, тасарруф қилиб, барчани бекларига улаштурди». Соҳибқирон бу хабарларни билиб, Эрон сори йана мутаважжих булуб, йароғига машгул булди.

Ҳазрат соҳибқирон етти йиллиқ йароғ қилиб, Эрон сори борғони

Назм: Эрур подшоҳ сойайи Ҳаққ баҳақ,
Аларнинг иши булди узга насақ.

Киши ишига ўхшамас кори шоҳ,

Кишига на нисбат ба зилли Илоҳ.

Бировнингким, эрур анинг олами,

Гофил булғали йахши эрмас дами.

Ҳазрат соҳибқирон (бир йиллик) Ҳиндустон юрушидин қайтиб, ҳануз сафар заҳмати андин кетмай эрдиким, йана Эрон сори мутаважжих бўлди. Тавачиларни ҳар сори чоптуруб, черикка жар еткурдиларким²²², «Етти йиллик йароғларини қилиб ҳозир бўлғайлар!»

Ҳазрат соҳибқирон Саййид Хожани Шайх Али Баҳодур ва Жаҳон Малик Мулкат ва Пир Муҳаммад Пулодким, шаҳзода Шоҳрухнинг беклари эрдилар, Ҳиротқа йибардиким, «Бориб шаҳзодани Озарбайжон сори йибарғайлар, ва Сулаймоншоҳбек илгари Табризга борғай!» Беклар Ҳиротқа келиб шаҳзода Шоҳрухқа соҳибқироннинг ҳукмини арз қилдилар. Ушул замон шаҳзода булордиким, «Черик йигилеун!» Ва Сулаймоншоҳбек Саййид Хожа билан Табризга мутаважжих бўдилар. Шаҳзода тақи черики йигилғондин сунг саодат ва иқлол билан отланиб, Домғон ва Бистом йўлидин юриди. Жажармга етконда (бу маҳал Жайхундин кечаётган) соҳибқирондин Тўкал Қарқара келиб ҳукм келтурдиким, «Хуросон черики Шосмон ва Астробод ва Сори йўлидин юрусунларким, улуг ўрду Бистом ва Домғон йўлидин борғусидур!» Шаҳзода ҳукм била Шосмон йўлига кириб юрур эрди. Ул йўлда от-улоғ қуб зойиъ бўлди. Басе, ташвиш кўрдиларким, то Ферузқўҳга еттилар.

224а Соҳибқирон амирзода Муҳаммад Султонни /Туронзаминнинг забти учун салтанат сарири Самарқандда қўйди. Бердибек Сари Буга ва амир Хожани Сайфуддин ва Худодоли Хусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва Сиддиқ Тобон ва Аргуншоҳ Ахтачи ва Илёс Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва ўзга бекларким, булар мўғул сарҳадиннинг забтига машғул эрдилар, аларни ушанда қўйди. Ва амирзода Искандар ибн Умаршайхни (Андигон тарафига) ул вилоят (сарҳадиннинг забти учун) йибарди.

Соҳибқирон чаҳоршанба куни, муҳаррам ойининг саккизида, торих саккиз юз икки, тавушқон йилда (10.09.1399) отланиб, Қаро Тепа богида тушти. Ва андин кўчуб, уқбадин ўтуб Кешда тушти. Шайх Шамсуддин (Кулор) мазорига бориб тавоф қилди: хоссатан Хожа Муҳаммад ал-Ҳаким Термизийни ва Шайхни буаруқвор Абу Бакр Варроқни ва ўзга машойихи киборни, қаддася Аллоҳу асрорухум ажмъини, тавоф қилиб, фақиру мискинларга қуб садақалар берди. Жайхун суйиндин ўтуб, Балхқа бориб Ҳисори Ҳиндувонда тушти. Анда тақи ҳар ердаким, бир азиз бор эрди, тавоф қилди. Хоссатан Хожа Ақоша ва Хожа Замон ва Султон Аҳмад Ҳазравиййа ва Фазл Айёз ва Суфён Сурий, *наввара Аллоҳ мажъабиҳим*, барчага бориб тавоф қилди.

Амир Ёдгор Барлоским, Балхнинг даругаси эрди, қуб пешкашлар тортиб, хизмат қилди. Андин кўчуб Сариққамишда келиб тушти. Шаҳзода Шоҳрухнинг ҳарамлари Ҳиротдин келиб бу ерда соҳибқиронни кўрдилар. Ва амирзода Суюрғатмишким, (бу торихдин тўрт ой бурун панжшанба, куни рамазон ойининг саккизида, саккиз юз биринчи йилдаким (14.05.1399), уч юз йигирми биринчи жалоллий йилининг учунчи хурдодмоҳига мувофиқдур), Маликат оғодин тугуб эрди, ҳазрат қошида келтурдилар. Ҳазрат соҳибқирон ани кўруб севинди.

Оқ Бугабек тақи ушул маҳалда Ҳиротдин келиб соҳибқиронни кўрди.

224б Андин кўчуб, Жомга бориб тушти, Зинда Пил Аҳмад Жомнинг мазорига бориб тавоф қилди. Амирзода Рустамни Шерозга ағоси қошига — Пир Муҳаммад мирзога йибардиким, иккаласи иттифоқ билан Бағдоққа мутаважжих бўлғайлар. Ва Севинчакбекни икки минг киши била анга қўшди. Ҳазрат / соҳибқирон Харжирд ва Фароҳ саҳросида ов солдурди²²³. Икки кундин сунг (черик давра йасаб), жирга бир-бирига етиб қўшулдилар. Соҳибқирон жиргага кириб, ҳар турлук жониворлардин қуб отиб йўлидин юруб, Райга бориб, Айвонак кентида туштилар. Шаҳзода Шоҳрухким, Мозандарон йўлидин борур эрди, бу ерда келиб соҳибқиронга қўшулди.

Сулаймоншоҳбекнинг қиссасиким, ҳукм била
илгари келиб эрди

Сулаймоншоҳким, ҳукм била илгари келиб эрди, Табризга мутаважжих бўлуб борурда Райга етиб тушти. Рай даругаси Баёи Қавчин келиб Сулаймоншоҳбекни кўруб, шаҳзоданинг димоғи ҳалал топқонини андин эшитти. Бас, Табризга бормоқ маслаҳат кўрмай, андин Ҳамадонга бориб турди. Амирзода Або Бакр амирзода Мироншоҳнинг беклари била кенгашиб, иттифоқ била хат битиб Сулаймоншоҳбекка йибардиларким «Албатта бу сори келеун!» Сулаймоншоҳбек Табризга бориб тушти. Икки кундин сунг амирзода Мироншоҳни ҳазрат соҳибқиронга ўтруз йибардилар. Ва амирзода Або Бакрни ва Саййид Хожани Шайх Али Баҳодурни туй бериб, от миңдуруб, тўнлар кийдуруб, Қаробог сори йибардилар.

Соҳибқирон Рай ва Шаҳриёрдин ўтуб эрдиким, амирзода Мироншоҳ келди. Ул кун ҳазрат анга кўрунуш бермади. Ушул кун Амон отлиқ, амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхнинг навкари Шероздин пешкашлар билаким, амирзода йибариб эрди, келиб кўрунуш этиб, пешкашларни тортти. Тонгласи амирзода Мироншоҳга кўрунуш бериб, амирзода юкунуб, қалин пешкашлар тортти. Аммо соҳибқирон анга ҳеч илтифот қилмади, ул жиҳатдинким андин йамон ҳаракатлар зоҳир бўлуб эрди. Ва Темур Хожани Оқ Буга ва Жалол ал-Ислом ҳукм билан Табризга бордиларким шаҳзоданинг аҳволини сўруб, таҳқиқ қилгайлар. (Алар тезда) Табризга бориб ноибларини ва омилларини тутуб банд қилдилар ва девоний дафтарларни тилаб, 225а / (неча йиллиқ) «ду данга» молким, девони аълои хоссага тааллуқ эрди, шаҳзода ани олиб харж қилиб эрди, барчани ҳавола қилдилар. Ҳазрат эшиттиким, шаҳзодага айшу ишратига боис бир жамоат созандалар бўлгон эрмишлар, алар жиҳатидин шаҳзода ишратқа машғул эрмиш. Бу жиҳатдин вилоятқа ташвишлар пайдо бўлгон турур. Ҳукм бўлуб эрдиким, аларни тутуб йасоққа сткургайлар. Шаҳзоданинг ноиблари Мавлоно Муҳаммад Куҳистонийким, барча илмда беназир олим эрди ва Устод Қутбуддин Найий ва Ҳабиб Удий ва Абдулмумин Гуяндаким, булар музиқий фанида ягонаи рўзгор эрдилар, тутуб пойи дорга келтурдилар. Мавлоно Муҳаммад ҳазил била дедиким: «Хизмати Устод Қутбуддинким, барчадин пешво ва муқаддам эрур, керак бу ерда алардин илгари дорга мушарраф бўлгайлар». Жаллод аввал Қутбуддин Найийни дорга ости. Мавлоно Муҳаммадқа навбат стконда бу икки байтни назм қилиб ўқуди ва қазо ҳукминини ўз ҳукми била айтти, байт:

Поёни қор ва охир дур аст мулҳидо,
Гар боядат ва гар на ба даст ихтиёр ниет.
Мансурвор гар ба раидат ба нойи дор,
Мардона пой дор, жаҳон пойдор ниет⁹²⁴.

Ва аларнинг мусоҳибларини тақи дорга остилар.

Ҳазрат соҳибқирон Султонияга стконда Музаффар Назарий Исфаҳондин келиб, ҳазратни кўрди ва йахши тансуқ пешкашлар тортти. Соҳибқирон Қародара ва Ардабил йўлидин Қаробог сори мутаважжих бўлди. Ва Мугон ва Оқтом саҳросида ов солиб Арас сўйига стиб тушти. Ва ул сувдин кемадин кўфрук боғлаб, саломат ва саодат била кечтилар. Ва урду аъло Қутур кентиким, Умар Тобоннинг юрти эрди, анда қишлоқ қилдилар. Амирзода Або Бакр ва Сулаймоншоҳбек ул юрда келиб соҳибқироннинг мулозиматига мушарраф бўлдилар. Ва амирзода Мироншоҳнинг беклари 225б ҳар бири ўзига лойиқ пешкашлар келтуруб торттилар. Мундин бурун Шаки вилоятининг даругаси Саййид Али Арлот гуржилар била иттифоқ қилиб, Аланчуқ қалъасига /бориб, ул муҳимда жонини бериб эрди, нечукким бурун шарҳ қилдуқ. Анинг ўгликим оти Саййид Аҳмад эрди, атоси ўрнида ўлтуруб эрди, атоси қилгон йазуқдин кўрқуб, Ширвонга амир Шайх Иброҳимга борди. Ва соҳибқирон Шайх Иброҳим била асру йахши эрди. Шайх Иброҳим соҳибқироннинг лутфу карамига эътиمود қилиб, ани ҳазрат қошига келтурди ва гуноҳини соҳибқирондин тилади. Соҳибқирон лутфу карамидин йазугидин кечиб, Шайх Иброҳимга бағишлаб, анга иноят-

лар ҳам қилди ва атосининг вилоятини анга берди. Шайх Иброҳим куб пешкашлар тортиб, тўй тартибига машғул бўлди ва анча қўй ултурдиким, баковуллар анинг улаштурмоғига ожиз бўлди. Ва уага суҳбат асоби ҳам анга лойиқ эрди, тўйдин сўнг йана пешкашлар, қумошлар ва тевалар ва хачирлар ва соҳибжамол канизақлар била қуллар тортти. Булардин бошқа олти минг от пешкаш қилди.

Соҳибқиронга ҳар соридин йахши хабарлар келгони

Бу маҳалда соҳибқиронга ҳар соридин йахши хабарлар келди⁹²⁵.

226a Бири хабар улким, Темур Қутлуг Уғлонким, соҳибқирон Тўқтамишхонни босқонда Жўчиҳон улусида ани хон қилиб эрди, бу ҳукмдинким: *Инна-л-инсана ла-йатга ан раъаху истағна*⁹²⁶ куфрони неъмат қилиб, мухалифатдин дам урар эрди, бу маҳалда вафот бўлди. Ва ул улус бир-бир бўлгондур. Йана бири улким, Малик аз-Зоҳир Барқуқким, мамолики Миср ва Шом анга тааллуқ эрди, ул тақи ўлуб, беклари аросида мухалифат бўлгон турур ва бир-бири била урушуб, куб киши беклардин ўлгондурлар. Ва Фаражким, анинг ўгли турур, ҳеч ихтиёри йўқ турур ва Мисру Шомда гавғолар бўлубтур⁹²⁷. Ва йана Хитой вилоятида Тунгузхонким, ул вилоятнинг подшоҳи эрди ва кофир эрди, ул тақи ўлуб эрди ва анда тақи гағго бўлуб турур. (Йана бири улким) Хизр Хожа Уғлонким, Жета элининг хони эрди, ул тақи вафот бўлгон турур. Ва Шамъи Жаҳон Уғлон ва Муҳаммад Уғлон / ва Шер Али Уғлон ва Шоҳ Жаҳон ўғлонким, (анинг ўғуллари эрди), бир-бири билан мухалиф бўлуб турурлар. Ва амирзода Искандар Умаршайх беклари била (Андигондин черик тўплаб) ул сори мутаважжих бўлуб турур. (Ва соҳибқирон давлатидин Мугулистон душманларидин голиб бўлуб, аларга мақхур ва манқуб бўлуб турур).

Бу хабарлар барча бир кунда ҳазратқа келди⁹²⁸. *Ал-ҳамду ли-Ллоҳи Ваҳидил-Қаҳҳор*⁹²⁹.

Амирзода Искандарнинг қиссаси

Мундоқ эрмишким, чун Жета улусининг подшоҳи Хизр Хожа Уғлон вафот бўлди, ўғлонлари бир-бири била мухалиф бўлуб, эл-улуси паришон бўлуб эрди, амирзода Искандар бу хабарни эшитиб, фурсат ганимат билиб, бовужуд улким, ўн беш ёшида эрди, Андижон черикини йитиштуруб, беклари билаким, мулозиматида эрди, мисли Пир Муҳаммад Тағай Бугай Барлос ва Нурак Барлос ва Баён Темур Беккичик Жета ва Пир Ҳожи Малаш ва Шерматким, Баҳман Жониқурбонининг ўғли эрди, Мугулистонга мутаважжих бўлдилар. Ва ул бекларким, ҳукм била Жета сарҳадида ўлтуруб эдилар, мисли (Бердибек) ва Пир Муҳаммадбек ва Худойдои Хусайний ва Шамсуддин Аббос ва Довуд Малик Барлос ва Силдиқ Тобон ва гайруҳум барча шаҳзодадин хабар билиб, мутаважжих бўлдилар. Шаҳзода Кошгарга етконда беклар келиб қушулдилар ва иттифоқ била Мугулистон сори юрубдилар. Ва бориб Еркентни чоптилар. Ва андин уғуб, Сарикқамиш ва Қалшин ва Алақул ва Ерқўргон ва Чаҳортоқ ва Куюкбоғ барчани чоптилар⁹³⁰. Учда етконда⁹³¹ андаги баъзи эл-улуским, бор эрди, баъзилари тобиъ бўлуб, баъзиларини кўчуруб Оқсув⁹³² йўлидин элттилар. Ва Учда бир маҳкам қалъа бор эрди, анда келиб куб урушуб фатҳ қилдилар. Ва Оқсувда уч қалъа бор эрдиким, барчанинг йўли бир эрди. Ва андоқ берк қалъалар эрдиким, таъриф қилса бўлмас. Ул қалъаларга эътимод қилиб, баъзи эл анда кириб эрди, амирзодан мушори илайҳи беклар била Оқсувга бордилар. Анда етконда уруш асобиға машғул бўлдилар. Қирқ кунгача уруш қилдилар. Охир қалъадаги эли ожиз бўлуб, 226b пешкашлар /чиқариб амон тиладилар. Ва шаҳзода аларга амон бериб, андин Бой⁹³³ ва Кусин сори чобқун йибардилар. Ва Бой йайлоқ эрди ва Кусин⁹³⁴ — қишлоқ. Амирзоданинг черики Бой ва Кусинни чопиб, Хизршоҳбекнинг ҳарами Малик оғо ва қизи Иҳсан Маликни асир эттилар. Ва Торимни⁹³⁵ тақи чопиб, куб кишини андин кўчуруб келтурдилар. Ва ул

фатҳдин сўнг амироода Искандар Оқсувдин Хўтан⁹³⁶ сори мутаважжих бўлдилар. Ва Хўтандин Хон Балиққим⁹³⁷, Хитой вилоятининг пойтахти турур, сув ва ободонлиқ йўлидин юз олтиш бир манзил турур⁹³⁸. Ва андин Қаро Хожагача⁹³⁹ ўттуз беш манзил турур ва Қаро Хожадин Татқовулгачаким, Хитой сарҳади турур ва тоғдин йана тоғгача том уруб, дарвоза қўйиб турурлар⁹⁴⁰ ва уйлар ва ёмоналар йасаб турурларким, доим анда бир жамоат туруб сарҳадни муҳофазат қилурлар, ўттуз бир манзил турур. Андин (Ганжанфугачаким, Хитой шаҳарларидин турур, эллик беш манзил ва андин Ханамнайгача қирқ манзил ва андин) Хон Балиғгача қирқ манзил турур⁹⁴¹. Ва йана бир йўл бор эрмишким, Хўтандин Хитойгача қирқ кунда борса бўлур эмиш. Аммо анда ободонлиқ йўт эрмиш ва қумлақ эрмиш. Ва ул йўлда қудуқ қазарлар, ҳар қачонким сувга эҳтиёж бўлса. Агарчи суйи бот чиқар эрмиш, аммо ул сувдин ҳеч ичса бўлмас эрмиш. (Ажиби улким, аралари узоқ бўлмагон икки қудуқ қазисалар, бирининг суйи ҳолокатлик ва бирининг суйи ҳаётбахш эрмиш).

Хўтандин Кошғаргача ўн беш кунчалик йўл турур. Ва Кошғардин Самарқандгача йигирми беш манзил турур. Ва Хўтанда икки рудхона турурким, аларни Арангқош ва Қароқош дерлар. Ва ул сувлар ичида бўлгон тош йашим турур. Ва андин йашим тошини ўзга мамоликларга элтарлар. Ва бу рудхоналарнинг суйи Қаронғутоғдин келур⁹⁴².

227a Алқисса, амироода Искандар Хўтанга етти, андаги эл пешкашлар билан чиқиб, тобиъ бўлдилар. Ва андаги қалъалар барча мусаххар бўлди. Ва амироода Қаронғутоғ сори борди ва андин қайтиб, ул қиш Кошғарда ўлтурди. Мўтул кизларидин икки тўққуз хурдек қизлар Шайх Йасонул била соҳибқиронга /йибарди. Ул Шом юришидаким, қиссаси келгуси турур, ул маҳалда соҳибқиронга борди. Ва бир тўққуз киз ва бир тўққуз от амироода Муҳаммад Султонга йибарди. Ва ул черики била Самарқанддин Туркистонга келиб эрдиким, Жетага боргай. Аммо амироода Искандар Жетага борди: бу жиҳатдин анинг кўнгли қолди ва шаҳзода Искандар йибаргон отларини олмай, Самарқандга йиб борди. Ва баҳор бўлгонда амироода Искандар Андижонга келди ва андин амироода Муҳаммад Султонни кўргали Самарқандқа мутаважжих бўлди. Оқ Кўталга етконда шаҳзода Искандарга дедиларким, «Шаҳзода Муҳаммад Султон сенинг билан йамон бўлур турур па сен боргач сени тутур». Бас, муни эшитиб қўрқуб, Андижонга йиб борди ва қалъага кириб ўлтурди. Беклари Пир Муҳаммад Тағай Буга Барлоғ ва Пир Хожя Малаш бу маънони муҳолифатқа таҳаммул қилиб, Андижон черикини жамъ қилиб, қалъани ўртада олдилар. Амироода Искандар алар билан сўлашиб, қалъадан чиқиб, Гулистонга тушти. Ва ул боғи турурким, амироода Умаршайх йасаб эрди. Ва алар амирооданинг хосса навкарларини тутуб банд қилдилар. Ва шаҳзода Муҳаммад Султонга киши йибардиларким, «Шаҳзоданинг муҳолифат ҳаёли бор эрди, қалъада кириб эрди. Биз анга тааллуқ навкарларини тутуб, ҳар неким маслаҳат бўлса андоқ қилурбиз». Шаҳзода Муҳаммад Султон муни эшитиб киши чобгурдиким, «Шаҳзода Искандарни мулозимлари била Самарқандқа келтурсулар!» Амироода Искандарни навкарлари била Самарқандқа элтдилар. Қўҳак суйига етконда, амироода Муҳаммад Султон анда ўлтуруб эрди, шаҳзода Искандарни анинг қошига келтурдилар. Шаҳзода Искандарни банд қилиб, Баён Темур Беккичким, отабеги эрди, йигирми олти киши билаким, барча шаҳзода Искандарнинг мулозимлари эрди, ўлтурди.

Соҳибқирон Дарай Хамша гуржи кофирларига борғони

227b Бу оятнинг муқтазоси биланким: *Иа аййуха-и-набиййу харриз ал-муъминина ала-л-қият*⁹⁴³ соҳибқирони комкорнинг доим муборак кўнглида /бу эрдиким, кофирлар била газо қилгай. Бу жиҳатдин қишда торих савкиз юз иккида (1399-1400 йил қиши) давлат билан Қаробогда қишлоқ солиб эрдиким, газо нияти қилиб Гуржи сори мутаважжих бўлди. Ва Шайх Иброҳим била Сайди Аҳмадни тўн кийдуруб, йахши сийлаб ижозат берди. Андин сўнг ҳукм қилдиким, «Черикдин ҳар ўн кишидин уч киши яроғлари била ўн кунчилик озуқи билан. Ўзга қолгон черик билан ўтрук ўшул ерда турсун!» Соҳибқирон нусратшиёр беклари била ва шаҳзодалар билан илғор

солиб, гуржиларнинг вилояти сори мутаважжиҳ бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Кемалар келтуруб, сувга кўфрук боғласунлар!» Кур суйнга кўфрук боғлаб ўттилар. Шайх Иброҳим Ширвон черики билан келиб қўшулди. Сайди Аҳмад тақи мулозиматқа келди. Андин кўчуб, Шакидин ўтуб, Хамша дарасидаким, кофирларнинг ватан ва масканлари эрди, юриди. Ва ул даранинг ичи жангал эрди, андоқким, андин ута олмас эрди. Ҳукм булдиким, «Черик жангалдаги йағочларни кесиб, йўл қилсунлар!» Черик эли ўн кун болту ва дамра ва арра билан йағочларни кесиб йўл йасаб юрур эрдилар. Андоқ энлик йўл йасадиларким, черик беш олти қўшун бир-бирларининг ёнларида йасал билан юрур эрди²²¹. Ул маҳалда йигирми кунгача муттасил қор ёғар эрди. Ислон черики кофирларнинг юрт ва манзиллариға етиб, гоziёна такбир солиб, қиличларини тортиб, кофирларға кириб чопабовшладилар. Ва ҳар кишини чоптилар, тирик қўймадилар. Хамшаким, аларнинг улуги эрди, қотти. Мансур черики анинг кейнида Оқсув дарасигача қовлади ва қўб қўй ва ути ва тева олдилар.

228a Хамша қочқондин сўнг черик эли кофирларнинг уйлари кўйдурдилар. Ва бу кофирларға жоғир билан асру майллари бор эрди. Андоқким, агар алар ичида биров улса эрди, ани жоғир билан ювар эдилар. Бу жиҳатдин ҳукм булдиким, «Андаги булгон боғларни бузуб, тоқларни / тубидан чиқориб ташласунлар!».

Соҳибқироннинг давлатини кўрунгим, ўтгон қиш Ҳиндустон вилояти Деҳли шаҳрида Ганг дарёсининг йақосида булгон бутхоналарни бузуб хароб қилди ва бу қишким, ҳануз арода бир йил кечмайду, Гуржистон вилоятиға кириб бутхоналарни ва калисоларни буздилар.

Соҳибқирон Дарай Хамшадин қайтиб боргани

Соҳибқирон мансур черики бир ойгача юруб, Гуржистон вилоятида ҳар ердаким кофирлардин тобтилар, ўлдурдилар. Ва Хамшаким аларнинг улуги эрди, овора бўлуб қотти. Ва анда совуқ асру қаттиқ эрди ва йўллар қордин боғланиб эрди. Бу жиҳатдин черикка озуқ қолмай ва отлари қўб зойиь бўлуб, талаф бўлди. Бу жиҳатдин соҳибқирон қайтиб Кур суйидин кечиб, Қаробогда келиб қишлоқда давлат билан тушти. Ва ул юртда амирзода Халил Султонға худойи таоло бир ўгул каромат қилди. Ва ани Баргул от қўйдилар ва неча кун тўйлар қилиб, айшу фарогат қилдилар.

228b Бу маҳалда фармон булдиким, «Мирзо Мироншоҳнинг беклариниким, гуржиларнинг урушида тақсир қилиб турурлар, сўрсунлар!» Шаҳзода Шоҳрух ва беклар ўлтуруб сўруб таҳқиқ қилиб, наким воқийь булгон эрди, арзға еткурдилар. Ҳукм булдиким, «Ҳожи Абдуллоҳ Аббос билан Муҳаммад Қазагонни олдилариға ва кейинларида йасоқ тағи урсунлар. Ва Йамин Хамза Апардийким, барчадин бурун қочиб эрди, ани ўлдурсунлар!» Аммо шаҳзодалар анинг гуноҳини тилаб, ул қутулди, аммо йасоқ тағи урулди. Ва ҳар биридин жаримона, деб уч юз от олдилар. Ва соҳибқирон амирзода Або Бакрим, ул урушда журъат кўрсатиб, бир ўқ билан Саййид Али Шакийни ўлдуриб эрди, анга қўб сийлади. Бу маҳалда Бурҳон ўғлонким, доим йамон ҳаракат андин зоҳир булур /эрди, йана бир йамон ҳаракат зоҳир булди. Бу жиҳатдин ани ўлдурдилар ва ўглини ҳам ўлдурдилар. Навкарлари била қўшунини Рустам Фулодқа бердилар.

Амирзода Рустамким, Жомдин Шерозға мутаважжиҳ бўлуб эрди ва агоси амирзода Пир Муҳаммаддин йазуқ воқийь булгони зикри

Юқори айтиб эрдукким, амирзода Рустам ҳукм билан Жомдин Шерозға мутаважжиҳ бўлди ва Севинчакбек икки минг киши билан анга қўшуб, бирга юридилар. Алар Йазд йулидин ва Абаркўх йулидин Шерозға етти, амирзода Пир Муҳаммад Қаробогда буларға тўй бериб, отлар миндуруб, тўнлар кийдуруб, амирзода Рустам ва Севинчакбек ва Ҳасан Жондор ва Ҳусайн Чиндоулким, бу икки бек Шерозда эрди, амирзода Рустам билан

Беҳбеҳон⁹⁴³ ва Тустар йўлидин Бағдод сори мутаважжих бўдилар. Ва амир Саъид Барлос ва Алибек Исаким, Аббосбекнинг қариндошлари эрдилар, забт учун Шерозда турдилар, ва соҳибқирондин ҳукм ушандоқ келиб эрди, Амирзода Пир Муҳаммадкаким, ҳукм эрдиким, бу черикни бошлаб Бағдодқа боргай.

229a Амирзода Рустамнинг сўнгида отланиб юриди, икки-уч манзил юруб ўзини хасталиққа баҳони қилиб, Навбинжони Шулистондин⁹⁴⁶ қайтти. Амирзода Рустам мазкур бўлгон беклар билан Ром Ҳурмуздаги Лури Астаркни⁹⁴⁷ чолиб, сонсиз мол олдилар. Андин илгор солиб Дизфулдин ўтуб, Дубандар мавзёида сокин ва ҳашамнишинларни таладилар. Ва андин юруб, Бадра ва Баксани талаб асир қилдилар. Ва андин ўтуб бир ерга еттиларким, амир Али Қаландарким, Султон Аҳмадининг навқари эрди, анда даруга эрди, уруш оҳангини қилди. Мансур черики бир ҳамла билан ани босиб, ўн бир киши алардин асир қилиб, барчани ўлдуруб Мандалини⁹⁴⁸ таладилар. Аммо амирзода Пир Муҳаммадким, Ёниб Шерозга келди, /бир жамоат бадфеъл тожикким, анинг хизматида эрдилар, ани йамон йўлга тутуб, йааги бўдилар. Ва навқарларидин биров келиб, бу ҳол ҳусусинда амир Саъид Барлосқа огоҳ қилиб деди. Бу айтқонлар тафтиш ва таҳқиқ бўлгондин сўнг шаҳзодани тутуб, Кўҳандиз қалъасида беркитти ва ўзи анинг муҳофизати учун қалъада туруб, Алибек Исани Шерозда қўйди. Соҳибқиронга бу воқиялардин хабар йибарди. Соҳибқирон эшитқондин сўнг ҳукм бўлдиким, «Аллоҳдодбек Шерозга бориб, ул кишиларким, шаҳзодани бу йўлда тутуб турурлар, аларни ўлдургай. Ва амирзода Рустамни акасини анинг ўрнида Шерозда қўйуб, амирзода Пир Муҳаммадин банд қилиб, банд келтургай!» Аллоҳдодбек ҳукм билан юруб Шерозга еттилар. Ул йамон кишилардин бири Мавлоно Муҳаммад Халифа ва Саййид Жарроҳ ва Рустам Хуросоний эрдилар, аларни ушул кун йасоққа етқурдилар ва Муставий Қўшчининг элик-аёғини кестилар. Ва Муборак Хожа ва Муҳибб Шарбатдор ва Шайхзода Фаридни банд қилди. Ва соҳибқироннинг нишонини Ироқи Арабқа амирзода Рустамга йибарди. Ва Мандалида амир Али Қаландарни босқонда нишонни шаҳзодага келтурдилар. Амирзода мушори илайҳи мазмуни нишондин воқиф бўлуб, таваққуф қилмай Шерозга ёнди.

229b Ва Севинчакбек Жимжамол йўлидин Қаробог сори юриди. Амир Али Қаландарким, мансур черикидин қочиб эрди, Бағдодқа бориб сурат ҳолини Султон Аҳмадқа деди. Кўнглида ажойиб қисса воқия бўлгондур. Мундоқ эрдиким, соҳибқирон Хузистон забтини Ширвонга бериб эрди. Ул анда бориб мол йиғиштурмоққа машғул бўлуб, элга зулм қилуб, қуб мол олди. Ва Жувайзада баъзи кишини ўлтуруб, минг киши билан Султон Аҳмад қошига борди. Султон Аҳмад ани азиз тутуб, нима иноят қилди. Аммо ул йашура 229c Султон Аҳмаднинг мулозимларига /ва бекларига қуб йармоқ берди — баъзига ўн минг олтун ва баъзига йигирми-ўттуз минг олтун берди. Қазодин йигирми бергон йармоқининг муфассали Султон Аҳмаднинг бир навқарининг эликига тушти. Ул маҳалдаким, Султон Аҳмад мансур черикидин хабар билиб кўрқуб дарвозаларни боғлаб эрди, муфассални анга кўрсаттилар. Бир ваҳми минг бўлуб, Рофиъ дегон бир навқариниким, анга ўн минг олтун бергон эрмиш ва оти муфассалда эрди, Султон Аҳмад ани ўз элики билан чобти. Ва ул маҳалда Ширвонни бир жамоат билан мисли Қутб Ҳайдарий ва Мансур билан Уйротқа йибариб эрдиким, чобқайлар. Едгор Ахтачини йибардиким, андаги бекларга айтқайким, Ширвонни тутуб ўлдургайлар ва бошини Бағдодқа йибареунлар. Беклар ани ўлдуруб, бошини Бағдодқа йибардилар. Ва Султон Аҳмад бир ҳафтада ўз кишисидин икки минг кишини ўлтурди. Ва Вафо Хотунким, аноси ўрнида эрди ва кичикидин анга сут бериб парвариш қилгон эрди, Воситқа йибариб, оғзига ёстиқ қўйуб ўлдурди. Ўзга хотунлари ва хизматкорлариким, ҳарамиди эрди, кубракини ўз элики билан ўлдуруб, Дажлада ташлаттурди. Ва андин сўнг эшикини қоқиб, ошини бериб қайтар эрдилар. Неча кундин сўнг маҳрамларидин олти кишини чорлаб буюрдиким, Тавиладин етти кушлук от олиб, Дажладин нари элттилар. Ва бир кеча кема билан сувдин ўтуб, олти киши билан отланиб, Қаро Йусуф Туркмон элига мутаважжих бўлди. Ва неча кун бовурчилар таом келтуруб хизматкорларга бериб кетар эрдилар. Ва элни андин ҳеч хабари йўқ эрди. Султон Аҳмад Қаро 230a Йусуф Туркмонга дедиким, «Бориб Бағдодни талангизлар». Қаро Йусуф /навқарлари билан Бағдодқа келиб, сувга йақин етиб турдилар. Султон Аҳмад

Бағдоққа кириб, туркманларни киргали қўймай, қуб нима аларга берди.
Туркманлар қайтиб бордилар.

Аммо Султон Аҳмадқа соҳибқирон черикидин асру хавфи бор эрди, доим жосуслар йибариб хабар тугур эрди. Торих саккиз юз икки охирида Султон Аҳмадқа (1401 июл) хабар келдиким, нуератшиёор черики Сивос сори келдилар. Ўзи билан фикр қилдиким, агар соҳибқирон Шом ва Румга кирса, қочар ери қолмас. Фараж отлиқ навкарини шаҳарда қўйуб, ўтулушогини олиб, Қаро Йусуф билан Бағдоддин юруб, Фурот суйидин кечиб, Рум сори қочиб бордилар. Ҳалабқа етконда Ҳалабининг ҳокими Темуртош черики билан шаҳардин чиқиб, йўлини тугуб уруштилар. Булар Ҳалаб черикини босиб, андин саломат ўтуб, Румга бордилар. Йўлда борурда нуератшиёор черикидин бир жамоат киши аларга учраб, урушуб аларни хароб қилдилар. Нечукким бу қисса келгуси турур.

Соҳибқирон қурултой қилиб, Гуржистонга боргани

Қиш келгонда, аввал баҳордаким, олам гулу райҳондин биҳиштбарин-дек музайян ва ораста бўлди, соҳибқирони комкор қурултойга фармон қилди. Шеър:

Чу қиш кетти ва келди фасли баҳор,

Қурултойга ҳукм этти ул шаҳриёр.

Йигилди бари беку шаҳзодалар.

Улугдин кичик миру мирзодалар.

Улуг тўй тортти шаҳи бохирад

Йигилди ўшул ерда ҳам неку бад.

Чу тўй ўлди охир шаҳи некном,

Кенгашти ўшул ерда бо хоссу омм.

Соҳибқирони комкор қурултой қилиб, тўй тортқондин сўнг барча бекларга иноятлар қилди ва черикда йайоғларини отландурди ва дедиким: «Барчадин фара бизга кофирлар уруши турур. Кофирларнинг ишини бир сори қилалей. Сўнг ҳар сориқим, маслаҳат бўлса /юругайбиз».

2306 Барча бу сўзга иттифоқ қилиб, Гуржистонга мутаважжих бўдилар. Ҳазрат Ҳаққ таборак ва таолоға таваккал қилиб, Қаробогдин отланиб, гуржиларнинг подшоҳи малик Гурген сори мутаважжих бўлди. Бардаъа саҳросида етиб тушти. Тахуртанким, мундин бурун ҳазратнинг хизматида келиб эрди, пешкашлар билан келиб, соҳибқиронни кўрди. Соҳибқирон ани йахши кўруб, зарбофт тўн ва олтул камар, ханжар ва туг ва наққора бериб ижозат берди ва ишорат қилдиким, ўз вилоятининг муҳофизатиға машғул бўлғай ва гофил булмагай ва Рум черикидин хабардор бўлғай. Соҳибқирон андин кўчуб, ов солиб юрур эрди, Гуржистонга йақин келиб тушти. Ва бир киши малик Гургенга йибардиким, «Тоҳирким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўгли турур, сенинг қошингда эрмиш, бизга йибаргил!» Элчи анга бориб соҳибқирон дегон сўзни дедилар. Бас, ул бадбахт гоят бадбахтлигининг жавоб бермадиким, давлатиға лойиқ бўлғай. Назм:

Кишидаки, йўқдур саодат насиб,

Агар ақли бўлмаса, эрмас ажиб.

Агар тили қилғай кишига хитоб,

Дегай сўз, вале, барчаси носавоб.

Элчи қайтиб сурат ҳолни арзадошт қилди. Соҳибқироннинг аччиғи келиб, ўтрукдин илгари бўлуб, таъжил билан юриди. Гуржи вилоятларига кириб, такбир ва таҳлил овозасини солиб, жалодат эликларини очиб, ширку куфр элини ўлдуруб, юртларини ва уйларини буздилар. Мевадор йағочларини ва боғларини тубидин қуритиб буздилар ва ошлиқларини ер била тенг қилдилар. Ва гуржилар қўрқунчинд баланд тоғларға чиқиб қочтилар. Ва беркларким, анда бормоқ маҳал эрди, қалъалар йасаб эрдилар, анда горларда кирдилар. Ислом черикининг баҳодурлари андиша қилмай қалъалар сори

231a юридилар. Ва баъзи диловарлар/ жонларидин кечиб, сандуқлар ичига

кириб, занжирлар билан боғлаб, юқоридин қуйи солдуруб, қалъаларга ва горларга етиб, сандуқ ичидин чиқиб кофирлар билан уруштилар. Уқ ва найза билан димор чиқардилар. Ва баъзи ерлардаким, уқ ва найза тегмас эрди, ут ва нафт билан ул бадбахтларни қуйдуруб эрдилар. Ҳар нечаки кофирлар қуб эрди, аммо ҳазрат Хаққ июнатидин нусрат ва фатҳ Ислон черикида эрди. Бу тариқ билан ўн беш машҳур қалъани фатҳ қилдилар. Ва ҳар ким тилини калимаи шаҳодат билан очиб Ислон давлатига кирар эрди, ул амон топар эрди. Ва ҳар кишиким, жаҳл ва залолат йулидин чиқмас эрди, сувлуқ қилич билан дузах ўтига борур эрди. Соҳибқирон Тифлис муҳофазати учун Хуросон черикидин бир жамоат номдорлардин йайоғлар билан қуйди. Узи давлат билан Дашти Муқронда келиб тушти. Гурген бадбахт Ислон черикининг мусибатини нуруб тулқидек қочти. Гуржи вилоятинин улутлари тазаруъ ва зори билан амон тиладилар, соҳибқирон хизматига пешкашлар билан келдилар. Ҳазрат буюрдиким, андаги калисо ва дауракаким, аларнинг ибодат ерлари турур ва қуб йиллар эрдиким алар анда бутларинин ибодат этар эрдилар, барчани буздилар. Ва ул ерларда масжидлар солиб, муаззин ва имом муқаррар қилиб, фарзу суннатнинг одобига машғул булдилар. Ва дини ислом билан соҳибқирон давлатидин зебу зийнат топти. *Ал-Ҳамду ли-Ллаҳи Раббил-оламийн.*

Соҳибқирон Жонибек Гуржи сори мутаважжих бўлғони

Малик Гурген Гуржининг вилоятини олғондин сунг йана Гуржистонга тааллуқ ўзга вилоятларига мутаважжих булди. Уғруқни Дашти Муқронда қуйуб, Жонибек Гуржи ўлтургон дарага мутаважжих булди. Шейр:

Чу тахт устидин қилди ул сарафроз,
Мақомин от устида чун сарвиноз.
/Анинг эликида черики бешумор,
Бари сафлару гуруҳи ханжаргузор.

2316

Ислон черики дарадин чиқиб, Жонибек Гуржининг ерини аёғ остида олиб, наққора ва нафир чолиб, зилзила ул тоғда солиб, барча вилоятни чобтиллар. Жонибек жонидин қўрқуб, юз қўрқунч билан итоат йулига кириб, ҳисордин чиқиб, қалъасини тобшурди. Ислон черики қиличларини кофирлар қонидин сугориб қуб кишини жаҳаннамга йибардилар, ва юртларини қуйдурдилар. Андин қайтиб ўрдуга келиб туштилар. Соҳибқирон амирзода Шохрух билан Саййид Хожани Шайх Али Баҳодурни Самава йулига чобқали йибарди. Ва Жаҳоншаҳбекни ун қўлнунг кишиси билан даранинг даҳонасига илғари йибарди. Ва соҳибқирон мансур черики билан Самава йулидин юриди. Ҳар сориким, баҳодурлар чобқали бориб эрдилар, барча музаффар ва мансур қуб мол билан ёниб ўрдуга келдилар. Ва даранинг бошида бир қалъа бор эрди, Пил отлиқ, асру маҳкам ер эрди. Соҳибқирон анда етконда ҳукм булдиким, «Қалъага уруш солсунлар!» Бас, ўшул кун қалъани олдилар ва андин кўчуб, Гуржи саҳросида тушти. Ҳазрат соҳибқирон Жаҳоншоҳбек билан ўзга бекларни йибардиким, малик Гургенини истаб тобқайлар. Ул бадбахт шамолдек жангалларда, дараларда саргашта юрур эрди. Мансур черики булак-булак ани истаб юрур эрдилар, неча хосса кишинин тобтиллар, аммо ани топмадилар. Ва андин тақи қуб мол олиб, ёниб ўрдуга келиб тушти. Соҳибқирон андин кўчуб, Кур суйидин ўтуб, давлат ва саодат билан тушти.

Қалъани Зарит ва ҳисори Сванетни фатҳ қилғонлари⁹⁵⁰

232a

Бу маҳалда ҳазрат соҳибқиронга арз қилдиларким, /гуржи элидин бир жамоат киши Қалъани Заритқа кириб, ул ерни беркитиб ултуруб турурлар. Ул ер асру берк ер турур ва ҳаргиз тарихда киши эшитмайдурум, ул қалъани олгон булғай. Соҳибқирон илғор қилиб, ул қалъа сори юриди, анда етиб тушти ва қалъа урушининг асбобиға машғул булди. Манжаниқ ва

аррода ва ўзга нималар йасаб туруб, етти кундин «ўнг фармон бўлдим, «Иканги султоний солиб, ҳар тарафдин юрусулар!» Баҳодурлар ҳар сори-дин юруб, уруш солиб, қалъани олиб, ер била тенг қилдилар. Ва андаги гуржиларни газо қиличи била ўлдурдилар. Ва черик эли ҳар сори чоғиб, ҳар ерданим, гуржи кофирлардин тобтилар, ўлдурдилар. Бу маҳалда таҳқиқ бўлдим, Гурген лаъин Сванет мавзёида ўлтуруб турур. Соҳибқирон ул йўлларга кишилар йибариб, ҳар сориким, черик эли чобқали бориб эрди, барча ҳукм била йиғилдилар. Черикнинг йаримини угрукда қўйиб, йарими билан илғор этиб, Сванет сори борди. Шер:

Равон бўлди ул шоҳи бо доду дин,
Газо азмига шоҳи рўйи замин.
Черик гардидин бўлди кук қоп-қаро,
Юриди адув сори ул подишо.

2326 Гурген Ислом черикидин хабар билиб, Сванетдин чиқиб овора бўлди ва Абхаз сори қочти. Соҳибқирон черики Сванет қалъасига етконда бир ҳамла билан олдилар. Ва Гургеннинг кейнида тушуб, анга таваллуқ кишиларига еттилар. Гурген Ингур сўйидин⁹³¹ утуб қочти. Ва чуи билдиким, Тоҳирни сақлайолмас, ани атоси қошида Румга йибарди ва тазарууъ зори била Гурген Исмойилни соҳибқиронга йибарди, узрхоҳлиқ қилди ва дедиким, «Мандин ҳар йамон ишким, воқиф бўлуб эрди, жазосига еттим. Агар ҳазрат гуноҳимдин кечса, лутфу карамидин йироқ бўлмагусидур. Ва мундин нари / шарт қилурменким, ҳариз итоат ва бандалик йўлидин чиқмағаймен ва моли хирож қабул қилиб, ҳар йил хазинага йибаргаймен».

Соҳибқирон Иван Гуржи сори таважжуҳ қилғони

Малик Гурген бечоралик йўлига кириб, гуноҳига буйун қўйиб, Исмойилни соҳибқиронга йибарди. Ҳазрат анинг гуноҳидин кечиб, Иван Гуржиким, гуржилар ичида бир улуг бек эрди, анинг вилояти сори таважжуҳ этиб борди. Бас, зафаршиёор черики ул вилоятда кириб, барчани чобтилар ва ҳар ерданим, қалъа бор эрди, мусаххар қилдилар. Ва андин давлат ва нусрат билан тоғнинг этагидин юридилар ва таважжуҳ юзларини Қароқалқонлиқ вилоятига қўйдилар⁹³². Ва ул ернинг эли сипоҳий ва отқучи эрдилар. Аммо нусратшиёор черики ул вилоятда кириб, ҳар ерданим қалъа бор эрди, барчани мусаххар қилдилар, ва газаб ўти била юртларини куйдурдилар. Соҳибқирон давлатидин андаги гуржиларни таладилар ва қуб киши алардин ўлдурдилар.

Соҳибқирони гитиситон Гуржистондин қайтғони

233a Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон газосидин фароғат тоғиб, андаги вилоятларни бир-бир қилиб, қуб киши кофирлардин ўлдурди. Музаффар ва мансур ва давлату саодат била қайтиб, йайлоқи Минқўлда келиб тушди. Анда тушконда араз қилдиларким, бир жамоат киши гуржилардин Хушкурд мавзёида ўлтуруб турурлар. Соҳибқирон мун эшитиб ҳукм қилдиким, «Шайх Нуриддинбек черики билан илғор қилиб, алар сори юрусу!» Аммо соҳибқироннинг ҳиммати ул эрдиким, аксари ишқим, анда хайру савоби бўлғай, ўзи юруб ул ишни саранжом қилғай. Бу жиҳатдин неча кундин сўнг угрукни қўйиб, ўзи черик билан аларнинг кейнида юриди. Анда етконда беш кунда /етти қалъани олди. Ва андаги кофирларни ўлдуриб, қалъаларни буздилар. Мансур черики фатҳу нусрат била андин қайтиб, Минқўлда келиб ўрдуга қўшилдилар. Ва ул ерда неча кун фатҳу нусрат била ўлтуруб, айшу ишрат қилдилар.

Бу маҳалда Фарангдин элчилар келиб, Муродбекнинг ўгликим⁹³³, Румнинг қайсарларидин эрди ва фаранг эли ани асир қилиб эрдилар, ани келтурдилар. Беклар элчиларни соҳибқиронга кўрсатди, ҳазрат аларни йахши кўрди, тўнлар кийдуруб ёндурди. Ва алар Тарабзун йўлидин қайтиб

бордилар. Ва соҳибқирон Минкулда икки ой ултурди; йахши утлоқ ва ҳавоси латиф ер эрди. Озуқ, от-улоғлар ўзига келди ва ҳар сори боргон жамъ бўлди. Ва ҳар ерданим, ҳокими ва даругаси бор эрди, барча тобиъ бўлдилар. *Вал-ҳамду ли-Лаҳи зул-жалол, вал-акром.*

Соҳибқирони гитиситон Сивос сори таважжуҳ қилгонининг сабаби

Соҳибқироннинг Сивос сори боргонининг жиҳати бу бўлдиким, Йилдирим Боязидким, ул маҳалда Румда подшоҳ эрди ва азимат ва шавкати бурун кечкон қайсарлардин куб эрди. Ва Румда куб вилоят бор эрдиким, атолари ани олмайду эрдилар, барчани ул мусаххар қилиб эрди, мисли Ойдин ва Ментеша ва Кирмиён ва Қарамон⁸⁵⁴. Ва Фаранг диёридин турт ойлиқ йўлни ўзига тобиъ қилиб, андин сўнг Қаро Усмон Қози Бурҳонуддинким, Сивосни олди. ва Малатияким, Ҳалабга туташ турур, ани тақи мусаххар қилди. Ва Сивосда бир йигитким, оти Мустафо эрди, даруга қўйди. Ва Малатияда, Мустафонинг ўглини ҳоким қўйди. Ва андин музаффар ва мансур қайтиб, Рум вилоятига борди. Ва азимати ва шавкати андоқ бўлдиким, /ун икки минг от сақлағучиси бор эрди ва черикининг сонини билмас эрди. Лоҷурма, бу жиҳатдин гурур пайдо қилиб, йамон андишалар кўнглида тушуб, Тахуртанга элчи йибардиким, «Сен мундин бурун бизга тааллуқ эрдинг. Ҳолоким, керак бизга тобиъ бўлгайсен. Ва Арзинжон ва Арзирумнунг хирожини бизга йибаргил». Тахуртан сурати ҳоли арзадошт қилиб, ҳазрати аълога йибарди. Соҳибқирон билдиким, қайсари Румга гурур деви йўлаб йўлдин чиқориб турур. Бу жиҳатдин соҳибқирон қайсари Румга нома йибарди.

Соҳибқирони саодатнишон қайсари Румга элчи билла нома йибаргани

Соҳибқирони жаҳонгир мунший равшанзамирни чорлаб ҳукм қилди: «Насиҳатномаким, Йилдирим Боязиқа лойиқ бўлгай, иншо қилсун!» Дабирни балоғатшиор Мавлоно Шамсуддин мунший қаламдек фармонига бош қўюб, номанинг бошида ҳамду сипос худой ва таҳиййат ва дуруду сурурга ниййот билла мувашшаҳ қилди. Назм:

Сари нома қилди ба номи худой,
Ким улдур ёри банда ва раҳномой.
Худойи замину худойи замон,
Эрур фарқи эҳсони барча жаҳон.

Мазмуни буким, «Худой бандага раҳмат қилурким, узининг қадр мартабасини билгай. Ва ўзи ҳақидин аёғини узолмагай.

Букун биҳамди Аллоҳ таоло рубъи маскун мамолики бизнинг тахти тасарруфимизда турур. Ва оламнинг салотинлари бизга мутиъ турурлар. Ва офоқнинг сардорлари бизнинг амру наҳйимизда кириб турурлар. Ва жаҳоннинг гарданкашлари барча бизнинг бусағамизда бош қўйиб турурлар. Назм:

Ки ер юзи барча сипоҳим эрур,
Кўк устидаги Хур кулоҳим эрур.
Жаҳон шоҳлари бандаи фармон менга,
Камина қулидур бу даврон менга.

Ва сенинг асду насабинг кемачи туркмонларга етар ва бу бизга равшан турур, муҳтожи баён эмас. Гурурни бошингдин чиқоргил. Бу чоққачаким сенинг /вилоятингга таъарруз қилмадук, жиҳати бу эрдиким, эшитур эрдуким, сен фаранг кофирлари билла газога машғулсен. Ва агар биз ул сори борсак, мусулмонлар ташвишда булурлар ва кофирлар шодмон бўлгайлар. Зинҳор-зинҳорким атолариининг тариқаларини сақлагил ва аёғингни ўз ҳақдингдин узоتماгил, ўзунга мағрур бўлмагил. Вассалом».

Мактуб тамом бўлгондин сунг бир жамоат доно кишилар била Йилдирим Боязидқа йбарди. Ва алар барқдек юруб, Рум сори бордилар. Румга етконда мактубни бердилар. Савдойи маҳол қайсари Рум бошида андоқ тушмайду эрдиким, нома ва насиҳат билан таскин тобқай. Жавоблар бердиким, барчаси каззоб ва носавоб эрди ва дедиким, «Муддати турурким, кўнглумда турурким анинг била урушқайбиз. Эмди баҳадд бўлдумким, чериким била анга боргаймен. Ва агар ул бери келмаса, Табриз ва Султониягача боргаймен». Байт:

Куралики бу чархи нопойдор,
Кими ул ализ айлару, кими хор.

Соҳибқирон Сивос тасхирига таважжуҳ қилгони

Элчиларким, Румга бориб эрдилар, ёниб соҳибқирон хизматида келдилар. Ва Йилдирим Боязид дегон жавоби носавобни арз қилдилар. Ҳазратнинг аччиги келиб тушти. Аллоҳодбекким, ҳукм билан бориб эрдиким, Шероздин амирзода Пир Муҳаммадни келтургай, бу маҳалда хизматқа келиб, амирзодани банд қилиб келтурди. Ҳукм бўлдиким. «Улут девонда амирзода Пир Муҳаммадни келтуруб, йаргу сўрсунлар!» Ани келтуруб сўруб йасоқ тайогига еткурдилар ва бандини кўтардилар. Ва йамон йўлда тутқучилар Шайхзода Фарид ва Муборак Хожаким, ҳануз бандда эрдилар, йасоққа еткурдилар.

- 2346 Ҳазрат соҳибқирон ҳарамларини Сарой Мулк хоним ва/ Хонзода ва шоҳзодалар ҳарамларини ва шоҳзода Улугбек, амирзода Умар ва улуг агосини Аллоҳодбекнинг уҳдасида қилиб, Мавлоно Қутбуддин била Султонияга йбарди ва ўзи черики билан кучуб йўлга кириб бордилар. Арзирумга етконда тушти. Таҳуртан ўтрув келиб соҳибқиронни кўрди. Ва икки кундин сунг куч қилиб, Арзинжондин ўтуб, (торих саккиз юз ўтда муҳаррам бошида (22.08.1400) илгор қилиб), Сивос сори юриди. Йўлда эшиттиким, Йилдирим Боязид ўглиниким, оти Курашчи турур ва Темуртошким, Румнинг улуг бекларидин турур ва ўзга беклар била Сивосқа йбариб турур ва соҳибқирондин хабар билиб йана Рум сори қайтиб турур. Бу хабарни соҳибқирон эшитиб, Рум сори мутаважжих бўлди. Ҳукм қилдиким, «Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Севинчак ва Саййид Хожайи Шайх Али Баҳодур ва Дона Хожа ва ўзга беклар илгор қилиб, аларнинг кейнидин кириб, чобсунлар!» Бу беклар бориб, Қайсарийадин ўтуб, аларни чобтилар ва сонсиз мол олиб қайтиб мансур черикка келиб қўшулдилар ва Сивосга йақин келиб туштилар. Сивос шаҳри асру берк ва томлари барча тошдин эрди. Ва ҳар тош икки қари ва уч қари эрди ва тошнинг қалинлиги бир қари ва қалъанинг томини қалинлиги ўн бир қари ва бийиклиги йигирми қари ва етти дарвозаси бор эрди. Ва ул қалъа Аловуддин Кайқубод Салжуқийнинг⁹⁵⁵ иморатларидин эрди. Ва шимоли сори ва жануби соридаги хандақи асру чуқур эрди, андоқким нагам солса бўлмас эрди. Аммо гарб соридаким, соҳибқирон тушуб эрди, нагам солса бўлур эрди. Ва шаҳар ичида Мустафоким, қайсари Рум соридин анда даруга эрди, тўрт минг кишиси бор эрди, қалъа ичида ўз ишига машғул эрди. Аммо соҳибқирон буюрдиким, «Нагамчилар ишларига машғул бўлсунлар!» Ва икки тарафдин уруш солдилар. Ун етти кундин сунг нагамлар /тамом бўлуб, буржларнинг олтида етиб, йағочлар қўйдилар. Ҳукм бўлдиким: «Нагамларда ўт солсунлар!» Ўт солиб, нагамда қўйгон йағочлар қуйуб, қалъанинг буржлари йиқилди. Ва шаҳардаги эл саросима ва ҳайрон бўлуб, йақин бўлдиким, мансур черик шаҳарга киргайлар. Мустафо даруга ажзу зори била чиқиб, содот ва акобир ва ашроф ва уламоу машойих барча шаҳардин чиқиб ҳазратни кўрдилар. Фармон бўлдиким, «Мусулмонларга амон бериб, моли амоний олсунлар ва насроний ва арманиларни асир қилсунлар!». Йилдирим Боязидқа тааллуқ сипоҳийлар қўбраки арманий эрди. Тўрт минг арманийни черикка улаштурди. Сивосат учун барчани тирикча чоҳларга солиб тупроқ тўлдурдилар. Ҳукм қилдиким, «Сивос қалъасини бузсунлар!» Бир замонда андоқ қалъани ер била тенг қилдилар.

Бу маҳалда ҳазратқа дедиларким, Султон Аҳмад ва Қаро Йусуф Бағдод-
дин қочиб, Рум сори борадурлар. Хукм қилдиким, «Мансур черикидин бир
жамоат баҳодурлар алар сори бореунлар!» Хукм билан бир жамоат баҳодур-
лар юруб Султон Аҳмаднинг уруғига етиб, улуг эгачиси Султон Дилшодни ва
хотунини ва қизини асир қилдилар. Узи қочиб Йилдирим Боязидқа борди.

Соҳибқирон Обулистонга⁸⁵⁶ борғони

Ул маҳалдаким, соҳибқирон Сивос қалъасини қамал қилиб ўлтуруб
эрди, бир жамоат ўғрилар Обулистондин келиб мансур черикининг отлари-
ни ўғирлаб элттилар. Соҳибқироннинг хотири қалъа соридин фориг бўлди,
Обулистон сори мугаважжих бўлди. Ва амироода Шохрух манглай бўлди.
Сулаймоншоҳбек ва неча беклар шихзода билан юридилар. Шаҳзода ва
беклар илгор қилиб Обулистонга еттилар. Туркмонлар бу хабарни эшитиб,
шаҳардин чиқиб, тоғлар сори ва биёбонлар сори бориб, /саргашта юруб
2356 эрди. Шаҳзодаи шижоатниёвор аларнинг кейнида таъжид билан сурди ва
аларга етти. Ва алар жон қурқунчидин урушқа турдилар. Бир ҳамла билан
аларни босиб, қўб киши алардин ўлдурдилар, ва от ва хачир ва тева ва қўй
сонсиз олиб, ёниб соҳибқиронга қўшулдилар. Ҳазрат соҳибқирон лутф ва
хурмат билан туркмонларга киши йибариб, истилолатнома Малатийага йи-
барди. Ва Мустафонинг ўзликим, аларда даруга эрди, жоҳил ва подонлиғи-
динким, туркмонларда бордур ва Рум эли куброки ўшандоқ турурлар,
борғон элчини тутуб, банд қилди. Бу хабар соҳибқиронга келиб, ҳазрат алар
сори юриди. Ул бадбахтлар хабар тониб, кечада қочтилар. Ва соҳибқирон
Малатийага етиб, ўшул замон ани мусаххар қилди ва гуржилар ва арман-
ларни асир қилиб, мусулмонларга амон бериб, моли амоний олдилар.
Ҳазрат соҳибқирон Ияхоншоҳбек ва ўага бекларга хукм қилдиким, «Илгор
қилиб бореунлар!» Алар илгор қилиб Кохта қалъасигача чобтилар. Ва ҳар
ерда эл ва хиннамнишини учрадилар ва Малатийадин Кохтагача мусаххар
бўлди. Ул вилоятни талиб, қўб мол билан қайтиб ўрдуга келиб туштилар.
Соҳибқирон Малатийани тавачи билан Қаро Усмон Туркмонга берди ва
парвардинор июяти билан оз фурсатда Рум сарҳади ва Шом сарҳади
мусаххар бўлди.

Соҳибқирон Шом сори таважжуҳ қилгонининг сабаби

Мушший қаҳо бурун рақам урғон эрминким, Шом вилояти баъзи
ноқисулақлардин қутулгай. Ва ўзларига мағрур бўлгонлардин маъзур бўл-
гай. Соҳибқирон етти юз тўқсон бешда (1393) Бағдодқа келиб фатҳ
қилгонда Совадин бир доно кишини Мисрга — Барқуққа йибарди. Ва
Барқуқ гоят ақсиялиғидин ва Султон Аҳмаднинг ҳаводорлиғи /учун ул
элчиларни ўлдурди. Ва йана бири улким, чун соҳибқирон Озарбайжон ва
236a Ироқи Арабин мусаххар қилди ва андин Дашти Қипчоқ ва Черкас сори
борди. Аталмиш Қавчинниким, Авник қалъасида қўйуб эрди, Қаро Йусуф
Туркмон келиб анинг билан урушиб, қаҳо тақдирининг Аталмиш Қавчин Қаро
Йусуфнинг эликига тушуб эрди. Қаро Йусуф ани банд қилиб, сақлаб эрди.
Ва йана бу маҳалдаким, соҳибқирон Гардун Гуломни, Малатийа ҳудудин
Фараж қошидаким, Барқуқнинг ўғли эрди ва Барқуқ ўлгондин сўнг бу
Фараж Миср ва Шомнинг подшоҳи бўлуб эрди, элчи йибариб эрди хатлар
билан. Ва хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Атоғдин йамош ҳаракатлар қўб
воқиб бўлди. Бири улким, элчиларимизни ўлдурдиким, ҳаргиз ҳеч подшоҳ
бу ишни қилмас ва элчи ўлдурмак раво бўлмас. Ва Аталмиш Қавчинким,
бизнинг навқарларимиздин эрди, банд қилиб турур. Анинг иши қияматқа
тушти. Энди сен керакким ўзинга ва вилоятингга раҳм қилиб, Аталмиш
Қавчинни бизга йибаргайсен. То сен фароғат билан Миср ва Шомда
подшоҳлик қилгайсен. Ва агар хилоф қилиб, атоштек ишлар қилсанг, ҳар
не келеа ўзингдин билгайсен. Ва мусулмонларнинг қони сенинг буйиғинга
бўлгуси турур». Элчилар Ҳалабқа еттилар. Аларни анда сақлаб, Фаражқа
хабар йибардилар. Фараж бешфаржом атосидек амал қилиб, киши йибариб,
элчиларни банд қилди. Бу хабар соҳибқиронга етиб, газаби келиб, ул

вилоятларга озим бўлди. Тақи соҳибқирон келиб Рум сарҳадини олди. Йилдирим Боязид илгари келмай, ҳеч дам урмади²³⁷. Соҳибқирон Рум сарҳадини қайтиб, Мисру Шом сори мутаважжих бўлди.

2366 Соҳибқирони гардуналам/ Мисру Шом сори таважжуҳ қилғони

Ҳазрат соҳибқирон чун эшиттиким, Мисру Шом подшоҳи йибаргон элчиларни тутуб банд қилиб турур, ҳазратнинг аччиги келиб, Мисру Шом сори мутаважжих бўлди. Аммо беклар барча юкунуб арз қилдиларким, «Черик неча маҳал сенинг давлатингда Ҳиндустон вилоятига бориб, ул вилоят фатҳ бўлди. Ва андин қайтиб, ҳануз оро топмай, дур эдиларким, йана давлат билан отланиб Эронга келиб, Гуржистон вилоятига кириб, ул тақи фатҳ бўлди. Ва ул вилоятда бир кун бир ерда тушуб ором топмадилар. Ва Гуржистондин тақи Рум сори мутаважжих бўлуб, Рум ва Миср сарҳади ҳам мусаххар бўлуб, мунда ҳам черик бир дам оройиш қилмадилар. Энди Мисру Шом сори мутаважжих бўлубсиз. Бу юруш бағоят мушкил турур. Ва ул элнинг тажаммули ва йароғи оламда машҳур турур. Агар соҳибқирон карам қилиб, черикни бир неча кун ижозат берса, то ўз эвларига бориб неча кун фароғат қилгайлар. Ва андин сунг тоза йароғ қилиб келсалар, йахшироқ бўлгуси турур ва давлатқа лойиқ иш курунур».

Ҳазрат соҳибқирон бекларнинг жавобига деди: «Бу фатҳ ва нусрат атийа турурки, ҳазрат Ҳаққдин келур ва черикнинг азимати ва шавкатида ҳеч бад занн йўқ турур. Ва доим қўрубсизким, ҳазрат Ҳаққдиннинг инояти на ишлар қилиб турур ва қаттиқ ишларни бизга осон қилиб турур ва энди душманларни забун қилиб турур. Ҳимматни баланд тутмак керак ва кунгулни худойга бағишламоқ керак, то ҳазрати Аллоҳ ҳар ишда мададор бўлгай». Барча беклар тилларини дуо билан очиб, дуо дедилар ва Мисру Шом сори бормоққа йакжиҳат бўлдилар. Ва соҳибқироннинг лутфу иноят
237a кузи черик элига тушуб, барчага иноятлар қилди. Ва шоҳзодалар ва беклар бўлак-бўлак дастур билан йўлга кирдилар.

Биҳишти ва Айнтоб қалъасини фатҳ қилғонлари

Соҳибқироннинг мансур черики Мисру Шом йўлига кирдилар. Фармон бўлдиким: «Амирзода Шоҳрух илғор йусуни била бир жамоат беклар била илгари бореунлар!» Шоҳзода Шоҳрух илғор бўлуб, Биҳишти қалъасига етиб тушти. Ва соҳибқирон тақи келиб тушти ва қалъа дара ичида эрди ва асру мустаҳкам. Ва ташқари бўлгон элни таладилар. Ва ул қалъа ичида Муқбил отлиқ бир номақбул даруга бор эрди ва гуруридин қалъани беркитиб ўлтурди. Ва ул маҳалдаким, соҳибқирон қалъанинг йақинида келиб, бир баланд ерда чодир тиктуруб ўлтурди, қалъа ичидин манжаниқ тоши отиб, хаймага отти. Соҳибқирон бу жиҳатдин газаби келиб, ҳукм қилдиким, «Қалъа урушининг асбобиға баҳодурлар машгул бўлсунлар!» Черик қалъага келиб, ўртада олиб, урушқа машгул бўлдилар. Йигирми манжаниқ йасадилар. Бир манжаниқни ул манжаниқким, қалъа ичидин соҳибқиронга тош отиб эдилар, анинг ўтрусига ўлтургузуб тош оттилар. Аввал тошким оттилар, соҳибқирон давлатидин ул тош аларнинг манжаниғига тегиб порара қилди.

Бу маҳалда амирзода Рустам Форс черики билан келиб ҳазратни қўруб, йахши пешкашлар бериб, дуолар деди. Соҳибқирон шаҳодани йахши сўруб курушди. Аммо черикнинг баҳодурлари уруш солиб, нагамчилар нагам солиб, ҳисорни томининг тубини ковак солдилар ва манжаниқ тоши билан қалъада рахналар солдилар. Муқбил ул ҳолатни қўруб, қўрқуб, тазарруъ ва нивъ била ҳазратқа арзадошт йибарди ва дедиким, «Қўрқунчдин /чиқаолмам. Таваққулим ул турурким, бу бандани озод қилиб, қонимдин кезгайлар». Соҳибқирон деди: «Қалъани олгондин сунг ани озод қилурбиз. Агар бу қалъа эшикидин қўбсак, эл ҳаёл қилгайким, қалъани ола олмай қўбтук». Бас, шанба кўни, сафар ойининг еттисында, тарих саккиз юл учди

(27.09.1400) фармон бўлдики, «Нагамларда ўт солеунлар!» Ўт солгондин сўнг буржлар йиқила бошлади. Қалъанинг ичидагилар ул ҳолатни кўруб, қўрқуб, Муқбилга тааллуқ навкарлари ҳар бири бир сори кетти. Ушул замон содоту қазот ва қалъанинг улуг арбоблари пешкашлар чиқориб, шаҳзода Шоҳрухни ўзларига шафиъ қилиб арзадошт қилдиларки, «Муқбил бир камина банда турур. Агар лутфу карамларидин ани амон берсалар, айни марҳамат турур». Соҳибқирон Муқбилнинг гуноҳини шоҳзодага бағишлади ва келганлар барча дуъо деб, ҳисорга қайтиб, хутба ва сикка соҳибқирон отига ўқудилар.

Андин кучуб Айнтоб⁹⁵⁸ сори мутаважжих бўлди. Ва ул шаҳарнинг қалъаси асру берк эрди ва қалъанинг томи ва тоши оқ тошдин эрди. Ва хандақи бор эрди, йассилиги ўтгуз қари ва чуқурлуғи етмиш қари ва хокреси тошдин эрди. Ул қалъага еттилар, қалъадаги бузурғлар барча қочиб эрди ва бир жамоат раъийат ичида қолиб эрди. Черик анда етконда шаҳарни тобшурдилар ва бу шаҳар ҳам фатҳ бўлди. Ва бу шаҳарда неъмат ва даъват асру куб эрди. Черик эли барча маъмур булдилар.

Соҳибқирон Ҳалаб сори бориб, Ҳалабни фатҳ қилғони

Соҳибқирон Айнтоб ва Биҳишти қалъаларини фатҳ қилди. Бу хабарлар Темуртошқа еттиким, Ҳалабнинг ҳокими эрди. Темуртош воқий бўлгон 238а ишни эшитиб, Мисрға киши йибарди. Миср подшоҳи хабардор булуб ҳукм қилдики, «Шомдаги вилоятларнинг/ ҳокимлари ва даруғалари Ҳалаб сори мутаважжих бўлсунлар!» Миср ва Шомдин черик келиб Ҳалабга йиғилдилар. Барча йароғ ва тажаммул била Шадунким, Дамашқ вилоятида беклар беги эрди, азимат ва тажаммул била Ҳалабга келди. Ҳўмс ва Ҳама ва Антакийя ва Тарабулус ва Набулус ва Баъалбакк ва Камъон ва Ғазза ва Рамла ва Қуддус ва Карак ва Қалъатуррум⁹⁶⁰ барча вилоятлардин беклари ва номдорлари чериклари билан Ҳалаб сори мутаважжих бўлди. Ва оз фурсатда сонсиз черик жамъ бўлди. Назм:

Йиғилди Ҳалабда чу беҳадд сипоҳ,

Ки бўлди қаро гардидин меҳру моҳ.

Сипоҳий йиғилдики ҳеч сони йўқ,

Барининг йароғи қилич бирла ўқ.

Черик йиғилгондин сўнг Темуртошким, беклар беги эрди, беклар билан кенгашиб деди: «Бу ишни саҳл тутса бўлмас, анинг учунким, бу кишиким бизга мутаважжих бўлуб келадур, асру давлатлиқ киши турур. Ва бу чоққача ҳар сориким боргондур, ҳар шаҳардаги қалъалар барчасини мусаххар қилибдур. Ва ҳар ким анинг била муҳолифат қилиб турур, албатта анинг эликида зору хор бўлуб турур. Ва оламдаги вилоятларнинг кубрагини мусаххар қилиб турур. Туркистонун Хоразм ва Хуросонун Зобулистон ва Ҳиндустонун Табаристон ва Ироқайн ва Ҳузистонун Гуржистон ва Озарбайжон ва Диёрбаккар — барчани мусаххар қилиб турур. Ва андаги подшоҳларни аз фурсатда мутӣ қилиб, вилоятларини тасарруф қилгон турур. Ва Эронун Турондаги кишиларда маҳол йўқ турурким, анга тааллуқ вилоятларга тик боқа олғай. Менинг хотиримда андоқ келадурким, анинг била сулҳ қилғайбиз ва хутба ва сикка анинг отига ўқутайбиз. Ва содоту қазот ва уламоу машойихни ўртага солиб эликимиздин келгунча лойиқ пешкашлар ва тансуқот била бир тойифа уламоу машойихни анга ўтрув йиборайимким, 238б бу жиҳатдин у тарафқа етиб/ боргайлар ва бу мамлакат андин саломат қолғай».

Темуртош бу сўзларни деди, баъзи кишилардаким ақл ва фаросат бор эрди, бу андишани йахшилади. Аммо баъзидаким, ақлу фаросат йўқ эрди ва ўзларига мағрур эрдилар, хоссатан, Шадунким, Дамашқ ҳокими эрди ва гурур ва такаббур бошида бор эрди, бу кенгашни қабул қилмай тилини лоф била очиб, каззоб сўзлар деди. Ва айттиким, «Ҳар кимни кўнгли қўрқар, муродидин маҳрум қолур. Ва бизнинг бу мамлакат ўзга мамлакатга ўхшамас. Андаги вилоятларнинг қалъалари балчиқ ва хом кирпучдин⁹⁶¹ турур.

Ва бизнинг қалъалар барча қора тошдин турур. Ва агар бир қалъага келиб урушсалар, бир йил керакким ани мусаххар қилгайлар. Бу не қўрқунч турурким, қўнғулугида тушуб турур? Ва агар аларнинг уруш асбоби куб турур, бизнинг қиличларимиз мисрий турур ва ёйларимиз дамашқий ва найзаларимиз арабий ва қалқонларимиз ҳалабий турур. Ва бу мамлакат улуг шаҳарлардин бошқа олғмиш минг маъмур кент турурким, муфассалда турур. Агар ҳар кентдин ун киши чиқса не миқдор киши йилгай? Анча киши жамъ булгайким, оламда сизмагай».

Алқисса, мундоқ лофлар урди. Ҳар нечаким, Темуртош ва ўзга доно кишилар муболага қилдилар, ҳеч ерга етмади ва урушқа муттафиқ бўдилар.

Ва бу тарафдин соҳибқирон Айнтобдин кучуб, оҳиста-оҳиста келур эрди ва ҳар кун йарим йағоч йул бориб тушар эрди. Ва ҳар ердаким тушар эрди, хандақ қазиб, хандақнинг йақосида туралардин қўрғондек йасаб ултурур эрди. Соҳибқироннинг секин келгани жиҳатидин душманларнинг қўнғуларида кеттиким, «Қўрқуб тез кела олмас, ва аларда анча қувват йўқ турурким илгари келгайлар». Бу жиҳатдин далер бўдилар ва шаҳардин чиқиб, хайма ва ҳиргоҳ уруб ўлтурдилар.

239a

/Панжшанба кун, рабиъ ал аввал ойининг туққузид, Лу йилда (28.10.1400) Ҳалабқа йақин келиб тушти. Амирзода Султон Ҳусайн бир неча хосса навкарлари била душманларнинг қаровулига етти. Бовужуд улким, душман қаровули асру гулба эрди, андиша қилмай аларга чобти. Ва ул ҳамлада бир отлични найза билан тушурди ва ани боғлаб маъракадин чиқарди. Ва навкарлари тақи икки кишини тушурдилар. Ва черикнинг ўзгалари ул мардоналиқни кўруб қочтилар. Анинг учунким, ҳаргиз мундоқ уруш кўрмагон эрдилар.

Ва ўшул кун амирзода Або Бакр олғмиш киши билан илгари бориб душманнинг қалин кишисига йулуқуб уруштилар, ва асру йахши урушуб, қайтиб ўрдуга ёниб келди. Тонгласи мансур черикидин баъзи баҳодурлар отланиб, душман муқобиласида бориб турдилар. Ва душман соридин бир киши илгари келмади. Ул кун ахшомгача туруб турдилар. Ҳеч киши аъдодин тебранмас жиҳатидин ёниб туштилар.

Учунчи кун соҳибқирон фармонладиким, «Черик дастури била ун қул ва сўл қўлни тартиб бериб, йасол била отлансунлар!» Ун қўлда амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шохрух ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Шох Маликбек турдилар. Ва сўл қўлда Султон Маҳмудхон ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар турдилар. Ва гўлда ҳазрат соҳибқирон турди. Сурон солиб ва наққораю нафирлар чолиб, олам ичида зилзила тушти. Амирзода Або Бакр ун қўлдин чопиб, ўзини душманларга уруб, йахши ишлар қилди. Ва сўл қўлдин Султон Ҳусайн ва Жаҳоншоҳбек чопиб, душманни бир-бир қилдилар. Ва гўлдаги баҳодурлар ҳам баҳодурлуқ кўрсаттилар. Шадун ва Темуртош мундоқ ишларни кўруб ҳайрон бўлуб, бот туролмай, шаҳар сори қочтилар. Ва душман черики ул саҳрода паришон бўлуб, кубраги

239b

Дамашқ/ сори қочиб борди. Мансур черики аларнинг кейнида бориб куб кишини тушурдилар ва баъзини ўлдурдилар ва баъзини от-йароғини олиб қўябердилар. Андоқ черикдин бир киши чиқиб Дамашққа хабар элтти. Ўзга черик эли барча эликка тушуб асир бўдилар. Ҳалаб черики қочиб шаҳарга кирдилар. Мансур черики аларнинг кейнида чопиб, ҳар кимгаким етар эрди, чопар эрдилар. Анча киши хандақ ичида туштиким, хандақ тўлди ва куб киши анда ўлди. Ва йўлда ҳам анча киши ўлуб ётиб эрдиким, отличлар ўлук устида юрур эрди. Ва баҳодурлардин бир жамоат киши шаҳарнинг тасхирига юридилар. Ва ўшул шанба кун, рабиъ ал аввал ойининг ун бирида, торих саккиз юз учда (30.10.1400) Ҳалабнинг шаҳрини фатҳ қилдилар.

Ҳалабнинг қалъасини урушуб фатҳ қилгонлари

Шадун ва Темуртош мансур черикидин қочиб қалъага кирдилар. Ва ул қалъа эмас эрди, балким бир тоғи эрди. Ва хандақини андоқ қазиб эрдиларким, сувга етиб эрди. Ва хокрездин хандаққача юз қари бор эрди ва

андоқ эрдиким, йайоғ анда чиқа олмас эрди. Бас, Шадун ва Темуртош қалъага эътимод қилиб, йана муҳолифат қилдилар. Ва буржу боруни мазбут қилиб урушқа машғул бўдилар. Нафт ва раъд андозлар⁹⁶² ҳар соридин ишларига машғул бўдилар.

240a Соҳибқирон шаҳарга кириб қалъанинг муқобиласида тушти. Ҳукм эттиким, «Черик хандақа йақин тушсунлар!». Ва нагамчилар ишларига машғул бўлуб, ҳар ерда нагамлар солиб, қалъанинг тўрт ёнини гори пилдек қилдилар⁹⁶³. Қалъа ичидаги баҳодурлардин беш киши иттифоқ қилиб дарвозадин чиқиб, нагамчилар сори келдилар. Ва мансур черикнинг баҳодурлариким нагамчилар қошида туруб эрдилар, нагамдин чиқиб ул беш кишини уқ зарби билан адам сори йибардилар⁹⁶⁴. Қалъа эли муни кўруб барча қўрқтилар. /Андин сўнг ўзга ҳеч киши қалъадин чиқмади.

Соҳибқирон қалъа элига раҳми келиб, бировни аларга йибарди. Сўзи буким, «Бизнинг ишимиз черик билан ва азимат ва ҳашамат била эрмас. Балким ҳазрати Ҳаққ таборак ва таолодин турур. Қалъа ва тоғ ва дарё бизнинг қошимизда саҳл турур. Энди сизлар бу қалъага мағрур бўлмангиз ва чандин ҳазор мусулмонларнинг қониға кирмангиз. Барча тобё бўлуб, чиқиб келинглар. Йўқ эрса мусулмонларнинг қони буйиниғузга бўлур ва аҳлу аёлингиз асир бўлгуси турур». Қалъа эли муни эшитиб билдиларким, ҳеч чора йўқ турур. Заруратдин Шадун ва Темуртош содот ва қазот билан мамлакат калидини ва хазина калидларини олиб, дарвоза калидини очиб чиқдилар. Ва ниёзу тазарруё билан соҳибқирон қошига келдилар. Ҳукм бўлдиким, «Шадун билан Темуртош бўлгон навкарларини тутуб банд қилсунлар!». Ва қалъанинг баъзи буржу борасини буздилар. Андин сўнг соҳибқирон Мисрға — Барқуқ ўғлига киши йибардиким, «Шадун ва Темуртошни тутуб банд қилибмиз ва Ҳалаб шаҳри мусаххар бўлди. Агар Аталмишни⁹⁶⁵ бизга йибарсанг, биз ҳам буларни сенга йибарурбиз. Аталмишни бизга тез йибаргил!»

Андин сўнг соҳибқирон тафарруж учун Ҳалаб қалъасига кириб, икки кун турди, (сўнг) қалъадин чиқти. Жаҳоншоҳбекни қалъага йибардиким, забт қилгай: қалъа ичи тула мол эрди ва бурунги подшоҳларнинг моли анда куб эрди. Анча мол туштиким, ниҳояти йўқ эрди. Барча черик анда хушвақт бўдилар.

2406 Соҳибқирон андин тушкон молни ва ўғруқни Ҳалаб қалъасида қўйуб, Саййид Иззуддин ва Малик Ҳазоргирий ва Шоҳшоҳонким, Сейистон ҳокими эрди ва Муса Тўй Буга ва Султон Маҳмуд ва Баён Темур Оқ Буга ўгли ва Султон /Малик ва Мурод Қавчин ва Пойандайи Чехра ва Шайх Умар Тавачи — буларни ўғруқда муҳофизат учун қўйди. Ва ўн беш кун анда туруб, отланиб Шомға тааллуқ ўзга вилоятларга мутаважжих бўлуб юриди.

Ҳама шаҳрини ва Ҳўмс қалъасини фатҳ қилгонининг зикри

Ҳазрат соҳибқирон, ул маҳалдаким, Ҳалабда йақин ўлтуруб эрди, амирзода Пир Муҳаммад Маршайх ва амирзода Або Бакр ва амир Сулаймоншоҳ ва Севинчакбек ва ўзга бекларни Ҳама сори илгор йибарди. Алар анда бориб соҳибқирон давлатидин ташқаридаги шаҳарни олдилар. Аммо ичкаридаги қалъаси асру берк эрди, ани ололмай ўлтурдилар. Аммо чун соҳибқирон Ҳалаб ишидин фориг бўлуб Ҳама сори мутаважжих бўлди, йўлда уч-тўрт қалъани фатҳ қилди ва Ҳамага этиб тушти. Қалъадаги эшиттиларким, соҳибқирон ўзи давлат ва саодат била келди — тазарруё ва ниёз йўлидин кириб, пешкашлар чиқориб, шаҳзодаларни уртада солиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларнинг ёзуқларидин кечиб, аларни шаҳзодаларга бағишлади. Ва йигирми кун ул ерда таваққуф этиб ўлтурдиким, черик элининг отлари осойиш қилгай. Ҳазрат анда ўлтургонда шаҳзодалар била беклар иттифоқ қилиб, барча кўрунушқа келиб ўлтуруб арз қилдиларким, «Икки йил бўлдиким бизнинг черикимиз отдин тушмай, кеча-кундуз юруб турурлар. Ва душманларнинг отлари семиз ва ўзлари осуда турурлар. Агар маслаҳат бўлса, бу қиш Тарабулус дарёсининг йақосида қишласак, то черик осойиш қилгай ва от-улоғлари ўзига келгай. Аввал баҳорда душман

241a сори мутаважжих булсак йахшироқ кўрунур», деб арзи қилдилар. Соҳибқирон бу сўзга ҳеч илтифот қилмай Ҳуме сори таважжуқ қилди. /Беклардин бир улуг бек илгари бориб Ҳумега етиб, ул элга насиҳат қилди. Ва ҳазратнинг лутфи шафқатидин аларга умидвор қилиб, барча шодмон бўлдилар. Чул соҳибқирон Ҳумега етиб тушти, шаҳар эли барча мутги бўлуб, пешкашлар билан чиқиб ҳазратни кўрдилар ва кўб ипоят ва лутфи бениҳоят кўрдилар. Ва Али Акбарни анда даруға қўйди.

Соҳибқирон Баъалбакк шаҳрини фатҳ қилғони

Соҳибқирон Ҳуме қалъасидин мансур черики билан Баъалбакк шаҳрига мутаважжих бўлди. Ва бир манзил юруб, бир тузлақда келиб тушти. Ва анда ҳукм бўлдим, «Мансур черикдин бир жамоат киши Сайда ва Байрут сори борсулар!» Черикдин бир жамоат баҳодурлар отланиб, ул сори юридилар. Ва соҳибқирон ўзи давлат ва савдат билан Баъалбакка етиб тушти. Ва ул шаҳарни куруб, таважжуққа қолдилар. Анинг учунким ул қалъа тамом тошдин эрди ва асеру улуг тошлардин йасаб эрдилар. Ва ҳар буржида тошларким қўйиб (эрдилар); узулиги йигирми саккиз қари эрди ва йассилиги ўн олти қари ва қалинлиги етти қари⁹⁶⁶. Ва Баъалбакк анинг учун дер эдиларким, ул бу оламда бир ажойиб узгача эрди. Ва эл ичида андоқ машҳур турурким, ани Сулаймон пайгамбар йасаб турур (дсрлар). Валлоҳу аълам. Ва мундоқ қалъа соҳибқирон давлатидин ҳеч танишин ва заҳмат кўрмай мусаххар бўлди. Ва анда анча ғалла ва неъмат бор эрдиким, черикда кўб рафоҳият бўлди. Ул ернинг неъмат ва даъватидин барча ҳузур қилди ва хотирлари тилаганча озуқ кутардилар.

Андин ҳазрат соҳибқирон Шайх Нуриддин ва Севинчакбек ва Шоҳ Маликбекнинг уттуз мишг киши билан Дамашқ сори йибарди.

2416 Соҳибқирони саодатнишон Дамашқ сори мутаважжих /бўлғони

Баъалбакк тоғқа йақин эрди ва ул маҳалда қиш кириб, ҳаво совуқ бўлуб эрди ва қору йамғур келур эрди. Соҳибқирон анда турмай, йакшапба куши, жумада ал-аввал ойининг учинда (22.12.1400) (Қуеш) жадийда (олтинчи даражада киргонда) андин кўчуб, Пуҳ набий алайҳиссалоту вассалом зиёратига бориб тушти. Зиёрати саодатига мушарраф бўлуб, Дамашқ сори мутаважжих бўлди. Ул ерда жамоатиким, Сайда ва Байрутқа бориб эрдилар, ул ерларни чоғиб, музаффар ва мансур қайтиб қетдилар. Ва Шомдаги беклар Миср подшоҳикаким, оти Фараж эрди ва Барқуқнинг ўгли эрди, Барқуқ улуг ул тахтада ултуруб эрди, соҳибқирондин хабарлар анга йибардиларким, «Мунга Темурбек келиб фалон қалъа ва фалон шаҳарни олди. Эмди Дамашққа мутаважжих бўлуб турур. Эмди агар сенга Дамашқ кераклик турур, фикрини қилгил». Фараж Мисрдаги черикни йигиштуруб, азиат ва шавкат билан Дамашқ сори мутаважжих бўлди. Назм:

Равон чун ки бўлди шоҳи Мисру Шом,
Ки тортқай йаагилардин интиқом.

Сипоҳий йигиштурди, бас, бешумор,
Бу умид илаким, қилай қору зор.

242a Бас, Дамашққа етиб, шаҳарга кириб, мазбут қилиб ултурди. Анда ултургонда кўнглида бир фикри тушуб, бир ҳаромзодани дарвешлартек суратини таъбир бериб ва йана бир жоҳил фидойини анинг билан қўшуб, ҳар бирига бир заҳаролуд ханжар бериб соҳибқиронга йибардиким, «Агар фурсат топсангиз иш қилгайсиз». Ул ҳаромзодатар Дамашқдин чиқиб, соҳибқирон Дамашққа йақин етконда келиб кўрунуш қилиб, кўб илтифот тобдилар ва ҳазрат қошида кеча-кундуз мулозиматда эрдилар. Бовужуд улким, неча қатла фурсат тобдилар, аммо ҳазрати Ҳаққ ул соҳибқироннинг ҳофизи ва носирни эрди, ҳеч иш қила олмадилар. Ва Хожа /Масъуд Семнонийким,

ҳазратнинг улуг девони эрди, ул бадбахтларнинг макридин хабар тошиб, аларни туттилар. Аларни тутуб қовладилар, заҳаролуд ханжарлари зоҳир бўлди, этукларидин чиқти. Алардин сўрдилар воқъъани, тамом шарҳ қилдилар. Соҳибқирон ҳазрат Ҳаққа шукр деб, фақиру мискинга қуб садақалар берди. Андин сўнг соҳибқирон деди: «Агарчи элчиға улум йуқ турур. Аммо бу ҳарамзодаким, ўзини дарвешлартек йасаб, дарвешларни бадном қилди, ани ўлдурмак керак!» Буюрдиким, ўшул заҳаролуд ханжар била ўлдуруб, мурдор жасадини ибрат учун кўйдурдилар. Ва йана бирини қулоқ ва бурнини кесиб, Миср ҳокимига йибардилар. Ёрлиг бўлдиким, «Мутафарриқ бўлгон черик барча жамъ бўлсулар!» Ва ўзи давлат ва саодат била отланиб Дамашқ сори мутанажжих бўлди. Ва бир нуштаға еттиларким, ани Қарақба дерлар, анга келиб тушти. Ва эҳтиёт учун хандақ қазурди. Соҳибқирон нушта устиға чиқиб, йироқдин шаҳарни мулоҳиза қилди ва ҳукм қилдиким, «Қаровуллар бориб хабар келтурсулар!» Севинчакбек қаровуллар била мутобиъат қилди. Сайин Темур Баҳодур ва Дона Хожан Аначи ўгли ва Тукал Бавурчи ва Олтун Бахший ва Тукал Тамука Қавчин ўгли — булар барчаси қаровул билан илгари бориб, душманинқ қаровулиға учраб уруштилар. Унғ қул соридин Саййид Хожан Шайх Али баҳодур ва сўл қўлдин амирзода Рустам чоғиб қуб йахши ишлар қилдилар. Шом қаровуллари машириқ синоҳидин қочиб кеттилар. Мансур черики алардин қуб киши тушурди. Алардин нечани тирик тутуб, соҳибқирон қошиға келтурдилар. Анда Шадун била бир жамоат кишиниким, Ҳалабдин келтуруб эрдилар, 2426 барчани ўлдурдилар. Аммо бу кечада фалак шатбда кўрсатти⁹⁸⁷ Амирзода Султон Ҳусайиннинг кўнгли Жаҳоншоҳбекдин қолиб, хотир мулуллуқ бўлуб, бир жамоат муфсид тожиклар била иттифоқ қилиб, юзини давлатдин қайтариб қочиб, Дамашқ шаҳриға кирди⁹⁸⁸. Шомийларға ул ҳолатдин шодмонлиғ пайдо бўлуб, шаҳзолани юз тажаммул билан шаҳарға кийурдилар. Подшоҳ Фараж анинғ келгонидин фараҳ қилиб, ўзига нусрат ва давлат билиб, шоҳзодани қуб иззат қилди. Амирзода Султон Ҳусайиннинг навкарлари Барот Хожан ва Адук амир Шоҳ Маликка бу ҳолатдин хабардор қилдилар. Шоҳ Маликбек бу воқъъани соҳибқиронға арз қилди. Кун чиққонда мансур черик кучуб, Дамашқнинг қибласи сориким, Миср ва Канъон йули турурким, кенг ер эрди, бир йағоч йул йуруб туштилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик теграсида тошдин киши буйидин балаandroқ томи кўпорсулар», ва хандақ қазиб ўлтурдилар. Тумонлардин ва ҳазоралардин киши чиқариб, жангдовуллуққа муқаррар қилди, то кеча черикдин воқиф бўлғайлар. Ҳазрат соҳибқирон икки кундин сўнг Бўрон Подшоҳни Миср подшоҳиға элчиликқа йибарди. Сўзи буким, «Бизнинг тажаммул ва сабримизни ишларда билдингиз. Ва неча қатла Аталмишни тиладук, йибармадингиз. Ва андак иш учун анча татаълул қилдингизким, бизға вожиб бўлдиким, бу вилоят сори келгайбиз. Бу жиҳатдин қуб хароблик вилоятларингизға булди. Эмди Аталмишни бизға йибаринг, то қолгон вилоятларингиз амонда булгай. Хутба ва сикка бизнинг отимизға ўқунлар. Ва агар мундоқ қилмасангиз, вилоятингизда ҳеч ер ободон қолмагуси турур!» Элчи аларға бориб, анга қуб таъзим қилдилар ва аларнинг ичида раъд ва милтиқ отқувчилари қуб эрди. Аларни келтуруб элчиға кўрсаттилар. Ва элчиға (йана) ўзға қуб нималар 243а бериб ёндурдилар. Ва бир жамоат улуг кишиларини йибариб дедиким, / «Соҳибқиронға арз қилингим, беш кундин сўнг Аталмишни йибарабиз, то ул ҳазрат гуноҳимиздин кечгай. Ва мундин нари хизматда тақсир қилмагайбиз». Соҳибқиронға келиб сўзларини арз қилгондин сўнг келгон элчиларға тўнлар кийдуруб, сийлаб йибарди. Ва мамлакат эли ул сулҳ сўзиндин асру шодмон бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Миср подшоҳи билан урушуб, зафар тобқонлари

Нусратшиёор черики ўшул юртда ўн кун таваққуф қилиб ўлтурди. Анда от-улоғларға ут қолмади. Фармон бўлдиким, «Юртчилар юруб утлоғ ер пайдо қилсулар, то анда кучуб боргайбиз!». Юртчилар юруб Гута⁹⁸⁹ утлоғиким, Шомнинг шарқи сори тутур, бориб ул ерни кўруб, келиб арзадошт

2436

қилдилар. Ҳукм бўлдимки, «Черик андин кучуб юрусунлар!» Урду кучуб Гута сори мутаважжих бўлди. Дамашқ эли нодонлигинин хаёл қилдиларким, урду ёниб борадур. Ва азалда ҳам мундоқ муқаррар бўлгон эрмишким, Дамашққа ташвиши теккай. Хаёли фосид қилиб, шаҳардин чиқиб Дамашқ саҳросини туттилар ва йайоқу отлиқдин ер юзи тўлди. Қаровуллар ул ҳолатдин хабардор бўлуб, келиб соҳибқиронга арз қилдилар. Ҳукм қилдимки, «Черик тушуб ўзларига тошдин паноҳи қилгайлар!» Филҳол, черик тушуб бир томи тошдин кўпордилар. Ва соҳибқирон эллик киши билан бир тена устига чиқиб, бурунги одати билан икки рақъат намоз ўқуб, юзини туфроққа суртуб, ҳазрати Парвардигордин фатҳ ва нусрат тилади. Ва андин отланиб, наққора ва нафирларини чалдуруб сурон солдилар. Унг қўл черики, Шом черикиким, илгари келиб эрди, ҳамла қилдилар. Соҳибқирон сул қўлнунг/ кишисига киши чобтурдики, амироода Мироншоҳ ва амироода Шохрух ва амироода Або Бақр ва амир Сулаймоншоҳ ва ўзга тумон беклари барча келиб душман сори чобтилар. Ва икки черик бир-бирига стиб, урушқа машғул бўлдилар. Назм:

Икки соридин чонди икки сипоҳ,
Бариси диловар ва бари кийнахоҳ,
Тушар эрди ерга сари саркашон,
Чу йафроққа тушкай боду хазои.

Унг қўлда Султон Маҳмудхон ва амироода Халил Султон ва амир Жаҳоншоҳ ва Гийсуддин Тархон ва амир Тукал Ёдгор Барлос ва Шайх Арислон ва Туглуқ Хожа Барлос ва Пир Али Сулдуз ва ўзга тумон ва ҳазора беклари зафарпаноҳ сипоҳи била сурон солиб урушқа кирдилар.

Севинчакбек ва Шоҳ Маликбек ва Саййид Хожайи Шайх Али Баҳодур қўл ҳировули бўлуб ва қўшун бекларидин Сайин Темур ва Муҳаммад Озод ва Тукал Бавурчи ва Дарё ва ўзга баҳодурлар барча майдон ичида кириб ишлар кўрсатдилар.

Ва андоқ сурон ва гавго қўбтиким, хаёл қилур эрдиларким, қиёмат куни ошкор бўлди. Байт:

Чиқарти йана кавс бонгу хуруш,
Муҳит била урди бир йўла жуш.

Оқибат ферузлуқ субҳи матлаъдин мансур черикига юз кўрсатиб, Шом сипоҳини қочурдилар. Ва нусратшиғор черики андоқ қалин черикни суруб, иморатлари ичида кийурдилар. Ва кўб киши йайоғ ва отлиқдин қилич зарби била ўддурдилар. Ва бу воқита торих саккиз юз учда, Лу йилда, сешанба куни, жумада ал-аввал ойининг ўн тўққузиди (05.01.1401) воқит бўлди. Ва бу урушда Султон Ҳусайнким, ҳазратдин қочиб номийларга бориб эрди, амироода Мироншоҳ ва амироода Шохрухнунг муқобилаларига тушуб, Тўплоқ Қавчин Султон Ҳусайннинг жиловидин тутуб Шохрух мирзога келтурди. Ўзи бориб соҳибқиронга хабар қилди. Ҳукм бўлдимки, «Ани банд қилсунлар!» Неча кундин сўнг шохзода Шохрух гупоҳини тилаб, йасоқ таёқи уруб қўйдилар. Аммо соҳибқирон қошига кирмас эрди.

Дамашқдин Миср подшоҳи Фараж чиқиб чобқони

244a

Тонгласи нусратшиғор черики андин кучуб, андак йўл юруб, бир тена этагига келиб туштилар. Ул кеча анда туруб, тонгласи фармон бўлдимки, «Черик мукамал бўлуб, йасол тортиб, жирга билан шаҳар сори /юрусунлар!» Ва черикнинг олдида пилларни йасаб, ҳар бири бир гоғдек, юруб эрди. Ва черикнинг йасоли уч-тўрт йағоч йўлини тутуб, юз салобат била шаҳарга йақин келдилар. Шаҳар эликим, бу йароқ ва тажаммулни кўрдилар, барча жонларидин умид мушқатий қилдилар. Ва билмас эрдиларким, мансур черики мунча киши бор эрмиш. Шаҳарга йақин бир чуқур ариқга келиб тушитким, ул ариқ черикка хандақтек бўлди. Андин сўнг ҳукм бўлдимки, «Отлиқлар аригдин ўтуб, душман муқобиласида бориб, саф тортиб турсунлар!» Ингитлар ва баҳодурлар ариқдин нари ўтуб, саф тор-

тиб турдилар. Шаҳардаги сипоҳий ва йайоғи агарчи қуб эрди, аммо қўрқунчиндин ҳаёлари йўқ эрдиким, илгари келгайлар. Миср ҳокими улуг беклари била мисли Наврўз Ҳофизий ва Йашбек ва Шадун Тоз ва Шайхий Хосакиий ва бир жамоат муқарриб ва хоссалари била кенгаштигим, мундоқ қаттиқ воқеада, нима ишламоқ керак? Баъзи дедилар, «Агарчи бизга кўз тегиб элимиз қирилди. Аммо шаҳарда эл қуб турур. Ва қалъамиз берк гурур. Не гам егайбиз?» Ва баъзилар дедиларким, «Биз андоқ маҳалдаким, алар кўчуб борур эрдилар, мунча черик ва йарогимиз била ҳеч иш қила олмадук. Эмди худ алар била не иш қилгайбиз? Маслаҳат бу турурким, шаҳардин чиқиб, Мисрга кетиб боргайбиз. Ва шаҳарда эл қалин турур, ўз жонлари учун уруш қилиб шаҳарни сақларлар. Бари бизлар бу балюдин қутулгайбиз».

Барчага бу сўз маъқул тушуб, Миср подшоҳи Фараж пешкашлар била соҳибқиронга киши йибарди. Сўзи буким, «Ул бедаблиқким туну кун воқиф бўлди, шаҳардин бир жамоат авбошидин ва гағвойи оммдин воқиф бўлди. Биз ўшул арз қилгон аҳд биландурбиз. Агар черик букун урушни муваффақ қилиб, саломатлиқ билан юртларига тушсалар, тонглади ҳар неким фармон 2446 бўлса /ушандоқ қилурбиз».

Элчи соҳибқирон қошига келиб сўзларини арзадошт қилди. Ушул замон фармон буддиким, «Черик ёниб келсун!» Мансур черики ёниб, юрт ва манзилларига келиб туштиллар. Миср шоҳи бўлгон беклари била йарим кечада, жумъа кечасида шаҳардин чиқиб қочтилар ва Миср сори бордилар. Чақмоқ отлиқ биров алардин қочиб амирзода Шохрух қошида келиб воқифани арз қилди. Шаҳзодаий жувонбахт ани ҳазрати аъло қошида йибарди. Ҳазрат муни эшитиб фармон буддиким, «Амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек сўл қўлдин шаҳарга йақин бориб тушсунлар, то киши шаҳардин чиқаолмигай. Ва улуг беклардин Севинчак ва Шайх Нуриддин ва Шох Малик ва Аллоҳход ва Бурундуқ ва Жаҳоншоҳ ва Али Султон ва ўзга беклар қочқонларнинг кейнидин борсунлар!» Булар бориб қўбракини тутуб ўлдурдилар ва от ва хачир ва тева — ҳар неким бор эрди, барчани ташлаб жонларини олиб қочтилар. Тонг отқонда соҳибқирони саодатнишон ҳукм қилдиким, «Шаҳарнинг теграсидаги эл-аймоқ ва кент-кечакларини чобсунлар!» Ҳзи отланиб, боғистонлардин ўтуб, шаҳарни ўртада олиб тушти. (Ва соҳибқироннинг ўзи Қасри Аблақким, қалъанинг ўтруссида турур, тушти. Ва шаҳзодалар ва черик шаҳар теграсидаги иморатлар ичида туштиллар ва ташқарида бўлгон маҳаллотни олдилар. Ва сонсиз мол, от ва йароғ, жайбау жуши ва рахту қумош эликка тушти.

Ҳазрат соҳибқирон сидқу эътиқодидин Умм Салима ва Умм Ҳабиба ризвон Аллоҳи тасоло мазорларига тавофга бориб, тавоф қилдиким, булар 245а Ҳазрат Рисолат салл Аллоҳу алайҳи васалламнинг ҳарамлари эрди. Ва Билол Ҳабашийнинг мазори анда эрди, ани ҳам тавоф қилди. Қайтиб давлат ва саодат била урдуга тушти. Аммо Дамашқдин содот /ва қазот ва машойих ва сулаҳо дарвозани очиб, итоат била чиқтилар ва пешкашлар тортиб, моли амоний қабул қилдилар. Ва ҳукм буддиким, «Мол олгани муҳассиллар таъин қилсунлар!» Бас, Шайх Нуриддин ва Шох Малик ва Аллоҳход ва битикчилардин Хожка Масъуд ва Жалоул ал-Ислом шаҳарга кирди ва ҳукм билан саккиз дарвозани ганч ва кирнуч била қўпордилар. Ва Боб ал-Фародисни очиб қўйдилар. Ва беклар ва нависандалар анда ўлтуруб, мол забтига машғул буддилар. Ва жумъа куни масжиди Умаййада хутба ўқудилар.

Дамашқнинг аркини фатҳ қилғони сўзи

Бовужуд улким, шаҳарнинг мундоқ ҳоли бўлди. Диздор кутвол бир жамоат жундийларким анда эрдилар, ҳаёл қилдиларким, «Қалъамиз мустаҳкам ер турур». Ва бу ботил ҳаёл била ва қалъанинг берклигига гурра бўлуб, муҳолифат зоҳир қилдилар. Ва дарвоқиф андоқ берк қалъа оламда йўқ эрди ва ичида захираси қуб эрди. Баҳодурлар аларнинг муҳолифатидин воқиф бўлуб, қалъа сори юруб, урушабошладилар. Ва раъд ва тош зарбиндин кишига мажол йўқ эрдиким, илгари боргай. Ҳукм буддиким, «Шаҳзодалар ва беклар барча юруб, қалъа ишига машғул бўлсунлар!». Ва нағамчилар нағам солуб хандақдаги сувни чиқордилар ва мўлжор йасаб, ишларига

машгул булдилар. Бу маҳалла ҳукм булдиким, «Шоҳзодалардин Шоҳрух мирзо ва Мироншоҳ мирзо ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар қишлоқни Канъонда солесунлар!» Ва алар ҳукм била Канъон сори юридилар.

2456 Аммо нағамчилар қалъа тубида нағам солиб, жаҳд била иш қилур эрдилар. Буржу бора тубини ковлаб, йағочлар остида кийуруб, маҳкам қилдилар. Ва барчадин Буржи Тоҳирким, барча буржлардин баландроқ эрди ва Алтун Бахши анда туруб ишлар эрди, иши тайёр булди. Ҳукм булдиким, «Нағамларда ўт қўйсунлар!»/ Ул буржда ўт қўйуб, йағочлари қўйуб, бурж йиқилди ва улуг йўл булди. Баҳодурлар қалқонлар бошларига тутуб юридиларким, шаҳарга киргайлар. Қалъанинг йана бир ери йиқилиб, Хуросон ва Сейистон ва ўзга виоятлардин етмиш-сексон киши том устида қолдилар. Ва баҳодурларким қалъа сори юрур эрдилар, ани кўруб турдилар. Қалъадаги кишилар ул йиқилгон ерни қўпордилар. Аммо асру қўб қўрқуб эдилар ва қўрқунчдин чиқаолмайдур эдилар, йана ҳукм булдиким, «Ўзга томларга ўт қўйсунлар!» Ўт қўйуб, қалъанинг йана бир буржи тушти. Диздор кутволким, қалъанинг улуги эрди, заруратдин дарвозани очиб чиқти ва хазинанинг калитларини топшурди. Ва Диздор кутволни йасоққа еткурдилар ва сонси мол олдилар. Ва бу қалъа ичида анборлар бор эрдиким, анбори ҳарамайн маҳсулидин ҳосил бўлуб эрди. Ҳукм булдиким, «Ҳеч киши ул анборларга музоҳим бўлмағай. Чунончи тавачилардин Сарой Мулк отлиқ ўн анбордин юз ботмон шаръий тоши била арпа олиб эрди, ани ётқузуб, олдини ва кетини таёқ урдурди ва баҳосини ҳавола қилиб олди ва ҳарамайн ходимларига берди. Ва анборларни аларга тобшуруб, қўб сийлаб, Қуддус сори йибарди. Ва жундийларким, барчалари қўл эрдилар, қўбраки черкадин, ҳабаший ва занги қулларни қалъадин чиқориб шаҳзодаларга улаштурди. Ва шаҳардаги ҳунармандларни асир қилиб, уй-эли била шаҳардин чиқориб Самарқанда йибарди. Ва табиблардин Мавлоно Жамолиддин ва Мавлоно Сулаймонни кучлари била Самарқанда йибарди.

246a Бу маҳалда соҳибқирон Қасри Аблақдин Бутжосебкеким, Шом вилоятининг улуг бекларидин эрди, эвига тушти. Ва ул ерда бир иморат бор эрдиким, асру зебо ва латиф. Ҳазрат ул иморатни кўруб муборак кўнглида туштиким, мундоқ/ зебо шаҳар ва иморатларким, бу йил солиб турур, ҳеч қайсининг кўнглида кечмай турурким, ҳазратнинг кўнгли хуррамлари бу вилоятда ёниб турурлар. Анда бир иморати солгайким, ҳеч ким бундай иморат солмагондулар, ажиб ва мурувват ҳиммат эликени бермишлар. Соҳибқирон буюрдиким, у ердаки икки мазор устида икки гунбад солгайлар. Ва бу ишнинг ихтимоми учун амирзода Або Бакр ва амирзода Халил Султон ва беклардин Шайх Нуриддин ва Али Султон ва Мангли Хожа барчани қўйуб, йигирми беш кунда икки олий гунбад оқ тошдин солдилар.

Ва ул вилоятда соҳибқирон отига тангалар уруб келтурдилар: юз мисқоллиқ ва эллик мисқоллиқ ва ўн мисқоллиқ тангалар урдилар. Ва черик ичида кумиш анча эрдиким, ҳеч сони йўқ эрди. Ҳукм булдиким, «Эрону Туронга фатҳномалар битиб йибарсунлар!» Балогатшиёор муншийлар эликларида қалам олиб, шакар сузлари била кағозларни тўлдуруб ҳар сори йибардилар. Ва элчилар елдек вилоятларга фатҳ ва давлатдин хабар элтдилар. Ва тангалардинким, Шом вилоятида ҳазратнинг отига уруб эрдилар, ҳарамларига ва ўғлон-ушоқларига — Эрону Туронга йибарди.

2466 Соҳибқирон Хожа Ҳасани йибардиким, «Амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва бекларким анда бориб турурлар, Дарёйи Афранжда⁸⁷⁰ бориб Акка⁸⁷¹ шаҳригача чобсунлар. Алар бориб андаги вилоятни тамом чобтилар ва моли бисёр олиб, Канъонга ёндилар. Ва бу маҳалда соҳибқиронга андак марази воқия бўлуб, қўб ташвиш тортти. Беклар киши йибариб, Канъонга боргон шаҳзодаларни келтурдилар. Алар келгонда йана ҳазрати Парвардигор доруҳонасидин шифоҳи каромат тилаб, сиҳҳат топти. Йана /ушул маҳалда соҳибқиронга бир андиша муборак кўнглида кечти. Шомнинг содот ва уламо ва аркони давлат барча ўлтуруб эрдиларким, ҳазрат соҳибқирон дедиким, «Доим биз эшитурбизким, ул маҳалдаким Марвонийлар аҳли байт била, хоссатан ҳазрат Мустафо салл Аллоҳу алайҳи ва салламнинг қуёви ва писари амми била душманлиқ қилур эрмишлар. Ва эликларидин неким келур эркондур, урушмак ва ўлдурмак ва гайруҳу

аларнинг ҳаққида қилгондурлар, бизга бу сўзлар номаъқул кўрунур эрди. Анинг учунким, алар умматнинг йахшиси эрдилар ва зулмату кифрдин чиқиб, ислом нурига мушарраф бўлгон дурурлар. Алар аҳли байт била мундоқ мухалифат нечук қилгайлар? Бас, бу амр эмди, бизга таҳқиқ бўлдиким, рост эрмиш. Агар мундоқ бўлмаса эрди, алар бу балога учрамас эрдилар». Чаҳоришанба куни, шаъбон ойининг гуррасида, торих саккиз юз учда (17.03.1401) ҳукм бўлдиким, «Шаҳарни таласунлар!»⁹⁷² Байт:

Талаттурди ул шаҳрни шаҳриёр,
Асир этти ул элни хору зор.
Анинитек жаҳон ичра кўпди хуруш,
Ки кетти жаҳон аҳлидин ақду хуш.

Дамашқ элини асир қилиб, моли бисёр олдилар ва анча мол туштиким, ҳар неча от ва тева ва хачирки, вилоятдин черик элига тушиб эрди, барчани юкладилар. Ва ҳануз кўб киши эрдиким, ерда қолиб эрди ва улог топмас эрдиким, юлгагай ва мисрий ва қибрусий ва рудусий нафис кумушлардин ҳадсиз тушуб эрди⁹⁷³. Нақду жавҳарлар ва олгуну нуқралар ҳадсиз кўб эрди. Ва бу қиссани раъйулайин ўз кўзлари билан кўргон кўб кишилардин эшитгук.

247a Аммо Дамашқнинг иморати андоқ турурким, остиндаги табақаси тошдин ва ганчдин турур. Ва анинг устида бир табақа ва икки табақа ва баъзи ерда уч табақа йағочдин иморат солиб турурлар. Ва аксари иморати зангу рўгон бериб, наққошлиқ эрди. Бас, агар токи воқиф бўлуб ўт тушса эрди, асло ул ўтни учурса бўлмас эрди./ анинг учунким қуруқ йағоч ва ёғ била зеб бериб турурлар. Бу маҳалда қазодин ҳеч қасд қилмай шаҳарга ўт тушти. Ва элнинг паршонлиги жиҳатидин анга парво қилмадилар. Аммо ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Маликбекни йибарди, то масжида жомийин утдин муҳофизат қилгай. Аммо худонинг газаби ул шаҳарга тушуб эрди, ҳар нечаким забт қилдилар, бўлмади. Ва андоқ йамон туташтиким, масжиднинг шарқи сори тошдин бир минора бор эрди, ул минора куйуб, тамоми кул бўлди. Ва Миноран Аруским, нубувват тили била ани Минораи Байзо⁹⁷⁴ дерлар ва ваъдан мундоқ турурким, ҳазрат Исо, *ала набиййуно ва алайҳиссалот вассалом*, ул минора устида тушгуси турур. Ва бовужуд улким, бунёди йағочдин эрди ва тошини ганч билан оқартиб эрдилар, анга ўт тегиб, ҳеч тафовут қилмади ва саломат қолди. Дамашқ тамом куйди ва ичидаги бўлгон молини таладилар. Ишорат бўлдиким, «Дамашқдин асир қилгон элни куйиб-берсунлар!» Ва Жалол ал-Исломога ҳукм бўлдиким, бу амрга ихтимом қилгай. Барча асирларни йиғиштуруб, Дамашқ шаҳрига элттилар. Соҳибқирон Дамашқ шаҳридин кўчуб мурожиат қилди.

Соҳибқирон Шом вилоятидин қайтқони

247b Шанба куни, шаъбон ойининг туртида, йилон йили аввалидаким, (20.03.1401), Офтоб ҳамал буржида келди, соҳибқирони гардунгулом Дамашқ шаҳридин кўчуб, Қаро Ваник йўлига кириб юрубурди, Гутага етиб тушти. Ва анда ҳукм бўлдиким, «Икки нишон этсунлар. Бир нишон амирзода Муҳаммад Султон отиғаким, мўғул сарҳалида ўлтуруб эрди ва ул йўлунг забти Худойдоди Хусайний ва Бердибек Сари Буга ва ўзга бекларга тааллуқ эрди, барча Эрон сори мутаважжих бўлеунларким, Хулогухоннинг тахтини анга бергум турур. Йана бир нишон улким, маҳди аъло Туман ого фарзандлар била бизнинг сори /мутаважжих бўлуб келсун!» Бас, нишонлар тайёр бўлуб, Дона Хожага бериб йибардилар. Ўрду Гутадин кўчуб, Қаро Ваникдин утуб, Хумсга келиб тушти. Хумсдаги элидин ҳеч беадаб келмагон жиҳатидин ложурма саломат қолиб, зарар-заҳмат тегмади. Ҳукм бўлдиким, «Амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва амир Сулаймоншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ун минг киши била Тадмур шаҳригаким, Сулаймон алайҳиссаломнинг иморатларидин эрди, бориб андаги ҳашамнишинларни чобеунлар. Ва сул қўлдин амирзода Султон Хусайн ва амир Бурундуқ беш минг киши била отланиб Антакийа сори борсунлар. Ва гўлдин амирзода Халил Султон ва Рустам Тагай Буга Барлос ва Темур Хожа Оқ Буга ва Али Султон

Тавачи ва Давлат Темур ва Тукал Қарқара ун беш минг киши била кўпкак туркманларким, Фирот суйининг йақосида ултурубтурлар, аларга борсунлар!» Барча ҳукм била юруб, элларни чобтилар. Аввал ўнг қўлниунг кишиси Тадмур шаҳригача бориб чобтилар. Икки юз минг қўй ва қўб тева олдилар. Ва андаги эл барча от ва тевадарда қочиб, Макка саҳроси сори кеттилар. Ва шаҳзодалар андин қайтиб, чул йулидин ўтуб, Фирот суйига етиб туштилар. Ва андин сувни йақолаб юқори сори кеттилар.

248a Ва сул қўлниунг черики Антакийга бордилар. Ул эл Аси суйини⁹⁷⁵ йақосида солиб эрдилар, барча саҳрога йақин булуб эрдилар. Аммо мансур черики анда еткондин сўнг ҳар нимаким тобтилар, олдилар. Ва Ҳалаб сори қайтиб келурда амирзода Халил Султонким, гўдаги кишини бошлаб юрур эрди, учраб қушулуб иттифоқ била Қалъатуррумга йақин туркмонларга еттилар. Алар жаҳддин туруб уруштилар. Аммо мансур черик бир ҳамла била аларни бир-бир қилдилар. Шайх Ҳасанким, алар ичида улуг эрди, ўлди. /Аго-инилари ҳар бири бир сори қочиб кеттилар. Ва алардин сонсиз от ва тева ва қўйлар олдилар, андоқким черик эли от, тева ва қўй сурмақдин ожиз булуб эрдилар. Ва чул нусратшиёор черики Ҳамага етти, андаги эл бадбахтлигларидин изҳори муҳолифат қилдилар. Соҳибқирон солгон иморатларни барчани бузуб эдилар. Ва бу йамон ҳаракат жиҳатидин ҳар нимаким, ул шаҳарда бор эрди таладилар ва элни асир этиб, шаҳарни куйдурдилар. Ва ҳазрат андин юруб, Ҳалаб сори мутаважжих бўлди. Ва Дамашқдин Ҳалабқача етмиш йағоч йўл турур. Анда етконда Саййид Иззуддин Ҳазоргирий ва Шоҳшоҳон ва Муса Туй Буга ва ўзга қушун беклариким, Ҳалаб қалъасида туруб эди, ҳукм била шаҳарни бузуб ўрдуга бориб қушулдилар. Ва соҳибқирон андин тўрт кўч била Фирот суйининг йақосида келиб тушти. Бу маҳалда амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва ўнг қўл беклариким, сувнунг пастдаги тарафига илгор бориб эдилар ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Ҳусайн гўл ва сул қўл беклариким, сувнунг юқорисига илгор бориб эдилар, барча келиб, пешкашлар тортиб, соҳибқироннинг муборак дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва анча қўй йигилдиким, бир қўй бир динор бўлди. Амирзода Султон Ҳусайн бу юрушда йахши ишлар қилиб эрди, соҳибқирон гуноҳидин кечиб, кўрунуш берди ва анга қўб июнатлар қилди.

Соҳибқирон Фирот суйидин ўтуб ов солғони

248b Шоҳзодалар ва бекларким, чобқун бориб эдилар, барча саломат ва саодат била қайтиб, сонсиз мол била келиб ўрдуга қушулдилар. Фармони олий бўлдиким, «Черик Фирот суйидин нари ўтеунлар!» Ва ҳазрат учун икки кема Тарра⁹⁷⁶ кентидинким, сув йақосида эрди, келтурдилар. Ва ўзга шаҳзодалар ва беклар ва барча черик сувга отларини солиб, /сувдин ўтуб, қалъайи Таррага етиб туштилар. Ул қалъанинг даругаси пешкашлар била келиб кўрунуш қилди. Ҳазрат лутф этиб, ул қалъани анга берди ва андаги эл саломат қолди. Ва ушул ерда Қаро Усмон келиб пешкашлар тортиб, соҳибқиронни кўрди. Ҳазрат тақи ани йахши кўруб сийлади. Бас, ҳазрат андин кўчуб юругонда муборак хотирида кечдиким, ов солгай. Шоҳзодалар ва беклар ўнг қўлдин ва сул қўлдин жирга билан юруб, беш кунлук йўлни жирга солдилар. Назм:

Шаҳаншоҳ қилди чу майли шикор,

Кийик вақти эрди ва фасли баҳор.

Тўла эрди дашту кўх жоладин,

Еқуттек қизил ер юзи лоладин.

Онча сайд қилдиларким, ниҳояти йўқ эрди. Андин кўчуб Руҳа шаҳрига келиб тушти. Шаҳарнинг ақобирлари пешкашлар била келиб мулозимат қилдилар. Ва андин ўтуб, бир қалъага еттиларким, арманийларнинг ери эрди. Ҳукм бўлдиким, «Ислом баҳодурлари аларнинг қалъасини чобқун қилсунлар!» Баҳодурлар юруб бир замонда ул қалъани олиб, ер билан тенг қилдилар.

Ва ул ерда Самарқанддин Хиндушоҳ Хазиначи келиб, соҳибқироннинг

дийдорига мушарраф булди. Ва ҳарамлардин Тукал хоним ва Тумон ого ва Сарой Мулк хонимнинг мулозимлари Султониядин пешкашлар билан келиб, саломатлиқ хабарини келтурдилар. Булар барча Ҳиндушоҳ билан келиб эдилар.

Соҳибқирон Мардин сори таважжух қилгани

Соҳибқирони диннарвар мансур ва музаффар Мардин сори мутаважжих булди. Ва ул ерда Ҳиндушоҳ Хазиначи ва ҳарамлардин келгон мулозимлари келиб кўрунуш қилдилар. Ва Султон Ҳисн Кайфаки Ҳасан Кайф номи билан машҳур туруп ва Султон Арзин ва узга беклар ва сардорларким, анда / 249а эрдилар, барча пешкашлар билан келиб соҳибқиронни кўрдилар.

Мардиннинг ҳокимиким, мундин бурун соҳибқироннинг эликида асир бўлуб эрди ва неча маҳал эрдиким бандда эрди, бу маҳалда соҳибқирон лутф ва карами билан гуноҳидин кечиб, шафқат этиб, йана вилоятини бериб эди. Ва ул аҳду шарт қилдиким, ҳаргиз соҳибқирон билан мухалифат қилмағай ва то тирик бўлғай, банд ва хизматкор бўлғай. Аммо Шом юрушида не ўзи келди, не углини йибарди. Эшиттиким, соҳибқирон фатҳ ва фирузлуқ билан ўниб келадуру, ўз ишидин пушаймон бўлуб, кўнглида кўб ваҳм тушти. Аммо соҳибқирон Мардинга йақин бориб тушти, лутфу иноятин анга киши йибариб чорлади. Ул ҳазратдин қўрқуб келмади. Соҳибқирон ташқаридаги шаҳар ва бозорни куйдуруди. Аммо ул ерда ултурса бўлмас эрди, чунки анинг атрофида от-улогқа ўт йўқ эрди. Соҳибқирон Қаро Усмоға, анинг шаҳри ва мамлакати йақин эрди, чорлаб от-тун бериб, кўб сийлаб ҳукм қилдиким, «Мардин қалъасини қамал қилиб ултурғил. Бу қалъани олмагунча қўймағайсен». Султон Соҳибқирон Ҳисн Кайфни ва Арзинжоннинг ҳокимини ва узга ерлардин келгон шаҳриёрлар ва бекларни тунлар кийдуруб, отлар миндуруб, ижозат берди. Ва бу маҳалда ҳазрат соҳибқирон Аллоҳдодбекни Самарқанд йибардиким, андин Ашпарага бориб, мўғул сарҳадида ўлтуруб, забт қилғай.

Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ва Бағдод сори илғор йибаргани

Мансур черики Мардин шаҳридин кўчуб, ҳукм қилдиким, «Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Або Бақр ва амир Жаҳоншоҳ ва амир Темур Хожан Оқ Буга /ва Саййид Хожан Шайх Али Баҳодур ва узга беклар Аланчўқ ва Гуржи диёри сори юрусулар. 249б Аввал Аланчўқ қалъасини фатҳ қилиб, андин сўнг Гуржистонга киреулар». Шаҳзодалар ҳукм билан юрүбердилар. Ун йил эрдиким, Аланчўқ қамал эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон Сивос ва Шом сори таважжух қилгонда амирзода Мироншоҳнинг мулозимларидин Шайх Муҳаммад Даруга ва амирзода Шохрух навкарларидин Фирузшоҳ ҳукм билан анда бориб қамал қилиб ўлтуруб эдилар. Ва қалъа ичида бўлгон кишилар асру ожиз ва хароб бўлуб, кўбраки ўлуб эрди. Оз киши анда қолиб эрди ва озуқлари йўқ жиҳатидин эски териларни қайнатиб ер эдилар. Ва ул ҳам қолмайдур эрди. Зарураттин қалъадин чиқтилар. Ва қалъанинг кутволи Саййид Аҳмад Алишоҳни банд қилиб соҳибқиронга йибардилар. Шаҳзодалар Авникка етиб эдиларким, Аланчўқ фатҳидин хабар топтилар. Гуржистон сори мутаважжих булдилар, таъжил билан суруб еттилар ва ул вилоятни таламоққа машғул булдилар. Малик Гурген ул воқиядин ҳайрон қолиб, ажзу ниёз билан киши йибариб дедиким, «Мен ҳазрат соҳибқироннинг камина кулидурмен. Соҳибқирон мунда етсалар, хизматда боргумдур». Шаҳзодалар киши чобтуруб, сурат воқияни арзадошт қилдилар ва андин қайтиб бир йахши ўтлоқда бориб туштилар. Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Султон Маҳмудхон ва амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва Музроб Жаку ва Рустам Тағай Буга ва Севинчак Баҳодур ва Тукал Барлос ва узга туман ва қушун беклари илғор билан Бағдод сори юрусулар!» Ҳукм билан юруб, Бағдодқа етиб, қибласи сори келиб туштилар. Фараж отлиқ Султон Аҳмад Жалойирнинг навқари эрди ва анинг қошида турклардин ва араблар элидин кўб киши йигилиб эрди. Бу жиҳатдин гурур пайдо қилиб, ҳаёли маҳол

250a бошида тушти ва уруш асбобиға /машгул бўлуб, қалъани маъзуб қилди. Нусратшиёр черикининг овозаси тушти. Амир Али Қаландар Мандалидин ва Жон Аҳмад Бабқубадин⁹⁷⁸ чиқиб Мадоинга⁹⁷⁹ йақин Дажладин ўтуб туштилار. Ва Фаражшоҳ тақи Хилладин⁹⁸⁰ ва Микойил Сибдин⁹⁸¹ келиб, бир-бирига қушулуб, уч минг киши билан Бағдодқа мутаважжих бўлуб, нусратшиёр черикига юридилар.

Бу тарафдин амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар алардин хабар билиб отландилар. Дажланинг йиқосида амир Аҳмаднинг иморатида уруш воқия бўлуб, Жон Аҳмад кўб киши била ўлди. Ва йана бир жамоат ўзларини сувга солдилар ва кўбрани сувга бордилар. Бовужуд ўлким, мундоқ иш воқия бўлди, ақсиз Фараж ҳеч андиша қилмай ва кунгли бўлмас эрдиким, вилоятдин кетгай. Йалгон сўзлар деб айтур эрдиким, «Султон Аҳмад менга деб турурким, «Агар Темурбек ўзи келса, шаҳарни бермағайсен!». Ва мен анинг сўзидин чиқмасмен».

Алқисса, соҳибқироннинг ўрдуси Табриз сори мутаважжих бўлуб юридилар. Йўлда борурда Насибин қалъасига⁹⁸² етиб тушти. Ҳукм қилдиким, «Қалъани мусаххар қилеунлар!» Қалъадаги даругаси била улут-кичиклари соҳибқирондин хабар билиб, пешкашлар била қалъадин чиқтилар. Келиб муборак дийдорига мушарраф бўдилар. Соҳибқирон аларни йахши кўруб, ҳеч зарар-заҳмат ул элга тегмади. Андин кўчуб Мавсилга⁹⁸³ етиб тушди. Ҳукм қилдиким, «Дажла суйига кўфрук боғласунлар!» Кемалар била кўфрук боғладилар. Бир ҳафтада барча черик ўтти.

Соҳибқирон Бағдодқа бориб фатҳ қилгони

Бекларким, ҳукм била Бағдод сори мутаважжих бўлуб бориб эдилар, воқияотни арзадошт қилиб, соҳибқиронга йибардилар. Соҳибқирон ул воқиялардин хабардор бўлуб, муборак нафаси била бир жамоат баҳодурлари
250b била /илгор солиб, Бағдодқа мутаважжих бўлди. Чўпон Мулк оғони ўрдуда қўйиб, амирзода Шоҳрух ва Шоҳ Маликбекка ўғруқни тобшуруб, ҳукм қилдиким, «Хабарон йўлидин ва Қалогидин⁹⁸⁴ Табриз сори юрусулар!» Ва нусратшиёр черики Олтун Кўпрук йўлидин Бағдод сори мутаважжих бўлди. Бағдодқа етиб, Дажланинг йақосида Қуббатул ўқоб⁹⁸⁵ дарвозасининг ўтруссида тушуб, хайма ва ҳирғоҳ уруб ўлтурди. Ва шаҳарнинг тўрт ёнида черик тушуб, чодирлар уруб ўлтурдилар. Ҳукм бўлдиким, «Нагамчилар ишларига машгул бўлеунлар!» Ва шаҳзодалардин амирзода Мироншоҳ ва амирзода Рустам ва амирзода Халил Султон ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Шайх Нуриддин ва Бурундуқ ва Жаҳоншоҳ ва Рустам Тагай Буга ва Али Султон ва ўзга беклар нагамчиларнинг бошларида туруб ишга машгул бўдилар.

Фаражи бедавлат тафаҳхуси аҳвол учун бировни элчилик баҳонаси била ташқари йибарди, соҳибқироннинг ич кучидин соҳиби вуқуф бўлгай. Элчи соҳибқирон қошига келди. Ҳазрат лутфу карамидин дедиким, «Бориб Фаражга дегинким, кўрқмасун, шаҳардин чиқиб бизни кўрсун. Ҳар неким анинг хотири тиласа, ўшандоқ бўлгуси турур». Ва элчига тўн кийдуруб йибарди. Элчи келиб неким соҳибқирондин эшитиб эрди, Фаражқа деди. Фараж билдиким, ул сўзлар чин турур. Аммо жаҳли ва бадбахтлигининг дедиким, «Бу сўзлар йалгондур. То тирикдурмен анинг била урушурмен». Ва бу маҳалда Хожя Масъуд Семноний ва Менгли Хожаким, мўлжарда туруб эдилар, қаза маштидин аларга ўқ тегиб ўлдилар. Соҳибқирон бу жиҳатдин ошуфта бўлуб, Луқмон Тавачини йибардиким, «Шоҳзода Шоҳрух ўғруқ била бери мутаважжих бўлеун!». Луқмон Қалогий мавъеида⁹⁸⁶

251a етиб, шаҳзода ҳукм била қайтиб Бағдодқа келди. Бағдод эли ул /черикни кўруб ҳайрон қолдилар. Дарёнинг нари юзида ҳам, бери юзида ҳам черик тушти. Ҳукм бўлдиким «Қуббатул ўқобнинг қуйисида кўфрук боғласунлар!» Кўфрук боғлаб, йахши отқучи йигитларни кўфрук бошида қўйдурдиким, кўфрукдин ўтуб, шаҳарни ўртада олиб туштилар. Бу маҳалда Саййид Аҳмад Алишоҳким, Аланчуқ қалъасининг ҳокими эрди, ани келтурдилар. Соҳибқирон буюрдиким, «Ўлдуреунлар!» Ва нишон йибардиким, «Аланчуқ қалъасини Муҳаммад Авбаҳийга тобшуреунлар!» Ва ул кишиким, Саййид Аҳмадни келтуруб эрди, нишонлар била ёндурди.

Ушбу маҳалда Мусабек Мовароуннаҳр вилоятининг амирзода Муҳаммад Султон қошидин келиб, саломатлиқ хабарлар келтурди. Ва бир лаълким, юз йигирми миққол эрди ва Бадахшон конидин ҳосил бўллуб эрди, соҳибқиронга тортти.

Алқисса, Фаражи бедавлатким, Бағдод шаҳрида эрди, телбалардек 8 фидойилартек жонидин кечиб, урушур эрди. Мансур черики ҳар қачонким, бир нағамда ўт солиб, буржини ёқар эрдилар, алар филҳол ул ерни қупорур эрдилар. Ва ёз маҳали эрди ва Бағдод ҳавоси асру иссиқ бўлур ва мансур черики андоқ ҳавода жайбалар кийиб мулжақларда туруб эрдилар. Ва неча қатла шохзодалар ва беклар юкунуб дедиларким, «Ижозат берингким биз бир йўла ҳамла қилиб, шаҳарга ёпушқайбиз». Ҳазрат деди: «Ашуқмангиз, шояд бу ишдин пушаймон бўлғайлар ва Фараж мутӣ бўлғай». Аммо азалда тақдири бўллуб эрдиким, ул шаҳар хароб бўлғай ва элига ташвиш етқай. Ул ақсиз элга кунда жаҳллари ортиб, урушур эрдилар. Қирқ кунгача соҳибқирон таҳаммул қилди ва шаҳар ичида қаҳат бўлди. Қирқ кундин сўнг йақшапба кунин зулақаъда ойининг йигирми еттинсиде (09.07.1401) /туш маҳалида шаҳардаги эл қалға устидин иссиқлиқ жиҳатидин туролмай, эвларига бориб эдилар, ва қалға устида ҳеч киши йўқ эрди, шаҳзодалардин амирзода Халил Султон ва беклардин Шайх Нуриддин ва Рустам Тағай Буга шаҳар сори юруб, қалғанинг томига шотулар қўйуб, аввал Шайх Нуриддинбек чиқти. Ва андин сўнг баҳодурлар ва Халил Султоннинг мулозимлари ва Рустам Тағай Буга қалға устида чиқтилар. Ва нафир солиб, наққора уруб, сурон солдилар. Ва сувнунг юқори соридин амирзода Рустам ва Шох Маликбек ва Бурундуқ ва Али Султон ва ўзга беклар бир йўла ҳамла қилиб қалғанинг томини түшурдилар. Мансур черик тўрт ёндин кириб, ҳисор эли ҳар сори қочабошладилар. Ҳар сориким қочиб борса эрдилар, анда ўқ ва қилич эрди. Фаражи бедавлат қизи била кемага кириб, сувнунг юқори сори қочиб борур эрди. Ва черик эли аларга ўқ отар эрди. Ўқ заҳмидин ўзларини сувга солиб, балиғ таъмаси бўлдилар. Ва маллоҳлар ҳукм била сувга кириб, Фаражининг жасадини чиқордилар. Ҳукм бўлдиким, «Черик эли ҳар киши бир бош келтурсун?». Черик эли бу ҳукмин эшитиб, бош келтурмак учун юридилар. Ва сиёсат бозори андоқ иссиқ бўлдиким, аҳли жаллоди сексон ёшлиқ ирри секкиз ёшлиқ тифл⁹⁸⁷ била тенг кўрар эрди. Назм:

Зи баским, йиқилди улук хору зор,
Қилиб бўлмае эрди аларни шумор.
Бало бўлди ўз ишидин, бас, малул,
Зи баским, талаф бўлди хайли жуҳул.

Тавачилар юруб бошларини йиғиштуруб, маноралар қупордилар. Ва бу ишдин олам элига ибрат бўлдиким, ўзга қаҳтарлар-маҳтарлар билан густоҳлиқ қилмағайлар ва ўз ҳадини билғайлар.

252a Алқисса, бир жамоат уламоу машойихлар /ўзларини дарғоҳи олийга солиб, саломат қолдилар. Соҳибқирон аларга лутф қилиб, барчага тўн ва от берди ва ўзга элни тамом қирдилар. Ва қалға томини ер билан тенг қилдилар.

Соҳибқирон Бағдоддин Табриз сори борғони

Бағдод ҳавоси асру иссиқ эрди ва ўлуқлар исланиб, киши анда туролмас эрди. Соҳибқиронини саодатнишон зулҳижжа ойининг биринчи ўнида (22.07.1401) саодат ва иқбол била бир йағоч йўл сувнунг юқори сори бориб, мазори мутаббаррук имоми аъзам Абу Ҳанифа⁹⁸⁸, разий Аллоҳу анҳуға бориб тавоф қилиб, ҳиммат тилаб, ўшул ерда тушти.

Ва Мусабекким, Мовароуннаҳрдин келиб эрди нишонлар била қайтарди. Ва Намдакким, Хевақ даругаси эрди, анинг йибардиким, то Мусабек амирзода Муҳаммад Султон ҳузуридин Хоразмга келгунча Хоразмни забт қилғай. Ҳукм бўлдиким, «Султон Маҳмудхон ва амирзода Халил Султон ва Сулаймоншоҳбек ва Бурундуқ ва Али Султон илғор била юрсунлар!» Алар ҳукм била Ҳилладин ўтуб, Нажафгача⁹⁸⁹ бордилар. Ул ерни азиз ва муқаррам тутуб, ҳеч навъ таъарруз қилмадилар. Ва зафарнамо черики Ҳилла ва

Восит ва андаги навоҳиларни барчани чопиб, кўб мол олиб, қайтиб урдуга келиб туштиллар. Ва соҳибқирон Шаҳразур ва Қалоғи йўлидин Табриз сори мутаважжих бўлди ва ўтрукни улут бекларга тобшуруб дедиким: «Сизлар ақарин келинглр ва ҳар киши тумондин ва қўшунидин айрилмасун!» Ҳзи муборак нафаси билан илғор этиб, жувонбахт шаҳзодалар амирзода Мироншоҳ ва амирзода Шоҳрух ва амирзода Халил Султон бахту иқбол ва саодаттек мулозиматда юридилар. Ва курдлар ул йўлда кейин қолгон кишиларга мутағарриз бўлуб, ташвиш берур эрдилар. Бу маънодин соҳибқирон хабардор бўлуб ишорат қилдиким, «Бир жамоат диловарлар камин қилиб турсунлар!» Бас, каминда /туруб эрдиларким, ул муфсидлар паналардин чиқиб йўл бошида келиб туруб эдиларким, каминда тургон баҳодурлар ўттузча кишини тутуб, иплар билан бугузларидин дарехтларга остилар. Соҳибқирон Жағату суйининг⁹⁹⁰ йақосида етиб тушти. Ҳазрати олия Сарой Мулк хоним ва Хонзода ва ўзга хонимлар ва шаҳзодаларнинг ҳарамлари фарзандлари била амирзода Улғубек барча ўтрув келиб Сина мавзеъида⁹⁹¹ соҳибқиронни курдилар ва кўб сочиқлар сочиб, садақалар бердилар. Ва андин давлат билан кучуб Оқ йайлоқда тушти. Содот ва уламо ва ақобиру аъёни мамолики Эрон, хоссатан Табризнинг, барча ўтрув келиб, соҳибқиронни курдилар. Ва умид куалари муборак жамолидин йаруқ бўлди, Соҳибқирон аларни йахши сўруб, хилғатлар каромат қилди. Йигирми кунгача анда таваққуф қилди ва кейиндин ўгруқ булак-булак ва жамоат-жамоат келур эрди. Бу йигирми кунгача уламолар била суҳбат, масала ва масоил сўрар эрди. Ва мундин амирзода Рустамга ижозат бердиким, Шерозга боргай. Шаҳзода боргондин сўнг Ҳисни Жондор ва Ҳисни Жағдовулга⁹⁹³ ўрду сори мутаважжих бўлди.

Соҳибқирон амирзода Шоҳрухни Арзинжон сори йибарғони

Ул маҳалдаким, соҳибқирон Шомда эрди, Йилдирим Боязид Султон Аҳмад Жалойир ва Қаро Йусуф Туркмон сўларига кириб, Арзинжонга келиб, Тахуртан била урушуб, шаҳарни олдилар. Ва Тахуртан Қаро Йусуфнунг навкарларига асир бўлди. Ва Арзинжон эли амон тилаб, Султон Аҳмад ва Йилдирим Боязиддин Тахуртаннинг гуноҳини тилаб, Арзинжонни йана анга берди. Аммо ўғлон-ушогини навоҳаи Бурсага йибарди. Ҳзи қайтиб Румга борди.

Бу маҳалдаким ҳазрат соҳибқирон Оқ Йайлоқдин /кучуб Ужон⁹⁹⁴ сори мутаважжих бўлди, Хаштруд мавзеъида етиб тушти. Анда хабар келдиким, кайсари Рум Йилдирим Боязид бери мутаважжих бўлуб турур. Соҳибқирон бу хабарни эшитиб ҳукм қилдиким, «Амирзода Шоҳрух баъзи беклар била қайсари Рум сори мутаважжих бўлсун!» Сулаймоншоҳбек ва Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар шаҳзодаларнинг мулозиматида юридилар. Ва Минзоббекни Гуржистонга боргон шаҳзодаларга йибардиким, «Барча келиб шаҳзода Шоҳрух била иттифоқ қилсунлар!» Алар келиб, йўлда Мингқўл мавзеъида шаҳзодага қўшулдилар. Шаҳзода Авникдин ўтуб Навин мавзеъида етиб тушуб эрдиким, Тахуртаннинг хоҳарзодаси Шайх Али келиб дедиким, «Боязид қўрқуб Тахуртанга киши йибариб турурким. «Мени соҳибқирон била йараштурғил». Ва айтиб турурким, «Агар мени соҳибқирон била йараштурсанг, мен сенинг ўғлон-ушогингниким навоҳан Бурсага йибарибмен, сенга йибарайим. Албатта андоқ қилгилким, арларимизда дуслуқ бўлуб, бориш-келиш бўлғай, то мусулмонларга ташвиш бўлмағай». Шаҳзодаи жувонбахт Шайх Али била киши қўшуб соҳибқиронга йибарди ва воқийотни арзадошт қилди ва ўзи ўшул ерда турдиким, ҳукми булғай. Аммо ҳазрат соҳибқирон Хаштруд мавзеъидин кучуб Ужонга етти ва неча кун Кўшкни Аргунда фароғат қилди.

Тумон ого билан шаҳзодалар Самарқанддин келгонлари

Мундин бурун айтиб эрдукким, соҳибқирон Дамашқ вилоятидин қайтқонда Самарқандқа нишон йибариб эрдиким, «Туман ого фарзандлар била келсун!». Нишон аларга боргондин сўнг таваққуф қилмай Самарқанддин

отланиб, соҳибқирон сори мутаважжих бўдилар. Келурда Бухорога етиб, андаги мутабаррук мазорларини тавоф қилиб, ҳиммат тилаб йўлга кирдилар. /Аму суйидин ўтуб чўлга кириб, Мохонга келдилар ва Тажжан йўлидин Машҳаду Тусга бордилар ва андаги мазорларни тавоф қилиб, назрлар бериб, йўлга кирдилар. Султониядин ўтуб, Ужонга етилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб, камоли меҳру муҳаббатидин ўтрув бориб, аларга етиб, тушти. Амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Саъд Ваққосни чорлаб кўрди. Ва маҳди аъло Туман оғонинг қизи Беки Султон бегим ва Сотқин оғоқим, соҳибқироннинг уруғи бўлур эрди, барча келиб йукунуб ҳазрат била кўруштилар. Ва анча кун Ужонда туруб, йана андин кўчуб Табриз сори мутаважжих бўлди, давлат ва саодат била давлатхонага келиб тушти. Ва келгонларга барчани йахши сўруб, иноятлар қилди. Ул маҳалда Хожа Али Семноний Ҳиротдин ва Хожа Сайфуддин Лурий Сабзавордин келиб пешкашлар торттилар. Хожа Масъуд Семнонийким, Бағдох эшикида вафот бўлуб, соҳибқироннинг иноят кўзи буларга тушуб, иккаласини девон қилди. Ва бир жамоат Хожа Масъуднинг мулозимлари ангиз қилиб, Жалол ал-Исломга тақрир қилдилар. Ва хожаларким, йанги девон бўлуб эрдилар, бу сураат воқияни ҳазрат олийга арз қилдилар. Фармон бўлдимки, «Ани азал қилиб, банд этиб, муҳассилларга топшурсунлар!» Андин кўб нима ҳосил бўлди. Ва ул муҳассил азобидин ўзига пичоқ урди. Аммо ул захм кори йўқ эрди, йана икки-уч кунда йахши бўлди.

Соҳибқирон Гуржистон сори таважжух қилиб, Қаробоғи Арронга борғони

254а Неча кунким соҳибқирон Табризда турди, ади била машғул бўлуб, вилоят иши аеру йахши бўлди ва мусулмонлар рафоҳиятда бўлдилар. Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжих бўлуб отланди. Қумтепа мавзеъига етиб тушти ва анда Хожа /Исмойил Хавофийни ибрат учун дорга ошурди. Андин кўчуб, Арас суйидин кечиб Нахчивонга тушти. Ва соҳибқирон ўғлонлари ва хотунлари ва жамиъи хосе мулозиматлари била қалъа устига чиқиб, тафарруж қилиб, андин ёниб урдуга келиб тушти. Бу маҳалда Тахуртан келиб ҳазратни кўрди ва Йилдирим Боязиднинг сўзларини арзадонг қилди. Соҳибқирон бу сўзларни эшитиб, қаҳр ва ғазабидин таскин топиб, неча кун анда ўлтурди. Гуржистонга малик Гургенга киши йибариб, моли хирож тилади. Амирзода Нир Муҳаммад Умаршайх ва Султон Ҳусайн ва амирзода Або Бақр ва Жаҳоншоҳбек ва Темур Хожабек Оқ Бута ва ўзга беклар ҳукм била Мингкулдин кучуб, амирзода Шохрух қошида келиб эдилар. Барча соҳибқирон қошида келдилар.

Соҳибқирон Нахчивондин кўчуб, Шохбуз дарасига тушти. Тоғ ичида кириб юриди. Кукча Тешизга етиб, ов солдуруб, кўб сайд олдилар. Ва андин юруб Шамкур мавзеъида тушти. Идикуким, Гийсуддин Тархоннинг ўғли эрди, Кермондин келиб пешкашлар тортиб, кўрунуш қилди. Ул муҳассилларким, Гуржистонга бориб эдилар, малик Гургеннинг иниси била келиб, кўб мол келтурди. Қушлар ва отлар ва қумош бениҳоят келтурди.

254б Малик Гургеннинг иниси соҳибқироннинг дийдориға мушарраф бўлуб, ағосининг сўзини арз қилди. Дедиким: «Ағом сизга бир камина қул турур ва бурунги жаҳл ва нодонлиғидин пушаймон турур. Эмди тавқиъи ул турурким, гуноҳидин кечиб, марҳамат ва лутф била ани сўргайсиз. Муқдн нари то тирик турур, хизматдин ўзга иш қилмағусидур. Ва ҳар йил молу хирож хизонага тобшурғуси турур. Ва черикдин не миқдорким, муқаррар бўлса, йибарғуси турур». Соҳибқирон/ бу сўзларни эшитиб лутфу карамидин гуноҳини кечиб, малик Гургеннинг инисини йахши кўруб, тун кийдуруб, ижозат бериб, ағосига йибарди. Дедиким, «Малик Гургенга дегинки, соҳибқирон айтадурким, «Сенинг гуноҳингдин кечтим. Вилоятингдин қайтиб борурмен. Аммо бу шарт билаким, муқдн нари ўз ҳақдингни билгайсен ва мусулмонларни иззат тутқайсен. Аларга ҳеч жиҳатдин зарар-захмат бермагайсен ва бизга черик йибаргайсен» деб малик Гургеннинг инисини ижозат берди. Ушул ердин ҳазрат соҳибқирон Темур Хожа Оқ Бутани Самарқанд йибардиким, амирзода Умарнинг мулозиматида тургай. Ва неча кундин сўнг

андин кучуб, Қаровултепага келиб тушти. Бу ерда хабар келдиким, амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин бери келур ва Нишопурга етконда анинг мулозимиди булгон Ҳожин Сайфуддинбек хаста бўлуб, раҳмати Ҳаққа восил бўлуб турур. Ҳазрат бу хабарни эшитиб кўнгли бисёр мулул бўлди. Анинг жиҳатидинким, Ҳожин Сайфуддинбек қадимий мулозими эрди ва кўб куч бериб эрди. Ҳазрат йиғлаб деди: *«Инно ли-Тлоҳи ва инно илайҳи рожиъуна»*⁹⁹⁶.

Соҳибқирон Қаробогда қишлоқ буюргони ва амирзода Муҳаммад Султон Самарқанддин келгони

Қаровултепада бир ой ўлтургондин сўнг ҳазрат соҳибқирон андин кучуб, Ганжа ва Бардаъадин ўтуб, Қаробогда келиб тушти. Хайма, ҳиргоҳ уруб ўлтурди. Муқаррар бўлдиким, аввал баҳорда Дашти Қипчоқ сори мутаважжиҳ бўлгалар. Ҳар киши ўз жойида бўлуб, Дарбанд сори хайма уруб қишлоқ солдилар. Ҳазрат соҳибқирон черикка озук бердурди.

255a Ушул маҳалда Дашти Қипчоқдин элчилар келиб соҳибқиронни кўрдилар ва хон тилидин дуолар дедилар ва мутобиъат ва инқиёд изҳор этдилар. Ҳазрат қаҳру ғазабидин таскин топти. Бу маҳалда хабар келдиким, амирзода /Муҳаммад Султон ҳукм йўсуни била Самарқанддин черики ила Ардабилдин ўтуб, Оқтомга етиб турур. Барча шаҳзодалар, амирзода Шохрух ва беклар Сулаймоншоҳбек ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Шох Малик ва ўзга беклар барча ўтрав чиқиб бордилар. Ва Арас кўфрукидин ўтуб, Аглоқ сўйининг йақосида шаҳзодалар келиб бир-бирини кўрдилар. Ва ҳар киши ўзига лойиқ пешкашлар тортилар ва бир-бирини кўруб, севунуб, барча соҳибқирон мулозиматиға келдилар. Шохзода Муҳаммад Султон йукунуб ҳазрат била кўрушти. Наам:

Кўрупти шаҳаншоҳ фарзанд ила,
Кўзин йаруқ этти жигарбанд ила.
Басе, сўрди шаҳзодани шаҳриёр,
Шаҳаншоҳи дин, шоҳи олийтабор.

Шаҳзода пешкашларким, келтуруб эрди, барчани торти. Ва бекларким, шаҳзода била эрдилар, мисли Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар, барча ҳазратнинг муборак дийдорига мушарраф бўдилар. Ва алар тақи юкунуб пешкашлар тортилар. Ҳазрат соҳибқирон тақи фарзандидин шодмон бўлуб, кўб нима берди. Ва ул қиш ҳамма қиш суҳбат ва айшу фароғат била машғул бўлди. Ва амирзода Муҳаммад Султонга асру кўб иноят қилди. Жумла иноятидин бири ул турурким, тўққуз-тўққуз тибичоқ отким, барчанинг эгар-югани олтуиндин эрди, берди. Ва олтуин тож ва олтуин камар ва зарбофт хилъат берди.

Бу туй ва суҳбатлардин сўнг вилоят ишиға ва забтиға машғул бўлди. Амирзода Искандарким, гуноҳи учун шаҳзода Муҳаммад Султон ани банд қилиб ўзи била келтуруб эрди ва анинг қиссасини юқори шарҳ қилиб эрдук, ани соҳибқирон қошида келтуруб, улуг девонда йарғу сўруб, йасоқ тағғи уруб, бандини кўтардилар.

2556

Соҳибқирони саодатнишон ҳар сори илғор йибаргони

Мундин бурун айтиб /эрдуқким, Султон Аҳмад Жалойир соҳибқирондин кўрқуб Бағдоддин қочиб Румға келиб эрди ва Йилдирим Боязидға сизгиниб эрди. Соҳибқироннинг овозаси туштиким, Румға мутаважжиҳ бўлди, Султон Аҳмад Йилдирим Боязиддин айрилиб, Ироқи Араб сори кетти ва Қальагуррум йўлидин Фирот сўйини йақолаб Ҳитға⁹⁹⁷ келди. Ва андин Бағдодқа борди. Бовужуд улким, Бағдодни хароб қилиб эдилар, келиб иморатиға машғул бўлди. Ва ўзга муҳолифларким, жон кўрқунчидин ҳар ён қочиб бориб эдилар, барча жамъ бўлдилар. Бу хабар ҳазрат соҳибқиронға етти.

соҳибқирон дедиким, «Андин бурунким, душманларга қуввати пайдо бўл-
гай, аларнинг фикрини қилмак керак». Шаҳзодалар ва бекларни чорла-
тиб, барчани жамъ қилиб кенгаштилар. Кенгашдин сўнг ҳукм қилдиким,
«Тўрт бўлак киши черикдин ҳар бири бир йўлга кириб, адув сори юрусун-
лар. Бир йўлда амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва Сулаймоншоҳбек
ва Жаҳон Малик ва Пир Али Тоз ва ўзга беклар Луристон ва Хузистон
борсунлар. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар Бағдо-
қа борсунлар. Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Халил Султон бир
жамоат черик била жазираларга борсун!» Битиб ёрлиқ бўлди. Ва ҳукм
бўлдиким, «Ҳар ердиким душмандин хабар тобсалар, аниинг ишини бир
сори қилмагунча ором қилмасунлар!» Бовужуд улким, қиш маҳали эрди ва
ҳаво асру совуқ эрди ва ул йўлларда андоқ қор эрдиким, қор устида кийиз
солгунча ўтса бўлмас эрди. Шаҳзодалар ҳукм била отланиб, ҳар жамоат
бир йўлдаким, муқаррар бўлуб эрди, юридилар. Ва Тоши Хотун навоҳиси-
даги курдак қор жиҳатидин тоғлардин қуйи тушуб ултуруб / эдилар,
256а аввал аларга етиб, талаб кўб киши ўлдурдилар. Ва бир жамоат тоғлар
сори қочиб бордилар. Аммо қор жиҳатидин боролмай, ажзу ниёз билан
амон тиладилар. Андин сўнг амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек Бағдо-
д сори мутаважжих бўлдилар. Ва андоқ хабарсиз Бағдодқа еттиларким,
Султон Аҳмад кўпгакда ва иштонсиз қочиб узини кемага солиб сувдин
ўтуб, ўгли Султон Тоҳир била тушуб Ҳилла сори қочти. Ва илгор келгон
кишилар ул кеча Бағдодта таваққуф қилдилар. Ва сабоҳ бўлгонда эшитти-
ларким, Султон Аҳмад Ҳиллага бориб турур. Жаҳоншоҳбек Ҳиллагача
борди. Султон Аҳмад кўфрукни бузуб, Фирот суйининг қуйи сори —
Халид ва Молик⁹⁹⁹ жазирасига борди. Жаҳоншоҳбек бу ердин кулли во-
қийотдин арзадошти битиб, соҳибқиронга йибарди.

Амирзода Султон Ҳусайн ва амирзода Халил Султон Жамжол йулидин
кириб Мандалини таладилар. Қаландарбекким, Султон Аҳмаднинг навкари
эрди, Шаттдин¹⁰⁰⁰ ўтуб, андаги элу хашамни йиғиштуруб, Дажла йақосида
ултурди. Амирзода Халил Султон Жаҳонгир Барлоснинг ўгли Поянда Сул-
тонни беш юз киши билан сув йўқорисидин йибардиким, сувдин ўтуб
аларнинг кейнидин киргайлар. Ва ўзи черики била муқобиладин келиб
турди. Поянда Султон сувдин ўтуб, аларнинг кейинларини туттилар. Че-
рикким, муқобилада туруб эрди, ўзларини сувга солиб елдек ўттилар ва ул
бадбахтларга чопиб кўб кишини ўлдуруб, молларини таладилар.

Амирзода Пир Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек Шакий ва Филлий хаша-
минни таладилар. Ва амирзода Рустамким, қишлоқ учун Шероздин Тустар-
га келиб эрди, ҳукм била келиб буларга қўшулди ва иттифоқ била Аббо-
дон ва /Восит сори таважжуҳ қилдилар. Ва Шайх Увайс Курд гажирчи
256б бўлуб эрди, Купсар била Дажладин ўтуб, тун қайтиб, Саййид Аҳмад
Кабир мазорига етиб тавоф қилдилар. Ва андин икки кун юруб Аббодон
арабларига етиб чобгилар, от ва тева кўб тушти. Ва андин қайтиб йана
сувдин кечиб, Тустарга келдилар. Ва Сулаймоншоҳ Дўқумким, Тустарнинг
даругаси эрди ва Муҳаммад Ажаб Шерким, Дизфулнунг даругаси эрди ва
Темур Хожаким, Жувайзининг даругаси эрди ва Шамсуддин Деҳдорким,
Хузистоннинг амалдори эрди, барчани тутуб кўб мол олдилар. Ва амирзо-
да Рустам андин ҳукм билан Шероз сори мутаважжих бўлди. Ва шаҳзода-
лар ва бекларким, Ироқи Араб сори чобкунга бориб эдилар, барча ул қиш
анда турдилар ва муҳолифларни чопиб, кўб мол олдилар. Ва аввал баҳор-
да ҳукм била соҳибқирон сори мутаважжих бўлдилар. Ва амирзода Пир
Муҳаммад ва Сулаймоншоҳбек ва ўзга беклар барча равон бўлдилар.
Халис кўфрукким, Жабал Ҳамрога йақин турур ва Бағдоддин ун икки
йағоч ер йироқ турур ва Қуббаи Иброҳим Моликдин тўрт йағоч бери
турур, анда барча черик жамъ бўлуб, соҳибқирон хизматига мутаважжих
бўлдилар.

Ҳазрат соҳибқирон Рум сори таважжуҳ қилгонин сабаби

Қаро Йусуф Туркмон мусулмонларнинг ичида кириб, муддати эрдиким
зулм ва бедодлик қилур эрди. Ва йўлларни тутуб келгучи ва боргучиларни
зарар-заҳмат берур эрди. Ва Ҳижоз қофиласига музоҳим бўлур эрди. Аммо,

чун ҳазрат соҳибқирондип қочиб Румга борди, бу жиҳатдин соҳибқиронга доъийа булдиким, Румга мутаважжих булгай. Ва бу овоза Румга боргондин сунг қайсари Рум тақи ҳарб асбобиға машғул булди, черик йиғиштурмакка машғул булди. Аммо Рум вилоятининг ақобиру аозим ва уламоу сулаҳо

257а барча Йилдирим Боязидқа келиб насихатлар қилдиларким ва /дедиларким, «Бу подшоқким, бери мутаважжих булуб турур, давлати асру қавий турур ва бу чоққача ҳар ким анинг била муҳолифат қилиб турур, мақдур булуб турур. Ва ҳар неча мушкил ишга юруб турур, давлатидин ул иш анга осон булуб турур. Ва ҳар шаҳар ва қалъа сориким борибтур, ул ерни оз таважжуҳ била олиб турур. Ва бу ишлар бир абае эрмас ва мундин ҳазрат Субҳоннинг инояти маълум турур. Мундоқ киши била муҳолифат қилмак йахши булмас. Анинг била муҳолифат қилмагил ва мувофиқ булмоқ керак, то вилоят амонда булгай». Йилдирим Боязидқа бу сўзлар маъқул тушуб, ўзи тақи қўрқуб эрди, Ислом қозиларидин ва бир беги била бир хатким битти, мазмуни итоат ва инқиёд турур, соҳибқиронга йибарди. Ва Қаробоғи Арронда олампапоҳ даргоҳида еттилар, юкунуб хатни бердилар. Ва хатнинг мазмуни бу эрдиким, «Чун инобати ҳазрат ҳаққ хизонасидинки, *туфта ал-мулка ман ташаъ*¹⁰⁰¹, подшоҳлиқ хилъати била ул ҳазратнинг иқбол қоматини ораста қилиб турур. Биз ҳам тобиъ ва мутиъдурбиз. Агар мундин бурун хилофи қоянда биздин баъзи нималар воқий булди, эмди мундин нари итоат ва инқиёддин уага ишимиз булмагусидур».

Соҳибқирон дедиким, «Сизнинг подшоҳингиз доим фаранг кофирлари била гаёо қилур. Биз ҳам сизлар билан дўст турурбиз ва кунглумизда ул андиша йўқ турурким, ул сори черик элитгайбиз ва Ислом вилояти хароб булгай, кофирлар мундин шод булгайлар. Аммо Қаро Йусуф Туркмонким, мусулмонлар ичида кириб турур, ё улдуким ани улдукор мусулмонларнинг хотирини андин жамъ этсун ё улким ани банд қилиб, бизга йибарсун. /Бу ишдин бирини қилса аромизда дўстлиқ булгуси турур».

Рум элчилари бу сўзни эшитиб, бари мулзам булдилар ва ҳеч жавоб бермадилар.

Неча кундин сунг овға отланиб, Арас суйидин утуб, Оқтомда барча ходимлари ва мулозимлари била ул саҳро ва тоғларни иҳота қилдилар. Нега кундин сунг жирга бир-бирига етиб, черик аҳли бир-бирининг эликларини тутуб келур эрдилар. Ҳайвонот навъи ва жонворлар синфининг кублигидин мислсиз куб сайд оттилар. Ва овдин сунг ҳазрат соҳибқирон Тахуртанни ва Рум элчиларини ижозат берди. Ва элчилардин бир жамоат, мисли Муҳаммад Озод ва Тукал Бавурчи жиргага кириб куб сайд оттилар.

Овдин фориг булгондин сунг қайтиб ўрдуга тушуб, суҳбатангиз қилди. Ва ул суҳбатда Румдин келгон элчиларга тўнлар кийдуруб, олгун камарлар берди ва дедиким, «Биз бу қиш мунда турурбиз. Аввал баҳорда Румга йақин борурбиз, кўрарбизким қайсардин бизга не жавоб келур. Агар йахши жавоб келса, *фа ҳува ал-мурод*¹⁰⁰², йўқ эрса кўрали, то не булгуси турур». Боязид Чимбой Элчиқдайни бир жамоат билан келгон элчиларга қўшуб, хат била Румга йибарди. Хатнинг мазмуни буким, «Салом ва таҳийятдин сунг сўз улким, элчиларингиз келиб, йахши сўзларингиздин соҳиб вуқуф булдук. Агар бу сўзлар чин турур, керакким Қаро Йусуф Туркмонни бизга йибаргайсиз, ё инак шаррини мусулмонларнинг бошларидин дафъ қилгайсиз. Ва бир улуг бегини бизга йибарсангиз, то аромизда шарт ва аҳд булгай ва аромизда бориш-келиш булгай ва мусулмонлар фароғатда булгайлар. Ва агар бизнинг сўзимизга амал қилмасангиз, ҳар неким воқий булса, ўзунгудин билгайсиз».

Наҳри Барлосни қаздурғони

Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолонинг раҳмати баҳрларини канораси йўқ турур. Ва қудрат ва илмини ниҳояти йўқ. Ҳазрат Малику Жаббор банданов баъзи бандаларига фазлу карамидин оламда меҳтару беҳтар қилур, то андин жаҳон ичида /осори хайр қолгай, мисли шаҳарлар ва иморатлар ва масжидлар ва хонақоҳлар ва работлар йасагайлар ва рудхоналар чиқаргай, то андин худой бандаларига файз етгай. Ва андин бу хайр иши оламда ёдгор қолгай. Ул жумладин бири бу турурким, бурунги подшоҳлардин биров Арас

258а

суйидин улуг ариқ чиқаргон эрмиш. Аммо замона воқифотидин ул ариқ йана тулуб адам бўлгон эрмиш. Ов солурда соҳибқироннинг кўзи ул эски ариққа тушуб, ҳиммати иқтисо бу қилдиким, ул ариқни қаздуруб, йана сувни анда жорий қилдургай. Хукм бўлдиким, тавачилар «Ул ерни бекларга улаштургайлар!» Тавачилар юруб ерни бекларга қисмат қилдилар. Бир ойда ариқни қазиб тайёр қилдилар. Ун йағоч йул суйи борур эрди. Ва андоқ чуқур қаздиларким, анда кема юрутса бўлур эрди. Ва ул сувнунг оғзи Арас суйидин эрур, мавзӣким, ани Қушк чекиши дерлар ва аёғи ул ер турурким, ани Сурхапул дерлар. Ва ул ариғни Наҳри Барлос от қўйдилар. Ул сув била кўб боғлар ва кентлар ва зироатлар маъмур бўлди.

Соҳибқироннинг бовужуд улким, доим иши юруш эрди ва бир ерда ўлтурмас эрди. Аммо андин анча иморат ва зироат ва бақъоти хайр ҳар вилоятда ёлгор қолдиким, сони йўқ турур. *Ва ма ат-тавфиқ илла бил-Лаҳи 'алайҳи-т-тақлан ва минҳу ал-муста'ан'⁶⁰⁵.*

Соҳибқирон Қаробогдин қайтиб, Шамкур саҳроси сори борғони

2586 Чун Офтоб ҳутнунг етти даражасида еттиким, Зуҷасадайн буржи турур, соҳибқироннинг муборак кўнглида Рум ҳавоси тушти. Аммо бу жиҳатдинким алар доим узрга борурлар, соҳибқирон [ул] фикрда эрди. Аммо Румнунг подшоҳи соҳибқирон била йахши маош қилмас эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат таваммул қилур эрди ва билур эрдиким, Рум улуг ер турур ва черики бисёр турур. Ва соҳибқироннинг черики уч йил эрдиким, бир ерда қарор /топ-майдур эдилар ва доим ишлари юрмак ва чопмак эрди. Умаро бу маънидинким, соҳибқирон Румга борғуси турур, барча андиша қилур эрдилар. Шамсуддин Муҳаммад Алмолиғий ҳазрат қошида истимов эрди. Барча беклар анга дедиларким, «Йахши маҳал тобсанг ҳазратқа арз қилиб дегинким, беклар барча дерларким, Рум юруши учун йахши фикр қилсунлар. Бу юруш узга юрушларга ухшамас. Тақи мунажжимлар айтиб турурларким, Чигатой черикини Рум юрушида осиб булгай». Шамсуддин бу сўзни ҳазратқа арз қилди. Ҳазрат бекларнинг дағдағаларининг дафъи учун Мавлоно Абдуллоҳ Лисонни чорлаб фалак авзоъдин нималар сўрди ва муболага қилдиким, «Ҳар нимаким нужумда деб турурлар мандин йашурмағил». Мавлоно мушори илайҳи арзадошт қилдиким, «Бу йилнинг тақвимида битиб турурларким, сизнинг черикадаги баҳодурларнинг толиғи асру қувватлуқ турур. Ва мухोलифларнинг толиғларида заъф воқиф турур. Ва ўшул йилда Зу дувоба зоҳир бўлуб эрди, ҳамал буржида, андоқким кун ўлтургонда зоҳир бўлур эрди. То шафақ кетгунча мағрибда кўрунур эрди. Неча кундин сўнг субҳ вақтида маширқ соридин пайдо бўлур эрди». Мавлоно Абдуллоҳ Мавлоно Муҳиддин Мағрибий нухаларидин бир нуха ул мажлисада келтурди ва нақл қилдиким, «Чун Зу дувоба ҳамал буржида зоҳир бўлса, маширқ соридин черики келиб Рум вилоятини олгай ва Румнунг подшоҳи эликка тушкай».

259a Алқисса, панжшанба куни ражаб ойининг ўн учида, торих секкиз юз тўртда (16.02.1402) қишлоқдин кўчуб Қаробогнинг бир ўтлоғ ерида тушти. Неча кун ўшул ерда ўлтурди. Тамоми қиш кетгонидин сўнг султонни фалакким, етти иқлимнинг борғони турур, қиш буржларидин чиқиб ҳамал буржидаким, аввал баҳорнунг буржи /турур, келди. Соҳибқирон йақшанба куни, шаъбоннинг еттисида (12.03.1402), наврўзи жалолий бошида, от йилда саодат ва иқбол била отланиб, Қаробоғи Аррондин Шамкур сори мутаважжих бўлди. Ва амирзода Муҳаммад Султон ҳукм билан Кур суйидин ўтуб, сувни йақолаб юриди. Соҳибқирон Мавлоно Абдуллоҳ садри Исфаҳоннинг моли учун йибарди ва Мавлоно Қутбулдин Қумийки, ул ҳам садрлардин эрди, ани ҳам мол учун Шерозга йибарди. Узи Бардаъа ва Ганжадин ўтуб Шамкур саҳросида тушти ва неча кун анда туруб Олатоқ сори мутаважжих бўлди. Гуржистон сарҳадига етиб Табдур суйининг йақосида тушти. Одина куни, Рамазон ойининг тўртда, торих секкиз юз тўртда (07.04.1402) амирзода Шоҳруҳқа Ҳаққ таборак ва таоло бир ўгул берди. Соҳибқирон эшитиб бисёр шодмон бўлди. Ул ўтулни Муҳаммад Жўки от қўйдилар, ва ани Хонзодага тобшурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон-

ким Кур суйиндин ўтуб, нари юзидин юрур эрди, бир жамоат лакаларким, Элбуракхда ўлтурур эрдилар, аларни чоғиб мол бисёр олди ва қайтиб соҳибқиронга қўшулди. Ҳазрат андин кучуб Сарой Мулк хоним ва ўзга хотунлар ва шаҳзодаларнинг ҳарамларини ва кичик шаҳзодалар амирзода Улутбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ва амирзода Ижал ва амирзода Бойсунгар ва амирзода Суюргатмиш — буларни барчани Султонийага ёндурди. Одинабекким, Панжшанбанинг ағоси эрди, буларнинг мулозиматида қўйди. Булар Султонийага кетиб бордилар. Ва ҳазрат дедиким, «Ёз Табризда турунг ва кузда Султонийага боринглар». Булар, ёз эрдиким, Табризга етдилар, ул ёз Табризда туруб, куз бўлгонда Султонийага бориб турдилар. Соҳибқирон андин кучуб, Мингқулга етти. Яна Илдириим Боязидқа элчи йибарди, сўзи буким: «Сенинг била /шарт ва аҳдим ўшул турурким, бурун айтиб йибариб эрдук. Агар сўзларимиз била амал қилмасанг ва Камох қалъасиким¹⁰⁰⁴, доим бу вилоятқа тааллуқ эрмиш, бизнинг гумаштимизга тобишурсанг, Рум мамлакатини сенга мусаллам тутарбиз ва ҳар нечаким сенга черик керак бўлса, мадал учун йибарурбиз. Байт:

Эшитсанг, наким санга беҳбуд эрур,
Қилурбиз, наким санга мақсуд эрур».

Тартум қалъасини¹⁰⁰⁵ фатҳ қилғони ва шаҳзодаларким, қишда чобқунга бориб эдилар, қайтиб келгонлари

Ул ерда бир қалъа бор эрди, асру берк ер эрди ва ани Тартум дер эдилар. Икки юзча гуржи кофирларидин анда кириб, жузя бермас эрдилар ва мусулмонларга таъарруз қилур эрдилар. Ва келгучи ва боргучиларга музоҳим бўлуб, зарар-заҳмат берур эрдилар. Ва Тағиким, аларнинг улуги эрди, кетиб ўз ўрнида Гуржик деган бировни қўйиб эрди.

Алқисса, соҳибқирон аларнинг қиссаларини эшитиб ҳукм эттиким, «Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва қўшун бекларидин Муса Тўй Буга ва Саодат Темуртош ва Темур Малик ва гайруҳу ул кофирлар сори бориб, қалъани мусаххар қилсунлар!» Булар тезлатиб анда етконда киши йибардиларким, «Агар мутиъ бўлуб жузя берурсиз, сизнинг била ҳеч ишимиз йўқтурур». Ул бадбахтлар қалъанинг берклиғига мағрур бўлуб, урушмоққа кўнгул қўйдилар. Ислом черики қалъа сори юруб уруш солдилар. Беш кунгача урушдилар. Олтинчи кунда қалъани олиб: андаги кофирларини ўлдурдилар ва қалъани ер била тенг қилдилар. Ва бу воқиядин сўнг Тағиким, бу қалъанинг ҳокими эрди, ҳазрат соҳибқирон қошига келди. Ҳазрат анинг гуноҳини бағишлаб, амон берди.

Соҳибқирон андин кучуб, Авникда етиб, неча кун анда таваққуф қилди, то Румга йибаргон элчилар келгай. /Бас, икки ой анда ўлтурди, ҳеч хабар элчилардин келмади. Соҳибқирон деди, «Ажаб ҳолати турур, ҳар нечаким Йилдириим Боязиднинг хотирини сақларбизким, бўлгайким, ул бизнинг била йахши маош қилгайким, анинг вилояти бизнинг черикимиздин солим қолгай. Ул андоқ иш қилурким, бизга лозим бўлурким, анинг сори боргайбиз. Бовужуд улким, анинг мулку молидин ҳеч тамаъимиз йўқтурур».

Маҳди аъло Туман оғони ва амирзода Саъд Ваққосниким, амирзода Муҳаммад Султоннинг ўгли эрди, бу ердин Султонийага йибарди. Ва ўзи давлат била кучуб Рум сори мутаважжих бўлди. Арзирум мурғзориди келиб тушти. Шаҳзодаларким, қишда Қаробогдин Ироқи Араб сори бориб эдилар, душманларни мақхур қилиб, вилоятларини чоғиб, талаб, аввал баҳорда кўб мол билан Қалоғи йўлидин йуруб, соҳибқирон сори мутаважжих бўлуб, Олатоқ ва Авникдин ўтуб, бу маҳалда келиб ўрдуга қўшулдилар.

Камох қалъасини фатҳ қилғонда Рум элчилари келғони

Машхур қалъаларким, оламда бор, бири Камох қалъаси турур. Ва бу қалъа бир тоғ устида воқиб бўлубтурур, ва анинг теграсида бир қалъа тушубтур тўла боғу бўстон ва зироату иморат эрди. Ва ажойиблардин анда

бири бу эрдиким, аввал баҳорда уч кун мутаволи чумчуқ боласи нишкон ва тайёр кўндин анда тушар эрди. Андоққим, ул ер тўлар эрди. Алар чумчуқлардин тутуб, туз уруб, кўзаларда ё хумларда солур эрдилар. Ва ҳамма ёзу киш андин ер эдилар.

2606 Амирзода Муҳаммад Султон соҳибқирон қоншида келиб йукунуб дедиким, «Бу қалъанинг тасхирини манга бузурунгуз». Соҳибқирон анинг илтимосини қабул қилиб, тумон беклари била ул сори йибарди. Шаҳзода қалъа урушининг асбобиға машгул /булуб, йароғ қилур эрди. Соҳибқирон Арзинжонга етти. Амирзода Або Бақр ва амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Хусайн ва амирзода Искандар ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддин ва Бурундуқбекни Муҳаммад Султон мирзога — Камох қалъаси сори йибарди. Алар шаҳзодага етиб, қалъанин тўрт ёпини тутуб туштилар. Ун кунгача уруш солур эрдилар. Ва сувиким, қалъа эли андин ичар эрдилар, ани олдилар. Ва шотулар илдин йасаб, ун биринчи кун кечасида камарбанд шермардлар юқори чиқиб, илларни тошларга бирикиттилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон бир жамоат баҳодурларни буордиким, ул шотлардин юқори чиқтилар. Ҳисор эли воқиф булуб, урушабошладилар. Ва Алишерким, Бахтдавлатнинг ўғли ва амир Аббос амакининг ўғли эрди, неча киши билан шотудин тушуб вафот булди. Тонгласи мансур черик наққоралар чалиб уруш солдилар ва икки тарафдин раъд ва манжаниқ отабошладилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон тақи [жанг] қилур эрди, анинг мулозимлари барчадин бурун чиқтилар. Охируламр, мансур черики какликдек қалъага чиқиб фатҳ қилдилар.

261a Бу фатҳ хабари соҳибқиронга етти, филҳол, андин кўчуб қалъага келиб, қалъани мулоҳиза қилди. Арзинжондин ул қалъагача етти йағоч эрди. Қалъани Тахуртанга бердиким, муҳофизат қилгай. Андин сўнг Рум тасхирга жозим булди. Аммо муҳолифлардин куб киши берк ерларда ва горлар ичида кириб эдилар. Шайх Нуриддинбек ва Али Султон Тавачи ва Давлат Темур Тавачи ҳукм била муҳолифлар сори мутаважжих булдилар. Мухолифлар мансур черикидин хабар билиб, қўрқуб барча мутиб булдилар ва аларга ҳеч ташвиш тегмади. Андин сўнг соҳибқирон Сивос жалгасида /етиб тушти. Анда хабар келдиким, Чимбой Элчикдайким, Румга элчиликка бориб эрди, Рум элчилари била келадур. Аммо қазодин муқаррар булгон эрмишким, Румни ҳазрат соҳибқирон мусаххар қилгай. Йилдирим Боязидни шайтон васваса қилиб, савоб йўлидин чиқордиким, инқийд ва итватдин сўнг йана муҳолифат изҳорини қилди. Ва сўзларким, анга лойиқ эрмае эрди, айтиб йибарди ва Камох қалъаси учун номанъқул сўзлар айтиб йибариб эрди.

Алқисса, Румдин келгон элчилар пешкашлар била келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ун куш ва ўн от тортиб, юкуниб, сўзларини эшитиб, йибаргон пешкашларни қабул қилмай деди: «Кишигаким саодат ёри қилмагай, насиҳат ва неххоҳлуқ фойда қилмае. Ҳар неча дедимким, ул мамлакатда бизинг черикдин ташвиш тегмагай. Аммо булмас ва Йилдирим Боязид ҳар кун бир сўзни айтиб йибарур ва бир сўз устида эрмае. Агар ул Қаро Йусуфни йибарса эрди ва Камох қалъасини бизга берса эрди, ўзи ва ҳам мамлакатни саломат қолур эрди. Биҳамди-э.Тоҳким, Камоҳ қалъаси миннатсиз муйассар булди. Эмди анга айтинг, чун сўзимизни эшитмадинг, урушмақ учун мардона булғил».

Соҳибқиронни саодатнишон йароғ курғони

Соҳибқиронни гитиситон Румга таважжуҳ этиб ҳукм қилдиким, «Мансур черик Сивос саҳросида жайба ва йароғ кўрсатсунлар!» Соҳибқирон ўзи бир тепа устида шомиёна уруб ўлтурди. Мансур черики булак-булак барча мукамал бошларидин отларининг туйноғича темур ичида фарқ эдилар¹⁰⁰⁸. Ва булакким, соҳибқиронга йақин етар эрдилар, ул булакнинг беги илгари келиб, отидин тушуб, юкунуб, от тортар эди, дуо ва сано этиб кетар эрди. 261b Соҳибқирон /тақи ул кишини махтаб, дуо қилур эрди. Ва ушбу тариқ била тумонлар ва ҳазоралар ва қўшунлар бир-бирининг кейнидин етиб, йароқларини кўрсатиб ўтар эрдилар, то навбат амирзода Муҳаммад Султоннинг черикига еттиким, булар Самарқанддин эмди келиб эдилар. Андоғ йароқ кўрсаттиларким, фалак мунча кўзлари била ҳаргиз мундоқ йароқ кўрмагон

эрди. Ва черики неча булак эрди ва бир булак бир ранг йароқ қилиб эрди: бир булаги қизил ва бир булаги йашил ва бир булаги сариқ ва бир булаги оқ. Ушбу тариқ билан хил-хил йигитларини йароқ билан кўрсатти. Ва шаҳзода ўзи илгари келиб, отидин тушуб, соҳибқиронга пешнашлар торгити ва дуо била тилини очиб деди. Назм:

Ки жовид бўлғай жаҳон сарбасар,
Сенинг амрингга, эй шоҳи баҳру бар.
Фалак токи бўлди адамдин падида,
Сенингтеки шаҳаншоҳ ҳаргиз надида,
Жамолнингдин ўлди жаҳон барча шод,
Ки йўқ сен киби шоҳ бо адду дод.
Сенинг давлатингда қилиббиз ҳужум,
Ки бир-бир қилали бари мулки Рум.
Шаҳаншоҳ анинг сўзидин бўлди шод.
Деди: «К-эй кўзум ичра нури савод,
Йамон кўздин Ҳаққ сени асрасун,
Паноҳида доим сени сақласун».

262a Ул сабоҳдин намози пешингача черик ўтти. Соҳибқирон намозга қўпуб ҳукм қилдиким, «Рум элчиларини отландуруб, черик аёғигача элтсунлар!». Ҳукм била элчиларни олиб юридилар ва черикнинг азимати ва шавкатини аларга кўрсатур эрдилар. Элчилар ул азимат ва шавкатни кўруб, кўнгуллари ваҳм тушуб титрайбошладилар. Тонгласи соҳибқирон элчиларни чорлатиб, тўн кийдуруб, ижозат берди ва дедиким, «Йилдирим Боязидқа айттингким, чун сенинг вилоятингга газо ва жиҳод расм турур, бизга қаттиқ келурким, ул вилоятда биздин ташвиш бўлғай. Бовужуд улким, сен маълум йўлдин /чиқибсен. Ҳануз таҳаммул қилурмен, то Тахуртаннинг кишилари ни йибаргайсен ва ўғлонларингдин бирини бизга йибаргайсенким, биздин анча марҳамат ва шафқат кўргайким, сенким атосисен, кўрмагон бўлғай. То мамлакати Рум сенга мусаллам бўлғай ва сен фароғат била тахт устида қарор тобқайсен ва андаги эл-улус фароғатда бўлғай, вассалом»¹⁰⁰⁷.

Ҳорук қалъасини фатҳ қилғони

Рум элчилари қайтиб боргонда соҳибқиронга арз қилдиларким, бу йақинда қалъа турурким, ани Ҳорук дерлар ва бир жамоа жатогилар анда кириб турурлар. Ҳукм бўлдиким, «Шайх Нуриддинбек ва Бурундуқбек ул қалъа сори мутаважжих бўлесунлар!». Алар ҳукм билан черик тортиб юридилар. Қалъага етконда уруш соддилар ва нагамчилар ишлар [била] машғул бўлуб, бир замонда қалъани йиқдилар. Бас, нуслатишчор черики қалъага кириб, жатогиларни тутуб ўлдурдилар ва молларини талаб қайттилар.

Соҳибқирони динпарвар Қайсарийа¹⁰⁰⁸ ва Анкурийага¹⁰⁰⁹ борғони

Сивосдин бир жамоат кишиларким, йўлларни йахши билур эрдилар, арз қилдиларким, Туқат йўли жангал турур ва йўллар тор ва Йилдирим Бойазид кўб киши билан Туқатқа¹⁰¹⁰ келиб сув бошини [тутуб] ва қаровуллар тақи ул жангални кўруб Қайсарийа сори юруб турурлар.

2626 Соҳибқирон Али Султон Тавачини йибардиким, черикни қўймағайким, Қайсарийадин утгай. Соҳибқирон олти манзилда Сивосдин Қайсарийага етиб тушти. Анда етконда шаҳар элига амон бердилар. Ва бир жамоат бадбахтлар нагамларда ва тешуқларда кириб эрдилар, нагам уруб барчани олдилар. Ул ернинг ошлиғи пишиб эрди, ҳукм бўлдиким, «Черик узлари учун озуқ юкласунлар!». Ва соҳибқирон амирзода Або Бақр ва /Шайх Нуриддинбекни қаровуллуққа йибарди. Ва черики била жайба кийиб, йасол йиглаб Қайсарийадин Анкурийага мутаважжих бўлдилар. Ва уч

манзил юруб йулгун суйига¹⁰¹¹ келиб туштилар. Туртинчи кун шахарга йақин келиб тушти. Анда хабар келдиким, Йилдирим Боязиднинг черикидин қаро кўрунди. Фармон бўлдиким, «Черик душман сори мутаважжих бўлсунлар!» Ва ҳар ердиким, тушар эрдилар, хандақ қаздуруб ўлтурур эрди. Шоҳ Маликбекни минг киши била тил олмақ учун йибарди. Кечада отланиб, ўн йағоч йул йуруб, субҳқа йақин Йилдирим Боязиднинг черикидин қаровуллар чиқиб борурда булар каминдин чиқиб қаттиқ уруштилар. Қайсар эшиттиким, бир жамоат киши соҳибқирон черикидин илгари келиб турурлар, кунгида бисёр қаттиқ келиб, бекларини чорлаб, қаттиқ сўзлар деди. Ва тонг отқанда кўчуб, Қиршаҳр¹⁰¹² сори мутаважжих бўлди. Шоҳ Маликбек соҳибқиронга киши чобтуруб, уруш қиссасини ва Илдирим Боязиднинг Қиршаҳр сори борганини арзадошт қилди. Ул ҳазрат муни эшитиб, Илс Хожаким, Шайх Али Баҳодурнинг ўгли Эрди, ва Сайин Темур ва агоси Мурод ва Дона Хожа ва амир Хусайн Қавчин ва Султон Малик Уч Қаронинг ўгли ва ўза баҳодурларни олтмиш киши билан йана тил олмақ учун йибарди. Ва Шоҳ Маликбек қайтиб кеча бўлгонда урдуга етиб тушти. Тонг отқонда соҳибқирон шахзодаларга таълимлар бериб деди: «Бу ерда икки иш қилмақ керак: бири улким, ушбу ерда таваққуф қилгайбиз, то ул замонким мухалиф еткунча бизнинг гала-қаро дам урғай; ва яна бири улким, йаагининг мамлакати ичра кириб талаб юругайбиз ва анинг черики кўбраки йайог эрмиш».

263a

Бу сўзларким ҳазрат деди, барча сўнг дегон сўзини хушладилар. Ва андин кўчуб, давлат била юридилар. Ва амирзода Султон Хусайинни минг киши била юртда қўйди. Ҳукм бўлдиким, «Бурундўқбек ва ўза беклар Анкурийага боргайлар. Ва агар душмандин черик келса аларнинг йўлини тутқайлар. Ва йайоқ черики алар била бийла бореунлар. Ул икки манзилдаким сув йўқ турур, қудуқлар қазеунлар!» Беклар ҳукм била юридилар ва Абдурраҳмон Тавачи йайог черикини бошлаб, алар била борди. Баҳодурларким, бурун тил олмақ учун бариб эдилар, саҳар вақтида мухалифларга еттилар ва урушуб, икки киши алардин туттилар. Бирини ўлтуруб, бирини тирик келтурур эрдилар. Қайсари Румнунг¹⁰¹³ ўгли минг киши била тил олмақ учун келиб эрди, кеча алардин хабар билмай бир дарада кириб эрдилар. Аммо мансур черикининг баҳодурлари тил олиб қайтиб барур эрдилар, аларга учраб, уруш бўлди. Бовужуд улким, олтмиш кишидин артуқ йўқ эрдилар, урушаборур эрдилар. Мухалифлар амирзода Султон Хусайиннинг черикининг қаросини кўруб, ушал ерда турдилар. Ва баҳодурлар саломат юруб, зафарқарин черикка қўшулди. Ва беклар ва йайоглар Анкурийа сори юридилар. Ва баъзи беклар илгари юруб, андаги элу ҳашамнишинларни чоғиб, кўб мол олдилар. Ва йайоглар ул йўлда қудуқ қазмоққа машғул бўлдилар. Ва нуератпаноҳ черики уч манзилда Анкурийага келиб тушти.

263b

Қайсари Рум Йаъқуб отлиқ бировни Анкурийага йибариб, /эрдиким, шаҳарни забт қилгай. Йаъқуб қалъани маэбут қилиб ўлтуруб эрди, тонгласи соҳибқирон тафарруж учун отланиб, қалъани ихтиёт қилди ва баҳодурларга ишорат бўлдиким, «Қалъанинг урушига машғул бўлсунлар!» Баҳодурлар бетаваққуф ҳисор сори юруб, уруш солдилар ва нагамлар уруб, сувларини олдилар. Баҳодурлар ул буржким, сув сори эрди, анда чиқтилар. Ва йақин эрдиким, қалъа фатҳ бўлгай, ногоҳ қаровуллар хабар келтурдиларким, Қайсари Рум черики била йақин келди ва мундин ангача тўрт йағоч бўлгай. Соҳибқирон буюрдиким, «Баҳодурларким, қалъага урушурлар, урушни қўйуб, келсунлар!» Баҳодурлар қалъадин қайтиб келиб, урдуга қўшулдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, андак йул сувни кейин қўйуб туштилар ва тушкон ерда хандақ қаздилар. Ва душман сори тоғ этакида бир кичик булог бор эрди. Ҳукм бўлдиким, «Бариб ул сувни кундакилар била тўлдурсунлар!» Соҳибқирон кеча бўлгонда хилватхонага кириб, Ҳазрат Жабборга нийз ва тазарруъ била юзини туфроққа қўйуб, нуерат тилаб деди: «Бор худоё, бу муддатдаким, менга фатҳ ва нуерат рузи бўлди, барча сенинг карамингдин эрди. Йўқ эрса, мандин не келгай? Умидим борким, чун доим лутфу карамингни мандин кам қилмагансен. Ҳоло ҳам ўшул умидим сендин бор». Ушбу нийз била кеча тонг откунча тазарруъ ва зори қилди.

Ҳазрат соҳибқирон черикини тартиб бергони

264a Соҳибқирон кеча тонг отқунча ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло даргоҳида ниёз ва тазарруъ қилди. Тонг отқонда отланиб, черикини тартиб берурга машғул бўлди. / Баҳодурлар хайл-хайл хаймаларидин чиқиб, майдон сори мутаважжиҳ бўлдилар. Ва ҳар ким ўз ерига ва мулжарига бориб саф тартиб турар эди. Унг қўлда амирзода Шоҳруҳ ва амирзода Халил Султон турди. Ва беклардин Сулаймоншоҳбек ва Едгор Андхудий ва Рустам Тагай Буга ва Севинчак Баҳодур ва Давлат Темур ва ўзга беклар шаҳзода била турдилар. [Аларнинг қанбулида Султон Ҳусайн бўлди ва Али Султон ва Муса Тўй Буга ва ўгли]. Ва сўл қўлда амирзода Мироншоҳ ва Шайх Нуриддинбек ва Бурундўқбек ва Али Қавчин ва Мубашшир ва Таҳуртан ва Ҳожи Абдуллоҳ Аббос ва Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ва Умар Тобон ва Шайх Иброҳим Ширвоний ва ғайруҳу турдилар. Ва булардин илгари [аларнинг қанбулида] амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва [Қаро] Усмон Туркмон¹⁰¹⁴ ва Тукал Барлос ва Пир Али Сулдуз турдилар.

Алқисса, черики эрдиким, анинг сони ва ҳисоби йўқ эрди, барчаси диловар ва баҳодур.

Ғўлда ҳазрат соҳибқирон турди. Ғўлнунг ўнг қўлида Тош Темур Ўғлон ва [амирзода Аҳмад Умаршайх ва] Шаҳсувор [ва Сарой] ва Жалол Бавурчи ва Таптуқ ва Йусуф Мугул ва Ҳожи Бобо Сувчи ва Искандар Ҳинду Буга ва Хожа Али Йусуф Апардий [ўгли] ва Давлат Темур ва Ҳусайн Барот Хожа ва Муҳаммад Қавчин ва [Сарой Хожа ва] Идрис Қавчин ва Шамсуддин Алмалигий ва Сарой Мулк Тавачи ва [Аргун Малик ва] Пир Муҳаммад ва Баҳовуддин ва Қаро Аҳмад ва Бек Валий Элчиқдай ва Чақмоқ ва Давлат Хожан Элчи Буга ва Абдуллоҳ ва Сўфий ва Халил ва Муҳаммад Тавачи ва Асан Темур ва Шайх Муҳаммад ва Қараман ва Санжар ва [Ҳусайн ва Ҳасан ва] Умарбек Некрўз Жони Қурбони [ўгли ва Бердибек Қавчин ва Жаҳоншоҳ ва Аҳмадий ва Ажабшер ва Маҳмуд ва Баҳлул ва амир Зийрак Жаку ва] ўзга беклар турдилар¹⁰¹⁵. [Ғўлнунг сўл қўлида Жалол ал-Ислоҳ ва Тукал Қарқара ва Али ва Маҳмуд ва Шоҳ Валий Севинчак ва Жонибек ва Едгор ва Тангрибермиш ва Хожа ва Муҳаммад Халил Давлат Темур Тавачининг иниси ва Шайх Ҳусайн ва Мирак Элчи Малик ва Поинда Олтун Бахшийнинг иниси ва Луқмон Тавачи ва Султон Барлос ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин ва Одил ва Қутбуддин ва Салим ва Жунайид Айон ва Жаҳон Мулк Милкат ва Туплоқ Қавчин ва Абду Самад Ҳожи Сайфуддин ва Пир Муҳаммад Шингум ва Шайх Арислон Кўппакхон ва Давлат Хожан Барлос ва Илёс Кўппакхоний ва Йусуф Барлос ва Али Аббос ва Саййид Хожа ва Шайх Али Баҳодур ва Усмон Тавачи ва Искандар Шайхий ва Шоҳшоҳон Сеистоний ва Иброҳим Қуммий ва Шоҳ Турон Сеистоний ва Шеровул ва Подшоҳ ва Баврон ва ўзга сардорлар турдилар.

Ғўлнунг бошида моҳчан қавқ амирзода Муҳаммад Султон зафар авжидин келиб, солиси наййирайн бўлди ва айни шараф ва қудратда. Анинг иқболи сояснда юлдузтек черик жамъ ва тартиб бўлди. Ул черик жамоатининг йасол интизоми амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва иниси амирзода Искандар ва номдор навбатийлардин амир Шамсуддин Аббос ва Шоҳ Маликбек ва Илёс Хожан Шайх Али Баҳодур ва Айон ва ўзга бекларнинг ихтимомларида самти истиқболда бўлди. Назм:

Гуруҳики, ҳар бири ҳангоми кор,

Чиқарур эдилар адувдин димор.

Бариси далеру набарди озмой,

Фаридун киби барчага ақлу раъй.

Қирқ қўшун кишини туғ қотида тургуздилар. Ва неча пилким урдуда эрди, бариға кечимлар кийдурдилар ва пиллар устида йахши отқувчи бекларни ултургуздилар.

264b Йилдирим Боязид тақи черикини тартиб бериб, Рум /мамоликида бўлган номдорларни жамъ қилиб келтуруб эрди. Ул тақи черикини ораста килиб, сафларини йасаб эрди. Ул жумладин Лас Афранжийнинг ўгликим, Йилдирим Боязидқа қайин ағо булур эрди, йигирми минг киши афран-

жийлар била барча қаро тўнлар кийиб, бошларидин аёлларигача [фўлод ва темирдин ураниб — фақат кўзлари очиқ эрди], мукамал ва мураттаб туруб эрдилар¹⁰¹⁶. Ва йана бир ёнида ўгли Мусулмон Чалабийни Рум черики била тургузуб эрди. Ва Йилдирим Боязид ўзи гўлда турди ва уч ўгликим Муса ва Иса ва Мустафо эрди, буларни арқоси сори тургузди. Ва Муҳаммад Чалабийким, барча ўғлонларидин улуг эрди, Рум сардорлари, мисли Бол Фараҳ подшо ва Йидбек ва Темуртош ва Хожа Феруз ва Исабек ва Ҳасан подшо ва Халил ва Мурод подшо ва Али подшо ва Саружа ва Абарнус ва Йаъқуб ва Йусуф ва Эл Тармон ва Тенгрибермиш ва Балбон ва Довуд ва Бани¹⁰¹⁷ ва Шаҳин [ва Йабанж Илдиғуз ва Аҳмадий Тоҳир ўгли ва Муҳаммадий ва Муқбил ва Бошачуқ] ҳар бири ўз ерига турдилар. Қайсар бўлгон черики била майдонга келиб, чошт эрдиким икки черик мукамал ва мусаллаҳ бир-бирига етиб, сафлар тортиб турдилар. Ва икки тарафдин наққора ва нафир чалдуруб, сурон солдилар.

Соҳибқирон Рум подшоҳи била урушуб, зафар тобқони

Икки соридин чериклар саф тортиб турдилар. Соҳибқирон ул маҳалла отдин тушуб, ниёз юзини ҳазрат Парвардигор сори қилиб икки ракъат намоз фатҳ ва нуерат учун ўқуди. Ва ҳар доимким, мундоқ уруш воқиоъ бўлса эрди, ҳазрат соҳибқирон ул намозни ўқур эрди. Бу жиҳатдин ҳазрат Ҳаққ субҳонаху ва таоло анга нуерат ва фатҳ каромат қилур эрди. Бу ерда ҳам икки ракъат намозини ўқуб, сидқу ихлос била отланиб, майдон сори келиб гўлда турди. Ва ҳукм билдиким, «Баҳодурлар илгари юруб, ишларига 265a /машғул бўлсулар!». Бартадин бурун ўнг қўлдин амирзода Або Бакр муборизат майдониға кириб, йигитлари била ўқ ёй эликларига олиб, мухалифлар сори юруб шайба тўкабошладилар, душманнинг сул қўлини кўтариб бир-бир отдилар.

Жаҳоншоҳбек ва Қаро Усмонбек тақи от солиб, душманнинг сул қўлдаги тургон черикини кўтариб урдилар.

Ва Курашчиким, қайсари Румнунг ўғлонларидин ул баҳодур ва паҳлавон эрди, туруб куб саъйи қилдиким черикини тургузаолгай. Тургуза олмай қочти. Ва соҳибқироннинг сул қўлидин амирзода Султон Ҳусайн зафаршибор черики билан от солиб, қилич ва найза зарби била душманлардин куб кишини тушурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонга гайрат бўлуб, соҳибқирондин ижозат тилади. Соҳибқирон деди: «Сул қул сори юригил ва аларға кўмак бўлгил!» Ва Афранжнинг диловарлари туруб куб ишлар қилдилар ва неча қатла бир-бирини сурдилар. Охируламр, нуератшибор баҳодурлари Лас Афранжийнинг ўглини черики била суруб қочурдилар. Ва йайоғлари от аёгида қолиб, куб киши ўлди.

Алқисса, румийлардин анча киши ўлдурдиларким, ул саҳронинг туфроғи алар қонидин балчиқ бўлди. Байт:

Зи румий сипаҳ онча улдурдилар,
Ки тўлди бари ер юзи, баҳру бар.

Амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх ва амирзода Искандар ва амир Шоҳ Малик баҳодурлар билан илгари юруб душманлардин куб кишини тушурдилар. Шайх Нуриддинбек ва Бурундўқбек йахши ишлар қилдилар.

Соҳибқирон кўрдиким аъдо заиф бўлди, ҳукм қилдиким, «Бир йўла от солсулар!» Амирзода Мироншоҳ беклари била бир тарафдин ва амирзода 265b Шоҳрух/ беклари била бир соридин, барча иттифоқ била ҳамла қилдилар. Қиёмат кунни зоҳир бўлуб, бир сурон ва гавго оламдин кўпдиким, ҳаргиз бу даҳрдин мундоқ кун кўрмайдур эди. Малаклар фалакларда таҳаййур бармоғларини тишлаб, назорат қилур эрдилар.

Йилдирим Боязид амирзода Муҳаммад Султон сори чопиб, аларни сурди ва бир тепа устига чиқиб кўрдиким, черики бир-бир бўлуб турур, ҳайрон қолиб турди. Ва бир неча отлиқ ва йайоғ анинг қошида йигилдилар.

Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Шоҳрух била қайсари Рум сори мутаважжих бўлди. Ва амирзода Мироншоҳ ва амирзода Султон Ҳусайн тақи Йилдирим Боязидқа таваяжжуҳ этдилар. Қайсар ахшомгача туруб урушти.

Ва намозшомга йақин ул тепадин тушуб, узини мансур черикига уруб, черик аларга йул бериб, чиқиб қочтилар. Аммо алардин куб кишини уқ била отиб ўлдурдилар. Йилдирим Боязид юз меҳнат ва машаққат била уртадин чиқиб кетти. Ва бир жамоат баҳодурлар анинг кейнида туштилар. Ва қочқонлар ҳаво иссигидин сувсаб, куб киши ўлди.

Насим фатҳ ва нусрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло иноятидин мансур черики сори бўлуб, душманни босдилар. Соҳибқирон урдуга тушти ва Ҳаққ таолога шуқру сипос беқиёс деди. Шаҳзодалар ва беклар барча йигилиб, соҳибқирон қошига келиб юкунуб, мубаракбод дедилар. Ва бу фатҳ жумъа кунни, зул-ҳижжа ойининг ўн тўққузиди, торих секкиз юз тўртта (20.07.1402) воқият бўлди¹⁰¹⁸. *Вал ҳамду ли-Ллоҳ вал минни.*

Мансур черики қайсари Румни тутуб, соҳибқирон қошига келтургонлари

Ул жамоатким, Йилдирим Боязиднинг кейнида бориб эрдилар, Султон
266а Маҳмудхон Йилдирим Боязидқа етиб./ ани тутуб келтурди. Намози хуфтан эрдиким, Йилдирим Боязидни даргоҳи олампаҳода келтурдилар. Соҳибқирон фармонладиким, «Эликини ечиб, ҳурмат била кийурсунлар!» Бас, ани ҳазрат қошида иззат била кийуруб, ҳазрат ани кўруб, куб иззат тутуб, ўз қошида ўлтургузди ва дедиким, «Ҳар нечаким, сенга насиҳат қилдуғ, эшитмадинг. Ва бу воқият ўзунгдин сенга келди. Ва менга сўзлар айтиб йибардингким, зарурат бўлуб сенга келдим. Йўқ эрса, сен мулозимат билан бизнинг била маош қилур эрдинг. Сенга мундоқ кун учрамас эрди. Ва мен мунчаким таҳаммул қилдимки, шояд сен инсоф йўлига киргайсен ва мусулмонларга ташвиш бўлмагай. Ва агар сен менинг сўзумга кириб, йахши маош қилур эрдинг, мен сенга черик берур эрдиким, бариб гаҳо қилур эрдинг. Ва черикдин бошқа нечаким сенга мол ва аслаҳа ва от ва йаро керак бўлса эрди, мен йибарур эрдим. Азмойиш учун сендин Камоҳ қалъасини тиладим ва дедимки, бир йахши кишингни йибаргил, то шарт ва аҳд қилгайбиз. Ҳеч қайси била амал қилмадинг ва сендин муҳолифатдин ўзга иш зоҳир бўлмади. Бу жиҳатдин бу кунга учрадинг. Ва барчага равшан турурким, агар бу қиссаким, сенга воқият бўлди, агар менга воқият бўлса эрди, сен менга ва черикимга нелар қилур эрдинг. Аммо бу жиҳатким, ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло менга нусрат берди, сенга ва сенга тааллуқ кишиларга йахшилиқдин ўзга иш қилмағумдур».

Йилдирим Боязид хижил ва мунфазил бўлуб, гуноҳини буйнига олиб деди: «Бали, мен хато қилдимки, соҳибқироннинг сўзини эшитмадим, бу жиҳатдин ҳаромни топтим. Агар соҳибқирон афв қилиб, гуноҳимдин кечса, мен фарзандларим /била то тирик бўлсам хизматдин ўзга иш қилмагаймен».

266б Соҳибқирон лутфу карамидин анга подшоҳона тўн кийдурди ва йахши сўзлар била кўнгини олди. Қайсар бу лутфу карамни кўруб дуолар қилгондин сўнг арзадошт қилдиким, «Ўғлонларим Муса ва Мустафо урушда менинг била эрдилар. Ва кўнглум алар сори турур. Соҳибқирондин тавқият ул турурким, киши йибариб, алар аҳволидин хабар билсалар. Агар тирик ва агар ўлук бўлсалар менга хабар келтургайлар».

Соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Тавачилар юруб алардин хабар келтурсунлар!» Ва неча кундин сўнг Мусани топиб, соҳибқирон қошига келтурдилар. Ва соҳибқирон анга хосса тўн кийдурди ва атоси қошига йибарди. Йилдирим Боязид учун подшоҳона оқ уй тикиб эдилар. Соҳибқирон Йилдирим Боязидқа иноят ва шафқатлар қилиб, ҳар кун анга ўз қошида келтуруб, суҳбат тутуб, кўнгул берур эрди.

Соҳибқирон Рум мамлакатига шаҳзодаларни ва бекларни йибаргони ва фатҳномалар Эрону Туронга йибаргони

Ҳазрат соҳибқирон андин кўчуб, Анкурийа мурғзориди келиб тушти ва Йаъқуб кутвол тазарруғ ва ниёз била қалъадин чиқиб, шаҳарни тобшурди. Ва ани Али Султон Тавачага тобшурдилар. Ва уммол ва девон ҳукм билан

моли амон учун Анкурийага кирдилар ва ул молини тушуруб, хазиначига тобшурдилар.

267a Соҳибқироннинг хотири қайсардин фароғат топиб, фармон эттиким, «Амирзода Муҳаммад Султон унғ қўлдин Бурсага борғайким, Румнунг пойтахти турур. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Нуриддинбек ва Севинчакбек анинг била бийла борсунлар». Ва дедиким, /«Шайх Нуриддин Бурсага кириб хазинани забт қилгай. Ва шаҳодалар ва беклар Асраиқа суйиким, Бўғози Искандар машхур турур¹⁰¹⁹, бориб андаги эл-улусни чобесунлар. Ва амирзода Султон Хусайн ва амирзода Искандар ва Сулаймоншоҳбек ва Рустам Тагай Буга ва Саййид Хожани Шайх Али Баҳодур ва Пир Али Сулдуз ва ўзга беклар Қўнийя¹⁰²⁰ ва Оқшаҳр¹⁰²¹ ва Қаро Ҳисор¹⁰²² ва Аланийя¹⁰²³ ва Адалийага¹⁰²⁴ борсунлар!» Андин сўнғ ҳукм бўлдиким, «Муншийлар фатҳномалар Эрону Туронга битиб йибарсунлар!» Муншийлар мисли Мавлоно Шамсуддин Мунший ва ўзга муншийлар ўлтуруб фатҳномалар битиб, Эрону Туронга йибардилар. Ва бир фатҳнома Султонийага — ҳарамларга йибардилар ва йана бир фатҳнома Самарқандқа йибарди ва йана бир [фатҳнома] Кобул ва Зобул ва Синдга йибардилар. Ва йана бирин Форс вилоятига амирзода Рустамга йибардилар. Туркистон ва Кошғар ва Хўтан ва Бадахшон ва Хуросон ва Хоразм ва Мозандарон ва Табаристон ва Гилон ва Озарбайжон ва Ироқи Араб ва Ироқи Ажам ва Кач Мекрон ва Сейистон — барча вилоятларга фатҳномалар йибардилар. Ва фатҳномалардин бир фатҳнома Дорулибода Йаздқа етти. Хожка Гиёсуддин Солор Семнонийким, ҳазрат соҳибқирон ани анда девон қўйуб эрди ва бозор ичиди бир тим солиб, иморатқа машғул эрди. Бу хабар етконда ул тимни Дорулфатҳ от қўйди ва андоқ тим ер юзида йўқ турур.

Алқисса, ҳукм бўлдиким, «Амирзода Халил Султон черики билан Самарқанд сори мутаважжих бўлсун ва андин ўтуб Туркистон сарҳадига бориб, андаги йўлларни муҳофизат қилеунлар. Ва беклардин Мубашширбек ва Давлат Темур Тавачи анинг била бийла борсунлар!». Амир Оқ Буга Хиротда раҳмати Ҳаққа восил бўлди. Ҳукм бўлдиким, «Мизроббек шаҳзода била Хуросонгача бийла борсун ва Хуросонга етиб, анда турсун».

2676 Соҳибқирон Анкурийадин кўчуб, олти манзил /юруб, Сури ҳисорига келиб тушти. Ҳисор устига чиқиб барча ерни тафарруж қилди. Бу ердин амирзода Шоҳрухни ўн тумон киши била Кулҳисор ва Астанус ва Кабтарга йибарди. Соҳибқирон андин кўчуб, икки кеча-кундуз юруб, Кутаҳийага¹⁰²⁵ келиб тушти. Ва ул шаҳарнинг ҳавоси осурд йахши эрди ва мейваси куб эрди. Бир ойгача анда ўлтурди. Андаги элга амон бериб, моли амоний солиб олдилар. Ва Темуртошким, бу ернинг ҳокими эрди, андин куб мол ҳосил бўлди. Ва Кутаҳийага тушконда Шоҳ Маликбек ва Абдулкарим Ҳожки Сайфуддин ва қўшун бекларидин Ийдхожа ва Шайх Али Силойи ва Шайх Али Ҳожки Сулдуз ва ўзга бекларни Герета¹⁰²⁶ ва Хужаэли¹⁰²⁷ ва Ментешага йибарди. Румнунг бўлгон мамлакатига Дарёйи Мағрибгача¹⁰²⁸ нуератшиёбр черики тўлди. Ва қайсари Рум ўғлонлари била соҳибқирон қошида фароғат била ўлтурди.

Соҳибқироннинг муборак кўнглида кечдиким, неча кун фароғат қилгай. Шаҳодалар ва беклар била ўлтуруб фароғат қилгай. Шеър:

Шоҳи Турону хусрави Эрон,

Чунки бўлди муйассар анга жаҳон.

Хоссаким, бўлди фатҳ мулкати Рум,

Бўлди тобиъ чи шаҳр, чи бару бум.

Чунки берди худой фатҳу зафар,

Элига адл қилди ул сарвар.

Аддин сўнғ фароғат айлади шоҳ,

Айшу ишрат била тамоми сипоҳ.

Сабоҳдин ахшомгача тонготқунча шаҳриёр соҳибқирон май чун аргувон офтобдек соқийлар эликидин нўш этар эрди. Ва муганнийлар соалар чалиб, нағмалар қилиб, шаҳриёрга ситойиш қилур эрдилар.

Черикларким, вилоятлар сори бориб эрдилар, баъзилари ёниб, анча мол била келур эрдиларким, ҳеч сони йўқ эрди. Кишидаким, бир от йўқ эрди,

268a анга илқилар бўлди. Ва улким, анинг кўни юз меҳнат била /кечар эрди,

анга анча тажаммул бўлдиким, ниҳояти йуқ эрди. Ва ҳазрат соҳибқирон Темуртошдин олган молни бекларга улаштурди.

Амирзода Муҳаммад Султоннинг сўзиким, Бурса сори кетиб эрди

Амирзода Муҳаммад Султонким, ҳукм била Анқурийадин илгор қилиб Бурсага бориб эрди, андоқ таъжид билан сурдиким, беш кунда Бурсага етти ва уттуз минг кишисидин тўрт минг киши анинг била бийла келди. Узгалар барча йўлда қолдилар. Шаҳзода Бурса шаҳрига етконда Йилдирим Боязиднинг ўғли Мусулмон Чалабий бурун келиб хазинадин анчаким эликига тушти, олиб кетиб эрди. Ва мамлакат улуглари ҳар кимдаким куч-қувват бор эрди, аҳли аёлини олиб, баъзилар Қушеш тоғига¹⁰²⁹ бориб эрдиларким, Бурса анинг этагида воқиф турур; ва баъзи кишилар дарё йақосига бориб эдилар. Мансур черики аларнинг кейнида тушуб, барчани тутуб банд қилдилар. Ул жумладин Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарий Бурсанинг улуглари била ва Сайид Муҳаммад Бухорий ва Мавлоно Шамсуддин Фанорий ва ўзга ақобирлар ва маволийларким шаҳардин чиқиб эрдилар, Гиря саҳросида¹⁰³⁰ мансур черики аларга етиб талаб, барчани тутуб, Шайх Нуриддинбек қошида келтурдилар. Ва қайсарнинг хотуни ва [икки] қизи Йангишаҳрда¹⁰³¹ бировнунг эвида йашунуб эдилар ва Султон Аҳмад Жалойирнинг қизиким, Йилдирим Боязид ўғли Мустафо учун қалинлиқ қилиб эрди, булар барча эликки туштилар. Ва айтиб эрдукким, Султон Аҳмад йана Бағдодқа борибдур ва анинг қиссаси юқори кечти.

Аммо Қаро Йусуф эшиттиким, зафарнаоҳ черики Қайсарийага етти, Бурсадин қочиб Ҳиллага ва Арабистонга кетти. Ва Бурсаким, пойтахт эрди, соҳибқиронга мусаллам бўлди.

2686

Шайх Нуриддинбек қалъага /кириб, Йилдирим Боязиднинг хазинасимким, тўла жавоҳир ва қумош эрди, тасарруф қилдилар ва шаҳарни талаб, гонат қилдилар.

Амирзода Муҳаммад Султон сув йақолаб борди. Ва амирзода Або Бакр ўн минг киши била ўн қўлдин Изник¹⁰³² сори бордиким, Румнунг улут вилоятларидин эрди ва анинг обу ҳавоси асру йахши эрди. Ва қалъаси тошдин эрди, асру баланд ва берк ер эрди ва бир дарвозасида бир дарёча тушуб юрур эрди¹⁰³³, суйи асру латиф ва зебо эрди ва Бўғози Искандарга йақин турур ва Истанбул ва Галата гузарига¹⁰³⁴ йақин турур.

Севинчакбекни черик била Катига сори дарё йақосига йибарди ва алар ул ерларни чопиб, дарёгача бордилар. Ва амирзода Або Бакр тақи Изникка бориб, дарё йақинигача чобти. Мусулмон Чалабий анда эрди, жетагийлардин қўб киши анга жамъ бўлуб эрдилар, чун эшиттиким, мансур черики пайдо бўлди, кемага кириб қочтилар ва Асрақийага¹⁰³⁵ бордилар, хотулири асир бўлди.

Амирзода Або Бакр Изник фатҳ бўлгон хабарини амирзода Муҳаммад Султонга йибарди ва айтиб йибардиким, «Бу вилоятлар барча фатҳ бўлуб, Мусулмон Чалабий узини сувга солиб қочти». Шаҳзода Муҳолиж мурғзорида¹⁰³⁶ ўлтурур эрди. Бу хабар анга етконда юз йахши кишисини соҳибқиронга йибарди. Ва амирзода Або Бакр тақи Оқ Султонни бир шунқор била соҳибқиронга йибарди. Ва Бурса Қутаҳийадин икки марҳала йўл турурким, жангал турур. Жетагийлардин¹⁰³⁷ қўб киши қочиб ул жангалда кириб эрдилар. Жангалдин чиқиб мансур черикнинг йулини тутуб уруштилар. Аммо соҳибқирон давлатидин Муҳаммад Қурмиший Йасурий ва Иброҳим Аҳмад ва Фахриддин ва Муҳаммад Қаландар ва Хиэр юз киши била туруб,

269a

ул жамоат била андоқ уруштиларким, малак фалакда таҳсин қилур эрди. /Охируламр, жетагийлар туролмай қочтилар. Алар ул жангалдин ўтуб, соҳибқирон қошига бориб хабарни арзадошт қилиб, пешкашларни торттилар.

Ва Шайх Нуриддинким, хазинани забт қилиб эрди, олтуну жавоҳирни Шамсуддин Муҳаммад Алмалигийга тобшуруб, йахши кишиларини анга қушуб соҳибқиронга йибарди. Ул ҳам Қутаҳийада мулозиматқа етти. Олтуну жавоҳирларни соҳибқиронга тортти. Ва амирзода Або Бакр тақи қўб мол била илгордин қайтиб, Бурсага келиб, амирзода Муҳаммад Султонга қушулди.

Ва Севинчакбек тақи дарё йақосидин қайтиб, буларга қушулди. Ва амирзода Муҳаммад Султон черики билан кучуб, Йангишаҳр ўтлогиким, Бурсага йақин эрди, тушти. Амирзода Або Бакр соҳибқирон ижозати била қайсарнинг улуг қизини олди.

Амирзода Султон Хусайн ва Сулаймоншоҳбек қиссалариким, чобқунга бориб эрдилар

Амирзода Султон Хусайн ва Сулаймоншоҳбек бир жамоат беклар била сўл қўл сори чобқунга бориб эрдилар, кийикий туркмонларини таладилар ва Оқшаҳр ва Қароҳисорни олдилар. Ва Сулаймоншоҳбек вилоят забти учун ҳар ерда бировни даруга қўйди. Черкас Сувчини Оқшаҳрда қўйдилар. Вилоятларда моли амони солдилар ва Чуқур Балиг ва Қум Ҳамидни таладилар. Ва анча от ва тева ва қўй йиғилдиким, черик анинг сурмагини ожиз бўлди. Ва Моҳашаҳрни ва Оқсаройни олдилар ва булгон молни ўрдуга йибардилар¹⁰³⁸.

2696 Саййид Хожан Шайх Али Баҳодур Эл Ойдин вилоятига¹⁰³⁹ мутаважжих бўлди ва аларни талаб, дарё йақосигача борди. Муҳолифлардин ҳар кимни тобтилар, ўлдурдилар. Ва қайсарнинг хазинасини ва Бурсадинким, Шайх Нуриддинбек забт қилиб эрди, қатор-қатор юклаб, Йилдирим /Бойазиднинг хотунни била қизларини келтуруб, соҳибқиронга арз қилди. Ҳазрат соҳибқирон Йилдирим Бойазиднинг хотунини ва қизларини киши-қаролари била Йилдирим Бойазидқа йибарди. Ва соҳибқирон давлатидин ул хотунким, бу чоққача кофир эрди, мусулмон бўлди¹⁰⁴⁰. Ва Шайх Шамсуддин Муҳаммад Жазарийни ҳам келтуруб эрдилар, соҳибқирон ани йахши кўруб, мулозим қилди. Ва амир Муҳаммадким, Қараманнинг ўгли эрди ва ун икки йил эрдиким, Йилдирим Бойазид ани банд қилиб эрди, соҳибқирон қошига келтурдилар¹⁰⁴¹. Соҳибқирон ани йахши кўруб, тож ва камар олтув ва зарбофт хилъат бериб, Қараман вилоятини, Қуния ва Лоранда ва Оқсарой¹⁰⁴² ва Анталия ва Аланияни булгон тавобиллари [била] анга иноят қилди ва Оқшаҳрни анга берди¹⁰⁴³. Ва андин бери ул вилоятлар бу чоққача анинг фарзандларига тааллуқ турур.

Ҳазрат соҳибқирон Кутаҳийадин кучўб борғони

270a Ҳазрат соҳибқирон бир ойдин сўнгким, Кутаҳийа йайлоқидин узун умри била айшу ишрат била ўткарди, андин саодат ва иқбол била кучўб борди. Йудда амирзода Муҳаммад Султон ва Шамсуддин Аббоским, Йангишаҳрда ўғруқ забтига туруб эрдилар, мулозиматқа келдилар. Ва амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва Севинчак Баҳодур барча келиб ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлуб, пешкашлар торттилар. Анда Сайин Темур била Муродни ва ағо-инилариниким, алардин йамон ҳаракат зоҳир бўлуб эрди, йасоққа еткурдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Або Бакр ва бекларким анинг била бийла эрдилар, ҳукм била қайтиб Бурсага бордилар. Ва соҳибқирон Тунгузлуг¹⁰⁴⁴ сори мутаважжих бўлди ва ўқбадин ўтуб, Олтунтош жилғасига¹⁰⁴⁵ келиб тушти. Ва анда Хожа Феруаким, Асрақийа анга тааллуқ эрди, ўлдурдилар. Ва йана ул ерда суҳбатқа /машғул бўлуб, моҳруйлар ва офтоб талъатларининг эликларидин бодалар тутуб ичабоилдилар. Ва муганнийлар йахши унлар била ва зурафо мавзун таъблари била суҳбатни ораста қилдилар. Ва суҳбатда наким керак эрди, ҳаддин [зиёда] ва гоятдин афзун эрди. Назм:

Мажлиси эрди равзадин хуштар,

Соқийси ҳуру бодаси гавҳар.

Ҳар неким, анда тилар эрди дил,

Барча эрди ўшул замон ҳосил.

Ул суҳбатда ҳазрат соҳибқирон Йилдирим Боязидни чорладиким, кўнглини олиб, ани хушҳол қилдургай. Йилдирим Боязид мажлисида кириб ўлтурди. Соҳибқирон ани иззат тутуб, қўб ваъдалар қилди ва ул жумладин

бири бу эрдиким, Рум вилоятини бурунгидек йана анга багишлади. Ва ул суҳбатда Йилдирим Болзидни асру хушҳол қилди. Ва андин соҳибқирон кучуб, Тунгузлуққа борди.

Соҳибқиронга ҳар тарафдин элчилар келгонлари ва ҳазрат, тақи ҳар сори элчилар йибаргонлари

Ҳазрат соҳибқирон Мавлоно Бадриддин Аҳмад ибн Шайх Шамсуддин Жазарийни элчиликка Мисрға йибарди. Ва сўзи буким, «Рум мамлакати барча бизга мусаххар бўлди. Керакким, Миср ва Шомда хутба ва сикка бизнинг отимиз билан музаййан булғай ва Аталмишни бизга йибарингиз. Ва агар андоқ қилмасангиз Румдин қайтиб, ул сори мутаважжих бўлурбиз!», деб фатҳнома билан неча кишисини қушуб, [ва торих жумъа кун, рабиъ ал-аввал ойининг бошида, саккиз юз бешда (29.09.1402)] Мисрға йибарди.

2706 Ва Мавлоно Умар ҳукм била алар била Адалиёга бориб, барчани кемага кийуруб, Искандарийа бандаридин утуб, Мисрға бордилар¹⁰⁴⁶. Ва Мавлоно Умар қайтиб келди. Ул маҳалдаким, соҳибқирон Кутаҳийада ултуруб эрди, икки киши Қустантинийаким Истанбул била машҳур турур, мол ва бож учун Такур ҳузурига йибариб эрди ва ўзга икки киши Мусулмон Чалабийким, Асрақийага қочиб эрди ва Гузал ҳисордаким, атоси Истанбул утрусиде йасаб эрди, анда кириб ултуруб эрди, анга йибарди. Ва дедиким, /«Бизга келгил ё мол йибаргил. Йўқ эрса сенга черик боргуси турур!». Бу маҳалда Истанбулга боргон элчилар келдилар. Ва Такур алар била кишисини қушуб йибариб эрди. Сўзи буким, «Ҳар неким ҳазрат соҳибқирон деб турурлар, миннат жонимга хизматда турубмен. Могу бож йибарурмен». Ва элчилар била қуб қизил тангалар била қумошлар ва отлар йибариб эрди. Соҳибқирон анга жузя муқаррар бўлгон жузяни қабул қилдилар. Соҳибқирон аларга тўнлар кийдуруб, ижозат берди.

Соҳибқирон Булақ мавзёида етконда, Мусулмонга боргон элчилар қайтдилар. Ва ул Шайх Рамазон отлиқ кишини, атоси қошида садр ва қози эрди ва ваизр ҳам бўлуб эрди, ҳазрат қошида йибарди. Қуб пешкашлар била жониворлар ва отлар ва қизил тангалар ва рахту қумош келтуруб торгдилар. Ва сўзи буким, «Мен бир камина хизматкорларингиздинмен. Ул ҳазрат атомни багишлаб, ўз суҳбатида ултурғузуб, лутфу карам қилурлар. Мен не учун хизматда тақсир қилгаймен. Ҳар маҳалким, ишорати алайҳи бўлғай, таваққуф қилмай хизматда келгум турур». Соҳибқирон анинг сузларидин хушҳол бўлуб, анга хат битди: «Ҳар неким воқий бўлуб эрди, бўлди. Биз барчадин кечтук. Энди керакким ҳеч андиша қилмай бот келгайсен, то ародин шармандалиқ кеткай. Ва июяту шафқатимиздин бахраманда бўлгайсен». Шайх Рамазонни олгун камар ва зарбофт тўн била ва олгун тож била сарафроз қилиб, ижозат бериб, Мусулмонга йибарди. Ва Султон Маҳмудхонким, Шоҳ Маликбек билан чобқунга бориб эрди, хаста бўлуб Кичик Бурлагда¹⁰⁴⁷ вафот бўлди. Бу хабар соҳибқиронга етиб, басе, мутааллим бўлди. Ва Шоҳ Маликбек чериги била Кичик Бурлагда ва Оқ Тақа ва Адалиёким, дарёнинг йақосида турур, барчани чобти. Ва Адалиёда /

271a Шайх Али Салой ва Шайх Ҳожи Сулдуз урушда ўлди. Шоҳ Малик андин тўн қайтиб, дарёнинг йақосини чобтилар ва Ментеша вилоятини ва Така элини¹⁰⁴⁸ таладилар. Ва қуб мол била қайтиб, ўрдуға келиб қушуддилар.

Ва Саййид Али Хожай Шайх Али Баҳодурким, Ойдин элига чобқунга бориб эрди, андин қайтиб Тунгузлуққа бориб эрди, ул ернинг ҳавоси йамон эрди, черики анда хаста бўлуб, қуб кишиси вафот бўлди. Ва ўзи тақи мариз бўлди. Соҳибқирон анга сураборди. Ҳазрат мақдамидин анга шифойи бўлди. Ва ул ерда бир булоғи бор эрдиким, сув андин чиққач тош бўлур эрди. Черикидин ҳар ким билмай андин ичти, ўлди.

Соҳибқирон қишлоқ учун юрт муқаррар қилғони

Соҳибқирон шаҳзодалар била қишлоқ учун кенгашти ва шаҳзодалар била бекларга ҳар бирига бир шаҳар муқаррар бўлдиким, «Анда бориб қишласунлар». Амирзода Муҳаммад Султонга киши йибардиким, андағи эли Саруҳон элида шаҳри Мағнисийада¹⁰⁴⁹ қишлоқ қилиб ўлтурсун!».

Шаҳзода Йангишаҳр ва Бурсадин кучуб, Мухолиж¹⁰⁵⁰ сори мутаважжих бўлди. Ва ул ерда неча кун таваққуф қилиб, андин илгор этиб, Баликасирига¹⁰⁵¹ борди. Ва ул шаҳар ва вилоятни талаб, бир ўтлогда тушти. Йарим кечада Илҳе Сувбоши жетағийлар билаким анда эрдилар, шаҳзодага шабихун келтурдилар. Ва Вафодор жигдавуллуққа¹⁰⁵² чиқиб эрди, алардин хабар топиб, шаҳзодага киши йибариб, воқиф қилдурди. Аммо муҳолифлар ўрдуга тўктилар. Ва шаҳзаданинг кишиси чоққунга бориб эрдилар ва ул жамоатким, ўрдуда қолиб эрдилар, барча гофил этиб эрдилар. Аммо шаҳзода отланиб, ўрдуин чиқиб, Жаҳоншоҳбек ва ўзга беклар жамъ бўлуб, ул бадбахтларни ўлдуриб, қирдилар ва йана қайтиб ўрдуга кирдилар.

2716 Ва шаҳзаданинг кейин қолгон бору бунаси етишти ва неча / кун ул ерда таваққуф қилди. Ва Жаҳоншоҳ на Севинчакбекни Берғамма¹⁰⁵³ сори йибарди ва алар ул шаҳар ва вилоятни таладилар. Шаҳзода савоҳилни чопиб, Магнисийага борди ва анда қишлоқ солди. Магнисийа бир тоғ этакида воқиф бўлуб турур ва суйи ва ҳавоси асру йахши турур ва киши ёзидин ҳам йахшироқ.

Амирзода Шоҳрухни сўл қўл беклари била Кирмийан вилоятини¹⁰⁵⁴ қишлоқ учун муқаррар бўлди. Шаҳзода Улуғ Бурлаг ва Кичик Бурлагнинг йақинида қишлоқ солди. Ва соҳибқирон Тўнгузалугга еттиким, ул бир шаҳри эрди тўла неъмат ва латиф мейвалари ва суйи ва ҳавоси асру эсбо эрди. Андаги элни июлтлар қилиб, ҳеч ташвиш бермадилар. Соҳибқироннинг черики Мендурас суйидинким¹⁰⁵⁵, Темуртош аша кўфрук боғлаб эрди, ул кўфрукдин ўтуб туштилар. Ва бир ерда Ментешанинг ўғлонлари¹⁰⁵⁶ Амир Муҳаммад ва Исфандиёр хизматқа келдилар. Соҳибқирон аларни йахши кўруб, олтин тож ва камар берди. Исфандиёр мулозиматда туруб, Амир Муҳаммад қабул қилиб, муҳассиллар билаким, Илҳе Қавчин ва Ферузош ва Некруз Шарбатдор билан қайтиб вилоятига борди. Ва ҳазрат соҳибқирон Гўзал ҳисорга етиб, неча кун анда таваққуф қилди. Ва анда бир тоғи эрдиким, ул тоғда икки юз киши жетағийлардин анда туруб эрди. Ва черикдин ҳар кишиким, ўт ва ўтин учун ул тоғқа борур эрди, алар ул кишини тутуб ўлдурур эрдилар. Соҳибқирон алардин хабар билиб буюрдиким, кечада бир жамоат киши бориб ул тоғни ўртада олдилар. Субҳда ул бадбахтларга етиб, барчани тутуб ўлдурдилар. Ва андин қайтиб ўрдуга қўшудилар. Ва ул ерда Мавлоно Абдулжаббор Хоразмийким, беҳузур эрди, вафот бўлди. Ва соҳибқирон / неча кундин сўнг Гўзал ҳисордин кучуб, Айаслиқ шаҳрига келиб тушти ва неча кун анда туруб, андин моли амоний олиб, бировни анда даруга қўйди. Ва Насруллоҳ Тамғачини анда мол забти учун қўйди. Ва андин кучуб Тираким¹⁰⁵⁷, Румда машхур шаҳарларидин эрди, тушти. Ва анда тақи муҳассиллар қўйиб, моли амоний олдилар. Ул жамоат кишиким, Амир Муҳаммад Ментеша билан мол учун бориб эрдилар, қўб мол билан на пешкашларким Амир Муҳаммад йибариб эрди, келтурдилар. Ва бу ерда келиб, барчани арз қилиб торттилар.

272a Бу маҳалда ҳазратқа дедиларким, дарё йақосида бир қалъа турурким, тошдин қўпориб турурлар. Уч йни дарё турур ва бир йни қуруқ сори турур. Ва ул ёниким, ҳашаки сори турур, хандақи асру улуғ қазиб турурлар. Ва фаранг кофирларидин анда қўб киши жамъ бўлуб турур ва ул қалъани Измир дерлар¹⁰⁵⁸. Ва ул ерни асру азиз тутарлар. Андоқким, ўзга вилоятлардин ҳар йил анга зийрат учун келурлар ва назирлар ва садақалар берурлар. Ва анинг йақинида йана бир қалъа турур, ани тақи Измир дерлар на андаги эл мусулмон турурлар. Ва бу қалъа билан ул қалъа аросида доим уруш турур. Ва булар ҳаргиз ҳеч подшоҳга мол на хирож бермайдулар ва доим мусулмонларга зарар-заҳмат берулар. Ва Йилдирим Бойазиднинг атоси Мурод неча қатла черик тортиб боргон турур, ул ерни олмайду. Ва Йилдирим Боязид етти йил қамал қилиб ололмагонду. Ва мусулмонлар ул ҳисордин қўб заҳматда турурлар.

Соҳибқирон Измир сори бориб, қалъани фатҳ қилғони

272b Измир кофирларининг қиссасини соҳибқирон эшитти, Ислом ғайрати ҳаракатда келиб, аларнинг дафъини вожиб ва лозим билиб, ҳукм қилдиким, «Амирзода Нир Муҳаммад Умаршайх / ва Шайх Нуриддинбек ва ўзга

беклар ул қалъа сори мутаважжих бўлсунлар. Ва суннат тариқаси била аввал аларга элчи йибариб, ҳазрат Расул алайҳи афзалус-саловат ва ажма-лут-тахиййот динига даъват қилсунлар. Ва агар қабул қилмагайлар, жузъя ва мол муқаррар қилдурсунлар. Ва агар давлат ва саодат аларга мадад қилиб, иймон ва Исломга киргайлар, аларни йахши сийлаб, таъарруз қилмасунлар ва қайтиб келсунлар!» Шаҳзода билан беклар қабул қилиб, отланиб, таваққуф қилмай юридилар. Измирга йақин етиб элчи йибардилар ва андаги элга ваъда ва бимдин сўзлар деб йибардилар. Азалда ҳукм бўлуб эрдиким, аларга завол бўлғай. Насихат сўзлари аларга ҳеч фойда қилмади ва қаттиқ сўзлар жавоб деб йибардилар. Ва Маҳнуским¹⁰⁵⁹, қалъанинг ҳокими эрди, Фарангга тааллуқ вилоятларига, чун Руман ва Галата ва Сантус ва Верден ва Хинжил ва Вируна ва Сирудамли ва Самдук ва Амрур ва Атина ва Дараклу¹⁰⁶⁰ ва тавобитларига киши йибариб мадад тилади. Ва Фарангдин бир жамоат сардорлар ва баҳодурлар анда жамъ бўлуб эрди, ва захира ва аслаҳа анда кўб тартиб қилдилар.

Ислом черикининг боргон кишиси бу ҳолдин огоҳ бўлуб, келиб арзадошт қилди. Шаҳзода тақи бу хабарларни арзадошт қилиб, соҳибқиронга йибарди. Бу хабарларни соҳибқирон эшитиб, ўзинга фарз кўрдиким, газага мутаважжих бўлғай. Уғруқни Шаҳри Тира тоғи этагида қўйиб, бовужуд улким, қиш эрди ва йамгур ва қор доим ёғар эрди, газа нийати қилиб отланди. Ва ҳазрат Ҳаққ июнятинин Измир сори мутаважжих бўлди. Шанба куни, жумада ал-аввал ойининг (олтисида) торих саккиз юз бешда (02.12.1402) газага Измир сори юриди. Ва шаҳзодаларга ва бекларга киши чобтурди. Амирзода Муҳаммад Султон Магнисийа қишлоғидин ва амирзода Мироншоҳ ва ўғли амирзода Або Бакр ва Жаҳоншоҳбек ва ўзга/ бекларким, алар била бийла эрдилар, барчаси ҳазрат сори мутаважжих бўлдилар ва Измир сори юридилар. Соҳибқирон зафарқарин ул қалъага йақин етиб, жушу хуруш фалак ичра солди ва ул сориким қуруқ эрди, анда келиб уруш солди. Манжаниқ ва аррода ва гайруҳу қалъага туздилар. Ва ҳисордаги эл ҳам урушмаққа машгул бўлдилар. Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон ва амирзода Мироншоҳ келиб ҳазратқа қушулди. Ва амирзода Муҳаммад Султоннинг йигитлари қалъа сори бориб йахши ишлар қилдилар.

Алқисса, икки тарафдин уруш эрди. Ва бир-бирига ўқ ва тахш ва раъдандоз отар эрдиларким, йамгурдек. Ва соҳибқирон ўзи илгари бориб, жадду жаҳд қилур эрдилар. Нағамчилар нағамлар солиб, тошларни чиқариб, ҳисорни буржларини йағочлар устида тутқондин сўнг ўт урдилар ва йағочлар куйгондин сўнг бурж-бора йиқилди ва кофирлардин кўб киши қалъа устига чиқиб тургонда чун буржлар йиқилди, алар тақи бош батубан йиқилдилар ва жаҳаннамга бордилар. Ва ғозийлар юруб раҳналардин кирдилар ва кофирларни мақхур этиб, қалъани мусаххар қилдилар. Ва ферузлуқ субҳи матлаъ наسر мин Аллоҳи ва фатҳ қарибдин зоҳир бўлуб, муминларнинг жонлари ва башарат-муъминини хабарини мунаввар бўлди. Ва ул фатҳ мусулмонларга улуг ийд эрди. Кофирларни қирдилар ва Измир қалъасини буздилар ва аларнинг бошларидин миноралар қўпордилар. Ва Фаранг соридин мадад учун кофирлар йароғлари била улуг кемалар билан келиб, Измирдин ном-нишон кўрмадилар, ҳайрон бўлуб дарё юзида турдилар. Соҳибқирон буюрдиким, кофирларнинг бошларини раъдқа қўйиб, алар сори ташладилар. Кофирлар бошларини кўруб, қўрқуб қочтилар. Соҳибқирон /икки ҳафтага қолмай Измирни тасхир қилдилар. Андаги элким, бу фатҳни эшиттилар, барча таажжубқа қолдилар. Хоссатан Йилдирим Боязидким, ҳайрон қолиб эрди ва барчага маълум бўлдиким, соҳибқиронга бу иш ўзга ердин турур.

Йилдирим Бойазиднинг ўғлонларидин элчилар келгонлари

Шайх Рамазонким, Мусулмон Чалабийдин элчиликка келиб эрди, йана келди. Ва беклар ани соҳибқирон қошига кийурдилар. Ҳазратни кўруб пешкашлар торгити —отлару қушлар ва қизил тангалар ва рахту қумошлар. Арзадошт этиб йибариб эрдиким, «Чун соҳибқирон атом Йилдирим Боязидқа лутф ва марҳамат қилиб турурлар, барча ул ҳазратдин умидвор бўлуб,

жон била хизмат камарини боғлабтур. Ва ҳар неким амр бўлса жон била қабул қилурбиъ». Келгон киши бу сўзни арзадошт қилди. Соҳибқирон лутфу карамидин қайсарзодага шафқат қилиб Асрақийани бўлгон тавобиъи билан анга мусаллам тутуб, нишон битиб, ол тамга босиб, анга йибарди. Ва зарбофт тун ва олтун камар ва эгар-югани олтуллуқ от ва мурассаъ тож йибарди. Ва элчисини ижозат берди. Ва иниси Иса Чалабийдин ҳам Қутбиддин отлиқ бир киши элчиликка келди. Ҳазратни кўруб пешкашларини тортиб арзадоштини ўқудилар. Анга тақи лутф ва марҳамат қилди.

274а

Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Қалъаи Фавжаким¹⁰⁶¹ бир кунчилиқ йул Измирдин йироқ турур ва дарё йақосида эрди, амирзода Муҳаммад Султон ул сори борсун!» Ва бир жамоат фарангийлар анда кириб эрдилар. Шаҳзодага ҳукм бўлгондин сўнг ул қалъага бориб тушти. Қалъа эли мансур черикининг келгонидин воқиф бўлуб, қўрқуб, барча тазарруъ ва ниёз била қалъадин утрав бориб, шаҳзодани кўруб жузъя қабул қилдилар. Шаҳзода / алардин жузъя олиб, соҳибқиронга хабар йибарди. Ҳазратдин ҳукм бўлдиким, «Йана шаҳзода Магнисийага бориб қишлоғида ўлтурсун!» Ҳукм бўлгондин сўнг шаҳзода Магнисийада келиб, ўгруқ тургон ерида келиб тушуб, фароғат била ўлтурди.

Соҳибқирон Измир қалъасидин қайтқони

Соҳибқирон Измирни мусаххар қилгондин сўнг йана Измир қалъасиким, анда мусулмонлар эрди¹⁰⁶², мутаважжиқ бўлди. Ва алар ҳазратдин хабар билиб, барча ўтрав келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ҳазрат аларга кўб шафқат қилиб, тўнлар кийдурди ва жайбалар ва ўқ ва ёй ва барча аслаҳадин аларга иноят қилдиким, ул сарҳадда газо қилгайлар ва қўймагайларким, кофирлар мусулмонларга ташвиш бергайлар. Мусулмонлар соҳибқирон давлатидин шодмон ва шукуфта бўлуб, хушҳол бўлдилар. Соҳибқирон андин кўчуб, ўгруқда келиб тушти. Ва андин кўчуб, давлат ва саодат била юруб, Аёлиқ саҳросида¹⁰⁶³ келиб тушти.

Амир Сулаймоншоҳким, Анкурийадин чобкунга бориб эрди, Асвоқ йулидин юруб, амирзода Мироншоҳга қўшулди ва ўзи неча киши билан соҳибқироннинг мулозиматида мутаважжиқ бўлди. Ва бу ерда келиб, ҳазратни кўруб, йана бот қайтиб шаҳзодага қўшулди.

274б

Ва Афранж мулкларидин Субах отлиқ, жазираи Сақани¹⁰⁶⁴ мастаки андин ҳосил бўлур, анга тааллуқ эрди, соҳибқирондин хабарлар эшитиб, анга ваҳм бўлуб, кўб пешкашлар била бир кишисини йибарди. Ва дедиким, «Тобиъ ва фармонбардормен ва жузъя қабул қилтурмен ва умидворменким, сўзум қабул бўлгай». Анинг элчиси ҳазрат қошига келиб, пешкашларини тортиб, сўзларини арзадошт қилдилар. Соҳибқирон лутфу карамидин келгон элчини йахши сийлаб, жузъя муқаррар бўлгондин сўнг ижозат бериб, йибарди ва ҳукм қилдиким, «Амирзода /Искандар Умаршайх ва Али Султон Тавачи ва ўзга беклар черик била илгор қилиб, Элбазамни¹⁰⁶⁵ чобсунлар!» Алар таваққуф қилмай бориб, ул навоҳийни чобтилар ва кўб мол олдилар. Ва андин музаффар ва мансур қайтиб, ўрдуга келди. Ва ҳазрат соҳибқирон Аёлиқдин отланиб, Тўнгузлуқ жилгасида келиб тушти. Амирзода Муҳаммад Султонким қишлоқ Магнисийадин чиқиб эрди, шаҳар йулидин таважжуҳ қилиб, неча хосса кишилари била илгари суруб, ҳазрат қошида келди, сўнг ҳазратни кўрунүш қилди. Соҳибқирондин фармон бўлдиким, «Ўнг қул ва сўл қулнунг черики Анкурийага мутаважжиқ бўлсунлар. Ва Қайсарийага бориб ўрдуга қўшулгайлар!». Ва шаҳзодалар Тўнгузлуқда турдиким, черики етишти. Ва соҳибқирон андин кўчуб, Султон ҳисорига¹⁰⁶⁶ бориб тушти. Ва бир жамоат жетагийларким, андаги тоғларда кириб эрди, ҳукм бўлдиким, «Барчани тутуб ўлдурсунлар!». Ва соҳибқироннинг лутфу карамидин Кутахия ва Тўнгузлуқ ва Қиршаҳр¹⁰⁶⁷ ва Қирмиён улусини Йаъқуб Чалабийга бердиким, ул вилоятлар анга мерос эрди. Ва Йилдирим Бойазиддин қочиб Шомга бориб эрди. Шом фатҳ бўлгондин сўнг соҳибқироннинг мулозиматида эрди. Анга хилват ва камар бериб, ул вилоятда қўйди. Ва ул вафот бўлуб, ўғлонларида турур.

Соҳибқирон Улуг Бурлақ қалъаси йулига кириб борди. Амирзода Шоҳрух қишлоғидин келиб, соҳибқиронга қўшулди. Ҳазрат қалъага еткондин

сўнг ҳукм бўлди, «Қалъа тасхирига машғул бўлсунлар!» Мансур черики таваққуф қилмай қалъани олдилар. Жалол ал-Исломга анда ўқ тегиб, вафот бўлди. Бу жиҳатдин қалъани ер била тенг қилдилар.

Эгридир¹⁰⁶⁸ ва Насибин қалъаларини фатҳ қилгани

275a Ҳамид вилоятида¹⁰⁶⁹ бўхайра турур, улуг ва узунлуғи йигирми йағоч ва йассилиғи тўрт йағоч ва неча рудхона/ суйини анда тўкар. Ва анинг теграида боғлару бустонлар ва зиротлари бениҳоя турур. Ва анда бир қалъа бор эрди, томи барча йўнган тошдин эрди ва тарихларда ани Фараҳобод дерлар. Ва ул қалъанинг уч ёни сувга туташ турур ва бир ёни тоғқа туташ турур. Ва ул бўхайра ичида икки жазира эрди, шаҳарга йақин эрди: бирини Гулистон дерлар ва йана бирини Насибин. Ва Насибин улугроқ эрди. Анда қалъа йасаб, иморатлар ва боғлар ва зиротлари бор эрди. Ва бу маҳалда анда қўб киши йигилиб, сув жиҳатидин анга эътамид қилиб ўлтуруб эрдилар. Алардин ҳазрат соҳибқирон хабар топиб кўнглида туштиким, бу ерни мусаххар қилгай. Фармон эттиким, «Ўрду Оқшаҳрга¹⁰⁷⁰ боргай!». Йилдирим Боязид ул маҳалда мариэ эрди. Соҳибқирон лутфидин неча табиби донони анга йибариб, муолижага машғул эрдилар: мисли Мавлоно Изуддин Масъуд Шерозий ва Мавлоно Жамолиддин Араб. Илди-рим Бойазидни ҳам ўтрук била йибарди.

275b Улуг юртдин илғор солиб, аро кўнуб, шанба кўни ражаб ойининг ўн еттисида тоғи саккиз юз бешда (10.02.1403) Эгридирга етти. Тонгласи соҳибқироннинг ишорати била амирзода Шоҳрух ва амирзода Або Бакр ва амирзода Искандар ва Султон Ҳусайн ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва Али Султон Тавачи ва Севинчакбек ва ўзга беклар ва баҳодурлар ҳисорга мутаважжих бўдилар. Баъзи тоғ устига чиқтилар ва баъзи тоғ этагидин уруш соддилар. Асру қаттиқ урушуб, соҳибқирон давлатидин қалъани фатҳ қилиб, шаҳарга кириб, мухолифлардан қўб кишини ўлдурдилар. Ва баъзиким қолди, ўзларини кемага солиб, Насибинга қочиб бордилар. Фармон бўлдиким, уди терисидин кемалар йасаб ва йағочлардин амдлар боғлаб, дарёга кирсунлар!» Амдлар ва кемалар тайёр /булгондин сўнг дарёга солиб, булгон шаҳзода кемаларга кириб, Насибин сори юриди. Ва ул ерни уртада олиб, наққора ва нафирларини чалдуруб, сурон солиб, қалъага мутаважжих бўдилар. Андаги элким, бу ҳолатни кўрдилар, барча саргашта ва ҳайрон бўлуб, Шайх Бобоким, анда ҳоким эрди, заруратдин кўрқуб, шаҳзодаларга кириб, амон тилади. Шаҳзодалар ани соҳибқирон қошига элттилар. Ҳазрат лутфу карамидин гуноҳидин кечиб ҳукм эттиким, «Ани уйи-эли била кўчурсунлар!»

Бас, мансур черики Насибинни мусаххар қилиб, молини ҳазратқа келтурдилар. Соҳибқирон барчани черинка улаштурди.

Бу маҳалда амирзода Муҳаммад Султон қошидин Мубашшир ўғли Умнат Султон келиб хабар келтурдиким, шаҳзодага андак марази воқеъ бўлуб турур. Соҳибқирон бу хабардин бисёр мутаалам бўлуб, Амон тавачини чобтурдиким, «Билур кишини йибарсинким, бизга таҳқиқ хабар келтургай!» Соҳибқирон андин кўчуб, Оқшаҳр сори мутаважжих бўлди. Соҳибқироннинг йўли шаҳзода Шоҳрух ўлтургон ерда тушти. Шаҳзода ҳазрат соҳибқиронни эвига тушуруб, меҳмондорлиқ қилиб, пешкашлар тортти. Ва амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбек тақи хизматлар қилдилар.

Ул маҳалда Амир Муҳаммад Қарамон Қўнийадин олампаиоҳ даргоҳида келди ва қўб пешкашлар тортти. Соҳибқирон тақи ани йахши кўруб, сийлаб вилоятига йибарди.

Йилдирим Боязид вафот бўлгани зикри ва шаҳзодаи олиймакон мирзо Муҳаммад Султон тақи вафот бўлгани

Панжшанба кўни, шаъбон ойининг ўн тўртида, саккиз юз бешда (09.03.1403) хабар келдиким, Йилдирим Бойазид зайиқи нафас ва ҳуноқ марази била кетиб турур. Соҳибқироннинг муборак кўнгли бу жиҳатдин қўб

мутаалам бўлди ва муборак кўзидин ёш чиқиб йиглаб: *Инна ли-Ллаҳи ва инна илайҳи рожиъуна*, ўқуди. /Ҳазратнинг ҳимматида бу эрдиким, Рум мамоликини тамом забт қилгондин сўнг Йилдирим Бойазидқа бериб, йана ани тахти давлатқа ўлтургузуб, қайтқай. Аммо тақдир хилоф этиб, Йилдирим Бойазидни ўзга оламга элтти.

Соҳибқирон Оқшаҳрга етконда амироода Муҳаммад Султон қошидин Дона Хожа келиб арз қилдиким, Мавлоно Фараж табиб шаҳзодага мусаҳҳал берди. Аммо ул мусаҳҳал иш қилмай, бухори димогига уруб, марази саръа пайдо бўлуб турур. Соҳибқирон мўни эшитиб, асру мушаввиш бўлуб, Дона Хожани қўш от била чобтурдиким, «Бизга йана бот хабар келтургил!» Ва ўзи давлат ва саодат била Оқшаҳрга келиб ҳумоюн ўрдусига тушти. Ва Йилдирим Бойазиднинг кишиларига аза эткуруб, йахши суруб, тўнлар кийдурди. Ва ўгли Муса Чалабийни хосса тўн ва олтун камар берди ва юз от барчаси эгар-юганлик берди. Ва Бурсаким, Рум вилоятининг пойтахти турур, анга берди ва ижозат бериб, Бурсага йибарди. Ва Йилдирим Бойазиднинг сўнгакини подшоҳлар тартиби билан Бурсага элтиб, ўзи йасаган иморатига қўйдилар.

Соҳибқирон ўрдун Оқшаҳрида қўйиб, ўзи амироода Муҳаммад Султон сори мутаважжиқ бўлди. Йўлда бир жамоат туркмонларким, улуглари Ҳизрбек ва Иброҳим эрди, итоат йўлидин чиқиб, бир тоғдаким, йўл анинг этагида эрди, кириб эдилар. Фармон бўлдиким, «Мансур черик аларнинг дафъи учун мутаважжиқ бўлсунлар!» Кечада юруб, субҳ эрдиким, аларни ўртада олиб, туркмонлардин кўб кишини ўлдурдилар. Ва баъзилари қочтилар. Бўлгон от ва тева ва қўйларини таладилар ва ўғлон-ушоқларини асир қилдилар. Йўлда шанба куни, ойнинг ўн олтисида (11.03.1403) Давлат 2766 Хожан Элчи Буга келиб арзадошт қилдиким, шаҳзоданинг /марази кўброқ бўлуб турур. Ва андоқ бўлуб турурким, сўз делолмас эрди. Ҳазрат бисёр гамгин бўлуб, таъжил билан сурди. Ва анда етконда шаҳзода қошига кириб, боши устида ўлтурди. Кўрдиким, шаҳзоданинг ҳолати ўзга навъ турур, ани муҳаффада кийуруб, ўша кун кўчти. Қароҳисордин уч манзил ўтуб, бир ерда келиб тушти. Ул ерда шаҳзода олиймиқдор ба живори ҳазрат Парвардигор кетти. Бу воқеа душанба куни шаъбон ойининг ўн саккизида, торих саккиз юз бешда (13.03.1403) қўй йилида, Ҳутнунг охирида воқеъ бўлди. Шаҳзоданинг ёши йигирма тўққиз эрди. Қитъа:

Туфроқ узра тўкти гуликим фалак ани,
Юз ноз бирла парвариш айлар эди мудом.
Бўлди малул тахт анинг фирқатида кўб,
Давлат анинг фироқида саргапта субҳу шом.

Соҳибқирон шаҳзода учун аза очқони

Ҳазрат соҳибқиронга бу воқеъа учунким, йигит ўгли жавонлиқда саройи фонийдин олами боқийга кетти, асру малул ва паришон бўлуб, салтанат тахтидин тушуб, аза маснадига ўлгурди. Ва дард билан йиглаб, бу мазмунни адо қилур эрди. Рубоъий:

Ҳижрон ситамидин ўлди гамнок кўнгул,
Бу гусса ва гамдин ўлди юз чок кўнгул.
Тўйгунча анинг юзини кўрмай кетти,
Бўлди бу бало ва гуссадин хок кўнгул.

Шаҳзоданинг бўлгон беклари ва мулозимлари қаро кийиб, қон йиглар эрди. Ва қаро кийизлар буйунларига осиб, бошларига туфроқ сочиб, фарёду фигон қилур эрдилар. Соҳибқирон бувордиким, «Шаҳзоданинг тобутини муҳаффада қўйиб, икки юз киши биланким, аларнинг улуги Илёс Хожан Шайх Али Баҳодур эрди ва Обонбек ва Дона Хожа ва Давлат Хожан Элчи Буга ва Умнат Мубашшир (ўгли ва Дайсал ва Ширвул Куқалтош ва 277а ўрдушоҳ) Султонияга элтиб, Қийдор найгамбарининг /мазорида элтиб, амонат қўйсунларким, андин Самарқандқа йибаргумиз турур».

Алар кеткондин сўнг соҳибқирон ўрдуси сори ёниб борди. Ва Оқшаҳрдин кўчуб юраберди. Аза жиҳатидан черик эли барча қаро кийиб эрдилар ва баъзилари отларига минмай йайоқ борур эрдилар. Печа кундин сўнг беклар йуқунуб дедилар: «Черик барчаси мотам учун қарода эрурлар ва бу ҳол давлатқа лойиқ эрмас».

Соҳибқирон бу сўзни эшиткондин сўнг ҳукм қилдиким, «Эл таъзият тўнини ташлаб, узга тўнлар кийсунлар!» Ҳукм бўлгондин сўнг барча мотамдин чиқиб, йанги тўнлар кийдилар.

Мисрдин элчи келгони (сўзи)

Соҳибқироннинг элчилари Мисрға етдилар. Барқуқунуг ўгли Малик Носирким, Миср ва Шомнинг подшоҳи (эрди), Рум фатҳининг хабарини эшитиб ва Йилдирим Боязиднинг қиссасини билиб, йақин билдиким, соҳибқирон била муҳолифат қилмоқ йахши эрмас. Ва ҳар ким ҳаёл қилиб йамон андишалар қилса, албатта анга заволи бўлғусидур, бас. Аталмишини йибармагон жиҳати учун кўб пушаймон бўлуб, беклари била кенгашиб, Аталмишини банддин чиқориб, ўз қошида келтуруб кўб иззат тутуб дедиким: «Хутба ва сикка соҳибқирон отига Мисрда ва Шомда ўқудилар». Аталмишқа дедиким: «Менинг ёзуқимни соҳибқирондин тилагил».

Икки йахши кишиси, бири Аҳмад ва бири Ақта Аталмиш била соҳибқиронга йибарди. Ва тақсирларидин узр деб, арзадошт йибарди. Қабул қилдиким, ҳар йилда мол ва хирож йибаргай. Пешкаш учун олтуи ва кумуш ва жавоҳир ва сонсиз мисрий қумошлар ва отлар ва қатор тевалар ва хачирлар йибарди. Алар Рум вилоятига киргонда Аталмиш алардин илгари бўлуб, ҳазратнинг мулозиматига борди. Ва ҳазрат қошида келиб муборак дийдорига мушарраф бўлуб, Мисрнинг подшоҳидин дегон сўзалари арзадошт/қилди. Элчилар келиб, беклар аларни соҳибқирон қошига кийуруб, Фаражнинг арзадоштини арза қилдилар, ва келтургон пешкашларни тортдилар. Ҳазрат соҳибқирон марҳамат тилини очиб деди: «Ул атосидин кичик қолиб турур. Биага вожиб турурким, анга марҳамат қилгайбиз». Келгон элчиларга зарбофт тўнлар кийдуруб, олтуи камарлар берди. Ва Фараж учун тож ва мурассаъ (камар) ва олтуи ва хосса тўн элчиларга тобиғуруб, ижозат бериб, Мисрға йибарди.

2776

Соҳибқирон (қаро) тотор элининг устига бориб, аларни кўчуруб Самарқанд йибаргони

Қаро тотор бир жамоати (турк) турурларким, ул маҳалдаким, Манғуқаон Ҳулогухонни Эронга йибариб эрди, аларни Ҳулогуға кўшуб йибариб эрди. Ҳулогухон Табриз тахтида ўлтуруб, аларни Рум ва Шом сарҳадига кўчлари била йибарди. Ва Султон Абу Саъидхон ўлгондин сўнг Эрон вилоятда соҳибихтиер подшоҳ қолмади. Алар саркашлик қилиб, эллик икки булак бўлдилар ва ҳар булаги бир ерда юрт олдилар. Йилдирим Бойазидким, Сивос ва ул навоҳийни олди, аларни Рум черикига қўшулди ва ўз мамлакатда ер берди. Ул вилоят мол хирожи бўлмас жиҳатидин аларга оз фурсатда кўб мол бўлди. Соҳибқироннинг ҳаёлида кечтиким, буларни кўчуруб, Йета сарҳадига юрт бергай. Бу маҳалдаким, буларнинг улуглари келиб соҳибқиронни кўрдилар, ҳазрат аларга зарбофт тўнлар ва олтуи камарлар бериб, ваъдалар бериб эрди. Ва черикдин ҳеч киши аларга музоҳим бўлмайду эрди. Алар ўз юртларида фароғат била ўлтуруб эрдилар.

Бу маҳалдаким, Мисрдин элчилар келиб эрди, уч кеча-кундуз ўлтуруб, шаҳзодалар била ва беклар била кенгашиб, маслаҳат бу кўрдиларким, қаро тоторни кўчуруб, Самарқанд элтқайлар. Ва алар ўттуз-қирқ минг энлук киши эрдилар. Фармон бўлдиким, «Черик барча отланиб, ҳар жамоат бир коча олмагай ва аларга риюят қилиб, зарар-заҳмат бермасунлар!» Ҳукм била амирзода Муҳаммад Султоннинг беклари била Йаҳоншоҳбек ва ўнг қўлунунг беклари Туғат ва Амасийа¹⁰⁷¹ сори таважжўх қилдилар. Ва Сулаймон-

278a

шоҳбек сул қулунинг бекалари била Қайсарийа ва Сивос сори юридилар. Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон илгор этиб, Амасийа ва Қайсарийаким, аларнинг ўлтурур ери эрди, мутаважжих бўлди. Ва амирзода Шоҳрух ва Султон Хусайнға ҳукм бўлдики, «Қалин чериклари била йўларни тутуб, ҳеч кишини кетгали қўймасунлар!»

Соҳибқирон йўлга кириб, Қарошаҳр¹⁰⁷² суйининг кўфрукидин ўтуб аларға етти. Ва киши йибариб аларни улуғларини чорлади. Алардин икки улуг киши, бирининг Мурувват ва бири Ахи Турк отлиқ соҳибқироннинг хизматига келдилар. Аларни ҳазрат йахши қўруб, тўнлар кийдурди. Ва онт ичтиким, «Сизларға зарар-заҳмат тегмагусидир. Аммо муддати бўлуб турурким, бурунги подшоҳларингиз ҳукми била вилоятингиздин чиқиб, бу вилоятларда келибсиз. Эмди худойнға юз шукрим, ул ердин мунгача барча бизники бўлуб турур. Бу маҳалдаким фурсат бор, сизлар керакким кўчларингиз била ва молу таворингиз била бурунги юрт ва манзилларингизга боргайсиз». Алар дуо била дедиларким, «Биз ҳазратнинг қулидурбиз. Ҳар не ҳукм бўлса турубтурбиз. Ҳеч чорамиз йўқтурур. Ва бандаларға мундин йахшироқ не давлат бўлгайким, соҳибқироннинг навоҳида бўлгайбиз».

Ҳукм бўлдики, «Аларни булак-булак қилиб, ҳар булакни бир бекка тобишуруларким, алар била кўчуб йургай ва ҳеч киши аларнинг қўйларига ва от-ўлоғларига музоҳим бўлмасун. Ва алардин гофил бўлмасунларким, қочиб кетмагайлар».

Соҳибқирон Рум вилоятидин қайтиб боргани

2786 Ҳазратнинг хотири Рум вилоятидин / фароғат тобди ва барча мамлақати на қалъалари мусаххар бўлуб, Румдин кўчуб юрубурди. Фармон бўлдики, «Ҳарамлар учун Султонийага нишонлар йибарсунларким, Сарой Мулк хоним ва Туман ого ва Чулпон Мулк ого ва Хонзодаким, Муҳаммад Султон мирзоининг аноси эрди, барча оғолар фарзандлар била Султонийадин чиқиб Авник қалъасига келсунлар!»

Соҳибқирон Қайсарийага етти, андаги эли товонлигинин қочиб, нағамларға кириб эрдилар, ҳукм эттиким, черикидин бир жамоат киши аларға йақин етконда алар жонларидин кўрқуб уруштилар. Али Султон Тавачи бир нағам бошида келиб боқар эрдиким, қазодин бир ўқ келиб бўйнига тегиб, филҳол ўлди. Ва черик эли ул жамоатни туттилар ва Муҳаммадким, Али Султоннинг иниси эрди, ул жамоатни ўлдурди. Мансур черики андин кўчуб юриди. Сивосдин ўтуб бир ерда тушти. Лутфу карамидин Қаро Усмонни сийлаб, вилоятига йибарди ва ўзи давлат била кеча-кундуз юруб Арэинжонга етти. Тахуртан хизматлар қилиб, пешкашлар тортти. Ва андин тақи кўчуб юриди. Икки кўчдин сўнг соҳибқирон лутфу-карамидин Тахуртанга хосса тўн кийдуруб, олтин камар бериб, вилоятига йибарди ва кишиларким, Султонийадин хабар келтуруб эрдиларким, ўрду келаду, аларни йана чобтурдиким, таъжил қилиб илгари келсунлар. Бас, Арэирумға етконда амирзода Улугбек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгир ва амирзода Ийжал ва амирзода Саъд Ваққос келдилар. Соҳибқирон аларни кўчуб, юзларига ўпуб лутф билан сўрди.

279a Амирзода Муҳаммад Султоннинг аноси Хонзода хоним ўглининг вафот /бўлганини эшиттони

Оғоларким, Табриздин соҳибқирон сори мутаважжих бўлуб эрдилар, анда аза йароғини қилиб эдилар, Авник қалъасига келиб туштилар. Соҳибқирон йақин етконда Хонзодага ул воқиядин хабардор қилдилар. Байт:

Эшитти хабарни чу ул нотавон,
Ўзини кетиб, қолмади анда жон.

Барча оғолар қаро фўталар бошларига солиб, таважжуҳ ва зори қилур эрдилар. Соҳибқирон етконда йана йанги бошдин аза очтилар. Ва Хонзода

хоним андоқ нола ва зори қилур эрдиким, малойик кўкда йиғлар эрди. Йиғламоқ ва фарёд ҳаддин ошди. Соҳибқирон лутфу карамидин насиҳат қилиб, йиғламоқдин манъ қилди. Ва ош-сувга машғул бўлуб, фақир мискинларга кўб нима бердилар. Ва ҳофизлар хатм қилиб, дуову тақбир дедилар. Ва уламоу машойихким, Табриздин келиб эрдилар ва ҳар вилоятлардин келиб эдилар, ваъз ва насиҳат этиб, соҳибқиронни гамдия чиқардилар. Ишорат булдиким, «Қаро кийгонлар қароларини ташласунлар!» Барчага тунлар бериб, қародин чиқардилар.

Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжих бўлғони

Соҳибқирон утган йилда малик Гургенким, Гуржининг подшоҳи эрди, аҳду шарт қилиб эрдиким, «Соҳибқирон хизматиға келурмен». Соҳибқирон Румдин қайтиб мунда тушконда ул аҳдига вафо қилмай келмади. Соҳибқироннинг гайрати келиб, Гуржистон сори мутаважжих бўлди. Ва Мардиннинг ҳокими Султон Иса соҳибқирондин хабар топти. Келиб ҳазратни кўрмагон жиҳатидин пушаймон бўлуб, кўркунчдин чора топмай, ҳазрат сори мутаважжих бўлуб, шоҳзода Шоҳрух қошига келди. Ва тақсиридин уэрлар айтиб шоҳзодани шамъ этиб, шаҳзода ани ҳазрат қошига келтурди. Султон 2796 Иса бошини йаланғоч қилиб, гуноҳкорлартек /кириб, юкунуб дуолар қилди ва тақсир этконидин уэрлар деди. Соҳибқирон лутфу карамидин гуноҳидин кечиб, анга иноятлар қилди, хосса тун кийдуруб, олтун камар ва мурассаъ тож берди. Ва анинг қизини Або Бакр мирзо қатиллик қилди.

Бу маҳалда Оқ Буга Гуржининг ўгли кўб пешкашлар била келди. Беклар ани соҳибқирон қошига кийурдилар ва пешкашларини торгтиллар. Ўзга ҳар соридин ҳокимлар ва сардорлар келиб пешкашлар тортиб ҳазратни кўрар эдилар ва лутфу марҳаматидин баҳраманд бўлур эдилар. Ва ҳар кишига ҳар навъ лутфу иноят ва шафқат қилур эрди. Ва тожу камар ва тун бериб вилоятиға йибарур эрди.

Шероз вилоятини амирзода Пир Муҳаммадқа иноят қилғони ва Исфаҳонни иниси амирзода Рустамга берғони

Мингўлда тушконда соҳибқироннинг иноят ва шафқат кўзи амирзода Пир Муҳаммад Умаршайхқа тушуб, Шероз вилоятини йана анга берди. Мурассаъ тож ва олтун камар ва зарбофт тун лутф қилиб, Лутфуллоҳ Байн Темур Оқ Буга ва Чулпоншоҳ Барлосни анга мулозим қилиб, Шерозга амирзода Рустамга киши йибариб дедиким: «Бизнинг сори мутаважжих бўлуб келсун». Ва амирзода Рустам Қасри Зард йайлоғида эрдиким, соҳибқироннинг элчиси келди. Ҳукмдин вуқуф тобқач, ҳазрат сори мутаважжих бўлди. (Жарбодикон аъмолларидин) Хонсорда¹⁰⁷³ этиб эрдиким, соҳибқирондин киши келдиким, «Исфаҳонни сенга бердук. Угрукунгани анда йибаргил ва ўзунг Ружардга¹⁰⁷⁴ бориб, Урмиён қалъасини иморат қилгил».

Амирзода Пир Муҳаммад Шерозга борди ва амирзода Рустам Исфаҳон забтиға киши йибарди. Ўзи Ружардқа бориб, иморатқа машғул бўлуб, ул срни маъмур қилди.

Соҳибқирон амирзода Або Бакрни Бағдоднинг иморатиға йибарғони ва Ироқи Арабни забт қилғони

280a Соҳибқирон шаҳзодалар ва бекларни чорлаб суҳбат қурди ва аларга дедиким: «Мундин бурунким Бағдод эли бизнинг била (муҳолифат) қилиб /мутиъ бўлмадилар, ҳам ўзларини ва ҳам вилоятларини хароб қилдилар. Бағдод Ислом вилоятларидин эрур ва оламда бир машхур шаҳар турур. Хайф бўлмайким, ул андоқ бузуқ қолгай. Хотиримиз андоқ тиларким, йана ул шаҳар ободон бўлгай ва ани иморат қилгайбиз».

Барча ҳозир ўлтургонлар дуолар дедилар. Соҳибқирон ул ишни амирзода Або Бакрга буюрди. Ва Ироқи Араб вилоятини Воситгача ва Басра ва

Курдистон ва Мардин булгон тавобиялари била шаҳзодага иноят қилди. Ва беклардин бир жамоат киши, мисли Пойанда Султон Барлос ва амир Хусайн Барлос ва Севинчакбек ва Султон Санжар Ҳожи Сайфуддин ва Давлат Хожа Иноқ ва узга бекларни анга мулозим қилди. Ва Ироқи Арабдаги бекларни мулозим қилдурди. Ва ҳукм қилдиким, «Диёрбакр йўлидин кириб, мухолифлардин ҳар кимни билсалар аларни дафъ қилгай. Куз булгондаким, ҳаво иътидол найдо қилгонда Ироқи Арабга боргай. Аввал Қаро Йусуфнинг дафъини қилгай. Ул дафъ булгондин сўнг Бағдод иморатига машғул бўлгай ва жаҳд қилиб, ботроқ ободон қилгайсен!»

2806 Қаро Йусуфким, Ироқи Арабқа келгон турур, анинг келгонининг сабаби бу эрмишким, ул Рум вилоятида эрди. Мансур черикидин хабар билиб, андин қочиб Ироқи Арабга келди. Туркмонларни йиғиштуруб, Ҳитда¹⁰⁷⁵ келиб ўлтурди. Ва Султон Аҳмад Бағдоддин Ҳиллафа ўгли Султон Тоҳир қошига келди. Ва Аго Ферузким, Султон Тоҳирнинг улуг кишиси эрди, туттурди. Султон Тоҳир андин қўрқуб, атосининг беклари била мисли Муҳаммадбек ва Қаландарбек ва Микойил ва Фаррухшоҳким, алар тақи Султон Аҳмаддин қўрқар эрдилар, алар била кенгашиб, иттифоқ қилиб, Султон Аҳмад била йаағи бўлуб, кечада кўфрукдин ўтуб, сувдин бери ўлтурдилар. Султон Аҳмад мундин хабар билиб, кўфрукни буздуруб, / сувнинг йақосида келиб ўглига утирув ўлтурди ва Қаро Йусуфга киши йибарди. Қаро Йусуф келиб анга қушулди. Бас, иттифоқ била иккаласи чериклари била сувдин ўтуб, ўгли била урушти. Ўглини босиб қочурди. Ўгли қочиб боргонда бир ариққа еткондур. Ул ариқдан утай деб сувга тушуб ўлди.

Султон Тоҳир улгондин сўнг черики бир-бир бўлуб, ҳар сори кеттилар. Султон Аҳмад Қаро Йусуфдин қўрқуб Бағдодқа кетти. Қаро Йусуф Ҳилладин черик тортиб, Бағдодқа келди. Бағдодни олиб, Султон Аҳмад қочиб бир ерда йашунди. Қаро Ҳасан отлиқ бир киши ани куруб, кечада келиб Султон Аҳмаднин андин чиқориб, овчасига кутариб беш йағоч йўл юриди. Йўлда бир эвга урадиларким, бир ўкузи бор эрди. Султон Аҳмад ўкузга миниб Тикритқа борди. Сариқ Умар Уйрот қирқ от эгар-югани била ва аслаҳалар пешкаш қилди. Ва баъзи бекларким, мутафарриқ бўлуб эрдилар, мисли (Шайх) Мақсуд ва Давлатёр ва Одил ва гайруҳум анда келиб Султон Аҳмадқа қушудилар ва андин Шом сори кетти. Ироқи Арабни Қаро Йусуф Туркмон олди.

Соҳибқирони комкор амирзода Або Бакр Бағдод сори йибарди ва йана бир кишини Ружардқа амирзода Рустамга йибардиким, «Бағдод сори мутаважжих бўлуб, амирзода Або Бакр била қушулуб, иттифоқ била Қаро Йусуф Туркмоннинг дафъига борсунлар!» Ва ҳукм бўлди: «Тукал Арас (Буга) Ҳамадондин ва Таман Сувчи Неҳованддин ва шаҳзода Рустам Бағдодқа борсунлар!»

281a Амирзода Або Бакр ҳукм била йуруб, Ардабилга етти. Абдуллоҳким, ул ерининг ҳокими эрди ва улугларини тутуб банд қилди ва ҳазрат соҳибқиронга йибарди ва Оқ Султон била йахши отлар йибарди. Ва Пойанда Султон Барлос анда вафот бўлди. Ва амирзода Або Бакр ўғруқни анда қўйиб, илгор била Қаро Йусуфга мутаважжих бўлди. Ва амирзода Рустам Ружарддин / азимат қилиб, Қуббайи Иброҳим Молик йўлидин юруб, Бағдоддин ўтуб, Ҳиллада амирзода Або Бакрға еттилар.

Соҳибқирон Гуржистон вилоятига киргани

Соҳибқирони гитиситон Қардин қучуб, саодат ва иқбол била юруб Гуржистонга кирди. Ва Ширвонот ҳокими Шайх Иброҳимким, кеча-кундуз хизматда эрди, ҳукм била илгари йуруб, Гуржистоннинг йўлларини забт қилди. Ва малик Гургенким, Гуржистоннинг подшоҳи эрди, соҳибқирондин хабар билиб, қўриб пешкашлар била элчи йибарди. Сузи бу эрдиким: «Бандага на ҳад улким, ҳазрат ўзлари бир келгайлар. Ва бу камина хизматда туруб турур. Ҳар неким фармон бўлса, жон била ул амрға машғул бўлурмен. Аммо бу маҳалда ул тоқатим йўқ турурким, мулозиматқа келгаймен. Агар соҳибқирон бу каминиға муҳлат берсаларким, неча кундин сўнгким хотирим ваҳмин ором тоқай, хизматқа боргаймен».

Соҳибқирон анинг сўзларини эшитиб, қабул қилмади. Деди: «Анга

айтингиз: Сенинг ишинг узгаларга ўхшамас. Агар тиларсангким, неча кун тирик бўлгайсен, бизга келгил. Агар Ҳаққ тасло сенга иноят қилса, иймон келтургил. Мусулмон бўлгондин сўнг сени андоқ иноят ва шафқат қилурбизким, олам аҳли андин ҳайрон қолгайлар. Ва агар сенга иймон насиб бўлмагон бўлса, жузья қабул қилиб боргил, то вилоятнинг амонда бўлгай ва сенга ўқ мусаллам бўлгай. Қустантанийанинг ҳокими сенингтеқ кофир эрди, чун бизга келди, марҳамат ва шафқатдин ўзга нима кўрмади. Энди сен ҳам келгил. Агар келмасанг ва уэр этсанг, узрунгни қабул қилмасбиз», деб келгон элчиларни тўнлар кийдуруб, ижозат берди.

2816 Бу маҳалда Табризнинг даругаси Баён Қавчин девонлар била нависандалар била Озарбайжондин олампаҳо даргоҳида келдилар. Ва кўб пешкашлар келтуруб, /торгтиллар. Соҳибқирон барчани бекларга улаштурди, бас.

Гуржистоннинг ошлиғи пишар маҳали бўлди. Ҳазрат соҳибқирон раво кўрмадиким, алар ошлиқларини кўтариб, аларга куч-қувват пайдо бўлгай. Бу жиҳатдин ҳукм қилдиким, «Шайх Нуриддин ва ўзга беклар илғор этиб, кофирларнинг вилоятларига кириб, аларни мутафарриқ қилиб, ошлиқларини олсунлар!»

Черик боргондин сўнг гуржилар барча қоттилар. Шайх Нуриддин анча ултурдиким, черик эли фароғат била галларани ўруб, йанчиб, алогларига юкляб, ўрдуга элттилар.

Картин қалъасиким, Гуржистонда улуг қалъалардин эрди, фатҳ қилғони

Гуржистонда икки чуқурлуқ аросида бир тоға воқий бўлуб турур, тўрт ёни ҳамвор, магарким, устакорлар йўнуб турурлар. Бийиклиги юз эллик қари ва жануби сорида йана бир парча тоғ воқий бўлуб турур, андин баландроқким, анда ип билан ё шоту билан чиқмоқ керак. Ва ул тоғда бир йўлидин ўзга йўли йўқ эрди. Ва теграсида андоқ ер ҳам йўқ эрдиким, черик анда ултура олгай. Бул жиҳатдин ул тоғни қалъа йасаб эрдилар. Ва ичида улуг ҳавалар қазиб эрдиларким, йамгур суйидин тўлдуруб эрдилар. Ва анинг ҳокими Назол¹⁰⁷⁶ отлиқ бир киши эрдиким, гуржиларда улуг кишилардин эрди. Уттуз бек била ва қалин гуржилар била ул қалъада кириб эрди ва захираси кўб эрди. Ва гала-гала тўнгузлар ва қўйлари бор эрди ва жогирлари кўб эрди.

282a Соҳибқирон андин хабар билиб, анинг тасхирига озим бўлди. Аммо ани қамал қилиб ултуруб мушкул эрди ва оз кишини ҳам анда қўйса бўлмас эрди. Анинг учунким, Гуржистоннинг ўртаси эрди. Эл барча фикрда эрдиларким, нечук бўлгай. / Баъзи айтур эрдиларким, ҳазрат ўзи боргондин сўнг гуржилар ҳазратни кўрсалар, шоядким итоат қилгайлар. Ва агар мундоқ бўлмаса мушкул турур. Ва черик эли бу фикрда эрдилар. Аммо андин гофил эрдиларким, кўб азим ишлар борким, бир сабаб била осон бўлур.

Ҳазрат Ҳаққ иноятдин, алқисса, одина кунни, муҳаррам ойининг туртида, торих саккиз юз олтида (24.07.1403) Ислом черики қалъао Картинга еттилар. Қалъадин пешкашлар йибардилар, изҳори мутобиъат қилдилар. Билдиларким, ҳазрат ани олмагунча қайтмагуси турур, қалъани беркиттилар ва уруш асбобиға машгул бўлуб, ўқ-тош отабошладилар. Соҳибқирон бекларга буюрдиким, қалъанинг тўрт ёнини тутуб туштилар. Ва дарвозани Шоҳ Маликбекка тобшурдилар. Фармон булдиким, «Қалъанинг ўтруссида йана бир қалъа қўпорсунлар!» Шоҳ Маликбек уч кунда бир қалъа йасадиким, уч минг киши анда сигар эрди. Соҳибқирон буюрдиким, «Қалъа ёнида бўлжарлар йасасунлар, андоқ берким, қалъага мушарраф бўлгай». Бир ҳафта мундин кечиб эрдиким, бир кечада макрит қавмиким, алартеқ киши тоғларда юрмас эрди, Беккичик отлиқ биров одина кечасида (мазкур ойининг йигирма бирида) ул тоғда чиқиб, ул бийик тош устида чиқиб, бир абажжу олиб ўлдуруб, анда ултургуздиким гуржиларга андин асло хабар бўлмади. Тонгласи Беккичик соҳибқирон қошига (келиб), кечадаги қилгон ишини арз қилди. Соҳибқирон мунни эшиткондин сўнг буюрдиким, «Ипақдин таноблар йасасунлар. Йағочлар анда йағалаб шотудек қилсунлар. Макрит эли ул тоғда чиқиб бу шотуларни анда беркитсунлар, то баҳодурлардин бир жамоат анда чиқиб, қалъанинг тасхирига машгул бўлсунлар!»

2826 Ҳукм била йакшанба кечаси, ойнинг йигирма учида (12.08.1403) Беккич билан уч киши узун таноблар/ олиб, юқори чиқтилар ва андин таноблар қуйи солиб, йасагон шотуларни юқори тортиб, беркиттилар.

Соҳибқирон давлатидин ул тоғ устида бир улуг дарахт чиқиб эрди. Танобларни ул дарахт боғлаб беркиттилар. Ва Шоҳ Маликбек қуйи туруб эрди, эллик киши Хуросон диловарларидинким, отларини битиб турурлар, ул жумладин Ер Арғидақ турур. Булар бир-бир юқори чиқтилар ва худойи таоло гуржиларга гафлат уйқуси бериб эрдиким, ҳеч воқиф бўлмадилар. Алассабоҳким, Хусрави хабар Парвиз тахти узра чиқти. Хуросон йигитларидинким, анда чиқиб эрдилар, биров беихтиёр фарёд қилиб такбир деди ва салот йибарди. Ва Муҳаммад нафирчиким, Шоҳрух мирзонинг нафирчиси эрди, нафир тортти. Гуржилар ул ҳолатдин хабардор бўлуб, заруратдин урушқа машғул бўлдилар.

283a Соҳибқирон отланиб, ул қалъаким, Шоҳ Маликбек дарвозанинг утрусидида солиб эрди, анда кириб ўлтурди ва фармон бердиким, черик барча салавот ва такбир этиб, сурон солдилар. Қалъанинг йули асру тор эрди, уч кишидин ортиқ киши юролмае эрди. Абдуллоҳ Сабзаворий илгари юруб, қилич била ул кофирларга ҳамла қилди ва кофирлардин димор чиқарди. Аммо ўн икки захм анга тегди. Заҳмлардин бетоқат бўлуб, ёнди. Андин сунг Муҳаммад отлиқ, туркмонлардин эликида гурзи олиб, кофирларга ҳамла қилиб сурди. Ул эллик киши барча анинг кейиндин юруб, баъзилари дарвоза сори югурдилар. Қалъадин ташқори тургон баҳодурлар зўр келтуруб эрдилар, икки ёндин нусрат ва фатҳ юзини кўрсатиб, қалъани фатҳ қилдилар. Гуржиларким, бу ҳолатни кўрдилар, барча иймон била тилларини очтилар. Баҳодурлар бир неча кофирлардин томдин қуйи ташладилар. Узгаларини, улуглари билаким,

283a /барчадин улуги Назол эрди, буйунларини боғлаб ҳазрат соҳибқирон қошига келтурдилар. Ҳукм бўлдиким, муазинлар юқори чиқиб бонги намоз дедилар ва кофирларни ўлдуруб, хотунларини ва қизларини асир қилдилар. Ва соҳибқирон Назолнинг хотунини Шайх Иброҳимбекка берди. Ва андин давлат ва иқбол била ёниб, ўрдуга тушти. Ва диловарларким, қалъага чиқиб андоқ иш қилиб эрдилар, барчани сийлаб зарбофт тўн ва олтун камар ва вилоят берди ва хайма ва ҳиргоҳ ва бодирчихона ва қатор-қатор тевалар ва хачирлар ва соҳибжамол қизлар берди.

Ва ул қалъани Хуросон йигитларидин Муҳаммад Турон отлиқ кишига берди. Ва бир жамоат хуросонийларни анга қўшудди. Ва андаги бўлгон кентларни ва элларни анга берди. Ва ул ер Ислом нури била ёруқ бўлуб, куфр зулмати андин кетти. Ва калисаларни масжидлар йасадилар. *Ал-ҳамду ли-ллоҳи Раббил оламийн.*

Воқияларким, муңдин бурун воқия бўлуб эрди, анинг зикри

Бу маҳалда мавлоно Қутбуддин Қуммий Шероздин бўлгон нависандалар билан ва девонийлар била олампаҳо даргоҳида келдилар. Ва пешкашлар учун отлар ва тевалар ва хачирлар ва қумошлар ва олтин-қумуш ва хайма ва ҳиргоҳ келтуруб тортиларким, анингдек молу йароғ киши кўрмагон эрди.

283b Соҳибқирон ул молни шаҳзодалар ва черикларга улаштурди. Андин сунг Кермондин Идику Барлос ва Аҳмад Довудким, мол забти учун бориб эрди ва Сайфулмулк Ҳожи Абдуллоҳким, муҳассили мол эрди, келдилар. Алар тақи пешкашлар тортилар. Ва Кермон ақобирларидин Мавлоно Зиёуддин Сирож ва Шайх Садридинким, иккаласи қози эрдилар ва Саййид Ҳамза ва Шайх Маҳмуд Зангий Ажам «Китоби жўшу хуруш» отлиқким, соҳибқироннинг воқияотини назм қилиб эрди ва булар била китобни олиб келур эрдиким, йулда Шайх Маҳмуд мазкур Тифлис суйининг кўфрукидин утарда сувга тушуб вафот бўлди. Угли Шайх Қутбуддин /ул китобни келтуруб, соҳибқиронга тортти. Соҳибқирон ани йахши кўруб, куб нима иноят қилди. Ва Йазддин Йусуф Халилким, даруга эрди, Гийёсиддин Солор Семноний била келиб, пешкашлар келтуруб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва ҳазрат аларни йахши сўруб, иноят ва шафқат қилди. *Ва ҳува 'ала кулли шайъин қадирун'¹⁰⁷⁷.*

Соҳибқирони сарафроз Абхаз сори таважжух қилғони

Соҳибқироннинг ҳиммати доим ул эрдиким, аҳли нуфр ва ширк оламда бўлмағай. Ва агар бўлса ҳам забун ва хору-зор бўлғайлар. Бас, Қартинини забт қилгондин сунг шаҳзодалар ва бекларни чорлатиб, қурултой этиб, кенгаштилар. Ва барчанинг раъйи мунга муқаррар бўлдиким, Абхазга борғайлар. Соҳибқирон ҳиммат эликини очиб, барча бекларга ва шаҳзодаларга инъомлар қилди. Ва Шоҳ Маликбек билан Шайх Нуриддинбекни ўзга беклар билан илғари йибарди. Фармон бўлдиким, «Гуржистонни Абхазга чабсуқлар!» Йўлда жангаллар эрди, йағочларни кесиб йўл этиб борур эрдилар. Ва ғазо нияти билан арманийларни ва гуржиларни чопиб, кофирларнинг вилоятларини бир-бир эттилар ва ҳеч ерда ободони қўймадилар. Ва неча кундин сунг кофирларнинг вилоятлари ичида кириб, етти юз маъмур ва ободон кентни бузуб, хароб қилдилар. Ва ул кофирларнинг вилоятлари ичида кириб, ҳар кимки учради, ўлтурдилар. Ва баъзилари қочиб бориб, тоғларда бордилар. Ғозийлар алар сори бориб, шотулар билан тоғ устига чиқиб, кофирларни тутуб ўлтурдилар. Ва баъзи ерлардаким, шоту билан чиқиб бўлмас эрди, сандуқларни занжирлар билан боғлаб, уларни сандуқ ичида кириб, сандуқларни йўқоридин қуйи йибариб, кофирларга етконда

284а сандуқлардин чиқиб, урулаб, /ўлдурдилар. Ва хотунларини ва қизларини асир қилур эрдилар. Ва мундоқ ерлар анда қўб эрди, барчани ушбу тариқ билан урушуб олдилар. Кофирларнинг ишларидин фароғат топиб, кентларига бориб, йағочларини ва боғларини қазиб буздилар. Чоршанба куни, рабиъ ал-аввал ойининг ўнида (27.09.1403) беклар музаффар ва мансур қайтиб, соҳибқиронга қўшудилар. Жума куни (29.09.1403) ов солиб, қўб жонивор олдилар. Ва Гуржистонда маъмур ер қолмади ва ҳар ердаким, гуржилардин тобтилар, ўлтурдилар.

Соҳибқирон Абхаздин қайтқони

Гуржи сардорлариким, мансур черикида асир эрдилар, мундин бурун Гургенга хабар йибариб эрдиларким, «Агар соҳибқирон Абхазга борса, вилоятда киши қолмагусидур». Бу хабар анга етиб, бир муътаминини пешкашлар билан соҳибқиронга йибарди. Гургеннинг элчилари соҳибқиронга келиб, бекларни шафиъ қилиб дедиларким, «Гурген бандалиқ мақомида турур. Ва ҳар неким буюрурсиз жон билан қилур. Сизлардин таваққуъи ултурурким, андоқ қилсангизким, соҳибқироннинг қаҳру ғазоби ором тобқай. Ва бу маҳалда анчаким эликидин чиқса хизматкорлик қилғай. Ўзга ҳар йил молу хирож йибарғай. Ва черикдин не миқдорким ҳукм бўлса, йибарғай». Бекларга раҳм келиб, соҳибқирон қошига келиб, тақриб билан Гургеннинг сузини арз қилдилар ва дедиларким, «Соҳибқироннинг ҳиммати улдурурким, ривожни шаръи Мустафавий, алаҳиссалоту вассалом бўлғай, алҳамду ли-Ллоҳ таолоким, сизнинг замониғизда Ислом андоқ қавий бўлуб турурким, ҳаргиз мундоқ бўлмагон эрмиш ва мундин бурун подшоҳлар рози эрмишларким, алар бирор нима бериб мутиъ бўлғайлар. Ва бовужуди ул, кофирлар гоҳи мусулмонларга ташвиш берур эрдилар. Эмди сизнинг давлатингизда андоқ бўлдиларким, рози турурларким, ўз юртларига ўлтурғайлар ва мусулмонлар аларга тасаллут ҳукминини утказарлар ва аларнинг дорулмулкларининг сарҳадига дохил бўла олғайлар ва алар устидин истиъло маошин доруттайлар. Агар подшоҳона отифат бўлуб, аларга амон бахшида этсангиз, алар жузъа ва соврини буйинларига олиб, ҳар не фармони олий бўлса, жонлари билан «Лаббайка!» деб, /итоаткорлик ва фармонбардорликни, бандалик ва хизматкорлик иқоматини қиёминга еткурғайлар».

284б Беклар ҳарчанд, шу тариқа муболага қилиб эрдилар, ҳазрат соҳибқироннинг табиъатидаги дин ҳамияти ва мусулмоний асабияти бу маънода розилик бермакка қўймади. Ва навбатийлар бу қазиййани уламолар ва муфтийларга еткурдилар. Алар мажлиси ҳумоюнда иттифоқ қилишиб арзадошт қилдиларким, «Чун бу тоифа кофирлар жузъа қабул қилдилар ва мусулмонларга мутаъарриз эрмаслар, ҳукми шаръий улдурурким, аларга амон берилсун, қатлу торожнинг эликини алардин тортилсун».

Оқибат, ул ҳазрат уламоларнинг фатвоҳи ва бекларнинг шафқоатиға

биноан Шайх Иброҳимким, ул ҳазратнинг шафиқларидин эрди, аларнинг илтимосини қабул этмакка ва элчилар аросидин хавфни кеткурмакка таъйин этти.

Ушул навоҳида неча кун ишрат ва ов рўзгорига машгул бўдилар.

Элчилар таъжил била ортларига қайтдилар. Илтифоти ҳумоюн била аларга минг танга олтул сикка берилди ва минг от ва нафис ақмишалар ва моллар ва олтул ва нуқра ва биллур ва бир қитъа лаъли хушрангим, ваъни ўн саккиз мисқолким, бу навънинг бундоқ ваъни кам бўлур. Алар эса жузъя ва хирожни адо этмакка аҳд илтизоом қилдилар.

Ҳазрат соҳибқирони динларвар мурожиъатқа азм этти ва бир неча кучдин сўнг Тифлисқа етти. Ул атроф ва акнофдаги дайр ва калисоларни хароб этдилар. Ва чин Кур суйидин кечтилар, азимат ҳумоюн хотирига кечтиким, кечик ерида Қаробогқа қарата Байлақон иморатиға азм қилғай.

Байлақон шахрининг иморати, ҳисорининг биноси ва анинг хандақи қазилғони сўзи

285a Ҳазрат соҳибқироннинг олийҳимматида ул эрдиким, ҳар сафари асносида боргон ва бирор муддат иқомат бўлгон ерида мамоликка оройиш бермак ва хайрият пайдорининг рўзгори била машгул бўлур эрди. Ул жумладин Қаробогда қишлоқ қилгонда Жамшид фируза хиргоҳин қуруб, Хуршид партави вусул қилғонида, куз буржлари ўрталарида Офтоб раъйи ишроқ этуб, Байлақонни таъмир этмак доъийаси муборак хотиридин ўтди. Ул шаҳар муддати мадидким вайрон бўлуб, не бир иморати ва не бир жонивору ҳашорати бор эрди. Ул саразаминда маҳсуе ёрлиқ била хуш раво муҳандислар ва кордон меъморлар шаҳар тарҳига машгул бўдиларким, анинг хандақи ва тўрт бозори ва бисёр эвлари ва ҳаммому нарвонсаройи ва майдоию боги ва гайруҳуни асос этиб андоза қилдилар. Ва таноб тортиб шахзодалару беклар/ ани тақсимладилар. Черик тамоми жадди бирла ишга машгул бўдилар. Ул иморатларнинг барчаси пишиқ гиштдин бир ой муддатида тамом этилди. Шаҳар боргоҳининг давраси буюк газ бирла икки минг тўрт юз газ ва деворининг арзи ўн бир газ ва баландлик миқдори қарийб ўн беш газ ва хандақининг эни ўттиз газ ва анинг чуқурлиги қарийб йигирми газ эрди¹⁰⁷⁹. Ва тўрт тарафидин ҳар бир тарафида эътиборли ҳисор буржи ва бошқа ерларида бошқа буржлар қўпордилар. Ва икки тарафида икки дарвоза ва ҳаммасида шарафа ва кунгура ва тош безаклари берилиб эрди. Бовужуд ҳақ улким, салотини комкор расо бир йилда итмомига етқарадигон ишларга ҳаво совуқлуги ва йамгурга қарамай фақат бир ой муддат сарф бўлди.

Андин сўнг ҳазрат соҳибқирон мамолик оро раъйи бирла Байлақон ва Бардаъа ва Ганжа ва тамоми Аррону Арманзамин ва Гуржистонни Тарабзун бирла амирзода Халил Султон номзодига фармон қилди. Жалол Ислонинг акаси Бахромшоҳни Байлақоннинг муҳофизатиға таъйин этти.

Чун шаҳар обод бўлуб, маскун бўлгон ва ҳайвоноту набототи булгондин сўнг подшоҳона ҳиммати раво кўрдиким, Арас суйидин Байлақонга бир ариқ ўтқариб, сув кетурғай ва анинг маъмуру маскунлиги камол топғай. Фармони қазожараён судур бўлдиким, арқони давлат бул муҳим ишга машгул бўдилар. Тавочилар бутун ариқ масофасида асокирни тақсим этиб, наҳри равон қаздиларким, миқдори олти йағоч ва эни ўн беш гази шаръий эрди. Бул иш ҳам бир ойда тамом бўлуб анжомига етқарилди.

Ҳазрат соҳибқирон раъийат аҳволини таҳқиқ қилмоқ ва адлу эҳсонни ўрнатмоқ учун атрофи мамоликка уламо ва умарони йибарғони

Ул муддатким, Байлақон ери маркази Ислон булгонда тамоми Эрону Туронининг атрофу акнофидин акобиру аможид йиғилиб, боргоҳи олампа-ноҳда жамъ бўдилар. Ҳазрат ҳумоюн хотиридин кечдиким, боргоҳда маж-лисиси оммда номдор уламолар ва фузалойи тақвошиъорларнинг улкан йиги-

нида масонли динийнинг муаззимоти ва фараларнинг муҳиммоти ва исломий шуруъдин билгай. Мубоҳиси шариф бўлуб, ҳар масала ҳусусида фойдали ва латиф сўзлар бўлди. Жумладан фазл ва камол ҳамда адл ва ихсон фазилатлари ҳусусида мубоҳида ҳазрат соҳибқирон ҳимматидин уламо ва фузалога хитоб қилиб дедиким: «Уламо ҳар замонда иодноҳларга буюк насиҳатлар қилгонлар ва хайрли ишларга тарғиб қилгонлар на помуносиб ҳаракатни манъ этконлар. Бу асрда сизлар ҳеч иршод қилмайдурсизлар. Ва не қилмоқ ва не қилмамоқ ҳусусида менга ҳеч нимарса демасизлар».

Алар уэр тили бирла дедиларким, «Аллоҳ таолога ҳамдлар бўлсунким, ҳазратқа бандалигимиз бизни йул кўрсатиш ва насиҳатлар амсолидин халос қилур. Балки сизнинг барча қилгон ишларингиз ва дегон сўзларингиз шадид ва рашод йулидадур».

2856 Соҳибқирони дарънавол бу сўзларга эътироз билдириб дедиким, «Сиз менга /хушомад дерсизлар. Ва бу хушомад сўзларингиз менга хуш келмас. Ва бу сўзни сизларга анинг учун демадим, аҳл менга муътақид бўлгай 8 менга андин фойда бўлгай. Худонинг ивоятини ишимиз андин утуб турурким, мундоқ нималар бизга эҳтиёж бўлгай. Менинг мақсудим бу турурким, сизлар ҳар бирингиз бир вилоятдин келгонсиз. Албатта ул вилоятнинг йахши-йамонидин хабардорсиз. Даруга ва девондин не нимаким воқиб бўлубтурур, менга шарҳ қилинлар. Агар шаръ била адл қилмайдурлар, баён қилинлар, то фикрини қилгаймен. Мутақаллиблар ва ситамкорларнинг эликларини ожизу фақир на мискинлардин қисқа қилдургаймен».

Уламо ва фузалоким бу сўзларни эшиттилар, барча иттифоқ била тилларини дуо била очтилар. Назм:

Анга ўқудилар бари офарин,
Дедиларким, «Эй шоҳи бо доду дин,
Жаҳон халқи сендин бари шод эрур,
Сенинг даврингда даҳр обод эрур».

Бас, ҳар кимнингким онча вуқуфи бор эрди, арз қилдилар.

Соҳибқирон ўшул мажлисда бир жамоат кишиким, илму тақво ва зуҳду фатво била машҳур эрдилар, ихтиёр қилиб, ҳар бирини бир вилоят сори девон била қўшуб, вилоятлар сори йибарди, то андаги раъойо ва фуқаро ва масокинларнинг аҳволидин хабардор бўлгайлар. Андин сўнг соҳибқирон деди: «Бу чоққача бизнинг ҳамиятимиз ул эрдиким, оламни очқайбиз. Шукур худойгаким, наким хотиримиз тилади, мулссар бўлди. Эмдиндин сўнг ҳимматимиз улдурурким, халойиқ рафоҳият ва фарогатда бўлгайлар. Ва олам ободон ва маъмур бўлгай. Гараз бу сўздин мақсуд бу турурким, эл мундин нори ҳар неким воқиб бўлса арз қилгай. Лобудда, то анинг даъъини қилиб, неким беҳбуд турур, қилгайбиз».

Соҳибқирон бу сўзларни дегондин сўнг барча аҳл хушвақт ва шодмон бўлуб, дуо била дедилар. Назм:

286a
Е Рабб! Ин шаҳриёри одилга
Давлат ва умри жовидон бергил.
/Неки сендин тиласа бу Хусрав,
Караминг бирла сен равон бергил.
Бу жаҳон давлатини чун бердинг,
Давлату бахту ул жаҳон бергил.

Шаҳзодаларким, Ироқи Арабқа бориб эрдилар, аларнинг сўзи

Мундин бурун айтиб эрдукким, шаҳзодаларким, Ироқи Арабга бориб эрдилар, амирзода Рустам сўнг бориб Хиллада амирзода Або Бакрга етиб қўшулди. Ва шаҳзодалар Фирот суйидин утуб, қуйи сори Наҳрулганам йақосидаким, Қарийайи Сибнинг муқобаласида воқиб турур, Қаро Йусуф Туркмонга еттилар. Ва шаҳзодалар била уч минг киши бийла эрди, узгалар кейин қолиб эрдилар. Ва Қаро Йусуф қалин киши била аригининг нари

юзида хандақ қазиб урушмоққа туруб эрди. Амирзода Рустамким, амирзода Або Бакрдин ёши улугроқ эрди, одоб била дедиким, «Сиз гўлда турунг. Мен илгари бориб урушайим». Амирзода Рустам жавобида дедиким, «Мен ҳукм била кумакка келибмен. Икки гўл бўлуб, ҳар биримиз бир тарафдин кирали». Мундоқ қарор бергондин сўнг тигларини тортиб, амирзода Рустам аригдин ўтуб, душманлар сори от солди. Ва уруш бўлуб, Қаро Йусуфнинг иниси Ер Алини тушуруб, филҳол бошини кестилар. Узга мансур черики тамом аригдин ўтуб йахши ишлар қилдилар. Мухолифлар бу ишни куруб, туролмай қочтилар. Қаро Йусуф йамон аҳволи била бир неча киши била қочти ва бўлгон эл-улуси ўн беш минг элдук кишиси эликка тушти. Ва сонсиз мол алардин олдилар: от ва тева ва қўй беҳад тушти. Ва Қаро Йусуфнинг хотунини асир қилдилар. Бўлгон уруг-қиеши била Нуайз Арабким, саҳродаги арабларнинг даругаси эрди, ва бу чоққача ҳеч кишига бош эндуymas (эрди), ани таладилар. Ва ўзга элларни талаб, хароб қилдилар.

286a Соҳибқирон Байлақон/ шаҳрини иморатига машғул эрдиким, амирзода Або Бакрнинг навқари Сариқ ва Қутлуқ Хожа ва амирзода Рустамнинг мулозими Оқ Берди Ўзбек келиб фатҳ хабарини келтурдилар. Ва Қаро Йусуфнинг инисининг бошини келтурдилар. Ва Ироқи Арабда мухолифлардин киши қолмади. Амирзода Або Банр фароғат била қайтиб Бағдод вилоятига келиб тушти. Ва элини истимолат бериб, Бағдоднинг иморатига машғул бўлди.

Амирзода Умар Самарқанддин келгони ва вақоибиким, Байлақон шаҳрини йасағонда воқиб бўлди

Шаҳзода Мироншоҳнинг ўгли амирзода Умарким, Самарқандда эрди, соҳибқирон ани чорлаб эди, Самарқанддин мулозиматқа келди. (Бу жумъа куни, жумада ал-аввал ойн бошида, торих саккиз юз олтида (16.11.1403) эрди). Ва ул маҳалда Туманининг ўгли Черкас Нехованддин келди. У Лури Кучекнинг ҳоқими Малик Изауддинким, ул муддат жаҳолат ва залолат дўст бўлмай мухолифат қилиб юрур эрди, бошини келтурди. Ва арз қилдиким, «Терисини самон тўлдуруб осиббиз, то ўзгаларга ибрат бўлғай».

Ушбу маҳалда соҳибқирон мавлоно Қутбуддин Қумийким, Шероз вилоятда девон эрди ва эл била маош қилмайдур эрди, пешкаш деб уч юз минг олгун купнакий раёйодин олиб эрди. Соҳибқирон бу ҳолдин хабар билиб, ҳукм бўддиким, «Шайх Дарвеш Аллоҳий ани тутуб, аёига кунда солиб, Шерозга элтеун. Олгон йармоғни андин олиб, раёйо ва мухтарифага берсун. Ва анинг навқарлариким, элга зулм қилиб турурлар, бугуларидин остурсун!» Ва Хожа Малик Семнонийни забт учун Шерозга йибарди ва ҳукм бўддиким, «Мавлоно Соъидким, Шероздин келиб эрди, ёниб, ҳар нимаким раёёдин артуқ олгон бўлсалар ёндураберсунлар!» Ҳукм бўлгондин сўнг бу жамоат Шерозга еттилар ва Аргун дегон девон навқарини бугзидин остилар. Жумъа куниким (23.11.1403), барча эл жамъ бўлуб эрдилар. Ва Мавлоно

287a Соъид минбар устига чиқиб, ҳазратнинг/ ҳукмларини элга деди. Барча элдин фарёд чиқиб, дуо қилдилар. Уч юз минг олгун купнакийни келтуруб, ҳар кимдинким, олиб эрдилар, ёндуруб бердилар. Ва бул иш ул ҳазратдин ёдгор қолди. Андин сўнг амирзода Пир Муҳаммад Умаршайх Мавлоно Қутбуддинни банддин чиқориб, Самарқанд йибарди.

Ҳазрат соҳибқирон Қаробогда қишлоқ солғони

Соҳибқироннинг муборак хотири Байлақон шаҳридин фароғат тобти, андин Қаробог сори мутаважжих бўлди. Ва мундин бурун ҳукм қилиб эрдиким, анда қишлоқ солғайлар. Қишлоқ учун юртлар тутуб, эвлар солиб эрдилар. Шаҳзодалар ва беклар ҳар киши ўз юртига бориб туштилар. Ва ҳукм бўлуб эрдиким, «Амирзода Рустам Ҳулоғухонга тааллуқ улусни забти учун бўлсун!» Амирзода Рустам Қалог и ва Синани йўлидин соҳибқирон хизматига келди. Соҳибқирон эшитиб эрдиким, Искандар Шайхий Феруз-

куҳ ва Демовандга¹⁰⁸⁰ боргон турур. Ва анинг ҳаракотидин муҳолифат зоҳир бўлур. Ҳукм бўлдиким, «Сулаймонбек анинг сори бореун. Агар Искандар муҳолифат йўлидин чиқиб мутиб бўлса, анга музоҳим бўлмасунлар. Ва агар исён йўлидин чиқмай муҳолифат қилса. Қумм ва Қошондаги йайогини йиғиштуруб, ҳар ердаким бўлса анга бориб ишини йасасунлар!» Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек таваққуф қилмай юридилар. Ва Шайх Иброҳимбекким Ширвонотнинг ҳокими эрди, кўб пешкашлар била келиб, соҳибқиронни кўрдилар. Ва минг от пешкаш тортиб, ул қиш ҳар ҳафтада бир баҳона билан тўйлар қилдилар, ва айшу фароғат додини бердилар.

Бу маҳалда Ироқи Арабдин Нуралвардиким, Султон Аҳмад Жалойирнинг ўгли эрди ва ўн саккиз ўшида эрди, соҳибқиронга келтурдилар. Ани 2876 ўлдурдилар. Ул маҳалда Саййид Барака, /алайҳиррахма, соҳибқироннинг мулозиматиға келди. Соҳибқирони покэътиқд оқ уйдин ташқари чиқиб, Саййид била кўрушти ва Саййид шаҳзода Муҳаммад Султоннинг азасини еткурди. Ва дасторини бошдин кўтариб, зори ва нола қилди. Ҳазрат соҳибқирон Саййидни қучуб йиғладилар ва Мовароуннаҳр соридин Кеш ва Самарқанд ва Бухоро ва Термиз ва ўзга мавозилардин содот ва акобир ва уламо ва машойихлари ва Термизнинг ховандзодалари Хожа Абдул Аввал ва Хожа Исомиддин ва Хожа Афзал Кашший ва Кашнинг шайхулисломининг ўғлонлари Абдул Ҳамид ва Абдур Раҳмон ва ўзга бузурғлар барча келиб аза еткурдилар. Ва насойиҳ қилдилар ва ояту ҳадис билан ҳумоюн хотирини таскин бериб, насиҳатлар дедилар.

Соҳибқироннинг муборак кўнгли тасалли тобқондин сўнг уламолар била суҳбат тутуб, масала ва масойили диний баён қилур эрдилар.

Ва бу маҳалда Кермоннинг девонлариким, Идику жиҳатидин маблаг и олиб эрдилар ва соҳибқирон ани эшитиб сўрди. Аммо ҳазратнинг қариндоши Баён Огонинг қизи, Идикунунг хотуни эрди, анинг хотири жиҳатидин Идикунунг ишини юз туман кўппакий билан қарор бердилар. Ва Идику ани қабул қилдиким, хазинаға тобшургай. Кермонни йана анга бердилар. Ва ижозат бердиким, Кермонга боргай ва Султон Боязидким, анда эрди, анга ҳукм бўлдиким, «Урду сори мутаважжих бўлсун!» Ва Навширвонким, Баён Огонинг ўгли эрди, ани Озарбайжон ва Табризға йибарди, то андаги молни тушургай. Ва Пир Муҳаммад Пўлодиким, амирзода Шоҳрухнунг навқари эрди, Сорининг ҳукуматиға йибарди. Ва Бек Малик оғоким, амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг ҳарами эрди, Газнин ва Қандаҳордин соҳибқирон мулозиматиға келди.

Шаҳзода Шоҳрух Гилон сори таважжух қилиб борғони

Гилон мулуқлари пешкашлар йибариб, ўзлари келмадилар. Соҳибқироннинг аччиғи келиб, ул сори таважжух қилмоққа йироқ қилди. Аммо бурун 2886 /қаровуллардин Дарё Қавчин ва Билол ва Муҳаммад ва Али Султон Тавачи ва Боязид Буралди ва Баҳдул Барлосини йибардиким, «Гилон вилоятиға кириб, жангаллар ичида қишлоқ қилиб ултурсунлар!» Ва амирзода Шоҳрухқа ҳукм бўлдиким, «Гилон сори мутаважжих бўлуб, Қизил Йағочқа бореун. Ва фарзанди аржуманди амирзода Иброҳим Султон тумони била ва Жаҳоншоҳбек ва Шайх Иброҳим ва Рустам Тагай Буга ва Саййид Хожан Шайх Али Баҳодур ва ўзга беклари била шаҳзода билан бийла юрусунлар!» Булар келиб Қизил Йағочқа етдилар. Гилоннинг ҳокимлари хабар тобтиларким, соҳибқироннинг черики бери мутаважжих бўлуб турур. Киши йибариб, молу хирож қабул қилдилар. Шаҳзода бу қиссани арзадошт қилиб йибарди. Ва бир жамоатни Гилонга йибардиким, қабул қилгон молни келтургайлар. Ва Саййид Ризо Кийки, Даёлима¹⁰⁸¹ ва Гилонот вилоятида сиедат ва машҳур эрди ва фазилату илмда соҳибкамолни замон эрди ва амир Муҳаммад Рештийким улуг ҳокимлардин эрди, йахши пешкашлар тартиб этиб, иттифоқ била мутаважжих бўлдилар. Ва ўзга ҳокимлар ва доругалар ҳар бири бир навъ пешкаш билан соҳибқироннинг даргоҳида бердилар пейкашларини тортиб, арзадошт қилдиларким, «Бизлар банда ва хизматкорбиз. Молу хирож ва ҳар нимаким дерсия, жонимиз билан берурбиз. Ва ҳар неким буюрусиз, туруббиз». Ҳазрат соҳибқирон аларни йахши кўруб, хилъатлар киюрди. Ва Ризо Кийкининг насаби соҳибқиронга зоҳир бўлуб, ани кўб таъзим

этиб андоқ қилдиким, Гилон вилоятининг эли андин миннатдор бўлғайлар. Аларга муқаррар бўлгон инак моликим, ун минг ботмон эрди, йаримини анга бағишлади. Ва фармон бўлдиким, «Муҳассиллар бу ваҳҳни алардин тиламасулар!» Камоҳ қалъасиниким, Рум сарҳадида турур, етмиш отликим, Аббосбекнинг уругларидин эрди, анга берди. Ва ани бир жамоат била анда йибарди.

2886 Ва бу маҳалда Қаробогда улуг воқияларидин бири бу бўлдиким, Саййид Баракага /марази воқия бўлуб, ҳар нечаним табиблар муолажа қилдилар, мувофиқ бўлмади. Оқибат: *Иржа'й ила Раббикни разийатан марзийатан*¹⁰⁸²ни қабул қилиб, бу саройи фонийдин олами боқийга мутаважжих бўлди. Ҳазрат соҳибқирон бу воқия жиҳатидин асру мутаалам бўлуб, йиғлади. Хукм бўлди: «Саййиднинг сўнгакини Андхудга элтиб, амонат қўйсулар!»

Ул маҳалда соҳибқирон Ҳамадон ва Нехованд ва Ружард ва Лури Кучекни бу вилоятларни бўлгон тавачи ва лавоҳиқи била амирзода Исканларга берди.

Мардин ва Вастондин ҳокимлари келгонлари ва амирзодаи марҳум Муҳаммад Султон Мирзога ош бергонлари

Қиш кетгондин сўнг Мардиннинг ҳокими Малик Иса кўп таҳаммул ва пешкашлар била даргоҳи олампаҳода келди. Ва қизиким, амирзода Або Бакрга қалинлиқ бўлуб эрди, келтурди. Ва Малик Иззуддин тақи Вастондин пешкашлар била келди. Булар соҳибқирон қонига кириб, юкунуб келтургон пешкашларини торгтиллар. Фармон бўлдиким, «Хулогухоннинг улусининг беклариким, Озарбайжон ва Ироқи Арабда турурлар ҳар бири ё ўғлини ё инисини кучи билан Самарқандга йибарсулар!» Рамазон ойи бўлгонда (13.03.1404) шаҳзодаи саъид Муҳаммад Султоннинг фавтидин бир йил ўтуб эрди, аининг учун хукм бўлдиким, «Қўйлар ва отлар улдуруб, ош-сув қилгунлар!» Содот ва ашроф ва уламо ҳар кишига ўз ерига қарор тониб, ош торгтиллар. Ва ондин сўнг хуш унлуқ хофизлар Қуръон тиловатига машғул бўлдилар. Ва дуо ва такбирдин сўнг фуқаро ва масокинга кўб садақалар бердилар.

289a Андин сўнг маҳди аъло Хонзода ҳазрат соҳибқирондин ижозат тилаб Султонияга мутаважжих бўлдиким, анда бориб шаҳзодаининг сўнгакини мазори бузруквор Қайдор пайгамбардин, алайҳисалоту вассалом, Самарқанд элтқай. Ва ул маҳалда ҳазрат соҳибқироннинг муборак хотири ов солмоқ тилади. / Соҳибқирон саодат ва иқбол била отланиб, Арас суйидин ўтуб, беклар Оқтомда жирга солдилар. Ва уч кеча-кундуздин сўнг жирга бир-бирига етиб, анча жонивор йиғилдиким, сони йўқ эрди. Андин сўнг соҳибқирон овдин қайтиб, ўрдуга бориб тушти. Соҳибқирон Самарқанд ва Кеш ва Бухоро ва Мовароуннаҳрдин келгон содот ва уламони Рум ва Фаранг қумошларидин инъомлар қилди ва зарбофт хилъатлар ва йўрға отлар бериб, ижозат бердилар. Хуррам на шокир бўлуб вилоятларига қайтдилар.

Соҳибқирони динпарвар етти йиллиқ юрушдин қайтқони

Бу юрушда Шом ва Рум мамлақати мусаххар бўлди, Мисрда сикка ва хутба отига ўқудилар ва молу хирожни қабул қилдилар. Соҳибқироннинг муборак кўнглида туштиким, Хитой сори боргай ва андаги кофирларни дини Ислом йўлига кетуруб, шаръ нури била музаййан ва ороқта қилгай. Аввал баҳордаким, шаҳашшоҳи фалтак қиш манзилидин чиқиб, ёз юртига келди ва аининг мақамидин олам йана гулу лола ва райҳондин музаййан бўлди, байт:

Баҳор бўлди ва бўлди йана жаҳон гулаор,
Чаманда булбули бечора чекди нолаи зор.

Соҳибқирони динпарвар Қаробог қишлоғидин кўчуб, рамазон ойининг ўн тўртида, торих саккиз юз олтида, бичин йилда (26.03.1404) Самарқанд

сори мутаважжих бўлди. Ва Арас суйига кўфрук боғлаб, давлат ва саодат била утти ва Араснинг йақосидаги утлогда тушти, Неъматобод кентига йақин ва Нахри Барлоским, соҳибқирон чиқоргон ариглардин турур, анинг канорида тушти. Ва амирзода Шоҳрухким, ҳукм билан Қизил Йағочқа бориб эрди, қайтиб келди.

Соҳибқирони саодатнишон Ҳулогухоннинг улусини амирзода Умарга бергони

2896 Ул юртда соҳибқирон буюрдиким, «Туй асбобиға машғул бўлсунлар!» Улуг туй этиб, Ҳулогухонга тааллуқ улусни амирзода Умарга берди ва нишон бериб, ол тамга бости. «Озарбайжон вилояти, Рум ва Истанбулгача ва /Шому Мисргача анинг ҳукму фармонида бўлғай. Ва шаҳзодаларким, Ироқ ва Форса турурлар, анинг сўзидин чиқмасунлар ва анинг қурултойида ҳозир бўлсунлар!»¹⁰⁸³ Ва амирзода Мироншоҳким, (анинг) атоси эрди, бекларидин ва навкарларини, бир жамоат кишини анга берди. Ва ул маҳалда амирзода Умарни ижозат берди. Ва амирзода Мироншоҳни неча бек билан, мисли Рустам, амир Муза ва Тўкал Едгор Барлос ва Жунайд Бурулдай ва ғайруху ўн минг йахши кишини йароғи билан анга берди. Ва ҳукм қилдиким, «Анинг сўзидин чиқмасунлар!». Ва шаҳзода Умарга дедиким, «Жаҳоншоҳбек сўзидин чиқмасун ва ҳар неким ул маслаҳат кўрса, анинг бирла амал қилғайсен!». Шаҳзодага тожу камар мурассаъ ва отким, эгар-югани олтун эрди, берди. Ва шаҳзодага кучуб, юзига ўпуб, ижозат берди. Ва анинг била қолгон бекларга нималар инъом қилиб, йахши сўзлар деб, кўнгул бериб, ижозат берди. Жаҳоншоҳбек соҳибқироннинг ҳажрида кўб йиглаб, зори қилди. Андин сўнг соҳибқирон амир Шайх Иброҳим ва Мардиннинг ҳокими Султон Иса ва Малик Изауддин ва Қўстандил Гуржи ва Тизак ва Жолиқ ва Бистом барчани хилъатлар бериб ва олтун камарлар инъом қилиб, барчани шаҳзода Умарга мулозим қилди. Ва шаҳзода Алатогнинг йайлоғи сори мутаважжих бўлди.

Ва ҳазрат соҳибқирон андин кучуб, ов солиб, Оглақ суйидин йақосида Балоравадқа келиб тушти ва анда неча кун туруб, рамазон ойи кечиб, ийд бўлди. Шанба куниким, ийд эрди (12.04.1404), намоз ўқуб, Мавлоно Низомуддин Шиблейким, уламолар ичида машҳур эрди, хутба ўқуди. Ва намоздин сўнг суҳбатлар тутуб, ийд қилдилар, даъватлар тортиб, мажлисдаги фозилларга иноятлар қилди.

Амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбекким, Рай сори кетиб эрдилар, аларнинг сўзлари

290a Бурун айтиб эрдукким, амирзода Рустам ва Сулаймоншоҳбек ҳукм билан Искандар Шайхий сори /мутаважжих бўлуб эрдилар. Райга стиб маълум қилдиларким, Искандар мутобият йўлидин чиқиб, муҳолифатдин дам урар эрмиш ва Ферузқўҳ қалъасини беркитиб, ўгли билан анда қўйгон турур ва ўзи Жилувун ва Рустамдорнинг¹⁰⁸³ жангали ва тоғлари сори қочиб бориб турур. Шаҳзода билан Сулаймоншоҳбек йигирми кун Райда таваққуф қилдилар ва Рай ва Қумм ва Қошон подаларини йиғиштуруб, Нур қалъасини қамал қилиб олиб буздилар. Ва анда Малик Қайумарс алар қошида келди. Ул Искандар Шайхий била душман эрди. Малик Қайумарснн тутуб, Искандар қошига йибариб дедиларким, «Сенинг душманингни тутуб еенга йибардук. Эмди Шайх, тарадуд қилмай, бизга келгил. Соҳибқирон қошида нечукким бурун эрдинг, эмди андин йахшироқ бўлгунгдур». Аммо Искандар қўрқуб келмади ва Қайумарс била йарашиб, ани ҳам йўлдин чиқориб, ўзи била муттафиқ қилди. Иккаласи шарт ва аҳд қилиб, изҳори муҳолифат қилдилар. Шаввол ойининг аввалидаким (12.04.1404), соҳибқирон Оглақ суйининг йақосида тушуб эрди, Сулаймоншоҳбек қошида киши келиб, бўлгон воқъотни арадошт қилди. Ва ҳазрат соҳибқирон андин кучуб, Хуросонга Мизроббекка киши йибардиким, «Андаги черик

била Сори ва Омул йулидин Искандар Шайхийга мутаважжиҳ бўлсун!» Жумъа куни, шаввол ойининг еттисиди (18.04.1404) Мовароуннаҳрдин амирода Халил Султоннинг мулозимларидин бирав келиб ҳазратни кўруб, сихҳат ва саломат хабарларини арзадошт қилди.

Амирода Искандар била Шоҳ Маликбекни Рай сори йибарғони

290b

Соҳибқирон Ардабилга етти, Шоҳ Маликбек била амирода Искандарни ва ҳазора бекларидин Пир Али Сулдузни бир жамоат била илғари Райга йибарди. Ҳукм қилдиким, «Халаж ва араб эллариким, Сова ва Қумм ва Кошон ва Чаро ва Нароҳон ва Кўҳруд йулигача ўлтуруб турурлар, /алардин черик йиғиштуруб, бориб амирода Рустам ва Сулаймоншоҳбекка қўшулсунлар!»¹⁰⁸⁴ Соҳибқирон Ардабил ва Миёнадин¹⁰⁸⁵ ўтуб, Саржамда¹⁰⁸⁶ тушти. Ва анда Дукдайким, унинг қалъасиди эрди, таъжил билан келиб соҳибқиронни кўрди. Ҳазрат анга хилъат ва камар бериб дедиким, «Узга маълум эрмаским бизни кўргайсен. Керакким, сен ул ерлардин хабардор бўлуб, гофил бўлмағайсен, Аҳмад Жалойирнинг ул қудрати йуқ турурким, узга муҳолифат қилғай. Аммо Қаро Йусуфдин гофил бўлмағайсен!» Бу насихатлар қилиб, ани ёидурди.

Соҳибқирон андин кўчуб, панжшанба куни, шаввол ойининг йигирмисиди (1.05.1404) Султонияга етти. Ва анда муҳассилларким, Гилонга бориб эрдилар, келдилар ва мол бисёр келтурдилар. Шанба куни, ойнинг йигирми иккисиди (2.05.1404) Султониядин кўчуб, манозил ва мароҳилини суруб, Қазвининг саҳросиди туштилар. Амирода Або Бакр эшиттиким, соҳибқирон қайтиб келадур, қўш от била юруб, Гулшан йулидин тўққуз кунда Қазвин саҳросига стиб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлди¹⁰⁸⁷. Амир Ҳусайн Барлоғ ва Севинчакбек била эрди.

Сарой Мулк хоним ва Шайх Нуриддинбек дархост қилдиларким, шаҳзода атоси қошида бориб, Бағдодга бийла бўлғайлар. Ҳазрат аларнинг сўзини қабул қилиб, амиродага ижозат бериб, тўрт юз минг олтуз динор кўппакий па юз бош от ва рахту қумош берди. Шаҳзода Султонияга қайтиб борди.

291a

Соҳибқирон Қазвиндин кўчуб, Совуқ Булоққа етти¹⁰⁸⁸. Анда амирода Або Бакрга икки юз от ва юз жайба ва юз минг олтуз кўппакий инъом қилиб, фармон қилдиким, «Сулаймоншоҳбекнинг кейнида бориб, Искандар Шайхийнинг дафъига сазъий қилсунлар!» Шаҳзаданинг ҳарами Шоҳи Мулкним Ҳожки Сайфудин қизи эрди, Дужайлким¹⁰⁸⁹, Бағдодқа тааллуқ турур, анга / суюрғал берди. Ва ул ижозат тилаб, Султонияга қайтиб борди. Аммо, шаҳзода Талғун уқбасидин¹⁰⁹⁰ қор устидин ўтуб, Жакурда амирода Рустам ва амирода Искандар ва Сулаймоншоҳбекка қўшулди. Ва алар эҳтиёт учун хандақ қазиб ўлтурдилар. Ва анда етти кун ўлтурдиларким черик барча йиғилди. Ва йана соҳибқирондин ҳукм келдиким, «Искандарнинг кейнида борсунлар!». Барча ҳукм била юруб, йулда жангаллар эрди, йағочларни кестуруб, йул қилур эрдилар. Ва йулларким, тоғнинг камарларида бор эрди, аларни бузуб эрдилар. Ул йулларни йағочлар била ва тахталар била йасаб юруб эрдилар. Ва муҳолифлардин ҳар ким учраса эрди, ўлдуруб эрдилар.

Соҳибқирон Савуқ Булоқдин кўчуб, Рай вилоятга кирди ва (зулқайда ойи бошида) (11.05.1404) Сарикқамиш мургзориди келиб тушти. Андин ҳазрат соҳибқирон артуқиси от-улоғларини Рай ва Хувор¹⁰⁹² сори йибарди. Ва Бек Мулк огоким, амирода Пир Муҳаммаднинг ҳарами эрди, ижозат бериб, уғлонлари бийла Газин ва Қандаҳорга йибарди. Ва ҳукм бўлдиким, «Шамсудин Аббос ва узга бекларким, тотор элини аларга топшуруб эрдилар, Хувор ва Семнон йулидин борсунлар!» Ҳукм била бекларким, тотор элини кўчтуруб, ул эли суруб бордилар, ва Шоҳ Маликбек йиғиштурмак учун илғари келиб эрди, келиб ўрдуга қўшулди.

Соҳибқирон Сарикқамишдин кўчуб, Гулихандон қалъасиким, Демованд тоғининг этағиди воқиф бўлгон турур ва бузук эрди, келиб анда тушти. Ул қалъани эҳтиёт қилгондин сўнг фармон қилдиким, «Бу қалъани ганч ва тош била иморат қилсунлар!»

Андин кўчуб ва Мованддин ўтуб, Ферузкўх тоғиди келиб тушти.

2916 Машҳур қалъаларким, мазид ва муътабар ва анинг маҳкамлигини /ва анинг васфини китобларда битиб турурлар, Ферузкуҳ қалъаси турурким, бир улуг тоғ устида йасаб эрдилар. Соҳибқирони гитиситон душанба куни, ойнинг туққузида (19.05.1404) Ферузкуҳга тушти. Мансур черики қалъани уртада олиб туштилар. Баҳодурлар бориб манжаниқлар ва арродалар тартиб қилдилар. Ва раъд отқучилар раъд отабошладилар. Ва қалъанинг бир бурни тоғнинг этагида эрди ва сувга йақин эрди ва қалъа эли андин сув олиб ичар эрдилар. Баҳодурлар илгари бориб, сувни ўзга сори солдилар. Ва ҳар сувким, анда қолди, ани гандалик била булғадилар. Ва қалъадаги эли урушур эрдилар. Кеча булғонда шаҳзода Иброҳим Султоннинг навқарларидин Муҳаммад Озод ва Шайх Баҳлул ва Баён Тсмур ва Оқ Буга ва неча баҳодурлар билан камарларга бир-бир чиқиб, қўрғоннинг тубига бордилар. Ҳисор эли андин хабар билиб уруштилар ва баҳодурлардин неча киши заҳмлиқ бўлди.

Тонг отқонда зафарпаноҳ черики нағора ва нафирларни чалдуруб, сурон солдилар ва ҳар соридин кемаларга чиқиб урушур эрдилар. Искандар Шайхийнинг ўгликим, қалъада эрди ва қалъадаги эли бу ҳолатни куруб, барчага изтироб булуб, қўрқуб, ҳазрат қошига киши йибардиларким, «Биз хизматкор турурбиз. Бизга амон берсунлар». Соҳибқирон келгон кишига тўн кийдуруб, йахши сўруб йибарди. Ул киши йониб қалъага кириб, ҳазратнинг лутфу карамидин аларга хабар берди. Искандарнинг ўгли ва ўзга кишиларким қалъада эрдилар, барча қалъадин чиқиб, соҳибқироннинг хизматига келиб, қалъани тобшурдилар. Мундоқ қалъаким, оламда машҳур турур, соҳибқирон давлатидин икки кунда фатҳ бўлди. Соҳибқирон Зангий Тунийни анда кутвол қўйди.

292a /Тонгласи чаҳоршанба куни, ойнинг ўн бирида (21.05.1404) кучуб, йарим йағоч йўл бориб, бир утлоғда тушти. Ҳазрат олийт Сарой Мулк хоним ва Туман оғони шаҳзодалар билаким, амирзода Улугбек ва амирзода Ижал ва амирзода Саъд Ваққос, барчани Самарқанд сори йибарди. Булар барча ҳукм била Султон Майдон йўлидин бордилар. Ва ҳазрат соҳибқирон фатҳ ва зафар била Искандар Шайхийнинг дафъига мутаважжих бўлди. Бу маҳалда хабар келдиким, тотор эли йааги бўлдилар. Ва мунунг қиссаси мундоқ эрмишким, бир кун тотор эликим, Хожа Тангрибермишнинг уҳдасида эрди, Дамгоннинг йақинида йааги булуб, ани заҳмлар уруб ташлаб, ўзлари қочтилар. Гурани даругасиким, кейиндин келур эрди, Тангрибермишни бу ҳол била куруб, таниб курдиким, тирик турур. Ани Дамгонга кийурдиким, муолижа қилгай. Ва бу хабар жиҳатидин ўзга куранлар ҳам азм қилдиларким, қочгайлар.

Аммо Шамсуддин Аббос ва Аталмиш ва Севинчак ўли Шоҳ Вали ва ўзга бекларким, куранларда муҳассил эрдилар, ул ҳолдин хабар билиб, қўб киши алардин улдурилар ва неча булук алардин Астробод жангалларига кириб қочтилар. Ва ўзгаларни Шамсуддинбек суруб, ўзи била элти.

Соҳибқирон мундин хабар билиб, Баён Қавчин ва Фозил Сайфулмулк ва Дона Хожа ва Рустам Пўлод ва Қиморий Баҳодурни беш юз киши била қочқонларнинг кейнида йибардиким, «Ҳар ерда боргон булсалар аларга жаҳд қилиб етсунлар!». Ва андин сўнг амирзода Аҳмад Умаршайх ва Бурундуқбекни бир жамоат киши билан йибарди. Ва алар ҳукм била Дамгонгача сурдилар. Чун билдиларким, тотор элини Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар алардин қўб киши улдуруб, ўзгаларни элтибтурлар, андин қайтиб ўрдуга келдилар.

2926 /Ва Баён Қавчин ва ўзга бекларким, тотор элининг қочқонларининг кейнида бориб эрдилар, Бистомдин¹⁰⁹² утуб, Лангарду уқбасидин¹⁰⁹¹ кечиб, Мозандарон жангалига кирдилар. Қаронгон мавзъида Қулзум дарёсининг йақосида тоторга еттилар. Алар била урушуб, мансур булуб, ўн икки минг эвлук тоторни олдилар ва минг киши алардин соҳибқирон сори мутаважжих бўлди. Ва соҳибқироннинг ҳарамлариким, Самарқанд сори мутаважжих булуб эрдилар, Бистомга етиб, шаҳзода Шоҳрухнинг ўғруқи алардин айрилиб, Нишопур йўлига кириб, Ҳирот сори мутаважжих бўлдилар. Сарой Мулк хоним ва Туман оғо улуг ўғруқ била Жакарм ва Исфаронин йўлига бордилар.

Соҳибқироннинг одати ул эрдиким, ҳар эш-кучким, воқия булса эрди, ўзи ани ихтимом қилиб, ани қилмагунча ором топмас эрди. Бу маҳалда соҳибқироннинг муборак қўнғида кечтиким, Искандар Шайхийнинг муҳиммати учун борғай. Ул маҳалда амирзода Шоҳруҳқа андак марази воқия булур эрди. Бас, ҳукм бўлдики, «Шаҳзода Шоҳруҳ неча хосса кишиси била Ҳиротқа борсун ва черикини бизга қўшсун!» Шаҳзода ҳукм била черикини қўйуб, бир неча хосса киши била Хуросон сори мутаважжих бўлди. Ва соҳибқирони комкор Жилов сори мутаважжих бўлди. Ва ул йўлда тоғлар ва даралар қўб эрди, анда кириб неча кун юруб, Жиловнинг тоғига етиб, анинг устига чиқиб тушти. Искандари кофирнеъмат соҳибқирондин хабар билиб, андин қочиб, Санамдиэга борди. Ва ҳазрат соҳибқирон жумъа куни, аулқабда ойининг йигирмисида (30.05.1404) Жиловга етти. Ва андаги эл Искандар била қочиб кетиб эрдилар. Ҳазрат андин кўчуб, ул йўлда бир дара бор эрдиким, анда / доим булур эрди ва доим қору йамгур ёғар эрди. Ва анда бир улуг сув бор эрдиким, анинг теалиги жиҳатидин ҳеч киши ўта олмас эрди, на отлиг ва на йайоғ. Ва бу даранинг йамон қаттиқ жиҳатидин Жаҳаннам дара дер эрдилар. Ва кўфрукким, бу сувга боғлаб эрдилар, Искандар Шайхий андин ўтуб, кўфрукни буздуруб эрди.

293а

Соҳибқирон мунда етиб кўрдиким, сувдин ўтмак мушкил турур, ҳукм қилдиким, «Кўфрукни йасасунлар!»

Мансур черики учун йағочлар келтурур, бир-бири билан боғлаб, кўфрукни йасадилар. Тайёр бўлгондин сўнг душанба куни, ойнинг йигирми учиди (2.06.1404) қирқ киши баҳодурлардин беш юз киши била кўфрукдин ўтуб, қоровулққа бордилар. Ва аларнинг кейнида Йусуф Барлос борди ва Саййид Хожай Шайх Али Баҳодур ва андин сўнг амирзода Султон Ҳусайн ва Шайх Нуриддинбек ўтдилар. Ва тоғлар устида чиқиб ва жангалларни кесиб, йўл қилур эрдилар ва Искандар Шайхийнинг кейнида борур эрдилар.

Ҳазрат соҳибқирон кўфрукдин ўтуб, бир кунчилик йўл юруб, бир шатта устигаким, йағочи йўқ эрди, келиб тушти. Ва ул маҳалда муттасил йамгур ёғар эрди. Бу маҳалда Саййид Исмоилким, Кирисконда турур эрди ва бу Кирискон Термизанинг кентларидин эрди, келиб соҳибқиронни кўрди. Аммо ҳазрат бўлгон черикини йибардиким, «Жангалларда юруб, жаҳд этиб Искандарни тобсунлар!» Ва аларнинг гажирчилари Мозандароннинг саййидлари эрдилар. Қаровулларким, илгари бориб эрдилар, мисли Дарё Қавчин ва Шоҳ Малик Барлос ва Баҳлул Барлос ва Ҳайдар Барлос ва Шайх Дарвеш Аллоҳий ва Шайх Муҳаммад Қавчин ва (Бек Темур Қавчин) ва Худододи Чура ва Вафодор булар барча панжшанба куни, ойнинг йигирми бешиди (04.06.1404) жангал ичида Қўлаум дарёсининг йақинида Искандарга етдилар.

293б

Ва Шайх Дарвеш Аллоҳий қўрқуб /қайтти бу баҳона билаким, «Йусуф Барлос черики била кейиндин келур эрди. Мен бориб ани теароқ келтурайим». Ва Искандар икки юз йайоқ ва ўттуз отлиқким, барчаси уруқ қиёши эрди, урушмоқ учун хаймасидин чиқдилар. Ва мансур черикининг қаровуллари йигирми кишидин артуқ йўқ эрдилар. Ва Искандарнинг баҳодурлугини қўб кўруб, билур эрдиларким, ул шужоъ ва паҳлавон турур. Ва паҳлавонлиг анга мерос эрди, анинг учунким, ул Бижан наслидин эрди¹⁰⁹⁶. Ва атоси Кайу наслидин ва аноси Бону Гиштаспким, Рустамнинг қизи эрди, анинг наслидин эрди. Икки тарафдин паҳлавонзода эрди. Бовужуд ул қаровуллар соҳибқирон давлатидин, қўрқмай қўнғуларини маргга қўйуб турдилар ва дедилар: «Агар қазо еткон булса, мунда улсак йахшироқ турурким». Аммо соҳибқироннинг давлатига сизиниб, Искандардин ҳеч андеша қилмай турдилар. Искандар отлиқлари била неча қатла ҳамла келтурдилар. Алар ерларидин тебранмай шубҳа қилдилар. Чун Искандар кўрдиким, иши илгари бормайдур, булардин қочди. Бовужуд улким, кишиси бор эрди, туролмай кетти ва чодирларини қўйуб, жангалга кирди. Қаровуллар тургон ерларига туруб, билмадиларким, ул қайси (йўлдин) кетти. Йусуф Барлос ва Сайфулмулк Хожай Абдуллоҳ Аббос кейнидин етдилар ва иттифоқ била Искандарнинг чодирларига кириб, ҳар неким бор эрди, таладилар. От ва тева ва хачир ва рахт ва қумош ва олгун-қумиш қўб оддилар. Ва неча анда туруб, тонгласи Севинчакбек, амирзода Рустам ва амирзода Або Бакр ва Сулаймоншоҳбек илгари келиб эрдилар, буларга етиб

қушудилар. Севинчакбек тоғлар сори Искандарни истагали борди ва анинг аммзодаси Луҳраспага етиб, қавлаб Искандарнинг ўғлини ва хотунини ва қизини асир қилди.

294a **Амирзода Султон Ҳусайн Искандар /била урушуб, Искандар
гойиб бўлгонининг зикри**

Амирзода Султон Ҳусайн ва Саййид Хожан Шайх Али Баҳодур етмиш киши била қаровуларга етиб, алардин хабар билиб, иттифоқ била бу жангалларга кириб, Искандарни истагали бордилар. Дарёнинг йақосида анга еттилар. Ва анинг била икки юз йайоғ ва эллик отлиқ бор эрди. Барча кўрдиларким, соҳибқироннинг кишиси етти, барча жон кўркунчидин урушқа турдилар. Амирзода Султон Ҳусайн аларга чониб, йана макр этиб, алардин қочти. Мухосифлар далер бўлуб, йайоғ-отлиқ жангалдин чиқтилар ва буларнинг кейнида юридилар. Амирзода филҳал ёниб, баҳодурлари била қиличларини тортиб, аларнинг бошига тўктилар. Ва йайоғлардин кўброкини ўлдурдилар. Ва Вафодор ул урушда йахши ишлар қилди ва анинг юзига найза уруб эрдилар, бовужуд ул захм (сўнг) йахши бўлди.

Искандар йана жангалга қочиб, Гилон сори қочти. Андин сўнг ўзга киши хабар бермади ва таҳқиқ билмадиларким, анинг аҳволи не бўлди. Баъзи киши дедиким, дарвеш бўлуб кетти. Ва баъзи дедиларким, ўшул жангалда юз хорлуқ била ўлди. Ва амирзода Султон Ҳусайн икки киши тушуруб эрди, бирини тирик Қазон Дарвеш била соҳибқиронга йибарди. Ва ҳазрат ўшул пуштадаким, бурун айтиб эрдук, анда эрдиким, Қазон Дарвеш ул кишини келтурди. Соҳибқирон андин хабар сўрди; тамом аҳволни шарҳ қилди.

Амирзода Султон Ҳусайн андин қайтиб Қулзум дарёсининг йақосида амирзода Рустамга келиб қушудди. Ва иттифоқ била дарёнинг йақосида Гилон сори ўтгуз йағоч йўл бориб, бир ерда тушти. Ва амир Музроб Жақуйким, ҳукм била Хуросон черики била Омул йўлидин Искандарга отлашиб эрди, келиб шаҳзодаларга қушудди. Ўзга бекларким, Искандар учул ҳар сори кетиб эрдилар, /барча бу ерда жамъ бўлдилар.

294b Чун Искандар йалғуз юз машаққат била андоқ кеттиким, андин не хабар ва не асар бор эрди, шаҳзодалар ва беклар барча қайтиб соҳибқирон қошига келдилар. Соҳибқирон бовужуд улким, ул баҳодурлар мунча юруб, ишлар қилиб эрдилар, аларга аччиғлашиб, деди: «Не учун Искандарнинг кейнида бормадингиз?» Шоҳ Маликбекни аларга қушуб, Искандарни истагали учун Гилон сори йибарди. Ва алар бир кеча-кундуз жангал ичида балчиқ ерлардаким, биринч эккон ерлар эрди, юруб ҳеч ерда тушгани ер тонмай, отдин тушмай юридилар.

Бу маҳалда соҳибқирондин киши келдиким, «Ёнесулар!» Барча ёниб келдилар. Соҳибқирон ул пуштадин кучуб, Жаҳаннам дарадин ўтуб, Нур қалъасигаким, Рустамдорнинг қалъаларидин эрди, келиб тушти. Ва анда ҳазрат соҳибқирон Искандарнинг уруқ-қиешиниким, тутуб келтуруб эрдилар, ҳазрат қошида келтурдилар. Соҳибқирон лутфу карами барчанинг гуноҳларини бағишлаб, озод қилиб қўяберди. Кечада амирзода Або Бакр ва амирзода Султон Ҳусайн ва Сулаймоншоҳбекдин хабар келдиким, «Жаҳаннамдара суйиға етиб, ута олмайбиз ва бизда анча қувват йўқ турурким, кўфрук боғлагайбиз». Ҳукм бўлди: «Муҳаммад Озод ва Тукал Бовурчи ўтгуз кема билан бориб кўфрук боғласулар!» Булар бориб кўфрук боғладилар. Шаҳзодалар ва беклар ўтуб, келиб ҳазратқа қушудилар. Кеча анда туруб, тонгласи Гилон сори юруб, Дашти Калора жилгасига келиб туштилар. Ва неча кун анда таваққуф қилиб ўлтурди. Бу маҳалда амир Гийёсуддин Аликим, Саййид Камолуддиннинг ўғли эрди, ҳазратнинг шафқат ва иноят кўзи анга тушуб, Омул мамлакатини¹⁰⁸⁷ анга берди. Ва бу Искандар била қадимдин душман эрди.

295a

**/Соҳибқирони гитиситон илғор била
Самарқанд сори мутаважжих бўлгонининг зикри**

Искандарким, кофирнеъматлик қилгон жиҳатидин ҳайвон суйидек нопадид бўлди¹⁰⁸⁸, ва анинг ўғлонлари била хотунлари ва уруғ-қиеши моллари била барча асир бўлдилар. Ва анга тааллуқ вилоят мусаххар бўлди.

Соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва шаҳодатларим, Ироқи Араб ва Ироқи Ажам аларга тааллуқ бўлб эрди ва Саййид Изауддин Ҳазоргирий ағонилари била ва Саййид Али Мозандаронийни туй бериб, зарбофт тўнлар ва олтуи камарлар бериб, ижозат бердиким, «Ҳар киши ўз вилоятига қайтиб борулар!»

Ва амир Саъид Барлосни амирозда Рустамга тобишурди ва Севинчакбекни амирозда Або Бакрга берди. Ҳукм била амирозда Рустам Исфаҳон сори ва амирозда Искандар Ҳамалонга бордилар. Амир Изауддин Ҳазоргирий ва Саййид Али Омулга бордилар.

Нусратшишор раъйати Калора даштидин кучуб, етти куч этиб, Лор вилоятига етилар ва Мованд тоғининг этагидаким, подшоҳ Аргун анда кўшкни иморат қилгон турур ва энди ани Кўшкни Аргун дерлар, яқинанба кунни, зулҳижжа ойининг йигирмиёсида (29.06.1404) келиб анда тушти. Ва андин кучуб, йигирми иккисиди (01.07.1404) Ферузқўҳга бориб тушти. Ва анда Сулаймоншоҳбекка мурассаъ тож ва зарбофт тўн ва олтуи камар берди, Рай ҳукуматига йибарди. Ва андин кучуб Султон Майдон йўлига кириб, панжшанба кунни, ойининг йигирми тўрттида (03.07.1404) Бистомга етти. Султон ал-Орифин Султон Боязид Бистомийнинг мазорига бориб тавоф қилди. Астробод ҳокими Шир Подшоҳким, бу юрушда кеча-кундуз мулозиматда эрди ва ҳазратнинг ижозати била илгари эрди, йана бу ерда келиб, кўб пешкашлар келтируб тортти. Соҳибқирон анга тақи хосса тўн кийдуруб, тожу камар /бериб, вилоятига йибарди. Ва ушбу ерда Дона 2956 Хожаким, тоторларнинг кейинди бориб эрди, келиб ҳазратни кўруниш қилиб, булгон ҳолатни арз қилди. Ҳукм бўлдиким, «Аларнинг улугларини банд қилиб, Самарқанд элтеулар. Ва вилоятнинг даругалари алар билан бийла бориб, Самарқандқа еткурулар!»

Соҳибқирони гитиситон ушул кун Бистомдин кучуб Жагар қарйасига келиб тушти.

Ҳасан Суфий Тархон шаҳзода Шоҳрухдин келиб, таҳқиқ қилиб дедиким, «Шаҳзодадинг умиди улдуриким, келиб муборак жамолингизни кўргай. Аммо билмайдуриким, қайси йўл била келгай». Соҳибқирон анга бир йахши от бериб деди: «Бориб шаҳзодага дегинким, Нишопур йўлига келиб Жақжарон суйига керак бир-биримизни кўргайбиз» деб ани чобтурди. Ва соҳибқирон ўзи тез юруб берди. Муҳаррам ойининг аввалида, тарих саккиз юз еттида (10.07.1404) Нишопурдин ўтуб, Инқободқа бориб тушти¹⁰⁰⁰. Ва андин ойининг учиди кучуб, жумъа куни (12.07.1404) Жомга келиб тушти. Зиндапил Аҳмад мазорига бориб тавоф қилиб, андин юруб Жақжарон суйига етиб тушти. Амирозда Шоҳрух Ҳирот шаҳридин чиқиб, мунда етиб, муборак дийдорига мушарраф бўлди, пешкашлар тортти. Ҳазрат ул нималарни бекларга улаштурди.

Ва Оқ Буга ва Қаро Буга Жониқурбониким, ҳазратнинг гийбатида йамон андишалар қилиб эрдилар. Ҳиндушоҳ Шайх иккаласини бу маҳалда келтирди. Соҳибқироннинг ҳукми била иккаласини андаги рабоб эпикидин бугуларидин остилар. Ва Хожа Аҳмад Тусийни Хуросон вилоятида забти мол учун таъйин қилди. Ул қирқ кунда икки юз тумон кўппакий уммоллардин ҳосил қилди. Соҳибқирон ушул кун кучуб, амирозда Шоҳрухни ижозат берди.

Курлонга етконда рабобқа етиб тушти. Темур Хожа Оқ Бугаким, / 296а Самарқанддин чиқиб ўтрув келиб эрди, мунда келиб тўққуз йўрга от пешкаш тортти.

Соҳибқирон андин отланиб, Мурғоб суйига келиб тушти ва Чечакту эли, Абақ Телбаким, аларнинг даругаси эрди, келиб шикоят қилдилар. Ушул замон ҳукм бўлди: аёлларини тешиб, ил уткариб, боши тубон¹⁰⁰⁰ остилар. Ва андин тез юруб берди. Вилоятларнинг даругалари ва аймоқотнинг юзбегилари ҳар соридин келиб отлар тортар эрдилар. Ва мулозимларинингким, отлари қолиб эрди ва отлари ҳориб эрди, отларини қўйиб, тоза отлар олиб минар эрдилар.

Соҳибқирон Шайхзода Боязид Лангарийга етти ва андин кучуб, Андхуддин ўтуб, Дараиғиз суйидин ўтуб, Алнободқа тушти. Ва андин кучуб Одина масжид қарйасига тушти. Балх бузурглари барча ўтрув келиб, соҳибқиронга кўруниш қилиб, пешкашлар тортдилар.

Андин кучуб, Жайхун суйидин кема билан ўтуб, Термизга бориб,

хонзода Алоалмулкнунг элда тушти. Ва хонзодаи мушори илайҳи ҳазратқа тўй бериб, пешкашлар тортти. Ва андин кўчуб, Қаҳлага ва Чекдалиқдин ўтуб, Дулбуржи мавзеида¹⁰¹ тушти. Ва андин Кеш шаҳрига бориб Оқсаройда тушти. Ва анда ўлтурмай, Шайх бузругвор Шайх Шамеуддин Кулор мазорига бориб тавоф қилди. Ва андин отаси Тарагайбекнинг мазорига келиб, зиёрат қилди. Анда хатм ва дуо қилиб, отланиб, уқбадин ўтуб, Тахти Қароча боғига келиб тушти. Ва андин Қароғўпа боғига бориб, Қасри Жаҳоннамода тушти. Анда Хожа Йусуф ва Аргуншоҳ ва амирзода Қайдуким, амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг ўгли эрди, ўтрув келиб, соҳибқироннинг муборак жамолига мушарраф бўлдилар ва пешкашлар тортиб, дуо ва сано дедилар. /Маҳди аъло Тукал хоним ўзга оғолар била ўтрув келиб, барча муборак дийдорига мушарраф бўлдилар ва хилъатлар ва тўққузлар тортдилар.

296б

Соҳибқирон андоқ тез келиб эрдиким, элнинг хабари асло йўқ эрдиким, ҳазрат мундоқ йақин келиб тушуб турур. Хабардор бўлгондин сўнг содот ва қазот ва акобир барча шаҳардин чиқиб, келиб соҳибқиронни кўрдилар.

Соҳибқирони саодатманд доруссалтана Самарқандга киргони

Соҳибқирони гитиситон Жаҳоннамо қасридин саодат ва иқбол била отланиб, муҳаррам ойида, тарих саккиз юз еттида (июл 1404) Самарқандда Боғи Чинорда келиб тушти. Ва андин шаҳарга кириб, шаҳзодаи саъид Мирзо Муҳаммад Султон мадрасасигаким, ани йанги йасаб эрдилар, ва ҳазрат ани кўрмайдур эрди, бориб зиёрат қилди. Ва андин йана Боғи Чинорга бориб, айшу ишрат била машгул бўлди.

Шаҳзодалар била ҳарамларким, Феруақўхдин илгари бўлуб йурур эрдилар, Мохон ва Марв йўлига кириб келур эрдилар ва ҳануз Марвга етмайду эрдиларким, соҳибқирон киши чобтурдиким, «Тез келсунлар!» Маҳди аъло Туман ого Амуйа кентидин Жайхун суйидин кечиб, Бухорога етиб тушуб эрдиким, соҳибқироннинг йибаргон элчиси келди. Сарой Мулк хоним кейин эрди, уч кун анда турдиким, барча оғолар етиштилар. Андин оғолар ўғруқдин илгари бўлуб, таъжил била юридилар. Работи Малиқдин ўтуб, Чаҳор Минорага келиб туштилар ва андин Тоткант ва Куча Маликка келиб туштилар. Ва андин Самарқанд бориб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўлдилар. Ва Сарой Мулк хоним Боғи Чинорда тушти ва Туман ого Боғи Биҳиштқа келиб ўлтурди.

Бу юришдаким, Шому Миср ва Рум фатҳ бўлуб эрди, ҳазрат дар гояти азимат ва шавкат келиб эрди.

297а

/Бу маҳалда ҳазрат муборак жисмига андак марази воқия бўлди. Ва бир ҳафтадин сўнг йана ғайб дорухонасидин шифойи каромат бўлуб, сихат тобти. Ва сихат бўлгондин сўнг Боғи Шимолга бориб, неча кун анда турди. Ва анда Бекиси оғондин фарзанди мутаваллуд бўлгон жиҳатидин тўйлар қилдилар. Ва андин сўнг Боғи Баландга борди ва неча кун анда туруб, шаҳарга кирди ва шаҳзодаи саъид Муҳаммад Султон мирзонинг мадрасасига тушти. Фармон бўлдиким, «Мадрасанинг ёнида гулбази олий солесунлар!» Хукм била гулбази солдилар ва сардоба қилдилар. Ва анинг ёнида бир боғча биҳишттек йасадилар.

Соҳибқирони гитиситон раъйойи ва хосе ва омм аҳволига машгул бўлуб, фақиру мискинларга кўб садақалар бериб сийлади. Масжиди жумъаким, ҳазрат ўзи солиб эрди, бориб тафарруж қилиб кўрдиким, эшикини кичик солибтурлар. Бутурдиким, «Бузуб, улугроқ қилсунлар!» Ва Хожа Маҳмуд Довудни туттурдиким, йахши мулоҳиза қилмагандур. Ва Сарой Мулк хоним солгон мадрасаким, масжиди жомий анинг муқобиласида турур, анда тушуб, девонлар ва амалдорларни туттурди. Ва сўрагондин сўнг ҳар кимдинким йамон ҳаракати воқия бўлуб эрди, ани йахши иззалар қилдилар. Ва ул жумладин Хожа Маҳмуд Довуд ва Муҳаммад Жалдиким, нависандаларнинг улуглари эрдилар, ва бу чоққачаким, ҳазрат йурушда эрди, алар Самарқандда девонлиқ қилур эрдилар, иккаласини тўй кундаким, Конигилда қилди, ул кун остурди. Ва соҳибқирон Хоним мадрасасидин Боғи Чинорга борди.

Ва Идиқунунг элчиси Даштдин келиб, соҳибқиронга қурунуш қилди. Ва шунқор ва ўзга пешкашларким, келтуруб эрди, тортти. Ва Идиқунунг сузиқим, мазмуни изҳори итоат ва ишқид эрди, арз қилди.

Ҳазрат соҳибқирон андин Боғи Дилқушоға борди ва неча кун анда айшу /ишрат қилди. Ва анда Фаранг вилоятининг подшоҳидин элчи келиб, қуб пешкашларким, барча тансуқ нималар эрди, келтуруб тортти. Ва мундин бурун фармон булуб эрдиким, «Боғи Шимолнинг жануби сорисида (бир боғи) йасасуларким, ҳар томининг узунлиги минг беш юз қари булғай ва ўртасида қасре солғайлар!» Бу маҳалда ул боғни тугатдилар!¹⁰² Ҳазрат соҳибқирон йахши соатда анда бориб, тўй тартибига машғул бўлдилар. Ва шаҳзодалар ва оғолар барча сочиқлар бийла келиб, муборакбод дедилар. Ва ул туйда Фарангдин келгон элчи ҳозир эрди.¹⁰³

Соҳибқирони дарёдил Кониғилда улуг тўй этиб, буйга еткон шаҳзодаларни кадхудо қилғони

Ер юзидаги мамолик эр соҳибқироннинг назар ҳимматида ҳеч нима қурунмас эрди. Ва ҳимати ул эрдиким, оламда булгон вилоятларни мусаххар қилмағунча бир ерда ором толмағай. Лоқурма, бу маҳалдаким, Самарқандда келиб тушти, муборак хотирига келдиким, андин бурунким, кофирлар ва динсизлар сори борғай, яъни Хитой мамлакати сори. Буюрдиким, шаҳзодаларким булуг ҳадига этиб турурлар, аларни эвландурғай. Қурултойга амр қилиб (деди): «Барча вилоятларнинг ҳокимлари била содат ва қазот ва ақобиру машойихлари келсулар!» Назм:

Буюрди шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Ки оламда ҳар кимки бордур аён
Йиғилсун бари токи қилсақ сурур,
Ки булди йана вақти айну ҳузур.
Талаб қилди ашрофи айёмни,
Талаб қилди ҳам хоссу, ҳам оммни.

Чинғизхон наслидин Тайзи Ўғлон¹⁰¹ ва Тош Темур Ўғлон арз қилдиларким, «Қурултой қилурсиз. Амирзода Шоҳрух Хуросондин ва амирзода Пир Муҳаммад Ғазниндин келсулар!»

Соҳибқирон деди: «Пир Муҳаммад келеун. Аммо Шоҳрухқа маслаҳат йўқтурурким, бери келғай. Анинг учунким, Ироқ ва Озарбайжонда ултурғонларнинг орқалари анинг била қавий турур». Амирзода Пир Муҳаммадқа киши йибардилар. /Кониғилда йакшанба кунида, рабиъ ал-аввал ойининг аввалида, торих саккиз юз еттида (07.09.1404) бориб тушти. Ва ул ер анинг мақамидин фирдавсариндек ораста бўлди. Ҳазрат учун тўрт саройнарда тортиллар ва улуг оқ уйларким, ўғлари олтуңдин эрди ва жавҳар била мурассаъ қилиб эрдилар, тиктилар. Ва ул икки суруглуқ чодирким, таши сиқарлотдин эрди ва ичи муҳмал ва таноблари ишак ва суруқлари барча олтуң била мунаққан эрди. Фаррошлар бир ҳафтада ани саранжом қилиб урдиларким, анинг ичида ўн минг киши ултурур эрди.

Ўзга шаҳзодалар ва беклар ҳар қайсиси саронардалар ва боргоҳлар ва хайма ва ҳиргоҳ урдилар. Вилоятлардин ҳокимлари била содоту қуззот ва ақобирлари барча келиб жамъ бўлдилар. Ва ул маҳалда Мангли Буган Ҳожибким, Барқуқшоҳнинг бекларидин эрди ва асру оқил ва фозил эрди ва Каломни ҳофиз эрди ва ўзга улумларда соҳибкамол эрди ва Малик Барқуқнинг ўгли Малик ан-Носир Фаражким, Миер тахтида подшоҳ эрди, анинг қошидин элчиликка келди. Ва қуб пешкашлар келтуруб ва ажойибу гаройиб нималар бениҳоят келтуруб ва ул жумла ажойибдин бири заррофа эрдиким, Ҳаққ таоло сағъатларидин турур, ва тўққуз шўтурмурғ¹⁰⁰ келтуруб тортти.

Ва амирзода Халил Султонким, Луристонда эрди, келди. Ва ўзга беклардин Ёдгор Барлос ва Бердибек ва Худодод Хусайний ва Довуд Малик

Барлос ва Саодат Темур Тош ва Давлат Темур Тавачи ва гайруҳу барча келдилар. Пешкашлар тортиб, ҳазратнинг дийдорига мушарраф бўдилар.

2986 Ва амирзода Пир Муҳаммад (Султон) Ғазниндин келди. Ҳазрат анинг (бирла) кўрушуб, амирзода Муҳаммад Султонким, агоси эрди, ёд қилиб йигладилар. Шаҳзода тақи пешкашлар тортти. Тонгласи соҳибқирон зарбофт тун ва тожи мурассаъ ва олтун камар берди ва навкарларига тунлар кийдурди. /Барча аза либосидин чиқтилар.

Ва бу маҳалда Хожа Муҳаммад Тусийким, ҳукм билан Хуросон вилоят-ида девон эрди, келди ва бениҳоят мол келтурди.

Ул маҳалда соҳибқироннинг муборак хотири айшу ишрат сори эрди. Барча ҳунармандларким шаҳарда эрдилар, ойинабандликқа машғул бўлуб, ҳар ҳунарманд ўз ҳунарига лойиқ таъбиялар йасади. Ва бу тўйдин гараз бу эрдиким, шаҳзодаларни кадҳудо қилгай¹¹⁰⁶. Соҳибқироннинг муборак хотирида кеттиким, амирзода Улғубек ва амирзода Иброҳим Султон ва амирзода Ижал ибн шаҳзода Мироншоҳ ва шаҳзода Умаршайх фарзандларидин амирзода Аҳмад ва Сайди Аҳмад ва Бойқаро ҳар бирига бир қиз бергайлар. Муқаррар бўлгондин сўнг содоту қазот ва уламо жамъ бўлуб, Шайх Шамсуддин Муҳаммад Ҳазарий хутба ўқуб, никоҳ қилди. Ва қозийул қуззоти Самарқанд Мавлоно Жалолиддин ижобу қабул амрига қийом қилди ва шаҳзодаларни ҳанафий мазаҳабида иқд боғладилар. Ва олам эли тилларини муборакбодқа очтилар. Байт:

Дирам анча сочтилар анда аён,
Ки бўлди ҳаво абри гавҳарфишон.

Соҳибқирон давлатидин барча фақиру мискин ғаний бўлди ва ҳазрат давлату саодат билан тахт устида чиқиб мажлисни ораста қилдилар. Ва хонимлар ва оғолар (ва келинлар) барча ўзларини йасаб, юз хашамат ва ноз била ўлтурдилар. Шаҳзодалар ва беклар ҳар бири ўз ерида ўлтурди. Ва элчиларким, етти иқлимнинг (тўрт тарафидин) келиб эрдилар, ўн икки пояннинг кўланкасида ўлтурдилар. Йасовуллар зарбофт тунлар кийиб, олтун камарлар боғлаб ва мурассаъ эгар-юганлиқ отларга миниб, заррин чимоқлар эликларига олиб, ҳар сори чопиб, йасовуллуқ қилур эрдилар.

299a Ва филларни ораста қилиб эрди, мурассаъ шираларни олтун сароҳилар била тартиб бердилар. Ҳар сароҳи оғзида бир пиёла йашм тошидин ё биллурдинким, лаълу жавоҳир била мурассаъ эрди, қўйиб эрдилар. Бода ва қимиз ва бол ва мусаллас ва арақ ва (шарбаи муадд) барча тайёр қилиб эрдилар¹¹⁰⁷. Шаҳзодалар навбат била аёғ тутуб ичабошладилар. / Таомдин турлук-турлук ошлар торгтиларким, тил анинг шарҳида ожиз турур. Элким, ташқарида эрдилар, алар учун ширалар ва таомлар муҳайё қилдилар. Ва «Хушбоду нушбод!» уни олам ичида тушти. Ва офтобдек соқийлар олтун пиёлаларни тўлдуруб тутабошладилар. Йахши унлуқ муганнийлар ун тортиб, газалу нақш айтур эрдилар. Ва турку, мўғулу, хитойу, арабу, ажамдин ҳарким ўз расми билан нима айтур эрди.

Ул жумладин Хожа Абдулқодирким, беназири олам эрди, қўбуз ва йатуғон ва удни шодлиқ мизроби била чала бошлади. Ул суҳбатда ҳар шоҳ ва шаҳзодага ва бекларга тунлар кийдурдилар. Ва тожи мурассаъ ва олтун камар бердилар. Ва ҳар замон анча олтун танга ва кумуш тангадин анча сочар эрдилар, хазон мавсимида йағочдин йафроқ тўкулгандек.

Шаҳзодаларким, дамод эрдилар, ҳар бири ўз манзилига юруб, маъшқунунг висолига мушарраф бўдилар. (Ул суруру ҳузур охирида фармон бўлдиким, «Ҳар киши ўлтургон ерида истагон нимани ўзи бирла олсун ва анга монъилиқ бўлмасун!»).

Тонгласи соҳибқирон шаҳзодаларнинг эвларига бориб, сочиқлар сочтилар. Беклар тақи сочиқлар келтурди.

Элчиларким, ҳар тарафдин келиб эрдилар, барчага зарбофт тунлар, олтун камарлар берди. Ва икки ойғача тўй баҳонаси била айшу ишрат қилдилар.

Тўйдин сўнг йана ҳазрат соҳибқирон вилоятнинг забтига машғул бўлди. Ҳукм қилдиким, «Уэга ҳеч киши ичмагай!» Узи ибодат ва тоатга машғул бўлди¹¹⁰⁸. *Вал ҳамду ли-Длоҳи 'ала тародуфи ва 'ала тавофури*¹¹⁰⁹

Соҳибқирони гитиситон Хитойга бормоқнинг асбобига машғул бўлгани

Соҳибқирон аввал ҳолдаким, оламдаги вилоятларида ҳар бирида бир подшоҳ бор эрди, ва аларнинг муҳолифат ва мунозибатлари жиҳатидин мусулмонлар ичида куб ташвиш бор эрди. Ва ҳеч ерда амин ва амонлиқ қолмайду эрди. Ва йўллар ўғри ва қароқчи жиҳатидин боғланиб эрди. Ва
2996 ҳеч мусулмон ҳеч сори /боролмас эрди.

Ва зоҳир турурким, инсон пайқариким, оламнинг нусхаси турур, чун мизож мухталиф бўлса, анга қавий муеҳили берурларким, ул мараз андин зойил булғай. Ҳазрат Ҳаққ субҳонаҳу ва таолонинг тақдири била азалдин мундоқ муқаррар қилгон эрмишким, бу маҳалдаким оламнинг мижози эътидолдин ўтуб, мухталиф турур, ани соҳибқирони гитиситоннинг қаҳру ғазабидин эътидол тобқай. Ани ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло инсон ичидин кутариб, давлат ва нусрат бериб кунглига солдиким, бориб оламни олғай. Ҳаққ субҳонаҳу ва таоло лутфидин юруб, оз фурсатда улут вилоятларни муеаххар қилди. Ва вилоятларни элимларнинг эликларидин қутқариб, адлу эҳсон била ораста қилди. Ва анинг адлидин андоқ бўлдиким, агар биров бир табақ олтун ё кумиш бошига қўйуб йалғуз саҳрода кириб бохтардин ховарғача¹¹¹⁰ борғай, ҳеч киши анга тик боқа олмас эрди. Аммо ул ҳолда куб ерларни талаб асиру торож қилди зарурат жиҳатидинким, агар андоқ қилмаса эрди, олам низом топмас эрди.

Бу маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирон Шому Рум ва Гуржистонда ва Эронинг булгон вилоятини забт қилиб, йана қайтиб вилоятига, яъни Самарқандқа давлат ва саодат била келиб тушти ва тўйлар қилиб, неча кун айшу фароғат қилгондин сўнг шаҳзодалар ва беклар била кенгашиб дедиким, «Ҳазрат Парвардигор бизга мундоқ давлат бердиким, оламни қилч зарби бирла олдук ва Ер юзидаги подшоҳларни мутиъ қилдук. *Вал ҳамду ли-Ллоҳ таолоким*, ул нимаким бизга муяссар бўлди, подшоҳлардин кам кишига муяссар бўлгондур. Энди хотиримизда андоқ кечарким, мундин пари кофирлар сори мутаважжих бўлуб, ғазо қилғайбиз. Ва ул динисларни
300а инояти илоҳий била /иймон йўлига кийурғайбиз. Хитойу Чин сори юрғайбиз. Ва андаги бутхоналарни ва оташкадаларни буздурғайбиз ва аларнинг ўрнида масожд ва хонақоҳлар иморат қилғайбиз»¹¹¹¹. Шаҳзодалар ва беклар барча тилларини дуо билан очиб, ситойиш ва офарин қилдилар.

Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Тавачилар юруб, тумонлар била ҳазоралар ва вилоятлардаги черикни таҳқиқ қилиб, сонларини артуқ этеунлар!» Ҳукм била тавачилар юруб, ҳар ердаким, билдиларким артуқ қилса булур, сонларини артуқ эттилар ва дафтарларда биттирдилар. Андин сўнг ҳукм бўлдиким, «Барча улуснунг беклари ва вилоятларнинг ҳокимлари черик жамъ қилмоқда машғул бўлсунлар!» Ва тавачилар черик йиғиштирмоқ учун юридилар.

Соҳибқирон Кониғилдин Сарой Мулк хонимнинг мадрасасига келиб тушти. Ва амирзода Пир Муҳаммад жаҳонгирни тожу камар ва от бериб ижозат бердиким, Кобул ва Ғазнин сори борғай. Ва булгон мулозимларини тўн кийдурди. Ва амирзода Сайди Аҳмад Умарким, аноси шаҳзодаининг никоҳида эрди, анга тобшурди ва шаҳзода Ҳирот йулидин Қандаҳор сори мутаважжих бўлди.

Ва Миердин келгон элчиға хилъат ва камар била сарафроз қилиб, ижозат берди. Ва Мавлоно Абдуллоҳ Кашшийни бир жамоат киши била элчиликқа Миердин келгон элчиға қўшуб йибарди, ва мактубиким, йассилиғи уч қари ва узунлиғи етмиш қари¹¹¹², барчани олтун сўйи била мавлоно Шайх Муҳаммад Хожа Ҳожий Муҳаммад Бандгири Табризлиқким, фазилати китобатда ва ҳусни хатда машҳури олам эрди, битди. Ва ул мактуби Миерға (маликиға) йибарди. Ва ул мактубдаги сўзларидин бирининг (мазмун) бу эрдиким, «Қаро Йусуф (Туркмон) ва Султон Аҳмаднинг сўзларини арзадошт қилиб эрди. Ва айтуб эрдукким, Султон Аҳмад била Қаро Йусуф / мансур черикдин қочиб, Миерға бориб эрдилар. Ва Миер подшоҳи аларни тутуб сақлаб, соҳибқиронга арзадошт қилиб эрди. Ҳазрат соҳибқирон ҳукм қилдиким, «Султон Аҳмад Жалойирни банд қилиб ва Қаро Йусуфни бизга йибарсун!» Ва Миер подшоҳи учун кўп туҳфалар ва тожу
300б

камар ва хилъату рахт ва қумош элчилар била йибарди. Ва узга элчиларким, Фаранг (ва Дашт) ва Жетадин ва узга вилоятлардин келиб эрдилар, барчани сийлаб ижозат берди. Ва ҳазрат соҳибқирон (махди аъло Мамлакат оғоқим, фармони бирла туй маросимида ҳозир бўлуб эрди, Хиротқа ижозат берди) ва хазри муалло Бекиси Султонни абушқасиким¹¹³, Искандар Мирзо эрди ва Ҳамадонда эрди, анга йибарди. Ва ул Бухоро ва Марв ва Моҳон йулидин мутаважжих бўлди.

Ва соҳибқирон Тошкент ва Сайрам ва Аспара ва Жета вилоятини Хитой сарҳадигача амирзода Улугбек мирзога берди. Ва Андигон ва Ахсикат ва Тароз ва Кошгар ва Хутани амирзода Иброҳимга берди ва пинпонлар бериб, ол тамга бостурди. Ва шаҳзодаларнинг бекларидин Пир Муҳаммад Тағай Буға ва Саодат Темур Тош ва Шайх Баҳлул Баён (Темур) Оқ Буға ва Муҳаммад Озодни йибардиларким, андаги черикни йигиштуруб, Тошкандда келгайларким, (барча черик йигилатургон ер анда эрди).

Ва Темур Хожав Оқ Буғаким, андин гулоҳи воқий бўлуб эрди, банд қилиб, Муғулистонга, Иеси Кулга йибарди.

Соҳибқирони гитиситон Хитой сори таважжуҳ қилғони

Ҳазрат Рисолат, саллаллоҳу алайҳи ва саллам башоратларидинким, *Ва башшар ал-му'минина би-ана лаҳум мин Аллоҳу фаллин кабирин*¹¹⁴, саллу алайҳи ва салламу таслиман умматлариға бериб турур, бири бу турурким, агар бир нима ният қилгайким, «Байтуллоҳ тавофиға борурмен» ва боргондин бурун ажал анга етеа, бас, ҳазрат Ҳаққини караму дутфидин ҳар йилда анга ҳаж савоби каромат бўлгай. Йироқ бўлмагайким, /агар биров газа нияти қилгайким, ҳаж ва газонинг машаққати ва ранжи сафар бир турур. Анга тақи газа савабидин ноумид қўймагай.

301a

Мақсуд бу сўздин бу турурким, ҳазрат соҳибқирони комкор газа нияти қилиб, бовужуд улким қиш эрди ва қор ёғар эрди ва ҳаво совуқ эрди, совуққа ҳеч боқмай, бетаваққуф Хитой сори мутаважжих бўлди. Ва Бурундуқбекни буюрдиким, черикнинг сонини олгайким, не миқдор киши бу юрушда борғуси турур. Бурундуқбек (Кониғилдаги ҳужжатларни) эҳтиёт била таҳқиқ қилиб, арзадошт қилдиким, Мовароуннаҳр ва Туркистон ва Хоразм ва Балх ва Бадахшон ва Хуросон ва Сеистон ва Мозандарон ва тотор қавмидинким, Румдин келтуруб эрдилар ва (Эронзамин ва Озарбайжон ва Ироқдин) икки юз минг отлиқ ва йайоғ жамъ бўлуб турур. Ҳукм бўлдиким, «Амирзода Халил Султон (ва амирзода Аҳмад Умаршайх) ва беклардин Худойдода Хусайний ва Шамсуддин Аббос ва тумонот ва ҳазоричот бекларидин била Тошканд ва Шоҳрухия ва Сайрамда қишлоқ қилсунлар. Ва амирзода Султон Хусайн сул қулнунг беклари била Йасеи¹¹⁵ ва Сабронда қишласунлар!» Ва Самарқандда Аргуношоҳбекни қўйди ва ганжу хазина муҳофизатини Шайх Чураға буюрди ва ўзи давлат билан панжшанба куни, жумада ал-аввал ойининг йигирми учиде, торих саккиз юз еттичи (27.11.1404), Офтоб Қаве буржида эрдиким, Самарқанддин чиқиб, Оқсулот қишлоғига таважжуҳ қилди. Қаро Булоқ мавзесида бориб тушти. Шаҳзодалар ва беклар ҳар соридин йароғларини қилиб, чериклари била таважжуҳ бўлдилар. Ҳазрат Қаро Булоқдин кўчуб, Илон утти йулиға кириб юриди ва Томлиққа келиб тушти. Ва анда тушконда улуг қор тушти ва ҳаво асру совуқ бўлди. Ҳазрат андин кўчуб, Оқсулотқа бориб тушти ва бу ер қумлоқ эрди ва ўтуни қуб. Ушбу ерда қишлоқ солиб, эвлар йасаб ултурдилар¹¹⁶.

301b

Шаҳзодалар /ва беклар ўзлари учун эвлар солиб эрдилар. Офтоб Жадий буржиға келгонда асру совуқ бўлди, андоқким сифат қилса бўлмас.

Оқсулотда ултургонда баъзи воқияларким, воқий бўлди, анинг шарҳи

Ишқ ўтики, шери нар забундур андин,

Садгуна балоу гам берундур андин.

Ки дўст бўлуб сенга вафолар қилгай,

Ки душман ўлуб, ҳосили хундур андин.

Амирзода Халил Султоннинг хотуни амирзода Алининг қизи эрди. Ва бу амирзода Али ҳазрат соҳибқироннинг хоҳарзодаси эрди. Қазодин амирзода Халил Султонга Шод Мулкким, амир Хожӣ Сайфулдинбекнинг тағмаларидин¹¹⁷ эрди, майли тушти ва анга андоқ ошиқ бўлдимки, ҳеч ихтиёри қолмади. Соҳибқирон Самарқанддин чиққонда амирзода ани никоҳ қилиб олди. Шаҳзоданинг хотуни мундин воқиф бўлуб, чидаолмай, ул қиссани соҳибқиронга арз қилди. Ҳукм бўлдимки, «Шод Мулкни ҳозир қилеунлар!» Шаҳзода ани қочурди. Соҳибқироннинг аччиги келиб ҳукм қилдимки, «Ани топиб ўлдурсунлар!» Аммо амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир гуноҳини тилади. Ва ул қисса неча кун таъхир бўлди¹¹⁸. Ва йана Оқсулотда ҳазрат эшиттиким, шаҳзода ани йашура ўзи била кетуруб турур, ҳукм бўлдимки, «Ани келтурсунлар!» Баротбек бориб ани келтурди. Соҳибқирон буюрдиким, «Ани ўлдурсунлар!» Сарой Мулк хоним билур эрдиким, ҳазратни авлоди била асру шафқати бор турур, Шайх Нуриддинбекни ва Шоҳ Маликбекни чорлаб дедиким, «Соҳибқиронга арз қилингким, бу хотун шаҳзодадин ҳомила турур». Бу сўзни соҳибқирон эшитиб, ҳукм қилдиким, «Ани маҳди аъло Туман огоға тобшурсунлар. Ўғлон келтургондин сўнг ўғлонни сақлаб, хотунни бир қулга берсунлар!» Бу ҳукм бўлгондин

302a

буюрдиким, «Шаҳзодаларга /нишон битиб йибарингким, ҳар кишиким ўз ерида ўлтуруб турур, доди адл била машғул бўлуб, ҳалойиққа ташвиш бермагайлар. Ва девоналар ва муфсидларнинг сўзларига кирмаеунлар. Ва раъйатларнинг аҳволидин хабардор бўлеунларким, қиёмат куннда шарманда бўлмагайлар!»

Нишонлар битиб шаҳзодаларга йибардилар. Амирзода Халил Султон

Тошкандга борди ва амирзода Султон Ҳусайн Саброн ва Йассига борди.

Черик учун вилоятлардин аробалар била ошлиқ келтурур эрдилар.

Соҳибқирон Оқсулотда (қарийб) эллик кун ўлтурди. Ва бу маҳалда Саййид Хожай Шайх Али Баҳодур Хуросондин Шоҳрух мирзо қошидин келиб, саломатлиқ хабарини келтурди. Соҳибқирон буюрдиким, «Тошканд сори бориб, андаги черикка озуқ улаштурунлар!» Ва соҳибқироннинг бекалари ва бузурғлариким, черикда бор эрдилар, ҳар киши ўз ҳазорасидин ва қушунидин воқиф бўлуб, андоқ гамхўрлуқ қилеунларким, ҳеч кишига ҳеч нимадин аҳтиёж бўлмагай. Не емак ва не киймакдин ва от-улоғдин барчага кераки муҳайё бўлгай. Лоҷурма, черикнинг асбоби андоқ тартиб бўлдимки, бир отлиқ киши андоқ йароқ қилиб эрдиким, ўн кишига неча кунгача анинг уҳдасидин чиқар эрди. Бу тартиб била барча асбоб муҳайё бўлди. Аслаҳадин ўқ-ёй ва қилич-қалқон, ҳар неким сипоҳийга керак турур, барча тайёр бўлди. Ва йана неча минг харвор галла муқаррар қилдиларким, аробалар била черик ичида бийла юрутай ва йўлда зироат қилгайларким, ёнғонда йарагай. Ва неча минг теваким бўғуз эрди, ҳамроҳ элтдиларким, аларнинг сутини ичкайлар.

302b Андоқ йароғ ва асбоб ва азимат ҳеч подшоҳда кўрмагон эрди. Кониғилда қилгон тўйни куруб барча эл ҳайрон ва мутаъажжиб қолиб эрдилар, (дердиларким), / мундоқ камолга йана заволи бўлмагай. Бу черикдаким, мундоқ азимат ва йароғ кўрдилар, ваҳмлари кўбрак бўлуб, барча дуо била айтур эрдилар, назм:

Ки ё Рабб, бу шаҳға берибсен камол,
Анга бермагайсен жаҳонда завол.

Йамон кўздин асрағил ани мудом,
Ба ҳаққи Муҳаммад алайҳиссалом.

Соҳибқирон Оқсулотдин кўч қилғони

Ул маҳалдаким, Офтоб ҳануз Жадийнинг охирида эрди ва андоқ совуқ эрдиким, кўб киши анда зоеъ бўлди ва отлар бисёр талаф бўлди ва кўб кишининг от-улоғлари талаф бўлиб, элик-аёғларини совуқ олди. Ва баъзи кишининг бурун, қулоқларигушти. Ва муттасил ҳаво булут бўлуб, қор ёғар эрди. Аммо соҳибқироннинг муборак кўнғлида ҳавойи ғазо ва жиҳод тушуб эрдиким, сабр қилмадиким, ҳаво эътидоли пайдо қилгай ва совуқлар бир сори бўлгай. Йулларни сўруб, ўт ва сувини таҳқиқ қилиб, таваккал этиб,

мутаважжих бўлди. Ва ҳукм қилдиким, «Амирзода Халил Султон ва амирзода Аҳмад ва Худойоди Хусайний ва Ёдғорноҳ Арлот ва Шамсулдин Аббос ва Бурундўқбек ва Муҳаммад Дарवेश Барлос ва Рустам Тағай Буга (Барлос ва вийси Нир Муҳаммад ва Навширвон ибн Пуён Ако ва Абдулкарим Ҳожн Сайфуддин ва Нир Али Мангли Буга) Сулдуз ва Хованд Саъид Сулдуз ва Саодат Темур Тош ва уага бекариким, Тошканд ва Шоҳрухия ва Сайрамда қишлоқ қилиб эрдилар, Хутким йарим бўлса, барча кўчуб мутаважжих бўлсунлар!» Ва амирзода Султон Хусайниким, Дашти Қитчоқ сори, Йасси ва Сабронда эрди, анга тақи хабар қилдиким, «Баҳор бўлгонда таваққуф қилмай отлансун!»

303a Соҳибқирон Оқсултондин кўчуб, кечага йақин Узун Атога тушти. Ва андин кўчуб, Йул Хожка атога бориб тушти ва андин кўчуб, Суткандга тушти. Ва андин кўчуб, Қимориноҳ Атога борди ва андин Султон Шайхга ва андин Зарнуқда тушти. Ва Сайхун суйидин муз устидин утти. Ва дарё андоқ музлаб эрдиким, уч-тўрт қари қамак керак эрдиким, сувга етқай./ Ул қиш Хут маҳалида Сайхун суйи андоқ музлаб эрдиким, қаровлар аробалари бийла ва от-улоғлари бийла муз устидин борур эрдилар.

Соҳибқирон Сайхундин кўчуб, чаҳоринанба қуни, ражаб ойининг ўн иккисиди (14.01.1405) Ўтрорда келиб Бердибекнинг эвига тушти. Ва ғаройиб иттифоқотдин улким, ул уйдаким, соҳибқирон тушуб эрди, анда ут тушди. Ул ўрни фидҳол учурдилар. Аммо бу маъно оқишларининг хотирларига йамон келди ва ани шу қунда йамон туттилар. Ва эл ҳам ул маҳалда кечаларда йамон тушлар кўрар эрдилар. Ва эл бу жаҳатдин йамон кўрқар эрдилар.

Аммо соҳибқирон Муса Камали йибардиким, бориб тафраххус қилгайким, йўллардин ўтса бўлур ё бўлмас. У бориб эҳтиёт қилиб, келиб арзадошт қилдиким, ул йўлдин асло ўтса бўлмайду. Ва йана бир кишини Сайрам сори Уқба Қулонга йибардиким, ул йўлди тафраххус қилгай. Ул тақд бориб келди ва арзадошт қилдиким, Уқбада икки найзанинг бўйи чоғлиқ қор бор.

303b Бу маҳалда Туқтамишхондинким, (Дашти Қитчоқ) саҳроларида царипон ва бадҳол юрур эрди, Қаро Хожаким, байри кишиларидин эрди, келди. Ва андоқ маҳалда етдиким, соҳибқирон девонхонада ўлтуруб эрди. Ва Тайзи Уғлонким, Уқдай қаоннинг наслидин эрди ва Темур Тош Уғлон ва Жақра Уғлон Жўчиҳоннинг наслидин, ўнг қўл сори ўлтуруб эрдилар. Ва ўзга ёнда шаҳзодалар Улутбек Мирзо ва Иброҳим Султон ва Ййжал ўлтуруб эрдиларким, Туқтамишхоннинг элчисини ек олиб кийурдилар, ва Туқтамишхоннинг арзадоштини ўқуб (берди). Анда битиб эрдиким, «Хар не йамонлиқким, қилдим, барча менга келди ва сазомин топтим. Агар ҳазрат тараххум қилиб гуноҳимдин кечалар, муңдин сўнг ҳаргиз муңдоқ ишлар қилмагаймен. Ва то тирик /бўлсам, хизматдин ўзга иш қилмагаймен». Соҳибқирон келгон элчини йахши сўруб дедиким, «Ҳоло Хитой сори мутаважжих бўлубтурбиз. Бу юришдин худой инояти била қайтсак, Жўчиҳоннинг улусини анга тобшурайим».

Соҳибқироннинг хотирида эрдиким, ўшул печа қунда Ўтрордин отланиб, ҳарамларини шаҳзодалар била қайтаргай ва Қаро Хожани тақи ижозат бериб, Туқтамишхонга нималар билш йибаргай. Аммо тақдир қалами гайри улким, хотирида эрди, қилди. *Вал-ҳукму ли-Алиҳил-алийул қадир.*

Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон, анара Аллоҳ бурҳонахунунг вафот бўлғони қиссаси

Эъзоз ва икром насимиким, Одам ўғлига тегар ва қўб литойиф саодатмандларининг жонларига еткурур. Ул жумладин бири улдуким, ҳазрат Ҳаққ таоло дунёда бировни қадр ва манзилат берса, анинг қадри андин баландроқ турурким, ушбу оламда манзил қилиб тургай. Анинг учунким, бу жаҳон гаштзори бўш эрмас. Муңда бир печа қун ишлаб, зироат қилса, анинг фойда ва самараси ул жаҳонда бўлгуси турур. Ва ҳазрат Парвардигор инсоннинг дорулхилофасини андоқ йасаб турурким, ҳар жамоат бир йўлдин

ул хатга киргайлар. Ва анда пурсиштан ва бандалиқ қилур. Ва бу жиҳатдинким, бу жисм тагаййур ва табдили тобур, ани марг дерлар. Аммо филҳақиқат ҳижоби абадий йўқ турур.

Ул маҳалдаким, ҳазрат соҳибқирони гитиситон етти йиллиқ юрушдаким, бориб оламини мусаххар қилди ва андин қайтиб доду адлга машгул бўлур, оламини андоқ ораста қилдиким, хотири тилагандек. Ва андин сўнг ҳаминша хотирида бу эрдиким, эл била андоқ маош қилгайким, ҳеч киши андин мутааллам ва андуҳ бўлмагай. Бу ният билан келиб, Самарқанддаким

304а ватани аслий эрди, тушти. /Беш ой хануз ўтмайду эрдиким, Хитойу Чин кофирларни сори азм қилди. Ва Ўтрорга бордиким, андин Самарқандгача, етмиш олти йағоч йўл турур. Анда етконда шаьбон ойининг унида, ҳаҷор-шанба куни (11.02.1405), ду ойида ҳазратнинг мизожии узга бўлиб, иситти. Ва ҳазрат соҳибқирон барча гуноҳидин тавба қилди. Аммо замон-замон марази ортар эрди. Ва Мавлоно Фазлуллоҳ Табризийким, анингдек табиби ҳовиқ оламда йўқ эрди ва алаал хидом мулозиматда эрди, муолажаи мудавоға савъии қилур эрди. Аммо кундин кунгача мараз кўбрак бўлур эрди ва ҳар замон ҳар иллати зоҳир бўлур эрдиким, бир-бирига мувофиқ эрмас эрди. Ва неча мухталиф маразлар воқий бўлдиким, агар бирини дафъ қилса эрди, йана бири кўбрак бўлур эрди. Аммо соҳибқироннинг ақлу ҳушида нуқсон йўқ эрди. Андоқ маразда черикнинг аҳволидин хабардор эрди. Аммо билдиким, бу иллатларга илож йўқ турур, қазоға ризо бериб, хотунлари била хосса улур бекларини чорлаб, васият қилмоққа машгул бўлур дедиким, «Таҳқиқ билурменким, руҳнунг қуши бу қафас-қолипдин кетгуси турур, худойға папоҳ элтгим ва сизларни худойға тошурдум. Керакким, мен боргондин сўнг фарёду фиғон қилмағайсизким, ҳеч фойда қилмас. Ва мени худойдин омураиш тилағиз ва руҳимни фотиҳа ва дуо ва такбир билан шод қилгайсиз. Алҳамду ли-ллоҳким, бутун Эрону Туронда кишига мажол йўқ турурким, муҳолифат қилгай. Ва ҳазрат Ҳаққдин умидим борким, агарчи гуноҳим кўб турур, аммо бу жиҳатдин менга раҳмат қилгайким, золимларнинг эликларини маазумлардин қисқа қилибдурмен. Ва қўймадиким,

304б менинг давримда қавийдин заиф куч егай. Агарчи дунёға вутуғи ва саботи йўқ турур, нечукким менга вафо қилмади, сизларга ҳам қилмагусидур. Бале, дунё ишини муҳмал қўймангизким, сабаби онуб ва мусулмонлар ташвишда бўлгайлар. Анинг учунким, қиёмат кунида сўрарлар. Эмди Пир Муҳаммад Жаҳонгирким, валийаҳд қилибмен ва ўрнумга қойиммақом этибменким, Самарқанд вилояти аники бўлгай. Ва истиқлол ва тамкин била ўлтуруб, мамолик тадбиридин ва черик ва раъийат ҳолидин хабардор бўлгай. Сизлар, керакким, анга мутъ бўлур, иттифоқ била анинг ишига машгул бўлгайсиз, то олам бузулмагай ва мусулмонларга ташвиш ва заҳмат бўлмагай. Ва неча йиллиқ савъии қилгоним зоеъ бўлмагай. Ва андоқ керакким, сизнинг иттифоқингизни билиб, эл йироқдин ҳисоб олгайлар ва ҳеч кишига ул қувват бўлмагайким, муҳолифат қилаолгай».

Бу насихатлардин сўнг дедиким: «Беклар ва бузурлар барча ҳозир бўлур, аҳд қилиб, онг ичсуларким, васият қилгон сўзумдин чиқмагайлар. Ва узга беклар ва сардорларким гойиб турурлар, алар тақи ушбу дастур билан амал қилгайлар».

Беклар бу сўзни эшитиб изтиробга тушур, йиеладилар. Ва Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек тилларини очиб дедиларким, «Жонимиз сенга садақа, кошки бизнинг жонларимизни олиб, сенинг жонингни бағишлагай».

Соҳибқирон деди: «Фойда йўқтурур, бормоқ керак. Аммо сизлар ишларингизга мардона бўлунглар!» Алар дедилар: «То жонимизда бир рамақ бўлгусидур, ҳазратнинг амру фармонидин чиқмагумузтур. Ва агар банд валийнёмат сўзини эшитмай килоф қилса, ҳаргиз ҳеч ишда бир хурдорлиқ тонмагуситурур. Бу чоққачаким биз бандалар хизматда эрдук, бандалиқдин узга ҳеч ишимиз йўқ эрди. Ва то тирик бўдсак, ушул тариқа билан амал қилгумиз турур». Ва бу сўзлари айтур эрдилар ва қон йиғлар эрдилар. Андин сўнг арзадошт қилдиларким, «Бўдса, амирода Халил Султонга ва бекларким, Тошкандда турурлар, барча бери мутаважежиқ бўлгайлар. Ҳар нечаким биз бандалар сизнинг васият қилгон сўзларингизни аларга айтқайбиз. Аммо улким, алар сизнинг муборак тилингиздин эшитесалар, /узга бўлгуси турур». Ул ҳазрат дедиким, «Вақт танг турур ва мундин артуққа мажол йўқтурур. Аларким, гойиб турурлар ҳозир бўлаолмаслар ва дийдор

305а

қиёматқа қолди. Ва сизлар била тақи мулоқот ушбу турур. Би ҳамдил-Лоҳким диний муродотидин ҳеч нима кўнглумда орау қолмайтурур. Магар фарзанд Шоҳрухниким, бу замонда ани кўрмадим».

Ва оғолар ва хотунлар ва баъзи шаҳзодаларким, ҳозир эрдилар, барча ҳозир бўлуб, ҳазрат қошида ўлтуруб, мутарсид эрдиларким¹¹⁹, ҳазратнинг ҳоли не бўлғай. Ва бу сўзларни эшитиб, барча бетаҳаммул бўлуб, жазаъу фазатга машғул бўдиллар.

Ҳазрат соҳибқирон фарзандлар сори боқиб, дедиким, «Ҳар неким мамлакат маслаҳати учун айттим, қулогингизга тутунглар ва раъёо ва фуқароу мискин ҳолатидин гофил бўлмағайсиз. Ва қиличнинг сонини маҳкам тутунгуз, то мендек подшоҳниқдин бархурдор бўлғайсиз. Эроу Туронни муҳолифлардин ҳалос қилғайсизлар. Нечуким мен адлу эҳсон била оламини обод этибмен. Агар менинг васиятим била амал қилиб, адлу дод қилсангиз, кўб йиллар давлат ва мамлакат сизларда қолғуси турур. Ва агар сизлар аросида муҳолифат бўлса, йахши бўлмағусидур».

Андин сўнг соҳибқироннинг марази кўбрак бўлуб, ташқарида ҳофизлар Қуръон ўқумоқ била машғул эрдилар. Ишорати алайҳи бўлдиким, Мавлоно Ҳайбатуллоҳким, Мавлоно Убайдуллоҳнинг ўгли эрди, «Ичкари кириб, соҳибқироннинг боши сори ўлтуруб, Қуръон хатмига машғул бўлсун!»

Кеча бўлгонда, намозшом ва хуфтун аросида тавҳид калимасини неча қатла айтиб, жонини тобшурди. *Инна ли-Лаҳи ва инна илайҳи раҷи 'уна*¹²⁰. Назм:

Дариғо, ул шаҳаншоҳи соҳибқирон,
Шаҳи тожбахши мамоликситон.

Дариғо, улким андоқ йана шаҳриёр,
Жаҳон ичида кўрмағай рўзгор.

Дариғо, улким андоқ шаҳи поқдин
Фалак кўрмағай, балки рўйи замин.

Дариғо, ул шаҳаншоҳи бо тахту тож,
Ки шаръ ила дин тоқди андин ривож.

Дариғо, улким андоқ йана бу снехр,
/Анингдек шаҳи кўрмағай моҳу меҳр.

3056

Бу воқеъа чаҳоршанба куни, шаббон ойининг ўн етгисида, торих саккиз юз еттида (18.02.1405) воқеъ бўлди. Ва ул ҳазратнинг муборак ёши етмиш бирда эрди, мувофиқ адади «алиф+лом+мим» ким, Қуръоннинг аъзам сураларидин турур. Ва подшоҳлиги ўттуз олти эрди. Ва ҳазратнинг салтанатининг адади билан мувофиқ эрдиким, ул ҳазрат ўғлонлари ва набиралари ўттуз олти эрди.

Ва китобнинг охирида айтқумиз турур баъзи воқеъаларким,
ҳазрат соҳибқирон, анара Аллоҳ бурҳонаҳу, вафотидин сўнг
воқеъ бўлди

Не қилғаймен энди бу сўзни баён,
Ки титрар бу сўздин замину замон.

Соҳибқирони саъид мағфур бу дори гурурдин саройи сурурга борди, бу воқеъадин жаҳону жаҳониён ичинда изтироб тушгити. Аммо ҳазрат Ҳаққининг тақдири бу эрдиким, бу воқеъа бўлғай ва олам йана ўғлонларининг давлатидин ва адлларидин обод бўлғай. Ва жаҳон аҳли амну омонда бўлғайлар. Йўқ эрса бу ҳодисаким воқеъ бўлди, агар фалак зеру забар бўлса эрди, ҳеч ажаб эрмас эрди. Шаҳзодалар шоҳлиқ тожларини бошларидин ташлаб, сабр хилъатини қабо қилдилар. Ва оғолар ва хонимлар юзларини йиртиб, сочларини уздилар ва беклар барча йақоларини йиртиб туфроқ ва қон устида ағонадилар.

Субҳда Ҳиндушоҳ Ҳазоначи соҳибқиронни гусул бериб, Мавлоно Қутбуддин (васиятида айтқонларининг) таълими ва (сунна вожиботлари ва тиловати Қуръон) бирла машғул бўлди). Ва андин сўнг беклари, мисли

Бердибек Сари Буга ва Шайх Нуриддин ва Шоҳ Малик ва Хожа Йусуф ва узга хосса кишилар иттифоқ қилиб, аҳд қилдилар ва оит ичтиларким, бири бири билан муттафиқ бўлгилар ва соҳибқирон васияти билан амал қилгилар ва газага мутаважжих бўлгилар.

306a Соҳибқироннинг воқеъасини йашурдилар ва оғоларни йиғламоқ ва зоридин манъ қилдиларким, душманлар бошқа хабар топмагилар.

Беклар/ оғолар қошида келиб кенгашиллар. Амирзода Халил Султон ва амирзода Султон Хусайнга киши йибардиларким, «Ҳазрат соҳибқироннинг марази кўб бўлди турур. Сизлар бир неча хосса кишиларингиз билан жаҳд этиб, тез келинлар». Ва Хизр Қавчинни алар сори йибардилар. Амирзода Пир Муҳаммадқа хатлар битиб дедиларким, «Ҳазрат сени валийаҳд қилиб турур. Ва соҳибқироннинг иши узга бўлди. Жаҳд қилиб, Самарқандқа тез келил». Ва соҳибқирон қилгон васият сўзларини ҳам битиб йибардиларким, подшоҳ бўлгондин сўнг эл билан нечук маош қилгай ва адлу дод билан маош қилгай. Ва андоқ қилмагайким, душманлари шодмон бўлгай. Ва Шайх Темур Қавчинни шаҳзода Шоҳруҳқа Ҳирот сори чобтурдилар. Ва Али Дарвешким, машхур ба Сагича эрди, Табризга амирзода Умарга йибардилар ва Аро Темурни Бағлодқа амирзода Мироншоҳ ва амирзода Або Бакрга йибардилар. Ва йана биронни Ироқ ва Форс сори йибардилар.

Соҳибқироннинг наъшани Утрордин чиқоргонлари

306b Шаҳзодалар ва оғоларким, Утрорда эрдилар, панжшаба кечаси, ойининг ўн саккизида (19.02.1405) намози хуфтанда тобутни қумош-қумошлар билан тутуб, муҳаффа ичида кийуруб, Утрордин чиқордилар ва Самарқанд сори мутаважжих бўдилар. Ва кеча Хужанд суйидин муз устидин ўтуб, суннинг йақосида жангал ичида кириб гуштиллар. Ва Утрордин сувгача икки йағоч йул турур. Субҳ бўлгонда соҳибқироннинг фирқат ути андоқ туташиким, мотамзада куйуб барча бетоқат бўдилар ва таъзиятни йашура олмай, эру хотун йиғламоқ билан фарёд зори кутардилар ва андоқ фиғону шўри оламда туштиким, садоси гулбази афлокдин утти. Беклар ва қавчилар дасторларини бошларидин танилаб, узларини туфроққа солдилар. Ва оғолар сочларини узуб, / юзларини йиртдилар ва кулу туфроқ бошларига сочиб, фарёд этар эрдилар. Йиғламоқ ва фарёддин сўнг беклар насиҳат қилдилар ва дедиларким, «Қазага ҳеч чора йўқтурур. Заруратдин сабр қилмоқ керак. Садоқат ва ҳайрат ва ойоти Қуръон билан ўлгон кишининг шод этмак керак». Ул насиҳатлар ҳеч фойда этмас эрди. Аммо беклар насиҳат билан дедиларким, «Ҳазрат Рисолатнапоҳ, алайҳис салоту васаламдин киши оламда азиз ва муқаррамроқ йўқ эрдиким, худойи тасло бу жаҳон ва ул жаҳонни аниш учун йаратқон турур. Маҳали етконда алар таслим бўлди, бу оламдин узга олам сори кетдилар. Мундоқ киши боргондин сўнг ким қолгуси турур? Ҳар нечаким, бу воқеъа мушкул турур, аммо сабр ва ризодин узга ҳеч чора йўқтурур».

Беклар, шаҳзодалар ва оғолар билан кенгашиб, Хитой юришига мутаважжих бўлгонлари

307a Оғолар ва шаҳзодаларга ҳазрат Рисолат, *салла Аллоҳу алайҳи ва саллам*, вафотидин ҳикоятларидин айтиб, насиҳатлар бергондин сўнг барча филижумла ором қарори бўлди, таскин тобдилар. Ва жазаъу фазъини қўйиб сабр билан мангул бўдилар. Беклар оғолар қошида кириб кенгашиб, йиглаб дедиларким, «Мундоқ сипоҳ ва азиматким, йиглаб турурким, барча баҳодур ва лаҳлавон турурлар. Ва бекларким, ҳар бири Исфандиёр ва Рустами замон турурлар. Ва мундоқ йароқким, бу черикда турур, Ҷамивид замонидин бери ҳеч киши кўрмайдур ва эшитмайдур. Ва мундин нари ҳам мундоқ черик мушкилким йиғилгай. Ва шак йўқ турурким, агар бу черик билан муҳолифларнинг устида борсақ, таваққуфсиз барчани мусаххар қилурбиз ва куффору хоксордин димор чиқарурбиз. Ҳар нечаким, агар ҳазрат соҳибқироннинг хабари аларга етса, /биз мундоқ черик билан борсақ, алар бу

хабарни инонмагусидурлар. Ва дегайларким, агар соҳибқиронга нима воқит бўлса эрди, мундоқ черик бизга кела олмас эрди. Барча қурқуб ё мутиб бўлғайлар ё вилоятларини ташлаб, овора бўлурлар. Ва кубрак бу турурким, Ислон черики қалмоқ (ва Хитой) кофирларига музаффар ва мансур булурлар. Маслаҳат бу турурким, соҳибқироннинг руҳини шод қилиб ва худойга таваккал қилиб, Хитой сори борғайбиз ва кофирлар била урушуб, газо қилғайбиз. Ва андағи бутхоналарни куйдуруб, бутларни синдурғайбиз. Бу ишни кифоят қилгондин сўнг қайтиб вилоят забтига машғул бўлғайбиз. Бу улут айб турурким, мундоқ черик йигилиб ҳеч иш қилмай қайтқайбиз».

Оғолар ва шаҳзодалар барчаси бу кенгашни ҳушлаб муқаррар бўлди-ким, беклар Иброҳим Султонким, соҳибқирон ани узи била Хитой (юришига) элтур эрди, анинг била Хитой сори таважжуҳ қилғайлар. Ва амирзода Халил Султонким, Тошкандда эрди, ул келиб қушулғай. Ва амирзода Халил Султон ул маҳалда йигирми бирда эрди ва ўзга шаҳзодаларким мунда, ҳозир эрдилар, барчадин ёши улут эрди. Бас, ани ношох қутариб, беклар барча иттифоқ била Хитой сори борғайлар. Ва ул вилоятни олгондин сўнг қайтиб Самарқандга келғайлар. Ва анда барча шаҳзодалар ва беклар ва оғолар қурултой қилиб, соҳибқирон қилгон васиятлари била амал қилғайлар. *Ва мин Аллоҳил 'ани ват-таъйид.*

Соҳибқироннинг наъшини Самарқанд сори йибаргонлари

Кенгашдин сўнг соҳибқироннинг наъшини Қаро Йусуф ва Али Қавчип ва неча хосса кишилар Самарқанд сори олиб бордилар ва дедиларким, «Тез юругайсиз ва йўлда хабардор бўлғайсиз». Алар наъшни олиб, тез юруб, 3076 душанба кечаси, шаъбон ойининг йигирми иккисиди (23.02.1405) Самарқандга кийурдилар. /Ва ўшул кеча шаръ йусуни била гунбазга кийуруб, туфроққа тобшурдилар.

Соҳибқироннинг наъшини йибаргондин сўнг барчанинг жароҳатлари тоза бўлуб, кўзларидин қон тўктилар. Ва йана бу жиҳатдин барча олам нолау афгон била машғул бўлдилар.

Нола ва афгондин таскин топқондин сўнг беклар оғолар била кенгашиб дедиларким, «Соҳибқирон васият қилиб эрдиким, «Валийаҳд ва қониммақом шаҳзода Пир Муҳаммадни қилғайсиз!» Аммо ул шаҳзода Ғазнин вилоятида турур. Шоядким, Ҳиндустонга боргон бўлғай ва биздин йироқ турур. Агар анинг учун турсак, ишимиз кечга қолур ва Хитойга боролмасбиз. Ва филвоқиъа соҳибқироннинг вориси шаҳзода Шоҳрух турур. Анинг учунким, ул фараанди саъбий турур ва шаҳзода Пир Муҳаммад набира турур. Ва барчага маълум турурким, соҳибқирон шаҳзода Шоҳрухни (ва анинг фарзандларини) барчадин кубрак севар эрди ва ўзга андин подшоҳлиқ тури ва доду адлу мусулмонлиги барча элга зоҳир турур. Ва бу хабар анга етгуси турур. Ва ул хабар тобқондин сўнг барчадин бурун келгусидур. Ул келгондин сўнг мамлакатни анга тобшурмак керак, то ўзга киши фитна олмагай», деб кенгаш қилиб, оғолар ва хонимлар Сарой Мулк хоним ва Тўқал хоним ва Туман ого ва ўзга хотунларни амирзода Улутбек билан ва ўзга шаҳзодалар била соҳибқироннинг муҳаффаси кейнида Самарқандга йибардилар. Ва дедиларким, «Ияхши эҳтиёт била юруб, гофил булмангиз» деб оғоларни отландуруб, Самарқанд сори йибардилар.

Ва оғолар боргонда йана фарёду фиғон қилдиларким, шарҳ қилса бўлмас. Ушул кун чошт эрдиким, амирзода Иброҳим Султон ва беклар 308а Хитой сори мутаважжих бўлдилар. Сайхун суйидин ўтуб, бир йағоч йўл юруб, Утрорнинг кун чиқори сори /Уч аригда Қалдирама кўфрукида тушуб, хайма ва боргоҳ урдилар ва соҳибқироннинг наққорасини бурунгидек тузуб, чалдилар. Ва соҳибқироннинг Оқ уйини тикиб, шаҳзода Иброҳим Султон кириб ўлтурди. Андин амирзода Халил Султонга ва бекларким, Тошкандда эрдилар, аларга элчи йибардилар ва дедиларким, «Соҳибқироннинг наъшини Самарқандга йибардук ва оғоларни ҳам наъшининг кейнида йибардук. Ва бизлар Хитой сори мутаважжих бўлдук». Ва амирзода Султон Ҳусайнга ҳам ушбу сўзни айтиб йибардилар ва дедиларким, «Черикларингиз била бери мутаважжих бўлғайсиз. Барчамиз керакким, Чуқалак мавзёида йигилиб,

бир-биримизни кўргайбиз ва васиятларким, ҳазрат соҳибқирон қилиб турур, анда сизга айтқайбиз ва йароқ қилиб, барчамиз иттифоқ била Хитой сори бориб, андаги кофирлар била ғазо қилгайбиз».

Ва Чукалакким, ваъдагоҳ ери эрди, бир кенти турур, Утрордин беш йағоч йўл йироқ ва кун чиқар сори эрди¹²¹.

Амирзода Султон Ҳусайн муҳолифат қилгани

Азалда тақдир йўқ эрмишким, Ислон черики Хитой сори боргай. Ҳар неким тадбир эттилар, тақдирга ҳеч рост келмади. Бовужуд улким, беклар соҳибқирон воқиясидин сўнг иттифоқ қилдиларким, соҳибқирон қилгон ниятни охиригача еткургайлар. Аммо бўлмади ва сиеҳр йана бир найранг кўрсаттиким, ул ният узга тавр бўлди.

3086

Ва бу қиссанинг шарҳи мунодоқ эрурким, чул соҳибқироннинг вафот бўлгон хабарини амирзода Султон Ҳусайн эшитти ва амирзодаи мушори илайҳи асру шўх ва фитна еткучи эрди ва соҳибқироннинг тирикида неча қатла йамон ҳаракатлар қилиб эрди, хоссатан Шом юришидаким, соҳибқирондип қочиб, душманларга кириб борди, Дамашқда ва Барқуқунг /ўгли қошида борди. Ва бу жиҳатдин йақин бўлдиким, соҳибқироннинг черикига чаним захми бўлгай. Аммо ҳазрат Ҳаққ иноятдин соҳибқирон давлатида йана эликка тушти, пешуким юқори мажкур бўлгон турур¹²². Йана бу маҳалдаким, бу хабарни эшитти, йамон андишалар кўнглига тушуб, баъзи беклариким, сул қўлуниг беклари эрдилар, аларга ижозат бериб, отларини олди. Икки минг киши била, барча қўш от, Хужанд суйидин утуб, Қароқ йўлидин Самарқанд сори мутаважжих бўлдиким, макру ҳийла била Самарқанддин бузурғларини бози бериб, ани шаҳарга кийургайлар. Элчиким, анга бориб эрди, қайтиб бу хабарни келтурди. Барча бекларининг кўнгуллари ваҳм тушти. Анинг учунким, маҳали йамон эрди.

Амирзода Султон Ҳусайннинг муҳолифатидин хабар билиб, беклар ҳар сори хабар йибаргонлари

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек Султон Ҳусайннинг ҳаракатидин хабардор бўлдилар, филҳол Аргуншоҳбекким, Самарқандда эрди, анга хат битиб, киши чобтурдилар ва дедиларким, «Султон Ҳусайн йана телбалиқ қилиб, черикиким, анинг била бийла эрди, барчани мутафарриқ қилиб, икки минг киши била Самарқанд сори боргон турур. Аргуншоҳ керакким шаҳардин хабардор бўлуб, гофил бўлмагай. Агар ул анда борса, албатта ани тутуб банд қилиб, йахши сақласунларким, анинг жиҳатидин фасоди воқия бўлмагайким, анинг сўзига эътимод йўқтурур».

Оғоларга тақи хат битиб йибардиларким, «Султон Ҳусайн мунодоқ ҳаракат қилди. Алар ҳар ердаким еткон бўлсалар, ўшул ерда тавақуф қилсунлар, биз бадалар еткунча».

Ва Қарочага хат битдиларким, «Миҳафидин хабардор бўлуб, жаҳд этиб шаҳарга еткуресунлар ва Султон Ҳусайндин воқиф бўлсунким, наъш баҳонаси била ўзини шаҳарга солмагай».

309a

Ва амирзода Халил Султонга ва андаги /бекларга хатлар битиб, Султон Ҳусайн ҳаракатидин хабардор қилдилар ва дедиларким, «Ул фикрким, биз қилиб эрдук, бўлмади. Эмди маслаҳат ул турурким, эмди сизлар Ақарга, йахши ўтлоғи турур, анда қайтиб боргайсиз, то биз ҳам мудин сизга бориб, анда бир ерда ўлтуруб, соҳибқирон васияти била амал қилгайбиз. Ва ҳар неким маслаҳат бўлса, барча иттифоқ қилгайбиз».

Элчиларни йибаргондин сўнг шаҳзода Иброҳим Султон ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек Утрордин Самарқанд сори мутаважжих бўлдилар. Ва Бердибек анда турди.

Султон Ҳусайн муҳолифат бўлгон жиҳатидин барча черик жайбалар кийиб, йўлга кирдилар. Ва намозшом таъйин эрдиким, Сайхун суйидин муз устидин утуб туштилар. Ва ажойиб нималардин улким, шаҳзодалар била беклар ва черик барча ўткондин сўнг муз синди ва уч тева хазина тевалардин сандуқлар била сувга борди. Магар дегайсиаким, муз анга муьтал

эрдиким, алар сувдин кечкайлар. Андин тун қайтиб, юруб саҳар вақти эрдиким хонимлар ва оғоларга еттилар. Ва ҳазрат илоҳи тақдирини амирзода Халил Султон ва беклар, барча черик — турку тожиқдин ва ироқий ва румийдин элчи келмақдин хабар топиб эрдиларким, Султон Хусайн черикни мутафарриқ қилиб, бир жамоат киши била Самарқанд сори боргон турур. Бас, бу хабар жиҳатидин алар ичида ваҳшати тушуб эрди, амирзода Аҳмад Умаршайх ва амир Худойдоди Хусайний ва амир Едгоршоҳ Арлот ва амир Шамсудин Аббос ва Бурундуқбек ва ўзга бекларким анда эрдилар, барча иттифоқ қилиб оғолар била ва Шайх Нуриддинбек била ва Шоҳ Малибек била кенгаш қилмай, амирзода Халил Султонни подшоҳ кутардилар, ва анинг била байъат қилдилар.

Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек Тошкентдаги бекларга мактуб йибаргонлари

3096 /Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек хабар тобтиларким, Тошканддаги беклар барча иттифоқ қилиб, амирзода Халил Султонни подшоҳ қилиб кутариб турурлар. Аларга хатлар битиб йибардилар, мазмуни буким, «Соҳибқирони саъид мағфур улар маҳалида васият қилиб муқаррар мундоқ қилдиким, валийаҳд ва қоиммақом амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир бўлгай. Ва бу жиҳатдин бизлардин аҳд олиб, онтлар бериб турурким, бу аҳду шартни ўзга қилмагайсиз. Ва бизлар ўшул аҳду шарт билабиз ва андин қайтмасбиз. Ва ҳаёлим, сизлар қилибсиз, ҳазратнинг васият қилгон сўзи била мувофиқ эрмас. Ва сизлардин ажаб турурким, валийнисъмат дегон сўздин чиқиб ўзга ҳаёл қилгайсиз ва сизлардин тамаъ бу эрдиким, агар ўзга киши мундоқ ишласа эрди, ани изза қилиб ўлдургай эрдингиз. Билмадуким, сизлар мундоқ ҳаракат қилурсиз. Ва ҳар кимдаким ақл бор, билурким бу иш йахши эрмас, албатта. Албатта пушаймон бўлгусидур, зинҳорким ҳаёлоти фосид била амал қилмагайсиз. Ва ному номусунгузни ҳеч (поймол) қилмагайсизким, бу бадномлик оламда қолгуси турур».

Хат битиб, беклар барча муҳр этиб, Абука Чехра билан йибардилар. Беклар хатни ўқуб, мазмунини билдилар ва ўз ишларидин пушмон бўлдилар. Аммо ҳеч фойда қилмас эрдиким, ихтиёрлари эликларидин кетиб эрди.

Бурундуқбек Тошканддин келиб боргон хатнинг жавобини келтургани

310a Шаҳзодалар ва хонимлар ва беклар Оқсулотқа туштилар. Бурундуқ амир Жаҳоншоҳ ўгли Тошканддин келиб, хонимлар ва шаҳзодаларга кўрунуш қилиб, таъзият еткурди. Ва андин сўнг шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек била кенгашиб, хатларким, Худойдодбек ва Шамсудин Аббос битиб эрдилар, аларга кўрсатти. Ва хатнинг мазмуни улким, «Бу ишни бизлар давлат маслаҳати учун ва давлат забти учунким, /асру улут воқеъа бўлди, кўрқукким, гавгойи ва фитна булмагай, йахшилиқ жиҳатидин қилдуқким, аромизда бир боши булгай, то ҳар киши бош чиқара олмагай ва салтанат бу хонадонда қарор топқай ва олам бир-бир булмагай. Ва бизнинг гумонимизда ул эрдиким, сизлар тақи бу маслаҳатқа кириб, бизнинг била муттафиқ булгайсиз. Аммо соҳибқироннинг васияти ўзга эрмиш ва биз билмадук. Ул соҳибқироннинг ҳукми жонимиз устида турур ва то тирик булгайбиз, ҳаргиз хилоф қилмагайбиз. Ҳар неким маслаҳат кўрарсиз, биз анга тобиъ турурбиз».

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек бекларнинг сўзларидин воқиф бўлдилар. Бурундуққа дедиларким, «Бизлар барчамиз соҳибқирон қилгон васиятдин чиқмасбиз ва амирзода Халил Султонга тобиъ булмасбиз». Бурундуқбек ҳам аларнинг сўзини хушлаб, ул тақи шаҳзода била аҳд қилиб, онт ичтиким, «Соҳибқирон қилгон васиятини ўзга қилмагаймисн». Ва мундин йана Худойдод Хусайнийга ва Едгоршоҳ Арлотқа ва Шамсудин Аббосқа ва ўзга бекларга хатлар соҳибқирон қилгон васиятдин воқиф эттилар. Ва фосид ҳаёлларидин манъ этиб дедиларким, «Соҳибқироннинг ҳаққини ёд

3106

қилинг ва қиёмат кунинда анинг юзидин шарманда бўлмагиз. Ва анинг сўзини узга қилмангизким, бу маънидин на худо рози турур ва на халойиқ. Зипҳорким узга ҳаёл қилмағайсиз, наким соҳибқирон васият қилиб турур, анинг била амал қилинг», деб хатлар битиб, Бурундуқбек била йибариб дедиларким, «Андаги бекларга айтингларким, зинҳор андоқ қилмасунларким, ул азизнинг руҳи ташвиш бўлмай. Барча амирзода Пир Муҳаммад била аҳд қилинлар. Ва андоқ қилингим, амирзода Халил Султон ҳам тобиъ бўлмай. Барчангиз бу жиҳатдин аҳдномалар битиб йибарингим, аҳдномаларингиз Самарқандга бизга келмай, то барча аҳдномаларни шаҳзодаи валий-аҳд Пир Муҳаммадга йибаргайбиз».

Бурундуқбек хатлар била қайтиб борди.

Хонимлар ва оғолар кучуб, амирзода Улутбек ва амир Шоҳ Малик била барча чериклари била мукамал бўлуб, ўнг қул сори юридилар. Ва Иброҳим Султон ва Шайх Нуриддинбек бир жамоат беклар била чериклари била мукамал бўлуб, сул қул сори мутаважжих бўдилар. Ва барча Самарқанд сори мутаважжих бўдиларким, ботроқ шаҳарга кириб, забтига машғул бўлғайларким, ногоҳ халали ва фитна воқия бўлмағай.

Ул маҳалда шаҳзодалар иккаласи ун бир ёшда эрдилар. Ва амирзода Улутбек (тўрт ойу) йигирма (етти) кун Иброҳим Султондин улутроқ эрди*.

Йўлда юруб Қўрчуқ мавзёида етдилар. Шоҳ Маликбек барчадин бурун юриди. Аммо Аргуншоҳбек Самарқанднинг дарвозаларини боғлаб, шаҳарни мазбут қилиб эрди. Анинг учунким, амирзода Халил Султон анга хатлар битиб куб ваъдалар қилиб эрди. Ва хатда битиб эрдиким, «Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбекким, Самарқанд сори мутаважжих бўлуб турурлар, аларни шаҳарга киргали қўймағайсен». Ва анга анча ваъдалар қилиб эрдиким, ани тамом ўзига тортиб эрди.

Шоҳ Маликбек илгари юруб, Самарқанд шаҳрига етти, дарвозаларни боғлиқ кўрди. Шайхзода дарвозасинин Чоҳорроҳа дарвозасига бордиким, Аргуншоҳбек ва Хожа Йусуф ул дарвозада ултуруб эрдилар. Аларга етиб сўзлашди. Аммо Аргуншоҳбек Шоҳ Маликбекни шаҳарга киргали қўймади. Ва сўзи бу эрдиким, «Соҳибқирон бу шаҳарни менга тобшуруб турур, то шаҳзода валийаҳд Пир Муҳаммад ва ўзга шаҳзодалар бир ерда йиғилмагунча, шаҳзода Пир Муҳаммадни подшоҳ кўтармагунча мен шаҳарни ҳеч кишига бермагум турур». Шоҳ Маликбек бу сўзни эшитиб билдиким, амирзода Халил

311а

Султонга ҳаводор эрур ва ҳаргиз /анга маъқул сўз деса, ул қабул қилмагусидур. Отининг жиловини қайтариб, йиғлаб-йиғлаб қайтти. Қўҳан суйидин ўтуб Алиободқаким, (Сугдининг улут кентларидин турур), бориб, анда (Қўрчуқ уқбасининг ўтиб, Алиободқа келгон) шаҳзодаларга ва оғоларга қўшулди ва воқия бўлгон кайфиятни аларга деди ва Аргуншоҳдин аларга хабар берди. Алар бу жиҳатдин ғамгин бўлуб, соҳибқирондин ёд қилиб, куб йиғладилар. Сарой Мулк хоним ва Туман оғо ва беклар кенгаш қилиб, маслаҳат андоқ кўрдиларким. Бухоро сори борғайлар. Оғолар дедиларки, Шайх Нуриддинбек Самарқанд бориб, андаги бекларга насихат қилғай, шоядким қабул қилғайлар. Барча бу маслаҳатни йахшилаб, Шайх Нуриддинбекни йибардилар. Сешанба кунин, рамазон ойининг аввалида (03.03.1405) Шайх Нуриддинбек отланиб, Чоҳорроҳа дарвозасига ичкаридаги бекларни чорлатиб, куб насихатлар қилди. Алар эшитмай, жавоблари ўшул эрдиким, Шоҳ Маликбекка айтиб эрдилар. Шайх Нуриддинбек оддин тушуб, йайог бўлуб, кўфрукдин ўтуб дарвозага етиб турди ва дедиким, «Бу иш ёрича эрмас. Мени йалғуз ичкари киргали қўйунлар, то бевалар била сўзлашиб, насихат қилиб чиқайимким, охир вақтда пушаймон бўлмағайлар». Ва ҳар нечаким муболига қилди, ани шаҳарга кийурмадилар. Шайх Нуриддин кўрдиким, алар насихат эшитмаслар, заруратдин отланиб, Алиободқа борди ва шаҳзодаларга ва хонимларга воқия бўлгон сўзларини шарҳ қилди.

Бурундуқбекнинг сўзиким, Тошкандга бориб эрди

Айтиб эрдуким, (Шайх Нуриддинбек) ва Шоҳ Маликбек андаги бекларга хат битиб, соҳибқирон қилгон васиятдин аларга айтиб йибарди.

* Улутбек 22.03.1394 да, Иброҳим Султон 14.08.1394 да, туғилган эди. Бу ерда хижрий ойлар назарда тутилаетир.

Бурундуқ Тошканд бориб, хатни андаги бекларга кўрсатти. Алар Халил Султон билан байъат қилгонларидин пушаймон бўлуб, йибаргон хатни уқуб, барча сўзларни мусаллам тутуб, иттифоқ билан дедиларким, /«Тоғу тахт ул кишига бўлурким, ани соҳибқирони саъид мағфур васиятида айтибдур. Биз баидалар анга тағйир ва табдил бўлмакка ризо эмасмиз». Алар ҳаммаси шу маънода паймон қилдилар ва ул мажлисда аҳднома битиб, барча ўз муҳрларини қўйдилар. Амирзода Халил Султон ҳам заруратдин ризолиқ берди. Ва аҳдномени хат ва муҳр бирла ва туҳфа ва ҳадялар бирла Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек олдига элчи этиб Аталмишни йибардилар, ва ул ердин таъжил билан шаҳзода валиаҳд олдига бореун деб. Амирзода Халил Султон Аталмишга таважжух бўлуб дедиким, «Биз амирзода Пир Муҳаммадқа ниязмадбиз ва ихлос билан арзадошт қилиб, ҳавохоҳдурбиз. Ва соҳибқирони саъид мағфурнинг васияти бирла сизни ул ҳазратнинг қоним мақоми деб билурбиз». Ул бу каби сўзлар билан фириб бериб, дилларини мафтун этди ва баъзи бекларни ўзига ҳамроҳ қилиб, тахт ва подшоҳлиқни эликига олманка фурсатни ганимат билиб, тавиққуфсиз салтанат сарири Самарқандқа азм қилди. Шаҳарга келиб, подшоҳлиқ тахтига ўлтуруб, хос ва оммани ўзининг чокари ва гуломи қилдиким, *ал-нисон ибнйул эҳсон*¹¹²⁴ дебдурлар.

Чун шаҳзода истило тариқига кирди, андин сўнг Тошканд ва Сайрамда анга ҳамфикр ва ҳамдил бўлгон беклар ва мулозимларга ҳазрат соҳибқирондин қолгон барча от ва хачир ва тевадарши улаштурди. Аларга тақи нуқуд ва кумошлар ва рахтлар ва жайбалар ва черик асбобларини ҳам улаштурди. Сўнгра андин кўчуб, салтанат сарири Самарқанд сори мутаважжих бўлди. Ва чун Сайхун сўйига йақин келди муқаррар қилдиким, Бурундуқбекни черик бирла Сайхун сўйи бошига, Шоҳрухиянинг юқорисига йибаргай.

312a Андин сўнг шаҳзода сувдин кечди. /Амирлар Худойод Хусайний ва амир Шамсуддин Аббос ва ўзга беклар ул уқбадин равона бўлдилар. Амир Бурундуқ андин бурун Худойодбек ва Шамсуддинбек билан хуфийча машварат қилиб, келишиб эрдиким, «Мен шаҳзодалар ва Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбекнинг аёқлари ортидин борайим ва аларга қўшулайимким, аҳд шул эрди». Беклар анга дедиларким, «Бизлар ҳам подшоҳи саъиднинг васияти муқтазосини тажовуз этмакни истамайбиз ва ҳукумат амирзода Халил Султонга бўлмакни истамайбиз. Бизнинг мақсадимиз андин айрилиб, Очиқ Фаркат¹¹²⁴ тарафига бормакдир». Бурундуқбек аларнинг раъйини тўғри топди ва дедиким, «Сизлар неча кун Тошкандда яқинида тавиққуф қилурсизким, мен рўй берур воқеъани сизларга билдиурмен».

Бекларнинг амирзода Халил Султон билан муҳолифат қилгонлари сўзи

Чун Бурундуқбек ва Рустам Тағай Буга ва Абдулкарим Ҳожи Сайфуддин Сайхун сўйига келиб кўфрукдин ўтдилар, Бурундуқбек кўфрукни буздиким, токи киши кўфрукдин ўтмасун деб. Ва кўфрукнинг олотлариким, миҳ ва таноб ва йағочлар ва ғайруҳу эрди, аларни пароканда ва паршон қилди ва юзини Самарқанд тарафига бурдиким, шаҳзодалар сафига қўшулгай.

Ул тарафдин Худойодбек ва Шамсуддинбек ўз чериклари билан қайтиб, Очиқ Фаркат тарафига мутаважжих бўлуб эрдилар. Амирзода Халил Султон бу ҳолдин хабар топиб, дарё калорига келди ва буюрдиким, кўфрукни йасасунлар, деб. Эртаси кун барча черики бирла кўфрукдин ўтди. Бурундуқбек икки сув аросига етқонда Жалоли Бавурчиким, Шоҳ Маликбек Самарқанддин қайтқонида хонимлар ва шаҳзодалардин/ қочиб, аҳд шартин кечиб амирзода Халил Султон ҳузурига келур эрди, ул ерда анга дучор бўлди. Ва Рустам Тағай Буга андин айрилиб, Алиободқа бориб, шаҳзодалар билан қўшулди ва Бурундуқнинг қайтқонини аларга деди. Аммо Бурундуқбек шарманда ва хижолатзада амирзода Халил Султонга етиб, узрхоҳлук билан тилини очиб, йанги бошдин шарт ва аҳд қилди. Ва оит ичти. Ва шаҳзодаларнинг бўлгон кишиси ул аҳдномаким, амирзода Пир Муҳаммад учун битиб эрдилар, андин қайтдилар, ва салтанат қасдига Самарқанд сори юридилар.

Бу хабарни Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек эшитиб, оғоларга ва хонимларига дедиким, «Муфсеидлар йана фасодқа юз тутуб, амирзода Халил Султон била байъат қилиб турурлар. Ва аҳдларидин қайтиб, иттифоқ била Самарқанд сори мутаважежиқ бўлуб турурлар». Бу сўзни эшитиб, оғолар ва хонимлар барчанинг кўнгуллари бузулуб, йиғлайбошладилар. Ва дедиларким, «Хануз соҳибқирон фавтидин кўб кун кечмай турур, мундоқ ишлар қилурлар. Ва ул соҳибқироннинг руҳидин уялмаслар ва анинг ҳаққини унуттилар. Аммо умид ултурурким, агарчи мундоқ ишлар қилурлар, жазо-ларини бот тобқайлар».

Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек дедиларким, «Мунда ҳеч шак эрмаским, алар расво бўлурлар. Худойдин умидимиз улдурум, бизларга тавфиқ бергайким, то тирик бўлсак валийнёмат ҳаққини унутмагайбиз, валийнёмат қилгон васиятидин чиқмагайбиз. Ва анинг пок руҳидин ҳим-мат тилаб, шаҳзодаларнинг хизматиға жон била кушеш қилгайбиз. Ва эликимиздин келгунча бандалиқ қилгайбиз. *Ва мин Аллоҳил-авн пат-таъ-йил, нинаҳу Ҳамидуи Мажидуи*¹¹²³

Беклар оғолар била кенгашиб, Бухороға боргонлари

313а Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек бу сўзларни оғоларга арз қилиб дедиларким, «Қазиялар мундоқ бўлди, маслаҳат бу турурким, биз бандалар шаҳзодалар била Бухороға боргайбиз, сизлар Самарқандға /боргайсиз. Ва бизлар Бухородин амирзода Пир Муҳаммад қошида боргайбиз ва соҳибқирон қилгон васият сўзларини анга дегайбиз. Агар Ҳаққ таоло мадал қилса, аҳни бузулгонларини узрохоҳлик қилгайбиз».

Хонимлар ва оғолар барча бу сўзларни хушлаб, таҳсин қилдилар. Ва мундоқ қарор бўлгондин сўнг оғолар қошидин чиқиб, ўзга бекларким, анда ҳозир эрдилар, кенгаштилар ва дедиларким, «Барчаға маълум-турурким, андоқким, бизлар соҳибқиронға маҳрам эрдуқ, ўзгалар йўқ эрди. Ва анинг давлатида ҳузуримиз барчадин артуқ эрди. Агар бизлар ул валийнёматни унутсак, азал ва абад мальунларидин бўлгайбиз. Агарчи ҳоло бизга ихтиёр қилмай турур. Аммо анинг фармонидин чиқмасбиз. Агар ўзгалар қиёмат кунини соғинмайдулар, бизлар соғиниб қўрқарбиз. Эмди бизга ул добия бўлуб турарким, амирзода Пир Муҳаммад қошиға боргайбиз ва анинг хизматида белнимизни боғлаб хизмат қилгайбиз, анинг учунким, соҳибқироннинг васияти бу эрди. Агар бу ишда жонимиздин кечсак кечарбиз ва аҳду паймондин кечмасбиз. Сизлар тақи соҳибқироннинг йақин кишиларидинсиз. Эмди бу ишда не-нима дерсиз ва сизнинг хаёлингизда не-нима кечар?»

Алар барча йиглаб, иттифоқ била дедилар: «Ҳар неким, соҳибқироннинг ҳукми воқиб бўлуб турур, биз анинг била амал қилурбиз. Ва мундин ўзга андишаларимиз йўқтурур. Мутобият камарини боғлаб, сизлар била муво-фиқбиз. Ҳар неким эликимиздин келса, жон била қилурбиз».

Ул бекларким иттифоқ қилдилар, Аталмишбек ва Тукал Қарқара ва Ҳасан Чигдовул ва Арислон Тархон (ва Уставий) ва Шамсуддин Алмолигий ва Муса ва Камол ва Бастарий Вафодор ва ўзга бекларким, барча соҳибқироннинг маҳрамлари ва хосса кишилари эрдиларким, иттифоқ қилдилар.

Шаҳзодалар била беклар Бухороға боргонлари

313б Рамазон ойининг учуда (05.03.1405), /панжшанба куни (олиймакон наҳзодалар) Улуғбек Мирзо ва амирзода Иброҳим Султонким, соҳибқироннинг ҳарамлари ва фарзандлари, балким кўрар кўзлари эрдилар, бегимлар ва оғолар ва хонимларни хайрбод қилиб, йана соҳибқироннинг мусибати тоза бўлуб барчадин фарёд ва зори чиқиб, нола қилдилар. Ва андоқ ҳолати воқиб бўлдимким, шарҳ қилса бўлмас, хоссатан маҳди аъзо Сарой Мулк хоним ва Туман ого анча юзларига ва бошларига урдиларким, юзлари ва бошлари жароҳат бўлди ва қон юзларидин юра бошлади. Нолаю зоридин сўнг шаҳзодаларни кучуб, юзларига ўпуб ижозат бердилар.

Алар Алинободдин кўнгуллари афкор ва кўзлари хунбор отландилар. Ва

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек шаҳзодалар била Бухорога мутаважжиях бўдилар. Ва соҳибқирон хазинасиким, лаълу жавоҳир, олтуну кумиш ва рахту кумош, ҳар неким бор эрди ўзлари била элтдилар. Ва Рустам Тагай Бугани, илгари Бухорога йибардилар.

Соҳибқироннинг ҳарамлари Самарқандқа бориб, таъзият очқонлари

314а Соҳибқироннинг ҳарамлари баъзи кичик шаҳзодалар била, мисли Бойқаро ва Ийжал ва Саъд Ваққос ва Суйургатмиш ва гайруҳу бир жамоат хосса кишилари била Алибоддин кучуб, соҳибқироннинг туг ва наққораси била Самарқанд сори мутаважжиях бўдилар, ва таъзият тўнларини кийиб, нола ва фарёд била Чаҳорроҳа дарвозасига етдилар. Ичкаридаги беклар йамон андишалар қилиб, аларни киргали қўймадилар. Ва ул кун алар шаҳзода Шоҳрухнунг боғиким, дарвозага йақин эрди, анда бориб тушдилар, ва ул кеча анда турдилар. Тонгласи ҳазрат олиёт ва шаҳзодаларким, мулозимат эрдилар, киши-қаролари била шаҳарга кирдилар ва Муҳаммад Султон мирзонинг мадрасасига бордиларким, соҳибқиронни анда қўйиб эрдилар. Анда тушконда аза очиб, фарёд ва фиғонга машғул бўдилар. Оғолар юзларини йиртиб, сочларини узуб, андоқ зори бирла йиглар эрдиларким, шарҳ қилса бўлмас. Ва шаҳзодаларнинг хотунлариким, шаҳарда эрдилар ва бекларнинг хотунлари ва бузурғларнинг хотунлари барча қаро кийиб, бўйуларига қаро кийизлар солиб, барча келиб жамъ бўлуб, фарёд қилур эрдилар. Ва амирзода Муҳаммад Жаҳонгирким шаҳарда эрди ва ўзга шаҳзодалар ва беклар ва акобиру ашроф, мисли Хожа Абдул Аввал ва Хожа Асомиддин ва Саййид Шариф Жўржоний ва Амирак Донишманд ва гайруҳу барча либосларини тагаййур бориб, ҳозир бўдилар. Ва самарқандийларнинг аҳли барча дўконларини боғлаб, нола ва фарёд қилур эрдилар. Ва ҳолати бўдиким, шарҳ қилса бўлмас. Наам:

Шаҳрнинг эру хотули барча
Қилдилар бу алам учун афғон.
Йақоларини қилдилар юз чок,
Кузлари эрди барчанинг гирён.
Қаро тўнлар ичинда кирдилар,
Ойдек кечадаки бўлса аён.
Бўлди эл оҳидин қаро бу фалак,
Оҳ, бу дарддин ҳазор афғон.

Йиглагондин ва оҳу фиғон қилгондин сўнг сўрдиларким, сабрдин ўзга ҳеч чора йўқтурур. Ва барчага охируламр ушбу кун келгусидур, қазага риъзо бериб, таҳаммул ва сабр била амал қилиб ўлтурдилар.

Шаҳзодалар ва бекларким, Бухорога бориб эрдилар, аларнинг қиссалари

314б Жувоиббахт шаҳзодалар амирзода Улғубек ва амирзода Иброҳим Султонким, Алибоддин Бухорога бориб эрдилар, жумъа куни, рамазон ойининг туртида (06.03.1405) қалъа Дабусийга етдиларким, ул қалъа асру берк ва мустаҳкам эрур. Ва Самарқанд сўйи¹²⁶ анинг тубидин ўтар. Ул ерда Мангли Хожанинг иниси Баён Темур Хозин (Самарқанддин) келди ва Хожа Йусуф ва /Аргуншоҳбекдин хатлар келтурди. Мазмуни буким, «Биаларким, шаҳар дарвозаларини сизларга очмадук, хаёл қилмагайсизким, йааги бўлуб очмадук. Бизнинг мақсудимиз соҳибқироннинг васияти эрди ва ул васиятни биз ўзга қилмасбиз. Ва амирзода Халил Султон келгусидур, ани ҳам шаҳарга киргали қўймасбиз. Ва мунга мушфиқбизким, тахтғоҳни сақлагайбиз анга-чаким, амирзода Пир Муҳаммад валийаҳд келгай. Ул келгондин сўнг шаҳарни анга тобшурурбиз. Сизларга хабар йибардук, то кўнглунгуз қолмагай ва биздин маъзур тутқайсиз». Ва хатнинг охирида онлар ичиб эрдиларким, «Ушундоқ қилурбиз ва ўзга қилмасбиз».

Аммо беклар хатни уқуб, аларнинг сўзларига иътамид қилмадилар. Аммо маслаҳат учун келгон киши била йана Самарқанддаги бекларга хат йибардиларким, «Раҳмат сизларга, фикриким қилибсиз, муңдин йахшироқ фикр бўлмас. Ушбу фикрингиз била муттафиқ бўлунглар ва шаҳарни мазбут сақлангиз. Ва агар хилоф қилсангиз, куб пушаймон бўлгунгуз турур. Агар сизлар бу сўзлар била мустаҳкам булуб, шаҳар сақласангиз, то шаҳзодаи валийаҳд келгунча ҳазрат соҳибқироннинг васияти била амал қилмиш бўлгасиз. Ва сизлардин олам бўлгунча йахшилиқ дегайлар ва сизлардин бу йахши ишингиз оламда ёдгор қолгай. Шаҳзода бу тахт устида қарор тобса, сизларким, анинг учун тахтни сақлагансиз, муқаррар турурим, мартабаларингизни улуг қилгусидур ва анинг давлатида сарафроз ва шодком бўлгунгуз турур. Ва агар йамон ҳаёл қилиб сўзунгуздин қайтсангиз ва ўзга андиша қилиб валийнеъмат аҳдига вафо қилмагасиз, бу бадномлик била оламда машҳур бўлгасиз», деб хат битиб, Баён Темур Хозинга бердилар. Ушун замон ул қайтиб Самарқандда кетти.

315а

Амирзода Халил Султон била Самарқанддаги /беклар муттафиқ бўлгонлари

Баён Темур Хазиначи Самарқанд сори мутаваажжих бўлди. Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек шаҳзодалар била Бухорога мутаваажжих бўдилар. Ва икки-уч кундин сўнг хабар келдиким, амирзода Халил Султон беклар била ва черики била Тошканддин Самарқанд сори мутаваажжих булуб эрди, бу даъво билаким, мулкни олгай. Амир Хожя Ёусуф ишканилар била Самарқанддин чиқиб, Шероз¹²⁷ борибким, андин шаҳаргача тўрт йағочи йўл турур, амирзода Халил Султонни анда қўруб, пешкашларини тортиб турур. Ва акобиру ашроф барча Самарқанддин чиқиб утрав боргондирлар ва Кухак суйига етқонда Аргуношох шаҳарнинг калидларини ва хазина калидларини олиб бориб, анда қўрунуб қилиб турур, ва барча бадахшлар иттифоқ била анга мулозим бўдилар ва соҳибқирон (руҳидин) ҳеч андиша қилмадилар.

Шайх Нуриддинбек ва Шоҳ Маликбек ва ўзга беклар бу хабарни эшиттилар, аларга лаънат деб, хатлар йибардилар ва узлари Бухорога бориб, шаҳарга етиб, Аййуб найгамбар алайҳиссаломнинг мазорини тавоф қилиб, мадад ва ҳиммат тилаб, шаҳарга кирдилар. Ва йана йанги бошдин шарт ва аҳд қилдилар ва шаҳарнинг иморатиға машғул бўдилар. Ва шаҳарни икки булуб, ул сориким, иморат ва шаҳар бозори сори эрди, амир Шоҳ Малик ва амирзода Улугбек сақлагайлар, ва ул ярмиким, ташқари сори турур, Иброҳим Султон ва амир Шайх Нуриддин сақлагайлар. Ва Рустам Барлос ва иинси Ҳамза ва Аталмиш ва Тукат Қарқара ва ўзга беклар шаҳар ичида турсулар. Ва ҳар бири бир дарвозани муҳофизат қилиб хабардор бўлгайлар. Ва бу тариқ била қарор қилиб, ҳар киши ўз ишига машғул бўлди. Ва шаҳарнинг буржу брусини иморат қилдилар.

Амирзода Халил Султон Самарқанд тахтида ўлтуруб, подшоҳ бўлгонининг зикри

315б

/Мавлоно Бадриддин мунажжим ихтиёри била чаҳоринанба куни, рамазонининг ўн олтинчида торих саккиз юз еттида, товуқ йилида (18.03.1405) амирзода Халил Султон Самарқанд шаҳриға кириб, арк қалъасига кириб, хазиналарини мутасарриф булуб, тахтда ултурди. Шаҳзодалар ва беклар барча юкунуб, муборакбод дедилар. Ва маслаҳат учун амирзода Муҳаммад Жаҳонгирким, амирзода Муҳаммад Султоннинг ўгли эрди ва амирзода Пир Муҳаммад валийаҳдининг биродарзодағи булур эрди, ани хон қилди ва анинг ёши ул маҳалда тўққуз йил эрди. Ва ани иззат учун юқори ўлтургузди. Ва амирзода Халил Султон истиқбол била салтанат амриға машғул бўлди ва сикка ва хутба Мовароуннаҳрда анинг отиға ўқудилар. Икки кундин сўнг амирзода Муҳаммад Султоннинг мадрасасиға бориб, йана таъзият очтилар. Барча эл қаро тўнлар кийиб, нолау зори қилабонладилар. Назм:

Йана тушти олам аро юз хуруш,
Йана урди гам ути даҳр ичра жұш.

Равон бўлди ул гамда мардум беруш,
Халойиқ кўзидин (бўлди) йана сел хун.

Ва андоқ нола ва фарёд ва жұшу хуруш элдин қўбтиким, шарҳ қилса бўлмас. Фарёду фиғондин сўнг қўйлар ва отлар ва утлар ўлдуруб, ош тартиб эттилар ва неча кун пайи ош бердилар. Ва андин сўнг соҳибқироннинг хосса наққорасини бир замони чорлаб, андин сўнг йирттилар.

316a Ҳазрат соҳибқирони покэътиқодқаким, асру ихлос ва сидқ ҳазрат Рисолат, салл Аллоҳу, *алайҳи ва салламнинг* авлодига бор эрди, доим хотирида ул эрдиким, улгондин сўнг Саййид Барака алайҳир раҳмат вар ризвоннинг аёғи сори бўлғай. Неча кундин сўнг Саййиди мушори илайҳининг муборак сўнгагиким, Андахудда амонат қўйиб эрдилар, аларни келтуруб ул гунбазким, соҳибқироннинг холи хатти букун учун йасаб эрди, келтуруб дафи қилдилар. Ва ул /ҳазратни нечукким ният қилиб эрди, Саййид мушори илайҳининг аёғи сори кўмдилар. Ва амирзода Муҳаммад Султонни тақи анда (ул ҳазратнинг ёнига) қўйдилар. *Наввара Аллаҳ марақидиҳим би қанадил ил-мағфирати вал-ғуфрани ва "атараҳо би-насаим ал-унс мин ҳаданқил жинони башаррахум Раббуҳум би-раҳматиҳ минҳи вар ризван.* Самарқанднинг салтанати амирзода Халил Султонга қарор тобти. Хазина эшикин очиб, бекларига инъомлар қилди, эътидол сақламай олтуну кумуш-ни буғдой тортқон тарозуси билла улаштурди.

Амирзода Халил Султон подшоҳ бўлгонининг зикри ва йана завод тобқонининг сабаби

Хушманд, соҳибдил, доно подшоҳлик мартабасини ҳазрат Азза жалла жалолухунунг қўланкаси билур. Жаҳонбонлик ва фармон замонининг поясини ҳазрат Ҳаққ қудратидин билур. Ва бу иш ҳар кишига муяссар бўлмас, то киши бу амрга лойиқ бўлмагунча. Шоҳлик чатри ҳумой турурким, хосса бандаларигаким: *Йахтассу би-раҳматиҳи ман йашазу!*¹²⁹ саодат қанотини хосса бандаларининг бошларига очиб, қўланка солур, то бу мартабага етқайлар. Ва шоҳлик черикнинг кўпи билла ё мол билла муяссар бўлмас.

316b Мақсуд бу сўздин ул турурким, шавнат ва комкорлик асбобидинким, амирзода Халил Султонга муяссар бўлди, олам бино бўлгондин бери мушқилким, кишига мундоқ асбоб муяссар бўлмиш бўлғай. Ва насаб юзидин соҳибқироннинг набираси эрди. Ва соҳибқирон улгондин сўнг барча беклар ва черик Тошкандта анинг билла эрдилар. Бу хабарни эшитиб, барча ҳайрон бўлуб эрдилар. Аммо соҳибқироннинг ҳозир ўлгонларидин андин улўғроқ киши йўқ эрдиким, ани подшоҳ кўтардилар. Ва бу ишни йахши иш билиб, Самарқанд келиб, Самарқанддаги беклар ва бузурғлар барча бу маъни билла муттафиқ бўлуб, рози бўлуб, ани подшоҳ кўтардилар. Ва молу хазинани анга тобшурдилар. /Ва шаҳзода Халил Султон Самарқанд тахтида подшоҳ бўлуб, давлат билла ўлтурди. Ул маҳалда Самарқанддек ер юзида маъмур шаҳар йўқ эрди. Ва атроф оламдаги фозиллар ва донишмандлар ва ҳунармандлар кўчлари билла анда эрдилар. Ва хазиналарким, анда бор эрди — олтуну кумиш ва рахту қумош ва аслаҳа — ҳар нимадин хазиналар тула эрди, андоқким, агар барча олам нависанда бўлуб, ҳисоб этса эрдилар, бир хазинанинг уҳдасидин чиқа олмас эрдилар. Ва хайма ва хиргоҳ ва саронарда ва соябон не худким шарҳ қила олур, анинг учунким, Эрону Турондаги подшоҳларнинг йиллар йигилгон хазиналари, Қалмоқдин Румгача ва Ҳиндустондин Шомгача, Хоразмдин Дашти Қифчоққача, Рус ва Булгор ва Фаранг — бу барча вилоятлардин ҳар нимаким, олиб эрдилар, барчани мунда келтуруб, жамъ этиб эрдилар. Ва ўтгуз олти йилким, ҳазрат соҳибқирон оламни мусаххар қилиб эрди ва вилоятларнинг молу хирожи мунда тушар эди, мундоқ хазина ва йароқ бу шаҳзоданнинг эликига тушти, тўрт йилда андоқ қилдиким, ул молдин ҳеч асар қолмади. Ва анинг давлатига заводи бўлгонининг сабаби бу эрдиким, нечукким бурув баён қилиб эрдуким, Шод Мулк отлиқ амир Ҳожжи Сайфуддиннинг тағмаларидин эрди, анга ошиқ бўлуб, ҳазрат соҳибқирондин йашура ани никоҳ қилиб олиб эрди.

Аммо кўркунчдин анинг висолига ета олмас эрди. Подшоҳ бўлгонда фароғат била анинг била айшу ишрат қилур эрди. Ва анинг сеҳридин асло чиқмас эрди. Ва ҳар неким, ул маслаҳат кўрса эрди, ушандоқ қилур эрди ва ўз ихтиёрини анга берди. Ва исроф эликини очиб, андоқ хазинани оз фурсатда талаф қилди. Ва андоқ кишиларни тарбият эттиким, вилоят алар жиҳатидин хароб бўлди. Ва бир жамоат/ ётларни ўзига муҳаррам қилиб, аларни бек этти. Ва ул нокасларнинг димоглари ҳайбат пайдо қилиб, баса, фасод қилур эрдилар. Ва йана бир йамон ҳаракат бу эрдиким, ул хотунким, анинг маҳбуби эрди, анга дедиким, «Соҳибқироннинг қамолари ва хотунлари кўб турур. Ҳар бирини бир бекка бермак керак, то бу беклар жолалари била давлатхоҳ ва ҳаводор бўлгайлар. Ва алар йакжиҳат бўлгонидин сўнг олам низом ва қарор тобқуси турур». Кўб васваса қилгондин сўнг ул шаҳзодаи ақлсиз бир жамоатиким, вожибул азм эрдилар ва анга барча анодек эрдилар, куч била ҳар бирини бир бекига берди. Ва дурларни ҳаромхўрлар билан бир ерда қўшди ва ёқут рамойини атиқ била тенг қилди. Шеър:

Бу иш қилди ва бўлмади шармисор,
На эл юзидин ул, на аз кирдикор.
Чу фориғ эрур шаҳ зино, хушу бод,
Анинг мулки бот боргусидур барбод.

Бу ҳаракатидин барча черик ва раъйيات андин кўнгул узуб, анинг била йамон бўлдилар. Ва бу барча йамон мусоҳибларнинг мусоҳибатидин бўлди. Ва ножинс кишилар била ҳамнушин бўлгон жиҳатидин эрди.

Бу воқиға бўлгондин сўнг барча эл билдиким, соҳибқиронким, бу хотунни ўлдурғали буюруб эрди, бежиҳат эрмас эрмиш. Бали, ул кўнгулдаким, ал-ҳамомаат зиёни бўлғай, ҳеч нима каззоф била бўлмас. Албатта, анда бир сирри борким, ўзгалар ани фаҳм қилмаслар.

ХОТИМА

Соҳибқирони нек, ул ҳолатиким, йалғуз эрди ва не-нималар анга воқиъ бўлди ва угуллариким, айёми давлатида бор эрди, киши эрди. Ҳазрат соҳибқироннинг авсофи ва ахлоқи ҳамидаси, *анара Аллах бурҳонаҳу*,/ ҳазрат Ҳаққ таборак ва таоло тавфиқидин салтанат мартабасида етиб, жамъ қилиб эрди. Ва камоли муъаддалат ва диндорлигидин, заръйятпарварлигидин *Инна Аллаху йаъмуру бил-адл вал иҳсан*¹³⁰ била амал қилиб, барча фақир мискидин хабардор эрди, нечукким юқорида андак шарҳ қилдук. Мақсуд бу сўздин бир неча фазилати турурким, соҳибқироннинг хоссаси эрди. Ва ҳазрат соҳибқироннинг туққузунчи атоси Туманахон эрди, Бузинжар наслидинким, қиёт қавмидин эрдиким, Қиёт Турк ибн Йофаснинг ўгли эрди. Ва Йофас Нуҳ алайҳиссаломнинг ўгли эрди.

Аммо соҳибқироннинг атоси амир Тарагай эрди ва анинг атоси амир Баргул. Аммо буларнинг шавкат ва салтанат била хушлари йўқ эрди. Мулку салтанатни уруг-қиёшларига тобшуруб, ўзлари дарвешлар ва сулаҳоларга мулозимат қилур эрдилар. Аммо подшоҳлиқ ва сурурлуқ ва ҳазратнинг аслида ёр экон жиҳатидин йигирми беш ёшида ҳиммат этагига элик уруб, туққуз йил юруб, кўб ишлар қилиб, салтанат амрига машғул бўлди. Барча ишни йалғуз қилиб, гаҳи раъй ва тадбир била, гаҳи қилич зарби била иш қилур эрди. Ва мундоқ ишларким, ул қилди, ҳаргиз ҳеч киши қилмагондур, нечук китобда шарҳ қилиббиз. Ва уттуз беш ёшида салтанат тахтида ўлтурди ва мақоми аслини пойтахт қилди. Ва уттуз олти йил юруб, оламни мусаххар қилди. Чигатойхоннинг улусини ва Хулогухоннинг улусини ва ўзга улуг мамлакатларни мусаххар қилди, нечукким, шарҳ қилибтурбиз. Ва салтанат ва подшоҳлиқни андоқ қилдиким, андин артуқ

хаёл қилса бўлмас. Ва мундоқ салтанат ҳаргиз киши қилмагон турур. Анинг учунким, андин бурун ҳар подшоҳким оламини забт қилиб
318a турур, анинг учун узгалар бориб иш қилгон турурлар. Ва баъзи / вилоятларга бормаи биров-нима била сулҳ қилиб турурлар ва анинг била рози бўлгондурлар, нечукким тарихлари маълум турур. Аммо бу соҳибқирон ҳар ерким, йақин ва йироқ эрди, ул сори мутаважжих бўлуб, андаги подшоҳни андин кутариб, уғлонларидин бировни анда қўйуб кетти. Ва ўзга подшоҳлардек оз нима билан қоний бўлмади.

Ва йана соҳибқироннинг иши бу эрдиким, агарчи қурултой қилиб, беклари била ва шаҳзодалар била мамлакат иши учун кенгаш қилур эрди. Аммо ул кенгаш била амал қилмай, ҳар неким ўзи маслаҳат кўрса эрди ё кўнглида тушса эрди, анинг била амал қилур эрди¹¹³¹. Ва ул тадбир давлати била мувофиқ тушуб, хоотири тилагондек бўлур эрди. Ва нечукким кенгашда ўзи хаёл қилгон иш била ишлар эрди. Ҳар ердаким, борур эрди, ўзи илгари юруб иш қилур эрди ва узгаларга буюрмас эрди.

Бу соҳибқироннинг майли иморат била ва хайру эҳсон била асру қуб эрди. Ва андин қуб иморатлар ва масжиду хонақоҳ ва роботу кўфрук ва ғайруху оламда бисёр қолиб турур: Эроғу Туронда ва борур-келур кишилар ва мусофирлар ва андин қайда ҳар қайда тобарлар.

Ва йана ҳазрат Ҳаққнинг иноятларидин улдурурким, соҳибқирон саодатмандқа Ҳаққ субҳонаху ва таоло уғлонлар каромат қилиб эрдиким, умид кўзи аларнинг жамолидин йаруқ эрди. Ва бу уғлонлар ва набиралар уттуз олти киши эрди.

Бу тафсил била Жаҳонгир мирзо наслидин ун бир уғул эрдиким, барча соҳибқирон замонида эрдилар.

Мирзо Муҳаммад Султондин уч уғул: Муҳаммад Жаҳонгир тўққуз ёшида эрди; Саъд Ваққос олти ёшида эрди; Йаҳё беш ёшида эрди; ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгир йигирми еттида эрди. Андин етти уғул қолди, барчадин улуг Қайду эрди, тўққуз ёшида, Халид (етти
318b ёшда) эрди; Бузанжир, / Саъд Ваққос, Санжар, Қайсар, Жаҳонгир.

Ва шаҳзода Умаршайхдин тўққуз уғул ва набира эрди; Пир Муҳаммад йигирми олтисида эрди; бир уғли Умаршайх етти ёшида эрди; ва Рустам ибн Умаршайх йигирми тўрт ёшида; икки уғли — Усмон олтисида эрди ва Султон Али бир ёшида; ва Искандар ибн Умаршайх йигирми бир ёшида, Аҳмад ун саккиз ёшида, Сайди Аҳмад — ун беш ёшида, Бойқаро — ун икки ёшида.

Ва шаҳзода Мироншоҳ уттуз етти ёшида борди, етти уғул ва набира андин қолди: Або Бакр — йигирми учда, икки уғул била; Алангир — тўққуз ёшида, Усмон Чалабий — ун тўрт ёшида; Умар ибн Мироншоҳ — йигирми иккида; ва Халил Султон — йигирми бир ёшида; ва Ийжал — ун ёшида; Суйурғатмиш — олти ёшида.

Ва йана шаҳзодаи олий Мирзо Шохрух — йигирми саккизда, етти уғул била: Улугбек ва Иброҳим Султон — иккаласи ун бир ёшида; Бойсунгур — саккиз ёшида; Суйурғатмиш — олти ёшида; Муҳаммад Жўки — уч ёшида; Жон уғлон — икки ёшида; Йарди — бир ёшида.

Соҳибқирон наслидин бу уттуз олти подшоҳ ва подшоҳзода эрдиларким, ул ҳазратнинг ҳаётида булар бор эрдилар.

Ва қизлари ун етти эрди. Ва соҳибқирондин бир қиз эрди оти Султонбахт бегим; ва Умаршайх мирзодин уч қиз эрди; ва амирзода Муҳаммад Султондин уч қиз ва шаҳзода Мироншоҳдин тўрт қиз ва шаҳзода Шохрухдин бир қиз ва амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирдин уч қиз ва амирзода Або Бакрдин бир қиз ва Халил Султондин бир қиз ва амирзода Султон Хусайнким, соҳибқироннинг (қизининг)

қизидан эрди ва Муҳаммадбек ибн Мусанинг угли эрди, ул маҳалда йигирми беш ёшда эрди.

319a Доъийайи азалда тақдир мундоқ булгон эрмишким, бу давлат ва саодат ва салтанат шаҳзода Шохрухда булгай. Соҳибқирондин (сунг) ул подшоҳ булуб, бәсе ишлар қилди/ ва анинг воқияоти ва ҳолати ўзга мақолада баён булгуси турур. *Валлоҳу аълам биссаваб.*

Хотима бир неча байтким биланким, ҳазрат соҳибқироннинг олий давлатидин воқияь булди.

Тилинг тортгил, эй котиб, ва бул хамуш,
Неча қисса ўқуб қилурсен хуруш.

Демаким, жаҳондин булбутур ниҳон,

Темур ул шаҳаншоҳи соҳибқирон.

Ки то булгусидур фалак ичра меҳр,

Жаҳон ичра будур гардунспеҳр.

Дегайлар анинг қиссасин ошикор,

Бари аҳли дониш ба лайлу наҳор,

Чу ул кетти, поянда булсун мудом,

Бу хоқони диндори олиймақом.

Шаҳаншоҳи динпарвару додгар,

Адлидин берди даври хабар.

Шаҳаншоҳи Эрону Туронзамин,

Анга шоҳлар банди камтарин.

Бу олам анинг ҳимматида жави,

Юзидин маҳу меҳр бир партави.

Анинг қасрига бу фалак поя,

Фаридун анга бир фурумоя.

Анинг адлидин оламе шодмон,

Жафоу ситам тифидиндур ниҳон.

Анинг даврида булди кам дарду гам,

Эшитмас киши эмди номи ситам.

Илоҳо, ки то булгусидур жаҳон,

Фалак узра хуршид булгай аён.

Паноҳингда тутгил сен эй кирдикор,

Ким асру эрур шоҳи никушпъор.

Бу хонким, эрур шоҳи оламтабор,

Ўзидек угуллари ҳам номдор.

Эрур ҳар бири сарви боғи бихишт,

Атодек бари пок ва никусиришт.

Жавонбахт ва диндор ва покъятиқод,

Бари пок ва покиза ва покзод.

Бу шаҳзодаларни сен, эй кирдикор,

Йамон кўздин асрагил, эй Бирубор.

(Омийн ё Роббул олабийн!)

ИЗОҲЛАР

.

1. Китобнинг сарварагида у номланмаган ва сарлавҳа ҳам қўйилмаган. Бундан буён қавс ичида сўзлар биз томонимиздан келтирилади.
2. Қуръон. Ра'д сураси, 2-оят.
3. Матнинг шу ери ўта шикаст бўлиб, Қуръоннинг шундай бошланган оятини ўқиш nasib бўлмади.
4. Рустам — Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги афсонавий қаҳрамон.
5. Ҳотам — саховати ва сахийлиги билан донг таратган машҳур араб, у Арабистон ярим-оролининг шимолидаги Той қабиласидан бўлгани учун Ҳотам Той дейилган. Сахийлиги шу даражада бўлганки, меҳмон учун охириги туясини сўйган.
6. Кўчкунчиҳон — Шайбонийлар сулоласидан учинчи хон, Бухорода 1510—1531 йиллар ҳукм сурган.
7. Асарда келтирилган шеърларнинг аксариятини Муҳаммад Али таржима ва қайта ишлаш жараёнида форсчадан таржима қилган. Баъзан қофияни сақлаш мақсадида мисраъларнинг кейинги ярмини таржимасиз қолдиради. Лекин у кўпинча мавзуга мослаштириб, муаллиф услубида асарга ўз шеърларини ҳам киритган. Ушбу шеър жумладан унинг ўзига мансуб.
8. Шарафуддин Али Яздий — «Зафарнома»нинг муаллифи, Шоҳрух саройида хизмат қилган ва асарни ҳижрий 828 мелодий 1424-25 йили тугатиб унга тақдим қилган (муфассалроқ кириш мақолага қаранг).
9. «Зафарнома»да соҳибқирон асосан «Амир Темур» деб аталган бўлса ҳам Муҳаммад Али унинг ўз даврида асли номи билан Темурбек деяпти.
10. Муҳаммад Али асарни ағдариш жараёнида Бухорий ҳақида унинг Кўчкунчиҳон саройида хизмат қилгани ва унинг буйруғи билан Шарафуддин Али Яздий «Зафарнома»сини эски ўзбекчага ағдарганидан бошқа маълумот топилмади.
11. Қуръон. Ан-Нисо сураси, 59-оят.
12. Муҳаммад Алининг бу охириги сўзлари унинг феъли-атворини бироз ёритади ва унинг ўта камтар бўлганлигидан гувоҳлик беради.
13. Муҳаммад Али асарни ағдариш жараёнида Шарафуддин асаридаги мўғуллар ва Мовароуннаҳрнинг Амир Темургача тарихига алоқадор йирик Муқаддимани киритмаган.
14. Қуръон. Тоҳа сураси, 50-оят.
15. Пайгамбар ҳадисларини бундан буён изоҳсиз ва ҳаволасиз қолдираимиз. Темурбекнинг отаси амир Тарағай ҳақида деярли маълумот сақланмаган. У ҳақда фақат Мовароуннаҳрнинг йирик ва бадавлат бекларидин бўлса ҳам сиёсат ва ҳарб ишларига аралашмай, кўпроқ диндор мусулмон бўлганлиги маълум.
16. Қуръон. Оли Имрон сураси, 37-оят.
17. Қазон султон деб муаллиф бу ерда Чигатой улусида 1343—1346 йиллар ҳукм сурган Қазонхони назарда тутди. Лекин Темурбекнинг тугилиш тарихи қўйида кўрсатилишча, 25-шаббон 736 ҳижрий йили бўлиб, бу мелодий 1336 йил 8 апрелга мос келади ва мазкур хон даврдан анча илгаридир. Аммо бу тарих 1334—1338 йиллар ҳукм сурган Чигатой хони Бўзонхон даврига тўғри келади. Афтидан, Шарафуддинни иккала хон исмининг ёзилишида ўхшашлиги чалкаштирган кўринади.
18. Каш — ҳозирги Шаҳрисабз. Бу ерда муаллиф шаҳар номини «дилкаш» сўзи билан қофияда мослаштириб шу кўринишда келтирган. Лекин муаллиф қўйида шаҳар номини асосан Кеш шаклида ёзди. Шарафуддин ўз асарида Амир Темур тугилган жойни кўрсатишда «Каш вилоятида» дейиш билан чегараланиб, у тугилган шаҳар ё қишлоқни эслатмайди. Бироқ Амрнинг сиёсий душмани Ибн Арабшоҳ унинг тугилган жойи деб Хожа Илгўр қишлоғини кўрсатган (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. Тошкент — «Меҳнат», 1-китоб, 1992, 68-бет).
19. Такина Хотун — Амир Темурнинг онаси. Амир Тарағайнинг бундан бошқа тағини бир хотини, Қадоқ Хотун бўлганлиги маълум. Бу ҳақда қўйида 11ба-бетга қаранг.
20. Қуръон. Аз-Зухруф сураси, 52-оят.
21. Қуръон. Аш-Шуро сураси, 5-оят.
22. Қочули Баҳодур — Амир Темурнинг аждоди.
23. Туманайхон — Чингиз аждодларидан бири.
24. Ватад — астрология тушунчаси, том маъноси қозоқ демакдир. Эклиптиканинг осмон

меридиани ва уфқ доираси билан кесишган тўрт нуқтасини батадлар дейилган. Демак, батадлар тўртта бўлган. Эклиптика чиқувчи даражасининг уфқ доираси билан кесишган нуқтасини биринчи батад дейилган. Одатда тўртинчи батад унингчи астрологик уйга (Муҳаммад Али уни ўғузчасига эв деган) тўтри келган (қаранг: Абу Райҳон Беруний, Танланган асарлар, V ж., Биринчи китоб, Қонуни Масъудий, 1-5-мақолалар. Тошкент, «Фан», 358-бет).

25. Бу ерда шеърый тарада Амир Темурнинг болалик йилларидаги ҳаёти ва феъли-атвори ҳақида айтилганлар соҳибқироннинг ўз «Таржимал ҳоли»да баён қилганига эид келмайди (қаранг: Амир Темур Гурагон. Зафар йўли (Таржиман ҳол). Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўз боши ва изохлар муаллифи Ашраф Аҳмад). Тошкент, «Фан», 1972, 31-бет.
26. Қуръон. Ал-Анғом сураси, 83-оят.
27. Қуръон. Бақара сураси, 251-оят.
28. Фаридун ва Исфаидиёр — Фирдавсий «Шоҳнома»даги қаҳрамонлар.
29. Абу-н-Наср Шоҳрух Баҳодурхон (1377—1447) — Амир Темурнинг кенжа ўгли ва вориси, 1407 йилдан то умрининг охиригача 40 йил давомида Темурийлар мулкининг ягона ҳокими бўлди. Шарафуддин «Зафарнома»ни ҳижрий 829 (мелодий 1424-25) йили тугатиб, унга тақдим қилган.
30. Қуръон. Ал-Қалам сураси, 1-оят.
31. Абул Фатҳ Иброҳим Султон — Шоҳрухнинг иккинчи ўгли, Улутбек билан бир йили — 1394 йил 14 августда — туғилган.
32. Йаздон — Ислондан аввал пахлавий форс тилида худонинг номи. Лекин Ислондан сўнг форслар Аллоҳни ҳам шу ном билан атаббердилар.
33. «Икки Иброҳим» деб Иброҳим пайгамбар ва Иброҳим Султон назарда тутилайтир.
34. Аҳмад — Муҳаммад пайгамбар.
35. Қазагонбек — амир Қазагон — чигатой амирларидан, у биринчи бўлиб, 1346 йили чигатой хонларидан Мовароуннаҳрда ҳокимиятни тортиб олган.
36. Йасур Углон — Чигатой авлодларидан. Юқоридан айтганимиздек (7-изоҳга қаранг), Шарафуддин янглиштикка йўл қўйиб, Бўзонхон (1334—1338) билан Қазонхонни (1343—1346) адаштираяпти.
37. Чигатой — Чингизхоннинг иккинчи ўгли ва бунинг ўлимидан аввал 1227 йили қилган васиятига кўра Чигатойга улус сифатида бутун Марказий Осиё Шарқий Туркистонгача ва ҳозирги Афғонистон ерлари теккан. У 1227—1241 йиллар хонлик қилган.
38. Соли Сарой — Амударё бўйида Термиздан юқориқоқдаги шаҳарча. Мўғулларнинг Мовароуннаҳрдаги қароргоҳларидан бири бўлган. У 1220/21 йил кишини Чингизхон шу ерда ўтказгани натижасида юзага келган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: 1963, с. 495). Ҳозир Сурхондарё вилоятида Сарой деган қишлоқ.
39. Дори Занги — Сурхон воҳасига шимолдан туташган қумлоқ қўллар.
40. Қарши — чигатой хони Кўппакхон (1309, 1318—1326) томонидан Қашқадарё воҳасида қадимги Нахшаб (Насаф)дан 2,5 фарсах (тахм. 15 км) масофада барпо қилган қаср (қарши — мўғулчада «қаср» демаклир) атрофида шаклланган шаҳар (қаранг: Бартольд В. В. — маъкур асар, 190-191-бетлар). Кейинчалик Нахшаб вайрон бўлганидан сўнг воҳанинг бош шаҳри бўлиб қолди. Ҳозир Қашқадарё вилоятининг маъмурий маркази.
41. Мовароуннаҳр — Марказий Осиёнинг Амударёдан шарқдаги ерларга араблар томонидан берилган ном (Мовароуннаҳр — арабчада «дарёнинг нарёги» демаклир). Араблар берган ном эса қадимги юнонча Трансоксания («Окс» — «Амударё орқасидаги ерлар» демак) сўзининг эркин таржимаси ва бу юнонча ном эса қадимги Хоразм турклари тилидаги «Арияқ», яъни «нариёқ» сўзининг таржимаси деб ҳисобланади.
42. Туркистон деб бу ерда Сирдарёдан Қашқаргача ерлар назарда тутилади.
43. Бу ерда Шарафуддин Бўзон билан Қазон орасидаги Эсон Темур ва Муҳаммад хонларнинг подшоҳлик йилларини эътиборга олмайтиги. Бу ҳолда Бўзонхон тахтга ўтирган йил 1334 дан то Қазонхон ўлдирилган 1347 йилгача ҳижрий 14 йил ўтган бўлади (7, 26-изоҳларга қаранг).
44. Донишманд ҳон Углон — амир Қазагон томонидан Чигатойлар тахтига ўтказилган қўғирчоқ хон. У аслида Чигатой наслдан бўлмай Чингизхоннинг учинчи ўгли Укдайхон наслдан; 1346—1348 йиллар ҳукм сурган.
45. Байнқудай ўглон — Чигатой улусидаги 26-нчи мўғул хони, у фақат Мовароуннаҳрда хон эди ва унинг ҳукми Сирдарёдан шарқдаги ерларга ўтмас эди. У ерларда Чигатойларнинг бошқа урути ҳукм сурарди. У Чигатой авлодларидан бўлиши Суюрғатмишнинг ўгли эди.
46. Арҳанг — ўрта асрларда Амударёнинг юқори оқими ҳозирги Шерхон яқинидаги кечик.
47. Сарой — Соли Сарой (28-изоҳга қаранг).
48. Хуросон географик тушунчаси турли даврларда ўзгариб турган. Илк ўрта асрларда Хуросон (қадимги форсчада — «шарқий ер» демаклир) таркибига Эроннинг Кошон шаҳридан шарқ ва шимол-шарқдаги ерлар. Туркмистоннинг Даргон ота параллелигача қисми, Шимол-ғарбий Афғонистон ерлари кирган. X асрда Сомонийлар давлатини Хуросон давлати дейилган. Ҳолбуки, бу давлат таркибига ҳозирги Эрон ва Афғонис-

- тон ерлари ва деярли бутун Мовароуннаҳр кирган. Темур даврида бу тушунча билан асосан ҳозирги Эроннинг шу номли остони ва Афғонистоннинг шимоли-шарқини қамралган.
49. Абу Саъидхон — Эронда Ҳулогу авлодларидан мўғул хони, 1317—1335 йиллар ҳукм сурган ва мусулмон бўлган. Шарафуддин сўзларига зид улароқ Эронда Абу Саъиддан кейин ҳам то 1353 йилгача бир неча мўғул хони ҳукм сурган (қаранг: Босворт К. Э. Мусулманские династии. М.: «Наука», 1971, с. 200). Бундан кейин Эрон Жалойрийлар, Музаффарийлар ва Куртлар сулоласлари ҳамда сарбадорлар ўртасида тақсимлаб олинган.
 50. Хоразмшоҳ Жалолиддин Манкбурнинг мўғуллар билан 1220—1231 йиллар ўн бир йил қаҳрамонона кураши натижасида мўғуллар Эронни забт этишга муяссар бўлмаган эдилар. Мўғуллар фақат Эроннинг шарқи, жумладан Ҳирот вилоятини ва ҳозирги Афғонистон ерларини босиб олган эдилар ва бу ерлар кейинчалик Чигатой улусига қўшилган эди. Асли Афғонистон марказидаги Гур улқасидан бўлган Шамсуддин Муҳаммад Курт 1244 йили Ҳиротни ўз мулкига қўшиб олиб, мўғул хони Мунке (1251—1259) даврида пойтахтини шу шаҳарга кўчиради. Ва шундан то Амир Темур давригача Ҳиротни келиб чиқиши туркий бўлган Куртлар сулоласи бошқаради. Бу ерда Шарафуддин Али Йаздий эслатган Муъизуддин Ҳусайн (1331—1370) шу сулоланинг энг қудратли ҳокимларидан эди (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. УП, М.: «Наука», 1971, с. 75-77).
 51. Сабзавор — Хуросоннинг шимолида Машҳаддан 300 км гарбда жойлашган шаҳар. Байҳақ ноҳиясига қиради. XIV асрнинг 30-йилларида бу шаҳарда шиъа мазҳабидаги фидоийларнинг ҳаракати юзага келади. Улар шу қадар мутаассиб дийдорлар эдики, ҳатто бошларини дорга беришга тайёр эдилар, ва шунинг учун «сарбадор» (яъни «бошни дорга», Шарафуддинда бузиб «сарбадол» дейилган) деб атаганлар. Улар 1337—1381 йиллар Сабзавор ва унинг атрофида сарбадорлар давлати ва сулоласига асос солиб, ҳукм сурдилар. Шайх Ҳасан Жувайний ва Важиҳуддин Масъуд — сарбадорларнинг сардорлари. Бироз сўнг Хуросон сарбадорлари таъсири остида Самарқандда ҳар сарбадорлар ҳаракати юзага келади.
 52. Андхуд (ҳозирги Андхўй) ва Шибиргон — Хуросоннинг шимоли-гарбидаги қадимги шаҳарлар; Чигатой улусига қарам бўлган. Ҳозир улар Афғонистоннинг шимоли-гарбида.
 53. «Зафарнома»нинг форсча нусхасида Пойи Мурғондан Кўҳдистонгача девор қурилгани ҳақида айтилган (қаранг: Шарафуддин Али Яздий Зафарнома. Танқидий матн. (Наширга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Уринбоевники. Тошкент, «Фан», 1972, 93а-варақ).
- Кўҳдистон — Ҳиротдан шимоли-шарқдаги тоғлар.
54. Адуб — арабча «душман» демакдир.
 55. Боштон дараси — Ҳиротдан шимоли-шарқда Карух яқинидаги дара.
 56. Яъни қувладилар.
 57. Малик Бақир — Куртлар сулоласининг вакили, Малик Ҳусайннинг укаси.
 58. Муаллиф бу ерда «Гурийлар» деб Куртлар сулоласининг келиб чиқиши жойи Гурга нисбат бераётгани (50-изоҳга қаранг).
 60. Бодис — Мурғоб ва Ҳарируд (Тажан) дарёлари оралигидаги водий ўлка.
 61. Бу ерда ва бундан буюн «бир бўлак киши» иборасини «бир гуруҳ одам» ва «қалин эл» иборасини «кўп одам» деб тушунмоқ керак.
 62. Ашқалча — Ҳирот яқинидаги қалъа.
 63. Яъни қамади.
 64. Қаронур — Сурхон воҳасидаги бир мавзеъ.
 65. Мунк — Хутталон вилоятида Кичик Сурхоб дарёси бўйидаги ўрта асрлардаги йирик шаҳар. Ҳозир унинг ўрнида Балжувон (Тожикистонда) шаҳри жойлашган.
 66. Қуръон. Ан-Нисо сураси, 87-оят.
 67. «Каминда эдиким» — яъни «пистирмада эди».
 68. Қундуз — Афғонистоннинг шимолида шу номлик дарёнинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
 69. Темуршоҳ Уғлон — Мовароуннаҳрда Чигатой сулоласидан 27-нчи хон, 1359—1361 йиллар ҳукм сурган. Оврупа мамбаъларида у Шоҳ Темур номи билан юритилади. Йасун Темурхон — Чигатой улусида 22-нчи хон.
 70. Шайх Сайфулдин Боҳарий — Исролда тасаввуф оқимининг энг йирик намояндalarидан, асли Ҳирот яқинидаги Боҳарз қишлоғидан бўлган. Туғилган йили аниқ маълум эмас, лекин XII асрнинг охириги чорагига тўғри келади. Ҳаётини асосий қисмини Мовароуннаҳрда ва кўпроқ Бухорода ўтказган, шаҳардаги Хония мадрасасининг мударриси ва мутаваддийси бўлган, 1261 йил 20 октябрда вафот этган ва Бухорода қўмилган. Мазори ва хонақоси ҳозирги кунгача сақланган.
 71. Туркларнинг сулдуз уруғи Марказий Осиёга мўғуллар билан келиб, Термиздан шарқроқда Амударёнинг икки соҳили бўйлаб ўрнашиб кўчиб юрган ва ўзбекларнинг таркибига кирган. Байн Сулдузбек шу уруғнинг энг йирик амири.

72. Ҳожи Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу Мунка ибн Қорачар Нуён — Амир Темурнинг қариндоши ва барлослар уругининг энг йирик амири.
73. Бақлон — матида шундай, лекин қуйида асосан Боғлон шаклида келади; қадимги Тоҳаристон жанубидаги шаҳар, ҳозир Афғонистоннинг шимолида Пули Хумридан Хонободга олиб борадиган йўлда жойлашган.
74. Андароб — Боғлондан жануби-шарқда уч кунлик масофада Ҳиндукуш тоғининг асосий қўқисига яқин водийда жойлашган ўрта асрлардаги шаҳар, ҳозир сақланмаган.
75. Болязд Жалойир — Хужанд жалойирларининг бош беги — амир. Жалойирлар асли келиб чиқиши бўйича мўғул бўлиб, баън этилаётган вақтга келиб улар тўла турклашган мусулмонлар эди. Жалойирларнинг яна бир йирик қисми амир Темур даврида Ироқда бўлиб, у ерда мамлакат ва ҳокимият уларнинг қўлида бўлган.
76. Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазаганбек, машҳур амир Ҳусайн — Амир Темурнинг қайноғаси ва Моваоуннаҳрда ҳокимият учун курашда асосий рақиб: у амир Қазаганнинг набираси эди. Амир Ҳусайннинг отаси амир Мусалло Қазаганнинг катта угли эди. У бу воқеалардан бир неча йил аввал ўман эди. Амир Ҳусайн Қазаган ва Абдуллоҳлар тириклигида Афғонистон ва Амударё бўйларидаги ерларда ҳокимлик қиларди. У шахслар улганидан сўнг Мовароуннаҳр тахтига даъвогар эди.
77. Улжай Буга Сулдуз — сулдузлар уругининг иккинчи йирик амири.
78. Шибиргон — Афғонистоннинг шимолида Жузжон вилоятидаги қадимги ва ҳозирги шаҳар; асосий аҳолиси ўзбеклар. Шаҳар Эроннинг Сосонийлар сулоласидан шаҳаншоҳи Шопур I (241—272) томонидан қатъа сифатида барпо қилинган ва унинг номи билан Шопуракан («Шопурнинг шаҳри») деб аталган, кейинчалик бу ном ҳозирги шаклини олган.
79. Наймонлар — аввалига мўғул қабилаларидан бири ва уларнинг аксариятини Чингизхон 1218 йилиёқ қириб юборган эди. Қолганлари Чингизхон юришларида иштирок этиб, кейинчалик турли туркий халқлар, жумладан, ўзбеклар ва қорақалпоқлар таркибига кирди. Уларнинг ўзбеклар таркибига киргани асосан Шимолий Хуросон ва Амударё бўйларида тарқалган эди. Алардийлар — наймонларнинг бир урути ва Мухаммад Хожа Апардий уларнинг йирик амирларидан эди. Шарафуддин Али ва Мухаммад Али асарнинг бу бўлимида Амир Темур сийёсат саҳнасига чиқиши арафасида Мовароуннаҳр ва қўшни ерлар феодал тарқоқликда эканлигини ва бундан аҳоли-раёият азият чекаётганлигини кўрсатишди.
80. Бадахшон — Марказий Осиёдаги тоғли ўлка бўлиб, Панж дарёси уни иккига бўлган. Унинг кичикроқ қисми дарёдан шимолда жойлашган бўлиб, у ҳозирги Тожикистон таркибидаги Тоғли-Бадахшон автоном вилоятдан иборат. Ўлканинг йирик қисми Панждан жанубда ҳозирги Афғонистон таркибида; бунинг маркази Файзобод ўрта асрларда бутун Бадахшоннинг маркази ҳисобланган ва ўлканинг номи билан аталган. Бадахшондаги унча-мунча йирик музофот ёки қишлоқларнинг ҳокимлари ҳам ўрта асрларда ўзларини мустақил ҳис қилиб, «шоҳ» деб ҳисоблардилар.
81. Хутталон — Вахш ва Панж дарёлари оралигидаги тарихий ўлка, энг йирик шаҳри Мунк бўлган (65-изохга қараңг). Лекин Хутталон амирининг қароргоҳи Хулбук шаҳрида бўлган. Бу шаҳар ўрнида ҳозир Қўлобдан жануброқдаги Хулбоғ қишлоғи жойлашган (қараңг: Бартольд В. В. Географический обзор Мавераннахра. — Сочинения, т. 3, с. 119) Кайхусрав Хутталоний — Хутталондаги Чигатой амири. У аввалига Амир Темурнинг сафдоши, кейин эса душмани бўлди. Улжайту Апардий — хуросонли амирлардан.
82. Ҳизр Йасурий — нуфузли Чигатой амирларидан, Самарқанд вилоятидаги Йасурийлар уругининг беги. Самарқанд атрофидаги Сарбал ва Тотканд манзиллари ҳақида аниқ маълумот топилмади.
83. Қўхистон (ёки Қўхистон) — Хуросонда Ҳиротдан жануби-ғарбдаги тоғли ўлка. Амир Темур юришларига қадар у ерлар Ҳирот Куртларига қарам эди. Маҳаллий бек Сатилмиш Малик Муъизуддин Ҳусайнга қарши исён кўтариб, 1360 йиллар атрофида паноҳ излаб Самарқандга қочган эди. Лекин у пайтлар Мовароуннаҳрда унга мадад берадиган куч йўқ эди. Шунинг учун у Шимолий Хуросон беклари билан иттифоқ тузишга мажбур бўлган.
84. Яъни қаршисига чиқди.
85. Йабғу саҳроси — ҳозирги Туркменистоннинг жанубида Сарахс билан Тошкўпри оралигидаги саҳро.
86. Туглуқ Темур (1359—1370) — Чигатой улусининг 28-нчи мустақил хони.
87. Бу ерда муаллиф Дувахон деб, 1291—1306 йиллар ҳукм сурган хон Дувани эмас, балки 1326 йили қисқа муддат хонлик қилган Дува Темурни назарда тутди.
88. Жета вилояти — кенг маънода ғарбда Сирдарёдан шарқда Иртиш дарёси ва Лобнор кулигача ерлар. Қуйида муаллиф бу ерларни Мўғулистон ҳам дейди. Аммо биринчи сўзининг том маъноси ва келиб чиқиши маълум эмас. Баъзи Оврупа муаллифлари уни қадимги Шарқий Оврупада яшаган гета қабиласи номи билан боғлайди. В. В. Бартольд бу сўзни «қароқчи» деб таржима қилади ва уни Болқонларда тарқалган шу

- маънодаги туркча «чете» сўзи билан боғлайди (қаранг: Бартольд В. В. Улуғбек и его время. — Сочинения, т. 2, ч. II. М.: «Наука», 1964, с. 36).
89. Тармаширин деб, бу ерда Чигатой улусидаги 19-нчи мўгул хони, Исломни қабул қилган Азовуддин Тармаширин (ҳиндча «дхармашила», яъни «қонунга амал қилувчи» иборасидан олинган) назарда тутилади. У 1326—1334 йиллар ҳукм сурган ва у тахтта утирган йилдан то 1360 йилгача ҳақиқатан ҳам 33 йил ўтган бўлиб, бу йиллар Чигатой улусида муаллиф айтганидек саккизта хон эмас, тўққизта хон ҳукм сурди (қаранг: Босворт К. Э. Мусулманские династии, с. 197). Лекин муаллифимиз Бузюнхон билан Қазонхонни бир одам деб янглишгани учун хонлар сони саккизта бўлиб қолган.
90. Хужанд — Марказий Осиёдаги энг қадимги шаҳарлардан; ҳатто уни Искандар Зулқарнайн м.а. 328 йили сакларга қарши қалъа сифатида барпо қилган деб ҳисобланади.
Хужанд суйи деб бу ерда Сирдарёни айталяпти. Қуйироқда дарё қадимги номи билан Сайхун деб ҳам аталади.
Чаноқ Булоқ мавзёни ҳақида маълумот сақланмаган.
91. Тошканд саҳроси деб муаллиф бир тарафдан ҳозирги Бука, Алимкент, Оққўрғон ва иккинчи тарафдан Сирдарё орасидаги қумлоқ чулларни назарда тутган.
92. Мўгулча ўмоқ сўзи қабила маъносини англатади. Бу ерда эслатилган уч қабиладан аввалги иккитаси — кераит ва арканут мўгуллар эди. Чингизхон 1203 йили шу кераитларни енгиб, бўйсундирганидан сўнг Шарқий Мўғулистоннинг ҳокими бўлган эди (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: «Наука», 1963, с. 449). У икки қабила кейин турклашди.
Эслатилган қабилаларнинг учинчиси — қаңқли (қаңгли)лар қадимдан ҳақиқий турк эди. Уларнинг амири Беккичик Туглуқ Темурнинг асосий лашкарбошиси эди.
93. Матнинг шу еридан англашилича, Амир Темурнинг отаси амир Тарағай 1360 йил бошида вафот этган экан.
94. Амир соҳибқироннинг бу сўзларидан кўринадики, у йнгирма тўрт ёшидаёқ сиёсий жиҳатдан анча ҳушёр, доно ва олдини кўзловчи бўлган. Мовароуннаҳрда феодал тарқоқлик ва бошбошдоқлик ҳукм сурган бир пайтда мўгулларга нисбатан у тутган сиёсат бирдан-бир тўғри сиёсат бўлган. Акс ҳолда, агар Мовароуннаҳрнинг бирор амири Туглуқ Темурга қаршилик кўрсатишга уринганда мўгуллар бутун мамлакатни вайрон ва талон-тарож қилиши мумкин эди.
95. Ҳожи Муҳаммадшоҳ Йасурий — Жета амири. Матнинг шу еридан кўринадики, йасурий уругининг бир қисми Самарқанд атрофида тарқалган бўлса (82-изоҳга қаранг), бошқа қисми Жета тарафида бўлган. Бундан яна шу нарса кўринадики «мўгул» деб аталган Жета аҳолиси этник жиҳатдан Мовароуннаҳр аҳолисидан деярли фарқ қилмаган.
96. Қорачарбек ёки Қорачар нуён — Амир Темурнинг аждодларидан ўзидан олдинги олтинчиси (72-изоҳга қаранг).
97. «Киши-қаро» иборасини «қариндош-уруғи ва хизматкорлари» деб тушуниш керак.
98. Бу ва қуйида келтирилган маълумотлардан кўринадики, амир Ҳусайн Қазаганбекдан кейин Мовароуннаҳрда ҳоким бўлмаган ва фақат Кобулда ҳоким бўлган ва Мовароуннаҳрда мавқеъини ўрнатish учун Амир Темурнинг ёрдамига таянган.
99. Исфандиёр — Фирдавсий «Шоҳнома»сининг қаҳрамонларидан бири.
100. Дарбанди Оҳанин, Дари Оҳанин, Темир Қалуг ва Қаҳлага — Сурхон воҳасида Термиздан шарқда уч кулик масофадаги дара (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия с. 192). Ҳозир у ерда Дарбанд шаҳри жойлашган.
101. Ҳисори Шодмон — ҳозирги Ҳисор.
102. Қашм — Амударёдан жанубда Қундуз ва Файзобод орасидаги йўлнинг деярли ярмида жойлашган шаҳарча.
103. Улуғ Майдон — Кешдан жанубдаги чул.
104. Маъноси «Меҳмонга саховат қилинг» демакдир.
105. Уқба — довон. Кеш уқбаси — Самарқанд ва Шаҳрисабз оралигидаги тоғ довони.
106. Шайх Али Жаржарий — Термиз бекларидин бири. Амир Темур фаолиятининг бошланишида рақиб бўлган.
107. Ангор мавзёи — ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Ангор тумани.
108. Эски Термиз деб мўгул истилосигача бўлган Термизни айталяпти; у ҳозирги Термиздан биров гарба Амударё бўйида бўлган. Ҳозир унинг харобалари Ҳаким Термизий мақбараси яқинида.
109. «Ясоққа еткарши» — Чингизхондан қолган одат бўйича ўлимга ҳукм қилиш демакдир. Лекин айрим ҳолларда таёқ уриш билан ҳам чекланилган.
110. Биз юқоридан биламизки (51-изоҳга қаранг), Сабзавор Хуросоннинг анча гарбдаги шаҳри бўлиб, у Ҳиротга нисбатан Астробод ва Журжонга анча яқин. Тахмин қилиш мумкинки, Хуроша кенти ва Жувайн булуки ундан ҳам гарброқда деб, чунки Ҳожи Барлос хондан қочаётиб, Сабзаворда тўхтамаган ва ундан ҳам ўтган. Демак, матнинг шу еридан кўринадики, Темур давлати қарор топгунига қадар ҳам Хуросоннинг деярли кўп қисми чигатойлар учун мулк бўлмаса ҳам бемалол юрадиган жой бўлган, яъни қандайдир даражада улар тасарруфида бўлган.
111. Матнинг «Бу чоққача ул кент аларга тааллуқ турур» жумласига тенгучли фикр ё

- гапни «Зафарнома»нинг форсча матнида учратмадик. (қаранг: «Зафарнома», танқидий матн, 99б varaқ). Демак, бу жумла Муҳаммад Алига тегишли. Бундан кўринадики, у асарнинг ўзбекча нусхасини тайёрлаётган пайтда, яъни 1510—1529 йиллар оралигида Сабзаворнинг Хаворис кентида Ҳожи Барлос авлоди, яъни ўзбеки қавм ҳукми сурган. Агар у даврда бу ерлар Эроннинг Сафавий шоҳларига қарам бўлганлигини эътиборга олсак, Муҳаммад Али қўшни мамлакатдаги вазиятдан ҳам анча хабардор бўлганлигининг гувоҳи бўлаемиз.
112. Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳрга иккинчи келишида, 1361 йил баҳорда амир Хусайнни таъқиб қилиб, Ҳиндукуш тоғларидаги Ховақ довоғига бориб, Андароб атрофида тўхтаб, ёни шу ерда ўтказган.
113. «Мамлакат забтини анга берди» иборасини «мамлакатни забт этишни Амир Темурга буюрди» деб тушунилмаслиги, балки мамлакатнинг ҳарбий бошқарилишини, яъни Амирлигини хон унга берди деб тушуниш керак. Энди йигирма беш ёшга тулган ёш Амир учун бу улкан шараф эди. Агар Туглуқ Темурхон 1360 йил бошида, яъни ҳали Темурбек 24 ёшга тулмаганида, Мовароуннаҳрга келганида ҳам унга илтифот билдирганини эътиборга олсак, ҳақиқатан ҳам Амир соҳибқирон шу қадар ёш йилларидан бутун Чигатой улусида ҳам ҳарбий, ҳам сиёсий жиҳатдан дەرли биринчи шахс бўлиб етишгани ва кўзга кўринганини тан олишимиз керак бўлади.
114. Қуръон. Фатҳ сураси, 23-оят.
115. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
116. Қуръон. Уша оят давоми.
117. Қуръоннинг «Юсуф» сурасида айтилишича, акалари Юсуф алайҳиссаломни қудуққа ташлаганлар. У ердан уни Мисрга кетаётган савдогарлар чиқариб олган. Пировардида Юсуф Мисрда юксак сарой лавозимига эришган.
118. Қуръон. Қалам сураси, 50-оят.
119. Қуръон. Фатҳ сураси, 1-оят.
120. Қуръон. Фатҳ сураси, 3 оят.
121. Бу жумлалардан эл-улусга, халққа жабру зулм қилиш ёмонлигини аждодларимиз Марк ва Лениндан бир неча аср илгари биланликларидан далolat беради.
112. Хевақ — Хева шаҳрининг асл номи.
123. Пойёб — Ҳазорасп тарафида Амударёга яқин бир қишлоқ.
124. Матннинг шу ери шикаст бўлгани учун бу оятни аниқ ўқиб бўлмади.
125. Қуръон. Анбиё сураси 35-оят ва Анкабут сурасининг 57-оят.
126. Тағай Буга Барлос ва Сайфуддин Никударий — Амир Темур фаолиятининг илк даврида сафдошлари, сўнг лашкарбошлари.
127. Яъни камалак билан отиб йиқитилар.
128. Дилшод ого — амир Хусайннинг хотинларидан бири, матндан кўринишича, бу юришга у фақат шу хотини билан чиққан. Кейинчалик амир Хусайн ўлдирилганидан сўнг Амир Темур бу хотинни ўз лашкарбошиларида бирига олиб беради.
129. Камалак ўқининг башоққа ўхшаш охири уни отаётганда бармоқ билан ушлаб турилгандаги ҳолатини муаллиф гўё ўқ башоқи бармоқни улаётганига ўхшатаётгир.
130. Йаағи — эски ўзбекчада душман демакдир. Ушбу сўздаги алифни биз бундан буён иккита «а» билан берамиз, чунки у пайтда алиф тўзиқ «а» шаклида талаффуз этилган бўлиб, ҳозир «о»га айланган.
131. Яъни: Қўёш, Ой, Зухра, Миррих, Уторид, Муштарий ва Зуҳал. Катта Айиқ қолдур туркумининг кўринувчи қолдузлари («Чўмич») ҳам етита.
132. Ўлжай Туркон ого — амир Қазаганининг набираси ва Хусайнбекнинг синглиси бўлиб, Амир Темурнинг иккинчи хотини ва Жаҳонгир мирзонинг онаси эди. Амирнинг биринчи хотини Турмиш ого Жаку Барлоснинг қизи бўлиб, Умаршайхнинг онаси эди (қаранг: Амир Темур, Таржимаи ҳол. 39-бет).
133. Асарнинг форсча матнида шу ерда «турклар» эмас «туркманлар» (туркимонон) дейилган. Аслида тўғриси шундай бўлиши керак.
134. Ҳожи Муҳаммад туркманнинг номи асарнинг юқори қисмида эслатилмаган бўлса ҳам, у Амир соҳибқиронни аввалдан билган ва уни қаттиқ ҳурмат қилган кўринади.
135. Гажирчи ибораси мўғулча бўлиб, аниқ маъноси йўл бошловчидир. Лекин бу иборанинг асарда таъмул этилишига кўра, гажирчи баҳодурнинг қуролини элтувчи, хизматкори ва урушда эгаси билан бирга урушиб, уни ҳимоя қилувчи вазифасини ҳам бажарган.
136. Маҳмудий — Қорақум саҳросининг шарқидаги бир мавзё.
137. Мохон — Хуросон шимолидаги шаҳарча, ҳозирги Мари ўрнида бўлган (қаранг: Бартольд В. В. Улугбек и его время. — Сочинения, т. П, ч. 2, с. 41).
138. Тус — ҳозирги Машҳаддан 25 км шимолда Кашафруд дарёси бўйида жойлашган қадимги шаҳар; 809 йили машҳур халифа Ҳорун ар-Рашид шу ерда ўлган ва кўмилган. У Чингизхоннинг ўғли Тўлуй томонидан вайрон қилиниб яна тикланган. Баён этилаётган воқеалардан бироз аввал Алибек ва Муҳаммадбекнинг отаси Аргуншоҳ Тусни марказ қилиб, бир мулкка асос солган эди. Алибекнинг Амир соҳибқиронга қилган хонлиги эвазига бу мулк йўқ қилинган (қаранг: Бартольд В. В., Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, с. 114—115).

139. Гарбол — галвир демакдир.
140. Муборакшоҳ Санжарий — туркманларнинг санжарий уругининг беги; Амир соҳибқироннинг эгаменлигини тан олиб, унга бўйсунган ва натижада катта мансабларга эришган.
141. Муаллиф бу ерда Гармсири Хирманд деб Сеистонда Хирманд, яъни Ҳилманд дарёсининг қуйи оқимидаги Гармсирини айтаяпти. Яна бир Гармсир Қоратегин тарафида бўлган.
142. Ҳазора ва нукударийлар аслида мўғул қабилалари бўлиб, Амир Темур давридан анча аввал турклашган эдилар.
143. Ҳузур—Қашқадарё воҳасидаги қадимги шаҳар, ҳозирги ноҳия маркази Ҳузур.
144. Оқуй мавзёи ҳақида маълумот сақланмаган. Лекин Амир учун махсус оқ матодан тикилган чодирни ҳам оқ уй дейилган.
145. Қутлуқ Туркон оғо — Амир Темурнинг опаси ундан беш ёш катта бўлиб, ниҳоятда доно ва заковатли аёл бўлган. Амир барпо этган кўп бинолар ана шу аёлнинг маслаҳати билан ишланган.
146. Кеш атрофидаги Ачиги кенги ҳақида хабар сақланмаган.
147. Бу ерда «сув» — Амударё.
148. Афғонистон ерлари Чигатой улусининг мулки бўлгани учун Темур ва Ҳусайн каби улус амирлари бу ерларда ўзларини бемалол сезиб юрабеганлар. Асли мулки Ҳўжандда бўлган амир Баҳром Жалойирнинг Ҳиндистонга кетишига қараганда, бу улус амирлари учун Ҳиндистонга боришда ҳам қаршилик кўрсатувчи бирор тўсиқ ёки куч бўлмаган.
149. Сеистон, шунингдек Сакастон, Сежестон — ўрта асрларда Эроннинг жанубидаги ўлка, бош шаҳри Заранж бўлган. 1756 йили Афғонистон давлатига асос солинганидан сўнг ўлканинг шимоли-шарқий қисми бош шаҳри билан бирга Афғонистон таркибига кирди.
150. Қалин киши — кўп одам демакдир.
151. Мекрон — Ҳиндистоннинг (ҳозир Покистоннинг) Эрон жанубига туташган ўлкаси. Лекин матида араб имлосида келтирилган номни Сакриён деб ўқиш мумкин. Форсча матида эса Сакзиён дейилган (1036 varaқ). Иккала ҳолда ҳам бу номларга мос жуғрофий объект йўқ. Шунинг учун Мекрон деб ўқишни маъқул топдик.
152. Бу одамнинг кейинги қилмишлари ва тақдири ҳақида қуйида 89а саҳифага қаранг.
153. Арсаф — Сеистондаги қўл.
154. Қўҳмард — Қўҳруд тоғ тизмасининг шарқи.
155. Сиддиқ Барлос «Қорачор ифённинг ўғлонларидан» бўлиши билан Амир Темурнинг уруғдоши бўлади.
156. Ҳулм — Афғонистоннинг шимолида Мазори Шарифдан 50 км ча шарқдаги шаҳар. Ҳозирги номи Тошқўрғон ва аҳолиси ўзбеклар.
157. Суф дараси — Афғонистон шимолида Балх дарёсининг irmoғи.
158. Хуросоннинг шимолида Кучан шаҳри яқинидаги мавзё.
159. Бу ерда номлари эслатилган бекларнинг ҳаммаси Амир Темурнинг уруғлари ва сафдошларидир.
160. Номлари эслатилган уч бек Амударёнинг сул соҳилидан бўлиб, улар соҳибқиронга муҳолиф эдилар.
161. Қорасув — Копирнигон дарёсининг бир irmoғи шу ном билан аталган. Лекин воқеа васфига кўра суз Балх атрофи ҳақида кетаётир. Демак, бу сув ҳам, Дарангиз ҳам Балхобнинг irmoқлари бўлса керак.
162. Абдулоҳ ариги — Балх яқинидаги канал, ҳозир сақланмаган.
163. Тайхон деб муаллиф Афғонистон шимолидаги Тохаристон Таллиқонини айтаяпти. Шаҳар Қундуздан 60 км шарқда Таллиқон номи дарё бўйида жойлашган. Ўрта асрларда бундан бошқа яна иккита Таллиқон бўлган: биринчиси Хуросон Таллиқони, у Маймана билан Боломурғоб оралигида бўлган, иккинчиси — Гилон Таллиқони, Решт яқинида бўлган.
164. Бадахшон деб бу ерда ўлка билан бирга унинг бош шаҳри Файзобод ҳам назарда тутилади (яна 80-изоҳга қаранг).
165. Дашти Қўланк мавзёи ҳақида маълумот топилмади. Лекин матига кўра унинг тахминий ўрнини Вахш ва Панж дарёлари оралигида, Хутталонда, ҳозирги Қўлобга яқин жой дейиш мумкин.
166. Балжувон — Қўлобдан шимолроқдаги шаҳар. Ўрта асрларда уни кўпроқ Мунк дейилган.
167. Қуръон. Бақара сураси, 249-оят.
168. Қуръон. Зўҳо сураси, 2-оят.
169. Қуръон. Залзала сураси, 1-оят.
170. Бу арабий иборанинг ўқилиши шартли. Форсча матида бунга мос ибора йўқ.
171. Қуръон. Бақара сураси, 20-оят.
172. Бу ерда номлари эслатилган беклар Амир соҳибқироннинг сафдошлари ва лашкарбошиқларидир.
173. Қуръон. Оли Имрон сураси, 13-оят.

174. Муаллиф бу ерда муболага қилапти. Аслида Гужарот Ҳиндистоннинг гарбида. Демак, Темур аскарлари душманини анча узоқ ерга қувлаб борганлар.
175. Тош ариқ — Кеш яқинидаги канал.
176. Чекдалик — Шахрисабдан жанубдаги дарёча, ҳозирги номи Кичик Урадарё.
177. Бир қўшунда 500 гача аскар бўлган. Демак, етти қўшунда қарийб 3500 аскар бўлган.
178. Хожа Шамс — соҳибқироннинг пирларидан бири бўлган.
179. Бу ерда ҳадис келтирилган. Маъноси: «Набий алайҳиссалом айтди: «Солиҳ туш — пайгамбарлиқнинг қирқ олтидан бир бўлагидир».
180. Қуръон. Сод сураси, 26-оят.
181. Қуръон. Юсуф сураси, 100-оят.
182. Қуръон. Фатҳ сураси, 27-оят.
183. Матннинг шу ерида икки ё уч сўз учган эди. Форсчадан тикланди.
184. Қуббаи метин — Шахрисабда яқинидаги маваъ.
185. Амир соҳибқирон «сўл қўлини алифдек ва унғ қўлини долдек» қилишдан қуринадики, у камалак ёйини чап қўли билан ушлаб, унғ қўли билан ватарини ва ўқ башоғини тортиган. Яъни 1362 йили Сейистонда ўқ еган унғ қўлини истаганича эгаберган ва уша ярадорлигининг асоратини сезмаган.
186. Қуръон. Зумр сураси, 74-оят.
187. Қуръон. Исро сураси, 46-оят.
188. Қуръон. Оли Имрон сураси, 126-оят.
189. Йом (ёки Жом) суви — Самарқанд яқинидаги дарёча, Зарафшоннинг ирмоғи.
190. Ҳижрий 765 йил мелодий 1363 йил 10 октябрдан 1364 йил 28 сентябргача муддат бўлиб, унинг бошланғич қарийб беш ойи қуён йилига тегишли бўлиб, қолгани 1364 йил эрта баҳоридан бошланган, Лу, яъни балиқ йилига тегишлик. Демак, маакур галаба ва жанг 1364 йил баҳорида юз берган.
191. Қуръон. Исро сураси, 82-оят.
192. Билқис — Сулаймон пайгамбарнинг хотини.
193. Дивақ — ҳозирги Жиззахнинг қадимги номи Дивакни муаллиф шу шаклда келтирган.
194. Зинда Чашим — апардий амирларидан ва амир Хусайннинг бекаларидан эди.
195. Қуръон. Раъд сураси, 38-оят.
196. Накбат — бахтсизлик демақдир.
197. Бу ерда Муҳаммад Али Амир соҳибқироннинг ҳаётида жафокашлик ва бахтсизликлар бўлганига шама қилиш билан бирга матннинг шу ерини ўз талқинида берган ва баъзи хабарлар ҳақида тўхталмаган. Шарафуддин баёнида бу ерлар муфассалроқ ёритилган ва 1365 йил баҳори Амир соҳибқирон учун қаҳрли бўлганлиги айtilган (қаранг: Шарафуддин Али Йаздий. Танқидий матн, 110б, 111а саҳифалар).
198. Ақар мавъезининг ўрни аниқ маълум эмас. Матнга қўра Чиноста яқин жой бўлса керак.
199. Гала-қаро жол топқай, яъни от-уловлар дам олсин демақдир.
200. Яъни мўлжалига.
201. Кандибодом — ҳозирги Конибодомнинг қадимги асл номи. Кандибодом суғи деб яна Сирдарёни назарда тутилган.
202. 1365 йил 21 май билан 21 июн оралиғи.
203. Кукнак — Тошкент воҳасининг гарбидаги мавъ.
204. Форсча матндаги жанги лойдаги мағлубиятда Темур Хожа Ўғлонга каттароқ айб қўйилади ва унга жарима солинганлиги ҳақида айтилади (қаранг: Шарафуддин Али Йаздий. Танқидий матн, 113а-саҳифа).
205. Бу ерда номлари эслатилган Мавлонозода Самарқандий, Хурдак Бухорий ва Абу Бакр Қалавий Наддоф — мўғул хони Илёс Хожанинг Самарқандга бостириб келишида мамлакат ҳокимлари йўқлигида истилочиларга қарши курашда ижобий рўл ўйнаган раъият лидерлари. Аммо мўғуллар отларига ўлат келганлиги сабабли чекинишга мажбур бўлганларидан сўнг ҳокимият осонлик билан у шахсларнинг қўлига тегиб, улар юртда безорилик ва ноҳақлик қила бошлайдилар. Бу ҳодисани Шарафуддин ҳам, Муҳаммад Али ҳам анча софдиллик билан ёритганлар. Афсуски, рус ва совет муаррихлари сарбадорлар деб аталмиш маакур лидерларни халқ ҳуқуқини ҳимоя қилувчи миллий қаҳрамонлар даражасига кўтариб, улар сўё мўғуллар вўлмига қарши халқ ҳаракатининг бошлиқлари ва Амир Темур билан амир Хусайн эса халқ ҳаракатини бостиришга урунган золимлар қилиб кўрсатганлар. Аслида эса улар хужасизлик бағрида юзага чиқиб қолган авантюрачилар эдилар. Кейинчалик Темур билан Хусайндек мамлакатда тартиб ўрнатиш жараёнида уларни қатл этиб тўғри қилганлар.
- 205а. Қуръон. Шарҳ сураси, 5-6-оятлар.
206. Бастарк — бу ўқилиш узбекчада ҳам, форсча матнда ҳам ҳаракатлар билан кўрсатилган (қаранг: Шарафуддин. Танқидий матн, 115а саҳифа). Бу йайлоқ Арҳанг яқинида бўлган.
207. Улжай Туркон огонинг ўлими 1366 йил ёзида юз берган эди.
208. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
209. Амир соҳибқироннинг Султонбахт бегимдан бошқа Тагайшоҳ исми яна бир қизм бўлган. Лекин бу қизларнинг қайси бири катта эканлиги ва тутилган йиллари

- номаълум. Ибн Арабшоҳнинг айтишича, Султонбахт бегим ўзини эрканча тутиб, эрканларни ёқтирмаган. «Бу, Самарқандга келган Бағдод аёлларининг таъсири остида бузилганидан бўлиб, унинг ҳуқуқ ҳикоятлари бор» (қаранг: Ибн Арабшоҳ, Амир Темур тарихи. 2-к. Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Убайдулло Уватов. Тошкент. «Меҳнат», 1992, 84-саҳифа).
210. Чағонийен — Сурхон воҳасининг қадим ва ўрта асрлардаги номи. Сурхондарёнинг узи Чағонруд деб аталган. Воҳанинг бош шаҳрини ҳам Чағонийен деб аталган ва у ҳозирги Денов ўрнида бўлган (қаранг: Бартольд, т.1, с.122-123).
 211. Чакчак — Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларининг туташ еридаги ҳозирги Чакча мавзёсининг ўрта асрлардаги номи.
 212. Янгиқент — Қарши билан Ғузор оралиғида ўрталикда жойлашган кент.
 213. Нундак мавзёни ҳақида маълумот сақланмаган. Лекин амир Ҳусайн Чағонийенда тургани учун у жой Деновга яқин, балки гарброқда бўлган дейиш мумкин.
 214. Қатлан мавзёни ҳозирги Пачкамар сув омборининг ўрнига тўғри келади, чунки у иккала сув бирлашадиган ердадир.
 215. Мохон ҳақида — 137-мзоҳга қаранг.
 216. Исҳоқ қудуғи — Олот яқинидаги қудуқ.
 217. Яъни икки ярим ой.
 218. Шўроб қудуғи — Чоржўй билан Марв оралиғидаги қудуқ.
 219. Баймароғ мавзёни деб қадимги Маймуғ назарда тутиляпти, у Қаршидан қарийб 30 км масофада бўлган. Маймуғ номлик шаҳарча Самарқанд яқинида ҳам бўлган.
 220. Ўзганд деб бу ерда Сирдарёнинг чап соҳилида ҳозирги Қизил Ўрдага яқин бўлган шаҳар назарда тутиляпти.
 221. Ҳузор (Ғузор) яқинидаги Қўрғошун тўба Валвали кенти ҳақида маълумот тонилмади.
 222. Қуръон. Талоқ сураси, 3-оят.
 223. Қуръон. Рум сураси, 5-оят.
 224. Қуръон. Оли Имрон сураси, 159-оят.
 225. Хустор кенти — Қаршидан Амударёга боришда оралиқдаги қишлоқ.
 226. Бу ерда Муҳаммад Али диққатсизлик қилиб, форсча «калонтари хоҳар» иборасидаги «калонтар», яъни катта сўзини тушириб қолдириб, Амир Темурнинг опасини ёки, эскича айтганда, эгачисини сингласи деяпти. Юқорида 186 саҳифада эгачиси деб таржима қилган эди. Аслида Қутлуг Туркон ого амирдан беш ёш катта эди.
 227. Ширинбека ого соҳибқироннинг бирдан-бир сингласи эди.
 228. Сайфуддинбек мўғулларнинг никудар уруғидан эди; турклашиш билан бирга уруғнинг номи ҳам ўзгариб нукуз бўлган.
 229. Бурдалиқ — Чоржўй билан Керки оралиғидаги масофанинг ўртасида Амударёнинг ўнг соҳилида бўлган шаҳар.
 230. Шаҳрикант ёки Ширкат — Насаф яқинидаги шаҳарча.
 231. Шабисун — қўққисдан ҳужум қилиб, яна тезда гойиб бўлиш ҳарбий тактикаси.
 232. «Аҳсанга» — арабча сўз; бошладинг, қойил қилдинг маъноларини билдиради. Нафир — карнайнинг урушда чалинадиган тури.
 233. Бу икки мавзё ҳақида маълумотга эга эмасмиз. Матнга кўра улар Қарши атрофидаги қишлоқлар бўлса керак.
 234. Калобод дарвозаси деб Бухоро ички работининг 11 дарвозасидан бири назарда тутиляпти. У Қарши тарафига қараганлиги учун уни Қарши дарвозаси ҳам дейилган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.153—155).
 235. Бухоро яқинидаги Бермас мавзёни XII асрдан бери маълум бўлган (қаранг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.174).
 236. Эронинг шарқида — Ҳирот ва унинг атрофларида 1245 йилдан 1389 йилгача Куртлар сулоласи ҳукм сурди. Улар аслида Афғонистоннинг марказий тоғли ўлкаси Ғурдан бўлиб, анча эронийлашган ўғуз турклари эди. Ҳирот ва унинг атрофлари билан бирга Ғурнинг талай қисми ҳам Куртлар қўлида эди. Мўғул истилоси Куртларга деярли таъсир этмай, улар ўз мустақиллигини сақлаб қолди. Бироқ Амир Темурнинг ҳарбий юришлари натижасида бу сулола вакиллари ҳам, давлатлари ҳам тугатилди. Малик Ҳусайн — Куртларнинг охириги вакиллари эди.
 237. Қуръон. Юнус сураси, 14-оят.
 238. Мовароуннаҳрда Жўйбар номли мавзёлар асосан Бухорода ва Самарқанд атрофида бўлган. Агар Амир соҳибқирон Амударёдан Амуёна (Чоржўй) кечикдан ўтганида Қаршига Бухоро орқали Жўйбардан ўтган дейиш мумкин эди. У ҳолда бу йул анча айланмиш буларди. Лекин биз юқорида кўрдикки у чап соҳилга Бурдалиқ кечикдан ўтиб тўхтаган эди. Демак, орқага қайтишда ҳам шу йулдан кетган бўлиши эҳтимол. Бу ҳолда Жўйбар Қаршидан гарбдаги ариқ бўйидаги мавзё бўлади.
 239. Камхо — шойининг нафис бир тури. Бозургонлар — савдогарлар демакдир. Амирнинг аҳволи бир қадар ноҳор бўлиб турган пайтида бозургонларнинг қўлашига муҳтож эди. Шунинг учун уларнинг қимматбаҳо шойиларини қайтариб берган.
 240. Навқат, бошиқача ўқилишда Навқад — Қарши билан Кеш оралиғидаги кент, Қарши-

- дан 35 км ча ва Кешдан 30 км ча масофада бўлган. Уни ҳозирги Қорабоғ урида бўлган деб ҳисобланади (қараңг: Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.189—190).
241. Ёзи — ёзлик утлоқ, яйлов демақдир.
242. Қумош (қуплиги ақмиша) — гахлама тури.
243. Шу ергача баён қилинган воқеалар 1364—1368 йиллар оралиғига тааллуқли бўлиб, у пайтларда соҳибқирон катта қудратга эришмаган эди ва ўзи маъқул тонган йўсуни бўйича иш тутмай, лашкаридаги амирларга қўлоқ солишга мажбур бўлган кезлар эди. Қўп муваффақиятсизликларининг сабаби ҳам амирларнинг ўзбошимчилигида эди. Лекин кўпинча аҳвол ўзгариб, амирлар кўпроқ Темурбекка қўлоқ соладилар. Шундай бўлса ҳам соҳибқирон кўп ҳарбий масалаларни эски одат бўйича амирларнинг маслаҳатига солади.
244. Раҳматоби — Оби Раҳмат, Сиб, Қорасув — Самарқандни шарқдан ғарбга кесиб ўтган қадимги ариқ.
245. Садақ — камалак ўқлари турадиган ўқдон.
246. Ревтан — Самарқанддан бир фарсах (6 км) масофадаги Ревдод қишлоғи (қараңг: Бартольд В. В. Сочинения, т.1, с.139).
247. Фаринкеит ва Сағарч — Самарқанддан 5 фарсах (30 км) масофада Инштихон яқинидаги кентлар.
248. «Иомга тушти» иборасини «Йом суви бўйида тўхтади» деб тушуномқ ксрак (26а саҳифа 189-изоҳга қараңг).
249. Тўм суви — Қариш яқинидаги ариқ.
250. Арабча мақол. маъноси — «Х » ишининг ўз вақти бор».
251. Қуръон. Иброҳим сураси, 20-лт.
252. Қурчўқ — Самарқанд яқинидаги тоғ довоғи.
253. Тева Бўйини — балки, Пискеит яқинидаги Туябўғиздир?
254. Кўкнак — Чинос яқинидаги мавзё.
255. Ложурма — арабча ибора. «албатта» демақдир.
256. Кеш ўрида Шаҳрисабз номи асарда энди биринчи марта ишлатилиши.
257. Муҳаммад Али матнида Булунгур ўрига Йалангур деб хато ёзилган. Биз форсча матнга кўра тузатдик.
Булунгур суви — Самарқанд вилоятида шу номли тумандаги дарёча.
258. Работи Малик — Кармана чўлида Ҳаржанг қишлоғи яқинида Қорахонийлардан хон Шамсулмулк томонидан 1078-79 йиллар қурилган работ.
259. Етти қудўқ йўли — Чинос билан Жиззах (Дизак) оралиғидаги чўл орқали ўтган йўл.
260. Матнинг шу ери диққатга сазовардир. Кабиҳусрав Хутталоний аввалига Амир соҳибқироннинг бекаридан бўлиб, кейин хойилик қилиб, Жета хонининг, яъни Темур душманининг паноҳига ўз одамлари билан кетган эди. Энди эса у Амир билан қудаланиб, Жета қўшунидан икки минг кишини амирнинг хизматига келтирляпти. Асарда бунига ўхшаш ҳолларни кўп учратамиз. Мовароуннаҳр ва Жета аҳолиси қисм ва гуруҳларининг бир тарафдан иккинчи тарафга бундай осонлик билан кўчишлари, биринчидан, ҳали ўша даврда Мовароуннаҳр ва Жета аҳолиси орасида маданий ва миллий фарқ айтарлик бўлмаган бўлса, иккинчидан, иккала ҳудуд аҳолиси ҳам тўла ўтроқ бўлмаганлигини кўрсатади.
261. «Илғари» юборилган гуруҳ махсус ҳарбий бирлик бўлиб, уни Шарафуддин ҳам, Муҳаммад Али ҳам эски ўзбекча сўз билан илғор дейди. Аслида бу арабча «муқаддам» тушунчасига тенгкучли бўлиб, мустақил туркий сўз ва тушунчадир. Одатда илғорнинг вазифаси душманининг илғор қисмлари билан жанг қилиш, ёки унинг асосий қисми билан илғор жанглини қилиб, уни чапигиши, «тил» сифатида асир олиши, душман тўғрисида аниқ хабар келтиришдан иборат бўлган. Лашкарнинг сони ортиси билан илғордаги аскарларнинг сони ҳам ортаборган. Биз қўйида кўрамызки, кейинчалик Темур йигирма беш, ўттиз минг ва ҳатто ундан ҳам ортиқ сонли лашкари илғорларга юбориб, ўзи асосий қисм билан фурсат кутиб туради. Бундай кўрсонли илғор лашкари ҳам ўз галида ўз илғори, илғоси, қоровул ва ҳировулига аскар гуруҳларини чиқарган.
262. Қуръон. Абаса сураси, 34-оят.
263. Асарда биз Жеталарга ва Олгини Ўрда аҳлига нисбатан бир неча марта «кофир» ибораси ишлатилганлигини кўрамыз. Аслида бу мамлакатлар аҳолисининг асосий қисми алақачонлар Исломи қабул қилган бўлиб, фақат айрим майда гуруҳлар орасидагина будпарастлик қолган эди. Лекин уларнинг иккинсига ҳам асосан кўчманчилик ҳукм сургани сабабли улардаги Ислом суёт эди.
264. Хумрак — Чирчиқнинг қўйи оқимидаги мавзё (қараңг: Бартольд В. В. Сочинения, т.1, с.231).
265. Барсин гузори ёки Барчин кечики — Сирдарёнинг қўйи оқимида унга Барчиндарё қўйиладиган жойидаги мавзё.
266. Ваҳший Рама деб муаллиф ҳиндларнинг қадимги эноси «Рамайна»нинг бош қахрамини назарда тутаяди. Шарафуддиннинг «Рамална»дан хабардорлиги унинг ўта ўқимини эканлигини ва шу билан бирга унинг даврида бу ҳинд асарининг форсча таржимаси мавжуд бўлганлигидан далилат беради.

267. Сайрам — Тошкентдан қарийб 130 км шимол-шарқдаги шаҳарча. қадимда Исфижоб номи билан маълум бўлган.
268. Чаманкент — ҳозирги Чимкентнинг қадимги асл номи.
269. Ўтроп — туркларнинг Сирдарё бўйидаги йирик шаҳри, шу номи дарёнинг Сирдарёга қўйилиш жойида унинг ўнг соҳилида бўлган. Қадимда уни Турабанд дейилган.
270. Форча матида шаҳарнинг номи ҳозирги ўзбекчага яқин бўлган фақат Тошкент шаклида келтирилади (масалан, 128а саҳифага қаранг). Шаҳарнинг номи Эрон манбаъларида III асрдан бошлаб Чоч шаклида учратилади. Шу номи арабийлаштиришдан Шош ҳосил бўлган.
- Абу Райҳон Беруний айтишича, «Бишкат — Шош (вилоят)нинг маркази, туркчада Тошканд, юнончада Тош қалъа (қаранг: Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар, V жилд. Биринчи китоб. Қонун Маъбудий, 1—5-мақолалар Тошкент, «Фан», 1973, 426-бет). Беруний «юнонча Тош қалъа» дейиши Птолемей (II аср) «География»ндаги «Лисийос пурго» номининг таржимаси бўлиб, Птолемей ўз галида туркча Тошкент (канд) сўзини юнончага шундай таржима қилган. Бундан кўринадики, бундан қарийб икки минг йил бурун шаҳримиз икки ном билан — Тошкент ва Чоч деб аталган ва биринчиси туркча, иккинчиси суғдча бўлиб, шаҳар аҳолиси ҳам турклар ва суғдлардан иборат бўлган. Кейинчалик суғдлар турклашиб кетгач, суғдча ном бутунлай унутилган.
271. Яъни Арҳанг ва Соли Саройга кетдилар.
272. Қуръон. Аҳқоф сураси, 10-оят.
273. Қуръон. Хужурот сураси, 9-оят.
274. Қуръон. Нисо сураси, 128-оят.
275. Яъни ёлгон.
276. Ниъний манъевъ — Шаҳрисабз ва Қариш орасидаги катта қишлоқ.
277. Қўҳак суви — Зарафшон дарёси; Самарқанддаги Қўҳак теналиги яқинидан ўтгани учун шундай аталган.
278. Қинор Шақшор — шартли шундай ўқилди, матида ёзиллиши ноаниқ.
279. Қумишкент ва Алиобод — Самарқанд яқинида Зарафшондан шимол тарафдаги қишлоқлар.
280. Яъни қайтдилар.
281. Ишканиш — Бадахшоннинг жанубий, Афғонистон қисмида Самангон дарёсининг irmoғи бўйидаги кент.
282. Муаллиф Кобулистон деб Кобул шаҳри билан бирга Кобул дарёси воҳасини назарда тутди.
283. Ишканишдан Кобул воҳасига Ҳиндқуш тоғ тизмаларидаги Ҳовон довоиндан (уқбасидан) ўтилади.
284. Пулод Буга билан Оқ Буга иккиси ҳам Темурбекнинг амирлари, яъни Чигатой улусига мансуб турклардан эди. Демак, уларга қарам бўлган Кобул воҳаси ва шу билан бирга Марказий ва Шимолӣ Афғонистон шу улуснинг мулки эди. Шиси ҳам диққатга сазоворки, муаллиф асарнинг шу еригача «Афгон» деган номи эслатмади. Бу эса афгонлар XIV асрнинг иккинчи ярмида Кобул воҳасида бўлмаганликларидан дарак беради.
285. Қашм — Бадахшонда (жанубий) Таллиқон билан Файзобод оралиғида Машҳуд дарёчасининг ўнг соҳилидаги шаҳарча. Ҳозир номи Кишим деб талаффуз қилинади.
286. Жарм (ҳозирги Жўрм) — Қашмдан тўтри шарқда Қўкча дарёсининг ўнг қирғоғидаги шаҳарча. Демак, Қаркас уқбаси ва Жарм уқбаси шу икки шаҳар оралиғида Хожа Мўхаммад тоғ тизмасидаги довоилардир.
287. Жарм суйи — Қўкча дарёси.
288. Дарай Арғиш — Қўкча дарёси билан Дарайим дарёсининг қўйилиш жойи.
289. Қўнгуз алағи — ҳозирги Шерхон яқинидаги кечик.
290. Жайба — аскарнинг шахсий мол ва ўлжалари солинадиган қон.
291. Юқоридаги баёндан билмазки Қайхусрав Хутталоний мирзо Жаҳонгирининг қайнотаси ва, демак, Амир Темурнинг қудасидир. Шўнга қарамай у ўз қудасига икбатан дўшманлик низоҳ эътир.
292. Форча матида бу хат келтирилмаган (қаранг: «Зафарнома». Танқидий матн, 133а саҳифа, 13—18 сатрлар).
293. Ҳисори Ҳиндувон — Балх шаҳри работидаги қалъа.
294. Бела — Термиздан қарийб 20 км шимолдаги қишлоқ.
295. Саййид Барақа — Амир соҳибқироннинг бош пири, гоъвий раҳбари. Амирнинг васиятига қўра унинг қабри Гўри Амирда Саййид Барақа қабрининг оёқ тарафига қўйилган.
296. Қуръон. Аҳқоб сураси, 33-оят.
297. Авзач гузори — Кофирингон дарёсининг Амуларёга қўйилиш еридаги шу дарёдан кечик.
298. Шодиён тоғи — Мозори Шариф жанубидаги тоғ.
299. Хожа Аюша кенди — Балх яқинидаги қишлоқ.
300. Демак, икки ўғлини ҳам қатл қилдилар.
301. Шарафуддин Али Яздӣ соҳибқироннинг тахтта ўтириш маросимини алоҳида сарлав-

- ҳа билан ажратиб, хабар ўрнига хушомадгўйлик маъносидаги шеърлар билан бир неча саҳифани тўдирган. Муҳаммад Али у шеърларни тўшуриб, воқитотни Амрининг Ҳусайнбек устидан галабаси бобига қўшиб қўйган.
302. Шуниси диққатга сазоворки, Шарафуддин шу ерда Балхдан дарёдаги кўприккача масофа саккиз фарсах, (яъни қарийб 50 км) эканлигини кўрсатган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 141а-саҳифа 18-сатр).
303. Зинда Чашм исми Ҳайт булоғи (ёки кўзи, яна бошқа ўқилишга кўра «ҳашами», яъни хизматкорлари) маъносини билдиради. Муҳаммад Али бу ерда исмининг иккинчи қисми билан сўз ўйини қилаётти ва булоғ бошқаларники бўлди демоқчи. Форсча матида исмининг иккала қисми ҳам мўтойиба қилинади: «Зинда Чашм анқариб зинда намонад ва чашмаи дар тахти тасарруфи дигарон даромад», яъни: Зинда Чашм ҳаётга яқин бўлмади ва булоғи ҳам бошқаларнинг тасарруфига тушди.
304. 1370 йил — ит йилининг кўзи назирда тутилади.
305. Бу келтирилган жумладан Амир Темур мамлакатининг маъмурий бўлиниши мўгуллар давридагидек ҳарбий бўлинишига асосланганлигини кўрсатади. Чунончи, ҳазора бўлими мингта тўла жиҳозланган отлиқ аскар, туманлар — ўн мингта шундай аскар тайёрлаб бериши керак бўлган. Даруға ҳам мўгулча мансаб бўлиб, ҳар бир шаҳар, туман ва вилоятнинг ўз даругаси бўлган. У ҳозирги комендантга мос келади (масалан, гарнизон коменданти).
306. Қуръон. Оли Имрон сўраси, 74-оят.
307. Воқеалар Хужанд атрофида юз бераётгани учун Ойша хотун суви ҳам ўша атрофдаги Сирдарё ирмоқларидан бир бўлади.
308. Янги — Мовароуннаҳр шарқидаги қадимги шаҳар. У Авлиё Ота деб ҳам аталган, ҳозирги номи Жамбул.
309. Бу келтирилган иборалардан кўринадики, Амир соҳибқирон Истаеа қилган иккинчи юришда ҳам айтарлиқ узоққа бормаган ва ҳозирги Жамбул вилояти ва Талос водийсидан нарига ўтмаган. Бунинг объектив сабаблари бор эди. Биринчидан, 1371 йил ўзига келиб, у Мовароуннаҳрда ҳокимиятни қўлга олиб, ташқи душманларга қарши юриш уюштира олган бўлса ҳам, у йирик лашкар тўплаш олмаган эди, ва, иккинчидан, амирларнинг продасини ўзига тўла бўйсундира олмаган эди ва улар орасида ҳам мухолифлар ва хоинлар мавжуд эди. Кўптак Темур воқеаси бунинг ёрқин мисолидир. Шунинг учун Амир мамлакатдан узоқлашмай, тезда орқага қайтишга мажбур эди.
310. Қаро Самон — Утроп яқинидаги маззаъ.
311. Муҳаммад Али шу саҳифа куйисида Темур «хонзода»га ва Шайх Абуллайсга нисбатан жаъо чоралари кўрганлини айтса ҳам, бунинг сабабини айтмаган. Шарафуддин матида «хонзода Абулмаолий Термизий ва Шайх Абуллайс Самарқандий бундан аввал ул ҳазратқа мухолифат бобида бир-бирига сўзлар айтиб, улар билан иттифоқ қилганлар» дейилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 145б-саҳифа, 6-8-сатрлар). Демак, улар маъмур фитнанинг бошқилари бўлган ва соҳибқирон уларга нисбатан ҳақли равишда жаъо чораларини кўрган.
312. Матиннинг шу еридан аён бўладики, соҳибқироннинг бу қизи — Тагайшоҳ Ака Бегн, унинг кичик қизи экан, чунки унинг узагилмаганлиги англанаётти; ва Султонбахт бегн катта қизи экан (32б-саҳифа, 209-ноҳўга қаранг).
313. Маълумки, 1220 йил кузида Чингизхон Мовароуннаҳрни забт этабошлаганида Хоразмнинг пойтахти Гурганчини қамал қилишга иккинчи ўгли Чигатойни юборади. Лекин қамал узоққа чўзилиб кетади ва фақат Чингизхон катта ўгли Жўчини юборганидан кейингина шаҳар таслим бўлади. Шунинг учун кейинчалик Чингизхон Шимоли-гарбий Хоразмини Гурганч билан бирга Жўчига беради. Жануби-шарқий Хоразмини эса Ҳева ва Кот билан бирга Чигатойга беради. Кейинчалик эса бу мулкларнинг биринчиси Жўчи улуси (русларда Олтин Ўрда), иккинчиси Чигатой улуси бўлиб шаклланади ва бу улус ҳокимларининг қайси бири кучайса бой Хоразми ўз мулкига қўшиб олишга уриларди. XIV аср ўртасига келиб иккала улус ҳам сусайганидан сўнг қўнғирот уругига мансуб ва Чингизийларга алоқасиз бўлган Ҳусайн Суфий бутун Хоразмда ўз ҳукмини ўрнатади. Лекин Хоразмнинг ярим қисми Чигатой улусининг мулки бўлганлиги учун бу улуснинг қонуний бошлиғи сифатида ҳам, Чигатой дастурига кўра мамлакатни бошқаргани учун ҳам Амир Темур Ҳусайн Суфийга маъмур талабларни қўйишга ҳақли эди.
314. Бартольд Абдуразоқ Самарқандийга ҳавола қилиб, сўз Ҳусайн Суфий Темурнинг элчисига: «Сизнинг мамлакатингиз — жанг вилояти (яъни кофирлар мулки) ва мусулмонларнинг вазифаси — сизлар билан жанг қилишдир» деган сохта сўзларни келтириб, сўнгра «Шундай қилиб XIV асрда чигатойлар давлати мусулмон давлати деб ҳисобланмаган» деган хато хулосага келади (қаранг: Бартольд В. В. Сочинения, т. II, часть 2, с. 53). Бироқ, негадир у Ҳусайн Суфийнинг бошқа манбалаарда, хусусан Шарафуддинда келтирилган сўзларини инкор қилган. Натижада умуман муҳим бир тарихий давр ҳақида нотўғри хабарни тарқатган.
- Уидан ташқари Абдуразоқ Самарқандий 1413 йили туғилган бўлиб, Гийосиддин Али Яздий, Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийларга нисбатан бир мунча ёш бўлиб, Темурий сарой муаррихларининг кейинги авлоди ҳисобланади. Бутун сарой

- архивлари ва маълумотларининг «қаймоғи» аввалги уч муаллифнинг асарига кирган. Шунинг учун ишончлилик нуқтаи назаридан Абдураззоқ Самарқандийнинг асари кейинги ўрнида туради.
315. Улуфа — ем, озуқа.
316. Яъни Қарши чулида.
317. Бўлақлар — бу ерда совғалар маъносиди.
318. Яъни ишонган кишисини.
319. Бу жумлалардан Қундуз, Боғтон ва Кобулнинг ҳокими чигатоёлардан бўлганлиги яна бир бор исботланади. Ундан ташқари булардан Кобул тарафиди Темур даврида истиқомат қилган буралди эли («буралмоқ» сўздан) туркий бўлганлиги англашилади.
320. Сеноя — Хоразмнинг ўрта асрлардаги кенти, Амударёнинг чап соҳилида Ҳазораси билан Даргон ота оралиғида бўлган.
321. Кот — Хоразмнинг энг қадимги шаҳарларидан бўлиб, Амударёнинг ўнг соҳилида жойлашган. 995 йилгача, Хоразмшоҳлар давлатининг ноибтаҳти Фурганча (ҳозирги Туркменистонда Қўҳна Урганч) кўчирилганидан сўнг иккинчи даражали шаҳар бўлиб қолган; ҳозирги номи Беруний.
322. Бу ерда том — девор маъносиди.
323. Қайхусрав Хутталоний амир Темурнинг қудаси бўлатуриб, унга нисбатан нечанчи марта сотқинлик қилаётганга диққат қилинг.
324. Оқ Суфийнинг хотини Шакарбека Олтин Урда хони Гийсеиддин Мухаммад Узбекнинг (1312—1342) қизи эди. Бу аса Суфийларнинг Урда хонлари билан қаттиқ боғлиқлигини кўрсатади. Оқ Суфийнинг қизи Севинбека онаси тарафидан хонзода эди. Соҳибқирон 1374 йили тўнғич ўгли Жаҳонгир мирзонинг Севинбекага уйлантиради. Бу никоҳдан Мухаммад Султон туғилади. Бу аса 1403 йили 29 ёшида вафот этади. Бироқ бундан анча аввал, 1376 йили Жаҳонгир мирзо ўлганидан сўнг Хонзодага Мироншоҳ мирзо уйланади ва бу никоҳдан 1384 йили Халил Султон туғилади.
325. Бу ерда Севинбека Хонзаданинг йароғи деб унинг сепини айтиляпти.
- 325а. Хос — Котдан 30 км ча масофадаги кент.
326. Яъни ёзгириши билан.
327. Қайдухон — Ўқдай қооннинг набираси, унинг улуси фақат Помир-Олой тоғли ўлкаси эди, у 1269—1301 йиллар хонлик қилган ҳисобланади. Лекин амалда унинг мулки Чигатоёларга қарам бўлиб қолган эди.
328. Демак, ҳозирги никоҳлардаги пул сочишларнинг тарихи ҳам анча эски экан.
329. Зифоф — таянганли никоҳ тўйи.
330. Форсча матида «етти юз етмиш бешинчи йил охирларида» дейилган. Демак, бу ҳолда тарих 1374 йил май-июн ойлари бўлади (қаранг: «Зафарнома». Танқидий мати, 151а саҳифа).
331. Мухаммад Али бу ерда ҳам саҳв қилиб, «етти юз етмиш бешда» деган. Форсча матида «шаъбон ойи бошида тарих етти юз етмиш олтида» дейилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 151а-саҳифа, 7-сатр). Демак, бу ҳолда тарих аниқлашда ва у 1375 йил 5-6 январ бўлади.
332. Иккала муаллифда ҳам Қатагон дейилган бўлса ҳам асарнинг илк нусхаларидан биринчи хаттот айби билан Қатвон ўрнига Қатагон ёзилиб қолгандир. Чунки, биринчидан, Самарқанд атрофида Қатагон работи бўлганлиги ҳақида бирор маълумот йўқ; иккинчидан, бу иккала исмининг арабча ёзилиши шўҳоятда ўхшаш бўлиб, кўчиринида янглишиши осон. Бу ҳолда Қатвон работи — Самарқанд билан Жиззах орасида Қатвон чулидаги Қатвондиза бўлади.
333. Чорун мавзёи — ҳозирги Алматидаги шарқроқдаги шу номли дарёчанинг Или дарёсига қуйилиши ери.
334. Бу ерда «хабарни тўқ» бўлиши бутунлай беҳабар бўлиб, гафлатдан кўнгли тўқлигини билдиради.
335. Барака Ғурийён — Чорун дарёсининг ўрта оқимида кескин бурилган еридаги мавзё, ҳозирги Жаланаш ва Коген оралиғи.
336. Ила суви — Или дарёси.
337. Яъни Қамариддиннинг печи минг кишиси соҳибқиронга қўшилди демақдир.
338. Куран — мўғулча сўз бўлиб, русчага курень шаклида ўтган: ёғоч уйлар тўйини билдиради.
339. Пойтоғ мавзёсининг ўрни аниқ маълум эмас. Лекин матидаги байига кура у Иссиқкўлнинг шарқи ё жанубидадир.
340. Учқармон — балки Учтурфондир? Бу сўзларнинг ҳам арабча ёзилиши ўхшаш ва ундан ташқари соҳибқирон ланкарининг юриши йўли ҳам буни нисбатан эътиборга элмайди.
341. Отбоши — Иссиқкўлдан жануби-ғарбда шу номли дарё бўйидаги шаҳарча, ҳозир Қирғизистон ҳудудида.
Арна ёзи — Отбошидан жануби-ғарбда шу номли дарё водийси.
Демак, бундан кўринадики, соҳибқирон бу юришда Қамариддинни таяқиб қилиб, Иссиқкўлни шарқидан Учтурфон орқали айланиб ўтган. Агар у кўлни ғарбдан айланганида у орқага қайтиши керак бўларди ва бу матида акс этади.
342. Қуръон. Нисо сураси, 3-оят.

- 342а. Йасси Дабон — Фарғона vodiёсининг боиланиши ерида шарқидаги тоғ давони.
343. Демак, соҳибқирон 1375 йил баҳорда биринчи марта Фарғона vodiёсини шарқидан гарбга кесиб ўтган.
344. Завжир Сарой — мўул хони Қазонхон томонидан Қаришдан қарийб 50 км гарбда қурилган сарой ва унинг атрофида юзага келган мавзё.
345. «Адам бўлгай» — яъни йўқ бўлсин демакдир.
346. Ғузрувон — Афғонистон шимолида Таллиқон яқинидаги мавзё.
347. Форёб суви — Афғонистоннинг шимоли-гарбда шу номли шаҳардан ўтувчи дарё. У Маймана ва Андхўйдан ўтганлиги учун шу шаҳарлар номи билан ҳам аталади.
348. Хос — Хоразмда Котдан шимоли-гарбда қарийб 20 км масофадаги ўрта аср шаҳри, у Дархос деб ҳам аталган.
349. Кармина — Бухородан Самарқандга боришда қарийб 100 км масофадаги шаҳарча.
350. Қозоқ этноними асарининг шу еригача келганда, 1376 йилнинг иккинчи ярмига тааллуқли воқеалар муносабати билан энди биринчи марта эслатилади. Умуман «Зафарнома»да бу этноним яна фақат бир марта эслатилади. Амир соҳибқирон Дашти Қипчоқ ва Жета юртларига, яъни ҳозирги Қозоғистон ерларига умуман олганда ўн мартача юрган бўлса ҳам бизнинг муаллифлар ҳозирги Қозоғистоннинг фақат жануби-шарқидаги воқеалар муносабати билан қозоқ ҳазораси ҳақида фақат икки марта эслатадилар. Бундан шу хулосага келиши мумкинки, қозоқларга асос бўлган этник гуруҳ ҳазора сифатида, яъни минг кишилик аскар жиҳазлай оладиган уруғ сифатида фақат XIV асрнинг иккинчи ярмида шакллана бошлаганлар.
- Шунинг учун Темур давридаги Дашти Қипчоқ, яъни Қозоғистон аҳолисини ҳеч қозоқ деб бўлмайди. У аҳоли этник жиҳатидан ҳам ва маданий жиҳатдан ҳам қозоқ эмасдилар, балки дашт ўзбеклари эдилар. Кейинроқ бу кўчманчи ўзбеклар Мовароуннахрга силжиганларидан кейингина (XIV аср боши) қозоқлар кучая бошлайдилар.
351. Шайх Бурҳониддин Қилич деб Шайх Сайфуддин Бохаранийнинг ўгли Шайх Бурҳониддин (XIII аср) назарда тутилаётган бўлса керак.
352. Отақум мавзёсини аниқлаш учун Амирнинг йўлига назар солиш керак. У Қамариддинни таъқиб қилиб, Фарғона vodiёсининг шарқда Андижон тарафида эди. Демак, у Самарқандга қайтишда Сайхун-Сирдарёдан кечинишдан олдин у ўтган қумлоқ ер ё vodiё марказидаги қумлоқлар ёки Бука билан дарё оралиғидаги қумлоқлар бўлиши.
353. Қуръон. Бақара сураси. 156-оят.
354. Қарочуқ тоғи қуйидаги баёнга қўра Утроп яқинидаги тоғ.
355. Оқсув — Чимкентдан 30 км шарқдаги мавзё, ҳозир ўрнида Белне води темир йўл бекати.
356. Ўрта асрларда Туркистонда Қаро Тўба (Қоратена) номли мавзё бир печта бўлган. Лекин бу ерда Ёттисув соҳасидаги назарда тутилаётганини аниқроқ бўлса-да чигатой қўшинларининг бу ерга юришида етиб борган жойлари аниқ маълум эмас.
357. Бугом Ойкул — Исенқўлнинг гарбдаги Бугом жарликлари (Буамское ущелье).
358. Қўчқор мавзёи — Бугомдан жануброқда Чу дарёсининг шу номли irmoғининг vodiёси. Ҳозир у ерда қирғизларнинг Қочқорка номли шаҳарчаси мавжуд.
359. Тўқтамни Ўғлон — Оқ Ўрданинг ўзбек амира, Жўчи авлоди, Тўй Хожа Ўғлоннинг ўгли. Маълумки, Чин пахоннинг катта ўгли Жўчи 1227 ўлганидан сўнг бунинг кичик ўгли Ботухон отасининг мулки бўлиши Дашти Қипчоқ ва Шарқий Овруқони Жўчи ўлуви деб аталмиши мулкка бириштиради ва ўзига Волга бўйида пойтахт қилиб Сарўйини таштайди. Мўулларнинг ўзи бу улусни кўпроқ Кўк Ўрда деб атаган. Лекин у билан бир вақтнинг ўзида Гарбий Сибирда ундан бир ёш катта бўлган акаси Ўрда Оқ Ўрдага асос солади. Бу Ўрданинг пойтахти аввалига Гарбий Сибирдаги Тура шаҳрида бўлиб, кейинчалик Сирдарё бўйидаги Сигнаққа кўчирилади. Аввалига хон фақат Кўк Ўрдада Саройда бўлиб, Оқ Ўрдани амрларига бошқарарди. Лекин кейинчалик Оқ Ўрдада ҳам Жўчининг катта ўгли Ўрданинг авлодларидан хонлар бошқара бошлайди. Кўк Ўрда хони Ўзбекхон (1312—1342) даврида иккала Ўрда бириштирилиб, юксак қудратга эришади. Бу биришган ўрда Овруқда Олтин Ўрда номи билан машҳур бўлади. Ўзбекхоннинг даврида унинг кўпроқ Жўчи уруғига мансуб бўлган сараланган навқарлари Оқ Ўрдада ҳам хизмат қилади. Улар бу ерда «ўзбекилар», яъни «Ўзбекхоннинг одамлари» деб танилади. Ўзбек этноними ана шуларга бориб тақалади. Кейинроқ улар тўғридан-тўғри ўзбек деб аталаверди.
- Тўқтамнининг отаси Тўй Хожа Ўғлон ана шу ўзбеклардан бўлиб, Мангитлоқнинг амира эди. У қурултой ўзбеклардан чиққан Олтин Ўрда хони Ўрусхонга (1361—1376) қарши чиққани учун қатл қилинади. Тўқтамни (ёки Тўқтамни) отаси қасосини олиш учун Ўрусхон билан курашади ва енгилиб, 1376 йили амир Темур ҳузурига навоҳ налаб қочиб келишга мажбур бўлган эди (қараил: Греков Б. Д., А. Ю. Якубовский А. Тимур. — В кн.: Тамерлан. Эпоха. Личность. Деяния. М.: «Ураш», 1992, с. 30—31; Рун Гонсалес Де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд к двору Тимура (1403—1406). Перевод со старонспанского предисловия и комментарий И. С. Митроковой. М.: «Наука», 1990, с.72, комментарий 256).
360. Форча матида Йабагу ўрнида уйнагу суян келтирилади (қараил: «Зафарнома», Танқидий мати, 1576 саҳифа).

361. Матидан кўринадиги, соҳибқирон Ҳетага Еттисув тарафидан борган ва орқага қўл орқали қайтган. Бу ҳолда Узғанд Қизил Урда яқинидаги шаҳар бўлади (юқорида 220-низоҳга қараиш).
362. «...ани ўғул ўқиди» дейилиши соҳибқирон Тўқтаминини ўлидек кўрганлини билдиради.
363. Саброн — ўрта асрларда Сирдарёнинг ўнг соҳилида Туркистондан кейинги йирик шаҳар, ҳозир Саврон қишлоғи.
Сигнақ — маъқур йўналишида кейинги йирик шаҳар. Унинг харобалари ҳозир Сунақ кўрғон деб аталиб, Туман Ариқ темир йўл бекатининг яқинида жойлашган. Маълумотларга кўра, бу шаҳар мелоддан аввалги III асрда юзга келиб, унинг қадимги номи Сунақ бўлган ва XII асрдан бошлаб қипчоқ давлатининг пойтахти ва кейинроқ Оқ Урданинг пойтахти бўлган. Урухон давридан бошлаб эса Олтин Урданинг пойтахтларидан бири бўлган (қараиш: Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» Абу Са'да Абдалкарима ибн Муҳаммада ас-Сам'ани как источник по истории и истории культуры Средней Азии. Ташкент, «Фан», 1993, с.117).
364. Бу Идику мангит қабиласидан бўлиб, Олтин Урда ўзбекларидан эди. Рус адабиётида у Едигей номи билан маълум. Юқорида эслатилган Идику Барлос бошқа шахс бўлиб, у Мовароуннаҳр барлосларидандир.
365. 24 йағоч қарийб 144 км ни ташкил қилади (1 йағоч — 5985 м).
366. Ғажирчи — йўл кўрсатувчи ҳақида яна 135-низоҳга қараиш.
Форсча матида «саккиз кундан сўнг» деган иборалар йўқ (қараиш: «Зифарнома», Танқидий мати, 1596-саҳифа, 5-ватр).
367. Темур Мылик Углош — Урухоннинг тўрт ўглининг тирик қолган охиригиси, у Олтин Урдада 1376 йил охиридан 1378 йилгача хонлик қилган.
368. Уша пайтдаги одат бўйича бирор бек, амир бирор ҳокимга хизматга борса, унинг йиғитлари ва уруғи ҳам бирга борганлар. Шунга кўра Туман Темур Ўзбек ҳам соҳибқирон лашкарига ўз одамлари билан келгани шубҳасиз. Бу эса дашт ўзбеклари билан чингачойлар чамбарчас боғланганликларини яна бир бор исботлайди.
369. Амир соҳибқироннинг бу ерда номи эслатилмаган 1377.08.20 тарихда туғилган ўгли Шоҳрух мирзо эди.
370. Олтин Урда Амир соҳибқироннинг хавфли рақибни эди. Шу сабабли у ерга хонликка ўзининг йўлчи уруғидан ишончли одамни қўйиш унинг мақсади ва режаларига мувофиқ эди. Шунинг учун у Тўқтаминни бир неча марта рақибларидан енгилганига қарамай Амир унга ишониб, ҳар гал катта сарфлар билан унга лашкар жиҳозлаб берган.
371. Одатда Амир Темурнинг Россиядаги муҳолифлари унинг Хоразмга қилган юришлари ҳеч қандай сабабсиз ва боқимчилик юришлари эди деб кўрсатишга уринадилар. Бу юришларнинг асли моҳияти бутунлай ўзгача эканлиги бу асардан ва унинг айниқса шу ердан яққол аниқланади.
372. Уша пайт Туман ого II ёшларда эди (юқорида 38а-саҳифага қараиш).
373. Эски Укуз — Амударёнинг қуйи оқимида Котдан сўнг ажралиб, Гурландан ғарброқдан ўтган ўзани. XIII асрда бу ўзан қуриган.
Укуз — Амударёнинг қадимги хоразмча номи. Шундан дарёнинг қадимги юнонча номи Оксус келиб чиқади.
374. Хоразм қалъаси деб Гурганч (Кўҳна Урганч) назарда тутиляпти. Шаҳарни Чингизхон вайрон қилган бўлса ҳам тезда ўзини тиклаб олган ва Темур даврига келиб яна пойтахт бўлиб турган эди (қараиш: Бартольд В. В. Туркестан ва эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т.1, с.524—525).
375. Форсча матида ҳақиқатан ҳам «харбуза» — қовун дейилган. Лекин В. В. Бартольд бу сўзни «арбуз» — тарвуз — деб тушунган (қараиш: Бартольд В. В. Улутбек и его время. — Сочинения, т.11, часть 2, с.52).
376. Дарбоши — дарвозалар бошлиғи.
377. Юқорида бу воқеадан уч кун аввал Термиздан «янги қовун», яъни чиллаки қовун (агар ҳақиқатан бўлмаса) келтирилганини эсласақ, бу воқеа 1379 йилнинг июл ойининг ўрталарида юз берганини биламиз.
378. Олимнинг тўлиқ исми Сам'онийга ва форсча матига кўра тузатилади (қараиш: Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» ас-Сам'ани, с.156; «Зифарнома», Танқидий мати, 163а-саҳифа). Муҳаммад Алида квадрат қавсдаги номлари ўрнига фақат Абдурахмон келтирилган ва бу исм кейинги олимнинг исми билан чалқаштирилган кўринади.
Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдулҳамид ибн Наср ибн Ҳумайд ал-Кашшый (вафоти ҳ.249/863 йил) — кешлик машҳур муҳаддис, тафсиричи ва ҳанафий фақиҳ; кўп шоғирдлари бўлгани, бир неча асар ёзгани маълум.
379. Бу олимнинг исми Сам'онийга кўра тўзатилади.
Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдурахмон ал-Дорамий ас-Самарқандий (ҳ.181/797 й. — ҳ.255/869 й.) — самарқандлик машҳур муҳаддис, фақиҳ ва тафсиричи; араб мамлакатларида бўлган, фиқҳ ва ҳадисларга оид 4 асар ёзган (қараиш: Камалиддинов Ш. С., с.156).
380. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (ҳ.194./810 й. — ҳ.256/870 й.) — ўрта асрлардаги энг машҳур муҳаддис, «Ал-Йомин' ас-Саҳиҳ», яъни «Саҳиҳи Бухо-

- рийнинг муаллифи. Бу асар ҳозирги кунгача Ислом дуйёсида Қуръондан кейин иккинчи ишончли китоб ҳисобланади. У ҳадис, фикҳ, тарих ва адабга тааллуқли 15 га яқин асар ёзган; Хуросон, Ироқ, Сурия, Ҳижоз ва Мисрда бўлган ва умрининг охирида ватанига қайтиб келиб, Самарқанд яқинидаги Ҳартаг қишлоғида вафот этган ва уша ерга қўмилган. У бирор муддат Насафининг Поён маҳалласида яшаганлиги маълум. Келиб чиқиши бўйича Бухоро суғдларидан бўлган.
381. Абул-Ҳусайн Муслим ибн Ҳажжож ал-Қушайрий ан-Нисопурий — IX асрда яшаган муҳаддис, фақиҳ ва адиб.
 382. Сичен — қадимги туркчада маймун.
 383. Ҳар бир қўшунда 500 аскар борлигини назарда тутсақ, 50 қўшун аскарларининг сони 25000 киши бўлади ва унинг қўмондони 14 яшар бола жанлигини эътиборга олинг.
 384. Бадхис (ёки Бадхис) — Туркменистоннинг жанубида Қўшк билан Тошкўприк орасидаги қўл.
 385. 1380 йил Ҳутнинг 15-куни — 4 март.
 386. Демак, Амир Амударёдан Керки кечикидан ўтган. Андохуд ҳақида 52-изохга қаранг.
 387. Марваруд — Афғонистоннинг Туркменистон билан чегарасида Мурғоб дарёси бўйидаги шаҳар. Ҳозирги номи Марвчак.
 388. Мавлоно Зайниддин Абу Бақр Тайободий — соҳибқироннинг пирларидан бири, асли Ҳирот — Машҳад йўлидаги кичик шаҳарчадан. Ҳозир у Эроннинг Афғонистон чегараси яқинидаги Тейебет кентидир.
 389. Фушанж ёки Бушанж — Ҳиротдан 60 км ча гарбдаги ўрта аср шаҳри.
 390. Амир соҳибқирон айтилган бу шеърда у молпараст қилиб кўрсатилган. Бу хусусият унинг феълларида йўқ эди, чунки кўплаб молу-мулкни аскарларига ва ривоятга улашиб берарди. Бундай шеър Шарафуддинда йўқ. Демак, бу шеър Муҳаммад Алининг ижоди бўлиб, бунда унинг молга ҳирси акс эттирилган.
 393. Абу Муслим — Мовароуннаҳр ва Хуросон аҳолисининг Умавий халифаларга қарши қўзғалонини бошқарган машҳур қаҳрамон. Унинг бу қўзғалони натижасида халифалик 749 йили Аббосийлар сулоласига ўтди ва улар кейинчалик Абу Муслимни хойинларча ўлдирдилар. Унинг фаолияти асосан Марвда ўтган ва Тузда ўлдирилиб, ўша ерга қўмилган.
 394. Исфароин — ўрта асрларда Нишопурдан Ҳуржонга олиб боралиган йўлда Бужнурдан жануброқдаги шаҳар. Бу шаҳардан жануби-гарбга Жажарм тарафига иккинчи йўл ажралган. Ҳозир унинг фақат харобалари қолган.
 395. Юқорида матнинг 156 саҳифасига қаранг.
 396. Юқорида 209-, 312-изохларга қаранг.
 397. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
 398. Соҳибқироннинг опаси Қўтлуқ Туркон оғо ҳақида юқорида 186, 356 саҳифалар ва 165-, 226-изохларга қаранг.
 399. Алибек Жониқурбони Туркман ҳақида юқорида 176, 18а ва кейинги саҳифалар ҳамда тегинли изохларга қаранг.
 400. Абивард (ёки Бовард) Ўрта асрларда Марвдан Насога (Ашхободга) бориш йўлидаги шаҳар. Ҳозир Ашхободдан 110 км шарқда ва Қаҳқаҳа темир йўл бекатидан бироз гарбдаги қишлоқ.
 401. Калот қалъасининг дарвозалари ичида машҳури шу Дарбанди Аргуншоҳ дарвозаси ҳисобланади. Одатда бу дарвозани баъзилар Эроннинг мўғул хони Аргу (1284—1291) билан ва кўпчилик Алибек Жониқурбонинг отаси Аргуншоҳ билан боғлашади (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, с. 107).
 402. Қуръон. Йасин сураси, 9-оят.
 403. Яъни Йиғу Темур шу ерда ўлдирилди.
 404. Амивоода Султон Муҳаммад — аслида Муҳаммад Султон, Жаҳонгир мирзонинг ўгли.
 405. Яъни тўғри (тузук) йўлдан боришга қўймади.
 406. Демак, Амир соҳибқирон Қаҳқа (Қаҳқаҳа) қалъасини, Бартўлд айтганидек, янги қурмаган, балки эски қалъасини таъмирлаган (қаранг: Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII с. 107).
 407. Матнинг шу еридан аниқлашадикки, Темурнинг Ҷаи томонидан қўйилган улус хони Суюрғатмишхон оддий бек вазифасини бажарган ва хонлик шавкати ва алиматига эга бўлмаган.
 408. Ўрта асрларда Туршиз Хуросон ўлкасида Нишопур вилоятига кирувчи Пушт ноҳиясининг бош шаҳри бўлган. Ҳозир унинг номи Турбати Ҳайдария.
 409. Хобушон — ўрта асрларда Хуросон шималидаги Устуво ноҳиясининг бош шаҳри бўлган. Унинг ҳозирги номи Кучон ва у Ашхободдан 200 км ча жанубда жойлашган. Ясси Дабон — Ашхобод билан Кучон орасидаги тоғ довои.
 410. Нақаб — чигирнинг тури.
 411. Нағам — қалъанинг остидан уни ўпириш учун кавланидиган чуқурлар (русларда «подкон»).
 412. Оли Музаффар ёки Музаффарийлар (1313—1393) — Эрон ва Ироқда Ҳулогу улуси парчаланганидан сўнг Эроннинг жануби-гарбида Форс вилоятида ҳокимиятни қўлга

- олган сулола. Бу сулоланинг асосчиси Шарафуддин ал-Музаффар аввалига Эроннинг мутул хони Газонхонинг (1295—1304) хизматида бўлиб, Исфаҳон яқинидаги Майбул шаҳарчасининг ҳокими ва угли Муҳаммад Йаънинг ҳокими бўлган. Муҳаммад 1313 йили отасининг мулкини ҳам ўзига олади ва Эрондаги энг сўнгги мутул хони Абу Саъид 1336 йили ўлдирилганидан сўнг Муҳаммад аввалига бутун Форс вилоятини ва кейинроқ Кермонни ҳам қўшиб олади ва пойтахтини Шерозга кўчиради. 1356 йилга келиб Муҳаммад Форс ва Ироқи Ажамнинг ҳокими бўлади ва Озарбайжонни қўлга киритиш учун Жалойирийлар билан курашади. Бироқ Амир Темурутратига бўйсуниб, оқил иш қилади.
413. Мозандарон — Каспий денгизига жанубдан туташган улка, урмонзор ва ботқоқликлардан иборат. Унга жанубдан тоғли улка Демованд, шарқдан Гургон ва ғарбдан Дайлам ва Гилон туташади.
414. Кабуджомма — Мозандароннинг шарқий чеккасидаги туман.
Рутд — шу ноҳияда айланаси 4000 қадам бўлган мавзъ (Бартольд В. В. — Сочинения, т. VII, с.222).
Шосмон — шу тумандаги яна бир кичик мавзъ.
415. Амир соҳибқирон орада Калотда рўй берган ҳодисаларни эшитганидан сўнг орқага қайтишга мажбур бўлган ва Нишопурдан 50 км шимолда ва Калотдан 60 км ча ғарбдаги Раджонда тўхтаган. Ҳозир бу шаҳар ўрнида кичкина қишлоқ бор. Шумулгон ва Жармиқон мавзълари ҳозир сақланмаган.
416. Ўрта асрларда ибн кутариб, сўнг таслим бўлган йирик арбоб, одат буйича бўйнига қиличини осиб, қўлида кафан билан ҳокимнинг олдига чиққан.
417. Бу қўрилган бўлимдан аниқланишича, соҳибқироннинг Мозандаронни босиб олиш нияти бўлмаган. У фақат айрим шаҳар ҳокимларига танбех бериш билан кифойланган.
418. Пандех — тулик шакли Пандех, яъни «беш қишлоқ» — Мурғоб дарёсининг унги ормони бўлидаги мавзълар ўрнида фақат Тахта Бозор шаҳри мавжуд.
419. Қусам ибн ал-Аббос аслида шахзода эмас, балки пайгамбар алайҳиссаломнинг амакиваччаси эди. У 676 йили Ислон лашкари билан газот қилиб Самарқандга келганида, қалъа деворидан бир одам унинг бошига тош ташлаб ўлдирган. Сўнг у улган ерида қўмилган. Кейинчалик бу ерда Шоҳи Зинда ансамбли шаклланган Бу ансамблнинг ҳозирги номи эса Шаҳид Зинда иборасининг бузилиб айтилмишидир.
420. Бу жумладан ўша пайтда, 1383 йил ёзигача ҳали Жета эли Ислонни тўла қабул қилмаганлиги кўринади.
421. Исси Кўл — Иссиқкўл.
Кўктуба — Иссиқкўлдан шарқдаги Барака Гуриён мавзъидаги (66а саҳифа, 335-изохга қаранг) Кўктуба деган жой.
422. Сабзаворликлар Шайх Довуд Сабзаворий бошчилигида соҳибқиронга хонлик қилганликлари ва у қўйган даругаси Тобон Баҳодурни ўлдирганликлари ҳамда унинг насиҳатиға қўлоқ солмаганликлари учун Амир ўша даврнинг одати буйича шундай қаттиқ ва мудҳиш жазо чорасини кўришга мажбур бўлган.
423. Фароҳ — Ҳиротдан Сейстон пойтахти Заранжга боришда ярим йўлдаги йирик қалъа. Ҳозир ҳам у шу ном билан аталиб, Афғонистон таркибига киради. Шаҳар Фароҳруд дарёсининг шарқда жойлашган.
424. Риза ёки Жиза — Фароҳдан 70 км ча жанубдаги қалъа, ҳозир у сақланмаган.
425. Соҳибқироннинг сеистонликларга нисбатан бундай қаҳрининг сабаби — у 1362 йили бу ерда оғир ярадор бўлганлигида эди.
426. Бу ерда Об дарёси назарда тутилади. Амир Жетага қилган кейинги юришларида Ирғиш дарёсидан ўтиб Олтой ва Обгача етган эди. Бу ҳақда сарой муаррихлари яхши хабардор эдилар.
427. Бу бўлимда «шаҳар» деб Сеистоннинг бош шаҳри Заранж назарда тутилади.
428. Яъни қуёш.
429. Амירוода Али — соҳибқироннинг жияни.
430. Ғул ёки қул — лашкарнинг асосий қисми бўлиб, лашкар сафининг орқароғида турган.
Ҳир ёки ҳировул — лашкарнинг илғор гуруҳларидан бири.
431. Димор — илдиэ; димор чиқармоқ — илдиэни қуритмоқ, яъни йўқ қилмоқ.
432. Яъни Сеистонни ҳазратта тазарруъ қилиб келган Шоҳшоҳон Тожиддин Сеистонийга берди.
433. Буст — ўрта асрларда Сеистоннинг пойтахти Заранждан кейин иккинчи йирик шаҳри; пойтахтдан 250 км шарқда Ҳилманд дарёсининг иккала соҳилида жойлашган. Ҳозир у Афғонистоннинг жануби-ғарбидаги кичик шаҳарча.
434. Қалъайи Тоқ — ўрта асрларда Заранждан 50 км ча жанубда Ҳилманд дарёсининг чап соҳилида Қалъайи Фатҳ рўпарасидаги қалъа, 1383 йил охиридаги вайронагарчилигидан кейин у қайта тикланмаган.
435. Ҳирманд — Ҳилманд дарёсининг ўрта асрлардаги номи; ундан ҳам қадимроқдаги номи Ҳиндманд бўлган. Дарё Кобулдан бироқ ғарбдаги Пармон тоғ тизмаларида бошланиб, Заранж яқинидаги Ҳамун ботқоқлик ва кўллариға тушади.
436. Заранждан Бустга икки йўл билан бориш мумкин эди: бири — Ҳаштруд буйлаб тўғри

- шарққа йўналган, иккинчиси — жануброқдан Ҳирмад дарёси бўйлаб. Бу ерда иккинчи йўл танланган кўринади.
- Кўка Қалъа — шу кейинги йўналишдаги қалъа, ҳозир сақланмаган.
437. Кач ва Мекрон — урта асрларда Эрон билан Ҳиндистон чегараларидаги қалъа ва ўлка. Мекрон — ҳозирги Покистон ҳудудидаги БалуҲистоннинг тоғлиқ қисми. Кач — Мекроннинг гарбий чеккасидаги Дашт дарёсининг юқори оқимидаги қалъа.
438. Матнинг шу еридан кўринадики, Мироншоҳ бу юришда Ҳинд океани соҳилларига яқинлашиб қолган.
- Биз юқоридан биламизки, Туман Никударий аслида Амир соҳибқироннинг одамларидан эди ва Амир 1362 йили Сеистонда ярадор бўлганида унинг ҳузурида даволанган эди (юқорида 18 аб, 19 аб саҳифаларга қаранг).
439. Мамақтув — соҳибқиронни 1362 йили Сеистонга биринчи келишида ярадор қилган маъъун (юқорида 19 аб, саҳифаларга қаранг).
440. Сулаймон тоғи — ҳозир Покистоннинг марказий қисмида Синд дарёсининг ўнг соҳилига туташган тоғли ўлка.
- Матнинг шу еридан аниқланишича ва бошқа маълумотларга кўра ҳам афғонлар (матда авғонлар) XIV асргача Сулаймон тоғлари ва унинг этафларида яшаганлар. Демак, улар аслида Ҳиндистонлик бўлганлар. Бу ерда баён этилаётган давр — 1384 йил бошидан улар гарбга, ҳозир Афғонистон деб аталаётган ҳудудга силжий бошлаганлар ва шу сабабли улар соҳибқирон билан ёвлашганлар.
441. Қандаҳор — Афғонистоннинг жануби-шарқда Аргандоб билан Тарнак дарёси орасидаги шаҳар.
442. Қалот — Қандаҳордан 130 км шимолда Тарнак дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар, Зобулистон вилоятига киради.
443. Бошқа манбаъларда Султон Маҳмуд Работи (Работи Султон Маҳмуд) ҳақида маълумот учратмадик. Эҳтимол, бу ном билан муаллиф Султон Маҳмуднинг пойтахти Ғазнада у барпо қилган работ нааарда тугилаётгандир.
444. Зобулистон (Зобулистон) — Афғонистонда бош шаҳри Қалот бўлган вилоят.
445. Бу жумлалардан Темур ўз мулкида тафтиш, «узуи қулоқлар» ишини жуда яхши йўлга қўйгани билинади.
446. Юқоридан биламизки, Хонзода — Оқ Суфийнинг қизи, аввал Жаҳонгир мирзога хотин бўлган эди. 1376 йили у мирзо вафот этганидан сўнг у қачон Мироншоҳга теккани номаълум. Агар Халил Султон 1384 йил бошида тугилганини эътиборга олсак, Хонзодани Мироншоҳга 1382 йил атрофларида никоҳланган деб тахмин қилиш мумкин.
447. Насой ёки Насо — Ашхобод.
448. Дурун ёки Дарун — Ашхободдан Қизил Арватга бориш йўлида ҳозирги Баҳорден яқинида бўлган қалъа.
449. Деҳистон — ҳозирги Туркменистоннинг (Болқон яқин ўтмиш Красноводек эди) вилоятининг қадимги номи.
450. Эроннинг шимолида Журжон ўлкасидаги шу номли дарё.
451. Астробод — урта асрларда Эроннинг шимолидаги Журжон вилоятининг иккинчи шаҳри. Унинг ҳозирги номи Гургон.
452. Домгон — Техрон — Нишопур йўлида Гургондан жанубдаги қадимги ва ҳозирги шаҳар.
453. Гардкўх — Рай шаҳридан шарқроқда тоғдаги қалъа.
454. Рай — Эроннинг шимолидаги қадимги шаҳарлардан. Унга мелоддан аввалги 300 йил атрофида Искандар Зулқарнайнинг сафдоши Селевк Никатор қалъа сифатида асос солган ва юнонча ном билан Райга айланган. Урта асрларда у йирик шаҳар бўлган. XVII асрдан Техроннинг аҳамияти ошабориб, Райнинг мавқеи йўқолаборган. Ҳозир у Техроннинг шарқдаги бир ноҳияси.
455. Рустандор — Техрон ва Қазвиндан шимолда Шоҳруд (Сафедруд) дарёси атрофидаги тоғли вилоят.
456. 1336 йили Ҳулогухон мулки емирилиб, Эрон бир неча давлатга парчаланганда Ироқ ва Гарбий Эронда турклашган мўғуллардан бўлиш Жалойирлар ҳокимиятини қўлга олади. Шубҳасиз, булар Ҳужанд жалойирларининг бир қисми бўлиб, Эрон ва Ироққа Ҳулогу билан келганлар. Султон Шайх Аҳмад Увайс шу сулоладан тўртинчи султон эди.
457. Султония — Эроннинг шимолий гарбида Техрон — Табриз йўлидаги шаҳар. Унга XIII асрда Элхон Аргун даврида асос солиниб, XIV аср бошида Султон Улжайту даврида тугатилган ва шунинг учун Султония деб аталган. Улжайту Эроннинг пойтахтини шу шаҳарга кўчирган ва у Амир соҳибқирон давригача пойтахт бўлиб турди.
458. Табризга — VIII аср охирида халифа Ҳорун ар-Рашиднинг (786—809) хотини Зубайда Хотун томонидан асос солган. Аввалига у узоқ муддат кичик шаҳар бўлиб турди ва XIII асрда мўғуллар даврида Эроннинг пойтахти бўлиб, улкан шаҳарга айланди. Амир Темур даврида у фақат Озарбайжоннинг пойтахти эди.
459. Омул — Эроннинг шимолида Каспий денгиздан қарийб 20 км масофадаги шаҳар.
460. Сори — Омуддан шарқроқда, денгиздан 30 км ча масофадаги шаҳар; Тажан номли дарёча бўйида жойлашган.

461. Халхол — Каспий денгизининг жануби-ғарбидаги вилоят ва шаҳар.
462. Муаллифнинг бу ерда келтирган сўзлари тўла ҳақиқатдир. Ҳақиқатан ҳам Эрон элхонлардан сўнг майда мулкларга парчаланиб, ниҳоятда кучсизланган бўлиб, бу мулкларнинг ҳокимлари доим ўзаро рақобатда эди. Бу ҳокимлар ўртасидаги тўхтовсиз жанглардан халқ, раъият ниҳоятда азият чекар эди. Тўхтамишнинг 1385 йил бошида Эроннинг шимоли-ғарбини торож қилиши Темурнинг ҳарбий-стратегик планларига анча ўзгартишлар киритди. Афтидан, Тўхтамишнинг бу хуружидан кейин Эрон ва унинг атрофида юз берган ҳарбий-сиёсий вазият Мовароуннаҳрнинг юқори доиралари орасида муҳокама қилинган кўринади. Шарафуддиннинг бу ерда кўюниб айтган сўзларини ўша муҳокаманинг матбуотда акслагани деб қаралмоғи керак. Ўша пайтда Тўхтамишга бирдан-бир қарши тура оладиган куч Темур эди. Амир соҳибқирон, агар авваллари Эроннинг шимоли ва жанубига асосан ўзининг эски душманларидан ўч олиш учун юриш қилган бўлса, энди Тўхтамишнинг айғоқ хуружидан сўнг унинг йирик ҳарбий юришининг оддини олиш мақсадида Эронни забт этишга қарор қилади. Аке ҳолда энди Тўхтамиш Эрондаги аҳволдан бутунлай хабардор бўлиб, уни босиб олиши ва Темур мулкига катта халф солиши мумкин эди. Шарафуддин Али Яздий ва Муҳаммад Алининг айтишларича ҳам (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матч, 178 б саҳифа) Тўхтамишнинг мазкур юришигача соҳибқиронда бутун Эронни босиб олиш нияти бўлмаган. Бу ишга у фақат Тўхтамишнинг Табризга келиб ваҳшийларча вайронагарчиликлар қилганидан сўнггина бел боғлаган, чунки бу мамлакат унинг қўлига ўтиши Темур ва унинг мулки учун ўта хавфли эди.
463. Ферузқўҳ — Мозандароннинг шарқда тоғдаги мустаҳкам қалъа.
464. Лури Кучек — Кичик Лур — ғарбий Эрондаги Луристон ўлкасининг шимолий қисми; жанубий қисми Лури Бузург — Катта Лур деб аталади. Луристоннинг бу иккала қисми ўртасидаги чегара Оби Диз дарёси ҳисобланади. Кичик Лурининг пойтахти — Хуррамобод.
465. Маҳоз Ёки Маҳозе — Бағдоднинг шарқий чеккаси.
466. Наҳованд — ўрта асрларда Ҳамадондан 80 км ча жанубда Хуррамобод йўлидаги шаҳар. Ҳозир кичик шаҳарча.
467. Нахчивон XIV асрда мустақил хонлик бўлган.
468. Зиёулмулк — Нахчивондаги кичик кент.
469. Шайбн Ғозон — XIII аср охирида Табриз яқинида Эроннинг мўғул хони Ғозонхон (1295—1304) томонидан барпо қилинган шаҳарча. Ғозонхоннинг мақбараси шу шаҳарчададир.
470. Арас суви — Арасе дарёси.
471. Фореча матида кўпрукнинг номи Зиёулмулк дейилган (1796 саҳифа).
472. Бир қари бир шаръий газга, яъни 0,453 см тенг эканлигини эътиборга олсак, тоқнинг кенлиги 27 м ортиқ бўлади. Арас дарёсидаги бу қўшдарвоза кўпрук ҳозир сақланмаган ва ўрни ҳам аниқ маълум эмас.
473. Қарс — шу номли дарё бўйидаги қалъа, ҳозир у Туркиянинг шимоли-шарқдаги кичик шаҳар.
474. Яъни деворлари тошдан эди.
475. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
476. Оврушаллик муаррихлар Амир Темурнинг кўп урушлари сабабсиз бўлган деб кўрсатадилар. Лекин ўрта асрларда Ислом дунёсида ҳам, бошқа динлар ҳукмрон бўлган мамлакатда ҳам теократик тузумлар ҳукм сургани учун у мамлакатлар олиб борган урушларни дин ақидалари билан оқлаш ўша давр учун объектив ҳақиқат эди. Шунинг учун бизнинг муаллиф Амирнинг Гуржистонга юришини Қуръон ояти билан асослапти. Лекин бу юришнинг бошқа асоси ҳам бор эди. Бу ерда ваёф этилаётган воқеалардан анча авваллардан ҳам гуржи подшоҳлари Гуржистон ерларини бирлаштира олмаганларидан сўнг албатта қўшни давлатларга таҳдид солиб, зуғум қилар эдилар. XIV аср охириги чорагига келиб Гуржистон яна кучая бошлаган ва гуржилар Шимолий Озарбайжоннинг Ганжа ва Шеки бўлукларининг баъзи ерларини тортиб олган эдилар. Майда бўлақларга парчаланиб ётган Озарбайжон мусулмонлари устида гуржи истилоси хавфи туғилиб қолган эди. Темурнинг Гуржистонга юриши шу хавфнинг оддини олдди.
447. Совет давригача Гуржистон пойтахти Тифлис деб аталарди.
478. Қуръон. Тавба сураси, 14-оят.
479. Қуръон. Бақара сураси, 191-оят.
480. Қуръон. Оли Имрон сураси, 197-оят.
481. Малик Буқрот деб муаллиф бу ерда аниқ бир гуржи подшоҳини назарда тутмай, балки Исломни қабул қилган Бағратиони сулоласи подшоҳларидан бирини айтаятган кўринади.
482. Қуръон. Таквир сураси, 5-оят.
483. Амир Темур Гуржистонда қўллаган, бу майдонни аскар билан ўраб, овлаш усулидан кейинроқ ҳам фойдаланади. Кейинчалик бу ов усули Темурийлар учун одат тусига кириб қолади. Ундан Бобур кўпроқ Ҳинданстонда фойдаланади.
484. Ҳозирги Озарбайжон Республикаси таркибидаги Қорабоғ Автоном вилоятининг ҳозиргидан бироз кенг ҳудудини қадимги римликлар Албания ва арманлар Агванк

- дер эдилар. Бу ерлар Ислом мамлакатлари таркибига кирганидан сўнг у Аррон деб атала бошлади. Бу ном Амир Темур давригача сақланди. Соҳибқирон бу ерни севиб қолиб, 1394 йилдан то 1404 йилгача кўп марта унда қишлади ва у Арронни ўз ватанидаги (Қарши яқинидаги) Қоработга ўхшатиб, шу ном билан атаган деган фикр бор.
485. Шеки — Озарбайжоннинг шимолида Мингечаурдан 50 км масофадаги шаҳар; Амир Темур даврида пойтахти шу шаҳар бўлган вилоят алоҳида беклик бўлган.
 486. Лакзлар — Доғистон халқларидан бири.
 487. Тангут, ёки Тангут — аслида мўғул истилосигача Хитойнинг гарбида бўлган давлат. Чингизхон 1225 йили бу давлатни йўқ қилиб, аҳолисининг кўп қисмини қирган ва қолганларини мўғул аймақларига бўлашиб берган. Уларнинг бир қисми мўғуллар билан Доғистонга келиб қолиб, XIV аср охирида алоҳида вилоятда яшаган кўринади.
 488. Албурз кўҳи — Элбурс тоғи, шимолий Кавказдаги чўққи.
 489. Қабала — балки Қабардалар?
 490. Кур суви — Кура дарёси.
 491. Бардаъ ёки Бардаъа — ўрта асрларда Арроннинг пойтахти, йирик шаҳар бўлган. Ҳозир Озарбайжоннинг Мингечаур шаҳридан 45 км жанубда Тертер дарёси бўйидаги шаҳарча.
 492. Куръон. Наҳл сураси, 125-оят.
 493. Ширвон — Ўрта асрларда Кура дарёси билан Каспий оралиғидаги алоҳида ўлка, унинг ҳокимлари Ширвоншоҳлар бўлган.
 494. Гилонот ёки Гилон — ўрта асрларда Каспийнинг жануби-гарбида Ширвондан жанубдаги ўлка. Ҳозир Эроннинг шимоли-гарбида шу номли оston, бош шаҳри — Решт.
 495. Ардабил — Жанубий Озарбайжонда Табриздан гарброкдаги шаҳар.
 496. Дарбанд йўли — Каспийнинг гарбий соҳили бўйлаб ўтган қадимги йўл.
 497. Бу келтирилган бекларнинг сўзлари Тухтамишхон Амир Темурнинг вассали-тобёли бўлганини яна бир бор исботлайди.
 498. Кўкча тенгиз — Урмия кўли.
 499. Шоҳрух мирзо бу пайт 10 ёшга тўлган эди (юқорида 73а саҳифага қаранг).
 500. Амирозда Халил Султон — Мироншоҳ ўгли бу пайт уч яшар эди (қаранг: юқорида 91а саҳифа, 446-низоҳ).
 501. Шамоҳа — Шимолий Озарбайжонда Сумгаитдан 100 км ча гарбдаги шаҳар. Маранд — Жанубий Озарбайжонда Табриздан 30 км ча шимоли-гарбдаги шаҳар. Бир-биридан анча узоқ бўлган икки шаҳарни бирлаштириб айтилиши сабаби бизга номаълум.
 502. Аланчўқ — Арарат тоғидан жанубдаги қалъа. ҳозир сақланмаган.
 503. Боязид қалъаси — Арарат тоғидан жануби-гарбда жойлашган, ҳозир Туркиянинг шимоли-шарқидаги Дугубозит шаҳарчаси.
 504. Ҳижоз — Арабистон яриморалининг гарбида, Макка ва Мадинаи ўз ичига олган тоғли муқаддас ўлка.
 505. Олатоғ — Кичик Осиёнинг шарқида Ван кўлидан шимолдаги тоғ. Ҳозир Туркиядаги Аладоғ.
 506. Увник ёки Авник — Шарқий Анатўлида Арзирум яқинидаги қалъа.
 507. Арзирум — Кичик Осиёнинг шарқидаги йирик шаҳар, унга Византия (Рум) императори Феодосий II (408—450) асос солган. Араблар ўрта асрларда уни Қалиқала ҳам деганлар.
 508. Чиечур суви — Арзирум яқинидан ўтган Қорасув дарёси қадимги номининг бузилиб айтилиши бўлса керак. Ёки шу дарё Чакчур шаҳри ёнидан ўтгани учун, ўрта асрлардаги одат бўйича, дарё номини шаҳар номи билан боғланаётгандир.
 509. Арзинжон — Шарқий Анатўлида Арзирум билан Трабзун оралиғидаги шаҳар.
 510. Таҳуртан — Арзинжоннинг мустақил амири. Амир Темур бу ерга келгунига қадар у султон Боязид Йилдиримнинг келишидан қўрқиб турарди, чўнки агар у Арзинжонга келса, Таҳуртаннынг мулкини бутунлай олиб қўйиши мумкин эди. Шунинг учун бу зийрак арбоб 1387 йили амир Темурга ўз хоҳиши билан бўйсуниб, мулкини сақлаб қолди. Соҳибқиронга ҳам мулкнинг чегарасида содиқ маҳаллий амирнинг Арзинжонда бўлиши ниҳоятда қўлай ва мақсадга мувофиқ эди.
 511. Эронда мўғуллар салтанатининг парчаланиб бориши натижасида Ван ва Урмия кўлларида шимолда туркманларнинг иван уругидан келиб чиққан Қорақўйлу қабила бирикмаси Қора Муҳаммад Турмуш бошчилиғида 1380 йили мустақил бўлиб олади. Қора Муҳаммад уғиллари Миер ва Қора Юсуфни жангларга юбориб, Шарқий Анатўлиа ва Озарбайжонни талаб, ҳукмини ўтказиб олади. Бахтига қарши Қора Муҳаммад соҳибқиронга қарши чиқади, ва зарба еб, қочишга мажбур бўлади.
 513. Ахлот — ўрта асрларда Ван кўлининг шимолидаги йирик қалъа, ҳозир кичик шаҳарча.
 512. Муш — ўрта асрларда Ван кўлининг шимолидаги йирик қалъа, ҳозир кичик шаҳарча.
 514. Одилжавоз (Адилжеваз) — Ван кўлининг шимолий соҳилида Ахлотдан шарқроқдаги шаҳарча.

515. Охирги гап форсча матида бундай: «... кўлини йақолаб, Бандимоҳидин тамоми лашкар билан ўтуб, Олатоғда Абақа Сарой мурғзорида ҳумоюн ўтрукқа қўшулди» (186а саҳифа, 15-16-сатрлар). Демак, бундан кўринадики, Абақа Сарой мурғзори Аладоғни-нг этагида экан.
- Бу ерда эслатилган Бандимоҳи Ван кўлининг шимолига Олатоғдан келиб тушадиган дарёча.
516. Ван ва Вастон — Ван кўлининг шарқидаги қалъалар.
517. «... гурра бўлиб» — мағрурланиб демакдир.
518. Бу ерда тарихий персонаж, мелоддан аввалги иккинчи минг йилликда ҳукм сурган Ассирия подшоҳи Шамшиадад билан афсонавий араб қабилиси Од қориштирилган.
519. Салмос — Эронда Урмия кўлидан 20 км гарбдаги шаҳар.
520. Форсча матида «Урмия туркининг ҳокими» урнига «Урмия ҳокими Тезак» дейилган (187а саҳифа, 10-сатр). Урмия вилояти — шу номли кўлга шарқдан туташган вилоят; бош шаҳри Мароға бўлган.
521. Гилон ҳақида 413, 494-изоҳларга қаранг.
522. Шоҳ Шужоъ ва Оли Музаффар ҳақида 412-изоҳга қаранг.
523. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
524. Қуръон. Оли Имрон сураси, 26-оят.
525. Қуръон. Юнус сураси, 25-оят.
526. Қуръон. Исро сураси, 77-оят.
527. Қуръон. Сажда сураси, 17-оят.
528. Қуръон. Фажр сураси, 28-оят.
529. Бу ерда дуо келтирилган, маъноси: «Сизнинг иновтингиз сояси остида Аллоҳ унинг умрини узун қилсун».
530. Бу ерда ҳадис келтирилган, маъноси: «Аҳднинг фазилати иймондандур».
531. Қуръон. Йасин сураси, 26-оят.
532. Қуръон. Аҳзоб сураси, 12-оят.
533. Бу ерда Ироқ деб Араб Ироқи эмас, Ажам Ироқи, яъни Ҳамадон атрофи ва ундан жануброқдаги ерлар назарда тутиляпти.
534. Рай тарафидаги Сариққамиш — Техрон, Семнон билан Қум кўли оралигидаги ерлар.
535. Жарбодиқон — Исфаҳондан 75 км шимоли-гарбдаги шаҳар, ҳозирги номи Гулпойгон.
536. Табарак қалъаси Исфаҳондан ташқари Райда ҳам бўлган.
537. Қуръон. Мудассир сураси, 31-оят.
538. Форсча матида шу охирги сўздан сўнг ва «дахл» сўзидан аввал «Техрондан шаҳар ичида унинг аскарлари бор эди» жумласи келтирилган (189а саҳифа, 21-сатр).
539. Қуръон. Анфол сураси: 42-оят.
540. Амир Темурнинг ҳозирги замондаги душманлари, ҳатто бирга ишлаб, орамизда юрганлари ҳам, соҳибқиронга айб қўйишда одатда Исфаҳондаги қирғинни дастак қиладилар ва ҳозирги замон гуманизми нуқтаи назаридан вазълар айтиб, Темурга нисбатан нафрат уйғотишга интиладилар. Бу шахслар, биринчидан, ўша давр тарихий муҳитини билмайдилар ва, иккинчидан, Темурни билмайдилар. У кишилар ўзларининг «инсонпарварлик» кўзёшларини асосан совет даврида ва ундан бироқ аввал Россия империяси даврида тўқдилар. Лекин улар ваҳший Ермак Сибир татарларини қиргани ва бундан Иртиш дарёси қизил-қизил қон бўлиб оққанини билсалар ҳам негадир чурқ этмайдилар. «Буюк саркардалари» Суворов Қора денгизнинг шимоли-гарбида ҳозирги Одесса вилояти ва Молдовада яшаган ва тарихда Бужак татарлари деб маълум бўлган бутун бир халқни қатли омм қилиб йўқ қилгани ҳақида ҳам негадир ҳеч эсламайдилар. Энг инсонпарвар деб ҳисобланган Советларнинг аскарлари бир миллиондан ортиқ афгоннинг ёстигини қуритганини қандай баҳолаш мумкин? Ахир бу XX асрнинг охирги чорагида, дунёдаги ҳамма оқ-қорани таниб бўлган пайтдаги йиртқилик-ку. Ҳозирги кунда ҳам ҳоҳ Афғонистон бўлсин, ҳоҳ Тожикистон, Гуржистон, Чеченистон, Чеченистон ё Озарбайжон бўлсин, юзлаб ва минглаб одамлар ўлдирилишига кўпчилик бефарқ қараяпти.
- Бундан олти юз йил бурун эса асосий жанг қуроли қилич бўлиб, XX асрдаги узоқ масофадан туриб автомат билан тириллатишдан фарқли ўлароқ, душман билан бевосита рўпара туриб жанг қилинган. Ва каллаларнинг сапчадек ўзилиши жуда кенг тарқалган ва оддий бир нарса бўлган. Бу каллаларнинг Исфаҳондаги эгалари ақлдан озиб, 3000 бегуноҳ мусулмоннинг бошини ноҳақлик билан танасидан узганларидан сўнг улардан ҳақли қасос олиш керак эди. Гуноҳга нисбатан қасос қандай ўлчамда бўлиши XIV асрда ҳам, ҳозир ҳам маълум эмас. Биз биламизки, совет аскарлари Афғонистонда мабодо уларга қараб бирор қишлоқдан бир ўқ узилса, бутун қишлоқ аҳолисини қатли омм қилганлар, қиз ва аёлларини зўрлаганлар. Бироқ Амир Темур Қуръонни яхши била туриб, ундаги «Ла йаҳйбу Аллоҳ золимина» («Аллоҳ золимлари севмайди») оятларини жуда яхши билган ва золимлик қилмасликка, ноҳақ қон тўкмасликка ҳаракат қилган. Лекин матндан кўриниб турибтики, бебоқ исфаҳонликларнинг қатлини Тангрининг ўзи истаган.
541. Алам — байроқ демакдир.
542. Форс вилоятида жойнинг номи чигагой туркчасида бўлиши ажабланарли. Бу жой-

нинг асли фореча номи бошқача бўлиб. Тахти Қорача номи элхонийлар ёки чигатойлар орасида тарқалган бўлиши мумкин.

Кейинчалик, 1398 йили баҳорда Темур Самарқанд яқинида Тахти Қорача номи улкан бог ва қаср барпо этади ва бунинг машҳурлигидан Самарқанд билан Шаҳри-саба орасидаги тоғ давони Тахти Қорача деб аталади (қаранг: Ибн Аробшоқ. Амир Темур тарихи, 2-к. 83-саҳифа; Фасих Хавофи. Мужмалн фасихи, 119, 172-саҳифалар; Бартольд В. В. Сочинения, т II., (2), с. 61).

543. Кермон — Эроннинг жанубидаги вилоят ва шаҳар.
544. Сиржон — Кермондан 160 км жануби-шарқдаги шаҳар, ҳозирги номи Саййидобод.
545. Андигон — ҳозирги Андижоннинг эски номи. Лекин муаллиф бундан бун фақат кейинги номи ишлатади.
546. Яъни душманининг сафларини ёриб ўтиб, унинг орқасида бўлиб қолган. Лекин бу Умаршайхни тутиш учун душман ишлатган ҳарбий тактика бўлиши ҳам мумкин.
547. Фореча матида мавзёнинг номи Чақирмиш (192а саҳифа). Матиннинг маъносига кўра душман Андижонга Шарқий Туркистон орқали келган.
548. Ахсикат — Фарғона водийсининг ўрта асрлардаги пойтахти. Намангандан 15 км жануби-ғарбда. Косонсойнинг Сирдарёга қуйилиш ерида бўлган.
549. Кофуристон деб муаллиф бу ерда аниқ географик ё сийсий бир ҳудудни айтётгани йўқ, балки бу атамани «кофирлар юрти, Мугулистон» маъноларида ишлатапти. Ўрта асрларда ва ҳатто яқин пайтларгача Кофуристон деб Афғонистоннинг Кобулдан шимолги шарқдаги қисми — Панжшер ва Қунар дарёлари оралигини аталган. Ҳозир бу ерлар Каписа, Лагмон ва Қунар вилоятларини ташкил қилади.
550. Бу мавзёнинг номини В. В. Бартольд Чукалак деб ўқийди ва Олма отадан қарийб 100 км шарқдаги Чилик шаҳри билан уйғунлаштиради (қаранг: Бартольд В. В. сочинения, т. II (2), с. 72). Ҳолбуки, фореча матида «ба саҳрон Жукалак, ки ба панж фарсах Утроран воқиф аст ба жониби шарқий», яъни «Утрордан беш фарсах шарқда бўлган Жукалак саҳронда» (192а саҳифа) деб аниқ айтилади. Бир фарсах 5895 м эканлигини эътиборга олсак, Утрордан бор-йўғи қарийб 30 км шарқдаги чўл — бу Арисдан шимолроқдаги чўл бўлади. Чилик бу ерлардан салкам 800 км шарқдадир.
551. Қўйитан — Хузур (Ғузур) билан Амударёдаги Калиф (ҳозирги Чоршанга яқинида) оралигидаги Қўхитанг қишлоғи ва шу номи дарёча. Бу дарёча юқори оқимида Торқалчиғай ва қуйроғида Дарё деб аталади.
552. Саййид Шариф Журжоний (1340—1413) — машҳур файлаоуф, олим ва мутафаккир. Тулиқ номи Зайнуддин Абул Ҳасан Али ибн Муҳаммад ас-Саййид аш-Шариф Журжоний. Журжонда (Гурғон) туғилиб, Ҳирот, Кермон ва Мисрда ўқиган. 1387 йилдан соҳибқирон вафотигача Самарқандда яшаган ва 1405 йили Шерозга келган ва шу ерда ўлган.
553. Бағди Амир — Форсда Абарқўҳ яқинидаги қалъа.
554. Абарқўҳ — Форс вилоятида Шероздан 180 км шимолдаги Абарқўҳ шаҳри. Ҳозир унинг ўрнида Зуберку номли кичик кент бор.
555. Шу охириги абац фореча матида йўқ (193б саҳифа), ва умуман Шарафуддин Темурнинг Хитойга Низомиддин Кошғарий бошчилигида элчилар юборгани ҳақида эълатмайди. Муҳаммад Али айтишича, бу элчилик Эронга юришдан, яъни уч йиллик юришдан олдин, яъни қарийб 1386 йил бошларида юборилган. Хитой императорларини турк қавмлари қадимдан Табғачхон ёки Табғач деганлар. Бу ерда Муҳаммад Али шу биринчи сўзни бироз бўзиб айтаяпти.
556. Бу ерда сўз бутун Хоразм юрти эмас, балки унинг пойтахти Урганч ҳақида кетаяпти.
557. Қуръон. Алақ сураси, 6-оят.
558. Дара ёки Дараи Ниҳом — Ҳисор тоғ чўққисидаги дара.
559. Дарвоз — Хутгалоннинг шарқдаги мавзё.
560. Қифчоқ Дароқ Сарой — Хутгалондаги мавзё.
561. Уқбан Бута — Хутгалондаги давон.
562. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
563. Аслида шундай — Муҳаммад Султон, Жаҳонгир мирзонинг икки ўғлидан бири, онаси Хонзода; Муҳаммад Али исми Султон Муҳаммад шаклида келтирилган.
564. Фореча матида тўйнинг тарихи ҳам келтирилган — ҳижрий 790 йил (мелодий 1388 й.) (қаранг. «Зафарнома». Танқидий матн, 198а саҳифа, 4-сатр).
565. Фореча матида аниқроқ тарих келтирилиб «Лу (балки) йили қиш бошида», (яъни 1388 йил декабрида) дейилган ва Тўхтамыш черкининг таркибида рус, черкас, булғор, қипчоқ, қирим, каффа, аллон ва азоқлар бўлганлиги айтилган (қаранг: «Зафарнома». Танқидий матн, 198а саҳифа. 13-14-сатрлар).
566. Соғарч — Самарқанддан 5 фарсах (30 км ча) масофада Иштихон яқинида, Зарафшон бўйидаги қишлоқ.
567. Ачук Зарнуқ — Самарқанд билан Утрор орасидаги йўлдаги қишлоқ.
568. Арабча мақол, маъноси: «Кеч қолиш — офатдир».
569. Эди Берди Бахший — Тўхтамышнинг йирик амири.
570. Арж суви — Сирдарёнинг Саброн яқинидаги ирмоғи.
571. Йасси — Туркистон шаҳрининг эски номи.

572. Сарик Узан — Етгисувдаги мавзё.
573. Оқсув — Чимкентдан Жаркентга олиб борувчи йўлда Меркедан шарқроқдаги мавзё, ҳозирги Беловодская.
574. Бу ерда Утрор билан Талос оралтигидаги кичик мавзёлар эслатишган.
575. Баҳробод саҳроси — Сабзавордан шарқдаги саҳро.
576. «Қабаб» — «қамал қилиб» демакдир.
577. Семнон — Техрондан 200 км шарқдаги шаҳар.
578. Яъни ўт ёқиш манъ қилинади.
579. Форсча матида шундай, ўзбекчада — қўрқма.
580. Олакўл — ҳозир Қозоғистоннинг шарқда Толдиқўрғон улқасидаги кўл.
581. Қуръон. Оли Имрон сураси, 195-оят.
582. Қуръон. Сафот сураси, 173-оят.
583. Форсча матида шундай, Муҳаммад Алида — Қарочур (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 202 а саҳифа, 14-сатр). Қароғучур — Қозоғистон шарқда Олакўл ва Сассиққўлдан шимолда Аягуз дарёсининг юқори оқимидаги ерлар.
584. Иртиш дарёси Қароғучурдан қарийб 250 км масофада оқади.
585. Мазкур 30000 аскарнинг ярми Иртиш дарёсидан ҳозирги Шарқий Қозоғистон вилоятидаги Усть-Каменогорск шаҳри яқинида утиб, Олтойга яқинлашганлар.
586. Чурка ёки Черга — Зайсан кўлидан 40 км ча жанубдаги мавзё, ҳозирги номи — Акжар.
587. Эмил Гучур — Шарқий Туркистон билан Қозоғистоннинг Чугучак яқинидаги чегарадош ерлари, Эмел дарёсининг ҳавзаси.
588. Йўлдуз — Шарқий Туркистонда Или дарёсининг Кунгес ирмоғи бошланиш жойларида Улут Юлдуз ва Кичик Юлдуз дарёларининг водийси.
589. Дубшин Йўлдуз — шу номли дарё водийсига Гулжа тарафдан ўтишдаги доvon.
590. Қаро Хожа — Турфондан 20 км шарқроқдаги қасаба. Форсча матида шу ерда «Самарқанд билан Қаро Хожа орасидаги масофа уч ойлик қарвон йўлидир» деган жумлалар бор (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 2026 саҳифа, 20-21-сатрлар). Урта асрларда бир кунлик қарвон йўлини бир марҳала дейилган ва у қарийб 25 км ни ташкил қилган. Демак, уч ойлик қарвон йўли қарийб 2300 км ни ташкил қилади.
591. Кукер — Еркентдан 100 км жанубдаги шаҳарча. Демак, бу гуруҳ Эмил Гучурдан жануби-ғарбий йўналишда юрган. Сугулгонинг — Қашқардан 50 км жанубдаги шаҳарча, ҳозир номи Сугулқ.
592. Шу ерда Муҳаммад Али форсча матидаги қуйидаги жумлаларни тушуриб қолдирган: «Яна бир гуруҳ амир Жаҳоншоҳ ва Шайх Али Баҳодур ўттиз минг киши билан Сунқур назкарни гажирчи этиб, тайинланган йўл билан бориб, Қаро Арт ва Шўрғалқудин утуб, ҳар жойдаки йаагига етдилар, ўлдурдилар ва горат этдилар».
593. Сутқул — Гулжадан 80 км шимолдаги кўл, ҳозирги номи Сайрам Нур. Демак, Чечанлик ҳам ўша атрофда бўлган.
594. Кайтув мавзёи — Эби Нур кўлига шарқдан қуйилувчи шу номли дарё ҳавзаси.
595. Мазкур ҳудудларда Қаро Булоқ мавзёи иккита бўлган: бири — Зайсан кўлидан 50 км жануби-шарқда, иккинчиси — Учтурфондан ғарбда, Товушқондаря бўйида бўлган. Буларнинг иккинчиси назарда тутилаётган кўринади.
596. Иккала матида ҳам ном шундай — Қароташ. Ҳозирги хариталарда бундай ном қайд этилмаган. Балки Қароқош деб ўқилар, у ҳолда Хўтан яқинидаги шаҳарча бўлади.
597. Матининг шу жойи ажаблантиради, чунки Қаҳлаға (ёки Қаҳлафа) қалъаси Сурхон воҳасида эканлигини биз юқоридан биламиз. Лекин бу ерда Кошғар яқинидаги жойлар тавсифланапти. Балки хаттот айби билан саҳв кетгандир.
598. Кошғар атрофида Учфармон номли шаҳар бўлмаган. Бу ерда Учтурфон ҳақида суз кетаётганлиги аниқ.
599. Юқорида 588-изоҳга қаранг.
600. Бу ерда келтирилган тарих Самарқандга келиб тушиш кўни эмас йўлга тушиш тарихини билдиради. Форсча матида Самарқандга келиб тушиш тарихи еттинчи Рамазон (30.08.1389) деб кўрсатилган. (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 2056-саҳифа).
601. Фаркат (Фарқад, Барқад, Парқад) — Бухородан 27-30 км масофада Газли йўлидаги қишлоқ (қаранг: Сам'оний. Китоб ал-ансоб, 72-саҳифа).
602. Форсча матида шу ўринда «ба лафзи форси» дейилган.
603. «Жаҳонгушон тарих» ёки «Тарихи жаҳонгушон» — машҳур тарихчи Аълоуддин Муҳаммад ал-Жувайнийнинг (1225—1283) тарихий асари; Хоразмшоҳларнинг ва мўғулларнинг тарихига бағишланган. Шарафуддин ҳозирча ўзи фойдаланган адабиётдан фақат шу асарни эслатади.
604. Бу келтирилган сузалардан билинадики, ўша даврда битта Фаркат Кўлидаги қушларнинг ўзи ҳозирги бутун Марказий Осиёдаги қушлар сонидан кўп бўлган экан. Агар мазкур кўлдан ҳар ҳафтада эллик туяқуш овланган бўлса, ҳозир бутун Марказий Осиёдан бир ойда эллик туяқуш овлаб бўлмайди. Бир туяқуш юк камиди 300 кг бўлади. Демак, бир ҳафтада Фаркат Кўлидан 15 тонна қуш овланган.
605. «Ўл қиш» — 1390 йил боши эди.

606. Султонбахт бегимнинг аввалги эри Муҳаммад Мирак қайнотасига сотқинлик қилгани учун 1388 йил баҳорда қатл қилинган эди (қаранг: 1076 — 108 а саҳифалар).
607. Темурнинг ўз онаси Такина Хотун кўп йиллар аввал қаёқо қилган эди. Қадоқ Хотун — отасининг иккинчи хотини эди.
608. Қашқадарёнинг қадимги асл номи Кашкруд эди. Кашк урнига Хашка деб ҳам талаффуз қилинган. Кейинчалик эса Хашка урнига Қашқа дейила бошлаган.
609. Форсчада бу ўринда бундай жумла келган: «От йили баҳорда, ҳижрий етти юз тўқсон иккинчи йилда (1390, баҳор) ҳумоюнизул бўлган Оқёрда «... катта қурултойга фармон қилди» («Зафарнома», Танқидий матн, 207а саҳифа).
Бу қурултойдан асосий мақсад — Тўхтамишхон масаласи эди. Соҳибқироннинг шу пайтгача олиб борган жангларида лашкарининг сони юз минг кишига етмаган ва кўпинча душманга нисбатан камроқ бўлган эди. Тўхтамиш билан бўладиган жангда лашкарнинг сони ҳам аввалгидан зиёда бўлиши керак ва жиҳозланиши ҳам мукамалроқ бўлиши керак эди. Қурултойда ана шу масалалар ҳал қилинган.
610. Форсчада Тўнал Бавурчидан кейин Нусрат Қиморий ҳам эслатилган (2076 саҳифа, 5-сатр).
611. Кўкғуба — Зайсан кўлига тушувчи Бўғоз дарёчаси бўйидаги мавзё.
612. Алмолиг — Гулжадан 15 км ғарбда Или дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар, Турк ҳоқонларининг қадимги пойтахти.
613. Қаротол — Балхаш кўлига тушувчи шу номли дарёчанинг юқори оқимидаги кент.
614. Бу ерда Қамариддин баҳрин ҳақида сўз кетаёттир.
615. Ичин Йувсин саҳроси — Зайсан кўли атрофидаги саҳролар.
616. Уғар Кечти — Зайсан кўлидан шимолроқда Иртинш дарёсининг чап соҳилидаги мавзё.
617. Тулас — Тоғли Олтойда тўласлар (ёки телелар) яшайдиган мавзё.
618. Саммур — сувсар, қоқум — оқсичқон.
619. Форсчада «Уша етти юз тўқсон иккинчи (1390) йил кузида» деб аниқ айтилган (208а саҳифа).
620. Порсин кенти номи Сам'оний ва Ёқут Ҳамавийда Порискас шаклида келтирилади (қаранг: Сам'оний. Китоб ал-ансоб, 109-саҳифа).
621. Қуръон. Исро сураси, 82-оят.
622. Яъни 1391 йил 19 февралдан 20-мартгача оралиқда.
623. «Бегимлар ва оғолар» — соҳибқирон оиласидаги аёллар.
624. Темурнинг энг кичик хотини Чўлпон Мулк ого ҳақида сўз кетаётти.
625. Қаро Самон — Утрор яқинидаги мавзё.
626. Сариқ Усан — Қозоғистоннинг Тўрғай вилоятида Сариққўна кўлига келиб қўйилувчи шу номли дарёча ҳавзаси.
627. Идику Ўзбек — Тўхтамишнинг бекларидан бўлиб, ўзбек уруғидан келиб чиққан. 1395 йилда Тўхтамишхон Амир Темурдан енгилганидан сўнг то 1419 йилгача хонлик тахтида турли хонлар алмашиб турган бўлса ҳам аслида ҳокимият Идикунинг қўлида бўлади. У рус солномагарига Едигей номи билан кирган.
628. Улуг Тоғ — Жезқазғандан 100 км ча шимолроқдаги тоғ, ҳозирги номи Улутау.
Иккинчи Жаҳон урушидан олдин, 30-йиллар охирида Жезқазғандан 50 км ча ғарбдаги Қарсақпай кони яқинида, Қарамўла тоғи ёнбағрида ёзувлик тош топилган. Ёзув икки тилда: арабча ва ўзбекча. Арабчасидан фақат «Бисмиллоҳир раҳмоири раҳим» аниқ ўқилади. Уйғур ёзуви билан битилган ўзбекча ёзувда етти юз тўқсон учинчи йил, яъни 1391 йил ёзида Туроннинг султони Темур 200000 кишилик лашкари билан Тўхтамишга қарши юришга кетаётганлиги айтилган. Низомиддин Шомийда ёзув битилган кўннинг тарихи — жумлада аввалнинг 23-кўни, яъни 1391 йил 28-апрели, ҳам келтирилган (қаранг: Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. Изд-во АН ССР, М.: Л., 1950, с. 357). Лекин кейинчалик космонавтика эраси бошланиб, Бойқўнғур ўша жой яқинида бўлгани учун у жойлар беркитилди ва мазкур ёзувли тошнинг тақдири ҳозир номаълум.
629. Йиланчуқ суви — Жезқазған вилоятининг шимоли-ғарбидаги Жиланшиқ дарёчаси.
630. Атоқабриғўй — Шимолий Қозоғистонда Қустаной вилоятидаги мавзё.
631. Яъни чўлда.
632. Жумлада охир ойн 1391 йили 6-майда шанба кўни бошланган. Бу ерда айтилаётган воқеа мазкур ёзув битилгандан кейинги душанбада рўй берган. Бу эса жумлада аввал ойининг охириги душанбаси, яъни 3-майга тўғри келади.
633. Яъни ваеф қилиш қийин.
634. Султон Маҳмуд ибн Суюрғатмиш соҳибқироннинг ўзи томонидан қўйилган Чигатой улуси хони — «чўнтак» хони.
635. Муҳаммад Султон Баҳодур — Жаҳонгир мирзонинг ўғли.
636. Тубал суви — ҳозирги Тобол дарёси. Демак, лашкарнинг шу пайтдаги жойи ҳозирги Қустаной атрофларида бўлган.
637. Яъни яшириндилар.
638. Демак, Қустанойдан ғарбга қараб юриб, Ўрол дарёсига етганлар.
639. Ўрол дарёсидан кечиш ҳозирги Магнитогорск ва Верхнеуральск оралиғида бўлган.
640. Ийик — Кама дарёсининг ирмоғи, жанубдан шимолга қараб оқди, ҳозирги номи Ик.

641. Мамоқ — рус солномларида Мамай деб юритилган, Олтин Урда бекларидан. Ўглининг номи форсча матида ҳам келтирилмаган.
642. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
643. Бу сўзлар лашкар қутб ёллари бўладиган жойларга етганидан далolat беради.
644. Қуиуазча — Самара шаҳридан шимолда Красний Яр шаҳрида Соқ дарёси билан қўшилдиغان шу номли дарё ёқасидаги мавзё. Бу мавзё дарёнинг юқори оқимида Нурлат ва Шетала шаҳарлари оралиғида бўлган. Дарёнинг ҳозирги номи Кондурча.
645. Қуръоний ибора: «Ҳажар» сурасининг 87-оятда «سابان مینال ماسانی» («икки жуфтлардан еттига») дейилган.
646. Бу арабий иборанинг маъноси: «Истаган тарафинга юз ўтур, сен қолибсан». Бопқа маънаъларда Саййид Барака уруидан олдин отидан тушиб, бир неча майда тошни олиб, душман тарафига отиб, «Илаги қочти!» деган.
647. Қуръон. Иброҳим сураси, 7-оят.
648. Қуръон. Талоқ сураси, 9-оят.
649. Атил суви — Волга дарёси.
650. Ҳр Туба — Волганинг Тольяттидан шимолроқдаги соҳили.
651. Бу шеърининг форсчаси бундай:

Гар бимонад ҳаёти мо боқий,
Ба кафф орим турки тақмоқий.

652. Бу ерда ҳиргоҳ деб ёғочдан ясалган ва қўчишларда бузилаётган уйлار назарда тутилган.
653. Бу ерда ўз ўтовини йўқотган киши уни бир-икки ойда ҳам топаолмаслиги ҳақида сўз кетади. Албатта, бу гаплар лашкарнинг ҳарбий тартибда жангга кетаятган пайти учун дахлдор эмас. Ҳарбий тартибда кетаятган замонда жангга алоқаси йўқ шахслар ўғруқда бўлиб, бу ҳарбийлардан бир-неча километр орқада бўлган. Тўхтамшич устидан галабадан кейин эса хотиржамлик туфайли эркин юриш билан қайтилган. Ва бунда аскарлар билан ўғруқ аҳллари жумладан, «моҳлайкарлар» арлялашиб кетган ва натижада бу одам ва ҳайвоплар ҳамда аравалар масаси бир неча юз километрга қўзилиб кетган. Агар Темур лашкарининг умумий сони 200000 бўлганини ҳисобга олсак, асирлар ва турли хизматдагилар, ўғруқдагилар билан умумий одамларнинг сони миллиондан ошиб кетган. Бунини де Клавихо ҳам эътироф этган (қараи: Руи Фонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд к двору Тимура (1403—1406). М.: Наука, 1990, с. 79). Ҳақиқатан ҳам битта катта шаҳардек тўплам орасидан бир ўтов кўришмай кетарди.
654. Форсчада «вилоятини» сўздан кейин «Ғазни ва Кобул ва Зобулистондан то Ҳинд ва Қандаҳор ҳаддигача ва у вилоят атрофларидан то Синд дарёсигача» деб аниқлаштирилган (224а саҳифа).
655. Форсчада Ҳубби Хожалан аввал «Хусафин Сўфий — Ғийсуддин Тархонининг ўгли» дейилган.
656. Қуръон. Сабъ сураси, 28-оят.
657. Қуръон. Оли Имрон сураси, 31-оят.
658. Бу қуръоний иборани иккала матидан ҳам аниқроқ ўқиб бўлмади.
659. Жўйи Зар — Шофиркон туманидаги ариқ ва мавзё.
660. Шаввол ойининг биринчи куни, ийди рамазон эди.
661. Хабушон — Ашхободдан 120 км ча жанубдаги Хурсон шаҳри, ҳозирги номи Кучон.
662. Журжон суви — Гургон дарёчаси, Каспий денгизга жануби-шарқидан қўйилади.
663. Таранг тортилган камалақдан отилган ўқ камиди 300 м масофага етишсини эътиборга олсак, бу уч йўлнинг кенглиги ҳақида тасаввур ҳосил қилиш мумкин.
664. Омул — Каспий денгизидан қарийб 35 км жанубдаги шаҳар. Сорн — ундан 60 км ча шарқдаги шаҳар. Бу икки шаҳар Мозандарон вилоятига кирарди. Моҳони Сер — Омулдан шимолда, денгиз бўйидаги шаҳар: «Тўрт яғоч» — 24 км ин таники қилади. Соҳибқиронининг бу ерларга юришидан мақсад — Мозандаронда шинъа мазахбидаги саййидлар ҳокимиятини қўлга олиб, пайгамбар суннасига зид ўлароқ суннийларни таъқиб қилаётганлари эди. Албатта Амир аввалга масалани тинч йўл билан ҳал қилишга уринади. Лекин бу уринишлар кор қилмагач куч ишлатилинга мажбур бўлади.
665. Бопги намоз — азон этиб намозга чақирини — Исломдаги асосий вожибларидан ҳисобланади. Мозандарон саййидлари бопги намозни инкор этиб, Исломдан четланганлар ва уни сохталаштирганлар.
666. «Раяд отқучилар», аслида «раяд» деб момақалдироқ билан бирга келган чақмоқни айтилади. Демак, бу ерда момақалдироқдек гўмбурлаб портловчи ва чақмоқдек оловли чақнагувчи қурол ҳақида сўз кетади. Бундай ҳодиса фақат порох портлаганида юз беради. Хитойлар ва улардан ўрганган мўғуллар порох билан XIII асрдан таниш эдилар. Туркий халқлар эа олтингурутлик чақмоқ тошларини қадимдан билар эдилар. Бу ҳолда «раяд отқучилар» — бомбанинг бирор турини портлатувчилар бўлиши мумкин. Порох ва энг солда тўплар XIV аср ўртасидаёқ бор эди.

667. Бу ерда Амир Темур Амударё кемачиларига Мохон қалъасини денгиздан қамал қилишни буюрган. Чингизхон 1221 йил Хоразмнинг пойтахти Ғурганчини олганида бутун туғонларини бузган ва натижада Амударё сувининг талай қисми мелод бошпа-гидек Каспийга қуйилган. Амуй (Чорқуй)даги кемачилар дарёдан денгизга бемалол ўтиб, қалъани қамал қилганлар.
668. Қулаум дарёни деб Каспий денгизига айтилаётти.
669. Бу ерда ҳам Каспий денгиз билан Амударё туташганига далилат бор.
670. Шоҳрух мирзодан кейин номлари зикр қилинган икки амирзоданинг бириичиси Халил Султон — Мирношоҳ мирзонинг ўғли 1384 йили туғилган. Иккинчи амрзода — Рустам мирзо, Мирношоҳнинг ўғли. 1381 йили туғилган.
671. Шосмон мавзёси ҳақида юқорида 414-бзоҳга қаранг.
672. Қўҳистон — Хуросон Қўҳистони. Қайини — Машҳаддан 300 км ча жанубда Руде Шўр дарёни бўйидаги шаҳар.
673. Тутак — Самарқанддан 15 км масофада, Шаҳрисабз йўлидаги мавзё.
674. Шодмон — Мовароуннуҳрдаги бир хил номлик иккита қалъанинг Самарқанд яқини-дагиси, иккинчиси Хутталонда бўлган.
675. Жиловуи — Жўржон вилоятининг шарқдаги мавзё.
676. Бу тарих 1393 йил 19 январга мос.
677. Ақарин — секин, оҳиста демакдир.
678. Соҳибқироннинг Дур Султон ого ва Шўр ого номли хотинларининг насаби бизга маълум эмас.
679. Шаҳриёр — Рўи улкасида Техрондан ғарброқдаги мавзё.
680. Қазвини — Техрондан 150 км шимол-ғарбдаги шаҳар.
681. Жимжимол — Султония билан Кермоншоҳ орасидаги мавзё.
682. Соғур — Эроннинг ғарбда Кермоншоҳдан 60 км шимол-шарқдаги шаҳарча.
683. Бисутун — Кермоншоҳ билан Соғур орасидаги тоғ. Шу тоғ қоясида Қадимги Эроннинг Ахамонийлар сулоласидан учинчи шоҳи Дорю I (м. а. 522—486) томондан қолдирилган тош ёзувлар мавжуд. У ёзувларда шоҳга бўйсунган халқлар орасида хорезмликлар ва сўғлар ҳам эслатишган. Тоғни Беҳистун деб ҳам аталади.
684. Қуръон. Аъроф сураси, 34-оят.
685. Хузистон — Эроннинг жануби-ғарбдаги вилоят, пойтахти Аҳвоз.
686. Бўружирд — Ҳамадондан 90 км жанубдаги шаҳар.
687. Ава — бу номли шаҳар Эронда иккита бўлган: бири Қазвин билан Ҳамадон орасидаги йўл ўртасида, иккинчиси Сава шаҳридан Қумга олиб борадиган йўлда ундан 30 км ча масофада бўлган. Бу ерда уларнинг иккинчиси назарда тутилади.
688. Кўши Чўпон — Авадан шимолроқдаги шаҳар, ҳозирги номи Қўшиқак.
689. Хуррамобод — Луристондаги шаҳар, Бўружирдан 70 км ча жануби-ғарбда.
690. Тустар — ўрта асрларда Хузистондаги йирик шаҳар, Аҳвоздан 70 км ча шимолда. Ҳозир Шунгер деб аталади.
691. Зол суви — Қорун дарёсининг Тустар ақинидаги ирмоғи.
692. Хувайба — Аҳвоздан 60 км шимол-ғарбда Диз дарёсининг бўйида жойлашган. Шаҳарнинг асли номи Дизбул бўлиб, «қалъа кўприк» маъносини англатган.
694. Шонур Зул Ахтоф — Эроннинг Сосонийлар сулоласидан шаҳаншоҳи Шонур Иккин-чидир, 310—379 йиллар ҳукм сурган. Форсча матида кўприк муфассалроқ таърифланган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 232 аб саҳифалар).
695. Тустар шаҳри Қорун дарёсининг бўйида жойлашган. Афтидан, Шарофуддин шу дарёни Чаҳор Донга деб атаётти.
696. Кермон ҳақида юқорида 543-бзоҳга қаранг. Бу шаҳарни Бардасир ҳам дейилган.
697. Деҳбид — Шероздан Йаадаг бориш йўлида ундан 120 км ча масофадаги шаҳар. Марвиет — Деҳбиддан 70 км ча шарқдаги шаҳар.
698. Истаҳр — ўрта асрларда Форс вилоятида шу номли туман ва унинг марказий шаҳри. Шаҳар Шероздан 70 км шимол-шарқда бўлган.
699. Сиржон ҳақида 544-бзоҳга қаранг.
700. Фасо — Шероздан 125 км жануби-шарқдаги шаҳар, шу номдаги дарё бўйида жойлашган.
701. Варомин — Райдан (Техрондан) 60 км жануби-шарқдаги шаҳар.
702. Бу ерда ҳадис келтирилган, маъноси: «раҳм қилмаган раҳм кўрмайдн».
703. «Тахаққ йили» — товук йили, «тахақу» ёки «тақагу» — қадимги туркчада товук демакдир.
704. Ром Ҳурмуз — Аҳвоздан 85 км шарқдаги шаҳар.
705. Ром Ҳурмуз суви — Жарроҳи дарёсининг шу шаҳар яқинидан ўтган ирмоғи.
706. Бу маришрут Ром Ҳурмуздан шимол-ғарбга Тустар тарафига йўналган бўлгани учун Заҳра саҳроси, Аргун суви, Меҳон ва Ширий суви шу ораликдаги мавзё ва ирмоқлар бўлади.
707. Навбинжон — Шероздан 100 км ча ғарбдаги шаҳар, ҳозир сақланмаган.
708. Баҳром — Миррих (Марс)нинг форсча номи. Геоцентрик дунёқараш бўйича унинг сфераси Ой, Уторид, Зухра ва Қўёшиқидан кейин бешинчи ҳисобланади.

709. Форсча матида «ва»дан кейин ган буцдай тутаган «жумада аввал ойининг ун тўртида. жумъа куни бомдодиди (28.03.1393), бу товуқ йилига мувофиқ, Жавимга етти» (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 2366 саҳифа, 15-сатр).
710. Бу ерда отларга махсус пўлат «тангалар»дан ясалган эирҳ (совут) кийдирилганлиги ҳақида сўз кетаётир.
711. Нотила — Шоҳ Мансур билан Шероз яқинида жанг юз берган ер.
712. Форсча матида бу кишининг оти Одил Ахтачи (қаранг: «Зафарнома», Танқидий мати, 2376 саҳифа, 10-11-сатрлар).
713. Аллоҳдод — соҳибқироннинг лашкар амирларидан, унинг асл исми Худододи (Худойдоди) Ҳусайний. Бу асарда ҳам, бошқа шу воқеаларга алоқадор асарларда ҳам унинг номи икки хил шаклда келтирилади.
714. Ҳазораи хоёса ёки қаичинлар — соҳибқироннинг шахсий гвардияси. Улар жангда фақат Амирнинг атрофида жанг қилганлар; умумий сонинг минг кишидан иборат бўлиб, мабодо улар орасида талаф бўлса, яна бошқа содиқ жангчилар ҳисобига уларнинг минг сонин (ҳазора) тиклаб турилган.
715. «Мўгул дастури билан чирладилар», яъни мўгул одатига кўра жанг тутаганидан сўнг саф тортиб қийқириш демакдир. Бундан кўринадики, соҳибқирон мўгулларга қарши қанчалик курашган бўлмасин, ўша даврда, яъни XIV аср охирида ҳали мўгулларнинг Турондаги таъсири ва анъаналари сақланган. Асарда Амир мўгул дастурига «кўра амал қилгани» ҳақида бир неча марта айтилади.
716. Козерун — Шероздан 70 км ча ғарбдаги шаҳар.
717. Боғи Майдон — Шероз яқинидаги боғ.
718. Форсчада Ғиёсдиннинг «амир Жақунинг акаси» («биродари бузурги амир Жақу») дейилган (239-саҳифа, 20-сатр).
719. Қумиша — Исфихондан 60 км ча жанубда бўлган ўрта асрлардаги шаҳар.
720. Дарбанд билан Боқу ноёфада қушилишига сабаб — Дарбанд Шамаха хонлигига қарам эди.
721. Бу айтилганлардан шу хулосага келиш мумкинки, Мироншоҳ мулкига Эроннинг Рай ва Астробод оралигидаги ўрта меридианнинг ғарбидаги қисми кирган. Лекин бу мулкнинг ғарбда ҳам, шарқда ҳам аниқ чегараси бўлмаганлиги учун Мироншоҳ авлодлари билан Шоҳрух ўртасида Астробод ва Жўржон учун қиргин бўлиб турган.
722. Шарафуддин бу ерда келтирилган жугрофий номлар асосан ғарбий Эрон ва Ироққа тегишли бўлиб, улар аслида форсча ё арабча бўлиши мумкин. Чунончи, Оқсой ҳам Сафедруа (Оби Сафед) номли дарёчаларнинг биридир.
723. Ғарбий Эронда Оқ Булоқ номли жойлар кўп бўлиб, бу ерда уларнинг Ҳамадондан 90 км ча шимолдагисин назарда тутилаётир.
724. Қўра Қўрғон ва Ён Булоқ — Шаҳризур яқинидаги кичик мавзёлар.
725. Шаҳризур — Ироқда Сирвон дарёсининг irmoғи Танжаро бўйидаги ўрта асрлардаги шаҳар. Ҳозир унинг ўрни сўв омборининг остида қолган.
726. Қўкарчин — кантарнинг эсини туркча номи.
727. Қилла — Бағдоддан 90 км ча жанубдаги шаҳар, Карбалодан 25 км жануби-шарқда жойлашган.
728. Қарйатул Уқоб — Бағдоднинг жанубидаги қишлоқ, ҳозир шаҳар таркибидаги туман.
729. Карбало — Бағдоддан 75 км жанубдаги шаҳар.
730. Ийбож Ўғлон — Жўчи наслидан бир зот.
731. Карбало дашти ёки Дашти Карбало — шаҳардан 50 км ча ғарбда бошланадиган саҳро, Ислом тарихида машҳур ва мангъм шаҳар. Имом ал-Ҳусайн ибн Али ибн Абу Толиб Карбало яқинида — шу даштда шаҳид қилинган.
732. Бу ерда ҳадиё келтирилган, маъноси: «Аллоҳ муваффақ этгучидир, барча ишлар унга қайтади».
733. Восит — ўрта асрларда Ироқнинг жанубида шу номли шаҳар ва вилоят. Шаҳарнинг харобалари ас-Саъадия қўлининг ғарбий соҳадидан 10 км ча масофада.
734. Жағир — шароб, ичкилик. Шуни эътиборга олиш керакки, Ироқ аҳолиси қадимдан бери ҳурмодан ароққа ўхшаш оқранг кучли ичимлик (самогон) ясаганлар. Балки Амир Темурнинг манъ этиши шунга тааллуқлидир ва бунинг узумдан ясалган мусалласга алоқаси йўқдир. Чунки Амирнинг ўз саройида тантаналарда ҳатто хотинлар ҳам косалаб мусаллас ичганлар.
- Шатт суви — бу ерда Дажла.
735. Барқуқ — Мисрнинг мамлуклар (қўллар) сулоласидан султони аз-Зоҳир Сайфуддин Барқуқ, 1382-1389 ва 1390—1399 йилларда ҳукм сурган. Бу мамлукларнинг барчасин Дашти Қипчоқдан чиққан қипчоқ туркларини бўлиб, уларни Мисрга аввалига Хоразмдан, сўнг Олтин Ўрдадан юбориларди.
- Амир соҳибқирон 1393 йил кузига келиб Ироқни забт этганидан сўнг ғарбда Сурия билан, яъни мамлук султони Барқуқнинг мулки билан чегарадош бўлиб қолди. Бунинг устига Султон Аҳмад Жалойир Сурияга қочиб, Барқуқнинг навоҳида эди. Шунинг учун Темурнинг Барқуққа мактубининг биринчи дипломатик танбиҳ деб тушунимоқ керак.
736. Тикрит — Бағдоддан 180 км ча шимолда Дажланинг ун соҳилидаги шаҳар.

737. Шу ерда Ироққа юришнинг асосий мақсади аниқ ва равшан айтилган: йўлларни қароқчилардан тозалани ва мамлакатни муносиб ҳокимга топшириб, барча ерларда тула хавфсизликни ўрнатиш.
738. Амирнинг бундан кейинги маршрути Дажладан ғарбга йўналган ва Фуротнинг ўнг соҳилига ўтган кўринад.
739. Удуг кўл — Фуротнинг ўнг соҳилидан 10 км ча масофада Рамади ва ал-Фаллужа шаҳарлари оралигидаги ал-Ҳаббония кўли.
740. Она — Фурот дарёсининг 42° меридиан яқинида жануби-шарққа бурилиш ерида ўнг соҳилидаги шаҳар.
741. Мосул — Ироқнинг шимолида Дажланинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
742. Ирбил — Мосулдан 90 км шарқдаги шаҳар.
743. Форсча матида қалъанинг атрофида унинг буржларидан бирид бешта бурж ясалгани айтилган ва ҳар бир буржга мутасаддий бекаларнинг номлари келтирилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 2486-249а-саҳифалар).
744. Тикритлик Ҳасанбекнинг 1393 йилда Амир Темурга нисбатан сўёсати тикритлик Садам Ҳусайннинг 1991 йилда президент Бўша нисбатан сўёсатига жуда ўхшайди. Тикритликларнинг феъл-хўйи 600 йилда ҳам ўзгармас экан.
745. Қуръон. Қориъа сураси, 1-2-оятлар.
746. Қуръон. Қориъа сураси, 5-оят.
747. Дийрбакр — Кичик Осиёда Дажланинг юқори оқимида ўнг соҳилидаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқда.
748. Бу сўзлар соҳибқирон юқори даражада инсонпарвар ва маърифатпарвар бўлганлигини билдиради.
749. Соҳибқирон мухолифларнинг кўзини шамғалат қилиш учун кўпинча шундай чалгитувчи ҳарбий тактика қўлаган.
750. Тавуқ — Дажланинг ўрта оқимидаги йирик кўл ирмоғи. Лекин Киркукдан 60 км ча жанубда шу маънодаги Дақуқ деган шаҳарчи ҳам мавжуд.
751. Киркук — Ироқнинг шимолида Бағдоддан 600 км ча масофадаги шаҳар.
752. Катта Зоб — Дажланинг Мосул билан Ирбил оралигидан ўтувчи йирик ирмоғи. Форсча матида фақат «Об» — «сув» дейилган ва дарёнинг номи эслатилмаган (252а саҳифа).
753. Руха ёки Урфа — Кичик Осиёнинг жанубидаги қадимги шаҳар. Ҳозир Туркиянинг Урфа вилоятининг бош шаҳри.
754. Мардин — Урфадан 140 км ча шарқдаги шаҳар.
755. Раъсалгайн ўрта асрларда Суриянинг шимолида Хабур дарёси бўйидаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқда Сурияга чегарадош Ресоляйн шаҳри.
756. Ҳусайн — Дийрбакрдан 140 км ча шарқдаги шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқдаги Ҳусейн шаҳри.
757. Нимруд — ривоятларга кўра мелоддан аввалги 2599—2480 йиллар Бобил подшоҳи бўлган.
758. Ҳисн Кайф — Дажланинг юқори оқимида унинг ўнг соҳилидаги шаҳар, ҳозир Туркияда Дийрбакрдан 110 км ча шарқдаги Ҳасанкейф шаҳри.
759. Араин — Искандарун кўрфази яқинидаги шаҳар, ҳозирги номи Эрзин.
760. Ботмон — Дийрбакрдан 180 км шарқдаги шаҳар.
761. Жазира — Ироқнинг шимолида Фурот ва Дажла дарёлари оралиғи.
762. Қуръон. Наҳл сураси, 127-оят.
763. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
764. Эски Мосул — Дажланинг чап соҳилида қадимги Ниневиянинг харобалари.
765. Осиё мамлакатларидаги қадимги астрономик дунёқарашга кўра йил икки яримдан иборат бўлган: ёзги ва қишги яримлар. Ёзги ярим баҳорги тенгкунликдан кузги тенгкунликкача қолгани қишги ярим. Бу ерда «аввал ёз» деб мўъаллиф март ойининг 21-идан бошланган кунларни айтаяпти.
766. Форсча матида тўлиқроқ толиғ келтирилган (қаранг: «Зафарнома», Танқидий матн, 257а-саҳифа).
767. Майдон — Ван кўлидан 40 км ғарбдаги шаҳарча.
768. Шаҳарнинг номи уч хил бўлишига қарамай у тарихда асосан Омид (Амид) номи билан танилган. Ола Тоқ (Олатог) — Ван кўлидан шимолдаги тоғ тизмаси.
769. Йатиқ Сўфий — Хоразмни Темур забт этунича у ерда ҳукм сурган Сўфийлар сулоласининг охири намоёндаси.
770. Миёфориқин — Дийрбакр билан Ботмон оралиғида Дажланинг ўнг соҳилидаги ўрта аср шаҳри, уни Майфарқад ҳам дейилган. Аслида унинг ўрнида Византиянинг Миелофлоракион деган шаҳри бўлган.
771. Саҳройн Муш — Ван кўлидан 70 км ча ғарбдаги Муш шаҳри атрофидаги чўллар.
772. Аланчуқ — шу номли қалъа Озарбайжонда Табриздан шимолроқда мавжуд. Лекин матида Кичик Осиёда Ван кўлидан шимол ёки шимоли-ғарбдаги қалъа назарда тутилаяпти.
773. Хуй — Эрзиннинг шимоли-ғарбда Урмия кўлидан шимолроқдаги шаҳар.
774. Яъни яра янгида очилди.

775. Ойдин — ҳозирги Туркианинг шимоли-шарқидagi шаҳарча.
776. Уч килиса — Еревандан гарбоқдаги шаҳар, арманлар учун муқаддас ҳисобланади. У ерда учта қадимги черков (килиса) бўлганлиги учун шундай аталган.
777. Аранижон — Кичик Осиеда Фуротнинг юқори оқимида ўнг қирғоги яқинидаги шаҳар.
778. Авник — ўрта асрларда шарқий Анатолияда Арас дарёси бўйидаги қалъа.
779. Қусатог — Кичик Осиенинг шарқида Сивас шаҳридан шимоли-шарқидagi тоғ.
780. Яъни «мўлжалидан».
781. Қуръон. Сафот сураси, 4-оят.
782. Шу ном форсча матида кўра тикланди.
Ағусқа (ёки Ағусқа) номини муаллиф Месхетияга, яъни Жанубий Гуржистонга ишбатан айтганлиги. Балки бу ном шу ўлкадаги Ахалцихе шаҳри номининг туркча айтилишидир. Кейинча бу ерлик туркларин «ағусқа турклари» ва «месхет турклари» деб аташди.
1646-47 йиллар Ахалцихеда бўлган турк сайёҳи Эвлия Челеби бу шаҳарнинг номини атрофда истиқомат қилувчи аҳоли Ахысқа, Ахықисқа, Ағусқа шаҳларида айтилишини қайд этган (қараи: Эвлия Челеби. Книга путешествия. Выпуск 3. М.: Наука, 1983, с. 185).
783. Бу жумлалардан англашилмишича, мирзо Иброҳим Султон мирзо Улугбекдан шимоний тўрт ой 24 кунлик кичик экаи. Табиинки, улар ҳар хил оналардан тутилганлар.
784. Мингқул дашти — шарқий Апатулияда Мурот дарёсидан шимолдаги Мингқул шаҳри яқинидаги дашт. Шаҳарнинг ҳозир Туркиядаги номи Бингёл.
785. Мундий — жарчи демакдир.
786. Қуръон. Нисо сураси, 95-оят.
787. Қуръон. Софот сураси, 173-оят.
788. Самур — Кавказда, ҳозирги Озарбайон билан Доғистон чегарасидаги дарё, Каспийга қуйилади.
789. Элбуракўх — Элбурс тоғи.
790. Бу айтилганлардан кўринадикки, 1395 йил февралининг охирида амир Темурнинг Тўхтаминга қарши иккинчи юриши арафасида лашкарининг қароргоҳи Шимолий Кавказда, ўзининг ўрдуси Самур дарёси бўйида Каспийдан 30 км (беш йағоч) гарбда бўлган. Лекин Элбуракўх, яъни Элбурс тоғи ва шу номли чуққисе маакур ерлардан бир неча юз километр гарбдадир. Демак, бу ерда муаллиф «Элбуракўх» деб умуман Кавказ тоғ тизмаларини тушунапти.
791. Ажам мамлакати деб ўрта асрларда араблар тор маънода Эронини ва кенг маънода умуман араб эмаслар мамлакатларини тушунганлар.
792. Дарбаи — Доғистонда Самурнинг Каспийга қуйилиш еридан 35 км ча шимолда денгиз соҳилидаги шаҳар бўлиб, у ҳам «Элбуракўх»дан анча узоқдадир.
793. Қайтоғ — ҳозирги қайтақ элати, уларнинг келиб чиқishi мўғуллардан ҳисобланади.
794. Тарқи — Доғистонда Махачқаладан бироз жанубдаги кент. Ҳозир у темир йўл бекати.
795. Хўй суйи — Доғистонда ҳозирги Қўйсу, Сулоқнинг ирмоғи.
796. Севинж суйи — форсча нуехда Оби Сунж (273а, 14) — Чеченистондан ўтган Сунжа дарёси, Гудермесдан шимолроқда Терек дарёсига қуйилади.
797. Тарак суйи — Терек дарёси.
798. Қурай суйи — ҳозирги Қабарда — Балқар АР ва Ставропол ўлкасининг жанубидаги Қура дарёси.
799. Чўлот вилоятни деб шимолий Кавказнинг қайси жойи аталаётганини аниқлаб бўлмади.
800. Бу Аллоҳдод ё Худойдод (Худодод) Ҳусайний эмас. Лекин муаллиф Худододни ҳам баъзан Аллоҳдод дейди.
801. Умаршайх Мирзонинг ўғли Рустам Мирзо 1381 йили тутилган эди ва Тўхтаминхон билан бўлган 1395 йил апрелининг ўртасидаги жанг вақтида эди 14 баҳорини кўрган эди. Маакур жангда бу ёш йигитча йирик жасорат ва баҳодирлик кўрсатиб, ҳақиқатан ҳам, муаллиф айтганидек «отасининг отини еткурди», яъни отасининг номига муносиб фарзанд бўлди.
802. Йағлибий баҳрини уруғидан бўлиб, баҳринлар асосан Йётада, яъни Мўғулистонда истиқомат қилардилар. Лекин уларнинг бир қисми Темурнинг лашкарида ҳам бор эди.
Бу ерда Йағлибий тилидан Дашт лашкарини «эралар» дейилишини фақат сўз ўйини учун айтилган. Бу ерда у бундай аташи билан Темур лашкари устидан мазах қиляпти, ва гўё ўзлари эркаклари булар уруғида номуносиб, қўрқоқ деб ҳисобляпти.
803. Форсча матида шу ерда «ўзбек йигитлари» дейилган ибора уруғида «баҳодирони ўзбек» дейилган (276б). Аслида бу ерда ўзбек улусининг баҳодирлари йигитлари ҳақида сўз кетяпти, ва бу билан умуман Олтин Ўрда ва унинг баҳодирлари ҳақида сўз кетади. Ҳақиқатан ҳам ўрта аср муаллифлари «ўзбек улуси» деб Ўзбекхонининг улусини, яъни Олтин Ўрдани атаганлар. Чунончи Муъиниддин Натанзий ўзининг «Мунтахаб атакорихи Муъиний» номи асариди «ўзбек улуси» (улуси ўзбек) иборасини фақат Олтин Ўрдага ишбатан XIV асрнинг ўрталаридан бошлаб қўллайди (қараи: Extraits du Muntakhab al-tavarikh-i Mu'ini (Anonline D'Iskandar), Publies par Zeen Aubiddin.

Zibrairie Khayyam. Teheran, 1957, pp. 88, 91, 93, 94, 96-98, 101, 349, 350, 364, 365 etc.). Худди шунингдек. Мирзо Улугбек ҳам ўзининг «Тўрт улус тарихи» номли асаридида «Ўзбек улуси» иборасини Ўзбекхон улусига — Олтин Ўрдага нисбатан ишлатиши (қarang: Мирзо Улугбек. Тўрт улус тарихи. В. Аҳмедов кириш сўзи, изоҳлари ва таҳрири остида. Форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Норқулов, М. Ҳасаний таржимаси. Тошкент, Чўлпон нашриёти, 1994, 226, 227, 229-бетлар).

Бироқ Б. Аҳмедов ўзининг «Государство кочевых узбеков» деган китобида Ўзбек улуси деб, XIV асрнинг 80-йилларидан Оқ Ўрдани, яъни Волга ва Урал дарёси ва тоғидан шарқдаги ерлар аталган, деган хато фикрни олға сурди (қarang: Б. А. Аҳмедов. Государство кочевых узбеков. М.: «Наука», 1965, с. 38). Шу хатони у «Ўзбек улуси» деган китобида ҳам қайтаради (қarang: Б. Аҳмедов. Ўзбек улуси. Тошкент, «Нур», 1992, 31 с.).

Ўқак — Саратов яқинида Волга бўйидаги шаҳар.

804. Булар жангали — Булғор ўрмонлари, яъни Каманинг Волгага қуйилиш еридаги ўрмонли ўлка. Демак, шунга қўра Ўқак мавзёи ҳам, Туратур гузари (кечки) ҳам Волгоград билан Қозон оралиғига мос келади.

805. Матининг шу сригача тавсифидан аниқланадики, Терек бўйидаги жангдан сўнг Темур ланкари билан Волганинг ўнг соҳилидаги ерларда қолган. Демак, бу ҳолда Дашти Қичоқ деб, бу ерда шу дарёнинг ўнг соҳилидаги ерларга нисбатан, яъни ҳозирги Россиянинг Волгоград, Саратов, Самара, Ульяновск областларининг ва Татаристоннинг ўнг соҳидаги ерларига ҳамда Пенза области, Мордва ва Чувашистон ерларига нисбатан айтилаётти.

806. Матнга қўра йўлуқтуқ Азуқтуқ мавзёи ҳозирги Волгоград областининг ҳудудларида бўлган.

807. Қародара — Итанубий Озарбайжондаги дареча.

808. Банди Моҳи — Курдистондаги тоғ давони.

809. Ҳан суйи — Днепр дарёси (қarang: Греков Б. Д., А. Ю. Якубовский. Золотая Орда и ее падение. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950, с. 368).

810. Мишкерман — крим татарчасида Минг қўрғон демақдир. Шунга қўра бу мавзё Днепрнинг қуйи оқимида бўлади.

811. Форсча матида шу ерда «бъзи улуси ўзбек» (277 б.), яъни ўзбек улусининг бир қисми дейилган. Лекин қандай бўлишидан қатъий назар бу парча ўзбек улусининг, яъни ўзбекларнинг бир қисми Днепр бўйларида ҳам яшаганлигидан далолат беради.

812. Матининг шу еридан Сарамдай (ёки Ҳарамдай) ўмоғи (форсчадан «улус») Днепр билан Дунайнинг қуйи оқимлари оралиғи эканлиги англашилди.

813. Исрайқа саҳроси деб бу ерда Қора денгизнинг ғарбий соҳилида Дунайнинг қуйилиш еридан жанубдаги Бужоқ қумлик саҳроси назарда тутилади. Шуниси ажабланарлики, муаллиф бу ерда қадимги номни келтирляпти. Дунайнинг қадимги юнонча номи Истр бўлиб, мазкур қумлоқни қадимги юнонлар шу дарё билан боғлаб, Истрика деганлар. Шарафуддин шу номни шарқона талаффузга мослаштирган. Лекин бу сўз Фракия (ёки Сракия) номининг шарқона ёйлиши ҳам ҳақиқатга яқин.

814. Танақ суйи — Дён дарёси, асли тўғрироқ номи Тана. Қуйиорда шу ном келтирилади.

815. Шарафуддин «рус шаҳарларидан бири» номини туркча таржимада Қаросув шаклида келтирган. Аслида бу шаҳар Днепрга яқин жойлашган Чернигов, Чернобил, Черноречк ё Чернухи шаҳарларидан бири бўлса эҳтимол.

816. Шу ер форсча матнга қўра тузатилади. Муҳаммад Али матида хато қилиб «сўл қўл» дейилган.

817. Темур Тўхтамишга қарши 1391 йилдаги ғалабали юришида унинг пойтахти Саройга зарар етказмаган эди. Шунинг учун Тўхтамиш ўзини тезда тиклаб олди ва Темур мулкига яна зўғум қила бошлади. Тўхтаминга қарши 1395 йилдаги юришда Темур душманининг асосий иқтисодий таянчи ва ҳарбий маркази бўлган Саройни вайрон қилади ва бу билан Тўхтамишга қақшатқич зарба беради. Фақат шундан кейингина Олтин Ўрда тезда ҳалокатга юз тутиб, бир печа майда давлатларга бўлиниб кетади. Бу ерда муаллиф «Рус» деб Русни ва «Ўрусжуқ» деб Малая Русни, яъни Украинани назарда тутди.

818. Қўп рус муаллифлари, жумладан А. Ю. Якубовский, (қarang: Б. Д. Греков, А. Ю. Якубовский. Золотая Орда и ее падение, с. 369-370) Темур Москвани олмаган ва Елецдан шимолга ўтмаган деб, бу воқеа ҳақида хабар берган Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Нездийлар иккиси ҳам янглишиб, Москва деб аслида Рязани назарда тутганлар, дейдилар. Якубовский ҳатто Темур Коломна яқинида Ока бўйига келиб, нариги соҳилига, яъни Москва тарафига ўтмаган, чунки дарёнинг нариги соҳилида турган «буюк княз» Василий Дмитриевич (Дмитрий Донскойнинг ўғли) бошчилигидаги рус ланкалари билан тўқнашишдан қўрққан, деган уйдирмаларни айтган. Яна унинг айтишича, ғў 1380 йилги Куликов майдонида Мамайнинг енгилганлиги ҳақидаги хабарлар Темурни қўрқитганмиш.

Энг аввало шунни айтиш керакки, 1395 йилга келганда Темурнинг қудрати шу қадар улкан эдики, у ўзини дунёда энг қудратли ҳоким ва ҳарбий бошлиқ деб биларди. Ҳақиқатда ҳам шундай эди. Қандайдир ҳеч кимга номълум «буюк княз», яъни Темурнинг ёрдами билан тахтга келган ва тобёси ҳамда қўни кеча енгилиб, яқсон

- булган Тўхтамишнинг қарамидаги Василий Дмитриевичдан соҳибқирон заррача сесканмас эди. Греков ва Якубовскийлар Низомиддин Шомий билан Шарафуддин Али Ядиднинг қатор воқеалар хусусида хабарлари ростлигини тан оладилар. Аммо Москва хусусига келганда гуё уларнинг географик тасаввурлари аниқ эмасмиш.
- Бизнингча, бу гаплар Москвани азалдан енгилмас қилиб кўрсатишга қаратилган буюк рус шовинизмининг бир кўринишидир. Маақур шарқ тарихчиларининг «Зафарнома»ларида улар нафақат Москва, балки ундан анча шимолдаги, қутб доирасидан ҳам шимолдаги ерлар ҳақида анча аниқ тасаввурга эга бўлганликлари ҳақида далолат берувчи саҳифалар бор.
819. Болчимкин — Волганын қуйи оқимидаги ўрта асрлардаги шаҳар.
820. Азоқ ҳисори — Дун (Тана) дарёсининг қўлга қуйилиш жойидаги қалъа-шаҳарнинг ўрта асрлардаги туркча номи, ҳозирги номи Азов.
821. Черкаслар деб, муаллиф фақат шу миллат вакилларини эмас, балки уларга қардош бўлган бошқа қабилаларни ҳам назарда тутган.
822. Форсча матига кўра шундай тузатдик. Узбекчада Пир Муҳаммад дейилган. Лекин юқоридан билмагани, Пир Муҳаммад Ироққа юборилган эди.
823. Ос қаами — ҳозирги осетинлар, аслида бу кейинги ном гуржилаштирилган бўлиб, у гуржи тилида «ос — этн», яъни «ос юрти» демакдир.
824. Раъд тоши — тўпга солиб ўқ ўрнида отиладиган тош.
825. Симсим — бу ҳам Қўла, Товус, Ўлгон ва Абаса каби Доғистондаги мавзё.
826. Қуръон. Фуссулат сураси, 46-оят.
827. Чўгур Қазоқ — Доғистондаги вилоят. Муаллиф номларини келтираётган Доғистондаги вилоят ва мавзёлар аслида географик жойлар эмас, балки ҳокимининг номи билан аталаётган вақтинча сўйсий бирикмалардир.
828. Бўғоқум — Доғистоннинг шимолида Терекнинг ҳавзасидаги қумлоқ ер.
829. Мамақту ва Қози Қумуқ — бу ҳам Доғистоннинг шимолидаги қумуқлар яшайдиган ерлар.
830. Муаллиф бу ерда «жазиралар» деб Каспий денгизига Терек қуйиладиган ерда соҳилга яқин оролларни назарда тутган.
831. Ҳожн Тархон — ҳозирги Астрахан. Тўхтамишнинг йирик иқтисодий таянчларидан бири эди. Шунинг учун ҳам Темур Тўхтамишнинг қудратини синдириш учун бу шаҳарни бузишга қарор қилади.
- Шу сабабга кўра Саройни (Сарой Беркани) ҳам тўла вайрон қилишга қарор қилинади. 1395 йил ёзи бошидаги жангдан сўнг Саройга ҳужум қилинганда (817-нзоҳга қаранг) у тўла вайрон бўлмаган эди. Бунинг вақти-соати 1396 йил бошига тўғри келди.
832. Бироз сўнг Саройга олиб борилганидан кейин Муҳаммадийни музининг остида чўктириб ўлдирдилар.
833. Бу бўлимининг бошланғич парчасида эслатилган вилоят, ўлка ва ерларнинг кўплари бизга юқоридан маълум. Баъзиларини изоҳлаймиз. Муаллиф, бизнингча бу ерда Темурнинг умуман шимол тарафга қилган 1391, 1395 йиллардаги ва бошқа юришларининг ҳаммасига яқин исаяпти. Чунки «Сул қўл»га юришни эслатиши бундан далолат беради. Чунки 1389 ва 1391 йиллардаги юришлар Жўчи улусининг, асосан сул қўлига тааллуқли ерларида содир бўлган эди.
- Дашти Хазар деб XI асрнинг ўрталаригача Шимолий Кавказдаги Волга — Дун оралигини ва Волганын қуйи оқимида иккала соҳилидаги ерларни аталган. Пан номи форсча матида йўқ, бу ном билан Днепр бўйларидаги ерларнинг бир қисми аталаётган бўлса эҳтимол.
- Можар ёки Мажор — Шимолий Кавказдаги мулк.
- Бошқирд — Ўйинқ (Урол) дарёсининг юқори оқимида бошқирлар яшайдиган ерлар, ҳозирги Бошқирдистон Республикаси ерларига мос келади.
- Макас — мокишаларнинг, яъни мордваларнинг ўлкаси, ҳозирги Мордва АР ўрнига мос келади.
- Крим номи ҳам асарда биринчи марта эслатилаяпти, бу яриморлда Темур аскарларининг фақат бир гуруҳи бўлган.
- Алдон — Шимолий Кавказда осларнинг бир қисми яшайдиган ер. Ҳозирги Шимолий Осетия Республикаси ерларига мос келади.
834. Озарбайжон деб бу ерда Ширван мамлакати, яъни ҳозирги Озарбайжон Республикасининг ерлари назарда тутилаяпти.
835. Ашқужа — матнга кўра Доғистоннинг Ислонга ўтмаган қисми.
836. Авҳар — Доғистоннинг бир қисми.
837. Форсча матида «беш-олти» (панж-шеш) дейилган. Демак, Муҳаммад Али бешни олтига қунайтириб, ўттиз қилган.
838. Зирҳқирлар деб Доғистоннинг йирик элатларидан бири бўлган лазгилиларни айтилган. Улар мис ва бошқа маъданлардан хонаки асбоблар қаторида ҳарбий анжомлар — қалқон ва дубулгалар ҳам ясаганликлари учун қадимдан шу ном билан аталиб келганлар.
839. Бу ерда номи эслатилаётган амнрзода Рустам Умаршайх Мирзонинг ўғли бўлиб, у 1381 йилни таваллуд топган эди.
840. Ҳурмуа — Ҳинд океанидан Форс кўрфазига қириндаги бўғо ва шу номли банлар.

841. Ўзбекча матида хато қилиб «сақкиз юз туқсон сақкиз» дейилган.
842. Бу ерда эслатилган Темур даврида Самарқандда чалинган мусиқа асбоблари диққатга сазовордир. Арганун, яъни орган ҳозир нафақат самарқандликларнинг, балки бутун Марказий Осиё халқларидан биронтасининг мусиқа асбоби эмас. Уд ва қонуи яна аста-секин ўзбекларга қайтиб келаяпти. Бизда қубуз ҳам деярли унутиб юборилган ва унинг ўрнини дутор олган.
843. Бу келтирилган парча Амир Темурнинг инсонпарварлигини яна бир бор исботлайди.
844. Доробжирд — Сиржондан жануброқдаги вилоят.
845. Торим ёки Торун — Доробжирд вилоятида Руде Шур буйидаги шаҳарча.
846. Жаҳрум (ёки Жарум) ва Лор — Форс вилоятининг жанубидаги шаҳарлар; биринчиси Ардашир — Хурра туманига ва иккинчиси Доробжирдга қарашли бўлган.
847. Урта асрлардаги Хурмуз денгиздан анча шимолда, қарийб 30 чақирим масофада Миноб дарёси буйида бўлган. Эски Хурмуз эса денгиз соҳилида, дарёнинг қуйилиш жойида бўлган.
848. Бу ерда эслатилган қалъалар Танг Зиндон, Қушқак, Шомил, Мина, Манужон, Тазрак ва Тозиён орасида фақат Манужон йирик бўлиб, шаҳар мавқеида ва Жируфтдан Хурмузга олиб борувчи йул устида Хурмуздан қарийб 120 чақирим шимолда бўлган.
849. Бу ерда Қуръони карим «Аъроф» сураси 34-оятининг иккинчи ярми келтирилган.
850. Хиёр Хожа — 1396-98 йиллар Жета (Мўғулистон) хони эди.
851. Искандар Мирзо — шаҳзода Умаршайхнинг 1384 йили туғилган ўғли.
852. Бекисултон — шаҳзода Мироншоҳнинг Хонзода бегимдан кўрган қизи.
853. Маликат ого — Хуросон ва пойтахти Хиротда ҳукм сурган Шоҳрух мирзонинг хотинларидан бири.
854. Яъни боғни ҳар бир томони 750 метр бўлган квадрат шаклида лойиҳаландилар.
855. Демак, Аҳмад Йассавий мақбараси 1397 йил декабрида бошланиб, икки йилдан сўнг 1399 йил охирида тугатилганлиги англашилади.
856. Ашпара — Меркедан қарийб 50 км шарқда шу номли дарёча буйидаги кичик шаҳар. Қуйида Аспара шаклида ҳам ёзилади.
857. Шу ердаги 1866 саҳифа бошидан ушбу жойгача амирзода Шоҳрухнинг Самарқандга келгани ҳақидаги жумла форсча матида ва унинг ношири фойдаланган нусхаларда йўқ. Демак, Муҳаммад Али қандайдир тўлиқроқ нусхадан таржима қилган кўринади.
858. Кўхи Сулаймон ёки Сулаймон тоғлари тарихий Ҳиндистоннинг шимоли-ғарбида (ҳозирги Покистоннинг ғарбида) Синд дарёсининг ғарбий тарафида шимолдан жанубга қўзилган тоғ тизмаларидир. Афғонларнинг, яъни пуштуларнинг асли ватани ана шу тоғларнинг этаклари, воҳа ва водийлари бўлган. Ҳозирги «Афғонистон» деб аталувчи ҳудудга улар Темурийлар давлати сусайиши билан XV аср охиридан жойлашабошлаганлар.
859. Уч шахри ҳозирги Покистонда Панжоб водийсида, Сатлеж дарёсининг чап соҳилида дарёдан 25 км ча шарқда жойлашган.
860. Мултон — ҳозирги Покистоннинг Панжоб водийсида Сатлежнинг Тримоб irmогидан қарийб 25 км шарқда жойлашган шаҳар.
861. Шу бўлимнинг охири парчасидан кўринадики, биринчидан: Амир соҳибқирон Хитой юришини 1398 йилгачаёқ режалаштириб қўйган эди, иккинчидан: бу пайт унинг Ҳиндистонга юриш режаси йўқ бўлиб, фақат Пир Муҳаммад Жаҳонгир мулкидаги шароит тақозоси ва у ердаги бекларнинг талаби билан у Ҳиндистонга юриш қилган.
862. Шимолий ва Шимоли-ғарбий Ҳиндистонни Султон Маҳмуд Газнавий (998—1030) давридан бошлаб, келиб чиқинш Мовароуннаҳр туркларидан бўлган мусулмон сулолалари бошқарди. Аввалига бу сулолаларнинг пойтахти Лоҳурда бўлди. Лекин 1206 йили султон Кутубиддин Ойбек пойтахтни Деҳлига кўчирганидан сўнг Ҳиндистондаги мусулмонлар давлати Деҳли салтанати (ёки султонлиги) номини олади. 1320 йили Малик Ғозий Ғиёсиддин Туглуқ (1320—1325) Деҳли салтанатида Туглуқийлар деб аталган янги туркий сулолага асос солади. Унинг отаси Мовароуннаҳрдаги чигатой туркларидан (қораунаслардан) эди. Туглуқийлардан учинчи султон Ферузшоҳ (1351—1388) салкам қирқ йил ҳукм суриб 1388 йили ўлганидан сўнг Деҳли тахтига унинг набираси Султон Маҳмудшоҳни ўтказадилар. Лекин Мултон ва бошқа йирик шаҳарлар Деҳлидан мустақил бўлишга интилар ва йирик маҳаллий ҳинду феодаллар ҳам сепаратизмга — бошбошдоқликка интилар эдилар. Ана шуларнинг ҳаммаси Темур юриши арафасида Ҳиндистонда Исломнинг сусайишига олиб келаятган эди.
863. Қуръони карим. Сафот сураси 13-оят.
864. Қуръони карим. Оли Имрон сураси 123-оят.
865. Бу ерда «эранлар» ибораси «эрлар» маъносидан ишлатилган ва эронийларга алоқаси йўқ. Форсча матида шу ўринда «мардон» (297а, 15), яъни «эрлар» дейилган.
867. Ғунон ва Йактур йайлоғи Боглон яқинидаги ўтлоқ.
868. Ховак — Ҳиндукуш тоғ тизмасида Кабулдан шимоли-шарқда қарийб 500 км масофадаги тоғ давони, баландлиги 3848 метр.

869. 150 қари қарийб 75 метрга тенг, чунки бир қари бир шаръий газ, яъни 0,493 метрни ташкил қилади.
870. Форсча матида бу баҳодирнинг оти Оқ Султон Киши.
871. Бу ерда Муҳаммад Али «қаротуғлик» деб форсча «сиёҳлуш» сўзини таржима қилаяпти.
872. Панжшар — шу номли дарё, водий ва урта асрлардаги шаҳар; дарё Кобул шаҳридан қарийб 150 км шарқда Кобулдарёга қўшилади. Унинг номи ҳозир Панжшер деб ўзгартирилган. Ҳозир шаҳарнинг фақат харобалари қолган.
873. Улуғ Юрт ёки Буюк Улуе — асли Мугулистон, яъни бутпараст ҳақиқий мугулларнинг юрти, Чингизхон асос солган тўрт улуснинг энг буюғи. Муаллиф бу ерда Тайзи Уғлон деб кимни назарда тутаятгани аниқ маълум эмас. Лекин у Чингиз авлодларидан эмас, чунки у қалмоқлардан эди. Қалмоқлар эса мугулларнинг гарбий шаҳобчаси эди. Тайзи сўзи мугулчада «шаҳода» маъносини англатишига кура, Тайзи Уғлон қалмоқ хонининг угли бўлиши мумкин. Қалмоқлар мугулларнинг асосий қисми билан муроса қилолмай, кейинчалик Мугулистонни бутунлай ташлаб кетишига мажбур бўладилар.
874. Муаллиф бу ерда «Ўзбекдин» (форсчада ҳам юрт маъносида «элчиёни Ўзбек» дейилган) деб ўзбекларнинг юртини назарда тутаяпти ва уни Дашти Қипчоқ номининг синоними сифатида ишлатаяпти.
875. Бону — ҳозирги Покистондаги Банну шаҳри, Синд дарёсининг Куррам ирмоғининг энг соҳилида жойлашган.
876. Султон Жалолиддин Хоразмшоҳ — Буюк Хоразмшоҳлар сулоласидан энг охири султон, 1221—1231 йиллар ҳукм сурган. Унинг султонлик йиллари мугуллар билан қаҳрамонона курашларда ўтди. 1221 йил кузиде мугуллар устидан қатор ғалабаларга эришганидан сўнг султон Жалолиддин лашкарбошиларнинг келишмовчилиги ва суллаҳлиги туфайли ғалабалари самарасидан фойдаланаолмай, аксинча, чекинашига мажбур бўлади. У Ғазнин — Гардез йулидан ва Куррам ирмоқ бўйлаб Синд дарёси тарафига чекинади. Ниҳоят 1221 йил 23 ноябр куни Чингизхон аскарлари Синд бўйида Жалолиддинга етиб оладилар. Кучлар тенг эмас эди, шундай бўлса ҳам Жалолиддин қаҳрамонона жанг қилиб, жангнинг учунчи куни 25 ноябрда қуршов ҳалқасига тушиб қолиш хавфи тутилганидан сўнг султон Жалолиддин бутун устбоши ва оти билан ўзини Синд сувига ташлаб, дарёнинг сўл соҳилига ўтиб олади ва Тҳал саҳросида гойиб бўлади (қаранг: Буниязов З. М. Государство Хорезмшахов — Ануштегинидов, М.: «Наука», 1986, с. 157—158).
877. Дебалпур (Дипалпур) — Панжобдаги шаҳар, Лоҳурдан 300 км ча жануби-ғарбда жойлашган.
878. Жару чўли — Синд дарёси билан унинг ирмоғи Чиноб-Желам оралиғидаги саҳро.
879. Кўҳижуди — Тҳал саҳросидан шимолдаги Туз чўққи тоғи.
880. Жамула суйи — Желам дарёси.
881. Желам билан Чиноб дарёлари Ҳавели шаҳри ёнида бир-бирига қўшилади.
882. Аловуддин Тармаширин — Чигатой улусида 17-нчи мугул хони, 1326—1334 йиллар ҳукм сурган.
883. Таламба — Мўлтондан қарийб 100 км ча шимоли-шарқда Рови дарёсининг чал соҳилидаги шаҳар.
884. Соҳибкирон лашкари юришининг йўналиши Рови ва Сатлеж дарёлари оралиғида шимоли-шарқда қараган булгани учун Мол ва Шоҳнавоз шу оралиқдаги мавзёлардир. Ҳозирги атласлар ва хариталарда бу номлар кўрсатилмаган. Биёҳ суйи деб Сатлеж дарёси назарда тутилган бўлса эҳтимол.
885. Форсча матида амирзода Пир Муҳаммад Жаҳонгирнинг бобосига қилган тортиқлари ҳақида муфассалроқ айтилиб, «Аҳли ва арбоби қалам ул нимарсаларнинг китобати билан икки кун машғул бўддилар ва аларни қалам била муфассал қилдилар» дейилган (қаранг: 309б, 2—8 сатрлар).
886. Саҳвол — ҳозирги Саҳивала темир йул бекати, Мўлтон — Лоҳур оралиғининг уртасида жойлашган.
887. Асвол ва Жаҳвол — Саҳивала билан Дипалпур оралиғидаги мавзёлар.
888. Сомона (ёки Самана) — Деҳлидан 160 км шимоли-ғарбдаги шаҳарча.
889. Бир шаръий йағоч бир фарсахга, яъни қарийб 6 км га тенг эканлигини эътиборга олсак, бир қуруқ бир милга, яъни 1995 метрга тенг эканлиги кўринади.
890. Матининг кўрсатишича, Темур лашкари билан Саҳиваладан тўғри шарққа юриб, Феруза қалъаси яқинида Сатлеж дарёсидан ўтган. Бу ҳолда Феруза қалъаси Ҳиндистоннинг шимоли-ғарбида Панжоб штатида Покистон чегарасига яқин жойлашган Ферузпур шаҳри бўлади ва Канорам ҳавзи об мазкур дарё соҳили бўлади.
891. Сарасати — Ҳиндистон Панжоб штатидаги ҳозирги Сирса шаҳри.
892. Фатҳобод — Сирсадан қарийб 40 км шарқдаги Фотиҳобод шаҳри.
893. Ражабпур ва Амаруни қалъалари ҳозиргача сақланмаган.
894. Туҳна саҳроси — Фотиҳободдан 50 км ча шимоли-шарқдаги Тоҳана кенти атрофидаги саҳро.
895. Қаҳсар суйи — ҳозирги Саманадан 15 км ча жанубдан ўтадиган Гҳаччар дарёчаси.

896. Кайтал — Саманадан қарийб 35 км жануби-шарқдаги ҳозирги Кайтҳол шаҳри.
897. Туғлуқий султонлардан бири томонидан қурилган Туғлуқпур қалъаси сақланмаган. Лекин у Панипат яқинида булганлиги маълум.
898. Шубҳасиз, бу ерда оташпараст зардуштийлар ҳақида сўз кетаётир. Бу ерда айтилаётган ғоялар ўша динга мансубдир.
899. Панипат — Деҳлидан 70 км шимолда текис жойдаги шаҳар-қалъа. Бу шаҳар Темурнинг авлоди Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг ҳиндлар устидан галабаси билан машҳур.
900. Панипат суйи деб, Жамна дарёсининг Панипат орқали ўтган ирмоғини назарда тутилган.
901. Пулла ва Луни — Деҳлининг шимолида унга яқин жойлашган кент ва ҳисор.
902. Жавн суйи — Жамна дарёси.
903. Одатда баъзи ҳозирги замон олимлари Темурни қонхўрликда айбашларида Деҳли яқинидаги қиргинни далил қилиб келтирадилар. Лекин аслида кўп жангларда чиниққан ва турли шароит ва аҳволларни бошларидан кечирган Амир Жаҳоншоҳбек бошқа беқларнинг айтганлари ўша давр шароитида маъқур ҳинд асирларини йўқ қилиш учун ёрқин далил эди. Ҳақиқатан ҳам ҳар бир чигатой аскарининг унга яқин ҳинд асири бор эди. Уларнинг умумий сони эса Темур аскарларидан бир неча бор кўп эди. Агар улар Деҳли аҳолисига қўшилиб қўзғалон қилсалар, тезда ўтруқни қўлга олиб қуролланиб олишлари мумкин эди. Бу эса Темур лашкарининг умуман ҳаёти учун нақадар хавфли эди. Шунинг учун, фикримизча, ўша ҳарбий шароитда Темур бирдан-бир тўғри йўлни танлаб, асирларни қиришга мажбур булган.
- Қирилган ҳинд асирларини Муҳаммад Али «юз мингдан кўпроқ» деган бўлса, форсчада «камроқ» (ақалли) дейилган (қаранг: 3186, 5 сатр). Ғиёсиддин Али уларни «юз мингга яқин» (қаранг: Ғийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию, М.: Изд. Вост. лит-ра, 1958, с. 111) дейди. Ибн Арабшоҳ эса, Темурга нисбатан нафратини очиқ намоён қилиши ва бу йўлда унинг баъзи қаҳратон ишларини ҳаддан ташқари бурттириб юборганига қарамай, бу қиргин ҳақида лом-мим демаган ҳам. Муъиниддин Натанзий ўлдирилган ҳиндларнинг сонини «қарийб пажоҳ тумон ёки бештар» («қарийб эллик минг ёки ортиқроқ») деган (қаранг: Муиниддин Натанзий, с. 370).
- Демак, ҳамонки Деҳли яқинида қирилган асир ҳиндларнинг сони ҳақида манбаъларда яқдиллик йўқ экан, «Темур юз минг асир ҳиндни қирган» деб жар солишга асос йўқ.
904. Мавлоно Насириддин Умарнинг қилмишлари ҳақида ҳам манбаъларда яқдиллик йўқ. Бизнинг муаллифлар мавлоно ўлдирган асирларнинг сонини 15 деса, Ғиёсиддин Али 10 дейди (қаранг: Ғийасаддин Али, с. 111). Муҳаммад Али у «товуқни ўлдурмагон эрди» деса, Шарафуддин билан Ғиёсиддин иккиси у «қўйни ўлдирмагон эди» дейди.
905. Қуръон. Юнус сураси, 24-оят.
906. Қуръон. Фил сураси, 1-оят.
907. Яъни, сигирдек.
908. Иккала матида ҳам шу ерда хато қилиб, сешанба дейилган. Ҳақиқатан ҳам, агар 4 январ 1399 сешанба бўлса, эртаси 5 январ якшанба бўлмайди.
909. Мират қалъаси — Деҳлидан 50 км шарқдаги ҳозирги Мератҳ шаҳри.
910. Уди ва энак — сигир, бузоқ.
911. Бурда — қул демақдир.
912. Чинова суйи — Чиноб дарёси.
913. Лаҳовар — ҳозирги Лоҳур.
914. Паноҳ суйи, Лаҳовар суйи — Синд дарёсининг йирик ирмоғи бўлмиш Рови дарёси, у Лоҳурдан ўтади.
915. Сохтакор ва маъюн Ибн Арабшоҳ Амир соҳибқироннинг Ҳиндистон юришидан тез қайтишининг асосий сабабларидан бири сифатида гўё у Мироншоҳдан олган хат булган деб кўрсатишга уринади ва Мироншоҳ номидан, лекин ўз иборалари билан шахсан ўзи гуқиган ҳамда амирзодага бутунлай бўхтон булган бир мактубни келтиради. Ажабланарлиси шуки, соҳибқирон девонидаги ҳужжатлардан фойдаланган бирор муаллиф бу мактубни нафақат келтирмайди, балки эсламайди ҳам (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 1-китоб, Тошкент, «Меҳнат», 1992, 177—182-бетлар).
916. Туббат — ҳозирги Тибет.
917. Нагара — ҳозир Ҳиндистоннинг Панжоб штатидаги Нагар шаҳридир, Биас дарёси соҳилида жойлашган.
918. Рова суйи — Рови дарёси.
919. Татта — ҳозирги Покистон жанубидаги шаҳар. Синд дарёсининг денгизга қуйилиш ерида Карочидан шарқроқда жойлашган.
920. Уммон дарёси. — Арабистон денгизининг Ҳурмуз буғозига ўтишдаги Уммон кўрфази.
921. Яъни, гишт.
922. Чор еткурмак — чорламоқ демақдир.
923. Харжирд ва Фароҳ саҳроси — Ҳиротдан жанубдаги саҳро.
924. Бу икки байтнинг маъноси ушбудар:

Муширқининг ишининг охири ва умрининг охири келди,
Кўзида йиғи ва қўлда қарнай икмиёрсиз.

Шафқатсиз жаллод дор остига ташлар,

Дор пойига мардона бор, жаҳонда ҳақиқат йўқ.

925. Шу жумла Амир Темур айгоқ (разведка) ишини яхши йўлга қўйганидан ва унинг айгоқчилари атроф мамлакатлардаги ички аҳволдан доим хабар бериб турганлари ҳақида далолат беради.
926. Қуръон. Алақ сураси, 6-оят.
927. Ҳулоғухон бошқилигидаги мўғуллар Эрон, Ироқ, Шарқий Анатўлия ва Шомни 1256 йили истило қилган бўлсалар ҳам Шом (Сурия)дан тезда чиқиб кетишга мажбур бўладилар. XIII аср уртасида Миерда ҳокимиятга келган мамлуклар Шомни ҳам ўз мулкларига қўшиб оладилар. Одатда Дамашқ, Ҳалаб ва бошқа Шом шаҳарларида Миердаги мамлук султониининг ўғли ёки яқин қариндошлари ҳукм суради. Мамлуклар аслида Марказий Осиё ва Шимолий Кавказдан келтирилган гурк қўллар (арабча «мамлук») бўлиб, улар асосан ҳарбий хизмат бажарардилар. Уларнинг энг қудратлилари эса хизмат жараёнида йирик лавозимларга, ҳатто султонлик тахтига ҳам кўтарилар эдилар.
- Бу ерда номи эслатилган Малик аз-Зоҳир Барқўқ Қоҳирада 1382 йили тахтга ўтириб, то 1399 йил кузигача ҳукм суриб, вафот этади. Урнига тахтга ўтирган ўғли Малик аз-Зоҳир Фараж давлат ишларига нолойиқ, иродасиз шахс бўлиб, мамлакатни бошқара олмайди. Ва натижада, муаллиф айтганидек, мамлакатда гавғолар келиб чиқади.
928. Бу бўлимда келтирилган хабарларнинг барчаси Амир Темурнинг етти йиллик юришини мантиқан асослаб, ўз-ўзидан уни шу юришга ундайди. Чунки бу ерда эслатилган ичида гавғолар бўлиб турган мамлакатларнинг барчаси Темур мулкига қўшни эди ва хавф тугдирарди. Мироншоҳ қиссаси бунга далилдир. Агар шу юриш бўлмаса, Ироқ ва Озарбайжон тезда қўлдан кетиши мумкин эди.
929. Қуръони карим. Заум сураси, 4-оят.
930. Амирода Искандарнинг Мўғулистонга юриши Фарғона водийсидан бошланганлиги учун бу ерда эслатилган жой номлари Шарқий Туркистоннинг маъкур водийга яқин жойларидир. Уларнинг энг асосийлари Кошгар ва Ёркентдир. Қолган номлар аҳамиятсиз кичик жойларнинг номидир. Хусусан, Калпин Кошгардан шимоли-шарқдаги шу номли тоғ водийсидир.
931. Уч деб Учтурфонни аталган.
932. Оқсув — Учтурфондан қарийб 100 км шарқда жойлашган.
933. Бой ёки Бай — Оқсувдан 150 км шимоли-шарқдаги шаҳар. Хитойлар уни Байчен деганлар.
934. Кусин — Шарқий Туркистондаги қадимги Куча шаҳри.
935. Торим деб муаллиф шу номли дарё бўйида жойлашган биргина шаҳар — Чорани назарда тутгандир.
936. Хўтан — Шарқий Туркистоннинг жанубидаги қадимги шаҳар. Бу шаҳар билан Оқсув шаҳрини Тақла Макон саҳроси орқали ўтган Аранғонидарё туташтиради.
937. Хон Балиқ — бу воқеа юз бераётган пайт, яъни 1399 йил иккинчи ярмидаги Хитойдаги Мин сулоласининг пойтахти Пекиннинг туркча номи.
938. Бу ерда «манзил» деб карвон йўлидаги тўхташ жойи (манзил) назарда тутилганлиги. Бундай «манзил»ларнинг сувлик ва ободонлик жойдан ўтганлиги диққатга сазовардир. Чунки шу йўлдаги ҳар бир манзил одам яшайдиган жойда бўлиши шарт эмас. Икки манзил оралиги карвоннинг кундузи ўтган масофасига тенг бўлиб, у қарийб 30 км ни ташкил қилган. Маъкур ораликдаги бундай манзилларнинг сони 161 та бўлгани учун Хўтандан Пекингача обод йўл орқали ўтган масофа қарийб 4830 км ни ташкил қилган.
939. Қаро Хожа — Шарқий Туркистонда Урумчидан жануби-шарқда. Турфондан қарийб 30 км шарқроқда бўлган шаҳар. Хитойлар уни Гаочан — Хочо деганлар.
940. Бу ерда, тоғдан тоғгача ўтказилган том деб, шубҳасиз, Буюк Хитой деворининг бир қисми ҳақида айтилганлиги. Муаллиф келтирган туркча Татқовул шаҳар номи қайси Хитой шаҳри эканлиги бизга аниқ маълум эмас. Лекин бу шаҳар Хитой чегарасида ва Буюк девор яқинида бўлгани учун уни Цзюцюань ёки Линьшуйи шаҳарларидан бири деб тахмин қилиш мумкин.
941. Бу ерда эслатилган манзиллар йиғиндиси ҳақиқатан ҳам 161 ни ташкил қилади (35+31+55+40=161). Хитой шаҳарлари Ганжанфу ва Ханамнай аслида қайси шаҳарлар эканлиги аниқ маълум эмас. Лекин ўрта асрларда Хитойнинг Ғарб билан алоқаси Ланьчжоу орқали ўтганлиги учун Шарафуддин келтирган биринчи ном шу шаҳарга мос келади деб тахмин қиламиз.
942. Аранғош дарёси Хўтаннинг шарқий чекасидан ўтади, Қароқош дарёси эса ундан қарийб 30 км ғарбга ўтади. Ҳақиқатан ҳам бу дарёлар бошланадиган Хўтандан жанубдаги тоғларни ҳозир ҳам Қаронгугтоғ дейилади.
943. Қуръон. Анфол сураси, 65-оят.
944. Яъни ясалган йўл шу қадар кенг эдики, бир қаторда 2500—3000 киши ёнма-ён юриб ўтса бўларди. Яна аниқроқ ҳисоблаб, бир киши эгаллаган жойни 0,6 м десак, йўлнинг эни 1500 м дан кам бўлмаганлигини кўраемиз.

945. Бехбеҳон — Эроннинг Форс вилоятидаги шаҳар, Шероздан шимоли-ғарбда Форс кўрфазидан деярли 70 км масофада жойлашган.
946. Навбинжони Шулистон — Шероз билан Арражон оралигидаги шаҳар.
947. Лури Астарк — Ғарбий Эронда Луристон вилоятида Жундишопур билан Дизфул оралигидаги шаҳар.
948. Мандали — Ироқнинг шарқдаги шаҳар.
949. Жимжамол — Озарбайжондаги шаҳар.
950. Сванети — Гуржистоннинг шимоли-ғарбидаги ўлка, аҳолиси сванлар.
951. Ингур суйи — Ингури дарёси.
952. Қорақалқонлиқ вилояти — жанубий Гуржистондаги Мцхета (Месхет) ўлкасининг туркча номи. Буларни Шарафуддин юқорида (1626 саҳифа) Ақусқа ҳам деган. Бу вилоят месхет туркларининг ёки ақусқа туркларининг асли ватанидир.
953. Бу ерда Рум қайсарини, яъни Усмоли султонини Муродбек деб муаллиф янглишяпти. Чунки султон Мурод I 1389 йилгача ҳукм сурган бўлиб, уша йилдан Усмоли сақтанати тахтига Боязид I Йилдирим ўтирган эди. Фаранг деб бу ерда венецияликларни назарда тутиляпти.
954. Бу ерда Боязид Йилдирим забт этганига қадар Анатўлияда ҳукм сурган мустақил белликларнинг номлари эслатишган. Булардан Ойдин Анатўлиянинг ғарбида, Менгеша ундан бироз шарқроқда, Кирмиён — ундан жаҳуброқда ва Қарамон — Марказий Анатўлияда жойлашган белликлар эди.
955. Аловуддин Кайқубод I ноийтахти Қуньяда 1219—1237 йиллар ҳукм сурган.
956. Бу бўлимда Обулистон атамаси Малатийа атрофидаги ерларга нисбатан шилатиляпти. Бу ернинг қадимги номи Каппадоккия эди.
957. Форсча матида шу ерда Боязид Йилдиримнинг суствашигини чуқурроқ кўрсатилган ва соҳибқирон унинг мулки бўлмиш Малатийа ва Сивосни мусаххар қилиб талаганида у аввал шижоат кўрсатиб хархша қилган бўлса ҳам энди ҳеч бир эътироз билдирмади ва урушга майли борлигини кўрсатмади. Шунинг учун соҳибқирон Рум сарҳадидан Шом ва Миср тарафига юзланди дейилган.
958. Айитоб — Суриянинг шарқда Фурот дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
959. Ҳалаб — ўрта асрларда ҳам ҳозиргидек катталиги ва аҳамияти бўйича Сурияда Дамашқдан кейинги иккинчи шаҳар бўлган, Суриянинг шимолида Кувайк дарёси бўйида жойлашган.
960. Ўрта асрларда Сурияга тегишли бўлган бу шаҳарлар ҳозир турли мамлакатлар таркибига киради. Чинончи Антакя — Туркия жанубида; Тараблус, Набулус ва Баязбак — Ливанда; Каһъон, Газа, Рамла ва Қуддус (Иерусалим) Фаластинда, Исроил давлати ҳудудидадир. Карак ва Қалъатуррум шаҳарлари сақланмаган.
961. Кирпуч эски ўзбекчада гилт демақдир.
962. Нафтандоз — нефт отувчи олат, раъдандоз — оддий тўп. Матининг шу ери XIV—XV асрлар чегарасида мусулмон мамлакатларида тўплар ва бошқа ўт очиш қуроллари кенг қўлланилганлигидан далолат беради.
963. Қалъа остида нағам солиш — унинг остини кавлашдир. Бу ерда бир неча ерда филдек гор қазилганлиги ҳақида сўз кетаётир.
964. «Адам сори йибаринш» — йўқлиққа, ўлимга юборишдир.
965. Аталмиш — 1393 йили соҳибқирон Мисрга юборган элчиси.
966. Баязбак қалъаси деворлари тошларининг ўлчамлари кишини ҳайратга солади. Агар бир қари 0,493 метр эканлигини эътиборга олсак, муаллиф келтирган тош ўлчамлари метр тизимида қуйидагича кўринади:

узунлиги 28 қари = 13,8 м
эни 16 қари = 7,9 м
баландлиги 7 қари = 3,5 м

Демак, унинг ҳажми қарийб 382 м³ бўлади. Бундай катталиқдаги тошни бир неча фил ҳам кўтаролмайди. Бу тошлар ҳақидаги маълумотнинг роет-этнолигини муаллифининг виждонига ҳавола қиламиз.

967. «Шуъбада кўрсатти», яъни ҳийла-найсранг кўрсатиш демақдир.
968. Амираода Султон Хусайн соҳибқироннинг қизи Султон Бахт бегимдан набираси эди. Соҳибқирон аълодларининг ичиде фақат шу киши муттаҳам бўлиб чиқди. Бу ерда у бобосининг қизи очиклигида унга нисбатан сотқинлик қилди. Амир Темур вафотидан кейин у биринчи бўлиб, бобосининг васиятига хилофлик қилади ва игвони бошлайди. Афтидан, бу ерда муаллиф эслатган «муфсид тожиклар» доим унинг атрофида уралашиб юрганлар ва қўлай фурсат келганда дарров Темур ва Темурийлар давлатини парчалашга уринганлар. Бизнингча, унинг димоғи айтарлик соғ бўлмаган, чунки биз матиннинг юқори қисмидан биламизки, онасининг феъли муътадил эмас эди. Балки ундаги бу хуСУСИЯТ ирсий мерос бўлгандир.
969. Гута — Дамашқнинг жануби-шарқда бор ўтлоқлардан иборат ободан ер.
970. Дарёи Афранж — Ўртаер денгизи ёки Оқ денгиз.
971. Акка — Ўртаер денгизиде Фаластин соҳилидаги бандар шаҳар, ҳозир Исроил ҳудудида.

972. Чорёр халифаларнинг туртинчиси, Муҳаммад пайгамбарнинг кўёви ва амакисининг ўгли («писари амми») ҳазрати Али 656 йили халифалик тахтига келганида бу пайт Сурияда ва унинг маркази Дамашқда ҳукм сураётган Умайя авлодлари, хусусан Муовийа ибн Абу Суфён, уни тан олмайдилар ва унга қарши курашадилар. Али билан беш йил давом этган кураш пировард оқибатда Муовийанинг галабаси билан тугайди. Ва Муовия 661 йили Али ўлдирилганидан сўнг халифалик лавозимига ўтириб, пойтахтни Маккадан Дамашққа кўчиради. Буни Арабистон яриморлидаги, Ироқ ва Хуросондаги кўп мусулмонлар тан олмайдилар. Чунки Сурия ва унинг пойтахти Дамашқ Византиянинг, яъни насроний кофирларнинг таянч марказларидан бири ҳисобланарди. Ҳақиқатан ҳам Умавийлар даврида пойтахт Дамашқ ва ҳатто Маккада ҳам кўфрга оид одатлар, чунончи ичкиликбозлик ва маишатбозлик кенг тарқалади. Шунинг учун Умавий халифаларга кўп мусулмонлар ишончсизлик ва шубҳа билан қарардилар. Муаллифнинг бу ерда келтирилган сўзларида ана шу қарашлар акланган.
- Темур ҳам бошқа тақводор мусулмонлар каби ҳаромлик ўчоғи бўлган Дамашқни талаш керак деган хулосага келган.
- Муаллиф Умавийларни Марвонийлар дейишининг сабаби шуки, Умавийларнинг иккинчи шубҳасидан биринчи халифа 684 йил тахтга ўтирган Марвон I ибн ал-Ҳакам Алининг тарафдорлари билан кескин кураш олиб борган.
973. Қибрусий қумош — Кипр оролида ишланган газлама, рудусий қумош — Родос оролида ишланган газлама.
974. Миноран арус ёки Миноран байзо уша 1401 йилдаги ўт тушишида бутунлай куйиб кул бўлган. Ва умуман Дамашқда Умавийлар масжидидан бошқа ўрта асрга тааллуқли иморат қолмаган.
975. Аси суйи — Антакийадан ўтиб, Ўртаер денгизига тушадиган дарё.
976. Тарра — узбекча матидаги ёзув шундай ёки Тирра, Турра шаклларида ўқилишини тақозо қилади. Форсча матидаги ёзув Барра, Бирра, Бурра ўқилишларига мос келади. Фурот бўйида бу номларга мос келувчи шаҳар ҳозир йўқ. Афтидан у Ҳалаб — Урфа йўлида дарёнинг чап соҳилида бўлган.
977. Ҳисн Кайф ёки Ҳасан Кайф — Шарқий Анатўлияда Дажла дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар ва ўрта аср қалъаси.
978. Баъқуба — Ироқда Бағдоддан 50 км шимолда Дажла дарёсининг чап соҳилидаги шаҳар.
979. Мадонн — Бағдоддан 10-15 км жанубда Дажланинг ўнг соҳилидаги қадимги шаҳар, ҳозир Бағдодга қўшилиб кетган. Шаҳарнинг бундай (том маъноси «шаҳарлар») аталishiга сабаб, 762 йили халифа ал-Мансур Бағдодга асос солгунига қадар у ерда бир-бирига яқин еттита кент бўлган. Шунинг учун араблар «мадина» (кент, шаҳар) сўзини кўпликда ишлатганлар.
980. Ҳилла — Бағдоддан 80 км ча жанубдаги шаҳар.
981. Сиб — Бағдод яқинидаги шаҳарча, ҳозир ўрни сақланмаган.
982. Насибин — ўрта асрларда Ироқнинг шимолидаги йирик шаҳар, ҳозир Туркиянинг жануби-шарқидаги Нусайбин шаҳарчаси.
983. Мавсил, ёки Мосул — Ироқнинг шимолида Дажланинг ўнг соҳилидаги қадимги шаҳар, аҳолиси асосан осеурияликлар ва қурдлардан иборат.
984. Хабарон ва Қалогн — Озарбайжондаги шаҳарлар.
985. Қуббатул уқоб — ўрта асрларда Бағдоднинг шимолий дарвозаси.
986. Луқмон Қалогн — ўрта асрларда Бағдоднинг шимолидаги мавзё.
987. Тифл — бола.
988. Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит ад-Диноварий ал-имом ал-аъзам (699—767) — Ислондаги туртта асосий маъжабдан бири — ҳанафий маъжабининг асосчиси, фақиҳ ва муҳаддис. Қўфада эронлик бой шохн сотувчи савдогар — мавло онласида туғилган. У 40 ёшгача билим олиш билан шугулланади, сўнг Қўфа, Басра ва Маккада илмий фаолият олиб боради. Лекин ота касби савдогарчиликни ҳам қўймайди. Халифа ал-Мансур уни янги асос солинган Бағдодга қозиликка таклиф қилади. Абу Ҳанифа бу таклифни рад этганидан кейин халифа аввалига уни қаматади ва сўнг қалтақлатади. Бу жазодан сўнг Абу Ҳанифа қафо қилади.
989. Нажаф — Бағдоддан 150 км жанубда Фуротнинг чап соҳилидаги кент.
990. Жағату суйи — Озарбайжонда Урмия кулига тушадиган дарёча, иккинчи номи Зарринруд.
991. Сина — Жағату дарёсидан шимолроқдаги мавзё.
992. Оқ йайлоқ — Табриз яқинидаги сайхонлик.
993. Ҳисни Жондор ва Ҳисни Жағдовул — Табриздан шарқроқдаги мавзёлар.
994. Ужан — Табриз билан Туркманчой оралигидаги шаҳарча.
995. Тижан — Шимолий Хуросонда шу номли дарё бўйидаги шаҳар, ҳозирги Тажан.
996. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
997. Ҳит — Ироқда Ҳаббония кулидан шимоли-ғарб тарафида Фуротнинг ўнг соҳилидаги шаҳар.
998. Тоши Хотун — Шимолий Ироқдаги туман.
999. Халид ва Молик — Ироқнинг жанубида куллардаги орол.

1000. Шатт — Фирот ва Дажланинг Ироқнинг қуйисида бирлашишидан ҳосил бўлган Шатт ат-Араб дарё номининг қисқартирилгани.
1001. Қуръони карим, Оли Имрон сураси, 26-оят.
1002. *Фа-ҳува ал-мурод* — яъни, айни мурдао.
1003. Қуръони карим. Худ сураси, 88-оят.
1004. Камох — Шарқий Анатўлияда Фирот дарёсининг юқори оқимида чап соҳилидаги шаҳар ва қалъа.
1005. Тартум — Жанубий Гуржистондаги қалъа, ҳозир сақланмаган.
1006. Бу айтилган сўзлардан кўринадики. Амир соҳибқироннинг отлиқ аскарлари ўша даврдаги Оврупа ритсарларидан ҳам мукамал ярог билан жиҳозланган эдилар.
1007. Шарафуддин фақат Темурнинг Боязидга мактубининг мазмунини келтириб, Боязиднинг Темурга жавоби ҳақида эсламайди. Ибн Арабшоҳ Боязид номидан бир мактубини келтиради (қаранг: Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи, 1-китоб, 256—259 бетлар). Мактуб Темурга нисбатан ҳақоратли иборалар билан тўла бўлиб, у кўпроқ унинг ўзининг Темурга муносабатини аксантиради. Лекин, ҳар ҳолда Боязиднинг Темурга қўпол иборалар билан жавоб йўллаганлиги ҳақиқатга яқин кўринади. Чунки унинг шу маънодаги жавоби ҳақида де Клавихо ҳам эслатади (қаранг: Рун Гонсалес де Клавихо. Дневник... с. 66—67).
1008. Қайсарийа — қадимги Цезарей, мелоднинг бошида Юлий Цезар томонидан барпо қилинган қалъа. Ҳозир Туркиянинг марказида Эржиас тоғининг шимолий этагида жойлашган Қайсери шаҳри.
1009. Анкурийа — Марказий Анатўлиядаги қадимги шаҳар. Турли даврларда у Анкира, Ангура деган номлар билан ҳам аталган. Ҳозир Туркиянинг пойтахти Анқара.
1010. Туқат — Анатўлиянинг шимолида Йашил Ирмоқ дарёсининг чап соҳилида жойлашган шаҳар.
1011. Йулғун суви деб бу ерда Қизил Ирмоқ дарёси кўзда тутилган кўринади. Чунки бу маршрутда шу дарё ва унинг irmoқларидан бошқа сув йўқ.
1012. Қиршаҳр — Қизил Ирмоқ дарёсининг ўрта оқимида ун соҳили тарафидаги шаҳар.
1013. Муаллиф турк султониининг оти Йилдирим Боязид билан бирга унинг Қайсар ва Қайсари Рум атамаларини ҳам ишлатади.
1014. Бу ерда эслатилган Қаро Усмон Туркмон соҳибқироннинг асосий душмани ва Румга юршининг сабабчиларидан бири бўлган Қора Қўйунлу туркманларидан бўлган Қаро Усмон Туркмон эмас. Бу душман Боязид тарафида эди.
1015. Шу ерда Мухаммад Али ноурин қисқарттиришга йўл қўйган. У ташлаган парчани биз форсчадан (409а саҳифанинг 9 сатридан бошланган) таржимада келтирамиз.
1016. Султон Боязид Йилдиримнинг отаси султон Мурод I нинг (1360—1389) серб қироли Лазар (1372—1389) билан Косово майдонида қилган жангида султон ҳам, қирол ҳам ўлдирилади. Лекин турклар галаба қозониб, янги султон Боязид Лазарнинг қизига уйланади. Бунинг ўгли княз Стефан (1389—1427) эса султонга тобеть бўлиб, султоннинг Болқондаги бошқа мамлакатларни бўйсундириш учун олиб борган жанглариде ўз лашкари билан иштирок этиб, ёрдамлашади. 1402 йилдаги Анқара яқинидаги жангда ҳам Стефан ўзининг йигирма минг серб қўшини билан Боязид тарафида Амир Темурга қарини чиқади. Бизнинг муаллиф «Лас Афранжийнинг ўгли» деб ана шу Лазар ўгли Стефанни айтган.
1017. Форсча матнда шу охириги икки исм бир кишининг исми «Довудийоний» шаклида берилган.
1018. Муаллиф бу ерда фақат Анқара яқинидаги жангнинг ўзини тавсифлаган ва Амир Темурнинг жангдан аввал ишлатган ҳарбий ҳийласи ҳақида айтмаган. Бу ҳақда де Клавихо муфассалроқ (қаранг: Рун Гонсалес де Клавихо Дневник... с. 68-69) маълумот борган.
1019. Исариқа суйи, Бўғози Искандар — Босфор бўғози. Ҳозирги турклар уни фақат Бўғоз дейдилар.
1020. Қўнийа — Ғарбий Анатўлиядаги қадимги Иконий шаҳри, 1077 йилдан 1307 йилгача Рум Салжуқийларининг пойтахти бўлган. Фақат XIV асрнинг охириги чорагида Усмонли давлатининг таркибига кирган.
1021. Оқшаҳр — Ғарбий Анатўлияда шу номли кўlining жанубидаги шаҳар.
1022. Қора Ҳисор — Ғарбий Анатўлиядаги шаҳар, ҳозир у Афйўн — Қораҳисор деб аталади.
1023. Алаийа — Жанубий Анатўлияда денгиз соҳилидаги шаҳар. Унга Салжуқий султон Аловуддин Қайқўбод I (1219—1237) асос солгани учун Алоийа деб аталган ва кейинчалик бу ном ўзгариб, юқоридаги кўринишни олган.
1024. Адалиийа — Анатўлиянинг ғарбий чекасида Гедиз дарёси бўйидаги шаҳар, ҳозирги номи Адала.
1025. Кутахийа — шимоли-ғарбий Анатўлияда Пўреуқ дарёсидан ғарброқдаги шаҳар.
1026. Герета — шимоли-ғарбий Анатўлияда шу номли дарёнинг юқори оқимидаги шаҳар.
1027. Хўжаэли — Босфор бўғозининг шарқидаги яримрол вилоят.
1028. Дарёйн Мағриб деб муаллиф Эгей денгизини аталган.
1029. Кушеш тоғи ҳозир Улудағ деб аталади.
1030. Гири саҳроси — Бурсадан шарқдаги чўл.

1031. Янгишаҳр — ҳозирги Енишеҳир, Бурсадан 50 км шимоли-шарқда.
1032. Ианик — Мармара денгизидан шарқдаги бир хил номлик қўлнинг шарқий соҳилидаги шаҳар, қадимги Никея.
1033. Ианик қўлига шимолдан, Самонли тоғидан тушувчи дарёча ҳақида сўз кетаётир.
1034. Галата гузары — Истамбулнинг Осиедаги қисмидан Оврупадаги қисмига ўтиш жойининг ва шу ердаги Оврупа қисмининг номи.
1035. Асрақийа — Истамбулга Оврупа тарафидан тўташ ерлар, тарихий Фракия.
1036. Мухалиж мурғзори — Истамбулнинг Оврупа қисмидаги Олтин шох кўрфазига (халиж, мухалиж) шимолдан тўташган ўрмонлар.
1037. Муаллиф матнининг бироз юқорисид ва шу ерда эслатаётган жетағийлар (ёки чагогийлар) болқонлик славянлардан ёлланган жанговар гуруҳлар.
1038. Бу ерда Марказий Анатулиядаги шаҳар ва шаҳарчалар эслатилаётти. Хусусан, Оқсаро Туз қўлидан қарийб 40 км жануби-шарқдаги шаҳардир.
1039. Эл Ойдин вилояти — Ғарбий Анатулияда Катта Мендерес дарёсининг қуйи оқимидаги вилоят маркази. Ойдин шаҳри.
1040. Юқорида айтганимиздек (1016-низоҳга қаранг), бу хотин қирол Лазарнинг қизи эди.
1041. 1256 йили туркманларнинг афшар қабиласидан бўлган Қарамон ибн Нура Суфий Марказий Анатулияда Қарамонлилар мустақил беглиги сулоласига асос солади. 1390 йилда Боязид беглик ерларини забт этиб, бек Аловуддин ибн Халилни ўлдириб ўгли Мухаммадни асир қилади. Темурнинг қўллаши билан ўн икки йил қамоқдан сўнг бу Мухаммад II номи билан яна бегликка утиради. Қарамонлилар беглиги Усмонлилар томонидан 1483 йили тамомила забт этилиб сузола тўтатилади.
1042. Бу Оқсарой Марказий Анатулиянинг жануби-шарқда Марашдан 45 км шарқда жойлашган.
1043. Бу ерда эслатилган шаҳарларнинг географиясидан кўринадики, Амир Темур Мухаммад II га Марказий ва Жанубий Анатулиянинг узунлиги салкам 1000 км га қўшилган улкан қисмини мулк қилиб берган. Кўриш қийин эмаски, бу билан Темур узоқни қўзлаган. Қуйида биз кўрамизки, у Усмонлиларнинг ҳам мулкани қайтариб беради. Лекин Темур улар тезда кучайиб кетмасликлари учун улар забт этган Анатулиядаги барча турк бегликларини қайта тиклайди ва бегликларга катта мулкларни беради. Бу эса Анатулияда Усмонлиларга қарши рақобатни узоқ муддатга кучайтириб туради.
1044. Тўнгузлуг — Ғарбий Анатулиядаги шаҳар. XI асрда бу ерларни Салжуқийлар забт этганларида атрофда тўнгуз кўп бўлгани учун шаҳарни шу ном билан атаганлар. Туркчада бу ном Дузулу деб талаффуз этиларди. Лекин шаҳарнинг христиан аҳолиси исломлашиб, атрофдаги тўнгузалар ҳам қирилиб биттинидан сўнг Усмонлилар даврида бутунлай мусулмонлашган шаҳар аҳли шаҳарларининг номидан орланиб, XV аср охиридан уни, денгиздан анча узоқ бўлишига қарамай, ўхшаш талаффузли Денизли номга алмаштирдилар.
1045. Ғарбий Анатулияда Олтунтош номли бир неча мавзё бор. Бу ерда улардан Фракияга энг яқини, яъни Мармара денгизининг жанубий соҳилидагиси назарда тутилаётган кўринади.
1046. Бу ерда «Миср» деб мамлакатнинг пойтахти Коҳирани айтиляпти.
1047. Кичик Бурлаг — Кичик Осиенинг жануби-ғарбидаги мавзё.
1048. Така эли — Кичик Осиенинг энг жануби-ғарбида Ўртаденгизга тўташган улка.
1049. Саруҳон эли — Кичик Осиенинг ғарбида ўрта асрлардаги эл. Унинг маркази Мағнесия шаҳри бўлган. Шаҳарнинг номи ҳозир Маниса шаклига ўзгарган. Гедиз дарёсининг қуйи оқимида чап соҳилида жойлашган. Элнинг номи ҳозир Маниса деб аталади. Лекин Манисадан 25 км шимоли-шарқда эски номи билан Саруҳонли деб аталадиган шаҳар бор.
1050. Юқорида 1036-низоҳга қаранг.
1051. Баликасири — шимоли-ғарбий Анатулиядаги шаҳар, ҳозирги номи Баликесир.
1052. Яъни — ҳожатта.
1053. Бергама — Ғарбий Анатулияда денгиздан 25 км ча масофада Бақир дарёсидан ўнг тарафда жойлашган шаҳар.
1054. Кирмиийон вилояти — ўрта асрларда Кичик Осиенинг жанубидаги вилоят, ҳозир бу ном сақланмаган.
1055. Мендурас суий — Буюк Мендерес дарёси, Денизли шаҳридан 25 км масофада ўтади.
1056. XIV аср бошида Рум Салжуқийлари салтанати парчаланиб, бир неча бегликка бўлинади. Шу бегликлардан бири Ментеша угуллари деб аталиб, Кичик Осиенинг жануби-ғарбида Спорад ороллари рўпарасидаги қисмида ўрнашади. Бегликнинг географик ўрни Ментеша деб аталабошлайди. Амир Темурнинг келгунига қадар бу беглик ҳали Усмонли давлати таркибига кирмаган ва мустақил эди.
1057. Тира — Ғарбий Анатулияда Кичик Мендерес дарёсидан 10 км ча жанубдаги шаҳар. Демак, Гузал ҳисори ва Айаслик шаҳри ҳам шу шаҳар атрофида бўлган.
1058. Измир (қадимги Смирна) — Ғарбий Анатулиядаги шаҳар-қалъани Темурга қадар турклар забт этолмаган эдилар. Чунки шаҳар уч тарафдан сув билан ўралганлиги ва қўлай бандар бўлганлиги учун у доимо денгиз тарафидан Оврупадан мадад олиб туради. Бу баён этилаётган воқеа пайтида ҳам унда француз ва италян ритсарлари кўп эди.

1059. Махнус деган исм латинча «магнус» — катта, буюк демакдир. Шунга кўра Измир ҳокими ГАРБИЙ ОВРУПАНИНГ БИРОР КАТОЛИК МАМЛАКАТИДАН КЕЛГАН РИТСАРИ БУЛАДИ.
1060. Бу ерда келтирилган христиан шаҳар ё мамлакатларининг номлари форсча матнда ҳам, ўзбекчада ҳам ниҳоятда ноаниқ ёзилган бўлиб, уларнинг ўқилиши шартлидир. Лекин, шундай бўлса ҳам уларнинг баъзиларини идентификация қилиш мумкин. Чунончи Руман — Рим, Галата — Келтика (Белгия), Сантус — Испания ё Италиядаги «санта», «сан» (авлиё) сўзи билан бошланган шаҳар номи, Верден — Франция ва Германиядани шаҳар, Вируна — Италиядаги Верона, Атина — Афина, Дараклу — Руминиядаги шаҳардир.
1061. Қалъан Фаважа — Гедиз дарёсининг дентизга қўйилтиш жойидан 10 км ча шимоли-ғарбда Эгей дентизи соҳилидаги шаҳар. Унинг ҳозирги номи Фуча.
1062. Бу ерда забт этилган христианлар Измирига яқин жойлашган мусулмонлар Измири ҳақида сўз кетаяпти.
1063. Аёалиқ саҳроси — Буюк Мендерес дарёсига ўнг тарафдан туташган чуллар.
1064. Жазираи Сақз — Сакс ороли ёки сакслар ороли деб тушунуш мумкин. Бу ҳолда Британия оролларида бири ёки Германиянинг ери — Саксуния бўлади.
1065. Элбазам — бу жойни аниқлаб бўлмади, ўқилиши шартли.
1066. Сулгон ҳисори — ГАРБИЙ АНАТҒЛИЯДА ОЙДИН ШАҲРИДАН 30 км ча шарқроқда Буюк Мендерес дарёсининг ўнг қирғоғидаги шаҳарча.
1067. Қиршаҳр — Марказий АнатҒлиияда Қизил Ирмоқ дарёсининг Урта оқимида ундан 20 км ча шимолда жойлашган шаҳар.
1068. Этридир — жануби-ғарбий АнатҒлиияда шу номли кўlining жанубий соҳилидаги шаҳар.
1069. Ҳамид вилояти — ҳозирги Туркиянинг жануби-ғарбидаги Испарта элининг эски номи.
1070. Оқшаҳр ҳақида юқорида 1021-нэоҳга қаранг.
1071. Амасийа — Шимолий АнатҒлиияда Яшил Ирмоқ дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
1072. Қарошаҳр — Анқарадан 80 км ча шимоли-ғарбдаги шаҳар.
1073. Хонсор — Жарбодидондан (ҳозирги Гуллойгондан) 25 км жанубдаги шаҳар.
1074. Ружард ёки Буружард — Ҳамадондан 100 км жанубдаги шаҳар.
1075. Ҳит — Ироқда Бағдоддан 150 км ғарбда Фирот дарёсининг ўнг соҳилидаги шаҳар.
1076. Назол — ўзбекча матнда шундай, форсча матнда «Зол» (қаранг: 4366, 17 сатр). Бироқ Муъиниддин Натанзий бу шахснинг исмини Турол шаклида келтиради (қаранг: Муъиниддин Натанзий, 393 с.).
1077. Қуръон. Моид сураси, 120-оят.
1078. Байлақон — Кура дарёсининг Араксга қўйилтиш дойидаги қалъа. 1079. Бу ерда буюк газ, яъни 0,54 м билан улчанган миқдорлар ҳақида сўз кетаяптир. Бу ҳолда Байлақон қалъасининг давраси $2400 \times 0,54 = 1296$ м, деворининг эни $11 \times 0,54 = 5,94$ м, баландлиги $15 \times 0,54 = 8,1$ м. хандақнинг эни $30 \times 0,54 = 16,2$ м, чуқурлиги $20 \times 0,54 = 10,8$ м бўлади.
1080. Демоваид — Техрондан шимоли-шарқдаги тоғ.
1081. Дайлима — Дайламнинг кўчилиги, Каспий дентизининг жанубида Гишондан жануброқдаги вилоят.
1082. Қуръон. Фажр сураси, 28-оят.
1083. Мирношоҳнинг ўғли амирозда Умарга умумий майдони 3000000 км² ташкил қилган, зотан дярлар бутун Яқин ва Урта Шарқ мамлакатлари тобё қилиб берилди.
1084. Бу ерда номлари эслатилган Ироқи Ажам шаҳарларидан Сова, Қумм ва Кошон юқорида кўп марта эслатилди.
Чаро — Кермондан 25 км жанубдаги шаҳар.
Қуҳруд — Қумм билан Кермон орасидаги тоғ тизмаси ва Исфаҳон яқинидаги шу номли шаҳарча.
Пароҳон шаҳри ҳозир сақланмаган.
Бу ерда эслатилган халажлар қарлуқ турк қабилалари бирлашмаларига мансуб бўлиб, улар ўрта асларда Мовароуннахрнинг жануби ва Хуросонда кўп тарқалганлар. Ва улар жанубий ўзбекларнинг таркибига кирган. Халажларнинг Хуросондан ҳам ғарбдаги улкан майдонларда тарқалганлиги диққатга сазовар бўлиб, бу хабарни фақат Шарафуддин келтиради.
1085. Миёна — Табриздан 150 км ча жануби-шарқдаги шаҳар.
1086. Саржам — Миёнадан жануброқдаги мавзё.
1087. Бағдод билан Қазвингача энг қисқа бирдан-бир йўл Ханокин, Кермоншоҳ ва Ҳамадон орқати ўтган йўлдир. Демак, бизнингча, Гулшан йўли ана шу йўлдир.
1088. Қазвин билан Рай орасида, яъни Эроннинг энг шимолида Савуқ Булоқ деган туркий атаманинг бўлиши бу ерда ҳам халаж турклари бўлганлигиндан далолат беради.
1089. Дужайл — Бағдоддан шимодроқда Дажла бўйидаги мавзё.
1090. Талгун уқбаси — Қазвиндан ғарброқдаги тоғ давони.
1091. Рай вилоятидаги Сарикқамиш шаҳардан бироз жануби-шарқда бўлган.
1092. Хувор — Райдан Семон ва Дамгонга олиб борувчи йўл Райдан қарийб 100 км масофода «жануби-шарқ» йўналишини «шимоли-шарққа» алмаштиришдаги мавзё.
1093. Бистом — Шимолий Эронда Каспий дентизидан 90 км ча жануби-шарқдаги шаҳар.

1094. Лангарду ўқбаси — Шоҳқуҳ тоғидаги давон.
1095. Жилов — Касний денгизининг жанубидаги Мозандарондаги қатъа. Демак, Темур йўлини узарттириб, бироз орқага, шимоли-ғарбга бурган.
1096. Бу ерда номлари эслатилаётган Бижан, Қайу, Бону Биштаси — Фирдавсий «Шоҳнома»-сининг қаҳрамонлари ва афсонавий шахслар.
1097. Албатта бу ерда Омул номлик бирор алоҳида мамлакат эмас, балки Касний денгизининг жанубидаги Омул шаҳри ва унинг вилоятидан иборат мулк ҳақида сўз кетаётир.
1098. «Нонадид бўлди», яъни йўқолди, даф бўлди дейиляпти.
1099. Ишқобод номи аслида Ашқобод деб ўқилиши ҳам мумкин ва бу Туркманистондаги Ашқобод шаҳри бўларди. Лекин Ашқободдан шимоли шарқ йўналишидадир. Бу ҳолда соҳибқирон Ашқободга бориш билан ҳеч қандай сабабсиз йўлни бутунилай тескари тарафга бурган бўларди. Демак, бу ерда эслатилган Ишқобод Нишопур билан Ҳирот оралигида бўлган.
1100. Яъни «боши тубан» демоқчи.
1101. Дулбуржи мавзёни аслида Дулбарчин манзилининг узи бўлса керак. Чунки Муҳаммад Али бир номнинг ўзини турли хилда ёзади.
1102. Бу мураббаъ (квадрат) шаклдаги боғ ҳар томонининг узунлиги қарийб 750 м бўлган.
1103. Бу ерда Фаранг мамлакатидан келган бир элчи ҳақида сўз кетаётир. Демак, у ерда Испаниялик Руи Гонсалес де Клавиходан бошқа овруपालик бўлмаган. Бу ҳолда «Фаранг вилояти» Испанияни билдиради.
1104. Тайзи Ўғлон ҳақида юқорида 873-нроҳга қаранг.
1105. Шўтурмурғ — туяқуш.
1106. Яъни уй эгаси қилиш, ўйлантириш демақдир.
1107. Бу ерда шилатилган ичимликлардан тўрттаси сиртликдир. Чунончи, бода мусалласга шакар қўшиб тайёрланган кучлик вино; мусаллас — узумни эзиб ясалган оддий енгил сиртлик ичимлик; арақ ичилишининг тарихи бизнинг заминимизда русларникидан ҳам қадимроқ экан; шарбаи муадд — ўт ёқиб, махсус тайёрланган спиртлик ичимлик, самогон.
1108. Келтирилган сатрлардан кўринадиги, Темур ҳудожуъи ва анча кексаёиб қолганга (69 ёш) қарамай кучли ичимликларни ичаверган. Лекин у фақат махсус уюштирилган базмлар ва тўйларда ичган. Юқоридаги қисса баёнидан кўриш мумкинки, бундай ҳодисаларнинг кетма-кет икитаси орасидаги муддат бир неча ҳафтадан баъзан ойларга ҳам чўзилган. Демак, Темур айшу-нишрат ва ичкилик базмларни севиш билан бирга узоқ муддат ўзини тийиб юроладиган кучли иродага эга шахс бўлган.
1109. Қуръон. Анъом сураси, 45-оят.
1110. Яъни ғарбдан шарққача.
1111. Бу ерда муаллиф соҳибқирон номидан қандай сўзларни айтганидан қатъий назар, унинг Хитойга юришининг яна бир боиси бор эди. У ҳам бўлса шуки, 1368 йили хитойлар мўғуллардан мустақилликка эришиб, Хитойда императорларнинг Мин сулоласи тахтга келган эди. Энди аксинча, Хитой императорлари мўғулларнинг Улуғ улуси буюк хонлари устидан ўз ҳукмларини ўриятган эдилар. Темур ва авлодларининг Жетага қилган қатор юришлари натижасида унинг мулки Лобнор кўлигача етиб, Хитой империяси билан чегарадош бўлиб қолган эди. Император эса Темурга юборган мактубларида уни «ўғлим» дерди. Дипломатия тилида эса бу «сен менга тобەъсан» деганини билдирарди. Ҳатто император Темурдан йиллик солиқ тўлашини талаб қиларди. Шундай қилиб, Хитой императори ғарбдаги ерларга даввогарлигини бир тутмас эди ва эртами ё кечми бу ерларга унинг ҳужум қилиш хавфи турарди. Ана шунинг учун ҳам Темур етти йиллик юришидан қайтганига ҳануз беш ой тўлмасидан шошилишч равишда Хитойга юришни бошлайди. Чунки унинг айғоқчилари уни Хитойдаги аҳволдан хабардор қилиб турардилар.
1112. Бу мактубнинг ўлчамлари диққатга сазовар. Агар бир қари бир гази шаръийга, яъни 0,493 м га тенг десак, яъни уни энг қисқа ўлчамда (0,875 м ва бундан ҳам катта ўлчамлари мавжуд бўлган) ҳисобласак, у ҳолда мактубнинг эни 1,479 м ва узунлиги 34,51 м бўлади. Унинг юзаси эса 51,04029 м² бўлади. Агар бу юзалик қоғозни оддий 1/16 босма табақ китоб юзаси 0,14х0,21-0,029м² га бўлсак кўраминки, Амир Темурнинг Миср султонига юборган мактуби 3472 саҳифа ёки 217 босма табақни ташкил қилувчи улкан китобга тенг эканлигини кўраминиз. Албатта, у «мактубда» нима битилганлигидан қатъий назар, у Миср султони учун дастуруламал ва қонуилар кодекси ваазифасини бажарганлиги шубҳасиз.
1113. Абушқаси — эри демақдир.
1114. Қуръон. Аҳзоб сураси, 47-оят.
1115. Йасси — Марказий Осиёнинг эски маданият марказларидан, Аҳмад Йассавийнинг ватани. Ҳозир Жанубий Қозоғистонда Чимкент вилоятида унинг ўрнида Туркистон темир йўл бекати жойлашган. Аниқлик учун такрорланди.
1116. Бу ерда эслатилган Оқсулот, Қаро Булоқ, Илон ўти ва Томлиқ — Арис дарёсининг Сирдарёга қуйилиш жойи атрофидаги мавзёлар.
1117. Тағма — канизак, никоҳдан ташқари ўринлиқ аёл.

1118. «Таъхир бўлди» — тугади демакдир.
1119. «Мутарид эрдилар» — қўрқардилар демакдир.
1120. Қуръон. Бақара сураси, 156-оят.
1121. Амирзода Султон Ҳусайиннинг бу муттаҳамлик қилишлари ҳақида юқорида 968-нзох ва мос саҳифага қаранг.
1123. «Ал-нисон абийдул аҳсон»: яъни нисон — аҳсоннинг бандасидир, демакдир.
1124. Очиқ Фаркат — ҳозирги Паркат.
1125. Қуръон. Ҳуд сураси, 73-оят.
1126. Самарқанд суйи — Зарафшон дарёси.
1127. Шероз — Самарқанддан 25 км масофадаги мавзё.
1128. Аййуб пайгамбар мазори — Чашман Аййуб.
1129. Қуръон. Бақара сураси, 105-оят.
1130. Қуръон. Наҳл сураси, 90-оят.
1131. Албатта, бу сўзларни муаррихнинг талқини деб тушуноқ керак. Чунки агар соҳибқирон ўзининг аввалдан ўйлаб қўйган фикрини амалга оширадиган бўлса, қурултой чақириниши ҳожати йўқ эди. Шубҳасиз, у қурултойда ўз фикрини ўртага ташлаб, сўнг айтилган фикрларга кўра унга тузатни киритган.

КЎРСАТКИЧЛАР

БИБЛИОГРАФИК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

- Абдуразоқ Самарқандий. Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн. Таржимон ва нашрга тайёрловчи А. Уринбоев. Тошкент, «Фан», 1969.
- Абу Райҳон Беруний. Танланган асарлар. V жилд, I китоб, «Қонуни Масъудий», 1—5-мақолалар. Таржимон А. Расулев. Масъуд муҳаррир А. Аҳмедов. Тошкент, «Фан», 1973.
- Амир Темур Гурагон. Зафар йули (Таржимон ҳол). Нашрга тайёрловчи, таржимон, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Алраф Аҳмад. Тошкент, «Фан», 1992.
- Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. Тошкент, «Нур», 1992.
- Бартольд В. В. Географический очерк Мавераннахра. — Сочинения, т. I, М. «Наука», 1963, с. 114—237.
- Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. — Сочинения, т. VII, М.: «Наука», 1971.
- Бартольд В. В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. — Сочинения, т. I, М.: «Наука», 1963, с. 45—610.
- Бартольд В. В. Улутбек и его время. — Сочинения, т. II, часть 2; М.: «Наука», 1964, с. 25—177.
- Босворт К. Э. Муслъманские династии. Перевод с английского и примечания П. А. Грязневича. М.: «Наука», 1971.
- Бунийтов З. М. Государство Хорезмшахов — Ануштегинидов. М.: «Наука», 1986.
- Гийасаддин Али. Дневник похода Тимура в Индию. Перевод с персидского, предисловие и примечания А. А. Семенова. М.: 1958.
- Греков Б. Д., Якубовский А. Ю. Золотая Орда и ее падение. М.: — Л.: Изд-во АН СССР, 1950.
- Дневник похода Тимура в Индию Гийас-ад-дина Али. С приложением соответствующих отрывков из «Зафар-наме» Низам-ад-дина Шами. Издание Л. А. Зимина под ред. В. В. Бартольда, Петроград, 1915.
- Ибн Арабшоҳ. Ажойиб ал-мақдур фи тарихи Таймур. Сўз боши, араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Убайдулла Уватов. I, II китоблар. Тошкент, «Меҳнат», 1992.
- Камалиддинов Ш. С. «Китаб ал-ансаб» ас-Сам'они. Тошкент, «Фан», 1993.
- Миён Бузрук. Ўзбек тарихига оид тўрт муҳим китоб. «Маориф ва уқитувчи» журнали, 1927, № 9-10, 56—60-бетлар.
- Мирзо Улутбек. Тўрт улус тарихи. Б. Аҳмедов кириш сўзи, изоҳлари ва таҳрири остида, форс тилидан Б. Аҳмедов, Н. Нормулов, М. Ҳасаний таржимаси. Тошкент, «Чулпон» нашриёти, 1994.
- Руи Гонсалес де Клавихо. Дневник путешествия в Самарканд ко двору Тимура (1403—1406). Перевод, предисловие и комментарий. И. С. Мироковой, М.: «Наука», 1990.
- Фасих Хавафи. Мужмал-и фасики. Перевод, предисловие, примечания и указатели Д. Ю. Юсуповой. Ташкент, «Фан», 1980.
- Хождение за три моря Афанасия Никитина. М.: — Л.: 1948.
- Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома. Нашрга тайёрлаш, сўз боши, изоҳ ва кўрсаткичлар А. Уринбосвеники. Тошкент, «Фан», 1972.
- Эвлия Челеби. Книга путешествия. Выпуск 3. М.: «Наука», 1983.
- Қуръони карим. Матни абадан ўзгармасдир, маасқурдир.
- Eckmann J. Die tschagataische Literatur (Philologiae turicae fundamenta), t. II, Leiden, 1964, 366 S.
- Extraits du Muntakhab al-tavarikh-i Mu'ini (Anonyme D'Iskandar), Publies par Zean Aubiddbn. Librairie Khayyam. Teheran, 1957.

КИШИ НОМИАРИ ҚУРСАТКИЧИ

- Аббос Баҳодур — 276, 29а, 30а, 32а, 33а, 33б, 36б, 39а, 42а, 47б, 53а, 57б, 60, 70б, 94б, 104б, 105аб, 106а, 120а
- Абдуллоҳ мирзо иби амир Қазани — 9аб, 33б, 36а, 49а
- Абдуллоҳ Тайғу — 7а
- Абдулмалик Қарохон — 108а
- Абдуссамал Ҳожин Сайфуддин — 182б
- Або Бакр, мирзо Мироншоҳ ўғли — 116а, 120б, 180аб
- Абу Абдуллоҳ Муҳаммад иби Немош ал-Буҳорӣ — 76а
- Абу Неҳож — 104а
- Абулмаслий, хонзода — 56б, 59а, 63б
- Абу Муслим — 80а
- Абу Муҳаммад Абдуллоҳ иби Абдурахмон ал-Дорамий ас-Самарқандий — 76а
- Абу Муҳаммад Абдуллоҳ иби Абдулҳамид иби Наер иби Ҳусейн ал-Кашоний — 75б
- Абу Саъид Барлоқ — 170б
- Абу Саъид Исфаҳад Гурӣ — 85б
- Абу Саъид Пасуд — 109б, 110а
- Абу Саъид Табасий — 178а, 179б
- Абу Саъидхон — 6а, 149а
- Абдулфатҳ, Муҳаммад Миранинг ишси — 107б, 108б
- Абу Ҳанифа ал-Нуъмон иби Собит имоми ашъам (699-767) — 185б
- Абу-л-Ҳусайн Муслим иби Ҳажжож ал-Қушайрий ал-Нисошурӣ — 76а
- Ажунн — 19б, 21б
- Аваги Калта — 63б
- Ана Бегим (яна қаранг: Тағайшоҳ Ана Бег) — 61а, 81а
- Али Акбар, хонзода — 56б
- Али, амрзода (Алибек) — 86аб, 88а, 89б
- Алибек — 104б, 125б, 165б
- Алибек — 71а
- Алибек иби Аргушоҳ Йонқурбон ўғли — 17б, 18а, 76б, 77аб, 80аб, 81аб, 82а, 83аб, 84аб, 85аб, 86аб, 86а, 112а
- Алибек Қўширот — 97б, 98а, 119а
- Али Дарвеш — 31аб, 32а, 67б, 80б
- Али Йасурий — 32б, 38а, 39а, 41б, 42а
- Али, кутвол — 136а
- Али Қўчапо — 103а
- Али Мосулий — 152б
- Али Муъаййидбек ўғли — 78а, 81б, 82б, 85а, 138б
- Али Ота — 47б
- Али Тархон — 182б
- Али Тоа (яна қаранг: Пир Али Тоа) — 109а
- Алишоҳ — 36б, 168б
- Али Ёлгон — 125б, 165а
- Али, Хизр Йасурий ўғли — 53б
- Алиқа Қавчин — 57б
- Аллоҳод Вадодор — 168б
- Аллоҳод (яна қаранг: Худодоли Ҳусайний) — 72а, 141а, 180б
- Аловуддин Ниоқ — 106а
- Алюддава, Султон Аҳмад Йалойир ўғли — 148а
- Али Ғоли, амир Муза ўғли — 129а
- Алфа, тавачи — 61б
- Амачи Суфий — 108а
- Амир Али Садидий — 83б
- Амир Тарагай — 2б, 11а, 11б, 180б
- Амир Темур Гургон, (яна мушпидек амир соҳибқирон) 2а, 2б, 11а, 11б, 12аб, 58б, 101б, 165б, 168а
- Амир Гурӣ — 80а, 86а
- Амир Ҳожин (Ҳожибек, Ҳожин Барлоқ) — 14б
- Амир Ҳожибек, Сарн Буга ўғли — 104а
- Амрзода Али, Темурнинг хоҳарзадаси — 301б
- Амон Сарбалол — 68а
- Амоншоҳ — 141а
- Анна Гўра — 105аб, 112аб, 113аб, 117а
- Антила Тархон — 123б
- Апачи Калта — 57б
- Ардашон Бахтин — 13б
- Ардашер Кавчин — 57б
- Аргуи Барлоқ — 99б
- Аргушоҳ Ахтачи — 86б, 97а, 123а, 179аб, 183б
- Аргушоҳ Бурдалигий — 43а, 47а, 132а, 157б
- Атончук — 41аб
- Афросиёб, Фирдавский «Шоҳнома»си қадрачони — 118б
- Ахишоҳ, кутвол — 165б
- Байн Сулдуз — 7а, 9б, 10а, 12аб, 15аб, 16а, 24а, 33б, 44а, 56б
- Байн Темур, Беккичик ўғли — 61б, 113а, 114а, 183б
- Байн Темур, Оқ Буга ўғли — 103а, 143а
- Байшудихон Ёлгон — 6а, 7а, 9аб
- Баржаст Наноқ — 19б, 20а
- Бармоқчи — 93а
- Барот Хожин Қўқалтон — 41б, 70б, 87б, 105б, 106б, 129а, 145а
- Бароқан — 172а
- Барқуқ — 148б, 149а
- Бахт Малик ого, Илос Йасурий қизи — 70а
- Бахти Хожин Ўзбек — 73а, 80а, 168б
- Баҳдул — 186б
- Баҳдул Муҳаммад, Дарвеш Барлоқ ўғли — 129а, 177б, 178а
- Баҳодур Қавчин — 107б

Баҳром. навкар — 34а, 37а
Баҳром Жалойир — 19а, 24а, 31б, 32а, 33а,
43б, 45б, 56б, 60б, 67а
Баҳром Насурий — 140б, 141а
Бахтишоҳ — 57б
Бек Еруқ Уғлон — 104б, 125б, 168аб, 171а
Беккик Султон — 184б, 185а
Беккичик — 10б, 19б, 21б, 25а, 25б, 26а, 143а
Беккичик ўгли Темур — 22б
Беккич — 170б
Бекшиоҳ — 38а, 40аб
Бек Шахн Баҳодур — 117б
Бек ого, Умаршайх хотуни — 154б
Бек Шириншоҳ Арлот — 58б
Бек Нулод ўғлон — 94а, 125б
Бек Хожак Хожабек — 171аб
Бердибек Сори Буга ўгли — 125а, 126а, 143а,
154б, 186а
Билкич — 26а, 185а
Бобо Сангу — 77а
Бойсулқур Мирзо — 183а
Боязид, бурулдай — 109а, 110а
Боязид, дарута — 162б
Боязид Жалойир, Боязидбек — 10а, 12аб, 14а,
15аб, 27а, 31а, 32а, 37б, 67б
Боязид Олтинбармоқлик — 124б
Буен ого — 60б
Булод — 178аб
Бурулдай — 9а, 109а
Бурхон ўғлон — 114а, 149б, 158б, 162б
Букрот (Бағрат) — 90б, 97а
Бўриберди — 172а
Вазихуддин Масъуд Сарбалдор — 6б
Валибек — 80б, 81б, 84б, 91б, 92аб, 93аб,
94а, 95б
Гулар — 143а, 177б
Гурген Милод — 104б
Давлат Хожак — 143а, 170б
Давлатшоҳ Бахшич — 25б, 30б, 38а, 53а, 57б
Давлатшоҳ Жайбачи — 111б
Дахна Қавчин — 57б
Дарвешак Бургучи — 36б
Дарвешбўжа — 36а
Дилшод ого, Шамеудинбек қизи, маҳди аъло —
66б, 67а, 83б, 86а, 153б
Дилшод ого, Хусайнбекнинг хотини — 17а,
56б
Довуд, пайгамбар — 185а
Довудбек Дуғлат — 27а, 35б, 36а, 37б, 42а,
53а, 56б, 57б, 65а, 66б, 94б
Довуд Суфий — 168аб
Довудшоҳ — 29а, 41а
Донишмандча ўғлон — 6а
Достон — 88аб
Дувахон — 10б, 26б
Дурбой Қавчин — 106б
Дуржикичи Ёлчиқдай ибн Дувахон — 26б
Дурража Баҳодур — 36б, 40а, 41аб, 42а
Дур Султон ого — 134а
Евмурд — 41б
Едгор Анхудий — 100б
Едгор Барлоқ бинни Лола — 65а, 108б, 114аб,
124а, 134а, 169ю
Ер Али — 150а, 153а

Еруқ Темур — 72а
Жақал Талачи — 120б
Жақуббек ибн Муборак ибн Тўгон ибн Кодон
ибн Шаръа ибн Қорачор нуён (Жақуб Бар-
лоқ) — 14а, 21а, 24а, 26а, 27б, 30б, 32а,
33а, 38а, 39а, 40б, 53а, 54б, 56б, 57б, 69б,
62б, 72а, 86б, 90б, 143а
Жаловатий, ағни — 74а
Жалол Жамшид — 124а
Жалол Ҳамид — 114а, 141а, 147а, 149б, 183б
Жалолддин — қарағи: Шоҳ Жалолддин
Жалолддин Барлоқ — 21а, 24а
Жалолддин Кеший — 61б, 62а
Жалолддин Шужоҳ — 92а
Жалолддин Ҳамидбек ўгли (яна қарағи: Жа-
лол Ҳамид) — 113а, 179аб
Жалолддин Ферзатқудий — 184а,
Жамшид, афсонавий Эрон шоҳи — 88а, 160а
Жамшид Корун, дарута — 133а
Жанги Қавчин — 58а
Жаҳонгир — 152б
Жаҳонгир Мирзо — 41а, 44а, 48б, 53а, 64а,
65б, 66аб, 68б, 69б, 70а, 84б, 180б
Жаҳонмалик Малакат ўгли — 182б
Жаҳонмалик ибн Хусайнбек — 50аб, 56б
Жаҳон Наҳлавон — 63а, 135а
Жаҳоншоҳбек Жақуб (Жаҳоншоҳ Баҳодур) —
44а, 80а, 86б, 90аб, 96б, 100а, 108б, 109аб,
113б, 115б, 116б, 121а, 124а, 126а, 131а,
134а, 158б, 162б, 164б, 169а, 171а, 175а,
177б, 180аб, 183аб
Жаҳоншоҳ, Тайғу ўгли — 38б
Жиржиқ, пайгамбар — 152б
Жовурчибек — 29аб, 32а, 52б
Жунайд — 109аб, 110а
Жўнхон — 71а, 72б, 74а, 94а, 97б, 110а,
118б, 125б, 126б, 127а, 128а, 166аб, 170аб,
171аб, 172аб, 175б
Зайнолобидин, Пир Муҳаммад Қурт ўгли —
111б
Зайнолобидин — 93а, 101а, 102б, 104аб, 140а,
143а
Зайноддин Абу Бақр Таёбодий — 77б
Зийрак Жақуб — 143а, 154б, 162аб, 168б
Зинда Чашм ибн Муҳаммад Хожак Анардий —
26б, 27а, 28а, 52а, 54б, 56б, 58аб, 59аб,
61аб,
Ибодуллоҳ Баҳодур — 33а
Иброҳим Ёлҳа, пайгамбар — 146а, 153а
Иброҳим Султон, Абдул Фатҳ — 4а, 163а
Иброҳимшоҳ — 135а
Идиқу Барлоқ — 71б, 80б, 154а, 183б
Идиқу Узбек (Едигей) — 71б, 118а, 119а,
122б, 127б, 143а
Изауддин — 135б
Ишбож ўғлон — 147аб, 148а, 158б
Ишгу Темур Билғут — 78а, 83а, 89б, 92б, 99а,
102б, 107б, 111а, 112б, 123б, 124аб, 140а
Ийд Хожак — 90а, 107а, 122а
Ишқал, Мириншоҳ ўгли — 165б
Илҳе — 78а
Илҳе Насурий — 32б, 70а
Илҳе Хожак Шайх Али Баҳодур ўгли — 95а
Илҳе Хожак ўғлон, хон — 16а, 24аб, 25а, 26а,

28а
 Илос Уғлон — 165а
 Илмиш Уғлон — 104б, 107а, 110б.
 Инкачак — 112б
 Исабек (шунингдек, Исабий) — 94а, 125б,
 165аб, 168б, 169а
 Искандар — 57б
 Искандар Мирзо, Умаршайх угли — 154б, 184б,
 185а
 Искандар Шайхи, Бижан наглидин — 79аб,
 90а, 133а
 Искандар Уғлон — 26аб, 27а
 Ислон, даруга — 136а
 Ислон ого — 56б
 Ислон, Элчи Хожа угли — 129а
 Исфандиёр, «Шоҳнома» наҳрамони — 12б, 13б,
 36б, 45а, 88а
 Исоқ, Хизр Йасурий угли — 61а, 64б
 Иқбодилоҳ Барғужа — 129а
 Йаъноҳ Йаъ — 104а
 Йангишоҳ, Муборакшоҳ угли — 89б
 Йанги Кавчин — 93а
 Йасун Темурхон — 9б, 44а
 Йасур Уғлон — 5б
 Йатиқ Суфий — 149бб, 151б, 157б, 158а
 Йағлибий — 94а, 165а, 169аб
 Йағламиш Уғлон — 125б
 Йумкаи угли Темур — 22б
 Йўл Темур — 24а
 Йўл Қутлуқ — 69а
 Кайхусрав Хутталоний — 10а, 12б, 13б, 22б,
 43б, 44аб, 45аб, 51а, 52а, 53а, 54б, 56аб,
 63б, 64аб
 Кайқубод Хутталоний — 56б
 Калан Дучи — 114а
 Камолбек — 165б
 Керакчи Юрчи — 182б
 Кичик Сотқин — 72а
 Кобулшоҳ Уғлон — 26а
 Кузбак — 153а
 Кула — 172б, 173аб
 Кумиз — 60а
 Кунча Уғлон — 107а, 110б, 118а, 127б, 128б,
 168аб,
 Курт — 111б
 Кулаҳ — 41аб
 Кух Буга — 125б
 Қўлаббек — 115б
 Қўпак Мангит — 71б
 Қўпак Темур — 29б, 49б, 60аб,
 Қўпакхон — 29б
 Қўпакчи Юрчи — 72б
 Қўча Малик — 63а, 107а
 Қўқунчихон (1510—1529), Шайбонийлар су-
 лаласидан — 2а
 Лаълбек — 104б, 113б, 118а
 Лола Баҳодур — 107б
 Лола Хожа — 100а
 Лолам Қурчи — 143а
 Луқмон Подилоҳ — 92б, 93б, 131б
 Луқмони Ҳаким — 163а
 Мавло — 123б, 140б
 Мавлоно Абдуллоҳ Садр — 185б
 Мавлоно Абулфатҳ Лисон — 163а

Мавлоно Бадриддин — 42а
 Мавлоно Имодуллоҳин — 132а
 Мавлоно Ниомуддин угли Мавлоно Қутбуллоҳин
 — 80а
 Маъид Барлос — 178б
 Малакат — 182б
 Малаш Апардий — 117а, 143а
 Маликат ого — 184б
 Малик Барлос — 108а
 Малик Баҳодур — 27аб, 28б, 33а, 34., 36а,
 37аб, 44аб,
 Малик Исауддин Курт — 170б
 Малик Исауддин Шерозий — 94б, 100а, 101а,
 153б, 155аб
 Малик Муъизуддин Ҳусайн Курт — 6аб, 7аб,
 8аб, 10а, 40б, 41а, 48аб, 62а
 Малик Муҳаммад — 77б, 85б
 Малик Муҳаммад Авбахий — 140а
 Малик ого, Умаршайх хотуни — 154б
 Малик Пир Муҳаммад — 85б
 Малик Фахриддин — 85а
 Малик Гийёсуддин — 6а, 62аб, 76а, 77б, 78б,
 79а, 81а, 82а, 83а, 83б, 85аб, 111б
 Маллу — 187а
 Мамарри, диловар — 79а
 Мамоқ (Мамай) — 123б
 Мамоқтув — 89б
 Мангли Буга Сулдуз — 20б, 21аб
 Маҳмуд Барот Хожа — 186б
 Маҳмуд Гули — 20а
 Маҳмуд Халлолий — 94а, 95б
 Маҳмудбек Хутталоний — 64б
 Маҳмудшоҳ Бухорий — 35б, 38а, 39а, 42а,
 64б, 141а
 Маҳмудшоҳ Йасурий — 92а
 Меҳтар Саодат — 140а
 Мироб Жаку — 182б
 Мирак Элчи Буга угли — 78а, 182б
 Мирак — қаранг: Муҳаммад Мирак
 Мирак Элчи — 112б
 Мирн Малик — 67б
 Мироншоҳ, амирода — 76б, 77аб, 81аб, 85аб,
 86б, 89а, 90а, 91а, 92аб, 98аб, 99а, 102б,
 107б, 110аб, 111аб, 112а, 116аб, 118а, 121а,
 125а, 126а, 128б, 133а, 135аб, 144аб, 146б,
 147а, 148б, 151б, 152б, 156аб, 157а, 158а,
 165б, 169б, 170а, 171аб, 172аб, 173б, 174б,
 175аб, 177аб, 180аб, 187б
 Миср, Қаро Муҳаммад угли — 99б, 159аб,
 160аб, 161аб
 Муъаййид Арлот (Муъаййидбек) — 23а, 35б,
 36аб, 38а, 52б, 53аб, 56аб, 69аб
 Мубашшир Баҳодур — 63а, 78аб, 83а, 90а.,
 91б, 98б, 114а, 123а, 134аб, 141а
 Муборакшоҳ Мақриг — 66б
 Муборакшоҳ Санжарий — 18а, 33б, 41а
 Музаффар, Уч Қаро угли — 77а
 Музаффар Фароҳоний — 135б
 Музаффарийлар — 178а
 Мурод Барлос, Чугом Барлос угли — 27б, 57б
 Мусабек — 21а, 23а, 31аб, 32а, 24б, 36аб,
 37аб, 41аб, 42б, 43а, 44аб, 47аб, 49б, 53аб,
 57а, 58б, 59а, 61а, 70б, 77а, 81а, 165б
 Мусна — 107б

- Муҳаммад Али ибн Дарвеш Али Бухорий (XVIa.) — 26
- Муҳаммадбек Жонқурбони — 18а, 346, 85а
- Муҳаммадбек Мусабек ўгли — 36а, 706, 81а
- Муҳаммад Дарвеш, Идику Барлос ўгли — 676, 806, 97а, 158аб, 159а, 1866
- Муҳаммад Жаҳонгир, Муҳаммад Султон ибн Жаҳонгир Мирзо ўгли — 1816
- Муҳаммадий — 1746, 175а
- Муҳаммад Мирак — 646, 99аб, 1076, 108аб, 109а
- Муҳаммад Миср — қаранг: Миср, Қаро Муҳаммад ўгли
- Муҳаммад Музаффар — 143а
- Муҳаммад Озод — 140а, 141а, 1466, 1686
- Муҳаммад, Пир Муҳаммад Курт ўгли — 1116
- Муҳаммад Султон ибн Жаҳонгир, амирзода — 70а, 766, 77аб, 110аб, 1206, 1216, 1226, 125а, 126а, 1306, 131а, 134аб, 1366, 1386, 1396, 1406, 141а, 142а, 1436, 144а, 1456, 147аб, 1516, 152аб, 1566, 157а, 158а, 159аб, 162а, 168аб, 1716, 1746, 175а, 179аб, 180а, 1816, 183аб, 184аб, 186аб
- Муҳаммад Султоншоҳ ўгли — 72а, 876, 936, 95аб, 103а, 1076, 121аб, 125а
- Муҳаммад, Хитойи Баҳодур ўгли — 103а
- Муҳаммад Хожа Апардий — 7а, 10а, 546, 58а,
- Муҳаммад Шер Баҳром ўгли — 89а
- Муҳаммад Шоҳ Малик — 1836
- Муҳаммад Қузагон — 77а
- Муҳаммад Қумий — 135а
- Муҳаммад Қурчи — 1376
- Муҳаммад Гайурхон ўгли — 174а
- Муҳаммадшайх Ҳожки — 83а
- Муҳаммад Ҳанифа — қаранг: Абу Ҳанифа ан-Нуъмон ибн Собит имоми аъзам (699—767)
- Наврӯз Қунгирот — 1256
- Навширвон — 756
- Ноқашоҳ — 1346
- Некрузбек — 83а
- Нигор ого — 134а
- Низомиддин Кошгарий — 1066
- Нимруд — 153а
- Нодиршоҳ Қароқулий — 132а
- Нуриддин Абдурахмон Исфароиний — 1456
- Нурмалик Барлос — 103а, 1836
- Одил — 32а
- Одал Жуз — 159а
- Одил Малик, Ҳусайнбекнинг хотуни — 466
- Одил Офтобачи — 141а
- Одил Султон, хон — 516
- Одильшоҳ, Баҳром Жалойир ўгли — 66а, 676, 68аб, 706
- Оля Музаффар — 84аб, 106а, 1366, 137аб, 142аб, 143аб
- Олим Шайх — 576
- Олтмиш Қавчин — 1056
- Омоншоҳ Баҳодур — 1116
- Орау Малик ого — 376, 38а
- Оруғ Умар — 1086
- Отламишбек — 162а
- Отша — 20а
- Оқ Бугабек — 1826
- Оқ Буга Баҳодур Найман — 306, 366, 416, 426, 42а, 456, 46а, 48а, 53а, 576, 616, 68аб, 706, 77а, 856, 866, 87а, 93а, 108а, 112а, 113а, 1396, 140аб
- Оқ Буга Баҳрин — 976, 98а
- Оқ Буга Ёлсул — 1096
- Оқбута — 1256
- Оқелшоҳ Бурғучи ўгли — 996, 100а
- Оқ Суфий — 64а
- Оқ Темур Баҳодур — 366, 426, 576, 636, 676, 706, 72аб, 83а, 87аб, 88аб, 896, 95а, 108а
- Оқтов — 171а
- Оқзакий — 1346
- Ошиқ, навкар — 376
- Панжшанба, навкар — 476
- Пашойи — 636
- Паҳлавон Маҳдий — 776
- Паҳлавон Муҳаззаб Хуросоний — 106аб, 1366, 1376
- Пир Али Сулдуз — 154а
- Пир Али Тоғ (яна қаранг: Али Тоғ, Пир Али) — 109аб, 1126
- Пир Аҳмад — 1386, 143а
- Пирим, ясовул — 626
- Пирим Суфий, Юсуф Суфий ўгли — 141а
- Пир Муҳаммад, Зинда Чашмининг ниниси — 586
- Пир Муҳаммад, Жаҳонгир мирзо ўгли — 70а, 846, 91а, 110аб, 118аб, 129аб, 131а, 134аб, 1366, 1386, 1396, 140аб, 141а, 1456, 1656, 175а, 178аб, 186аб, 1866, 187аб
- Пир Муҳаммад Малик Гўйсуддин ўгли (яна қаранг: Малик Пир Муҳаммад) — 79а, 85аб, 1116
- Пир Муҳаммад, Умаршайх Мирзо ўгли — 1296, 1546, 178аб, 1816
- Пир Муҳаммад Фўлод — 1826
- Пир Пошшо — 1316, 132а
- Пир Ҳожки Арлот, Тиланчи ўгли — 113аб
- Пир Ҳусайн Барлос — 77а
- Пулод Буга — 226, 27аб, 28а, 386, 42а, 43а, 486, 526, 68аб
- Рама, афсонавий магъбуд — 456
- Рамазон Хожа — 90а, 97а, 1096
- Рамазон Қорача Арлот — 124а
- Рустам, Умаршайх мирзо ўгли — 1296, 133а, 169аб, 1776, 180аб, 1836
- Рустам, «Шоҳнома» қаҳрамони — 2а, 126, 136, 366, 45а, 49а, 88аб, 126а, 160а
- Рудия Хоника — 44а
- Садр Туркман — 117а
- Сайин Темур — 866, 1236, 1406
- Сайид Абдуллоҳ — 133а
- Сайид Али Шекни Арлот — 165а
- Сайид Барака — 54а, 586, 86а, 126а, 1316
- Сайид Камолуддин Дароз — 936, 946, 1316, 132а, 133а
- Сайид Музаффар Қоший — 1026
- Сайид Мурғизо — 133а
- Сайид Рағзуддин — 936
- Сайид Рағзуддин — 956, 1316
- Сайид Хожа, Шайх Али Баҳодур ўгли — 147а, 1496, 1506, 1826
- Сайид Шариф Жўржоний — 106а
- Сайид Гўйсуддин — 946, 1316, 132а
- Сайфал Барлос — 606, 1096
- Сайфал Никударий — 906, 1866

Сайфал Қандаҳорӣ — 1866
Сайфуддин Бохаронӣ — 96, 396
Сайфуддинбек Никӯдарӣ (Ҳоҷи Сайфуддин-
бек) — 17а, 20а, 26а, 27а, 306, 33а, 356,
36а, 38а, 42а, 47а, 47а, 53а, 576, 61а, 626,
70а, 74а, 75а, 76а, 77а, 826, 856,
89а, 93а, 98а, 99а, 1026, 111а, 116а, 121а,
124а, 125а, 128а, 1286, 1296, 1306,
131а, 162а, 1646
Сайфуддин Қўлош — 1356
Сайфудмуҳаммад, Ҳоҷи Сайфуддин ўғли — 124а
Сакнак Тавачи — 170а
Сариғ — 187а
Сари Буга Ҷалойир — 356, 36а, 37а, 42а,
456, 46а, 53а, 566, 576, 676, 68а, 706
Сариқ — 226
Сариқ Атка — 77а
Сариқ Муҳаммад Туркмон — 1446, 146а
Сариқ Одил — 93а, 956
Сарой — 1256
Сарой Мулк, тавачи — 2456
Сарой Мулк хоним — 566, 61а, 91а, 986, 1306,
131а, 133а, 134а, 1436, 144а, 1456, 1586,
163а, 164а, 165а, 178а, 1806, 181а
Сароғ Қўлончи, гажричи — 176
Сатилмиш — 160а
Сатилмиш Қўҳистоний — 7а, 10а
Севинбека, Оқ Сўфий қизи — 64а
Севинч — 196, 20а
Севинчак Баҳодур (Севинчак, Севинчакбек —
786, 89а, 916, 1076, 111а, 123а, 134а, 1386,
1636, 1786, 178а
Севинчбек — 1246, 125а, 154а
Севинч Темур Телба — 1056, 129а
Севинч Қўлдуқ ого, Умаршайх хотуни — 1546
Сиддиқ Барлоқ — 196, 20а
Сиддиқ Тобон — 117а
Сотқин — 1046
Сотқин ого — 1636
Сулаймон Барлоқ — 21а, 24а, 32а
Сулаймонбек — 1256
Сулаймонбек Ёсурӣ — 416, 1046
Сулаймон пайғамбар — 28а
Сулаймон Сўфий — 107а
Сулаймоншоҳбек — 946, 114а, 116а, 117а,
1206, 125а, 164а, 1826, 1866
Сулаймоншоҳ Қўтбудин — 129а
Султон Абу Неҳоқ ибн Увайс ибн Шоҳ Шужоъ
— 106а, 1366, 1386, 1426, 143а
Султон Али, Арзин ҳокими — 1536
Султон Али, Мардин ҳокими — 153а
Султон Аҳмад Ҷалойир — 95а, 99а, 143а,
1456, 146а, 147а, 148а
Султон Аҳмад, Шоҳ Шужоънинг иниси — 104а,
106а, 1366
Султонбахт бегим — 326, 108а, 116а, 1806
Султон Баҳодур — 78а
Султон Зайналобидин (яна қаранг: Зайналоби-
дин) 1366
Султон Иброҳим, соҳибқирон ўғли — 906
Султон Иса — 1546, 1566, 1616, 1786, 179а
Султон Маҳдий — 1426
Султон Маҳмуд, Қайҳураев Хутталоний ўғли —
106а

Султон Маҳмуд хон — 110а, 1146, 1206, 125а
Султон Маҳмуд гозий (Ғазнавий) — 129а
Султон Муҳаммад, амирода — 83а
Султон Муҳаммад, Ёазадшоҳ ўғли — 104а, 106а,
1366
Султон Муҳаммад, Абу Саъид Табасий ўғли —
178а, 1796
Султон Санжар, Ҳоҷи Сайфуддинбек ўғли —
117а, 1246, 180а
Султон Солиҳ — 1566
Султон Форушоҳ — 187а
Султон Хотун, Тағай Темурхон қизи — 79а
Султон Шайх Аҳмад Увайс Ҷалойир — 93а
Султон Шибли — 143а
Султон Ғазанфар — 1426
Султоншоҳ, Иброҳимшоҳ ўғли — 135а
Султон Ҳусайн, амирода: Тағайшоҳ Ама Бегни
ва Муҳаммадбек ибн Мусабек ўғли — 816,
133а, 178а
Сўрғатмишхон — 6а, 896, 110а
Сўрғатмиш Ўғлон — 356, 366, 536, 546
Сўфи Қўнгирот — 1256
Табурхон — 1066
Таваккал Баҳодур — 1706
Таваккал Бомурчи — 1886
Тағмак — 576
Танаш Алардий — 117а
Такина Хотун — 3а
Тамука Қавчин — 186, 206, 216, 576, 77а,
1406, 1776, 278а, 1796
Тарағайбек — қаранг: Амир Тарағай
Тармачи Баҳши — 386
Тармаширин — 106, 31а, 566
Тармоқуқ Уйғур — 426, 43а
Таянгу ўғли Абу Саъид — 21а
Тағай Буга Барлоқ — 17а, 366, 1046, 1136
Тағай Мерган — 1826
Тағай Темурхон — 79а, 926,
Тағай Туркмон хотун — 566
Тағайшоҳ, даруга — 426, 43а
Таҳуртан — 996, 1006, 159а, 160а, 162а,
1806
Тезакчи Баҳодур — 366
Тезичи, юбеги — 606
Темур — 436, 1136
Темурбек (яна қаранг: Амир Темур Гурагон)
— 57а, 636, 786, 93а, 976, 1156, 163а,
165а, 167а, 1726, 173а, 177а,
Темур Малик Ўғлон Ўрухон ўғли — 72а,
73а, 118а
Темуртош, Оқ Буга иниси — 80а, 1056, 108а
Темур Хожа, Оқ Буга ўғли — 1046, 129а,
134а, 159а, 175а, 178а, 1866, 187а
Темур Хожа Ўғлон — 19а, 276, 29а, 1506,
169а
Темур Қўлдуқ Ўғлон — 107а, 1106, 111а, 1276
Тиллак Қавчин — 100а, 117а
Тилончи — 28а, 586, 113а
Тобон Баҳодур — 28а, 566, 576, 586, 77а,
81а, 866
Товус — 1726, 173а
Тождин Сенстоний — 876
Той Хожа — 32а, 63а
Тош Темур Ўғлон — 2256, 171а

- Туманбек Никударий — 18а, 19аб, 20а, 89аб
Туманбек Темур Узбек — 71а, 73а
Туманойхон — 3а
Туман ого — 38а, 74б, 91а, 130б, 144а, 145б, 158б, 163б, 164а, 165а, 131а, 133аб, 134а, 165б, 180б, 180б, 181аб
Туман Туркман — 95б
Туманшоҳ — 104а
Туман угли Амдаг — 20б
Туркон Арлот — 67б, 68аб,
Туркчи Жалойир — 51а
Туроншоҳ, навкар — 47б
Турур Султон ибн Хусайнбек — 56б
Тутан — 20а
Тут Темур — 25аб
Тутлуқ Сулдуз — 13а, 22б,
Тутлуқ Темурхон ибн Эмил Хожа ибн Дувахон — 10а, 11б, 12аб, 15аб, 10а, 24а, 44а, 112а
Тутлуқ Хожа Барлос — 20а, 22б
Туй Буга Шайх — 74а, 114аб
Тукал Баҳодур — 105б
Тукал Бавурчи — 106б, 117а, 141а
Тукал Хоразмий — 16б, 17а
Тукал, қораунас — 37а
Тукал Хинду — 143а
Тулан Буга — 21а
Тулужон — 71б
Туплоқ — 182б
Туря Малик Қавчин — 181б
Тухта Қия, Урусхон угли — 71а, 72б
Тухтамишхон (Тухтамиш Уғлон, Тухтамиш) — 71аб, 72аб, 73аб, 74а, 94а, 97б, 98аб, 104б, 107а, 110аб, 111аб, 112а, 114а, 118аб, 119аб, 122аб, 123б, 124аб, 125аб, 126аб, 127аб, 165аб, 166аб, 167аб, 168аб, 169аб, 170аб, 171аб
Убайд Хожа — 117а
Узун Улжайту — 91а
Улам угли — 20а
Улжайту Апардий — 7а, 10а, 26б, 27б, 38б, 44б, 47б, 54б, 56б, 58б, 59а, 63а, 65а
Улжайту Тайанхоний — 42аб
Улус ого — 56б
Улугбек мирзо — 156б
Улуг Сотқин — 72аб
Улуг Темур — 10б
Умар Аббос угли — 78а, 83а, 92б, 93а, 95а
Умар, амирода Мироншоҳ угли — 187б
Умар Тобон — 106б, 174б
Умаршайх мирзо — 55а, 70б, 75б, 82б, 104б, 105аб, 107а, 108аб, 110аб, 111а, 113аб, 114аб, 115аб, 116б, 117а, 120б, 124б, 125а, 126аб, 135аб, 136аб, 138б, 142а, 143а, 153б, 154аб, 159а
Умаршоҳ — 84аб
Усмон Аббос — қараг: Усмонбек
Усмонбек (Усмон Баҳодур, Усмон Аббос) — 77а, 98а, 104а, 105а, 111а, 114а, 117а, 124б, 126б, 126а, 140б, 143а, 146б, 147аб, 149б, 152а, 162б, 163б, 169аб, 171а, 172а
Усмон, Орут Умар угли — 108б
Уч Қаро Баҳодур — 23а, 42б, 43а, 66б, 77а, 87а, 93а, 99а, 105б, 113б, 134а, 144а, 145а, 152б, 154б
Фаридун, «Шоҳнома» қаҳрамони — 116б, 160а
Фарҳод — 27б, 139б
Фирдавсий — 45б
Фирӯзбахт — 96а
Халилбек Апардий — 39б, 40б, 52б, 53б
Халил Султон, амирода — 91а, 98б, 133а
Халил Султон ибн Хусайнбек — 56б
Халил ясовул — 79а
Ханки Қавчин — 107б
Хизр Хазиначи — 33б
Хизр Хожа Уғлон, хон — 112а, 114б, 115а, 184б, 185аб
Хирман — 44аб
Хитойи Баҳодур — 40а, 47а, 48б, 54б, 57б, 60б, 68аб, 70б, 72а
Хожа Абдулмалик — 86а
Хожа Абдулқодир — 148б, 185а
Хожа Амирзуддин Саъдий — 138а
Хожа Али Муъаййид, сарбалдор — 80а, 95а
Хожа Аҳмад Йассавий — қараг: Шайх Аҳмад Йассавий
Хожа Имомиддин Воиз — 103б
Хожа Масъуд Сабзаворий — 138б, 152а
Хожа Рукниддин Саъид — 102б
Хожа Юсуф — 58б, 63а
Хожа Шайхзода — 63б
Хожа Шайх Қавчин — 111б
Хожа Юсуф — 109а
Хожа Ҳожи Муҳаммад Бандирирӣ Хаттот — 95б
Ҳолид ибн аз-Валил — 157а
Ҳонзода (яна қараг: Севинбека), Оқ Суфий қизи — 64а, 65аб, 70а, 91а, 116а, 145б, 184аб, 185а
Хон Саъид ибн Хусайнбек — 56б
Худооди Хусайний — 67а, 92б, 106б, 114а, 117а, 120а, 125а, 126а, 168б, 169аб, 186аб
Хумори, Тамуханинг иниси — 77а
Хумори, ясовул — 63а
Хусрав, Фирдавсий «Шоҳнома» қаҳрамони — 121а
Чингизхон — 6аб, 63а, 166б
Чингағойхон — 5б, 61б, 72а, 116аб
Чўғом Барлос ибн Элон ибн Умар ибн Лола ибн Қорачор нўен — 15а, 57б
Чулшон Мулк ого — 134а, 153б, 165аб
Чўпон Сарбалдор — 54б
Шавқал — 175б, 176аб
Шадоди Ол — 100б
Шайх — 155а
Шайх Абуллайс — 61а
Шайх Али Аргун Барлос — 89а
Шайх Али Балдахоний — 50а
Шайх Али Баҳодур — 41а, 42а, 48б, 53а, 57б, 60б, 63аб, 69а, 78а, 83б, 84аб, 85а, 86аб, 87а, 91б, 92б, 95а, 97б, 98а, 99а, 102б, 106б, 107а, 110б, 112б, 126а, 132аб, 133а, 135а, 147а, 149б, 182б
Шайх Али Бесуд — 92б
Шайх Али Муса — 132а
Шайх Али Уйрат — 150а, 152б
Шайх Аристон — 147а
Шайх Аҳмад Йассавий — 185б
Шайх Баҳдул — 149б

Шайх Бурхонуддин Қилич — 69а
 Шайх Довуд Туркман — 122а
 Шайх Иброҳим — 97а, 177а
 Шайх Довуд Сабзаворий — 81а, 86б
 Шайх Йаҳё Хуросоний — 87а
 Шайх Маслаҳат Хужамдий — 117б
 Шайх Микойил — 135а
 Шайх Муҳаммад, Байн Сулдуз угли — 24а, 33б, 44аб, 51а, 52а, 53б, 54б, 56б, 63б, 66а, 67б, 140а,
 Шайх Муҳаммад Муъаййид — 62б
 Шайх Нуриддинбек Сари Буга — 141а, 165а, 175аб, 178б
 Шайх Сода — 148б
 Шайх Темур Баҳодур, Оқ Темур угли — 104б, 107а, 120б, 145а
 Шайх Темур Сулдуз — 126б
 Шайх Увайс — қаранг: Султон Шайх Аҳмад Увайс Жалойир
 Шайх Шамсуддин Кулор — 154б, 180б
 Шайх Шаҳсувор — 134б
 Шайх Ҳасан Жувайний — 6б
 Шайх Ҳасан, ҳоким — 95б
 Шайх Ҳожи Қиморий угли — 145а
 Шайхзода Соғаржи — 86а
 Шанарбека, Ўзбекхон қизи — 64а
 Шамсуддин Аббос — 87б, 90а, 107б, 114аб, 116б, 117а, 134а, 144а, 170б, 187аб
 Шамсуддин Алмолигий — 166аб
 Шамсуддинбек — 28аб, 29а, 66б
 Шамсуддин Раҳдор — 136а
 Шамсуддин Уч Қаро — 86б, 129а
 Шамъин Жаҳон, Хизр Хожжахон угли — 184б
 Шарафуддин Али Йаздий — 2а
 Шер Баҳром — 20аб, 22б, 24б, 26а, 27б, 28а, 31б, 32а, 33аб, 34а, 64б, 99а
 Шингум ишён — 22б, 28а
 Ширвон — 229аб
 Ширинбека ого — 35б, 38а
 Широул — 28а, 43б, 43б
 Шонур Зул Ақтоф — 136а
 Шоҳ Баҳовуддин — 186б
 Шоҳ Жалолуддин — 108аб
 Шоҳ Йаҳё (яна қаранг: Йаздошох Йаҳё) — 106а, 136б, 137аб, 138аб, 142а
 Шоҳ Лашкаршоҳ — 186б
 Шоҳ Малик Барлос, Ғиёсуддин Барлос угли — 100а, 149б, 179аб, 183б
 Шоҳ Малик Тархон — 114б
 Шоҳ Малик Қиличқай угли — 124б
 Шоҳ Мансур — 104а, 136аб, 137аб, 138аб, 139а, 140аб, 141аб, 142аб, 143аб
 Шоҳ Муҳаммад — 54б
 Шоҳруҳ мирзо — 73а, 98б, 110а, 118аб, 131а, 133аб, 134а, 139б, 141а, 143б, 149б, 150б, 156б, 158аб, 163аб, 164аб, 180аб, 182аб
 Шоҳшоҳон — 154а, 177б, 178аб
 Шоҳ Шужоъ — 84аб, 93а, 101а, 104а, 106а, 136б, 142аб, 143а, 154а
 Шоҳ Қутбуддин — 87б, 88аб
 Шунқор Жирғату — 63б
 Эли Берди Бахший — 110б
 Элчи Бугай Сулдуз — 29б, 30б, 37аб, 42а, 50б, 53а, 56б, 67б, 63б, 68аб, 70б, 75б, 78а, 86б
 Элчи Буга, ўзбек — 72а
 Эмин — 27а
 Юнус, алайҳиссалом — 152б
 Юсуф, алайҳиссалом — 24б
 Юсуф Суфий — 64аб, 74аб, 75аб
 Юсуф Улжайту — 109а
 Юсуф Хожабек — 26а
 Ҳадайдхон — 6а, 116а
 Улан Буга — 112б
 Улжай Буга Сулдуз Баҳодур — 9б, 10а, 17а
 Улма Буга Маҷалначи — 182б
 Улжай Туркун ого — 17б, 18б, 26а, 30б, 32б
 Унгаржоқ Хожибек угли — 29б
 Ҳра Хотун — 31аб
 Ҳриак Темур — 60а
 Ҳртоқ — 167а
 Ҳрунг Темур — 73б, 97б, 98а
 Ҳрус Буга, Сари Буганинг иниси — 77а, 78б
 Ҳрус Хожа — 73б
 Ҳрусхон — 68б, 71аб, 72аб, 73а, 74а, 118б, 170а
 Ҳрус Ҳақ Қиёт — 125б
 Ҳтургу — 173аб
 Қадоқ Хотун — 116а
 Қазғанбек (амир Қазған) — 5б, 6а, 7аб, 8аб, 8аб, 9а, 12а, 49а
 Қазон Буга — 36б
 Қазончи Баҳодур — 71а, 167а
 Қазонхон — 5б, 6а, 56б, 175а
 Қайдухон — 65а
 Қайн — 123б
 Қайсар Рум — 260аб, 261аб, 262аб, 263аб
 Қамариддин, баҳрин — 86аб, 117а, 117б
 Қамариддин, дуглат — 49б, 66аб, 67б, 68аб, 69аб, 70аб
 Қаратлоқбек — 58а
 Қараттубек — 9б
 Қаро Куптак — 72б
 Қаро Муҳаммад — 99б, 100а, 140б
 Қарончи — 94а, 98а
 Қаро Усмон Туркман — 99б, 158б, 159а, 170б
 Қароқон Баҳодур — 111б
 Қаро Қинду — 57б
 Қаро Қиндука Барлос — 32б
 Қирил Мир Али Уйрат — 152б
 Қийғубек — 125б
 Қиморий Иноқ — 57б, 92б, 95б, 145а, 186б
 Қиморий Йасаул — 122а, 141а
 Қимор Тақув — 114а
 Қиморшоҳ Барлос — 78б
 Қирон Буга Арслон — 57б
 Қишлиқ — 63а
 Қози Абдуллатиф — 95б
 Қози Ғиёсуддин — 95б
 Қорачор ишён — 19б, 65а
 Қочули Баҳодур — 3а
 Қумрий — 46а
 Қусам ибн ал-Аббос — 86а
 Қутба Тархон — 111б
 Қутбуддин, амир — 186б
 Қутлуг Буга, Ҳрусхон угли — 71а
 Қутлуг Темур — 9а
 Қутлуг Темур Угли — 118а
 Қутлуг Туркун ого — 18б, 36б, 67а, 81б, 86а
 Қўйричақ Уғул — 170а

Қўлиноқ Баҳодур — 126а
Қўртқа хотун — 65а
Ғайрухон — 174а
Ғиёсуддин Барлос — 100а, 143а
Ғиёсуддин Тархон — 63а, 73а, 114а, 129б, 141а,
143а, 152б, 170б, 182б, 184б
Ғурийбек, Малик Ғиёсуддин ўгли — 85а
Ҳазор — 46а
Ҳазрат соҳибқирон, (шунингдек, соҳибқирон) —
12аб, 13аб, 14аб, 15аб, 16аб, 17аб, 18аб,
19аб, 165б, 166аб
Ҳайдар Андохудий — 21аб, 26б
Ҳамди — 28б, 68б
Ҳамза, Мусабек ўгли — 77а
Ҳамидбек — 15б, 24а, 25а, 26аб, 27а, 28а,
113а, 123аб
Ҳарйамлик, Едгор Барлос ўгли — 124а
Ҳасанбек — 125б, 150аб, 151аб
Ҳасан Жовдор — 117а, 124б, 182б, 186б
Ҳасан Суфий — 182б
Ҳасан Чигдовул — 165б
Ҳизр, алайҳиссалом — 14а
Ҳизрбек — қаранг: Ҳизр Йасурий
Ҳизр Йасурий — 10а, 12аб, 13а, 13б, 14аб, 32б,
56б, 61а
Ҳизр Йасурий ўгли Исҳоқ — қаранг: Исҳоқ,
Ҳизр Йасурий ўгли
Ҳинду Хожа — 29а, 42а
Ҳиндука Барлос — 21а
Ҳиндушоҳбек — 34б, 41б, 42а, 53б, 82б
Ҳинду Қарқара Қипчоқ — 53б, 54б, 143а
Ҳожид Барлос ибн Нуралқи ибн Намула ибн Йасу
Мунка ибн Қорачор Нўён, яна қаранг: амир
Ҳожид — 9б, 11а, 13б, 14б, 14аб, 15аб, 40б,
76б, 80б
Ҳожидбек — 75а
Ҳожидбек Арканут — 10б, 13б, 28а, 49б, 66а,
105а
Ҳожидбек Жета — 117а, 118а
Ҳожидбек Жонқурбони — 111б, 112а
Ҳожид Вазир, навкар — 62аб
Ҳожид Маҳмудшоҳ Йасурий — 32б, 57б, 134а,
144а
Ҳожид Муҳаммад, туркман — 17б
Ҳожид Муҳаммадшоҳ Йасурий — 11б, 113а
Ҳожид Сайфулдинбек (яна қаранг: Сайфулдинбек
Никударий) — 188б, 172аб, 174б, 175а, 179аб,
180аб, 183аб, 184аб, 186а
Ҳожид Сайфулдин ўгли Сайфулмулк — қаранг:
Сайфулмулк, Ҳожид Сайфиддин ўгли
Ҳожид Хожа — 83б, 84б, 91а
Ҳотам Той — 2а
Ҳуббий Хожа — 129а, 132а
Ҳусайн Барлос Баҳодур — 35б, 36б, 57б, 66б,
67а
Ҳусайн ибн Али — 148а
Ҳусайнбек — қаранг: Ҳусайн ибн Мусалло
Ҳусайн ибн Мусалло ибн Қазаганбек, амир Ҳу-
сайн — 10а, 12аб, 13аб, 15б, 16аб, 17аб,
18аб, 19аб-22аб-39а, 43аб, 56б, 58аб, 64б,
89б
Ҳусайн Малик Қавчин — 168б
Ҳусайн Суфий Тунгдай ўгли — 31а, 61б, 62аб,
63аб, 63аб

Ҳусайн ўгли Қарончи — 20а

ЖУГРОФИЙ НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Абарқуҳ — 106а, 107а, 136б, 137б, 138б, 143а
Абаса, мавзъ — 173б
Аббодон — 256аб
Абдуллоҳ ариғи — 21а
Абивард — 82а, 91б, 131а
Абла, жангал — 171а
Абхаз, улка — 232а, 283б, 274аб
Ава — 135а
Авзъ гузори — 54а
Авник — 99б, 159аб, 160аб, 161аб, 162аб, 170б,
171б, 171а, 177б
Авҳар — 175а, 176аб
Адалиша — 267а, 270б
Аёзлиқ саҳроси — 274а
Ажам — 166б
Ажзу Маскант — 96а
Ажудан — 198а, 203а
Азоқ — 171б, 172а, 175б
Айаслиқ — 272а
Айвонак, кент — 224б
Аййуб пайгамбар мазори — 315а
Айнтоб, қалъа — 237аб, 238б
Айқан Сури суви — 112б
Айғир ёли, кечук — 122а
Акка — 246а
Алақул — 226а
Аланийя — 267а
Аланчуқ, қалъа — 99аб, 158аб, 159а, 165б,
177аб, 178а, 180аб
Алачу, қалъа — 20б
Албура, тоғ — 97а
Алиобод — 47б, 296а
Алиобод, *Сугда* — 311, 312б, 313б, 314а.
Алиш — 72а
Аллон, вилоят — 175б
Алмолиғ — 117а
Ало Қиё, кечук — 114б
Амаруни, қалъа — 200б
Амсийя — 278а
Амур — 272б
Аму суи, Амударё — 7а, 11а, 15б, 29б, 30а,
34б, 35а, 39а, 40аб, 41а, 53б, 58б, 106а,
109а, 131б, 180б, 182б.
Амуя, кент — 38а, 296б
Анбор тепа — 110б
Ангор — 15а
Ангвон — 134б
Андароб — 9б, 187б
Андигон — қаранг: Андижон
Андижон (Анжуқон) — 68б, 104б, 105аб, 110аб,
114а, 115б, 116б, 117а
Андхуд — 6б, 68а, 77а, 182б.
Анжо, қалъа — 58б
Анқурийя — 262аб, 263аб, 264аб, 265аб, 266б
Антакийя — 238а
Арабистон — 268а
Арабон, мавзъ — 220а
Аранқош, дарё — 226б
Арас суи — 95б, 97б, 285а

- Ардабил — 976, 1706, 1786, 2806
 Арж суйи — 111а
 Аржатов — 117а
 Арзин — 159б
 Аршижон — 99б, 159а, 162а, 260аб
 Арзирум — 99б, 260а
 Арманзамини — 285а
 Армон, тоғ — 145а
 Арпа ёни — 66б
 Аррон — 253б, 285а
 Арсаф, чўл — 19б
 Арзаникур — 114а
 Аргун суйи — 139а
 Арҳанг — 6а, 9а, 22а, 45б, 52б, 52а, 54б, 109а
 Асаиди, қалъа — 202а
 Асвод — 197б
 Асвоқ — 274а
 Аси суйи — 247б
 Асика, мавзъ — 220а
 Асин майдон — 23а,
 Асин — 155а
 Астинуе — 267б
 Астробод — 92б, 93а, 131б, 135а
 Аспара — қаранг: Ашпара
 Атил суйи (Волга) — 127аб, 169б, 170аб, 175аб
 Атина — 272б
 Атоқабригўй — 119б
 Аҳроз, кент — 220б
 Аҳсибат — 105а
 Аҳлот — 100а, 158б
 Аҳсибат суйи — 105а
 Ахтадек тур — 113а
 Ачук Зарнуқ — 110б
 Ашқалча — 8б
 Ашқужа, вилоят — 175б
 Ашпара — 185аб, 186а
 Аҷар, мавзъ — 27б, 111а, 129а, 309а
 Ақуби, мавзъ — 38а,
 Ақуқа — 162б
 Ақлоқ суйи — 255а, 289б
 Аҳли, мавзъ — 174а
 Аҳроп тоғи — 174а
 Бавон, дара — 140а
 Бадахшон, шаҳар (Файзобод) — 51а
 Бадахшон, улка — 7а, 10а, 12б, 22б, 48аб, 49б, 50а, 54б, 111а, 187а
 Бадра — 228б
 Бадробод, қалъа — 86б
 Бадғис — 77а
 Базтол, вилоят — 164б
 Байлақон — 284б, 285а, 286аб
 Байрут — 241аб
 Банса — 228б
 Балжувон — 22б
 Балхасири — 271а
 Баложар — 115а
 Балоривод — 289б
 Балх — 7а, 10а, 20б, 21аб, 22а, 29ю, 48аб, 49а, 52аб, 53б, 54б, 57аб, 59аб, 77а, 90б, 108б, 109а, 111а,
 Балли Амир — 106а
 Банди моҳи — 170б
 Банди осор — 149б
 Баракатон — 91б
 Бардаъа — 254б
 Бардаъ — 97аб
 Байла, қарйа — 215а
 Бақари — 213б
 Барака Ғуриён — 66а
 Барсин, гузор — 45б
 Басари — 156б
 Басра — 148б, 151б, 152а, 280а
 Батнир, ҳисор — 198а
 Баъалбакк — 238а, 241а
 Баъқуба — 250а
 Бақлон, Боллон — 9б, 19б, 20а, 30а, 62б, 109аб, 131а, 187б
 Бақрон, қўфрук — 201б
 Бағдод — 95а, 134б, 145б, 146аб, 147а, 148аб, 149аб, 152а, 177аб,
 Бағдодак, ариг — 107а
 Бағлон, яна қаранг: Бақлон — 179б
 Баҳра — 213б
 Баҳрия — 1489б
 Баҳробод, саҳро — 112а
 Бева, мавзъ — 53б
 Бергама — 271б
 Беш Бармоқ, саҳро — 144б
 Бешкент — 174а
 Бешбехон — 228б
 Биёҳ суйи — 19б аб
 Билан, мавзъ — 111б
 Биегом — 292б
 Биеутун, тоғ — 134б
 Биҳишти, қалъа — 237аб
 Бобал-фаролис — 245а
 Бовард — 83б
 Бой, йайлоқ — 226б
 Бойсуи — 33а
 Боку — 144а, 177аб
 Болу, қалъа — 178б
 Болчинкии — 171б, 175б
 Бон — 67а
 Бону — 193а
 Борон, жилга — 190б
 Ботмон — 153б, 158а
 Бони Хотун, дарбанд — 134б, 136б, 148б
 Бош Тоғ — 173б
 Бошқирд, вилоят — 175б
 Боязид, қалъа — 99аб
 Боғи Баланд — 297а
 Боғи Биҳишт — 110а, 296б
 Боғи Дилқувво — 185аб, 297а
 Боғи Зогон — 79б, 183а
 Боғи Майдон — 142б
 Боғи Чинор — 296б
 Боғи Шимол — 181б, 182аб, 297а
 Булар жангали — 170а
 Бўзод, қалъа — 173а
 Булуғгур суйи — 44а
 Булғор — 316б
 Бурдалиқ — 35б, 36а, 40а
 Буржи Тоҳир, *Даманиқда* — 245а
 Бурса — 266б, 267а
 Бурҳон, саҳро — 144а
 Бухоро — 9б, 18б, 38а, 39аб, 40б, 62б, 68б, 74а, 81а, 82а, 105б, 110а, 115б, 116а, 130б

- Бухориндон — 186
 Бутум Ойкул — 706
 Бурбиш — 112а
 Бўри кечук — 122а
 Бўружирд — 135а
 Буст — 89а
 Бўгоқум — 1746, 1756
 Вазиробод — 208а
 Вали, йайлоқ — 134а
 Ван — 100аб
 Варомин — 138а, 180а
 Вастон — 100аб
 Вахш суйи — 108а
 Верден — 2726
 Вируна — 2726
 Восит — 1486, 1516, 152а, 252а
 Ганбузак, жылга — 1446
 Ганг дарёи — 209аб, 210аб, 211аб, 212аб
 Гандар — 2136
 Ганжа — 2546
 Ганжанфу — 2266
 Геран — 82а
 Гердху, қалъа — 926
 Гармруд — 1356
 Гармсир — 196, 26а, 1376, 138а, 1446
 Гармсир, *Форса* — 1536
 Гармсир Хирмаид — 18аб, 138а
 Гарни — 956
 Гага, мавзъ — 208а
 Герела — 2676
 Гету — 96а
 Гилонот, Гилон — 976, 101а, 288а
 Гирбол — 138а, 183а
 Гиря саҳроси — 288а
 Гов Қуриш — 916,
 Гулистон, бог — 227а
 Гулистон, орол — 275а
 Гулхандон, қалъа — 291а
 Гулшан — 2906
 Гур — 292а
 Гуржистон, Гуржи — 96аб, 1626, 1646, 2276,
 249аб
 Гурзвон — 68а
 Гўзал ҳисор — 2716, 272а
 Дабусива — 314а
 Давлатобод, бог — 2216
 Давлима (Дайламининг қўлиги) — 288а
 Дажла суйи (яна қаранг: Мосул суйи) — 1466,
 1496, 150а, 1556, 157а
 Дайр, булог — 218а
 Дакалак, мавзъ — 63а
 Далба Йайлоқ — 586
 Дамашқ — 147а, 2396
 Дамашқ, мавзъ (Самарқандда) — 1336
 Дандона суйи — 2186, 219а
 Дара (Дарян Нихом) — 108а
 Дарян Артинч — 50а
 Дарангиз — 21а, 546
 Дарангиз суйи — 546, 296а
 Даралзар — 956
 Даран Кубла — 2106, 211аб, 212аб
 Даран Хамша — 227аб, 228аб
 Даранлу — 2726
 Даранлу, қалъа — 1766
 Дарбанд (яна қаранг: Дарбанди Боку) — 94а,
 976, 98а, 166аб, 167аб, 1706, 1756, 176аб
 Дарбанди Арғунпоҳ — 826
 Дарбанди Боку — 144а, 167а, 177а, 177аб
 Дарбанд моҳи — 100а
 Дарбанди Оҳанин (қаранг: Ҷаҳлага) — 126,
 13а, 156
 Дарвеш қўпруги — 92а
 Дарвоз — 108а
 Дарганин — 1776
 Дарёи Афраниж — 246а
 Дарёи Мағриб — 2676
 Дарёи Қўлаум — қаранг: Қўлаум дарёи
 Дашти Ҷаҳо — 1446
 Дашти Калора — 2946, 295а
 Дашти Қўланк — 22а, 246
 Дашти Хазар — 1756
 Дашти Қипчоқ — 686, 706, 726, 73аб, 976,
 1066, 1076, 1176, 129а, 130а, 1656, 166аб,
 171аб, 1756, 1776, 178аб
 Даҳна, қалъа — 896
 Даҳча, дарвоза — 826
 Дебалпур — 194а
 Демованд — 287а
 Дехбид — 137а
 Деҳистон — 916
 Деҳли — 110а, 187аб, 198аб, 202аб, 203аб,
 204аб, 205аб, 206аб, 207аб, 208аб, 212аб.
 Деҳи Улвий — 1436
 Дивербакр — 152аб, 1536
 Дизақ — 26а, 44аб,
 Дизфул — 136а
 Дилқушойи боғи — қаранг: Боғи Дилқушо
 Дилқушо кушки — 2216
 Домғон — 926, 134а
 Дори Занги — 56
 Доробжирд — 183а
 Дорулфатх, тям — 267а
 Дубандор — 2286
 Дубшин Йўлдуз — 114а
 Дудонга суйи — 104а, 1386
 Дулбарчин, манзил — 221а
 Дулбуржи, мавзъ — 296а, яна қаранг: Дул-
 барчин, манзил
 Дурип, мурғзор — 1906, 191а, 1926
 Дурун, қалъа — 916
 Етти қудуқ — 44а
 Ёбқут — 114а
 Ён Булоқ — 146а
 Ерқўрғон — 226а
 Ҷебал Ҳамро — 2566
 Ҷавим — 140а
 Ҷавн суйи — 2026, 203а, 2046
 Ҷадрепи, ариг — 107а
 Ҷажарим — 2926
 Ҷазира — 1536
 Ҷайрон Қаниш — 726
 Ҷайҳун (яна қаранг: Аму суйи) — 7а, 9а, 12а,
 216, 366, 496, 506, 50а, 546, 576, 58а, 61а,
 626, 936, 946, 1066, 1306, 131а, 132а, 164а
 Ҷаку — 105а
 Ҷакур — 291а
 Ҷалолний қўли — қаранг: Ҷару қўли
 Ҷамжал — 256а

Жамму, кент — 216а
 Жамму, улка — 215а, 216аб
 Жамму суйи — 216аб
 Жамула суйи — 194б
 Жангалестон — 162б
 Жанжон, кент — 196б, 197аб
 Жарбодикон (Гулпойгон) — 102б, 143б, 279б
 Жаржан — 140а
 Жармикон — 85а
 Жарм суйи — 50а
 Жарм уқбаси — 50а
 Жару чўли — 194а
 Жарун, жазира — 183б
 Жаҳрум — 183б
 Жагату суйи — 252б
 Жаҳаннам дара — 293а
 Жақжарон суйи — 295б
 Жагар, қариа — 295б
 Жаҳвол — 197б
 Жаҳон, мавзъ — 215б
 Жаҳонгушпой — 221б
 Жаҳоннамой кўшки — 221б
 Жаҳоннамой, мавзъ — 202б
 Жаҳонпаноҳ, даҳа, Деҳлида — 207б, 208а
 Жаҳоншоҳ, қишлоғ — 221а
 Жета — 10б, 11б, 12аб, 13б, 15б, 16аб, 20б, 21а, 22б, 23а, 25а, 26б, 27аб, 28б, 29аб, 30а, 32а, 43б, 44б, 45аб, 46аб, 49аб, 50а, 59б, 60аб, 66аб, 68аб, 69аб, 70б, 86аб, 105аб, 114аб, 115аб, 116б, 117а, 183б
 Жилов — 292б, 293а
 Жилувун, мавзъ — 91б, 134а, 290а
 Жимжимол — 134б, 229а
 Жирбату — 154б
 Жовидон суйи — 139а
 Жол — 196аб
 Жол суйи — 19б аб
 Жом — 6б, 77б, 224а, 295б
 Жувайи — 15б, 80б
 Жукалак — 105б, 106а
 Журжон, вилоят — 193а
 Журжон суйи — 91б, 131б
 Жўсақ — 156б
 Жўйбар — 41а
 Жўйи Зар — 130б, 131а
 Жўйи Моҳигир, ариқ — 190б
 Жўйи нав — қаранг: Жўйи Моҳигир
 Жўйиқий — 17б
 Занжир Сарой — 57б, 67б, 75б, 93б, 106а, 175а
 Зарнуқ — 302б
 Заҳра саҳроси — 139а
 Зиёулмулк, кент — 95б
 Зинда Пил Аҳмад Жом мазори — 224а
 Зовулистон (Зобулистон) — 90б, 129а, 148б
 Зол суйи — 135б
 Иброҳим Малик мазори — 222б
 Ижал суйи — 79а
 Ианик — 268б
 Ийик (Ик), дарё — 122б
 Ила (Или) суйи — 66б, 114б, 117а
 Илма Қуруқ, мавзъ — 144б
 Илон ўти — 301а
 Ингур суйи — 232а
 Ирбил — 150а, 152б
 Ироқ — 102б, 106а, 112а, 134а, 136аб, 137а, 148б, 175а
 Ироқи Араб — 149а, 151б, 152а
 Иртиш суйи — 113б, 117аб
 Искандарийа — 270а
 Исрайца — 171а
 Исси Кул — 86б, 117а
 Истанбул — 268б
 Истаҳр — 137а, 153б
 Исфароин — 80б, 292б
 Исфаҳон — 102б, 103аб, 104а, 106а, 136аб, 137аб, 142а, 143б, 144а, 178а
 Исҳақ қудуғи — 34б
 Ит Ичмас — 113а
 Ихтиёриддин, қалъа — 85б
 Ичин Йувеси, саҳро — 117а
 «Ишқалча», ҳисор — 80а
 Ишқамиш — 48б
 Ишор, мавзъ — 208б
 Ишқобод — 295а
 Ишбор, мавзъ — 13б
 Йабағу — 71а
 Йазд — 106а, 136б, 138аб, 143а, 177б, 178а, 267а
 Йайиқ (Ўрол), дарё — 122а, 128б
 Йалгон, мавзъ — 173аб
 Йалғузбоғ — 38б
 Йалғуз Йағоч — 108а, 116б, 131а
 Йасси — 67а, 111а, 185б
 Йасси (Туркистон) — 301а
 Йасси Дабон — 131а
 Йилон, мавзъ — 106б
 Йиланчуқ — 119б
 Йом, работ — 193а, 186б
 Йом суйи — 26а, 43а, 47а
 Йўддуз — 114аб, 115а
 Йўлғун суйи — 262б
 Йўл Хожа ағо — 302б
 Йўлуқтуқ Азуқлуқ — 170а
 Кабтар — 267б
 Кабуджомо — 84б
 Кайтув, мавзъ — 114б
 Калин суйи — 202б
 Калобод дарвозаси — 39б
 Калора Дашти — қаранг: Дашти Калора
 Калот — 80а, 82аб, 83аб, 111б
 Калпин — 226а
 Камох, қалъа — 259б
 Канбату — 146б
 Кандибодом — 27б
 Канди Шайх Муборакшоҳ — 220а
 Каноран ҳавзи об, мавзъ — 200б
 Каньон — 238а
 Карак — 238а
 Карамон — 233а
 Карбало — 147а, 149б
 Карбало дашти — 147а
 Каркарет, вилоят — 214а
 Каркас, уқба — 50а
 Кармина — 68б
 Картин, қалъа — 281б, 282аб
 Катиди — 268б
 Катта Зоб — 152б

Катур — 1876, 188аб, 189аб
 Кач — 89а, 183б
 Кач Хус — 139а
 Каш — қаранг: Кеш
 Кашм — 50а
 Кашмир — 194а
 Қабба — 556, 61а, 70а
 Қаҳар суйи — 201б
 Керай, ариқ — 63а
 Кермон — 104а, 106а, 136б, 143а, 178а
 Кету — 96а
 Кеш — 3а, 10б, 11аб, 12аб, 13б, 15б, 17б,
 18аб, 23аб, 23б, 24а, 31а, 42б, 43а, 47б,
 48аб, 49б, 52аб, 53б, 57б, 59а, 70а, 72б,
 75б, 76а, 81б, 110аб, 116а, 121а, 154б, 164а,
 182аб, 186б.
 Кив, қалъа — 135а
 Киристон — 293а
 Киркук — 152б
 Кирмиён — 233а
 Кирмоч — 220а
 Кичик Бурлаг — 270б, 271б
 Кичик Йулдуз — 115б
 Кичик Тоғ — 119а
 Кобул — 12а, 48б, 49б, 62б, 86б, 109б
 Кобулистон — 48б, 129а
 Коэрун — 142а, 183б
 Конигил — 30б, 129а, 184б
 Кот — 61б, 62б, 64б, 68б
 Кофуристон — 105б
 Кохта, қалъа — 235б
 Кошон — 135б, 136а
 Кошгар — 115б
 Кубла дараси — қаранг: Дарам Кубла
 Кула, қалъа — 172б, 173а
 Кумбуча — 144б
 Кумишкент — 47б
 Кум Ҳамид — 269а
 Куран, мавзъ — 115б
 Курдистон — 101а, 134б, 135а, 136б, 145б,
 154б, 154а, 158б, 179а
 Курлон — 295б
 Курду — 145а
 Кур суйи — 97а, 98а, 165а, 177а
 Кусяи, қишлоқ — 226б
 Кусуӣ — 77 б
 Кутаҳийа — 267б
 Кутла, шаҳар — 208а
 Кушеш тоғи — 268а
 Қуюнбоғ — 226а
 Қуйитан — 106а
 Қуқалдара очиги — 43а
 Қуқари — 196аб
 Қуқа Қалъа — 89а
 Қуқар — 114а
 Қуқнак мавзъи — 20б, 43б
 Қуқуба — 86б, 117а
 Қуқча тенгиз — 98б, 254а
 Қуқхисор — 267б
 Қунгуз — 114б
 Қуқсар, суӣ — 256б
 Қуқла, қуқрук — 201б
 Қуқранг — 39а
 Қурчин — 111б
 Қуқсатор — 159б
 Қуқи Маволи Тарка — 103б
 Қуқча Малик — 296б
 Қуқшак — 183б
 Қуқши Аргуи — 295а
 Қуқши зар, йайлоқ — 178а
 Қуқши Чупон — 135а
 Қуқши чеканиши — 258а
 Қуқшак суйи — 47б
 Қуқхистон (Қуқхистон) — 7б, 79б, 183а
 Қуқхижути, тоғ — 194б
 Қуқхимард — 19б
 Қуқхи Сулаймон (Сулаймон тоғлари) — 187а
 Қуқхруд — 290а
 Лағмон — 109б
 Лаҳовар, вилоят — 216б
 Лаҳовар, шаҳар (Лоҳур) — 216б, 217а
 Лор вилояти — 295а
 Луни, ҳисор — 202б
 Лури Бузург — 94б, 95а, 138б
 Лури Кучек — 94б, 95а
 Луристон — 94б, 135а, 136б, 143а
 Луғмон Қалогӣ, мавзъ — 250б
 Мақсил, Мосул — 250аб
 Мадина — 194а
 Мадоин — 250а
 Майдон — 156б
 Майдон, Деҳли дарвозаси — 206б
 Майноур — 213б
 Мақас, вилоят — 175б
 Мақка — 5б, 194а
 Малус — 137б
 Мамақту, вилоят — 174б
 Манқара — 135б
 Мақдали — 228б, 250а
 Манушон, қалъа — 183б
 Манур, кент — 21б
 Маранд — 95б, 198б, 158б
 Марв — 39б, 133б, 296б
 Марваруд (яна қаранг: Мурғоб) — 77б
 Марвиет, ҳисор — 137а
 Мардин — 153аб, 154аб, 155аб, 156аб, 161б,
 179б, 248б, 249аб
 Мароға — 101а
 Марун — 135б
 Масжили Умаййя — 245а
 Масқав — 171б
 Мақхоз — 94б
 Мақшиейя — 271аб
 Мақшаффа — 146а
 Мақмулбод — 165а
 Мақрижирд, мавзъ — 179б
 Мекрон — 19аб, 89а, 183б
 Мендурае суйи — 271б
 Менгеша — 233а
 Меҳон — 139а
 Меҳриарон — 158а
 Мина — 290б
 Миқфорикин — 138а
 Мика, қалъа — 176б
 Милан суйи — 202б
 Мина, қалъа — 183б
 Мингқул — 163а
 Мингқамар, вилоят — 51а

Мингкермон — 171а
 Миноран арус, Миноран байзо — 247а
 Мират, қалъа — 208б, 209а
 Миср — 148б, 149а, 153аб
 Мованд — 291а
 Мованд тоғи — 295а
 Мовароуннахр — 8б, 8б, 10аб, 15аб, 16аб,
 20б, 34б, 41а, 49б, 61б, 94б, 104б, 105а,
 106а, 164а, 175а.
 Можар, вилоят — 175б
 Мозандарон — 80б, 81б, 82а, 84б, 86б, 90б,
 91аб, 93б, 133а, 134а, 148б
 Мосул — 150а, 153а, 155б
 Мосул суйи — 152б
 Мохон — 18а, 34б, 38аб, 40б, 41аб, 47а, 48б,
 82а, 131а, 133б, 134а, 296б
 Моҳашахр — 269а
 Моҳона — 131б, 132аб
 Мудула, мавзъ — 208а
 Мулауд — 114б
 Муик (яна қаранг: Балжувон) — 9а
 Муик қалъаси, Ҳиндистонда — 201а
 Мунсор, мавзъ — 215а
 Мурчил — 136б
 Мурғоб — 7а, 10а, 77б, 85б, 86б, 91а
 Мухолиж — 268б, 271а
 Мухолиж мургзори — 268б
 Муш саҳроси — 100а, 158а
 Мўлтон — 187аб
 Мўтулстон — 105а, 100б, 112а, 113б, 114аб,
 184б, 186аб.
 Навбинжон — 139а, 140а, 142аб
 Навбинжон Шулистони — 228б
 Навқат — 41б
 Намақзор, мавзъ — 95а
 Наргис, қалъа — 176б
 Насаф — 30а
 Насибин, орол — 274б, 275а
 Насой (Насо) — 91б, 92б
 Нахчивон — 95аб, 99б, 177б
 Нахчол, мавзъ — 107а
 Нагар, қалъа — 193аб, 194а, 219аб
 Нагара, Шимолий Панжобда — 218а
 Нахрулганам — 286а
 Набулус — 238а
 Навбаи Бурен — 252б, 253а
 Навин, мавзъ — 253а
 Нажаф — 252а
 Нахчивон — 254а
 Наҳри барлос, ариқ — 258а
 Нейматобод — 289а
 Неҳованд — 95а, 135б, 177б, 178б, 179а, 280б
 Нисзий, мавзъ — 47а
 Нипопур — 77б, 80а
 Нойри Қўтали — 115а
 Нохушак, мавзъ — 220а
 Нур, қалъа — 290а, 295аб
 Об, дарё — 87б
 Оби Барйак — 221в
 Обулистон — 235а
 Одижавоз — 100а
 Одина масжид, қарйа — 296а
 Одун қўзи, мавзъ — 61а
 Озарбайжон — 94а, 95аб, 98аб, 100б, 144а,
 148б, 158б, 175б, 177аб
 Ойдин — 159а, 162а, 233а
 Ой Ёмур — 112б
 Ойша хотун суйи — 60б
 Олакўл — 113а
 Ола Тоғ — 99б, 157а, 158аб, 170б
 Олой — 52а, 54б
 Олтой — 109б
 Олгун Қурка — 117б
 Олгунтоил — 289б
 Ол Қўшун — 111б
 Омид — 157а
 Омуд — 93б, 131б, 132аб, 133а
 Омонқўх — 80а
 Омул — 93б
 Она — 149б
 Ороман Даҳанаси — 220а
 Отақум — 69б, 69б
 Отбоши — 66б, 69а
 Очққ Фарқат — 312а
 Оқ Булоқ — 145б
 Оқ Бугра, мавзъ — 96а
 Оқёр — 116а, 121б
 Ой Яйлоқ — 252б
 Оқ Қўтал — 45а
 Оқсаро — 289а
 Оқсарой, *Марақла* — 269б
 Оқсарой, *Мовароуннахрда* — 75б, 181а, 183а
 Оқсой — 145а
 Оқсув — 70б, 111б
 Оқсув дарёси, *Гуржистонда* — 227б
 Оқсулоғ — 301аб, 302аб
 Оқ Тақа — 270б
 Оқтом, *Озарбайжонда* — 177а, 225а
 Оқуй — 18б
 Оқшахр — 267а, 275аб, 276аб, 277а
 Оқ қиё — 38б
 Пан, вилоят — 175б
 Пандеҳ (Панжидеҳ) — 85б
 Панжқир — 190б
 Панилат суйи — 202б
 Панилат, шаҳар — 202б
 Параҳон — 290а
 Пашақол — 197аб
 Пил — 231б
 Пир Умар Нахчирбон мазори — 222а
 Пойи Мурғон — 7б
 Пойоб — 17б
 Пойтоғ, мавзъ — 66б
 Порсин — 117б
 Потил — 140б
 Пулма, кент — 202б
 Пуриён — 193а, 194а
 Работи Малик — 44аб, 68б, 296б
 Раджон — 85а
 Ражабпур, қалъа — 200б
 Рай — 92б, 93аб, 102б, 134а, 144а
 Рамла — 238а
 Раъсалтайин — 153а
 Раҳматоби (Обираҳмат) суви — 42б
 Ревтан — 42б
 Риза — 87аб
 Рова суйи — 218б
 Ром Хурмуз — 138б

Роҳи Тил — 1006
 Рудак суйи — 2216
 Ружард — 2796, 2806
 Рум — 144а, 171а, 177а6
 Рус, вилоят — 1706, 171а6, 1726, 1736
 Рустамдор, вилоят — 926, 936, 290а, 295а6
 Ругд — 846
 Руха — 153а
 Рўман — 2726
 Сабзавор — 66, 156, 80а, 81а6, 85а, 866, 87а, 138а6
 Саброн — 71а, 1046, 111а, 119а, 1286, 301а
 Савур — 1366
 Сапуқ Булоқ — 1776, 2906
 Сайда — 241а6
 Сайрам — 456, 61а, 105а, 303а
 Сайхун суйи (яна қаранг: Хўжаид суйи) — 436, 45а, 466, 47а, 52а, 536, 60а, 696, 71а, 72а, 105а, 117а, 1286
 Салим дарвозаси, *Шероҳда* — 137а, 142а
 Салмоқ — 101а
 Самангон — 1876
 Самарқанд — 9а6, 10а, 136, 16а6, 186, 26а6, 29а6, 30а6, 316, 32а6, 426, 43а, 44а, 46а6, 47а, 49а6, 536, 576, 616, 626, 62а6, 646, 65а, 66а6, 67а, 686, 696, 706, 72а, 73а, 746, 766, 806, 81а, 836, 85а6, 866, 886, 906, 916, 91а, 936, 956, 986, 99а, 1046, 105а6, 106а, 1076, 1086, 110а, 1116, 112а6, 1136, 1156, 116а6, 1176, 128а6, 129а6, 1306, 131а, 133а6, 1366, 142а, 143а, 1486, 1616, 162а, 164а, 1656, 1706, 1846, 186а6, 1876
 Самдук — 2726
 Сатова — 2316
 Сатона, мавзъ — 198а
 Самур суйи — 1666
 Санамдиз — 2926
 Сангус — 2726
 Свадат дарвозаси, *Шероҳда* — 137а
 Сарасати — 2006
 Сарахе — 406, 776, 82а, 916
 Сарбал — 10а
 Саржам — 2906
 Сарикъ Заан — 1116, 119а
 Сарикқамини — 1026
 Сарикқамини, *Жестада* — 226а
 Сарикқамини, *Райда* — 291а
 Сарикқамини, *Хуросонда* — 224а
 Сарик Қўрғон — 145а
 Сармолука — 956
 Сармуқ, қалъа — 137а
 Сароб, мавзъ — 2206
 Саробзон Бидак — 139а
 Сарой — қаранг: *Соли Сарой*
 Сарой мамлакати — 74а, 1236
 Сарой, шаҳар — 1716, 1746, 175а
 Сарухон эли — 271а
 Сафидиз, қалъа — 59а
 Сафмун, қалъа — 1446
 Саҳвал — 1976
 Сағарч — 426, 43а, 114а
 Сағмагон — 114а
 Сағминиш — 105а
 Саҳройи Муш — 158а6
 Сванет — 2316, 232а
 Севлич суйи — 167а6
 Сенстон — 966, 87а6, 88а6, 89а6, 906, 154а, 1776
 Семнон — 112а, 134а
 Сепоя — 626, 68а
 Сер, кент — 1316
 Сиб — 250а
 Сивасур — 158а
 Сивос, жилга — 2606
 Сивос саҳроси — 261а
 Сиёҳнаж, уқба — 2206
 Сим-сим — 174а
 Сина, мавзъ — 2526
 Синд — 1096
 Синд суйи (дарёси) — 187а
 Синани — 287а
 Сиржон — 104а, 106а, 1366, 1376, 1426, 143а, 1536, 1776, 178а
 Сирман — 19а
 Сирдамли — 2726
 Сиққон Дабон — 114а
 Сигнақ — 71а, 72а, 73а, 74а, 1046
 Сова, *Ҳиндистонда* — 2136
 Соли Кули — 1126
 Соли Сарой — 56, 9а, 22а, 27а, 29а, 30а, 31а, 386, 396, 456, 51а
 Солор Булоқ — 44а
 Сомиат, мавзъ — 219а
 Сонгур, қалъа — 1346
 Сорн — 936, 946, 1316, 132а6, 133а
 Сувалак, тоғ — 2126, 213а6, 214а6, 215а
 Сулангарон, мавзъ — 44а
 Сулаймон тоғи — 896
 Султон Арғу, йайлоқ — 183а, 184а
 Султон Майдон — 292а, 295а
 Султон Маҳмуд Работи — 90а
 Султон Шайх — 3026
 Султония — 93а6, 1346, 144а6, 1456, 155а, 1566, 1586, 159а, 1616, 164а, 165а6, 170а6
 Сури, ҳисор — 2676
 Сурхандуз — 258а
 Сурхоб, кент — 220а
 Сутқул — 1146
 Сутун, мазор, Деҳлида — 2076
 Суф, дара — 206
 Сутулгонлиг — 114а
 Табарак, қалъа — 1026
 Табаристон — 87а
 Табриз — 93а, 94а, 95а6, 1446, 1706, 185а
 Тавуқ — 1526
 Табдур суйи — 259а
 Тавила — 2296
 Тадмур — 2476
 Тазрак, қалъа — 1836
 Тайхон (яна қаранг: Таллиқон) — 22а
 Така эли — 271а
 Таллиқон — 30а
 Талоқи Фатми, кўпрук — 137а
 Талғун уқбаси — 291а
 Танақ, Тана суйи (Дон дарёчи) — 117а6
 Танги Боло — 58а
 Танг Зиндон, қалъа — 1836
 Танггун, вилоят — 97а

Тараблус — 238а, 240б
 Тарак суйи — 167б, 175б
 Тароз — 300б
 Тарра — 248аб
 Тартум, қалъа — 259б
 Татта — 218б
 Татковул — 226б
 Таламба, қалъа — 195б, 196а
 Тарун — 135б
 Тарқи — 167а, 175б
 Тахти Қароча, Самарқанд яқинидаги боғ — 186б
 Тахти Қароча, Шерозда — 104а
 Тева Буйни — 49б
 Термиа — 15аб, 21аб, 48б, 53б, 56б, 59аб, 63б, 75а, 80а, 90б, 105б, 107б, 187б
 Тертош — 114б
 Тижан — 253б
 Тикрит — 149а, 280б
 Тира — 272а
 Тири Мардон — 140а
 Тифлис — 96аб, 97а, 164б, 284б
 Товус, қалъа — 172б, 173а
 Тошён, қалъа — 183б
 Торим — 183а
 Томлиқ — 301а
 Тоткант — 10а, 296б
 Тош ариқ — 24а, 25а
 Тоши Хотун — 255б, 256а
 Тошканд (шунингдек, Тошкент) — 26а, 27б, 43б, 45б, 46а, 49б, 52а, 85а, 105а, 117аб, 128б, 133а
 Тошқўфрук — 22б, 23а
 Туббат — 218аб
 Тув Қўйи Мароғ — 113а
 Тумон тур, мавзё — 144б
 Туратур, Атил дарёсидаги гузар — 170аб
 Туркий Гармоба — 221а
 Туркистон — 58а, 84а, 114а
 Турон — 7аб, 76б, 77а, 81а, 82а, 94а, 102б, 115б, 137а, 149а
 Туронзамин — қаранг: Турон
 Туршиз — 83б
 Тус — 80а, 111б, 112а
 Тустар — 104а, 135б, 136аб, 179а
 Тустар саҳроси — 139а
 Тутак — 133б
 Тутлугпур, мавзё — 209б, 210а
 Тутлугпур, қалъа — 202аб
 Тухна саҳроси — 201а
 Тубал (Тобол), дарё — 121б, 122а
 Тулве — 117а
 Тум суви — 43а
 Тунгузлуг — 269б, 271б
 Туқат — 262а, 278а
 Тўгра Ўтлуг — 112б
 Ужан — 253а
 Уаун Ота — 302б
 Улуг Бурлат — 271б, 274б
 Улуг Йулдуз — 115б
 Улуг Тоғ — 119а
 Улуг қўл — 114а
 Улуг Юрт — 191а
 Уммон дарёси — 918б
 Урдён — 114б
 Урдум Сарой — 113б
 Урмиён, қалъа — 279б
 Урмия, вилоят — 101а
 Уч — 187аб, 226а
 Уч килиса (Эчмадэин) — 159а
 Уч ариқ — 308а
 Учқармон, мавзё — 66б, 115б
 Ушмун — 20б
 Уқба Бута — 108б
 Фавжа, қалъа — 273б
 Фадак, қалъа — 153б
 Фаранг — 233а, 272б, 297б
 Фарихобод, қалъа — 275а
 Фаринкент — 43а
 Фарқати Қўл — 115б, 116а
 Фароҳ — 87а, 88б
 Фароҳ саҳроси — 224б
 Фасо — 138а
 Фатҳобод, қалъа — 200б
 Фахробод — 165а
 Феруза, қалъа — 200б
 Ферузқўх, тоғ — 291а
 Ферузқўх қалъа — 94б, 289аб, 290аб, 291аб
 Ферузобод — 208а
 Феруанур, мавзё — 209б
 Форёб — 68а
 Форёб — суйи — 68а
 Форс, вилоят — 84б, 91а, 012б, 104б, 106аб, 134а, 136б, 143а, 148б, 153б, 154аб, 175а, 178б
 Фулхур Дара — 144а
 Фурут суйи — 146б
 Фушанж — 77б, 78аб
 Хабарон — 250б
 Хабушон — 83б, 131а
 Халхол, вилоят — 95б
 Харжирд саҳроси — 224б
 Хашка суйи (Кашкруд, Қашқадарё) — 116а
 Хевақ — 16б, 61б
 Хинжил — 272б
 Хитой — 106б, 186а, 187а
 Ховак — 187б, 190б
 Ховас, мавзё — 44б
 Хожа Аюша, кент — 56б
 Хожа Солбари, мавзё — 24а
 Холд ва Молик, жанра — 256а
 Хон Баллиқ — 226б
 Хонсор — 279б
 Хоразм — 9а, 61б, 62аб, 63а, 64б, 65аб, 67б, 68аб, 74аб, 75а, 75б, 105б, 106б, 107аб, 108а, 109б, 110а, 133а, 148б
 Хос — 68б
 Хувор — 291а
 Хунистон — 135а
 Хўзор — 18б, 24аб, 33б, 34аб, 35б, 37а, 41аб, 106а
 Хўлм — 54б
 Хумрак, мавзё — 45а
 Хурматур, қалъа — 154а
 Хўросон — 6а, 10б, 15б, 17а, 34б, 35а, 38а, 39аб, 43а, 58б, 76б, 77аб, 78аб, 81а, 82а, 85а, 110а, 111аб, 112а, 116аб, 118а, 148б, 179б

Хуроша — 156, 806,
Хуррамобод — 946, 1356
Хустор — 90а
Хутталон — 10а, 22а, 246, 316, 54а6, 646,
108а6
Хушқурд, мавзъ — 2326
Хужанд — 126, 15а, 316, 33а, 46а, 52а, 67а,
105а, 107а, 1176
Хужанд суйи (яна қаранг: Сайхун, Ахсикат
суви) — 106, 26а, 276, 436, 446, 45а, 466,
1106, 111а, 1176, 1286, 186а
Хужали — 2576
Хуй — 1586, 1706
Хуй суйи — 167а6
Чакчак — 336, 386
Чала Боши — 226
Чаманкент — 45
Чаноқ Булоқ — 106
Чанма кичик — 122а
Чаро — 290а
Чагонийн — 336, 54а
Чаҳордах, дарвоза — 826
Чаҳор Донга суйи — 136а
Чаҳорроҳа, Самарқанд дарвозаси — 3106, 311а,
3136
Чаҳортоқ — 226а
Чекдалик — 24а, 34а, 38а, 42а
Чекдалик, *Хиротдаги* — 776
Черкас — 1716, 172а, 1756
Чечаклик — 1146
Чечакту — 1826, 296а
Чинчур суйи — 996, 158а
Чимлик — 1536, 155а
Чинноба суйи — 1956, 196а
Чинор, мавзъ — 2216
Чинос — 276, 1176, 1856
Чопар Айгир — 1126
Чоч — қаранг: Тошканд
Чукалан, мавзъ — 308а
Чурка — 1136
Чуқур Балиг — 269а
Чулаҳа, кент — 139а
Чулот, вилоят — 1676
Чутур Қазақ, вилоят — 174а6
Шабарту — 196, 29а, 30а
Шайх Баҳдул мазори — 1496
Шайхзода Болкид Жангарий — 296а
Шайхзода, Самарқанд дарвозаси — 3106
Шайхун, қалъа — 2146
Шамкур, мавзъ — 254а
Шамоҳа — 986, 177а
Шанби Ғозон — 956
Шанузон — 192а
Шанурон, қалъа — 2196
Шаровушич — 113а
Шатт суйи (Шатт ал-Араб) — 1486, 152а, 1556
Шахгон суйи — 219а
Шахриёр, қалъа — 1346, 135а, 138а, 1536
Шахрисаба — 44а, 76а, 80а
Шеки — 966, 97а, 1646
Шероз — 83а, 936, 101а, 1036, 104а6, 106а6,
136а6, 138а6, 1406, 142а, 1706, 178а6, 183а6
Шероз, Самарқанд яқинида — 315а
Шибирон — 86, 10а, 55а, 58а6, 596, 616

Ширвон — 97а6
Ширвон, вилоят — 98а6
Ширвонот — 94а, 97а, 144а, 177а
Ширни суви — 139а
Ширту ва Йанги дара — 220а
Шодийн, тоғ — 546
Шодмон (Самарқанддаги) — 47а, 1336
Шодмона — 201а
Шом — 149а, 153а6
Шомил, қалъа — 1836
Шомих — 148а
Шосмон — 846, 133а, 134а
Шош — қаранг: Тошканд
Шоҳбуз дара — 254а
Шоҳнавоз, мавзъ — 196а6
Шоҳон — 916
Шулистон — 154а
Шумулқон — 85а
Шухабо, қалъа — 156а
Шўрроб қудуғи — 356
Шўрхон канда суйи — 1386
Этридир — 2746, 275а
Этри ёр, мавзъ — 107а
Элбазам (?) — 2746
Элбуракғх, Элбурз тоғи — 1666, 172а6, 173а6,
1766
Элчи Балиг — 1866
Элчи Буга, майдон — 21а
Эмил Ғучур — 1136
Эрбб, қалъа — 1916, 192а6, 193а
Эрон — 6а, 74а, 766, 77а, 78а, 94а6, 1066,
1186, 1296, 130а, 131а, 1766, 146а
Эски Дехли — 2076
Эски Моғул — 155а
Эски Ҳуз — 746
Эски Ҳурмуз — 1836
Янги — 61а
Янгикент — 34а
Ясси Дабон — 836
Угар кечти — 117а
Узбек, юрт — 1916
Узғанд — 67а, 71а, 105а
Узи суйи (Днепр) — 171а6
Узак, мавзъ — 170а, 1756
Улаи Якарлик — 1126
Ур Тўба — 1276
Уранг Чақал — 1116
Уртоқ, уқба — 1126
Урун, мавзъ — 1126
Урус (яна қаранг: Рус) — 1716
Урусжуқ — 1716
Утрор — 456, 52а, 536, 706, 71а, 72а, 1286,
303а
Утуллату, вайлоқ — 806
Қабала, мавзъ — 97а
Қажирту — 1156
Қазвин — 1346
Қайин — 133а
Қайсарийа — 2346, 262а6
Қалдирма, куфрук — 308а
Қалмоқ, юрт — 3166
Қалот — 90а
Қалоти Сурх, тоғ — 1416
Қалотин — 2506, 252а, 260а, 287а

Қалъаи Зарит — 2316, 282а6
 Қалъаи Ойдин — қаранг: Бонзид қалъаси
 Қалъаи Моҳона — 1316
 Қалъаи Сафид — 139а6
 Қалъаи Тоқ — 89а
 Қалъатуррум — 238а
 Қандаҳор — 90а6, 1096, 1866
 Қалчигай — 193а
 Қарача Қаро — қаранг: Омид
 Қарақоба, пушта — 242а
 Қарнайи Сиб — 286а
 Қарйатул Уқоб — 1466
 Қари жылғаси — 89а
 Қаро — 496
 Қаробог — 966, 97а6, 1776
 Қаро Булоқ, *Жетаи* — 1146
 Қаро Булоқ, *Туркистонда* — 301а
 Қаро Булоқ, *мавзъ* — 2206
 Қаровултепа — 2546
 Қаролара — 1706, 225а
 Қаронгон, *мавзъ* — 2926
 Қаронгутоғ — 2266
 Қаро Самон, *мавзъ* — 51а, 118а
 Қаросув — 21а
 Қаросув, шаҳар — 171а
 Қаро тета, бог — 2216, 221а, 296а
 Қаро Тол — 736, 117а
 Қаротоп — 115а
 Қаро Тўба — 706
 Қаро Хожа, қасаба — 114а, 2266
 Қарочуқ, тоғ — 706, 119а
 Қарошаҳар — 278а
 Қароқ — 3086
 Қароқалқонлиқ, *вилоят* — 2326
 Қаро Қисмоқ — 666
 Қароқош, дарё — 2266
 Қароган Буяурлағу — 113а
 Қарогучур — 113а6
 Қаро Ҳисор — 257а
 Қарс — 96а, 163а, 281а
 Қариш — 6а, 30а, 336, 346, 35а6, 36а6, 38а,
 39а, 40а, 41а, 43а, 62а, 676, 106а, 116а,
 1336
 Қасри Аблақ — 2446, 2456
 Қасри Жаҳоннамо — 296а6
 Қасри Зард Найлоғи — 279
 Қатагон, работ — 66а
 Қатлаш — 34а
 Қаҳлағи — 126, 13а6, 206, 21а6, 236, 30а,
 33а, 386, 476, 536, 1076, 1156
 Қаҳқа — 836
 Қизил Йағоч — 288а, 289а
 Қизилқоқ — 38а
 Қиморшоҳ Ато — 3026
 Қинор Шақшор (тахминан) — 476
 Қира — 1076
 Қир Текин — 52а
 Қиршаҳр — 2746
 Қирқ Кул — 1236
 Қирқ Тўбалиқ — 112а
 Қифчоқ Дароқ Сарой — 1086
 Қипчоқ Дашти — қаранг: Дамити Қипчоқ
 Қовун, ариқ — 636
 Қоз — 1146
 Қози Қумуқ, *вилоят* — 1746, 1756, 176а6
 Қора Ваник — 247а6
 Қоратол — 117а
 Қоқма — 113а
 Қрим, *вилоят* — 1756
 Қуббай Иброҳим Молиқ — 146а, 2566, 281а
 Қуббай Метин, *мавзъ* — 62а
 Қуббатул уқоб, дарвоза — 2506
 Қубон — 1716, 172а, 1756
 Қуддус — 238а
 Қуён Қори — 1126
 Қулаум дарёси (Касний денгнён) — 132а6,
 1666, 2926
 Қулон Қўтали — 115а
 Қулон, уқба — 196а, 303а
 Қулоғи — 1446, 145а
 Қумиша — 1436
 Қумкент — 1076
 Қумтепа — 2536
 Қундуз — 9а, 486, 496, 546, 626, 1086, 1096,
 111а, 131а, 1796
 Қундузча — 125а
 Қурай суғи — 1676, 1696, 170а
 Қутлуг юрт — 2216
 Қўстантинийа — 270а
 Қўбоқ — 113а
 Қўзи Мундоқ — 221а
 Қўнийа (Қўнийа) — 267а
 Қўнгуз Аланг — 50а
 Қўшқан Йағоч — 110а
 Қўра Қўрғон — 146а
 Қўрчуқ, *мавзъ* — 3106
 Қўрчуқ, уқба — 311а, 3126
 Қўрғошин тўба Валвалий — 356
 Қўтур кенти — 225а
 Қўчқор, *мавзъ* — 71а
 Қўшум Қоя — 1146
 Қўҳандиз, қалъа — 154а
 Қўҳистон (Қўҳистон) — 10а, 62а, 133а, 165а,
 178а
 Газаа — 238а
 Газанин — 1866, 187а6
 Галата — 2726
 Галата гузарн — 2686
 Ганий қўшиқ — 79а
 Гаффорулмулк кўфруки — 956
 Гунон ва Йақтур Найлоғи — 1876
 Гута — 243а, 2476
 Гур — 62а, 796, 836
 Ҳабаший, қалъа — 1446
 Ҳазор баро, қалъа — 896
 Ҳалаб — 236а
 Ҳама — 238а, 2406
 Ҳамавор, дашт — 218а
 Ҳамалон, *вилоят* — 1026, 1446, 1776, 179а
 Ҳамид, *вилоят*, Анатўлияда — 2746, 275а
 Ҳарбия, қишлоқ — 1496, 152а
 Ҳарур, *мавзъ* — 138а
 Ҳаштканд — қаранг: Тошканд
 Ҳаштруд — 253а
 Ҳижоз — 74а, 99а, 2566
 Ҳилла — 1466, 147а, 1486, 1516, 250а
 Ҳинд мулки — 1936
 Ҳиндувои, қалъа (шўнингдек, Ҳинори Ҳинду-

вон) — 49а, 52а, 55а, 56б
Ҳиндустон, уқба — 48б, 109б, 190б
Ҳиндустон — 19а, 20а, 56б, 110а, 186б, 187аб,
188аб, 190аб, 191аб
Ҳирманд (Хирманд) суви — 89а
Ҳирот, вилоят — 6а, 8б, 82а, 85б, 109б
Ҳирот, шаҳар — 7аб, 10а, 34б, 40б, 48б, 78б,
80а, 82а, 86б, 91а, 112а, 182б, 186б
Ҳисни Жағдовул — 252б
Ҳисни Жондор — 252б
Ҳисни Кайф — 153б
Ҳисор — 42б, 108а, 111а
Ҳисорак, мавзъ — 107б
Ҳисори Ҳиндувон — 52а
Ҳит — 280а
Ҳожн Тархон (Астрахан) — 174б, 175а
Ҳомид — қарағ: Омид
Ҳорун қалъаси — 262а
Ҳунайза — 136а, 138б
Ҳулм — 20б, 22а
Ҳурмуз — 179а, 180а, 183аб
Ҳусайн, вилоят — 153а
Ҳусе — 238а, 240б, 241а

ЎТИНК НОМЛАР КЎРСАТКИЧИ

Авғонийлар — 89б, 187а
Ажам — 1б
Аларин — 7а, 108б
Араб — 1б
Арканут — 10б, 49б
Арқудан эли — 173аб
Арлот — 7а
Ашқужа эли — 175б, 176аб
Бадахшонийлар — 50аб, 51а
Баҳрин, қавм — 86аб, 112б, 169а
Булғачи — 114аб
Буради — 62б
Бурулдай — 108б, 109а
Гуржилар — 96аб, 164а, 165аб
Дуглат — 49б, 66а
Дулон жовун — 20б
Жалойирлар — 32аб, 43б, 68б
Жетилар — 11б, 12аб, 26б, 43б
Йасулар — 109б

Йасурийлар — 10а, 33аб, 38а
Ўзбекун — 171б
Калжин — 171б
Карликот — 15б
Керай — 10б
Қўр буқа — 171б
Ласклар — 96б
Мамоқ эли — 74а
Мирвонийлар — 246б
Мангит — 71б
Мугул — 44б, 103б, 112а, 113б, 114а, 115а,
118а, 120а, 127б
Наймон — 10а
Нисударий — 18б, 86б
Ос қавми — 172аб
Оқ Қўйлук — 152а
Пармон — 171б
Садидийлар — 83б, 84а
Салучи — 114б
Саяжарийлар — 41аб,
Сарамдай, ўмоғ — 171а
Сенхуишлар — 187б, 188аб
Сулдуз — 9б, 10а, 154а
Таллиқон — 108б
Тағочн, аз — 89б
Тожиқ — 2а, 7аб, 116а, 180б
Туман, эл — 89б
Турк — 2а, 17б, 85б, 101а, 116а, 130б
Туркманлар (Туркмонлар) — 17б, 99аб, 100аб,
152а, 158аб, 159б, 160а
Тўқайн садаси — 89б
Ўйгур — 42б, 53а
Хурросонийлар — 48б
Черкаслар — 171б, 172а
Чигатойлар — 7а
Ўзбек — 71а, 169аб, 170а, 171а
Ўйрот — 150а, 152б
Ўриот — 9а
Қазоқ — 68б
Қайтоғ — 167а
Қалқли (қалгли) — 10б
Қароунас — 38б, 39б, 41б, 43а, 44а
Қаро Қўйлук — 152а, 153а
Қилчоқ — 68б, 126а
Қўнгирот — 61б
Ҳазора — 18б

МУНДАРИЖА

Сўз боши	3
Зафарнома	9
Муқаддима	11
Темурбекнинг мугавалтид бўлгани ва оламини ўз жамоли билан йаруқ қилгани сўзлари	12
Қазаганбекнинг хуруж қилгани сўзи	15
Баён Сулдузбек Абдуллоҳ мирзонинг бошига черик тортиб келгани	19
Туглуқ Темурхон черик йиғиб, Мовароуннаҳр сори келгани	20
Ҳазрат соҳибқирон Ҳожи Барлос билан кенгашиб, ва яна йўлдин айрилиб, Аму суйидин кечиб, Кеш вилояти сори келиб, Туглуқ Темурхоннинг беклари билан мулоқот қилгани	20
Ҳусайибекким, Қазаганбекнинг набираси эрди, Баён Сулдузбек бошига черик тортиб келгани ва ҳазрат соҳибқирон била беклардин мадад тилагани	22
Ҳусайибек яна ҳазрат соҳибқиронга киши йибариб мадад тилагани	23
Ҳазрат соҳибқирон ва Ҳизрбек Ҳожи Барлос била урушқонлари ва Ҳожи Барлоснинг қочқони сўзи	23
Ҳазрат соҳибқирон Ҳизр Йасурий билан урушқони	24
Туглуқ Темурхон Мовароуннаҳр сори иккинчи қатла черик тортиб келгани	25
Туглуқ Темурхон ўз вилоятига қайтиб боргани	26
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайибекнинг кейнида боргани сўзи	26
Алибек Жониқурбонининг йамон ҳаракатлариким, Ҳусайибек ва ҳазрат соҳибқиронга қилиб турур	28
Ҳазрат соҳибқироннинг Ҳусайибекдин айрилиб, Кеш вилоятига боргани	28
Ҳусайибек билан ҳазрат соҳибқирон Сейистон сори боргонлари	29
Ҳазрат соҳибқироннинг элиги йахши бўлгондин сўнг Арсаф сори боргани	30
Ҳусайибек ва ҳазрат соҳибқирон Абу Саъид билан ва Мангли Буга ва Ҳайдар била уруш қилгани	31
Ҳусайибек билан ҳазрат соҳибқирон Тайхон ва Бадахшон сори боргонлари	32
Ҳазрат соҳибқирон Тошкўпрукдин ўтуб, Жета черикини қочургони	33
Ҳазрат соҳибқироннинг туш кўргони ва ул тушдин севунуб, Илёс Хожaxon сори черик тортқони	35
Ҳусайибек била ҳазрат соҳибқирон Жета черики билан урушуб, музаффар ва мансур бўлгонлари	35
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайибек билан қурултой қилгонлари ва Кобушоҳ Утлонни хон кутаргонлари	36
Лой урушининг шарҳи	37
Жета черики Самарқанд шаҳрини қамал қилгонлари	40
Ҳусайибек билан ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори боргонлари	41
Ҳусайибек билан ҳазрат соҳибқирон аросида муҳолифат пайдо бўлгонининг сўзи	41
Ҳазрат соҳибқирон черик йиғиштурмак учун Самарқандқа боргани	43
Ҳазрат соҳибқирон Ҳусайибекнинг устига черик тортиб боргани	44
Ҳусайибекнинг макру ҳийла қилгонлари ва Ҳизр Хазиначини сулҳ учун соҳибқиронга йибаргани	44
Ҳазрат соҳибқирон Қаршига келгани	46
Ҳусайибек ҳазрат соҳибқирон сори черик тортқони	49
Ҳусайибек Бухорога бориб қамал қилгани	50
Ҳазрат соҳибқирон Аму суйидин ўтуб, Қарши черикининг устига келгани баёни	50
Ҳазрат соҳибқирон Жақубекни Ҳирот вилоятига, Малик Ҳусайн Курт қошига йибаргани	51
Ҳазрат соҳибқирон Мовароуннаҳр сори бориб, Ҳусайибек черикини сиққони	52
Ҳазрат соҳибқирон саодат ва иқбол билан Самарқанд сори боргани	53
Ҳазрат соҳибқирон сори Ҳусайибек черик йибаргани ва черики бузулуб қочқони	54

Хусайнбекнинг черики ҳазрат соҳибқирон қўқунчидан қочқони ва Хусайнбек қайтқони	56
Хусайнбек ҳазрат соҳибқирон билан яраш қилгонлари	56
Хусайнбекнинг Бадахшонга черик тортиб боргани	58
Ҳазрат соҳибқирон Жета сори боргани	59
Ҳазрат соҳибқирон Бадахшонга черик тортиб, Хусайнбек билан боргани	60
Ҳазрат соҳибқирон Бадахшон вилоятини қайтқони	61
Ҳазрат соҳибқирон ва Хусайнбек иккинчи қатла бир-бирига муҳолифат қилгонлари	62
Ҳазрат соҳибқирон Хусайнбек билан урушуб, зафар тобқонлари	64
Ҳазрат соҳибқирон Балхдин Самарқандга келгани баёни	68
Ҳазрат соҳибқирон давлат ва саодат ва иқбол билан қурултой қилгани	69
Ҳазрат соҳибқирон Шибургонга черик тортиб боргани	69
Ҳазрат соҳибқирон Балх ва Термиз сори черик йибаргани	70
Ҳазрат соҳибқирон Жақубекни Шибургонга йибаргани	70
Ҳазрат соҳибқирон (Жета) сори боргани	71
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Жета сори черик тортиб боргани	71
Ҳазрат соҳибқирон Хоразм валийсига алчи йибаргани	72
Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга боргани	72
Хусайн Суфий улуб, Юсуф Суфий анинг ерига ўлтургани ва ул ҳазрат билан йараш қилгани ва ҳазрат Хонзадани шаҳзода Жаҳонгир учун тилагинининг сўзи	75
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Хоразмга боргани	75
Ҳазрат соҳибқирон бекларини Хоразмга Хонзода хоним учун йибаргани	76
Шаҳзода Жаҳонгир Хонзода хоним билан зифоф қилгани	78
Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Жета сори черик тортиб боргани	77
Ҳазрат соҳибқирон Дилшод ого билан зифоф қилгани	78
Ҳазрат соҳибқирон учунчи қатла Хоразмга боргани зикри ва Сари Бута билан Одишох йааги булгон учун йўлдан қайтқони	79
Туртинчи қатла ҳазрат соҳибқирон Жета сори боргани	80
Амирзода Жаҳонгирнинг вафот булгани зикри	80
Ҳазрат соҳибқирон Қамариддин бошига яна черик йибаргани	81
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Жета сори боргани	82
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамиш Уғлонни Уттор ва Сабронга йибаргани	82
Ҳазрат соҳибқирон Урусхон урушига черик тортиб боргани	83
Ҳазрат соҳибқирон Урусхоннинг улусини чоқони	84
Ҳазрат соҳибқиронга саодатманд угул булгани зикри	84
Ҳазрат соҳибқирон Тўқтамишхонни йана йарогини қилиб, Темур Малик бошига йибаргани ва Темур Малик билан урушуб, зафар тобқони	85
Ҳазрат соҳибқирон Хоразмга алчи йибаргани	85
Ҳазрат соҳибқирон туртинчи қатла Хоразмга бориб, фатҳ қилгани	86
Соҳибқирон саодатманд Кеш қалъасини солиб, Оқсарой иморатини бузургони	87
Соҳибқирон зафарқарин Ҳожи Сайфуддинбекни Малик Гийсуддинга, Ҳирот вилоятига йибаргани	88
Ҳазрат соҳибқирон шаҳзода Мироншоҳни Хуросонга йибаргани	88
Ҳазрат соҳибқирон Эрон вилоятига черик тортиб боргани	89
Ҳазрат соҳибқирон Фушанж қалъасини мусаххар қилгани	89
Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон Ҳирот сори бориб, ани тақдир фатҳ қилгани	90
Ҳазрат соҳибқирон Тус ва Калот сори таважжух қилиб боргани	92
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтқони	93
Ака Бегининг вафот булгани зикри	93
Ҳазрат соҳибқирон зафарқарин Хуросон сори таважжух қилгани	94
Ҳазрат соҳибқирон Туршиз сори бориб, қалъасини фатҳ қилгани	95
Форс вилоятининг подшоҳидинки, Шоҳ Шужоъ арди, алчи келгани	96
Соҳибқирон Мозандаронга боргани	96
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори боргани	96
Дилшод ого ва Қуллуг Туркон оғонинг вафот булгани зикри	98
Соҳибқирон Жета сори черик йибаргани	98
Ҳазрат соҳибқирон Мозандарон сори мутаважжух булуб, йўлдин Сейистонга боргани	98
Сейистон қалъасини қамал қилгонлари	99
Ҳазрат соҳибқирон Бўст сори боргани	101
Авгонийлар билан уруш қилгонлари	101

Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Самарқанд сори мутаважжих бўлғони зикри	102
Ҳазрат соҳибқирон Мозандаронга мутаважжих бўлғонининг сузи	102
Валибек шабихун келтурғони	104
Ҳазрат соҳибқирон Темур Гурагон Ироқ сори таважжух қилғонининг зикри	105
Ҳазрат соҳибқирон Султонияга берғони	105
Ҳазрат соҳибқирон Темурбек яна Самарқанд сори қайтқони	105
Ҳазрат соҳибқирон уч йиллик йароғи билан Эрон сори берғони	106
Ҳазрат соҳибқирон Озарбайжон сори мутаважжих бўлғони	107
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон сори берғони	108
Ҳазрат соҳибқирон Қорабоғ сори ёниб берғони	108
Ҳазрат соҳибқирон Бардаъа сори бориб, Дашти Қипчоқдин Туғтамишхоннинг че- риги келғонин зикри	109
Сарой Мулк хоним шоҳзодалар билан Самарқанддин келғони	110
Ҳазрат соҳибқирон гуркманларнинг дафъи учун черик тортиб берғони	111
Ҳазрат соҳибқирон Ван ва Вастон сори мутаважжих бўлғони	112
Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс сори таважжух қилғони	114
Ҳазрат соҳибқирон Исфаҳондин Шерозга берғони	115
Ҳазрат соҳибқирон Самарқанд сори қайтиб берғони	115
Ҳазрат соҳибқирон Ироқ ва Форс вилоятини мусаххар қилиб, ҳукуматини Оли Му- заффарга бериб, ўзи давлат ва саодат билан қайтиб, Самарқанд вилоятига келғони	118
Ҳазрат соҳибқирон Самарқандда қўйгон бекларини газаб қилғони	118
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Хоразмга берғони	119
Зикри баъзи қиссаларким, соҳибқирон Хоразм берғонидан воқиф бўлуб туруп	119
Ҳазрат соҳибқирон Туғтамиш сори черик тортиб берғони ва музаффар ва мансур қайтқони	120
Ҳазрат соҳибқирон амирзода Мироншоҳин Хуросонга йбарғони	121
Ҳазрат соҳибқирон бешинчи қатла Мугулистонга Хизр Хожа Уғлон ва Анка Тура бошига берғони	124
Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилиб, яна баҳодур ва бекларни Мугулистонга йбар- гонким, ҳар ерда мугул қолгон бўлса, мусаххар қилиб келсунлар	125
Ҳазрат соҳибқирон Жета урушидин нусрат ва фатҳ билан қайтиб, Самарқандда кел- ғони	127
Ҳазрат соҳибқирон қурултой қилғони	128
Ҳазрат соҳибқирон Жета сори яна черик йбарғони	128
Ҳазрат соҳибқирон Дашти Қипчоқ сори мутаважжих бўлғони сузи	129
Соҳибқирон черикнинг йароғини кўргони	131
Ҳазрат соҳибқирон Мирзо Мухаммад Султонни ҳировул этиб илгарин йбарғони	133
Қаровуллар урушиб, Ийгу Темурбек шаҳид бўлғони зикри	136
Ҳазрат соҳибқирон Туғтамишхон билан урушқони	137
Ҳазрат соҳибқирони саодатманд Қипчоқ даштидин фатҳ ва феруатух билан ёниб, Са- марқанд берғони	140
Ҳазрат соҳибқирон Зобулистон ва Кобулистон вилоятини амирзода Пир Мухаммад Жаҳонгирга берғони	141
Ҳазрат соҳибқирон беш йиллик йароғи билан Эрон сори мутаважжих бўлғони	142
Ҳазрат соҳибқирон сикҳат тобқондан суғи Жўйи Зардин отланиб Эрон сори берғони	144
Ҳазрат соҳибқирон Омул ва Сори ва Қалъаи Моҳонани мусаххар қилғони	144
Ҳазрат соҳибқирон фатҳномалар Самарқандда йбариб, ҳарамларини ва саодат- манд ўғлонларини тилағони	146
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Ироқ ва Форс сори таважжух қилиб берғони	147
Ҳазрат соҳибқирон Луристон ва Хукистонга илгор йбарғони	148
Форс ва Ироқ ҳокимлари ҳаққиндаги баъзи хабарлар зикри	149
Соҳибқирон Шероз сори таважжух қилғони	151
Ҳазрат соҳибқирон Шоҳ Мансур билан урушуб, Шоҳ Мансур ўлғони ҳикоят	153
Соҳибқирон Оли Музаффарни тушуруб, вилоятларни уз бекларига берғони	154
Соҳибқирон Ироқ сори мутаважжих бўлғони	155
Соҳибқирони саодатнишон Ҳулоғухон тахтини амирзода Мироншоҳга берғони	156
Соҳибқирон Сариқ Туркмоннинг элини чобқонлари	156
Соҳибқиронни гитисептон Бағдод сори мутаважжих бўлғони	157
Амирзода Мухаммад Султон йул урғувчиларнинг ишини бир сори қилиб қайтқони	159

Соҳибқирон Миср вилоятининг подшоҳигаким, оти Барқуқ эрди, элчи йибарғони . . .	159
Ҳазрат соҳибқирон Тикрит қалъасига бориб, фатҳ қилғони сўзи . . .	160
Соҳибқирон қайтиб боргонда кейнида боргон шаҳзодалар келиб қўшулгонлари сўзи . . .	162
Соҳибқирон Дийрбакр сори борғони . . .	162
Соҳибқирон Руха сори таважжух қилғони . . .	163
Амирзода Умаршайх шаҳид бўлғони сўзи . . .	163
Соҳибқирон Ҳазира сори борғони . . .	165
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Мардинга борғони . . .	165
Улутбек мирзо мутаваллуд бўлгонининг зикри . . .	165
Соҳибқирони комкор Ҳомид қалъасига бориб, фатҳ қилгонининг зикри . . .	166
Ҳазрат соҳибқирон Ола Тоқ сори қайтиб борғони . . .	167
Соҳибқирон черикни боқмагон қалъаларга ва тобиъ булмагон элларга йибарғони . . .	167
Авник қалъасининг фатҳ қилғони сўзи . . .	168
Ҳазрат соҳибқирон Авник қалъасидин қайтқони . . .	170
Ҳазрат соҳибқирон газо нияти била Гуржистон вилоятига борғони . . .	171
Шаҳзода Иброҳим Султон мутаваллуд бўлғони зикри . . .	171
Ҳазрат соҳибқирон йанги шоҳзода учун тўй қилғони . . .	171
Ҳазрат соҳибқирон Шоҳрух мирзони Самарқанднинг забти учун йибарғони . . .	172
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон кофирлари била газо қилғони . . .	173
Ҳазрат соҳибқирон иккинчи қатла Тўқтамишхон устига черик тортиб борғони . . .	173
Соҳибқирон черикнинг йарогини кўргони . . .	174
Соҳибқирони гитиситон Темур Гурагон Тўқтамишхон била уруш қилғони . . .	175
Тўқтамишхонининг кейнида Темурбек илгор этиб борғони . . .	177
Соҳибқирон Ҳўҷихоннинг улусини мусаххар қилиб, Рус вилоятига борғони . . .	178
Соҳибқирони динпарвар Черкас сори борғони . . .	179
Соҳибқирон Элбуракўх сори борғони . . .	179
Соҳибқирони саодатшиғор Темурбек Кула ва Товус қалъалари сори борғони . . .	180
Соҳибқирони комкор Симсим сори мутаважжих бўлғони зикри . . .	181
Соҳибқирон Ҳожин Тархон ва Саройни чобқонлари . . .	181
Ҳазрат соҳибқирони нуератшиғор Дашти Қипчоқ ва шимолдаги вилоятлардин қайтқони . . .	182
Соҳибқирони саодатнишон шаҳзода Мироншоҳни Озарбайжон забтига ва қалъан Атанчўқини қамал қилмоқ учун йибарғони . . .	183
Сиржон фатҳининг қиссаси ва Йазл воқеъаси ва Баҳдўл Неҳованда муҳолифат қилгонининг сўзи . . .	184
Соҳибқирони саодатманд фарзанди аржуманд амирзода Муҳаммад Султонни Ҳурмуз вилоятининг забти учун йибарғони . . .	185
Соҳибқирон комкор беш йиллиқ юришдин қайтиб, Самарқанда бориб тушқони . . .	185
Боғи Шимол тилло қасрини соҳибқирон иморат қилғони . . .	187
Соҳибқирони динпарвар Хуросон вилоятини Шоҳрух мирзога берғони . . .	187
Соҳибқирони динпарвар Кеш вилоятига борғони ва амирзода Муҳаммад Султон Форс (юришдин) келғони . . .	188
Соҳибқирон Хизр Хожажоннинг қизини ўзига тилағони ва шаҳзода Исқандар учун Бекиси Султонни олғони . . .	189
Ҳазрат соҳибқирон Дилқушойи боғини ва қўшларини иморат солғони . . .	190
Соҳибқирони олиймакон Ҳиндустонга таважжух қилгонининг сабаби . . .	191
Соҳибқирони гитиситон Ҳиндустон сори мутаважжих бўлғони . . .	192
Соҳибқирон Катур сори мутаважжих бўлгон и . . .	192
Ҳазрат соҳибқирони динпарвар Муҳаммад Озодни Рустам Мирзога ва Бурҳон Уғлонга йибарғони ва ўзи Катурдин қайтқони . . .	193
Соҳибқирон шаҳзода Шоҳрухни Ҳиротқа йибарғони . . .	194
Қалмоқ хонидинким, Тайзи Уғлон эрди, элчи келғони ва Шайх Нуриддин Форсдин келғони . . .	195
Эрёб қалъасини иморат қилгондин сўнг андаги ўғри (авғонийларни) ўлдурғони . . .	196
Соҳибқирон Шанузон сори мутаважжих бўлуб, Пурниёнинг кофирлари устига борғони . . .	196
Ҳазрат соҳибқирон Синд суйидин ўтғони сўзи . . .	197
Шаҳобуддин Муборакшоҳнинг қиссасиким, аввал мутобиъат йўлидин кириб, сўнг муҳолифат қилди . . .	198
Соҳибқирони саодатнишон Таламба қалъасига борғони . . .	199

Соҳибқирон Кўкарн сори таважжух қилгани	199
Шаҳода Пир Муҳаммад Жаҳонгир Мўлтондин келиб, соҳибқиронга қушлгани зикри	200
Соҳибқирон Батпир қалъасини фатҳ қилгани	201
Соҳибқирон Батпирдин Сарасати ва Фатҳобод ва Амаруни сори мутаважжих бўлгани	203
Соҳибқирони комкор жатларга тааллуқ қалъаларига ва ўлтурурларига боргани	203
Соҳибқирон черикини йасол билан отландуруб боргани	204
Соҳибқирон Луни қалъасидин кўчуб, ўрдуга йилгилгон ҳиндуларни ўлдургани	205
Соҳибқирон Маҳмуд Султонким, Ҳиндустон вилоятининг подшоҳи эрди, урушқони зикри	206
Султон Маҳмудхон ва Маллухон Деҳли шаҳридин чиқиб қочқонлари ва соҳиб- қирон аларнинг кейинда илгор йибаргани	208
Соҳибқирон Деҳлидин қайтиб, ўзга вилоятларга боргани	209
Мират қалъасини фатҳ қилгани	209
Соҳибқирон Ганг дарёсида бир жамоат габрлар билан уруш қилгани	210
Соҳибқирон бир кунда уч қатла кофирлар билан уруш қилгани	211
Ҳазрат соҳибқирон Кубла дарасига боргани ва анда бир тош кўрдиким, уқуздек эрди, кофирлар ани иззат тутар эрдилар. соҳибқирон анда бориб тафарруж қилгани	212
Соҳибқирони мамоликентон Ҳиндустон мамлакатидин қайтқони	213
Сувалак тоғини чобқонлари	213
Сувалак тоғига тааллуқ жангалларга бориб газо қилгонлари	213
Ҳазрат соҳибқирон Ямму ливосига бориб газо қилгани	215
Лаҳовар шаҳрининг қиссаси ва Шайха Кўкарининг зикри	216
Кашмир вилоятининг сифати	217
Соҳибқирон давлат ва нибол билан Мовароуннаҳр сори мутаважжих бўлгани	218
Соҳибқирон Жайхун суйидин ўтконда хотунлари билан ўтгонлари келгани	220
Ҳазрат соҳибқирон масжиди жумъа иморатини Самарқандда бунёд қилгани	221
Ҳазрат соҳибқирон йана Эрон сори етти йиллик йуруш йароғи қилиб борганининг сабаби	221
Ҳазрат соҳибқирон етти йиллик йароғ қилиб Эрон сори боргани	222
Судаймоншоҳбекнинг қиссасиким, ҳукм билан илгари келиб эрди	224
Соҳибқиронга ҳар соридин йахши хабарлар келгани	225
Амирзода Исқандарнинг қиссаси	225
Соҳибқирон Даран Хамша гуржи кофирларига боргани	226
Соҳибқирон Даран Хамшадин қайтиб боргани	227
Амирзода Рустамким, Жомдин Шерозга мутаважжих бўлуб эрди ва агоси амирзода Пир Муҳаммаддин йазуқ воқиф бўлгани зикри	227
Соҳибқирон қурултой қилиб, Гуржистонга боргани	229
Соҳибқирон Жоңибек Гуржи сори мутаважжих бўлгани	229
Қалъаи Зариг ва ҳисори Сванетин фатҳ қилгонлари	230
Соҳибқирон Иван Гуржи сори таважжух қилгани	231
Соҳибқирони гитисентон Гуржистондин қайтқони	231
Соҳибқирони гитиситон Сивос сори таважжух қилгонининг сабаби	232
Соҳибқирони саодатнишон қайсари Румга элчи билан нома йибаргани	232
Соҳибқирон Сивос тасхирига таважжух қилгани	233
Соҳибқирон Обулистонга боргани	234
Соҳибқирон Шом сори таважжух қилгонининг сабаби	234
Соҳибқирони гардуналам Мисру Шом сори таважжух қилгани	235
Биҳишти ва Аинтоб қалъасини фатҳ қилгонлари	235
Соҳибқирон Ҳалаб сори бориб, Ҳалабни фатҳ қилгани	236
Ҳалабнинг қалъасини урушуб фатҳ қилгонлари	237
Ҳама шаҳрини ва Ҳўме қалъасини фатҳ қилгонининг зикри	238
Соҳибқирон Баъалбакк шаҳрини фатҳ қилгани	239
Соҳибқирони саодатнишон Дамашқ сори мутаважжих бўлгани	239
Ҳазрат соҳибқирон Миср подшоҳи билан урушуб, зафар тобқонлари	240
Дамашқдин Миср подшоҳи Фараж чиқиб чобқони	241
Дамашқнинг аркини фатҳ қилгани сўзи	242
Соҳибқирон Шом вилоятининг қайтқони	244
Соҳибқирон Фирот суйидин ўтуб ов солгани	245

Соҳибқирон Мардин сори таважжух қилғони	246
Ҳазрат соҳибқирон Гуржистон ва Бағдод сори илгор йибарғони	246
Соҳибқирон Бағдодқа бориб фатҳ қилғони	247
Соҳибқирон Бағдоддин Табриз сори борғони	248
Соҳибқирон амироода Шохрухни Арзинжон сори йибарғони	249
Туман ого билан шаҳзодалар Самарқанддин келгонлари	249
Соҳибқирон Гуржистон сори таважжух қилиб, Қаробоғи Арронга борғони	250
Соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ буюргони ва амироода Мухаммад Султон Самарқанддин келғони	251
Соҳибқирони саодатнишон ҳар сори илгор йибарғони	251
Ҳазрат соҳибқирон Рум сори таважжух қилгонин сабаби	252
Наҳри Барлоени қаздургони	253
Соҳибқирон Қаробогдин қайтиб, Шамқур саҳроси сори борғони	254
Тартум қалъасини фатҳ қилғони ва шаҳзодаларким, қишда чобқунга бориб эдилар, қайтиб келгонлари	255
Камох қалъасини фатҳ қилғонда Рум элчилари келғони	255
Соҳибқирони саодатнишон йироғ кўргони	256
Ҳорук қалъасини фатҳ қилғони	257
Соҳибқирони динпарвар Қайсарийа ва Анкурийага борғони	257
Ҳазрат соҳибқирон черикини тартиб берғони	259
Соҳибқирон Рум подшоҳи била урушуб, зафар тобқони	260
Мансур черики қайсар Румни тутуб, соҳибқирон қошига келтургонлари	261
Соҳибқирон Рум мамлакатига шаҳзодаларни ва бекларни йибарғони ва фатҳномалар Эрону Туронга йибарғони	262
Амироода Мухаммад Султоннинг сўзиким, Бурса сори кетиб эрди	263
Амироода Султон Хусайн ва Сулаймоншоҳбек қиссалариким, чобқунга бориб эдилар	264
Ҳазрат соҳибқирон Кутаҳийадин кўчиб борғони	264
Соҳибқиронга ҳар тарафдин элчилар келгонлари ва ҳазрат тақи ҳар сори элчилар йибаргонлари	265
Соҳибқирон қишлоқ учун юрт муқаррар қилғони	265
Соҳибқирон Измир сори бориб, қалъани фатҳ қилғони	266
Йилдирим Бойазиднинг ўғлонларидин элчилар келгонлари	267
Соҳибқирон Измир қалъасидин қайтқони	268
Эгридир ва Насибин қалъаларини фатҳ қилғони	269
Йилдирим Боязид вафот бўлғони зикри ва шаҳзодаи олиймакон мирзо Мухаммад Султон тақи вафот бўлғони	269
Соҳибқирон шаҳзода учун аза очқони	270
Мисрдин элчи келғони (сўзи)	271
Соҳибқирон (қаро) тотор элининг устига бориб, аларни кўчуриб Самарқанд йибарғони	271
Соҳибқирон Рум вилоятидин қайтиб борғони	272
Амироода Мухаммад Султоннинг аноси Хонзода хоним ўғлининг вафот бўлгонини эшиттони	272
Соҳибқирон Гуржистон сори мутаважжих бўлғони	273
Шероз вилоятини амироода Пир Мухаммадқа июнат қилғони ва Исафшонни иниси амироода Рустамга берғони	273
Соҳибқирон амироода Або Бакрни Бағдоднинг иморатиға йибарғони ва Ироқи Арабни забт қилғони	273
Соҳибқирон Гуржистон вилоятиға кирғони	274
Карлин қалъасиким, Гуржистонда улуг қалъаларди эрди, фатҳ қилғони	275
Воқияларким, мундин бурун воқия бўлуб эрди, анинг зикри	276
Соҳибқирони сарафроз Абхаз сори таважжух қилғони	277
Соҳибқирон Абхадин қайтқони	277
Байлақон шаҳрининг иморати, ҳисорининг биноси ва анинг хандақи қазилғони сўзи	278
Ҳазрат соҳибқирон раъийат аҳволини таҳқиқ қилмоқ ва адлу эҳсонни ўрнатмак учун атрофи мамоликка уламо ва умарони йибарғони	278
Шаҳзодаларким, Ироқи Арабқа бориб эдилар, аларнинг сўзи	279
Амироода Умар Самарқанддин келғони ва вақонийким, Байлақон шаҳрини йасағонда воқия бўлди	280
Ҳазрат соҳибқирон Қаробоғда қишлоқ солғони	280

Шаҳзода Шоҳрух Гилон сори таважжух қилиб боргани	281
Мардин ва Вастоиди ҳокимлари келгонлари ва амирозадан марҳум Муҳаммад Султон мирзога ош бергонлари	282
Соҳибқирони дшпарвар етти йиллик юрудин қайтгани	282
Соҳибқирони саодатиниқон Ҳудогухоннинг улусини амирозда Умарга бергани	283
Амирозда Рустам ва Сулаймоншоҳбекким, Рай сори кетиб эрдилар, аларнинг сўзлари	283
Амирозда Исқандар била Шоҳ Маликбекки Рай сори йнбаргани	284
Ферузкуҳ қалъасини фатҳ қилгани	285
Соҳибқирон Жилов сори бергани	286
Амирозда Султон Ҳусайн Исқандар била урушиб, Исқандар гоийиб бўлишининг зикри	287
Соҳибқиронинг гитиситон илгор била Самарқанд сори мутаважжих бўлгонининг зикри	287
Соҳибқирони саодатманд доруссалтана Самарқандга киргани	289
Соҳибқирони даредил Конигида улуг туй этиб, буйга еткон шаҳзодаларини надҳудо қилгани	290
Соҳибқирони гитиситон Хитойга бормоқининг асбобига машғул бўлгани	292
Соҳибқирони гитиситон Хитой сори таважжух қилгани	293
Оқсулотда ўлтурғонда баъзи воқияларким, воқия бўлди, аини шарҳи	293
Соҳибқирон Оқсулотдин куч қилгани	294
Ҳазрат соҳибқирон, яъни Темур Гурагон, анара Аллоҳ бурҳонаҳунунг вафот бўлгани қиссаси	295
Ва китобининг охирида айтқумиз турур баъзи воқияларким, ҳазрат соҳибқирон, анара Аллоҳ бурҳонаҳу, вафотидин сўнг воқия бўлди	297
Соҳибқиронининг наъшини Утроддин чиқоргонлари	298
Беклар шаҳзодалар ва оғолар била кенгашиб, Хитой юрининга мутаважжих бўлгонлари	298
Соҳибқиронининг наъшини Самарқанд сори йнбаргонлари	299
Амирозда Султон Ҳусайн муҳолифат қилгани	300
Амирозда Султон Ҳусайннинг муҳолифатидин хабар билниб, беклар ҳар сори хабар йнбаргонлари	300
Шоҳ Маликбек ва Шайх Нуриддинбек Тошкентдаги бекларга мактуб йнбаргонлари	301
Бурундукбек Тошканддин келиб боргон хатнинг жавобини келтургани	301
Бурундукбекнинг сўзким, Тошкандга бориб эрди	302
Бекларнинг амирозда Халил Султон била муҳолифат қилгонлари сўзи	303
Беклар оғолар била кенгашиб, Бухорога боргонлари	304
Шаҳзодалар била беклар Бухорога боргонлари	304
Соҳибқиронининг ҳарамлари Самарқандга бориб, гатъият очгонлари	305
Шаҳзодалар ва бекларким, Бухорога бориб эрдилар, аларнинг қиссалари	305
Амирозда Халил Султон била Самарқанддаги беклар муттафиқ бўлгонлари	306
Амирозда Халил Султон Самарқанд тахтида ўлтуруб, подшоҳ бўлгонининг зикри	306
Амирозда Халил Султон подшоҳ бўлгонининг зикри ва йнаа завоқ тобқонининг сабаби	307
<i>Хотими</i>	308
<i>Изоҳлар</i>	311
<i>Кўрсаткичлар</i>	355
<i>Библиографик номлар кўрсаткичи</i>	356-357
<i>Киши номлари кўрсаткичи</i>	358
<i>Жуғрофий номлар кўрсаткичи</i>	305
<i>Этник номлар кўрсаткичи</i>	374

ШАРАФУДДИН АЛИ ЙАЗДИЙ

ЗАФАРНОМА

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг
Бош таҳририяти
Тошкент — 1997

Мухаррирлар: *Б. Сайндамонов, С. Рафъиддинов, И. Шоймардонов*

Безаклар: *М. Аъламовички*

Бадий муҳаррирлар: *А. Баҳромов, Ф. Башарова*

Саҳифаловчи: *Р. Балзитова*

Техник муҳаррирлар: *Е. Лукьянова, Д. Габдрахманова*

Теришга берилди 12.06.96. Босилга рухсат этилди 10.12.96. Бичими 60x90¹/₈, Тип Бодони гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма табоги 38,0. Нашриёт-ҳисоб табоги 48,0+1 б. т. илова. Адади 15.000. Буюртма № 381. Баҳоси шартнома асосида.

«Шарқ» нашриёт-матбаа концернининг босмаҳонаси,
700083, Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кучаси, 41.

Й 11

Йаъдий, Шарафуддун Али.

Зафарнома // Сўз боши, таъдил, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи ва нашрга тайёрловчилар: А. Аҳмад, Ҳ. Бобобеков; Масъул муҳаррир Б. Эшпўлатов. Нашрлар ва матбаачилар гуруҳи: И. Шогулумов ва бошқалар// Т.: Шарқ, 1997. — 384 б. + 16 илова.

ББК 63.3(5Ў)